

लं।सिद्धमंगलं साहमंगलं।केवलिपणतो।धम्मो  
मंगलं।चत्वारिंशोर्गुतिमा॥अरिहंत लोर्गुतिमा  
सिद्धोर्गुतिमा।साहोर्गुतिमा केवलिपणतो  
धम्मोर्गुतिमा॥चत्वारिसरणंपवज्जामि॥अरहं  
तसरणंपवज्जामि।सिद्धसरणंपवज्जामि।साह  
सरणंपवज्जामि।केवलिपणतो।धम्मोसरणंप  
वज्जामि॥अपवित्रंपवित्रोवा।सुस्थितोदुस्थितो  
पिवा॥आयेत्पंचनमस्कारान्॥सर्वपापैश्चमु  
च्यते॥६॥अपवित्रंपवित्रोवा॥सर्वावस्थांगतो  
पिवायःस्मरेत्परमात्मानं।सबाह्याभ्यंतरेषुवि  
॥७॥अपराजितमंत्रोयं।सर्वविघ्नविनाशनं।मंग  
लेषुचसर्वेषु।अथममंगलंमत्तं॥८॥गोपंचण  
मोयारो।सर्वपावपणासणो।मंगलाणंचसर्वेसिं  
पदममहवईमंगलं॥९॥अहमित्यक्षरंब्रह्मायाचकं  
परमेष्ठिनः।सिद्धचाक्रं।सह्जीजं।सर्वतःप्रणमाम्यहं  
॥१०॥कर्मण्यकविनिर्मुक्तं।मोक्षलक्ष्मं।निकेतनं।सम्प  
त्कादिगुणोपेतं।सिद्धचक्रं।नमाम्यहं॥११॥श्रीमज्जि  
नंदमभिवंद्यजगत्त्रयेऽं।स्याद्द्वारनायकमनंतचतु  
यार्हं।श्रीमल्लसिंघसुदृशांसुकुतैकहेतुं जैनैर्द्वय  
जविधिरेवमयाम्यधायि॥१२॥स्वस्तित्रिलोकगूर  
वेजिनपुंगवाय।स्वस्तिस्वभावमहिमोदयस्वस्तिता

य। स्वस्ति प्रकासहि जोर्जितद्रुमयाय। स्वस्ति प्रप्रलु  
 लिताभूतवैभवाय। ७। स्वस्ति छलद्विमलबोधसुधा  
 प्रवाय। स्वस्ति स्वभावपरिभावविभासकाय। स्वस्ति  
 त्रिलोकविततैकचिद्रुमवाय। स्वस्ति त्रिकालस  
 कलायतविस्तृताया। ८। इन्द्रस्य सुद्धमधिगम्य य  
 थानुरूपं। भावस्य सुद्धमधिकामधिगेनुकांमश्र  
 लंबनानिविवधान्यबलंबिवलान्। भूतार्ययज्ञ  
 पदस्य करोमि यज्ञं। ९। अर्हन्पुण्यपुरयोत्तम  
 पावनानिवस्तुनि नूनमखिलान्ययमेक एव। १०। अ  
 स्मिन् ह्यलद्विमलकेवलबोधबन्धे। ११। एन्यसमग्र  
 महिमेकमना जुहोमि। १२। उह्यं विधियज्ञप्रतिज्ञा  
 नायजिनप्रतिज्ञापरिष्कारं जलं सिषेत्तुं। श्रीसं  
 भवनायजी स्वस्ति। स्वस्ति श्रीअजितनाथजी। श्री  
 संभवनायजी स्वस्ति। स्वस्ति श्रीअभिनंदनजी॥  
 श्रीसुमतिनाथजी स्वस्ति। स्वस्ति श्रीवसुप्रभुजी॥  
 श्रीसुपार्ष्वनाथजी स्वस्ति। स्वस्ति श्रीचंद्रप्रभुजी  
 श्रीपुष्यदंतजी स्वस्ति। स्वस्ति श्रीवासपुज्यजी। श्री  
 विमलनाथजी स्वस्ति। स्वस्ति श्रीअनंतनाथजी। श्री  
 धर्मनाथजी स्वस्ति। स्वस्ति श्रीशान्तिनाथजी। श्रीकुं  
 थनाथजी स्वस्ति। स्वस्ति श्रीअनाथजी। श्रीम  
 क्षिनाथजी स्वस्ति। श्रीमुनिसुव्रतजी। श्रीनेमिना  
 स्वस्ति श्रीशीतलनाथजी। श्रीप्रेयांशनाथजी स्व



यजी स्वस्ति॥ स्वस्ती श्रीनेमिनाथजी॥ श्रीपार्श्व  
 नाथजी स्वस्ति॥ स्वस्ति श्रीवर्द्धमानजी॥ ७॥ नित्या  
 प्रकंपाद्भूतकेवलौघा॥ स्फुरन्मनःपर्ययश्रुधवो  
 धा दिव्यावधिज्ञानबलप्रबोधा॥ स्वस्तिक्रियासुः  
 परमरर्चयो नः॥ १॥ कोट्यस्य धान्योपममेकबीजं  
 संभिन्नसंश्रोतपदानुसारी॥ चतुर्विधंबुधिवले  
 दधाना॥ स्वस्तिक्रि० ॥ २॥ संस्पर्शनं संश्रवणं च  
 दुरा॥ द्वास्वादनाध्रां॥ विलोकनानि॥ दिव्यान्म  
 निज्ञानबलाद्ब्रह्मं॥ स्वस्ति०॥ प्रज्ञाप्रधानाश्रव  
 णां समृद्धा॥ प्रत्येकबुद्धादशसर्वरक्षी॥ प्रवादिनौ  
 द्यांगनिमित्तविज्ञा॥ स्वस्तिक्रि० ॥ ३॥ अणिमिद  
 क्षाकुशलामहिम्नि॥ लघिम्निसक्ताकृतिनौ गरी  
 स्त्रा॥ मनोवपुर्वाग्वलिनश्च नित्या॥ स्वस्ति० ॥ ४॥ सु  
 कांमरूपित्ववशित्वमैश्वर्यं॥ प्रकांम्यमंतर्दिग्मया  
 माप्ताः॥ तथाप्रतीघातगुणाप्रधाना॥ स्वस्ति० ॥ ५॥  
 णिकलावुतंतु॥ प्रसूनविजांकुरुचा  
 रुणां क्लानभौगुणैश्चैरविहारिणश्च॥ स्वस्ति० ॥ ६॥  
 प्रंचतप्रंचमहातथैजं॥ घोरंतपो घोरपराक्रमं  
 च॥ ब्रह्मां परं घोरगुणाश्चरंत॥ स्वस्ति० ॥ ७॥ ग्राम  
 सत्त्वौषधयस्तथासी॥ विषं विषां दृष्टि विषां वि  
 र्यश्च॥ सवित्रविज्रं च मलौषधीश्च॥ स्वस्ति० ॥

४॥ क्षीरं श्रवं तोयं घृतं श्रवं तो॥ मधुश्च तोयं मृतं श्र-  
 वंतः॥ अक्षीणं संवासमं हंनसाश्वा॥ स्वस्ति० ॥ १०॥  
 इति स्वस्ति संगल विधानं॥ सार्वः सर्वज्ञनाथः स  
 कलतनभृतां पापसंतापहृता॥ त्रैलोक्याक्रांतां की-  
 र्तिः छिंदस्मदनरिषु॥ धीतिकर्मप्रणांश॥ श्रीमन्नि-  
 र्वाणसंपत्वरयुवतिकरा लीढकंवसुकंठे॥ दे-  
 वंदैर्बोधपादौ जयति जिनपतिः॥ प्राप्तकल्याण  
 पुजः॥ ७॥ उजय॥ ३॥ श्रीसक्तांतिप्रभोजगतां प-  
 तेऽजय॥ ३॥ मवानेवस्यां मिभवां भसिमज्जतां जय॥ ३॥  
 महामोहहृतप्रभावकृतैरर्चनं॥ जय॥ ३॥ जिनेशत्वे-  
 नाथप्रसीदकरोम्यहं॥ इति चार्यजिनचरणां गौप-  
 रिष्यां जलिंक्षिपेत्॥ जिनचरणैरुज्ज्वलप्रतिज्ञा-  
 नेषीं श्रीश्रुतदेवते भगवतित्वत्पादपंकेरुहं हं-  
 देयामिशिलीमखत्वमपरं भक्त्या मया प्रार्थ्यते  
 मातश्चेतसितिष्ठमे जिनमुखोद्भूते सदा त्राहि  
 मां॥ दगदानेन मयि प्रशीद भवति संपुज्य यामो-  
 धनां॥ इत्युच्चार्य पुस्तकाग्नेपरिपुष्यां जलिंक्षिपे-  
 त्॥ इति श्रुतिरुज्ज्वलप्रतिज्ञा॥ संपुज्य यामिष्य-  
 ज्यस्य॥ पारयद्यगंगुरोः तपःप्रतिष्ठति यस्य  
 गरिष्ठस्य महात्मने॥ १॥ इति चार्यगुरुपादाग्नेपरि-  
 पुष्यां जलिंक्षिपेत्॥ गुरुचरणैरुज्ज्वलप्रतिज्ञा

अथावकं॥ देवेन्द्रनागेन्द्रनरेन्द्रबन्धान् श्रुभूतप  
 दानशोभितसारवर्णान्। दुग्धाद्विसंस्पृष्टगुणो  
 र्जलो घै। जिनेन्द्रसिद्धांतजतीनजयेह॥ १॥ मलिन  
 वस्तु उज्जलकरै। यह सुभावजलमां हि जलसुं जि  
 नपदएजतां कृतकलंकमिदिजाहि॥ ५॥ उहं अहं  
 श्रीपरमब्रह्मणे नंतानंतज्ञानशक्तये नमः॥ श्री  
 अरहंतजी॥ १॥ सिद्धजी॥ २॥ प्राचार्यजी॥ ३॥ उपाध्या  
 यजी॥ ४॥ सर्वसाधुपंचपरमेष्ठिभ्यो नमः॥ ५॥ प्रथ  
 मानुजोगजी॥ ६॥ करणानुजोगजी॥ चरणानुजो  
 गजी॥ ७॥ इयानुजोगजी॥ ८॥ श्रीसम्यक्दर्शजी  
 ९॥ सम्यक्ज्ञानजी॥ १०॥ सम्यक्चारित्र्येभ्यो नमः  
 ११॥ जलं॥ त्रामत्तलौकोदरमध्यवर्ति। समस्तस  
 त्वाहितहारिवाक्यान्। श्रीचंदनैर्गंधविलुद्धभूतै  
 जिनेन्द्र॥ १॥ तपतवस्तुशीतलकरै। चंदनशीतल  
 आपाचंदनसौंजिनपूजतां। मिदमोहसंतापार  
 चंदनं॥ अपारसंसारमहासमुंद्रो ज्योत्तारणो वा  
 ज्यतरीनुस्वभक्तान्। दीर्घाक्षतांगैर्धवलक्ष्मो  
 घै। जिनेन्द्र॥ ३॥ तंदुलधवलपवित्रप्रति। गंध  
 सुअशिततास॥ अक्षतसौंजिनपूजतां॥ अष्टैगु  
 णनपरकास॥ ४॥ अक्षतं। विनितिभयार्हविवो  
 धसूर्यनि वर्णासुचार्यकथनेकधर्यान् कुंदार

विंदप्रमुखप्रसूनै। जिनेंद्र॥५॥ पुष्यचापधरप  
 ष्यशिर। धारीमनमथवीर। यातैएजोपहूपसों  
 हरौमदनसरपीर। ६। पुष्य॥ कुंदर्यकुंदर्यविस  
 र्य। प्रसयनिर्नासनवैनतेयान। प्राज्यायसारै  
 अरुभिःरुशादगैः। जिनेंद्र॥७॥ परमअन्ननैवेद  
 विधि। शुधाहरनतनपोय। जिनएजितनैवेद्य  
 सों। मिदैशुधादिकदोष॥ ८॥ नैवेद्य॥ धस्तौघ  
 मादौकृतविश्वविश्व। मोहांधकारप्रतिघातदीपा  
 न। दीपैकैनत्कांचनपात्रसंस्थौ। जिनेंद्र॥९॥ आ  
 पापरदेवैसकल। निसमैरीपकहौत दीपकसों  
 जिनएजतां। निर्मलज्ञानउद्योत॥१०॥ दीपं॥  
 दुष्टाष्टकर्मैधनपुष्टैह्लासं धूपनेभासुरध  
 मकेतुन् धूपैर्विधतानिसुगंधगंधै॥ जिनेंद्र॥११॥  
 पावकदेहैसुगंधको। धूपकहोवैसोय। येवत  
 धूपजिनेसपौ। कर्मैदेहनक्षयहोया॥१२॥ धूपं॥  
 शुभ्याहिलुभ्यन्मनसाम्यगमन्। कुवादिबादस  
 वलितप्रभावान। फलैरलैमोक्षकलाभिलाषौ।  
 जिनेंद्र॥१३॥ योजैशोकरनीकरै। सोतैसाफलले  
 य। फलसौजिनपदएजतां। निश्चेशिवफलदेय  
 ॥१४॥ फलं॥ सद्धारिगंधाक्षतएष्यजातै। नैवेदश  
 पांमलधूपधूपै। फलैर्विचित्रैर्घनपुन्यजोग्यान  
 जिनेंद्र॥१५॥ जलचंदनप्रक्षतपुष्य। अरुवरुणौ

नैवेद्यदीपधूपफल॥ अर्घ्यजुत॥ जिनएजाबसु  
 वैद॥ १६॥ एजिनएजा॥ अष्टविधि॥ कीज्येकरिसु  
 चि॥ अंग॥ प्रतिएजाजलधारसौ॥ दीज्ये॥ अर्घ्य॥ अमं  
 ग॥ १७॥ अर्घ्य॥ उँहींमहाविदेहांकैवियेवीसतीर्थ  
 करसास्वताविराजमानछै॥ श्रीमंधरजी॥ १॥ जु  
 गमंधरजी॥ २॥ बाहुजी॥ ३॥ सुबाहुजी॥ ४॥ संजातक  
 जी॥ ५॥ स्वयंप्रभुजी॥ ६॥ रिषभाणजी॥ ७॥ अनंतवी  
 र्यजी॥ ८॥ सुरप्रभुजी॥ ९॥ विशालकीर्तिजी॥ १०॥ अज  
 धरजी॥ ११॥ चंद्राणजी॥ १२॥ चंद्रबाहुजी॥ १३॥ भुयं  
 गमजी॥ १४॥ ईश्वरजी॥ १५॥ नेमप्रभुजी॥ १६॥ वीरसे  
 णजी॥ १७॥ महाभद्रजी॥ १८॥ देवजसजी॥ १९॥ अ  
 जितविर्यजी॥ २०॥ त्यांकाचरणकमलकीएजा  
 प्रत्येकप्रत्येकसंक्षेपमात्र॥ अर्घ्य॥ उँहींपंचमेरु  
 अर्द्धाईदीपसतरिसौक्षेत्रांकैवियेभगवानजीका  
 कृतमचैतालाविराजमानछै॥ त्याकाचरणकमला  
 कीएजा॥ मनबचनकायकरिसंक्षेपमात्र॥ अर्घ्य॥  
 उँहींभगवानजीकासंख्याताचैतालाऊर्द्धलोक  
 मध्यलोकपाताललोककैविये॥ अकृतमकृत  
 मविराजमानछै॥ त्याकाचरणकमलकीएजा॥  
 गाथा॥ एमकोडिसयापणवीसा॥ त्रिपनलभाई  
 सहैससताईसा॥ एवसैनेअडियाता॥ जिणप  
 डिमांअकिट्टमाबंदो॥ ३॥ अर्घ्य॥ उँहींपंचप्रका



काज्योतिगीदेवाकाबिसांणाकैवियै अष्टप्रकार  
 का व्यंतरदेवाकास्यानाकैवियै भगवानका अक्र  
 तमचैतालाविराजमानछैत्याकाचरणकवलकी  
 राजाप्रत्येकप्रत्येकसंक्षेपमात्र॥४॥ ऐसीमहि  
 मातूमवियै और धरेनहिकोया जो सरिजमैजो  
 तिहै। नहितारागिनसोया॥४॥ अर्थ॥ ऐराजाजि  
 ननाथशास्त्रयमिना। भक्तांसदाकुर्वते त्रिसंध्या  
 सुविचित्रकाव्यरचना। भक्तांसदाकुर्वते त्रिसंध्या  
 सुविचित्रकाव्यरचना मस्त्वारयंतेनरा। स्तैभज्या  
 सकलाविबोधरुचिरंसिद्धैलभंतेपरा॥१॥ एव्य  
 जलिक्षिपेत्॥ क्यभोजितनाथश्च। संभवश्चा  
 भिनंदनं। सुमतिपद्मभासश्च। सुपाश्वर्वाजिनस  
 त्तमः॥२॥ चंद्रमिषुष्यदंतश्च। शीतलोभगवान्मु  
 निः। श्रेयांसोवासपश्यश्च। विमलोविमलघुती  
 ॥३॥ अनंतोधर्मनाथश्च। शान्तिकुंथुर्जिनोत्तमः  
 अरश्चसुलिनाथश्च। सुव्रतो नमितीर्यकत॥३॥  
 हरिवंशसमुद्भूतो। अरिहनेमिर्जिनेश्वराब्जो  
 पसर्गादेत्यारी। पार्श्वर्वागेन्द्ररजितः॥४॥ कर्मान  
 कन्महावीर। सिद्धार्थकुलसंभवः। एतेसुरासुरौ  
 घेन। रजिताविमलखिचः॥५॥ रजिताभरताद्यै  
 श्वः। भूपेद्वैभरतिभी। चतुर्विधिस्यसंघस्यशां  
 तिकुर्वन्तुशास्वती॥६॥ भक्ति। जिनेभक्तिर्जिनेभक्ति

जिनेभक्तिसदास्तुमे॥सम्यक्तमेवसंसारवारणं  
मोक्षकारणं॥७॥श्रुतेभक्तिश्रुतेभक्तिश्रुतेभक्ति  
सदास्तुमे॥सजानमेवसंसारवारणंमोक्षकारणं  
॥८॥गुरोभक्तिगुरुभक्ति॥गुरुभक्तिसदास्तुमे॥चा  
रित्रमेवसंसारवारणंमोक्षकारणं॥९॥प्रारत्नी  
लिरव्यते॥वताणुंदाणेजणुधणुदणेपइपोसिउ  
तहखतधरु॥जवचरणविहाणे॥केवलणालेन  
हुपरमप्यउपरमपरु॥१॥जयरिसहरिसीसरण  
मियपाय॥जयअजिअजियंगयरोसराय॥जय  
संभवसंभवकयविउय॥जयअभिनेदनणंदीय  
पउय॥२॥जयस्समयस्समयसम्मयपयास॥जय  
पउमप्यहपउमाणिवास॥जयजयहियंसुपास  
सुवासगतजयचंदप्यहचंदाहिवत्त॥३॥जयपु  
अयंतदंततरंग॥जयशीयशीयलवयणभंग  
जयसेयसेयकिरणोहसुज्जु॥जयवासपज्यपु  
जाणपज्जा॥४॥जयविमलविमलगुणसेदिवा  
ण॥जयजयहिअणंताणंतणंण॥जयधम्मध  
म्मतिथरसंत॥जयसंतिसंतिविहियायवत्त॥५॥  
जयकुंथकुंथुयहअंगिअरय॥जयअरुअरु  
माहरवियरसमय॥जयमत्तिमत्तिआदामगंध  
जयमुणिसुवयस्सवयणिरंधु॥६॥जयणमिण  
मियामरणियरसामि॥जयणेमिधर्मरहेचक्रणे

मि॥ जयपासपास छंदरा के बाण॥ जयबदमाणा  
 जसबदमाणा॥ ७॥ घृता॥ ईय जाणि॥ अणां महि॥ दु  
 रियविरामहि॥ परहरविणमियसुरावलिहिं॥ अणि  
 रियविरामहि॥ परहरविणमियसुरावलिहिं॥ अ  
 हंणिहे अणाईहि॥ समयकुचाईहि॥ पणविबिअर  
 हंतावलिहिं॥ ८॥ इति॥ अयजयमाल॥ वर्षेयुवर्षी  
 तरपर्वतेषु॥ नंदीश्वरेयानिचर्मदिरेषु॥ यावन्तिचैत्या  
 न्ययतनानिलोके॥ सर्वाणिबंदेजिनपुंगवानां॥ १॥ अ  
 वनितलगतानां॥ कृतिमानां॥ वनभवनगतानां॥ दिव्य  
 वैमानिकानां॥ इहमुद्रिजकृतानां॥ देवराजाश्चितानां॥  
 जिनवरनिलयानां॥ भावतोहंस्मरामि॥ २॥ जंबूध  
 तुकिपक्कराईवसुधा॥ क्षेत्रत्रयेमेभवा॥ श्रंद्धांभो  
 जसिखंडिकंठकनकप्राबद्धघनांभाजिनः॥ सम्प  
 ज्ञानचरित्रलक्षणधरादधाष्टकर्मधनां॥ भक्ता  
 नागतवर्तमानसमये॥ तेभ्योजिनेभ्योनमः॥ ३॥ श्री  
 मन्मेरोकुलादौरजतगिरवरे॥ शाल्मलौजंबूवक्षे  
 वक्षारेचैत्यवक्षेरतिकरिरुचिकेकुंडलेमानुषां  
 के॥ ईशाकारेजनादौदधिसुषाशिशरे॥ व्यंतरेस्वर्ग  
 लोके॥ भिबंदेभुवनमहितलेयानिचैत्यालियानि  
 ॥ ४॥ द्वौकुंदेंदुतुषारहारधवलौ॥ द्वाविंदुनीलप्रभौ  
 द्वाबंधौ॥ कूसमप्रभोजिनवर्षौ॥ द्वौचप्रीयंगुप्रभौ॥

शेषाः षोडशजन्मस्य सुरहिताः संतप्रहेमप्रभाः स्ते  
 संज्ञानदिवाकरसुरनतासिद्धिप्रयच्छंतूनाः ॥ ५ ॥ शरैश्च  
 मिमंते चेर्भते काउसगो कउलस्सालो चेउअ  
 हलोय निरलोय उदलोयम्मिः किदिमां किदिमा  
 णि जाणि जिण चेयाणि ताणि सर्वाणि तिसुवि  
 लोये सुभवाणावासिया वाणि व्यंतरजौ असिया कर्ण  
 वासिया तिचउविहादेवा सपरिवारादिबेहि गंधे  
 हि दिव्येहि वासेहि दिव्येहाणोहि णिच्चकालं अ  
 चंति एजंति बंदंति एमं संति अहमं विसंतो त  
 थ संताइ णिच्चकालं अचंति एजंति बंदंति ए  
 मं संति अहमं विसंतो तथ संताइ णिच्चकालं अ  
 चेमि एजेमि बंदेमि एमं सामि दुखखउ कम्म  
 खउ बोहिलाहो सुगईगमणं समाहिमरणं जि  
 नगुण संपति होहि मसं ॥ ६ ॥ अथ पौर्वाहिकं मध्या  
 निकं अपरान्हिकं दिवबंदनाया पक्षाचार्यां वृक  
 मेण सकल कर्म क्षयार्थं भाव एजां बंदनां सव  
 समेतं श्रीपंचगूरुभक्तिं कायोत्सर्गं करोम्यहं ॥  
 एमो अरहंताणं एमो सिद्धाणं एमो आरि रिया  
 णं एमो उवकायाणं एमो लोये सव साहणं ॥ अ  
 थ जैमाला मणुयणा ईद सुरधरिय कृत्तव्यां पं  
 चकल्पाण सुखावलपत्तया दंशाणं एणं एसाणं

अणंतं बलं ते जिहो दिंतु अम्बरमंगलं ॥ १ ॥ जो  
 हृष्टाणगिबाणे हि अईथदयं जम्मजरामरा  
 णयरत्तयंददयं ॥ जिहिपतं शिवसासयं दणयं  
 ते महर्दितसिद्धावरणाणयं ॥ २ ॥ पंचमहाचारपंच  
 गिसंसाहिया चारसंगाइ सुयजलहि अवगाहे  
 या मोक्षलछी महांती महंते सया ॥ स्वरिणो दिंतु  
 मोखंगया संगया ॥ ३ ॥ घोरसंसारभिमांडिका  
 णणे निखवियरालणहपावपंचाणणे ॥ एदम  
 गाणजीवाणपहूदे सया बंदेउते उवकाय अहमे  
 सया ॥ ४ ॥ उगतवचरणकरणे हि कीणंगया धम्म  
 खरणा सुकेककाणंगया ॥ णिअरंतवसिरीएस  
 म्हालिंगया ॥ साहवोते महा मोक्षपहमगाया ॥ ५ ॥  
 णयुतेण जो पंचगुरुवंदिये ॥ गुरुवं संसारघणवे  
 लिसो छिंदये ॥ लहई सो सिद्ध सुखाय वहमाणणे  
 कुरायें कम्मिघाणपजपुज्जालणे ॥ ६ ॥ अ  
 रुअसिद्धा अईरिया ॥ उवकाया साहु पंचपरमेस्वी  
 इए पंचणमोया रो ॥ भवे भवे मम सह दिंतु ॥ ७ ॥ इति  
 संपूरणम् ॥ शांति निरख्यते ॥ शांति जिनं शसि  
 निर्मलवक्तं ॥ शीलगुणव्रतसंजमपात्रं ॥ अरु  
 सह चित्तलक्षणगात्रं ॥ नौमि जि नौतममं बुजिने  
 त्रं ॥ पंचममी सितवक्रधराणं ॥ पजित ईद नरेन्द्रा



अ॥ शान्तिकरं गणेशानिमभिषु षोडशतीर्थ  
 करं प्रणमामि ॥ २ ॥ दिव्यतरुः सुरपुष्पसुवर्चिर्दे  
 दुभिरासनयोजनघोषौ ॥ आतपवारणचामर  
 युग्मे । यस्य विभाति चमंडलतेजः ॥ ३ ॥ तं जगद्वि  
 त् शान्तिजिनेन्द्रं । शान्तिकरं सिरसाप्रणमामि । स  
 र्वगणाय तूयच्छ त् शान्तिं मर्कटपरं पठते परमां च  
 ॥ ४ ॥ यैभिर्चिता सुकटकुंडलहाररत्नैः शक्रादिभिः  
 सुरगणैस्तुतपादपद्माः ॥ ते मे जिनाः प्रवरवंश  
 जगत्पदीपा ॥ स्तीर्थं करासततं शान्तिकरा भवन्तु  
 ॥ ५ ॥ संप्रजिकानां प्रतिपालिकानां । यतीं दशमां  
 नितपोधनानां । देसस्य राज्यस्य राज्ञां । करोति शान्  
 तिं भगवान् जिनेन्द्रादी ॥ अशोकवक्षः सुरपुष्पव  
 र्चिर्दिव्यध्वनिश्चामरमांशनच । भामंडलदुंदु  
 भिरातपात्रं । सत्सातिहार्याणि जिनेस्वराणां ॥ ७ ॥  
 क्षेमं सर्वप्रजानां प्रभवतु बलवान् । धर्मिणो भूमि  
 पाल । काले काले च सम्यक् वर्धन्तु मघवा । व्याधयो  
 पातु नासं ॥ ८ ॥ दुर्मिक्षं चौरमारीक्षिणमपि जगतां  
 मां तुर्वङ्गी वलोके । जैनिंदुं धर्मचक्रं प्रभवतु सततं  
 सर्वसौख्यप्रदाई । प्रध्वस्तिधाति कर्माण केवल  
 ज्ञानभास्करा । कुर्वन्तु जगतः शान्तिं । वयमाद्या  
 जिनेश्वरा ॥ ९ ॥ अथैष प्रार्थना ॥ प्रथमं करणं च

चरणं इव्यंमः॥शास्त्रांभ्यासो॥जिनपतिनुतिसंग  
 तिःसर्वदार्थैः॥सद्गतानांगुणंक्रिया॥दोषवादेचमौ  
 नंसर्वस्यापिप्रियहितवचो॥भावंनाचात्मतत्त्वे॥  
 संपद्यंताममभवभवे॥यावदेतेपवर्गः॥१०॥तव  
 पादौममहृदये॥ममहृदयेतवपादद्वलीनं॥ति  
 यजिनेन्द्रतावत्॥यावन्निर्वाणसंप्राप्तिः॥११॥अक्ष  
 रपययहीणं॥मत्ताहीणंचजन्मयेभणियं॥तंख  
 मउणांणदेवय॥मक्षविदुखंखयंदितु॥१२॥दुख  
 खउकम्मयउ॥समाहिमरणंचबोहिलाहोरे॥म  
 महोरे॥ममहोरेजगतबंधउ॥तुवजिनवरचरण  
 सरणेण॥१३॥अथपुर्वोक्तीक॥मध्याक्तीक॥अप  
 रान्तीक॥देवबंदनाया॥एवोचार्य॥नुक्रमेण॥स  
 कलकर्मययार्थ॥भावएजाबंदनां॥स्तसमेतंश्री  
 अहेतभक्ति॥आचार्यभक्ति॥पंचमहांगुरुभक्ति  
 आधिभक्ति॥स्तभक्ति॥शान्तिभक्तिकायोतसंगे  
 करोम्यहं॥एमौअरहंताणं॥एमोसिद्धाणं॥एमौ  
 आइरियाणं॥एमौउवसायाणं॥एमौलोयेसव  
 साहूणं॥इत्यादिजाप्यं॥उच्छासंरत्ना॥इतिश्रीदेव  
 एजासंपूर्णम्॥अथवीसविरहमानुजीकी  
 एजालिखते॥एवापरविदेहेयु॥विद्यमानजिनेजि  
 श्वर॥स्यापयामि॥तत्रैतन्मुद्रसम्यक्तहेतवे॥१४॥अ

कर्पूरवासितजलोचितहेमभंगे क्षीरात्रयं  
 ददतिजन्मजरायहानिर्तीर्थकरायजिनविंशतिवि  
 घमानं संचर्चयामियदपंकजशान्तिहेतोः॥१॥ ज  
 लं॥ कास्मीरचंदनविलेपनपादयुग्मं संसारताय  
 हरदूरकरोतिनित्यं तीर्थकरा॥२॥ चंदनं॥ अंभो  
 जचंपकसुगंधसुपुष्पजातैः कामंविध्वंससक  
 रोतिममंजिनाय तीर्थं॥३॥ पुष्पं॥ अखंडं अ  
 क्षतसुगंधकरोमिपुंजं अक्षय्यपदस्यसुखसंप  
 तिप्राप्तिहेतोः तीर्थं॥४॥ अक्षतं॥ नैवेद्यकेयु  
 चितैर्घृतपक्खंडैः शुधादिरोसहरितैर्विना  
 शनादौ तीर्थं॥५॥ नैवेद्यं॥ दीपैश्च दीपिजगत्रय  
 रश्मितेजैः दूरीकरोतितिमिरमोहविनाशनाय  
 तीर्थं॥६॥ दीपं॥ कर्पूरकृष्णागुस्त्वंदनाद्यैर्वैद्यस  
 गंधकतसारमनोहराणि तीर्थं॥७॥ नारंग  
 रादिसमनोहरश्रीफलाद्यैः फलं अभीष्टसुखसं  
 पतिप्राप्तिमेवातीर्थं॥८॥ फलं॥ जलैश्च गंधा  
 क्षतपुष्पचरुभिः दीपः सुधूपफलमिश्रितहे  
 मपात्रैः अर्घ्यकरोमिजिनपूजनशान्तिहेतोः सं  
 सारपाणिकुरुसेवकानां॥९॥ अर्घ्यं॥ अक्षतं  
 श्रीबीसजिनेसुरविरहमानं यणिविविधपंचसय  
 धनुहपरमाणं जोभवकमकपडिवोहयंताविह

रंतविदेहंतमहरंता ॥ श्रीमंधरपणावोंजिनवरि  
राजुगमंधरवंदउदुहदलंबा ॥ हउंवदउंबाहुसु  
बाहुस्वामी ॥ जंबूविदेहजेसिद्धगामीसंजायस  
यंप्रभजनजयंता ॥ क्रयभाननधम्मययास  
यंतातह ॥ अनंतवीर्यसरप्यहोई ॥ बंदोविशाल  
बजरधरोई ॥ चंडानन ॥ असुमवीयदेवा ॥ होंपण  
वउ ॥ पञ्चरत्न ॥ चहतीरी ॥ तहपुहकराईजिनवं

मन ॥ गमसोईसुरजगनाह ॥ नेमीयहु  
तावुजइल ॥ वीरसेण ॥ महाभट्टभट्टभवहतिरिय  
नाहत ॥ यणावोंदेवसुसच्चभावा ॥ अणु ॥ अजय

वोर्यएमोरकपावा ॥ घना ॥ एवीसजिनेसराण  
मियसुरेसुर ॥ विरहमांनमेंसबघुणिया ॥ जो

पूजइमोचइपईपदावइ ॥ जोपूजइकाच  
इपद ॥ इपठावइ ॥ पावै ॥ शिवपरमपयं ॥ ॥ ॥

इतिपिरहत्तात्तरजा ॥ रं ॥ द ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथवर्षेयपाठलित्यते ॥ लये ॥ सुवर्जातरप

र्वतेसु ॥ नंदीश्वरेयानिचमंदरेषु ॥ यावंतचैत्याय

तिनानलोकेसुर्वाण्वंदेजिनपुगवानां ॥ अवनि

तलगयुगतानां ॥ क्रतिमा ॥ क्रतिमानां ॥ वनभुवना

गतानां ॥ दिव्यवैमानकानां ॥ यहमुनिजकृतानां

जिनवरनलयानां ॥ भावतोहं स्मरामि ॥ जंबूधाति

किपुष्कराईवसुधा ॥ क्षेत्रत्रयेभवांश ॥ चंद्रांशे

जसिखंडकंदकनक। प्रावदधनाभाजना। सम्य  
ज्ञानचरित्रलक्षणधरा। धग्धाष्टकर्मधनाभता  
नागतवर्तमानसमये। तेभ्योजिनेभ्योनमः। श्रीम  
नमेरकुलाद्रौरजितगिरवरे। शात्मलौजंवूवक्षे  
वक्षारेचैत्यवक्षे। रतिकररुचकेकुडलेमानयोत्रे  
इर्याकोरेजनाद्रौदधिमुखसिखरो व्यंतरेस्वर्ग  
लोके। योतिर्लोकेभिवंदेभुवनराशिलेमान  
चैत्यालया निदिवासुरेडनरनागयसुखसंप  
पायप्रणासकरिभयमनोहरेभ्यः। पकेयु  
जादिवारविभ्रशतेभ्यः। नित्यंनमोजगतस  
र्वजिनालयेभ्यः। द्वैकुंदेदतिशारहारधवलौ  
हाबंधनोलप्रद्वैबंधेकुशमप्रभजनवृशो  
द्वौचप्रयंगप्रभौ। येयाशोडशजन्ममुरिहि  
तासंततत्रहेमप्रभा। स्तेसज्ञानदिवाकरस्सुर्ग  
नाः। सिद्धप्रयच्छंतुननिःबकोउसयापणवीसा  
त्रेयललस्कायसहसगईशा। नवसैतिअडिवा  
ला। जिनपदमाकिदमावंदे। ईहिंइच्छामिभते  
चेयभमेकाउस्सगेकउस्सालोचेयेउडुलोय  
मिकिदमाकिदमाणजाणजिएचेयाणता।  
एणसद्धरातियसवल्लोयेयु। भवणवासियवा  
णव्यंतरजोसियिकप्यवासियतिचउदैवासेअ  
परवारादिदेणभक्कगंधेणधूणेनदिवेणचू



गोणदिवेषुष्येणदिवेषुष्येणवासेणदिवेषुष्येण राहाःणेहि  
याणिच्चकालेभिः॥अर्चति पुजति वंदति रामं संसति अहि  
मन्त्रेऽहंसतो तस्य संतां दीप्तिं च कालं अर्चयेत् पुजयेत् वंदयेत् रामं  
सामि दुःखं कष्टं कष्टं कष्टं बोहि लाहो सुगणं मणं समाहि  
मणं जितगुणं संपत्ति होउ मन्त्री

॥ अथ सिद्धयुक्ता लिख्यते ॥ उ उ र्धा धोरयुतं  
सविंदसुपुं ब्रह्मसुरावेष्टितं । वर्ग परतरिण  
मं वृजदलं तत्संधि त्वात्रितं ॥ अंतपात्रतदेसु  
नाहतं ॥ ह्रीं कारसंवेष्टितं देवं ध्यायिते यस्स  
सुभगो वैरी वैकंठी रवः ॥ उ ह्रीं नमो सि  
द्धयुक्ता सिद्धपरमेष्टि अत्रावतरावत संवोषद  
आकाननं ॥ अत्रममसन्निहितो भव भव व्यद  
सन्निधीकरणं अत्र तिष्ठति यदः दः स्थापनं  
॥ निजमनो मनभाजन भारया ॥ समरसैक सु  
धार सुधारया ॥ सकलबोधमलारमनियकं  
सहजसिद्धमहं परिपूजयेत् ॥ २ ॥ उ ह्रीं नमो सि  
द्धयुक्ता सिद्धपरमेष्टिने ॥ समतलाणां दर्शनं  
वीर्यं ॥ स्वहर्मत हेव ॥ अगर लघु ॥ आवाहनं  
अहगुणसिद्धयुक्ता ॥ जलं ॥ सहजकर्मकल  
कविनाशनै ॥ रमलभावसुवाशित वंदनै ॥ अ  
नुपमानगुणावलिनायकं ॥ सहज ॥ अ चंद  
नं ॥ सहजभावसुवाशित तंदुलै ॥ सकलदोष

विशालविधनैः अनुपरोधसुबोधनिधातकं  
सहज॥॥प्रक्षतं॥ समयसारसुपुष्यसुमाल  
या सहजकर्मकरेणविशोधया परमयोगव  
लेनवशीकृतं सहज॥॥पुष्पं॥ अकृतबोध  
सुविद्यनैवेद्यकैर्विहितजातरामरणंतकैरि  
वधप्रचुरात्मगुणालयं सहज॥॥नैवेद्यम्॥  
श सहजरत्नरुचिप्रतिदीपनैरुचि विभूतितमं  
प्रविनाशनैर्निरवधिसविकाशप्रकाशनैः सह  
ज॥॥दीपं॥ निजगुणाक्षयरूपरूपनैः सु  
गुणाघातमलंप्रविनाशनैर्विसरबोध  
सुखात्मकं सहज॥॥धूपं॥ परमभावकलावलि  
संपदा सहजभावकुभावविशोधया निजगुणा  
स्फुरणात्मनिरंजनं सहज॥॥धूपं॥ परमभावक  
लावलि संपदा सहजभावकुलावविशोधया  
निजगुणास्फुरणात्मनिरंजनं सहज॥॥फलं॥  
नैत्रोन्मीलविकाशभावनिवहैरत्यंतबोधायुर्वै  
वागंधाक्षतपुष्यरामचरुकैसंधीपधूपैकले  
पश्चिंतामणिपुद्गभावपरमं ज्ञानात्मकैरर्चयेत्  
सिद्धसाधमगाधबोधमचलंसंचर्वयामो वयं अ  
र्चं॥॥॥ अथ जयमाला ॥ त्रैलोक्ये सुरवंदनीय  
चरणाः प्राप्नुयंशां स्वर्गां ॥ आनाराध्यनिरु  
द्धचंडमनसा संतोषितार्थं करः ॥ तत्सम्पत्कवि  
बोधवीर्यविशदायावाधबोधतायै गुणैः ॥ युक्ता

स्तानिहतोद्युवीमिसततंसिद्धान्विष्टुद्धेद्यान१  
 विरागसनातनशान्तिनिरंशः॥ निरामयनिर्भयनि  
 र्मलहंस॥ सुधामविवोधनिधानविमोह॥ प्रसीद  
 विसुद्धसुसिद्धसमरु॥२॥ विद्वैरसंश्रितभाव  
 निरंग॥ समामृतपरितदेवविसंग॥ अवंधकवा  
 यविहीनविमोहप्रसीद॥३॥ निवारतदुःकतक  
 र्मविपास॥ सशमलिकेवलिकेलिनिवास॥ भवो  
 दधिपारगशान्तिविमोहप्रसीद॥४॥ अनंतसुख  
 मृतसागरधीरकलंकरजोमूर्त्तिरिसमीर॥  
 विखंडितकामविरामविमोह॥ प्रसीदवि॥५॥ वि  
 कारविवर्जिततर्जितशोक॥ विबोधसुनेत्रविलो  
 कत्रिलोकः॥ विहारविरावविरंगविमोह॥ प्रसीद॥  
 ६॥ रजोमलखेदविमुक्तविगात्र॥ निरंतरनित्यसु  
 खामृतपात्र॥ सुदर्शनराजितनाथविमोह॥ प्रसीद॥  
 ७॥ नरामरवंदितनिर्मलहंसभाव॥ अनंतमुनी  
 ष्वरपूज्यविहाव॥ सदोदयविष्वमहेशविमोह॥  
 प्रसीद॥८॥ विदंभवित्तलविरोधविनिंद॥ प्रसी  
 द॥९॥ परापरसंकरसारवितेंद॥ विकोपविरूप  
 विसंकविमोह॥ प्रसीद॥१०॥ जरामरणोशितवी  
 तविहार॥ विचिंतितनिर्मलनिरहंकार॥ अविंत्य  
 चरित्रविदर्पविमोह॥ प्रसीद॥११॥ विवर्णविगं  
 धविमानविलोभ॥ विमायविकायविवृद्धविशे  
 क॥ मनाकुलकेवलिसर्वविमोह॥ प्रसीदविष्टुद्ध

समूहः १२॥ घटाः ॥ असम समय सारं चारु  
चैतन्यचिह्नं परपरिणतमुक्तं पद्मनेरी इवंच नि  
खिलगुणानिकेतं सिद्धचक्रं विसृजं स्मरति नम  
नियो वासोति सौभेति मुक्तिं ॥ १२॥ इति सिद्ध  
पूजा जयमालसंस्कारम् ॥ सभ्रत एणा एदं स ए  
वीरय सुहं मंत हेव ॥ अवगृहणं ॥ अगुरु लहृ अ  
वाहं ॥ अद्व गुणा होति सिधाणां ॥ १॥ ॥ ॥ ॥  
अथ ओडशकारण पूजालिख्यते ॥ सोलहका  
रणभावनाभायतीर्थं करभण ॥ हरखिंड अघार  
मेर परलेगण ॥ पूजा कर निज धन्य लख्यो बहुचा  
वशो ॥ हमहू शोडशभावनभावे भावसौ ॥ उं ह्रीं द  
र्शन विष्णु ध्यादिशोडशकारणोभ्यो त्रिवारस्थाप  
नं ॥ कंचनकारी निर्मलनीर ॥ पूजौ श्रीजिनगुण  
गंभीर ॥ परमगुरु हो ॥ जैजै नाथ परमगुरु हो ॥ दर्श  
विष्णु उभावनाभाय ॥ सोलहतीर्थं करपदपाय प  
रम ॥ उं ह्रीं दर्शन विष्णु दिशोडशकारणोभ्यो ॥ दर्श  
न विष्णु दि विनयसंपन्निता ॥ २॥ शीलवती ॥ ३॥ स्वन  
ति ॥ ४॥ श्रीक्षन ॥ ५॥ ज्ञानोपयोग ॥ ६॥ संवेग ॥ ७॥ सक्ति  
त्याग ॥ ८॥ शक्तिस्तप ॥ ९॥ साध ॥ १०॥ समाधि ॥ ११॥ वै  
यावतकरण ॥ १२॥ अर्हंतभक्ति ॥ १३॥ आचार्यभक्ति  
॥ १४॥ बहुश्रुतभक्ति ॥ १५॥ प्रवचनभक्ति ॥ प्रावस्यक  
मार्गप्रभावनाय ॥ शोडशकारणोभ्योजलं ॥ चंदनधि  
शोकपरमिलाय ॥ पूजौ श्रीजिनसुरकेपाय ॥ पर

चंदन

मा॥ श्रीभक्तंतुल्यप्रदितसुगंधिप्रनूप॥ पूजो  
जिनवरतिहुगुणभूषण॥ परम॥ श्रीभक्तंतुल्य॥ फूल  
सुगंधमधुपगुंजार पूजोश्रीजिनवरप्रधार  
परम॥ श्रीभक्तंतुल्य॥ सदनैवजवहुविधिपकवान  
पूजोश्रीजिनवरगुनखान॥ परम॥ श्रीभक्तंतुल्य॥  
दीपकजोतितिमरछयकार॥ पूजोश्रीजिनके  
वलकैंधार॥ परम॥ श्रीभक्तंतुल्य॥ खेउअगरप्रमल  
अधिकाय॥ धूपशोपूजोश्रीजिनराय॥ पर  
म॥ श्रीभक्तंतुल्य॥ श्रीफलआदिवहुतफलशार॥ पू  
जोमनवांछितदातार॥ परम॥ श्रीभक्तंतुल्य॥ जलफल  
आठोदर्वमिलायद्यानतभक्तिकरीमनलाय  
परम॥ श्रीभक्तंतुल्य॥ अथपूजोश्रीजिनराय॥ श्रीभक्तंतुल्य॥  
शोडशकारणगुणकरै॥ हरेचतुर्गंधास॥ पाप  
पुन्यसबनाशकै॥ ज्ञानभानपरकाश॥ श्रीभक्तंतुल्य॥  
दर्शविष्टुद्धधरैजोकोई॥ ताकोआवागमननहो  
ई॥ विनैमहाधरैजोधानी॥ शिववनिताकीशखी  
वरानी॥ श्रीलसदादिकजोनरपालै॥ सोओरन  
कीआपदादालै॥ ज्ञानअभ्यासकरैमनमाहि॥  
ताकोमोहमाहतमनाहि॥ ज्योसंवेगभावविस्तारै  
स्वर्गमुक्तिपरआपनिहारै॥ दानदेयमनहरवैवि  
शेरै॥ यहभोजशपरभोसुखरीजै॥ जोनरतपैत  
पैअभिलाषा॥ भुजैकरमशीलकरमशीलगुरसा

ती



रखा॥ साधिसमाधिसरामनलावै॥ तिहूजगभो  
 गभोगीशिवपावै॥ निशदिनवैयावतकरया॥ सो  
 निश्चैभोतीरतरेया॥ जोनर॥ प्ररिहंतभ  
 गतमन॥ आनै सोनरविषयकशायनजानै॥ जो  
 ॥ आचरजभक्तिकरैरहे॥ सोनिर्मल॥ आचारधरैहै  
 बहुश्रुतभांतिभक्तिजेकरई॥ सोनरसंपरगाश्रु  
 तधरई॥ प्रवचनभक्तिकरैरूपाता॥ लहैज्ञानपर  
 मानंदशांता॥ खद॥ आवशमकालजोसाधै॥ सोर  
 रत्नत्रय॥ आराधै॥ धर्मप्रभावधरैजोग्यानी॥ सि  
 वमारगरीतपिछानो॥ वत्सल॥ अंगसदाजोधा  
 वै॥ सोइतीर्थकरपदपावै॥ दोहा॥ एईशोडश  
 भावना॥ सहंतधरैवतजोया॥ देवइंदुनरेंद्रिपद  
 घ्यानतसिवसुखहोय॥ इति श्री शोडशकार  
 ण एजाससाप्त॥ ध्रुमं॥ अयपुण्यांजलि  
 पंचमेरु एजालिख्यते॥ तिर्थकरोकेरुवन  
 जलतैभयौतिरथसर्वरा॥ तातैप्रदिक्षिनदेति  
 सुरगिरपंचमेरनकीसदा॥ दोजल॥ अदाईदी  
 पमैसवगिन॥ मूलविराजहि॥ एजौ॥ असीजिन  
 धामप्रतिमा॥ होइसुखदुखभाजई॥ उईहीपंचमे  
 र॥ अस्सीजिनालयेभ्योत्रिवारस्थापनं॥ शीतमि  
 ष्टसुवाशमिलाय॥ जलसौएजौश्रीजिनरायम  
 हासुखहोजैजैनाथमहासुखहो॥ पांचोमेरुअ

सीजिनधाम॥सवप्रतिमाजिकूकरूपरिणाम  
 सहाय॥उंहींयेचमेर॥असीजिनाय॥आदिसुद  
 र्शनमेरुविजय॥अचलस्तथा॥चतुर्थेमिंदिरो  
 नामि विद्युन्माली॥मेरुसंबंधीजिनालय॥जलं  
 केशर॥अगरकपरमिलाय॥चंदनपूजोश्रीजि  
 नराय॥महा०॥चंदन॥अमल॥अखंडसुगंध  
 सहाय॥अक्षतसौपूजोश्रीजिनराय॥महा॥अ  
 र्ध०॥वरण॥अनेकरदेमहिकाय॥फूलनपूजो  
 श्रीजिनराय॥महा०॥पुष्प॥मनवंचितबहुत  
 रतउपाय॥चरुसौपूजोश्रीजिनराय॥महा०  
 नैवेद्यं॥तिमरउज्जलजोतिजगाय॥दीपकपू  
 जोश्रीजिनराय॥महा०॥दीप्यं॥खेउअगरप  
 वल॥अधिकाय॥धूपसौपूजोश्रीजिनराय॥महा०  
 ॥धूप्यं॥संसं सुवर्णसुगंधसुहाय॥फलसौ  
 पूजोश्रीजिनराय॥महा०॥अर्घ्यं॥अक्षज  
 यमाल॥प्रथमसुदर्शनस्वामि॥विजय॥अ  
 चलमंदिरकहे॥विद्युन्मालीनाम॥पंचमेरज  
 गमेप्रगट॥चौपई॥प्रथमसुदर्शनमेरुवि  
 राजे॥भट्टशालवनउपरछाजे॥चैत्यालेच्यारो  
 सुखकारी॥मनवचननकरिवंदनाहमारी॥उ  
 चेपाचशतकपरसोहै॥नंदनवनदेखतमनमे  
 हो॥चैत्या०॥साढेवाशतसहसउचारि॥वन  
 ॥आठदर्वमे॥अर्घवणाय॥धानतपूजोश्रीजिनराय

सौवनसोभे अधिकारि चैत्या० ३ चारिमेर  
 समानवखाने भूपरभइशालचडुजाणे चै  
 त्या॥४॥ उचेपाचकैपातकपुरभाये चारोने  
 दनवन अभिलाखे चैत्या० ५ साडेपचपनस  
 हस्रउतगं वनसौवनसं भवदुरंगं चैत्या॥६॥  
 उचेउठईसहसवताए पांडुकचारोवनसुभ  
 गाए चैत्या० ७ सुरनरचारनवंदनआवै॥  
 सोसोभाहमकिहमुखआवै चैत्या० ८ घता  
 रोहा पंचमेरकी आरती पढैसुनैजोकोई  
 घानतफलजानै प्रभु नुरतमहाशुभहोय  
 ॥९॥ इति पंचमेरु राजासमुच्चयसंस्कृतम् ॥  
 अथ अष्टांनिका राजालिख्यते ॥ अडिल  
 सर्वपर्वमेवउठे अठईपर्वहै नंदीस्वरसुरजा  
 हिलेयवसुदर्वहै ॥ हिमैसकतसोनाहिहियाकरे  
 स्थापना ॥ एजौजिनगरहप्रतिमा है हितअपना  
 ॥१॥ उंहीनंदीस्वरदीपेद्वापंचाशजिनालयेत्रिवा  
 रस्थापनं ॥ कंचनमणमयभंगारती रथनीरभ  
 रा ॥ तिहुधारदइनिरवारजामन्न मरणजरा नंदी  
 प्वरश्रीजिनधामवावनपुंजकरु वसुदिनप्रति  
 मा अभिरामआनदभावधरु ॥ २॥ उंहीनंदीस्व  
 रदीपेद्वापंचाशजिनालयपुर्वदक्षिणपश्चिमउ  
 त्तरदिगस्यसंबंधी ॥ एकअंजनगिरचारिदधि

मुख आठरतिकरकेभ्यो ॥ जल ॥ भवतपहरशीत  
 वाचसोचंदननाहि ॥ प्रभुयहगुणकीजैसाज आ  
 योतुमवाही ॥ नंदीस्व ॥ २ ॥ चंदन ॥ उतम अक्षतजि  
 नराजपुंज धरेसोहै ॥ सबजीते अक्षसमाजतुमस  
 म अरकोहै ॥ नंदीस्व ॥ ३ ॥ अक्षत ॥ तुमकामविनास  
 कदेवध्यावोफूलनसो ॥ लहोशीललक्ष्मीवेवछूटो  
 सुलनसो ॥ नंदीस्व ॥ ४ ॥ पुष्प ॥ नेवजइंडीवलकार  
 सोतुमनेचूरा ॥ चरुतुमदिगसोहैशार ॥ अचरजहै  
 पुरा ॥ नंदीस्व ॥ ५ ॥ नैवेद्य ॥ दीपककीजोतिप्रकाश  
 तुमतनमाहिलशे ॥ इहकर्मनकीराशध्यानकनी  
 दरसै ॥ नंदीस्व ॥ ६ ॥ दीप ॥ कृष्णागुरुधूपसुवाश  
 दशोदिशनयरवरो ॥ अतिहरवभावपरकासमा  
 नौनृत्यकरै ॥ नंदीस्व ॥ ७ ॥ धूप ॥ बहुविधिफलले  
 तिहुकाल आनदराचतहै ॥ तुमसिवफलदेहुद  
 यालयोहमजाचतहै ॥ नंदीस्व ॥ ८ ॥ फल ॥ यहअ  
 र्घकीयोनीजहैततुमको अर्पतहो ॥ दानतकियो  
 सिवहेतभूपसमपतहं ॥ नंदीस्व ॥ ९ ॥ अर्घ ॥ अ  
 पजयमाल ॥ कार्तिकफागुणशाढके ॥ अंन आ  
 ठदिनमाहि ॥ नंदीस्वरसुरजातहै ॥ हमएजैयहठा  
 ह ॥ १० ॥ चौपई ॥ एकसोत्रिसद्वक्रोडिजोजनमहा ॥  
 चोरासीयहविधिहमलहा ॥ अष्टमंदीपनंदीस्व  
 रंभास्वरं ॥ भौनभावनप्रतिमालसुखकरं ॥ ११ ॥  
 चारिदिशचारि अंजनगिरराजदी ॥ ससहचोरासी

एक एक छाजही। दोल शम गोल उपर तले सुं  
 दरं। भौन०॥१२॥ एक एक चारी दिश चार सुभवा  
 वरी। एक एक लरक अमल जो जन की भरी चा  
 रि दिश चारि वी सलाय जो जन वरं। भव०॥१३॥  
 सो खवापी न मध्य सो लगिरि दधि मुखं। सह  
 स्रदश यो जन महा लखत दी सुखं। वावरी को न  
 दो मारि दोरति करं। भव०॥१४॥ सयल वती श  
 एक सहस्र जो जन कहै। चारि सोलै मिलै स  
 र्व वावन कहै॥ एक एक शीश पर एक जिन मं  
 दिरं। भव०॥१५॥ विंव अठ शोर तम य सो हरी  
 देव देवीय सर्व मन मोहरी। यांच सै धनुष तन  
 पद्म अशान वरं। भव०॥१६॥ लाल नुर खन यन  
 स्याम अरु शेत है। स्याम रंग भो यशी र केश छ  
 विदेत है। वचन बोलत मानौ ह शत कलु श  
 ता हरं। भौव०॥१७॥ को दिश सिं भा नदिते ज  
 छि पजात है। महा वैराग्य परण मठ हरात है  
 वेन नहि कहत होत सम्यक् धरं। भौव०॥१८॥  
 दोहा॥ नंदी स्वर जिन धाम। प्रतिमामहि माको  
 कहै। घानन लीनौ नाम। यह भक्तिसव सुख  
 करै॥१९॥ इति अष्ट मरीप सुहावणो। वर्यो  
 सुगुण गुण धान॥ अष्ट कर्म नाशन कस्यो  
 ज जो चर्ण सुख कार॥२०॥ इति श्री अष्टांति  
 का पूजा संपूर्ण॥ अथ रत्न त्रय रजालि

<sup>३</sup>  
 ज्योतिः दोहा ॥ चंदगति कणविकहरनमर्तु दुख  
 पावकजलधासिवसुखसदासरोवरी सम्यक्  
 त्रयनिहार ॥ उँहीं सम्यक दर्शनाद वात्रिवारस्था  
 पनं ॥ त्रीरो रधि उनहार ॥ जलजलजल ॥ अतिमे  
 हनी ॥ जन्मरोगनिवार सम्यकरत्नत्रय भजो ॥ उँ  
 हीं सम्यकरत्नत्रययजलं ॥ चंदनकेशरर्जर ॥ परम  
 लमहासुगंधमै ॥ जन्म ॥ चंदनं ॥ तंडुल ॥ अमल  
 चितार ॥ वासमति सुखदासको ॥ जन्म ॥ पुंमहि  
 के फूल ॥ अपार ॥ अलिगुंजै ज्यौ युतिकरी ॥ जन्म  
 पुण्यां ॥ लाडवड्डविस्तार ॥ चिकन मिष्ठरसगंध  
 ता ॥ जन्म ॥ नैवेद्यं ॥ दीपरतनमयशाराजेति प्र  
 काशै जगतमै ॥ जन्म ॥ ५५ पसुवाशउदार चं  
 दन ॥ अगारक परकी ॥ जन्म ॥ फलसे भा  
 अधिकारसोग छवारा जायफल ॥ जन्म ॥ फ०  
 सम्यकदर्शनसारकृत ॥ सीवगतकोरातार ॥ घा  
 नत ॥ जौवत सहित ॥ पारउतारनहार ॥ अर्घ्य ॥  
 पुण्यां जलिक्षपेत् ॥ दोहा ॥ सिद्ध ॥ अष्टगुणमै  
 प्रथम मुक्तिनीवसोपान ॥ जाविनज्ञानचरित्र  
 फल ॥ सम्यकदर्शप्रधान ॥ उँहीं ॥ अष्टांगसम्य  
 कदर्शनायत्रिवारस्थापनं ॥ दोहा ॥ नीरसुगं  
 ध ॥ अपार ॥ त्रिखाहरै मल छयकै शो ॥ सम्यकदर्श  
 नसार ॥ प्राद ॥ अंग ॥ जौ सदा ॥ जलं ॥ जलकेश  
 रघनशार ॥ ताप ॥ हरै शीतलकरै ॥ सम्य ॥ चंदन



प्रक्षत॥अनूपनिहार दलिइनासै सुखभर  
 ॥सम्य॥॥अक्षत॥पुष्यसुवासउदार खेदहरैमन  
 प्रुबिकरै॥सम्य॥॥पुष्य॥॥निवजविवधप्रका  
 र सुधाहरैथिरताकरै॥सम्य॥॥निवैद्य॥दीप  
 रतनमयशार जोतिप्रकाशैजगतमे॥सम्य॥  
 ॥दीपं॥ धूपसुवासउदार चंदन॥अगरकर  
 रकी॥सम्य॥॥धूप॥फलसोभा॥अधिकार लों  
 गछुहारेजायफल॥सम्य॥॥फलं॥जलगंधा  
 क्षतशार॥दीपधूपफलफूलचर॥सम्य॥॥अ  
 कं॥॥अचजयमाला॥दोहा॥॥आप॥आपनि  
 श्रेविषै॥तत्वप्रतीतिबौहार॥रहितरोसप  
 त्सिंहै॥सहन॥अष्टगुणसार॥गीताछंद॥  
 सम्यक् दर्शनरत्नगहिजै॥जिनवचनमेसंदेह  
 नकीजै॥अहभवविभवचाहदुखदानी॥परमो  
 भोगचहैमतिप्राणी॥प्रीणीगिलानकरै॥अ  
 सुमलखधर्मगुरुप्रभुपरखियै॥परदोशठकी  
 येधर्मडिगनैकोसुथिरकरहरखायै॥चत्रसंघ  
 कोवात्सल्यकिजै॥धर्मकीपरभावना॥गुनआ  
 ठ॥ओगन॥आयनहिहैइहाफेरन॥आवना॥  
 इतिरेतत्रयद्वजासंदर्भम्॥ ८ ॥ ९ ॥  
 अष्टदशलक्षणाद्वजालिख्यते॥छंद॥अडित  
 ॥उतमक्षमासुमार्दव॥आर्जवभावहै सत्यसौ  
 चसंयमनपत्यागउपावहै॥आकिंचनवद्वच

र्यधर्मदशशारदै। चहृगतिदुरवतै कादिमो  
 क्षदातारहै॥१॥ उँहीँ दशलाक्षणी धर्मागाय  
 विचारव्यापनं॥ सोरठा॥ हेमाचलकी धार  
 मुनिचितसमशीतलसुरभ। भव॥ आताप  
 विचार॥ दशलक्षणाएजोसदा॥२॥ उँहीँ दश  
 लक्षणा धर्मागाय<sup>प्र</sup>दुः॥ उत्तमक्षमा। माईव आ  
 र्जव। सत्य। सोच। संयम। तप। त्याग। आकिं  
 चन। ब्रह्मचर्य धर्मागायजलं॥ चंदनकेशर  
 डारिहोयसुवासदशोदशा। भव॥३॥ चंदन  
 अमल अरिर्वतशार। तंदुलचंदरसमानशु  
 भ। भव॥४॥ अक्षत। फूल अनेकप्रकार  
 महकेउरधलोकलो। भव॥५॥ पुनेवजविव  
 धनिहार॥ उत्तमखटरससंगजुत। भव॥६॥  
 नैवेद्यं॥ वातिकपरसभारि दीपकजोतिसु  
 हामणी। भव॥७॥ दीप्यं॥ अगरधूपविस्तार  
 र। केलैसर्वसुगंधता। भव॥८॥ फलकीज  
 तअपार। घ्राणीनयनमनमोहने। भव॥९॥  
 फलं॥ आदौद्वयसभार अनंतअधि  
 कउच्छाहसौं॥ भव॥१०॥ अयं॥ अथजय  
 माल॥ दोहा॥ पीउँदुष्टअनेक। वाधिमारिव  
 हविधिकरै। धरियैसमाविवेक। कोपनकी  
 जेपीतमे। उँहीँ उत्तमाक्षमा धर्मागाय अर्च

चौपई॥ उतमाक्षमा गहरो भारी॥ यहमचज  
 सपरभवसुखदारी॥ गालीनै सुनमनखेद आना  
 गुनको ओगण कहै अया ना॥ १॥ कहै है अया  
 ना वंछी जै॥ मारि बाधि बहु विधिकरै॥ धरतै नि  
 कारै तन विदारे॥ बैर जो नत हा धरै॥ तै कर्म प  
 र वाकि एखोटे सहै कौ नहि जिय रा॥ अतिक्रोध  
 अगनि बुझाय माणी सो मजल ले सिय र॥ ४॥ उ  
 ह्रीं परब्रह्मणे उतमाक्षिमा धर्मा गाय अर्घी दोह  
 मानि विष्णु रूप॥ करै निचगनि जगत में कोमल  
 सरा अनूप सुख पावै आणी सदा॥ ५॥ चौपई॥  
 उह्रीं परब्रह्मणे उतमाक्षिमा धर्मा गाय अर्घी॥  
 उतमाक्षिमा धर्मा गाय अर्घी॥ मानिक रिन को को  
 निठिकाणा॥ वशो निगोद माहितो॥ आया दमा  
 री डे मेरी रुकन भाग विकाया॥ रुकन विकाया  
 कर्म वशतै देव एके डी हुवा॥ उतमाक्षिमा धर्मा  
 लहुवा भूप कि डे मेरी या जीत व्यजोवन धन  
 गुमानन कहां करै जल बुखुदा॥ करि विनय  
 बहु गुन वडै जन की ग्यान को पावै सुदा॥ ३॥ उ  
 ह्रीं परब्रह्मणे उतमाक्षिमा धर्मा गाय अर्घी सो  
 रठा॥ कपटन की जे कोय॥ चोरण को पुरना  
 कसे॥ सरल सुनीवी होया ताके घर वहु संपदा  
 उह्रीं परब्रह्मणे उतमाक्षिमा धर्मा गाय अर्घी रं  
 चकहु आबोहत दुखदानी॥ मन में होय सो वव

न उचरिये॥ बचन होय सो तन सो करये॥ करि  
ये सरलतिहुं जोग साचे देखनिर्मल॥ आरसी  
मुख करै जै सा लखें ते सा कपटधीत॥ अगर  
सी॥ नहि होइ लछ्मी॥ अधिक छल कर कर्मबंध  
विशेता॥ भय त्याग दुध विलाव पीवै॥ आप दान  
हि देखतो॥ उँहीं परब्रह्मणे उतम॥ आर्जव ध  
र्म गाय॥ अर्घ्य॥ ३॥ सोरदा॥ कर्दन वचन मति॥  
बोल॥ परनिंदा॥ अरु दतज॥ साज जवाहर खे  
ल॥ सतवादी जग मै सुखी॥ उँहीं परब्रह्मणे उ  
तम सत्य धर्म गाय॥ अर्घ्य॥ उतम सत्य वर  
त पालजै॥ परि विस्वास घात नहि कीजै॥ सा  
चे इहे मानुष देखो॥ आपन पुत्र सुपाशन पेखो  
॥ चौपई॥ पेखो निहाइति पुरुष साचे कौद्वय स  
वदिजिये॥ मुनराज आवक की प्रतिष्ठा साच  
गुण लखलिजि वै॥ उचे सिंघाशन वेढ वष्टु नृ  
प धर्म काम पति भया॥ वचजूद शेती न कपो  
हो चा सुर्ग मै नारद गया॥ उँहीं परब्रह्मणे उतम  
सत्य धर्म गाय॥ अर्घ्य॥ सोरदा॥ धरि हिरदै सं  
तोश॥ करहत पस्या देह सौ॥ सोच सदा निदोश॥ ध  
र्म वडो संसार मै॥ उँहीं परब्रह्मणे उतम सौच ध  
र्म गाय॥ अर्घ्य॥ उतम सोच सर्व जग जानो॥ लो  
भ पाप को वापवखानो॥ आशा पाशिमहादुख स

नी॥सुखपावैशंतोसीप्रानी॥प्रानीसदासुचि  
शीलजपतपस्यानध्यानप्रभावतै॥नितगंगज  
मूनसमुद्रहाये॥प्रभुविरोशप्रभावतै॥उप  
रखमलमलभरपोमितरकोनविधिघटप्रुचि  
करै॥बहुदेहमेलीसुगनयलीसौचगुणसा  
धुलहै॥उंहींपरब्रह्मणे॥उतमसौचधर्मा  
गाय॥अर्घ्य॥५॥सौरा॥कायछहोप्रतिपा  
ल॥पंचइंड़ीमनवशकरो॥संजमरत्नसमा  
र॥विखैचोरबहुफिरहै॥उंहींपरब्रह्मणेउ  
तमसंयमधर्मागाय॥अर्घ्य॥चौपई॥उतम  
संजमगहुमनमेरोभवभवकेभाजै॥प्रघतेरे  
सुरगनरकपप्रुगतिमैनाहि॥आलशहरन  
करनसुखदाही॥दाईप्रथीजल॥आगिमारुत  
बिबित्रिकरुनाधरै॥स्वरशंजाग्राणनयना  
कामम॥सबवाशिकरै॥जिशबिनानहिजि  
गागजसीझैतूफस्यौजगकीचमै॥इकघड़ीम  
तिविशराभविकजन॥आवजममुखबिचमै  
उंहींपरब्रह्मणेउतमसंयमधर्मागाय॥अ  
र्घ्य॥सौरा॥तबचाहौसररायकर्मशिखरको  
बज्रहै॥दशविधिसुखदायकौनिकरैनि  
जसक्तिसु॥उंहींपरमब्रह्मणेउतमतपधर्मा  
गाय॥अर्घ्य॥चौपई॥उतमतपसबमाहिव

खाना॥ कर्मशैलको वज्रसमाना॥ वस्यो निगोद  
 अनादिमकारा॥ भूमिविकलत्रयपसुतनधा  
 रा॥ धारामनुखतनमहादुर्लभसुकुल॥ आवनि  
 रोगता॥ श्रीजेनवानीतत्वग्यानी भईविषयपवो  
 गता॥ अतिमहादुर्लभत्यागविषयकशायजेतप  
 आदरै॥ नरभो॥ अनूपकैनकधरपरमनिमईक  
 लशाधरै॥ उँहींपरब्रह्मणेउतमत्यागधर्मीगा  
 य॥ अर्च॥ सोर॥ दानचारपरिकार॥ चारिंसीघ  
 कोदीजिबै॥ धनविजलीउनहार॥ नरभोलाहौलिजि  
 यै॥ उँहींपरब्रह्मणेउतमत्यागधर्मीगाय॥ अर्च॥  
 उतमत्यागकहेजगसारा॥ ओषधिसारिअभै  
 आहारा॥ निश्चैरागदोशनिर्बारा॥ ग्यातादोनोदान  
 सभारा॥ दोनौसभाराकुपजलसमइव्यधर्मपर  
 नया॥ निजहायरीजैसायलीजै॥ खायखोयाभोग  
 या॥ धनिसाधसास्त्र॥ अभैदिवैयात्यागरागविरो  
 धकै॥ विनदानश्रीवगसाधदोनोलहैनाहिवोध  
 कै॥ उँहींपरब्रह्मणेउतमत्यागधर्मीगाय॥ अर्च॥  
 सोर॥ परिग्रहचौविशभेद॥ त्यागकरैमुनिरा  
 जजी॥ तृष्णाभावउच्छेद॥ घटतीजानघटाइये॥ उँ  
 हींपरब्रह्मणेउतम॥ आकिंचनधर्मीगाय॥ चौपर  
 उतिम॥ आकिंचनगुणजानौ॥ परिचिंतादुँखही  
 मानौ॥ कांसतनकशीतनमैशाले॥ चाहिलोगोदी



कीदृखभालै॥भालै नसमतासुखकभीविना।  
 नरमुनिमुञ्जधरै॥धनिनगनपरिव्रियनगन  
 ठाडैसुर॥असुरपायनपरै॥घरमाहिचस्माजोपदा  
 वै।रुचिनही संसारसौ॥वहधनबुराहुभलाकहि  
 यैलीनपरउपगारसौ॥उँही परब्रह्मणेउत्तम  
 ॥आकिंतनधुस्सोग॥य॥अर्घ्य॥सौख्य॥शीलवाड  
 नोराखि।ब्रह्मभाव॥अंतरलखो।करिदोनो॥अभि  
 लाख।करौसफलनरभौसदा॥चौपई॥उत्तिमब्रह्म  
 चर्यरसबजानो।मातावहिनिसुतापहिचानोस  
 हैवानिवरखाबहुसुरे।दीकेंनैनवाणिलखिकूरै  
 कूरैत्रियाके॥अशुचितनमयकामरोगीरतिक  
 रै॥बहुमृतकसीडेमसानिमाहिकाकहीचूवैभ  
 रै।संसारमैविशवेलिना।री।तजिगयेजोगीस  
 रा।ध्यानतधर्मदशयैउँचदकरसिवमहलैमैप  
 गधरा॥उँही परब्रह्मणेउत्तमब्रह्मचर्यधर्माग्य  
 ॥अर्घ्य॥दोहा।दशलच्छावंदोसदा।मनवंछितसुख  
 दाय।कहु॥आरतीभारती।मनवंछितसुखरायचौप  
 ई॥उत्तमक्षमाजहामनहोई॥अंतरवाहिरसत्रुनको  
 ई॥उत्तममार्दवदिनैप्रकाशै॥नानामेदज्ञानपरका  
 शै॥उत्तम॥आर्जवकपटमिदावै।दुरगतित्यागसु  
 गतिउपजावै।उत्तमसत्यवचनसुखबोले।सोप्रानी  
 संसारनओले।उत्तमसोचलोकपरहारी।संतोसीगु  
 णरत्नमंजरी।उत्तमसंजमयाक्षेपाता।नरभोस

फलकरैलहि साता॥ उतमतपिनिर्वेच्छिकपालै  
 सोनरकर्मसत्रुकोटालै॥ उतमत्याग करैजोकोई  
 भोगभोमिसिरसिवसुखहोई॥ उतमआकिंचन  
 वृत्तधारै परमसमाधिदिशाविस्तारै॥ उतमवृद्ध  
 चर्यमनलागे॥ नरस्मरसहितमुकतिपदपावै॥ रोहा  
 करैकर्मकीनिर्जरा॥ भोपिंजरूपविनाश॥ अजर  
 अमरपदकोलहै॥ घानतसुखकीराश॥ इति श्री  
 दशलक्षणदत्तासंस्कृतं॥ अथ स्वयंभूतो  
 लिख्यते॥ येन स्वयं बोधमयेन लोका॥ आश्वा  
 शिताकेचनचित्तकार्ये॥ प्रबोधिताकेचनमोक्ष  
 मार्गे॥ तमादिनाथं प्रणमामि नित्यं॥ १॥ इन्द्रादिभि  
 श्शीरसमुद्रतोयै॥ संस्नापितो मेरुगिरोजिनेद्र  
 यकामजेताजनसौख्यकारीतं॥ पृथुभावादजि  
 तं नमामि॥ २॥ ध्यानप्रबंधप्रभवेन येन निहस्य  
 कर्मप्रकृती समस्ता॥ मुक्तिस्वरूपां पदवी प्रपे  
 दे॥ तं संभवं नौमि महानुभावात्॥ स्वप्नं यरी प्रय  
 ननीक्षपातैर्गजादिवन्हंतमिदं ददर्श॥ यत्नात्  
 इत्याह गुरुपरोयं॥ नौमि प्रमोदादभिनंदनं॥ ४॥  
 कुवादवादी जयतामहांतं॥ नयप्रमानैर्वचनैर्ज  
 गत्सु॥ जैनं मतं विस्तरितं च येन॥ तं देवदेवं सुमतिं  
 नमामि॥ ५॥ यस्यावतारेशति यैत्रिधिस्ने॥ ववर्ष  
 रत्नानि हरेर्निदिशात्॥ धिनाधिपयश्चैव मास

पूर्व॥ अथ प्रभंतं प्रणमामि साधुं॥ नरेन्द्रस  
 र्येष्वरनाकिनाथे॥ श्रीनीभवंतं स्वरहेस्वचि  
 ते॥ यस्य त्वबोधप्रथितासभायां॥ अहं सु  
 पार्श्वं ननु तं नमामि॥ ७॥ सत्त्वातिहार्योति  
 सयप्रपन्नो॥ गुणप्रविणो हतदोषसंगे॥ यो  
 लोकमोहां धतमः प्रदीपः॥ त्वंदं प्रभवतं प्रण  
 मामि भावात्॥ ८॥ गुप्तित्रयं पंचमहावतानि  
 पंचोपदिष्टा समतिश्च येन॥ भैरवो नयो वीर  
 शधातिपांशि॥ तं पुष्पदंतं प्रणमामि देवां  
 ब्रह्मावतांतो जिननायकेनोत्तमक्षमादिदश  
 धायि धर्म्मा॥ येन प्रयुक्तो ब्रतबंधबुद्ध्या तं श्री  
 तलेतीर्थकरं नमामि॥ ९॥ गणोजनानंदकरेण  
 रते॥ विध्वंसकोपे प्रसमैकचिते॥ यो द्वादशं  
 गश्रुतमादिदेश॥ श्रेयांशमानौरजितं नमिषिं  
 ॥ १०॥ मुक्तंगणायै रचितं विशालं॥ रत्नत्रयं शे  
 खरकाय येन॥ यत्कंठमासाद्य बभूव श्रेष्ठं॥ तं  
 वासुदेज्यं प्रणमामि वेगात्॥ ११॥ ज्ञानी विवे  
 की परमस्वरूपी॥ ध्यानी वती प्राणहितो य  
 देशी॥ मिथ्यात्वघाति सितसौख्यमोगी बभू  
 व यस्तं विमलं नमामि॥ १२॥ अभ्यंतरं बाह्यम  
 नेकधा य॥ परिग्रहसर्वमया च काशं॥ यो मार्गे  
 मुद्दिष्यति तं जनानां॥ वव्रे जितं तं प्रणमामि न

तं ॥१४॥ सार्धं पदार्थानवसप्ततत्वे पंचास्ति  
 कायाश्च न कालकाया ॥ यद्द्वयनिर्नीतिरु  
 कयुक्तिर्येनोदितं तं प्रसीवाकृतो यस्क  
 ता ॥ सर्वज्ञध्वनिसंभवित्ति करणा व्यापारसु  
 ध्यानिशंभव्यानां जयमालया विमलया ॥  
 पुण्यां जलंदापय ॥ त्रित्यं संस्थितमातिनेति  
 अकलं स्वर्गपिवर्गस्थितं ॥१५॥ इति श्री  
 स्तोत्रसंस्कृतम् ॥ अथ गिरनारिपूजावि  
 द्यते ॥ दोहा ॥ श्रीजिनराजप्रणामकरि ॥ वं  
 दिभारतीमायसिद्धक्षेत्रगिरनारकीपजार  
 चसुभाया ॥ १ ॥ छंदः अडिह ॥ सिद्धक्षेत्रगिर  
 रिकीस्तम्भसुभाया ॥ २ ॥ जगतविख्यातहै ॥  
 कोडिवहुतरमुनी अधिकसतसातसातहै ॥  
 सिद्धवधुवरभयेनेमिजिनराजजी ॥ वंदुमु  
 नवचकायकरननिजकाजजी ॥ १ ॥ उं ह्रीं श्री  
 गिरनारिसिखरोपरिमुक्तिप्राप्तवहतर  
 डीसप्तसतमुनयः ॥ श्रीनेमिजिनसहिता  
 आवतरावतएवतरसंबौ यद्वाहाननं  
 व्रतियतिष्ठदः दः स्थापनं व्रतममसन्नि  
 हितोभवभववयदसन्निधीकरणां ॥ अथ

अथ क॥ चालनंदीस्वरपूजापाननराय॥  
 सीसे॥ क्षीरोदधिकोशुभवारिहाटकमंगभ  
 रूं जिनचरनदेतधारजनमजराधिहरं  
 जपतगिरराजमहिमाकोवरणै॥ मनव  
 नपजूंसारआतमहितकरणै॥ उं ह्रीं  
 गिरनारिअचलोपरिमुक्तिप्राप्तानांनिर्वा  
 म्मिभ्योजन्मजरामृत्युविनाशनायजलं  
 यामीतिस्वाहा॥ १॥ मलयगिरिअरुकर  
 केसरसंगघसुं॥ जिनचरणसरोजविले  
 पउवरुंभवतपसुं॥ श्रीसिद्धक्षेत्रगिरनार  
 हिमाकोवरणै॥ मनवचतनपजूंसारआ  
 महितकरणै॥ उं ह्रीं श्रीगिरनारिअचलो  
 रिमुक्तिप्राप्तानांनिर्वाग्मिभ्योभवतापवि  
 नाशनायचंदनंनिर्वयामीतिस्वाहा॥ २॥ सि  
 तसौमसमानअखंडतंदुलसुवदासीजिन  
 चरणअग्रधरिपुंजपांडुसुवरासी॥ श्रीसि  
 द्धक्षेत्रगिरनारमहिमाकोवरणै॥ मनवच  
 तनपजूंसारआतमहितकरणै॥ उं ह्रीं श्रीगि  
 रनारिअचलोपरिमुक्तिप्राप्तानांनिर्वाण  
 म्मिभ्योअक्षतंनिर्वयामीतिस्वाहा॥ ३॥ वर

केतकी कुंदगुलाबसुरदुमसुमनघनेषदर  
जंघुष्यचदायकामकलंकहनो॥ श्रीसिद्ध  
क्षेत्रगिरिनारिमहिमाकोवरणै॥ मनवचत  
नपजंसार॥ आतमहितकरणै॥ उँहौं श्रीसि  
द्धक्षेत्रगिरिनारिगिरौ शिवप्राप्तानां निर्वाण  
भूमिभ्यो कामवाणविध्वंसनाय पुष्पनिर्व  
यामीति स्वाहा॥ ४॥ वरु उतमछद्मसमुक्तस्वा  
दितमिष्टसुधाजिनचरनन॥ अरयंसारनासे  
दुष्टक्षुधा श्रीसिद्धक्षेत्रगिरिनारिमहिकोवर  
णै॥ मनवचतनपजंसार॥ आतमहितकरणै  
उँहौं श्रीगिरिनारिगिरौ शिवप्राप्तानां निर्वाण  
भूमिभ्यो शुद्धारोगविनाशनाय नैवेद्यं निर्व  
यामीति स्वाहा॥ ५॥ नवनीतकपरसुजोय॥ आ  
रतोप्रभु॥ आगेकरतांलयितेजमहानमोहति  
मरभागै॥ श्रीसिद्धक्षेत्रगिरिनारिमहिमाको  
वरणै॥ मनवचतनपजंसार॥ आतमहितकर  
णै॥ उँहौं श्रीगिरिनारिगिरौ शिवप्राप्तानां निर्वाण  
भूमिभ्यो महोदधकारविनाशनाय दीपं निर्वपा  
मीति स्वाहा॥ ६॥ कृष्णागुरुवरकरपरचूर्णधने  
जयमेघेयेजिनचरनहजरवसुविधिकर्मदमै



श्रीसिद्धक्षेत्रगिरनारिमहिमाकोवरणैमन  
वचतनपञ्जसार॥आतमहितकरणै॥उंही  
श्रीगिरनारिगिरौशिवप्राप्तानांनिर्वाणभू  
मभ्यो॥अष्टकर्मदहनायधूपंनिर्वपामीति  
स्वाहा॥७॥शुचिश्रीकलसरसरसालदाडि  
नारंगी॥कलभेदधरुंगुनगायमुक्तितिया

॥श्रीसिद्धक्षेत्रगिरनारिमहिमाकोवरणै  
मनवचतनपञ्जसार॥आतमहितकरणै॥उंही  
श्रीगिरनारिगिरौशिवप्राप्तानांनिर्वाणभूमि  
भ्योमोक्षफलप्राप्तानांफलंनिर्वपामीतिस्वाहा  
॥८॥शुभनीरसुचंदनसारतंदुलेकुसुमनवरु  
हीयधूपकलसारताको॥अर्चकरुंश्रीसिद्ध  
क्षेत्रगिरनारिमहिमाकोवरणै॥मनवचतनप  
ञ्जसार॥आतमहितकरणै॥उंहीश्रीगिरनारि  
गिरौशिवप्राप्तानांनिर्वाणभूमिभ्यो॥अनर्घपद  
प्राप्तये॥अर्घंनिर्वपामीतिस्वाहा॥९॥अथ  
सैकअर्घंलिख्यते॥दोहा॥पंतमधरविदित  
महिमाजुतगुणधाम॥वंदतनासैपापसख  
पावैसुखअभिराम॥चंदख्यै॥कोडिवहतर  
सप्तसतकमुनिराजप्रमानही शुभसंजम

धरिकर्महनिलही केवलज्ञानही। विहारे आ  
 र्यसुदेशमोक्षजगभयलगाये। उरजपंत  
 गिरआयसिद्धयलवासकराये। याहीच  
 लमेंते शिवगये जगनाथजिननेम। मनवच  
 तनकरि शुद्धभयहैंदौ मनधरि प्रेम॥ २॥ उं  
 ह्रीं श्रीगिरनारिशिखरौ परिमुक्तिप्राप्तैभ्यो  
 द्वादशसप्तकोटिसप्तसप्ताधिकमुनिभ्यो स  
 मुच्चया अर्घंनिर्वपामीतिस्वाहा॥ अथनेम  
 नेनायजीकापंचकल्याणवर्णनं॥ छंदःकुण्ड  
 ॥ गभोगमजिननेममासकार्तिकवदियही  
 जनमेश्रावणअष्टिशुक्लमणिकांचनवर्षी।  
 तपधारेगिरिनारिशुक्लवदीश्रावणजानही।  
 तिर्तिप्रतिपदसुकुमारघातीचउहनीकैह्रीं ग्यान  
 ही॥ आसादशुक्लसप्तमीगणेशोयकर्महनि  
 मोक्षजिन। वंदौत्रिकालभयअर्घलैशुद्धकर  
 हमनवचतन॥ ३॥ उं ह्रीं श्रीनेमिनायजिनेंद्राय  
 पंचकल्याणकाय अर्घम्॥ निर्वपामीतिस्वाहा  
 छंदःअडित॥ नेमिनायजिनरायसौरषशुवन  
 तणो। सुणिकैहोयविरक्तसंगद्विविधाहो॥ कर्म  
 घातोयानासिज्ञानकेवललखो। नुर्जयंततेमुक्ति  
 रमणिकोकरगहो॥ उं ह्रीं श्रीगिरनारिअचलोप  
 रिशिवप्राप्तयेनेमिनायजिनेंद्राय॥ अर्घंनिर्व

पामोतिस्वाहा॥६॥ छंदः अडियल॥ संवृषधुम्न  
 कुमारपुत्रमारपुत्रमाधवतणो॥ मारपुत्रः अ  
 निरुद्धः ओरमुनिवरघणो॥ आहीचलतैसिद्धम  
 एधरिध्यानकू॥ तिनकूँवधैधराछेडिअभिमा  
 नकूँ॥ उँही श्रीगिरिनारिअचलोपरिमुक्तिपा  
 ज्ञानांसंवृषधुम्नकुमारअनिरुद्धादिमुनीनां  
 निर्वाणभूमिभ्योअर्घनिर्विषामोतिस्वाहा॥७॥  
 अथजयमाल॥ दोहा॥ पंचमैषसपदप्रण  
 मिक्के॥ मनछैजकायत्रिकालउर्जुपंतगिर  
 राजकीअववरणंजयमालादोहा॥ बीसकोस  
 सेगिरतणुंदरसहोयसुयकारताहीचलतैभ  
 अजनपैदलहोयसुभाय॥२॥ छंदः अडिल॥  
 जूनागदतैकोसडोदपचहैसकै॥ पर्वतफूल  
 वनखंडसुरससुंदरमही॥ विचिदामोदरकुंड  
 अवरमगीकुंडहै॥ विचरैवनकेवीचकपिनके  
 कुंडहै॥३॥ ओ० दोरदोरपचमांहिअमलजल  
 वहतहैचालतमंदसुगंधपवनममहरतहै  
 जेजात्रीजनजाहिवेदनहिलहतहैचलोवंदन  
 करनवेगइमकहतहै॥४॥ छंदः सुंदरी॥ चल  
 तयोगिरनिकटसुआतहै॥ सलिलसीतलवा  
 पीसुहातहै॥ येपिमलमुत्रसुभविजातहैचद  
 तअचलहरयसरसातहै॥५॥ दोहा॥ अथअ

धकोसरुगिरपतौ रचैस्थानविश्रामजात्रिजिन  
वैदेतहंमिदैपंचमघाय॥६॥चोपरि॥उर्जय  
तगिरउतमछाजै॥भूपरिसिद्धक्षेत्रशुभराजै  
अन्यअचलमहिमालयिलजै॥वंदतजाकैअ  
घसवभाजै॥७॥सप्तकोसउंचोसुखदाईमहिमा  
जाकीबरनोनजाईजाकेवननंदनसमसोहैदेवत  
सुरनरकेमनमोहै॥८॥दुमवस्त्रीफलफूलविराज  
त॥जाकुंलधिकल्पदुमलाजत॥सरसरसालता  
लतरुमारी॥एलाश्रीफलसुभगंसुभारी॥९॥सो  
है॥सरसअनारनारंगीपंछीशब्दकरतवहूच  
चंगी॥मालतीचंपाजायजहीहै॥सुमनमधुपक  
रिहुंमिरही॥१०॥स्वक्षसलिलभूतसरवरसोहै  
चक्रवाकसारसध्वनिमोहै॥दुखजंतुतहंनिज  
रनआवैं॥असोप्रभुप्रतिसयदरसावैं॥११॥गिर  
तटतेंत्रयकोसउचाई॥धर्मसालतहंभरुंचाई  
जहांपहरायितसदारहैहै॥१२॥जात्रीजनवस्त्रारि  
धरैहै॥१३॥जहांअंवेतांवरमतकेमंदिर॥तामैकाम  
वडाअतिसुंदर॥तहांतैकछुकउत्तरदिशजावैं  
निर्मलजलकोकुंडसुहावैं॥१४॥जात्रीजनतहां  
स्नानकरावैं॥मानुषापपंकउतरावैं॥उज्जलवस  
नयेहरिशुचिहोवैं॥वसुविधिसामग्रीशुभधोवैं

१४॥ लेविधिफिरिउनहीपंच॥ आवैवीछैदरव  
सनमुखध्यावै॥ उंचोचदैकछुकगि॥ ऊपरतहं  
श्रीनेसभवनसुभम्हपरा॥ १५॥ अतिउतंगसुं  
दरसुखकारी॥ वंदन॥ आवेंसुरनरनारी॥ वैदीम  
ध॥ श्रीनेसजिनंदा॥ राजतउदय॥ अपरवचं  
दा॥ १६॥ वंदतनासैसबदुखदंदा॥ मिदेंसर्वक  
र्मनकेकंदा॥ उत्तरमुखसोहै॥ अविकारी॥ सांत  
छविपचासनधारी॥ १७॥ निरामर्णभास्वर  
तनसुंदरा॥ सोहैसुरनरनम॥ पुरंदरा॥ जात्रीजन  
तहीपजाकरिहै॥ भवभवसंचित॥ अघसबह  
रिहै॥ १८॥ ताजिमगहकेवीचंभारी॥ राजसती  
कीगुफानिहारी॥ तामेंमूरतिराजमतीकी॥ सो  
हैसुंदरपरमसतीकी॥ १९॥ फिरिजात्रीजनऊं  
चाचदिहै॥ परवदिसमुखपाठसुपदिहै॥ अ  
र्धकोशफिरिऊंचावेंस्वेतांबरजिनसदनकहा  
वें २० फिरिचदिहैउचेजात्रीजनहर्षसहन  
नेमीश्वरवंदनपथमैतरुफूलेसबसुंदरसोहै  
अग्न॥ अंबिकामंदिर २१ तहांतेबहूरकिनेइ  
कऊंचागोरखनाथस्थानतहांपहंचाफिरि  
निचैउतैरेजात्रीजनशुद्धकरीकै॥ अपनेमन  
वचतन २२ ऊंचनीचकेईम्हमिसुआवैप

एजात्रीसुखसैचदिजावै॥ योंचदताउतरतांव  
हुंवरा॥ आवैनिकदनेममुक्तीथल॥ २३॥ कैसैहै  
बहुकूटउतंगा॥ मानुपरसतगगगीअभंगा॥ अ  
सीउच्चताकूटतनीहै॥ अद्भुतशिवमगनीसरनी  
है॥ २४॥ जहांधीरांचदीहैनरनारी॥ तहांचदाववि  
कट॥ अतिभारी॥ जेजनबद्ध॥ असक्तथकेयेडोलि  
मांहिवैठिचलतेथै॥ २५॥ सोभीरहीतहांपयसां  
थै॥ ॥ आगेचदिचाटैनरकांथै॥ श्री॥ अरिहंतसिद्ध  
मुखबोमारगध्यांनचित्रनहीडोलै॥ २६॥ अनुक्रम  
चदतसिद्धथलपहंचे॥ पापपुंजभवसंचितमुंचे  
भाग्योदयतैभवितहांजावै॥ भाग्यहीनदरसनन  
हीपावै॥ २७॥ याथलतैश्रीनेमिजिनेश्वरहनि  
वसुकर्मभएसिबईश्वर॥ और॥ अनेकमुनीयाथ  
लतैसिद्धभएलरिवसुकर्मनतै॥ २८॥ यातैयाव  
नक्षेत्रसुकहिए॥ भवभवसंचित॥ अघसबदहि  
ए॥ जोभविमनवचतनकरिवंदै॥ भवभवसंचित॥  
पापनिकंदै॥ २९॥ छंद॥ अडिल॥ जेजात्रीजनज  
हिद्वयवसुलेयकैपंचासृत॥ अभियेकधरास  
करेयकैनिरगंधसितसालिकुसुमचरुधरो  
दीपधूपफल॥ अर्घ्यअनभविइमकरो॥ ३०॥  
छंदगीता॥ इमदृज्यपरमधुरासुभविजननै



नेमप्रभृत्पूजाकरो॥ दशचांपन्नतदेहजिनदु  
 तिनीलमणिमसुंदरी॥ आयुवर्षसहस्रसहस्र  
 कीप्रभुवालवयमैतपधरो॥ तजिराजमति  
 चितदयाधरिइन॥ आयशिवसुंदरवरो॥ ३१॥  
 छंदपद्धती॥ इमप्रज्यधरासबपापहानिनिज  
 जन्मसफलमव्यधन्यमानिकुनिकरैस्तुतिम  
 नवचकाय॥ त्रयदेतप्रदक्षिणीसनाय॥ ३२॥ घु  
 महीमैनेमजिनेशचरण॥ तीपोछैप्रतिमाप्रह  
 रण॥ भव्यवंदिप्रज्यनिजशीशनाय॥ जयसद  
 करतघंटाघनाय॥ ३३॥ फुनिताहीपथउतरै  
 सुभव्यनिजहाथलियांवसुविधिसुद्वय॥ अ  
 तिभक्तिसहितजिनध्यानलीन॥ पथमंदमंद  
 उतरैप्रवीन॥ ३४॥ सबमुखतैजैजैयध्वनिकरं  
 तपथऊंचनीचचदिउतरंत॥ यौचलतसुगो  
 मुखकुंडआत॥ नीरसदानिर्मलवहति॥ ३५॥ त  
 हांगोमुखनालोबहैधार॥ तातैइहनामविश्वा  
 तसार॥ जाकोजलशीतल॥ अतहीमिछजीहपी  
 वतनासैतथाकष्ट॥ ३६॥ जिहिकुंडनिकदहोय  
 पंथजाय॥ दिशउतरमैअद्भुतसुहायकितनी  
 कदूरगिरपैचलंतफुनि॥ अघैशैलतैउतरंत॥  
 जहांपैडीपथनिर्जंतुभूमिफलफूलवेलिदुम

रहेहूमियौचलत॥ आतवनसहस्राम्रकोकिलमय  
 रध्वनिकरतिकास्र॥ ३७॥ जहांभूमिमनोहर॥ प्रति  
 सुरंग॥ तपधरैनेमकरमदनभंगा॥ तहांसफलवक्ष  
 सीतलसुखायजलठोरठोरनिर्मलबहाय॥ ३८॥ ज  
 हांशीतलकुंडभरेसुनीर॥ तहांमंदसुगंधचलेसमी  
 रतहांफलैफूलबहूसघन॥ आस्र॥ तातैविश्वातव  
 नसहस्राम्र॥ ३९॥ तोरणसैरथनेकिरेनेमिनाय॥  
 सुनिसोरपश्रुउरदयालित्य॥ द्वादश॥ अनुपेक्षा  
 सुभगचित्य॥ भयभीतमयेभवतै॥ असंत॥ ४०॥ भ  
 वभोगदेहमैभयेउदास॥ तोरीसबमोहतणीजूका  
 स॥ तवहीलोकांतकदेव॥ आय॥ पदपुष्पक्षेपि॥  
 निजसीसनाय॥ ४१॥ प्रभुजोग्यविचारीवातएह  
 करिगेनविलंबदेवाधिदेव॥ यौकरिनियोगनिज  
 सदनजाय॥ तवचतुरनिकायसुदेव॥ आय॥ ४२॥  
 रचिशिवकाप्रभुतनकरिसिंगार॥ वैठायलिये  
 निजकंधधारशिवतियकेवींदवने॥ अनूप॥ ल  
 बीहरबीमुक्तितियासुरूप॥ ४३॥ प्रभुभक्तिस  
 हित॥ आनंदधारि॥ इंद्राणीइंदनचैजुसार॥ आनं  
 दमैघरुलग्योमिळ॥ जिहदेयितचक्षुहोतपुष्प  
 ४४॥ तायेईयेईध्वनिरहीएर॥ सुरसुरीनचैसुर  
 पतिहजूरछमछमछमछमघुघरुवजंत॥ घनघन

नेमप्रभृद्भजाकरो॥ दशचांपन्नतदेहजिनदु  
 तिनीलमणिमसुंदरी॥ आयुवर्षसहस्रसहस्र  
 कीप्रभुवासवयमैतपधरो॥ तजिराजमति  
 चितदयाधरिइन॥ आयशिवसुंदरवरो॥ ३१॥  
 कंदपद्मी॥ इमदज्यधरासबपापहानिनिज  
 जन्मसफलमव्यधन्यमानिकुनिकरैस्तुतिम  
 नवचकाय॥ त्रयदेतप्रदक्षिणीसनाय॥ ३२॥ घु  
 मदीमैनेमजिनेशचरण॥ तीपोछैप्रतिमाप्रह  
 रण॥ भव्यवंदिप्रज्यनिजशीशनाय॥ जयसद  
 करतघंटाघनाय॥ ३३॥ कुनिताहीपथउतरै  
 सुभव्यनिजहाथलियांवसुविधिसुद्व्य॥ अ  
 तिभक्तिसहितजिनध्यानलीन॥ पथमंदमंद  
 उतरैषवीन॥ ३४॥ सबसुखतैजैजैयध्वनिकरं  
 तपथऊंचनीचचदिउतरंत॥ यौचलतसुगो  
 मुखकुंडआत॥ नीरसदानिर्मलबहंत॥ ३५॥ त  
 हांगोसुखनालोबहैधारा॥ तातैइहनामविश्वा  
 तसार॥ जाकोजलशीतल॥ अतहीमिषजीहपी  
 वतनासैतथाकष्ट॥ ३६॥ जिहिकुंडनिकदहोय  
 पंथजाय॥ दिशउतरमै॥ अद्भुतसुहायकितनी  
 कदूरगिरपैचलंतकुनि॥ अषैशैलतैउतरंत॥  
 जहांपैडीपथनिर्जंतुभूमिफलफूलवेलिदुम

रहेरूमियौ चलत ॥ आतवन सहस्राम्रको किल मय  
 रध्वनिकरतिका ॥ ३७ ॥ जहां म्रमिमनोहर ॥ अति  
 सुरंग ॥ तपधरेने मकरमंदन भंगा ॥ तहां सकल वक्ष  
 सीतल सुखाय जलठोरठोर निर्मल बहाय ॥ ३८ ॥ ज  
 हांशीतल कुंडभरे सुनीर ॥ तहां मंद सुगंध चले समी  
 र ॥ तहां फलै फूल बहू सघन ॥ आस ॥ तातै विक्षात व  
 न सहस्राम्र ॥ ३९ ॥ तोरण सै रथने किरने मिनाय ॥  
 सुनिसोर पण्डु उर दयालिन्य ॥ द्वादश अनुप्रेक्षा  
 सुभग चिंत्य ॥ भयभीत मये भवंतै ॥ असंत ॥ ४० ॥ भ  
 वभोग देह मै मये उदास ॥ तोरी सब मोहतणी जूफा  
 स ॥ तव ही लोकांत क देव ॥ आय ॥ पद पुष्य क्षेपि ॥  
 निज सीस नाय ॥ ४१ ॥ प्रभु जोग्य विचारी वात एह  
 करि ऐन विलंब देवाधिदेव ॥ यो करि नियोग निज  
 सदन जाय ॥ तव चतुरनिकाय सुदेव ॥ आय ॥ ४२ ॥  
 रचि शिव का प्रभु तन करि सिंगार ॥ बैठा यलिये  
 निज कंधधार शिव तिय के बींदवने ॥ अनूप ॥ ल  
 श्रीहर श्रीमुक्ति तिया सुरूप ॥ ४३ ॥ प्रभु भक्ति स  
 हित ॥ आनंद धारि ॥ इंद्राणी इंदन चै जु सार ॥ आनं  
 द मै घर रलग्यो मिळ ॥ जिह देयित चक्षु होत पुष  
 ॥ ४४ ॥ ताये ईये ईध्वनिर ही पर ॥ सुरसुरीन चै सुर  
 पति हजूर छम छम छम ॥ घुघरु वजंत ॥ घन घन

घननघंसापनंत ॥४६॥ दुमदुमदुमदुमवाजतम  
 दंगरुनननरुनननननूपरंगतनननततलिलेत  
 संसाग्नदीसारंगीकरतध्वान ॥४७॥ इहभांतिरथो  
 अद्भुतसुठाठ ॥ तहांपदेपुण्यमंगलसुठाठ ॥ यो  
 सहस्राम्रवनप्रायमध्यद्वैपरवसनमुखवंदि  
 सिद्ध ॥४८॥ कवलौचकियेसुखीसुपंच ॥ धारिदि  
 क्षाजिनतजिप्रपंचकवलौचतउपज्योमनही  
 ज्ञानकरिदेवचलेप्रभुतपकल्याण ॥४९॥ तातेपा  
 वनएधराजानपूजैसुभब्यबसुद्व्यआनि ॥ ति  
 हतपधरिघातुचतुष्कनासउपजायोकेवलर  
 विप्रकास ॥५०॥ तहांतपअरुग्यानकल्याणदो  
 य ॥ पूजैसोधरासुरशिवसुहोय ॥ द्वैगुमटीजिन  
 चरणगरविंदपूजेस्यै ॥ पुण्यहोवैअमंद ॥५१॥ इ  
 मपूज्यभव्यताहीसुपंच ॥ कुनिचलैमानमदत  
 जप्रयं ॥ फिरधर्मसालपीछोसुआय ॥ वस्त्रादि  
 लेयनिजबांध्यानजाय ॥५२॥ वंदैपंडितइमराम  
 सुखमनवचनकायतजिरागरुषनिजजन्म  
 सफलकृतकृत्यमानिमैभयोप्रभुतुमभृत्यआ  
 नि ॥५३॥ तातेसुवेगकीजैसहाय ॥ वसुकर्मनतेंली  
 जैछुदाय ॥ इसजगमाहीदुखमेरुजान ॥ सुयसि  
 रस्युंसमनाहीप्रमान ॥५४॥ दुखहरणकारणसु

यत्तु सजिने शमिष्या तमहरतु मही दिने शमानुशे  
 नाथ ॥ अव ॥ अरज एह ॥ दी जै सुवा सुशिव पर सुगेह  
 ॥ ५५ ॥ घना ॥ गिरनारी गिरि दे सु र दे सुर नर वं घं धरि  
 ॥ आनंद नंदित है ॥ नर सुर सुष पावै शिव पुर जावै नि  
 रवल सार गुन मंडित है ॥ उं ह्रीं श्रीं गिरनारि शिख  
 रो परि मुक्ति प्राप्ते भ्यो परा र्ण धर्म निर्विषामिति स्वा  
 हा ॥ छंद ॥ इति ॥ जो वंदै मन लाय ॥ अर्च गिरनार  
 ही ॥ सिद्धि सिद्ध बहव दित है सुष सार ही ॥ शक्र चक्र  
 पद भोग्य सुजग धार ही ॥ १ ॥ इत्य ॥ श्री बी द ॥ संवत्  
 सत गणी सऊ परि त्रय वी स है ॥ पोय मास सित पक्ष  
 सुप सप्त जगी स है तिथि ॥ अष्टमी रविवार ॥ अमल उ  
 च्छरंग ही ॥ तादि न वंदै ॥ अचल राज सब संघ ही ॥ २ ॥  
 इति श्री गिरनार राजा संपूर्ण ॥ संवत् ॥ १५ ॥ ५५५  
 ॥ अथाष्टि ठार जी की पूजा भावा लिख्यते ॥ श्री  
 ल ॥ गिरि समे दै ते वी सजिने श्वर सिव गण ॥ श्री  
 ॥ असंख्या पुनीं तिहां तै सिद्ध भरा ॥ वंदु मन वच काय  
 न मुं सिर नाय कै ॥ तिष्ठौ श्री महाराज्य सवै इत ॥  
 य कै ॥ उं ह्रीं संमे दसिय रतै मुक्ति पधारे ज्यां की चर  
 ण कमल की स्थापना ॥ अत्रावतराव क्षै र्वो यद्  
 ॥ आह्वान नं ॥ अत्र मम सन्निहितो भव भव बयद् स  
 न्तधी करण ॥ छंद ॥ इति ॥ सोहन जारी रतन जडि



० हिगंगाजलभरौ॥ जिनराजचरणचदायभवि  
 जिनजन्ममृत्युजनाहिरीसंसारउदधिउवारणों  
 कोलीजिएसुद्धभावसौ॥ समेदगिरिपरवीसजि  
 नवरएजहर्षउछावसौ॥ उँहीसमेदसिखरपर्व  
 तसेतीजेजिनमुनीमुक्तिपधारेजिनकेचरणक  
 वलकीएजाजन्मजरामृत्युरोगविनासनायज  
 लंनिर्वयामीतिस्वाहा॥१॥ जलं॥ जाकीसुगंधकी  
 अहेअलिखुंजतैआवैघनै। सोमलयसंगघसा  
 यकेसरएजिपदजिनवरतनै॥ भवैआतापनि  
 वारणोंकोलीलिएसुद्धभावसौ॥ समेदगिरपरिवी  
 सजिनवरएजिहर्षउछावसौ॥ उँहीसमेदसिख  
 रपर्वतसेतीजेजिनमुनिमुक्तिपधारे॥ जिनकेच  
 रणकवलकीएजाभवआतापरोगविनासनाय  
 चंदनंनिर्वयामीतिस्वाहा॥२॥ चंदनं॥ अक्षतअ  
 बंडअत्यंतसुंदरजोतिसुसिसमलीजए॥ सुभसा  
 लिउज्जतोयधोयरपुलप्रभुपदकीजिए॥ पदअ  
 र्थकारनलेएभविनसुद्धनिर्मलभावसौ॥ समेद  
 गिरपरिवीसजिनवरएजिहर्षउछाहसौ॥ उँही  
 समेदसिखरपर्वतसेतीजेजिनमुनिमुक्तिपधारे  
 जिनकेचरणकवलकीएजाअथैपदप्राप्ताय  
 अव्यंतनिर्वयामीतिस्वाहा॥ अक्षतं॥२॥ हैम

दनदुष्ट अत्यंत दुर्जय हनै सब के प्राण ही ॥ ता के नि  
 रण हेत कुसम मंगाय रंजन प्राण ही जा की सुवा  
 स निहार अट पद दोरि आवै चाव सौ ॥ संमेद गिर  
 परवी सजिन वर पजि हर्य उछाव सौ ॥ उँहौं संमे  
 सियर पर्वत से तीजे जिन मुनि मुक्ति पधारे जिन  
 के चरण कवल की पूजा काम बाण विनास नाय पु  
 र्य निर्वपामि ती स्वाहा ॥ पुज्यं ॥ ६ ॥ रस पर रस ना  
 मं रंजन चक्षुषिय अति मिष्ट ही ॥ जिन राज च  
 रन चदाय उति मयु आहो हे निष्ठ ही ॥ भरि घाल कं  
 चन विविध कंचन विविध व्यंजन लीजी ए सुदुभाव  
 सौ ॥ संमेद गिर परवी सजि वर पजि हर्य उछाव सौ ॥  
 उँहौं संमेद सियर पर्वत से तीजे जिन मुनि मुक्ति प  
 धारे जिन के चरण कवल की पूजा द्युधा वेद नो रोग  
 विनास नाय नै वैषं निर्वपामि ती स्वाहा ॥ नै नै चं ॥  
 त्रैलोक्य गर्भित ग्यान ता को मोह निज वस कर लीयो  
 अज्ञान तम मै पड्यो चेतन चतुर गति भर मन कीयो  
 विन माहि मोह विहंस हो वै आरति करि चाव सौ ॥ उँ  
 हौं संमेद सियर पर्वत से तीजे जिन मुनि मुक्ति पधा  
 रे जिन के जिन के चरण कवल की पूजा जितै मोहां  
 धकार विनास नाय दीपं निर्वपामि ती स्वाहा ॥ दीपं ॥  
 ६ ॥ सुभ अंगर अंबर वास सुंदर धूप प्रमुदिगं घेष

ही॥ एदुष्टकर्मप्रचंडतिनकोंहीयततछिनछेयही  
 सोधूपवसुविधिजरनकारनलीजिएसुइभावसों  
 संमेदगिरपरवीसजिनवरपूजिहर्षउछावसों॥ उं  
 हींसंमेदसियरपर्वतसेतीजेजिनमुनिमुक्तिपधा  
 रेजिनकेचरणकवलकीपूजाअष्टकर्मदहनाय  
 धूपनिर्वपामीतिस्वाहा॥ धूप॥ ७॥ वादामश्रीफ  
 ललौंगपिस्तालेयसुधसमालही॥ सहकरदायअ  
 नारकेलातुरतलूटैडालही॥ भविलेपउतमहेतसि  
 वकेबूटिविधकैदावसों॥ संमेदगिरपरवीसजिन  
 वरपूजिहर्षउछावसों॥ उंहींसंमेदसियरपर्वत  
 सेतीजेजिनमुनिमुक्तिपधारेजिनकेचरणकमल  
 कीपूजामोक्षफलप्राप्ताय॥ फलनिर्वपामीतिस्वा  
 हा॥ फल॥ ८॥ धूप॥ जन्ममृत्युजलहरेगंधआ  
 तापनिवारैतंदुलपदअथैमदनकोंसुमनविदारै  
 खुदाहरैनेवेघदीपतैध्यांतमसावै॥ धूपदहैवसु  
 कर्ममोक्षसुखफलदरसावै॥ एवसुद्वयमिलाय  
 कैअर्घरामचंदकीजिए॥ पूजाकरिगिरसियरकी  
 नरभवकाफललीजिए॥ उंहींसंमेदसियरपर्वत  
 सेतीवीसजिनमुनिमुक्तिपधारेजिनकेचरणकव  
 लकीपूजाअर्घमहाअर्घनिर्वपामीतिस्वाहा॥ ॥  
 अर्घ॥ ९॥ दोहा॥ महिमावडीसंमेदकीकोकविक

हे वनाय । करै जान सुद्ध भाव सो दोगति मैं नही जा  
य ॥ अर्घ ॥ १ ॥ सकल कर्म हनि मोधि  
पडि वासिते वैसा यही ॥ जिजूं चरण गुण घोष गा  
संमेदा चलय की ॥ उँही संमेद सियर पर्वत से ती  
श्री कुं य नाय तीर्थ कर जान धर कुँट दर्शाण फ  
ल को डि उपवास ॥ अरं दिन वै को डि वती सलाय  
छिन वै हजार सात सै विंयाली समुनि मुक्ति पधारे  
॥ अर्घ ॥ २ ॥ जेठ सुकल च उदिस दिवस ॥ मोक्ष गा  
उणा नाह जिजूं मोधि दिन के चरण ॥ करि कै वह उ  
त्साह ॥ उँही संमेद सियर पर्वत से ती सुदत वर कुँ  
ट दर्शाण फल को डि उपवास ॥ अर धर्म नाय ती  
र्थ कर उ गुणी स को डा को डि गुणी स को डि नो ला  
य नो हजार सात सै पि च्याण वै मुनि मुक्ति पधारे  
तिन कुं अर्घ निर्वपामीति स्वाहा ॥ अर्घ ॥ ३ ॥ सो  
रठा ॥ सिव पुर मै प्रमुजाय ॥ चैत सुकल एकादसी  
॥ आतम सौ लवलाय ॥ लहि अनंत सुख थिर रहै ॥ उँ  
ही संमेद सियर पर्वत से ती ॥ अविचल कुँट दर्श  
ण फल ॥ को डि उपवास ॥ अर सुमति नाय तीर्थ  
कर एक को डा को डि चोरासि के उ वह तर लाय ई  
वपा सी हजार सात सै मुनि मुक्ति पधारे तिन कुं अ  
र्घ निर्वपामीति स्वाहा ॥ अर्घ ॥ ३ ॥ सकल कर्म य

धयकीनीजेदपुल्लचौदिसदिना॥हुएअष्टगु  
 णलीनसिद्धएसुखपरम॥उंह्रींसमेदसिबरपर  
 वतसेतीप्रभासिकुंददर्शणफलकौडउपवास  
 अरसांतिनाथतीर्थकरनोकोडाकोडिनोलाय  
 हजारनोसेनिनांएवैमुनिमुक्तिपधारेतिनकूं  
 अर्घमहाअर्घनिर्वपामीतिस्वाहा॥४१॥  
 देहा॥वदिअसादअष्टमदिवस।मोषगणमु  
 निर्देश॥जिजूभक्तितैविमलप्रभुअर्घलायन  
 मीशीश॥उंह्रींसमेदसिबरपर्वतसेतीसंकुल  
 कुंददर्शणफलकौडिउपवासअरविमलना  
 थतीर्थकरसत्तरिकौडिसादिलायछैहजारसा  
 तसे॥४२॥मुनिमुक्तिपधारेतिनकूंअर्घमहाअ  
 र्घनिर्वपामीतिस्वाहा॥अर्घ॥५॥कागुणसुदस  
 प्रमिदिनांहणिअघातीयाराय॥जगतपासिकूं  
 कादिकैमोषिगणजिनराय॥उंह्रींसमेदसिबर  
 पर्वतसेतीप्रभासिकुंददर्शणकोफल॥कोडिछ  
 तीसकोडिप्रीसुपार्धनाथतीर्थकरगुणचास  
 कोडाकोडिचौरासीकोडिवहतरलायसातहजार  
 ॥४३॥मुनिमुक्तिपधारेतिनकूंअर्घमहाअर्घ  
 निर्वपामीतिस्वाहा॥अर्घ॥६॥चैतपुल्लपंचम  
 दिनाहनिअघातीयाराय।मोषिभएसुरपति

जिजै॥ मैज जिहं गुण गाय॥ उं ह्रीं संमेदसि यरसे  
तीसिद्धवरकुंडदर्शफलवती कोडि श्री अजि  
तनाथ तीर्थं कर एक अडव असी कोडि चौवन  
लाय मुनि मुक्ति पधारेति नकुं अर्घं महा अर्घं  
निर्वपामीति स्वाहा॥ अर्घं ॥ १॥ जुगल नाग त्या  
रे प्रभु पार्श्व नाथ जिन राय सावण सुदिसा ते  
दिवस लहै मुक्ति सुख जाय॥ उं ह्रीं संमेदसि यर  
सेती सुभर्णा भद्र कुंड दर्शण फल कोडि उपवा  
स श्री पार्श्व नाथ तीर्थं कर पांच सैछ तीस उप  
वास॥ श्री पार्श्व नाथ तीर्थं कर पांच सैछ तीस मु  
निसहित मोक्ष पधारे॥ और चौरासी लाय मुनि  
और मोक्ष पधारेति नकुं अर्घं महा अर्घं निर्वप  
ामीति स्वाहा॥ अर्घं ॥ ८॥ सो शत॥ हनि अघाति  
सि वर्या न चतुरदशी वैशाख बदी जजुं मोक्ष क  
ल्याण गये संमेदा चालय की॥ उं ह्रीं संमेदसि य  
र पर्वत सेती मित्र धरना मा कुंड दर्शण फल  
डि उपवास॥ अरनमी नाथ तीर्थं कर नव कोडा  
कोडि एक॥ अडव पेंताली सलाय सात हजार  
सैवियाली समुनि मुक्ति पधारेति नकुं अ  
र्घं निर्वपामीति स्वाहा॥ अर्घं ॥ २५॥ सर्व कर्म ह  
नि मोधि चैत अमावस सिव गण॥ मैज जिहं व

सुघोषि॥चतुरनकायसुराजजे॥उं ह्रीं समेदसि  
षरपर्वतीसमेदाचलपर्वतसेतीनाटकनाम  
कुटदर्शाणफलछिनवेंकोडिनीन्याणवैलायनि  
न्याणवैसेमुनिमुक्तिपधारेतीनकुंअर्घमहाअ  
र्घनिर्वपामीतिस्वाहा॥ॐअर्घ॥१०॥दोहा॥फागु  
णपंचशुक्लहीशेअकर्महानिसोअगयेसमेदा  
चलथकीशिवपदगुणहितघोष॥उं ह्रीं समे  
दसिषरपर्वतसेतीसंबलकुटदर्शाणफलकोडि  
उपवासअरमलिनाथतिर्थकरछिनवैकोडिमु  
निमुक्तिपधारेतिनकुंअर्घमहाअर्घनिर्वपामी  
तिस्वाहा॥ॐअर्घ॥११॥सौरदा॥हनिअघातसिव  
र्यानसावणसुदिपनमगण॥जजूंमोअकल्यांन॥  
सुरनरअगपतिमेलि।जते॥उं ह्रीं समेदसिषरप  
र्वतसेतीसंकुलनामकुटदर्शाणफलकोडिउप  
वासअयेयांसतीर्थकरछिनवेंकोडाकोडिछिनवैको  
डिछिनवैलायनोहजारपांचसैछियांलीसमुनि  
मुक्तिपधारेतिनकुंअर्घमहाअर्घनिर्वपामीति  
स्वाहा॥ॐअर्घ॥१२॥गणपुष्यनिर्वाणभाद्रवसुदी  
अष्टमीदिनाएजूंमोअकल्यांनसबसुरमिलिपं  
जाकरी॥उं ह्रीं समेदसिषरपरवतसेतीसुप्रभकुं  
टदर्शाणफलकोडिउपवासअरपुष्यदंततीर्थकर



निन्याणवैकोडिनिवैलायसातहजारचारसैअ  
सीमुनिमुक्तिपधारेतिनकं॥अर्घमहाअर्घनिर्व  
पामीतिस्वाहा॥अर्घ॥१६॥हनिअघातीजिनराय  
चोथकिसनफागुणविबैजिजुंचरणगुनगायमो  
यसमेदथकीगरा॥उंह्रींसंमेदसियरपर्वतसेती  
मोहनकुटदर्शणफलकोडिउपवासपद्मप्रभुती  
र्थकरनिन्याणवैकोडिसित्यासीलायविद्यालोस  
हजारसातसैसताईसमुनिमुक्तिपधारेतिनकं॥  
अर्घमहाअर्घनिर्विद्यामीतिस्वाहा॥अर्घ॥१७॥  
हनिअघातीनिअघातीनिर्वाणफागुणद्वादसीरु  
द्रही॥जजुंमोयकल्याणगरासुरासुरपदजजुं॥उंह्रीं  
संमेदसियरपर्वतसेतीनिर्जरनामकुटदरसण  
कोडिउपवासमुनिसुव्रततीर्थकरनिन्याणवैको  
डाकोडिसित्याणवैकोडिनोलायनोसैनिन्याणवै  
मुनिमुक्तिपधारेतिनकंअर्घमहाअर्घनिर्वपामी  
तिस्वाहा॥अर्घ॥१८॥सेयकर्महनिमोय॥फागुण  
सुकलजुसतमीजजुगुणनकेकोय॥गरासंमेदा  
चलथकी॥उंह्रींसंमेदसियरपर्वतसेतीललितघ  
टकुटदृसीणफलसीलालायकोडिउपवासअर  
श्रीचंद्रप्रभुतीर्थकरचौरासीअउबवहत्तरकोडि  
असीलाय॥१९॥मुनिमुक्तिपधारेतिनकं॥

अर्घमहा अर्घनिर्वपामीतिस्वाहा ॥ अर्घ ॥ ६ ॥  
 ॥ सौरा ॥ गणमोषिभगवान अष्टमिसित आ  
 सोजकी ॥ द्योह द्योहशिवद्यां नवसुविधिपदपंक  
 जजजं ॥ उं ह्रीं सं मे दसि यर पर्वत से ती विद्युत वर  
 कुट दस ए फल को डि उपवास ॥ अर सी तल नां च  
 ती र्थं कर अठारा को डा को डि बिंया ली सै व ती सला  
 य बीयां सी हजार ॥ ५ ॥ मुनि मुक्ति पधारेति न कं  
 अर्घमहा अर्घनिर्वपामीतिस्वाहा ॥ अर्घ ॥ १७ ॥  
 दोहा ॥ चैत कि सन पण दि स निज आतम को बिह  
 मुक्ति स्थान जाय कै ॥ हु ए अष्ट गुणालीन ॥ उं ह्रीं सं  
 मे दसि यर पर्वत से ती स्वयं भ्रना मा कुट दस ए फ  
 ल को डि उपवास ॥ अर श्री अनंत नाच ती र्थं कर छि  
 न मै को डा को डि सत्तर को डि सत्तर लाय सत्तरि ह जा  
 र सात सै मुनि मुक्ति पधारेति न कं ॥ अर्घमहा अर्घ  
 निर्वपामीतिस्वाहा ॥ अर्घ ॥ १७ ॥ सौरा ॥ सेवकर्म  
 निवार चैत शुक्ल षष्ठ मि विर्यै ॥ जजं घणौ घ उचार  
 मोष वरांग न पति भरा ॥ उं ह्रीं सं मे दसि यर पर्वत  
 से ती धवल दत्त कुट दस ए फल बीयाली सलाय उ  
 पवास फल संभव नाच ती र्थं कर नो को डा को डि बह  
 त रिलाय बीयां ली सहजार पाच सै ॥ मुनि मुक्ति पधा  
 रेति न कं ॥ अर्घमहा अर्घनिर्वपामीतिस्वाहा ॥ अ

धर्म॥ १२॥ दोहा॥ सितप्रद्युम्नीवैसायासितगरामो  
विहानिकर्मजजूंचरणधरिभक्तिकरि॥ देवदेउनि  
जधर्म॥ उँह्रीं संमेदसियरपर्वतसेती॥ आनन्ददर्श  
णकूटदर्शणफलएकलाघउपवास॥ अर॥ अभिन  
दनतीर्थकरतेहतरीकोशकोडिसत्तरकोडसत्तर  
लाघवियासीहजारसातसैसातमुनिमुक्तिपधारे  
तिनकुं॥ अर्घं महा॥ अर्घं निर्वपामोति साहा॥ १॥ ज  
जयमाल॥ पधरीछंद॥ जयप्रद्युम्नमनसंजिनकुं  
यदेवजयधर्मतणींति तकरोंसैव॥ जयसुमतिन  
संसदबुद्धिहेतजयसांतिनमुनिजसांतिनसुनिज  
सांतिहेत॥ १॥ जयविमलनमसं॥ आनंदकंदजयसुपा  
र्ष्वनम्रहतिपासिकंदजय॥ अजितगयेसिवहांनि  
कर्मजयपार्श्वकरीजुगनगनसर्म॥ २॥ पछिमदिशि  
जानौदौकएक वंध्याचहूगतिकोहोयछैवनरसुर  
पदकी तोकोनवातएजै॥ अनुक्रमतेमुक्तिजान॥ ३॥  
जयनमीतणोनितिधरोध्यानजय॥ अरिहंतलीयो  
सिद्धयान॥ जयमल्लिमदनजयसीलधार॥ जयपास  
गरभवसैंजुपार॥ जयसुबदिसुबुधिदातामहीस  
जययत्ननमंतमहरिदिनेसजयमुनिसुब्रतगुण  
गुणगरि॥ जयचंद्रकर्त॥ अतापनि॥ ५॥ जीयसीत  
लजयभवकी॥ आतापजय॥ अनंतनमंसिजायपाप

जयसंभवभवकीहरोपीर। जय अभयकरो अभ  
 भिनंदवीर। ॥ १ ॥ परवदिशद्वादशदो कजाणा ॥ पूजे  
 तेहो है असुभहाणि फिरमलमिंदू को करि प्रणाम  
 पावो सिवरमनीवेगधीम ॥ ७ ॥ कवित ॥ सिवरस  
 मेदजीके वीसकूटतासौमौयगएमुनिराजताकी  
 संख्यासवजांनिए ॥ चौदासैकोडाकोडिपैसदताउ  
 परिजोडिछियासीअडबताको ध्यानहिए ॥ अनि  
 एबारसैतेहतरकोडिलायजारासैबयालीससात  
 सैचोतीससादासहसबयांनिएसैदूतिनेंरजि  
 कर्मभांनिए ॥ दोहा ॥ वीसकूटकोदुसफलप्रोयध  
 संख्यांजांनि ॥ एकसोतेहतरकोडि ॥ गुणगुणसद  
 लायहीमांन ॥ चत्ता ॥ एवीसजिनेसरनमतस्वरा  
 सुरमघवापजकौं ॥ आवैनरनारी ॥ आवैसुषपावै  
 रामचंदनितसिरनावै ॥ इति संसैदसिखरदजा  
 संपूर्णम् ॥ संवत् १२५ ५५ आषाढ १० बुधो ॥  
 अथ शांतिपाठलिख्यते ॥ शांतिजिनंशशिनि  
 र्मलवक्रं ॥ शीलगुणाव्रतसंयमपात्रं ॥ अष्टश  
 तार्चितलक्षणगात्रं ॥ नौमिजिनोतममंबुजनेत्रं  
 पंचममीशितचक्रधराणंप्रजितमिंदनरेंड  
 गणैश्च ॥ शांतिकरंगणशांतिमभीप्सुः ॥ षोडश  
 तीर्थकरंप्रणमामि ॥ २ ॥ दिव्यतरुः सुरपुष्पसुर

ष्टि॥दुंदुभिरासनयोजनघोषौ॥॥आतपवारणावा  
 मरयुग्मे॥यस्यविभातिचमंडलतेजः॥१॥तंजगद  
 च्चिंतशान्तिजिनेन्द्रंशान्तिकरंशिरसाप्रणमामि॥  
 सर्वगुणायतुदक्षतशान्तिं।महामरं पठते परमां च  
 ॥१॥येभ्यश्चितामुकदकुंडलहाररत्नैः॥शक्रादिभि  
 सुरगणैःस्तुतपादपद्माः॥तेमेजिनाःप्रवरवंशज  
 जगत्सदीपा॥स्तीर्थंकराःसततशान्तिकराभवंतु  
 ॥२॥संपृज्यकानांप्रतिपालकानांयन्तीदृशामान्य  
 तपोधनानां।देशस्यराष्ट्रस्यपुरस्यराज्ञः।करोतु  
 शान्तिंभगवान्जिनेन्द्रः॥३॥अशोकवृक्षःसुरपुष्य  
 वृष्टिःदिग्बध्निआमरमासनंच।भामंडलंदुंदु  
 भिरातपत्रं।सत्त्वातिहार्याणिजिनेश्वराणां॥४॥  
 क्षेमंसर्वप्रजानांप्रभवतुबलवान् धार्मिकोभू  
 मिपालः॥कालेकालेचसम्यक्वर्धेतुमधवाध्या  
 धयोयांतुनाशं॥दुर्भिक्षंचौरमारीक्षणमपिज  
 गतांमास्मभज्जीवलोके।जैनेन्द्रंधर्मचक्रंप्रभव  
 तसततंसर्वसौख्यंप्रदायि॥५॥अध्वस्तघातिक  
 र्माणि केवलज्ञानभास्कराः।कुर्वन्तिजगतःशान्तिं  
 वृषभाद्याःजिनेश्वराः॥६॥अथेष्टप्रार्थनाप्रथ  
 मंकरणाद्व्यनमः॥शास्त्राभ्यासोजिनपतिनुति  
 संगतिःसर्वदार्ढ्यैःसहृतानांगुणगणकथाहो

ई॥ अथ चत्वारसतकालित्वेता॥ प्रथम सर्वविषयस्तुति॥ जैसाखण्यश्चलोवस्तोक इक उडवतदेवोह  
 स्तामलज्यैहायलीवज्योसरवविसेयो॥ छहोदरवगुणपरजकायत्रयवर्तमानसमादर्पनेनेमप्र  
 कासनासमलकर्ममहातम॥ परमेष्ठीपांचौविघनहरमालकारीलोकैमोमनवचनकायसि  
 रलाग्रमुव आनंदसौंदेहुधोकर्म॥ १॥ वेदोनेमिजिनेदचंदसर्वेकोमुषदर्शवलिनारायणावे  
 दिमुकटमणि सोभापाई॥ व्यतरंडडवतीसमुवनचालीसोओवो॥ रविससिचक्रीसिंहस्वराचो  
 वीसोध्योवो॥ सर्वदेवनकेसिरेदवजिनमुगुर्नकेगुरदायहो॥ ह्रजैदयालममहालपरगुणाअ  
 नंतसमुदायहो॥ २॥ इंद्रफणिंद्रनरिंद्रपूजितुमभागतिवहोवो॥ वलनारायनवंदिमनसोभापा  
 वो॥ विनजोनेनियभ्रमेंजानिछिनसुरावसोवो॥ ध्यानवांनरिधिवांनअमरपदआफकहोवो॥ स  
 र्वदेवनकेसिरेदवजिनसुगुरनकेगुरदायहो॥ ह्रजैदयालममहालपरगुणाअनंतसमुदायहो॥ ३  
 वंदोआठकोरलाषछप्पनसतानु॥ सहसचांरिसेअसीएकजिनमेंदिरजानु॥ नवैसैपच्चीसको  
 डिलाखेचपनसताईसावेदोप्रतिमासारवसहैनोसैअडतींसा॥ यंतरजोतिसअ्यानितसकले  
 चेत्यालेप्रतिमानैमो॥ अनंदकारदुखहारसर्वफेरिनहोभववनभेमो॥ ४॥ लोकइसतनवात

मीसजगदीसविगैजे। एकरूपवसुरूपगुणअनंततातमछाजै। अस्तवस्तपरमेयश्चाहलघु  
 दशवपदेसी। चेतनअमूर्तिकआठगुणअमलसुदेसी। उत्तकष्टजानअवगाहपदमासन  
 षड्गासनलसै। सवज्ञायकलोकअलोकविधिनमोसिद्धभवभयनसो॥ अथआचार्य  
 उपाध्यायसाधुतीनोनौबुद्धना॥ आचार्यउक्तायसाधमनतीनौध्याउंगुणअतीसपचीस  
 वीसअरुआठमनाउं। तीनोनौकोपदसाधमुक्तिकोमारागसाधौ। मोतनभोगाविगारागसुभा  
 ध्यानअराधौ। गुणसागरअविचलेमरुसमधीराजसोपरीसहसैहै। मनेमोपायजुगालायमन  
 मरौजीवांछितलैहै। ६। अथलोकसरूप। अमलअनादिअनंतअक्रतअनमितअखंड  
 सुभा। नि। अचलअजीवअरूपंचनहिइकअलोकनभ। निराकारअविकारअनंतप्रदेश  
 विराजै। मुद्दसुगुणअवहर्गोदसौदिसअतनयौजे। यामध्यलोकनभतीनविधिअक्रत  
 अमिटअनईसरो॥ अविचलअनादिअनंतसवभाब्योश्रीआदीस्वरो॥ ७। अथलोक  
 सरूप॥ संवयाश्च॥ पूर्वपश्चिमसातनर्केतैलराजुसातआगोद्यत्नामध्यलोकराजएकार  
 द्यौहै। दक्षिणउत्तरआदिअनंतमध्यराजुसातउंचाचौदेराजुषट्दर्विभगलद्यौहै। उंचो



विगायाब्रह्मलोक राज्ञां च भया-अगौघदाश्चतस्रक राज्ञां सदाहोहै। अयं संख्यात परदे सम-  
 रती कवियो भेस करे धौरे कौन स्वयं सिद्ध कहोहै। ८। पुन। तीनों लोक तीनों वात वले  
 बड़े सब कोर बुद्धि जाल अंड जाल तन चाम देषिये। अधो लोक वेत्रासन मध्य लोक थाली  
 भनि उरध मुद्राग निश्चै सोही विसेषीये। वरकट धारि पाव कौं पसार न राकार डेद मुरज  
 आकार अविनासी पषिये। घर मां हि छी कां जै से लो कहै अलोक वीच छी के को आधार  
 यह निगधार पषिये। ९। पुन। तीनै से तताल राज्ञ घनाकार सब लोक घनोदधि घन तन  
 वात के आधार है। तामें चौदह चौखंडी त्रसना डी त्रस यावर पौती नै से उन तीस यावर स-  
 दार है। दक्षिण उत्तर डोरी वयाली सराजू सब परावप छिम उन ताली से को विचार है। राज्ञ अंश  
 सबी सो से ताली स अधिक कह लोक सो स सिद्धन कौं मेरो न मोकार है। १०। पुनः। उषल में  
 छे कवंस नालि लोक त्रसना डी उंची चोदह चोरी एक राज्ञ त्रस भरी है। यो में त्रस यावर वा-  
 हिर अथवा धी का हमराण सो अण उग पौ त्रस चाल करी है। वाहिर यावर कोइ त्रस अण  
 व बांधी होय मरण से मेकार साण त्रस गीति धरी है। केवल स मुद्घात त्रस रूप जहां जात

तीनौभांतयहांत्रसजिनवानीषणै॥११॥एनसमुच्चयतीनसैत्तेतालीसराजृघनाकारफ  
 लावटकथन॥१२॥पूरवपच्छिमतैलसातमध्यएकवयानी॥मंचस्वरागेमंपंचअतैमंएकवया  
 नी॥चहुमिलापचहुअंसतीनसाठेपरमानो॥दक्षिणउत्तरसातसाठेचोवीसवयानो॥ईची  
 चौदहराजृणीनोअधिकतेतालिसतीनसै॥यहधनाकारतिहुंलोककोकेवलणानविषलेसै  
 १२॥अथअधोलोकएकसोछनानवैराजृकथन॥अथै॥पूरवपच्छिमतैलसातमध्यएक  
 णाई॥उभेमिलैसुआठअर्धकरिचारवताई॥दक्षिणउत्तरसातगुणअष्टाईसराजृ॥ईवा  
 एजृसातसत्तकछनानवैभयाजृ॥यहअधोलोककासवकहाधनाकारजिनधर्ममें॥मति  
 कोपापकरिनरकमें॥होसुमारागपरमें॥१३॥अथउधलोकएकसोसैतालीसराजृमध्य  
 लोकइकब्रह्मयांचदुहुभयोमेलखटा॥पूरवपच्छिमदिमाअर्धकरिराजृतीनरा॥दक्षिणउत्त  
 रसातगुणोइक्कीसवयानी॥ईचीसादेतीनसाठतिहतरजानी॥सादेतिहतरविधिहलोक  
 अंतसोब्रह्मला॥राजृइकसोसैतालीससवधर्मकरै॥पौवसुमगा॥१४॥अथतीनसैत्तेता  
 लीसराजृलोकमें॥ताकाजुद्वौग॥अथालीसचालीसअथचौतीसअथआई॥वाइससौले

दसउनीससादेवतलाई॥सावेसैतीससाठिसौलसादेसौलैभनि॥आगीदोदोहीनअंतगज  
 प्रारैगनि॥इमसातनर॥आरोजुगलउपरसौलैथाने॥गजृत्तेतालीसतीनसैघनाकारक  
 हिणाने॥१५॥अथतीनलोककेतीनवातवल्लयकाजुशजुदप्रमाएकयन॥सैवया३१  
 तलैवातकैमौटेजोजनसहससाठउंचेइकराजूलोसाठिसहसधारने॥आगीसातपांच  
 चारतीनसौलैजोजनकेमध्यपांचचारतीनवारैकैचितारने॥वृष्टलोकतीनेसौलैअंतमा  
 हितीनोवोरिसैदोयकोसएककोसकेचिचारने॥तनुवातधनुषानसौलैसभाताकेपैदे  
 सैसिद्धएकभागमेंनिहारने॥१६॥अथतीनलोकमेंपटलएकसौवारैकोवोर॥अथ॥एक  
 तीसपणसातआरौनौपारैतरेजिय॥इकतीससातसुचारदोएएकएकतीनतियातीनती  
 नआरतीनएकइकपटलवताये॥एकसौवारैसरवीसथानकेकाग॥सवसातनरकआ  
 ठौजुगलत्रयग्रीवकदुयनोतरेगुनंचासनरकत्रसठिसुराधनिदोनोसमकितभरे॥१७॥  
 अथछहसंहनननर्कस्वर्गाउत्पत्तिकथन॥छहोतीसरजांहियंचथैचौपंचमलगचार  
 सहननछठेएकसातएकनरकमग॥छहोआठवेस्वरापंचवारैसुखजैव॥चारसोल

मे लोकतीन नौ ग्रीवक पावै ॥ दोनौ संघनन उत्तर एक पंचपंचोत्तर ॥ एक चरम सरि री सिवल  
 हे वै दो जैन वचन घरे ॥ १८ ॥ अथ छहौ काल चौदौ गुन स्थान संहनन व्योरा ॥ अथ ॥ प्र  
 प्रथम द्वितीय अथ तृतीय कालें में पहला जानौ ॥ वीं पेशट संहनन पांच में तीन वषा नौ ॥ करम भ  
 मितिय तीन एक छठे के माही ॥ विकल चतुर्क में एक एक इंद्रौ के नाही ॥ षट के सात गुण  
 यान लगती नई ॥ पौरे लोक के ह्य ॥ एक षिपक ॥ अणि गुण तो हे धनि जिन वानी में वहे ॥ १९ ॥ अथ  
 यचै वीस जिन अंतर कथन ॥ संवैया ॥ ३१ ॥ पंचास तीस नौ करोड लावन वै नौ सहस्र कोड  
 नौस कोड नैव नौ कोड है ॥ सो सागर वाय लायः ॥ अशसि सहस्र छबीस घाट कोड सागर चौव  
 नतीस और है ॥ नवचार तीन घाट पौन पल्य अर्ध पाव घाटिला चौलाय वर्ष लायौ लाय  
 जोर है ॥ चौवन छपांच लाय सहस्र पौन चौगसी पाव अंतर जिन सगावै नि सिमोर है ॥ २० ॥  
 अथ एक सो अठतालीस प्रकृति कि सकि सगुन स्थान छिपी ॥ अथ ॥ सात प्रकृति कौ घा  
 त ठीक सात मगुन थानौ ॥ तीन आयन हि होय नव में छति सो भानौ ॥ दस में लोभ विद्वार वा  
 रहे सो लमि दौ वौ ॥ चौदह में के अंत वहत री तो छिपावै ॥ दस तोड कर्म अडतालि सो मुक

तिमां हि मुखकरतहैं। प्रभु मोहिबुलावौ। आपदिंगहमहूपायनपरतहैं। २१॥ अथमानयो  
 नप्रमाणकथन। कवित। मानकोत्रपरवतचौ। डाईभूप। एकसहसर्वाइस। मध्यसातसे  
 तेईसयोजनउपरचारसतकचौबीस। सत्तरहसैइकईसउचाईजडचारिसैयावच्चर  
 स। अष्टजुबिमाणाकहिभांतिमिल्यौहैजोजनलाषकहो। जगदीस। २२॥ अथदेवलोका  
 नारिसंयोगभायन। दोयस्वर्गमेंकायभोगहैदोयस्वर्गमेंफरसनिहारा। चारसुरागंमे  
 यनिहोरेचारिसुरागंमेंसर्वविचार। चारस्वरागंमनकौविकल्प। अगोसहजसीलनिर  
 धारा। अष्टहमिंदरसवसदासुखीहैंवेंदोसिद्धसुखीअविकारा। २३॥ अथएकसो  
 रपुरसकथन। ॥ अथ॥ चोबीसोजिनराजपायवेंदोसुषदायक। कामदेवचोवीसईस  
 सुमिरौमुविनायक। भरतआदिचित्रसदेसवहुसुरनरस्वामी। नारदपदमुरारिअ  
 रप्रतिहृज्जमानामी। जिनतातमातकुलकरपुरसमेंकरउतमजियधरो। कुछ  
 वकुष्ठभबुधराजगतमुकतिरूपवदनको। २४॥ अथकर्मप्रकृति। १४८। काव्येरा  
 ग्यानावराणीपंचदृशनावराणीनोविधि। दोयवेदनीजा निमोहनीजा निमोहनीआठ

वीसनिधि॥ आवचारपरकारनामकीप्रकृतितिगनु॥ तथा एकसौतीनगोतेदोभेदवषा  
 नों॥ कहिअंतरायकीपांचसवसौअटुतालोसजानिये॥ इमअठकर्मअडतालेसों  
 भिन्नरूपनिजमानिये॥ २५॥ सवैया३१॥ वर्णोदिकवीससंस्थानसंहननवोरबंधन  
 संघातदेहअंगोपांगसोरहे॥ अगुरुलघुअतायअपघातपरघातनिरमाणापरतेक  
 साधारणासोरहे॥ अथिरउद्योतथिरशुभअसुभवासठिपुगालवियाकीभोवियास्कीचा  
 रहे॥ येनवियाकीचोरअनप्रवीअठतरवाकीजीवकीवियाकीधोरअघटोरहो॥ २६॥  
 केवलदर्शनग्यानअवरताकीदोयमियातसेमिमियातनिद्रापान्नभनिये॥ तीनचो  
 कडीकीचोरसर्वधातीइकईससंज्वलनचानवनोकषायमानीये॥ ग्यानावरणीकोचार  
 दर्शनावरणीतीनअंतराययांचसम्यकमियातमानिये॥ इसघातकीछर्बीसवाकीइ  
 कसौअघाततीनोघातकर्मघातआपसुदृजानिये॥ २७॥ वर्णोदिकचारिसौलेनाहि  
 देहआदिपांचदसनहिमियाएकदोयबंधनाहोहे॥ सौलेदसदोयविनाबंधसतए  
 कबीसमियाउदेतीनदोयवैदउदयाहोहे॥ उदेअोउदीरनोहेएकसतवाइसकीतासों

अठतालविसेवसताठाहीहै। मियागुनैसाछयालकाइसतसतार्इसपंचौतिरभंगीसौ  
 गीआपमाहीहै॥२८॥ छये। वंधएकसौबीसडैसोवार्इसअवै। सतासोअठतालपा  
 कहलौवै। पुण्यप्रकृतिअठसठिअठतरजीवविपाकी। वामरिदहविपाकषेतवहुचहुंचहुंवाव।  
 इकईससर्वधातीप्रकृतिदेसधातिछवीसहै। वाकीअघातइकअधिकसतभिन्नसिद्धसव  
 र्इसहै॥२८॥ अथपापप्रकृति॥१००॥ नाम॥ सर्वपा३१॥ घातसतालोसदुखनीचनरक  
 पंचसस्थानसंहननवणिसमानियै। नरकपसुगतिअनुपूर्वीफारसआठागंधदोयंड्री  
 रवरीचालठानियै। अथिरअपर्योपतिसूक्ष्मऔरसाधारणअपघातथावारअनुभयर  
 नियै। दुरभादुस्वरऔरअनाद्यअजसरूपपापप्रकृति। सोभेदत्यागधर्मजानियै॥३०॥  
 पुन्यकी॥६८॥ प्रकृतिवर्णन॥ सर्वपा३१॥ सुरनरपसुआवसाताडंचभलीचालसुरनर  
 आननिर्माणस्वाहै। वंधनसंघातदेहवर्णिसंपंचवसतीनअंगसुभंदोयागधआठ  
 फासहै। अंगरूलघुपंचंद्रीसंस्थानसंहननवावरअत्येकथिरपर्योपरासहै। आतपठद्यो  
 तपरघातमुखारसुभागआदरतीर्थकारवंदोअंघनासहै॥३१॥ अथजिनमस्तप्रधानवर्ण



न। छप्यय। तिहं कालघटद्रव्यपद्वारथनौ तु मभाषे। साततत्त्वः पंचालिकायं घटकाय वारोषे। अ  
 ठकर्मगुनः आठमं देले स्पा घटजाने। पंचयंच वृतसमित चरितगति। पानवधाने। साधे प्रती  
 तिरुचि मन धरे मूकति मूलसम कितयही। पदनेमोजार करि सीस धारि धनिसर वत्तय हविधि  
 कही। ३२। द्रथ इक सो साहा निन्या नैव कुल कोडिक थन॥ सेवेया ३२॥ प्रथी काय वी सदाय  
 जल सात ते जती न वा युसात सरु वी सः आठ परवानिये। वेतै चो इंड्री सातः आठ न वल ग वार  
 जल चर। सो देवौ चो पद सजा निये। सिरी स र्प न व नार की पची स न र चो देव ता छवी सकुल  
 लाष कोडि मानिये। दाय कोडा कोड माहि आध लाष कोडि नाहि सव को निहारि कै दया लाभाव  
 आनिये। ३३। अथ पाणभेदः शंब गिनती नाम॥ छप्यय॥ ग्या अंक पद एक अंक दस सव प  
 दशनी। पूर्वे चो दे शंब वी स अक्षर जिन वानी। उन ती स शंब सनु घ्य पल्य पै ताली स अक्षर।  
 सा से किंड छया ल डेट सो अक्षर थिति वार। इक ती स अंक पल कल प के जं वृ फला वट द स वराण  
 सव वात वलय गोर वार। धन्यै न सं सय हराण। ३४। अथ तेरे मंगुला स्थान सात त्रभगी कथन  
 छप्यय। सात अक्षर वद्वार वंध इक सात क हिये। चौदह भाव प्रमाण पचासी साता ल हिये। अ

सीचौरासीइक्ष्वासी॥औरपचासी॥यहसत्ताचौभेदविसेयजिनेस्वरभासी॥इककमचालीसउ  
 दीरनांउदेव्यालीसमानिया॥यहतेरहेंगुणयानमेंसातत्रभंजीजानिये॥३५॥अथबंध  
 दसविधिकयन॥अथप॥जीववर्ममिलिवंधेदयारसतासउदेभनि॥उदीरनाउपायहै  
 जवैलोसत्तागानि॥उत्तरावनयितिवैद्यै॥अपवर्षनकहीयत्त॥संकरमनपरहूपउदीर  
 नविनउपसममत॥संक्रमनउदीरनविनुनिधत्तघटवधउदीरनसंक्रमन॥चहुविना  
 निकाकितबंधदसीभिन॥आपपदजानिमन॥३६॥अथतीनलोकविषेअक्रतमंचेत्या  
 लेसंख्या॥सवैया२३॥सातकरोरवहतरलाषपताल्यविषैजिनमेंदिरजानो॥मध्यलोक  
 मेंचारिसैंठामनजोतिसव्यंतरकेअधिकानो॥लाषचौरासीहजारसत्यानैवेतेईसउरध  
 लोकधखानो॥एकइकमेंएतिमासतआठनमौकरजोरित्रकालसयानो॥३७॥अथती  
 नघाटिनौकोडिमुनोसंख्याउतकिछी॥पांचविरोएतिराणैलाषहजारअठावनदोयसैं  
 छेजाने॥जीवछेठगुनैतेअधिसातमेंग्योसैंसैछसानैवचारिछिकानो॥अठनैवदसवारह  
 चौदहसैंउनतीसनवैपरवानेतैरमेंआठहिलाषहजारअठानवैपांचसैंदोयवसाने॥

३८॥ अथ अनाद्वीयजोतिसंस्थाकथन। कवित। एकचंद्र एकसूर अठनासोग्रहन  
 क्षत्रे अठार्दसवधान। अनासविसहसपचहतरौ सैकोडाकोडीतारो जाना। इकसौवती  
 सचंद्रयहीविधि अठार्ददीपप्रदान। सवचैत्यालेप्रतिमामंडितवंदनकरो जोरिजुग  
 पान। ३९॥ अथ आयुवर्मेकैवंधकेमेदाकवित। आवअसपैसठिसैडकसठिइकई  
 ससैसत्यासीजान। सातसतकगुनतीसदोयसैतेतालीसइक्कासीमान। सतार्दिसअप्र  
 नोतीनएकअठामाभेदवधान नोमीअंतकालेमेवांधैआलीगतिकीअवनिंदान  
 ४०॥ अथ सत्तावनजीवसमासकथन। भुजलपावकवायुनिजउत्तरसाधारन। मूलमवाद  
 रकारतहोतदविदसउचारन। मुप्रतिष्ठअप्रतिष्ठमिलतचौदेपरवने। परजअपरजअ  
 लब्धगुनतब्यालीसवधाने। गुनवेतेचौइंद्रीत्रिविधिसखएकयंचासमनि। मनसहित  
 रहिततिहूमेदसोसत्तावनधरिदयामन। ४१॥ अथ अठनाणवैजीवसमासकथन। स  
 वया३१। इक्कावनथानजीवथावर विकलत्रयैकैर्माभजदोतीनसनमूर्धनगाएहोपां  
 चैसनीअथैसनीजलयलचानभचारिभोगाभूमिपेचर दोदोपाएह। दोदोनागकीमुदे

वनवर्षिधि मनुष्यमेव भोगकुभोगभूमलेक्षभूवता एहे । दोइ दोइ दोइ तीन आ जमे राज  
 तेहे अठनाण वै द्या करे साध ते कहए है । ४२ । अथ साद सै ती सहजा प्रमाद कथन भेद ।  
 छप्यप । विक्वा रूप पचीस और पणावी सकसायन गुन तछै सखां पांच इंडी मन सो ग  
 नि पौनै चारह जार पंच निद्रा सो गनियै । सह सै पौन उनई सनेह अरु मोह सु सु नीयै । साद  
 ती सहजार भेद सब प्रमाद प्रमानियै । छठे गुन यान कलौ कहै त्मा आ पथि रा नीयै । ४  
 अथ जोति स पटल कात लउ परका कथन ॥ अथ । सात सतक अरु नैव ता सपरतोर  
 ता उपाद सभान अस्ती पंचंद विराजै । चार नक्षत्र बुध चार तोन परा मुक्क वता यो । तोन गु  
 कुज तीन तीन प्रतिस निठ हग्यै । इमन वसे योजन भूमि ते जोति सचक वकानियै । इक सो  
 दस योजन गागन में कै खिर हो परवानियै । ४४ । अथ गुन त्याग एको उय समी कौ कि  
 में अथै जो वै सो कथन । अथ । मिथ्या मार्ग चार तोन चौपाच सात भनि । हृतीय एक मि  
 थ्या तत्र तीय चौपाप हलागनि । अथ तमारा पांच तीन दोय एक सात पण । पंचम पंच सु  
 तचारि तिय दोय एक मणि । छठे षट् इक पंचम अधिक सात आठ नवदस मुनौ । तिय =

उर्ध्वचौथेमरणग्यावरविनदोमुनौ॥४५॥ अथचौवीसतीर्थैकरवर्गने॥ अथयय॥ पुष्यदंतप्र  
 भुचंदचंदसमस्वेतविणै॥ पारसनाथमुपासहरितपन्नामयच्छाजै॥ वासपूज्यअरण्यदमरक  
 तसमानिकटुतिमोहै॥ मुनिसुव्रतअरैनेमिस्वामसुरामनमोहै॥ वाकीमौलैकंचनवरेण्य  
 हव्यवहारसंगेरद्युति॥ निहचैअरूपचेतनविमलदर्शनग्यानचरणजुत॥४६॥ अथगोमटस  
 रकीअदिनमस्वारअष्टवसूचक॥ अथैवंदोनेमिजिनंदनमौचौवीसजिनेस्वर॥ महावीरवं  
 दामिवंदोसवसिद्धमहेस्वर॥ सुद्धजीवप्रणामामिपंचपदप्रणामौसुष्यअति॥ गोमटसानमामि  
 नैमिचंदआचाजनित॥ जिनसुद्धसिद्धअवलंबकरगुनमुनिभूषनउदयधर॥ कटुवीसपह  
 पतभावसौयहमंगलसवविघनहर॥४७॥ अथषटविधिमंगल॥ अथयय॥ नमूनामअ  
 रहंतफुनहुजिनविंवकलुषहर॥ द्वाओदारिकदियविंवनिवीणअवनिपर॥ कहोंकल्याण  
 ककालभजहुकेवलगुनगायक॥ यहविधिषटनिषेपमहामंगलवरदायक॥ मंगलदुभेद  
 सवजायागलमंगलसुषलहैजीयरा॥ यहआदिमध्यपरजंतमेंमंगलएषोहोयरा॥४८॥ अथ  
 पंचपरूपांचौदहसार्गाणविषेगामिर्भेतहैसोकथन॥ मैचैयाअ॥ जीवसमासपज्ञापतिमन

नचस्वासद्वितीकायमाहिः प्रावागतिर्मवयानियै। कायवलजोग्रामाहिद्विद्वीपांचापानमोदिरिः आहा  
 रपरिग्रहएलोभमंप्रमानौयै। क्रोधमाहिभयश्चवेदमाहिमेयुनहैपानमाहिद्विद्वीपांचापानमोदिरिः  
 नियै। पांचोपरारूपनांएचौदहमोभिर्तिहे। गुनयानमाराणादोयभेदमानियै। ४८। अथवा  
 रेभेदनामीपुरसनांसा॥ ४९॥ वैदोपासनायनेमौवलरासचंदवराकामदेवहनुमंतप्रा  
 टणवनमानौनरा। दानेस्वरश्रेयांससीलमंसीतानामी। तपवाहुवलजांनिभावभरतेस्वर  
 स्वामी। जगमंसमहोदेवहैरूपदक्षभ्रमनामहरिजानियै। दानतत्कुलकरेमंनभिन्नपभीमव  
 ली। ५०। सर्वद्वीपसमुद्रोकेचंद्रमाकीगिराणीतीकथन॥ सवैया॥ जंबूद्वीपमेंदोयलवने  
 दीधिमेंचार्चंद्रधातखंडवौरकालोदधिवयालोसहै। पुस्करजलधिसारादोसत  
 जारः प्राणैः प्राणैचौएनवयानेनिमर्दसहै। जेतलायतेतेवलदूनेदूनेअधिकैहैसबअसं  
 ख्यातचैत्पालावंदितमुनीसहै। ५१। अथअधोलोकचैत्पालेसख्याकथन। कविता॥  
 चोसबिलायअमुजिनमंदिरलायचौएसीनागकुमारोहै। मकुमारसुलाषवहतरछह  
 विधिबलायछहतरिधार। लायछयानैवैवातकुमारयाताललोकोभावनदससार। सा

तेषां त्रिसुवलाषवहतरि चैत्यालेवंदसुषकार ॥ ५२ ॥ मध्यलोकचैत्यालेसंख्या ॥ अष्टयय ॥ पंचमे  
 रके असी असी वक्षार विरजे ॥ गजदंतनमंवीसतीसकुलयरवतच्छाजे ॥ सोसतीरिवेताडनध  
 रिकुरभूमिदसोतर ॥ इध्वाकारपहाएन्याचवमानसुषोतर ॥ परनंदीस्वरावावनरुचकमंचार  
 चारकुडलसिसर ॥ इममध्यलोकमंचारिसैठांमनवदोविघनहर ॥ ५३ ॥ उरधलोकचैत्याले  
 संख्या ॥ संचैपा ३५ ॥ प्रथमवतीसदूजे अठईसतीजेवोरचौथे अठपाचवेछठचारलाखवि  
 ल्यातहे ॥ सोते अठमंपचासनौमंदसमंचालीसग्यामंवारमंछहजारसतसातहे ॥ अधोए  
 कशतग्यामध्यएकसतसातउरधक्यानोनवनवोत्तेजातहे ॥ पंचपंचोत्तेचउरसीलाष  
 सतानूहजारतेइससवचैत्यालेवंदो अघघातहे ॥ ५४ ॥ अथसौधमिंद्रकीसेनासातप्रकारसि  
 सकी गिनती ॥ सर्वपा ३५ ॥ इंद्रसेनसातहायोघोरयययादेवलोअधर्वन्नत्यसातसातप्रकारहे  
 आदिचौरसोहजार अगोषटदूनेएककोडिलाषअठसठिहजारहे ॥ एताजतेतेंसंवच्छहम  
 दकेतेसातकोडिछयालीसलाषनिरधारहे ॥ महसछहत्तरि अोकधानोपापुएययोग  
 रमभोगभोगसोदकोसिधारहे ॥ ५५ ॥ अथएकेंद्रीआदिसेनीयाजंतषट्भेदजीवनिजइंद्री



विषेवेत्रसोमाकथना॥ अथ॥ फरसचारिसेधनुषच्यसेनीलोद्गुनागानि॥ रसनांचौसठिध  
 नुषद्याणसैतिंड्रीभनि॥ चछुयोजनउनतीसअतसचौवनपावाणो॥ कानअठसहसधनु  
 षसुनेसोअसेनीजाने॥ नोवयोजनद्याणरसनफरसकानदुवादसेयोजनांचहुसैताली  
 ससहसदायसैतोरसठिदैषजिना॥ ५६॥ अथदंडकपाटअठसमेतीनयोगायाइयेविसमेसो  
 कथन॥ सवेया॥ ३१॥ पहलेसमेमकरदंडअठमेसंवरप्रदेसअतमओदारीवप्रमानियोडू  
 मरेकपाटहोयसतमेसंवरसंवरप्रत्तरछटसिअयोगाजानिये॥ तीघरेप्रतचौयेप्रतस  
 र्वलोकप्रतसंवरपांचेकारमानमानिये॥ अठसमेमाहिजातेकेवलसमुदघातनिर्जरासं  
 वरसेणुनदेवसोवधानिये॥ ५७॥ अथमिथ्यातमुकतनेहोयसम्यक्तहोयसोकथना॥ सवे  
 या॥ ३२॥ एकसमेमाहि एकसमेपरवधै एकसमे एकसमेपरवंधोरेहे॥ वराभाजघन्यमे  
 अभव्यसोअनतगुनीउतत्तकष्टसिद्धकोअनंतभागाधारैहे॥ जिसैएका॥ सवायसातधात  
 होयजायैतैसैएकसातवर्मरूपअनुसरैहे॥ योनलहेमोक्षकोयजालेउरापानहोयएकस  
 मेवहुषोयसोईसिववरैहे॥ ५८॥ आठकर्मकेअठद्रष्टांत॥ सवेया॥ देवपेयहोहेपटरु

पूकौ न गणने होय जै सै द्वावान भूपदेषनौ निवौ है ॥ सहस्र लपेटौ अति धारा सुषुद्ध वारस  
दिगज्यौ जीवनै कै मोहनी विषार है ॥ काय में दीयो है पाव करै पिति को सुभाव विचकानना  
कास चित्रै कै समार है ॥ चक्री उंचनो च धौ भूपदीयो मनवरः ॥ ये ही आठ कर्म हो ॥ सोई है मेता  
॥ ५८ ॥ अथ गुन स्थाने मे अश्रव कथन ॥ ॥ सर्वथा ॥ पचपन पचास ते ताली स छया  
ली सै मे तीस चौबीस ज्ञान ॥ वाईस वाईस सौ लै दस अरु नवन वसात अंत वषांन ॥ चौदो गुन था  
नकै मे यहु विधि अश्रव द्वारक हे भावांन ॥ मूल चोणि उत्तर सतावन नासकौ धौ रिस वग्या  
न ॥ ६० ॥ अथ बंध प्रकृति चौदो गुण स्थान व मे कथन ॥ कवित ॥ एक सौ सत्तरै एक एक सौ सै  
इतर सत्तहत्तरांन ॥ सत्त सठिते सठि उन सठि वावन वाइस सत्तरै दस मथान ॥ ग्यार सवार  
मे रमे सात एक बंध नही अंत निधान ॥ सव गुन थान कवधै प्रकृति इम निहै चै आव अं व  
ध पिछान ॥ ६१ ॥ अथ उदै त्रिभंगी प्रकृति चौदो गुण स्थान क मे कथन ॥ कवित ॥ इक सौ स  
त्तरै इक सौ ग्यार ह सौ सौ चौ सित्या सीय ॥ इव पासी छह च वहु अछा ठि साठि अ साठि उदै  
य ॥ उन सठि सतावन वयाली सै वोर प्रवृत्ति उदै है जीय ॥ चौदो गुन थान क की रचना उदै भि

ननुममुद्रसुकीय । ६२ । अथउदीरनात्रभंगीकथन । कवित । इकसौ सत्तर इकसौ ग्यार सौ सौ चो  
 सत्यासौ जान इवपासी तिहतर गुनहतर त्रैसठिसत्तावनमानि । अथपनचौवनउनतालीसत्तर  
 अंतनहीपरवांन । एहउदीरनाचौदे गुनथानककरेग्यानवलसैतुगपान । ६३ । सत्तात्रभंगी  
 कथन । ६४ । पहलैसौ अडतालदुजैसौ पतालतीजेमाहि सौ सैतालचौथे अठतालसौ ।  
 पंचमगुनसौ सैताल छटसत्ता अठनोमंदसमग्यारेंमंडपसमीहछयालसौ । अठनोमैंसौ  
 आठतोसदसमैं इकसौ दोयवोरेंमैं एकसौ एक आगपं ब्रह्मतालसौ । तैरचौदेसैयच्यासौ सत्तर  
 नासी अविनासीनैमौलोकधनउगधराजैसैतालसौ । ६५ । अथभावत्रभंगी । कवित । चो  
 तीसवतीसतेवीसछतीस इकतीस इकतीसमान । अठारिस अठारिसवाईस इकवीसवा  
 रेंमैथान । चोदेतैरें अंतमथानकपंचमावसिद्धालेजान । सम्यकग्यानदरसवल ~~स~~जीव  
 तनिश्रयसोतत्रापि पियान । ६५ । अथछसासठिहजारतीनैसैछतीसवारजमनमरण  
 कोराकोव्याण । ६६ । भजलपावकपौनसाधारणयंचुभेदसूक्ष्मवाहरदसपरतेक  
 प्रारैह । छहजारवोरैवाजामाणमरणधरैवेतेचोइंद्रीअसीसाठिचालीसधोरैह । चोवी

सपचेंद्रोसवधश्चासठिसहसतीनैसंछतीसैसीसतिहृत्तिरसारहो॥ अतीसैसैपच्यासीस्वा  
 अधिकतीजाअपसनमौनाथमोहिसवदुःखसोंउधारेहो॥ ६६॥ घातीयाकर्मकीप्रकृति  
 सेतालीसनांम॥ सवैप॥ मतिश्रुतअवधिमनपर्ययकेवलगपानपंचआवराणपाना  
 बणीपंचमदेहो॥ चहुसोअचहुअवधिबेवलदरसनचाणिआवराणाचाणिनिद्रानिद्राषेद  
 हो॥ प्रचलाप्रचलाप्रचलास्यानगृह्णैमदेसिनावराणीमोहअठार्दिसेवदेहो॥ दानलाभ  
 भोगउपभोगवलअंतगलपंचसवेसेतालीसघातीयानियेदेहो॥ ६७॥ अथमोहकीप्र  
 कृतिअठार्दिसनाम॥ सवैया॥ अनेतानबंधोअप्रत्याख्यानीप्रत्याख्यानीसंज्वलन  
 चोरेकोधमानमायालोभहो॥ हास्यगतिअतिसेकभयजुगपसानारेनासंठएपधोसचाणि  
 तैकोलोभहो॥ मिथ्यातसैमिमिथ्यातसैमप्रकृतिमिथ्याततीनीदसेनमोहदसेनकोचा  
 भहो॥ अठार्दिसमोहनीपेजीवनकोमोहतैहेनोसैयथाख्यातसम्यकचारित्रसोभहो॥ ६८  
 अथअघातीयाकीप्रकृतिएकसोएकतथाआठकर्मकीस्थितिउतकाष्टजयत्ययथा॥  
 साताअघातादोयेवेदनीनरकपसुनासुरआवचाणिउंचनीचोत्रैहो॥ नामकीतिरान्

एकद्रातएकअघातीअदितीनअंतगयपितीतीसहोतहै।नामोतवीसमोहनीसतरि  
 कोछकोपिदिधिअवकीसागतेतीसउद्योतहै।वेदनीचोवीसधरोसोलनामोतपोचो  
 अंतानहुंतीविनोसोपानजोतिहै।६८। अथनामकर्मप्रकृतितिरणवैनाम॥सर्वगधर  
 तनवंधनसंघातवणारसजातपंचसंस्थानसंधनषट्आठफासहै गतिअनुपूर  
 चादिदोयविहांगंधअंगतीनैपेसठिएवसथूलभासहै।पर्यासथिरसुभागप्रत्ये,  
 स्वरआदरदोदोनिरमाणस्वासहै।अपघातपरघातअगुरुलघुआतापउद्यो  
 कारजीवदोअघनभासहै।७०। अथजंवृद्धीपपूर्वपश्चिमव्योरा॥जंवृद्धीपएकलाषमेरु  
 दसहीहजारभट्टसालदोवनसहसचवालीसके।वाकीछयालीसअधोआधदोनोही  
 विदेहदेवारएपवतउनतीससैवाइसके।तीनोनंदीपोनचारसत्तचोरोहीवक्षारदोह  
 रआठौहोविदेहवचइसके।सत्तोरसहससातसैतीनयोजनेकेनेमोंचारतीर्थकारस्वामी  
 जादीसके।७१। दक्षिणउत्तरव्योरो। जंवृद्धीपदक्षिनउत्तरलाषयोजनेकोभाएकसो  
 एकभारतपाइयो।दोयहिमवनसैलच्यारिहैमवतसेत्रमहाहिमवनआठसोलैरागइये

वतीस निक्षुत्तात्तरसठिउधै तिरसठिविचमें विदहभागाचासठिवताइयो भागापाचमें छवीस  
कलाछह ~~छह~~ उनीसकी अठत्तरि चेत्यालेसदासीसनाइये ७२। अथोलोकश्रणीवध  
विलेसंख्या सवैया ३१। सातनारकमृमिउनेचासपाथेर निवासइंडकभीउनेचासविचमा  
होविलेहे। पहलोसीमतचारिदिससेनउनेचासचारिविदिसांमें अठतालीसविलेहे। अ  
ठदिसाश्रणीवद्धतीनेसे अठतासीभये अणो अठ अठ घटे अंतचारि मिलेहे। सवच्छमान  
वैसचारि योजन असंघधारदयाधारधामंकरे तिनौदुषणिलेहे ७३। अथउर्ध्वलोकश्र  
णीवधविमाणासंख्या। सवैया ३२। उर्ध्वचेसठिपटलकहे अगाममें त्रैसठि होइंडकवि  
मानविचजानिये। पहलौजुगलतोके पहलेको रिजुनामजाकीचारिदिसांमें अणो वासठिप्रमार्णी  
यो। चोरेदिस अठतालीस अणो घटे चारचार अंतरचारि उंचचारि ठीकठानिये। अणो वद्ध अठ  
तरसे सोले योजन असंख्यसिद्धवोर योजनमें ध्यानमां हि अनिये ७४। अथलवनेनादधिके  
मां हि १००८ कालसेयथा। सवैया ३३। लवनेनादधिचारिदिसामाहि चारकूपकहे हहमृगा  
जम तिनको प्रमानहे। चारिविदिसांमें चारि पेट अोर उंचेदसहजार एक नीचे अोर मुखे

वषां न हे । पेटञ्जोऽं चे एक एकलाषपोजनके नीचेञ्चासुखताकौ दस हज्जारमान है ॥ अंतर  
दिमा हज्जारं उंचे हे हज्जार नीचेञ्चारसुखसोवधत्पजेन पान है ॥ ७५ ॥ अंस ठिंड डक विमानत ।  
काव्यो ए । संवेया ३१ पैतालो सलाषको हंड डक अजु विमान सर्वोर्थ सिद्ध अंतर एकलाष  
कहा । चवाली सघट्टे हे त्रसठि में वास ठिठार उंचे उंचे एक एक के ताघाट नील हा । सत्तारिह  
र नौसे सत्तरि सठि योजन हते ई स अधि कुभाण्ड कती सकाग हा । तिसठि ड डक नो मते स  
वही जिन धां मं दो मन वच कायति न की सो भाम हा ॥ ७६ ॥ आठ पुत्र तिठय रे गुण स्थान  
नौ च उदे अपौ व छबी स पुत्र तज हा व धता ही उदे अपौ व वा की नीचे गुण स्थान बधिके  
च उदे ता काव्यो ए ॥ संवेया ३१ । देवाति आव आन प्रवी प्रकृति नीचे विक्रिय क अंग आ  
हार क आवा है ॥ अज स ए आठो उंचे वधे नीचे उदे अपौ वे संज्वल लोभ विनां पड ह निहा  
है ॥ हां स रति भोगाला निनारे वदन आव सुख अपयो प्रसाधार हो ॥  
त छबी संवंध उदे साधनी च वंध उंचे छया सी विचार हो ॥ ७७ ॥ अप ए वर्तन क यन ॥ भाव पर  
तेन अपन ते भाव भवि काल भाव पर ए वर्तन अपन ते भाग काले हो ॥ काल पर ए वर्तन अपन ते भाग ॥



गन्धतकश्चाक्षेतकोऽनंतभागापुणालविसालहै। ताको अधौनांमऽर्धपुद्गलपरावर्त  
 नफिरतोऽद्यहयानीभालहै। ताहीसमेंसम्यक्उपजवैक्रजोगभयो आकहासम्य  
 कतालाकोकाव्यालहै। ७८। भावपरावर्तनऽनंततेकरहेजीवएकभावतैऽनंतभा  
 कपरावर्तहै। एकभौसेतीऽनंतकालपरावर्तकरतकालतेऽनंतक्षतपरावर्तकरहतेहै। ए  
 कक्षेत्रतैऽनंतपुद्गलपरावर्तनपंचविधैफोऽपमिध्याबसपरतैहै। सातैकोविनासजि  
 न्हेसम्यक्प्रकासतैर्इद्व्यथेतकालभावभावतैनिकरतैहै। ७९। पांचलब्धिकयन॥ स  
 चै॥ ३१॥ यावर्तैसेनीहोययहौषैउपसमैहैदानपूजाउद्धतविसोहीउपयोगहै। गुणउ  
 पदेसतत्वापानेसोर्इदेसनोहैऽनंतकोएकोरैकर्मकीपितिप्रयोगहै। जागैऽनंतवार  
 रलब्धिपाईइनकर्णालब्धिविनासमकतियोगहै। अधोऽप्यर्धऽनंहितकर्णतितकरिमि  
 थ्यामाहिपाछैचोथानयोगहै। ८०। अणनंदीस्वर्दीपयथा॥ सवैया॥ एकसोतोरसठिको  
 रचवामीलाषजोजनचोएहीपवावनपहरहै। दिसाचारिअंजनजोजनचोएसीहजारसो  
 दधिमुखजोजनदसहजारहै। रत्निस्वर्हैवतीसयोजनहजाएकलेवैचोरेउंचेसक्खोल

के अकार है। सब यगजिनभोनवावन विगजत है वर्ष तीनवार वौर देव जैजकार है। ८१। मेरुय  
 था मेवेया ३१। मेरुलाय एक जड उंचा निन्या नैवेहजार है ब्रह्मिका वाली सवाल अंतर विमान है  
 नीच भद्र सालवन दिशा चारि जिन भोन पांच सै पै नंदन चेत्या लचार भास है। सो देवास ठिह  
 जार सोमन सब नयार चेत्या ले उंचा सहस्र छती सवधान है। त होवन पंडु बचे त्या ले चार स  
 व सो ले मनववन काय से ती वंदो पा पहन है। ८२। मेरुगोला जड तैले दस हजार नीचे को भू  
 मिमें हजार दशानंदन पै कहा है। नौ हजार नीचे चौवन भाग के हने ही सोमन सबयाल सब हने  
 र राखी है। पंडु कह जार एव चौच वोर चूका चौ सै चौरानवन पांडुक सार हो है। सोमन सवंदन है  
 पाचै सै के भद्र साल वारि सहजार पूर्व पश्चिम मै कहा है। ८३। चौदा गुण स्थान त्याग उत्पतिक  
 यन ॥ ४५५॥ मित्र ह्मी रा संजोग तीने मेमरण न पौवे। सात आठन वदशम ग्यार मरि चौथो  
 औवे। पथम चहू गति जाय दुतिय विन न राकी नाति। चौथे पुरव आव वंधे ते चहुं गति प्राप  
 ति। पंचमै ते पारम सात्त गुण मौर स्वर्ग में अवतरै। वंदो दक चौदस पान तजि अज्ञा अमर सि  
 व पद वरै। ८४। नवमें गुन पान प्रकृति सिपी ॥ ३६॥ सवेया ३१॥ प्रत्यास्थानी चार औ अष्ट

त्याच्यानीचाभिदंमंज्वलनतोननवनोकयायजानिये। एकेंद्रीविकलत्रयथावरआताप  
 नदोतसूक्ष्मओसाधारणजीवनकोमानिये। निद्रानिद्राप्रचलाआस्थानगुद्धिनीद्विनीद्वितीने  
 महाषोटीकवहूनठानोये। नरंपसृगतिआनपुर्वप्रकृतिचारोनोमागुनथानकेमंगष्टतीसभा  
 निये। ८५। जिनवानोकेपदेकीसंख्या। सैवया। सोलैसैचोतोसकोरालाषतिरासीउगाहत्तरेसंख्य  
 वनीसीश्रृंखराणीये। इक्कावनकोडिआठलाषसहस्रचौरासीछैससाठेइकईसएसीलोके। पत्नी  
 ये। तोकोपदेएकजोरइकसोचौर। विरोरतेरासीलाषसहस्रआठावनदेषिये। पंचपदएतेसन  
 द्वादशोगजिनवानिवंदोमनलायमेदगपानकोविसेषिये। ८६। अथचौरागुणस्थानकठप  
 रसत्तावनआश्रवहाकथन॥ सैवया३१। पलिलपंचोमिथ्यातदुजेअनंतानवंधीग्यार  
 हअवतप्रत्याख्यानीपाचोवहै। तोनवेदतीनसंज्वलननेवेलोभदशमअसत्यउभैवच  
 नमनवाकहै। रिक्तियकओअप्रत्याख्यानीचसवचोयआहाकछटैषटहास्यआठल  
 लहै। सनिअनभयवचनओद्वारिकेतैरमिश्रकारमानचारगुणस्थानस्रदेह। ८७। चौदे  
 गुणस्थानविषेआवेवधतथाउदेविवारण॥ सैवया३२॥ नरकआवपहलेवंधउदेचोयेही

लपसुअवदूजेबंधउदेपाचमेंकही। नरअविचोयालाबंधउदेचोदवल्लोसुरअवसाते  
बंधउदेचारिमलही। नरपसुजीवनकीपसुनरअवबंधचोथैतेअगोचटिवेकोनसकति  
ही। चारअवतीजेगुनथानकमेंवधैनहीअवनासभएसिद्धवंदोतिनकोसही। ८८  
अष्टमेंपानवनिगोदनहीचारथानकसासादनजायनहीतीर्थकारसताजहानया  
सूक्ष्मऔरकामीणभ्रसरैरगमपर्यपरमावीधिसर्कोविधिमोक्षजाहिसोक्थन॥ स  
३१॥ भूमिनीरअगिपोनेकवलऔआहारकनरकसुगआठमेंनिगोदनाहिगाइये।  
सूक्ष्मनरकेतेजवायमनमासादनभौनत्रकपसुमेंनतीर्थकरपाइये। सवहीसूक्ष्म  
करहेकपोतरंगकामीणदेहकोसुपेदरूपमाइये। विपुलमनपर्ययऔपामऔधि  
सर्वऔधिभीकलहमोक्षतोतैइसासोसनाइये। ८९। सातनर्वसोलैस्वर्गतथाअह  
इउत्पतिकथन॥ सबया३१। सातैतेनिकसिपसुछेठनरकवुतनाहिपोचिमहावुतते  
चायसेतीमोक्षसारहै। तीजेदूजेपहलैतेअयजिनराजहोतभौनत्रकस्वर्गएकेंद्रीधोर  
है। द्वादसमस्वर्गसेतीपंचेंद्रीपसुहोयउपरकोअयोएकनरकोआतारहै। द

इमौ धर्मराणी लोकपाललौकांतिकसर्वार्थसिद्धमोक्षलहेनमोकारहे। ८०। सौलैकषाय  
दृष्टांततत्तत्फल॥ सवैया३॥ पाहनकीरषयंभपाथाकोवांसविडात्रमीरांगसमचोएनर  
कसाहिलेधैरोहललोकहाडयंभमेषासिंगाडोमलकोधमानमायालोभतिरचैजेंमें  
पौ। रथलीककाठयंभोगामृतदेहमैलसेकषायभरेजीवमानुषमेओतैरे। जलोएयेवत  
देडधुरपाहलदंराद्यानतएचौराभावस्वर्गादिद्विकेकैरे। ८१। चोतीसभावचौदेगुनस्थानक  
विवेकयन॥ सवैया३॥ पहलेमिथ्यातअभव्यदूसरेस्त्रिभंगतीनलेस्यानीनअवृत्तनरक  
आवचारेंमें। पसुपांचलेश्यादोयसोतेलोभदेसलगकोधमानमायातिनवेदनोविचार  
में। सेतैतैरनरभवजीवतअसिद्धचौदेपंचलब्धिअप्यानअचंचुवारेंमें। चोतीसभाव  
कहेचौदहगुनस्थानकमेंवैतैउनीसवारेंमेंहैअविकारेंमें। ८२। उनीसभाववाएगुणस  
नकमें॥ सवैया३॥ उपसमंचोयेग्याहवेदकहेचोथेसातज्ञायकहेचोथेचौदेदसवृत्त  
पाचेंमें। ग्यानतीनतीजबारमनपर्ययछठेवौचारितसगाछठेदेसैकज्ञासाचेंमें। पंचमल  
वधिज्ञायकदरसग्यानतैरचौदेनमौभावउनईसछुरनरकअचेंमें। अथोपितीजवारउ

पक्षमचारितहीण्योरक्षायकचारीतवारैचौदैकर्मवाचमें। ८३। चौरोगतिमें आश्रवद्वारव्यो  
 क्रियकदोयविनांनपचपनद्वारआहारकदोयविनात्रेपनत्रिजंचहै। ओदरिकदोय  
 दोयआहारकर्यंधवेदुपांचविनदेवनकैवावनकौसंचहै। आहारकदोयदोयओद  
 रिकनरनारीछहैविनाइकपावननरकमेंप्रपंचहै। चौरोगतिमांहीअैसेआश्रव

निनमौसिद्धभावांनजंहांनाहीरंचहै। ८४। च्योरोगतिमेंत्रेपनभावव्योरा। सैव  
 ३॥ सास्वतौस्वभावपचभावसिद्धवदतहौतौनोगतिविनानकैप्रचासदोसहै। दाय  
 ककेआठसमकितविनामनपर्ययचारितदोग्यारैविनपसूउनतालीसहै। शुभले  
 तीननरनारीवेददशसुतएछहौभावविनानरकतेतौसहै। हीनतीनलेश्याबंधवे  
 रीभावनाहिशुभलेश्यानरनारीसुरकैचौतीसहै। ८५। अथषटलेश्यावालेमिथ्यात  
 नस्थानव्योगप्रकलिकसौवीसबंधकी। सवेया३। विकलत्रयसूक्ष्मसाधारणअ  
 प्रजापतिनरकगतिअनपूर्वनरकआवहै। मिथ्यातमांहिलेश्यातिनवाधेइकसोस  
 तौरनवौषिनापीतकेअठोतरसौभावहै। पसुगतिआवअनपूर्वीउदोतचारि

कल्ले श्याएकबंधपुनचावैहै। ८६। चौरासीलाषजोवजोनिबोरा॥ सवैया३॥ सातला  
षप्रथ्वीकायसातलाषअपकायसातलायतेजकायसातलाषवातैहै। सातलाषनित्यअइतर  
सातसाधारणदसलाषप्रत्येकएकइंद्दीगातैहै। वेतचोइंद्दीदेदोमानुषचौदहलाषनार  
कवस्वर्गवपसुचाएलाषजातैहै। चौरासीलाषजातमोपरहिमाकरोहमनैदुहिमाकरो  
केकियघातैहै। ८७। त्रैसठिप्रकृतिनाम॥ सवैया३॥ नरकपशुगनिअनपूर्वीप्रकृतिचार  
यचंद्रियविनाचारआतापउद्योतैहै। साधारणसूक्ष्मअथावरप्रकृतितेरैनाअवविनातै  
नमिलेसोलैहोतैहै। सेतालीसघातीयाकीत्रैसठिप्रकृतिसवनासभयेतीर्थकरग्यानमई  
जोतिहै। देवनकेदेवअहंतहैपरमयूज्यतिनहै। कौविंवपूजहोतउंचगोतैहै। ८८। चारिग  
तिविषैबंधप्रकृतिनामइकसोबीस॥ सवैया३॥ अदारीकदेयआहाकदेयनरकदेव  
गतिअवअनुपूर्वोदसौवषानीहै। विकलत्रसूक्ष्मसाधारणअपयोसुसैलेविनासतचा  
रीदेवकप्रवानैहै। द्रुकेंद्रीयावरअतापतीनप्रकृतिविनानरकमेंएकएकबंधजोआजानी  
है। तीर्थकरआहाएकविनापसुसौसतरैनएकबीसोसौनोसैसिवथानीहै। ८९। चौरागति



केजीवयिति। सवैया३॥ मृदिभूमिबोरखरभूवाइसजलसातवातीनतरकायकीदसहजार  
पंथिकीवहतरिसहसवियालीससंपञ्चादिगिनतीनदोइंजीवसवारहै। तेइंजीदिनउनेवास  
मोइंजीछमाससिरिसर्पपूर्वगानवअवधिधरहै। महकोएरुवमनुष्यपसुतीनपल्पसाग  
रतेतीसदेवनरवकीसारहै। १००। अठ्ठाइसनक्षत्रौतैतारोकीगिणतो॥ सवैया३॥ षटपा  
तीनएकषटतीनषटचारिदोदोपांचएकएकचौषटतीनहै। नवचौचौतीनतीनपाचएकसौ  
प्पारहदोयदोयवतीसपांचतीनतारैसहै। क्रतिकादिअठ्ठाईसकेसवदोसैइकतालीसएक  
एककेप्पारहसप्पारहसारहै। दोयलाषसठसठिसातातसइक्यावनसवमैंचैत्यालेप्रतिविं  
ववानीमेंकहै। १०१। सप्तभांगवानीकेनामसरूपा॥ सवैया३॥ दुष्यक्षेत्रकालभावअपनेचतु  
ष्टयअलिपामचतुष्टयसैनास्तदरवहै। आपसैहैपरैसनएकसमेंअस्तिनासतज्यौंकेत्यौं  
कहेनजायअवतय्यहै। अस्तिकहेनास्तकोअभावअस्तिअवतय्यनासकहैअस्तिनाहि  
नासकअवतवैहै। एकठेकहेनजायअस्तिनामअवतय्यस्याद्वादसातभांगसधैसवहै। १०  
केवलगणनकीअनेतभाषासरूपा॥ सवैया३॥ जीवहैअनेतएकजीवकेअनेतएकएक

एकेऽसंख्यपदेसमानिये। एकपदेसमेऽनंतकर्मवर्गिणाहै एकवर्गिनाऽनंतपरमान्शनि  
 योऽणमेऽनंतगुणएकगुणमेऽनंततयोपएककेऽनंतमेदजानिये। तिनैतैह्वेऽनंत  
 तैतैहोयोऽनंततसवजानैसमेमाहिदेवोवधानिये॥१०३॥ पूनता॥ ४५५॥ चरचामुख  
 सोभनैमुनप्रानीनहीकाननकिईमुन्यवाजोहिनाहिभोषिपरआनन। तिनवौलविठ्ठणार  
 सारपहसतकवनाई। पदतमुनतहुवुद्धिसुद्धिजनवानोगाई। इसमेऽनेकसिद्धांतकोमय  
 नद्याणाद्यानतकहा। सबमाहिजोवकोमामहैजोवभावहमसादह्या॥१०४॥ इतिचरचार  
 तकसंपूर्ण॥

दिगायात्रयं॥ ततः परममूर्तत्ववाक्येन वसास इत्यादिसूत्रमेकं॥ ततोऽपि चार्थमेकत्वे प्रतीतिपादन  
रूपेण पुमालकमादीनां इति प्रभृति सूत्रमेकं॥ तदनंतरं भोक्तृत्व निरूपणाच्चैव वसास इत्युक्तं॥ एवं  
इत्यादिसूत्रमेकं॥ ततः परं स्वदेहप्रभृति सिद्ध्यर्थं अणुगुणैरुपमाणा इति प्रभृति सूत्रमेकं॥ ततो  
पि संसारैर्जीवस्वस्त्वैक्येन पुनर्विजल इत्यादि गायात्रयं॥ तदनंतरं एणैक्यमात्रं प्रकृता इति  
प्रभृति गायापूर्वोद्दिन सिद्धस्वस्त्वैक्येन॥ उत्तरार्द्धेन पुनरुद्दिन गति स्वभावः॥ इति नमस्कारादि च  
तुर्दिशाणां यो मेलाप्येकं नमस्यमाधिको रसमुद्रय पातनिका॥ कु॥ अथेयदत्तौ गाया पूर्वाद्दिन सं  
बंधाभिधेय प्रयोजनानि कथयाम्युत्तरार्द्धेन च मंगलार्थं मिष्टेदोतानमस्कारं करोमि॥ इत्यादि  
प्रायश्चनं सिद्धत्वा भगवान् सत्त्वमिदं प्रतिपादयति॥ कु॥ गाया॥ जीवमजीवोदत्तं॥ निरायत्नं चरा  
हेतुं निरायत्नं॥ देविदं चंदं॥ वेदं सच्चिदानंदं॥ वेदे इत्यादि क्रियाकारकं संबन्धेन  
पदं वेदेन रूपेण यात्मानं कियते वेदे एकं देशं श्रुद्धिनिश्चयनेन स्वश्रुद्धात्मा राधनलच्छरा

भावस्तेन ॥ असंभूतबलहारनेयेन तत्रातिपादकवचनस्तु प्रव्यस्तयेन च वेदेन मस्करोमि प  
 रमश्रुदनिश्रयनेयेन पुनर्विद्यवदकभावो नास्ति ॥ सक्तः कर्त्ता अहं नेमि चंद्रसेंद्रा तदेव ॥ क  
 प्यं वेदे स ब्रह्मा सर्वकालं ॥ केन ॥ सिरसा ॥ उत्तमोगेन कं कर्म तापन्नेते ॥ तं कं वीतराणा सर्वे ज्ञे  
 किं विशिष्टं ॥ देवि दं विदं दं ॥ देवं प्रादिदं दं ॥ मोक्षपदाभिस्ता विष्णो ॥ गाय ॥ भवशास्त्रयचाहो  
 सा ॥ वितरे देवाणां ह्यंति वत्तासा ॥ कप्यामस्य उवीसा ॥ चंदो स एगतिरियमणु ऊय ॥ क ॥ इति गा  
 प्याकाथे तलक्षणे प्राणां प्रतिनं द्यत्वा द्वे वं द्यं दं दं ॥ जगो येन भगवता किं कृतं एहि द्वं ॥ नि  
 दिवं कथितं ॥ किं जीवमजीवं दं ॥ जीवा जीव द्यं ॥ तद्वाप्या ॥ सह जं श्रुद्धै च तन्पादिलक्षणे जी  
 व द्यं ॥ तद्विलक्षणा पुजलादिपंच अजीवादिभेदमजीव द्यं च तथैव चिच्च मत्कारलक्षणा श्रु  
 द्जीवास्तिकायादिपंचास्तिकायानां परमत्वज्जिज्ञातिः स्वस्त्यश्रुद्धजीवादि सप्ततत्वानां निर्देशः  
 व्यपरमात्मा दिनवपदार्थानां च स्वस्त्यश्रुमुपदिष्टं ॥ पुनरपि कथं भूतेन तेन भगवता जिज्ञाचरवसेरु

ण॥ जितमिच्छात्वराणारित्वेनैकोदशानिमा॥ असंयतसाम्यदृष्ट्यादयस्तेषां वराणां धारेदवास्तेषां जिन  
 वराणां वषभः॥ प्रधानो जिनवरवषभस्तौ यैर्वेकपरमेदवसेतनजिनवरवषभेणेति॥ कु॥ अत्राध्यात्मश्रा  
 ज्ञेयव्योपसिद्धपरमेष्ठिनमस्कारउचितस्तथाप्येव्यवहारनयमाश्रितप्रत्युपकारस्मरणार्थमर्हत्परमे  
 स्थिनमस्कारएवकृतः॥ तथाचोक्तं॥ श्रेयो मार्गस्य संसिद्धिः॥ प्रसादात्परमेष्ठिनः॥ इत्युस्तज्जुग्रास्ते  
 त्रंशास्त्रौदामुनिपुंगवाः॥ कु॥ अत्राणां परार्द्धेन नास्ति कत्वपरिहारः शिष्टाचारमपालने पुण्यपावा  
 सिश्च निर्विघ्नं प्राप्त्वा द्यौर्दत्तेन संस्तुतिः॥ कु॥ इति श्लोककार्थककथितफलचतुष्टयं समीक्ष्य  
 रास्तु प्राप्त्वा स्वोदयत्तद्दोदयतादृष्टाधिकृताऽभिमततद्दोदयवतायाश्चिधानमस्कारं कुर्वेति॥ इत्या  
 दिमंगलव्याख्यानं सूर्यचिंतमंगलार्थं न्युपलक्षणे॥ उक्तं च॥ मंगलाणि मित्तरेहुं॥ परिमारेणामत्त  
 हयकत्तारं॥ वागारि अच्छिपिपच्छा॥ चरकाणउसत्यमागारिउं॥ कु॥ चरकाणउव्याख्यातुं सक्ता  
 न्ती॥ आगारिउ आचार्यः॥ किं॥ संकश्रास्त्रं॥ पक्षापश्चात् किं कृत्वा॥ पूर्वैर्वागारियव्याख्यायकान्

कृपिषडप्यऽधिकारान् ॥ कथं भूतान्तमंगलाणिमित्तेहेतुं परिमार्णामतह्यवक्तारं ॥ मंगलानि  
मित्तेहेतुं परिमार्णानामवक्तारं संज्ञाप्रतिष्ठायावक्तारं तन्मेणमंगलाद्याधिकारषट्कमभिज्ञस्तत्तव्यं  
कृ ॥ गाथापूर्वोद्दिनतुसंबंधाभिधेयप्रयोजनानि सूचितानि ॥ कथामिति चेत् ॥ विशुद्धज्ञानदर्शनस्व  
भावपरमात्मस्वरूपादिविवरणाभूतावृत्तिप्रयोक्तृव्याख्यालेपयंतु ॥ तत्प्रतिपाद्यकसूत्रमिति व्याख्या  
नव्याख्यासंबंधे ॥ विज्ञेयमेव देवव्याख्यालेपं सूत्रमुक्तं ॥ तौ देवाधिधानं वाचकं प्रतिपाद्यकं भगवंते ॥  
अनंतज्ञानाद्यनंतगुणाधारपरमात्मादिस्वभावाभिधेयोवाच्यः ॥ प्रतिपाद्यः ॥ इत्याभिधानाभि  
धेयस्वरूपबोद्धव्यं ॥ प्रयोजनं तु ब्रह्मवहोरेण षट्द्रव्यादिपरिज्ञानं ॥ निश्चयेन निजनिर्जनं शुद्धा  
त्मसंविदिति समुत्पन्ननिर्विकारपरमानैर्देवलक्षणसुखामृतासास्वादस्त्वसंवेदनज्ञानं परा  
मनिश्चयेन पुनस्तत्फलरूपैकवलज्ञानाद्यनंतगुणाविना भूतानि जात्मापादान सिद्धान्ततस्तु  
एवावासिरिति ॥ एवं नमस्कारगथाव्याख्याता ॥ अथ नमस्कारगथायां प्रथमं प्रथमं प्रथमं जीवद्रव्यं

तत्संबन्धेनवाधिवक्तारान् ॥ संक्षेपेणसूचिपामोत्तयाभिप्रायेमनासिसंप्रधार्येसूत्रेभिर्द निरूपयामि ॥ क  
 जीकुउवउगामउ ॥ अथमुत्तरेणसंक्षेपेणसूचिपामोत्तयाभिप्रायेमनासिसंप्रधार्येसूत्रेभिर्द निरूपयामि ॥ क  
 नोपुष्टनिश्चयनेयणादिमध्यंतवर्जितः स्वपरप्रकाशकाविनिस्वरनेरनिरूपार्थेपुष्टचैतन्य  
 तन्तराणिश्चयप्राणेनयद्यपिजीवतितथाप्यपुष्टनेयनानादिकर्मबंधवशादपुष्टद्रव्यभावप्रा  
 योज्जीवतीतिजीवः ॥ उचयगामादुपुष्टद्रव्यार्थिकनेयेनयद्यपिसकलविमलज्ञानदर्शनापयो  
 गमयस्तथाप्यपुष्टनेयेनक्षोयाप्राप्तिकज्ञानदर्शनेनित्वत्तनिष्पन्नत्वात्तज्ञानदर्शनापयोगम  
 योभवति ॥ अमुनि ॥ यद्यपिव्यवहारेणमूर्तिकर्मोधानत्वेनस्पर्शरसगंधवर्णोबत्वामूर्त्यासहित  
 त्वात्समूर्तेः ॥ तथापिपारमार्थ्येनामूर्त्तौतौद्रियपुष्टबुद्धैकस्वभावत्वादमूर्तेः ॥ कत्ता ॥ यद्यपिभूताप्येनेये  
 ननिक्रियतंकोल्कीणैज्ञायैकस्वभावोयंजीवस्तथाप्यभूतार्थेनेयेनमनेवचनकायव्यापारो  
 त्पादककर्मसहितत्वेनपुभापुभकर्मैकर्तृत्वात्कर्त्तासंदेहपरिमाणोयद्यपिनिश्चयेनसहजपु



क्षलोकाकाशाप्रमितासंख्येयप्रदेशस्तथापित्यवहोरेणानादिकर्मवंधाधीनत्वेनप्रारीरतामवका  
म्मादयजनितापसंहारविस्ताराधीनत्वाद्दृष्टादिभाजनस्यप्रदेशपवतस्वेदरूपमाणाः॥भोक्ता॥य  
द्यपिशुद्धश्चापि कनेयनरागादिदिवकलेपापाधिरहितः स्वात्माच्छुश्रुत्वामृतभोक्ता॥तय्याय्या  
शुद्धनेयनतयाविधमुत्वामृतभोजनाभावात्शुभाशुभकर्मजनितसुखदुःखभोक्तृत्वात्तभोक्तृ  
संसारच्छेदोयद्यपिशुद्धनिश्चयनेयननिःसंसारोतिष्ठति॥तथाप्यशुद्धनेयनचतुर्गतिप्रमणस्तूपसं  
सारविद्यते॥इति संसारस्थः॥सिद्धो॥व्यावहोरेण स्वात्मापलायिलक्षणासिद्धत्वप्रतिपक्षभूतकर्मो  
दयेनगद्यप्यसिद्धस्तथापिनिश्चयेनानंतज्ञानाद्यनंतगुणस्वभावत्वात्सिद्धः सासंप्रवेगुणविशि  
ष्टो जीवः॥विस्संसादुर्गाई॥यद्यपिव्यवहोरेणचतुर्गतिजनकर्मोदयवशेनोद्धोद्यस्तिर्येगातिस्व  
भावस्तथापिनिश्चयेनकेवलज्ञानाद्यनंतगुणावाशिलक्षणेमाक्षगमनकालेविस्सेसास्वभा  
वेनार्द्धगतिश्चति॥अत्रपदत्वेरनास्तेनप्राव्यार्थः कथितः शुद्धाशुद्धनपक्षयविभोगननगार्थो

मुक्तः इदानीं मतार्थः कथ्यते ॥ जीवसिद्धिश्चाद्वैकं प्रति ॥ ज्ञानद्वयीनेपयोगलक्षणो नैवायिकं  
 प्रति ॥ अमूर्ते जीवस्यायनं भट्टचाद्यैकं द्वयप्रतिकर्मकत्वे त्वस्यापने सात्त्व्यं प्रति ॥ स्वदेहद्वयीमिति स्थे  
 पने नैवाप्येकमोमसकं संसत्यत्रयं प्रति ॥ कर्मफलभोक्तृत्वव्याख्याने ॥ वैधर्म्यं प्रति ॥ संसारे व्याख्या  
 ने संसदाशिवं प्रति ॥ सिद्धत्वव्याख्यानं भट्टचार्यैकद्वयं प्रति ॥ उद्दिष्टप्रतिस्वभावकथनं मंडलिग्रंथ  
 कारं प्रति ॥ इति मतार्यो ज्ञातव्यः ॥ आणामार्यः पुनस्त्यात्मा अनादिवद्द्रव्यादिप्रसिद्धापि च  
 शुद्धन्याश्रितं जीवस्वस्त्युपादयं यो ध्वं च देहयमिति ॥ इति हेयापोदयस्तूपराभावाथीप्यवैच  
 द्यः एवं शब्दनयमततामभावाथीनयं संभवव्याख्यानकाले सर्वत्र ज्ञातव्यः ॥ इति जी  
 वादिनवाधिका रसूचनसूत्राण्यगता ॥ अतः परं द्वादश्याण्यथाभिन्नैवाधिका रानविवरेण  
 ति विस्तारयति ॥ तत्रादौ जीवस्वरूपं कथयति ॥ तत्काले च उपाणा ॥ इदियक्त्वमा उपाणार्थ  
 णोय ॥ बवद्गुणोसा जीवो ॥ एतच्छ्रयणं देहं च दणजस ॥ ३ ॥ तत्काले च उपाणा ॥ काल

त्रयेचत्वारः प्राणा भवेति तेनैकं इन्द्रियं चला माउ ॥ आण पणो गाय ॥ अतिन्द्रियं शुद्धै चेतन्य प्रा-  
 णात्मनि प्राणुपक्षभूतः क्षाणोपशामिक इन्द्रियप्राणः अनंतवीर्ये लक्षणावलप्राणादनैतैकभा-  
 गप्रमितामनोवचनकायवलप्राणः अनाद्यः अनंतशुद्धै चेतन्यप्राणविपरीततर्किलक्षणाः सा-  
 दिः सातश्चायुः प्राणाः ॥ उच्छासपरावर्त्तोत्पन्नरेवदरहितविशुद्धचित्प्राणादिपरीता प्रादृशाश्च  
 नपानप्राणाः ॥ वबहरासे जीऊ ॥ इकुं भूते श्रवतुर्भिः द्रव्यभावप्राणैर्येषां संभवं जीवति जीवद्यति  
 जीवोति पूर्वावायाच्यवहरनयात्मजीवः ॥ द्रव्यैन्द्रियादिद्रव्यप्राणा अनुपंचरिता सद्भूतगव-  
 हरेण ॥ भोवंद्रियादिः क्षाणोपशामिकभावप्राणाः पुनरशुद्धनिश्रयेन सत्ता चेतन्यबोधादिः  
 शुद्धभावप्राणाः निश्रयनेन इति ॥ शिच्छयणाय देदुचेदराजास्स ॥ शुद्धनिश्रयनगतः प्रार्थ-  
 प्राणो देयभूता शुद्धचेतना यस्य स जीवः ॥ एवं ॥ वकारत्वं भवसारिखस ॥ गताणिरयापियराय  
 चुच्चपदं शिष्यपुणमडउ ॥ नर्वादिहृत्ताजाय ॥ क ॥ इति दोहक कथितनवदृष्टौ तैश्चोर्ध्वोर्ध्वकमता

नुसारिणोऽस्य संवोदनाधिजीवसिद्धिस्त्वारव्यानेन नाप्या ॥ क ॥ इत्यप्याध्यात्स भाषयानयलक्षणेन क ।  
 यते ॥ सर्वजीवाः शुद्धबुद्धकस्वभावा इति शुद्धनिश्चयलक्षणे ॥ राणादय एव जीवा इत्यशुद्धनि  
 श्चयलक्षणे ॥ गुणगुणेनारभेदेऽपि भेदापचार इत्यसद्भूतव्यवहारलक्षणे चेति ॥ तस्या हि जीव  
 स्यैवैव संज्ञानादयो गुणा इत्यनुसहजोत्पन्नानुपचरित संज्ञा शुद्धसद्भूतव्यवहारलक्षणे ॥ मदीयोरदेह  
 वस्ममतिज्ञानादयो विभावगुणा इत्युपचरित संज्ञा शुद्धसद्भूतव्यवहारलक्षणे ॥ यत्र नु सं  
 इत्यादि संश्लेष संबंध स्तहितपदार्थेषु पुनः सुचरितः संज्ञाः इत्यसद्भूतव्यवहारलक्षणे ॥ मिति ।  
 श्लेष संबंधो नास्ति तत्र मदीयो देह इत्याद्युपचरिताभिधाना सद्भूतव्यवहारलक्षणे ॥ मिति ।  
 नय च कृत्याभिधानोक्तममूलभूते ॥ संक्षेपेन नयसंज्ञा तव्यमिति ॥ क ॥ अथ्याप्यात्रयपथे  
 ते ज्ञानदर्शनोपयोगाद्यं कथ्यते ॥ तत्र अथ माप्यायां मुख्यवत्यादर्शेनोपयोगे पाव्याख्यानेन क ।  
 रोति ॥ यत्र मुख्यत्वमिति वदति तत्राप्या संभवमन्यदपि विविधितं लभ्य इति ज्ञातव्य ॥ उच्यते ॥

दुविषयेषां देसणत्ताणं चेदसणं च उधा च कुञ्जचकुर्इही ॥ देसणमधे केवलं ऐयं ॥ ४ ॥ चहुद  
 प्रीनमचहुदशीनमवाधिदशीन ॥ अथग्रहे केवलदशीनमिति विज्ञेयं ॥ तथा हि ॥ आत्मा हि जग  
 त्कालत्रयवर्तिसमस्तवस्तुसामान्यमाहकसकालविमलकेवलदशीनस्वभावस्तावत्पञ्चा  
 दनादिकर्मवंधाधीनः ॥ सनचहुदशीनावरणक्षयोपशमाद्धिंसाप्रच्येन्द्रियालंबनाच्चमूर्तस  
 तासामान्यं निर्विकल्पं सांख्यबहोरेण प्रत्यक्षमपि निश्चयेन परेच्छस्तेषु ऐक्ये कदे प्रानयत्प्रयति  
 तच्चहुदशीनः ॥ तथैव स्पृशीनरसनप्राणाश्चोत्रेन्द्रियावरणक्षयोपशमात्सर्वकीयवर्हिंसाप्रच्येन्द्रिय  
 लंबनाच्चमूर्तसत्तासामान्यं विकल्परहितं यत्परोच्छस्तेषु नैकदेशेन यत्प्रयति तदचहुदशीनं  
 तथैव नोऽन्द्रियावरणक्षयोपशमात्सर्वकारणभूताष्टदलपद्माकारं प्रव्यमनो वलंबनाच्च  
 मूर्तमूर्तसमस्तवस्तुगतसत्तासामान्यं विकल्परहितं परेच्छस्तेषु एयत्प्रयति तन्मानसमचहुद  
 प्रीनं ॥ स एवात्मा यदवाधिदशीनावरणक्षयोपशमान्मूर्तवस्तुगतसत्तासामान्यं निर्विकल्पस्तेषु

शौकं दशप्रत्यक्षेण यत्प्रत्यक्षिततदवाधिदर्शने ॥ यत्पुरुषः सहजशुद्धसदानैदं कपरात्मा तत्तत्संवात्सिमा  
 सर्वलेन केवलदर्शनात्करणक्षये सति मूर्त्तौ मूर्त्तैस्मस्तवस्तुगतसत्ता सामान्ये विकल्पपरहिते संसक ॥  
 तत्र तत्प्रत्यक्षस्ते गौकसमये पश्यति तदुपोदय भूतं द्वायिकं केवलदर्शनेन ज्ञातव्यमिति ॥ ३ ॥ अथ  
 अष्टविकल्पज्ञानोपयोगो प्रतिपादयति ॥ गण एणं अष्टवियप्यं ॥ मदि सुदि उही अण एण एण एण ॥  
 णि ॥ मण पज्जय केवलमवि ॥ पञ्च एकपरो एक भेयं च ॥ ५ ॥ गण एणं अष्टवियप्यं ॥ ज्ञानमष्टविक  
 ल्यं भवति ॥ मदि सुदि उही अण एण एण एण ॥ अत्राष्टविकल्पं मध्ये मतिश्रुतावधये मियमात्मा  
 दयत्सो न विपरीता भिनिवशास्तूपा एव ज्ञानानि भवेति ॥ तान्येव श्रुत्वा त्मादितत्त्व विषय विपरीत  
 भिनिवशा रहिततत्त्वेन सम्पादयि जीवस्य सम्पत्तानानि भवेति ॥ मण पज्जय केवलमवि ॥ मनः  
 परिय ज्ञानं केवलज्ञानमप्येवमष्टविधं ज्ञानं भवति ॥ पञ्च एकपरो एक भेयं च ॥ प्रत्यक्षपरोक्ष भेदश्च  
 अवाधि मनः परिय श्रुत्येकं दशप्रत्यक्षं ॥ विभगावधे रपि दशप्रत्यक्षं ॥ केवलज्ञानं संसकलप्रत्यक्षं

शेषवत्तु ख्यपरोक्षमिति ॥ इतिोविस्तारः ॥ आत्माहिनिश्रयनेयेन सकलविमलाः खंडैकप्र-  
 त्पक्षप्रतिभासमयेकबलज्ञानास्तपस्तावत् ॥ आत्मासच्यवहारेणानादिकर्मबंधप्रक्ष्णा  
 दितः सन्मतिज्ञानावरणिप्रक्ष्यक्षयोपशमाद्विद्योत्तराण्यक्षयोपशमाच्चवहिराण्येवंद्रियमनोव-  
 लंबनाच्चमूर्तोमूर्तेवस्त्वैकदेशानविकल्पाकाराण्येराक्षस्तेषांसां व्यवहारिकप्रत्यक्षरू-  
 पोणवायज्ज्ञानातितत्तद्वागोपशमिर्बोमतिज्ञानं ॥ किंच ॥ कदास्थानांवीथीयात्तराण्यक्षयो-  
 पशमः केवलिनानुनिरवशेषक्षयेज्ञानं चारिञ्चाद्युत्पत्तौसहकारिसर्ववज्ज्ञातव्यः ॥ कांसां  
 व्यवहारलक्षणां कथ्यते ॥ समीचीनोव्यवहारः संवत्सरः प्रवर्त्तितिवर्त्तिसक्षराः संव-  
 चहरोभण्यते ॥ संवत्सहारे भवंसाव्यवहारिकंप्रत्यक्षं ॥ यथाद्यदस्तूपमिंदमयादृशमित्पादि  
 तथैवमृत्तज्ञानाविराण्यक्षयोपशमानोऽद्रियत्वलेकनाच्चप्रकाशोपाध्यायवहिराण्यसहर्क-  
 रिकाराणाच्चमूर्त्तामूर्तेवस्तुलोकाकवासिज्ञानास्तपेणयदस्पृष्टज्ञानातितत्परादे ॥ शु-



णामितिवचनात् । कास्मात्सामान्यजीवत्वक्षणे भ्रमोति ॥ वमहाराव्यवहारान् । अत्रैवेत्यज्ञानदर्शनमिति  
 शुद्धसद्भूतशब्दवाच्योऽनुप्रचरितसद्भूतव्यवहारः ॥ कथमस्यज्ञानदर्शनापरिपूर्णेपेक्षया ॥ पुनरशुद्धसद्भू-  
 तशब्दवाच्य उपचरितसद्भूतव्यवहारः ॥ कुमतिवृत्तिविभगत्रयेपुनस्तथाचरितासद्भूतव्यवहारः ॥ शुद्धन-  
 या ॥ शुद्धं पुनर्दशाणामिति ॥ शुद्धनिश्चयनयात्पुनः शुद्धमखंडकेवलज्ञानदर्शनद्वयं जीवत्वक्षणाभि-  
 ति ॥ किंच ॥ ज्ञानदर्शनापेयाविवक्षायामुपयोगाशब्देन विवक्षितार्थपरिच्छित्तिलक्षणेऽर्थग्रहणा-  
 व्यापारोपपद्यते ॥ शुभाशुभशुद्धापेयात्रयविवक्षायां पुनस्तपेयाशब्देन शुभाशुभशुद्धभावनैकरूप-  
 मनुष्ठानं ज्ञातव्यमिति ॥ अत्र सरजशुद्धिनिर्विकारपरमानंदैकत्वक्षणास्य साक्षादुपोदयभूतस्याऽ-  
 द्वायमुख्यस्यापादानकारणत्वात् ॥ केवलज्ञानदर्शनद्वयमुपोदयमिति ॥ एवं नैयायिकप्रतिगुणगुणि-  
 भैर्देकांतनिराकरणार्थमुपयोगाव्याख्यानं न गायान्त्रयं गतं ॥ अथाभूत्तीर्त्ताद्रिषन्मिजात्वप्रत्ययसंवि-  
 रीत्त्वेन मूर्तेरपेक्षद्वयविषयाशक्तेन च उपार्जितं मूर्तैकमृतउदयेन व्यवहारोपपत्तौपि निश्चयेनाऽ-

[illegible]

कर्मोदिकर्तृत्वरहितोयिजीवोव्यवहरादिनयविभोजनकत्तोभवतिकथयति॥  
 कृत्वाभेयहोदुगिच्छयेदोनेदरादिनाशकाद॥  
 रूपव्यवहितसंवर्धने॥ मध्यपदगृहीत्वाव्याख्यानेक्रियते॥  
 तावद्वहारेदो॥ पुणालकर्मोदोनाकत्तोव्यवहरा॥ तत्पुनः॥ तद्याहिमनोवचनकायव्यापार  
 रक्रियारहितनिजश्रुद्धात्मतत्त्वभावनाशून्यः सन्ननुपचरितासद्भूतव्यवहारेणज्ञानावराणादि  
 प्रव्यवकर्माणांआदिशब्देनैादोरिकैवैक्रियकाहुरावकाशैरत्रयाहारादिषट्पण्यासियोगपपुज्जल  
 पिंडरूपेनाकर्माणांवाचोभवति॥ तथैवापचरितासद्भूतव्यवहारेणवैहर्षियघटपरानांच  
 कत्तोभवति॥ गिच्छयेद्वेदराकर्मोदो॥ निश्चयतश्चैतनकर्मिणां॥ तद्यथा रागादि  
 विक्लृपोपाधिरहितनिःक्रियपरमैचेतन्यभावनारहितनयपुर्णाजितंरागाद्युत्पादककर्मत  
 इदमेतत्तिनिःक्रियनिर्मलस्वसंवित्तिसमभमानोभावकर्मेशाब्दवाच्यरागादिविकल्पस्तत्त्वे

तनवर्कर्मणाप्यशुद्धनिश्चयेन कर्तौ भवति ॥ अशुद्धनिश्चयार्थः कथ्यते ॥ कर्मोपाधिसमुत्पन्नो  
त्वादशुद्धस्तत्काले तसाथपि उवत्तन्मया त्वच्च निश्चये ॥ इत्युभयमेलाप्येकं नाम अशुद्धनिश्चयो भ  
व्यते ॥ सुद्धराया अशुद्धभावात् ॥ अशुद्धभयो गत्रय व्यापारहितेन अशुद्धवैद्वकस्वभावेन यदा परि  
णामतदा न तज्ज्ञानमुखादिशुद्धभावनाच्छ्रमस्या त्वस्याया भावनास्तेषां विवक्षितैकदेशा  
शुद्धनिश्चयेन कर्तौ ॥ मुक्तावस्थायां तु अशुद्धनेनेति किं अशुद्धाशुद्धभावनापरिणाममानो भव  
कर्तृत्वं ज्ञातव्यं ॥ न च हस्तादि व्यापाररूपमिति ॥ अथ ताहि नित्यनिर्जननिः किय निजात्मस्व  
रूपभावनाराहितस्य कर्मोदिकर्तृत्वं व्याख्यातं ॥ ततस्तत्रैव निजशुद्धात्मनि भावना कर्तव्या ॥ यं  
संख्यामन्तं प्रत्येकांता कर्तृत्वं निराकरणमुख्यत्वेन गाथागता ॥ अथ यद्यपि अशुद्धनेनेति किं  
एवमानैदेकत्वद्वाराणामुत्ताम तस्य भोक्ता ॥ तथाप्यशुद्धनेनेन संसारैकामुखः स्वस्यापि भोक्ता  
भवतीत्याख्यातः ॥ अथ ब्रह्मणामुद्धः स्वर्गः ॥ गुणालोकमनात्मनो भुजोदि ॥ इति ॥ अथ मन्त्रोद्देशः ॥

द्वयभावाभ्यां न भवति ॥ २० ॥ ब्रह्महारासु उक्तं पुगालकर्मफलं भुजोदि व्यवहारात्सुखदः स्वस्ते  
पुगालकर्मफलं भुजोदि ॥ सकः कर्त्ता आदा ॥ एतच्छ्रयणयदेचिद एभावंस्वुआदस्स निश्चयनय  
तः पुनश्च्यतनाभावं भुजोदि ॥ स्वस्फुटकस्स संबं धेन आत्मनः स्वस्येति ॥ तद्यथा ॥ आत्माहिनिजम्भु  
जात्मसेवितिसमभूतपारमार्थिकसुखसुधारसंभोजनमलभमान ॥ उपचरितासद्भूतव्यवहारेण  
स्थानिषु पंचेन्द्रियविषयजनितसुखदः स्वं भुजोदि ॥ तथेवानुपचरितासद्भूतव्यवहारेभ्यन्तरे सुखदुः  
खजनकं च व्यास्तुं सात्ताऽसातोदयं भुजोदि ॥ सा एवाश्रुच निश्चयेन हर्षे विवादास्तुं सुखदः स्वं च भुजोदि  
शुच निश्चयेन तु परमात्मस्य

मत्तं भुजोदि ॥ अत्र यथैव स्वाभाविकसुखामतस्य भोजनानाभावादिन्द्रियसुखं भुजानः सन् सं  
सोऽपरिभ्रमति ॥ तदेवातीन्द्रियसुखसर्वप्रकारो रोगोपोदयमित्यभिप्राय ॥ एवं कर्त्तव्यं फलं  
न भुजोदि इति वैवाह्यमतिनिषेधाच्च भुजोक्तं त्वव्याख्यानस्तु एणास्तु गतम ॥ २१ ॥



उद्विगमादराणां तिसामुदघातादोत्पत्ताहरोर्ध्वहोसत्तमउर्ध्ववलीणोत्तुः१२॥ तद्यथाः मूलसरोरमच्छे  
 दि॥ उत्तरदेहसंज्ञोर्ध्वपिंडस्ता॥ राणामराणोर्ध्वहोदो॥ ह्रवदि समुदघादयं राणां क॥ तीव्रवेदनानुभ  
 वान्मूलशरीरमत्यल्काऽप्रात्समप्रेक्षानां बहिर्निर्गमनमिति वेदना समुद्घातः॥ क॥ तीव्रकषा  
 योदयान्मूलशरीरमत्यल्कापरस्परघतार्थमात्मप्रेक्षानां बहिर्गमनमिति कषाय समुद्घातः  
 क॥ मूलशरीरमत्यजकिमपि विबुधयतुमात्मप्रेक्षानां बहिर्गमनमिति विबुधेणा समुद्घातः  
 क॥ माराणां तसामेयमूलशरीरमत्यज्यपत्रचिदश्चमायुस्तत्प्रेक्षानां बहिर्गमनमिति तत्प्रेक्षानां बहिर्ग  
 मनमिति माराणां तिक समुद्घातः॥ क॥ स्वस्यामेनोनिष्ठजनकं किंचित्कारणांतरमवलोक्य समु  
 त्पन्ने कोऽधस्य संयमनिधानस्य महामुनेः॥ मूलशरीरमत्यज्यसिंहपुंजप्रभादीर्ध्वत्वेन द्वाश्चतयो  
 जनप्रमाणः सूच्यागुलसंख्येयप्रमाणमूलविस्तारः॥ नवयोजनाश्च विस्तारः काहलाकृतिपुस्तको  
 वामस्वोच्चाग्निर्गोत्तवामप्रदक्षिणेन दृश्यमिति॥ हिते विरुद्धं वस्तु भसमसातकृत्येनैव संयमिना स



हसत्त्वमसमव्रजातिदीपायनवत् ॥ असावश्रुभस्तेजः समुद्घातः ॥ लोकं व्याधिः ॥ इन्द्रिच्छादिषोडितमा-  
वलोक्य समुत्पन्नकृपस्य परमसंयमनिधानस्य महर्षेर्मूलशरीरसत्यज्यश्रुभ्रमिति प्रागुसं देहप्रमा-  
णाः ॥ पुरुषोदाक्षिणाप्रदक्षिणेन व्याधिः ॥ इन्द्रिच्छादिकं स्फोटयित्वा पुनरीपि स्वस्थानि प्रविशति ॥ अ-  
श्रोत्रभस्तेजः समुद्घातः ॥ समुत्पन्नपदपदार्थी भ्राते परमदि संयन्तस्य महर्षेः ॥ मूलशरीरसत्त्वा-  
ज्यश्रुद्वस्फोटिकाकृतिरेकाहस्तप्रमाणाः ॥ पुरुषो मस्तत्त्वमध्यानिर्गत्य यत्र कुत्रचिदंतर्मुहूर्त्तमाभ्य-  
र्केवलज्ज्ञानेन पश्यतस्तद्वर्णनाच्च स्वाश्रयस्य मुनेः ॥ पदपदार्थीनेति श्रवणं समुत्पादयिष्यतः ॥ पुनः  
स्वस्थाने प्रविशतः ॥ असावश्रुभस्तेजः समुद्घातः ॥ अ॥ सप्तमकेचालिनां देहकपाटप्रतरलोकापूरणाः ॥  
सायं केचालि समुद्घातः ॥ नयाविभागाः काथ्यते ॥ बवक्षार ॥ अनुपचरितमसद्भूतव्यवहारनयात् ॥  
शिक्षय गार्थदोऽप्रसंख्येदसोवा ॥ निश्चयतलोकाकाशमित्रासंख्ययमेदं ग्राममणाः ॥ बाष्पावेदनतु ॥  
स्वसंवित्ति समुत्पन्नकेवलज्ञानोत्पत्तिप्रस्तावे ज्ञानोपेक्षया व्यवहारनेयेन लोकालोका व्यापकः ॥

चेनेमेदशापेक्षयानैपायिबन्धनीमांसकासाख्यामतवत्॥ तथैवोद्विगमनोविषयविकल्परहितसमा-  
 धिकांतेस्त्वमेवेदनन्तत्तणावोद्यसञ्चोविषयोद्विधेयैर्द्रियैर्वाधाभावाज्जडः॥ नचसर्वव्यासाख्या  
 मतवत्॥ तथायणादिविभाषेर्वैरिणाप्रायेक्ष्ययाश्रुतेऽपिभवति॥ नचानंतज्ञानाद्येयद्वयापिवा  
 द्यमतवदिति॥ किंच॥ अणुमात्रशरीरशब्देनात्रउत्सेधघनोगुल्लसंख्येयभागाप्रमितंनलब्धपूर्णं  
 सूक्ष्मनिगोदशरीरंस्याद्यु॥ नचपुल्लपरमाणुगुस्तशरीरशब्देनचयोजनसहस्रप्रमाणसहस्रम  
 त्स्यप्रतीकं॥ मध्यमावागोह्नुमध्यमशरीराणिच॥ इदमत्रतात्पर्यं॥ देहममत्वनिमित्तनेदेह  
 ग्रहीत्वासंसारपरिभ्रमति॥ तेनकारणेनेदेहादिममत्वंतत्त्वकानिमोहनिजश्रुद्धात्मनिभावनाक  
 र्त्तयेति॥ एवंस्वेदेहमात्रव्याप्येनेनगाथागता॥ अतःपरंगाथात्रयेननयविभोगेनसंसारिणीच  
 स्वस्त्वंतदवसानेनश्रुद्धजीवस्वत्त्वेचकथयति॥ तस्यथा॥ पुढेचिज्जलेतुवा॥ जलएवतद्विचि-  
 द्यावैवद्वेष्टो॥ विगलितचउदयनरजः॥ तज्जोबोध्यते॥ तेषांदि॥ १२॥ हेतुत्वादिवाख्यानांक्रियते॥

होति अत्रतोऽद्रियापूते निजपरमात्मस्वभावानुभूतिजनितसुखामृतरसस्वभावमलभमानानुक्रम  
 षोऽद्रियसुखमाभिलखंति ॥ कृद्मस्यातदासक्ता संतएकैऽद्रियादिजोवानां घातं कुर्वंति तेनोपाज्जित  
 यत्र स स्थावरनामकमर्म तदुदयेन जीवा भवंति ॥ कायं भूता भवंति ॥ पुटविजलत उवा ऊवणा प्फ दो विवि  
 दृथा वरेऽदो ॥ पाण्ड्ये प्रजो वापुवन स्य तयः कति संख्योपेताः विविधाः आणामकथितस्वकीयांत भेदेर्व  
 डाधाः ॥ स्थावरनामवत्स्मोदयेन स्यावरा ॥ एकैऽद्रिजातिनामकमोदयेन स्पर्शनिद्रियमुक्ता एकेऽद्रियाः  
 न केवलमिच्छं भूताः स्थावरा भवंति ॥ विगातिगचडपंचलगतसजीवा ॥ द्विविचतुःपंचाद्यात्र सनामक  
 मोदयेन च सजीवा भवंति ॥ तच्च कायं भूताः संखादि संख्यादयः स्पर्शरसेन्द्रियद्ययुक्ताः संखश्रुतिरस  
 म्यादेया द्वौऽद्रियाः ॥ स्पर्शनरसनघ्राणेंद्रियत्रययुक्ताः कुंथुपिपिलिकाजंजूकामन्दुणादयश्चौऽद्रियाः  
 स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्गिन्द्रियचतुष्टययुक्ताः पद्मशक्रकमद्विकाप्रमरादयश्चतुर्गिन्द्रियाः ॥ स्पर्शन  
 सनघ्राणचक्षुः श्रोत्रेन्द्रियपंचयुक्ता गनुष्यादयः पंचेन्द्रिया इति ॥ अणमत्राऽर्थः ॥ विमुदज्ञानस्वभा

हवेति तदहविसेत्याप्यप्यापूर्वेति चोदितचतुर्दशजीवसमासे भवेत् ॥ मापि एणापुणस्योने अत्र तस्या भवेत्ती  
ति विज्ञेया ज्ञातव्याः कति संख्यायेतैः ॥ च उदसहि प्रत्येकं चतुर्दशभिः कस्मात् ॥ असुधनयात्सक  
त ॥ इच्छं भूताः के भवेति ॥ संसारे जीवाः संवे सुषुप्ताः सुषुप्ताया त एव सर्वे संसारिणः शुद्धाः  
ज्ञाप्यैकस्वभावाः कस्मात् ॥ शुद्धनयात् ॥ शुद्ध निअग्रयनपादिति ॥ अथागमप्रसिद्धागाप्याद्येन  
गुणस्थाननिकथयति ॥ क ॥ मिच्छासात्यरागमिच्छा ॥ अविबुद्धसंमोहदे स विरदाय ॥ विनयाय न सादय  
रो ॥ अगुवग्रविषयदि सुषुप्तायाम ॥ अ उवासीति हेतुं प्रमोह ॥ कनेतागोवन्तयस्ते निर्मिता अनेता निर्मा ॥ च उदस्तु  
रास्य एव विषय ॥ कोनराग निच्छाया एव च ॥ ॥ ॥ इदानीं तेषामेव गुणस्थानानां प्रत्येकं संक्षेप  
रां कथ्यते ॥ क ॥ तथा हि ॥ सहजशुद्धैकवलज्जानदर्शनरूपा खलैकप्रत्यक्षप्रतिभासमय निजपर  
यात्मप्रभृतिषट्द्रव्यपंचास्ति काय ससत्त्वत्वनवपदार्थेषु मूढत्रयादिपंचविंशतिमलरहि  
तसर्वज्ञप्रणीतनयविभागनयस्य अज्ञानं नास्ति ॥ समिप्यादृष्टिर्भवेति ॥ पाषाणोरवादे

नुबन्धिक्त्रोद्धमोर्नलोभमायान्यत्तरोदयेतप्रयमोपशामिकासम्यक्तात्यत्तितोमिथ्यात्वनाद्यापि  
 प्रच्छत्तीत्यंतगालवत्तोसासादनः॥ निजश्रुद्धात्मादितत्त्ववीतरासर्वैस्तप्रणीतंपरप्रणीतंचमन्य  
 तेयः सत्यमोर्नमोहनीयमेदमिच्छकमोदयेनदाद्येगुडमिच्छभाववन्मिच्छगुणस्यानवर्त्तोभवति  
 ति॥ अथमतयेनैकेनाप्येकेनममदेवेनप्रयेज्जानं॥ तथासर्वैर्देवाचंदनौयानचनिंदनौयाइत्ये  
 दिवैनयिकमिष्यपाद्वि॥ संशयायमिष्याद्विर्वातथाप्रन्येतेतनसहसामपिगिष्याद्वैकवि  
 शेषइति॥ अतत्रपरिरहारः ससर्वैस्तेदेवेषुसर्वसमयेषुचभक्तिपरिणामेनयेनैकेनाप्येकेनमम  
 गांभबध्यतीतिमत्वांसंशयास्तपेणभक्तिकरोति॥ निश्चयेनोनास्ति॥ मिश्रस्यपुनरुभयत्रनिश्च  
 यास्तीतिविशेषः स्वाभाविकाइतज्ज्ञानाद्यनेतगुणोधारभूतेनिजापरमात्मद्रव्यमुपादेयं॥ इन्द्रि  
 यमुखादिपरद्रव्योद्दिश्यं॥ इत्यर्हत्सर्वैस्तप्रणीतनिश्चयव्यवहारनयसाधकभावेनमन्यते॥ प  
 रंकेतुभूमेरखादिसदृशकेलाधादिकद्वितीयव्यवसायोदयेननिमित्ततलवरग्रहीततत्स्कारवदा

तन्निर्वाहः सहितस्सन्निर्वाहप्रसुखमनुभवति॥ इत्यनिरतसम्याद्विलक्षणे॥ यः पूर्वोक्तप्रकारेण सत्य  
 म्दृष्टिः स न भूषिरेवासदृशक्रोधादिद्वितीयकषायोदयाभावसत्यभ्यन्तरे निश्चयने येन केदप्याराणा  
 म्दरहितस्वाभाविकमुखानुभूतिलक्षणे सुबहिर्विवेकपुनरेकोदशहिंसान्तस्तथा ब्रह्मपरिग्रहनिव  
 त्तिलक्षणे सुदंशराणवयसामाश्रयः॥ यास्मत्सचिन्तरादभेदं यः॥ चत्वारं भूषिरेगाहः॥ अणुमणु उद्दिष्ट  
 देसविरदेयः॥ ७॥ इति पाषाणकणितेकादशानिलेयेषु पूर्वतत्संपचमगुणस्थानवर्त्तौ प्रावक्तो भ  
 वति॥ संयवसदृष्टिर्धूलिरेखादिसदृशक्रोधादितृतीयकषायोदयाभावसत्यभ्यन्तरे निश्चयने येन  
 रागान्धुपाधीरहितस्वश्रुद्धात्मसंवित्तिसमुत्पन्नसुखामृतानुभूतलक्षणे सुबहिर्विवेकपुनरे  
 स्तिर्निहिंसान्तस्तथा वमृषीरग्ररुनिवृत्तिलक्षणे सुचंपचमहज्जतेषु वर्त्तते यदाहुः स्वसादित्वक्तव्य  
 क्तप्रमादसहितोपि यस्मगुणस्थानवर्त्तौ प्रामत्तसंयतो भवति॥ संयवजालेरखादिसदृशसंज्वलनक  
 षायः॥ मंदोदये सति निःप्रमादश्रुद्धात्मसंवित्तिसमलज्जनकव्यक्तव्यस्तत्प्रमादरहितः स न सप्तमगुणस्थ

नवत्प्रेषप्रमत्तसंगतो भवति॥ सयेवातीतसंज्जलनकषायामंदोदये सत्यपूर्वपरमाद्धौदकमुखानुभूतिल  
क्षणेऽप्यपूर्वकरणोपशमोक्तपक्षसंज्ञोपशमगुणस्थानवर्त्ती भवति॥ दृष्टश्रुतानुभूतभोगावकांक्षा  
दिस्तूपसमस्तसंकल्परोहितनिजनिश्चयपरमात्मतत्त्वकाग्रधानपरिणामेन कृत्यायंवाजीवाना  
मेकसमेषपरस्परपृथक्त्वं च त्रैविद्यापाति॥ तेवर्णसंस्थानादिभेदप्यनित्यसिक्करेणोपशमवत्त्वप  
कसंज्ञाद्वितीयकषायतोदएकविंशतिभेदधिन्नचारित्र्योपश्रुतीनामुपश्रामनत्वापणसमर्थान  
वमगुणस्थानवर्त्तिनो भवन्ति॥ सद्धर्मकोटिगातेलाभकषायस्यापशमवताः क्षापकाश्चदशमगुणास्व  
नवर्त्तिनो भवन्ति॥ परमोपशममूर्त्तिनिजात्मास्वभावसंवित्तिबलेन सर्वलोपश्रुतांतोमाहृकादशम  
गुणस्थानवर्त्तिनो भवन्ति॥ उपशममेत्रिणामोर्गेणानिःकाषायशुद्धात्मभावनावेल्लनक्षौणावकाय  
दशमगुणस्थानवर्त्तिनो भवन्ति॥ मोहद्वेषाणानंतरं प्रतर्मुहसैकाले स्वशुद्धात्मसंवित्तिलक्षणे  
कत्ववितर्कीवौचारद्वितीयशुद्धाध्याने स्थित्वा तदत्पसमये ज्ञानावरणक्षयनिवारणोत्तरायत्र



योपुणपेदकसमयेननिर्मूल्यमेघपञ्जः॥ विनिर्गतेदिनकरऽवसस्वसविमलकेवलज्ञानोक्तिरगोलोक्तालो  
 कप्रकाशकात्रयोदशामगुणस्थानवर्त्तिनोजिनभास्कराभवेति॥ मनोवचनकाग्रवर्गिणालेवनक  
 म्मोदाननिमित्तात्मप्रदेशाधोरिस्यदलक्षणायोगारहिताश्चतुर्दशामगुणस्थानवर्त्तिनस्वयोगिनिजि  
 नाभवेति॥ ततश्चानिश्चयतत्त्वयात्मककारणाभूतसमयसासेजनपरमपथाख्यातचारित्र्येनच  
 तुर्दशामगुणस्थानातीतः॥ ज्ञानावरणाद्यध्वकर्मैरहितासम्पत्काद्यधुगुणातर्भूततिर्नामनिर्गोत्र  
 द्यनितगुणाः सिद्धाभवंतीति॥ अत्राहृषिष्यः॥ केवलज्ञानोत्पत्तौमाहकारणभूतरत्नत्रयपर  
 भाव्यः॥ सयोगपयोगिजिनस्थानद्वयकालोनास्ति॥ ४  
 ६॥ यथाख्यातचारित्र्यजातेपरंकेतुपसमपथाख्यातनास्ति॥ अत्रदृष्टं॥ यथाचैर  
 भोवपिपुस्तकसन्धैरसंसर्गीदोषंजनयति॥ तथाचारित्र्यविनाप्राक्चारित्र्यमोक्षदयाभा  
 केवलिनानिः॥ किमश्रुकात्माचरणविलक्षणेपेगात्रयव्यापारश्चात्रैवमलंजन

यति योगात्रयमते पुनर्योगिनिने च समसमये विहाय प्रोषाद्वाद्वातिकर्म तौ ब्राह्मण्यश्वारिचमलेन  
नयति च समसमये तु संदोदये सति चारित्र्यमलाभावान्मोक्षं गच्छति इति चतुर्दशगुणस्यानव  
ख्यानगते ॥ इदानीं मार्गानां कथ्यते ॥ गच्छेद्विभक्त्यो यो ज्ञातेन तदा तत्तदा ॥ संजमं देव  
सुखं स्मृत्वा ॥ विधेया समस्तं चोक्तं ॥ इति गायत्र्या कथितं तत्रोपगता स्यादि चतुर्दशमार्गगण  
ज्ञातव्या ॥ १ ॥ तद्यथा ॥ स्वात्मे मायलाब्धिसिद्धि विलक्षणानारकतिर्यगमनुष्ठेयव्याप्तिभेदेन  
चतुर्विधा गतिमार्गानां भवति ॥ अर्तोऽपि यशुधात्मतत्त्वप्रतिपक्षभूतौ चैकस्मिन् चतुः पंचेऽपि  
भेदेन पंचप्रकारेऽपि मार्गानां ॥ अग्रगण्यं रात्मतत्त्वविशदशीघ्रपथि व्यसंजो वायुवनस्यति तत्र प्रार्थ  
य भेदेन षड्भेदोक्तः ॥ निष्वाया राशुधात्मपदार्थो विलक्षणमनोवचनकाययोगो भेदे  
न त्रिधा योगमार्गानां ॥ अप्यवाविस्तेरण सत्पासलोभयानुभयभेदेन चतुर्विधो मनोयोगो वचन  
योगश्च उदात्तैकौदारिकमिन्द्रियैश्चैक्यकर्मिन्द्राहारक आहारकमिन्द्रवगामो एकाय भेदेन

सप्तविधिकायेयागश्चेति॥समुदयेनपंचदशविधाव्यायोगमार्गेणा॥वेदादयोद्भवराणादिदेवाधरदि  
 तपरमात्मद्रव्यातमिन्नास्त्वौपुन्यंयुसकभेदेनविधावेदमार्गेणाःतिःकथायश्रुच्छातमस्वभावप्रति  
 कूलोक्ताधमानमायात्वाभभेदेनचतुर्विधाकथायमार्गेना॥विस्तरैणाकथायतोकाथायभेदेनपे  
 चोर्विधातिविधात्वा॥मत्प्रादिसेज्ञानपंचकंपुमत्प्राद्यज्ञानत्रयंचेत्यष्टविधाज्ञानमार्गेना॥साम  
 यिकंछेदायस्यापनपरिरुपरिविश्रुद्धिसूक्ष्मसाधारणप्राख्यात्वातेभेदेनचोर्विधंपंचविधं॥संप  
 मासंयमस्तोत्रेवांसंयमश्चेतिप्रतिपक्षद्वयेनसमूहप्रकारसंयममार्गेना॥चक्षुरचक्षुरवाधिकेच  
 स्नाद्वर्गनेभेदेनचतुर्विधाद्वर्गनेमार्गेना॥कथायादयरंजितयोगाश्रयवतिविश्राय्यपरमात्मद्रव्य  
 प्रतिपक्षिणीकृत्स्ननीलवैकोकान्ततजपसमृत्तभेदेनषड्विधात्वेष्टयामार्गेना॥भव्याभव्यभेदे  
 नद्विविधाभव्यमार्गेणा॥अत्रात्रहृषिष्यःश्रुद्धपारिणाभिकपरमभावस्तुष्टुनिश्चयेनगुणा  
 स्थानमार्गेनास्थानरहिताजीवाद्रत्युक्तं॥पूर्वैश्चदानीपुनर्भव्याभव्यस्त्येणमार्गेणामध्येपि

परिणामिकभावाभणितः इति पूर्वोपरवितोद्यः ॥ ५ ॥ परिमार्द्वहारे ॥ पूर्वैचमुद्धपरिरणामिक  
भावोपेक्षयापुणस्त्यानमार्गाननिषेधः कृतः इदानीपुनर्भव्याभवत्वद्वयममुद्धपारि  
णामिकभावस्तुपमार्गणामध्येपिघटते ॥ ननुमुद्धामुद्धभेदेनपरिणामिकभावोद्विधाना  
स्ति ॥ किंतुमुद्धएवैतत् ॥ यद्यपिसामान्यस्त्येगोत्सर्गव्याख्यानेनमुद्धपरिरणामिकभावक  
थ्यते ॥ तथाप्यववादव्याख्येनेनामुद्धपरिणामिकभावोवाग्यास्ति तथार्थापिचजीवमव्याभव्यत्वं  
निचेत् ॥ तत्त्वार्थेसत्त्रैविधापरिणामिकभावेभाषिततत्रमुद्धचेतन्यस्तुपंजीवत्वमविनश्य  
रत्वेनमुद्धप्रव्याश्रितत्वात् ॥ मुद्धप्रव्यार्थिकसंज्ञः मुद्धपरिणामिकभावाभावेतद्यत्पुनः ॥  
कर्मजनितः दृशप्राणस्तुंजीवत्वेभग्नत्वमभवत्वंचेति ॥ अयं तद्विनश्यत्वेनपर्यायाश्रितत्वं  
तत्पर्यायार्थिकसंज्ञस्तत्त्वमुद्धपरिणामिकभावउच्यते ॥ अमुद्धत्वंकथमितिचेत् ॥ यद्यपितद  
मुद्धपरिणामिकत्रयव्यवस्थोरणसंसारिजीवेस्ति ॥ तथापिसेवसुखादुसुदणया इतिचचना

तश्चुद्धराणाम्॥ इतिवचनात् शुद्धनिष्क्रमेण न नास्ति॥ मुक्तजीवपुनः सन्धयेव नास्ति इति हेतोरशुद्ध  
 त्वेभा एपेते॥ तत्र शुद्धाशुद्धपारिणामिकमध्यशुद्धपारिणामिकभावो ध्यानकाले अध्ययनस्थाना भव  
 ति ध्यानस्थाने भवति॥ कास्मात् अध्ययनपर्येण स्पष्टविनश्चरत्वात्॥ शुद्धपारिणामिकवस्तु शुद्धरू  
 पत्वादेविनश्चर इति भावार्थः॥ ऊपरामिकच्छायापशामिकच्छायापिकसम्यक् भेदेन त्रिधा साम्या  
 क्तमार्गिणा॥ मिय्याद्ये सासादनीमश्रुसंज्ञाधिपक्षत्रयभेदेन सहस्रधैन्द्रियाज्ञातव्याः संज्ञातव्या  
 ऽसंज्ञित्वविश्रादश्रुपलमात्मस्वरूपास्ति संज्ञासंज्ञाभेदेन द्विधा संज्ञितमार्गिणा॥ आहारवत्ताने  
 नाहारवत्तजीवभेदेनाहारवत्तमार्गिणापि द्विधेति च लुद्ध्यामार्गिणा स्वरूपेज्ञातव्यं॥ एवं पुटविजल  
 तेयवाऽऽत्मादिगोप्याद्वेयनतरीयाया पादत्रयेण वा॥ गुणजीवापज्ज्ञाती॥ पाणासस्राय  
 मगारणाऽन्य॥ उर्वरुर्गोविषकमसेता॥ वीसंलुपस्त्वणाभरिणया॥ इति गायामभोतकथित  
 स्वरूपे धवलजयधवलमहाधवलप्रवेधाभिधाने सिद्धातत्रयबीजापदसंचिते॥ संचेमुद्राङ्गसु

मित्पादिर्विशेषगुणा॥ तथेवास्तित्व॥ वस्तुस्व॥ प्रमेयत्वादि सामान्यगुणाः॥ स्वागमाविरोधेनानेता  
 ज्ञासव्याः॥ संक्षेपस्तु चित्प्राप्त्यप्रतिपुनर्विवेक्षे॥ तोभदनयेनानेतज्ञानादित्युपपन्नतज्ञानदर्शनसु  
 खत्रये॥ केवलज्ञानदर्शनद्वयं॥ साक्षादभेदनयेन शुद्धचेतन्यमैवेकागुण॥ इति॥ पुनरपि कथं भूता  
 सिद्धाः॥ चामप्यारोरातर्के चिदूना भवति॥ तच्च किंतू नृत्वं॥ प्रारोरोपोपाताज्जित्तनाशिकादिप्रा  
 रोत्येव सति॥ यस्मिन्नेवक्षणे संयोगाच्चरमसमये यच्चिदात्त्यकृत्युदये विच्छेदमध्यप्रारोरोपो  
 गानामकर्मोदये विच्छेदे जातस्तस्मिन्क्षणे जातमिति ज्ञातव्यं॥ कर्मश्च दाह॥ यथाप्रदित्यस्य  
 भाजनाद्यावरेणातिप्रकाशस्य विस्तारो भवति॥ तथा देहो भावित्वाकप्रमाणेन भाव्यमिति ज्ञेयं  
 ॥ प्रदोपसंबंधीयोऽसौ प्रकाशाविस्तारः पूर्वं भवेन्नवतिष्ठति॥ पश्चादावरेण जाते जी  
 ॥ प्रोदशत्वस्वभावो भवति॥ यस्तु मेदशानां संबंधो विस्तारः सस्वभावो  
 भवति॥ कस्मादिति चेत्॥ पूर्वं लोका मात्रप्रदेशाविस्तीर्णानि राचरणास्तिष्ठति॥ पश्चात्प्रदेश

तत्पुद्गलायाः॥ इतिवचनात्पुद्गलनिश्चयेनानास्ति॥ मुक्तजीवपुनः सन्निवचनास्ति इतिहेतोरशुद्ध  
 त्वेभाण्येते॥ तत्रपुद्गलापारिणामिकमद्यप्युद्गपारिणामिकभावोऽध्यानकालेनध्ययस्थेयाभव  
 तिध्यानस्थेयानभवति॥ कस्मात्तद्यत्नपर्योगस्यविनश्यत्वात्॥ पुद्गलपारिणामिकवस्तुत्वात्  
 पत्वाद्विनश्य इति भावार्थः॥ उपरामिकच्छायापश्यामिकच्छापिकासम्यक्तभेदेनत्रिधासम्प  
 क्तमार्गिणा॥ मित्याद्यधिसासादनमप्रसंज्ञाधिपक्षमयभेदनसदृषद्विदाज्ञातव्याः॥ संज्ञत्वा  
 ऽसंज्ञित्वविशद्विदाज्ञातमस्वस्त्वर्णान्निन्नासंज्ञासंज्ञिभेदेनद्विधासंज्ञीमार्गिणा॥ आहुरत्कार्ने  
 नाहारकजीवभेदेनाहुरत्कमार्गिनापिद्विधेतिचतुर्द्वयमार्गिणास्वस्त्वज्ञातव्यं॥ संबन्धविवजल  
 तेयवाङ्मात्रादिगाय्याद्येनतर्तुयागायापादत्रयेणवा॥ गुणबीवापज्जाती॥ पाणासस्य  
 मगाणाउभय॥ उर्वरुर्गोविषकमेता॥ बीसंतुपल्लवाभारिण्याः॥ इतिगायामभेतिक्थित  
 स्वस्त्वधवलजयधवलमहाधवलप्रवेधाभिधानसिद्धान्तत्रयीजायदस्त्विते॥ सद्यमुद्राङ्गसु



दद्यात् ॥ इति श्रुद्धात्मतत्त्वप्रकाशकं लतीपगाथा चतुर्थोपोदत्तपंचास्ति कायप्रवचनसारसमयसा  
 राभिधानमभूतित्रयस्यापि बीजापदसंचितमिति ॥ अत्र गुणस्थानमार्गोणादिमध्ये केवलज्ञानदर्श  
 नद्वये ॥ द्वायकसाम्यक्तमनाहारकश्रुद्धात्मस्वरूपं च साक्षादुपोदये ॥ इत्युन अश्रुद्धात्मसम्यक्त  
 अज्ञानज्ञानानुचरणलक्षणेकारणसाम्यसारस्वरूपं ततसेवोपादेयभूतस्य ॥ विवक्षितैक  
 दशाश्रुद्धनेयेन साधकत्वाभ्यामप्येवोपादेयं ॥ प्राप्तुं तु ह्यमिति ॥ यत्तद्व्यात्मज्ञं यस्यासर्वज्ञपदभू  
 तं श्रुद्धात्मस्वरूपमुक्तं न तु नस्तपोदये मेवात्क ॥ अनेन प्रकारेण जीवाधिकारमध्यश्रुद्धाश्रुद्ध  
 जीवकथनसुखत्वेन समस्य लेगा व्यात्रयं गते ॥ क ॥ अयेव दर्शनोपायापूर्वे स्थितेन सिद्धस्वरूप  
 मुत्तरोर्ध्वेन ॥ पुनस्तर्कयोगातिस्वभासत्वं च कथयति ॥ शिक्कप्रमाणं न तु ॥ किंचित्प्राप्तमिदं ह्येत  
 द्वा ॥ त्वया यथादिद्वयि निश्च ॥ उपादयते हि तं नृणां ॥ अत्र ॥ सिद्धासिद्धा भवतीति क्रियाऽध्याहारः किं  
 विप्रियाद्याणि क्विमा अक्षुण्णा किंचित्प्राप्तमिदं ह्येतानि ॥ कर्मयोगेण ॥ अक्षुण्णः ॥ किंचिद्व्याख्यास्वमेव

हतः शक्याद्यादितिसत्त्वपूर्वोद्धेनोसिद्धस्वस्त्यमुक्तं॥८॥ अद्वैतमनस्वकाप्यते॥ लोयपणाष्टिदाराणिञ्चो  
 उण्याद्वेयेहेसंजुता॥ तेचोसिद्धाः॥ लोकाग्रास्थिताः॥ निस्थाः॥ उत्पादव्ययाभ्यामसंयुक्ताः॥ इति॥ ८॥ अत्रो  
 विस्तारः॥ कर्मोरेविच्छेदसकलदात्मसंविस्तिबलनज्ञानावरणादिमूलात्तरगतस्मस्तकर्मप्रकृति  
 विनाशकत्वादष्टकर्मोरेहिताः॥ समप्रसरणाणोदसरा॥ बीरीयसुहमेतरेहवश्रवणाहले॥ अगुसलघु  
 मद्यावाह॥ अद्वैतगुणकुतिसिद्धांगे॥ ८॥ इतिगाथाकाणितकमेणोत्तवांमध्वकर्मोरेहितानामध्वगुणा  
 कथ्यन्ते॥ तथाहि॥ केवलज्ञानादिगुणस्पदनजशुद्धालैस्वोपादयइतिरुचिस्त्येनिक्रयनयसम्पत्तौ  
 यत्पूर्वितपश्चरणवस्यायांभावितस्यफलभूतंसमस्तजीवादिस्तत्त्वविषयीविपरितताभिनिवसरहित  
 परणतिसत्येपरमहायिकसम्पत्तंभाण्यते॥ पूर्वैकदसस्यायांभावितस्यानैर्विकारस्वसंबेदनज्ञान  
 स्यफलभूतंयुगपद्द्वैकास्वाकसमस्तबस्तुगतविशेषपरिकेदकंकेवलज्ञानं॥ निर्विकल्पस्वशुद्धा  
 त्मसत्तावेलाकनस्त्यपूर्वोद्धेनेभावितेतस्येवफलभूतंयुगपद्द्वैकास्वाकसमस्तवस्तुगतसं

[illegible]

भाजनाद्यावरणोत्ते प्रकाशस्य विस्तारो भवति । तथा दहो भावित्वा कप्रमाणेन भाव्यमिति ।  
परिहारः । प्रदीपसंबंधीयोऽसा प्रकाशविस्तारः पूर्वं भावेन च तिष्ठति । पश्चादावरणो जाते । जी-  
वस्य तु लोकाच्चासंख्येयप्रदेशस्य स्वभावो भवति । यस्तु प्रदेशानां संबंधो विस्तारः स स्वभावो-  
न भवति । कस्मादिति चेत् । पूर्वलोकमात्रप्रदेशाविस्तीर्णो निसर्गवर्णास्तिष्यति । पश्चात्प्रदी-

वदावरणं जातमेव तन्त्रं ॥ किंतु पूर्वमेवानादि संस्तानस्तेन प्रतीरेणाचलति चेति ॥ ततः कारणे  
तत्प्रेक्षयानां संहारो विस्तारो न भवति ॥ विस्तारश्च प्रतीरेरनामकमधीन एव न च स्वभावः ॥ तेन  
कारणान् प्रतीरेराभावो विस्तारेण भवति ॥ अथ रसमप्युदाहरणं दीयते ॥ यथा हस्तचतुष्टयप्रमा  
णावस्त्वपुस्तकेन मुष्टौ बद्धं तिष्ठति ॥ पुरुषाभावो संकोचो विस्तारो बान करोति ॥ नः प्रतिकालेन सार्धं  
मनस्य भाजनं वा श्रुद्धं सज्जालाभावसति ॥ तथ्याजीवोऽपि पुरुषस्यानौयजलस्थानो यथाशरी  
राभावो विस्तारसंकोचो न करोतीति ॥ अथैवमुक्तस्तत्रैव तिष्ठतीति ॥ ऐक्ये च तव यदिति तन्निषेधा  
द्यार्थपूर्वमेयाणादसंगत्वाद्धेच्छेदात्तथागतिरपि रणाम्नाञ्चेति ॥ हेतुचतुष्टयेन तथैवाविच्छेदकु  
लालचक्रवद्दृष्ट्या तले पात्वा बुवेदं ह्रस्वोऽनवयमिति प्राप्तावर्च्येति ॥ दृष्टेः तचतुष्टयेन च स्वप्ना  
वेर्द्विगमनं ज्ञातव्यं ॥ तच्च लोकाग्रपर्यंतो मेव न च परतो धर्मास्ति कायाभावादिदिति ॥ नित्याप्रति  
विशेषाणां पुमुक्तात्मानं कल्पशतप्रमिते कालोपाते जातशून्ये जाते सति पुनरागमनं भवति

सदासिस्त्वार्थिनो बध्यतितन्निवेधार्थे विज्ञेयम् ॥ उत्पादव्ययसंयुक्तविशेषाणां सर्वेयैवापरिणामा  
 वेधार्थोमेति ॥ ६ ॥ किंचविशेषो निश्चलनाविनस्वरमुद्रात्मस्वरूपादिभिर्निमित्तानां नास्मादिना  
 निमित्तभूमाणास्ति ॥ वायामुत्पादव्ययत्वमिति ॥ तत्रपरिहारः ॥ अत्रागामकायित्वागुरु  
 नमसित्तत्वातिरिक्तस्वरूपेण ॥ अथैषार्थोपास्तदपेक्षया ॥ अथवायनेनेनात्पादव्ययध्रौव्य  
 रूपेण प्रतिक्षारणोक्तयपदार्थाः परिणामं तितत्परे किंत्पाकोरणोहितवत्पासिद्धज्ञानमिह  
 परिणामवित्तनकारेणोत्पादयत्वे ॥ अथ व्यञ्जनपर्यायोपेक्षया संसारपर्यायविनाशः सिद्ध  
 योत्पादः ॥ मुद्राजीवद्रव्यत्वेन ध्रौव्यत्वमिति ॥ एवं नयविभागनवार्थकोरेजीवद्रव्यं ज्ञातव्यम् ॥ ७ ॥  
 अथवातोदवर्हितात्मा तत्रात्मापरमात्मभेदेन तद्वत्त्वाभवति ॥ तद्यथा स्वभूतात्मसंवेचितिसमुत्पन्नवा  
 स्तवमुत्पादप्रतिपक्षभूतं नैदं प्रसुखेनाप्राप्तैर्वाविहितात्मा तद्विलक्षणात्तत्त्वात्मा ॥ अथ योदहुरिह  
 तातेजा मुद्रात्मद्रव्यभावनालक्षणाज्ञानरहितत्वेनेदहादिपरद्रव्येव कस्य भावनापरिणताव

हिरात्मा ॥ तस्मात्प्रतिपक्षं भूतोत्तरात्मा ॥ अथ यथा हेयोपादेयकविचारचित्तनिर्देशपरमात्मनो  
 भिन्नरागादयो दायाः शुद्धै चेतन्यलक्षणा आत्मतुक्तलक्षणाषु चित्तोदायात्मसु त्रिषु बौत रागास  
 र्वज्ञप्रणीतेष्वनेकेषु बापदार्थेषु यस्य परस्परसोपदानयविभोगान् श्रद्धानं ज्ञानं च नास्ति सर्वहिरा  
 त्मा ॥ तस्माद्विसर्द्योत्तरात्मेति सूयेणार्वाहिरात्मा तत्तरात्मनो द्वैत्वाज्ञातव्यं ॥ छ ॥ परमात्मल  
 क्षणां कथ्यते ॥ सकलबिम्बकेवलज्ञानेन येन कारणेन समस्तलोका लोकजानातिव्याप्ति  
 तेन वत्तारेण न विदुर्भरणते ॥ परमब्रह्म संज्ञानिजश्रुधात्मभावना समुत्पन्नसुखाभूततत्प्रस्यस  
 त्तउर्वशीरभाति लोत्तरमादिदेवकं न्याभिरेपियस्य ब्रह्मचर्यव्रतं न लेहितं स परमब्रह्म भरणते ॥  
 केवलज्ञानादिगुणैश्चर्ययुक्तस्य संतोदैवशादयोपेतस्य द्याभिर्लाधिणाः संतोयस्याज्ञा कुर्ध्वेति ॥  
 स ईश्वराभिधानो भवति ॥ केवलज्ञानाप्रवृत्त्यां तज्ज्ञानं यस्य सुगातः ॥ अथ यथा ॥ भक्तमविन  
 श्रं मुक्तिपदं गतः सुगातः ॥ छ ॥ शिवं परमकल्पाणो निर्वाणं शोभातमक्षयं ॥ प्राप्तिमुक्तिपदं देयं न



साधिवः कीर्तितः ॥१॥ इति श्लोककारितत्त्वच्छाणः शिवः कामकैः धार्मिकैः धार्मिकैः धार्मिकैः धार्मिकैः  
 सहितो जिनः इत्यादिपरमागमकारितत्त्वच्छाणः शिवः कामकैः धार्मिकैः धार्मिकैः धार्मिकैः  
 तोषुत्तदात्ममुपमिष्यादोष्टं भव्यजीवविरात्माव्यक्तिस्तूपरान्तित्वेति ॥ अंतरात्मपरमात्मद्वये  
 प्राक्तित्वेण भावितैर्गामनयोपेक्षयाव्यक्तिस्तूपरात् ॥ अंतरात्मपरमात्मद्वये  
 तरात्मपरमात्माद्यं प्राक्तित्वेनेति यद्यपि जीवपरमात्मा प्राक्तित्वेण विद्यते तर्हि कथमभव्यत्व  
 भित्तिवत् ॥ परमात्मप्राक्तिः केवलज्ञानादिस्तूपराव्यक्तिर्न भविष्यतीत्यऽभव्यत्वप्राक्तिः पुनः  
 शुद्धनेयेन भयत्रसमानायति पुनः प्राक्तित्वेणैव भव्यजीवकेवलज्ञाननास्ति तदा केवलज्ञा  
 नावरणो नाद्यते ॥ भव्याभव्यद्वये पुनरशुद्धनेयेनेति ॥ भावार्थः ॥ एवं यथा मिष्यादोष्टं संज्ञाविरा  
 त्मानिनयविभागेन दर्शितमात्मत्रयं ॥ तयोपेक्षया गुणास्थानेनैव ॥ तद्यथा ॥ विहारात्मावस्थायाम्  
 मंतरात्माद्यं प्राक्तित्वेण भावितैर्गामनयेनैव प्राक्तित्वेण भावितैर्गामनयेनैव प्राक्तित्वेण भावितैर्गामनयेनैव प्राक्तित्वेण

रानन्दरात्मकभेदेन भाषात्मकोद्दिष्टा भवति ॥ तत्राप्यन्तरात्मकः प्राक्स्वतापन्ने सैपे प्राग्विकगतिदभावाभेदे  
 नाप्येतेनानुष्ठाप्यवहारहेतुर्विज्ञेयः ॥ अतन्तरात्मकस्तु द्विपादितिये गजोत्तरेषु सर्वज्ञादिव्यञ्जनेनैव  
 अप्रभाषात्मको प्रायोगिकैव असिक्तभेदेन द्विविधः ॥ अतन्तवीर्याणादिको ज्ञेयः ॥ वित्ततपहृष्टादिकं च न तुल्यं  
 सताल्लादि ॥ सुखिवैश्यादिकं किञ्चित् ॥ इति श्लोकावकाशितत्रोपयोगो भवंप्रायोगिकः चतुर्धा ॥ वित्त  
 सास्वभावेन भाववैश्वसिको मघादिप्रभवो वज्रधा ॥ किञ्च प्राब्दातीतनिजपरमात्मभावनाच्युतेन प्रत्यक्ष  
 दिग्मेनेनामनोज्ञपंचैन्द्रियविषयाप्राप्तौ न च जीवेन यदुपार्जितं स्वसुरैः ॥ स्वर्गादिकं मर्मसंतुयेन यद्यपि जी  
 वे प्राब्दे दृश्यते तथापि स जीवसंयोगेनोत्पन्नत्वाद्दृक्वहोरेण जीवप्राब्दे भाष्यते ॥ निश्चयेन पुनः पुनः पुनः  
 स्वस्त्वस्येवति ॥ वेधकथ्यते ॥ मृत्पिण्डादिरूपेणोपासो वज्रधा च वेधः ॥ सर्वे च लपुनः लवेधः ॥ यस्तु कर्मनिर्वाक्यं  
 रूपं स जीवपुनः लसंयोगावेधः ॥ किञ्च विशेषः ॥ कर्मवेधपण्यभूतस्वस्तु चात्मभावना रहितो वस्थानुपच  
 रितः सद्रूपवहोरेण प्रत्यवेधस्तथैवाशुद्धनिश्चयेन यो सा राणादिरूपो भाववेधः ॥ कथ्यते ॥ सोऽपि शुद्धनि

साधिवः कीर्तितः ॥ १ ॥ इति श्लोकावल्यायितलक्षणाः प्राचः कामकैः धादिदोषजोपनानेन ज्ञानादिगुण  
 साहितो जिनः इत्योऽप्यसमागमवर्कयितादृष्टात्तरसरुत्वं सत्यनामवाच्यः परमात्मा ज्ञातव्यः ॥ एवमे  
 तेषु तद्यात्मसु ग्रहयिष्यादृष्टिर्भूत्पञ्चोवबहिरात्मा व्याप्तिस्त्येन तिष्ठति ॥ अंतरात्मपरमात्मा द्वय  
 शक्तिस्त्येनाभाविनैगमनगोपेक्षया व्याप्तिस्त्येनाच ॥ अथ भवजोविपुनर्बहिरात्मा व्याप्तिस्त्येना ॥ अ  
 तरात्मपरमात्मा द्वयं शक्तिस्त्येनेति यद्यपि जीविय परमात्मा शक्तिस्त्येना विद्येत तर्हि कथामभवत्य  
 मिति चेत् ॥ परमात्मशक्तिः केवलज्ञानादिस्त्येना व्यक्तिर्न भविष्यतीत्यऽभवत्येव शक्तिः पुनः  
 शुद्धनेयेन ॥ अथ च समानार्थेति पुनः शक्तिस्त्येनाप्य भवजोवि केवलज्ञानेनास्ति तदो केवलज्ञा  
 नावरणेनोच्यते ॥ भव्या भव्याद्वयं पुनरशुद्धनेयेन ति ॥ भावार्थः ॥ एवं यथापि व्यादृष्टि संज्ञवहिरा  
 त्मानिनयमिभोगानदर्थितमात्मत्रये तथा ग्राह्यगुणास्थानवर्षे ॥ तद्यथा ॥ बहिरात्मा बस्याया  
 मंतरात्मा द्वयं शक्तिस्त्येनाभाविनैगमनेयेन व्यक्तित्वेनाभाविज्ञेयं ॥ अंतरात्मा बस्यायां तु बहिरा

त्मा भूतपूर्वेन्यायेन च टवत्परमात्मस्वरूपं तु शक्तिरूपेण भाविने गमनेन । व्यक्तिरूपेन च परमात्मै  
 व स्यात्तापुनरंतरात्मा द्वयं भूतपूर्वेनोपेनेति । अथ त्रिविधात्मानं गुणस्थाने बुद्ध्योजयति । त्रिविध्यात्वं  
 सामादनीमिच्छागुणस्थानत्रये तारतम्यं नूनाधिकभेदेन बहिरात्मा ज्ञातव्यः । अप्रविरता गुणस्थाना  
 मेतत्त्वोपस्थाश्रुभूतारणापीरणात्तजघन्यं तारात्मा । क्षीराणां कषायगुणस्थाने पुनस्तथाह । अप्रविर  
 तक्षीराणां कषाययो मध्ये मध्यमः । स योग्यो गिगुणस्थानादधो यो विवक्षितैर्केशशश्रुक्षनेन सिसृक्ष  
 द्याः परमात्मा सिद्धस्तु साक्षात्परमात्मेति । अथ बहिरात्मा होयः उपोदयभूतस्थानं तमुत्तमाध  
 कत्वा दतरात्मेनोपोदयः । परमात्मा पुनः साक्षात् उपोदयः । इति अभिप्रायः । अथैवमदृश्यां पंचास्ति  
 कायप्रतिपादकप्रथमाधिकारमधेनमस्कारादित्यतुर्दिशगाण्याभिर्नवभिर्ंतरस्थैर्लेज्जो बद्र  
 व्यकथनरूपेन प्रथमोत्तराधिकारः समाप्तः । अतः परं यद्यपि श्रुष्टवैकस्वभावपरमात्मद्रव्यमु  
 पादयेयं भवति । तथापि हेयरूपस्य अजीवद्रव्यस्याप्याहुर्केन व्याख्यानं करोति । कस्मादिति चे

न हेयतत्त्वसंयिज्ञानेन सति पञ्चादयोदयस्यैकोराभवतीति हेतोः॥ तद्यथा ॥ अज्जीर्णपुणरोडि॥ योगाल्पधर्म  
 अधम्मआपांसं॥ कालोपुगालमुत्तो॥ स्त्वादिगुणोऽप्रमुत्तिससाड॥ १६॥ अज्जीर्णपुणरोडि॥ अज्जीवपुन  
 र्जीवः सवत्त्वविमलकेवलज्ञानदर्शनद्वयश्रुद्धापेयागइति॥ मोतिज्ञानादि स्त्वाविकल्पोऽश्रुद्धापेयागइ  
 त्ति द्विविधोपेयागः॥ अव्यक्तसुखदः खानुभवनरूपत्वकर्मफलचेतना॥ तथैवमतिज्ञानादिमनःपर्यय  
 पर्येत अश्रुद्धापेयागइति स्वस्वपूर्वैवानिष्ठविकल्पस्त्वेयागऽविशेषगोद्वयपरिणामनकर्मचेतना  
 केवलज्ञानादि स्त्वेष्टुद्धचेतना॥ इत्सुक्तलक्षणेण पेयागश्चेत्तनाचयत्रनास्ति सभवत्यजीवइति विज्ञेय  
 पुनः पञ्चातजीवाधिकारानोत्तरपुगालधर्मा अधम्मआपासंवकालाः सचपुद्गलधर्मो धर्मात्का  
 शकालद्रव्यभेदनपंचधा॥ पूरणालेनस्य भवत्वात्पुद्गलइत्सुच्येते गतिस्थित्यवगाहवर्त्तनालक्ष्ण  
 णधर्मा धर्मात्काशकालाः पुगालमुत्तो॥ पुद्गलोभर्त्तेः॥ कस्मात्॥ स्त्वादिगुणोऽस्तुपादिगुणासहि  
 तोयतः अमुत्तिससाड॥ स्त्वादिगुणाभावादमूर्त्तो भवेत्ति॥ पुद्गलात्तेश्वाश्वत्वारइति॥ तस्याहिः पर्व

अनेतन्नानदर्थानसुखयोग्यगुणचतुष्टयसर्वजीवसाधारणं ॥ तयात्सुरसंगेधस्पर्शगुणचतुष्टयं सर्व  
पुञ्जलसाधारणं ॥ यथाचन्द्रबुद्धैकत्वभावसिद्धजीवग्रन्तचतुष्टयप्रतीतिरियं ॥ तथैवसुक्ष्मपुञ्जल  
परमाणुह्रस्वस्तूपोदितचतुष्टयप्रतीतिरियं ॥ यथारागादिस्त्रेद्विगुणेनकार्मबन्धावस्थायां ज्ञानादिचतु  
ष्टयस्याप्युक्तत्वं ॥ तथास्त्रिगंधस्तृत्वात्मगुणेन ह्यऽप्युक्तादिबन्धावस्थायां रूपादिचतुष्टयस्यप्युक्तत्वं ॥ त  
थाचनिस्त्रेहनिजपस्मात्माभावनावलेनरागादिस्त्रिगंधविनाशसत्पदनेतचतुष्टयस्यप्युक्तत्वं ॥ ता  
थाचजघन्यगुणानांबेद्यो नभवतीतिवचनात्तत्पत्मापुष्ट्येवास्त्रिगंधस्तृत्वात्मगुणस्यजघन्यस्त्वसति  
स्तूपोदितचतुष्टयस्यप्युक्तत्वमवबोधव्यमित्याभिप्रायः ॥ अथ्यापुमलद्रव्यस्यविभावब्रजनपर्यायान्प्र  
तिपादयति ॥ ५ ॥ सद्बोधोमुज्जो यस्मात्तस्मात्तद्वत्तत् ॥ ५ ॥ पुनरेताद्वद्वत्तद्वत्तत् ॥ तत्तत्तद्वत्तद्वत्तत्  
इत्यस्यपर्यायाभवेति ॥ ६ ॥ अथविस्तारः ॥ भावात्मकेऽभावात्मकश्चोद्विधाशब्दः तच्चाऽद्वैतान्तर





अथनेयेनपुद्गलवेद्यएव ॥ बिल्वार्थेपक्षपावदरादीनां सद्भूतत्वंपरमाणोः साक्षादितिवदराद्येपक्षपाविल्वार्थे  
दीनांस्पृलत्वजगद्धापिनिमहास्कांक्षेसर्वोत्कृष्टमिति ॥ समचतुरस्र ॥ न्यग्रोद्य ॥ सान्तिक ॥ सुब्रुवा ॥ वामनाङ्ग  
उ ॥ भेदेनधट्प्रकारसंस्थानं ॥ यद्यपिपव्वहारुलेयेनजीवस्यस्ति तत्तथाप्यऽसंस्थानाज्जिच्चमत्कनारपरणितिभि  
न्नत्वान्निअयेनपुद्गलस्थानमेव ॥ यद्यपिजीवादन्यत्रव्यचित्रिकोणचतुष्येकाणादित्यक्तव्यक्तरूपवज्रधा  
संस्थानं ॥ तदपिपुद्गलरवगोधर्मादिचूर्णरूपेणद्यत्तत्वंडादिरूपेणवज्रधाभेदाज्जातव्यः ॥ इदमितिबोध  
कोधक्कारस्तमइतिभरणेति ॥ वृक्षाद्याश्रयरूपामनुध्यादिप्रतिबिम्बरूपाचक्ष्ण्यविक्षिप्ताउद्योततश्चन्द्रविमा  
नेखद्योतादितिर्यगजीवसुचभवति ॥ आतं पञ्चादित्यविमानेऽन्यत्रापिसूर्यकांतमणिगविश्राघौदापृथ्वी ॥  
कायेज्जातव्यः ॥ अथऽमत्रार्थः ॥ यथाजीवमप्युद्धनिअयेनस्वात्मापस्नाब्धिलक्षणेणसिद्धस्वरूपेस्वभावव्य  
जनएवस्वभावव्यंजनपर्याय ॥ एकविभावव्यंजनपर्यायः पर्यायेविद्यमानोप्यनादिकर्मबंधवशात् ॥ स्तिग  
धत्तत्वास्थानीयरागद्वेषपरिणाममसति ॥ स्वाभाविकपरमानंदैकलक्षणस्वास्थाभावभूयस्यनारक्तादि



यानिः क्रियामूर्तो प्रेक्षोपि धर्मोऽस्ति कायः ॥ स्वर्कोयोपादानकारणेन गच्छतानां जीवपुद्गलानां च गतेः स  
हकारिणो भवति ॥ लोकप्रसिद्धदृष्टान्तनुभूतस्यादीनां जलादिविद्युदभिप्रायः ॥ एवं धर्मप्रवचनव्याख्यान  
स्तेन गायता ॥ ॐ ॥ अप्रियाऽधर्मप्रवचमुपदिशति ॥ द्वावपि ॥ गायन्त्येव ॥ पुनस्तु ॥ गायन्त्येव ॥ गायन्त्येव ॥  
॥ द्वावपि हि प्रोक्तौ ॥ पादौ चोक्तौ ॥ ॥ ॥ स्थानयुक्तानामधर्मपुद्गलजीवानां स्थितिः सहकारिकाणां  
भवति ॥ ततः दृष्टान्तमाहः ॥ आयाययापयिकानां स्वयंताच्छतः जीवपुद्गलानसैनवधरतीति ॥ तद्यथा स्व  
यं विचिसमुत्पन्नमुष्णमृतस्त्वेपरमत्वास्यं पद्मपि निश्चयेन स्वस्व रूपेण स्थिति कारणे भवति ॥ तथ्यासिद्धाहं मुञ्चो  
हे ॥ अणेतत्तत्तादिगुणसमिद्धाहं ॥ दुरुपरिमाणोऽणिञ्च ॥ असंख्येयसंज्ञमुत्ताय ॥ इति गायिका कथित  
सिद्धभक्तिस्ते एते ह पूर्वोऽसविकल्पावस्थायां सिद्धापियथा ॥ भव्यानां विहारासहकारिकाणां भवति ॥ तथैव  
स्वर्कोयोपादानकारणेन स्वयमेव तिष्ठतं जीवपुद्गलानां अधर्मप्रवचं स्थितेः सहकारिकाणां लोकव्यवहार  
रणतुच्छायावदपि बोद्धेति सत्ताये ॥ ॐ ॥ एवमधर्मप्रवचकपथेन गायता ॥ अथ्याकाशप्रवचमाह ॥

अथ गामसदृशं नीतिम् ॥ तेषां देशेषु विद्यमानं ज्ञानं तेषां देशेषु विद्यमानं ज्ञानं तेषां देशेषु विद्यमानं ज्ञानं

जीवादीनां भवकाशादानयोग्यमवकाशं विजानोहि हे शिष्य ॥ किं विशिष्टं जातं ॥ जिनस्यैवं जनेन

वा ॥ तच्च लोकाकाशाग्रलोकावकाशाभेदेन द्विविद्यमिति ॥ अथ इदानीं विस्तरः ॥ सहजं शुद्धं सुखं

स्वोदनपरमसमसौ भावेन भवितुं शक्नुते ॥ तच्च लोकाकाशाग्रलोकावकाशाभेदेन द्विविद्यमिति ॥ अथ इदानीं विस्तरः ॥ सहजं शुद्धं सुखं

यस्वकीयं शुद्धं प्रदेशेषु यथापि निश्चयं नयेन सिद्धास्ति चेति ॥ तेषु यथाप्यचरितं सद्भूतं

लायंति चेतीति भाव्येति ॥ सच ईदृशो मोक्षोऽप्यत्र प्रदेशोपरमध्यानेनात्मास्थितः ॥ प्राप्नुवन्मरहितो भवति ॥ तत्रैव भवति नान्यत्र ध्यानं प्रदेशोऽकर्मण्युक्तं न तत्र ॥ ऊर्ध्वगमनस्वभावोऽन्यथा

तो लोकाकाशेति चेति ततः उपचोरेण लोकाकाशमपि मोक्षः ॥ प्राच्यते ॥ यथा तीर्थे भूतपुरुषे संवितं स्थानम

पि भूमिजलादिस्तस्य उपचोरेण तीर्थं भवति ॥ सुखे वा धाकथितं सोऽन्यथा तैव सर्वत्र च प्राणि ॥ यद्यपि

अन्येन स्वकीयं प्रदेशेषु तिष्ठति ॥ तथाप्युपचरितं सद्भूतं स्ववहोरेण लोकावकाशातिष्ठतीत्यभि

प्रोयाभाणवतांश्रीनेमिचंद्रसैद्धांतदेवानामिति॥१८॥ तमेवलोकाकाशप्रकियेषेणदृश्यति॥  
अतस्मि॥ गुणस्यज्ञानाभावेति॥ १९॥ तमेवलोकाकाशप्रकियेषेणदृश्यति॥

लाः पुनलजीवाश्चसंतियावत्याकाशेस्सलाकः॥ तथाचेत्तं॥ लोकांस्तेजोवायिपदार्थोयत्रस्सलोकाद  
ति॥ तस्माद्धोकात्परतोवहिर्भोगेपुनरनंताकाशाप्रमलोकाक इति॥ अत्राह॥ सोभाभिधानराजेऽपि॥ हे  
भावन्॥ केवलज्ञानस्याऽनंतभागाप्रमिताकाशाद्भेदव्यतस्याप्यनंतभागेसर्वमध्यमप्रदेशलोकावस्ति॥  
तिसचानाधनिधनः केनापिपुस्तवविषयेरणनक्तेतानहंतानधेतो नचरक्षितः॥ तथैव॥ संख्यातप्र  
देशाः तत्राः ऽसंख्यातप्रदेशलोकेऽनंतानंतजीवास्तिभोप्यनंतगुणपुनललोकाकाशाप्रमितासा  
ख्ययकालानुंख्यायि॥ प्रत्येकंलोकाकाशाप्रमाणधर्मोऽधर्ममयमित्युक्तलक्षणपदार्थाः कस्य  
मवकाशंलभ्यते॥ इतिभावानाह॥ एकप्रदोपग्राकाशेनानाप्रदोपप्रकाशावेदशोसागद्याणोमेकग  
टरसनागाद्याणोकेभस्मधरमध्येसुइकाउसुयडाधइत्यादिवकुसुवर्णवदित्यादिदृष्टंतेनविशिष्टा

2

यस्य संवर्धनोपासा समयश्चरित्कारिस्तु स्थितिः साववहारकालसंज्ञा भवति न च पर्यायः ॥ इत्युपनिषदाः ॥  
यत एव पर्यायसंवर्धनोऽस्थितिच्यवहारकालसंज्ञा भवति ॥ तत एव क्रोवपुङ्गुलसंवर्धनपर्याय  
न ॥ तथैव देशांतरचलनस्तु पर्यायोपासावोदोऽस्तीति दोहोऽद्वयवार्तादिपस्य दलच्छाणस्तु यावाचित्यद्या  
तथैव दूरसन्नचलनस्तु कालव्यक्तपरत्वा परत्वेन चलच्छपते ॥ ज्ञायते यः सर्पाणां क्रिया परत्वाप  
रत्वलक्षणाऽल्लुच्यते ॥ अथ प्रच्यस्तु निश्चयकालमाह ॥ स्वकीयेयादा नकाराणां स्तेन स्वयो मेव भिषा  
ममाणां नाप्यदार्थानां कुंभकारकचक्रस्याधनस्तनशिलावतः ॥ श्रीतकालाध्ययने अग्निवत् ॥ पदार्पणी ॥  
यामतेर्यस्तसहकारित्वं सावर्त्तनाभाण्यते ॥ स्यैवलच्छाणपस्य वर्त्तनालच्छाणः ॥ कालाणस्तु च्यस्तु निश्चय  
कालः इति च्यवहारवत्तलानिश्चयकालस्तत्त्वं च विज्ञेयं ॥ ६ ॥ कश्चिददाह ॥ समयस्तु एव ॥ निश्चयकाल  
स्तस्मादन्यः कालाणस्तु च्यस्तु निश्चयकालो नास्म्यदशोनातः ॥ ७ ॥ तत्रोक्तं दोष्यते ॥ समयस्तावत्काल  
स्तौ सौवर्ण्यायः ॥ कथं पर्यायप्रतिचेत् ॥ पर्यायस्यात्पन्नप्रध्वंसितत्वात् ॥ तथा चोक्तं ॥ समय उत्पन्नप्रध्वं



सीसचपयोयोऽव्यंविनानभवति॥यस्यतस्यासमस्तप्ययोग्यकालस्यापादानकारणाभूतंप्रत्ययेतेनाधिकालं  
 णभावं॥इंधनाग्निमिंसहकारिणोत्पन्नस्योद्भूतप्ययोग्यकालस्यापादानकारणावतः॥अथवाननारक्तो  
 यस्यनीचोपादानकारणवदिति॥तदधिकस्मादुपादानकारणासद्व्यंकार्येभवतीतिवचनात्॥  
 अथभूतेसमयादिकालपर्यायारणोत्पन्नस्योद्भूतप्ययोग्यकालस्यापादानकारणोत्पन्नस्योद्भूतप्ययोग्यकालस्यापादानकारणा  
 स्ताप्यतिनिमित्तकालोत्पन्नोत्पन्नस्योद्भूतप्ययोग्यकालस्यापादानकारणोत्पन्नस्योद्भूतप्ययोग्यकालस्यापादानकारणा  
 भूतजलभाजनपुस्तवहस्तादिव्यापारोदिवसपर्योयेतुदिनकरविवमुपादानकारणमितेनैव॥यथातंडुलो  
 पादानकारणोत्पन्नस्यसतंडुदनपर्यायस्य॥शुक्लकच्छादिको॥सुसंभिरंगो॥स्निग्धरूक्षादिस्यर्षी म  
 धुरादिरसविश्राधारूपागुणाद्व्यंयेते॥तथापुष्पजलपरमार्गोऽन्यनपुटविषटनजलभाजनपुस्तवव्यापारादि  
 येः॥पुष्पजलपर्यायेस्तपादनभूतेः॥समुत्पन्नासमयोनिमिषद्योदिकारिवसादिकालपर्यायाराणामा  
 पिशुक्लकच्छागुणादिप्रभुवंतिनक्तव्या॥उपादनकारणासद्व्यंकार्येभवतीतिवचनात्॥विविधाना

यो सावनाद्यनिधनः ॥ तथैवामूर्तेरिति ॥ समयानुपादानकारणभूतोपि समापादि विवक्तव्यपरहितः कालः ॥  
गुणव्यक्तपस्य निश्चयकालः यस्तुसादिसातः समयश्चटिकापरुहादिविवक्षितव्यवहारविवक्तव्यरूपस्तः ॥  
सैव प्रव्यक्तकालस्य पर्यायभूतः सव्यवहारकाल इति ॥ अथ मत्रभावः ॥ यद्यपि काललब्धि विरोधानेन तसु  
खभाजनेन भवति जीवस्तथापि विमुक्तज्ञानदर्शनस्वभावनिजपरमात्मतत्त्वस्य सम्पर्कश्च ज्ञानज्ञानाना  
नुष्ठानसमस्तवर्द्धयेच्छानियन्तिलक्षणातपश्चरणानुपायातु निश्चयश्चतुर्विधाराधनासवतत्रोपाद  
नकारणं ज्ञातव्यं न च कालोस्तनमहेय इति ॥ अथ निश्चयकालस्यावस्थानेन चैत्रं प्रव्यगणानां च प्रति  
पादयति ॥ लोमायासपदेसः ॥ द्विकिकेनेति ध्यातुं किंच ॥ अथ एतत्तुल्यमिति ॥ लोमायासपदेसः ॥  
लोमायासपदेसः ॥ द्विकिकेनेति ध्यातुं किंच ॥ लोकाकाप्राप्रेक्षोर्बेकेकेषु यस्मिन्ताः ॥ एकै  
कं संख्योपेताङ्गं स्पुटं कटुं ॥ य एतत्तुल्यमिति ॥ लोमायासपदेसः ॥ द्विकिकेनेति ध्यातुं किंच ॥  
काला एव ॥ कति संख्योपेताः ॥ अत्र संख्योपेताः ॥ लोमायासपदेसः ॥ द्विकिकेनेति ध्यातुं किंच ॥

घृणो गुलिद्रव्यस्ययस्मिन्नवच्छेदो न चक्रपयो योत्पत्तिस्तास्मिन्नवच्छेदोपृष्ठे प्राजलपयो य विनाशो गुलिस्तेषु  
 णा द्रोव्यमिति द्रव्यसिद्धिः ॥ यथैव च केवलज्ञानादिव्यक्तित्तेषु एकार्थसमयसारस्योपादानो नो विबल्यस्य  
 माधित्वकारणसमयसारस्य विनाशः तदुभयाधारयरात्तत्प्रत्येत्वन द्रोव्यमिति वा द्रव्यसिद्धिः ॥ तथा च  
 लोपोरपि मेदगतिपरिणतपुजलपरमाणूनाम्बन्धतस्य कालाणोपादानकारेणात्पन्नस्य य एव च  
 समानसमयस्योत्पादः ॥ सेयवतीति तत्समयोपेक्षया विनाशस्तदुभयाधारकालाणुद्रव्यत्वेन द्रोव्यमिति तु  
 त्यादव्ययद्रोव्यात्मककालद्रव्यसिद्धिः ॥ लोकवोहभूमे कालाणुद्रव्या भवन्त्यामावा प्राप्स्यस्य परिणति  
 रिति चेत् ॥ अग्रे तु द्रव्यात्वाद्वेदशब्दादुक्तं भूमाश्चक्रप्रमाणवत् ॥ तथैव केदशमेनाहस्सपर्येतेन्द्रियविष  
 यानुभवसर्वोपासुखवद्वाक्यमध्यस्थितकालाणुद्रव्यधारणो केदशनापि सर्वत्र परिणामनं भवतीति ॥  
 योषद्रव्याणां परिणतेः सहकारिकारणं भवति ॥ कालद्रव्यस्य किं सहकारिकारणमिति ॥ य  
 याकाशद्रव्यमेवावद्रव्याणामाधारः स्वस्यापि ॥ तथा कालद्रव्यमपि येषां परिणति सहकारिकारणं

स्वापि ॥ ॐ ॥ प्रप्यसते ॥ यथाकालद्रव्यं स्वस्यापादनकारणोपरिणते ॥ सहकारिकारणोच भवति ॥ यथा सर्व  
 द्रव्याणि ॥ कान्द्रव्येण किं प्रयोजनमिति ॥ ॐ ॥ नैव यदि द्रव्या भूतवर्हिणा सहकारिकारणेन प्रयोजनेना  
 स्ति ॥ तर्हि सर्वे द्रव्याणां साधारणगतिस्थित्वावाहनि विषेयधर्मो धर्मोत्कापाद्रव्येयसहकारिकारणम  
 ते ॥ प्रयोजनं नास्ति ॥ किंच कालस्य घटिकोदिवशादिकार्यप्रत्यक्षेण प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षेण  
 नेमवप्रत्यक्षेण किमपि कार्यं न दृश्यते ॥ ततस्तेषामपि कालद्रव्यसंवाभावः प्राप्नोति ॥ ततश्च जीवपुद्गलः  
 द्रव्यद्वयेमेव सत्त्वागमविरोधः ॥ किंच सर्वे द्रव्याणां पररणितिसहकारित्वकालस्यैव गुणः ॥ प्राप्नोति यस्मा  
 स्वादमीमिवान्यद्रव्यस्य गुणोऽन्यद्रव्यस्य कार्यं न नायाति ॥ द्रव्यसंस्कारेण प्रसंतादिति ॥ ॐ ॥ किंच विद्वदह  
 ताकाले नैकाकाशप्रदेशं परमाणुसंज्ञां प्रतिपादयति ॥ ततः तावत्कालेन समेया भवतीत्युक्तमागोभएकसमये  
 न चतुर्दिशरज्जुगमनोपायत ॥ आकाशप्रदेशास्तान्तः समायाः प्राप्नुवंतीति ॥ ॐ ॥ परित्सारमाह ॥ एवावस्य  
 प्रेक्ष्य गतिचोमेण यत्समपक्वास्थानं द्युतं तन्मं दगात्पेक्षया ॥ यत्पुनरेकसमये चतुर्दिशरज्जुगमनप्याख्य

नंतस्युनः प्रीतिप्रगत्यपेक्षया ॥ तेनकारणेनचतुर्द्विप्रारज्जुगमेनेत्येकसमयः ॥ तत्रदृष्टतः ॥ कोपिदेवदेशोयाजने  
 प्राप्तेमंदगत्यादिनशोतेनाच्छति ॥ स एवाविद्याप्रभावेनप्रीतिप्रगत्यादिनैकेनाकृतितत्रकिंदिनप्राप्तेभव  
 ति ॥ किंत्वेकएवोदवसः तयत्तुर्द्विप्रारज्जुगमेनैकएवसमयः ॥ छ ॥ किंच ॥ स्वयंविषयानुभवरहितोप्य  
 यंजीवः पार्कीत्यविषयानुभवंदृष्टंश्रुतंचममसिसमत्वाऽप्यविषयाभिप्लायंकोणिततदयध्यानंभरणपते  
 तस्यभतिसामस्ताविकल्पजातरहितस्वसंविदितिसमुत्पन्नसहजानैदेकालक्षणासुखरसास्वादसहितयत्  
 तद्वीतरागाचारित्र्यंभवति ॥ यत्पुनः स्तद्विनाभूतंतन्निश्चयसम्यक्तंवीतरागासम्यक्तंचतिभण्यते ॥ तदेवर्क  
 लंचयेपिमुक्तिकारणकालस्तुतदभोवसस्वर्गोकारणमपिनभवति ॥ ततः ह्यइति ॥ तथोच्चाक्तं ॥ किंप  
 लईएणवकाणाजंसिद्धाः ॥ तस्वरगाएकालोसिद्धिरहितेविभविष्यातंजाहंसममाहयं ॥ छ ॥ इदमत्रतात्य  
 र्थैकाल्पव्यस्यमन्यदापरमागमाविरोधेनविचारणीयं ॥ परेकिंतुवीतरागसर्वज्ञवचनप्रमाणमितिम  
 नसिनिश्चित्यविबाधोदानकर्तव्यः ॥ कस्मादितिचतः ॥ विवादोदणोद्वेसाभवतश्चसंसारव्यधिरेति ॥ छ ॥ एवंका

लक्ष्म्याख्यानायुत्पत्तयायचप्रस्थलेसूक्ष्मगतं॥ इतिगाथाएकसमुदायेनपंचभिः स्थूलैःपुन  
लादियंचमिदानीवप्रव्याकथनरूपेणादितोयेत्तराधिकारःसमाप्तः॥ अतंपंसूत्रेपंचकपर्यंतपे  
चास्तिकायव्याख्यानं करोति तत्रादेगाथापूर्वार्धेणाषट्प्रव्यव्याख्यानायसंहरउत्तरार्धेनतुपंचास्ति  
कायव्याख्यानप्रांभःकथ्यते॥ अथैवमिति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ ६६॥ ६७॥ ६८॥ ६९॥ ७०॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ ८०॥ ८१॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥ ८७॥ ८८॥ ८९॥ ९०॥ ९१॥ ९२॥ ९३॥ ९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ ९८॥ ९९॥ १००॥  
वाजीवप्रभदतः सकासादुव्यमुक्तं कथितं प्रतिपादितं॥ उत्तंकलविजुत्तं गणादवापंचप्रस्थिकायाउत्त  
दवषट्प्रद्वयं कालेन विरुक्तं रहितं ज्ञातव्यं यंचास्ति कांकां पुनरीरितं॥ पंचेति संख्याज्ञाता तावदिदं  
नीमस्ति त्वं कायं च निरूपयति॥ संति जेदो ते रोगोद॥ अस्ति भणति जिणवरत्तमम्॥ कायाइव वड  
दसा तमहाकायाय प्रस्थिकायाय॥ २५॥ संति जेदो ते रोगोद॥ अस्ति भणति जिणवरत्तमम्॥ संति विद्येते॥ अत  
येते जीवाद्युक्ता प्राप्येताः पंच तेन कारणेन ते स्तीति भणति जिणवरत्तमम्॥ अमहाकायाइव वड

देसात् ॥ महाकायाय ॥ यस्मात्काया इव बडो देशास्तस्मात्कारणात् कायाश्च भणंति जिगायराः ॥ अत्र चिन्ताया  
 य ॥ एवं न केवलं पूर्वीक्तप्रकारेण स्थित्वेन युक्ता अस्ति संज्ञास्तथैव कायेन युक्ताः काय संज्ञा भवेति ॥ कि  
 नू भयो सेनापकेनास्ति कायं संज्ञाश्च भवेति ॥ इदानीं संज्ञालक्षणप्रयोजनानि भेदाप्यस्ति त्वेन सह मे  
 देदशो धेति ॥ ७ ॥ तथा हि ॥ शुद्धजीवास्ति कायो सिद्धत्वं लक्षणः ॥ शुद्धद्रव्यव्यंजनपर्यायः ॥ केवलज्ञानादा  
 यो विशेषणैः ॥ अस्ति त्ववस्ति त्वा गुप्तं लघुत्वादयः ॥ सामान्यपुणश्च ये वा व्याधानंत सुखाद्यनंतगुण  
 व्यक्तिरस्य वर्तते ॥ समयसारस्योत्पादोत्पादिविभावरीक्षतपरमस्वास्थ्यरूपस्य कारणसमयसारस्य  
 व्ययस्तु ॥ भयाधारभूतपण्यत्तमद्रव्यत्वेन ॥ और्व्यामित्युक्तं लक्षणैर्गुणैर्पर्याये सत्यादव्यय ॥ और्व्यश्च स  
 ह ॥ ८ ॥ अस्ति त्ववस्ति त्वा गुप्तं लक्षणप्रयोजनानि भेदयि ॥ सत्तास्तेषां प्रदेशास्तेषां स्तेषां भेदानास्ति ॥ क  
 स्मादिति चेत् ॥ मुक्तात्मसत्तायां गुणपर्यायाणामुत्पादव्यय ॥ और्व्यायां चास्ति त्ववस्ति त्ववस्ति ॥ परस्य  
 रसाद्येतासिद्धिर्वादि ॥ तिकायं त्वव्ययमेत ॥ वक्रप्रदेशाप्रचयं दृष्ट्वा यथाशरीरं कायो भाण्यते ॥ तथ्यानेतगु



राणाद्याभूतानां लोकाकाशाप्रमितासंख्यया शुद्धप्रेक्षणानां प्रचये समूहे संघातं मेलापकं दृष्ट्वा मुक्तात्म  
 निकायत्वं भवत्येते ॥ यथा मृदु गुणपर्यायात्पादव्ययधौब्यः सहस्रमुक्तात्मनः सत्तास्ते एव निश्चये प्रयनाभे  
 दोत्पद्यन्ति तस्तथा यथा संभवं संसारि जीवेषु पुद्गलधर्माधर्माकाशाकालेषु च द्रष्टव्यः ॥ कालद्रव्यं वि  
 शयकायत्वं चेति ॥ सूत्रार्णः ॥ ॥ अथ कायत्वव्याख्याने पूर्वोक्तं प्रेक्षणं श्रितित्वं सूचितं तस्य विशेषव्याख  
 य्याने ॥ करोतीत्येकापातनिका ॥ द्वितीयापातकस्य प्रत्यक्ष्य किं यतः प्रेक्षणा भवंतीति प्रतिपादयति  
 क ॥ होति ॥ असंख्यजीवे ॥ धर्माधर्मेऽप्येकं प्राप्योस ॥ मुत्तंति विरूपेदसा ॥ कालसेसो गणोत्तमो सो  
 का ऊ ॥ २६ ॥ होति ॥ असंख्यजीवे धर्माधर्मे भवंति ॥ लोकाकाशाप्रोमितासंख्यया प्रेक्षणाः प्रेक्षापवड  
 पसंहरचिस्तायुक्तेष्वखजीवे नित्यं स्वभावविस्तोर्णीयो धर्माधर्मे योरपि ॥ अनंतं तज्जागोस ॥ अन  
 तं प्रेक्षणाऽकाशो भवंति ॥ मुत्तंति विरूपेदसा ॥ मूर्तिपुद्गलद्रव्यसंख्यात्ताऽसंख्यात्ताऽनन्ताऽएतेनापि  
 डाः स्कंधास्तान्विविधाः प्रेक्षणाभाण्येते ॥ न च द्देस्वप्रेक्षणाः ॥ कस्मात्पुद्गलस्यानेतत्प्रेक्षणेदं चोत्तरे प्र

वस्याभावादिति ॥ कालसंगो ॥ कालाणुद्रव्यस्यैकप्रेयोक्तस्यापि द्वाणुकारिस्त्वं धर्मीयस्तेषां वज्रमेदं शास्त्रेका  
यत्वे जातं ॥ तथा कालाणोरपि द्रव्येणैकस्यापि धर्मीयतायात्वं भवत्विति ॥ अतः तत्र परिहारः ॥ स्निग्धसूक्ष्मे हेतु  
कस्य वधस्याभावान्न भवति ॥ तदपि कस्मात् स्निग्धसूक्ष्मत्वं पुद्गलस्येव धर्मीयतः कारणमिति ॥ अणुत्वे  
पुद्गलसंज्ञा कालस्याणुसंज्ञा कायमिति चेत् ॥ अतः तत्रोत्तरं ॥ अणुप्रत्ययै न व्यवहारोऽणुपुद्गला उच्यते ॥ निश्च  
येन ननु वर्णोऽपि गुणानां यूरुणा लनयोगात् ॥ पुद्गला इति ॥ वस्तुतया पुनरप्युपपन्नः सूक्ष्मवाचकः तदर्थ  
परमेणामर्कैराणुः ॥ अणुकार्थः सूक्ष्मः ॥ इति व्युत्पत्त्या परमाणुः स च सूक्ष्मवाचकोऽणुप्रत्ययै न विभ  
गपुद्गलविवक्षायां पुद्गलाणुं वदति ॥ अविभागाकालद्रव्यविवक्षायां तु कालाणुं ॥ कथं येनोक्त्यर्थः ॥ अथ प्र  
देष्टव्यं तदणुमुपलक्षयति ॥ अविभागीपुगलाणु उद्धृतं ॥ तं तु यदेदं संज्ञारो ॥ स  
द्याणुद्वाराणां रिहं ॥ २८ ॥ जावदियं आयासं ॥ अविभागीपुगलाणु उद्धृतं ॥ तं तु यदेदं संज्ञारो ॥ यावत्प्रमाण  
माकाशमविभागपुद्गलपरमाणुना अवष्टब्धं व्याप्तं तदकाशां तु सुष्ठं प्रदेष्टं जानीहि ॥ इति श्रव्यं ॥ कथं भूत  
॥ अणोरपि सस्यानीयं वधेण पस्तिग्धसूक्ष्मगुणान् अणुरित्यामप्यद्वयपुकारिस्त्वं धर्मीयस्तेषां वज्रमेदं शास्त्रेका  
नवज्रमेदं शास्त्रेकायकारणत्वात् ॥ उपचोऽपि साकोयो भवत्येते ॥ अथ येन यथापुद्गलपरमाणोर्द्रव्यसू

प्रेक्ष्य सबाणुद्गारादाणरिहं॥ सर्वाण<sup>ना</sup> एणुसूक्ष्मस्कंधात्ताचस्थानदानस्यावकाशदानार्हयो रयसमर्थ  
 मिति॥ २॥ यतएवंभूतावगाहशक्तिरस्त्याकाशास्यततरवासंख्यातप्रेक्ष्यापिलोकेअनंतानंतजीवा  
 स्तेष्वप्यनंतगुणपुष्पलविकाशालभ्यते॥ तयाचोक्तं॥ जीवपुष्पलविषयेअवकाशादानसमर्थो॥ एण  
 णिणोदसरीरे॥ जीवादवप्यमाणादसिद्धा॥ सिद्धरिहअणंतगुणा॥ सर्वेणवितीदकालेण॥ २॥ ३॥ उगाट  
 गाटाणिचिदा॥ पुगालकारिहसबेदात्तेगो॥ सुक्रमेहिवादेरिहयणंताणंतेरिहविचिरुहिं॥ ३॥ अथ  
 मतमूर्तेपुष्पलानांविभ्राणोपेदाभवतुनास्तिचिरार्थाः॥ अमूर्तोऽखंडस्यावकाशाद्रव्यस्यकथंविभागाकल्पये  
 ति॥ २॥ तन्न॥ रमाद्युपाधिपरिहितस्वसंबेदनप्रत्यक्षाभावेनात्पन्नसुखामतासास्वादत्तसस्यमुनियुग  
 लस्यावस्थानच्छेत्रमेकमनेकंवा॥ यद्येकंतेरिहद्वयोरेकत्वंप्राप्नोति॥ नचतयाभिन्नंचेत॥ तथाविचिर्भ  
 गद्रव्यस्यापिविभागकल्पनामापातं॥ घटाकांशपटाकाशमित्यादिवत॥ २॥ एवंसूत्रंपंचकेनपंचास्ति  
 कायप्रतिपाद्यकनामतृतीयोत्तराधिकारः॥ ॥ इतिचैत्र्येनोपनिषत्संस्कृतोक्तवाक्येनचित्तद्रव्यसंग्रहेनेत्यलमर्थः॥

मजीवमुत्ते॥ सपदेदसंरायखित्तकिरियाय॥ शिञ्चकारणकत्ता॥ सवगादमिदेरीहियपवेसा॥ अ॥ योरिणामइत्था  
दिद्यात्पानंक्रियते॥ परिरणामपरिणामिनौजीवपुजलौस्वभावपरिरणामाभ्याकत्वा॥ योषचत्वारिद्रव्या  
णिविभावयंजनपर्यायाभावान्मुख्यस्यापुनरपरिरणमिति॥ जीवः शुद्धनिश्चयनयेनविशुद्धज्ञान  
दर्शनस्वभावशुद्धचैतन्यप्राणशब्देनाच्यतेतेतमजीवतोतिजीवः व्यवहरत्येनपुनः कर्मादयजनितद्रव्य  
भावसूक्ष्मत्वमूर्तिः प्राणोर्जीवतिजीवव्यतिजीवितपूर्वोवाजीवः पुजलदिपंचद्रव्याणिपुनरजीवसूयाणिः  
मुत्ते॥ अमूर्तेशुद्धात्मनोबिलक्षणाः स्पर्शरिसंगंधवर्णोबलीमूर्तिरुच्यते॥ तत्सद्भावात्तमूर्तेः पुजलजीव  
द्रव्यपुनस्तत्परितासद्भूतव्यवहारोणमूर्तिर्मपी॥ शुद्धनिश्चयेपनामूर्तेः॥ धर्माधर्माकाशाकाालद्रव्याणि  
चामूर्तेनि॥ सपदेदसं॥ लोकमात्रप्रमित्तांसत्ययप्रदेशालक्षणेजीवद्रव्यमादिक

स्तिकायसंज्ञानिसंश्रयानि॥ कालद्रव्यपुनर्विभक्तप्रदेशात्त्वलक्षणाकायत्वाभावाद् प्रदेशा<sup>व</sup>राय द्रव्यार्थिक  
नेयनधर्माधर्माकाशाद्रव्याण्येकानि भवन्ति॥ जीवपुद्गला<sup>व</sup> कालद्रव्याण्यपुनरेकानि भवन्ति॥ रेवन्तः सर्वे  
द्रव्याराण्यसवकाशादानसामर्थ्ये ते ह्येवमाकाशात्मकं॥ शेषद्रव्याण्ये<sup>व</sup> ह्येवमाकाशा<sup>व</sup> जीवपुद्गला<sup>व</sup> धर्माधर्म  
ज्ञातरागमनरूपाय रित्स्यादवतीचलनवतीक्रियासाविद्येतयोस्तौ क्रियावैतौ जीवपुद्गला<sup>व</sup> धर्माधर्म  
काशाकालद्रव्याण्यपुनर्नैकियाणि॥ शिञ्ज<sup>व</sup> धर्माधर्माकाशाकालद्रव्याण्यथ धर्मपर्यायायत्य  
नानित्यानि॥ तथापि मुख्यवत्त्वाविभावव्यंजनपर्यायाभावा नित्यानि॥ द्रव्यार्थिकनेयनच जीवपुद्गल  
द्रव्यपुनर्थेऽपि द्रव्यार्थिकनयोपेक्षयानित्ये<sup>व</sup> तथाप्यगुस्तलघुपरिरातिस्वस्तुस्वभावपर्यायापेक्षया  
विभावव्यंजनपर्यायापेक्षया चानित्ये<sup>व</sup> कारणं॥ पुद्गला<sup>व</sup> धर्माधर्माकाशाकालद्रव्याण्येव व्यवहारनेयेन  
जीवस्थस्मरौ रबाड्जनः प्राणायानाद्यातिस्थित्यवगाहवर्तनाकार्योऽपि कुर्वन्तीति कारणानि भवन्ति  
जीवद्रव्यपुनर्थेऽपि गुस्तशिख्यादिरूपेण परस्परहंकोरति॥ तथापि पुद्गलादियं च द्रव्याणां किम॥

मयिनकोरोतोत्पत्तारणे ॥ कृताः शुद्धपरिरागमिकप्राप्त्यारहेकेन शुद्धव्याप्येकनेयनयद्यपिबोधोच्छिद्यभावस्तु  
 भयादिनामकसौजीवस्तथाप्यशुद्धचित्तश्रयेन शुभाशुभोपेयागाभ्यापरिरागैः सनपुण्यपाप  
 योः कर्त्तृतत्फलभाक्ताच भवति ॥ विशुद्धज्ञानद्वारेन स्वभावेन शुद्धात्मद्रव्यस्य सम्यक्शुद्धानज्ञानानु  
 धानस्त्वेरणशुद्धिपयोगाननुपरिरागैः सन्मोक्षास्पायिकर्त्तृतत्फलभाक्ताचिती शुभाशुभशुद्धपरिरागैः  
 सांपरीणामनोभवकतत्त्वसर्ववृत्तातत्परिमिति ॥ पुनर्लादिपंचद्रव्याणोचस्वकीयपरिरागैः सनपरिरागमन  
 मेवकतत्त्वं वस्तुवृत्त्यापुनः पुनपपायादिदृष्टेण कतत्त्वमेव ॥ सबगदः ॥ लोकोलावल्यास्योपेक्षायासर्वगतमा  
 कायाभरण्येते ॥ लोकाकाव्यास्योपेक्षायाधर्माधर्मैर्बजीवद्रव्यैः पुनैरेकजीवायेद्वत्यां लोकापूराणावस्थाविहा  
 यासर्वगतं ॥ नानाजीवायेद्वत्यासर्वगतमेव भवति ॥ पुनर्लक्ष्यपुनर्लोकास्समस्तं धोपेक्षायासर्वगत  
 ग्राधपुनर्लोकेद्वत्यासर्वगतं न भवति ॥ कालद्रव्यपुनैरेककालान्द्रव्योपेक्षायासर्वगतं न भवति ॥ लोकात्र  
 याप्रमाणानानाकालान् विवक्ष्याणां लोके सर्वगतं भवति ॥ इदं हि पश्येव सा ॥ यद्यपि सर्वद्रव्या

सोऽकंक्षेवावाहाहेणान्यान्यानुपप्रेषेयमिति चेति ॥ तथापि निश्चयनयेन चेतनादिस्वकीयस्वरूपेन सत्यमिति  
 ॥ अत्र यदुद्देश्यमध्ययोत्तराणां चिदानन्देकादिगुणस्वभावं युभयभूतं नो वचनकायव्यापाररहितं नि-  
 जशुद्धात्मप्रव्यमवेषोदयमिति भावार्थः ॥ अत उर्द्धं पुनरपि षट्प्रव्याणो मध्ये हेतुपादयस्वरूपं वि-  
 प्रोषेण विचारयति ॥ तत्र युष्मन्निश्चयेन शक्तिरूपेण शुद्धवैदेकस्वभावत्वात् सर्वजीवा उपोदया भ-  
 वेति ॥ व्यक्तिसूत्रेण पुनः पञ्च परमेषु निरूप्यते ॥ तत्रापि निश्चयेन सिद्ध एव परम-  
 निश्चयेन तु भोगाकांक्षादिरूपसमस्तविकल्पजा सारहित परमसमाधिबालेन सिद्ध सदृशः स्वशु-  
 द्धात्मैवोपादय ॥ शेषप्रव्याणि हेत्यानीति सात्पर्यम् ॥ शुद्धवैदेकस्वभाव इति बोध्यः ॥ मिथ्यात्वगणादि-  
 समस्तविभावरहितत्वेन शुद्धरूपमुच्यते ॥ वैवलज्जानाद्यन्तं तगुणसहितत्वाद्बुद्धः ॥ इति शुद्धवैदेक-  
 स्तदाणं सर्वज्ञातव्यम् ॥ एवं षट्प्रव्यचूलाकासमाप्ताः ॥ चूलिकाग्रादस्पाथेः कथ्यते ॥ चूलिका-  
 विशेषव्याख्यानं ॥ अथ वा उक्तानुरक्तव्याख्यानं ॥ अथ वा उक्तानुरक्तसंकीर्णव्याख्यानं चेति ॥ अतः परं



जीवपुद्गलपर्यायस्तूपाणामाश्रवादि सस्यपदार्थानामेकादशताप्यार्यैतत्त्वार्थानेकैरेति॥ कु॥ तत्रादौ द्वे  
सर्वबंधा इत्याद्यधिकारसूत्रगाथैकात्तदनंतरमाश्रयपदार्थव्याख्यानस्तूपाणामसर्वोद्वेजना इत्यादि  
गाथात्रयं॥ कु॥ ततः परंबंधव्याख्यानकरणेन नञ्जोदिकंमाश्रितप्रभृतिगाथाद्यं॥ कु॥ ततोपि संसृज्यन  
स्तूपाणंचेदरापरिणामा इत्यादि सूत्रद्वयं॥ कु॥ ततश्च निर्जराप्रतिपादनस्तूपाणजलानातेवणय इति  
प्रभृति सूत्रमेकं॥ कु॥ तदनंतरं मोक्षास्वस्तूकार्थेन न॥ सर्वसत्त्वकर्मणोऽप्यो इत्यादि सूत्रमेकं ततश्च पुण्यप  
पद्यकार्थेन न सुहृअसुहृ इत्यादि सूत्रमेकं चेत्येकादशगाथाभिः स्थूलसर्वेकनसमुदायेन द्वितीयाधि  
कोरे समुदायपदानिका॥ तत्राह शिष्यः॥ येष्वंकोतेन जीवजीवौपरिणामिनौ भवतस्तदा संयागपर्या  
यस्तूपाण्वेकोभवपदार्थः॥ यदि युनेरंकोतेनापरिणामिनौ भवतस्तदा जीवजीवौ च द्रव्यस्तूपाद्ये चैव पदा  
र्थौस्तत्ततः आश्रवादि सस्यपदार्थः कथंचदंत इति॥ कु॥ तत्रांतरं कथ्येते कथंचित्परीक्षाभिस्त्याद्य  
देते॥ कथंचित्परीक्षाभिलेखकोर्थः यथास्फटिकमणि विद्याधायश्चपि स्व

पुष्पाद्यिजनि तेषां योत्तरं परिणामोति गच्छति ॥ यद्यप्युपाधि गृह्णाति तस्यापि निश्चयेन शुद्ध स्वस्त्वेन  
 त्यजति ॥ तथा जीवापि यद्यपि शुद्धं स्वार्थिकत्वेन मनसस्तु शुद्ध चिदानन्दैक स्वभावस्तथाऽप्यनादिक  
 मिवैद्यपर्योगवत्सनराणादि परस्पर व्यापाधि पर्योगेन परिणामेति तस्यापि निश्चय  
 येन शुद्ध स्वस्त्वेन त्यजति ॥ पुद्गलापि तस्या इति परस्परसोपेक्षत्वं कथं चित्परिणामित्वं शब्दस्यार्थः ॥  
 एवं कथं चित्परिणामित्वे सति जीवपुद्गलसंयोगोपाधौ रणति निर्बन्ताऽप्यत्र बाधसस्य दार्थ्याद्यदन्ते ॥ तच्च पूर्वो  
 क्तजीवा जीवपदार्थो भ्यां स्पृष्टुनव भवेति ॥ त एव नवपदार्थाः ॥ पुण्यपापपदार्थो ह्यस्याभेदनेयनकत्वा  
 पुण्यपापवैद्यपदार्थी स्थानमध्यं ॥ तमौ च विवक्षायां ससत्त्वानि भरणेते ॥ इति ॥ हे भगवन् ॥ यद्यपि कथं  
 चित्परिणामित्वबलेन भेद प्रधानपर्योगार्थिकत्वेन नवनवपदार्थाः सप्त सत्त्वानि वा सिद्धानि तस्यापि  
 तेः किं प्रयोजनं ॥ यथैव भेदनेयनपुन्यपापपदार्थो ह्यस्या तमौ विजातः ॥ तथैव विद्याया भेदनेयविब  
 द्धाया माश्रुवादियदार्थानामपि मीवाजीवमध्ये ॥ तमौ वेकृतजीवाजीवौ वेकृतेव पदार्थौ विवति ॥ तत्र

परितारः हेयोपोदयतत्त्वपरिज्ञानप्रयोजनार्थमाश्रवादिपदार्थोव्याख्येया भवन्तीति ॥ ३७ ॥ तत्रैव कथयति  
 यतत्त्वमक्षयानंतसुखं तस्य कारणो मोक्षः ॥ मोक्षस्य स्य कारणं संवरनिर्जराद्यं ॥ तस्य कारणे विभु  
 ज्ञानद्वयं न स्वभावनिजात्मतत्त्वसम्पक्ञ्ज्ञानज्ञानानुबरणनिश्चयस्त्वत्रयं स्वस्त्वत्तत्त्वाद्यं च व्यवहार  
 रत्नत्रयस्त्वत्संवेति ॥ इदानीं हेयतत्वं कथ्यते ॥ आकुलत्वात्पादकं नारकादि ॥ ३८ ॥ रं केनेश्वर्येन्द्रियसुखं  
 चेहेयत्वं ॥ तस्य कारणं संसारः ॥ संसारकारणमाश्रवं धपदार्थे द्वयं ॥ तस्य कारणं पूर्वोक्तच्यवहारानि  
 यरत्नत्रयादिष्वद्वयं ॥ यिप्यमाद्वयं न ज्ञानचारित्र्यत्रयमिति ॥ एवं हेयोपोदयतत्त्वव्याख्येनेकते सते  
 ससतत्वनयपदार्थस्वयमेव सिद्धाति ॥ इदानीं कस्यपदार्थे स्थकः कर्त्तृत्वकथ्यते ॥ निजनिर्जनश्रुद्धा  
 त्मभावो नोत्पन्नपरमानंदैकलक्षणसुखामतरसास्वादपरानुभवावहित्वात्मा भण्यते ॥ सचाश्रवं धप  
 २ यस्य कर्त्ता भवति ॥ कापि काले पुनर्नोदयिष्यात्वमं दक्षायोदये सति भोगाकांक्षादि  
 नवंधेन भाविकालपायानुबंधिपुण्यपदार्थस्यापि कर्त्ता यस्तु ॥ पूर्वोक्तवद्विरात्मनो विलक्षणः ॥ साम्य

सिः स संस्वर्णेने जीरामोक्षपदार्थे त्रयस्यावर्त्तते रागादि विभावरी स्तितपरमसामर्थ्ये के पदा स्यात्तुं समर्थो न भ  
 वति तदा विषयकवर्त्तनात्पन्त्र इधर्पानं वंचनायि संसारस्थितिच्छेदं कुर्वन् पुण्यपानुवंधीतीत्येकरनामक  
 मप्रकृत्यादि विशिष्टपुण्यपदार्थस्यापिकर्त्ता भवतीति ॥ ८ ॥ कर्त्तृत्वविषयेन या विभागाः कथ्येते ॥ मिथ्या  
 दृष्टेर्जीवस्य पुद्गलद्रव्यपर्याय रूपाणामाश्रयवंधपुण्यपपदार्थानां कर्त्तृत्वमनुषचरितासद्गुण  
 वशेरेण जीवभावपर्याय रूपाणां पुनश्चुद्धनिम्ब्वेयेनेति ॥ सम्पगृह्येस्तु संस्वरने जीरामोक्षपदानां प्रव्यस्तप  
 शांयत्वं तत्त्वं तदप्यनुपचरितासद्गुणव्यवशेरेण जीवभावपर्याय रूपाणां तु विविदि तैत्तको दशशुद्धनि  
 श्रयनेयेनेति ॥ ९ ॥ परमशुद्धनिम्ब्वेयेन तु पुण्यविउष्यज्जट्टणविमरः ॥ वंधुण मुक्ककोरः ॥ त्रिउपरमच्छे  
 जोऽप्य ॥ जित्तरसमभर्णेर्दुः ॥ इति वचनादंधमोक्षौ न स्रः स च पूर्वोक्तविविदि तैत्तको दशशुद्धनिश्र  
 यः ॥ आगामभाषया किं भण्यते ॥ स्वशुद्धात्मसम्पक्शुद्धानज्ञानानुचरणरूपेण भवव्यतीति भव्यः ॥ य  
 वेभूतभव्यत्वं संज्ञास्यपरिणामिकभावस्य संवादीनीत्युक्तेर्भरण्यते ॥ अध्यात्माभाषया पुनर्द्विव्यशक्तिः ॥

स्तपश्रुदयारिणामिवभावविषयेभावनाभरणेतेऽपयोग्यतामात्रेणानिर्विकल्पसमाधिर्वाश्रुद्वययोगात्कं  
 चेति॥ यतएवभावनामुक्तिकारणोत्तरावश्रुद्वयपरिणामिकभावे। अथस्तत्त्वे। प्रवर्तते ध्यानभावनास्तूपान  
 भवति॥ कस्मादिति चेत्तत्त्वं ध्यानभावनास्तूपानभवसिद्धिः कस्मादिति चेत्तत्त्वं ध्यानभावनापर्योगोविनस्वः  
 सचद्वयस्तत्त्वादिविनस्वरः॥ इति प्रथमत्रयात्पर्ये। मियथात्वराणादिर्विकल्पजालरहितनिजाश्रुद्वयात्मभ  
 वनोत्पन्नसहजानैदैककलक्षणासुखसंविद्विस्तृप्ताचभावनामुक्तिकारणं प्रवर्तते। तत्त्वकोपिजनः के  
 नापिपर्यायानामात्रेण भणेतोति॥ छ॥ एवंपूर्वोक्तप्रकारेणानेकातव्याख्यानेनाश्रवबंधपुराप  
 यापण्यार्थोऽजीवपुद्गलसंयोगव्यारिणामस्तत्त्वविभावपर्यायेणोत्पद्यते॥ संस्वरनिर्जराभाक्षपदार्थोः  
 पुनर्जीवपुद्गलसंयोगव्यारिणामविनाशोत्पन्नेनविवद्वितस्वभावपर्यायेणोत्पद्यते॥ छ॥ तद्वया  
 आसुखबंधासंस्वरः॥ मिताजराभाक्षस्तत्त्वसंयोगव्यारिणामविनाशोत्पन्नेनविवद्वितस्वभावपर्यायेणोत्पद्यते॥ छ॥ तद्वया  
 आसुखबंधासंस्वरः॥ मिताजराभाक्षस्तत्त्वसंयोगव्यारिणामविनाशोत्पन्नेनविवद्वितस्वभावपर्यायेणोत्पद्यते॥ छ॥ तद्वया

वेधातीति शुद्धात्मतत्त्वापत्तेर्भावनान्युत्तजीवस्य कर्मप्रदेशः सहसंस्तेवोबधः संबन्धः कर्मोऽप्रवर्तिता  
 द्यसमर्थस्त्वसंविच्छिन्नतत्त्वजीवस्य शुभशुभकर्मगणनसंवाणं संवरः गिराज्जगत् शुद्धापयोगाभावना  
 सामर्थ्येन नोत्तमो भूतत्वकर्मपुद्गलानो भवकोदप्रगलनेन निजगता मोरको जीवपुद्गलसंस्तेयस्त्वपवंधस्य वि  
 घटनसमर्थः स्वशुद्धतमापलब्धैः परिरणामो मोक्ष इति सुपुण्यपावो जगत् पुण्यपापसंहिता येन तद्विषयमा  
 से एव भणामो यथा जीवा जीवपदार्थो न्यात्वा तौ पूर्वतया नान्या अप्याश्रवादिपदार्थान् समासेन संस्तेय  
 एव भणामो वयं ते च कथं भूता जीवा जीवविषयसा जीवा जीवविशेषा चैतन्यभावस्तु जीवस्य वि  
 शेषाः चैतन्यभावस्तु अजीवस्य विशेषा विशेषा इति कोऽर्थः पर्याया चैतन्या अशुद्धपरिरणामा नो  
 वस्य अत्र चेतनाः कर्मपुद्गलपर्यायाः अजीवस्य पर्यायाः एवमर्थकमसृज्जाया गता अष्टाद्याया नि  
 यमा अत्र वद्यास्याने किं येत अतनौ दोभावा अत्र वद्व्या अत्र स्वस्त्वपवंधस्य पर्यायाः अत्र दिनेना जगत् नो  
 धरित्वो भावपदयोगा दिव्येणैव भावासायै किं युजेत ॥ १० ॥ आसर्वोदजगत् कामं पर

मप्यणोसविसे ३ भावासर् ३ ॥ आश्रवतियेनकर्मपरिणामेनात्मनः सविज्ञेयोभावाश्रवः ॥ कर्मोश्रवनि  
मेलनसमर्थमुच्चात्मभावनाप्रतिपत्ताभूतेनयेनपरिणामेनाश्रवतिकर्मैकस्यऽप्रात्मनः स्वस्यसपरिणामोभावे  
सचकथंभूतः ज्ञिगुत्ते ॥ जितेनसर्वज्ञत्वेतीतराणोक्तः ॥ कम्मासवणंपरोहोदि ॥ कर्मोश्र  
भवति ॥ ॥ ज्ञानावरणोद्व्यकर्मश्रवणमागमनं ॥ परः कोण्यः भावाश्रवाद्व्याभिन्नाभावा  
श्रवनिमित्तेनैतलमुक्तानां दूलेसमागमनिमित्तवद्व्याश्रवभवतीति ॥ ॥ ननु आश्रवतियेनकर्मैतने  
वपदेनद्व्याश्रवालब्धः पुनरोपकर्मोश्रवणंपरोभवतीतिद्व्याश्रवव्याख्यानंविमर्शे ॥ मितिपदुक्तंत्वया  
तन्न ॥ ॥ येनपरिणामेनकिंभवति ॥ आश्रवतिकर्मैतत्परिणामस्यसाभयं दर्शितंनचद्व्याश्रवव्याख्या  
नमितिभावाण्यः ॥ ॥ अथभावाश्रवस्वरूपंविशेषणकथयति ॥ ॥ मिच्छताविरदपमादायागाकोधा  
दईववैशेष्या ॥ परणपणपणदहनियच ॥ कामोभेदादुपद्वस् ॥ ॥ मिच्छताविरदिदपमादजागाकोधादई  
व्यात्वाविरतिप्रमादजागाकोधादयः ॥ अमपत्तेरीतरागनिजात्मतत्त्वानुभूतिसचिविषयेयविरताभिनेवराज



नवं च हि विषये तु परकीयश्रुद्धात्मतत्त्वप्रभृति समस्तदृष्येषु विपरिक्ताभिनिवेशात्पादवं च मिथ्यात्वं भ्रंशे  
ते ॥ अग्रभंतरे निजपरमात्मस्वरूपभावो नोत्यन्तपरमसुखाभुतरेति विलक्षणो बोहि विषयेषु ॥ नरव्रतादिस्तु  
यो वेत्त्यविरतिः ॥ अग्रभंतरेतिः प्रमादश्रुद्धात्मानुभूतिचलनस्तपःवर्हि विषये तु मूलात्तरगुणमर्जलेन  
कञ्चेति प्रमादः ॥ निश्चयेनानिः ॥ किंयस्यापि परमानो व्यवहारो एवोर्गोत्तरापक्षपापशमोऽत्यन्तो ममो  
वचनकायवीणावलंबनः ॥ कर्मोदाने हेतुः ॥ आत्मप्रेक्षापरिस्पंदो योगादस्तु च्यते ॥ अग्रभंतरे परमेष्ठा  
ग्राममूर्तौ को बलज्ञानाद्यनंतगुणस्वभावपरमात्मस्वरूपे दो ॥ भवकारकः ॥ वर्हि विषये तु पेशासंबोधित्वे  
न च रत्नस्यो विषयास्तु ॥ क्रोधादयश्चैतुक्तलक्षणाः ॥ पंचाश्रवाः ॥ अर्थो ह्यविषेयः ॥ विज्ञेया ॥ ज्ञातव्याः  
कति भेदास्ते ॥ यथापणपणदसति यच इकममसो भेदा इपंचपंचपंचदशत्रिचतुर्भेदाः ॥ क्रमसो भवेति पुनः  
छ ॥ तथा हि ॥ रायंत वृद्धदरसो ॥ विवरो ॥ उवमस्तावसो विराड् ॥ इंदो वियसं सोमयेदो ॥ मक्षगदि ॥ ऊचेव ॥ अस्माणी  
इति गाथा कथितलक्षणापंचविधं मिथ्यात्वं हि सान्तस्तया प्रमृष्टे ग्रहकोक्षास्तु एणाऽविरतिपंचविधा

अथ वामनसंहृतं यंचेद्विषयप्रभृतिपृथिव्यादिसहकायविशोधनभेदेन द्वादशविधः ॥ ३॥ विवाहस्तदहयकथाया इ  
दियगिणित्वातेहवपराणोप ॥ चडचडपणोमोगं ॥ इतिपमादस्तपस्समा ॥ ४॥ इतिगाथाकथितक्रेमएपंच  
दशप्रमादाः ॥ मनोक्त्वतकायव्यायारेभेदेन त्रिविधोपेयः ॥ विस्तोएणपंचदशभेदावजोधमानमाणले  
भेदेन कथायाश्चत्वारः ॥ कथायनेन कथायभेदेन पंचविंशतिविधावा ॥ एते सर्वे भेदाः कस्यसंबंधिनः पुन  
स्य ॥ पूर्वसंज्ञादित्तावाश्च वेस्यत्यर्थः ॥ ५॥ अथ यथाश्रवस्वस्त्वमुद्योतयति ॥ ६॥ एता एतावरणादीनां ज्ञा  
नो जं पुगां लं एता सवोद ॥ द्वादशसुतसुत ॥ ७॥ आयेताये भेदा विपरायणादीनां ॥ ८॥ एता एतावरणादीनां ॥ सहजमुद्र  
केवलज्ञानमभेदेन केवलज्ञानाद्यनेतगुणाधारभूतज्ञानशब्दवाच्यपरस्मानेनाभावयोगातीति ज्ञानावरण  
तदादिपेषां तानि ज्ञानावरणादीनि तेषां ज्ञानां योगपंजं पुगां लं समासवोद ॥ स्नेहाभक्तपरीराणां  
समागमत्वे ॥ निष्कषां यमुद्रात्मसंविद्विच्युतजीवानां कर्मवर्णानास्तूपयत्पुत्रलक्ष्यं समाश्रवति ॥ द्वादशसु  
सोर्दिद्व्याश्च वः विज्ञेयः ॥ अथोपेयभेदः ॥ सच ज्ञानदर्शनावरणीये बदनोपेयो हनोपायुर्नोमगो ज्ञातरा

नामष्टमूलप्रकृतिभेदेन ॥ तथैव ॥ परमाणवदुःखप्रसङ्गोऽप्युत्तियणवदोपदोषाणापेक्षवत् ॥ वावसर्हृणाविषय  
सम ॥ पर्यायविणोसराहृतितोसिद्धा ॥ ७ ॥ इतिगायकाथितक्रमेणाष्टचत्वारिंशदधेकरातसंख्याप्रमितोत्त  
रप्रकृतिभेदेन तथाचासंख्यगुणाकप्रमितपृथिवीकाथनामकस्मोदुत्तरोत्तरप्रकृतिरूपेणमेवकेभेदइति  
जिणारकोदो ॥ जिनाख्यातो जिनप्रणीतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ एवमाश्रयव्याख्यानांगायात्रयेणप्रथमस्थलेगाता ॥ ९ ॥  
अतः परेसूत्रद्वयेनबंधव्याख्यानेक्रियते ॥ तत्रादौगाथापूर्वोद्धेनभावबंधमुत्तराद्धेनतुइत्यबंधस्वरूपमा  
वेदयति ॥ १० ॥ ब्रह्मदेवकर्मजोपाडुः ॥ चेददृशापयिचसुभवावेच्छेति ॥ तत्रादौगाथापूर्वोद्धेनभावबंधमुत्तराद्धेनतुइत्यबंधस्वरूपमा  
वेदयति ॥ ११ ॥ वज्रतीदिकर्मजोपाडुः ॥ चेददृशाभोषणाभावबंधोसोऽवध्यतेकर्ममेवेनेचेतनभोचनसमावबंधोभव  
ति ॥ समस्तकर्मबंधविध्यंसनसमर्थोस्वेकप्रत्यक्षप्रतिभासमप्यपरमेचेतत्यविलासलक्षणाज्ञानगुण  
स्याभेदेनयेनानंतज्ञानादिगुणाधाराभूतपरमात्मनोवासांबंधिनोपातुर्निर्मेतानुभूतिस्तद्विपक्षभूतेन ॥  
मिथ्याह्यरागादिपरणतिरूपेणाचाश्रुद्धेचेतनभोचनयोरीणोमेनवध्यतेज्ञानावराणादिकर्ममेवेतभावेन



मलधुभाजनकारककुंभकारकउच्चनीचगोत्रकरणताः अंतरायकर्मणः कारकृतिः भंडगोत्रकवद्भान  
 विघ्नकरतेति ॥ तथाचेत्तः पडपीडहरसिमच्छा ॥ हृदिचित्तकुलालभंडपरिराणः ॥ जम्हरेदसि भावात्तहवि  
 हकामामुणेयवा ॥ ॥ इतिदृष्टांतकाष्टकेन प्रकृतिबंधो ज्ञातव्यः ॥ ॥ अज्ञागोमहिस्वादिदुग्धानां प्रर  
 रदयादिस्वर्कोयमधुरसाव<sup>१</sup> ॥ स्थानपर्यंतं यथास्थितिर्भाष्यते ॥ तथाजीवप्रदेशेष्वपि यावत्कालं कर्मसं  
 बंधेन स्थितिः तावत्काले स्थितिबंधो ज्ञातव्यः ॥ यथाचेत्तथोमवदुग्धानां तारते प्रनसागत्य शक्तिविशेषा  
 धोनुभाषो भण्यते ॥ तथाजीवप्रदेशस्थितिकर्मस्वंधानामपि सुखदुःखदानसमर्थं शक्तिविशेषानु  
 भागबंधो विज्ञेयः ॥ सर्वघातिकर्मसंबंधिनो प्राप्तिर्लैतादासरस्ति यावाण्यशक्तिर्भेदनचतुर्थो ॥ तथैव  
 शुभाघातिकर्मसंबंधी च निर्वकांजीभविष्यहल्लाहलस्तेषां शुभघातिकर्मसंबंधी युनोडरं वदशक्तिरामृत  
 स्तेषां चतुर्धा भवतीति ॥ ॥ एकैकात्मप्रदेशो सिद्धान्तैकभागसंख्या ॥ अभव्यानंतगुणाप्रमिता अन्नताने  
 तपरमाणवः प्रतिसृष्टां बंधमायातीति प्रत्येयबंधः ॥ इदानीं बंधकारणं काण्यते ॥ ॥ जोणाप्यदिषेदसादिष्ट

अणुभावाकषायदेहेति॥ योपात्सकृतिप्रदेशोऽस्यित्यनुभावाकषायतो भवतइति॥ तयोहिनिश्चयेननिः  
क्रियाणामपि शुद्धात्मप्रदेशानाव्यवहारेणपरिस्यदन्हेतुर्यमाः तस्मात्प्रकृतिप्रदेशवंधद्वयंभवति॥ निर्दे  
षपरमात्मभावनाप्रतिबंधवर्त्तनोधादिकषायाद्यादायात्स्थित्यनुभावावेधद्वयंभवतीति॥ ३॥ अत्राप्रवेबंधे  
चमिष्यात्वाविरत्यादिकारणानिसमानानि॥ कोविशेषइतिचेत्॥ नैव॥ अथमक्षरैकमेकंधानायागमनमा  
श्रवः॥ अगामनानंतरं॥ द्वितीयपक्षणादौजीवप्रदेशाखवस्थानंवंधइतिभेद॥ यतस्थपोषाकायाहंधचतुष्ट  
यंभवति॥ तत्तत्सर्वबंधविनाशार्थोपापाकषायत्यागननिजशुद्धात्मनिभावनाकर्त्तव्येतितात्पर्यं॥ ३३॥ एवं  
बंधव्याव्यानेनमज्ञेयनद्वितीयंस्थलागते॥ अतर्जुर्दृगाथहृदयेनसंवरपदायोः कथ्यते॥ तत्रप्रथमगाथा  
योभावसंवरइच्यसंवरस्त्वस्तेनिस्तूप्येति॥ ३॥ चिदरापरीराणामयोः कथ्यंभूते॥ कर्ममाश्रवनिरोधनेहेतुः सभा  
वरंस्तेनिस्तु॥ दद्यात्सर्वोहो॥ अस्ते॥ ३॥ चिदरापरीराणामयोः कथ्यंभूते॥ कर्ममाश्रवनिरोधनेहेतुः सभा  
वसंवरंभवति॥ रत्नसुतं॥ दद्यात्सर्वोहो॥ अस्ते॥ ३॥ चिदरापरीराणामयोः कथ्यंभूते॥ कर्ममाश्रवनिरोधनेहेतुः सभा

तद्यथा निश्चयेन स्वतः सिद्धत्वात्परत्कारणनिरायेत्तः सैवेवाविनश्यत्वात्तन्निश्चयः परमेद्योतस्वभावः  
त्वोत्स्वपरप्रकाशानसम्प्रत्ययः अनाद्यनंतत्वादादिमध्यांतमुक्तः दृष्टक्रान्तानुभूतभोगाकांक्षास्तुनियतान  
बंधादि समस्तगणादि विभावमत्तरहितत्वादत्यंतनिर्मलः परमै चेतन्यविलासलक्षणः त्वाच्चिदुल्लस  
राणिर्भरः स्वाभाविकपरमार्थानैदकलक्षणत्वापरमसुखमूर्तिः निराश्रयसहजस्वभावत्वात्सर्वकर्मोसं  
वरेहेतुरित्युक्तलक्षणः परमात्मा तत्सभावभावेनात्यन्त्रायोगोसोऽश्रुद्धे चेतनपरिणामः सभावसंबन्धोऽभ्युत्ति  
यस्तु भावसंबन्धत्कारणभूता इत्यन्तकार्ये भूतानवतरद्रव्यकर्मगामनाभावः सद्व्ययसंबन्धः इत्यर्थः ॥ अथ  
वरविषयेनयविभागः कियते ॥ तथा हि मिथ्यादृष्टादिद्वौगण्यकषाययथैतत्तुमुपर्युपरि संदृष्ट्वात्तारत्तम्पन  
तानदश्रुद्धनिश्चयेयावर्त्तते ॥ तस्य मध्ये पुनर्विषयस्थाने भेदेन श्रुभाश्रुभश्रुभानुमानस्तत्प्रमुपयोगागत्रयतिथ  
ति ॥ तत्र च्येते ॥ मिथ्यादृष्टिसासादनमिच्छाप्रपञ्चास्थानेषु पुनरित्येव दत्तनाश्रुभोपयोगोऽवर्त्तते ॥ ततोऽप्य  
संयतसम्पदृष्टिश्चावकप्रमत्तसंयतोऽप्यलोकायां यदीयं निश्चुद्धोपाययोगासाध्यक उपर्युपरितारत्तम्पनश्रुभाप्ये





कारणेनापि स्वकलानिरावरणेन मुकुटनभाच्यमुपादानकारणसदृशकार्ये भवतीति वचनात् ॥ ४ ॥ तत्रोक्त  
रं दीयते ॥ युक्तायुक्तं भवतायेति किं तूपादानकारणमपि बोद्धव्यं किं कार्यस्याधस्तनवर्गीकोपादान  
कारणवत् ॥ मन्मथकलयाकार्ये स्यामृत्पिंडस्य सत्केषाशुक्ललोत्पादानवदिति च कार्योदेकोद्देशान  
भिन्ने भवति ॥ यदीदमुनरेकोत्तेनापदानकारणस्य कार्येण सह भेदा भवेत् ॥ तर्हि पूर्वोक्तस्वर्णोप  
श्लेकादृष्टांतदयवत्कार्यकारणभावो न घटते ॥ ततः किं सिद्धिः ॥ एकं दर्शनं निरावरणत्वे द्वायाप्यशमि  
कज्ञानलक्षणोपेकं दर्शयति स्वरूपे विवर्तितैकं दर्शयुक्तं न पेन संवरयावत्वाच्च शुद्धयेयागास्वस्त्वमु  
क्तिकारणं भवति ॥ यच्च लक्ष्यपर्याप्तसूक्ष्मनिगोदजीवेनित्याद्यादि निरावरणं ज्ञानं धूमपते ॥ तदपि सूक्ष्म  
निगोदसर्वजघन्यक्षयोपशमोपक्षयानिरावरणं न च सर्वथा ॥ कस्मादिति चेत् ॥ तदावरणोजीवाभा  
वः प्राप्नोति ॥ वस्तुतः उपरितनक्षेपोपशमिकमेव ॥ यदीदमुनर्लोचनपरलस्येकोद्देशानिरावरणवत्केव  
लज्ञानासत्त्वं भवति ॥ तथैकं दर्शनं पित्रोत्पादकप्रत्यक्षताप्राप्तिन च तत्रादृश्यते ॥ ४ ॥ किंतु

प्रचुरो मेघप्रच्छादितो विवर्चनिविडलोचनपरलवद्धोस्तोके प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ अथ चक्षोः पशामृतक्षणाक  
 यते ॥ सर्वप्रकारेणात्मगुणप्रच्छादिकाकर्मप्राक्तयसर्वघातिसर्द्धकानि भण्यते ॥ विवादि तैव केद्रेनात्मगुण  
 प्रच्छादिकप्राक्तयोदशघातिसर्द्धकानि भण्यते ॥ सर्वघातिसर्द्धकानामुदयाभावएवक्षयोस्तथामयास्तित्व  
 मुपशममुच्यते ॥ सर्वथाऽनुदयाभावकलक्षणाक्षोयणसहितउपशमः ॥ तेषामेव केद्रेषाघातिका नामुदयसम्ब्रितिस  
 मुदोयनक्षयोपशमो भण्यते ॥ क्षोयोपशमो भवः ॥ क्षोयबोदशघातिसर्द्धकोदयोपि  
 सेत्तिनीव एकेद्रेन ज्ञानादिगुणलभेत यत्र स क्षोयोपशममिकाभावः ॥ तेन विंशतिं ॥ पूर्वीक्तसूक्ष्मनिर्गो  
 दनीव ज्ञानावर्णीयेदशघातिसर्द्धकोदयसतेत्येकद्रेन ज्ञानं गुणं लभेत तेन कारणेन तत्तद्क्षायापशमि  
 के ज्ञानं ॥ न च क्षायायिकं ॥ कस्मोदकोद्रेतोदयसद्भावादिति ॥ अथ मन्त्रार्थः ॥ यद्यपि पूर्वोक्तं श्रुत्वाप्येगालक्ष  
 णं क्षोयोपशममिकाज्ञानं मुक्तिकारणं भवति ॥ वयं यद्यपि ध्यायतापुरुषेण यदेकसकल निरावर्णमखंडेव  
 सबलविमलकेवलज्ञानलक्षणेपरमात्मस्वस्तेतदेवाहं न च खेदज्ञानस्तु प्रति भावनीयं ॥ एवं संवत्तत्त्व

आख्याविषयनयविभोगाज्ञातव्यमिति॥ अथसंबलकारणभेदात्कथयतीत्येकापातनिकाद्वितीयातुके॥  
कृत्वासंबरोभवतीति॥ प्रष्टुप्रत्युत्तरं ददाति॥ इतिपातनिकाद्वपमनसिधत्वासूत्रमिदंप्रतिपादयति॥ भ  
गवान्॥ ॐ भवदसमिदिगुतोऽहं॥ धम्ममाणुपेहापरीसहजऊय॥ चारित्तं वडो भेदय्या॥ राणयत्ता भावित्तं पविस्सरा  
॥ वदसमिदिगुतोऽहं धम्ममाणुपेहापरीसहजऊय॥ अतसमितिगुसयः॥ धम्ममाणुपेहाधर्मस्तथेवानुप्रदत्ताः॥  
परीसहजऊय॥ परीसहजपञ्च॥ चारित्तं वडो भेदय्या॥ चारित्तं वडो भेदयुक्तं॥ एतादृशाभावसंबरोविसेससा एते  
सर्वमिहित्वाभावसंबरोविशेषाभेदाज्ञातव्या॥ इति॥ ॐ अथविस्तरः॥ निश्चयेपनविश्रुद्धज्ञानदर्शनस्व  
भावानिजात्मतत्त्वभावतोत्पन्नसुखसुधास्वादवलेनसमस्तश्रुभाश्रुभराणादिविकल्पनिवृत्तिव्रतं॥ य  
वहोरेणतत्साधकहिंसान्ततोत्तयावम्परिग्रहज्ञातवर्जनीवनिश्चितलक्षणं चविधं ब्रूते॥ निश्चयेना  
नेतज्ज्ञानादिस्वभावोविनिजात्मसमं सम्पगसमस्तरागादिविभावयोरित्योगानतद्वीनतच्चित्ततन्मयत्वेन  
अथनागमनं पोरणामनेममिति॥ अवहोरेणत्वद्विहंगसहकारिकारणभूताऽप्राचोष्ट्रचराणि गुण्योर्त्त

इदं भावैषणादाननिर्दोषोत्सर्गसंज्ञापंचसमिन्तयः ॥ निश्चयेन सहजश्रुष्टात्मभावनालक्षणाट्ट स्यानेन संसा-  
रकारणरागादिभयात्स्वस्यात्मनो गोपने प्रच्छादने ऋयं न प्रवेष्टानं रक्षणे गुप्तिः ॥ अथ हरेण यो हरेण साध-  
नार्थे मनोवचनकायव्यापारनिरोधो गुप्तिः ॥ निश्चयेन संसारे पतंतमात्मानं मोक्षस्यानेधरत्नोति विष्णु-  
श्च ज्ञानदशी न लक्षणा निजभावनात्मको धर्मः ॥ अथ हरेण तत्साधनार्थं देवं प्रनेष्टादिबन्धपदे धरती-  
ति उत्तमं दामादिमावर्जुं वसत्यशौचं संप्रमत्तपस्त्वागा किंच न्यत्र मृच्येयं लक्षणेणोदप्राप्रकारो धर्मः  
द्यादशानुमेच्छाः कथ्यन्ते ॥ अथ धृवाशरणं संसारे कल्पान्यत्वाश्रुत्याश्रवसं वरनिर्जैरत्नोत्कडुद्वैभवा-  
धिधर्म्मो नु चिंतनमनुमेच्छाः ताश्च कथ्यन्ते ॥ तद्यथाः प्रव्यार्थिक नयेन टंको लोकाणां ताथैवेक स्वभावत्वे-  
नाविनस्वस्वभाव निजपरमात्मप्रव्यादन्यो ज्ञेयजो वसंवेधे अश्रुद्धिनिष्ठगनयेन रागादि विभा-  
यं भावकर्म अनूपचरितासंभूतव्यवशरेण प्रव्यकर्म स्तुं च ॥ तथैव तत्स्वस्वामि संबंधेन ग्रहीतेयं चेतने-  
च नितादिकं अचेतनं सुवर्णोदिकं तदुभयमिच्छं चेत्पुक्तलक्षणे तत्सर्वमद्रुचमिति भावोपेतत्वं तज्ज्ञा-

वनासीहितपुरुषस्यतेवाविशोगापिसत्युच्छिष्टेष्टिवममत्वेनभवति॥ तत्रममत्वाभावाद्यविनस्वरनिजपरमा  
 त्मानमेवभेदोभेदरत्नत्रयभावनाभावयति॥ यादृशमविनश्यत्मात्मानंभावयतितादृशमेवाच्छयानंतसु  
 खस्वभावमुक्तानंप्राप्नोतीतिअध्वानुपेक्षागता॥ अथानिश्चयरत्नचयपरिरिणंतस्वश्रुक्षात्मद्रव्यतद्व  
 हिरंगमसहकारिणभूतंपंचपरमेष्ठ्याणधनंचराण॥ तस्माद्वहिरभूतायेदेवश्चक्रवर्त्तिशुभरवोति  
 भद्रपुत्रादेचेतना॥ गिरिहोमभूमिवरमणिमंत्राज्ञाप्रसादेवधादयः॥ पुनरेचेतनास्तदुभयात्मकाभिश्च  
 अमरणकालादौमअमरणोदाद्व्याघ्राग्रहितमृगावालकस्येवमहासमुद्रयोतच्युतपदिणप्रवप्रमण  
 नभवतीतिविज्ञेय॥ तद्विज्ञायभागाकांक्षास्त्यनिदानवेधादिनिरालंबनेस्वसंवेतिसमुत्पन्नमुत्वामृतमा  
 त्मेवेनस्वच्छात्मन्यवालंबनंरुत्वाभावनंस्वरोति॥ यादृशंप्रारणभूतमात्मानंभावयतितादृशमेवसर्वेषा  
 त्मराणाभूत॥ प्रारणागतवज्रयेजरसद्व्यनिजश्रुद्धात्माप्राप्तोतीतिप्रारणानुभेदाख्याख्याने॥ ४॥ अथयशु  
 द्धात्मद्रव्यादिवराणि॥ संपूर्वोपूवमिअपुल्लद्रव्याणिज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मस्वरूपेणप्रारोपोषणाव्या

प्राप्तयानादिपंचेन्द्रियविषयस्त्वेषाच्चानंतवारानग्रहीत्वेत्योमुक्तानि ॥ इतिद्रव्यसंसारः स्वयमुद्धात्मद्रव्यसंवे  
 द्यैः सहजमुद्धे लोकास्त्राप्रामेतासंख्यप्रदेशोभ्योभिन्नायेलोकास्त्रैत्रैकैवाग्नेदरात्वाप्या  
 नंतवाराण्यचनयातो नमृताये जीवः संकायिप्रदेशानास्तोतिद्वित्रसंसारः ॥ स्वयमुद्धात्मानुभूतिस्त्वर्पिनिर्वि  
 कल्पसमाधिकांलविहयपत्येकं दशकोटकोटिसारापमप्रामेतात्साधिपयवसधिपयैकवसमेयना  
 नापरावर्तेनकालेनानंतवाराण्यजोवायचनयातो नमृतः संसमेयानास्तोतिविकल्संसारः ॥ अथभेद  
 रत्नत्रयात्मकसमाधिवेलनसिद्धिगतोत्वात्मापलाब्धिलक्षणासिद्धयर्थोयस्वरूपेणोसौवुत्पादोभवस्त  
 विहायनाएकतिरिखनुष्यभेवयुतथैवदैवभेवयुचोतिस्त्रयरत्नत्रयभावनागीहृतभोगाकांक्षानिदानपूर्व  
 कद्रव्यतपस्त्राणस्त्वर्पिनिर्दिष्टाचेलननचैर्गैवपक्वयेत ॥ ४६ ॥ स्वयमेवसंख्येते॥ ४६ ॥ इतिद्रव्यसंसारः  
 पदानिचत्पञ्कभवेविध्वंसकनिजमुद्धात्मभावनापरिहृतोभवोत्पादकमिश्रात्वरारादिभावनासहि



तस्य सन्त्रयं जीवाऽननवारा न जीवितो मृतश्चेति भवः संसारो ज्ञातव्यः ॥ अथ केनो संसारः कथ्यते ॥ त  
 द्वाया ॥ सर्वजघन्य प्रकृतिबंधं प्रेक्ष्य चेदानीं सर्वजघन्यमेतवचनकायपरिस्थं दृष्ट्वा एतौ श्रय  
 संख्येय भागाप्रमितानि च नु स्थानपतितानि सर्वजघन्येण गस्यानानि भवेति तथैव सर्वोत्कृष्टप्रकृतिबंध  
 प्रेक्ष्य चेदानीं मितानि सर्वोत्कृष्टमेतवचनकाय व्यापारस्तृणाणि तद्योगश्चेत्यप्यसंख्येय भागाप्रमितानि  
 च नु स्थानपतितानि सर्वोत्कृष्टेण गस्यानानि च भवेति ॥ तथैव सर्वजघन्यस्थितिबंधं निमित्तानि सर्व  
 जघन्यकथायाश्च स्वसायस्थानानि ॥ तद्योग्यासंख्येयलोकाः प्रमितानि षट्स्थानपतितानि च भवेति ॥ त  
 थैव च सर्वोत्कृष्टस्थितिबंधं निमित्तानि सर्वोत्कृष्टकथायाश्च स्वसायस्थानानि तान्यप्यसंख्येयलोकाश्च  
 मितानि षट्स्थानपतितानि च वेति ॥ तथैव सर्वजघन्यानुभावांच धनिमित्तानि सर्वजघन्यानुभावाश्च  
 वसायस्थानानि ॥ तान्यप्यसंख्येयलोकाः प्रमितानि षट्स्थानपतितानि च भवेति तथैव च सर्वोत्कृष्टानु  
 भावांच धनिमित्तानि सर्वोत्कृष्टानुभावाश्च स्वसायस्थानानि ॥ तान्यप्यसंख्येयलोकाश्च प्रमितानि षट्

स्यान्त्यतिसानिचविज्ञेयानिच॥ तेनैवप्रकारेणस्वकीयस्वकीयअधेयतारतम्येनमध्यमानि  
चभवेति॥ तथैवजाघन्यासुत्कृष्टपुण्यैर्तानिज्ञानानुवरणोदभूलात्तरप्रकृतौनास्त्यतिबन्धस्थानानिचतानि  
सर्वीणोपरसागमकथितानुसारेणनेतचारानप्रमितान्यनेनजीवेनपरकिंतुपूर्वेन्तासमस्तप्रकृतिबन्धा  
देनात्तद्भावितप्रकारेणानिविशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावनिजपरमात्मतत्त्वसम्पक्कप्रदानज्ञानानुवरण  
रूपाणिपानिसम्पद्दर्शनज्ञानचोरित्राणितान्यवनलब्धानीतिभावसंसारः॥ ४॥ एवंपूर्वीक्तप्रकारे  
णप्रथमद्वैतकालिभवभावस्वरूपेचप्रकारसंसारभावयेतो॥ अस्यजीवस्यसंसारतौतश्चशुद्धात्मसंवि  
त्तिविनाशकेषुसंसारवृष्टिप्रकारेषुचमिथ्यात्वविरतिप्रमादकषापयोगेषुपरिणामेनजायते॥ किंतु  
संसारतीतसुखास्वोदरेताभूत्वास्वशुद्धात्मसंवित्तिबलेनसंसारविनाशकनिजनिर्जनपरमात्मन्य  
यभावनाकेगतिततश्चयादृशमेवपरमात्मानभावयतितादृशमेवलब्धासंसारः विलक्षणायाद्वैदप्रले  
नकालेतिखंतीति॥ अयंतुविशेषः॥ नित्यनिगोदजीवान्विशुष्यपंचप्रकारसंसारव्याख्यानंज्ञातव्यं॥ क

दितेचेत् नित्यनिगोदजीवात्कालत्रयेपित्रसत्वंनास्तीति तप्याचोक्तं अचिदप्रणताजीवा अति  
 णपन्तेतसाणपरिणामो भावकलेकसुपुडरा रिणोदवासंणमुंचेति ५४ अनुपदितोय अनादि  
 मिष्णद्वयोपि भरत्पुत्राद्वयोर्विरात्याधिकानवशतपरमाण ६२ तेभिनित्यनिगोदवासितः द्वा  
 यितकर्मोणि इणोपाः संजातास्तेषांचपुंजो भूतानामुपरि भरत्स्तिन्यापोदादतस्ततस्तेमल्यपि  
 द्विगुमारादयो भरत्पुत्राजालास्तेचैकानचिदपिसहनुचंटीति ततोभरेतेनसमवसरणेभावावानुपेष्टा  
 भगवताच प्राप्तनंबतोति कथितं सत्स्क्रुतव्योचेतपोगृहीत्वादितातः स्तोत्रकालेनेमदिताताः  
 आचारोगाराधनादीपनेकेनकथितमास्ते ६३ इति संसारानुभूदगाता अथैकत्वा नुपदत्तकथंते  
 तद्याथा निम्नपरत्वेचयत्नद्वौणकत्वभावनापरिणतस्वजीवस्यनिम्नपनेनसंज्ञानं हंतमुवाच  
 नेतगुणाधारभूतैकत्वज्ञानमेवैकं संहजंशरीरं शरीरं कार्यः स्वस्त्येवंन चमसधातुमयोदास्विकशरी  
 रं तेषैवातीरोऽनुध्मीनविलक्षणपरमसामायकलद्वौणकत्वभावनापरिणतं निजात्मतत्त्वमेव

केसदासास्वत्तप्राप्तिः सत्कारो परमोवे धुनेच विनस्वरहितकारो पुत्रकलचो गोत्रादिः तेनैव अकारेण परमोप  
 द्वासेयमलक्षणेकत्वभावनासीहेतुस्वयुद्धात्मपदार्थे एकस्वाविनस्वरहितकारो परमोर्थः नचसुवर्णे  
 दृश्ये ॥ तस्यैव निर्विकल्पसमाधिसमुत्पन्ननिर्विकारपरमानन्दकालक्षणाकुलत्वस्वभावात्प्रमुह  
 मैवेकसुखं नचकुलत्वात्पादकेंद्रियसुखमिति वास्मादिदं देवं धुजनमुवर्णोच्चैर्धेयसुखादिकं जीव  
 णनिश्चयेन निराकृतमिति चेत् ॥ यतो मरणकाले जीव एव भवति तस्याच्छतिः नच देहादीनि तस्यै  
 वरोगव्याप्तिरकोशविषयकं ॥ आयादिः ३ ध्मेनरहितस्वच्छात्मिकसहायो भवति ॥ तदपि कथमिति चेत् ॥ यीद  
 चरमे देहा भवति तर्हि केवलज्ञानादिव्यक्तं तत्त्वेमेतन्निष्प्रापयतीत्यर्थः ॥ अथ चरमे देहस्य तु संसारस्थितिर्ह्ये  
 कं कृत्वोद्वेगं प्राप्य मुदप्यसुखं दत्त्वा च पञ्चात्पारपर्येण मोक्षं प्रापयतीत्यर्थः ॥ तयोच्चात्संसारं तदेव ग्रास  
 यो ॥ विपत्त्येकं किंतु प्राणमेवाणो जायावत्सोपावड ॥ परं भवसासंपन्नो एक ॥ ५५ ॥ एवमेकत्वभावनापक्षेन ज्ञा  
 त्वानिरतरे निजयुद्धात्मिकभावनाकस्तेव्या इति एकत्वा नुप्रच्छाप्ता ॥ ५६ ॥ अथान्यत्वानुप्रच्छाकथयति

पुनरुक्तानि यानि देहं धुन न स्वर्णोद्यथेदि यमुखादेति कर्मोद्योत त्वेन विन स्वर्णाणि तथैवेह प  
स्यार्थः पूर्वोक्ता नियानि देहं धुन न स्वर्णोद्यथेदि यमुखादेति कर्मोद्योत त्वेन विन स्वर्णाणि तथैवेह प  
भूतानि च तानि सर्वोक्तिं कोत्कोणो ज्ञायेकस्वभाव त्वेनोपस्थात् सर्वप्रकारोपोदपभूतानि विचार्य समैवेत  
न्येचिन्मत्कार स्वभावा निजय रमात्मपदायेन निश्चयेन गतान्यानि भिन्नानि तस्य पुनरात्मा प्रत्योभिन्न  
इति प्रयमित्रभावः स्वात्मानुप्रदाया मेकारुमित्यादि विधिस्तेषां प्रदाया विधिनिषेधस्तेषां विषयस्ता  
दयो मत्सत्कारोपमदोयान भवेतीति निषेधस्तेषां इति स्वात्मानुप्रदाया विधिनिषेधस्तेषां विषयस्ता  
न्यथेतेष्व इत्यन्यत्वा अनुप्रदाया समाप्ताः अतपरममुचि त्वानुप्रदाया विधिनिषेधस्तेषां विषयस्ता  
सांणतकारेण त्वन्नेत्वा तेषां समाप्तमेवोपस्था मज्जाशुक्राणि धातव इत्युक्ता मुचि ससधा तु मय  
त्वेन तस्यानामिकादिनवरं धर्मापि स्तेषां मुचि त्वान्तयेव मृत्पुणेषाद्यमुचि मत्तानां मुत्पत्तिस्था  
नत्वाच्चा मुचिरपेक्षः न केवलममुचि चकार एण त्वना मुचि स्वस्तेषां मुचुत्पादकत्वेन वा मुचिः मुचि  
जधमाख्यवत्त्वोदेनाममुचि त्वत्पादकत्वात् मुचिः इत्यनो मुचि त्वत्वेन व्योतेः सत्त्वमुचि केवलं ज्ञा

नोदियुगानामाधारभूतत्वात् स्वयंनिम्बेन शुचिस्तत्त्वात् तत्रापमात्मैव शुचिः जीवोवमृजोवमिहैव  
 विरियाहोवज्जुजादोषाः तं जाणवंच भवेत् विमुक्तपरदेह भवति यः ॥ ५६ ॥ इति गाथा कथित निमित्त ब्रह्म  
 ये चोच्चैर्यन्त्रिपरमात्मनि स्थितानो मय बलभेते तथैव ब्रह्मचारि सदा शुचिता वचना तथा विध्वंस्मृचारि  
 णामेव शुचित्वं न च कामक्रोधादि रितानां जलस्तानां दिशो च यितयेव च ॥ ५७ ॥ जन्मना जायेत मृदः  
 क्रिया पाद्विज उच्यते ॥ युतेन श्वाचि यो ज्ञेयो ब्रह्मचार्येण ब्रह्मणः ॥ इति वचनात् स एव निश्चय मुकुटवा  
 म्बुणाः ॥ तथा चोक्तं नारायणेन युधिष्ठिरं प्रति त्विशुद्धात्मनो दास्तामेव परमशुचित्वकारणे न च लो  
 किकतां गादि तौर्यस्तानादिकं ॥ ५८ ॥ आत्मानो दास्य मतोऽप्यपूर्णः सत्यावहादीस्ता तदा द्योर्भिः ॥ तत्रा  
 मियेवं कुरुते पुत्रनवारीणां शुद्धातिचानरात्मा ॥ इत्यशुचित्वानुप्रदत्तात् ॥ अत ऊर्ध्वमाश्रवात् प्र  
 दत्ता कथ्यते ॥ समुद्रं स विष्णुपातवरये जीवो द्रिपान्धा श्रैवः संसारसागो रप्यततीति वार्तिकं ॥ अतो द्रिप  
 शुद्धात्मसंवेति विबलक्षणा निस्वर्गानरसन द्वा एण चक्षुश्चात्राणि द्रियाणि भण्यते ॥ परमाप्यश्रममूर्तिपर

मात्मस्वभावस्य चो॥ भोत्यादक्तो॥ ज्ञाधमानमायातो॥ भक्वषायाप्रधिधोयते॥ रागादिद्विकल्पनिवृत्ति  
 स्त्वायाः शुद्धात्मानुभूते॥ प्रतिकूलानिहिंसान्तस्तेषां त्रिमूर्पोरग्रहप्रवृत्तिस्त्यागिणं चाप्रतानि॥ निः  
 क्रियनिर्वैकल्यरात्मतत्त्वविपरितामनोवचनकायव्यापारस्त्या॥ परमागोमाक्तासम्यक्तक्रिया॥ मिथ्या  
 त्वक्रिया॥ इत्योदपंचविंशतित्रियाउच्येते॥ इन्द्रियवक्वषायाप्रतक्रियास्त्याश्रवानंगास्वसूयतीदृजैर्य  
 यथासमुद्रेऽनकरत्नं भांडपूर्णं सकिं प्रपातस्य जलप्रवेशसंतिपातोभवति॥ न च वलापचनेन प्राप्नोति॥ तथै  
 सम्पदद्वयैर्न ज्ञानचरित्रजलक्षणाऽमूल्यरत्नं भांडपूर्णं जीवयोतस्य पूर्वोक्ताश्रयद्वारैः कर्मजलप्रवेशो  
 सति संसारसमुद्रपातोभवति॥ न च केवलज्ञानाद्यावाधसुखाद्यनंतगुणत्वात् पूर्णभूतिरवलापचनेन प्रा  
 प्नोति॥ एवमाश्रवणातेदोषानुचितं न माश्रवानुप्रक्षान्नाज्ञातव्येति॥ ८॥ अथ संस्कारानुप्रक्षान्नाकार्यते॥ त  
 यात्तेव जलपात्रं छिद्रस्य ऊपेन सति जलप्रवेशाभावनिर्विघ्नेन वलापचनेन प्राप्नोति॥ तथा जीवजल  
 पात्रं निजशुद्धात्मानुभूतिरक्लेशं श्रियाद्याश्रवकं छिद्राणां ह्यपेन सति कर्मजलप्रवेशाभावनिर्विघ्नेन के

धनेतगुणरत्नपूर्णमुक्तेवलापननं प्रप्नोतीति एवं सर्वगुणानुचितनसंवरानुयुक्ताज्ञातव्यति ॥ ५८ ॥

अनयोने प्रियं नो मच्छति ॥ ५९ ॥

दिकं मलपाचकमग्निदोषनं चोषधं गृह्णाति तनचमलपाचकमलानां पतनगलेन निर्जरेन सति सुखे भवति ॥ तथा ययं भव्यजो विष्यजो ज्ञेयनकाहारस्यानो यमिष्यात्वरणाद्युज्ज्ञानभावेन कर्ममलानां संचयसति मिष्यात्वरणादिकं त्यक्त्वा परमाषधस्यानो यजो वितमरणात्लाभसुखः ॥ खोदिसमभावनाप्रतिपादकं कर्ममलपाचकं च ॥ शुद्धध्यानानि देवकंच जितवचनौषधं संचेत तनचकर्ममलानां गलेन पतनेति स्मरेन सति सुखे भवति केच ॥ यथास्वर्गापधोमानजो गोभो वयः ॥ रंजनांततदजो गोतो यिनचिस्मरति ततश्चाग्निजो ज्ञेयनकाहारयोरद्वयति ॥ तनचसर्वदेवसुखे भवति ॥ यथागोवैवर्के ज्ञेयौ प्याप्तौ न गृध्रमपय भवति ॥ इति वचनाद् ॥ खोदित्यक्तिलेपधर्मयोरणाभा जायते ॥ तातः ॥ ५९ ॥ खोदित्येन चिस्मरति ॥ ततश्च निजवरमात्मानुभूतिबलेन निजराशे दृष्टुं कृतानुभूतभागां काक्षां दिवि भावयति रणामत्यगास्तेः संवे





[illegible]

नद्याविंशदष्टाभिंशतिचतुर्विंशतिविंशतिषोडशासहस्रप्रमितानि योजनानि ज्ञातव्यानि ॥ तिर्यग्विस्तारस्तु च  
तुर्द्विभागः ॥ यद्यपि त्रिसनाद्यपेक्षेयकारज्जुप्रमाणस्तथापि त्रिसरोहतरोहिभोगोलिकात्प्रमाणमिति ॥ तथा चै  
तन्भुवामंतस्पृशंतीना ॥ लोकांतसर्बोद्विचुः ॥ अत्र विस्तारः ॥ तिर्यग्विस्तारः ॥ त्र्यंतामंश्च नमंदरावागाहः  
योजनसहस्रवाङ्गुल्यामध्यलोकेणावित्राशुर्ण्येति ॥ तस्याधोभोगोषोडशासहस्रवाङ्गुल्यः ॥ एव  
भागातिथिति ॥ तस्मादप्यधचतुरश्रोति योजनसहस्रवाङ्गुल्यः ॥ एकभागातिथिति ॥ तत्रात्तरभोगोसुरकुले  
ति सहस्रवाङ्गुल्याप्रबद्धलभोगातिथिति ॥ एवं तत्राभापृथ्वीविभेदाज्ञातव्या ॥ तत्रात्तरभोगासाक्षात्  
विहाय नवप्रकारभवनवासिदवानां ॥ तथैव राक्षसकुले विहाय सप्तप्रकारव्यंत्सेदवानामावासाज्ञात  
व्या इति ॥ एकभागपुनरस्तु सुपाणाराक्षसानो चेति ॥ अथ ब्रह्मलभोगानां क्वास्तिथिति ॥ तत्र ब्रह्मभूमिकथा  
सादृशदधोऽधः सर्वे पृथिवीपुस्वकीयवाङ्गुल्यात्सकाशादधोऽपरिचैवैकं योजनसहस्रं विहाय मध्यभा  
गे भूमिज्जमेगणपटलानि भवति ॥ त्रयोदशकाक्षानवसप्तपंचत्र्यंसाख्यानि ॥ सान्यवसर्वसमुद्रोयनपुनरे

कोनपंचाशत्संज्ञानि० पटलानिकोर्षः प्रस्ताराद्द्रकोत्तभूमयप्रति० तत्ररत्नप्रभायासोमंतसंज्ञे  
 प्रथमप्रस्तोरनलोक्बद्धसंख्येययजनविस्तार० मध्याविलेतसंप्रकसंज्ञासस्यचतुर्दि० भोगप्रतिदिशंपे  
 स्तित्त्वेरायान्यसंख्येययजनविस्ताराणेषकोनपंचाशद्विलानितयेद्यविदिकचतुष्टयप्रतिदिशंपेस्ति  
 दिगांशतरेषुपेक्षितरहितेवनपुष्पप्रकारवत्कानिचिंतसंख्येययोजनविस्ताराणिकानिचिरसंख्येययो  
 जनविस्ताराणिपानितिष्ठितेषाप्रकीर्णवकसंज्ञा० इतोऽप्रकट्रेणोचदप्रकीर्णवकस्त्वेराविधानरक्ता  
 भवंतीत्यनेनक्रमेणप्रथमपटलव्याख्यानेविज्ञेय० सैयवपूर्वकैकोनपंचाशत्पटलव्ययमेवव्याख्या  
 नक्रमः कित्वष्टष्टाणैर्वैकैकापटलप्रत्येकैकंक्षेपतेयावत्सप्तष्टमणिव्याचतुर्दिशा॥ भोगव्यकंविलेतिष्ट  
 रत्नप्रभादिनारकंदहोत्सेधः कथ्यते० प्रथमपटलोहस्तत्रय० ततः क्रमवद्द्व्यावसानव्यादशपरलेस  
 शचापानिहस्तत्रयंमगुष्टष्टकंचेति० ततोद्वितीयपृथिव्यादिषुचरैर्मद्रकेषुद्विगुणाद्विगुणोक्तिप्रमा

तो सप्तममृषिवां चापशतपंचकं भवति ॥ उपरितनरके यदुत्कृष्टौ त्सेधः ॥ स्वाधस्तनरके विषोवाधिको जघन्यो  
 भवति ॥ तथैव षट्त्वे आयुः प्रमाणं कथ्यते ॥ अथ मृषा यि व्याप्रथम षट्त्वे जघन्ये न द्वा स हस्त्र चर्यो गि ॥ ततः ॥ १ ॥  
 गोमोक्तं कमवच्छावसात् षट्त्वे सर्वोत्कर्षेणैकसागरो यमः ॥ ततः ॥ परं द्वितीयमृषा यि व्याप्रथम षट्त्वे जघन्ये न द्वा स हस्त्र चर्यो गि ॥ ततः ॥ १ ॥  
 प्राससदृशद्विविंशति त्रयस्त्रिंशत्सागरो यमः ॥ एतद्व्युत्कृष्टजो विते ॥ यच्च प्रथममृषा यि व्याप्रथम षट्त्वे जघन्ये न द्वा स हस्त्र चर्यो गि ॥ ततः ॥ १ ॥  
 समयाधिकं जघन्यं ॥ तथैव षट्त्वे षु च ॥ एवं सप्तममृषा यि वीर्यं पतं ज्ञातव्यं ॥ स्वश्रुद्वात्मसंवित्ति लक्षणा नि  
 श्रुत्परत्नत्रयविलक्षणेः ॥ तीव्रमृषादशो न ज्ञानचारैः ॥ परिणतानामसंज्ञिपेवं प्रियसरउपक्षो सप्ये  
 सिंशुद्धीणां क्रमेणारत्नप्रभादिषट्पृथिवीषु गमनशक्तिरस्ति सप्तम्यानुकर्मभूमिर्मेजनुष्माणामत्स्ये  
 णामेव किंच ॥ यदि कोपि नंतरं नरके गच्छति तदा पृथिवी क्रमेण षट्सप्तषट्पंचचतुस्त्रिंशदिसंख्यचारभे  
 व किंचित् ॥ सप्तमनखादागताः ॥ पुनरप्येकवारं तत्रात्पत्रवानस्के गच्छति प्रतिनिशमः ॥ नरकादागता ज्ञो  
 वाबले देवबासुदेवप्रतिवासुदेवचक्रवर्तिसंज्ञसलाकाः ॥ पुस्तधानभवंति ॥ चतुर्ये पंचमषष्ठमसप्तमनरेके

[illegible]

त्ववरोदादिभूभनामानः समुद्राश्च द्विगुणा द्विगुणविस्तारेण पूर्वोपरिवेक्ष्य च त्ताकाराः स्वयंभूमा एव पर्येताः  
 तिर्यग्विस्तारेण विस्तारोणातिवृत्तिः यत्तस्तेन वारणेन तिर्यगेत्ताको भण्यते मध्यलोकाश्च तस्यथा तेष्व  
 द्वेतरतोयाश्चासागरोपमलोभेच्छेदप्रमितव्यसंख्यातद्वीपसमुद्रेषु मध्ये जंबूद्वीपस्तिष्ठति स च जंबूद्वीप  
 पलक्षितो मध्यभागास्थितो मेरुपर्वतसहितो च त्ताकारेण लक्ष्म्या ज्ञानप्रमाणस्तद्विगुणा चिक्कं भण्यते यज्ञ  
 नलक्ष्म्या प्रमाणेन च तस्यास्कोरणावहिर्भोगे लब्ध एव समुद्रेण वेष्टितः सोऽपि लब्ध एव समुद्रस्तत्तद्विगुणविस्तार  
 रेण यो जनलक्ष्म्या प्रमाणेन च त्ताकारेण अवहिर्भोगे धातको खंडद्वीपेन वेष्टितः सोऽपि धातको खंडद्वीप  
 यस्तद्विगुणविस्तारेण यो ज्ञानलक्ष्म्या प्रमाणेन च त्ताकारेण अवहिर्भोगे कालोदकसमुद्रेण वेष्टितः सोऽपि कालोदकसमुद्रस्त  
 द्विगुणविस्तारेण बोडश यो जनलक्ष्म्या प्रमाणेन च त्ताकारेण अवहिर्भोगे षु पुष्करद्वीपेण वेष्टितः इत्यादि द्वि  
 गुणा द्विगुणचिक्कं भ्रः स्वयंभूमा एव द्विपस्वयंभूमा एव समुद्रपर्येतो ज्ञातव्यः यथा जंबूद्वीप लब्ध एव समुद्रवि  
 च्कं भ्रम्य समुद्रा यो ज्ञानलक्ष्म्या प्रमितत्तात्सकाशा धातको खंड एव कलक्षेणोणाधिकः तथैवा संख्येय द्वीप

समुद्रविष्कम्भेभ्यः स्वयंभूरमणसमुद्रविष्कम्भः एकलक्षेणाधिको ज्ञातव्यः ॥ एवमुक्तलक्षणेणैव संख्येयपद्मापस  
मुद्रबुध्नतरे देवानां पर्वितादुपरीगता आवासाः ॥ अथ भूभागागतानि भवनानि ॥ तथैव द्वापसमुद्रोद्गातानि पुरा  
णि च परमाणुमेतानि भूतलक्षणाणि ॥ तथैव रभाण्यं कभाणस्थितप्रत्तराऽसंख्येयभाणमाणासंख्येयव्यं  
तरे देवावासाः ॥ तथैव द्वापसतिलक्षणाधिकैर्कोटिसप्तप्रमितभवनवासिदेवसंबंधी भवनान्युत्पत्तिमज्जिनैश्च  
स्यालयसहितानि भवन्ति ॥ एवं प्रति संक्षेपेणानिर्गन्ते लोकव्याख्यातः ॥ ॐ ॥ अथानिर्गन्ते लोकमध्यस्थितेतामनु  
ग्रन्ते लोकव्याख्यायते ॥ तन्मध्यस्थितं जंबूद्वीपसमक्षेत्राणि कथ्यन्ते ॥ दक्षिणदिग्भागादारभ्य भरतैरुपवतह  
रिभिर्देहरण्यकैश्चैवैताराचत संज्ञानि सप्तक्षेत्राणि भवन्ति ॥ क्षेत्राणि क्षेत्रार्थः ॥ वर्षैर्वरादेष्टा ज्ञानपदा इत्यर्थः ॥ ते  
षां क्षेत्राणां विभागका रणाः षट्सु कुलपर्वताः कथ्यन्ते ॥ दक्षिणदिग्भागमादिं दक्षत्वादिमवन्महाहिमवन्निष  
धमौ लक्ष्मणा एव संज्ञा भरतादि सप्तक्षेत्राणामन्तेरुषूर्वापरायताः षट्सु कुलपर्वता भवन्ति ॥ क्षेत्राः ॥ वर्षधर  
पर्वताः सीमापर्वता इत्यर्थः ॥ तेषां पर्वतानुमुपरीकमेण क्षेपः कथ्यते ॥ पश्य महापर्वतानि ॥ चैवैस्सरिमहापर्व



रीकपुंडरीकसंज्ञाऽप्रकृतिमाः षट्प्रहा भवेति ॥ प्रहा प्रतिबोध्यैः ॥ सरोवराणीत्यर्थः ॥ तेभ्यपद्यादि षट्प्रहेभ्यः सर्वाङ्गो  
दागामवर्णितक्रमेण निर्गतायाश्चतुर्दशमहानद्यस्ताः कार्यन्ते ॥ तया हि हिमवत एवेतस्य पद्मनाभमहाद्रो  
र्द्धे क्रोत्रावगाहः ॥ कोशार्द्धाधिकषट्शतं योजनप्रमाणविस्तारपूर्वतो रणाक्षोरण निर्गतेत्यपर्वे तस्यापरे पूर्वोदयभा  
गेन योजनशतं चकंगच्छति ततो गंगकूटसमीपे दक्षिणेन वावत्य भूमिस्थ कुंडले पतति ॥ तस्माद्दक्षिणा  
क्षोरण निर्गत्य भारतक्षेत्रमध्याभागस्थितस्य दीर्घत्वेन पूर्वोपासमुद्रस्याग्निर्गते विजयार्द्रस्य गुरुक्षोरण निर्ग  
त्यततः प्रायेत्वं उर्द्धि भोगपूर्वे रणाव्यावत्यप्रथमावगाहो ये दक्षयादशगुणेन गच्छति पंचकावगाहेन तस्यैव प्रथ  
मविच्छं भोपे दक्षयादशगुणेन योजनार्द्धं सहितं द्धिषाष्टे योजनप्रमाणा विस्तारणा च पूर्वसमुद्रप्रविष्टां  
गा ॥ तया गां गावती संधुरयितस्मादेव हिमवत एवेतस्य पद्मप्रहा त्वर्ध्वै तस्यैवापरिमस्त्रिमक्षोरण निर्गतेत्यपञ्चा  
द्दक्षिणादि भोगानपात्य विजयार्द्धं गुरुक्षोरण निर्गतेत्यार्द्रत्वं उर्द्धि भोगपरिस्त्रिमेन व्यावत्यपरिस्त्रिमसमुद्रप्रविष्ट  
ति ॥ एवं दक्षिणादि भोगसमागता गां संधुभ्यां पूर्वोपायायेत न विजयार्द्धं पर्वतेन च षट्प्रहा कते भस्ते चे

त्रं ॥ अथ महाहिमवतपर्वितस्य महापद्मप्रहृष्टिद्विगणभोगनैरुमवतक्षेत्रमध्यसमागत्य तत्र स्थानाभिगि  
 रिष्वेतं योजनार्धनास्पृशतीतस्य वार्द्धिप्रदक्षिणां कृत्वा रोहितपूर्वसमुद्रं गता ॥ तथैव हिमवतपर्वितास्थित  
 यमप्रहृष्टत्वे रागागत्य ते मेव नाभिगिरिं योजनार्धनास्पृशतीतस्य वार्द्धिप्रदक्षिणां कृत्वा रोहितास्या पश्चि  
 मसमुद्रं गता ॥ इति रोहित्रे हितास्या संज्ञनदोष्यैरुमवत संज्ञनघन्यभोगभूमिं क्षेत्रं च गता त्वं ॥ अथ  
 नाथिघपर्वितं गिच्छनामप्रहृष्टिद्विगणनागागत्य नाभिगिरिपर्वतं योजनार्धनस्पृशतीतस्य वार्द्धिप्रदक्षिणां  
 कृत्वा हरित्वूर्ध्वसमुद्रं गता ॥ तथैव महाहिमवतपर्वितस्य महापद्मनामप्रहृत उत्तरभोगनागत्य ते मेव ना  
 भिगिरि योजनार्धनास्पृशतीतस्य वार्द्धिप्रदक्षिणां कृत्वा हरिकांतनामदीपयश्चिमसमुद्रं गता इति हरि  
 र्दीर्घां ता संज्ञनदोष्यं हरि संज्ञमध्यमभोगभूमिं क्षेत्रं च गता ॥ अथ नीलपर्वितास्थित केसरीनामप्रहृ  
 क्षिगणनागात्पुस्तंज्ञात्कृष्टभोगभूमिं क्षेत्रं च गता त्वोमसमीपे गजदंतपर्वतां भित्वा च प्रदक्षिणा  
 न योजनार्धने मेरुं विहाय पूर्वं ॥ मप्रशाखवनस्य मध्यं न पूर्वैर्विदेहस्य च मध्यं न सीतानामनदीपूर्वसमुद्र

सयेवनिषिधपर्वतस्थिततिगि॥ अनामद्रहाउत्तरदि॥ भोगानागत्येदवकुसुमं सञ्ज्ञोक्तमभोगभूमिच्छेत्रमध्येत्नम  
त्वोमेतसमीपेगजदंतपर्वताभित्वाचप्रदक्षिणोर्णोजनोर्द्धनमेतं विहाय पाश्चिमममद्रशालवनस्पृशमध्य  
नयश्चिमविदेहस्यमध्यनसीतोदापाश्चिमसमुद्रगता॥ एवंसीतासीतोदासंज्ञनदोषयविदेहाभिधानेक  
मिभूमिच्छेत्रेज्ञातव्यं॥ कु॥ अथयत्पूर्वांगासिंधुनदोद्यस्यविस्तारावगारुप्रमाणेभाषितं॥ तदेवच्छेत्रे  
क्षेत्रेनदोयुगलप्रतिविदेहपथं तं द्विगुणं ज्ञातव्यं॥ कु॥ अथयागाचतुर्दशसहस्रपरिवारनदीसहितसि  
धुरपितृद्विगुणसंख्यां॥ रोहिरोहितास्याद्यंस्ततोपिद्विगुणसंख्यानं॥ शुरेष्टरिकांताद्यमितितथ्याव  
द्विशत्याधिकोयोजनशतपंचकोमेकानविशतिभागोक्तैकयोजनस्यभागषट्केच॥ यदक्षिणोत्तरेणवर्त्म  
भूमिनासंज्ञोभरतक्षेत्रस्यविष्कंभोप्रमाणंतद्विगुणं हिमवतपर्वतं॥ तस्माद्विगुणं हिमवतं॥ क्षेत्रे॥ इत्यादि  
द्वेगुणं द्विगुणं विदेहपथं ज्ञातव्यं॥ तथापयद्रेहयोजनसहस्रायामस्ताद्रेप्रमाणविष्कंभोदशायोजनाव  
गाहोयोजनैकप्रमाणपञ्चविष्कंभस्य॥ तस्मान्मध्यमेद्विगुणास्तास्मादपितीक्ष्णद्विगुण इति॥ प्रथमयथा

भरते हि मवत्पर्वता निर्गतं गंगा सिंधुद्वयं तयोः उत्तरे कर्मभूमि संज्ञया वतस्ते च शिखरि पर्वतानि गंत रक्ता रक्ताद्यान  
दोद्वये ॥ यथा चैह मवत्त संज्ञा घन्य भोग भूमि द्ते चै हि मवत्त नमहा हि मवत्त नाम पर्वत द्वा चो म ए नि गंतो हि द्द्रो हि ते  
स्यान दोद्वये ॥ तयोः उत्तरे हे ए ए प वत्त संज्ञा च घन्य भोग भूमि द्ते चै शिखरि र्भूमि संज्ञा पर्वत द्वा चो म ए नि गंतो सुव  
री कूलारूप कूलान दोद्वये ॥ यथैव हरि संज्ञा मध्यम भोग भूमि द्ते चै निषध महा हि मवत्त नाम पर्वत द्वा चो म ए  
निर्गते ॥ हरि द्द्वि र्कांतान दोद्वये ॥ तयोः उत्तरे रम्य क संज्ञा कमध्यम भोग भूमि द्ते चै रूक्मि नील नाम पर्वत द्वा चो  
मे ए नि गंतो नरो न र्कांतान दोद्वय मिति विज्ञेयं ॥ सुख म सुख मा हि षड्गुल संबंधो पप्रमाणो मात्का पुरुत्स धारि  
स हि त्वा द्वा सागरो ब म के टी को टि प्र मि ता व स र्थिणी तयोः उत्तरे च ॥ यथा भरो त च वत्तै त त यो रा व तै च  
अपंतु चिरो वीः ॥ ४ ॥ भरै त रा व तं म्लेच्छ त्वं दु वि ज गार्द्धि ने न ग्रेषु च चतुर्थः ॥ समयाद्यंत तुल्य कालो स्ति नापरः किं  
व कु ना य यथा षट्वा या एक भोग ज्ञो ते द्वितीय भाग स्तथैव ज्ञापयेत् ॥ तथैव जं वृद्धो प स्य द्ते च पर्वत न दोद्वहा दी  
नाये ब्ब द्द चि ए भाग व्याख्या मंत उत्तरे पि विज्ञेयं ॥ अथ ये द ह म म त्व भूत मि प्या त्व रा गो दि नि भा व र हि ते के व ल

ज्ञानदर्शनसुरवाद्यनंतगुणसहितचिनिजापरमात्मद्रव्यासम्पददर्शनज्ञानचोद्विभावनातथाकस्त्वावि  
 गतेदहोदेहहितासंज्ञामुनयः प्रबुरणयत्रमोक्षगच्छतिसाविदेहाभण्येतास्तस्यज्ञंबूद्धिपस्यमध्यवर्तिनः कि  
 मपिविवरणाकियते॥ नद्यणा नवनवतिसहस्रत्रयोजनोत्सधः एकसहस्रावगाहः॥ आदोभूमितलेदशायोज  
 नसहस्रप्रव्रतवित्सारुपयैपरिपुनरेकादशांशहानिचोमेणहियमानत्वेसतिमस्तकेयाजनसहस्रवित्ताभः  
 आगोमोक्ताकृत्रिमंचैत्पालयोदेववनेदवाबासाद्यामकथितोनेकाश्रयैसहितोविदेहहेक्षेत्रमध्यपशुभक्त  
 पर्वितोस्ति॥ सएवगजोजातस्तस्मान्मरुतात्सकाप्राडुत्तरमुखेवंदतछयाकोरणायन्निर्गतिंपर्वतछपंतस्य  
 गजोदत्तछयंसंज्ञेति॥ सयथात्तरभोगोनीलपर्वतेतल्लानंतियुति तयामेध्ययत्रिकोणाकारक्षेत्रमुत्तमभोग  
 भूमिस्तप्तस्येत्तरकुस्तसंज्ञातस्यचमध्यमेरीप्रानदिग्भोगोरोतानोनीलपर्वतयोर्मेध्यपरमागम्बर्त्तिता  
 नाद्यकृत्रिमपार्थिवोजंबूच्छस्तिष्यति॥ तस्याएवशीतायातुभयतेटयमलगिरिसंज्ञपर्वतछयंविज्ञेयं  
 तस्मात्पर्वतछयादक्षिणादिग्भोगकियंतमध्वानंगत्वाश्रोतानदीमध्यप्रतंगोतेरणापद्मादिद्रव्येष्वक

एव विस्तारस्यैव द्विकसंज्ञातस्य चतुर्दिभागाख्य संख्येय योजनविस्तारणि वीर्यस्त्रेण सर्वेदोयसमुद्भुतपोरप्रति  
 दिशया निचिच्छिद्यति योषो विमानानिति चिच्छेत्ति ॥ तेषां श्रयो वद्धसंज्ञाया निचयान्तिरहितपुष्यप्रकारवत् ॥  
 द्विदिक्चतुष्टयेति तेषां संख्या संख्येय योजनविस्तारणा प्रकीर्णकसंज्ञेति ॥ समुदयेन पटलले  
 द्यारो ज्ञातव्यं ॥ तच्च पूर्वोपरदक्षिणश्रयविमानानि ॥ तन्मध्ये विद्वंकं दृश्यविमानानि च सौधम्यसंब  
 द्यो भवन्ति ॥ शेषविदिग्दृश्यविमानानि तथोत्तरश्रयो विमानानि च पुनरीक्षणसंबंधेति ॥ अप्रस्मात्पर  
 त्मादुपरि जिनसदृष्टानना संख्येयान्यसंख्येयानि योजनानि गत्वा तेनैव चोत्तरेण द्वितीयादिपटलानि भ  
 वेति ॥ अगंतुर्विशेषः श्रयो चतुष्टये पटलपटलप्रतिद्विशोभकैकविमानं दृश्यते ॥ यावत्पञ्चानुत्तरपटले  
 चतुर्दिद्वेयैकैकविमानं तिष्ठतीति ॥ एते सौधम्येदि विमाना अतुशीतिलच्छास सनवति सहस्रत्रयोविं  
 शतिप्रामिता ॥ अत्रैकविप्रसुवर्णमथ रत्नमथ जिनग्रहमौडताज्ञातव्या इति ॥ अप्येदवानामापुष्यप्रमाणाव  
 ष्यन्ते ॥ भवनवासिषु जाघनेन दशवर्षे सहस्राणि ॥ उत्कंष्टेन पुनरसुरकुमारोपमे ॥ सातकुमारेषु ॥

पल्यत्रयेऽमुनरेषुसाधेदयेऽदोपकुसारेषुद्वयं॥ शोषकुलखेदुसाधेपल्यमिति॥ च्यंतरेजघन्यनदशवर्षसहस्र  
 रिता॥ उत्कर्षेणपल्यमाधिकमितिज्योतिष्कारेवेसुजाघन्यनपल्यप्लुमभा॥ उत्कर्षेणचैत्रलक्षवर्षाधिकं  
 पल्यं॥ मूर्धसहस्ताधिकंपल्यं॥ शस्त्रेणोतिष्कारेवतानामागमानुसारेणति॥ ८॥ अथैसाधर्मिशालेयाजघन्यन  
 साधिकपल्यं॥ उत्कर्षेणसाधिकसागरोपमद्वयं सनत्कुमारमोहद्वयोः साधिकसागरोपमसप्तकं॥ ब्रह्मज्जर्ह  
 नारयोः साधिकसागरोपमदशकं॥ लांतचकापिष्टयोः साधिकानिबहुदृशसागरोपमानि॥ शुक्रामराशु  
 क्रयोः द्वादशसाधिकानि॥ सतारसहस्रारयोरष्टादशसाधिकानि॥ अनातिपाणतयोर्विंशतिरेव॥ आरणा  
 न्युत्तयोद्विंशतिरिति॥ अतः परं अमुलकत्वाद्दूर्ध्वकल्प्यात्तीतनवमेवैयकोषुर्ध्वविंशतिसागरोपम  
 प्रमाणदूर्ध्वमेकसागरोपमेवर्द्धमानसंस्पर्ध्वीत्रिशतसागरोपमौगैवेयकेभवेति॥ नवानुदिशयउल्लघा  
 त्रिशतंचानुरपरलेत्रयस्त्रिंशच्चैत्पुल्लुकापुः प्रमाणज्ञातव्यं॥ तदायुः सोधर्मोदस्वोषुयडल्कषु  
 नस्यस्मिन्परोमनस्वर्गोसर्वार्थोसिद्धिर्विहापजाघन्यंचेति॥ प्राधेविशेषव्याख्यानंत्रिलोकसागरोदोवाध

यो० क० किं च० आदि स० ध्याता मुक्तमुद्रयै द्वैकास्वभाव परमात्मनि सबलविमलैकवलज्ञानलोचनेना॥  
 दर्शयित्वानिवत् शुद्धात्मादिपदार्थोऽस्त्वोक्तं यत्ते दृश्यते ज्ञायते पीरिच्छिद्यते यस्तेन कारेण तस्यैव निश्चययोगो  
 कः तस्योन्निश्चयलेखाख्यस्वकीयमुद्रपरमात्मनि प्रबल्लोकने वासनिश्चयलोकाः ॥ २॥ स सा उ  
 यत्तिले स्ताः इदं यच्च सदा यश्च दृष्ट इति एतानि च उच्यन्ते मोहापावप्यहो दौदि ॥ २॥ इति गायेयोदित्त  
 विभाषे वेरिणा मादि कस्वा समस्त शुभाशुभ संकल्प विवर्त्य त्यागेन निजमुद्रात्म भावतोच्छपरमे  
 स्तोदेकमुखामतरसा स्वादानुभवेन न च पाभावनास्यैव निश्चयलोका नुभक्ता ॥ प्राधापुनर्व्यवहारे  
 एति रावं संक्षेपेणोक्तवानुभक्ता व्याख्यानं समाप्तं ॥ ३॥ अथ यद्दुःखं प्राप्नुयान् यत्ति ॥ ३॥ रंके  
 द्रियं चेन्द्रिय संज्ञा पर्या समनुष्ठादशकुलरूपेन्द्रियपटुत्वनिवो ध्यापुष्कचरबुद्धि सद्धर्म अवराग्र  
 धारणा अक्षानं संयमं विषय सुख व्याप्तं च न क्रोधादि कवाया निवर्त्तन पुणं परं दुर्लेभेषु कथं चित्त  
 तालोपकन्यायेन लब्धे स्वपित्तस्य विरूपे वाद्ये फलभूत स्वमुद्रात्म संवित्यात्मवर्त्तनमेतल धर्म ध्या



नवविभोगोत्तसिंञ्चारद्वेजं सूर्यस्य चतुरश्रोतिशतसंख्यामार्गो भवति ॥ चंद्रस्य पंचशतद्वेजं तत्र जंबूद्वीपाभ्यंत  
रे कर्कटसंक्रान्तिदिने दक्षिणायनप्रारंभेति यद्यप्यर्धतस्यापरिग्रह्यममार्गो सूर्यः प्रथमोदयं करोति ॥ यच्च सूर्य  
विमानस्य निदर्शय परमात्मनो जितेन श्वरस्याब्जत्रिमंजिनी बंधं प्रत्यक्षेत् नष्टधूम्रादये ध्यानगारयेया निमित्तस  
म्यक्तानुरोणेण ॥ भरतचक्रौ पुष्पांजलिं मुल्लिकपार्थं ददातीति तन्मार्गो स्थितभरते द्वात्रिंशदित्यस्य रावतं द्वात्रिं  
शदित्यनसहस्रं तथापि चंद्रस्यापि चंद्रेण सहस्रं तथैव मेरुणापि सहस्रं दत्तरं भवति ॥ तद्विशेषेण गामतो विज्ञेयं ॥  
अथ सदाभिभारणी अष्टा ॥ असलस्स जच्छ ॥ अत्र खरा ॥ शक्तिरिति स ह्युष्ण ॥ कुमुति उत्तरा माझिमा ससा  
१३ ॥ इति गाथा कथिता निजघन्यात्कुक्ष्यमध्यमनक्षत्राणि ॥ तेषु मध्यकस्मिन् तद्वात्रेषु किंयतीदृशानिति  
वृत्त्यादित्य इति ॥ इन्द्रविंदोरिक्ता ॥ सत्ताट्टिपंचगमणत्वं इहिया ॥ अहिया हि धागयणत्वं इहिरिक्ता ॥ इन्द्रवि  
अष्टसामुज्जता ॥ इत्यनेन गाथा सत्त्रेणागामकथितं क्रमेण एव गनीये मलापके चक्रेन सति षडाध्वक्यवष्टिपु  
तविश्रुतसंख्यादिनानि भवति ॥ तस्य यदि न समुद्दिश्य पदाद्वीपाभ्यंतरादक्षिणेन च हि भोगेषु दिनकरोणा

कृतितदादिनायणसंज्ञा यदायुनः समुद्रात्सकाशाङ्गत्वेनाभ्यन्तरमार्गेषु समयातितादात्तरायाणामेवे  
 ति ॥ तत्र यदादिनाभ्यन्तेरप्रथममार्गपरिधौ कर्ध्वं संज्ञातिदेनेदं चित्तरायायनघोरभेतिष्टुत्यादित्यस्तदाच  
 नुरीवीति सहस्रपंचविंशत्यधिकपंचयोजनशतप्रमारा उल्कर्षेणादित्यविमानस्य पृथ्वीपरेणानतपविस्ती  
 र्गविज्ञेयः ॥ तत्र पुनरष्टदशमुहूर्त्तैर्दिवसा भवति द्वादशमुहूर्त्तैरात्रिरिति ॥ तत्तत्र मेरुणातपरुनो सत्यो मुह  
 र्नेष्टयस्यैकवर्षाष्टभागीकृतस्यैव भोगादिवसमद्येदिनं प्रतिक्षेप्यते ॥ यावच्छ्रवणसमुद्रं श्रवसानमार्गमा  
 चमासेमकरसंक्रान्तावुत्तरायाणादिवसे त्रियष्टिसहस्राधिकयोऽश्रयोऽजतप्रमाराऽजघत्पेनादित्यवि  
 मानस्य पृथ्वीपरेणास्य विस्तारो भवति ॥ तथैव द्वादशमुहूर्त्तैर्दिवसा भवति ॥ अष्टदशमुहूर्त्तैरात्रिश्चरति ॥  
 प्रोथं विशेषव्याख्यानं लोकविभागादौ विज्ञेयं ॥ ये तु मनुष्येक्षेत्रादहिरभोगे ज्ञेयातिष्ठकविमानास्तेषां च ल  
 ननास्ति ॥ ते च मानुषात्ता एव तत्राहिरभोगे च प्रात्सहस्राणि योजनानां गत्वा चलपाकारं यत्ति क्रमेण  
 पूर्वैरेक्षेत्रं परिबेच्छति पृथ्वी ॥ तत्र प्रथमचलपाश्चतुश्चत्वारिंशदधिकशतप्रमाराऽष्टदशस्तथादित्या ॥

अत्रातागतरेणातिष्ठेति॥ ततः परं योजननलक्षेण द्वे गते ते ते वक्रमेण बलं यं भवति॥ अग्रं यं तु विशेषः॥ बलं यं च  
 लोपं च चतुष्टयं सूर्यं चतुष्टयं च वर्द्धते॥ यावत्पुष्करार्धे वहिर्भोगे बलस्य कर्मितं ततः पुष्करसमुद्रप्रवेशो  
 वनायाः शक्तायास्तथात्सहस्रप्रमितो योजनानि जलमधे प्रविश्य सूर्यं चतुश्चत्वारो रश्रादधिकशतप्रमा  
 णं प्रप्य मवलपं व्याख्यानं॥ तस्मात्तद्विगुणं सत्यानं प्रममवलपं भवति॥ तदनेतरेषु ब्रह्मवद्योजननलक्षे  
 लक्षे गते बलं यं भवति॥ चंश्चतुष्टयस्य सूर्यं चतुष्टयस्य च वर्द्धिरित्येते नैव क्रमेण स्वयं भूमाणा समुद्रवहि  
 र्भोगे विदिकापथं तज्ज्यातिष्कं देवानामवस्थानं बोद्धव्यं॥ एतच्च प्रतरा संख्यया भागाप्रमिताः प्रसंख्ययं ज्ञेयानि॥  
 च्छ्रुविमाना॥ अर्कं त्रिमसुवर्णैस्तमप्रतिनै च स्पालय मंडितान् ज्ञातव्याः॥ अ॥ इति संक्षेपेण ज्ञेयानि तैर्लोका  
 व्याख्यानं समाप्तं॥ अथानंतरं मूर्ध्ने लोकाः कथ्यन्ते॥ तथोहिः सौधैर्मैशानसनत्कुमारमोहं द्वयं मन्त्रमो  
 त्तरे लोतवकापिष्टमुक्तमहामुक्तं सतारसहस्रारानतप्राणान्भुतसंज्ञाः षोडशास्वर्गाः॥ ततोऽपि  
 नवैरेवैपकसंज्ञास्ततश्च नवानुदिशसंज्ञं नवविमानसंख्यं मकपटलं॥ ततोऽपि पंचानुत्तरसंज्ञं पंचवि

मानसंख्यमेकपटलेचेत्युक्तकर्मयोगपर्युपरिवैमानिकोद्वास्तिसंबन्धोति॥ वार्तिकं॥ संग्रहस्यावयवसमुदायकथनमि  
 तिपावत्प्रार्थिमयातेषुवाट्याचतुर्योजनवृत्तविष्कंभाचत्वारिंशत्त्रयमित्तयोजनोत्सेधायांमेकचूलिकातिष्ठ  
 ति॥ तस्या उपरिस्फुरभूमिवालाग्रोत्तरितं पुनः सिजुविमानं मस्तिनदादं कृत्वा चूलिकासहि तलचेयजानप्रमा  
 णोभूतेसधमानमक्षाधिवैकरज्जुभमाणेयदात्काशच्छेन्नंतत्येयंतसौधैर्मिशानसंज्ञंस्वर्गयुगलेतिष्ठति॥  
 ततः परमक्षाधिवैकरज्जुपर्येतं मनत्सुमारमोहं संज्ञंस्वर्गयुगले भवति॥ तस्माद्धरज्जुप्रमाणाकाशाय  
 येतं ब्रह्मद्वयं तत्ताभिधानंस्वर्गयुगलेमस्ति॥ तस्माद्धरज्जुपर्येतं लोतवकापिष्ठनामस्वर्गोदयंतिष्ठति॥ त  
 त्प्राद्धरज्जुपर्येतं शुक्लमहाशुक्लभिधानंस्वर्गोदयं ज्ञातव्यं॥ तदनंतरमर्द्धरज्जुपर्येतं सत्तारसहस्रारसंज्ञंस्व  
 र्गोदयं भवति॥ ततोप्यर्द्धरज्जुपर्येतमानतप्राणतनामस्वर्गयुगले॥ ततः परमर्द्धरज्जुपर्येतमाकाशं आबदारण  
 व्युत्तभिधानस्वर्गोदयं ज्ञातव्यमेति॥ तत्रप्रथमयुगलेद्वये स्वर्कोपस्वर्कोपस्वर्गनामानम्रत्वारइंद्रा  
 मध्ययुगलेचतुष्टयेपुनः स्वर्कोयप्रथमस्वर्गोत्तमि धानसकैकवेद्रे भवति॥ उपरितनपुगलद्वयेपि स्वर्को

द्विपुणानि भवन्ति ॥ भरतश्चेत्त्राष्टानि न च विस्तारामपेक्षया कुलपर्वताः पुनर्विस्तारोपक्षेपे विस्तरगुणान्चायामप्रति न  
 न्धातुकोऽखंडोऽप्येयथा चक्रास्यारस्तथाकाराः कुलपर्वता भवन्ति ॥ यथाचारणां विवरारिणोऽस्ति प्राणिमध्यान्पभ्यन्ते ॥  
 संकीर्णोऽसिखविहभोगोऽस्ति सोऽनितयाश्चेत्त्राणि ज्ञातव्यानि ॥ क ॥ इच्छं भूत्वा तकोऽखंडोऽप्यमृज न लक्ष्मणोऽप्यो  
 व्यंभः कालोऽप्यसमुद्रपौलेष्मतिष्ठति ॥ तस्माद्बहिर्भोगोऽप्यमृज न लक्ष्मणोऽप्यमृज न लक्ष्मणोऽप्यमृज न लक्ष्मणोऽप्यमृज न  
 चतुर्दशभोगमानुषातरनामपर्वतास्तिष्ठति ॥ तत्र पुष्करोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि  
 योऽप्युपरि गच्छन्नुच्चकोऽसुदृग्यं च ॥ नैव भरतादिदेवविभागाऽत्र बोधव्यः ॥ परं किं नु जं वृद्धोऽप्यभरतादि संख्योपक्षे  
 या भरतश्चेत्त्रादिद्विगुणत्वेन च धातुकोऽखंडोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि धातुकोऽखंडोऽपि  
 व्यंभः अत्रापामश्च उत्सेधप्रमाणं पुनर्दक्षिणभोगो विजयाऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि  
 मरुहिमवतश्चिप्रातं निषेधेऽनुः शतं ॥ तथोत्तरभोगोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि  
 तपनीलनिषधसमीपे च तप्रातं च ॥ शार्धव्यतानां च मेरुस्तपन्तापदे च ॥ जं वृद्धोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि धातुकोऽपि

ज्ञेयं तथार्थेनामानि चक्षेत्रपर्वतनदीदेशानगरादेशानां तान्येव तथैव जगत्तद्विस्ताराः पद्म  
 रागरत्नमयो वनादेशानां वोदका सर्वत्र समानेति ॥ अत्रापि च जगत्कारवत्पृथ्वी ॥ आराखिव संस्थानानि चोद्धारिण  
 हूतप्रमाणे ॥ मुक्तवर्षाण्यत्यत्र ॥ मध्यमधर्मवित्त्यावद्दुःखः तथ्यातिरञ्चाच ॥ एवं असंख्येयद्विषयसमुद्र  
 विस्तीर्णोति यो लोक मध्ये ऽर्द्धे ततो यद्विषयमाराः संक्षेपेणामनुख्यलेखितव्याख्यातः ॥ अथात्रमानुषा  
 न्नरपर्वतात्सकाणां द्विर्भोगस्वयं भूरायणाद्विषयपरिच्छिप्ययासां नोगानामापर्वतस्तस्मात्पूर्वभोगेय  
 संख्यातो नादिपसमुद्रातिष्ठति ॥ तस्युयद्याप्यं तानि रतरा इति वचनाच्च तरे देवावासातिष्ठति ॥ त  
 यापि पल्पप्रमाणा युवातिरञ्चा संवाधिनो भोगभूमिर्जघन्य इति विज्ञेयं ॥ नोगोद्वर्पवता द्विर्भोगस्वयं  
 भूरायणाद्विषयसमुद्रचपुनर्विदेहवत्सर्वदेहेत्येव भूमिश्च ॥ अतुर्गकालश्च परं किं तु मनुष्या न संति ॥  
 एवमुक्तलक्षणतिरोरलोकास्तत्तदभ्यन्तरमध्यभागावर्तिनो मनुख्यलोकस्य च प्रतिपादनेन संक्षेपेणाम

ध्यालोक्तव्याख्यानां समाप्ते ॥ ६ ॥ अत्र मनुष्यलोके द्वयहेतुना तच्चतुष्टयं तिर्यग्लोके तु न देवास्वरकुंडलसूचका  
 भिधानद्वीपत्रयेणाक्रमेण हि पंचाशच्चतुष्टयसंख्या निचाक्यमात्रेण स्वतंत्रजिनप्रसूतिज्ञातव्यानि ॥ अ  
 तः ऊर्ध्वज्योतिर्लोकः कथ्यते ॥ तद्यथा ॥ चंद्रादित्यग्रह नक्षत्राणि प्रकीर्णकतारकाभ्रवैति ज्योतिष्कदेवाः  
 पंचोपेक्षा भवति ॥ तेषामध्येऽस्माद्भूतमिलाडपरिनयत्पधिकशस्रशतयोगजनान्याकाशे गत्यातारकाविमा  
 नाः संसि ॥ ततोपियोजनदशकां गत्वा मयै विमानाः ॥ ततः परं प्रसीतियोजनानि गत्वा चंद्रविमानाः ॥ त  
 तोपित्रैलोक्यसारकपित्तक्रमेण योजनचतुष्टयं गते ॥ अश्विनोदित नक्षत्रविमानाः ॥ तदनंतरं योगजनचतुष्ट  
 यं गते बुधविमानाः ॥ ततोपियोजनत्रये गते शुक्रविमानाः ॥ ततः परं योगजनत्रये गते बृहस्पतिविमानाः  
 ततो योजनत्रयानंतरं मंगलविमानाः ॥ ततोपियोजनत्रयानंतरं शनैश्चरविमाना इति ॥ ६ ॥ तथा चो ॥  
 स्ते ॥ स इत्युत्तरस्तवया ॥ दससो दचतुह ॥ तु पंचदशे ॥ द्वापयवे ता सोमसुते ॥ तु दशमवक्ते ॥ गोमरासुते ॥ ३ ॥ ते च  
 ज्योतिष्कदेवा अर्द्धततो यक्षासु सिंतं मेरा ॥ अदक्षिणानपौरभ्रमणे गतिं कुर्वन्ति तत्र घटिकाप्रदरदि

वसादिरूपः स्पृष्टव्यबहुरक्तालसमयनिमिषादिसंज्ञाव्यबहुरक्तालवत्॥ यद्यप्यनाद्यनिधेनतसमयद्य  
 णि॥ रिक्ताविचिन्ताविकल्परहितनकालाणुद्रव्यरूपेणनिश्चयकालेनापादानभूतमज्ञान्यतेतत्थापि  
 चेन्नादित्वादिज्ञेयान्तिष्केदेवविमानगमनागमनेनकुंभकारनिमित्तभूतनमरत्विशोपादानजनितचट्टप्र  
 व्यजेतप्रकटीक्रियेतज्ञाप्यते॥ तेनकारणेनापचारणेद्योतिष्केदेव॥ इत्थमिधोपते॥ निश्चयकालस्त  
 तद्विमानगतिपरिणेतर्वहिरंगसद्वह्नीभवति॥ कुंभकारचक्रधमणस्याधस्तनशिलगविधिति इदा॥  
 नीमर्दितलोपयुचंन्नादित्यसंख्याकथ्यते॥ तथाहि॥ जंबूद्वीपचंद्रयंसूर्ये॥ द्रव्यंचलवणोदेवचतुष्टय  
 धातुकीलवंशद्वीपेद्यादशचंद्रादित्याश्च॥ कालोदकसमुद्रेद्विचत्वारिशातचंद्रादित्याश्च॥ पुष्कर  
 द्द्वीपोद्यासप्ततिचंद्रादित्याश्चति॥ ८॥ ततः परंभरैरावतस्यितजंबूद्वीपचंद्रयंसूर्योः किमपिचिवर  
 णांक्रियते॥ तद्यथा॥ जंबूद्वीपभ्यंतरेयोजनानामशीतिशतं॥ वहिर्भागेलवणसमुद्रसंब  
 शतत्रयमिति समुद्रायनदेशात्तरेयोजनशतपंचकंचारक्षेत्रेभरणेते॥ तच्चंद्रादित्येपरैकमेवतत्रभरेते



भवति ॥ तदनंतरं द्वात्रिंशति ॥ ततोऽप्यनंतरं विभगानदी भवति ॥ ततोऽर्द्धे च तस्मादपि बह्वाः पर्वतास्तिष्ठति ॥ ततश्च  
 द्वे च ॥ ततोऽपि विभगानदी ॥ तदनंतरं द्वे च ॥ ततः परं बह्वाः पर्वतास्ति ॥ ततश्च द्वे च ॥ ततो विभगानदी ॥ ततश्च द्वे  
 च ॥ ततो बह्वाः पर्वताः ॥ ततः द्वे च ॥ तदनंतरं पूर्वसमुद्रसमीपे यद्वह्वाः पर्वतास्तस्य वेदिका चेति ॥ नवभिस्तिरष्टद्वयमि  
 त्ता तत्त्वानि ॥ तेषां क्रमेण नामानि कथ्यन्ते ॥ कच्छा ॥ सुकच्छा ॥ मरुधक्छा ॥ कच्छकावती ॥ प्रावती ॥ लागलाव  
 ती ॥ पुष्कला ॥ पुष्कलावती चेति ॥ ४ ॥ इदानीं द्वे च मध्यस्थितं नगरीणां नामानि कथ्यन्ते ॥ द्वे मा ॥ द्वे मपुरी ॥ रि  
 षा ॥ रिषपुरी ॥ खड्ग ॥ मंजूषा ॥ अयधी ॥ पुंडरीकणी चेति ॥ अत ऊर्ध्वं सीतायादक्षिण भोगो निषिद्धः पर्वताः उत्तरार्धे  
 भोगान्यष्टद्वे च गणितानि कथ्यन्ते ॥ तद्यथा ॥ पूर्वीत्मा योदधारण्य वेदिका तस्याः पश्चिम भोगे द्वे च मस्ति ॥ तदनंतरं व  
 ह्वाः पर्वताः ॥ ततः परं द्वे च ॥ ततो विभगानदी ॥ ततश्च द्वे च ॥ तस्माद्बह्वाः पर्वताः ॥ ततः द्वे च ॥ ततो विभगानदी ॥ त  
 तश्च द्वे च ॥ ततो बह्वाः पर्वताः ॥ ततो द्वे च ॥ तदनंतरं द्वे च ॥ ततो बह्वाः पर्वताः ॥ ततः द्वे च ॥ ततो भ  
 ग्निदिशा भोगो पूर्वो भद्रशालवने वेदिका भवतीति ॥ नवभिस्ति ॥ सुमधेयो द्वे च गणितः ॥ तस्यानि ॥ इदानीं तेषां क्रमेण ना

मनिकयंते॥ वच्छा॥ सुवच्छा॥ महावच्छा॥ वच्छकावती॥ रम्या॥ रम्यका॥ रमणीया॥ मालावती॥ चिति॥ इदानीं  
तन्मध्यस्थितनगरीरोगामामानिकययति॥ सुसीमा॥ कुंडला॥ अक्षरान्विता॥ अभावती॥ अक्षका॥ शुभा॥ रत्नस  
चेयति॥ इति पूर्वविदहेक्षेत्रविभागव्याख्या मंसमांसं॥ अक्ष॥ अक्षरान्विता॥ अक्षका॥ शुभा॥ रत्नस  
नविष्यं॥ अक्षमभक्षालवनानंतरं पश्चिमविदेहस्तिष्ठति॥ तत्र निषधपर्वताउत्तरभागो सीतोदनद्यादक्षिण  
भागो यानि देवाणि तेषां विभागा उच्येते॥ तथ्यादि॥ मसीदशा भोग्या पश्चिम भद्रशालवनवैदिकातिष्ठति॥ तस्य  
पश्चिमक्षेत्रं भवति॥ ततो दक्षिणोत्तराय तोवक्षारपर्वततिष्ठति॥ तदनंतरं क्षेत्रं॥ ततो विभगनदी  
ततो वक्षारपर्वतः॥ ततः परं क्षेत्रं॥ ततो विभगनदी॥ ततः क्षेत्रं॥ ततो वक्षारपर्वतः॥ ततः परं क्षेत्रं॥ ततो विभगन  
दी॥ ततः क्षेत्रं॥ ततो वक्षारपर्वतः॥ ततः क्षेत्रं॥ तदनंतरं पश्चिम समुद्र समीपे यद्भूतारण्यं बर्नं तिष्ठति तस्य वै  
दिक्ता चेति नवभिः समुद्रं अक्षेक्षवाणि भवन्ति॥ तेषां नामानि कथयति॥ यद्या॥ सुपद्मा॥ महापद्मा॥ पथकाव  
ती॥ संस्था॥ नक्षिना॥ कुमुदा॥ सलिला॥ चेति॥ तन्मध्यस्थिति नगरी रोगामामानिकययति॥ अक्षपुरी॥ सिंहपु

रो॥ महापुरी॥ महापुरी॥ विजयापुरी॥ अरजापुरी॥ विरजापुरी॥ अशोकापुरी॥ कीतपोकापुरी॥ इतः ऊर्ध्वं सीतोद  
 याउसरभागे नीलकुलपर्वतश्चक्षिणभागायान्दित्राणितिर्यङ्ति॥ तेषां विभागभेदकथयति॥ पूर्वप्रणिताया भू  
 तारण्यस्तवीदकास्स्याः॥ पूर्वभोगेक्षेत्रं भवति॥ तत्फलं तरुवद्भारपर्वतः॥ तदनंतरं क्षेत्रं॥ ततो विभागो नदी॥ ततः क्षेत्रं  
 ततो वद्भारपर्वतः॥ ततः क्षेत्रं॥ ततश्च विभागो नदी॥ ततोपि क्षेत्रं॥ ततो वद्भारपर्वतः॥ ततः क्षेत्रं॥ ततो विभागो न  
 दी॥ ततः क्षेत्रं॥ ततश्च वद्भारपर्वतः॥ ततः क्षेत्रं॥ ततोपि मत्स्यदिशा भोगोपश्चिममधश्चालबनवीदकोचति नवभि  
 त्तिमुमधेऽथैवेति॥ तेषां क्रमेण नामानि कथ्यन्ते॥ घमा॥ सुवमा॥ महाविमा॥ वप्रकावती॥ गंधा॥ सुगंधा  
 गोदीप्ता॥ गोधमालिनी॥ चति॥ ततस्तन्मध्यस्थितनगरीरणा॥ नामानि कथ्यन्ते॥ विजया॥ वैजयंती॥ अयंती॥ अप  
 राजिता॥ चक्रपुरी॥ रत्नपुरी॥ अयोध्या॥ अथ ध्याचति॥ अथ यया॥ भरतक्षेत्रं गंगासिंधुनदीद्वयेन विजयार्द्धप  
 र्द्वयेन च स्तेनैश्च॥ खंडपंचकमार्यैस्खंडं चति॥ षट्खंडानि जानानि॥ तथैव न पुष्टा विप्रतक्षेत्रं पुंगो गंगासिंधुसमाना  
 नदीद्वयेन विजयार्द्धपर्वतेन प्रत्येकं खंडं षट्खंडास्तथ्यं॥ अपलुविषाणः॥ एतेषु क्षेत्रेषु सर्वैर्देवचतुर्ष्यपालादि सप्ता

नकालः ३३ तर्कपूर्वकोऽजोवित् । पंचमार्तचोपोत्सेधश्चोतिविज्ञेयं ॥ पूर्वस्य प्रमाणं कथ्यते ॥ पूर्वस्य उपरिमाणं ॥ सदीरखा  
 लुप्तस्य हस्यकोटी ३ ॥ कृष्णत्वं च सहस्रं ॥ बोधवासागणस्य ॥ ६ ॥ इति संक्षेपेण जंबूद्वीपव्याख्यानं समाप्तं ॥ ६ ॥ तदन  
 नंतरं यथा सर्वे द्वीपसु सर्वसमुद्रसु च द्वीपसमुद्रमर्यादाकारकोपजनावृत्तेऽस्य धावज्वेदिकास्ति ॥ तथा जंबूद्वीपस्य स्ति  
 विज्ञेयं ॥ तद्वीरुभोगोपोजनलक्षयबलयविवर्धनः ॥ अगमकथितो वाडशसहस्रयोजनजलोत्सेधाद्यनेकाश्वर्यसहि  
 तोऽस्त्वलसमुद्रोऽस्ति ॥ तस्मादस्ति बहिर्भोगोपोजनलक्षचतुष्टयविवर्धनभाधातकोऽखद्वीपोस्ति ॥ तत्र दक्षिणभा  
 गे तत्र योऽधिकोऽस्ति ॥ समुद्रद्वयविवर्धितास्य द्वीपदक्षिणोत्तरागमसहस्रयोजनविवर्धकभाधातचतुष्टयेया त्संघद्वय  
 कारनामापर्वतोऽस्ति ॥ तथा उत्तरागोपिवेनपर्वतद्वयेन खंडीकृतं पूर्वापरधातकीं खंडद्वयं जाते ॥ तत्र पूर्वधातकी सं  
 उदीयमध्यचतुरग्योति सहस्रयोजनोत्सेधः ॥ सहस्रयोजनावगाहं दुष्ट्रकोमरुस्ति तस्याप्यश्विमधातकी सं  
 उदीययथा जंबूद्वीपमहामेरो भूतार्देष्टे च हिमवद्वीपे पर्वतगोदिनदोपद्राणोदक्षिणोत्तरव्याख्या  
 नेकते ॥ तथा च पूर्वधातकीं खंडमैरोपश्विमधातकीं खंडमैरोचज्जातकी ॥ अतएवं जंबूद्वीपोपद्रापा संख्या प्रति

क्तुं च्यानस्तुपः परमसमाधिदुले भक्तसमादिते चेत् ॥ तत्प्रतिवेधे केमिष्यात्विषयवसायनितानां  
विभावपरिणामानां प्रवृत्तत्वादिति ॥ तस्मात्स एव निरंतरं भावनोपस्तद्विवनारोहानां पुनरपि सं  
तथाचोक्तं ॥ इत्येति ॥ इदं भक्त्युपेवाधिं लब्धाय दिप्रमादेऽस्मात् ॥ संसृतिभोमा रोप श्रुति

कोत्तरः सुचिरं ॥ पुनः चोक्तं ॥ मनुष्य भवदुद्वेगं भवं श्रुभयपरिणामवज्जलतल्लोकाकस्य च विपुलतां मा  
रुतिन्यानि वक्तुं तां च कुस्तु सुदुद्वेगं भवं निवेद्येति ॥ क्वोपाधि समाधितश्चरणं कथ्यते ॥ सम्पादशो मज्ञान  
चारित्र्याणामप्राप्तप्रायणं बोधिस्तथा मेव निर्विघ्नं भवं तत्प्रायणं समाधिरिति ॥ एवं संक्षेपेण दुद्वेगं भानु  
प्रेक्षा समाप्ता ॥ क्व ॥ अथ धर्मसुखेन्द्रियं यथेति ॥ तत् ॥ संसारपतंतं जिवमुद्धृत्य नो गंगं नरेन्द्रं देवं प्रादि वैद्य

व्याख्यानेन सुखाद्यनंतगुणालक्षणे मोक्षोपेक्षया धर्मेति धर्मः ॥ तस्य च भेदः प्रतिपाद्यते ॥ अस्मिन्सालक्ष  
णाः साधारणा रलक्षणा वा ॥ उत्तमक्षमादिस्तक्षणा वा ॥ निश्चयव्यवहारस्तत्रार्थोत्तमको वा ॥ शुद्धात्स  
वित्पात्मकमोहद्वेगभरीहितात्मकपरिणामो वा धर्मः ॥ अस्मिन् धर्मस्य आत्मा भेदनीतानंतकाले तद्वर्तमानो

२७॥ इति गायत्र्या कथितं तच्च तुरगशीतियं निरुद्धं यमः

धिधर्मतत्त्वा नुचिंतनसंज्ञानिराः ॥ श्रवस्वश्रुधात्मतत्त्वपरिणतित्त्वंसंस्वरप्रकारेण भूत्वा दृशानुपेक्षाः  
 समप्राः ॥ १ ॥ श्रव्यपदोऽहं ज्ञेयः केचनिति ॥ द्युतिपाशाशोतोऽद्यदेशमसकनाग्न्यारतिद्वौचर्यो निषद्यास्यार्थोक्तो  
 श्रावधयाचनत्वाभेगात्तणस्पर्शमलसंस्कारपुरस्कारप्रज्ञाज्ञानदर्शननोतिद्वौचर्यो निषद्यास्यार्थोक्तो  
 तेषां द्युधिदेवदेनोत्तोज्ञादयोपि सुखदुःखजोचित्तमरणत्वाभालाभनिदाप्रशंसादि समता रूपपरमेश  
 मारिण्येकत्वनवतरश्रुभाश्रुभक्तर्मसंस्वरणचिंतनश्रुभाश्रुभक्तर्मभिर्निर्जरनसमर्थेनायेति जपरमात्मभाय  
 नासंज्ञाने निर्बेकारनित्यानंदलोचनसुखामृतसंवेत्तिरचलनं सपरीषद्भुजय इति ॥ १ ॥ श्रव्यपदोऽहं ज्ञेयः केचनिति ॥  
 ति ॥ श्रुक्वाये योगलक्षणानि श्रुयारत्नत्रयपरिणोत्तस्वश्रुधात्मस्वरूपे चरणमवस्थानं चारिजे ॥ तच्च तार  
 तम्यभेदेन पंचविधं ॥ तथ्याहि ॥ सर्वजोत्वाः केवलज्ञानमया इति भावना स्वरूपेण समता लक्षणा सामांय  
 वे ॥ १ ॥ अथवा पापमत्वा स्यात्वेलेन युगपत्तसमस्तश्रुभाश्रुभसंवल्यो विचल्पत्याग रूपसमाक्षित्वादायावा  
 निर्बेकारस्वसंवेत्तिर्वेलेन रागोद्वेषपरिहारा रूपे वा श्रुधात्मानुभूतिर्वेलेन नित्यैरप्यरित्याग रूपे वा समस्त

सुरधुःखादिमध्यास्यास्तु चेति ॥ अथ केदेदापस्यापनेकथयति ॥ यदापुण्यतस्तस्मात्सर्वविकल्पस्यागस्त्ये  
परमसामर्थ्येकेतस्यानुमयाक्तोपजीवस्तदासमस्तोहिसान्तस्तथात्रमृषीरग्रेभ्याविरतिर्व्रतमित्येतन्नपेक्ष  
प्रकारविकल्पभेदमत्र केदेदनरागादिदिविकल्पस्तस्य स्वावेद्येभ्यानेवेत्यनिजश्रुदात्मन्यानपुपस्थायतीति  
केदेदापस्यापने ॥ अथवा केदेदव्रतखरेनसतिति विचारस्वसेवेतितिरूपेन अथप्रायश्चित्तेन तत्साधकव  
हिराग्यवहारप्रायश्चित्तेन वा स्वात्मन्युपनेकेदेदापस्यापनमिति ॥ कृ ॥ अथपीरहारेविश्रुष्टिकथयति ॥ तौ  
सेवासाजोमे ॥ वासपुधनेचितित्ययमूल ॥ यच्चकारोपदिदे ॥ संभृण्डुगाडुअविहरे ॥ इतिगाथाका  
यित्तक्तेमणमिण्यात्वरागादिविकल्पजालानाप्रत्याख्यानेनपीरहारेविरोधस्यास्यात्मनः श्रुकेनैर्मल्य  
पीरहारेविश्रुष्टिश्चापि चेति ॥ कृ ॥ अथस्वस्वसाधनप्रायश्चित्तिकथयति ॥ सद्वातोत्प्रियनिजश्रुदात्मसेवि  
त्तिबलेनसद्मलेभाभिधानसोपरायस्यकथायत्रनिरवेशोपापमनच्छापणेवाततसद्मसापराय  
चापि चेति ॥ कृ ॥ अथपुण्यात्यानन्धोनेकमयति ॥ यथासहजश्रुदस्वभावत्वेन निबन्धपत्वेन निबन्धः ॥



वायमात्मस्वरूपे तथैवाख्यातं कथितं यथाख्यातं चोक्तिमिति ॥ ६ ॥ इदानीं सामायिकादिचारित्र्यं चकस्य  
 गुणस्थानस्वामित्वं कथयति ॥ अमत्ताग्रमत्तापूर्वो नित्यसंज्ञगुणस्थानचतुष्टये सामायिकचारित्र्ये भ  
 वति ॥ छेदापस्थापनं परिसृष्टारविश्रुद्धिस्तु मत्ताग्रमत्ताग्रगुणस्थानद्वयसूक्ष्मसाधारण्यचारित्र्ये पुनरकस्मि  
 न्नैव सूक्ष्मसाधारण्यगुणस्थाने ॥ यथाख्यातं चोक्तिमप्युपशान्तकवायद्वौ गणकवायसंयोगिजितनायोगि  
 जिनाभिधानगुणस्थानचतुष्टये भवतीति ॥ ७ ॥ अत्र यत्किंचिदुक्तं तत्तदुक्तं यत्किंचिदुक्तं तत्तदुक्तं यत्किंचिदुक्तं  
 यत्किंचिदुक्तं तत्तदुक्तं यत्किंचिदुक्तं तत्तदुक्तं यत्किंचिदुक्तं तत्तदुक्तं यत्किंचिदुक्तं तत्तदुक्तं यत्किंचिदुक्तं तत्तदुक्तं  
 सादनमिथाविरहितसम्पददृष्टिसंज्ञगुणस्थानचतुष्टये भवतीति ॥ चारित्र्यव्याख्यानं समाप्तं ॥ ८ ॥ एवं ब्रूत  
 समितिगुप्तिधर्मैवाद्याने प्रज्ञापरोषहजयचारित्र्येण भूतानो यद्वाख्याने कृतं तत्र  
 निश्चयरत्नत्रयसाधकव्यवहाररत्नत्रयस्तस्य शुभापेयागप्रतिपादकानि यानि वाक्यानि तानि पापाश्च  
 वमं वाक्कारणानि ज्ञानव्यानि ॥ यानि तु गच्छारत्नत्रयसाध्यं स्थभुक्षापेयागलक्षणं निश्चयरत्नत्रयसाध्यं

साध्यास्यमुद्धापयोगलग्नाच्छ्रयत्तत्रयस्यामिति पादकानित्तानियुन्यपायदयस्त्वरकारणानि भवन्तीति ज्ञे-  
तव्यं ॥ अत्रारुहोमानामराजोऽश्विभावावन्त्येतदुव्रतादि संस्वरत्कारेण सुमध्यं संस्वरानुप्रक्षेः वसा एभूता सात्त्विक सं-  
स्वरं कोरिष्यति ॥ किं देशघप्रपंचेनेति ॥ भावानाह ॥ त्रिगुणिलक्षणा निर्विकल्पसमाधिस्थानां जतानां तैयवपू-  
र्ये सेतत्त्वा समर्थानां पुनर्विद्राप्रकोरणं संस्वरातिपक्षभूता मोक्षविजो भूतनकारेण न व्रतादिद्विस्तरकथयाम-  
स्याचार्यो ॥ इति ॥ ३५ ॥ अस्मिदि संदर्शित्वाणं ॥ अश्विनीराणां तु होदि तुल्यस्योदि सत्तद्गो अस्साणी ॥ दण-  
द्रयाद्वैतिवत्तोसं ॥ १ ॥ जो एवपीडिपेदसाहिदि अणुभागा कषायद्वेस्सादि अपोरणि इद्विस्सासु ॥ अवंधद्विदि-  
कारेण एणाच्छि ॥ २ ॥ एवं संस्वरा तत्त्वव्याख्या नैस्त्रैलोक्येन तृतीयं स्थले गते ॥ ३ ॥ अथ सदृष्टिजो वस्यं संस्वर-  
पूर्वकानिर्जि एतत्त्वं कथयति ॥ ४ ॥ जहकाले एतव एणय ॥ भुज संस्वरा मपुण लंजेण ॥ भोव एण सदृदि एणया ॥ त-  
स्साद एत्थोदि एण जग एदुविह्य ॥ ५ ॥ सोपा इत्यर्थे द्या एत्थाने कियते ॥ सोपाज्ञा तत्त्वा कानिर्जि एभाव निज्जि-  
रासा कानिर्विकारपरमं चेतन्य चिच्चमत्कारानुभूति संज्ञत स ह्जानं स्वभाव सुखाम्भतर सा स्वादस्त्या भा-

च इत्यध्याहारः ॥ ३० ॥ ज्ञानाभाव एव ॥ येन भावेन जीवपरिणामेन किं भवति ॥ स इति विधीयते पक्षेति गालीति विनश्य  
 ति ॥ वित्तकृतकस्मपुगाले ॥ कस्म्यो गेविध्वं सकस्वकीयस्वद्यात्मनो विलक्षणत्वमपुगल इव ॥ कथं भूते भु  
 त्तसं स्वाद्यकाले प्राप्तासं सारित्वमुषडः ॥ एवमस्येण भुत्तसं ॥ दत्तफले ॥ केन कारणे ॥ भूतेन गालीति ॥ जहका  
 रणैः ॥ स्वकाल्यच्यमाना भुपफलावतः ॥ सविषाका निर्जरापेक्षया ॥ निज ॥ शुद्धात्मसंविन्नपरिणामस्वर  
 दिरेण सहकारि कारणे ॥ भूतेन काललाब्धिं संज्ञेन यथावक्तव्येन ॥ न केवलं पथावकालिन ॥ तथेण य ॥ ज्ञा  
 तपच्यमानानां ॥ ३१ ॥ आद्यदि फलविषाक निर्जरापेक्षया ॥ समस्तपाद्व्यच्छाया धनलक्षणेन वे  
 दिरेणोपातस्तत्त्वसंविन्निसाधकसंभूतेनानग्रानादि द्वाद्वाविधेन तत्त्वसाचेति ॥ तस्मिन् एव ॥ तस्य कर्मिणे  
 ॥ गलनं यच्च सादृश्यं निर्जरा ॥ ननु पूर्वपक्षं स इति संज्ञेन वद्व्यनिर्जरा लब्धा ॥ पुनरपि सदृशं किमर्थं प्राणि  
 तं ॥ तत्तु सारं ॥ तेन सदृदिशब्देन निमित्तात्मानुभूतिप्रसूता भावनिर्जराभिधानपरिणामस्य सामर्थ्यं मु  
 क्तं न च प्रत्यनिर्जरा इति ॥ इति प्रथमभावस्येण निर्जरा इति ॥ निर्जरा हि धाभवतीति ॥ क ॥ प्रचारः ॥

शिशुः ॥ सविषाकनिर्जरा नरकोदगतिस्त्वज्ञानिनामपि दृश्यते ॥ संज्ञानिनो भवेति ॥ नियमानास्ति ॥ २० ॥ तत्रान्तरं ॥ अत्र  
त्रयोमासकारणं सर्वरूपविकानिर्जरा सर्वग्राह्या ॥ पुनरज्ञानिनो निर्जरा सा ज्ञानवन्ति ॥ फला ॥ यत्तस्मात्कव  
मनिर्जरा सा यद्यपि ॥ अशुभकर्मविनाशकरोति ॥ तथापि संसारस्थितिं स्ताकां कुस्तेततद्भवेतीत्येकरप्रकृत्या  
विश्रुष्टपुण्यबंधकारणं भवति ॥ यार्येयं गुणमुक्ति कारणं चेति ॥ बीतरागसदृशानां पुनः पुन्यपापद्वयवितारा न  
तद्भवपि मुक्ति कारणमिति ॥ उक्तं च श्रीकुरुकुंदाचार्यदेवैः ॥ ॥ ॥ ॥ अत्र सागो कामं खेवैदं भवसदसहस्सकोटो  
पि ॥ तस्मात्तीति हि गुणः ॥ खेवैदिदं उस्सासो मे नरा ॥ १ ॥ कश्चिद्वदह ॥ सदृशानां बीतरागविशेषाणां किमर्थं ॥ रागा  
दयोः ह्ययं प्रदोषनं भवतीति ॥ भेदविज्ञाने जाते स रागानुभवे विज्ञानमात्रेण मोक्षो भवतीति तत्र परिरुद्धः ॥ अंध  
कारेणु स पदपरकः प्रदोषहस्तः तिष्ठति ॥ अन्यः पुनरकः प्रदोषरहितस्तिष्ठति ॥ स च कूपपतनं स र्व्यादि कं  
वानजानाति तस्य विनाशो दोषानास्ति ॥ यस्तु प्रतीत्यस्तस्य च कूपपतनदिबनाशो प्रदोषफलं नास्ति ॥  
कूपपतनाद्विकृत्यर्जतितस्य प्रदोषफलमस्ति तथा चोपरिगादयो ह्यभेदो यानं भवतीति भेद

नातिसकर्मणा च दध्यते ॥ तावदल्पः कोऽपि रागादिभेदविज्ञानजोतेऽपि यावतांशो न रागादिकमनुभवति तावतांशो  
 न सोऽपि बध्यते ॥ एवमस्यापि रागादिभेदविज्ञानफलं नास्ति ॥ यस्तुरागादिभेदविज्ञाने जातसति रागादिकं त्यजति  
 तस्य भेदविज्ञानफलमस्ति इति ज्ञातव्यं ॥ तथा च कर्त्तुं चरकुस्संभारास्स यसोऽस्य रागादयो स परिहृतो चरकुः  
 दिशि रत्यंतद्गुणविलेपं उतस्स ॥ ३६ ॥ गवनिर्जरा व्याख्यातसूत्रेणैकेन चतुर्थे स्थले जाते ॥ अथ ये साक्षात्तत्त्वसंवेदयति

॥ ३७ ॥ तद्वत्सकर्मणा च दध्यते ॥ तावदल्पः कोऽपि रागादिभेदविज्ञानजोतेऽपि यावतांशो न रागादिकमनुभवति तावतांशो

यद्यपि सामान्यनिरवशान्निराकृतकर्ममूलकलं कस्यात्मनः ॥ आत्यंतिकस्वभावविकांचित्वाद्भूतानुप ॥ मस  
 कलविमलैकवलज्जानाद्यनेतदगुणस्पदमवस्थांतरमेवेति ॥ तथा विशेषणप्रचयभावस्तेषां हि धामभव  
 तीति ॥ चार्त्तिकं ॥ तद्यथा ॥ गोऽसंभावमांको ॥ ज्ञेयोऽज्ञातक्यः सभावमोक्षः सक् ॥ अथ योऽङ्गपरिरागोऽनिश्रव  
 यरत्नत्रयात्मककारणमयसारूपेणैकस्फुट आत्मनः परिणामः ॥ कथं भूतः ॥ सवस्सकम्मणो जागवयेरुह  
 सर्वस्य प्रथमभावास्तस्य ॥ मोक्षनीयादिद्यातिचतुष्टयस्य कम्मणो यः क्षयरेतुरेति ॥ अथ मोक्षं कथयति ॥ दशवि

मुरके भवति ॥ प्रयोगि च एतसमये प्रव्यविमोक्षो भवति ॥ कोसो ॥ प्रप्यकामपुधभावो ॥ एकेकोरो शुद्धचैकस्वभावपरमात्म  
 न ॥ आयुरादिशेषाद्यतिकर्मणामप्येयोऽप्राप्त्यतिव्यग्राभावे वैशेष्यो विद्यत इति ॥ तस्य मुक्तात्मनः सुखं वाप्येते ॥ आ  
 त्मोपादानसिद्धिस्वयमतिशयवद्वेदनवाधं विप्रालं ॥ चर्द्धिज्ञातसव्ययेतं विषयविशेतेति ॥ प्रतिद्वंद्वभावं ॥ अन्यप्रधान  
 पक्षो निरूपयामि तं सात्त्विकं सच्चिदानं ॥ मुक्ताख्यानं तस्य सारं परमसुखमलसास्यसिद्धिस्वजातं ॥ २५ ॥ काश्चिददाहं ॥ इन्द्रियसुख  
 मेव सुखं मुक्तात्मनामिन्द्रियप्राप्तेराभावे पूर्वोक्तमतिन्द्रियसुखं कथं घटत इति ॥ तेनान्तरदीयते ॥ संसारिकसुखं त  
 च तद्वैशेष्यमेवादि कपंचेन्द्रियविषयप्रभवमेव न तपुनः ॥ पंचेन्द्रियविषयव्यापारहितानां ॥ निर्व्याकु  
 सुखं तदन्तर्गतान्द्रियसुखमेव न दृश्यते ॥ पंचेन्द्रियमनोजनि त वि कल्पजालरहितानां निर्विकल्पसमाधिस्थानां प  
 रमयोगिनां रागादिरहितत्वेन स्वसंवेद्यमात्मसुखं तद्विशेषणतोऽप्येयं च  
 दैर्कपरमार्थिकपरमानंदपीरणातानां मुक्तात्मनामतोऽप्यसुखं तदल्पतविशेषणज्ञातव्यमिति ॥  
 : संसारिणां निरंतरकर्मबंधोऽस्ति ॥ तथैवाद्योप्यस्ति शुद्धात्मभावनाप्रस्तावो नास्तिक्यमोक्षो भविष्यतीति

तत्र प्रत्युत्तरं यथा यत्रोऽदीना वस्था दृष्टुं कोपि धीमानपयोगोच्य त्वयं मम हनेन प्रस्तावस्ततः पौरुषं क  
त्वा शत्रुं हति ॥ तथा कर्मणा मयैव कर्तृत्वस्यानास्ति ॥ होपमानस्य त्वनुभागात्वेन कृत्वा यदल्लघुत्वं भवति त

दा धीमान् भव्य आगम भाषया ॥ ४ ॥ त्वय ॥ दुर्बल ॥ अथ चेत्सोऽपि होदे ॥ तत्रापि ॥ अथ न तत्रापि ॥ तत्रापि ॥ तत्रापि ॥

वैतथ्यं सत्यं च नैवेति ॥ इति ताव्याकायितलाद्विषं च कर्मेतेन ॥ अथात्म भाषया निजमुद्रात्माभिमुखपरि  
णाप्त संज्ञेन निर्मल भावना विप्रासत्वेन पौरुषं कृत्वा कर्मप्राप्तुं हतीति ॥ यत्पुनरंतः कोटाकोटी प्रमितव  
र्मास्य तत्स्वरूप ॥ तथैव लतादास्य नानाया नुभागास्वरूप च कर्ममल्लघुत्वेनोत्पत्तिस्तत्पयं जीवः ॥ आगम भाषय  
अथ ॥ प्रवृत्ति करण पूर्व करणानि च त्ति करण संज्ञा ॥ अथात्म भाषया स्वमुद्रात्माभिमुखपरणातिरूपा  
कर्ममह ननु विद्वत्त्वाक्कापि कालेन वर्तमानाति तत् ॥ भव्यत्वगुणैश्चैव लक्षणं ज्ञातव्यमिति ॥ ४ ॥ अन्यदपि  
दृष्टं तत्र च कर्मोदा विषये ज्ञातव्यं ॥ ४ ॥ एषाणादी विदया यददि ॥ ३ ॥ इदं धातु पराणु सु एतत्प्य फलं ॥ ३ ॥ अग्नि  
गि एतद्विदं ज्ञातव्यं ॥ ३ ॥ नन्वनादिकाले मदीना कृतं जीवानां जगत्सत्त्वं भविष्यति ॥ इति ॥ तत्र परिहारः ॥

यथाभाविकालस्मयानां क्रमेण गच्छते यद्यपि भविकालसमयराशेः स्तोक्तत्वं भवति तथाप्यवसानं नास्ति । तथापि  
किं गच्छतां जीवानां पद्यपि जीवरोगः स्तोक्तत्वं भवति तथाप्यवसानं नास्ति भवतीति । चित्तिर्हि पूर्वकालवत् हवोऽपि जी-  
वामोक्षं गताऽऽद्या नैव जातः सत्यत्वं किं न दृश्यते । किंच ॥ अत्र भव्यामसौ भव्यसमान भव्यानां च मोक्षोऽपि नास्ति क-  
थं श्रूय भविष्यति ॥ ३७ ॥ एवं संक्षेपेण मोक्षतत्त्वव्याख्यानं नैव संक्षेपं च मस्य लेखनं ॥ अत ऊर्ध्वं षष्ठमस्य लेख-  
नार्थं पूर्वोक्तं न पुन्यप्रापपदार्थद्वयस्वरूपमुत्तरार्धे न पुन्यपापप्रकृतिसंख्यां कथयामोऽत्यभिप्रायं मनसि धत्वा भगव-  
नसूत्रमिदं प्रतिपादयति ॥ ३८ ॥ मुरुः प्रमुरुः भावजुः ॥ पुंसं पावं हवति खलु जीवासादं सुराडराणामं गोदपुंसपरा-  
णि पावं च ॥ ३९ ॥ पुंसं पावं हवति खलु जीवाः । चिदानन्दे कस्मिन् पुन्यपापवन्धे मोक्षोऽपि नोपपद्यते  
यविवर्त्त्य गरीहताः अपि संतानागोक्षितानां कस्मिन् बन्धे न पुन्यपापे च भवति । खलु स्फुरन् जीवाः काये भूताः  
मुरुः प्रमुरुः भावजुः ॥ उक्तमपि यथा त्वविषं ॥ भावयद्दृष्टिं च कुरु स पराभक्तिः ॥ भावनमस्कार एताज्ज्ञानोद्युक्तो भव-  
सदापि ॥ ४० ॥ पंचमहाव्रतं त्रैलोक्यं पचद्बुध्वनिग्रहं परमं उदौ तैश्चिप विजयं ॥ तपसि सिद्धिं विधेयुः स्वेयांगं ॥ ४१ ॥ इत्या-



यो ह्यवकाथितलक्षणेन श्रुभापयोगाभावेन परितो मेन तद्विलक्षणेनाः श्रुभापयोगपरिरणमेन च युक्ताः इत्यनेन  
 पुरणपापभेदान्नक्तययति ॥ सांस्सुहृदणामंगोदपुस्तं सदेद्यश्रुभायुर्नामंगोत्राणि पुरणं च भवति परारिणपाप  
 वंच ॥ तस्मादपराणि कर्मणि पापं वेति ॥ तद्यथा ॥ सदेद्यमं ॥ तिर्यामनुष्ये दवायुस्त्रयं ॥ शुभायशः ॥ कीर्तिता  
 र्थकरत्वादिनामप्रकृतिनामसंज्ञिप्रसूत ॥ तथैच्चैर्गोत्रमिति ॥ समुदायेनोद्धि च त्वारिणात्संख्याः ॥ पुरणप्रवृत्त  
 योर्विज्ञेया ॥ शोषाद्यगोत्रियापमिति ॥ तन्नक्ष्यो न विश्रुद्धिर्धिनयसंपन्नताशीलव्रतखनतिचारोभो द्यएज्जा  
 नोपयोगसंबेगो प्राकितस्त्यागतपसीसाधुसमाधैर्द्वैवाव्युत्पन्नरामर्हदाचार्यचंद्राक्षतप्रवचनभक्तिराव  
 प्रयकापरिहाणि मार्गप्रभावनाप्रवचनवात्सल्यत्वमिति तीर्थेकरत्वस्य ॥ इत्युक्तलक्षणाषोडशभावनोत्प  
 न्नतीर्थं करनामकर्मैवं विशिष्टं युष्मदेषा एव भावनासुमधेयपरासासमाधया ॥ ६ ॥ मूटत्रयं मदाच्छाये ॥  
 तथा नापतनानिषट् ॥ अष्टौ प्रांकादयश्चैति ॥ दृग्दोषाः पंचविंशतिः ॥ ७ ॥ इति श्लोककाथितं पंचविंश  
 तिमलरहितं तथा ध्यात्वा भाषयानि जश्रुद्धात्मा पादेयस्तु चित्स्वात्मसम्पत्तभावैव मुख्यमिति विज्ञेयं ॥ ८ ॥ सम्प

मद्वेषः पुण्यपापद्वयमापि हेतुं कथं पुण्यं करोतीति चेत् ॥ तत्र पुक्तिमाह ॥ यथा कोपेदशोतरस्थः मनाहरस्त्रिसोमोपा  
 दागतपुरुषाणां तदर्थे दानसन्मानादि करोति ॥ तथा सम्यग्दृष्टिरभ्युपादेयपदरूपेण स्वश्रुद्धात्मानमेव भाव  
 यति ॥ चारित्र्यमोहादघाततत्रासमर्थः सन्निर्देष्टव्यपरमात्मस्वरूपाणामर्हस्मिन् दानादाराधिक्ताचार्योपा  
 द्यायसाधूनांच परमात्मपदप्राप्त्यर्थे विषयवक्तव्यं च नार्थे च दानपूजनादिगुणस्तत्त्वनादिना परमभक्तिं  
 करोति ॥ तेन भोगाकंक्षागोदनिदानरहितपरिणामेन कुटुंबिनापलालीमिवीनोहितं च तत्त्वाविशिष्टं पुण्यमा  
 श्रयति ॥ तेन च स्वर्गोदयं इलाकांति कादिविभूतिप्राप्य विमानपरिवारादि संपदं जीर्णीतरणमिव गणयन्पञ्चम  
 हाविदेहसुगत्यापश्यति ॥ विंशत्यतीति चेत् ॥ तदिदं समवसरणं तरोते वीतरागसर्बज्ञाः त एते भेदा भेदरत्ने  
 त्रयाराध्यकागणधारेदचदोषपूर्वेष्वयं ते ते द्रव्यौ प्रत्यक्षेण दृष्टा इति मत्वा विरोधेण दृढधर्ममतिभूत्वा  
 च नुर्थे गुणस्थाने पापपायात्मभावनामपरित्यजनं ॥ भोगानुभवे विपरीतधर्मध्यानेन कालं नीत्वा स्वर्गादाग  
 त्या तीर्थं करोति ॥ पदयोसिपि पूर्वे भवभाविता विशिष्टभेदज्ञानवासनाबलेन मोहनं करोति ॥ ततो जिनोच्चा

[illegible]

चरणमोक्तस्मकारणं जाणोच्यवहारा ॥ सम्पादशेन ज्ञानचारे च त्रयं मोक्षस्य कारणं हे शिष्यजानो हि विषयवहारं न प्या  
 त ॥ स्तिच्छये दातुं त्वयि मङ्गलाणि ॥ अथ्या ॥ निश्चयतस्तान्निमित्तपमयेन निजात्मेति ॥ तथा हि ॥ नीतरागसर्वज्ञप्रणोत  
 मरुद्रव्यपंचास्ति कायसमतत्वनवपदार्थसम्पक्कक्षानज्ञानत्रेताद्यनुष्ठानविकल्पस्तथा व्यवहारो मोक्षमा  
 मोः ॥ निजनिर्जनश्रुवात्मतत्त्वसम्पक्कक्षानज्ञानानुचरणैकप्रपणतिस्त्येति श्रव्यमोक्षमागोः ॥ अथ्य  
 वाश्रुवात्मभावनासाधकचोहर्द्रे च्याश्रितोच्यवहारे मोक्षमार्गः ॥ केवलस्वसंवित्समुत्पन्नरागादिदेविका  
 स्त्वायाधिरहितमुखानुभूतिस्त्येति निश्चयमोक्षमार्गः ॥ अथ्यवाधातुपायाणोऽग्नित्वसाधकोच्यवहा  
 रमोक्षमार्गः ॥ सुवर्णस्यानोपनिर्विकारः स्वपिलाद्ये साध्यस्त्येति श्रव्यमोक्षमार्गः ॥ एवं संक्षेपेण व्यव  
 हारनिश्चयमोक्षमार्गो लक्ष्णं ज्ञातव्यमिति ॥ ॐ ॥ अथामेदनसम्पादशेन ज्ञानचारे ज्ञाणि स्वश्रुवा  
 त्मेव तेन कारणेन निश्चयेनात्मेव निश्चयमोक्षमार्गः ॥ इत्याख्याति ॥ अथवा पूर्वो  
 मोः प्रकाशेन सदृशमिति ॥ ॐ ॥ त्वयि वाच्यं यत्तु ब्रह्म ॥ ३ ॥ यतो ह तज्जलं नियम्य इति ॥ विन्दे

लोकादिकं न दृष्ट्वा ततोऽपि न भवति ॥ ११ ॥ अथानन्तरं यथावदुक्तं ॥ अप्याणामुपेतुं प्रसिद्धवियमितं रत्नत्रयं न वर्तते स्वकीय  
 शुभात्मानं मुक्ताश्च न्योच्यत न प्रवेष्टुं तस्मात्तत्तिथिमाशुहोदिदो यो एकस्वकारणोऽप्रादात् तस्मात्ततोऽत्रापि  
 यमात्मनमेवोक्तं यथेयमेतद्व्यास्यकारणोहोदिदो जानिहोति ॥ १२ ॥ अथ विस्तारः ॥ राणीदिविकल्पोपाधि  
 रहितविचित्रमस्कारभावोत्पन्नमधुरसास्वादसुखाहमिति निश्चयकचित्तुं सम्पादयानं तस्यैव सु  
 त्वस्य समस्तीति भावः ॥ स्वसंवेदनज्ञानेन प्रथमपरिच्छेदने सम्पादयानं तस्यैव दृष्टकृतानुभूतभागार्क  
 काप्रभृति समस्तापध्यानरूपमेतत्प्रयोजनितं सकल्पविकल्पजालतपोगनतैत्रयमुत्तरतस्य संतुष्टस्य  
 तत्पश्येत्काकारपमसमरसीभावेन प्रवीभूतचित्तस्य पुनः पुनः स्थिरीकरणं सम्पक्वचारित्र्यं इत्युक्तं  
 द्वाणानिश्चयपरात्मन्ययं शुद्धात्मानं विहायान्यत्र घटपटादिचरिहृदये न वर्तते यत्तत्ततः कारणेन  
 दनेयेनोक्तं प्रकृष्टात्मैकैकपानकचत्तदेव सम्पादयानं तदेव सम्पादयानं तदेव सम्पक्वचारित्र्यं तदेव स्या  
 त्मतत्त्वमिति तुक्तं लक्षणातिशयानुमानमेव मुक्ति कारणं जानीहि ॥ १३ ॥ एवं प्रथमस्यैव तत्त्वद्वयेनोक्तं

[illegible]

मोक्षतया भारताद्याद्यापुत्राणां निर्मोक्षासां न्यायविस्तरः इत्यादि लोकां केषु सर्वेषां स्वाणि यद्यपि जा-  
नेतितयाप्येतेषां हितज्ञानं सम्पत्तं विनामिष्याज्ञानमेव ॥ यदा पुनः प्रसिद्धकथान्यायेन श्रीश्री  
रविक्रमानस्यामितीर्थे करपरमेदेव समवसरणेण मानस्ये भावलोका नमात्रोदयागमभाषया दर्शनेन चारि-  
त्र्यमोहनीयोऽप्येवमद्वयसंज्ञेनाध्यात्मभाषया स्वप्नुच्छात्माभिमुखपरिणामसंज्ञेन च कालादिसूचि-  
विक्रमेणामिष्यात्वं विलयागते ॥ तदेवमिष्याज्ञानं सम्पन्नं जानते ॥ ततश्च जयति भावामित्यादि न-  
मस्कारं कृत्वा जिनदेवांश्चांशेत्वा च लोचनतरेमेव चतुर्ज्ञानसप्तर्षिं संपन्नास्त्रयोपि गणधरदेवासं-  
जाताः ॥ गौतमस्वामी तु भवेण पकारार्थे द्वादशांगश्रुतं रचनाकृतवान् ॥ पञ्चान्तिश्च यरत्नत्रयभा-  
वनाघलेन त्रयोपि मोक्षं गताः ॥ श्रावणे च दशाश्रुतं प्रमितं तन्नाम्ना जिनदेवांश्चांशेत्वा पथासंभवे  
स्वर्गमोक्षं गताः ॥ अथ व्यसेतिः पुनरेकादशांगधारेकोपि सम्पत्तं विनासमिष्याज्ञानं जानते ॥ इति  
एवं सम्पत्तमहात्मेन ज्ञानतः पञ्च एव ब्रह्मोपनिषदमिष्यात्वं प्रथमध्यानादिकं मिष्यात्वं मपि सम्पन्नं भवति ॥ तदा

भावे विषययुक्तः उपाधिमिव सर्वव्येति ज्ञातव्यः । तच्च सम्पन्नं चेत् विंशतिमत्तरहितं भवति । तद्यथा लो-  
कमूटसमयमूटत्रयं भवति । तत्र च्छुधाद्यष्टादशोदाधरहितमनंतज्ञानाद्यनंतमणसो हंतवीतरागस-  
वेत्तोदेवतास्वस्त्वैजोमैननरण्यातिपूजास्ताभस्सूलावरणसौभाग्यपुत्रकलत्रराज्यादिविभूतिनिमि-  
त्तरागंद्वेषोपहृतात्तैरोत्परीरणात्तद्वेत्त्रपातचंद्रिकादिमिथ्यादेवतानां यदाराधनां करोति जीवस्त-  
द्देवतामूढत्वं भाग्येनैव च ते देवाः । किमपि फलं प्रयच्छति । कथामिति चेत् । रावणे । नरामस्वामिभिरक्ष्मी-  
धरा विनम्राद्यैव इत्येव विद्यासाधिता । कौशेयस्तु पां वनिर्मूलनाथेकात्यायणे । विद्यासाधिता  
कंपो नरो नो य एव विनाशार्थं ब्रह्मोपि विद्याः समासाधिताभिः । कृतं न किमपि रामस्वामिपां रचनरा-  
गणां वांस्तु । यद्यपि मिथ्यादेवताराधना कृता तथापि निर्मूलसम्यक्तेर्योगिनि तेन पूर्वैकतपुण्येन  
सर्वे निर्विघ्नं जातामिति । ७५ । अथ यत्नोक्तमूढत्वं कथयति । गंगादिनक्षत्रे । स्थानसमुद्रज्ञानप्राप्तः स्व-  
नजलप्रवेष्टामरणानि प्रवेष्टामरणानि गृह्णादिमरणभृष्यति वरयद्वा पूजादीनि पुण्यकारणाः ।



निभवंतीति यद्येति स ह्येवाकमृदत्वे ॥ अन्यदपि लौकित्वाकारमाथि कहे गोपोदयस्वदीपरिज्ञानरहिता  
नामज्ञानजनानोप्रवोहेन यद्धर्मानुष्ठानं तदीये लोका मृदुत्वविक्षेपमिति ॥ अत्राप्युक्तममृदुत्वमिह प्रज्ञानिज  
नचिरुत्वमत्कारोत्पादकं ज्योतिष्कमंत्रवादादिकं च घृणितरागा सर्वज्ञप्रणीतसंप्रयविहाय कुंदवागामेलिगि  
नां ॥ भयाश्रोत्रहृलोभैः धर्मोथि विनयप्रनामपूजापुस्तोरौरोदिकरत्नमृदुत्वमिति ॥ एवमुक्तलक्षणेण मृदु  
त्रयं सरागसम्पगृष्टेव स्यायां परिहृणोपमिति ॥ त्रिगुणावस्थानलक्षणावितरागसम्पत्तप्रस्तोवपुननि  
जनिं जननिर्दीयपरमात्मैव दृष्टति निश्चयवृद्धिर्देवत्तमृदुरीह तत्त्वविज्ञेयं तथैवमियमात्वरागादिस्तूप  
मृदुभावत्योरोनस्वमुद्धात्मन्यवानुष्ठानं लोका मृदुरीहितत्वं ज्ञातव्यं ॥ तथैव स्वसमस्तशुभाशुभसंकल्प  
विवक्त्यस्तूपरभावस्योपानिर्विकारतात्विकपरमानंदकलक्षणापरमसमत्सोभावेन तस्मिन्नेव स  
म्पगस्तिराणयनागमनपरिणमनसमयमृदुरीहितत्वं बोधव्यं ॥ इति मृदुत्रयं व्याख्याता ॥ अथ यमदा  
रूपत्वत्प्रेकथ्यते ॥ विज्ञानैर्धर्म्यज्ञानतपःकुलवलजातिरूपसंज्ञे मदाधुके सरागसम्पगृष्टिभिस्तथा ॥

अयमिति ॥ दोतराणां सम्पादयोनि ॥ पुनमानकषायाद्येत्यन्मदमात्सर्गोदिसमस्तविकल्पजालापरिहृणोण  
ममकाराहंकारोदितस्वश्रुद्धात्मनि भावैवममदाष्टकत्याद्यति ॥ कः ॥ ममकाराहंकारलक्षणाकथयति  
कर्मजनितेदहपुत्रकलत्रादौमोदमिति ममकार ॥ स्तत्रैवाभेदेनौपरस्यूलोदितेहोहाराजाहमिति त्यहंकार  
लक्षणापिमिति ॥ ~~अथ नानाविधेन~~ ॥ मियमोदेनामियमोदवाराधना ॥ मियमातेपो ॥ मियमात  
पत्नौ ॥ मियमागमो ॥ मियमागमधरपुस्तबश्चैत्युक्तलक्षणागमनाय तनघटुक्तसरागासम्पादयेनात्पात्रे  
भवतीति ॥ नीतरागासम्पादयेनापुनः समस्तेदोषायतनभूतानामियमात्वविषयकषायस्तृपानायतना  
नापरिहोरेणैकचलेजानाद्यनंतगुणायतनभूतस्वश्रुद्धात्मनि निवासवानाथतनोसवापरिहारइति  
अनायतनशब्दस्यार्थिकथ्यते ॥ सम्यक्त्वादिगुणानामायतनोदहमावास ॥ आश्रयमाधारकारणानि  
त्तमायतने भण्यते ॥ तद्विपक्षभूतमनायतनमिति ॥ अतः परमेशोकाद्यष्टमलत्यागंकथयति ॥ त्रिः प्रोक्ता  
द्यष्टगुणप्रतिपालनेमेवशोकाद्यष्टमलत्यागो भण्यते ॥ तद्यथा भवति तथा कथयति रागादिदोषाः प्रज्ञे

नंवासत्त्वचर्चनकारणं तदुभयमपि वीतरागसर्वज्ञानानास्ति ततः कारणात् ॥ तत्प्रणीते हेयोपायोदयते त्व  
मोक्षे मोक्षमार्गे च भवेत् ॥ प्राक्कायं शयः सदैव होतव्यं ॥ तत्र प्राक्कायोदयपरिहारे विषये यत्पुनरंजनं चोक्तं  
यथा प्राप्तिस्मृता तत्रैव विभीषणकथा ॥ तथा हि ॥ सीता हरणप्रघटे के रामाण्यगमलक्ष्मणाभ्यां सह संश्र  
मप्रस्तावे विभीषणेन विचारिते रामस्तावदष्टमवलदेवा लक्ष्मणाश्चादेमावामुदेवो ॥ रामाणां श्लाघमः  
प्रतिवाप्तुं यदुपपत्तिः ॥ तस्य च प्रतिवाप्तुं यदुपपत्तिः न मरणमिति ज्ञेयं ॥ गोमर्कयित्तमास्ततन्निष्कृष्टा  
न भवतीति निःशङ्को भूत्वा त्रिलोककण्टकं रावणं स्वकीयं ज्येष्ठं भूतं त्यक्तो त्रिषादक्ष हृष्टो प्रमत्तः चतु  
रंगचलेन सरुराम स्वामिपार्श्वे गत इति ॥ तथैव देवकी वासुदेव वक्ष्यं च निःशङ्कं ज्ञातव्यं ॥ तथा हि यद्योद  
वकी वाल्मिकस्य मारणानि भिन्नं केन प्रार्थना वृत्ता तदा लाभ्या यर्था लोचितं मदीय पुत्रानवमवसुदे  
वो भविष्यति ॥ तस्य हस्ते नजराणि सिंधुना ज्ञानवमप्रतिवाप्तुं यदुपपत्तिः प्राप्तिमरणं भविष्यतीति ज्ञेयं  
गमे भाषितं तिष्ठतीति ॥ तथैवातिमुक्तकभट्टारके रषिकयित्तमिति निश्चितं ॥ त्वत्प्रेमसाय स्वकीयं वाल्मिकं

दत्ते॥ तच्छाश्वत्थं भव्यं विजिनागं मे शोकानं कर्त्तव्येति॥ कु॥ इदं व्यवहारोऽयं निश्च  
येन पुनस्तस्यैव व्यवहारः शोकगुणस्य सत्त्वकारित्वेन इह लोकात् परलोकान्तराणां गुणसिम्पराणां व्याधिर्वेद  
नात्वा सिम्पराऽभिधानं भयसम्पत्कमुक्तोद्योराप्यसर्गोपरोषहप्रस्तावे श्रुद्धापयोगालक्षणा निश्चयभाव  
नैवतिः शोकगुणो ज्ञातव्य इति॥ अथानिर्वन्तं दत्तागुणोक्तययति॥ कु॥ इह लोकात् परलोकान्तराणां गुण  
को दत्ता निदानत्यगो न केवलं ज्ञानाद्यनेतगुणव्यक्तिसत्त्वेमाद्वार्थेन पूजातपश्चरणाद्यनुष्ठाना  
करणेतिः कं दत्तागुणो भवत्येते॥ तथा नन्तमतिकंन्यातया प्रसिद्धाद्विती  
कथ्यते॥ यदल्लोकात्त्वादयो रिरुहार्थोद्वेग्यश्रुद्धा ज्ञातदत्तामस्वाप्रिनादत्ते पट्टमहादेवी विभूतिप

दत्त्यत्तासकलाभूषणानागात्केचलिपालमूलैकतातवक्रादिराज्ञाभिस्तया वज्रराज्ञीभिश्च सह  
जिनदत्तापरहोत्वांशमिश्रभाद्यार्थिकतासमुद्येन सत्त्व्यामपुनरेवैकादिविहारो भेदाभेदरत्नत्रभा  
वनाद्याद्विषवर्धोऽयं जिनसमयप्रभावं नाकृत्वा पञ्चादवसाने त्रयार्थिद्विषमपद्येति निर्विकार

परमात्मभावनासहिते सत्यां संकल्पाच्युताभिधानयोऽष्टास्वर्गप्रतीक्षोच्चातः ततश्च निमित्तं तलसम्पत्तौ  
फलं दृष्ट्वा धर्मागुणोपान्तरेकरावणालक्ष्मणयोः संवाधनं कृत्वा दानोऽस्वर्गोतिष्ठति ॥ अत्र स्वर्गोदा  
गत्य सकलचक्रवर्ती भविष्यति ॥ तौ च रावणालक्ष्मणौ धरोतस्य पुत्रौ भविष्यन्तिः ततश्च तौ रथे वारणा  
दमूलैर्पूर्वभवांतरं पृष्ट्वा पुत्रद्वयेन परिवारेण च सह जिनदेवांश्चागृहेत्वा भद्ररत्नत्रयभावतया पंचानुजे  
रविमाने च योऽग्रहं मिद्रा भविष्यति तस्मादागत्य रावणस्तौ रथे कुर्यात् भविष्यति श्रोता चागणधर इति ले  
क्ष्मणो धरोपि धातकीं खंडुक्षीपेतीर्य कुर्यात् भविष्यति इति च चहर निःकांक्षागुणेणाज्ञातव्यः ॥ निश्च  
येन पुनस्तस्यैव व्यवहार निःकांक्षागुणस्य सहकारित्वेन दृष्टश्च तानुभूतं पंचेंद्रियभोगत्वेनेति च ग्र  
रत्नत्रयभावनेनात्यन्तपारमार्थिकत्वात्मा सुखाम्भतरं संचितं संतोषः स एव निःकांक्षागुणाप्रति  
च्छाद्य यन्निति ॥ इति किं तागुणैश्च तस्य जितः भद्रो भद्ररत्नत्रयापराधकभक्त्यजीवानां दुर्गंधवीभत्सोदिकं दृष्ट्वा ध  
र्मबुद्ध्या कारुण्यभावेन यथा योऽप्येव चिचि किं तापरिरुणोऽश्चानिर्विधि किं तागुणा भवन्ते ॥ यत्पुनर्न

नसमयेयसर्वसमो चीनंपरं किनुवस्त्रावावराणं जलहानादि कंचन कुर्वति ॥ तदेव दूषणमित्यादि दुःखं तस्य भावस्य  
विशिष्टविश्वकवलेन परिरुणे भावनिर्विचिकित्सा भरण इति ॥ अस्य च्यवहारनिर्विचिकित्सागुणस्य विषयो  
उदायनमहाराजकायास्तविमर्शो देवो कथा चागमप्रसिद्धा ज्ञातयेति ॥ ८॥ निश्चयेन पुनस्तस्यैव  
वहारनिर्विचिकित्सागुणस्य बलेन समस्तैषां दिविकल्पस्त्वकं ह्यात्ममालात्पुननिर्मलात्मानुभू-  
तिलक्षणे निजश्रुद्धात्मानेयवस्थानं निर्विचिकित्सागुण इति ॥ ९॥ अतः परममृदुदृष्टिगुणं कथयति ॥  
वीतरागसर्वज्ञप्रज्ञोत्तमागमबोद्धुं तैः कुदृष्टिभिर्नैतद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं  
विकुर्वेत्तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं तद्विज्ञेयं  
किं न करोति ॥ एवं च्यवहारमृदुदृष्टिस्तु च्यते ॥ तत्रैतच्चरमपुत्राया उदस्तलि भट्टाकरे वति श्चाविकाचं  
प्रभनामविद्याधारजलचारी संबंधिनी कथा प्रसिद्धेति ॥ निश्चयेन पुनः तस्यैव  
प्रणोदनात्तत्त्वबोद्धुस्तत्त्वनिश्चये जाते सति समस्तमिच्छात्वरणादिशुभाशुभसंकल्पविकल्पे स्वात्म

बुद्धियुगोदयबुद्धिं हितबुद्धिं सामत्वभावं तत्तन्नात्रिगुप्तिस्तेषां विभुष्टिज्ञानदर्शनस्वभावेन निश्चलावस्थानेन त  
 दवामूढदृष्टित्वमिति ॥ ~~अथ च तत्र विचार्यते किं वाच्यं तत्र~~ पुचकलत्रादौ बाहिर्देव्यमेवमिति संकल्पनं संका  
 ल्य ॥ अथंतेत्सुखं दुःखं इति हर्षविषादकारणविकल्प इति ॥ अथवा वास्तुचतुष्टयसंस्कृतपन इति कार्ये  
 विकल्प इति तस्यैव पर्ययः ॥ ~~अथ च तत्र विचार्यते किं वाच्यं तत्र~~ भेदाभेदरत्नत्रयभावनास्तोमोक्षमार्गः स्वभाव  
 नशुद्धएवतावत्तन्नाज्ञानिजननिमित्तनतथेवाशक्तिजननिमित्तनच धर्मस्यैव मूल्यं दूषणमपवादोऽ  
 यभावनायदाभवतितदामविरोधेन यथाशक्त्यर्थेन धर्मोपदेशनवायस्कर्मार्थे दौषस्यंरूपनोनिवारणे  
 क्रियेत तद्वचनार्थेनोपगृह्यमाणं तत्रमायाप्रसूषणप्रश्रये भादुरसक प्रतिमालग्नरत्नरूपेण ब्रूते  
 सत्यपगृह्यणविषये जिमदत्तश्रेष्ठिकया प्रसिद्धेति ॥ अथवा सद्भजनं नोऽपेक्ष संज्ञाया लोकापवादो जाति  
 मतिः ॥ यद्दोषंरूपं न कृतं तत्रैव लिनीमद्योदोषोक्तयति ॥ निश्चयेन पुनस्तस्यैव च होरापगृह्यणगुणस्य स  
 हुकारित्वेन निजनिर्दोषपमात्मनः प्रच्छादकमिच्छात्वणादिदोषोक्तेषां तस्मिन्नेव परमात्म





धिनीवोलिनामडुष्टमंत्रिणानिश्चयव्यवहाररत्नत्रयाराधकात्कंपनाचार्यप्रभतिसमश्रयतीनामु  
 यसंगीक्रियमाणसतिविष्णुकुमारनाम्नानिश्चयव्यवहारसोदापागाराधकप्रसूयतिनाविबुधैर्यागच्छधि  
 प्रभावेनवामनरूपंरुत्वाबलिमंत्रिपात्रैर्धपादचयप्रमाणभूमिप्रार्थनंरुत्वापश्चाद्दिग्गपादेमस्तमस्तवे  
 दत्तोदितोयसुमानुषोत्तरयत्तरतीयपादस्यावकाशोनास्तीति वचनच्छ्लेनसुनिवात्सल्यनिमि  
 त्तंवल्लिमेंत्रीवद्धइत्येकातावदागमप्रसिद्धाकथा ॥ ६ ॥ द्वितीयाचक्षुरापुरनगराधिपतेचञ्चुकरणे  
 नाम्नाउज्जयनीनगराधिपतिनासिंहोदरमहाराजिनैर्जनोयंभमनमस्कारंनकरोतितामत्यादा  
 द्रापुरनगरणीवैश्वदेवोरण्यसंगीक्रियमानेभेदोभेदरत्नत्रयभावनाप्रियेणएमस्वामिनावञ्चुकरणे  
 वात्सल्यनिमित्तंसिंहोदरेणवद्धइत्तिरामायणमध्यप्रसिद्धंयंवात्सल्यवकथेति ॥ ७ ॥ निश्चयवात्स  
 ल्यंपुनस्तस्यैवव्यवहारवात्सल्यगुणस्यसहकारित्वेन ॥ धर्मेददत्वेजोतसतिप्रिय्यात्यराणदिस  
 मस्तश्रुभाश्रुभवहिर्भवेवुश्रीतित्यक्ता ॥ राणादिविल्लयायाधिरहितपरमस्यास्थसेवितिसंज्ञातस

दानैकलक्षणासुखामतरसास्वादप्रोक्तिकरणमेवेतिसप्तमांगव्याख्याते ॥ अथाद्युपनिषद्भाष्ये ॥  
 गुणैकव्याप्येति ॥ अथैकनदानपूजादिना ॥ तेषाधनेनचतपः ॥ अत्रोदिनाजिनप्रासनप्रभावनाक  
 सेवेति ॥ व्यवहारेणप्रभावनागुणोच्चातव्यः ॥ तत्रपुनःरुत्तमैरणुरायाजिनसमयप्रभावनाश्रीलायः  
 रवित्स्यामहोदयाः प्रभावनानिमित्तमुपसर्गो जाते सति वज्रकुमारानान्नाविद्याधरश्चमणो नानाकारो जने  
 नरयाश्रमो नानप्रभावनाव्यक्तसत्पक्तात्तावदागमप्रसिद्धाकाथा ॥ द्वितीया ॥ तुजिनसमयप्रभावना  
 श्रीलक्ष्मामहोदयानामस्वकीयजनन्यानिमित्तस्वस्य धर्म्मो नुरो न चरु रेधे एनाम दद्याम चक्रवर्त्ति  
 नातद्भवेमाह्मणाभिना ॥ जिनसमयप्रभावनार्थमुत्तुंगे तारणे जिनचैत्यालायमेडितसम्बभूमितलेरु  
 तमिति रामायणे प्रसिद्धं वाथा ॥ निश्चयेन पुनस्तस्यैव व्यवहारप्रभावनागुणस्य चलेनोपि प्यात्व  
 विषयकवाप्यप्रभृतिसमस्तविभावपीरणामरूपैरप्यसस्यानां प्रभावहत्वापयोगालक्षणास्वसेवेदन  
 ज्ञानेन विबुधजानदर्शनस्वभावनिजशुद्धात्मनः प्रकाशानमनुभवनेमेव प्रभावो नोति ॥ अथैवमुक्त

प्रकारेण मृद्वयमदाहकवदनायतनशोकाद्यष्टमलरहितं शुक्रजीवादितत्कार्यं अक्षानलक्ष्मणसमा  
सम्पत्ताभिधानं व्यग्रहरसम्पत्तं विज्ञेयं ॥ तथैवेतेनैव व्यग्रहरसम्पत्तेन पारंपर्येन साध्यं शुक्रायेणात्मे  
क्षणा निश्चय रत्नत्रयाभावनोत्पन्नपरमाज्ञादेकस्तस्य सुरवामलरसास्वादनमेवापोदयः मिंद्रियसुरबादि  
कंचेदयमिति सचिस्त्वं बीतराणाचारित्रि विना भूत्वं बीतराणां सम्पत्ताभिधाने निश्चयसम्पत्तेन च क्षाप्तव्यमि  
ति ॥ ७ ॥ अत्र व्यग्रहरसम्पत्तमर्धनिश्चयसम्पत्तं किमर्थं व्याख्यातिमिति चेत् व्यग्रहरसम्पत्तेन नि  
श्चयसम्पत्ते साध्यतः ॥ इति साध्यसाधकभावज्ञापनार्थमिति ॥ इदानीं योगं जीवानां सम्पत्तौ न प्रहणा  
त्पूर्वे प्रायुबंधो नास्तीति ॥ तेषां वृत्ताभावोपिनरकादिकुत्सितस्थानेषु जन्मन भवतीति कथयति ॥ सा  
म्पादशो न मुच्यः नारकतिर्यागपुंसकस्त्रीत्वानिदुःकुलविकृताल्पायुर्देरिप्रतान्च व्रजं तिनारण्यव्रत्तिक  
॥ इतः परं मनुष्यादिसमुत्पन्नसाम्राष्ट्रैः प्रभांचकथयति ॥ ८ ॥ उजस्तेजो विद्याविधिरेषात्यदिः वि  
ज्ञेयभवसनायाः ॥ उतमकुलामहार्थ्यामानवतिलका भवंति द्यौ नपूताः ॥ ९ ॥ अथोद्वागतोपुनः प्रकीर्त

रोकेदवावाहनेदवाकित्वेदेवनीचेदेवत्रयंविहायान्येषुमहर्षिकेदेवेष्वेवात्यद्येतसम्यग्दृष्टिः ॥ ७ ॥ इदम् ॥  
 भोसम्यक्तमृदुणात्सुदेवायुष्मन्विहायये ॥ वक्ष्यायुष्मास्तान्प्रतिसम्यक्तमाहृत्यंकथयति ॥ ८ ॥ हेहे  
 मच्छुदवीरां ॥ जोऽसवणभरणसङ्घट्स्थसु ॥ पुष्टिदेरणीहसम्मा ॥ एवमासरोणायापुष्पो ॥ १ ॥ तमेव  
 ध्येयकांतोरएवकथयति ॥ २ ॥ ज्योतिर्भोवनभोमेषु ॥ घटस्वधःस्वभूमिषु ॥ तिपिन्दुनरसुरस्त्रीषु ॥ सह  
 शिर्नैवजायेत ॥ ३ ॥ अथोपशमित्वेदकापिक्वापिधानसम्यक्तत्रयमधेयकस्यागतावत्समसम्पत्ति  
 स्यसंभवास्तीतिकथयति ॥ ४ ॥ सोधर्माख्यं संख्याक्यायुष्मन्तिर्येच्छुतल्लोपरत्नप्रभावेनोचस्यात्सम्यक्त  
 त्तत्रयंभंगिना ॥ ५ ॥ कर्मभूमिजपुस्तत्रयं संभवति ॥ वक्ष्यायुष्मन्लब्धायुष्मन्तिर्येकिंत्वोपशमितमप  
 योसावस्यायांमहर्षिकेदेवेष्वेव ॥ ६ ॥ पोषेषुदवतिर्येच्छुषट्स्वधःस्वभूमिषुदेवैकौपशमितैकास्य  
 सांपयोसेदेहना ॥ इतिनिश्चयव्यवहारस्त्वत्रयात्मकमाक्षतमार्गेवयविनः ॥ प्रयाचयवभूतस्यसम्यक्त  
 स्यव्याख्यानेनगत्यागता ॥ ७ ॥ अथरत्नत्रयात्मकोमाक्षतमार्गेदितोपाचयवभूतस्यसम्यक्तज्ञानस्य

स्तूपप्रतिष्ठादयति ॥ ६ ॥ संसारीविमोहविभ्रमविवर्जितं अप्यपरसंस्तुयस्स ॥ गृहणं समंसायां सायां रमणेयं  
 यंतु ॥ ४ ॥ संशयः शुद्धात्मतत्वादिप्रतिष्ठादकमाममज्ञानेति ॥ दीप्तरसासर्वज्ञप्रणीते भविष्योत्तिपस्समयप्र  
 शोते चेति संशयः ॥ तत्र दृष्टं ॥ स्याणुर्वोपुस्तोवा ॥ विमोहपरस्परसोपक्षे न यद्वेप न द्रव्यगुणपर्यायादिप  
 रिज्ञानाभावाविमोहः ॥ तत्र दृष्टं ॥ गच्छत्तुणस्पर्शविदीप्ताहयद्वाविभ्रम मनेकातात्मकस्तुनो नित्य  
 द्वाणैकैकांतादिस्तुणग्रहणे विभ्रमः ॥ २ ॥ तत्र दृष्टं ॥ श्रुतिक्वायां रजतविज्ञानरत विवर्जितं ॥ इत्यु  
 क्तत्वाणां संशयविमोहविभ्रमविवर्जितं ॥ अप्यपरसंस्तुयस्सायां सहजश्रुते बलज्ञानदर्शनस्वभाव  
 स्यात्मास्तुस्यग्रहणे परिच्छेदनं परिच्छित्तिस्तथापरद्रव्यमचभाववर्त्मप्रच्यवर्त्मनौकर्मस्तुस्यज्ञोचसं  
 वं धिनरतैव पुद्गलादिपंचद्रव्यस्य स्तुस्य परकीयजीवस्य च परिच्छेदनं यत्तत्समंसायां संप्राप्ताने  
 भवति ॥ तच्च कथं भूते सायां ॥ घटाद्यं पेटाद्यं मित्पथे ग्रहणव्यापारस्ते सायां ॥ सविकल्पविवसा  
 यात्मकं निश्चयात्मकमित्पथी ॥ पुनश्चाकिं विशिष्टं ॥ अणोयं भंगंतु ॥ अनेक भेदंतु ॥ पुनरितितस्य भेदा ॥

कथ्यते॥ प्रतिश्रुतावधिः मनः पर्ययेकेवलज्ञानभेदनपंचधा॥ अथवाश्रुतज्ञानोपक्षयाद्यादशोभाभेरा  
 ह्येचेति॥ द्विभेदः॥ द्वादशोभानामानिबध्यते॥ आचारः॥ सूत्रकृतस्थानसमवायनामधेयेत्याख्याप्रणुसिः  
 ज्ञानवृत्तयोपासकाध्यायनेऽतश्चदृशः॥ अनुत्तरोपपदिकदशः॥ प्रहमव्याकरणः॥ विपाकसूत्रः॥ दृष्टि  
 दश्चेति॥ दृष्टिवादस्यचपरिकर्मः॥ सूत्रः॥ प्रथमानुयोगः॥ पूर्वगतः॥ चूलिकाभेदनपंचभेदाः कथ्यन्ते॥  
 चंचलसूत्रेजंबूदीपदीपसागरव्याख्याप्रज्ञासिभेदनपरिकर्मपंचविधंभवति॥ सूत्रमेकभेदमेव॥ अथ  
 मानियोगोप्येकभेदः॥ पूर्वगतपुनरुत्पादपूर्वः॥ अग्रापणोप्यः॥ वीर्योपानुवादः॥ अस्तिनास्तिप्रवादः॥ स  
 प्रवादः॥ आत्मप्रवादः॥ कर्मप्रवादः॥ प्रत्याख्यानः॥ विधानुवादः॥ कल्याणनामधेयः॥ प्राणानुवादः  
 याविशालः॥ लोकसूत्रः॥ पूर्वचेतिचतुर्दशभेदः॥ जलगतस्थलगतकाशहरेस्त्वलादिमायास्वरू  
 पशक्तिरूपोदिरूपपरावर्तनभेदनचूलिकापंचविधाचेति॥ संक्षेपेणाद्यादशोभान्याख्यातः॥ ८॥ अंग  
 वाह्यपुनः सामाधिकंचतुर्विंशतिस्तत्र॥ वेदनाप्रतिजमणः॥ चेतनयिकः॥ कृतिकर्मः॥ दशैवकालिका

उत्तराध्यायने कल्पव्यवहारः॥ कल्पकल्पः॥ महापुंडरीकं॥ पुंडरीकं॥ अयोनिं चेत्येति॥ च  
तुर्दशप्रकीर्णकसंज्ञे बोद्धव्यमिति॥ अ॥ अथावाच स भादि चतुर्वै श्रुति तीर्थं करभरतादि द्वा दश च  
क्रवर्ति विज्ञयादि नवबलो देव॥ त्रि एषादि नववासु देवा॥ स्वयं स्वार्थे नव प्रतिवासु देव संबंधो त्रिषष्टिषु  
सप्तपु एण भेदाभिन्न प्रथमानुयोगो भवत्येते॥ उपासका ध्यायनौ दश आ व क धर्मैः॥ आचारा धनौ दश  
ति धर्मैश्च यज्ञमुत्पत्तेन कथयति सत्त्वरणानि योगो भवत्येते॥ त्रिलोक सारजिनां सत्त्वोक्त विभागा  
दिशं यव्याख्याने चरणानि योगो विज्ञेयः॥ आभूत तत्त्वा यो सिद्धांतौ द्वा यत्र शुद्धा शुद्ध जीवादि षट्  
द्रव्यादीनां सुखं च तत्त्वा व्याख्याने क्रिये सद्रव्याणि योगो भवत्येते॥ इत्युक्तं लक्षणा नि योगान् चतुष्टय रूपेण  
चतुर्विधं श्रुतज्ञानं ज्ञातव्यमिति॥ अ॥ आनि योगात्तद्वैका एणैरेकं द्रव्यं करणमित्याद्ये वैका र्थेः॥ अथ यष्ट  
द्रव्यं चास्ति काय सप्त तत्त्वनवपदार्थेषु मध्येति श्रुत्येन येन स्वकीय शुद्धात्मद्रव्यं स्व शुद्ध जीवास्ति का  
यानि जन्म शुद्धात्म तत्त्वं निज शुद्धात्म पदार्थो उच्यते॥ श्राव्यं चैह्यमिति संक्षेपेनेह पापो देय भेद न दि

धाव्यवहारचरानामिति ॥ ६ ॥ इदानीं तैनेव विकल्पसूत्रस्य अपरहो रज्जानेन साधयेनि अयज्ज्ञानं कथ्यते ॥ तथा हि  
 रागादयश्च कलत्रादिवाङ्मात्रं ॥ अस्मात्परवं धेच्छेदादिवाङ्मात्रं च मदीयापधानं कोपेन जानातीति मत्वा स्व  
 मुद्रात्मभावना समुत्पन्नसदानौदकलक्षणासुखामृतनिर्मलजलेन चिच्छुद्धिमनुर्विषणः ॥ सन्नयं जीवो ॥  
 भेषणाय हेतुवाकं ज्ञानां करोति तन्मया ग्रस्यं भण्यते ॥ निबन्धिरेज्जननिर्दाय परमात्मैवापोदयः ॥  
 इति सूचिरूपसाम्यस्माद्विलक्ष्णमिच्छाशाल्यं भण्यते ॥ निर्विकारापरमेष्ठितन्यभावेनात्यन्तपरमाज्ञौदकरूप  
 सुखामृतरसास्वादमलभमानो यं जीवो दृष्टकृतानुभूते भोगे सुयन्त्रियते निर्तरे चिच्छेददातितो निदानश्रा  
 धीयेत ॥ इत्युक्तलक्षणाशाल्यत्रयविभाचयोपारणामप्रभृति सामस्त्यशुभाशुभसंबल्यविकल्पपरहिते  
 समुत्पन्नतात्त्विकपरमानन्दे कालक्षणासुखामृतत्वेष्वन  
 विकल्पस्त्वेणेव दनयो रज्ञानमनुभवनमिति निर्विकल्पस्य संवेदनज्ञानमेव निश्चयज्ञानं भण्यते ॥  
 हरिशङ्खः ॥ इत्युक्तप्रकोपारणामृतश्रेयस्य निर्विकल्पस्वसंवेदनज्ञानं भण्यते तन्न चरते ॥ कस्मादिति चे



तत्तदुच्यते॥ सत्तावलोकस्त्वेचन्दुरादिदर्शनं यथा जैनमते निर्विकल्पकयते॥ तथा बोधमेतज्ज्ञानं निर्वि-  
 कल्पं भण्यते॥ परं किं तु तन्निर्विकल्पमपि विवकल्पजनकं भवति॥ जैनमते तु विकल्पस्योत्पादकं भवेत्येवं न॥  
 किं तु स्वस्त्वेनैव स विवकल्पमिति॥ तथैव स्वपरप्रकाशकं चेति॥ तत्र परिहारः॥ कथं चित्सुविकल्पं च॥ तथा हि  
 यथा विषयानं दस्तु स्वसंवेदनं रासं विनिर्विकल्पस्वरूपं॥ स विवकल्पमपि प्रेक्षानीहितमृद्म विवकल्पानां  
 सद्भोचोपेसति॥ तेषामुपपत्त्येवं नास्ति॥ तेन कारणेन निर्विकल्पमपि भण्यते॥ तथा एव मुद्रात्मसंविनिस्त्वे॥  
 दोतगास्वसंवेदनं ज्ञानमपि स्वसंविन्यकारैकविवकल्पेन स विवकल्पमपि बहिर्विषयानीहितमृद्म विवकल्प-  
 नां सद्भोचोपेसति॥ तेषामुपपत्त्येवं नास्ति॥ तेन कारणेन निर्विकल्पमपि भण्यते॥ यतमेव हापूर्वस्वसंविन्याका-  
 रातमुत्पद्यति॥ भोसपि बहिर्विषयानीहितमृद्म विवकल्पं॥ अपि संसिततएव कारणात् स्वपरप्रकाशोचप्र-  
 सिद्धिः॥ इदं तु स विवकल्पनिर्विकल्पस्य तथैव स्वपरप्रकाशस्य च ज्ञानस्य व्याख्यानं यद्व्याप्तमाध्यात्म-  
 तर्कस्य स्यानुसारेण विशेषणव्याख्याने तद्व्याप्तमनविस्तारो भवति॥ स चाध्यात्मशास्त्रत्वान्विकृतः॥ इ-

ति ॥ ४२ ॥ एवं तत्र यात्मकमोक्षमार्गवर्गविनेष्टितोपावयवभूतस्य सम्पन्नज्ञानस्य व्याख्यानोपायपत्ता ॥ ४२ ॥  
 अथ निर्विकल्पकदशोक्त्युपपत्तिः ॥ ४३ ॥ असामंसाग्रहणं ॥ भावाणोपोवकदृग्मायारं ॥ अविसेसिदृग्मा  
 अष्टे ॥ दस एवमिदिभाषणसमये ॥ ४३ ॥ असामंसाग्रहणं भावाणोपोवकदृग्मायारं यत्सामान्यनसत्ताव  
 त्त्वोक्तनशून्यपरिच्छेदने ॥ भाषासांपदार्थानां ॥ किंकृत्या ॥ ओवकदृग्मायारं ॥ नैवकृत्याकं आकाशं विवक्त्यं  
 तदपेक्षिकं कृत्या ॥ अविसेसिदृग्मा अष्टे ॥ अविशेष्यविशेष्यार्थान्तेन रूपेण श्रुत्वायं ॥ दृष्टमायं ॥ दोर्धीय  
 क्रस्वायं ॥ घटांगपदोपमिदं ॥ दस एवमिदिभाषणसमये ॥ तत्सत्तावलोक्तं ॥ दर्शनेन इति भण्यते ॥ समये  
 परमागमेण ॥ इदमेव तत्त्वार्थं श्रुत्वा न लक्षणं सम्पादयते न च तत्त्वं ॥ कस्मादिति चेत् ॥ तत्र श्रुत्वा न विवक्त्यं ॥  
 रूपमिदं तु निर्विकल्पकं ॥ ४४ ॥ इदमेव तत्त्वार्थं श्रुत्वा न लक्षणं सम्पादयते न च तत्त्वं ॥ कस्मादिति चेत् ॥ तत्र श्रुत्वा न विवक्त्यं ॥  
 न च तत्त्वार्थं श्रुत्वा न लक्षणं सम्पादयते न च तत्त्वं ॥ कस्मादिति चेत् ॥ तत्र श्रुत्वा न विवक्त्यं ॥  
 स्थानां श्रुत्वा न लक्षणं सम्पादयते न च तत्त्वं ॥ कस्मादिति चेत् ॥ तत्र श्रुत्वा न विवक्त्यं ॥

नकां यदवग्रहेहादिरूपं मतिज्ञाने भणितं तदपि दर्शनेन पूर्वैवात्वादुपचारेण दर्शनां भण्यते ॥ यत्तरेतन्नकारणेन  
श्रुतज्ञानमनः पर्यग्य ज्ञानद्वयमपि दर्शनेन पूर्वैकं ज्ञातव्यमिति ॥ एवं कुर्यादस्यानां सावसाक्ष्योपापशमिकज्ञा  
नमसहितत्वात् दर्शनेन पूर्वैकं भवति ॥ केवलज्ञाना तु भगवतां निर्विकारसंवेदनसमुत्पन्ननिराचरणक्षयिक  
ज्ञानमोक्षतत्त्वानिर्मेषादित्यगुणपदात्तपप्रकाशबद्धीनज्ञानं च पुणपदेवैति विज्ञेयं ॥ छ ॥ कुर्यादस्या इति  
कार्ये ॥ कुर्यात्संवेदनज्ञानदर्शनाचरणोदयं भण्यते ॥ तत्र तिवृत्तौ तिवृत्तस्य स्याः ॥ एव तर्कभाषिप्रयोगनसत्ता  
वलोकदर्शनेन व्याख्यातं ॥ इत उद्धृष्टं सिद्धांताभिप्रोयणाकथ्यते ॥ तथा हि ॥ उत्तरज्ञानोत्पत्तिनिमित्तं य  
स्य यत्नं तद्वैयस्यात्मनः ॥ परेच्छेदनमवलोकनं तद्वर्षेण भण्यते ॥ सदनं तरेण ददृहि विषये विकल्परूपे  
ण यदार्थग्रहणं तदज्ञानमिति वार्त्तिकं ॥ यथा कोपि पुरुषो घटविषयविकल्पकुर्वन्ननास्ते पञ्च  
स्पृष्टो रज्ञानार्थं चिन्तयति घटविकल्पाद्यावत्पर्ययस्वरूपप्रयत्नमवलोकनं परेच्छेदनं करोति ॥  
तद्वर्षेण मिति ॥ तदनंतरं परेण मिति तद्वर्षेण मिति निश्चयं यद्विषय रूपेण यदार्थग्रहणविकल्प

[illegible]

सम्भक्तं भरणेतेष्वतः कारणात्तर्पयिभेदनास्ति तर्हि कथमावरणाद्व्याप्तिरिति चेत् तत्रोत्तरं येन कर्मणा व्याप्येति चेत्ति  
स्तः ह्येवोपशमः प्रच्छाद्यते तस्य ज्ञानावरणसंज्ञा ॥ तस्यैव ह्येवोपशमस्य तत्कर्मपूर्वोक्तत्वात् तद्वर्णविपर्य  
ताभिनिवेशमुत्पादयति तस्यैव विपर्ययात् त्वसंज्ञेति ॥ भेदनेयनावरणे भेदने श्रयणेन पुनरभेदे विवक्षायां कर्मस्वंप्र  
त्यावरणाद्यप्येवैकमेवाज्ञातव्यं ॥ एवं दर्शनपूर्वकं ज्ञानं प्रवर्त्तयति त्वारत्पानस्तेष्ववगाथा ॥ ४४ ॥ अथ यस  
म्मादर्शेन पूर्वैकं तत्र त्रयात्मकं मोक्षमार्गेत्तत्तोपावयवभूतं स्वश्रुद्धात्मानुभूतिस्तत्प्रशुद्धोपायोगलक्षणवीत  
रगाचारित्रस्य पारंपर्येण साधकं स एवाचारित्रं प्रतिपादयति ॥ ४५ ॥ सुदुर्लभा विविधा ॥ सुदुर्लभा विविधा ॥  
उत्तराणां निश्चयः यदस्मिन्दिगुनिर्दिष्टे ॥ तत्रैव ह्यवगाहनिर्दिष्टं ॥ ४६ ॥ ॥ अस्मैव समागच्छात्तैस्त्रैस्यैकं दशा  
व्यवभूतेष्वचारित्रं तत्र त्वत्प्राप्ते ॥ तद्यथा ॥ मिथ्यात्वादिसप्तप्रकृत्युपशमं ह्येव सत्पथमन्त्रेयसत्पथमन्त्रा  
वधानि जगद्भुद्धात्माभिमुख्येणैरणोमवासति श्रुद्धात्मभावोत्पन्ननिर्विकारवास्तवसुखामृतमुपादयेत् ॥  
त्वा संसारसरोरभ्रोगुणयोगोसौ ह्यवबुद्धिः ॥ सम्प्रादृशीनश्रुद्धिः ॥ सत्तनुर्थे गुणस्थानवर्त्तमानं जित्वा दृष्टो नित्यो भव

[illegible]

५  
 नोति तत्तत्ज्ञानं भण्यते ॥ ६ ॥ अत्राहुरिषयः ॥ यथात्मग्राहकं ज्ञानं भण्यते तर्हि यथा नैयायिकमते ज्ञानमात्म  
 नं न जानाति तथैवाज्ञानमतेऽपि ज्ञानमात्मानं न जानातीति दूषणं प्राप्नोति ॥ अत्रपरिहारः ॥ नैयायिकमते ज्ञानं  
 प्रथमदर्शनं प्रथमिति गुणद्वयमास्ति ॥ तेन कारणेन ते बाह्यामात्मपरिज्ञानाभावदूषणं प्राप्नोति ॥ अतमते तु  
 न ज्ञेयानुगुणेन प्रद्वयं जानाति ॥ दर्शनगुणेनात्मनं च जानात्मात्मपरिज्ञानाभावदूषणं न प्राप्नोति ॥ क  
 स्मादिति चेत् ॥ यथेतेन अप्यानिर्देशोति द्याह्वकः यचतोति पाचकेति विषयभेदेन द्विधाभिद्यते ॥ तथेवा  
 भेदनेनैकमपि चेत्तस्य भेदनयविवक्षायां यदात्मग्राहकत्वेन प्रवृत्तं तदा तस्य दर्शनं इति संज्ञा ॥ यस्या  
 तस्य च परप्रद्वयग्राहकत्वेन प्रवृत्तं तस्य ज्ञानं संज्ञेति विषयभेदेन द्विधाभिद्यते ॥ किंच ॥ यदि सामान्यग्राह  
 कं दर्शनं विशेषग्राहकं ज्ञानं भण्येत तदा ज्ञानस्य प्रमाणत्वं न याप्नोति ॥ कस्मादिति चेत् ॥ वस्तुग्राहकं  
 प्रमाणं ॥ वस्तुच सामान्यविशेषात्मात्मकं ॥ ज्ञानेन पुनर्विस्त्वकं द्याविशेष एव ग्रहीतान च वस्तु ॥ सिद्धो तेन  
 पुनर्निश्चयेन गुणगुणितोऽभिन्नत्वा ॥ ७ ॥ अथयविमोहविभ्रमरहितवस्तुज्ञानस्वरूपात्मवश्रमाणो स च

प्रदीपवत्स्वपरांतसामान्यविशेषं च जानाति ॥ तेनकारेणानाभेदेन तस्यैव प्रमाणत्वमिति ॥ अथ्यामते ॥ य  
 दिदृशेनैव हि विषेयनमवर्त्तते तदा धवत्सर्वज्ञानानामधत्वं प्राप्तमिति तैत्तिरेयैः ॥ अथि विषेयदर्शनाभा  
 वोपज्ञतेन विशेषणसर्वपरिच्छिन्नमिति ॥ अयं तु विशेषः ॥ दर्शनेनात्मनि गृहीते सत्त्वात्मा विना भूतज्ञा  
 नमपि गृहीतं भवति ॥ ज्ञानेन च गृहीते सति ज्ञानविषयभूतं स्वरूपं भूतं स्वपि गृहीतं भवतीति ॥ अथ्यामते ॥ भवता  
 पद्यात्मा ग्राहकं दर्शनेन भरणं तर्ही ॥ ज्ञेयसामं संप्रगृहणं भावानं तद्विज्ञानमिति गायार्यः ॥ कथं घटते ॥ तज्ज्ञा  
 नं ॥ सामान्यं गृहणं तद्वर्त्तनं कस्मादिति चेत् ॥ आत्मा कस्तु परिच्छिन्ति बुद्धेः शिंदेन जानामिदं जानामि  
 इति विशेषं पक्षपातं न करोति ॥ किं तु सामान्यं न कस्तु परिच्छिन्नेन तत्कारणेन सामान्यं प्रादेदनास्मा  
 भरणे ॥ इति गायार्यः ॥ किं वदुना ॥ अथिदेकापि तर्हीयां संधायां च ज्ञात्वेकांतदुराग्रहत्वात् नानयवि  
 भोगानमध्यस्थवत्याख्यानं चेत्यति ॥ तदा ह्यमपि घटस इति ॥ अथ्यामते चेत् ॥ तर्के मुख्यवत्याप  
 रसमयख्याख्याने ॥ तत्रापि देकापि परममयी एच्छति ॥ ज्ञेयानामेव दर्शनं जानं चेति गुणध्वं जीवस्य कथ्य



ते सत्त्वकण्येधदत्ताप्रति सद्योताधेमात्म्यापारुहोतद्वानभितिवथेतसतितनजानंति यश्चादाचार्यैस्तेषां  
 प्रसीत्ययस्यैल्यारण्यानेनबहोर्होयेययत्सायाव्यपरिच्छेदनंतस्यसत्ताबलाकनदर्शनसंज्ञास्थायिसाय  
 यामुक्तमिदमित्यादि विधिबन्धराषपरिच्छेदनंतस्यज्ञानसंज्ञास्थायितेतिदोषानास्ति सिद्धोत्पुनः स्वसमयव्या  
 म्यागमद्वयवत्पातत्ररद्वयव्याख्याकियमानमत्पाचार्यैरात्म्यालोकदर्शनव्याख्यातमित्यत्राविर्दोषानास्ति क  
 प्रपातल्लिख्यः सत्ताबलाकदर्शनस्यफतानेनसहभेदोज्ञानेनस्तावत् इदानींयत्तत्कार्य्यश्चद्वानरूपेसाम्यसदर्शने  
 नसामिन्तारस्तेसम्पादत्तानं॥ सयोविशेषेनज्ञापते॥ कस्मादितिचेत्॥ सम्पाददर्शनेपदार्थ्यनिश्चयेपास्ति॥ तथेव  
 सम्पादज्ञानेनबन्धोविशेषप्रति॥ ज्ञत्रपरिहारः॥ अथेवहरणपरिच्छितिरूपः दयोपशमविशेषाज्ञानंभरणेत  
 तत्रैवभेदनेयेनभीतारागसर्वज्ञप्रणीतमुष्मात्मादितत्त्वमुच्छिद्यमेवचक्षेवेतिनिश्चयसाम्यक्तमिति॥ अत्रवि  
 णरूपस्तेषांभेदनेयेनपुनर्पदेवसम्पादज्ञानंतदेवसाम्यक्तमिति॥ कस्मादितिचेत्॥ अतस्त्वतत्वबुद्धिरेदवेद  
 बुद्धिरधर्मेधर्मबुद्धिरित्यादिविपरित्यागिनिवेशरहितस्यज्ञानस्यवसाम्यविशेषवाच्योऽवस्थाविशेषः॥



मं विन्यात्मकश्रुद्धापये। गाविना भूतपरां सम्यक्त्वा रिचं ज्ञातव्यं॥ तत्किं॥ वीरश्चैतरेकैरियारोहः॥ निनिम्बि  
 यनित्यनिंखनविश्रुद्धज्ञानदर्शनस्वभावस्य निजात्मनः॥ प्रतिपदाभूतस्य गीहैर्बिषयेषु भाशुभवचनकाय  
 व्यापास्तस्य सत्तैवाभ्यन्तरेषु भाशुभ्रमनेनाधिकल्पस्तस्य चक्रिया व्यापारस्य योसा निरोधस्त्वागः सचकिम  
 ये॥ भवकारणप्राणासंघः॥ पंचप्रकारभवातीतनिर्दोषपरमात्मनो विलक्षणस्य भवस्य संसारस्य व्यापाररू  
 पस्य कारणभूतो योसौ। श्रुभाश्रुभवर्गमाश्रवस्तस्य प्रणासायै विनाशायै॥ इत्युभयक्रिया निरोधलक्षण  
 चारिचं॥ कस्य भवति। राणाणि सः॥ निश्चयपरत्नत्रयात्मकैश्च भेदज्ञानेन पुनरपि किं विप्रिषं यतः॥ ज्ञे  
 त्रिगुत्तं॥ यच्चिनिनवीतरागसर्वज्ञेनोक्तमिति॥ एवं वीतरागसम्पत्तज्ञानाविनाभूतं निश्चयपरत्नत्रयात्मक  
 निश्चयमेवाह्ममार्गीतत्तीयावयवस्तुं वीतरागाचारिचं व्याख्यातं॥ ४६॥ इति द्वितीयस्य लेखाया षडङ्गात्॥ छ  
 संवमोऽह्ममार्गीप्रतिपादकत्तत्तीयाधिकारमधो निश्चयव्यवहारमोक्षमार्गीसंक्षेपकथनेन सत्प्रचये॥ तदनेन  
 तरेतस्यैवोपाह्ममार्गीस्यावयवभूतानां सम्पादरोन ज्ञानचारिआणां विशेषविवरणस्तु एतस्यैव द्वयेति॥

स्थलद्वयसमुदायेनाद्यायाभिमथ्यमानराधिकारः समासः ॥ ६ ॥ अतः परे ध्यानध्यातृध्वेषध्यानफलक  
यनमुख्यत्वेनप्रथमस्थलेगाथात्रये ॥ ततोपि पंचपरमेष्ठिचारव्यानस्तूपनद्वितीयस्थलेगाथापंचकं ॥ ततस्त  
सैवध्यानस्यासंहररूपविशेषव्याख्यानतृतीयस्थलेसूत्रचतुष्टयमिति ॥ स्थलत्रयसमुदायेनद्वादश  
सूत्रद्वितीयांतराधिकारसमुदायपातनिका ॥ ७ ॥ तथाहि ॥ निम्नव्यवहारोद्दामार्गोसाधकध्यानाभ्यासेकु  
रन्तयूपमित्युपदिशति ॥ ८ ॥ इति पूर्वोक्तोक्तोक्तं ॥ ततोपासनासुत्रे ॥ १ ॥ ततोऽन्ये ॥ १ ॥  
ननमादरेतुं प्राप्नोति ॥ यस्मान्मुनिर्नैयमात् ॥ तद्यथा ॥ निम्नपरत्नत्रयात्मकं निम्नपरमादरेतुं ध्या  
दामार्गं ॥ तथैव व्यवहारत्नत्रयात्मकं व्यवहारोद्दामार्गं च यं साध्यसाधकभावेन क  
थितवान् ॥ पूर्वोक्तद्विवाधिमपि ॥ निर्विकारस्वसंवित्यात्मकपरमध्याने मुनिः प्राप्नोति ॥ यस्मात्कारणात् त  
स्तु पयस्तच्चित्तानूपज्जाणसमश्नसह ॥ तस्मात्प्रयत्नचित्ताः संतो ह्यभ्यायूपध्याने सम्यगभ्यस्यता ॥ तथा

हि॥ तस्मात्कारणात्तद्वृत्तानुभूतनानामनोरथस्त्वसमस्तशुभाशुभराणादि विकल्पजालं त्यक्त्वा परमस्वा-  
 म्यै समुत्पन्नसहजानैदेकलक्षणसुखात्मतत्ता स्यादानुभवे स्थित्वा च ध्यानाभ्यासे कुस्तयूपपेति ॥ २७ ॥  
 अन्ये च तदनुभूतयै लक्षणं गमयन्ते ॥ २८ ॥ तस्मात्तद्वृत्तानुभूतानामनोरथस्त्वसमस्तशुभाशुभराणादि विकल्पजालं त्यक्त्वा परमस्वा-  
 म्यै समुत्पन्नसहजानैदेकलक्षणसुखात्मतत्ता स्यादानुभवे स्थित्वा च ध्यानाभ्यासे कुस्तयूपपेति ॥ २९ ॥  
 कल्पजालरहितनिजपरमात्मतत्त्वभावना समुत्पन्नपरमानन्दैकलक्षणसुखात्मतत्ता स्यादानुभवे स्थित्वा च ध्यानाभ्यासे कुस्तयूपपेति ॥ ३० ॥  
 वा न्मातुस्तैकैष विषयेषु इह गच्छेत् ॥ आवमिता च दनतां तूनादयः ॥ इष्टेन्द्रियाण्याश्च हि विषयकं तद्वृत्त-  
 त्वाधिप्रभृतयः पुनरनिष्टेन्द्रियाण्ये ॥ स्तस्युपदि किं पिरमिच्छा ह्यज्ञ इति तत्रैव परमात्मानुभवे स्थित्वा रतिश्चल-  
 चित्तं ॥ यदि इच्छा युक्तं किमर्थं ॥ विचित्तज्जाणप्यसिद्धिग ॥ विचित्रं नाना प्रकारं यद्व्याप्तं तत्प्रसिद्धे निमित्ते ॥ अ-  
 यवा विगतं चित्तं चित्तोद्भवशुभाशुभसंवल्यजालं यत्र तद्विचित्रं ध्यातं तदर्थमिति ॥ ३१ ॥ इदानीं तस्यैव ध्याना-

स्यत्तावदागमभाषयाविचित्रभेदाः काप्यन्ते । तथा हि अनिष्टवियोगसंयोगव्याधिप्रतीकारभोगादितिदत्ते  
 पुवोच्छास्त्रचतुर्विधमतिध्यानं । तच्चमिथ्यादृष्ट्यादित्तरतम्येनस्रटुगुणस्यानवर्तिजीवसंभवे यद्यपिमि  
 थ्यादृष्टोनातिरिक्तानि कारणं भवति तथापि चक्षुष्यं विहाय सम्पदृष्टो नानभवति । कस्मादिति चेत् स्वप्नु  
 द्वात्मेवापोदय इति विशिष्टभावनावलेन तत्कारणभूतसंज्ञेऽगमभावादिति । तद्विषयसंज्ञेऽगमभावादिति  
 मानेन । प्रखानंदस्तथा नंदविषयसंज्ञेऽगमभावेनैव चतुर्विधं । तारतोम्येनमिथ्यादृष्ट्यादिपंचमगु  
 णस्यानवर्तिजीवसंभवे । तच्चमिथ्यादृष्टो नानरक्तगति कारणमपि । चक्षुष्यं विहाय सम्पदृष्टो नानतत्का  
 रणेन भवति । तदपि चक्षुष्यादिति चेत् । निजश्रुत्वात्पतत्वमेवापोदयमिति विशिष्टभेदज्ञानवलेन तत्कारणभूतत्वा  
 द्यसेऽज्ञेयाभावादिति । अतः परमात्तैरोपरीत्यागालं द्याणमागपापय विपाकसंस्थानविचयसंज्ञाचतुर्विधमि  
 त्तत्तारतम्यवर्द्धितमेवासां यतसंस्पृष्टविदशविरतप्रमत्तसंयताभिधानचतुर्गुणस्यानवर्तिजीवसंभवे । मुख्यवृत्त्यापु  
 णवेधकारणमपि । परंपरायामुक्ति कारणे चेति । अतः अतः स्वयंमंदमुद्धित्वेपि विविक्ता

[illegible]

पृथक्त्वितर्कवीचारं तावत्कथ्यते ॥ इत्यागुणपयोपागोभिः सात्त्विकपुण्यं भण्यते ॥ स्वशुद्धात्मानुभूतिरलक्षणाभा  
वकृते ॥ तद्वाचकमंतर्जलपवचनं वाचितर्कः ॥ अतो हितव्यत्वा योपेक्षं नरपरिणमने ॥ वचनाच्छ्रवणोत्त  
मने ॥ अतो वाचनकाययोगेषु पागाद्यागोत्तरपरिणमने विचारो भण्यते ॥ अयमत्रार्थः ॥ यद्यपि ध्याता पुरु

मने ॥ मनोवचनकार्ययोगावुपागाद्यागांतरयोरणमनविचारोभाणेत ॥ अयमत्रार्थः ॥ यद्यपि ध्यातापुरु

पः स्वमुद्यात्मस्वसेवेदनेविद्यायवीरिष्ठं श्रित्तानं करोति ॥ स योऽपि याचते तेन स्वस्थे स्थित्वा तव तोषानां नीहितयत्न्याविकल्प  
 : स्युरेति तेन कारणेन पुण्यं कृतं चित्तवैधेयं चारध्याने भवति ॥ तच्चापशमप्रश्रयो विद्यया यामपूर्वोपशमस्तानि यद्यप्य  
 शमकसूक्ष्मसापरायणोपशममेकापश्रान्तकषायपर्यंतं गुणस्थानं चतुष्टयं भवति ॥ क्षपकश्चापानुनरपृथ्वीकराक्ष  
 पकानिर्वृत्तिं करणक्षपकसूक्ष्मसापरायणक्षपकाभिधानगुणस्थानत्रये च प्रतिप्रथमं शुक्लध्यानं चारध्याने ॥ ६ ॥ नि  
 जमुद्यात्मप्रत्येयानिर्विकारात्मसुखं संविति पर्योये चानिरुपाधिसंवेदनगुणैवायैकस्मिन् प्रवृत्ते ॥ तत्रैव विवृ  
 र्धंसेतेन स्वसंविन्नलक्षणाभावकृतबलिनस्थिते भूय ॥ कीचरद्रव्यगुणपर्यायपरावर्तनं करोति येन तद्वत्त्वविवृ  
 र्काः कीचास्संज्ञासंज्ञाया गुणस्थानं संवेदितोये शुक्लध्याने भवत्येत ॥ तेनैव केवलज्ञानोनात्पत्तिरिति ॥ ७ ॥  
 अथ सूक्ष्मकायक्रियाभ्यापारसूत्रं च अप्रतिपादितं च ॥ सूक्ष्मक्रियाप्रतिपादितं संज्ञतत्त्वोपश्रुक्तध्याने ॥ तच्चापचो  
 रणसंयोगिकबलिनं भवतीति ॥ ८ ॥ विप्रवेद्यापरासां निवृत्ता विन्यायव्रतक्षुपरतक्रिये ॥ सुपरतक्रियं च तदनि  
 रतिच अतिवर्तकं च तद्वुपरतक्रियानिवृत्तिं संज्ञं चतुर्थं शुक्लध्याने तच्चापचोराणां योगीकवलिनं तेन भवतीति



मानानां परकीये चेत्तोऽयं न परमार्थावादि सद्भूतमप्यदार्थानामिव । अथवा जागृयवर्तिपुस्तकाणां मनुष्याणां  
व्यस्तत्कथं ज्ञाते भवद्भिः ॥ ज्ञाते चेत्तर्हि भवेत् ॥ एवं सर्वज्ञा इति पूर्वमेव भणितं । तिष्ठतीत्यादि हेतुदृष्टेण ज्ञा  
संभ्यं ॥ कु॥ ययोक्तं स्वविषाणवदिति दृष्टं तत्त्वचनेन तदप्यनुचिन्तं स्वविषाणानां स्तिग्माबादोतिष्ठतीत्यभा  
वानभवति । यथा तस्या सर्वज्ञस्यापि नियते देशा कालादिष्वभावे विषयसर्वेष्वप्यानास्ति त्वेन भवतीति दृष्टं तददृ  
शोपते । अयमपते । सर्वज्ञत्वविषये वा धकप्रमाणेनिराकृते भवद्भिस्तर्हि सर्वज्ञसद्भो वेसाधकप्रमाणेनापि किमि  
ति । पृष्टे प्रत्युत्तरमाह ॥ कु॥ कस्मिन्पुस्तके धर्मो सर्वज्ञो भवतीति साध्यते धर्मो । एवं धर्मि धर्मसमुदाये  
न पक्षवचनं वत्सर्मादिति चेत् । पूर्वोक्तप्रकारेण वाधकाप्रमाणभावादिति । हेतुवचनं किंचित् । स्वयमनुभू  
यमानमुखदुरवादि वदिति दृष्टं तत्त्वचने । एवं सर्वज्ञसद्भो वेपि चो हेतुदृष्टं तत्त्वस्येण ज्ञातुमानं विज्ञेय  
अप्यवादितीयमनुमानं कथ्यते । रामरावणादयः । कानोत्तरितो मेवादयो देशांतरिताः । भूतादयः स्वभा  
वांतरिताः परे चेत्ताद्यत्तयः । परमास्वादयश्च सूक्ष्मपदार्थो धर्मिणः । कस्यापि पुस्तकविशेषस्य प्रत्यक्षं

भवंतीति साधो धर्मः इति । धर्मो धर्मो समुदोपेन पक्षवचनं कस्मादिति चेत् ॥ अनुमानविषयत्वादिति हेतुवचनं किंचित् । यद्यनुमानविषयं तत्तत्कस्यापि प्रत्यक्षं भवति यथा तत्प्रादि ॥ इत्यन्वयद्वयं तवचनं ॥ अनुमानेन विषयाश्रयति इत्युपनयवचनं तस्मात्कस्यापि प्रत्यक्षं भवतीति ॥ निगमवचनं ॥ इदानीं गतिरकदृष्टातः कथ्यते ॥ यत्र कस्यापि प्रत्यक्षं तदनुमानविषयमपि न भवति ॥ यथा स्वपुण्यादि ॥ इति व्यतिरेकद्वयं तवचनं अनुमानविषयश्रयति ॥ पुनरप्युपनयवचनं ॥ तस्मात्प्रत्यक्षं भवतीति ॥ पुनरपि निगमनवचनमिति । किं त्वनुमानविषयत्वादित्यग्रेतुः सर्वज्ञस्त्वस्ते साध्य सर्वप्रकारेण संभवति ॥ यतस्ततः कारणात् स्वस्वरादिसिद्धभावाः सिद्धिप्रायणाद्यसिद्धान भवति ॥ तथैव सर्वज्ञस्त्वस्ते स्वपक्षे विहाय सर्वज्ञाभावे विपक्षेन साधयति तेन कारणेन विरुद्धान भवति ॥ तथैव च यथा सर्वज्ञसद्भावे स्वपक्षे वचनं ॥ तस्या सर्वज्ञाभावे विविपक्षेऽपि न वर्तते ॥ तेन कारणेन नैकांतिकान भवति ॥ अनेकांतिकोऽर्थो व्याभिचारोति । तथैव प्रात्यक्षादिप्रमाणावाधितान भवति तथैव च प्रतिवादिना प्रत्यक्षसिद्धे सर्वज्ञसद्भावे साधयति ॥ तेन का

कत्वाच्च प्रणष्टु चतुर्थीतिकर्मा॥ दं स एण सुहृदौ राणोरियमइडे॥ तैव व घातिकर्मा भोवेन लब्धवानंतचतुष्ट  
यत्वात्॥ सहजश्रुद्धाविनस्वरदर्शनज्ञानसुखवैर्यमयः सुहृदहृत्यो॥ निश्चयेनाशरितोपि व्यवहारो सप्त  
धातुरहितदिवाकसहस्राभासुरपमौदारिकप्रतीरत्वाच्चुभेदहस्यः सुद्धो॥ ह्युधातुषाभयं देवा॥ राणा  
मोहश्च चिंतनं॥ जगत्सुजाचमत्सुश्च॥ स्वदेवेदामंदो रतिः॥ १॥ विप्रमेयाजनंतनिद्रा॥ विषादोष्ठादशस्म  
ताः॥ एतैर्देवैः विनिर्मुक्तः सोयमासोतिरंजनः॥ २॥ इति श्लोकाष्टयवर्तयिताष्टादशोदाधरितत्वाच्चु  
द्धः॥ अथ्याखं पुणविशिष्टः॥ अत्रात्मा अरिहो॥ अत्रिष्टाववाच्यो मोहनीयस्य॥ रजः प्राववाच्यज्ञानिद  
प्रोनावरणद्वयसारहस्यप्राववाच्योत्तराण्यस्य चरुनादिनाशात्सकाशादिंद्रादिविनिर्मितागर्भोच  
तास्तेज्जन्मा भिवक्तानिः क्रमणैकेवलज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणताप्रेधानपंचमहाकल्याणस्तूपापूजामर्हेति  
योपेयाभवति॥ ततः कामणादर्हन् भण्यते॥ विचिंतिज्ज्ञा॥ इत्युक्तविशेषेण विशिष्टमासागमप्रभृतिगु  
यकथितवोत्तराण सर्वज्ञाद्युष्टानरसहस्रनामानमर्हेतजिनमहादेवपदस्योपि दुस्यस्तस्य स्थायानि

स्थित्या विशेषेण चिंतयत ध्यायते ह भग्याप्यमिति ॥ ७ ॥ अत्रावसरे भरुचावीकमतंग्शीत्याशोधः पूर्वप  
 दं करोति ॥ ८ ॥ नास्ति सर्वज्ञो नु फलब्धेः खरविषाणवत् ॥ तत्र प्रत्युत्तरं ॥ किमत्र देशत्रकाले अनुपलाब्धिः  
 सर्वदेशकाले वा ॥ यत्रैद्यौ देशकालेनास्ति तदा संमत एव ॥ अथ सर्वदेशकालेनास्तीति भ्रम एते ॥ तज्ज  
 गत्रयंकालत्रयं सर्वज्ञरहितं कथं ज्ञानं भवता ज्ञातं च तर्हि भवो नवर्से ज्ञः ॥ ९ ॥ अथ न ज्ञातं तर्हि निषेधकथं यथ  
 पेत् ॥ तत्र दृष्टांतः ॥ यथा केनपि निषेधकाघटस्याधारभूतं घटं रहितं भूतलं च द्रुष्यौ दृष्ट्वा पश्चाद्दृश्यं च भू  
 तलं घटो नास्तीति युक्तं ॥ यस्तु च द्रुहितस्तस्य पुनरिदं वचनं न युक्तं ॥ तथैव यस्तु जगत्रयंकालत्रयं सर्व  
 ज्ञरहितं जानाति तस्य जगत्रये कालत्रयेऽपि सर्वज्ञो नास्तीति वक्तुं युक्तं भवति ॥ यस्तु जगत्रयंकालत्रयं  
 न जानाति सर्वज्ञातिषेधं कथमपि न करोति ॥ कस्मादिति चेत् ॥ जगत्रयंकालवपरिज्ञानेन स्वयमेव सर्व  
 ज्ञत्वादिति ॥ येषां क्तमनुपलब्धे रिति हेतुवचनं तदप्ययुक्तं ॥ कस्मादिति चेत् ॥ किं भवतामनुपलाब्धिः  
 किं जगत्रयवर्तिपुत्रपाणाबायो ह भवतामनुपलाब्धिस्तत्र ता सर्वज्ञभावनं सिद्धयति ॥ भवद्विरनुपलाभ

वस्तुयथास्थितं एकागृहितं न ध्यानं ॥ फलसंस्वरनिर्जने ॥ इति श्लोकावाक्यितलक्षणां न ध्यात्त ध्येयध्यानफलाने  
 संक्षेपचारव्यानस्यैरागाथात्रयेणोद्धृता यो सता ॥ धिक्कारे प्रथमस्य लंगते ॥ अतः परे राणादिचिकलेयापाधिरहि  
 तनिजयरसात्पददार्थभावेनात्यन्तसदानंदकालक्षणासुखामतरसादत्तमित्यस्य निश्चयध्यानस्य परंपराया  
 वारणभूतयचुभापयोगलक्षणाग्रयहारध्याने ॥ तद्व्यायभूतानां पंच परे मेष्टिनामधेयतावदहत्स्वरूपं कथया  
 मोत्येकापातनिका ॥ द्विसौयातुपूर्वसूत्रेति तत्सर्वं यदनामवदादिपदानां वाचकभूतानां वाच्यायं पंच परे मेष्टि  
 नस्तद्व्यानेति प्रमाणप्रणमस्तुवत्तिनस्वरूपेनिरूपयामि ॥ अथवा तृतीयापातनिका पदस्यार्थे इत्यस्म  
 यस्याध्यानत्रयस्य ध्येयभूत्वमह ॥ तद्वैज्ञातस्वरूपं दर्शयामि ॥ इति पातनिकात्रयं मनसि धत्वा भगवान्निर्मिदं स  
 त्रप्रतिपादयति ॥ ७ ॥ एतच्च उच्यते ॥ इति पातनिकात्रयं ॥ इति पातनिकात्रयं ॥ इति पातनिकात्रयं ॥  
 इति निबन्धनं ॥ ७ ॥ एतच्च उच्यते ॥ इति पातनिकात्रयं ॥ इति पातनिकात्रयं ॥ इति पातनिकात्रयं ॥  
 कर्ममुखभूतमोहनीयस्य विनापातदनंतरं ज्ञानदर्शनावरणोत्तराय संस्तुगपतस्याति तृय विनाश

स्थित्वा विशेषादितयतद्यापते हे भव्याप्यमिति ॥ ८ ॥ अत्रावसेरभट्टाविकमतं गृहीत्वा शिष्यः पूर्वपक्षं करोति ॥ ९ ॥ नास्ति सर्वज्ञो नुपलब्धेः खरत्वे वा एव तत् ॥ तत्र प्रत्युत्तरं ॥ किमत्र देशकाले अनुपलब्धेः सर्वदेशकालिना ॥ यत्रैद्यौ देशकालेनास्ति तदा संमत्त एव ॥ अप्यसर्वदेशकालेनास्तीति भरणेते ॥ तज्जगत्त्रयं कालत्रयं सर्वज्ञा रहितं कथं ज्ञानं भवता ज्ञातं च तर्हि भवो न वसिष्ठः ॥ अयमज्ञा ततो हि निषेधकं यत्कुर्येत ॥ तत्र दृष्टान्तः ॥ यथा कोपि निषेधको षट्स्याधारभूतं घटं रहितं भूतलं च क्षुण्णोद्दृष्ट्वा पश्चाद्दृश्यं च भूतत्वे घटो नास्तीति युक्तं ॥ यस्तु च क्षुरहितस्तस्य पुनरित्यवचनं न युक्तं ॥ तथैव यस्तु जगत्त्रयं कालत्रयं सर्वज्ञा रहितं जानाति तस्य जगत्त्रये कालत्रयेऽपि सर्वज्ञो नास्तीति वक्तुं युक्तं भवति ॥ यस्तु जगत्त्रयं कालत्रयं न जानाति सर्वज्ञाने निषेधं कथमपि न करोति ॥ कस्मादिदं ति चेत् ॥ जगत्त्रयं कालचरणैश्च ज्ञानेन स्वयमेव सर्वज्ञत्वादिति ॥ यथा क्तमनुपलब्धेः इति हेतुवचनं तदप्ययुक्तं ॥ कस्मादिदं ति चेत् ॥ किं भवतामनुपलब्धेः किं जगत्त्रयवर्तिपुरुषाणां वा यो हि भवतामनुपलब्धेः स्तावता सर्वज्ञभावो न सिद्ध्यति ॥ भवद्विरनुपलाभ्य

मंक्षेपेणागम भाषयोविचित्र ध्यानं व्याख्यातं ॥ अ ध्यात्म भाषया पुनः सहजमुद्धरणमैतत्तन्मया ललितं निभे  
 रानन्दमालिनि भावति निजात्मन्युपोदयवृद्धिरुत्वा पश्चादलं तज्ज्ञानेन तसुरेष्टमिह मित्यादि भावना रूपमभ्य  
 त्तर्धर्म ध्यानमुच्यते ॥ पंचयरो मेष्टि भक्त्या दित दत्तु कूलश्रु भानुखानं पुनर्बहिर्गो धर्मे ध्यानं भवति ॥ अ तथै  
 व स्वमुद्धात्मनि निर्विकल्प समाधिलक्षणां मुक्त ध्यानमिति ॥ अथवा ॥ पदस्य मंत्रवाच्यस्य ॥ पिंडस्य सर्व  
 त्मा चिंतनं ॥ स्वरूपस्य सर्वचिद्रूपं ॥ रूपानेने निंजने ॥ इति स्तोत्रक कथितक्रमेण विचित्र ध्यानं ज्ञातव्यमिति  
 ॥ अथ ध्यान प्राते च ध्यानानां मोहरागोद्वेधाणां स्वस्वैक्यते ॥ श्रुतात्महितत्वेषु विपरीताभिनिवेशजनकै  
 मोहरादर्शने मोहो मिथ्यात्वमिति ॥ यावत्तन्निर्विकारस्वसंचितलक्षणा चोत्तराचारित्रप्रस्तादचारित्र्यमोहरागोद्वे  
 वा भवत्येते ॥ चारित्र्यमोहो देव न रागोद्वेधा कथं भवत्येते ॥ इति चेत् ॥ कथायमध्यको धामानद्वये द्वेषांगं ॥ माया लो  
 अद्वये रागांगं ॥ नो कथायमध्येतु द्वीपुन्नपुंसके च द्वयं रास्य रतिकथं च रागांगं ॥ अरतिषो कद्वयं भयजुगुप्साय  
 च द्वेषांगमिति ज्ञातव्यं ॥ अत्राह शिष्यः ॥ रागोद्वेगादयः ॥ किं कर्म जनिताः ॥ किं जीवजनिता इति ॥ अ तत्रो

सरे स्वपुण्यसंयोगोत्पन्नपुत्रश्च सुधारिस्त्रिसंयोगोत्पन्नब्रह्मविशेषश्च ॥ भयसंयोगजनितोऽस्ति पञ्चान्नपवि  
 चक्षाक्षेगनोविद्योदितैर्विद्वद्ग्राह्युद्धनिश्चयेन परममजनिता भवत्येते ॥ तथेचाप्युद्धनिश्चयेन जीवजनितोऽस्ति ॥ कु ॥  
 सचाप्युद्धनिश्चयः ॥ युद्धनिश्चयोपेक्षया ॥ व्यस्तुरा एव ॥ अथ मते ॥ साक्षात्कुद्धनिश्चयेन वा स्थितिः ॥ पक्षो मावय  
 तेवान्तरं ॥ साक्षात्पुद्धनिश्चयेन द्विपुस्तपसंयोगारहितपुत्रस्यैव ॥ सुधारिस्त्रिसंयोगारहितं एव विशेषस्यैव ॥ तेषामु  
 त्यसिरेव नास्ति ॥ अथ पुत्रसंययच्छाममिति ॥ एवं ध्यात्वा तन्मात्मानमुत्पत्येन तद्वज्जनेन विचित्रध्यानकथ्येन न  
 मर्त्तुगते ॥ ४ ॥ उद्धिपदस्य ध्यानं मंत्रया केन यदुक्तं तस्य विवरणं करोति ॥ कु ॥ अस्ति निमित्तं ॥ ३३ ॥ च ॥ ३३ ॥ च ॥ ३३ ॥ च ॥  
 मोऽप्यारिषाणं ॥ एतेमा उच्यन्ता पाते ॥ एतेमालो ए सवसा हू ए ॥ एतानि ये च त्रिंशदक्षराणि सवर्षपदानि भव्येते  
 सेलि ॥ अरहेतसिद्धिः ॥ इति य उच्यन्ता पासा ॥ एतानि विंशतिराक्षराणि नाम पदानि भव्येते ॥ कु ॥ अरहेतसिद्धि  
 एतानि विंशतिराक्षराणि ॥ इति सवर्षानां सवर्षदेह भव्येते ॥ पण ॥ असिद्धिः ॥ असा ॥ एतानि ये चाक्षराणादि पदानि



च३॥ अरहेत॥ इदमक्षरचतुष्टयमन्त्रो नामपदं॥ इति॥ इत्यक्षरद्वयस्य सिद्धस्य नामपदं॥ एतच्च॥ अ॥ इत्येका  
 क्षरमहेतुः॥ अत्र॥ इत्येकाक्षरपंचपरमेष्ठिनामानिपदं॥ तत्त्वसंयमिति चेत॥ अरहेता॥ असरोरा॥ आ६  
 रियासह॥ उचज्जाया॥ मुणिरोगापदमक्षरणिण्यसे॥ ईकारोपंचपरमेष्ठो॥ च॥ इतिगायोदितप्रथमाक्षरणास  
 मानः॥ सर्वगोशोर्धो भवति॥ परब्रह्मसाय॥ उचरो॥ ३॥ इतिस्वरसंधिविधानेन॥ ईशावेदानिष्यद्येते॥ कस्मादिति॥ जय  
 जसाएह॥ सेतवापदानासर्वमंत्रवापदेष्टुमध्यसारभूतानामिहलोकपरलोकैकफलप्रदानार्थे ज्ञात्यापश्च  
 दनेतज्ज्ञानादिगुणस्मरणस्मरणचच्चेनाच्चरोत्तमचजायंयुसते॥ सवैषयश्रुभाषयोगास्तत्रिगुणावस्थायामानेन  
 ध्यायत॥ पुनर्नोपि कथं भूतानां॥ परमेष्ठिचाचयाणां॥ अरहेत॥ इतिपदवाचकं॥ ज्ञानं तज्ज्ञानादिगुणयुक्तो॥ इहन्वा चो  
 मिधेय॥ इत्यादिस्मरणपंचपरमेष्ठिचाचकानां॥ अणोच्चगुणस्त्वहेस्तेसरा॥ अल्पदक्षिणादग्रासहस्रप्रमितेपंचनमस्व  
 रयण्यकथितक्रमेण॥ लघुसिद्धचक्रं ब्रह्मसिद्धचक्रं॥ मित्यादिदेवाचीनविधानं भवभेदरत्नत्रयाराधकगुरु  
 प्रसादेन ज्ञात्या ध्यातव्यमितिपदस्य ध्यानस्वरूपाख्याते॥ च॥ एवमेतन्मन्त्रकोराणां गुणैश्चिद्यमेना ध्याताधेय



रणेनाकिंचित्स्वकारेण न भवति ॥ एवमसिद्धानैकान्तिकोक्तिरिति चेत् ॥ एवमसिद्धचित्स्वदानैकान्तिकार्षि  
 चिह्नरेहेतुदोषरहितत्वात् ॥ सर्वज्ञसम्राज्यसाध्यात् ॥ इत्युत्पत्त्यकारेण सर्वज्ञसद्भावे हेतुपक्षादृशो तोपनयनि  
 गमनरूपेणोपेक्षागमनुमानं ज्ञातव्यमिति ॥ कु ॥ किंच ॥ यथा लोचनरुहेन पुरुषस्यादर्शस्थानीयवदृशास्त्रैः कथि  
 विसानापरिज्ञानं न भवति ॥ यथा लोचनस्यानोयसर्वज्ञतागुणरहितपुरुषस्यादर्शस्थानीयवदृशास्त्रैः कथि  
 तानां प्रतिविम्बस्थानीयपरमाख्याद्यनंतसूक्ष्मपदार्थानां क्वापि काले परिज्ञानेन न भवति ॥ तथोच्यते ॥ यस्य  
 नास्ति स्वयंप्रज्ञा ॥ ग्राह्यं तत्सर्वकारात्किंच ॥ लोचनार्थाविहीनस्य ॥ दर्पेण ॥ किंच करिष्यति ॥ कु ॥ इति संक्षेपेण  
 सर्वज्ञतासिद्धिरेव बोद्धव्या ॥ कु ॥ एवं पदस्थोपेक्षस्थस्य सकलात्मनो जिनभट्टारकस्य व्या  
 ख्यानरूपेण गायता ॥ कु ॥ अथ्यासिद्धसदृशनिजपरमात्मतत्त्वपरमसमरसीभावलक्षणस्य रूपेण तत्तनि  
 श्रव्यध्यानस्यापारंपर्येण आरणाभूतं मुक्तिगतसिद्धप्रतिस्वरूपेण मोक्षसिद्धारां इति पदे चारणलक्षणं यत्पद  
 स्पंध्यानंतस्य ध्येयभूतसिद्धपरमेष्ठोस्वरूपं कथयति ॥ कु ॥ ग्राह्यं तत्सर्वकारात् ॥ लोचनार्थाविहीनस्य ॥ दर्पेण ॥

दशीनाचारः ॥ तस्यैव शुद्धात्मनो निरुपाधिस्वसंवेदनलक्षणाभेदज्ञानेन मिथ्यात्वगणादिपरभवेभ्यप्यवक्यारेके  
दंनसम्पगज्ञानं ॥ तत्राचरणपरिणामनं निश्चयज्ञानाचारः ॥ तत्रैव गणादिविचक्ष्णोपाधाधिरोहितस्वाभाविकसु-  
खास्वोदेन निश्चलचित्तबोतरागाचारोत्रे ॥ तत्राचरणपरिणामनं निश्चयचारः समस्तपरद्रव्यच्छानि  
रोधेन तस्यैवानशनादि द्वादशतपश्चरणबोहरेण गमसहकारेण न च स्वस्वस्त्वप्रतपने विजयनं निश्चयतपश्च  
रणतत्राचरणपरिणामनं निश्चयसपश्चरणाचारः ॥ तस्यैव निश्चयचततुर्विधाचारस्य रक्षणाथं स्वशास्त्र  
नवग्रहणं निश्चयवैयोचारः इत्युक्तलक्षणा निश्चयपंचेचाचारो तस्यैव ॥ ७ ॥ छन्दोसमुदासम्पदो वेच्यवि-  
हृतो न विचक्षणो स्ववेदः ॥ निचोसि तस्मात्पुण्यं ह्युक्तं मरे धर्ममादिरिह मद्रावेदः ॥ इति गायत्र्या कथितं क्रमगणाचारा  
धनादि च स एषा रात्रिर्विस्तारो बहिरंगमसहकारि कारणाभूतेष्वप्यवहारपंचाचारचस्वपंचेयोजयत्यनुयते न सं  
बंधकरेति सग्राचार्यो भवति ॥ स च पदस्य ध्याने ध्यातव्य ॥ इत्याचार्ये परमो ह्यव्याख्यानं न संज्ञाते ॥ ४२ ॥  
अथ त्वशुद्धात्मनि शोभनमध्योपोभ्योसानिश्चयस्वाध्यायस्तद्व्यक्षणा निश्चय ध्यानस्य पंचैवेत्येव लक्षणम् ॥ भू

[illegible]

दैवकेशाव्यक्तस्त्विविबद्धितैकदेशाशुद्धनिश्चयेनस्थशुद्धात्मसंविदिति समुत्पन्नसुखामृतजलसरोवरेणा  
 दिमल्लगहितैतेनपरमंदसस्वस्त्वे इदमेकदेशाव्यक्तस्त्वे ॥ शुद्धनयाध्याख्यानमत्रपरमात्मध्यानभावनाना  
 ममालापो ॥ यथासंभवे सर्वत्रयोजनोमिति ॥ तेदवपरमब्रह्मस्वस्त्वे ॥ तेदवपरमविष्णुस्वस्त्वे ॥ तेदवपरमशिव  
 वस्वस्त्वे ॥ तेदवपरमबुद्धस्वस्त्वे ॥ तेदवपरमजितस्वस्त्वे ॥ तेदवस्वात्मोपलब्धिप्लक्षणासिद्धस्वस्त्वे ॥ तेदव  
 तिरंजनस्वस्त्वे ॥ तेदवनिर्मलास्वस्त्वे ॥ तेदवस्वसंवेदनज्ञाने ॥ तेदवपरमतत्त्वज्ञाने ॥ तेदवशुद्धात्मदर्शने  
 तेदवपरमावस्थास्वस्त्वे ॥ तेदवपरमात्मस्यदर्शने ॥ तेदवध्येयभूतशुद्धपरिणामिकभावस्त्वे ॥ तेदवशुद्ध  
 चामित्रे ॥ तेदवध्यानभावनास्वस्त्वे ॥ तेदवांतस्तत्वे ॥ तेदवपरमतत्वे ॥ तेदवशुद्धात्मद्रव्ये ॥ तेदवपरमज्ञेयतिः  
 सेवशुद्धात्मानुभूतिः सेवात्मप्रतीतिः ॥ सेवात्मसंविदितिः ॥ सेवस्वस्त्वेऽपलब्धिः ॥ सेवनिर्त्यापलब्धिः ॥ स एव  
 परमसमाधिः ॥ स एव परमानंदः ॥ स एव निर्यानेदः ॥ स एव मरुज्ञानेदः ॥ स एव शुद्धात्मपदार्थ  
 द्यपयनस्त्वे ॥ स एव परमस्वाध्यायः ॥ स एव निश्चयमाज्ञोपायः ॥ स एव काश्चित्तानिरोधः ॥ स एव परमबोधः

सहवशुद्धापयोगः॥ सहवपरमयोगः सहवभूतायोः सहवनिश्चययेचाचारः सहवसमय  
सारः सहवाध्यात्मसारः तेदेव समत्तादि निश्चलतथडावश्यकस्वरूपे॥ तेदेवाभेदरत्नत्रयस्वरूपे॥ तेदेव  
वीतरागासामायिकं॥ तेदेवपरमशरणोत्तममंगले॥ तेदेवकेवलज्ञानोत्पत्तिकारणे॥ तेदेवसकलकर्म  
क्षयकारणे॥ श्रेवनिश्चयचतुर्विधाराधना॥ सैवपरमभावना॥ सैवशुद्धात्मभावनात्पन्नसुखानुभूति  
रूपपरमवक्ता॥ सैवचिद्व्यकला॥ तेदेवपरमोदिते॥ तेदेवपरमामृतपरमधर्मध्यानं॥ तेदेवशुक्लध्यानं ते  
देवरागादिबिबलपशून्यध्यानं॥ तेदेवनिष्कलध्यानं॥ तेदेवपरमस्यास्यं॥ तेदेवपरमवैतणान्ये॥ तेदेव  
परमसांभं॥ तेदेवपरमैककले॥ तेदेवपरमभेदज्ञानं॥ सहवपरमसमर्साभावः इत्यादिसमस्तरागादेवि  
कल्पेयायाधिरहितपरमाह्लादादेनैकसुखलक्षणाध्यानरूपस्यनिश्चयमोद्धर्माणस्यवाचकान्यन्यन्या  
पिपर्योयनामानिविज्ञेयानि भवेतिपरमात्मतत्त्वचिद्विरति॥ ५॥ सतः परंयद्यापिपदैवशुद्धाभरणेन ध्यातु  
सफलक्षणेध्यानसामिभोच॥ तस्यापि चूलिकापसंहरूपेण पुनरव्याख्याति॥ ६॥ सबसुरयदे विज्ञा॥ ॥

एतद्द्वयं धारो जायते ॥ ननु ह्येतत्तद्विषयस्यैव ॥ तत्रैव तत्रैव तत्रैव ॥ ६० ॥ तव सुदृढत्वे चेदाग्राणां रूधुरं धरोह  
 ने जायते ॥ तपश्च्युतत्रवानात्मा चेतोयिता ध्यानस्य धुरंधरः समर्थो भवति ॥ जाम्बवत्समत् ॥ तमहात्तत्तियणि  
 रदातद्व्यधोरासदोरोह ॥ तस्मात्कारणात्तपः श्रुतौ ब्रह्मनां सर्वे धेनवश्च तस्यं तच्चित्तये रत्ताः सर्वे काले  
 भवन्ते रूभव्याः ॥ किमर्थं तस्य ध्यानस्य लक्ष्मिस्तद्व्यधिरिति ॥ ६१ ॥ तथापि ॥ अनशनश्च वमाद  
 ये ज्ञातिपौरसंख्या नरस्योरित्याणविविक्तश्रय्यास्तनकायैः क्लेशाभेदनां संघट्टविधेः ॥ तस्यैव प्रायश्चित्तवि  
 नमये यावदुत्पत्त्या ध्यायन्त्युत्सर्गो ध्यानभेदनाभ्यंतरमपि षड्भेदश्चेति द्वाध्याविधं तपः ॥ तैनेव साध्यं शुक्रा  
 त्मस्य लक्ष्यप्रतपनं विजयं निश्चयतपः ॥ तस्यैवाचारधर्मादिद्वयश्रुते तदाधारेणोत्पन्नं निर्विकार  
 स्वसंवेदनज्ञानस्यैव भावश्च ॥ तस्यैव च हिंसानतस्तेन यत्र संपोरप्रशरणोऽप्यभावात्प्राणोपरिहरणोऽप्य  
 तपश्च वंचेति ॥ एवमुक्तलक्षणतपः श्रुतव्रतसहितो ध्याता पुंसो भवति ॥ इयमेव ध्यानसामग्री चे  
 ति ॥ तथा चोक्तं ॥ वेदायं तत्त्वविज्ञानं ॥ नैर्घं पंचवसचित्तता ॥ परीषद्भुजयश्च ॥ पंचैतदध्याने ह तवः



[illegible]



दत्तगोभावनमस्कारस्तथागतोमोलोत्सवसाहोऽप्रयत्नमस्कारश्चभवत्विति॥४॥ एवमुक्तप्रकोरणायाप  
 चोकेनमध्यमप्रतिपत्त्यापंचपरमेष्ठिस्वरूपज्ञानव्य॥ अथवानिश्चयेन॥४॥ असहसिद्धादिरिया उरमायासा  
 द्रपरमेष्ठि॥ तेविद्वच्चिह्नोहो॥ ताम्हाग्रादङ्गमेसरणे॥४॥ इतिगाथाकथितत्रमेणसेक्षेपगतयेव  
 निस्तमेणपंचपरमेष्ठिकथितत्रमेण॥ अतिविस्तरेणतुसिद्धचक्रादिदेवार्चनाविधिस्तुमंत्रवादसंवाधिप  
 चनमस्कारयंत्रेचति॥४॥ गंधगाथापंचकेनद्वितीयास्थलागते॥४॥ अथतदेवध्यानेविकल्पित॥ निश्च  
 येनअविकल्पितनिश्चयेनप्रकारेणतरेणोपसेहुरस्तेषणपुणारण्याह॥ तत्रतावत्प्रथमपोदधेयलक्षण  
 द्वितीयपोदध्यान्लक्षणं॥ तृतीयपोदध्यान्लक्षणं॥ चतुर्थेपोदनविभागां कथयामित्यभिप्रायमनसिध  
 त्वाभावात्सूत्रमिदं प्रतिपादयति॥४॥ जांकिचिविचिंतते॥ एतरोहविर्तोहेवज्जदासाह॥ लक्ष्मणाग्रयने  
 तदाद्रतेतस्मिण्छयेज्जाणं॥१०॥ तदाद्रतेतस्मिण्छयेज्जाणं॥ तदातस्मिन्कालेप्राङ्मनुवेति॥ तत  
 स्मिण्छयेज्जाणं॥ ततस्मिन्अथ ध्यानमिति॥ यदाकिंनरोहविर्तोहेवज्जदासाह॥ निरोहयतिर्नैस्सहयति

र्यदा भवति साधुः किं कुर्वन् । अकिंचिद्विविचिन्ते । यस्मिन्मपि ध्येयं च स्वरूपेण विचिन्तयन्ति । किं कृत्या पूर्वा-  
लङ्घयामासुः । तस्मिन् ध्येयं लङ्घयामासुः । किं एकत्वे । एकाग्रं चिन्तानिरोधनमिति । ॥ अथ विस्तरः ॥ य-  
त्किंचित् ध्येयमित्यनेन विमुक्तं प्रवर्तते । प्राण्यादिवकापेक्षया सा वि कल्पावस्थायां विषयकपायवंचनायां चि-  
न्तस्थितौ कारणाद्येपंच परमेष्ठ्यादि परममपि ध्येयं भवति । पञ्चादभ्यासवसेन चिन्ते स्थितौ भूते सति शुद्धबुद्धे क-  
स्वभावनिजशुद्धात्मस्वरूपेऽप्यप्यित्युक्तं भवति । निसृष्टत्वेन न पुनर्मिथ्यात्ववदत्र यदा स्यादित्युद्धोका-  
धादिचतुष्कस्वरूपचतुर्दशाभ्यन्तरपरिग्रहेण । तेषां वक्ष्ये तत्र वास्तुहिंसापसुवर्णीधनधान्यदासीयासकुण्यभांडा-  
ग्रिधानादया विधवहिंसापरिग्रहेण च स्थितं ध्यास्वरूपमुक्तं भवति । एकाग्रं चिन्तानिरोधनचतुर्वीकृतिदि-  
विधध्येयपवस्तुनि स्थिरत्वं निश्चलत्वं ध्यानलक्षणं प्रणीतमिति । निश्चयप्रवेन तु प्राण्यामिकापेक्षया  
न्यक्तरा । रत्नत्रयानुकूलनिश्चयेणाग्राह्यः । निश्चयान्तरं योगनिश्चलपुरुषोपक्षया श्रुद्धापयोगालक्षणवि-  
बद्धितैत्कोदशशुद्धनिश्चयेणाग्राह्यः । विशेषनिश्चयः । पुनरेव वक्ष्यमानं तिष्ठतीति सूत्रार्थः । ॥ अथ श्रुभा

१॥ हे भावान् ध्यानं तावन्मोक्षमात्रं भूते ॥ मोक्षार्थेनापुनरेतापुण्येष्वक्षरणात्वादुक्तानित्याज्यातिभ  
 वेति ॥ अबद्धिः ॥ पुनर्धीनसामिश्रकारणानि सपः श्रुतव्रतानित्याख्याना नितत्कथं यत इति ॥ तत्रात्तर  
 दीयते ॥ व्रतान्येव केवला नित्याज्यानि गृह्यन्ते ॥ किंतु ॥ पापबन्धकारणानि हिंसादि विकल्पस्त्वाणि यान्य  
 व्रतानि ता न्यपित्याज्यानि ॥ तथा चोक्तं ॥ पूजापादस्वामिभिः ॥ ६ ॥ अपुण्यमव्रतैः पुण्यवैतमोक्षस्त्वेषां  
 यः ॥ १ ॥ अव्रतानीचोमाक्षार्याः ॥ व्रतान्यपितातज्यजेत ॥ २ ॥ किंतु व्रतानि पूर्वपारित्यजतसम्ब्रतेषु न  
 निवृत्त्याभूतानिर्विकल्पसमाधिरूपं परमात्मयदमाप्य पञ्चोद्बोद्धाव्रतान्यपित्यजति ॥ ३ ॥ तदप्यु  
 क्तं तैत्तिरीय ॥ अव्रतानि परित्यज्य ॥ व्रतेषु परित्यजतः ॥ त्यजेता न्यपि संप्राप्य ॥ परमं पदमात्मनः ॥ ४ ॥ अ  
 यंतु विसावः ॥ अथ हारस्त्वाणि यानि प्रसिद्धान्येकोदशाव्रतानि त्यक्तानि ॥ यानि पुनः सर्वमुभाश्रु भनि ॥  
 येति स्त्वाणि ॥ अथ यजता नितानि गुणमिलद्वाण स्वर्गमुद्रात्मसंविदिति स्त्वाणिर्विकल्पध्याने स्वीकृता  
 नेप न च त्यक्तानि प्रसिद्धमहाव्रतानि कथं भक्ते ॥ दशास्त्वाणि ज्ञाता नि चेदिति तदुच्यते ॥ जीववातनि ॥

यत्ति सत्यामपि जीवरक्षणे प्रवृत्तिरस्ति ॥ तथैवात्मत्यवचनपरे होरेपि सत्यवचनप्रवृत्तिरस्ति ॥ तथैव चादिते  
दानपरिहोरेपि दत्तादानप्रवृत्तिरस्तीत्येकं दशमवृत्त्यपेक्षया दत्तावृत्तानि ॥ तेषामेकं दशमवृत्तानां त्रिगु  
णानिर्विकल्पसमाधिबालेत्पागाः ॥ न च समस्तत्रुभाश्रुभनियत्तिलक्षणास्पनिश्चयव्रतस्येति ॥ त्यागावकाशे  
: यथैवोदृष्टादिरूपावृत्तनिवृत्तिस्तथैव कोदशमवृत्तव्यपि कस्मादिति चेत् ॥ त्रिगुणैस्त्वस्यायां प्रवृत्तिनिवृ  
त्तिरूपविकल्पस्य स्वयमेवावकाशो नास्ति ॥ अथवा बलुतस्तदेव निश्चयव्रतकस्मात्सर्वनिवृत्तित्वादि  
ति ॥ योपि घटिकां दृश्यते मोक्षिगते ॥ भरतचक्रोत्सापि जिनदेवदत्तादृष्टेत्वा विषयकथय निवृत्तिरूपे द्वाण  
मात्रव्रतपरिणामकृत्वा पञ्चाकुक्षेपे यागस्वरूपत्वं त्रयात्मकं निश्चयव्रतानि धानेन वीतरागसामागि  
कसंज्ञे निर्विकल्पसमाधौ स्थित्वा केवलज्ञानं लब्ध्वावाप्तिरिति ॥ परं किं नु तस्य स्तोत्रकालत्वाद्द्वयोक्त  
व्रतपरिणामं न जानन्तीति ॥ तदेव भरतस्य दीक्षाविधानं कथ्यते ॥ हे भावः ॥ न जिनदेवदत्तादृष्टान्तरे भरत  
चक्रिणः कियत्किं काले केवलज्ञानं जानामिति ॥ श्रीबोद्धमानस्वामिस्तथैव करपरमेदेव समवशात्

मध्येऽध्यायिकमहाराजेन पदेषु सति गोतमस्वामी प्राह ॥ ६ ॥ पंचमुखिभिस्तत्पाद्यवेद्यनवेधस्थितो न क्वचान्न  
 ज्ञातवानंतरमेवापश्यजन ॥ अगिणिकवेकस्ते अत्राहोरात्रः ॥ अद्यवाले ध्यानं नास्ति कस्मादिति चेत् ॥ उत्त  
 मं सेहननाभावाद्दशचतुर्दशपूर्वेगतश्रुतज्ञाभावाच्च ॥ अत्रपीरहारः ॥ युक्ते ध्यानं नास्ति ॥ धर्मध्यानमस्तीति ॥  
 ति ॥ तथा चोक्तं ॥ मोक्षप्राभेतश्चोक्तं कुंदाचार्यदेवः ॥ भरेह इत्तमकोले ॥ धर्माश्चाणो हेव इणाणि सः ॥ ते अ  
 प्यसहवर्ति ॥ गण्डमस्य इमोऽप्रसायो ॥ ३ ॥ अज्जावितिरियणमुद्धा ॥ अप्पाश्चाणो कुलहरेह इदंते ॥ लेयं  
 तिपेद्वत्तं ॥ तच्च सुश्रानि बुद्धिज्जाति ॥ २ ॥ तथैव तत्त्वानुशासनं गये चोक्तं ॥ अज्जदानो निषंधति ॥ शुक्ता ॥  
 ध्यानं जिनेनात्तमाः ॥ धर्मध्यानं पुनः प्राहुः ॥ अतीत्याप्रापिववत्तिनां ॥ गयेत्तं मुत्तमं सेहननाभावात् ॥ ३ ॥  
 त्सोवचने ॥ अप्पवाट्ठ्यात्त्वाने पुनस्तपश्रमत्तप्पकश्चेतोः ॥ युक्ते ध्याते भवति ॥ तच्चोत्तमं सेहननैव अ  
 पूर्वगुणास्यानादधत्तनेषु गुणस्यो नषु धर्मध्याने ॥ तच्चोदिमं त्रैकोत्तमं सेहननाभावेऽप्यतिमो विवत्त  
 हनेनेनापि भवति तदप्युक्तं ॥ तत्रैव तत्त्वानुशासनं ॥ ६ ॥ यत्पुनर्वैज्रकायस्य ॥ ध्यानमित्यागमेव च ॥ अ

एषोऽन्यत्वेत्येकं ॥ तन्नो धस्तान्निषेधकं ॥ यच्चोक्तं दशचतुर्दशपूर्वपक्षश्रुतज्ञानेन न ध्याने भवति तदप्यु-  
 त्सर्गवचने ॥ अथवा द्वाख्यानेन पुनः पंचसमिति त्रिगुमिति पालकसारभूतश्रुतेनापि ध्याने भवति  
 केवलज्ञानेन च ॥ यद्येवमप्यवादय्याख्यानेनास्ति तर्हि तुल्यमासंचोसंतोसिबभूदेकैकलोकादेः इत्यादिगो-  
 धर्वासाधनादिभिरिति व्याख्यानं कथं वदते ॥ अथ मते ॥ पंचसमिति त्रिगुमिति पादके प्रव्यश्रुतमि-  
 ति ज्ञानातोऽभावश्रुते पुनः सर्वमस्ति ॥ नैवं वक्तव्यं ॥ यदि पंचसमिति त्रिगुमिति पादके प्रव्यश्रुतं ज्ञा-  
 नातितीर्हमासूहमातूह इत्येकं पदं किं न जानाति ॥ तत एव ज्ञायते ॥ असुप्रवचनमातृ प्रमाणमेव भा-  
 वश्रुते प्रव्यश्रुते पुनः किमपीय नास्ति ॥ इदं तु व्याख्यानमस्माभिन्नकल्पितमेव ॥ तच्चोत्र सारादिषु येष्व-  
 पि भाषितमास्ते ॥ तथा हि ॥ अन्तर्मुहूर्तोऽहं ये केवलज्ञानमुत्पादयति ते ह्येता एव कथायगुणस्यान-  
 नो निर्गुणसंज्ञाश्रयणो भवति ते वाचोत्कर्षेण चतुर्दशपूर्वादियुक्तं भवति ॥ जस्य पुन पुन-  
 त्रिगुमिमात्रमेवेति ॥ अथ मते ॥ माद्यार्थे ध्याने किं पेत न च चक्षुर्लोकोद्भासि ध्यानेन किं प्रयोजने ॥



यमचकालेपि परं ययमोद्धोस्ति ॥ ये केमिति चेत् ॥ स्वश्रुदात्मभवनान्वेलनसंसारस्थितिं स्तोकांशुत्वादेव लोके  
गच्छति ॥ तस्मादागत्य मनुष्यमेवरत्नत्रयभावनान्वद्ध्वा रोगप्रमोदं गच्छतीति ॥ येषि भरतसारा रामपांडवा  
दयोमेदं गतास्तेऽपि पूर्वमेवरत्नत्रयभावतया संसारस्थितिं स्तोकांशुत्वापञ्चान्मोदं गता ॥ स्तद्वैवर्त्येव  
वांमोद्धोभवतीति ॥ नियमान्मास्ति ॥ एवमुक्तप्रकोरणाल्पश्रुतनाल्पध्यानं भवतीति ज्ञात्वा किं कर्त्तव्यं ॥ च  
धवं धेच्छुलदेर्द्वेषाद्रागाद्यप्येकलज्जादेः ॥ आद्याय नमपयध्यानं ॥ आसतिजिनशाम्भवेन विशादाः ॥ ५ ॥ से  
कल्पकल्पतरुसंश्रयणात्त्वदीयेति मज्जन्ति मनेरयसागरेस्मिन् ॥ तत्राप्येतत्सर्ववकास्ति न किंचिच्च  
नापि पक्षेऽपरे ॥ भवति कल्पमयसंश्रयस्य ॥ क ॥ दैविध्यदग्धमनसो नान्तु पाचयुक्ते ॥ चिंतयेयादृश्यसति ते  
स्युतेऽतो न रणे ॥ धामिन्नस्फुरेच्चरिदित्याप्यमात्मसंज्ञे ॥ को तस्कुतो त्वमेव हि फल्लाप्रसूतिः ॥ क ॥ केलिर  
कालुसिदभूद ॥ सुकामभोगो हि मुच्छिद्ये नो क ॥ रायभुञ्जते भोगे ॥ वर्धति भवेण कम्माणि ॥ क ॥ इत्याद्यप  
ध्यानं त्यक्त्वा ममतिं पीयेव ज्ञापि पापमतिमुचो हरे ॥ आलंबय एच मे प्राद्या ॥ अवसेसा इवो मेर प्राद्या ॥ तु

मञ्जाराणां ॥ आदत्तेमंदसोत्तरीतेय ॥ आदत्तेमंदसोत्तरीतेय ॥ आदत्तेमंदसोत्तरीतेय ॥  
 गार्दसालत्वरणे ॥ ससोमवादिहभावा ॥ संबंसेजाप्रतत्वरणा ॥ इत्यादिमापयानिगरीत्याचध्याने ॥  
 कर्त्तव्यमिति ॥ अथयेमाद्विषयैषु न विचार्ये ॥ तद्योदे ॥ मोक्षस्तावद्वधपूर्वकः ॥ कु ॥ तथाच  
 क्तं ॥ मुक्तश्चेत्यागमवावेधो ॥ नावकासोचनकथं ॥ अवंधोमाचननैव ॥ मुंचरयोनिर्णयकः ॥ कु ॥ वेधश्चक्षु  
 क्षेति ॥ अथनेयननास्ति ॥ तथावेधपूर्वकेमाक्षेपि ॥ यदिपुनः शुद्धनिश्चयेनवेधो भवति तदासद्विद्वेद्यवेधो  
 एवमाक्षेपनास्ति ॥ किंच ॥ यथायं स्वलावद्धपुरुषस्य वेधे कृत्वा एता भूतभावमोक्षस्थानीये वेधे कृत्वा एता  
 भूतैषां संघपुमयस्वस्तेन भवति ॥ तथैव भूतवलापुरुषयोर्देह्यमोक्षस्थानीये प्रथक्कारणं तदपि पुनश्च  
 स्वस्तेन भवति ॥ किंतु ताभ्यामिदं यद्वद्वद्वत्पादादिस्तेनैव पुनश्च स्वस्ते ॥ तथैव भूतवलापुरुषयोर्देह्यमोक्षस्थानीये प्रथक्कारणं तदपि पुनश्च  
 स्वस्तेन भवति ॥ किंतु ताभ्यामिदं यद्वद्वद्वत्पादादिस्तेनैव पुनश्च स्वस्ते ॥ तथैव भूतवलापुरुषयोर्देह्यमोक्षस्थानीये प्रथक्कारणं तदपि पुनश्च

स्वस्तेन भवति ॥ किंतु ताभ्यामिदं यद्वद्वद्वत्पादादिस्तेनैव पुनश्च स्वस्ते ॥ तथैव भूतवलापुरुषयोर्देह्यमोक्षस्थानीये प्रथक्कारणं तदपि पुनश्च

दवमुद्धजीवस्वरूपमिति ॥ इष्टमावधार्य ॥ यथाविबोद्धितैवोदराशुद्धौ नश्च येन पूर्वमाह माणो व्याख्यातः ॥ तथा  
 पर्ययेमाहो बोद्धे माहोपिन च मुद्ध निश्चयेन निति ॥ यस्तु मुद्ध इव व्यग्रान्तिरूपः ॥ मुद्धपरिणामकपरमभावलक्ष  
 णापस्य निश्चयमाह सच पूर्वमेव जीवति सती दामो भविष्यतीत्येवं न स एव रागादि विबल्लपरिहेतो माह कारणा  
 भूतध्यानभावनापर्योपेक्ष्येया भवति न च ध्यानभावनापर्योपेक्ष्यः ॥ यदि युनेस्को तेन प्रज्याथि क नयेन अपि  
 स एव माह कारणा भूतो ध्यानभावनापर्योयो भण्यते ॥ तर्हि इव पर्योपरूप धर्मद्वयाधारभूतस्य जीवधर्मि  
 णो माह तपर्योपेज्जातमिति ॥ यथा ध्यानभावनापर्योपेक्ष्येणा विनाशो भवति ॥ तथा ध्येयभूतास्य जीवस्य ॥  
 मुद्धपरिणामिकभावत्वं द्वाण इव रूपेणापि विनाशः ॥ साज्ञोति ॥ न च प्रव्यस्ते एणा विनाशोस्ति ॥ ततः स्थि  
 ते मुद्धपरिणामिकभावेन वंधेमाहो न भवत इति ॥ इत्युक्तमाह ॥ अतश्चातुः सातत्यं गम  
 नेर्थवर्त्तते ॥ गमनशब्देन ज्ञानं भण्यते ॥ सर्वगत्यार्थी ज्ञानार्थोऽस्ति वचनात् ॥ तेन कारणेन यथा संभ  
 वे ज्ञानसुखादिगोष्या समंतात् ॥ अतस्ति वरत्तेन गः स आत्मा भण्यते ॥ अथवा शुभाशुभमेतौ वचनकार्य

भवेत्तौत्रमंदादिस्त्वेणाश्रासमंतादततिवर्त्ततेयः स आत्मा ॥ अथवात्यादव्ययश्चोच्चारसमे  
 तादृतेतयः स आत्मेति ॥ किंच ॥ यथैकोपिचंद्रमानानजलघटेषु दृश्यते ॥ तथैकोपिजोवानानाशरीरधुनि  
 तितियदंतितनचधत्ते ॥ कास्मादितिचेत् ॥ चंद्रकिरणोपाधिवर्धनघटस्यजलपुद्गलासवनानाचंद्रा  
 कोरणपरिणतानचैकाग्रं ॥ तच्च दृष्टातमाह ॥ यथोदवदत्तमुखोपाधिवर्धननानादर्पणस्थपुद्ग  
 लासवनानामुत्पाकोरणपरिणतानचैकं दवदत्तमुखं नानास्त्वेणपरिणते ॥ परिणमितिचेत् ॥ तर्हिदृश्य  
 णस्यप्रतिबिंबचेतनत्वंप्रतीतिनचतयाकिंतुयादिएकएवजोवाभवति ॥ तदाएकजीवस्यसुखदुः  
 जीवितमणोदिकेप्राप्तस्मिन्नेवदत्तोसर्वेषांजीवितमरणोदिकंप्राप्नोति ॥ नचसयादृश्यते ॥ क  
 यनाएवदंति ॥ यथैकोपिसमुद्रः कापिच्चासजलः कामिसृजलः ॥ तथैकोपिजोवः सर्वेदेहधुनियतिः  
 दपिनचधत्ते ॥ कथमितिचेत् ॥ जलरास्योपेक्षायान्तैकत्वेनचजलपुद्गलोपेक्षायान्तैकत्वे ॥ योदजलपुद्ग  
 भवत्येकत्वंतदास्त्वाकजलेगदशुत्तरापजलेसहृद्यकिंनायाति ॥ नतः स्थितंघोडशर्षपिणिकादु

चरणराशिवदनं तज्ज्ञानाद्विलक्षणां प्रत्येकत्वं जीवराशिं प्रतिन चैकजीवोपपद्येति ॥ अथात्मशब्दस्यार्थः क  
 थ्यते ॥ मियथात्वरागादिसमस्तविवल्यजालस्तूपरिहो एणमुद्रात्मन्याधियदनुष्ठानं तदध्यात्ममिति ॥ ए  
 वेध्यात्मसाम्येत्थ्यात्म्योनापसंस्तस्स एणागायागात् ॥ ॥ अथैवाहं कर्तुमिहं विद्याय प्रवर्तमानः ॥ ॥ अतएव ॥  
 मोधयंतु ॥ मुद्रं कुर्वंतु ॥ केकर्त्तारः ॥ ॥ मुनिप्रधानाः ॥ किंविशिष्टाः ॥ दोषसंचयनुदा ॥ निर्दोष  
 परमात्मनो विलक्षणां यरागादिदोषास्तथैव च निर्दोषाः ॥ परमात्मादितत्त्वपरिज्ञानविषये संशयविमोह  
 विभ्रमास्तैश्चतुस्तारहेस्तादोषसंचयच्युताः ॥ पुनरपि कथं भूताः सुदुपुष्पाः ॥ वर्तमानपरमाण्वाणि धानद्रव्य  
 मुत्तनतथैव तदाधारेण तपन्तर्निर्विकारस्वसंवेदनज्ञानस्तूपभावश्चरत्तनचपूर्णः ॥ समयाः ॥ श्रुतपूर्णः ॥ वर्त्त  
 येतु ॥ दवं संसाहमिणं ॥ मुद्रचुद्धैकस्वभावपरमात्मादिद्रव्याणां संग्रहद्रव्यसंग्रहः ॥ तद्व्यसंग्रहाभिधानं  
 यमिमं प्रत्यक्षो भूतः ॥ किंविशिष्टं ॥ भणितं ॥ प्रतिपादितो योऽप्येकैकवर्त्तमानः ॥ एमिचेदमु

शिराणां ॥ अनेन चिदसंस्तुते देवाभिधानेन गणितेना ॥ सम्पादयति मोदिनश्च यववहा ॥ रूपं च चायेपता चोयेण  
 कायं भूतेन ॥ तणुसुता धेरण ॥ तनुश्रुतं त्वेकं श्रुतं तद्वतीति ॥ तनुश्रुतधरस्तेन तत्क्रिया  
 कारकसंबंधः ॥ ५४ ॥ एवं ध्यानोपसंहरणा व्याचरेय एषा हृत्परीरुहारायं प्राकृतवस्तेन चीक्षितो यां तलाधि-  
 कारे लुतिंगस्य लोनाते ॥ ५५ ॥ इदं सुचरं ॥ दीक्षा ॥ रक्षयं ॥ निचरं ॥ तैजसा ॥ ध्यायं ॥ निजं ॥ तैजसा ॥ तैजसा ॥ तैजसा ॥  
 ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥  
 कस्ताकानि कृतानि सुखवाधाये ॥ तथैव लिंगवचनक्रियाकारकसंबंधसमासविशेषेण च क्वचसमा-  
 प्सादिदृष्टांते ॥ तया च युद्धात्मादि ॥ तत्त्वमतिप्रद्वनविषये विस्मृतदृष्टेण च विद्वद्भिर्ने प्राप्नुमिति ॥ एवं पूर्वो  
 क्तप्रकारेण जीवमजीवं दधे इत्यादि सप्तविंशतिगाथाभिः ॥ षट्द्वयपंचास्तिकायमतिपादकनामा प्रथमा  
 चराधिकारः ॥ स्तरदनेन च ॥ आसखंधेण इत्याद्येकादशगाथाभिः ॥ सप्ततत्त्वनचयदार्थमतिपादकनामा द्विती-  
 याधिकारः ॥ स्ततः परं सम्मंदेसण इत्यादि विंशतिगाथाभिर्मीक्ष्य तत्त्वमतिपादकनामा तृतीयाधिकारः ॥ ३

कोपीरितोयः॥ अथात्मनो ज्ञत्वं स्वत एव मासि धेदिति ज्ञान त्वस्याप्यद्वान त्वमस्ति तस्य  
प्यन्यदित्यनवस्था॥ अथानवस्थामाभूदिति स्वत एव ज्ञान त्वस्य ज्ञान त्वमिच्छेन्ननुप्राप्ति  
ज्ञाहानिरर्थो नरात्संप्रत्यय इति॥ किंच तत्परिणामाभावात्पादो संवेद्येति दंडिनो नंद  
उपरिणामः॥ दंडीव्यपदेशमात्रप्रतिलोभात्तथा उद्यमगुणस्याद्यमत्वसामान्यविशेषसं  
बंधेनोद्यमत्वं गुणसामान्यविशेषपदार्थभेदादत उद्यमत्वं बानुद्यमगुणा इत्यासक्तं न त  
द्यम इति॥ तथोद्यमगुणसंबंधोपेक्षानैर्नोद्यमत्वं इत्यगुणपदार्थभेदादतद्यम उद्यमानि री  
त्यासक्तं ननु स्वयमुद्यम इति॥ समवायादिति चेन्न॥ प्रतिनियमाभावात्॥ स्थान्तं समवा  
यानामायुतमिदं लक्षाणः संबधः॥ इह दंबुध्याभिधानप्रवृत्तिहेतुस्तेन कल्पमिबनोत्ता  
नोव्यपदेशो भवति चेत्तेनैव समवाया उद्यमो गुणः॥ उद्यमगुणसमवायाच्चाग्निरुष्म इ  
ति तन्नः कुतः॥ प्रतिनियमाभावाद्यद्यमगुणयो रग्न्यस्य लोभ्या न्यत्वे काये प्रति

about 1940



व्याप्येतराभावश्चेत् ॥ नयामिचारान् ॥ स्यान्मतं ॥ इव्यादीनिप्राप्तिमिति श्रुतत्वात् ॥  
 कथाचित्प्राप्ता नवैतित्वं समवायस्तु प्राप्तिर्न प्राप्तमानन्तः ॥ प्राप्तं तदा भवति स्वत एव प्रा-  
 प्तिरिति न च नवकस्माद्वा भिवाद्यप्यासंयोगः प्राप्तिरपि सप्ता संतरेण समवायनवर्त्तते ॥  
 तथा समवायस्यापि स्यादिति प्रदीपवदिति ॥ चेन्न तत्परिणामादन्न न्यत्यसिद्धिः ॥ स्याद-  
 तद्यथा प्रदीपः ॥ प्रदीपांतररमनोपक्षमाणा आप्तमानप्रकाशयति च दादी ॥ तथा समवा-  
 यः संबंधांतरोपक्षामंतरेणात्मनश्च इव्यादिषु दृष्टिहेतुः ॥ इव्येदीनां च परस्परतः स्मित-  
 त्वं ॥ कुतस्तत्परिणामादन्न न्यत्वमिदं इव्याप्रदीपः ॥ स्वयंप्रकाशापरिणामात्प्रकाशात्म-  
 नानन्यप्रकाशांतरनोपेक्षते ॥ अन्यथा प्रकाशात्मनो न्यत्वप्रदीपस्याप्रदीपत्वप्रसंगः यतो-  
 न्न प्रकाशात्मानं ॥ प्रोक्तान्यः ॥ प्रदीपोऽस्ति तथान्न इव्यादेन्नागुणकर्मसामान्यविशेषसम-  
 वायास्मिति ॥ इव्यस्यैवाभयपरिणामकारणोपेक्षास्पृणः ॥ कर्मसामान्यविशेषः ॥ सम-

वायइत्येवमादिपर्यायोत्तराणपरिणामः॥ यथाप्रदीपः॥ स्वलाक्षणाप्रसिद्धाघटादिभ्योन्य  
 नैवेयमवधारः स्वलाक्षणाप्रसिद्धः॥ इव्यादन्यास्तिद्रव्यस्यैवगुणादिपर्यायपरिणामात्तस्मा  
 न्नप्रदीपवत्समवायसिद्धिः॥ अन्यथाचद्रव्यादन्यत्वेगुणादीनाद्रव्यस्याद्रव्यत्वप्रस  
 तानगुणादिपर्यायानप्राक्त्यान्यद्रव्यमास्तियदिवगुणादीनामप्राप्त्यद्रव्यं॥ केनचित्  
 सविशेषणप्रसिद्धयगुणादिभिः॥ संवेधेते॥ साविशेषउच्यते॥ यतानगुणा  
 गानान्याद्रव्यस्यविशेषः॥ स्वतःप्रसिद्धास्तिश्रुतद्रव्यपरिणामासृचगुणादयश्रुतसि  
 द्धे॥ किंचविशेषपरिज्ञानाभावाद्यस्ययुतायुतसिद्धार्थ्याहर्कविज्ञानमेकमास्ति  
 युतसिद्धानासमवायः॥ युतसिद्धानासंयोगादिति॥ स्याद्विशेषविज्ञानेभवतस्तज्ज्ञा  
 नेकायेविश्रुत्वात्ज्ञानानां॥ तद्विशेषविज्ञानाभावस्तदभावात्तद्विवेकाभावः॥  
 संस्कारादितेचेन्न॥ तस्यापितादात्म्याप्रपादतत्॥ ज्ञानमज्ञानहेतुश्चसंस्कारास्ति॥

तस्यादः॥ सामर्थ्येभितितन्नकुतस्तस्यापिस्तादात्म्यादेकार्थेयाहिज्ञानस्यसंस्कारस्यच  
कार्थ्येयाहिज्ञानेदुतुत्वात्॥ अनेकार्थेयाहिज्ञानाभावाच्चानेकार्थेयाहिज्ञानसंस्का  
राभावंस्तस्मात्पूर्वोक्तादोषस्तदवस्थयव॥ अथवायमर्थेः॥ कर्त्तृकरणयोन्यत्वाद  
न्यत्वमात्मज्ञानादीनांपरश्वादिबदितेचन॥ तत्परिणामादग्निवदितियथाग्निर  
ग्निस्यभावादन्योदहनदाहक्रियायाः॥ कर्त्तृकिंकरणोदहतितत्परिणामादन्या  
त्तौवकरणं॥ तथात्माज्ञस्यभावत्वात्ज्ञानादन्यस्तत्परिणामादर्थानज्ञानज्ञान  
क्रियायाः॥ कर्त्तृकिंकरणोज्ञानातितत्परिणामान्तेदवज्ञानंकरणेत्येनविवक्ष्यते  
अन्यथावाततस्याभावेनवधारणप्रसंगोऽग्निवदित्यवमादिवाक्यार्थविवरणोदहः  
नस्यभावोपक्षयाः॥ योज्येकिंच॥ अनेकोतात्पर्योपपत्तीपिणोरर्थोत्तरभावस्यचटा  
दिव <sup>तच्छ्रुति</sup> यथाषट्कपालश्रावकलशार्द्धादीनानयद्रुयार्पणभेदात्स्यादिकत्वस्यादन्य

त्वेकप्यमिह॥ पर्थ्यायार्थिकागुणभावेऽप्यार्थिकप्रधान्यात्पर्थ्यायार्थानप्येणान्मृदूप  
द्रव्याज्जीवानुपयोगादिद्रव्यार्थार्थेणास्यादेकत्वम् ॥

नजहति॥ तेषामेवऽप्यार्थिकगुणभावपर्थ्यायार्थिकप्रधान्याद्द्रव्यार्थानप्येणान्मृदूप  
णविवेकाद्यादिदत्तभेदपर्थ्यायार्थार्थेणात्स्यादन्यत्वं॥ यतोऽन्याद्यदपर्थ्यायेन्यश्चकषा  
लादिपर्थ्यायस्तथाभेदाद्यदिपर्थ्यायार्थेणाचस्योदेकत्वस्यादन्यत्वं  
त्स्यादेकत्वयतेतामृदूपमेवउभयपरिणामकारणवशा

तत्तद्व्यापेदशभाभवेति॥ नान्यचदादयोमृदूपव्यतिरिक्तचदादिपर्थ्यायाभावात्पर्थ्यायि  
पर्थ्यायभेदाच्चस्यादन्यत्वं॥ यतः॥ पर्थ्यायामृदूपपर्थ्यायाद्यदपर्थ्यायस्तथा  
दिपर्थ्यायार्थेणाचस्योदेकत्वम्॥ स्यान्नानात्वेकपर्थ्यायार्थिकगुण  
न्यात्पर्थ्यायार्थानप्येणान्मृदूपत्वात्तस्यादेकत्वम्

तो ज्ञानादयानादिपारिणामिकचे तत्त्वज्ञीच द्रव्यादिद्रव्यार्थे न जाहति तेषामेव द्रव्यार्थे  
कागुणभावे पर्यायार्थे काप्रधान्या द्रव्यार्थे न पर्येणात्कारणविशेषापादितमेव द्रव्यार्थे  
यार्थपर्येणात्स्यादन्यत्वेयतो न्याज्ञानपर्यायोऽन्ये च दर्शनादिपर्यायास्तथात्मनेनास्ते  
नादिपर्यायाणां च स्यादेकत्वे स्यादन्यत्वे ॥ कथं तत्परिणामादेशात् स्यादेकत्वेयत ॥  
आत्मैवाभ्यपरिणामकारणवशात् ज्ञानादिपर्यायपरिणतः ॥ ज्ञानादिद्रव्यपदशाभा ॥  
अवतिना न्यद्रात्मानन्ये ज्ञानादयः ॥ आत्मद्रव्यव्यतिरिक्तज्ञानादिपर्यायाभावा  
तपर्यायिपर्यायभेदाच्च स्यादन्यत्वेऽयता ॥ पर्यायी ॥ आत्मा पर्यायाः ॥ ज्ञानादयस्तस्मादे  
कत्वान्यत्वे प्रत्यनेकातोपपत्तेः ॥ तत्परिणामत्वेऽपि कारणभावापुक्तः ॥ इतरथा हि ए  
कार्थपर्यायादन्यत्वे प्राप्तमिच्छेन्नवद्यस्यैकांतिके कर्तृकारणयोरन्यत्वे तस्यैकार्थपर्याया  
यादन्यत्वे प्राप्तं ॥ कथं चेद्वद्वत्त्वद्वयाप्राप्तादेकरोति परम्यादिभिरित्यत्र कर्तृकारणयोर

न्यत्वं तथा भज्यते । वक्षः प्राग्वाभारणा इत्येकस्य बहुस्य शाखा । भारार्थपर्यायादन्यत्वं ।  
 प्राप्तं न वादोऽस्ति यतो न साखा भारो दृते तेषां च द्यो न च शाखा । भारो दन्त्या च द्यो न भवती  
 ति भज्येत वद्वः । प्राग्वाभारेणेति । स्वार्थपर्यायात्मकः । कारणानि देशान्भवति ।  
 नात्मद्रव्या दृतेऽन्यज्ज्ञानेन चात्मद्रव्या दृते नान्यज्ज्ञानमिति ज्ञानात्पेन नार्थो यो नात्मेति  
 एवार्थपर्यायात्मकं कारणं न भवति । किंच । कारणस्योभयपेयापयेत्तद्रव्यस्य मूर्तिमदम् ।  
 त्विमेदवद्यप्याद्रव्यस्य मूर्तिमदमूर्तिभेदोद्वेकांतपरिग्रहेनास्ति । ८

मीकाश्वत्थालाग्रमूर्तयः । आत्मा चामूर्तिः । द्रव्यार्थोदग्रान्नपर्यायाप्योदशांस्तस्याना  
 दिन्कार्ममाणयो रसंवेधात्तथाकारणे द्वधा विभक्तो विभक्तत्वं च भेदात्कतुरत्य  
 त्तत्वं । अथापरश्रुना छिनत्ति । तद्वदत्तप्रतिकर्तुरनन्यदविभक्तत्वं चैकं यथापि नै  
 धनं दहत्योद्येयति तप्यात्मा ज्ञानार्थो न ज्ञानार्तोत्यविभक्तत्वं चैकं कारणं किंच

दद्याताच्चकुशूलं स्वातंत्र्यवद्यथाभिनिधिः॥ कुशूलं देवदत्त इत्यत्र कुशलोऽयदाभिदिक्त्रि  
यायाः सुकरतमास्वातंत्र्येण विवादिताः॥ स्वयमेवात्मानां भिनत्नोति तदा किं कारणेण  
सावात्मानां भिनत्नोति तिविवक्षायां कुशूलं तैम्रकण्डौत्येनोपादाय ते तत्तथा तैम्रवृक्षा  
ताकराण्येव भवन्ति॥ किंचिद्वैक्यार्थपयोयविशेषोपपत्तेरिन्द्रादिव्यपदेऽरावत्त॥ इहैव  
स्मार्थस्योक्तपयोयविशेषोपपत्तिर्दृष्टान्चास्यतेभ्यः॥ पर्यायेभ्यो न्यत्वं कथामिन्द्रादि  
व्यपदेऽरावत्तयैव कस्येदं वराज्जायते मयिन्द्रैरुशक्रपुरंदराद्येनैकव्यंजनपर्यायविशेषा  
पपत्तिः॥ नचैदं वराजस्यैव शक्रपुरंदरादिपर्यायेभ्योऽन्यत्वं नवानन्यत्वाद्येनार्यामि  
न्द्रस्तैम्रवराजः॥ पुरंदरो वायव्यनवाशक्रस्तैम्रवैन्द्रः॥ शक्रो नवाकथामिहयत॥ इन्द्रादीनां  
प्रातिनियतव्यंजनपर्यायोपपत्तिः॥ इन्द्रो नवादिन्द्रः॥ शक्रो नवादिशक्रः॥ पुरंदरो नवादिपुरं  
नचैदं नवाकानपूद्गोराणव्यंजनपर्यायेभ्यो भदान्नैदं वराजोऽश्वः॥ शक्रः॥ पुरंदरो नवानभवति

भवत्येव । तस्यैकस्यात्मनो ज्ञानादिपर्योयविशेषो धोषोपपत्तिः । तस्मादेकार्थपर्यायविशेषो धोषोपप  
 नैर्नान्यत्वं मात्मप्रवृत्तौ द्वाकोत्तमज्ञानादौ नो । कर्तृसाधनत्वाद्वा दोषाभावः । अण्यवानेवो माज्ञे  
 न दर्शनशब्दे कारणासाधनौ किं तादृक्कर्तृसाधनौ तत्प्राचारि त्रिशब्दे दोषिनकर्मसाधनौ ।  
 किं तादृक्कर्तृसाधनः । कार्यमेव भूतानयवशात् । ज्ञानदर्शनचोपपत्तिरिति । आत्मैवैव । अत  
 स्तत्परिणामात् ज्ञानादिपरिणत आत्मवज्ज्ञानातीति ज्ञानपश्यतीति दर्शनं च रत्नोति च ।  
 रित्रिमता यदुक्तं । कर्तृत्वात्परिणतत्वादन्यत्वं मात्मज्ञानादौ नामिति दोषः । समभवत्तिले  
 क्षणभावशतैश्च न वा डालकात्स्योदतन्त्रलक्षणाभिस्ति कर्तृपरिणतविधायकमिति तन्त्रः  
 कुतः । वा डालकान्तगुडव्यावज्जलमितिकर्तृपरिणतत्रिभ्रयत्रविहिततास्ततो न्यत्रापि  
 दृश्यते । व्याभावकर्मणोर्विहिताः । कारणोदेष्वपि भवति तत्त्वात्येन सत्त्वानोयं प्रवृत्ते । द  
 दात्यस्मै श्रुतिदानौ यातिथिः । समावर्त्तते तस्मादिति समावर्त्तनीया गुतः । कारणोधिक



रणाधिकारणयोग्यदुक्तः ॥ कर्मोदिव्यापिदृश्येता निरदंतेतोदोतिनिरदनमस्कादतितस्मा  
दितिप्रस्कादने ॥ अथवाभावसाधनाज्ञानादिशब्दास्तत्त्वकथनाद्वाच्यस्वरणव्यपेक्षव  
द्यथादासीन्येनावस्थितमस्ति ॥ दत्तर्णादिदात्रंकारणमिति व्यपदिश्यतेतयादासीन्येने  
वास्थितानिज्ञानदर्शनचारित्राणि ॥ प्रतिनियतज्ञानदर्शनचरणत्रिकयाव्यापारप्रतिनित्य  
नोत्सुक्यानिकथ्येतेकोसोमोचमार्गः ॥ ज्ञानदर्शनचारित्राणि ज्ञानज्ञानदृष्टिदृष्टा  
नंचरणचारित्रमिति क्रियाव्यापृतानंतुज्ञानादनोक्तार्थादिकारकव्यवहारः ॥ व्यक्ति  
भेदादयुक्तमिति चेन्नकार्यशब्दान्यत्वाद्यक्तिभेदात् ॥ स्यादतस्तज्ज्ञानमात्मते अयु  
क्तं कस्माद्यक्तिभेदादभिधेयवद्विंशसंख्येयभवेताभिधानस्येति ज्ञानप्रालम्भेति प्राप्ता  
तितन्त्राधिकारणैककार्येण सवदान्यत्वाद्यक्तिभेदात् ॥ एकस्मिन्नप्यर्थे शब्दभेदाद्यक्ति  
भेदाद्व्यवस्थेययोगेहकुटोमरः ॥ पुण्यः तारकानक्षत्रमिति एवं ज्ञानमात्मतयोपि स्यात् ॥

ज्ञानग्रहणमादौ न्याय्यं । तत्पूर्वैकत्वाद्विदो न स्युः । आह ह्यज्ञानग्रहणमादौ न्याय्यं । कुतस्तत्पूर्वं  
कत्वाद्विदो न स्युः । पदार्थतत्त्वोपलब्धिपूर्वकं अस्त्विति । अत्राचार्ये अत्र तद्विदो न स्युः ।  
ज्ञानत्वाच्च दर्शनात् ज्ञानमाल्याचरं अतश्च पूर्वत्वाच्च । नो भेदायुगपत्प्रवृत्तेः । अतः अप्रकाशा  
वैतन्ये दासः कुतः । उभयेर्युगपत्प्रवृत्तेः । कथं प्रकाशप्रकाशपक्षे च यथासंविदुर्धनपदला  
वर्णविगोमप्रकाशप्रकाशमवृत्तिर्युगपद्व्यवर्तितया ज्ञानदर्शनेनैव युगपदात्मलाभस्तद्व  
योः । यदा दर्शनेमाहस्योपसमाक्षयोपशमाक्षयाद्यः । आत्मा सम्यग्दर्शनपर्यायेणाविर्भ  
वति । तदैव तस्य मातिज्ञानश्रुता ज्ञान । निवृत्तिपूर्विकं मातिज्ञानं श्रुतज्ञानं चाविर्भवति । दर्शन  
स्यैवाभ्यर्हितत्वाद्यदप्युक्तमत्याचरुत्वात् ज्ञानस्य पूर्वनिपात इति । तदसत् । कस्माद्विदो  
नस्यैवाभ्यर्हितत्वात् । ज्ञानाद्विदो न भवति । अर्हितं दर्शनं संनिधानं सति । अज्ञानस्यापि ।  
ज्ञानभावात् । ज्ञानात्प्रपञ्चदधतस्तदभावान्मधे प्रज्ञानं वचनं ज्ञानपूर्वकत्वाच्च । अत्र तस्य

यतो जीवादिपदार्थे तत्त्वज्ञानसन्निधाने सति चारि त्रिमाहस्योपश्रामात् तदयोपश्रामाच्चाद्या द्वि  
 तीयेन हेतुक्रियाविशेषोपरमश्वारित्रपरिणामेन बतितत्तत्र श्वारित्रस्य ज्ञानपूर्वकत्वात् तत्रा  
 नपूर्वप्रयुक्तं इति रत्तरेयो गेद्वेद्वामागप्रतिपरस्पररोपेक्षायां प्राधान्यात् ॥ अयमिति रत्तरेयो  
 द्वेद्वः ॥ दर्शनं न च चारि त्रिच दर्शनज्ञानचोरित्रारोपति ॥ कुतः ॥ मागप्रतिपरस्पररोपेक्षा  
 यां प्राधान्यात् त्र्यास्तत्त्वमयो धपलाश इति ॥ अस्त्योदिसमानकालक्रियाणां त्वद्वादि  
 नापरस्पररोपेक्षारणामितरे रत्तरेयो गेद्वेद्वः ॥ सर्वपदार्थे प्रधानत्वाद्भवचननात् ॥ तथाद  
 र्शनज्ञानचोरित्रारणामस्त्योदिसमानकालक्रियाणां परस्पररोपेक्षारणामितरे रत्तरेयो  
 गेद्वेद्वः ॥ सर्वपदार्थे प्रधानत्वाद्भवचननात् ॥ यतस्त्रयाणामपि दर्शने दर्शनोपहितता  
 नापरस्पररोपेक्षारणामात्सर्गांत्यमिति प्राधान्येनैकस्य न द्वयोः ॥ अत्रैकं सम्यग्विशेष  
 रागपरिस्मात्तिभूतिवद्यथोदितवदत्तं न दत्तं तु स दत्ताभाज्यतामिति भूतिः ॥ अत्रैकं प

रिसमाप्येते तथा श्रुता सावचनस्य सम्यक्कष्टस्य प्रत्येकमाभिसंवेद्यो दर्शनादिभिः सम्यग्दर्शो  
 ने सम्प्राप्तज्ञानं सम्यक्कारि च मिति पूर्वपदसामानाधिकारणप्राप्तद्व्यक्तिवचनप्रसंगश्रुति चेन्न  
 मोक्षोपायस्यात्मप्रधानत्वात् ॥ स्यादितददर्शनादिभिः ॥ सामानाधिकारण्यात्तद्व्यक्तिवच  
 ने मोक्षमार्गस्य प्राप्तुवश्रुतिवत्त्वं किं कारणं ॥ मोक्षोपायस्यात्मप्रधानत्वाच्चामार्गो मोक्षार्थ  
 यः ॥ तस्यात्मा स्वभावः ॥ येनात्मयै न स्वभावो वेन सो मोक्षमार्गोऽुच्येत ॥ सदृशं न ज्ञानं चारि त्वा  
 र्गा सर्वेषामविशिष्ट एकः ॥ पुष्टिं ॥ अत्र तस्य प्राधान्यात् सत्यापि सामानाधिकार्येण न त  
 द्व्यक्तिवचनप्राप्तिः ॥ यथा साधवः ॥ प्रमाणमिति प्राप्त्यंतिकः ॥ सर्वकर्मनिर्दिष्टो मोक्ष  
 : मोक्षप्रसेने इत्येवं तस्य च त्त ॥ भावसाधेना मोक्षरूपो मोक्षः ॥ असंनं देषणमित्यर्थे स  
 आत्यंतिकः सर्वकर्मनिर्दिष्टो मोक्ष इत्युच्येत मज्जेत्सु च्छि कर्मणेण मार्ग इत्यर्थोऽप्यंतरी  
 करणान्मसुः श्रुद्धा साविति मार्गः ॥ मार्ग इत्यमार्गः ॥ कस्य पमार्थो यथा स्यात्पुंकेटकोप

लशर्करादिदोषरहितेनमार्गेणमार्गेणाः॥ सुखमभिप्रेतस्यानङ्गुति॥ नयामिष्याद  
 प्रीनासंयमादिदोषरहितेनच्यप्रेत॥ श्रेयोमार्गेणसुखेमाक्षगच्छति॥ अन्वेषणाक्रिय।  
 स्ववाक्तरणत्वापपत्तेः॥ अथवा मार्गेऽन्वेषणोऽत्यस्यमार्गः॥ सिध्यति॥ कुतः सम्पद  
 प्रीनादीनां करणत्वापपत्तेः॥ मोक्षोऽयेनमार्गेतेसोमादा मार्गेऽतियुक्तानभिधानादमा  
 र्गेऽतिचिन्त॥ मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमानां प्रत्यनीकत्वादोषधवन॥ स्यादतन्नात्रसु  
 क्तिरुत्तासम्पददर्शनादित्रयमिच्छेमाक्षमार्गेऽति॥ अतोऽस्यमार्गेत्वेनोपपद्यतइति  
 तन्नकिंकारण॥ मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमानां प्रत्यनीकत्वात्कथमांषधवध्यावा  
 तादिचिकीर्षाणां निदानप्रत्यनीकांस्तिगधस्तृह्णाद्योषधमुच्छेदकारणे॥ तथा॥  
 मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमादीनां निदानप्रत्यनीकां सम्पददर्शनाद्योषधमुच्छेदकारणे  
 इति तत्ताद्येवार्तिनेत्यापदानां लोकोत्तरं मेरुद्वयोश्चमार्गमभिप्रेतं॥ ॥३॥ अविपर्यय॥

ग्राह्यस्यात्मलाभे सति ज्ञानादिवत्तद्धिनिवृत्तेऽस्त्वित्यानुपपत्तिः ॥ अत्र नोक्तिरिति दाहः ॥  
 विपर्ययाद्वेदस्यात्मलाभोऽभवति तदभावात्तत्त्वज्ञाने सति वेदनिवृत्तिर्भवति कारणाभा  
 वाद्विकार्यो भावश्च तिवेदनिवृत्तिरेव च मोक्षः ॥ अतो मोक्षमार्गस्यात्रित्येनोपपद्यते प्रति  
 ज्ञासात्रमिति चेन्न सर्वेषामविसंवादात् ॥ स्यादतत्प्रतिज्ञामात्रमेतद्विपर्ययाद्वेदोभ  
 वतीति तन्न ॥ किं कारणं सर्वेषामविसंवादान्नाच्च प्रतिवादिनो विसंवदेत् ॥ तत्त्वव्याप्य  
 मेरणामनामित्यादिवचनमेकैवाधर्मैरागमनमूर्ध्वं भवति अष्टमुवाह्यसौम्यप्राज्ञापत्येन्द्र  
 गाधर्वपक्षराक्षसपिशचाचामृगामनमधस्ताद्भ्रतपधर्मैरा ॥ अर्धमैराखलुषदुस्त्यानि  
 शुमानुषपशुमगमत्सरीस्पस्यावेराधुगमनं ज्ञानेन चापवर्गः ॥ यदास्य राज्ञात्ममैरागुण  
 भावात्सत्त्वस्य प्राधान्यात्प्रकृतिपुरुषात्तरपरिज्ञानमाविर्भावति तेनापवर्गः ॥ विपर्ययात्  
 दिव्यते वेदः ॥ यो स्यात्प्रकृतमहदेहकारतन्मात्रं संज्ञास्वदा सुप्रकृतिष्वनात्मौ यास्यात् ॥

कारिकेषु वैकारिकेषु चैन्द्रियष्व्वात्मत्वाभिमानः ॥ सर्विपर्ययस्तस्माद्वेध इत्येकेषावचने त  
वानात्मौघेष्व्वात्माभिमानविपर्ययात्तस्य शब्दाद्युपलाब्धिरादिगुणपुस्तकां ॥ तैरापल  
ब्धिं रंतयावदस्याविभक्तः प्रत्ययः ॥ आत्रादौ द्वियव्यनिधुश्रवणादिषु हे ॥ श्रुतिरित्येवमा  
दिः ॥ पांचभौतिके चाशिरः ॥ पाण्यादिसमूहे शरीरे हे पुस्तपश्रुतिप्रत्ययो भवति ॥ तावद  
प्रतिबुद्धत्वात्संसारः ॥ गुणपुस्तकांतोपलाब्धिरस्तः ॥ यत्पुदोसमवर्जं सर्वप्रकातकृतं वि  
गुणमच्यतनं ॥ भोग्यमिति जानाति ॥ भोक्तारमवकर्त्तारचेतनं च पुस्तपमन्यप्राधानादि  
चेति ॥ अच्यतनं श्वगुणांस्तदतस्य गुणपुस्तकांतोपलाब्धिं तसंसारस्य त्तिज्ञानान्मा  
द्वाविपर्ययेयाद्वेध इत्येकेषां ॥ इच्छाद्वेषपूर्विकाधर्माधर्मप्रवर्तिनो  
भ्यामुत्पदः रंततो इच्छाद्वेषानचविमोहस्येतामिण्यादर्शनाभावात् ॥ मोहश्चाज्ञानं वि  
मोहस्ययते ॥ षट्पदाप्येतत्त्वज्ञस्यैवैराप्यवतः ॥ मुत्पदः ॥ रेवेच्छाद्वेषाभावः ॥ इच्छाद्वेषाभा

वाधर्मधर्माभावः॥ सादभावसंयोगाभावोऽप्राप्यदुर्भावश्च समोक्षस्तयोर्वाधर्मधर्मयोरभवे  
 भवत्यपवर्गः॥ कथं प्रदीपोऽपरमप्रकाशाभाववत्॥ यदि यन्नावं प्रतीत्यात्मानं प्रतीत्ता भवेत् तत्तु  
 स्यापरमातिरोभावयान्ति॥ तद्वया॥ प्रदीपोऽपरमाच्छकाशाभावः॥ वेधश्चादृष्टाद्भवति काय  
 मधर्मसंज्ञाददृष्टादज्ञानं भवति॥ अज्ञानाच्च मोहिमो हततः॥ इच्छाद्वैषाजायेत इच्छाद्वि  
 षाभ्यो धर्मो धर्मो सरणं वेधः॥ अतः संसारस्य प्रसृतिस्तस्माद्भवत्यदृष्टा॥ भवसंयोगाभा  
 वः॥ कर्तरस्य संयोगास्याभावः॥ जीवनसंज्ञकस्य धर्मधर्मोपेक्षः॥ सदेहस्यात्मना म  
 नसा संयोगो जीवने तस्य धर्मो धर्मयोरभावादभावोऽप्राप्यदुर्भावश्च प्रत्ययशरीरस्यात्वं॥  
 तमभावः॥ समोक्षः॥ कायमभावो धर्मो धर्मयोरनापातानुत्पत्तिं संचितनिरोधाभ्याम  
 नागतानुसृतिः॥ संचितनिरोधश्च द्विविधो भावस्तत्रानागतानुत्पत्तिस्तत्रावच्छर्माध  
 र्मेणः॥ प्रारिणंद्रियमनाव्यतिरिक्तात्मदर्शनादशुश्रूषात्वात्



नानापरिवर्जनाद्धर्मस्यापितत्साधनानामनभिसंधानानभिसंधितकर्मवन्धाती  
निसंचितनिरोधोपितउद्देगपरिवेदफलादधर्मनास्तस्मात्संसारोद्देगः॥परीरत्वाकला  
कनाच्छीतोद्गमशोकादिनिमित्तपरीरपोरेवेदप्रदायाधर्मोतिरच्यते॥भाषादोषदर्शनात्  
षसंक्षपदार्यनोतत्वविनिर्णयात्सोतिप्रारभ्यधर्मस्यविनाशः॥अतोमोक्षश्रुतप्रपेखाद  
र्शनेन उःत्वादितिव्यतिरित्यन्येषां उः॥एवञ्चान्मप्रवृत्तेदोषमिथ्यानिनोक्षांतामुत्तराचाराप  
येतदनंतराभावात्तिः॥अथसाधिगामश्रुत्यन्येषां दर्शनेनोद्देगप्रत्यक्षंरामिथ्याज्ञानं स  
र्वेषामुत्तरस्यतत्त्वज्ञानान्निवृत्त्येतोपस्तदनंतरोप्येतास्यनिवृत्तिः॥कश्चासौदोषः स हि  
मिथ्याज्ञानादमंतरस्तत्कार्यत्वात्संचितरः प्रवृत्तः॥प्रवृत्तिश्चानंतरा तत्कार्यत्वा  
त्ततोदोषा॥भावेप्रवृत्त्यभावः॥प्रवृत्तिरप्युत्तराजन्मनः॥प्रवृत्तेरभावाज्जन्माभावस्तत्क  
र्यत्वज्जन्मोत्तरं उः॥त्वादस्ताज्जन्माभावाद् उः॥स्वनिवृत्तिस्तन्निवृत्त्येतोवात्यंतिकः सुख



भोगोऽसंनिपातः ॥ स्पृशः ॥ चेतोऽन्वयाणो विषयेऽपि विज्ञानानां संगतिः ॥ स्पृशः ॥ षड्भूषा यतेने  
भ्यः ॥ षट्स्पर्शो कायाः ॥ प्रवर्तते तद्रतिषडायतनप्रत्ययः ॥ स्पृशः ॥ ॥ स्पृशोऽनुभवं न वेदना यज्जाती  
यः ॥ स्पृशो भवति तज्जातीयो वेदनाऽप्रवर्तते तद्रतीदमुच्यते स्पृशप्रत्यया वेदनेति ॥ वेदनाध्य  
वसाना तद्वदनाऽन्येदना विद्याना स्वादयत्याभिनन्दयत्पदं यवस्याति तद्वदतीति सोऽवेदना  
प्रत्यया ॥ तद्वदना च तद्वदना विपुल्यमुपादेनं सोऽमप्रियासा नुरागेति भेदत् ॥ नित्यमपरित्या  
गो भूयो भूयश्च प्रार्थयन् ॥ तद्वदतीति ॥ तद्वदना प्रत्ययमुपादानमिति ॥ उपादानमिति मित्रपुनर्भ  
वजनकं कर्म भवः ॥ एवं प्रार्थयमानः ॥ पुनर्भवजनकं कर्म समुच्छादयति ॥ कायेन मनस  
वाचा तद्वदुक्तं ॥ त्वं द्रष्टाऽर्भीषो जातिर्द्रुतिस्त्वं धर्परिपाको जराः ॥ जात्यभिनिवृत्तानां  
स्वैधानामपचयः ॥ परिपाकः ॥ परिपाकाद्विनाशो भवति तन्मरणं ॥ तद्वद्वजातिप्रत्ययजरा म  
रणमुच्यते ॥ एवमयं द्वादशोऽङ्गः ॥ प्रतीत्यसमुत्पादः ॥ ॥ अन्योन्यपेहेदुकास्तत्र सर्वे भोगेष्वपि परी

तदर्थं निविद्या ॥ यत्सर्वं भावेष्वनित्यानात्मकाऽनुचि ॥ दुःखेष्वनित्यानात्मकाऽनुचि ॥ तद्वद  
 श्रौतं सा विद्या ततो माह ॥ कायामविद्याया विद्यातो निर्वृत्तिः ॥ अविद्या निर्वृत्तेः ॥ संस्कारनि  
 रोधः ॥ संस्कारनिरोधा हि ज्ञाननिरोधः ॥ एवमुत्तरेष्वपीति ॥ तदेदं मविद्यातो वा यथा भवति  
 विद्यातत्त्वमाह ॥ इति मिथ्यादर्शनोदो रतिमते ॥ भवतां मिथ्यादर्शना विरतिप्रमादकवा  
 ययोगां वै हेतव इति भवता माह ॥ तानामपिमते ॥ पदार्थे विपरीताभिनिवेशाऽज्ञानं मि  
 थ्यादर्शनविषयीताभिनिवेशाऽर्थमाह ॥ ततो माह ॥ अज्ञानाद्वेधः ॥ अज्ञेता  
 मिथ्यादर्शनमादिद्वैधस्य सामायकमान्न प्रतिपत्तेरन्यानेता ॥ सामायिकमात्रासिद्धा इति  
 वचनात् ॥ सामायिकं च ज्ञान अत आह ॥ तानामपि ज्ञानान्माह ॥ इत्येविसंवादाच्चित्तय  
 मोक्षाभागा कल्पनानुपुत्ता ॥ किंच ॥ दृष्टान्तसामर्थ्यादौ ॥ एकास्वप्रियका पुत्रवत्तद्यथा ।  
 बाणिक् स्वप्रियका पुत्रसदृशविग्रहं जिनानावमृद्यमानबालमुपलभ्याति ॥ इः ॥ स्वामि भवमृच्छे

यागतप्राण इवाभवदिनिवृत्तकायादि क्रियास्य चास्य कुशालमुद्धृष्टि स्थायपूर्वकं प्रा-  
त्याहितप्राणवृत्तेः ॥ स्वपुत्र एव दर्शनविषयमुपनीतिः प्रयंममपुत्र इत्याविर्भूततत्त्वज्ञा-  
नस्य स्वपुत्रस्य स्वपुत्रसादृश्याद्भूतमित्याज्ञानजनितेऽखंतद्भूतपूर्वमिवाभवेदवमज्ञा-  
नाद्विधः ॥ केवलञ्च ज्ञानान्मेच्छति नवानांतरीयकत्वात् सायनवत् ॥ नवा एष देः प्रः ॥  
किंकारणानांतरीयकत्वान्न हि त्रितयमंतरेण मेमादं प्राप्तिरस्ति ॥ कथं रसायनो वद्यथ  
नरसायनज्ञानोदवरसायनफलसंबंधः ॥ रसायनश्च ज्ञानक्रियाभावाद्यदिद्वार-  
सायनज्ञानमात्रोदवरसायनफलसंबंधः ॥ कास्यचिद्दृष्टः ॥ सोभिधीयता ॥ नचासावस्ति न  
चरसायनक्रियामात्रोदवः ॥ ज्ञानश्च ज्ञानाभावाच्च न चरसायनश्च ज्ञानमात्रोदवरसायन-  
ज्ञानपूर्वक्रियासवनाभावादंतरसायनज्ञानश्च ज्ञानोपासवनेषु तत्तत्फलैनाभि-  
संबंध इति निःप्रतिबंधमेतत्तथा न मेमाद्वामार्गज्ञानोदवमेद्वारणाभि संबंधः ॥ दशो नचा

रित्रां भावान्न च अद्धानो द्वेयः॥ मोक्षमार्गे ज्ञानपूर्वक्रियानुष्ठानाभावात्तत्र च क्रियामात्रादेव  
ज्ञानश्रद्धानाभावाच्चतः॥ क्रियाज्ञानश्रद्धानरहितानिःफलेति यदि च ज्ञानमात्रादेव। कचि  
दर्थे सिद्धिर्दृष्टासाभिधीयते॥ न चासावस्त्यतो मोक्षमार्गे त्रितयकल्पनाज्यायसीति॥ अनेता  
सामायिका सिद्धा इत्येतदपि त्रितये भवसाध्ययति॥ कार्ये ज्ञास्वभावस्यात्मनस्तत्त्वश्रद्धाधानस्य  
सामायकचार्तिज्ञापयेत्तः॥ समयराकत्वश्रमेव इत्यनर्थोत्तरं॥ समय एव सामायिकचार्तिज्ञा  
सर्वसावधानिव्यतिरिक्तश्रमे देन संस्रहादिति॥ उक्तंच॥ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हतं चाज्ञानिनो  
क्रिया॥ धावन् किलोऽधकोऽयः॥ पश्यन् नृपि चंपगुलः॥ १॥ संयोगमेव ह्ययं दत्तिरज्ञानेन  
कचंचोऽणायः प्रयाति॥ अंधश्रवंपणुश्रवने प्रविष्टौ तोसं प्रयुक्तौ नगरप्रविष्टौ विजि  
देवो मोक्ष इति च दनवस्थाना उपदेष्टा भावः॥ यस्य ज्ञानादेव मोक्षास्तस्यानवस्थाना उपदे  
ष्टा भावः॥ यथा प्रदीपमग्नौ तस्मान्निवृत्तिरुज्ज्वलात्प्रदीपे सति नमूहते मपि तमावतिष्ठति॥ न

ह्येतदस्ति प्रदीपश्च नाम ज्वलति तमश्चावतिष्ठत इति । तथा तमस्य रूपं वा बोधा विभोवा  
नंतरं मेवास्य मोक्षः । स्यान्न ह्येतच्छक्तिमज्ञानं च नामोक्षस्य कारणमस्ति न च मोक्ष इति  
ततो ज्ञानानंतरं मेवास्य शरीरं द्रियवृत्त्यदि निवृत्तेः । प्रवचनोपदेशाभावः संस्काराश्च याद  
वस्थानादुपदेश इति चेन्न । प्रतिज्ञात विरोधात्स्यादेतद्यावदस्य संस्कारानक्षीयं तेना  
वदवस्थानमित्युपदेशः । उपपन्न इति तन्न । किं कारणं प्रतिज्ञात विरोधाद्यद्वय  
न्न ज्ञानोपि संस्कारश्च यापेक्षत्वादवतिष्ठते न मुच्यते न तर्हि ज्ञानादेव मोक्षः कु  
तः संस्कारश्च यादिति यत्प्रतिज्ञातं ज्ञानेन चापवर्ग इति । तद्विरोधः । किंच । उभय  
यादौ योपपत्तेः । इदमिह संप्रधार्य । संस्कारश्च यस्य ज्ञानं वा हेतुः । स्यादं न्योवेतिः य  
दि ज्ञानं ननु ज्ञानादेव संस्कारनिरोध इति । प्रवचनोपदेशाभावः । अथात्यः संकोन्यो  
भविषुमर्हति । अन्यतश्चारित्रादिति पुनरपि प्रतिज्ञात विरोध इति । किंच प्रपञ्चया

द्यनुष्ठानाभावप्रसंगश्च ॥ यदि ज्ञानादेवमोक्षः । ननु ज्ञान एव यन्नकार्यः ॥ शिरस्तु  
 दुग्धलनकाया यो वरध्याएणादिलक्षणाप्रज्ञायामनियमभावनाद्यभावप्रसंगः  
 स्मात्तु । ज्ञानवैराग्यकल्याणायामपि । किमवस्थानाभावादुपदेशा  
 र्थपरिज्ञाने सति विषयानभिख्यंगलक्षणे च वैराग्यपञ्चासस्य तत्क्षणा एव मोक्षोपप  
 न्नेः । किंच । नित्या नित्यैकोतावधास्यो तत्कारणसंभवः । नित्या एवावर्थाप्तिनिः  
 त्या एवेति । एकोतावधाग्रे तच्छाखाणां संभवः । तत्कारणस्य ज्ञानवैराग्यस्य संभव  
 स्तद्यथा नित्यत्वैकान्ते विक्रियाभावात्तज्ज्ञानवैराग्यभावः । विक्रियाद्विविधाः सा  
 नादि विपरिणामलक्षणदेशांतरसंक्रमरूपाश्च । येषां नित्य एवात्मा सर्वगतश्च  
 तिदर्शने तेषामुभयं पिसानास्ति ततश्च तुल्यत्रयद्वयसंनिकर्षद्वानाभावाद्द्वेरा  
 त्यवृत्तेरालम्बनश्चाकाशस्यैव मोक्षाभावः । स



मवायादिति चेन्न । तस्य प्रत्याख्यातत्वात् क्षणिकैकांतिय्यवस्थानामावात् । ज्ञानैवे  
राग्यभावनाभावः । येषां प्रतक्ष्णिका सर्वसंस्कारा इति नियामयुत्यन्यनंतरं विः  
नाशे सति ज्ञानादीनामवस्थानं नास्ति न च तेभ्योऽन्यदवस्थास्तु चतुर्विधं तत्तत्तद  
भावात् ज्ञानवैराग्यभावनाभावस्तत एवोत्पत्त्यनंतरं निरन्वयविनाशायुपगमात्प  
रस्परसंश्लेषाभावविनिमित्तनैमित्तिकव्यवहारापन्हुवार्दविद्याप्रत्ययाः । संस्कार  
इत्येवमादिविरुध्यते । संतानादिकल्पनायावान्यच्चानन्यत्वयोगेनेकदोयानुबंध  
गः । विपर्ययाभावः प्रागुपलब्धौ वा वंधाभावः । इह लोके प्रागनुभूतस्थानुप  
रुषविशेषस्य प्रकासाभावादभिभावात्करणात्कनाह्वाविशेषानुपलब्धौ विपर्ययोदृ  
ष्टः । न चावनि तलभवनसंभूतस्य प्रागप्रतीतदंतस्य विपर्ययप्रत्ययो भवति न च तथा  
नादी संसारे न भिव्यक्रशक्तेः पुरुषस्य गुणपुरुषांतरं रोपलक्ष्मि । अतः ॥ प्रा

गनुपलब्धेन्नीस्तिविपर्ययस्तथा सर्वभावेष्वनित्यानामकाशुचिदुःखेषु नित्यसाम्र  
कशुचिसुखरूपेण विपर्ययो नास्ति प्रागनुमत्तविशेषत्वात् । यदि वा क्वचिदप्रसि  
द्वसामान्यविशेषस्य कस्यचिद्विपर्ययो दृश्यः । सोभिधीयतां न चोच्यते नो विपर्यये या  
भावाद्द्वेधाभावः तत्र यदुक्तं विपर्ययाद्द्वन्द्वान्नित्यत्वाद्वा हन्यते अथ प्राकृतद्विशेषोप  
लब्धिर्गुणगम्यते ननु तदेव तद्धेतुके न मोक्षेण भवितव्यमिति वंचाभावः । स्या  
च प्रत्यर्थवशवर्तित्वाच्च विपर्ययाभावाद्वा इत्यनुवर्तते । येषां दर्शनं प्रत्यर्थवशवर्तित्वे  
ज्ञानमिति तेषां पुरुषविषयं विज्ञानं न स्यात्तु न तस्याप्युपविषयं च यद्विज्ञानं  
न तत्पुरुषमवबुध्यते । अतः । परस्य एव विषयसंक्रमभावात् न संशयो न विपर्ययस्त  
था सर्वेषु पदार्थेष्वनेकार्थग्रहणौ कविज्ञानाभावाद्वा सति विपर्यये वंचाभावस्तत्र  
वपदार्थविशेषानुपलब्धौ मोक्षोभावः । न ह्येकार्थग्राहि विज्ञानं तदन्तरमवाप्नुवन्ति

ज्ञानदर्शनयोरेकत्वं नु तः युगपत्स्रष्टैरिति॥ तन्न किं कारणं॥ तत्त्वावायप्रद्धानभेदा  
लक्षणं तापप्रकाशवद्यथा तापप्रकाशयोर्युगपदात्मलाभेपि दाहद्योतनसामर्थ्यभेदान्नैक  
वृत्तथा ज्ञानदर्शनयोस्तत्त्वावायप्रद्धानभेदान्नैकत्वतत्त्वस्य स्वं गमो ज्ञानं प्रद्धानं दर्श  
नमिति॥ दृष्टविशेषाच्च यस्य मतं युगपदात्मलाभः॥ एकत्वे हेतु रितितस्य दृष्टविशेष  
आपद्यते दृष्टं हि जोविषाणादीनां युगपदुत्पद्यमानात्मयिना तात्वं उभयनयसद्भावैव न्य  
तरस्याप्रितत्वात् हारूपादिपरिणामवत्त्वमिति सुत्रं॥ उभयनयसद्भावैव न्यतरस्याप्रितत्वा  
त्तानदोषः॥ कथं रूपादिपरिणामवद्यथा परमा एवादिपुद्गलद्रव्याणां वा ह्याभ्यन्तरप  
रिणामकारणायादिते युगपद्रूपादिपरिणामेपि रूपादीनामेकत्वं॥ तथा ज्ञानद  
र्शनयो रपि॥ अथवा उभयनयः॥ सद्भावैव न्यतरस्याप्रितत्वाद्यथारूपादिपरिणामा  
नां द्रव्यार्थिकापर्यायार्थिकयो रत्यतस्तु गणप्रधानभावो व्यभिचानस्यादेकत्वं स्यान्माना  
त्वं कथं मिह पर्यायार्थिकत्वं गणभावैव द्रव्यार्थिकप्रधान्यात्यर्यायार्थानपेक्षादनादिपा

रिणामिकमुद्गलद्रव्यार्थीदेशाश्यादेकत्वंयथास्वरूपपर्यायः॥युद्गलद्रव्यंनथारसादयो  
पिद्रव्याः॥थौदेशाद्गलद्रव्यंतेषामेवद्रव्यार्थिकगुणभावपेपर्यायार्थिकप्राधान्याद्  
नर्थ्यगणास्त्वनियन्तरूपादिपर्यायार्थीनार्पितानांस्यादन्यत्वं॥यतोऽन्योरूपपर्यायः  
अन्येचरसादयस्तथाज्ञानदर्शनयोस्तेनविधिनानादिपारिणामिकचैतन्यङ्गीबद्भ  
व्यार्थीदेशाश्यादेकत्वं॥यतोद्गव्यार्थीदेशाद्यथाज्ञानपर्यायिआत्मद्रव्यतथादर्शन  
मपितयोरेवप्रतिनियन्तज्ञानदर्शनपर्यायार्थीद्योर्पिणाश्यादन्यत्वं॥यस्मादन्योज्ञान  
पर्यायः॥अन्यश्चदर्शनपर्यायः॥ज्ञानचारित्र्ययोगकालभेदादेकत्वमगम्यावबोध  
नदितिचिन्नाश्रूत्यन्तौसहस्रकालाप्रतिपत्तेरुत्पलपत्रप्रतव्यधनवश्यादेतत्तत्तानच्चा  
रित्रयोरेकत्वं॥कस्मादेकालभेदात्कथमगम्यावबोधवद्यथाकेनचिन्मो  
तान्यानाभिसरणेसुकः॥मतिनापुंसामेघोदयोद्भूतवहलोधकागाराश्चौ  
लेमाल्छुंश्चलीखोभिलयितेतिस्यथ्यातदेवविद्यताचविद्योतितेतेनद्यो  
ज्ञानंयदोत्पन्नतथौदेवागम्यावबोधादगम्यागमननिवृत्तिः॥नागम्याव

बोधागम्यागमननिवृत्त्योः॥ कालभेदोक्तिः॥ तथायदैवज्ञानावरणक्षयोपशमाञ्जीवि  
 बुद्धानुवाङ्मयाविर्भवतितदैवतेनहिंस्यादतिजीवहिंसाइतिजीवहिंसाप्रत्यस्य  
 निवृत्तिः॥ निवृत्तिश्चचारित्र्यंनचज्ञानहिंसानिवृत्त्योः॥ कालभेदोक्तीति तन्न किंका  
 रणमाश्रित्यनौसृष्टमकालाप्रतिपत्तेस्तत्रायत्तेवकालभेदः॥ सौक्ष्म्यानुप्रतीय  
 तो॥ कथमुत्पलपत्रप्रतव्यधनवद्यथोत्पलपत्रप्रव्यधनक्रमः॥ आसंख्येयसम  
 यिकः सर्वज्ञप्रत्यक्षोऽतिस्सृष्टोस्तिननुविभाव्यतेष्टुदसंख्येयतोयावदेकमुत्पल  
 पत्रमसिष्णित्वाद्वितीयंछिनत्तितावत्संख्येयाः॥ समयाश्रतीताइतिकालस्सृष्टो  
 पदेशस्तथान्योगम्यावबोधकालः॥ अभ्यश्चनिवृत्तिकालः॥ अर्थभेदाच्चकिंनैक  
 स्वमितिबर्त्तते॥ ज्ञानस्यतत्वावबोधोऽर्थः॥ चारित्र्यस्यकर्मदानहेतुक्रियाविशेषोपर  
 मोर्थोइति॥ अतीनानात्वं॥ कालभेदाभावोनाथर्थाभेदहेतुर्गतिजात्यादिवत्॥ नकाल  
 भेदाभावः॥ अर्थभेदहेतुन्योय्यः कथं गतिजात्यादिवद्यथा॥ यदैवदेवदत्तजन्म  
 तदैवमनुष्यगतिर्पंचेंद्रियजातिशरीरवर्णगंधादीनोजन्मनान्योदेवदत्तजन्मक

लः। अन्यश्च मनुष्यगत्यादिपर्यायजन्मकालः। नैचैककालत्वान्मनुष्यगत्यादीना  
 कलंयस्यपुनः। कालभेदाभावएकत्वहेतुरिष्टस्तस्यमनुष्यगत्यादिपर्यायाणामे  
 कत्वाप्रसंगो न चेव्यतिशतो न कालभेदाभावात्ज्ञानचारित्र्योरेकत्वं। उक्तंच। किं  
 कमुभयनयसद्भावाश्यादेकत्वस्यान्तानात्वमिति लक्षणाभेदानेयामे  
 पयान्निरिति चेत्। परस्परसंसर्गसत्येकत्वं प्रदीपवत्तस्यादेतत्तैवोसम्यग्दर्शनादी  
 नां मेकमार्गत्वं नोपपद्यते। कुतः लक्षणाभेदान्न हि भिन्नलक्षणा नानामेकत्वं युज्य  
 ते। न तत्तद्वयोमी मोक्षमार्गाः। प्रसक्त इति तन्न किं कारणं परस्परसंसर्गसत्येक  
 मकाश्यापादि तत्संयोगापर्यायाणां समुदये भवत्येकः। प्रदीपो न तत्र यथा  
 रविलक्षणा सम्यग्दर्शनादि तत्र यत्समुदये भवत्येको मोक्षमार्गे न तत्र यः। किं  
 नां मेकत्वावामी न प्रतिवादि नो विसंवदेत्। केचित्तावदहः  
 दिभिन्नलक्षणानां सत्त्वरात्मसो साम्ये

प्रधानमेकं न ते यो नित्यात्प्रधानस्य त्रैविध्यमिति ॥ अथ परं ब्रह्माहुः ॥ काकवडनादीनां  
च चतुर्गोभूतानां भौतिकानां च वरुणादीनां विलक्षणां समुदय एकोरूपपरमाणुन  
ते यो भेदात्तपरमाणोरनेकत्वं तथा गादीनां धर्मिणां प्रमाणाप्रमया विगमरूपाया  
च विलक्षणां समुदय एकं विज्ञानं ते यो भेदाद्विज्ञानमेद इति इतरं ब्राह्मि  
त्राणां तं तूनां समुदयश्चित्रपट एकः ॥ न ते यो भेदात्पटस्य भेद इति ॥ तद्वदिहापि  
सम्पददर्शनादीनां भिन्नलक्षणां समुदय एको मोक्षमार्ग इति को विरोध एव  
पूर्वस्पलाभो भजनीयमुत्तरं एवां सम्पददर्शनादीनां पूर्वस्पलाभे भजनीयमुत्तरं  
वेदितव्यं उत्तरं भेदु नियतः ॥ पूर्वलाभः ॥ उत्तरस्य तु लाभे नियतः ॥ पूर्वलाभेद्र  
ष्टव्यः सम्पददर्शनज्ञानचारित्र्याणां पाठं प्रति पूर्वत्वमुत्तरत्वं च ॥ पूर्वस्य सम्पददर्श  
नस्य लाभे ज्ञानमुत्तरं भजनीयं ॥ उत्तरज्ञानलाभे तु नियतः ॥ पूर्वसम्पददर्शनलाभः  
तथा पूर्वज्ञानलाभे उत्तरं चारित्र्यं भजनीयं ॥ उत्तरचारित्र्यलाभे तु नियतः ॥ सम्पद  
दर्शनज्ञानलाभः ॥ तद्वत्तु उपपत्तिप्रज्ञानपूर्वकं ब्रह्म न प्रसंगात् पूर्वस्पलाभे भजनी

यमुत्तरमित्येतस्यानुपपत्तिः॥ कुतः॥ असंज्ञानपूर्वकश्रद्धानप्रसंगात्तयादिपूर्वस  
म्पदश्रीनलाभेऽनुत्तरज्ञानलाभोभजनीयः॥ ननुज्ञानाभावादज्ञानपूर्वश्रद्धा  
नप्रसंगाकिंच॥ अनुपपल्लवस्वतत्त्वर्थश्रद्धानानुपपत्तिरविज्ञानफलरसावधार  
वत्॥ यथानाविज्ञातेफलैतद्रसोपयोगोमुख्यफलस्पर्शसंपादयतेतिश्रद्धानमस्ति  
तथोनाविज्ञानेऽनुजीवादियुश्रद्धानाभावः॥ स्यात्किंच॥ आत्मस्वरूपाभावप्र  
संगात्॥ यदिसम्पददर्शनलाभेज्ञानेभजनीयत्वादसद्विरोधात्मिण्याज्ञाननिवृत्तौ  
सम्पदज्ञानस्यचाभावात्॥ आनोपयोगाभावाः॥ आत्मनः॥ प्रसक्तः नतश्चलक्ष  
णाभावाद्ब्रह्मस्यआत्मनोप्यभावः॥ स्यात्तदभावाच्च॥ मिक्षमागीपरीक्षाव्यर्थेति न  
वायावतिज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यतेतावतोऽसंभवानयापेक्षंबचननवायादोषः  
किंकारणंयावतिज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यतेतावतोऽसंभवानयापेक्षामिदंबचने  
भजनीयमुत्तरमिति॥ क्वचनज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते॥ अतर्केवलयोर्यतः शु  
तर्केवलज्ञानग्राहीशब्दनयः॥ अतर्केवलैरेवेच्छतिनाभ्यस्तज्ञानमपरिपूरणीत्वा



द्वितितदपेक्षं संप्रणीह्यादशांगंचतुर्दृशं पूर्वलक्षणां श्रुतं । केवलं च भजनीयमुक्तं  
तथा पूर्वसम्पदं दर्शनलाभे देशचारित्रं संयता संयत्तस्य सर्वचारित्रं प्रमत्तादात्म्य  
संक्षमं संप्रणयांता नायञ्च यावच्च नियमादस्ति संप्रणीयथा प्रत्यातचारित्रं प्रमजनी  
यं पूर्वसम्पदं दर्शनज्ञानलाभे भजनीयमुत्तरमिति चेन्न निर्दृशस्यागमकत्वाप्रयोदे  
तन्नाज्ञानपूर्वकप्रद्वानप्रसंगोक्ति कुतः । पूर्वसम्पददर्शनज्ञानलाभे चारित्रमुत्त  
रं भजनीयमित्यभिसंबंधादिति । तन्न किं कारणं निर्देशस्यागमकत्वाच्च । को यम  
यो ननु नस्य निर्देशो गमकः । पूर्वस्य लाभ इति पूर्वयोगिति हि वक्तव्यं स्यादंथ सामा  
न्यनिर्दृशादुभयगति कल्पते नैवं प्राक् कथं व्यवस्था विप्रो यस्य विवक्षतत्वादितरथा  
हि उत्तरं पितथा प्रकृतं सो तद्दोषानतिवृत्तिः । स्यात्तस्मात्पूर्वोक्त एवाथो नयापेक्षं व  
चनमिति । अथवा आक्षायिकसम्यग्दर्शनलाभे आक्षायिकं सम्यग्ज्ञानं भजनीयं । अथ  
व्युगपद्वात्मलाभे साहचर्यादिभूयारपि पूर्वत्वं । यथा साहचर्यात्पर्वतनारदयोः  
पर्वतग्रहणेन नारदस्य ग्रहणेनारदग्रहणेन वायवर्ततस्य ग्रहणेन तथा सम्यक्दर्श

नस्यसम्पत्कत्तानस्मान्यतरस्यात्प्रत्ययान्वित्त्वमुत्तरं भजनीयं ॥ इति तत्त्वाद्ये वा  
 तिकित्वात्प्रत्ययान्वित्त्वमुत्तरं भजनीयं ॥ इति तत्त्वाद्ये वा  
 एतासां न्येसत्यविशिष्टानां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमाह ॥ तत्त्वार्थप्रवृत्तानं  
 सम्पददर्शनं सम्पत्तिगितिकोयंशब्दः ॥ सम्पत्तिप्रसंसार्यो निपातः द्वयं तो वा सम्प  
 गित्ययं निपातः प्रशंसाार्थो वेदितव्यः ॥ सर्वेषां प्रशस्तस्वरूपगतिजानि कुलाद्युवि  
 शानादीनामाभ्युदयिकानां मोक्षस्य च प्रधानकारणत्वात्प्रशस्तं दर्शनं सम्पददर्श  
 नं ननु च सम्पत्तिगित्यर्थतत्त्वयोरिति वचनात्प्रशंसाार्थो भाव इति ॥ तन्ना नेकार्थ  
 त्वान्निपातानो ॥ अथ वा सम्पत्तिगितितत्त्वार्थो निपातस्तत्त्वदर्शनं सम्पददर्शनं अवि  
 परीतार्थविषयं तत्त्वमित्युच्यते ॥ अथ वा द्वयं तोयंशब्दः समचतीति सम्पत्कयथा  
 र्थो विस्थितस्तथैवावगच्छतीत्यर्थः ॥ अथ किमिदं दर्शनमिति करणदि साधनो  
 दर्शनशब्द उक्तः ॥ दर्शः करणदि साधनयुतिदर्शनशब्दो व्याख्यातः ॥ दर्शेण लो  
 कार्थत्वात् मिथेनार्थी संप्रत्यय इति चेन्नो नेकार्थत्वात् ॥ स्यादेतद्दर्शिरयमात्मो

धेवं न नीत्तौ । अल्लोकश्चन्द्रियातिंद्रियाथी प्रामिर्न चासाविहाभिधेत्तः । अद्धानमिच्छेन्नत  
स्वार्थीस्य संख्ययोः स्तीति तन्ना । किं कारणमनेकार्थत्वादिह । अद्धानमिच्छमभि संव  
ध्यते । कथं पुनश्चायति । अल्लोक इह नेच्छः । अद्धानमिच्छमिति । अत उक्तं रपठति मोक्ष  
कारणप्रकरणे । मोक्षकारणप्रवृत्तं तत्त्वार्थविषयं प्रहानं मोक्ष  
स्य कारणं नाल्लोक इत्यतः । प्रकरणे कृद्धानगतिमिविति । अथ तत्त्वमित्यनेन किं  
प्रत्याप्यते प्रवृत्त्यपेक्षत्वात् । प्रत्ययस्य भावसामान्यसं प्रत्यय एतत्त्ववचनात्तदित्ये  
वा प्रवृत्तिः । सामान्याभिधायिनी सर्वनामत्वात् प्रत्ययश्च भावे उत्पद्यते कस्य भावेत्त  
दित्यनेन योच्छेदयते । कश्चासीत् सर्वोऽर्थः । अत एतदपेक्षत्वाद्भावस्य भावसामान्य  
मुच्यते तत्त्वशब्देन योऽर्थो यथावस्थितस्तेषां तस्य भवनमित्यर्थः । तत्त्वेनार्थतद्गति  
त्वार्थः । अर्थतिगम्यते आर्यते इत्यर्थः । तत्त्वेनार्थस्त्वार्थः । येन भावेनार्थोऽप्यवस्थि  
तस्तेन भावेनार्थस्य ग्रहणं यशोति । धानद्रव्यमिति तत्त्वशब्ददर्शनेन अद्धानशब्दस्य क  
णादिसाधनत्वं पूर्ववद्व्याख्यादर्शनेन शब्दस्य कर्णदिसाधनत्वं व्याख्यातं । तथाप्र

द्वानशब्दस्यापि चेदित्यर्थः सत्त्वात्मपरिणामस्तु श्रद्धानशब्दवाच्योऽर्थः करणा  
 दिव्यपदं श्रद्धानात्मपरिणामो वेदितव्यः । वक्ष्यमायानिर्देशादिसत्त्वविवरणात्सु  
 झलद्रव्यसंप्रत्ययश्रुतिचेन्नात्मपरिणामे पितदुपपत्तैः स्यादेतद्द्रव्यमायानिर्दे-  
 शादिसत्त्वविवरणात्सु झलद्रव्यस्य संप्रत्ययः । प्रामोति तन्न किंकारणमात्मप-  
 रिणामे पितदुपपत्तैः । किंतत्त्वार्थश्रद्धानमात्मपरिणामः । कस्य ज्ञात्मन इत्ये-  
 वमादिकर्मीभिर्धायित्वेय्यदोषदृष्टिचेन्न मोक्षकारणत्वेन खपरिणामस्य विवक्षि-  
 तत्वात् स्यादेतशस्य स्कर्म्मोऽङ्गत्वाभिधायित्वेय्यदोषदृष्टिचेन्न । किंकारणो मोक्षका-  
 रणामस्य विवक्षितत्वादीपशामिकादिसम्पदं दर्शनमात्मपरिणामत्वान्मोक्षकार-  
 णत्वेन विवक्ष्यते न च सम्पत्कर्मपर्यायः । पीडनलिकेलेऽस्य परयायीयत्वात्सु  
 परिनिमित्तत्वादुत्पादस्येति चेन्नोपकरणमात्रत्वात् । स्यादेतत्स्य परनिमित्तत्वा-  
 दौदृष्टः । यथा च तस्यात्पदोऽस्मिन्निमित्तोद्देशादिनिमित्तश्च । तथा सम्पदं दर्शनीत्या-  
 दश्चात्मनिमित्तः सम्पत्कर्मसु झलनिमित्तश्च तस्मान्न स्यापि मोक्षकारणत्वं न उप-

सः  
करणमात्रत्वादुपकरणमात्रं हि बाह्यसाधनं किंचित्। आत्मपरिणामादेव तद्रूप्य  
घाताद्यादिदं दर्शयति। हात्वे कर्म तदात्मगुणघातिवृत्ताश्चिदात्मपरिणामादेवा  
पक्षीराशक्तिर्कसम्पत्कारित्वोत्पन्नमतेऽतोन तदात्मपरिणामस्य प्रधानं का  
रणमात्मैव स्वशान्त्या दर्शनपर्यायेणोत्पद्यत इति तस्यैव मोक्षक कारणत्वे युक्तं  
किंच। अहेयत्वात् स्वधर्मस्य न हीपते परित्यज्यत इत्यहेयो यमर्भ्यन्तर आत्मनः  
सम्पत्कपरिणामः यतः सत्याभ्यन्तरे आत्मनः सम्पत्कपरिणामे नियमेनात्मा  
सम्पददर्शनपर्यायेणा विभवेति बाह्यस्तु हेयः कर्म उद्गलः। तमेतरेणापि क्षायि  
कसम्पत्कपरिणामा किंच प्रधानत्वादाय भ्यन्तर आत्मीयः सम्पददर्शनपरिणामः  
प्रधानं सति तस्मिन् बाह्यस्यापग्राहकत्वादतीवाह्य आभ्यन्तरस्योपग्राहकः। प  
रोक्षेन वर्तते इति अत्र धानं किंच प्रत्यासन्नो प्रत्यासन्न हि कारणो आत्मपरिणा  
मो मोक्षस्य तादात्म्येणा विभिवान्तु सम्पत्क। कर्म विप्रवृत्ततरत्वात् तादात्म्येनैवा  
परिणामोच्चतस्मादहेयत्वात् प्रधानत्वात् प्रत्यासन्ने अत्र मोक्षस्य कारणमात्मपरि

णामोयुक्तो न कर्मोति अल्पवदुल्लस्य कल्पना विगच्छति चेन्नोपशमाद्यपि क्षुत्स्य सम्प  
उदृशेन त्रयस्यैव तदुपपन्नैः स्यादेतत्प्राम्पदशरीन स्यात्प्रपरिणामत्वे अल्पवदुल्लस्य  
कल्पना विरोध इति तन्न किं कारण एतदुपसमाद्यपि क्षुत्स्य सम्पदशरीन त्रयस्यैव तदु  
पपन्नैः सर्वेषु लोकाः उपसमसम्पदद्वयः संसारिणः क्षायि  
यो संख्येयगुणाः क्षायोपशमिकसम्पदद्वयो संख्येयगुणाः सिद्धाः क्षायि  
सम्पदद्विष्टयो तत्तु गच्छति तस्मात्प्राम्पदशरीनमात्मपरिणामश्रेयोभिमुखम

ध्ययस्याभिः तत्वाग्रहणमर्थश्रद्धानमित्यर्थैस्तत्तुल्यत्वात् कश्चिदह  
णमनार्थक इत्यर्थश्रद्धानमित्येवास्तु कुतोलुत्वादिति न सवार्थप्रसंगान्नेतर  
गुक्तं कुतः सर्वार्थसंगतत्वाग्रहणादुक्तो मिथ्यात्वादित्युक्त्या  
न स सम्पदशरीनं ज्ञात्रीति सदेहाच्चार्थशब्दस्यानेकार्थत्वात्पर्यशब्दो यमनेकार्थः  
द्विदुल्लस्यगणकमसुवर्ततेत्यर्थ इति इत्यगुणकर्मस्वित्ति यचना कश्चिदल्पवदुल्लस्य  
वर्तते किमर्थमिहागमनेवर्तते किमर्थमिहागमने भवति किं प्रयोजनमिति चे

विद्वन्नेवर्त्तते। अर्थवानयं देवदत्तः। धनवानिति च। चिदभिधेयेवर्त्तते। शब्दार्थसंबंधे  
इति एवमर्थः। शब्दस्यानेकाधीभिर्वायित्वे संदेहः। कस्यार्थस्य अद्धानं सम्पदशो नमिति  
सर्वानुग्रहाददोष इति। चेन्नासदर्थे विषयत्वाश्रयादेतन्नायं दोषः। सर्वार्थेष्वसंग इति।  
अस्तु सर्वार्थे विषयं अद्धानं सम्पदशो नं तथा सति सर्वानुहः। कृतो भवति। कश्चिद्वा  
नीभवतो मशरः। सर्वो लोकोऽस्तु दयेन युज्यतामिति तन्न। किं कारणमसदर्थे विषय  
त्वान्नखलु कश्चिन्नो मशरः। अप्समं दर्शयिष्यं हि तच्छद्धानं संसारकारणमिति। अप्स  
तः सर्वानुग्रहार्थमिव तत्रेन विशिष्यते। अर्थग्रहणादेव तसिद्धिरिति चेन्न विपरीत  
ग्रहणादर्शनात् स्यादेतत्। अर्प्यत इत्यर्थो निश्चीयत इत्यर्थः। न च मिथ्यावादिप्रणीता  
अर्थी। अप्सत्वात् तस्मादर्थग्रहणादेव तत्त्वसंप्रत्ययानार्थस्तत्त्वग्रहणेनेति। तन्न  
किं कारणं विपरीतग्रहणादर्शनाच्चथा। पित्तोदयाकुलितत्वरणाः। प्रमान्मधुर  
संकटुकं मन्यते तथास्त्वामिथ्याकमौदयदोषादेस्त्वानास्त्विति च। नित्यत्वाभित्यत्वाऽ  
नन्यत्वाच्चेकोनरूपेण मिथ्याध्यवस्यति। अतस्तान्निराकरणार्थेन तच्च ग्रहणमित्य



र्थग्रहणं किमर्थं । ननु तत्त्वान्येवार्थ इति श्रुतीनां तत्त्वसामानाधिकरण्यात् तत्त्व  
 वचनेनैव संप्रत्ययः । सिद्धः उच्यते । अर्थग्रहणं मन्व्यभिचारार्थं ग्रहणं क्रियते ।  
 व्यभिचारार्थं तत्त्वमिति श्रद्धानमिति चेदेकं तन्निश्चिते विप्रसंगः ।  
 हानं तच्च श्रद्धानमित्युच्यते । एकं तन्निश्चिते विप्रामोति । एकं तत्वादिनोपि हिनास्या  
 सेत्येवमादितत्त्वमिति श्रद्धयति । तत्त्वस्य श्रद्धानमिति चेत्तत्भावमात्रप्रसंगः । यदि त  
 वस्य श्रद्धानंतत्त्वश्रद्धानमित्युच्यते । भावमात्रप्रसंगः । स्यात्तत्त्वं भावः । सामान्यमि  
 केचित्कथयति । द्रव्यत्वगुणात्वकर्म्मत्वादि सामान्यं द्रव्यादिभ्योऽर्थान्तरं तस्य श्रद्धान  
 मप्यदर्शनं विप्रामोति । नहि द्रव्यादिभ्योऽन्यप्रामान्यं युक्तिमिति । परी  
 यात्तत्त्वमेकत्वमित्यर्थः । पुरुष एवेदं सत्त्वमित्यादितस्य श्रद्धानं सम्पददर्शनं विप्रामोति । न  
 चादौ युक्तं । कियत्कारकमेतलोपप्रसंगादिति तत्त्वेन श्रद्धानमिति चेत्कस्य कस्मि  
 प्रश्नानि दृष्टिः । यदि तत्त्वेन श्रद्धानमित्युच्यते कस्य कस्मिन्वेति प्रश्नानविनिवर्तते  
 तस्मात्सक्तमर्थग्रहणं मन्व्यभिचारार्थमिति । इच्छा श्रद्धानमित्यप्येवमर्थमिति । न द



युक्तं भिष्या वृद्धेरपि प्रसंगाद्यतो मिथ्या दृष्ट्यो वाहुषु त्यप्रचिख्यापयिष्यार्हन्मन  
विजिगीषया वाऽऽर्हन्तमन्तमधीयेनेन चेचा मन्तरेणाध्ययनमस्ति रूपतस्तेषामपि सम्प  
प्रदर्शनं प्राप्नोतीत्ययुक्तमुक्तं द्रष्टव्यमिदं किंवलिनिसम्पत्तगभावप्रसंगाच्च यदि  
चेच्छासम्पत्कं द्रष्टव्यं च लोभपयीयः ॥ न च त्थीरणमोहकवलिनिलोभोलिततदभावादित्या  
भावद्वतिसम्पत्तगभावः स्यात् ॥ तस्माच्च द्वावाद्यथाभूतमर्थे गृह्यत्यात्मतसम्पत्दर्श  
नमिति प्रत्येततत्त्वं ॥ तद्विविधे सरणवीतरण विकल्पात्तदेतत्सम्पत्दर्शनो द्विविधं  
कुतः ॥ सरणवीतरण विकल्पात्तत्प्रशमसंवेगानुक्तं पास्तिक्याभिव्यक्तलक्षणाप्रथ  
मं रागादीनामनुद्देकः ॥ प्रशमः ॥ संसारद्वीरुतासंवेगः सर्वप्राणिषु मैत्रीऽनुक्तं पा  
जीवादयोद्याः यथास्वभावैः ॥ संतीतिमतिरास्ति कं एतैरभिव्यक्तलक्षणाप्रथमं सर  
गसम्पत्कमित्युच्यते ॥ आत्मविशुद्धिमात्रमिति रत्न ॥ सामानां कर्मप्रवृत्तीनां आत्येति  
केपगमे संस्यात्मविशुद्धिमात्रमिति रत्न ॥ तरणसम्पत्कमित्युच्यते ॥ प्रवसाधनं भवति उ  
त्तरं साधनं साध्यं च ॥ अथैतत्सम्पत्दर्शनं ॥ जीवादिपदार्थविषयं कथमुत्पद्यत इत्यत

इत्यतः प्राह ॥ तन्निर्गतीदधिगमाद्वा ॥ निसर्गइति कोयंशब्दः ॥ निप्रवीष्टजेर्भावसाध  
 नोपपत्त्यनिसृजनेनिसर्गः ॥ स्वभावइत्यर्थः ॥ अथाधिगमइति कः ॥ अधिप्र  
 धनः ॥ अचक्षुः अधिगमनमधिगमस्योर्हेतुत्वेन निर्देशः ॥ निसर्गोदधिगमादिति ॥  
 यायाकाचक्रियाउत्पद्यतइत्यध्यान्ह्येता ॥ सोपस्कारत्वात्सत्त्वाणोत्तदेतत्सम्यग्दर्शनं  
 निसर्गोदधिगमाद्वाउत्पद्यतइति ॥ किञ्चिदाहसम्यग्दर्शनं द्वैविध्यकल्पनानुपपत्तिरनु  
 पलञ्चतत्त्वप्रज्ञानाभावाद्वासायनवत् ॥ द्विविधंसम्यग्दर्शनमिति कल्पनानोपपद्यतेकु  
 तोनुपलञ्चतत्त्वस्य प्रज्ञानाभावात्कथंरसायनवत् ॥ यथात्यंतपरोक्षरसायनतत्त्वफल  
 स्पनरसायनेप्रज्ञानं दृश्यं तथा नाधिगतिर्जीवादि तत्त्वस्पनतच्च प्रज्ञानमिति नैसर्गिकस  
 म्यग्दर्शनाभावः ॥ अत्र वेदभक्तिवदिति चेन्न वैयम्यास्पादेतद्यथा अद्भ्युत्पन्नधिगतवेदा  
 र्थस्पवेदार्थे ॥ आत्यंतिकभक्तिसत्त्वात्तुपलञ्चजीवादितत्त्वस्य प्रज्ञानमिति तन्न किं का  
 रणं वैयम्याद्युज्यते अद्भ्युत्पन्नस्य भारतादिप्रवणान्तशब्दचनानुवृत्त्यादिभिश्च वेदार्थभ  
 क्तिना तासौ नैसर्गिक ॥ इह न नैसर्गिक ॥ रुचिरिष्टेति वैयम्यं ॥ अथ वा साम्प्रकाधि-

जीवादिपदार्थभक्तिः॥ नासौनेनेसर्गिकीरुचिरिष्टेतिर्वैषम्यं॥ अथथासम्पक्काधिकाराञ्जी  
वादिपदार्थतत्त्वोपलब्धिप्रवीकेरासम्पददर्शनेनमोक्षकारणेनेहभवितव्यंनचश्रद्ध  
स्यनादृशंश्रद्धानमितिर्वैषम्यं॥ मणिग्रहएवदिनिचेन्नप्रत्यक्षेणोपलब्धिसद्भावात्  
स्यादेतच्चथानाधिगतमणिविशेषस्यापिउत्सोमणिग्रहणोभवतिनस्यचफलंलवृष्टतथा  
नाधिगतजीवादितत्त्वस्यापितच्चग्रहणोभवति॥ नस्यचफलंभवतीतिनन्नेसर्गिकंदर्शने  
मिति तन्ना॥ किंकारणंप्रत्यक्षोपलब्धिसद्भावान्नात्यंतपरोक्षंमणिंउत्कृतिंकिंतुअल्प  
क्षतउपलभ्यउत्कृतिविषययविशेषंयंतुनप्रतिपद्यते॥ अतोस्यानुपलब्धमणिविशे  
षस्यापिअल्पक्षदृशनाद्ग्रहणंन्याय्यं॥ अत्यंतपरोक्षेतुजीवादितत्त्वैकथमस्यनिसर्ग  
जसम्पददर्शनेसिद्धिः॥ सामान्याधिगमेतुअधिगमसम्पददर्शनेमेवेति॥ नापप्रकाश  
द्युगपदुत्पत्तेरत्युपगमाच्च॥ किंसर्गजसम्पददर्शनाभावइत्यनुवर्तते॥ यत्नास्यसम्प  
ददर्शनिमुत्पद्यतेतदेवप्राक्तनमत्यश्चानेचसम्पच्चैकनपरिरामतीत्यधिगमजमेवानुव  
नियस्यश्चानाख्यापदर्शनेनस्यात्तस्यनैसर्गिकंस्यात्तच्चातिष्ठमिच्छत्यते॥ उभयत्रनुल्मे

तरंगहेतीबाह्योपदेशापेक्षात्रुपेक्षभेदाद्वेदः। उभयत्रदर्शनितरंगोहिच्छुल्लभ्यः।  
 मोहस्योपशमः क्षयः। क्षयापशमोवातस्मिसतियद्वाह्योपदेशाद्वेत्तेषादुर्भवति  
 सर्गिकं यत्यरोपदेशपूर्वकं जीवाद्याधिगमनिमित्ततदुत्तरमित्यनयोरयं भेदः।  
 पूर्वकेनिसर्गाभिप्रायो लोकवद्यथालोके हरिणा द्रूलवृक्षजगादयो निसर्गजः। को  
 यी शीयो हारादिसंप्रतिपन्नो वर्तते इत्युच्यते। नचासावाकस्मिकी कर्मनिमित्तत्वादनाक  
 स्मिक्यपिसती निसर्गिकी भवति परोपदेशाभावात्तथेहाय्यपरोपदेशपूर्वकेनिसर्गीभिप्रा  
 यः॥ अपरः साह॥ भव्यस्य कालेन निष्प्रेर्यसोपपत्तेरधिगमसम्यक्काभावः। यद्यवधत्त  
 मोक्षकालाख्यागधिगमसम्यक्त्वत्वान्मोक्षः। स्यात्तस्यादधिगमसम्पदर्शनस्य साफल्यं  
 नचादोभूत्यतः। कालेनयोस्त्वमोक्षोसौ निसर्गजसम्यक्कादेव सिद्धं इति न विवक्षितपरि  
 श्रानान्नैतद्वर्त्तकतः। विवक्षितपरिश्रानात्तस्सम्पदर्शनादित्रयान्मोक्षोक्तः। तत्रय  
 स्वथर्मतुक्ततुत्यद्यातद्रुक्तेनिसर्गादधिगमाद्देहेत्ययमथोत्रविवक्षितः। यदिसम्पदर्शना  
 देवकेवलान्निसर्गजादधिगमजाह्याश्चानचाश्चिन्नरहितान्मोक्षइष्टः स्यात्तत इत्युक्तं स्या

द्रव्यस्य कालेन निश्चयसोपपत्तेरिति न चायमर्थो न विवक्षितः ॥ अथवा यथा कुक्षेत्रे  
कचित्कनकं वा ह्यपीरुखेयप्रयत्नाभावाद्वापते तथा वा ह्यपुरुषोपदेशपूर्वकजीवाद्य  
धिगममन्तरेण यद्वापते तन्मिसर्गजं ॥ यथा कनकाश्रमाविद्युपायस्तपुरुषप्रयोगापेक्षः  
कनकभावमापद्यते ॥ तथा यस्मिन् दर्शने विद्युपायस्तमनुष्यसंपद्वर्कजीवादिपदार्थ  
तत्त्वाधिगमापेक्षमुत्पद्यते ॥ तदा धिगमजम्पददर्शने मित्ययमर्थो विवक्षितः ॥ न चान्यत  
रस्याभाव इति ॥ अतः विवक्षिततापरिज्ञानान्तसम्पुक्तमधिगमाभाव इति ॥ कालनिय  
माच्च निज्जीरग्याः ॥ यतो न भव्यानां क्लृप्तकर्म निज्जीरगपूर्वकमोक्षकालस्य नियमोक्ति  
के चिद्रव्याः ॥ संख्येयेन कालेन संशयंति केचित् संख्येयेन केचित् दन्तेन न अपरे अनेन तानेन  
नापि न संशयंतीति ततश्च न युक्तं भव्यस्य कालेन निश्चयसोपपत्तेरिति चोदना नुपपत्ते  
श्च ॥ सर्वस्मियं चोदनानोपपद्यते ॥ ज्ञानक्रियाद्वयाच्चिन्तयाच्च मोक्षमाचक्षरास्पसर्वस्य  
नेदं युक्तं भव्यस्य कालेन मोक्ष इति ॥ यदि हि सर्वस्य कालो हेतु रिष्ट स्यात्स्वाह्याभ्यन्तर्का  
रणनियमस्य पृथक्स्येष्टस्य वा विरोधः ॥ स्यात्तदित्यनेन तर्गनिर्द्देशार्थेति दित्येतदनेन तस्य स

म्यग्दर्शनस्य निर्दृष्टार्थी क्रियतो ननु तत्त्वकृतमन्तरेण पितृवचनं सिद्धं इतरथा हि मार्गसं-  
 बन्धश्च संगः । अक्रियमार्गो हितं वचने मोक्षमार्गोऽपि प्रकृतः । तेनाभि संबन्धः प्रस-  
 नो भिस्सर्गमात्रेणापि मोक्षमार्गलाभ उक्तः । स्याद्बहुश्रुत्यप्रचिख्यापयिषया च मोक्ष-  
 मर्गमोर्गाधिगममात्रां देवमिथ्या दृष्टीनामपि मोक्षस्यात् ननु चानन्तरस्य विधिर्वाभवति  
 प्रतिषेधोचेत्यनन्तरत्वाश्रम्य दर्शनेनैव संबन्धो न्यायः । प्रत्यासर्तैः प्रधानं च लीयद्वाति  
 मार्ग एव सर्वेवध्यततस्मान्न वचनं नाक्रियते विस्पष्टार्थं । इति तत्त्वाद्यैवाति के व्याख्याना-  
 लोकार्थेऽप्यमोक्षमायेत्यनीयमानिह कं । ३॥ तत्त्वार्थी प्रबुद्धेने सम्यग्दर्शने मिलुक्तं  
 अथ किं तत्त्वमित्यत इदमाह ॥ २॥ जीवाजीवास्त्रबन्धसंबन्धनिर्जरीयमोक्षस्तत्त्वं  
 किमर्थमिधामुपादानं । ननु द्रव्यमित्येवं वक्तव्यं तद्भेदा हि सर्वेपदाथी भवन्तीति प्रतउत्तरं  
 पठति । एकाद्यनन्तविकल्पोपपत्तौ विनेयाश्रयवशान्मध्यमाभिधानं । एकः द्वौ त्रयः सं-  
 ख्येयाः । असंख्येयाः । अनन्ता इति पदाथी भिद्यन्ती तत्रैकः पदाथी भवति एकं द्रव्यमनं  
 तपयीयमिति वचनात् । द्वौ पदाथौ जीवाजीवमिद्वान्त्रयः पदाथी अर्था

यमेदात्॥ एवमुत्तरैववचनविकल्पापेक्षया संख्येयाज्ञानवैधेयविक्ल्पापेक्षया  
असंख्येयाअनंतश्च भवति तत्र विनेयाशयवशात्पदार्थनिरूपणामेवद्वन्निमध्यमे  
नक्रमेणाभिधानैकता इति संक्षेपे सुमेधसामेव प्रतिपत्तिः स्यादतिप्रपंचे चानिचिरण  
संप्रतिपत्तिर्न स्यादिति कश्चिद्वदाह ॥ जीवा जीवयोरन्यतरत्रैवांतर्भावादास्त्रवादीनाम  
नुपेक्षाः ॥ आत्सर्वो हि जीवो वा स्याद् जीवो वायदिति जीवो जीवेतर्भवति अथा जीवो एव सं  
वद्वयोपितस्मादियामनुपदेशेनार्थक उपदेशश्चानुपदेशः ॥ नवापरस्यरोपस्संक्षेपे सं  
सारप्रवृत्तिस्तदुपरमप्रधानकारणप्रतिपादनार्थत्वात्त्वानर्थक उपदेश कुतः जी  
वा जीवयोः ॥ परस्यरोपस्संक्षेपे सति संसारप्रवृत्तिस्तदुपरमप्रधानकारणप्रतिपदानार्थ  
त्वाद्विह मोक्षसमार्गः ॥ प्रकृतः ॥ तस्य फलमवप्रपे मोक्षो निर्दिष्टव्यः ॥ सकस्येति जीवउपा  
त्तः ॥ सच संसारपूर्वकः ॥ संच सत्य जीवे जीवस्य भवातीत्य जीवउपात्तः ॥ तयोश्च प  
रस्यरोपस्संक्षेपः ॥ संसारस्तत्प्रधानहेतु आत्सर्वो वैधर्म्यश्चेत्युपात्तीतदुपरमस्य मोक्ष  
स्य प्रधानहेतु संक्षेपनिर्जरे इत्युपादाने तस्मिन् वैधर्म्ये सति प्रतीय्यस्य मोक्ष

स्पष्टप्रधानहृत्तत्संवरनिर्जुरेद्रुपादानंतयोरेवमेष्टानिर्ज्ञानेनसतिप्राप्यस्पमोक्षस्यनि  
 र्ज्ञानंभवतीतिदृष्टप्रतिसामान्येतर्भूतस्यापिविशेषस्पष्टपुपादानंप्रयोजनार्थेष्टत्रि  
 याश्रायाताः सरवमीयीतिउभयथापिचोदनानुपपत्तिः योजीवाजीवयोरंतर्भावा  
 दास्त्रवादीनामनुपदेशः। चोदयतिनस्योभयथापिचोदनानीपपद्यते  
 निजीवाजीवाभ्योऽयथगुपलभ्यवाचोदयेदनुपलभ्यवायदियथगुपलभ्यातएवत  
 तोर्थोत्तरत्वंसिद्धं। अथानुपलभानुपलभदेवचोदनाभावः॥ किंचजीवाजीवा  
 याकिन्हान्वाचोदयेदसिद्धान्वायदिसिद्धोऽप्योदयेदंतएवाथोत्तरभावः। अथासिद्धो  
 ऽप्योदयनिकथमत्रातर्भावश्चाद्यते। नहिरवरविवारादीनांमतर्भावश्चादनार्हः। अ  
 नेकोताच्चोदनानुपपत्तिरिति वन्तनिकथं द्रव्यार्थिकपर्यायाधिकयोर्गुणप्रधान  
 भावेनार्यपणानर्यपणभेदाज्जीवाजीवयोर्गुणस्त्रवादीनास्यादंतर्भावः स्यादंतर्भावः प  
 र्यायाधिक्यगुणभाववेद्रव्यार्थिकप्रधानमादास्त्रवादिस्रितिनियतपर्या  
 नादिपारिणामिवचैतन्याच्चैतन्यादिद्रव्यार्थिर्येणोदादास्त्रवादीनांस्याज्जीवेऽज्जीवे



वातर्भावः॥ तथा ह्यर्थिकगुणभाविपर्यायार्थिकप्रधान्यादास्त्रवाद्विप्रतिनियतपर्या  
 यार्थी-र्यर्पणादनादिपारिणामिकचेतन्यार्थचेतन्यादिद्रव्यार्थीनर्यर्पणादास्त्रवादीनां  
 जीवाजीवयोः स्यादनेतर्भावः॥ तदपेक्षया स्यादुपदेशोऽर्थवास्तेषां निर्वचनलक्षणा  
 क्रमहेत्वभिधानोतेषां जीवादीनां यथगुपदेशे प्रयोजनमुक्तं दृष्टान्तीं निर्वचनलक्षणा  
 क्रमहेत्वभिधानेककर्तव्यं॥ तदुच्यते॥ त्रिकालविषयजीवनानुभवनाजीव इत्यस्य  
 ऐख्ययोपात्तप्राणपर्यायेणात्रिषु कालेषु जीवनानुभवनाजीवत्वपञ्जीवी जीविष्य  
 तीति वा जीवः॥ तथा सति सिद्धानामपि जीवत्वं सिद्धं॥ जीवितपूर्वत्वसंप्रतिनञी  
 वेति सिद्धान्तपूर्वगत्या जीवत्वमेवामित्योपचारिकत्वं स्यात्तुल्यं चेष्ट्यते नैव दोषः  
 भावः॥ प्राणाज्ञानदर्शनानुभवनासंप्रतिक्रमपि जीवत्वमस्ति॥ अथ वास्तुतिशब्दे  
 येरूढौ च क्रियाव्यक्त्यर्थेऽर्थीनिर्कादाच्चिक्तेर्जीवनमपेक्ष्य सर्वपदावर्तनिर्गोशब्दव  
 त्॥ तद्विपर्ययो जीवः॥ यस्य जीवनमुक्तलक्षणो नासीत् तद्विपर्ययाद् जीव इत्युच्य  
 ते॥ आस्त्रवत्यनेनास्त्रवणामान्नं वास्त्रवः॥ येन कर्मास्त्रवति॥ यद्वा अत्र वणामास्त्रवः॥

त्यनेनास्त्रवणमात्रेवास्त्रवग्रयेनकर्मस्ववति॥यद्वाप्रवणमास्त्रवः वध्यतेनेनबंध  
नमात्रेबाबंधः वध्यतेयेनास्त्रवेत्रीक्रियतेयेनोस्त्रवेत्रीकरणमात्रेबाबंधः संवि  
तेनेनसंबरणमात्रेवासंबरणः येनसंविद्यतेयेनसंबध्यतेसंशोधनमात्रेवासंबरणः नि  
जुर्धर्यतेययानिजुर्धरणमात्रेवानिजुर्धर्यतेययानिरस्यतेययानिरसनमात्रेवा  
निजुर्धर्यतेयेनमीक्ष्यमात्रेवामोक्षः॥मीक्ष्यतेस्यतेयेनासनमात्रेवामोक्षः  
एतेषामितरेतरयोगेद्वंद्वः॥उक्तैर्निर्वचनमित्थनीलक्षणासुच्यते॥  
त्यात्तद्विकल्पलक्षणोजीवः जीवस्वभावश्चेतिनायतद्गतेरेभ्योदृष्ट्येभ्योभिद्यते  
तद्विकल्पाज्ञानादयोयसंनिधानादात्माज्ञातादृष्ट्यकर्त्तृभीक्ताचभवतितल्लक्ष  
णोजीवस्तद्विपरीतत्वादजीवस्तदभावलक्षणस्तद्विपरीतत्वा  
त्तज्ञानादीनामभावोयस्यलक्षणोसोऽजीवः कथमभावोनिरुपाख्यो  
क्षयाभवति॥अभावोपिबहुधर्मोहिचंगत्वादेर्भाववत्त्वतोसीलक्षणेयुज्यते  
सहियदिवस्तुनीलक्षणानस्यात्सर्वसंकरः॥स्यायद्येवंवनस्यस्यादीनामजीवत्वं

ग्रामोऽति तदभावात् । ज्ञानादीनां हि प्रवृत्तिरुपलब्धिर्न च ते यान्तात्स्न्यविकल्पवृत्तिरस्ति  
हि ताहितप्राप्तिपरिवर्जनाभावादुक्तं च । बुद्धिपूर्वाक्रियां हृष्टास्वदेहेन्यत्र ततः तदुहात्  
मन्यते बुद्धिसद्भावं सानयेयुन ते बुधोरिति । नैव दोषस्तेषामपि ज्ञानादयः । संति । स  
र्वज्ञप्रत्यक्षा इतरेषामांगमगम्याः । आह । स्लानालाभयोः । पुष्टिस्तान्यादिदर्शनेन युक्ति  
गम्याश्चाङ्गगर्भस्थमूर्च्छितादिबुधसत्यपि जीवत्वे तत्सर्वकप्रत्यभावाद्देतुव्यभिचारिः । पु  
ण्यपायागमद्वारलक्षणाश्चास्त्ववः । पुण्यपापलक्षणस्य कर्मणा आगमनद्वारमास्त्व  
वद्भावास्त्ववः । कउपमार्थः । यथामहोदधेः सलिलमापगामुखैरहरपूर्यति तथा मिथ्या  
दर्शनादिद्वारानुप्रविष्टैः । कर्मभिरनिशमात्मा समापूर्यत इति मिथ्यादर्शनादिद्वारमा  
स्त्ववः । प्रात्मकर्मरोगरन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशलक्षणो बंधमिथ्यादर्शनादिप्रत्ययोपनी  
तानां कर्मप्रदेशानामात्मप्रदेशानां च परस्परानुप्रवेशलक्षणो बंधः । बंध इव बंधः  
कउपमार्थः । यथानिगडादिद्रव्यसर्वधनबहुदेवदत्तोऽस्वतंत्रत्वादभिधेयतद्देशगमनाद्य  
भावादतिदुःखीभवति । तथात्मा कर्मबंधनबहुः । पारतंत्र्याच्छारीरमानसदुःखाभ्य

हितीभवति॥ आस्त्रवनिरोधलक्षणाः संवरः॥ पूर्वैक्तानामास्त्रवद्वाराणां शुभपरिणा  
 मवशान्निरोधः संवरः॥ संवरद्वयसंवरः॥ कउपमार्थः॥ यथासुगमसुसंदृतद्वारक  
 बाबेपुरं सुरक्षितंदुरासदमरानिभिर्भवति तथासुगमिसमितिधमनिदुषेक्षापरीयह  
 जयचारित्रात्मनः सुसंदृष्टेन्द्रियकथाययोगस्याभिनवकर्मिणामह्वारसंवरणासंवरः  
 एकदेशकर्मसंक्षालक्षणाभिर्जिग'उपान्तस्यकर्मिणस्तयो  
 एकदेशसंक्षालक्षणाभिर्जिग'निर्जिग'विनिर्जिग'कउपमार्थः॥ यथामंत्रोवधवला  
 निजीर्णवीर्यविपाकं विर्यनदोषप्रदं तथासविपाकाविपाकनिर्जिग'प्रत्ययतपोवि  
 शेषेणनिर्जिग'रिसंकर्मनसंसारफलप्रदं॥ कृत्स्नकर्मवियोगलक्षणां मो  
 र्शनादिहेतुप्रयोगप्रकर्षेसति कृत्स्नस्यकर्मिणः॥ अतुर्विधवंधवियोगो मोक्षः॥ मो  
 क्षइमोक्षः कउपमार्थयथा निगडादिद्रव्यमोक्षात्सतिस्वानंत्र्यः॥ भिद्येत्तत्प्रदेशगमनादि  
 श्रगमनादेपुमानुसुखीभवति तथा कृत्स्नकर्मवियोगे सति स्वाधीनार्थोक्तिकज्ञानदर्श  
 नानुपमसुखमात्मानुभवतिलक्षणासुक्तमिदानीं क्रमहेतुरुच्यते॥ तादर्थ्यात्यारिस्वंप

[illegible]

तन्न किं कारणं । अस्त्वैवं धेवो तर्भावाद्य । तस्मात्सर्वोर्ध्वश्च पुण्यपापात्मकस्तच्च शब्द  
स्य भाववाचित्वाद्धीवादिभिस्सामानाधिकरण्यात्तत्तच्च शब्दोद्भावाच्चीति व्या  
ख्यातमेतत् । अतस्तस्य जीवादिभिर्द्रव्यवचनैः सामानाधिकरण्यं नोपपद्यते । न बाव्य  
तिरेकान्तद्भावसिद्धेर्नैवानदोषः किं कारणमव्यतिरेकान्तद्भावसिद्धेर्न हि द्वव्याप्यति  
रितो भावोऽस्ति । अतस्तद्भावेनाध्याशेय्यते । यथा ज्ञानमेवास्मेति यदितद्भावोऽध्याशेय्य  
तैतद्विभंगसंख्यानुवृत्तिः । प्रामोति तद्विभंगसंख्यानुवृत्तौ चोक्तं किमुक्तं नोपात्तव्यमिति  
वचनत्वादिति । इति तत्त्वार्थवार्तिके व्याख्यानात्संक्षेपेऽथ मेऽप्यर्थेऽनुवृत्तिर्माह ।  
६ । एवं संज्ञास्वालक्षण्यादिभिरुद्दिष्टानं जीवादीनां संख्यवहारविशेषव्यभिचारनिवृ  
त्यर्थमाह ॥ सूनामस्थानाद्भवभावतस्तन्व्यसिः ॥ नीयते गम्यते ॥ तेनार्थो नमस्ति वा  
र्थमभिमुखीकरोतीति नाम स्थाय्यतेऽतिनिधीयते साविति स्थापना । होष्यते र्गस्पतेऽ  
णौ होष्यति गमिष्यति गुणानिति वाद्रव्यं भवने भवतीति भावः । नामादीनामिति रत्तरेयो ग  
लक्षणेर्हृद्द्वः । नामस्थानाद्भवभावतस्तन्व्यसिः । नामादीनामिति रत्तरेयो ग

तोपीतिवात्तसिः॥ न्यसनंन्यस्यतद्भूतिवान्यासोनिर्धेषइत्यर्थः॥ तेषांन्यासस्तन्या  
सः॥ एतेषांनामादीनां किंलक्षणाणामित्यत्रोच्यते॥ निमित्तोत्तरानपेक्षं संज्ञाकर्मनामनि  
मित्तदन्त्यन्निमित्तोत्तरं तदनपेक्ष्य क्रियमाणं संज्ञानामित्युच्यते॥ यथापरमैश्वर्यल  
क्षणेदं न क्रियानिमित्तोत्तरं तदनपेक्षं कस्यचिद्दिद्भूतिनामतथाजीवनं क्रियानपेक्षं  
ह्यानक्रियानपेक्षं वाकस्यचिज्जीवः सम्पद्दर्शनमिति वानामसोयमित्यभिसेवंधत्वे  
नान्यस्यच्यवस्थापनीमात्रं स्थापनायथापरमैश्वर्यलक्षणेऽयः॥ अचीपतिरिद्धः सोय  
मित्यन्यवस्तुप्रतिनिधीयमानं स्थापनाभवति॥ एवं जीवइति वासम्पद्दर्शनमिति  
निर्धेषादियुसोयमिति च्यवस्थापनामात्रं स्थापना॥ अनागतपरिणामविशेषप्रतिग  
हीताभिमुखं ब्रह्मयद्वा विपरिणामप्रामिंघ्रिनियोगपतामां हृद्यानं तद्ब्रह्मव्यमित्युच्यते  
अतः प्रतद्वा॥ अथवा तद्वावं वा हृद्यमित्युच्यते॥ यथेन्द्रार्थमानीतं काष्ठमिंद्प्रतिमापययि  
मिंघ्रत्यभिमुखं इंद्भूतमुच्यते॥ तथा जीवसम्पद्दर्शनपययि यथा मिंघ्रति गृहीताभिमु  
ख्यं ब्रह्मयं जीव इत्यसम्पद्दर्शनमिति चोच्यते॥ युक्तं तावत्सम्पद्दर्शनप्रामिंघ्रति

गृहीताभिमुख्यमिति अतत्यरिणामस्य जीवस्यासंभवादिदं त्वयुक्तं जीवनपर्याय  
 धर्मिंप्रतिगृहीताभिमुख्यमिति कुतः । सदातत्यरिणामोद्यद्दिनं स्यात्त्यागजीवः  
 प्रोति नैष दोषः । मनुष्यजीवावादि विशेषापेक्षया सद्यपदेशी वोदितव्यः ।  
 धमागमनो आगमभेदान्तेतद्रूपे द्विविधं कुतः आगमनो आगमभेदादागमद्रव्य  
 जीवः । नो आगमद्रव्यजीव आगमद्रव्यसम्यग्दर्शनमिति च अनुपयुक्तः  
 यथागमश्च अनुपयुक्तः । आभूतज्ञायागमद्रव्यमित्युच्यते । इतरद्विविधं ज्ञायक  
 रीरभावितव्यतिरिक्तभेदादितरन्नो आगमद्रव्यं त्रैविध्यमाख्यं दतिकुतः ।  
 रीरभावितव्यतिरिक्तभेदात् । आनुयव्यरीरं निरालगीचरं तत्ज्ञायकशरीरं जी  
 नसम्यग्दर्शनपरिणामप्रसिं प्रत्यभिमुखं द्रव्योभावीत्युच्यते तद्व्यतिरिक्तं कर्मनी  
 कर्मविकल्पं वर्तमानतत्पर्यायोपलब्धिर्नैतद्रूपं भावः । वर्तमानेन तेन जीवनं सम्य  
 ग्दर्शमपर्यायोपलब्धिर्नैतद्रूपं भावजीवो भावसम्यग्दर्शनमिति चोच्यते यथेद्वना  
 मकस्मैदयापादिनैतदनक्रियाप्रयायपरिणत आत्माभावेद्वः । सद्धिविधः पूर्वव



स एव भावो द्विविधो वेदितव्यः । पृथ्विदंगमनी-श्रागमनेदत्तत्वाभूतविषयो गावि-  
विष्टश्चात्मा गमजीवादिभूतविषयेणोपयोगिर्नो विष्टश्चात्मा गमनीभावजीवो-  
भावसम्पददर्शनिमितिचोच्यते । जीवनादिपर्याया विष्टो न्यजीवनादिपर्यायेणावि-  
ष्टश्चात्मा ऽन्योनो-श्रागमनीभाव इत्युक्त्यनेनामस्थापनापरीकृत्य संश्रुता कर्मावि-  
शेषादिति चेन्नादरादनुग्रहाकांक्षित्वात्स्थापनायां स्यान्मनीनामस्थायमत्त इति  
तच्च न कुतश्चादरादनुग्रहाकांक्षित्वात्स्थापनायां यथाहर्दिद्वर्त्तकं देष्टव्यमिति  
मास्वादरादनुग्रहाकांक्षित्वं जनस्पतथापरिभाषिते चर्तितो न्यनुमनयोद्भव्यभाव-  
योरेकत्वमव्यतिरेकादिति चेन्नाकर्ण्यं चित्संश्रुतास्वात्मक्षरायादिभेदसिद्धेः स्यादपि  
काद्भव्यभावयोस्तर्ह्येकत्वं प्रसज्यते कुतस्तदव्यतिरेकान्न हि द्वव्यव्यतिरेकेण भा-  
वउलभ्यते भावव्यतिरेकेण बाद्भव्योऽन्यतो मयोरेकत्वमिति तच्च न कुतः संश्रुतास्वात्मा-  
क्षरायादिभेदान्न द्वेदसिद्धेरिह ययोः संश्रुतास्वात्मक्षरायादि हूतो भेदस्तयोर्नानात्वं  
मुपलभ्यते तथाद्भव्यभावयोरेपीति कश्चिदहद्भव्यस्य दीवचनेन्यार्थतत्पूर्वकं

त्वान्नामादीनां सतो हि संश्रितो नामादिभिर्भवितव्यमिति नैष दोषः। संव्यवहारहेतुत्वा  
त्संश्रयाः। पूर्ववचने संव्यवहारहेतुत्वासे संश्रयाः। पूर्ववचने क्रियते। सर्वो हिलोक  
त्मकत्वाच्च सुनिर्देशयोगाद्वैषम्यप्रवृत्तिः। सिद्धाततः। स्थापनावचनमाहितनाम  
कस्य स्थापनोपपत्तेः ततः परस्थापनाविधीयते। कुतः। आहितनामक  
पनोपपत्तेः। आहितनामकस्य सोपसिर्किंचित्त्वनिनिधीयते। इत्यभावयोः पूर्व  
परन्यासः। पूर्वोत्तरकालतद्वृत्तित्वाद्भवभावयोः। पूर्वपरन्यासः। क्रियते किं  
रगो पूर्वोत्तरकालतद्वृत्तित्वात् पूर्वकालविषयो हि द्रव्यं उत्तरकालभावीभावइति  
त्वप्रत्यासत्तिप्रकर्षाप्रकर्षभेदाद्वातकमः। अथ वा तत्त्वप्रत्यासत्तेः प्रकर्षाधिक  
र्षभेदानेयानामादीनां गृहिष्टः। क्रमो वेदितव्यः। तत्त्वेभावः प्रधाने तदर्थो नीत  
एणितत्र प्रत्यासत्तेस्तत्समीपे द्रव्यं प्रयुक्तं तद्वापत्तेस्ततः पूर्वस्थापनोपाहा  
नमन्तद्वावेपितद्वावप्रतियधानहेतुत्वात्ततः। पूर्वनामोपादानेभावप्रतियुक्त

५  
छत्वा न्नामादिचतुष्टयाभावो विरोधात् । अन्नाहनामादिचतुष्टयस्याभावः । कुतो विरो  
धादेकस्य शब्दाः । र्थस्य नामादिचतुष्टयं विरुध्यते यथा नामैकं नामैव न स्थापना । अ  
थ नाममस्थापना इष्यते न नामेदनाममस्थापना तर्हि । नेचेयं स्थापना नामेदमं सो नामार्थ  
एकी विरोधान्मस्थापना तथैकस्य जीवादेरर्थस्य सम्पदं दर्शनादेवो विरोधान्नामाद्यभाव  
इति । न वा सर्वेषां संव्यवहारं प्रत्ययविरोधान्मवा एष दोषः । किं कारणं सर्वेषां संव्यवहा  
रं प्रत्ययविरोधात् लोके हि सर्वेर्नामादिभिर्दृष्टः । संव्यवहारः । इदं देवदत्त इति नाम । प्रति  
मादिषु च द्रष्टुं स्थापना इन्द्रार्थे च काष्ठे द्रव्ये इन्द्रसंव्यवहारः । इन्द्रज्ञानी न इति वचना  
दं नागत परिणामे वार्थे द्रव्यसंव्यवहारो लोके दृष्टः । द्रव्यमयमाणवकोऽज्ञाचार्यः  
प्रेक्ष्य वेद्याकरणो राजा वा भविष्यतीति व्यवहारदर्शनाच्छचीपती च भविष्य इति न च  
विरोधः । किंच । अभिहितानवबोधो धातयथानामैकं नामैवेत्यनेन स्थापनेति । आचक्ष्णा  
शोनत्वया अभिहितानवबोधः । प्रकटीक्रियते यतो नैव माचक्ष्महे नामैस्थायनेति  
किं त्वकस्यार्थस्य नाममस्थापना द्रव्यभावे न्यास इत्याचक्ष्महे । अनेको ताच्च नेतदेव-

नेनप्रतिजानीमहेनामैवस्थापनाभवतीनिनवास्थापनावानामभवतिनेतिचक  
 थंमनुष्यब्राह्मणवद्यथाब्राह्मणः। स्यान्ननुष्यः ब्राह्मणस्यमनुष्यजात्यात्मक  
 त्समनस्यसुब्राह्मणः स्यान्नवामनुष्यस्यब्राह्मणजात्यादिपर्यायात्मकत्वादश्रिता  
 चेतथास्थापनास्यान्नामाक्ततनाम्नः। स्थापनानुपपत्तेर्नामितुस्थापनास्यान्नेवोभ  
 यथादर्शनान्तथाद्रव्यस्याद्भावः भावद्रव्यार्थदिशान्भभावपर्यायायादिश  
 सुद्रव्यंस्यान्नवानुभयथादर्शनाकिंच। अतस्तसिद्वयैतएवनामादिचतुष्टयस्यवि  
 शेषेभवानाचष्टेऽतएवनाभावः। कथमिहयोर्यसहानवस्थानलक्षणेणविशेषोव  
 ध्यघातकवच्चसनामर्थानोभवतिनासर्गोकाकोल्लक्वच्छायातपवत्। नकाकंदंत  
 रवरवियाणयोविशेषोस्त्वार्किंचनामाद्यात्मकत्वात्मात्मकत्वेचिरेधस्याविरोधकत्वं  
 द्योनामादिचतुष्टयस्यविशेषः। सनामाद्यात्मकोवास्यान्नवानुभयथाचविशेषाभा  
 वः। यदिनामाद्यात्मकः। नासौविशेषको  
 दीनोविशेषकः। नामाद्यात्मापि विशेषकः स्यात्ततोनामादीनामभावद्विशेषधएवन-

स्यादंधननामाद्यात्मकः॥ एवमपि नामादीनां नासौ विरोधकोऽर्थीतरत्वादर्थीतरभावोऽपि  
विरोधकत्वमिष्यते सर्वेषां पदार्थानां परस्परतो नित्यं विरोधः स्यान्न चासौ वस्तीति अत्र  
नो विरोधाभावः॥ तदु एषा द्वाव स्पष्टा माणय मिति चेन्नेतरत्वं बह्वारनिवृत्तैः स्यादेतन्ना  
तदु एषा द्वाव एव प्रमाणेन नामादिस्तदु एषा स जीवनादिर्गो यस्य स तदु एषा स्तस्य भावस्तादु एष  
अतो भाव एव प्रमाणेन नामादिस्तदु एषा भावादिति तन्न किं कारणमित्यवबह्वारनि  
वृत्तैः॥ एवं हि सति नामाद्याश्रयो व्यबहारे निवर्तते स चारीत्यतो न भावस्यैव प्रामाण्य  
मुपचारिदिति चेन्न तदु एषा भावा स्यादेतद्यद्यपि भावस्यैव प्रमाण्येतथापि नामादिव्यव  
हारेन निवर्तते कुत उपचारा न्भावावके सिंह शब्दव्यवहारविदिति तन्न किं कारणं तदु  
एषा भावाद्युज्यते माणावके सिंह शब्दव्यवहारः॥ क्रौर्यश्रेयो दीक्षणे कदेश योगादि ह  
नुनामादिषु जीवनादिषु ऐकदेशेन कश्चिदयमस्तीत्युपचारा भावा द्व्यवहारनिवृत्ति  
स्यादिव मुख्यसंप्रत्ययप्रसंगाच्च यद्यप्युपचारा न्तामादादिव्यवहारः स्याद्गो एष मुख्ययोग्य  
संप्रत्यय इति मुख्यस्यैव संप्रत्ययः स्यान्न नामादीनां यतस्त्वर्थप्रकरणादिविशेषलिङ्गा

भावे सर्वत्र संप्रत्ययः प्रविशिष्टः। कृतसंगते भवत्यतो न नामादिषूपचाणद्वयवहारः कृ-  
 त्त्रिमयोः। कृत्तिमै संप्रत्ययो भवतीति लोके तद्यथा गोपालकमानयकदेजकमानये  
 नियस्येयासंज्ञा भवति संज्ञानीयते न योगाः। पालयति यो वाक्कदेजातः। एवं मिहापि  
 यस्येयाजीवादि रिति संज्ञा कृता तस्यैव संप्रत्ययः स्यात्ते तरेषामिति तन्न किं कारणमु-  
 मय गतिदर्शनात्। लोके ह्यथार्त्स्वकरणद्वा कृत्तिमै संप्रत्ययः स्यादर्थो वा अस्पेवं संज्ञ-  
 केन भवति। अकृत्ते वा तत्र भवतीदमेवं संज्ञकेन कर्त्तव्यमित्यतश्चार्थात्प्रकरणद्वा  
 के संप्रत्ययो भवति। अंगो हि भवान्ग्राम्योऽप्युलंशुरपादकमप्रकरणश्च समागतप्रवी-  
 पालकमानयकदेजमानयेति उभयगतिरुत्तस्य भविष्यति किंच। अनेकांता  
 कीतः कृत्तिमैवेदं न कृत्तिमैवेति किंतु नैकांतो नाम समाभ्यापेक्षया स्यादकृत्ति-  
 मे विशेषायेक्षया कृत्तिमै। एवं स्थापनादयेष्वेति ततः। किं कृत्तिमाकृत्तिमयो कृत्ति-  
 मे संप्रत्यय इत्यस्याभावः। किंच। नय ह्ययं विषयत्वाद्द्वौ न यो द्विचार्थिकः। पर्यायार्थि-  
 कः पर्यायार्थिकश्च तयोर्विषयो नामादिन्यासस्त-

सामान्यात्मकत्वात्प्राप्त्यस्यभावः॥ परिणतिप्रधानत्वात्ततः॥ किं गौरासुख्ययोर्मुख्ये सं-  
प्रत्ययः॥ कृतिमाह्वत्रिमयोक्तृत्रिमे संप्रत्यय इति च न भवति प्रतिविषयं न यमेदाह्वयार्थि  
पर्यायार्थिकं तर्भावान्तामादीनां तयोश्च न यशब्दातिधेयत्वात्सौ न रुक्तप्रसंगः॥ यतो  
नामस्थापनाह्वयाशिह्वयार्थिकस्याभावः॥ पर्यायार्थिकस्येत्युक्तं ततो नामादीनां न यो  
तर्भावान्तयचिक्कल्यानं च वक्ष्यमाणत्वात्सौ न रुक्तं प्राप्नोति न वा विनयमतिभेदाधीनत्वा  
द्यादि न यचिक्कल्यनिरूपणस्य न वा एवाद्दोषः॥ किं कारणे विनयमतिभेदाधीनत्वाद्ध्यादि  
नयचिक्कल्यनिरूपणस्य ये सुभेधसो विनेयास्ते योद्वाभ्यामेव ह्वयार्थिकपर्यायार्थिका  
भ्यां सर्वनयवक्तव्यार्थप्रतिपत्तिस्तदंतर्भावाद्ये त्वतो मंदमेधसस्ते योऽत्रादि न यचिक्कल्य  
निरूपणमतो विशेषोपपत्तेर्नामादीनामपुनरुक्तत्वं॥ तच्छब्दाग्रहणं प्रकृतत्वासम्भ  
उद्गर्शनादित्रयस्य प्रकृतत्वादेव नामादिन्यासाभिर्सर्वेधस्तच्छब्दस्य ग्रहणं यामनर्थकं प्र  
त्यासन्नत्वाद्धीवादिषु प्रसंग इति चेन्न सम्यग्दर्शनविषयत्वात्॥ स्यादेतत्तच्छब्दाद्वि  
नाप्रत्यासन्ताजीवादयेति सामेव न्यासाभिर्सर्वेधो भवेन्न सम्यग्दर्शनादीनां कुतः॥

अनेतरस्यविधिर्वाभवतिप्रतिषेधोवेतितन्नकिंकारणंसम्यग्दर्शनेनविषयत्वासम्यग्दर्श  
नादित्रयस्यप्राधान्येनोपदेशस्तदर्शश्चर्थत्वकास्त्वारंभस्यसम्यग्दर्शनादिषयत्वेनतुजी  
वादीनां गुणाभ्रतत्वेनोपदेशः॥ अतःस्तच्छब्दादहतेपिसम्यग्दर्शनादित्रयस्यप्राधान्यान्ना  
मादित्यासेनाभिसेवंधोयुक्तः विशेषातिदिष्टत्वाच्च। जीवादयसम्यग्दर्शनविषयत्वेन  
विशेषेणानिदिष्टाः प्रकृतंसम्यग्दर्शनादित्रयंनवाधियंते। विशेषातिदिष्टाः प्रकृ  
तंनवाधंतदति। सर्वभावाधिगमार्थेऽतुसर्वेषांभावांतांजीवादीनामप्रधानानांप्रधानांतां  
वसम्यग्दर्शनादीनामधिगमार्थेतर्हितच्छब्दग्रहणमितरथाहिप्रधानाभिसेवंधएवः  
त्तरयवमजीवादिसुज्ञानचारित्र्योश्चानामादिन्यासविकल्पोयोजयितव्यः॥अधिक्तता  
नामेचसम्यग्दर्शः नादिजीवादीनांपदार्थानामभिधानांभिधेयसंबन्धबहागव्यभिचाराय  
नामादिभिन्निक्षिप्तानांतच्चाधिगमहेतुर्वक्तव्यइत्यत आह॥ अत्रान्येराधिगमः॥१०  
प्रमाणनयाः तैराधिगमोभवातिसम्यग्दर्शनादीनांजीवादीनांप्रमाणनयावक्ष्यमाणानि  
क्षणाः ननुचतयशब्दस्याल्पाचरत्वात्प्रर्वनिपातेनभवितव्यंअभ्येहितत्वात्प्रमाणप्रा



शस्यपूर्वनिपातोवेदितव्यः कथमभ्यर्हितत्वं प्रमाणप्रकाशिते स्वर्थे न्ययप्रवृत्तेर्यव  
 हारहेतुत्वादभ्यर्हः यतः प्रमाणप्रकाशिते स्वर्थे न्ययप्रवृत्तिर्यवहारहेतुर्भवति नान्ये  
 ध्वतोऽस्याभ्यर्हितत्वं समुदायावयवविषयत्वाद्वा अथवा समुदायावयवत्वाद्वा अथवा समु  
 दायावयवयं प्रमाणमवयवविषयानया इति प्रमाणस्याभ्यर्हितत्वं तथा चोक्तं सकलान्दे  
 शः प्रमाणाधीनो विकलान्देशो नयाधीन इति अधिगमहेतुर्द्विविधः स्वाधिगमहेतुः  
 पराधिगमहेतुश्च स्वाधिगमहेतुश्चानात्मकः प्रमाणानयविकल्पः पराधिगमहेतु  
 र्वचनान्तरकस्तेन प्रकृतान्वेन प्रमाणेन स्याद्वादनयसंस्कृतेन प्रतिपर्यायसमभंगीमत्तो  
 जीवादयः पदार्था अधिगमयितव्याः अत्राहर्केयं समभंगीत्यत्रोच्यते प्रश्नवशा  
 दैकस्मिन्वस्तुन्यविणे चेन विधिप्रतिषेधविकल्पना समभंगी एकस्मिन्वस्तुन्यविरोधे  
 न प्रश्नवशाद्द्वेन द्वेन च प्रमाणेनाविरुद्धविधिप्रतिषेधकल्पना समभंगी विज्ञेयान्त  
 यथा स्यात्तद्वदः स्यादद्वदः स्यात्तद्वदश्चाद्वदश्च स्याद्वदश्च स्याद्वदश्च स्याद्वदश्च स्याद्वदश्च  
 स्यात्तद्वदश्चावक्तव्यश्चेत्यर्थितानपि तनयसिद्धे निरूपयितव्या तत्रास्वात्मना स्याद्दु

तः॥ परमात्मना स्याद् घटः॥ को वा घटस्य स्वात्मा को वा परात्मा घटतुल्याभिधानप्रवृत्तिर्लि-  
 गः॥ स्वात्मा यत्र तयो रप्रवृत्तिः॥ स परात्मा पटादिः स्वपरात्मोपादानापोहनव्यवस्थाया  
 द्यो हि वस्तुनो वस्तुत्वं यद्विस्वस्मिन्पटाद्यात्मव्यावृत्तिविपरिणतिर्न स्यात्सर्वीत्मना घटद्र-  
 त्तियं पदिशेत् अथ परात्मना व्यावृत्तावपि स्वा-  
 रावदवस्त्वेव स्यादथवानामस्थापनाद्रव्यभावेऽप्युयो विवक्षितः स स्वात्मा इतरः पर-  
 मात्तत्र विवक्षितात्माना घटो नेतरात्मना यदीतरात्मनापि घटः स्याद्विवक्षिता  
 घटः नामादिव्यवहारेच्छेदः सादथवानत्र विवक्षितघट एव वाच्यसादृश्य-  
 संवाधियुक्तं चिद्बहुतविशेषपरिग्रहीते प्रतियोगिनीयः संस्थानादिः सः स्वात्मा इ-  
 तरः परमात्मा तत्र प्रतियोगितेन रूपेण घटो नेतरा यदीतरात्मकः स्यादेकघटमात्र  
 प्रसंगः सामान्याग्रयो व्यवहारे विनश्येदथवा तस्मिन्नेव घटविशेषे कालोत्तरावस्था  
 यिनि पूर्वोत्तरकुशलोत्तकपालाद्यवस्था कलापः परमात्मा तदेतरात्मवत्ती स्वात्मास्ते  
 नैव घटः तत्कर्मग्राह्यपदेण दर्शनान्नेतरात्मानायादि हि कुशलोत्तकपालाद्यात्म

नापि घटः॥ स्याद्दुतावस्थायामपि तदुपलब्धिर्भवेदुत्पत्तिविनाशार्थं पुरुषार्थं पुरुषप्रप  
त्नफलाभावश्चानुयज्येत अथोत्तरालवर्तिष्यम्यात्मनाय्यघटः॥ स्याद्दुतकृत्यैफ  
लेनोपलभ्येत॥ अथवाप्रतिक्षणं द्रव्यपरिणामोपचयापचयभेदादर्थोत्तरोपपत्तेः  
प्रक्षुब्धस्त्रनयापेक्षया प्रत्युत्पन्नघटस्त्वभावः॥ स्वात्मा घटपदपर्याय एवातीतो नागतश्च  
परात्मा तेन प्रत्युत्पन्नस्त्वभावो न सत्तासघटो तेन तेरेणा सत्ता॥ तथोपलब्धु उपलब्धिस  
द्वावादितरेणा हि प्रत्युत्पन्नवदतीतानागतात्मनापि घटत्वे एक समयमात्र सर्वे स्यादती  
तानागतवद्वा प्रत्युत्पन्नाभावे घटाश्रयव्यवहारभाव आपद्येत विनष्टानुत्पन्नघटव्य  
वहारभाववदथवा तस्मिन् प्रत्युत्पन्नविषये रूपादि समुदये परस्परपकारवर्तिनय  
युतुद्वाधाकारः॥ स्वात्मा इतरः॥ परात्मा तेन यथ्युतुद्वाधाकारेण सघटो स्ति तेन तेरेण  
घटव्यवहारस्पतद्भावे भावाद्यादि हि यथुतुद्वाधात्मनापि घटो न स्यात्स  
एव न स्यादथेत्तरात्मनापि घटः॥ स्यात्तदाकारश्चेत्येपि घटव्यवहारः॥ प्राप्नुयादथवा  
रूपादिसंनिवेशविशेषः॥ संस्थानं तत्र च क्षुधाघटो गृह्यत इत्यास्मिन् व्यवहारे रूपाय

खेनघटोऽद्यतइति निरूपे स्वात्मारसादिः॥ परमासासघटो रूपेणास्ति नेतरेणारसादि  
 नाप्रतिनियनकरणाग्राह्यत्वादंथहि चक्षुषाघटोऽद्यतइत्यत्ररसादिरपि घटइति ग  
 ह्येन सर्वे बो रूपत्वप्रसंगस्ततश्चकरणोत्तरकल्पनार्थिकायादिवारसादिवद्रूपमपि  
 घटइति न गृह्येत चक्षुर्विविधयतास्पनस्यान्तश्च वाशब्दभेदे क्रवोर्थभेदइति घटकु  
 दादिशब्दानामप्यर्थभेदः॥ घटनाहुतः॥ कोटित्याकुतइति तत्क्रियापरिरागतिश्चरा  
 एव तस्य शब्दस्पष्टानि युक्तानत्र घटनक्रियाविषयकलभावः॥ स्वात्माइतरः॥ परमा  
 तत्राद्येन घटो नेतरेणार्थसमभिरोहणाद्यादि च घटनक्रियापरिरागतिमुखेना  
 प्यघटः स्यात्तद्व्यवहारनिवृत्तिः॥ स्याद्यदितरेत्यपेक्षयापि घटः॥ स्यात्पतादिष्व  
 पितक्रियाविरहितेऽनुतच्छब्दवृत्तिः॥ स्यादेकशब्दवाच्यं च्छेवावस्तुनः॥ अथवाघट  
 शब्दप्रयोगानेतरमुत्पद्यमान उपयोगाकारः॥ स्वात्माऽप्रहेयत्वादनेतरंगत्वाच्च वा  
 दाकारः॥ परमात्मा तदभावेऽपि घटव्यवहारदर्शनात्स घट उपयोगाकारेणास्ति ना  
 न्येन यदि ह्युपयोगाकारात्मनाप्यघटः॥ स्याद्वक्तुश्चोत्तरे तु फलभ्रतोपयोगयता

गभावात्तदधीनो व्यवहारो विनाशमाप्नुयादित्तरोऽसन्निहितोऽपि यद्विघटः स्यात्पलादी  
नामपि स्याद्बहुदत्वप्रसंगः ॥ अथवाचितन्यप्रतीकृद्वाकारोऽज्ञानाकारोऽज्ञेयाकारश्चात्  
यदुक्तं प्रतिविंवाकारदर्शितलवत्तज्ञानाकारः प्रतिविंवाकारपरिणतादर्शितलज्ञेया  
काररसत्रज्ञेयाकारः ॥ स्वात्मातन्मूलत्वाद्बहुदव्यवहारस्य ज्ञानाकारः परात्मासर्वसाधा  
रणात्वात्सघटोऽज्ञेयाकारेणास्ति नान्यथा यद्विज्ञेयाकारेणाप्यघटः स्यात्तदाश्रयेपि  
कर्तव्यतानि रासस्यादय हि ज्ञावनाकारेणापि घटः ॥ स्यात्पलादिज्ञानकालेऽपि तत्संनि  
धानाद्बहुदव्यवहारवृत्तिः ॥ प्रसज्येत उक्तैः प्रकारैरपि तं घटत्वमघटत्वं च परस्परतो  
नभिन्ते ॥ यदि भिद्येत सामानाधिकरणेऽप्यनतद्बुद्ध्याभिधानप्रवृत्तिर्न स्याद्बहुदपटवत्ततश्च  
तरेतरे विनाभावेऽप्युभयोरप्यभावात्तदाश्रयव्यवहारपन्हवः ॥ कृतः स्यादतस्तदुभया  
त्मकौ सौ क्रमेण तच्छब्दवाच्यतामास्केद न स्याद्बहुदश्चाघटश्चेत्युच्यते ॥ यदि तदुभया  
त्मकं बलुघट इत्येवोच्येत इतरात्मासंग्रहादमत्वमिव स्यात् ॥ अथाघट एवेत्स्फच्यते घ  
टात्मानुपादानादन्तर्मिव स्यात् न बलुता वदेवेति न चान्यः ॥ शब्दस्तदुभयात्मावस्थ

तत्वाभिधायीविद्यते। अतोसीघटोवचनगोचरतीतत्वाश्यादवक्तव्यइत्प्रच्यते। घटा  
 स्माय्येणमुपेनउक्तावक्तव्यस्वरूपनिस्तरणेनचादिप्रपमानः। सरावार्थइतिस्वाद  
 हुतश्चावक्तव्यश्चनिस्त्रुपिताघटभंगसंगेनप्रदर्शितावक्तव्यवर्त्मनाचापदेशः। स  
 एवार्थइतिस्वादघटश्चावक्तव्यश्च। तदुभयाभिधानक्रमाक्रम्येणावशादोचि  
 र्भूततद्व्यापदेशः। सरावार्थः। स्याद्वदश्चाघटश्चावक्तव्यश्चभवति। एवमित्येससभं  
 गीजीवादियुसम्पदशीनादिबुचद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयीर्येणाभेदाद्योज  
 यितव्यातचद्रव्यार्थिकेकोत। अनिश्रिततवः। अततदेवेत्यवधारणादुन्मत्तव  
 त्ययीयार्थिकोतोपितथैवातद्वसुतदेवेत्यवधारणादुन्मत्तवचनवदवक्तव्येकोतोयस  
 र्थः। अपेक्षितयाथातथ्यवस्तुवादित्वादनुन्मत्तवचनवदवक्तव्येकोतोयस  
 द्वादः। स्ववचनविशेषात्सदामौनव्रतिकवत्। अम्यार्थः। स्यादवक्तव्यवादः। व  
 क्तव्यावक्तव्यवादित्वात्सत्येतरवचनविशेषश्चस्वादनेकोतेतदभावादव्यामि  
 श्रितचेन्न। तत्रापितद्रूपयत्तेः। स्यादेतदनेकोतेसाविधेप्रतिषेधविकल्पना

नास्मिद्यदिस्याद्यदानेकांतोनभवेतितदाएकांतदोषानुयं गोभवेदनवस्था प्रसंगश्च  
ततस्तत्रानेकांतत्वमेवेति सासमभंगी व्याप्तिमती नभवती तितन्न किं कारणं तत्रापि न  
दुपपत्तेः स्यादेकांतः स्यादुभयः स्यादवक्तव्यः स्यादेकांतश्चावक्तव्यश्च स्यादनेकां  
तश्चावक्तव्यश्च स्यादेकांतश्चानेकांतश्चावक्तव्यश्चेति तत्कथमिति चेदुच्यते प्र  
माणनयार्थेणादभेदादेकांतो द्विविधः सम्यगेकांतो मिथ्यैकांत इति अनेकांतो हि  
विधः सम्यगनेकांतो मिथ्यानेकांत इति तत्र सम्यगेकांतो हेतुविशेषसामर्थ्यपिधः  
प्रमाणरूपरूपितार्थैकदेशादेशः एकस्मावधारणेनान्याशेष निरकरणप्रवणप्र  
थिधिमिथ्यैकांतः एकत्र समप्रतिपक्षानेकधर्मस्वरूपनिरूपणः युक्तागमाभ्या  
मविरुद्धः सम्यगनेकांतस्तदतत्त्वभावयत्तुशून्यं परिक्लृप्तानेकात्मकं केवलं वापि  
ज्ञानं मिथ्यानेकांतः तत्र सम्यगेकांतो न यदुत्पद्यते सम्यगनेकांतः प्रमाणेन प्रामाण्य  
देकांतो भवति एकनिश्चयप्रवणत्वात् प्रमाणादर्थेणादनेकांतो भवति अनेकनिश्च  
याधिकरणत्वाद्यद्यनेकांतश्चानेकांत एव स्यात्नेकांतो भवेदेकांतो भावान्तसमूहात्म

कस्यतस्याय्यभावस्यात्॥ शाखाद्यभावेद्वक्षाद्यभाववत्तदविनाभावविशेषनिराकरणाय  
 त्मनोपेक्षसर्वलोपः॥ स्यादेवमुत्तरैर्वर्गाद्योजयितव्याः॥ कलमात्रमनेकांतइति चेन्न क्व  
 ललक्षणाभावत्॥ स्यान्मतंतदेवास्ति तदेवनास्ति॥ तदेव नित्यं तदेवानित्यमिति चानेका  
 तप्ररूपगोच्छलमात्रमिति तन्न कुतः॥ क्वललक्षणाभावात्॥ क्वलस्पृहिलक्षणासुरमुक्तं व  
 चनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याच्छलमिति॥ यद्यानवर्कं वलोय इत्यविशेषाभिहितेर्थे  
 यत्तुरभिप्रायादर्थोत्तरकल्पनं न चास्य कंवलानच्चत्वार इति न वो वास्य कं व  
 इति नवर्कं वलः॥ न तथानेकांतवादः॥ यत्तु भयगुणप्रधानभावापादितापितव्य  
 रसिद्धिविशेषवत्तलाभप्रायितयुक्तिप्रचक्षलाथेनेकांतवादः॥ संशयहेतुरिति  
 विशेषलक्षणापलक्षे स्यात्मतं॥ संशयहेतुरनेकांतवादः॥ कथमेकत्राधारेविशे  
 ऽनेकस्यासंभवादागमश्चैवं प्रवृत्तः॥ एकंद्रव्यमनंतपर्यायमिति किमागमप्रा  
 स्तिवानास्तिवानित्येवानित्यं चेति तच्च न कस्माद्विशेषलक्षणापलक्ष्येरिह सामान्यप्र  
 त्यक्षाद्विशेषाप्रत्यक्षाद्विशेषस्य तेऽसंशयः॥ तद्यथा॥ स्याणुपुरुषोचितेनेदेशेनानि



प्रकाशोधकाएकलुषायांवेलायाईत्वमात्रेसारूप्येपप्रपत्तोवक्रकोर्ध्वविशेषयोनिलय  
नादीनस्थायुगतान्विशेषान्वस्त्वसेंसयनशिरकद्रयनशिरत्वाबंधनादीन्युरुषगतांश्च  
नुपलभमानस्यतेर्धाचस्मरतः संशयउत्पद्यते नचतद्वदनेकांतवादेविशेषाद्यानुपल  
क्षिर्यतः स्वपराद्यादेशवसीद्विकृताविशेषाउक्ताव्यक्ताप्रत्यर्थमुपलभ्यते ततोविशेषो  
पलक्ष्यन्तेसंशयहेतुरितियदगदिद्व्यतत्सम्यत्तिरवैक्यमपिसंशयः कथमिदंनव  
दिक्षिप्रव्यभ एवामस्तित्वादीनांधर्माणांसाधनहेतुसेनिधानेसतिभवितव्यंसंशयने  
त्तिउच्यतेविरोधाभावशंशयाभावः यदिविरोधोभविष्यशंशयो जंनियतनचविरो  
धोनयोपनीतानांधर्माणांसत्तिकुतः अय्यैरागभेदादकिरिधः पितापुत्रादिसंबंधव  
दुक्तादय्यैरागभेदादेकत्राविरोधेनावरोधोधर्माणांपितापुत्रादिसंबंधवत्तद्यैकस्य  
देवदत्तस्यजातिकुलरूपसंज्ञाव्यपदेशविशिष्टस्यपितापुत्रोभ्याताभागिनेयइत्येवंप्र  
काशः संबंधाजन्यजनकत्वादिशक्त्याय्यैरागभेदान्त्वकिरुद्धतेनह्येकापेक्षयापिनि  
तिशेषापेक्षयापिपिताभवतिशेषापेक्षायावापुत्रादिव्यपदेशाहंइत्युक्तापेक्षयापि

तापुत्रादिक्कृतं सर्वं यवहुत्वं देवदत्तस्यैकत्वेन विरुध्यते । तद्वदस्ति  
 त्वात्स्यो न योतिर्विरोधमेकत्र सापक्षमापक्षोपलक्षितसत्त्वादिभेदोपचितिकधर्मवि  
 द्वाः अथवा सापक्षसापक्षपक्षोपलक्षितानां सत्त्वादीनां भेदानां साधारणपक्षधर्म  
 शोकेन कुल्यं सर्वं द्वयं निरपेक्षयोर्ह्येकत्र वादिप्रतिवादिप्रयोगापेक्षया संशय उक्तः  
 इतरथा हि पक्षधर्मोपसंश्रयः कल्पेत । एकस्य हेतोः साधकद्रव्यकत्वाविसेवाद्वद्वा  
 अर्थवमुपपत्त्या विरोधे प्रतिपादितेपि मिथ्यादर्शनाभिविणान्तत्वेन प्रतिपद्यते यस्य संश्र  
 न्ति सार्वलोकिकहेतुवादमाश्रित्योच्यते ब्रह्मस्वपक्षमर्यादानक्रमेणान्यायधर्ममनुपाल  
 यतावादिनाभिप्रेतप्रतिष्ठेऽर्थसिद्धिमाश्रंसता हेतुन पदेषु सर्वाभिलक्षितार्थसिद्धिः  
 प्रतिज्ञा मात्रा देवमात्रापदिनि । अतिप्रसंगदोषनिवृत्तये यो हेतुरुपदिश्यते स साधक  
 द्रव्यकश्च स्वपक्षसाधयति परपक्षं द्रव्ययति । न नो साधनद्रव्यगणार्थो हेतोरेव न्यीभवति  
 न चाननाद्यमस्तीति कृत्वापि न साधकस्तेन द्रव्यकः येन वा द्रव्यकस्तेन साधकः न तयो  
 संकरो विरोधो वा । एवं सर्वार्थेषु विरोधदोषमनुदंति विसर्ग्यत्यनेकान्तप्रक्रियेति सर्व

प्रवाद्याविप्रतिपत्तेश्च न त्रप्रतिवादिनो विसंबदंते एकमनेकात्मकमिति केचित्तावदाहुः  
स च रजस्तमसो साम्यावस्था प्रधानमिति ते यो प्रसादलाघावशो यत्ताद्यावरासाधना  
दिभिन्नस्वभावानां प्रधानात्मनो मिथश्च न विरोधः ॥ अथ मन्येथाः ॥ न प्रधानं न मेकं  
गुणेभ्यो ह्यतीतरत्नमस्ति किंतु त एव गुणः साम्यमापन्ताः ॥ प्रधानाख्यालभंत इति  
यद्येवं न मा प्रधानस्यात्स्यादेतन्नेयो समुदायः ॥ प्रधानमेकमिति अत एवा विरोधः  
सिद्धः ॥ गुणानामवयवानां समुदायस्य च ॥ अथ ये मन्यन्ते ॥ अनुवृत्तिबुद्धंभिधानलक्ष  
णः ॥ सामान्यविशेष इति ते यो न च सामान्यमेव विशेष्यः ॥ सामान्यविशेष इति एकस्यात्म  
नः ॥ उभयात्मकं न विरुध्यते ॥ अपरश्चाहुः ॥ वस्मोदिपरमाणुसमुदायो रूपपरमाणुरि  
ति ते यो कक वडात्वादिभिन्नलक्षणानां रूपात्मनो मिथश्च न विरोधः ॥ अथ मतं न प  
रमाणुन्नामि कोप्तिवा ह्यः ॥ किंतु विज्ञानमिव तदाकारपरिणतं परमाणुव्यपदेशाहं  
मित्युच्यते ॥ अत्रापि ग्राहकविषयाभाससंविनिशक्तित्रयाकाराधिकरणस्यैकस्या  
मुपगमान्नविरोधः ॥ किंच सर्वेषामिव ते यो पूर्वोत्तरकालभाव्यवस्थाविशेषार्पणा

स्य कार्यकारणशक्तिसमन्वयो न विरोधस्यास्य दमित्यविरोधः सिद्धः । एवं प्र  
गानयेरधिगतानां जीवादीनां पुनरप्यधिगमोपायान् स्पदर्शनार्थमाह । निर्द्वैत  
त्वसाधनाधिकरणस्थिति विधानतः ॥ के पुनरिमो निर्द्वैतशाब्दः

मित्वमाधिपत्यसाधनकारणे । अधिकरणं प्रतिस्थास्थितिः । कालतृक  
विधानं प्रकारः । अधिगम इत्यनुवर्तते । एतैरेतेभ्यो वाधिगमः । पूर्ववत्तसिः

गमः । जीवादीनां सम्प्रदर्शनादीनां च । सप्तर्हितया निर्द्वैतः । कर्त  
ः । अर्थवर्षाद्विमक्तिपरिणामो भवति । तद्यथा । रुच्च निर्देवदत्तस्य गृहाणामं च  
स्वेन देवदत्तमिति गम्यते । अथा किमर्थमादौ निर्द्वैत उच्यते । अवच्छिन्नार्थ  
त्यप्रतिपत्तेरादौ निर्देवचनं स्वरूपेणावच्छिन्नस्यार्थस्य ग्राहित्वादिकाधर्मवि  
नियन्तिर्भवति । अतोऽस्य निर्द्वैतस्यादौ वचनं क्रियते । इतरेषां प्रश्नवशात्क्रमशः । इ

त्वादीनां प्रश्नवशात्क्रमो वेदितव्यः । यद्येवं स एव तावदुच्यते । को जीव इ  
तेऽप्यशमिकादिभावपर्यायो जीवः । पर्यायादिना हृदयमाणा उपशमिकादिभावः

पर्यायो जीवद्रुच्यते पर्याया देशात् इत्यापी देशान्नामादि जीवद्रुच्यते तदुभय  
संग्रहः प्रमाणं तस्योभयस्य संग्रहः ॥ प्रमाणं निर्दिष्टाद्रुच्यते कस्य जीवः ॥ तत्परिणा  
मस्य भेदादग्नेरी ह्यस्य परिणामो यस्य सोऽयं तत्परिणामस्तस्यासौ व्यपदिश्यते कुतः  
कथं चिद्वेदात्परिणामपरिपणामिनो भेदकल्पनासद्भावात् अग्नेरी एव स वत्तद्यथा उ  
द्गात्मकस्याग्नेर्द्विह न पचनं खेदनादि क्रिया सामर्थ्ये मोक्षं भेदेनोच्यते ॥ व्यवहारनय  
वशा सर्वेषां जीवादीनां सर्वेषां पदार्थानां व्यवहारनयवशा जीवः ॥ स्वामी किं साध  
नो जीवः ॥ परिणामिकभावसाधनो निश्चयतः ॥ यो सौ जीवात्मा परिणामिकस्त  
त्साधनो जीवः ॥ निश्चयनयेन तेन ह्यसौ वात्मानं सर्वकालं लभत इति ॥ उपप्राप्तिका  
दिभावसाधनश्च व्यवहारतः ॥ व्यवहारनयवशा दीपप्राप्तिकादिभावसाधनेऽप्येति  
व्यपदिश्यते च प्रवृत्तेन शुक्रं शोणितं हासं दिसाधनश्च किं अधिकरणो जीवः ॥ स्व  
प्रदेशोऽधिकरणो निश्चयतः ॥ यो सौ स्वप्नप्रदेशश्च सत्त्वात्तत्स्वरूपः ॥ कर्मकृतप्रशरी  
रपरिमाणानुविधायि चैपि अपरिष्णामहीनाधिकभावस्तदधिकरणो जीवः ॥ स्वा

लभन्ति यथाकाशावद्यवहारतः॥ प्राणीणामधिष्ठानः कर्मोपात्तं प्राणीरमेतच्चाधिकरणा-  
 मात्मा व्यवहारनयवशादधिष्ठियतीति उच्यते॥ किं स्थितिको जीवः स्थितिस्तस्य द्र-  
 व्यपर्यापि क्षानाद्यवसानासमयादिवक्ता च॥ तस्य जीवस्य स्थितिः॥ द्रव्यपर्यायापेक्षा  
 द्विधा कल्प्यते॥ द्रव्यापेक्षाऽनाद्यवशाना जीवद्रव्यं हि चैतन्यजी-  
 र्वेयप्रदेष्टादिसामान्यादिशान्तप्रच्यचन्ति॥ सर्वकालमिति पर्यायस्तु अस्य  
 तितदपेक्षासमयादिका कल्प्यन्ते किमस्य विधानं नास्तीति संप्रत्ययानंत  
 प्रकर्षो जीवः नास्तीति दयः संप्रत्ययाः॥ अस्य संप्रत्ययाश्च नंतप्रकारमभिधेयं ते जीवस्य त-  
 येतरेषामागमाविरोधान्निर्दृष्टादिवचनं तेनैव प्रकारेण गमाविरुद्धेनैतरेषामंजी-  
 वादीनो निर्दृष्टादयो वक्तव्यास्तद्यथा॥ अस्य जीवस्तावद्वृष्टाणां पर्यायराहितो नामाऽ-  
 दिश्च जीवास्तेवा जीवस्य स्वामी जीवोवाभोक्तत्वात्॥ पुद्गलानामणुत्वादिसाधने  
 भेदादि तन्निमित्तं वाक्यादि धर्मधर्मकालाकाशानां गतिस्थितिर्वर्तनावगाहहे-  
 तुता पारिणामिकी अणुरुल्लुगुणानुगृहीता स्वस्मिन् भूतसत्तासंबंधा जी-

वातदपेक्षत्वाद्गत्यादिहेतुताभिष्यपत्तेः॥ स्वात्मेवाधिकरणं सर्वद्रव्याणां स्वात्मव्यवस्थि  
तत्वादाकाशं सारणमंसाधारणंच घटादिजलादीनां स्थितिर्द्रव्यापेक्षानाद्यवसनाप  
यीयापेक्षान्नासमयादिकाविधानंधर्मादित्रिकं प्रतिनियतानादिपारिणामिकद्रव्याथी  
देशादेकैकं पयीयाथीकनयादेशादनेकं। संख्येयानंतानां द्रव्याणां गतिस्थित्यवगा  
हनाद्युपकारपयीयादेशाश्रयादेकं स्यादनेकं स्यादसंख्येयं स्यादसंख्येयं स्यादनेतका  
लः॥ संख्येयो संख्येयोनंतश्च भवति॥ परस्वल्पयासुद्रलद्रव्यं रूपस्य शोदिपारिणामि  
कद्रव्याथीदेशात्स्यादेकं प्रतिनियतैकानेकसंख्येयासंख्येयानंतप्रदेशपयीयादे  
शास्यादनेकं स्यादसंख्येयं स्यादनेतं श्रास्त्रवनिर्देशः कायवाङ्मनः क्रि  
यापरिष्णामोनामादिचिजीवोऽस्य स्वामीकर्मवातन्निमित्तितात्साल्मेवसाधनं शुद्धस्वा  
तदभावात्कर्मव्यासति तस्मिन्बृहत्तेरधिकरणं श्रात्मनैवासीत्तत्र तत्फलदर्शनात्क  
र्मणि कर्मकृते च कायादाबुपचारतः॥ स्थितिर्वीड्भनसास्त्रवयो दुर्घिन्येनैकसम  
यः॥ उत्कर्षेणानुहर्तः कायोऽस्त्रवस्य जघन्येनातमुहर्तः उत्कर्षेणानंतकालः

असंख्येया पुद्गलपरिवर्त्ताः। विधानं वाङ्मनसास्त्वयोश्चतुर्विकल्पसंख्येसत्यम्  
 योभयानुभयभेदाक्तायास्त्वयः समविधः। उदारिकवैक्रियिकाहारकमिश्र  
 भेवादीदारिकमिश्रकीमनुष्यतिरश्चोवैक्रियिकवैक्रियकमिश्रकीदेव  
 कारणोऽग्राहमकाहारकमिश्रकीसंयतानाम्द्विधामानोकामरीगाकायास्त्वोविग्र  
 हापन्नामोकेवलिनोवासमुद्घातगतानोऽथवास्त्ववस्पप्रकारः।  
 यिकः हिंसान्यतस्तेयावत्सादिषुप्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञावाचिकः परुषाक्रोशवि  
 शुनपरोपघातादिषुवचसुप्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञाः। मानसोमिथ्याश्रुतिष्योत्सपादि  
 शुभनसः प्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञः वंथनिर्दिष्टः। जीवकर्मप्रदेशान्योन्यसंश्लेषोबंध  
 नामादिवीसजीवस्यतत्रतत्फलदर्शनाक्तमरीणश्चतस्यद्विष्टत्वान्मिथ्यादर्शनाविर  
 तिप्रमादकषाययोगाबंधस्पसाधने

धिकरणंभवतिविवक्षातः कारकप्रवृत्तेः। स्थितिर्जीधन्योक्तुयाचोतत्रजघन्येव  
 दनीयस्पद्मादृशमुहर्त्ताः नामगोत्रयोरेष्टेप्रोषाणामतर्जुहर्त्ताउक्तुयाज्ञानदर्शना



वरणवेदनीयोत्तरायणं शशांगरेमकोटीकोट्यः मोहनीयस्पसमतिन्निमगोत्रयोर्वि  
 श्रान्तिस्त्रयस्त्रिंशः शशांगरेपमाराणयुधः ॥ अथवाबंधसंतानपर्यायादेशाशपादनादि  
 रेनिधनश्यामव्यानोभयानोचकेयोचिद्येनतेनापिकालेननसेश्रयेतिज्ञानावगणो  
 दिक्कर्मोत्पादविनाशप्रशयात्सादिः ॥ सनिधनः विधानेबंधसामान्यादेशादेकः ॥ द्विवि  
 धः ॥ शुभाशुभभेदात्त्रिधाद्रव्यभावोभयविकल्पात्चतुर्धाप्रकृतिस्थित्यनुभाग  
 प्रदेशभेदात्यंचधामिण्यादशीनादिहेतुभेदात् ॥ योदानामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकाल  
 भावैः ॥ समध्यातिरेवभवार्धार्कः ॥ अष्टधाज्ञानावराणादिमूलप्रकृतिभेदादेवंसंख्ये  
 यांसंख्येयानंतविकल्पश्चभवति हेतुफलभेदाग्रंथरनिर्देशः ॥ आस्रवनिरोधोना  
 मादिवाञ्छावोस्पृश्यामीकर्ममिवानिरुध्यमानविषयत्वानिरोधस्यसाधनं गुमिसमि  
 तिधम्मीदयस्त्वामिसंबंधाहर्मेवाधिकरणमित्यक्तंस्थितिर्जघन्येनांतस्मिहृत्तारु  
 त्कृष्टापूर्वकोटीदेशोना विधानंएकादिगच्छोत्तरशान्तविधः ॥ ततउत्तरश्चसंख्ये  
 यादिविकल्पः निरोध्यनिरोधकभेदाहेदितथ्यः ॥ तत्राष्टोत्तरशान्तविधउच्यतेति

स्त्रोऽसमयः॥ पंचसमितयः॥ धर्मेदशविधः॥ अतुष्टेक्षाद्वादशपरीयहाद्वाविंशतिः॥ त  
योद्वादशविधं प्रायश्चित्तं नवविधं॥ विनयश्चतुर्विधः॥ वैयाकृत्येदशविधं॥ स्वाध्या  
यः॥ पंचविधः॥ व्युत्सर्गो द्विविधः॥ धर्म्यध्यानदशविधं॥ शुक्लध्यानं चतुर्विधमि  
ति निर्जरा निर्द्वैतः॥ यथा विपाकात्तपसो वा उपप्लुतवीर्यकर्मनिर्जरा नामा दिव्यसा  
क्षात्मनः कर्मरिणो वा द्रव्यभावमेतत्॥ साधनतयो यथा कर्मविपाकश्च अधिक

र्जरात्मैव वा स्थितिर्जघन्येनेकसमयः॥ उक्तैर्योगात्तन्मूर्तः॥ साहिः  
सपर्यवसानावा विधानं सामान्यादेकानिर्जरा॥ द्विविधायथा कालप्रक्रमिकमेव  
दृष्ट्या मूलकर्म प्रकृतिभेदादेवं संख्यया संख्ययानंतविकल्पा भवति॥ कर्मरसानि  
हैरणभेदान्मोक्षनिर्द्वैतः॥ त्कलकर्मसंशयो मोक्षो नामा दिवा तस्य स्वामी परमात्मा  
मोक्षात्मैव वा साधनसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि खामिसे च धार्हमेवाधिकरणंत  
द्विषय॥ चाख्यति एतस्य सादिरनिधाना विधानं सामान्यादेर्को मोक्षः॥ द्रव्यभाव  
मोक्तव्यभेदादनेकः॥ सम्यग्दर्शननिर्द्वैतज्ञानत्वार्थश्रद्धानंसम्यग्दर्शनं नामादि

वीतलुनरात्मनः स्वस्यैववादर्शनमोहोपशमादिसाधनं वा ह्यं चोपदैशादिस्वात्मावा  
स्वामिसंवेद्यभागेवाधिकरणोस्थितिर्जघन्येनोतर्मुहूर्तः ॥ उत्कर्षेणयदृषष्टिसा  
गरोपमारिणसातिरेकाणि ॥ अथवा ॥ सोदिसनिधनं ॥ अपश्रामिकक्षयोपश्रामिकं सो  
द्यनिधनं क्षापिकं विधानं ॥ सामान्यादेर्कं द्विधा निसर्गजाधिगमजमेदात्रिधा अप  
श्रामिकक्षायिकक्षयोपश्रामिकल्पादेवं संख्ययानंतविकल्पं च भवति ॥ अथ वसा  
नभेदात् ॥ ज्ञाननिर्देशः ॥ जीवादितत्त्वप्रकासनं ज्ञानं नामादिर्वीतदात्मनः स्वाका  
रस्यवाज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपश्रामादिसाधनं स्वाविर्भावशक्तिर्बोधाधिकरणं  
स्वात्मास्वाकारेवातत्रप्रतिष्ठानात्स्थितिः ॥ सादिसनिधनं क्षायोपश्रामिकं ज्ञानं  
चतुर्विकल्पं सांख्यनिधनं क्षायिकं विधानं सामान्यादेर्कं ज्ञानं अत्यक्षपरेक्षभेदा  
द्विधा हव्यगुणपर्यायविषयभेदाच्चिधानामादिविकल्पाच्चतुह्यमत्योदिर्भेदात्यं  
चधा इत्येवं संख्यया संख्येयानंतविकल्पं च भवति भेदाच्चरित्रनिर्देशः ॥ कर्मादान  
कारणानि वृत्तिश्चरित्रं नामादिर्वीतलुनरात्मनः स्वस्त्वस्यवाचारित्रमोहोपश्र

मादि साधनं स्वप्रगतिर्वीखाभिः सर्वे धर्मागे वाधिकरणं स्थितिर्जघन्येनात्तमुहर्तुं क  
 र्धेरा प्रवर्तकोऽदीदेशो नाः । अथ वा सादिपर्यवसनोः । अप्रपशमिकक्षयोपशमिकैः सा  
 धपर्ययवसानं क्षायिकं शुद्धिव्यक्त्यपेक्षया विधानं सामान्यादेर्कं द्विधा वा ह्याभ्यं  
 तरनिवृत्तिर्भेदात् । त्रिधा अप्रपशमिकक्षायिकक्षयोपशमिकविकल्पा  
 चतुर्थमभेदात् परंपंचधा सामयिकादिविकं ल्यादित्येव संख्यया संख्ययानंतविक  
 ल्यं च भवति । परिणामभेदाद्विभेतेरेव जीवादीनामाधिगमो भवति उतान्यो व्यधि  
 गमो पायोऽस्तीति परिणयः । अस्तीत्याह । सत्संख्या । इत्र स्पष्टनिर्वाहोत्तरभावा  
 न्यबहुत्वैश्च । अधिगम इत्यनुवर्त्तते प्रशंसो सादिखसंख्यवद्वृत्तेः । इच्छातः । सद्भाव  
 ग्रहणं संख्यदः । प्रशंसो सादिखवर्त्तते तद्यथा प्रशंसो सायोतावशत्पुरुषः । सद्ग्रन्थे  
 ति च्चकिंचिदसित्वे सद्बुद्धः । सत्यवद्वृत्तिर्द्वे चित्त्विति ज्ञायमाने प्रवृत्तिजितः । सत्कथमं  
 नूयात्प्रवृत्तिजित इति प्रज्ञायमान इत्यर्थः । क्वचिदादरे सत्कृत्यानिथी न्मोज  
 निः । आदृत्येत्यर्थः । तत्रैहैच्छातसद्भावोपलब्धते । अव्याभिचारत्सर्वमूलत्वाच्च

तस्यादौवचनेसत्त्वं ह्यव्यभिचारिसर्वपदार्थः॥ सत्तांव्यभिचरतियदिव्यभिचरेद्वाग्वि  
ज्ञानगोचरगतीतः स्यात्तत्परास्तुरूपादयो ज्ञानादयश्च केचुचित्संति केचुचिन्त  
संति क्रियाचपरिस्पंदाल्मिकाजीवपुद्गलेष्वस्तिनेतरेष्वेति न व्याप्तिमती॥ सर्वेषांच  
विचारहरीणामस्ति त्वं तैतेन हि निश्चितस्य बलुन उत्तरेण चिंतायुज्यते॥ अतस्तस्या  
दौवचने क्रियते॥ सतः परिणामोपलब्धेः संख्यायदेशः॥ सत्तोहि बलुनः॥ संख्या  
तानंत परिणामोपलब्धेः॥ संख्या ताद्यन्यतमपरिमाणावधारणार्थे संख्या सिद्धल  
क्षणा उपदिश्यते निज्ञाति संख्यस्य निवास विप्रतिपत्तेः॥ ध्वेत्त्राभिधानं निश्चये  
तज्ज्ञात संख्यस्यार्थस्योर्ध्वधस्तिर्यग्निवास विप्रतिपत्तेरुद्धोद्यन्यतम निश्चया  
र्थे॥ ध्वेत्त्राभिधानं अवस्थाविशेषस्य वैचित्रिकालविषयोपप्लेखनिश्चयार्थ  
स्पष्टनं॥ अवस्थाविशेषो विचित्रस्यश्चतुरस्त्रादिस्य त्रिकालविषयमुप  
प्लेखणोऽप्यर्थनिकस्पचि तत्तद्भेदत्रमेव स्पष्टनं॥ कस्पचि द्रव्यमेव कस्पचि ज्ञवः प  
दुच्छेदेति॥ एकसर्वजीवसंनिधौ तन्निश्चयार्थे तदुच्यते॥ स्थितिमतो वाधिप

रिच्छेदार्थकालोपादानं स्थितिमतो र्यस्यावाधिपरिच्छेत्तव्यइति। कालोपादानं क्रियते  
 क्षेपतः शब्दस्यानेकार्थवृत्तेऽपि

गः क्वचिच्छिद्रेवर्त्तते सांत्तरं कायं सच्छिद्रमिति। क्वचि  
 रभेत्तद्रिति क्वचिन्मध्ये हि भवप्रगागरोत्तरइति। क्वचिप्रामीये स्फटिकस्य शुक्लर  
 काद्येत्तरस्य तद्वत्समेति निष्पुत्करक्तसमीपस्थस्येति गम्यते क्वचि  
 वारणालोहानां काष्ठपाषाणवाससो नारी पुरुषतो यानामेतां महदेत्तरमिति म  
 हान्विशेष इत्यर्थः। क्वचिद्वह्नियोगे ग्रामस्यान्तरे क्वपादति क्वचिदुपशमैरव्याव्या  
 ने। अन्ते रेखादका इति क्वचिद्विरहश्च न भिद्येत श्रोतृजनोत्तरं मे च मंचयते। त  
 द्विरहे मंत्रयत इत्यर्थः। तत्रेह हि द्विरहस्य विरहे खन्यतमे विदितव्यः।  
 वीर्यस्य न्यग्नावे पुनरुद्भूतिदर्शनान्तद्वचने अनुपहतवीर्यस्य द्रव्यस्यानिमित्त  
 वशात्कस्यचित्पयीयस्य न्यग्भावे सति पुनर्निर्भित्तोत्तरात्तस्यैवाविर्भावदर्श  
 देत्तगमित्युच्यते परिणामप्रकारनिर्णयार्थं भावचंचन उपशमिकादिः॥

मस्रकारेतिर्नैतत्त्वं इति भाववचने क्रियते संख्याताद्यन्यतमनिश्चयेयन्योन्यवि  
शेषप्रतिपत्त्यर्थे मत्पवहुत्ववचने संख्यातादिव्वन्यतमेन परिमाणेन निश्चेताना  
मन्योन्यविशेषप्रतिपत्त्यर्थे मत्पवहुत्ववचने क्रियते इमे एभ्योऽल्या इमेव ह  
वत्तयाह निर्द्वैशवचनाशत्वप्रसिद्धे सैरेग्रहणं निर्द्वैवचनादेव सत्वं सिद्धं न ह्यस  
तो निर्द्वैशप्रतिपत्तिस्मादसङ्ग्रहणमनर्थकं सङ्ग्रहणमसङ्ग्रहणेन वाऽक्कासिक्क  
नास्तीति चतुर्द्वैशमार्गिणो स्थानाविशेषणार्थत्वात् न वारण्यदोषः किं कारणो  
नानेन सम्पदर्शनादेः सामान्येन सत्त्वमुच्यते किंतु गती द्वियकार्यादि चतु  
र्द्वैशानुमार्गिणा स्थाने बुद्ध्यास्ति सम्पदर्शनादिक्कनास्तीत्येवं विशेषणार्थं सद्  
चने सर्वभावो धिगमहेतुत्वाच्चाधिक्कतानो सम्पदर्शनां जीवादीनां च निर्द्वैश  
वचनेनोस्ति त्वमाधिगतं स्याद्ये त्वनधिक्कतानां जीवपयीयाः क्रोधादयः योवाजी  
वपयीयाः वशीदयो घटादयश्चेतेषामस्ति त्वाधिगमार्थे पुनर्वचने रूपनधि  
क्कतत्वादिति चेन्न सामर्थ्यात् स्यादेतदनधिक्कतानास्ति ततो न पुनर्युक्तमेवाग्रहणं

मिति तन्न किं कारणं सामर्थ्यात् तत्तेषामपि ग्रहणं भवति ॥ विधानग्रहणं नार्थत्वात्  
 त्वास्यादेतद्विधानग्रहणादेव संख्यासिद्धिरिति तन्न किं कारणं भेदगणानार्थत्वात्  
 कारणेन हि तद्वेदगणानार्थमित्युच्यते ॥ उपशमसम्पगृह्य इत्यतः ॥ क्षादि  
 कसम्पगृह्य एतावन्त इति ॥ क्षेत्राधिकरणयोर्भेद इति चेन्नोक्तत्वाशयादेतच्च हे  
 वाधिकरणं तदेव क्षेत्रं ॥ अतस्तयोर्भेदात् पृथग्रहणमनर्थकमिति तन्न किं का  
 रणं मुक्तार्थत्वादुक्तमेतत्सर्वभावाधिगमार्थत्वादिति क्षेत्रे त्रैसतिस्पर्शनिपलक्षेण  
 बुधत्ववत्पृथग्रहणं ॥ यथेह सति घटक्षेत्रे बुनो वस्थनात्तन्नि यमाहुतस्पर्शनि  
 र्भनस्येतदसि घटेषु ॥ अत्र नित्यतेन च घटं तस्य शतीति तथा काशक्षेत्रे जीवावस्था  
 नियमादाकाशे स्पर्शनिमित्ति क्षेत्राभिधानेनैव स्पर्शनिस्मार्थग्रही ॥ तत्वात्पृथग्रह  
 णमनर्थकं ॥ नवाविषयवाचित्वान्नवाण्यदोषः ॥ किं कारणं विषयवाचित्वादिषय  
 वाची क्षेत्रशब्दः ॥ यथा राज्ञा जनपदक्षेत्रे वितिष्ठति न च कुरुक्षेत्रे  
 नैतु कुरुक्षेत्रविषयमिति क्षेत्रे काल्पगोचरत्वाच्च यथा संश्रितिके नो बुना संश्रितिके घट



क्षेत्रं स्य खं नानीतानागतं नैवमात्मनः॥ सांप्रतिकक्षेत्रस्य श्रुतिस्पर्शनाभिप्रायः स्पष्टो  
नाभिप्रायः स्पर्शनेन संप्रति कालगोचरत्वात्॥ स्थितिकालयोरर्थोत्तरत्वाभाव इति चेन्न  
मुख्यकालास्तित्वसंप्रत्ययार्थे स्यादेतत् स्थितिरेव कालः॥ काल एवास्थिति रित्येतोना  
स्त्यभयोरर्थोत्तरभाव इति तन्न किं कारणं मुख्यकालास्तित्वसंप्रत्ययार्थे पुनः॥ का  
लग्रहणं द्विविधो हि कालो मुख्यो व्यावहारिकश्च्यति तत्र मुख्यो निश्चयकालः॥ प  
र्योपि पर्यायावधिपरिच्छेदो व्यावहारिकः॥ तयोर्हृत्तरत्र निरन्योवश्येति॥ उक्तं च  
किमुक्तं सर्वभावाधिगमहेतुत्वादिति नामादिषु भावग्रहणाद्युनर्भावाग्रहणमिति  
चेन्नोपशमिकाद्यपेक्षत्वात्॥ स्यादितन्नामादिषु भावग्रहणं कृतं तेनैवासिद्धत्वा  
द्युनर्भावाग्रहणमनर्थकमिति तन्न किं कारणं ऊपशमिकाद्यपेक्षत्वात् पूर्वभावग्रह  
णोद्भव्येन भवतीत्येवंपरमिदं त्वोपशमिकादिवक्ष्यमाणाभावापेक्षं किं सम्पगदर्शने  
अपशमिकं क्षायिकमित्यादि॥ विनेयाश्रयवशो वा तत्त्वाधिगमहेतुविकल्पः अ  
थ वा सर्वेषामेवंपरिहारः॥ विनेयाश्रयवशो हि तत्त्वाधिगमहेतुविकल्पो वेदितव्यः

द्विस्तेरेण इतरथा हि प्रमाणम् अहं देवसिद्धिरितरेषामधि  
 गोमोपायानो ग्रहणमनर्थकं स्यादिति ॥ इति तत्त्वाधीनं किं च अमेध्याधिपंचमाहि  
 केसभाति ॥ एवं सम्पदशी स्यात्तावुपदिष्टस्य लक्षणेनोत्पत्तिस्त्वामि विषयन्यासाधिगमो  
 : तत्संबंधेन च जीवादीनां संज्ञापरिणामादि निर्दिष्टं तदनंतरमिदानीं  
 सम्पत्तौ न विचार्य मित्याह ॥ मतिश्रुता च विमर्शः पर्यायके बलीनिश्चिनो ॥ मत्या  
 दय इति कर्तृशब्दाः मतिश्रब्दे भावकर्तृकरणसाधनः ॥ अयमतिशब्दो भावकर्तृ  
 वेदितव्यः ॥ मनेर्भावसाधनोक्तिः ॥ तत्तावत्करणकर्मक्षयोपप  
 मसतीन्द्रियापेक्षमर्थस्य मननं मतिः ॥ ऊदासीन्येतत्त्वकथनाद्बहुलापेक्षया क  
 र्त्तृसाधनः ॥ करणसाधनो वामनुत्पत्तीन्मन्यतेनेनेति वामतिः ॥ भेदाभेदविवक्षोपप  
 तेऽनुत्पत्तशब्दः कर्मसाधनश्च किंच पूर्वोक्तविषयसाधनश्च निवर्त्ततेऽनुत्पत्तावत्पक्ष  
 योपपत्तामर्थोत्तरं गवाहिरहं तु संनिधाने सति श्रूयते स्मतिश्रुतं कर्त्तरि श्रुतपरिणत  
 आत्मेव पृथोतीति श्रुतं भेदविवक्षायाम् श्रूयतेनेनेति श्रुतं श्रवणमात्रेण ॥ अत्र

धस्यदधातिः कमीदिसाधनः॥ किः कमीदिखुसाधनेव्यन्यतमेकिंरयंचैदितव्यः॥ अ  
वधिज्ञानावराक्षयोपशमाद्युभयहेतुसंनिधानेसत्यवधीयतेअवाग्दधातिअवा  
गधानमात्रेवावधिः॥ अवशब्दोऽधः पर्यायवचनः॥ यथाअधः॥ क्षेपणमवक्षेपण  
मिति॥ अधोगतभूयोद्वयवियोगोह्यवधेः॥ अथवावधिर्मर्यादाअवधिनाप्रति  
बद्धज्ञानंअवधिज्ञानं॥ तथाहिबध्यते॥ रूपिष्ववधेरिति सर्वेधोप्रसंगइतिचेन्न  
रूढिवशाह्यवस्थोपपत्तेः॥ गोशब्दप्रवृत्तिवत्तमनः॥ प्रतीत्यप्रतिसेधायवासा  
नंमनः॥ पर्ययः॥ तदावराकर्मक्षयोपशमादिहितयनिमित्तवशात्परकीयमभी  
गतार्थज्ञानंमनः॥ पर्ययः॥ भावादिसाधनत्वंप्रवृत्तेदितव्यंकथंमनः॥ प्रतीत्यप्र  
तिसंघायवाज्ञानमित्यत्रोच्यतेपरकीयमनसिगतोर्थोमनइत्युच्यते॥ तास्थानाच्छ  
द्यमितिसचकः॥ मनोगतोर्थोभावघटादिस्तर्मर्धेसमेतादेत्याचलेव्यवस्वप्रसादात्म  
नोज्ञानंमनः॥ पर्ययः॥ मतिज्ञानप्रसंगइतिचेन्न॥ अपेक्षामात्रत्वात्स्यादितन्मनः  
पर्ययाज्ञानंमतिज्ञानंप्राप्तंकुतमनोनिमित्तत्वादेवंहिअधीप्रक्रियामनसास

नः संपरिचिंत्येति तन्न किं कारणमपेक्षामात्रत्वात् स्वपरमनोपेक्षामात्रं तत्र क्रिय  
 ने यथा भ्रूचंद्रमसंप्रपेति न तत् कार्यमिति ज्ञानवत् ॥ आत्मश्रुद्धिनिमित्तत्वादि न स्पे  
 ति वा ह्याभ्यंतर्गक्रियाविशेषा न्यदर्थकैवं ते न केवलं तपः ॥ क्रियाविशेषान्वा  
 क्तं न स कायाभ्यान्वाह्यानभ्यंतर्गश्च तपः यदर्थं मर्थिनः ॥ केवं ते सेवं ते न  
 वलं ॥ प्रव्युत्पन्तो वा सहायार्थः ॥ केवलं तपः ॥ यथा केवलमन्येभ्युक्ते देवदत्त  
 इति ॥ असहायं व्यंजन रहितं भुंक्ते इति गम्यते ॥ तथा ह्यायोपपन्नमि कज्ञानासंय  
 र्कं ॥ असहायं केवलमित्यव्युत्पन्नो यं शब्दो द्रव्यः ॥ करणादिसाधनो ज्ञानश  
 व्याख्यातः ॥ अयं ज्ञानशब्दः करणादिसाधन इति व्याख्यातः ॥ पुरस्तादि तरे  
 तद्भावः ॥ इतरेयामेकां तवादिनां तस्य ज्ञानस्य करणादिसाधनं नोपपद्यते  
 मिति चेदुच्यते ॥ आत्मा भावे ज्ञानस्य करणादित्वानुपपत्तिः ॥ कर्तुरभावा  
 यामात्मानविद्यते नैवा ज्ञानस्य करणादित्वे नोपपद्यते कुतः ॥ कर्तुरभावात्सति  
 क्ते त्रिपरिणोः ॥ करणात्वेदृष्टे ॥ तथा चात्मन्यसतिना स्य कर्त्तृत्वं न

भावसाधनत्वमपिनोपपद्यतेऽतिशान्तिमिति न ह्यसतिभाववतिभावइति स्यादेतज्ज्ञा-  
नातीति ज्ञानमिति कर्तृसाधनत्वमिति तन्न निरीहकत्वान्निरीहकोभावः कर्तृ-  
त्वमाकर्कंदति निरीहकाश्च सर्वे भावाः ॥ किंच प्रवृत्तिरपेक्षस्य लोके कर्तृत्वदृष्टं न च त-  
स्य ज्ञानस्य पूर्वोत्तरापेक्षास्ति शरीकत्वादतो निरपेक्षस्य कर्तृत्वभावः किंच करण-  
व्यापारपेक्षस्य लोके कर्तृत्वं दृष्टं न च ज्ञानस्यान्यत्करणमस्ति अतो स्य कर्तृत्वमपि  
नोपपद्यते स्वशक्तिरेव करणमिति चेन्न शक्तिमद्भेदाभ्युपगमेऽत्रात्मारितित्वसिद्धेः  
अभेदे च स दोषस्तदवस्थायैवेति संतानापेक्षया कर्तृकरणभेदोपचारइति चेन्न प-  
रमार्थविपरीतत्वे मया वा दोषपक्षे भेदविकल्पनयो रक्तदोषप्रसंगाच्च मन-  
श्चेन्द्रियंचास्य करणमिति चेन्न तस्य तद्धृत्याभावात् समस्तान् करणं विनष्टत्वा-  
त्प्रकरणमनंतरातीतं विज्ञानं यद्विज्ञानमिति वचनान्नोर्द्रियमय्यतीति तत एव नाह्यु-  
पजायमानस्य करणत्वनिर्हिंसव्यविधारणोऽप्युपजायमानमितरस्य विधारणास्प-  
करणं भवति किंच प्रकृत्यर्थादन्यस्याभावात् सा इत्यस्याः प्रकृतेरवबोधन

मर्थः न तस्मादन्यः कश्चिदर्थोऽस्ति यः कर्तृत्वमनुभवेत् अतोऽस्य कर्तृत्वाभा-  
वः किंच एकक्षराणामप्ययं कर्तृत्वं तदनेकक्षराणामेव चोच्चारणश्रुजन्मना क-  
र्तृशब्देन कथमुच्यते कथं वायमेकक्षरो सत्वाचकः स्यात्संज्ञानावस्थानाद्वा  
च्यं वाचकभावसंबन्ध इति चेन्न तस्य प्रतिविहितत्वात् अथ मते मते तत्स्वात्प-  
त्तिता नो रत्नद्वयि रं वाच्यमेव हि तत्त्वमिष्यते अत्र व्यापारे बुद्धिः सर्वधर्मे बुद्ध्याग-  
बन्व बहुरोनास्त्येवेति तदपिनोपपद्यते स्ववचनविरोधात्तत्त्वप्रतिपक्षथायापन्त-  
व्यसंगाच्च किंच जानातीति ज्ञानमिति कर्तृसाधनत्वेनोपपद्यते कुतो विशेषा-  
नुपलब्धेः येन हि कर्तृसाधनत्वमवगतं कारणं साधनत्वं च तेनेदं युज्यते व-  
क्तुं कर्तृसाधनमिदं न कारणं साधनमिति न च क्षणिकवादिनः प्र-  
वर्तिज्ञानविकल्पनायां अनवधारितो भयस्वभावस्य तद्विशेषोपलब्धि रस्ति न  
हि शुक्लेतरविशेषानभिज्ञस्य शुक्लमिदं न नीलादीनि विशेषणमुपपद्यते अस्ति  
त्वय्यविक्रियास्य तदभावी न भिसंबन्धादात्मनः प्रमिति त्वेपि ज्ञानस्य करणाद्यभावः

कुतो नाभि संबंधाद्यस्य मतमात्मनो ज्ञानाख्यो गुणस्तस्माच्चार्थोत्तरश्चेतः ॥ ज्ञात्ते दि  
यमनोर्थसन्निकर्षाद्यन्निष्पद्यते ॥ तदन्यदि निवचनादिति तस्य ज्ञाने करणानभव  
तुमर्हति कुतः ॥ यथा गाल्मलाभाभावाद्दृष्टो हिलोके केच्छेतुर्देवत्ता र्थांतरभूतस्य परशो  
स्ते ह्यगौरवकारि न्यादिविशेषलक्षणेनोपेतस्य सतः करणभावः ॥ न च तथा ज्ञान  
स्य स्वस्वरूपं यथा गुणपलभामहे ॥ किंचापेक्षाभावाद्दृष्टो हि परशो हि देवत्ता अधिष्टितो ह्य  
मननिपतनोपेक्षास्य करणभावः ॥ न च तथा ज्ञानेन किंचित्कर्तृसाध्यं किं यो तत्स  
मपेक्ष्यमस्ति किंच तत्परिणामाभावाच्छेदनं किंचापरिणतेन हि देवत्तेन तत्क्रिया  
यायाः ॥ सा चिद्व्येति पुज्यमानः ॥ परशुः करणमित्येतद्वर्त्तते न च तथा त्मा ज्ञानं कि  
चापरिणतः ॥ अर्थोतिरत्वे तस्मात्तत्त्वादि ह्यज्ञानादन्यद्भवति तदसं दृष्टं यथा  
घटादिद्रव्यं ॥ तथा च ज्ञानादन्यश्चात्मेत्यसत्त्वप्रसंगः ॥ ज्ञानयोगाद्भूतत्वं दृष्टत्वाद्  
दिवदिति चेन्न तत्स्वभावाभावे संबंधनियमानुपपयत्तिरिद्विद्यमनोवत्तत्स्वभावा  
भावैस्तत्त्वमन्येव योगेन मनसं ह्रिये एवेति नियमाभावः ॥ यत्तत्सिद्धयोश्च देहिने

डिनोसंबंधोदंडस्पचप्रसिद्धस्यचैष्टिसैसनोविशेषणमात्रत्वेनोपादानादात्मनश्च  
 तुदृत्यनौहितविचारणाविक्रियोपपत्तेरसाम्येऽभयोप्राज्ञयोः संबंधेयप्रज्ञ  
 त्वप्रसंगोदृष्टत्वाज्ञात्यंधयोः। संबंधेदर्शनप्रज्ञाभावावत्तर्किंचद्विद्विद्यमनः  
 प्रसंगाद्यदिज्ञायतइति किंचउभयोर्निर्क्रियात्वात्सर्वगतस्पत्तावदात्मनः क्रि  
 यानास्तिनापि ज्ञानस्पक्रियावत्त्वेद्रव्यस्यैवलक्षणाभितिवचनान्ततः क्रियावि  
 रहितस्पकथं कलत्वं करणत्वेवास्यात्तयस्यापि मतमन्यतगुणव्यतिरेकात्तु  
 दः। पुरुषो नित्यश्च निर्विकारत्यादिति तस्य ज्ञानं करणं न भवितुमर्हति कुतः  
 ज्ञानमिसंबंधाद्याबुद्धिरिन्द्रियमनोहंकारमहद्बुद्धपनीतालोचनसंकल्पामि  
 मानाध्यवसायरूपासाप्रवृत्तिः पुरुषः पुनरविक्रियः शुद्धश्च तस्य साक  
 रणं कथं स्यात्क्रियापरिणतस्य हि देवदन्तस्य लोके करणसंघयोगोदृष्टत्येवमा  
 दि योज्येनापि कलसाधनत्वेऽप्युच्यते लोके हि करणत्वेन प्रसिद्धस्यासौ तत्प्रस  
 सापरायामभिधानप्रवृत्तौ समीक्षितायां नैस्तु गोलवकाठिन्याहितविशेषायमे



वच्छिन्नत्वात्किं कर्तृधर्माध्यारोपः॥ क्रियतेन च तथा ज्ञानं करणत्वेन प्रसिद्धमस्ति  
पूर्वदोषोपपत्तैः॥ अतोऽस्य कर्तृत्वमंयुक्तं न च भावसाधनत्वमुपपत्तिमात्रं॥ अवि  
क्रियस्य तत्परिणामाभावाद्धि क्रियास्वभावस्य हि वस्तुनस्तु न संदुलादेर्विकेदादिदर्श  
नात्पचनेपाक इत्येवमादिभावदिशोऽयुक्तो नाकाशस्येति किंच फलाभावात्॥ आ  
नेहि प्रमाणमिष्टं मारी न च फलवता भवितव्यं न चावबोधनमंतरेण फलमन्यदु  
पलभ्यते॥ तस्मादन्येन ज्ञानेन भवितव्यं यस्मिन् सति साक्षातिरवबोधः फलमा  
त्मनो भवति॥ तच्च नारह्यती न भावसाधनत्वं अधिगमश्चात्र न भव्योऽन्तरमिति फले  
व्यापारोऽपि पचार् इति वा युक्तं मुख्यभावादात्फलप्रमाणपरिक्लपनावायुक्ता  
अकारणवतो भेदाभिदयोरनेकदोषोपपत्तौ निर्विकल्पकत्वाच्च तत्त्वस्याकारक  
ल्पनाभावः॥ बाह्यवस्त्वकारणो हेतुस्तरेण कारणानुपपत्तिश्चेति जैनेर्ज्ञाणांतुप  
रमर्धिसर्वस्त्रुणीतनयभंगगहनप्रपंचविपश्चिता स्याद्वादप्रकाशोन्मीलित  
ज्ञानचक्षुषामेकस्मिन्नप्यर्थे नैकपर्यायसंभवादुपपद्यत इति विमृष्टाच्छेमे

वतन्मत्यादीनां ज्ञानशब्देन प्रत्येकमभिसंबंधोऽजिवद्वयादेव दत्तजिनदत्तगुरु  
 दत्ताभोज्येतामिति देवतादीनां अजिनोऽप्रत्येकमभिसंबंधो भवति एवमिहापि प्र  
 त्येकमभिसंबंधः मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं अवधिज्ञानं केवलज्ञानमिति सत्यपि न  
 सामानाधिकरण्ये उपान्तलिङ्गसंख्यत्वात्तद्धिङ्गसंख्योपादानेनास्तीत्युक्तं पुरस्ता  
 त्प्रबंधं तत्त्वादं ल्यात्तरत्वादं ल्यविषयत्वामतिग्रहणमोदो मतिरित्येतत्पदं प्रयुज्यत  
 मत्याचरंत्वावध्यादिभ्यो विषयमश्यास्माल्याश्च उपादीनां प्रतिनियतविषयत्वा  
 तस्मादस्यादीग्रहणोऽक्रियते तदनंतरं श्रुतं तत्सर्वे हि प्रकृतमिति वक्ष्यते तत्तत्त  
 दनंतरं श्रुतं ऋद्धयते इतच्च विषयनिर्बंधनमुलपत्त्याच्च मतिश्रुतयोर्निर्बंधोद्भवो  
 व्यसर्वपर्यायोऽस्त्विति वक्ष्यते अतस्तत्तुल्यत्वाच्च तदनंतरं श्रुतं तत्सहायत्वाच्च य  
 थानारदपर्वतः यत्र पर्वतस्तत्र नारदः परस्परपरित्यागात्तथा मतिश्रुतयोः  
 परस्परपरित्यागः यत्र मतिस्तत्र श्रुतं यत्र श्रुतं तत्र मतिरिति प्रत्यक्षत्रयस्या  
 दावं वाधिवचनं विशुद्धभावात्सत्यपि मतिश्रुताभ्यो प्रत्यक्षत्वाद्धिशुद्धत्वेऽव

धिरोपदिष्टं प्रत्यक्षज्ञानमपेक्ष्य अप्रवधिर्न विशुद्धं ज्ञेयोऽस्य प्रागुपन्यासस्ततो विप्रश्न  
दुतरत्यात्मनः पर्ययग्रहणं ततो वधेर्मनः पर्ययज्ञानं विशुत्तरं किं कृतोऽस्य वि  
शुत्तरं किं कृतोऽस्य विप्रश्न द्विप्रकर्षः संघमग्रासन्निधानकृतः अतोऽस्य तदनं  
तरंग्रहणं ज्ञेते केवलग्रहणं ततः परं ज्ञानप्रकर्षाभावात् सर्वेषां ज्ञानानां परि  
च्छेदने केवलसामर्थ्यादस्य चान्येन ज्ञानेनापरिच्छेद्यत्वात् ज्ञातोऽन्यत्पृष्टं ज्ञानं  
मस्तीति ततः परं ज्ञानप्रकर्षाभावस्तेनैव सह निर्वोराणां च यतश्च केवलज्ञेने  
व सह निर्वोराणां न क्षायोपशामिकज्ञानैः सह ज्ञातो ते केवलग्रहणं कश्चिदाहम  
तिश्रुतयोरैकत्वसाहचर्यादेकभावस्थानाच्चा विशेषान्मतिश्रुतयोरैकत्वं प्रा  
प्नोति कुतः साहचर्यादेकभावस्थानाच्चा विशेषान्मतिश्रुतयोऽपि विशेषः कु  
तः अपतस्तात्सिद्धेर्यत एव मतिश्रुतयोः साहचर्यमेकभावस्थानं चोच्यते रूप  
त एव विशेषः सिद्धः प्रतिनियतविशेषसिद्धयोर्हि साहचर्यमेकभावस्था  
ने च पुञ्यतेनान्यर्थे नितत्पूर्वकत्वाच्च मतिपूर्वश्रुतमिति वक्ष्यते ततश्चा

नयोर्विशेषः यत्तत्पूर्वयच्चपश्चात्तयोक्तयमविशेषः तत्तएवाविशेषः कारणसह  
 शक्ताद्यगपद्वन्तैश्चेति चेन्नातएवनानात्वान् स्यादेतद्यतोमतिपूर्वकत्वमतएवा  
 शेषः कुतः कारणसदृशत्वात्कार्यस्य कथं तंतुपतवद्यथाशुक्लादितंतुकार्य  
 पदद्वयं शुक्लादिगणमेव तथा मति कार्यत्वाल्लु तस्यापिमत्यात्मकत्वेयुगपद्वन्तैश्च  
 यथाग्नावौष्मप्रकाशनयोयुगपद्वन्तैरन्यात्मकत्वे तथासंस्पृग्दर्शनाविर्भावादनेत  
 रंयुगपन्मतिश्रुतयोः अनिव्यपदेशत्वनोरविशेष इति तन्न किं कारणं मंत एव ना  
 नात्वाद्यतएवनानात्वोद्यतएवकारणमद्रसत्त्वयुमपवृत्तिश्च चोच्यते अतएव  
 नानात्वसिद्धं द्वयोर्हि सादृश्यं युगपद्वन्तिश्चेति विषयाविशेषादिति चेन्नग्रहणमे  
 दाश्यादेतद्विषयाविशेषयान्मतिश्रुतयोरैकत्वमेव हि वक्ष्यते मतिश्रुतयोरेकत्वमेव हि  
 वक्ष्यते मतिश्रुतयोर्निर्वचोद्बोध्यसर्वपर्यायेष्विति तन्न किं कारणं ग्रहणभेदाद्  
 न्यथा हि मत्यागद्व्यते अन्यथाश्रुतेन यो हि मन्यते विषयाभेदादविशेष इति तस्यै  
 कघटविषयदर्शनस्य प्रशंसाविशेषः स्यात् उभयोर्निर्दिष्टानि भिन्नत्वादिति चेन्नञ्च

सिद्धत्वात्। स्यादेतदुभयोरिन्द्रियानि नित्यादेतः करणानिमित्तत्वाच्चतदुभय  
निमित्तितन्त्रकिं कारणमसिद्धत्वादिह्यद्वा हि शब्दोच्चारक्रियायानिमित्तज्ञानस्यश्च  
वशमपि स्वविषयमतिज्ञाननिमित्तं न श्रुतं स्येत्युभयानिमित्तत्वमसिद्धं सिद्धो हेतुः  
साध्यमर्थे साध्येन सिद्धः॥ किं निमित्तं तर्हि श्रुतमनिन्द्रियनिमित्तोऽपीव गमः श्रु  
तं न मन्त्रिस्मिन्ने इन्द्रियानिन्द्रियवलाद्यानामर्थमुपलब्धेर्नो इन्द्रियप्रधान्याद्यदु  
त्पद्यते ज्ञानं तद्यत्ते ज्ञानं तत्तु तं ईहादिष्वसंग इति चेन्नावगृहीतमात्रविषयत्वात् स्या  
देतदीहादीनामपिश्रुतश्च्यपदेशः॥ प्राप्तस्तेष्वनिन्द्रियनिमित्ता इति तन्त्र किं कारणम  
वगृहीतमात्रविषयत्वादिन्द्रियेणावगृहीतार्थस्त्वन्मात्रविषयार्इहादयः॥ श्रुतं पुन  
र्न तर्हि विषयतर्हि श्रुतं अपूर्वविषयं एकं घटं मिन्द्रियानिन्द्रियाभ्यामिति श्रित्याये घट इति  
तज्जातीयमभ्यमने कदेषा कालरूपादि। विलक्षणमपूर्वमधिगच्छति यत्तत्तु तं नाना  
प्रकारार्थप्रकारार्थेष्वपरापरं यत्तद्विश्रुतं अथवा इन्द्रियानिन्द्रियाभ्यामेकं जीवमजीवं  
चोपलभ्यतत्र स संख्याक्षेत्रस्य प्रतीति कालांतरभावात्पबहुत्वादिभिः॥ प्रकारेणैव प्ररू

परोकर्त्तव्येयत्समर्थेनलुप्तं शुत्वावधारणलुप्तमितिचेन्नमतिज्ञानप्रसंगात्॥ शुत्वाप  
 देवधारयतितलुप्तमिति केचिन्मन्येनेतन्नयुक्तंकुतः मतिज्ञानप्रसंगात्तदपिश्रव्दंशुत्वा  
 गोशब्दोयमितिप्रयत्नैःअसाधारणेननामलक्षणेनभवितव्यश्रुतंपुनस्तस्मिन्नि  
 द्वियगृहीतागृहीतपर्यायसम्बन्धमिति॥ शब्देतदभिधेयेचश्रोत्रेद्वियव्यापारसंज्ञरेण  
 जीवादीनयादिभिरधिगमोपादौर्याथात्म्येनावबोधः प्रसारणनयैरधिगमद्रुत्कृतं  
 रोकैर्योचिज्ञानमभिमर्तकैर्याचिसंनिकर्षइत्यतोधिक्तानामेवमत्यादीनांप्रमाणात्  
 ख्यापनार्थमाह॥ तत्त्वमात्रेण॥ प्रमाणाशब्दस्पर्कोऽर्थः भावकर्त्तृकरणत्वोपपत्तेः॥ प्र  
 माणाशब्दस्पर्छानोर्थार्थ्यवसायः॥ अर्थप्रमाणाशब्दः॥ भावेकर्त्तृरिक्करणोचवर्त्तते॥ तत्र  
 भावेतावत्त्वमेयार्थीत्वमितिनिवृत्तव्यापारस्पतत्वकथनानात्प्रमाणासिद्धिः॥ कर्त्तृरिप्रमेया  
 र्थेऽतिप्रमात्त्वशक्तिपरिराजस्याश्रितत्वात्तत्त्वमिणोतिप्रमेयमितिप्रमाणाकरणोऽप्र  
 मात्त्वमेययोः प्रमाणाप्रमेययोश्चस्पदिन्यत्वात्प्रमिणोत्यनेनेतिप्रमाणा॥ अनवस्थेति  
 चेत्॥ नदृष्टत्वात्प्रदीपवत् स्थानमितिदेमिहसंप्रधायंप्रमाणासिद्धिः॥

नएववेनियदियथाप्रमेपसिद्धिप्रमाणसिद्धिः परतोवास्यात्स्वतएववेनियदियथाप्रमेय  
सिद्धिप्रमाणाधीनार्थं प्रमाणासिद्धिरपिप्रमाणांतगधीनितितस्याय्यन्यत्तस्याय्यन्यदि  
त्यनवस्था अथएवतएवसिद्धिः एवमपियथाप्रमाणस्यस्वतएवसिद्धिस्तथाप्रमेयमा  
त्मनएवसिद्धिरितिप्रमाणव्यवस्थाकल्पनाप्रकाशकः स्वस्यचतथाप्रमाणमपिइति  
अथवायमपरार्थः यदिभावकर्तृकरणानामन्यतमसाधनः प्रमाणाशब्दः अन  
वस्थाप्राप्तो नितर्ह्येकस्मिन्नर्थोऽस्मिन्निविरुद्धशक्तवस्थानमिति तन्न किंकारणं दृष्ट  
त्वात्स्वदीपवद्यर्थेकस्यप्रदीपस्यप्रदीपयति प्रदीप्यतेनेनेति वाभावादिप्रान्तावि  
शेषस्तथाप्रमाणस्यापीतिइतरथाहिप्रमाणव्यपदेशाभावः यदिप्रमाणंस्वस्या  
त्परसंबेद्यत्वादस्यप्रमाणाव्यपदेशोनस्यात् विषयज्ञानतद्विज्ञानयोगविशेषः वि  
शेषा विषयाकारपरिच्छेदात्मनिज्ञानेयदिस्वाकारपरिच्छेदेनस्यात्तद्विषयेविज्ञा  
नेविषयाकाररूपतेवेतितयोगविशेषः स्यात्स्यत्यभावप्रसंगश्चनह्यनुपलब्धप्र  
वर्धेसएवायमितिस्मृतिर्भवतियदिचविज्ञानंस्वात्मानंनचिजानीयादुत्तरकालमन

धिगतस्वात्मविज्ञानः कथं ब्रूयात्तत्रोहमिति तत्तस्मिन्नेव भावः स्यात्तत्फलभाववद्भूतिचे-  
 त्वायीववोधेष्टीति दर्शना स्यादेतद्भावसाधने प्रमाणे प्रमेव प्रमाणमिति न फलमन्यदु-  
 पलभ्यत इति फलभाववद्भूति तन्त्र किं कारणमर्थविवोधेष्टीति दर्शनात् तत्तत्स्वभावस्या-  
 लभनः कस्मिं मलीमसस्य करणालंबनार्थं निश्चयेष्टीति रूपजायतेः साफल्यमित्यु-  
 च्यते उपेक्षाज्ञाननाशो वा रागद्वेषयो रप्रणिधानमुपेक्षाज्ञानमुपेक्षाज्ञानमुपेक्षाज्ञानना-  
 शो वा फलमित्युच्यते आत्प्रमाणयो रन्यत्वमिति चेन्नास्तप्रसंगात्तस्यान्तर्प्रमिरी-  
 त्यात्मानं परं वा प्रमाणमिति कर्तृसाधनत्वमयुक्तं यस्मादन्यत्प्रमाणं ज्ञानं संच-  
 रात् अन्यश्च प्रमाता सा सच गुणी गुणिगुणयोश्चान्यत्वं द्रव्यरूपवत्तथा चात्मे-  
 द्विष्यमनो र्थसन्निकर्षाभिध्यद्यते तदन्यदिति च नादन्यत्प्रमाणमन्यः प्रमाता ततः  
 करणसाधनत्वमेव युक्तमिति तन्त्र किं कारणमज्ञानादन्यत्प्रमाता तस्यास्तत्वं प्राप्नो-  
 ति घटवत् सा नयोणादिति चेन्न तत्स्वभावत्वे आत्तत्वाभावो धप्रदीपसंयोगवत्तस्यादे-  
 तद्ज्ञानयोगाद्वा तत्त्वं भवतीति तन्त्र किं कारणं अतत्स्वभावत्वे आत्तत्वाभावः कथं



धप्रदीपसंयोगवद्यथाजात्यंधस्यप्रदीपसंयोगेपिनद्रष्टृत्वांतथाज्ञानयोगेवध्यथा  
सौम्यस्वभावस्यात्मनो न ज्ञातृत्वं प्रमाणप्रमेययोरन्यत्वमिति चेन्नानवस्थानात्  
स्यान्मतेऽन्यत्प्रमाणमन्यत्वमेयंकृतः लक्षणाभेदाद्दीपघटवदितितन्तर्किंका  
रणोऽननवस्थानाद्यदियथावाह्यात्प्रमेयाकारदन्यत्स्यात्अनवस्थायस्यस्याह  
काशवदिति चेन्नप्रतिज्ञाहानैस्तत्रैतत्स्यान्नानवस्थादोषः कथं प्रकाशवद्यथाप्र  
काशस्य घटादीनामात्मनश्च प्रकाशस्य नानवस्थादोषः एवमिहापीतितन्तर्किंका  
रणप्रतिज्ञाहानेऽप्रकाशो हि स्वात्मनो नाशः स्वपरप्रकाशने समर्थः प्रदर्श्यमानः  
प्रमाणप्रमेययोरन्यात्वप्रतिज्ञां हापयतिअनन्यत्वमेवेति चेन्नीभयाभावप्रसंगाद्य  
द्यद्यन्यत्वे दोषो न न्यत्वतर्हि ज्ञातृप्रमाणयोः प्रमाणप्रमेययोश्चेतितन्तर्किंकारणस्य  
भयाभावप्रसंगाद्यदि ज्ञातुरनन्यत्वमणोऽप्रमाणश्च प्रमेयमन्यतराभावेतदविनाम  
बिनोवशिष्टस्याप्यभाव इत्युभयाभावप्रसंगकथं तर्हि सिद्धिरेकोतासिद्धिः स्यादन्य  
त्वे स्यादनन्यत्वं स्यादनन्यत्वमित्यादिसंज्ञालक्षणादिभेदा स्यादन्यत्वं व्यतिरेके शान्तु

नुपलब्धोः स्यादनन्यत्वमित्यादिततः॥ सिद्धमेतत्स्वमेयंनियमास्त्वमेयंप्रमाणं तु स्यात्स्य  
 माणं स्यात्स्वमेयमिति वक्ष्यमाणा भेदोपेक्षया द्वित्वनिर्द्देशः॥ आद्येपरेष्वंशप्रत्यक्षमन्य  
 दिति वक्ष्यते तत्पेक्षया प्रमाणे इति द्वित्वनिर्द्देशः॥ क्रियते तद्वचनं सन्निकर्षो दिनिह  
 त्यर्थी तन्मत्यादिभ्यो न वरिणी तं प्रमाणाव्यपदेशलभन्ते न सन्निकर्षो दीनिः॥ अथ सन्नि  
 कर्षो दे प्रमाणाच्छेको दोषः॥ सन्निकर्षे प्रमाणो सकलपदार्थपरिच्छेदाभावस्तदभावा  
 द्यस्य मतं सन्निकर्षः प्रमाणा मर्थोधिगमः फलमिति तस्य सकलपदार्थपरिच्छेदो  
 नास्ति कुतस्तदभावात्तस्य सन्निकर्षस्याभावाच्च यमिति चेदुच्यते येन केनचित्सर्वज्ञे  
 न भवितव्यं तस्यार्थपरिच्छेदहेतुर्यदिसन्निकर्षः॥ सच्चतुष्टयत्रयविषयः॥ स्यात्त  
 त्रचतुष्टयविषयस्य यविषयश्च न संभवति मनसद्द्रियाणां वायुगपत्प्रवृत्तित्वात्  
 तिनियतविषयत्वाच्चानंतो हि ज्ञेयश्चि कालविषयः॥ सत्त्वमोतरितविप्रकृष्टरूपः  
 सकथमिह तैः सन्निकृष्यते॥ असंनिकृष्टेन तत्फलमवबोधः प्रवर्तते अतः॥ सर्व  
 ज्ञाभावः स्यात्तत एव द्वयसंनिकर्षोपिन भवति सर्वगतत्वादात्मनः सकलेनाच्छे

नसन्निर्कर्षइतिचेन्नतस्यपरीक्षायामनुपपत्तेः॥यदिहिसर्वगतश्चात्मास्यात्तस्यकिं  
याभावात्पुण्यपापयोः॥कर्तृत्वाभावेतत्सर्वकसंसारस्तदुपरिनिरूपश्चमोक्षोनयो  
ध्यतइतिक्लृप्तामस्यसंसारइतिचेन्नतस्याचेतनत्वात्स्यैवमोक्षप्रसक्तैश्चसर्वै  
द्रियसन्निर्कर्षाभावश्चउपरिष्टाद्वृक्ष्यतेसर्वथाग्रहणाप्रसंगश्चसर्वीत्मनासंनिष्क  
ष्टत्वाद्यानीर्द्रियाग्निद्राप्यकारिणितैरपिसर्वथार्थस्यग्रहणंप्राप्तोति कुतः॥सर्वो  
त्मनासंनिष्कष्टत्वात्तत्कलस्यसाधारणत्वप्रसंगः॥स्त्रीपुरुषसंयोगवत्तस्यसंनि  
कर्षस्यप्रमाणास्ययत्कलमर्थावबोधनंतेनचसाधारणेनभवितव्यंकथंस्त्रीपुरु  
षसंयोगवद्यथा॥स्त्रीपुरुषसंयोगजंसुखमुभयोरपिसाधारणेतथोद्विद्याणोमन  
सोर्थस्यभावबोधनंप्राप्तोतिशय्यावदितिचेन्नाचेतनत्वात्॥स्यान्मतंयथाशय्यादी  
नोपुरुषस्यचसंयोगेसाधारणोपितत्फलंसुखंनशय्यादीनोभवति किंतर्हिपुरुष  
स्येवेति तथेहापीतितन्न किंकारणमचेतनत्वादचेतनानोशय्यादीनोसत्यपिसंयो  
गेसुखंनभवति॥इहापिततएवेतिचेन्नाविशेषात्स्यादेतन्मनः॥प्रभृतीनोसत्यपि

सन्निवर्धेनतत्फलमवबोधनंभवति कुतो चेतनत्वादेवेति तन्न किं कारणं न विप्रो  
 षादसखभावत्वेतावत्सर्वेषामात्मादीनामविश्रयं तत्र किं कृतोयं विप्रो यः सन्ति  
 कर्षफलमवबोधनमर्थीतरश्चतमपिसदात्मनैव सर्वसंवाध्यतेन मनः प्रभृतिभिरिति  
 । असखभावत्वेचात्मनः ॥ प्रतिज्ञाहानिः ॥ समवायादिनिचेन्नाविशेषोयात्तस्यादेतत्सप्र  
 वायोनामायुतसिद्धिलक्षणाः सर्वेयोल्लितत्कृतोयंविश्रयइति तन्न किं कारण  
 मविशेषात्समवायोहि सर्वगतः ॥ अभावश्च न्यत्येसमानेपि आत्मनैव ज्ञानं योजय  
 तिनमनप्रभृतिभिरिति वचनेन विपश्चिन्मनः ॥ प्रीतिकरं एवमिन्द्रियेपि योऽप्येप्र  
 तुमानौयम्ययोरनुमानागमयोरनुमानप्रत्यक्षयोरपि पम्पप्रत्यक्षयोरपि पम्पाग  
 मप्रत्यक्षयोः ॥ प्रत्यक्षपरोक्षयोश्च विपर्ययप्रसंगे मत्यादीनां मंविश्रेषेणाप्रमा  
 णार्थमाह ॥ ज्ञाद्येपरिहृ ॥ आदिशब्दस्यनेकार्थद्वान्तिविवक्षाः तत्राथम्या  
 र्थसंहः अयमादिशब्दोनेकार्थद्वान्तिः क्वचित्खाथम्येवर्त्तते अकारादयोवर्णा  
 र्त्तस्यभादयस्तीर्थीकरइति क्वचित्स्वकारेभुजंगादयः ॥ परिहर्त्तव्याइति ॥ क्वचिद्व्यव

स्याद्योसर्वीहिसर्वनामेति॥ क्वचित्सामीप्येनद्यादीनिक्षेत्राणीतिक्वचिदवयवेदिदा  
 दिरिति॥ तत्रैहादिशब्दस्यविवक्षितम्॥ प्राथम्यार्थोवेदितव्यः॥ आदौभवमाद्यंकिंप्र  
 नस्तन्मतिः॥ शुभताग्रहणमप्रथमतत्वाच्छतस्यग्रहणमप्राप्तौनित्युक्तम्॥ अप्रथमत्यान  
 हिस्तत्रेश्रुतंप्रथमं॥ उत्तरांपेक्षयादित्वमितिचेन्नतिप्रसंगात्तस्यान्मते॥ अत्रवध्याद्यु  
 त्तरमपेक्ष्यश्रुतस्यादित्वमिति तन्न॥ किंकारणमतिप्रसंगदुत्तरमपेक्ष्ययथादि  
 त्वेकल्प्यतेकेवलंबुदस्यसर्वस्यादित्वंप्रामोनिद्वित्वनिर्द्देशादितिचेन्नतदवस्थत्वा  
 त्स्यदेतद्वित्वनिर्द्देशेनसर्वग्रहणंभवति॥ अतोनातिप्रसंगइतितन्नकिंकारणोत्त  
 दवस्थत्वादिवमप्यतिप्रसंगएवभवतिकयोर्द्वयोर्ग्रहणमिति नवाप्रत्यासन्नैः॥ श्रु  
 तंग्रहणंनवाएवदोषः॥ किंकारणंप्रत्यासन्नैः॥ श्रुतग्रहणंभवतिद्वित्वनिर्द्देशाद्  
 क्षमाणोयदाद्यस्यप्रत्यासन्नंनदेवगृह्यतेतत्स्यहिंसामीय्यादौपञ्चारिकंप्राथम्यम  
 स्तीति तथासामीर्थंश्रुतेरर्थाच्च॥ उपात्ताउपात्तपरप्राधान्यादवगमः॥ परोक्षंउ  
 पात्तानीन्द्रियाणिमनश्चातुपात्तंप्रकाशोपदेशादितत्प्राधान्यादवगमः॥ परोक्षं

उपात्तानीं द्वियारिगमनञ्चातुपात्तं प्रकाशोपदेशादितत्त्वाधान्यादवगमः परेक्षं-  
यथागतिशक्त्यापितस्यापि स्वयमेव गंतुमसमर्थस्य यथा हावलं वनप्राधान्यं गमनं  
तथामतिशुभ्रावराक्षयोपशमिमसति स्वभावस्यात्मनः स्वयमेवार्थानुपलब्धु  
मसमर्थस्य पूर्वोक्तप्रत्ययप्रधानं ज्ञानं परायतत्त्वान्तदुभयं परेक्षमित्युच्यते अ  
तएव प्रमाणाभावात्तदुपात्तं नः अत्रान्येऽप्युपात्तं नैति परेक्षं प्रमाणं न भवति  
प्रमीयते नैति हि प्रमाणां न च परेक्षेण किं चित्प्रमीयते परेक्षत्वादेवेति सोऽप्य  
लेमः कुतः अतएव यस्मात्परयत्तं परेक्षमित्युच्यते नानवबोध इति अभिहि  
तत्तद्वरात्परेक्षादितरस्य सर्वस्य प्रत्यक्षत्वप्रतिपादनार्थमाह ॥ प्रत्यक्षानुभूत्य  
॥ अन्यत्र विधेयप्रत्यक्षमित्युच्यते किमिदं प्रत्यक्षं नाम इदं द्वियानिं द्वियानपेक्ष  
मतीतव्याभिचारं साकारग्रहणं प्रत्यक्षं इदं द्वियारिचक्षुःपदीनिर्पचानीं द्वियं मनः  
नेष्वपेक्षायस्पनविद्यते अतस्मिन्नादिति ज्ञानं व्याभिचारः सोतीतो स्यात्कारेविक  
ल्पः यत्सहाकारेण वर्तते तत्प्रत्यक्षमित्युच्यते इदं द्वियानिं द्वियानपेक्षमिति विप्रो

वरंमतिश्रुतनिवृत्त्यर्थं श्रुतीतत्त्व्यभिचारमित्येतद्विभंगश्रुतनिवृत्त्यर्थं तद्विमित्या  
 दर्शनीदयां ह्यभिचरतीति साकारग्रहणमित्येतद्वधिकेवलदर्शनव्युत्पत्त्यर्थं  
 मनाकारं हितदिति किं गतमेतदित्यतस्तत्रेणाहोऽर्थिदेवं वक्तव्यमिति गतं प्रतिप  
 न्नेकथमिति चेदुच्यते अक्षं प्रति नियतमिति परपेक्षानिवृत्तिः अक्षोतिव्या  
 न्नोति जानातीति अक्षश्चात्मा प्रासक्षयोपशमः प्रक्षीणाचरणो वातमेव प्रपति  
 नियतं प्रत्यक्षमिति विग्रहात् परपेक्षानिवृत्तिः कृता भवति अधिकारदनाकार  
 व्यभिचारव्यवसासः अधि कृतमेतत्तत्त्वज्ञानं सम्यगिति चततो नाकारस्य दर्शनस्य  
 भिचारिणे ज्ञानस्य च व्युत्पत्त्यर्थः कृतो भवति करणात् परयेग्रहणाभाव इति चेन्न ह्यष्ट  
 स्वादी सवत्तस्यादेतत् करणात् परयेत्यग्रहणं न प्राप्नोति न ह्युत्पत्त्यर्थस्य कस्यचिद्वा  
 नं ह्यष्टमिति तन्तत्किं कारणं ह्यष्टत्वात् कथमीशवद्यथा रथस्य कर्त्ता अनीशः उपक  
 रणापेक्षो रथं करोति स तत्तदभावेन शक्नोत्यः पुनरीशस्तयो विप्रो यात्यपि प्राप्नोति  
 विप्रेशः स बाह्योपकरणं गणनपेक्षः स्वशर्त्तैरेव रथं निवर्त्तयन् प्रपतीतस्तथा

कर्मलीमसः आत्माश्चायोपशमिर्केन्द्रियानीन्द्रियप्रकाशाद्युपकरणपेक्षार्थसंवेत्ति

कोविशेषः॥ आनदशीनस्वभावत्वाच्चभास्वरदिवद्वाथाभास्वरदयः प्रकाशास्वभा  
वत्वात्प्रकाशांशगतनपेक्षां प्रकाशप्रणयार्थस्वकाशयेंतितथाऽनदशीनस्वभावत्वा  
त्मानदावरणाश्चायोपशमशेषेति स्वशान्तेपेक्षार्थानाविव्यकरोतीति सिद्धं इन्द्रियमि  
तेशानप्रत्यक्षं तद्विपरीतं यरोक्षमित्यविसंवादिलक्षणागमिति चेन्नामसंप्रत्यक्षा

स्यान्मतमिन्द्रियव्यापारजनितं शानं प्रत्यक्षं व्यतीतिंन्द्रियविवयव्या  
त्येतदविसंवादिलक्षणां तथा चोक्तं प्रत्यक्षं कल्पनापोढनामजा

त्वादक्षैरुतद्यपदिश्यते इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्ने  
आनमव्यपदेशप्रत्यव्याभिचारिव्यवसायात्मकज्ञातमेन्द्रियमनोर्थासंनिकर्षोद्य  
न्निष्पद्यतेतदन्यद्वात्रादिहृत्तिः॥ प्रत्यक्षं सत्त्वत्संप्रयोगेगुणरूपस्येन्द्रियाणांबुद्धि  
जन्मतत्प्रत्यक्षमिति च सर्वैरस्युपगम्यतेऽतएव तद्व्यवसायमविसंवादिनेऽप्येत



व्यमितितन्त्रकिंकारणं आत्मस्य प्रत्यक्षभावप्रसंगात् ॥ यंदीद्वियनिमित्तमेव ज्ञानं  
प्रत्यक्षमिष्यते ॥ एवं सत्यात्मस्य प्रत्यक्षज्ञानं न स्यात् ॥ न हितस्यैद्वियपूर्वच्छीघ्रिग  
मोयतस्यापि कारणपूर्वकमेव ज्ञानं कल्पते ॥ तस्यासर्वज्ञत्वं प्रस्तादुक्तं ॥ आगमा  
दिति चेन्न तस्य प्रत्यक्षज्ञानपूर्वकत्वात् ॥ स्यादेतत्तादात्म्यं द्वियार्थीघ्रिगमेव्याहत  
शक्तेः सर्वार्थविवोधज्ञानं किंकारणं तस्मिन् प्रत्यक्षज्ञानपूर्वकत्वादात्तेन हि क्षी  
णोदोषेण प्रत्यक्षज्ञानेन प्रणीत आगमो भवति न सर्वः ॥ यदि सर्वः स्यादवशेषः स्या  
त्सच नास्तीत्यागमस्य प्रामाण्याभावः ॥ अपीरुषेयादिति चेन्न तदसिद्धेः ॥ स्यादेत  
दपीरुषेय आगमोस्ति ज्ञानादिनिधनः ॥ अत्यंतपरोक्षे ख्यर्थे ब्रह्मप्रतिहतगतिस्तत्तः  
सर्वार्थीघ्रिगमज्ञानं किंकारणं तदसिद्धेः ॥ न च कश्चिदगमो पीरुषेयः ॥ सिद्धोस्ति  
हि सादिविधायिनः ॥ प्रामाण्यासिद्धेः ॥ अतो द्वियं योगिप्रत्यक्षमिति चेन्नार्थभावात् ॥ स्या  
त्तं योगिनोतीद्वियं प्रत्यक्षं ज्ञानमस्ति ॥ आगमविकल्पात्तीतं तेनासी ॥ सर्वानर्थान् प्रत्य  
क्षं वेत्ति ॥ उक्तं च ॥ योगिनोऽरुनिर्दृष्टाद्यतिभिन्नार्थमात्रमवबुद्धतिस्तन्त्रकिंकारणं ॥ अ

र्थाभावादक्षमंक्षं प्रतिवर्त्तते ॥ इति प्रत्यक्षं न चायमर्थो योगिनिविद्यते ॥ अक्षमाभावादप्यवा  
 नर्सेति सर्वभावाः ॥ स्वपरेभ्य हेतुर्हेतुभ्य उपत्यस्य द्यभावात्सामान्यविशेषयोश्चैकानेक  
 योर्द्वैत्यसंभवादौ विशेषपत्तेरतौ र्थाभावात्निर्गलं वनं योगिनो आनं कथं स्यात्परिकलित  
 लनानर्सेति भावानिर्विकल्पात्मना संतीति चायुक्तं न दधिगमोपायाभावान्तहिनिर्विक  
 ल्पो र्थी स्तितद्विषयं आनं चेति प्रतिपादयितुं शक्यं लक्षणाभावात्तदंभावाच्च न सम्यग्योगि  
 नोभावाच्च न हि कश्चिन्नत्यपरिकल्पिता योगी विद्यते विशेषलक्षणा विरहात् सर्वविर  
 हाच्च निर्बीरणप्राप्ती तत्रैतस्यान्निर्बीरणं हि विधं सोपधिविशेषानिरुपधिविशेषं चेति  
 तत्र सोपधिविशेषे निर्वोरो बोद्धास्ती तत्रापि यथावा ह्यस्याभावः ॥ कल्पते ॥ नैस्तथा  
 भ्यंतरस्यापीति ॥ बोद्धुरभावशययोगजधर्मी नुग्रहादात्माकरणविरहितोऽयं वेतीति चे  
 न्न तस्य निः ॥ क्रियस्य नित्यस्य सततस्य क्रिया तदनुग्रहविकाराभावात्तल्लक्षणा नु  
 पपत्तिश्च स्ववचनव्याघातान्नस्य प्रत्यक्षस्योक्तं लक्षणमयिनोपपद्यते ॥ कुतः ॥ स्व  
 वचनव्याघातान्दन्त्यापि हि कश्चिन्निविहितान्येव शेषप्रमाणलक्षणा नितततस्तत्र नोभा

नितरं प्रप्रतिविधानादरः॥ किं नु तत्प्रमाणं लक्षणागुणसंभावनातिरस्कारार्थं किं चिद्वा  
प्रियामहेयदुर्लभकल्पनापोहं प्रत्यक्षमिति कल्पना हि जातिद्वयगुणाक्रियापरिभाषा  
कृते वा बुद्धिद्विकल्पस्त्विति पोहं कल्पनापोहं किं तत्सर्वथा कल्पनापोहो - मुता हो क  
यं चिदित्येव सर्वथा स्ति प्रमाणोऽज्ञानं कल्पनापोहमित्येवमादिकल्पनाभ्यो यपोह  
मित्यस्यादिवचनव्याघातः॥ अथास्यादिकल्पनाभ्यो न पोहमिष्यते॥ सर्वथा कल्प  
नापोहमिति वचनव्याघातः॥ अथ कथं चिच्चल्यनापोहमेकं तवा दत्यागत्य नरपि  
स्वपि स्ववचनव्याघात एव॥ अथ मते॥ नास्माकमेकं ततः कल्पनापोहमेवेति किम  
र्थं तर्हि विशेषणं परमतापेक्षं विशेषणं परमते हि नाम जात्योदिभेदोपचारकल्प  
ना प्रोक्ता॥ ततोपोहं न खविकल्पादिति॥ दुर्लभं च॥ सवितर्कविचारगहिर्न च विज्ञानधा  
तवः॥ निरूपणानुसरणविकल्पनविकल्पकादिति॥ अत्रोच्यते॥ आलंबनेऽप्रपेक्षा  
वितर्कस्तत्रैवावृत्तमर्थी शनं विचारस्तस्य नामादिभिः॥ अकल्पनानि रूपणं पूर्वावृत्त  
तानुसरणविकल्पनमनुसरणमित्यनेधर्माः॥ क्षणमात्रावस्थाने च ध्वनिविषयवि

ज्ञानेनिरन्ययेषु नोपपद्यन्ते युगपदुत्पत्तेरनवस्थानाच्चातो ग्राह्यग्रहराभावाभाव  
 श्वस्यात्सर्वेतरगोविद्याशावत् क्रमद्वन्तिलेचनेषां स्वार्थाभावप्रसंगश्चेति संज्ञाना  
 द्यपेक्षयान्तदुपपत्तिरिति चेन्न तत्परीक्षाक्षमत्वादतः सर्वस्मिन्नसति विकल्पेऽयं  
 विकल्पो रूप्येनास्तीति विज्ञानस्य विवेकानोपपद्यन्ते सर्वविकल्पविरहाच्च नास्ति  
 त्वमेवास्य स्यात् अतुल्यस्य रणाय भ्युपगमे च एकस्यानेकक्षरावर्तिना वस्तुनो स्ति-  
 त्वं सिद्धमनुसरणादि हि स्वयमनुभूतस्वार्थस्य दृष्टं नानुभूतस्य नान्यनुभूतस्येति  
 तथा मानसमपि प्रत्यक्षं नोपपद्यते अपि च खरागामनेतरातीतं विज्ञानं यद्वितन्म  
 न इति अतीतमसत्कथं विज्ञानस्य कारणं स्यात् अथ पूर्वोत्तरनाशोत्पत्त्योर्युग  
 पद्वृत्ते कार्यकारणभावाः कल्प्यन्ते भिन्नसंज्ञानयोरपि विनश्यदुत्पन्नमानयोः का  
 र्यकारणभावाः स्यादेकसंज्ञाने प्रत्यक्षं नुमाद्युपगमे प्रवृत्तिश्चाहानिम्बस्यादपूर्वाधि  
 गमलक्षराणानुपपत्तिश्च सर्वस्य ज्ञानस्य प्रमाणात्त्वोपपत्तेरपूर्वाधिगमलक्षराणाम्  
 प्राणमित्येतच्च नोपपद्यति कुतः सर्वस्य ज्ञानस्य प्रमाणात्त्वोपपत्तेः प्रमीयते नेने

निप्रमाणो सर्वेश च ज्ञानेन प्रमीयते यथा च कारे वा स्थितानामुत्पत्त्यनंतरं प्रकाशः प्र  
दीपः । उत्तरकालमपि न तं व्यपदेशं जहाति तदवस्थानकारणत्वादेवं ज्ञानमुत्पत्त्यनं  
तरं घटादीनामवभासकं भूत्वा प्रमाणस्य मनुभूयोत्तरकालमपि न तं व्यपदेशं त्यजति  
तदर्थत्वात् । अथ मत्तं क्षणोक्षणेऽन्यएव प्रदीपः । अत्र पूर्वमेव प्रकाशकस्य मवलेवं  
इति । एवं सति ज्ञानमपि तादृगेवेति क्षणोन्यत्वेोपपत्तेरपूर्वोधिगमलक्षणमविशि  
ष्टमिति । तत्र यदुक्तं स्मृतीष्ठाद्देवादिवत्सर्वोधिगतविषयत्वात् पुनः । पुनरपि विधा  
ने ज्ञानं प्रमाणमिति तद्व्याहन्यते । स्वसंविदिति फलानुपपत्तिश्चार्थोत्तरत्वोभावात्प्रमा  
णं लोके फलवदुपलब्धं । अस्मिन् च प्रमाणास्य केनचित्फलेन भवितव्यमिति । कश्चि  
दाह । ह्यभासं हि ज्ञानमुत्पद्यते । स्वाभासे विषयभासं च । तस्योभयभासस्य यत्सर्वे  
दनंतत्फलमिति । तन्नोपपद्यते । कुतः । अर्थोत्तरत्वाभावाद्द्वीके प्रमाणात्फलमर्थो  
त्तरभूतमुपलभ्यते । तद्यथा च्छेदकेन व्यच्छेदनसंनिधाने द्वेधीभावः । फलं न च तथा  
स्वसंवेदनमर्थोत्तरभूतमस्ति तस्मादस्य फलत्वं नोपपद्यते । सत्यमेव मेतत्तत्तत्तएव

तस्मिन्नधिगमरूपे फले सव्यापारप्रतीततामुपाधाय प्रमारीपचारइति प्रमारीप  
 चारनुपपत्तिर्मुख्याभावासति मुख्ये लोके उपचारे दृश्यते यथा सति सिद्धे विप्रिय  
 तिर्यग्गतिपंचेन्द्रियजातिनखदंष्ट्रामसलोपभासुखपिलनयनतारुकाद्यवयववि  
 शिष्टे अन्यत्र कौटोद्योगासाधर्म्या त्सिंहेपचारः॥ क्रियते न च तथेह मुख्यं  
 प्रमारागमसितदभावात्फले प्रमारीपचारे न युज्यते॥ आकारभेदाद्देह इति चेन्न  
 एकोतवादत्यागात् स्यादेतद्वाहकविषयाभाससंविनिशक्तिरन्यकारभेदात्प्रमा  
 राप्रमियफलकल्पनाभेदइति तन्न किं कारणो एकोतवादत्यागादेकमनेकाकारमि  
 त्येतद्विर्भेददर्शनं तत्तत्तथैकोतवादेऽयुज्यते यदि हेवमभ्युपम्येत द्रव्ये कोपरितोयः  
 रूपार्थमेकालम्बकं मेकं परमाणुद्रव्यं आनाद्यनेकार्थमद्रव्यमिति॥ अथ द्रव्यसिद्धिर्म  
 भ्रूदिति आकारएव न आनमिति कल्प्यते एवं सति कस्य ते आकारइति ते वा मय्य  
 भावः॥ स्यात्किंच ते वा भाकाराणां योगपथे न बाउत्पत्तिः॥ स्यात्क्रमेण वा॥ यदि यो  
 गपथे न हेतुहेतुमद्भावो विरुध्यते अथ क्रमेण क्षणिकस्य विज्ञानस्याकाराणां

कथं क्रमः। यदि स्यादधिगमश्चात्र न भावात्तरमिति व्याहन्यते। अपि च वा ह्यस्य वि  
शेषस्याभार्वतरेण कारत्रयकल्पनायाः प्रमाणाभासो नोपपद्यते। अतरेण  
कारभेदादसद्वस्तुमसदिति कल्पयति तत्प्रमाणाभासमसदेवेति यत्प्रतिपद्यते  
तत्प्रमाणाभित्यसि विशेषइति चेत्प्रमेयद्वयव्यवस्थापितप्रमाणाद्वयकल्पनाव्या  
घातः। खलक्षणाविषयं हि प्रत्यक्षं सामान्यलक्षणाविषयमनुमानं खलक्षणाभिसा  
धारणो धर्मः। विकल्पातीतत्वादिदंतदित्यव्यपदेशः। तद्विपरीतं सामान्यलक्षणा  
मिति सर्वस्यासत्त्वं किं कृतोऽयं विशेषः। असत्त्वं हि न खलतो भिद्यते सर्वे धिभेदाशयाद्देहः  
घटस्यासत्त्वं पटस्यासत्त्वं मिति तेषां घटादीनां सर्वो धिनामभावे तद्विशेषाभाव इति स्या  
न्मानं स्वात्यन्तानोरन्तवृद्धिरिष्टमेवाप्रतर्कितमुपस्थितमन एव सर्वे विज्ञानाभिधा  
नमयथार्थे परिक्ल्पितार्थत्वा निर्विकल्पार्थगोचरमात्मीयमेव विज्ञानं प्रमाणाभि  
ति। उक्तं च। शास्त्रेषु प्रक्रियाभेदे रविद्येवोपवर्पते। अनागमविकल्पा हि स्वयं विद्या  
प्रवर्तते इति। एवञ्चानुपपन्नंतदधिगमोपायाभावाद्भुक्तं च। अत्यक्षबुद्धिः क्रम

नयन्नतल्लिङ्गगम्येनतदर्थे लिङ्गेवाचो नवात्तद्विषयेरायोगः कृततद्गतिः कष्टमष्ट  
 एवतस्ते इत्याहितोभयप्रकारस्यप्रमाणस्यादिप्रकारविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ मनि-  
 ष्टतिः संज्ञा चिन्ताभिनेवोद्यद्व्यनभिनिर् ॥ इतिशब्दस्यानेकार्थ्यसंभवेविवक्षाव  
 शादाद्यर्थसंप्रत्ययः इतिशब्दोनेकार्थ्यः संभविति क्वचिद्वेत्तवर्त्तते हंतीतिपलाप  
 तवर्त्ततीतिधावति क्वचिदेवमित्यर्थवर्त्तते इतिस्मृत्पाध्यायः कथयति एवम्स  
 इतिगम्यते क्वचित्प्रकारेवर्त्ततेयथागौरश्चः शुक्लोनीलश्चरति लवतेजिनदत्तेदे  
 वदत्तइति एवं प्रकार इत्यर्थः क्वचिद्व्यवस्थायोवर्त्ततेयथाहलितिकसेतान्मेइति  
 क्वचिदृशीविपर्यासिवर्त्ततेयथागौरित्ययमाहुर्गौरितिजानीतइति क्वचित्समाप्तेव

मितिद्वितीयमाहिकमिति क्वचिच्छब्दप्रादुर्भाववर्त्ततेइतिश्री  
 हन्तमिति सिद्धसेनमिति तत्रैहविवक्षावशादादिशब्दार्थोविदितव्यः मतिरस्यतिसंज्ञा  
 चिन्तोभिनिवोधादय इत्यर्थः केपुनस्तेष्वतिभावुद्धपल्लव्यादयः प्रकारेवाएवंप्र  
 कारइति कथमेवोपशब्दानामनर्थीतिरत्वंमतिज्ञानावरणाक्षयोपशमनिमित्तायो



द्विविधयत्वादनर्थीतरत्वं स्तुतिवशनादेतेषां मत्प्रादीनां प्राब्दानो मतिज्ञानावरणाक्षयो  
पशमनिमित्तायामर्थोपलब्धौ च तेन रत्नार्थीतरत्वं वेदितव्यं कथं पुनर्मनने मत्प्रात इति  
वामतिद्रुत्येवमाद्यर्थविषयाणामेवमनर्थीतरत्वं मित्यत आह स्तुतिवशनादिति यथा  
गच्छतीति गौरित्येव गीकृतमपि गमनेन प्राब्दवृत्तिनियमकारणं स्तुतिवशनात्कचिदेववर्त्त  
नेन प्रथामत्यादयः ॥ प्राब्दाव्युत्पत्तिकर्मणि सत्यप्यर्थीयेणाभेदे कचिदेववर्त्तनेति द्रुत्यन  
र्थीतरत्त्वमवसीयते प्राब्दभेदादर्थभेदो गवाश्वदिवदिति चेन्नातः संशयात् स्यादेतन्म  
त्यादीनां प्राब्दानां परस्परतौ र्थीतरत्त्वमस्ति कुतः ॥ प्राब्दभेदाद्गवाश्वदिवदिति तन्त  
किं कारणमतः ॥ संशयाद्यतएव मत्प्रादीनां प्राब्दभेदादन्यत्वमाह भवानतएव संशयः  
कथमिह प्रादिवद्यथेन्द्रशक्रपुलस्त्यदि प्राब्दभेदेपिनार्थभेदस्तथा मत्प्रादि प्राब्दभेदेप्य  
र्थभेद इति ॥ नाहियतएवं संशयस्ततएव निन्तयः ॥ किंच प्राब्दभेदेप्यर्थैकत्वप्रसंगा  
द्यस्य प्राब्दभेदार्थभेदे हेतुश्रितिमतेन तस्य वागादिनवार्थेषु गोशब्दाभेददर्शनाद्वागाद्य  
र्थीनामेकत्वमस्तु अथ तेन तदिष्टं न तर्हि प्राब्दभेदो न्यत्वस्य हेतुः ॥ किंच आदिशब्द

चनाद्यथेक्षदीनोमिकद्रव्यपर्यायादेशात्स्यादेकत्वेप्रतिनियतपर्यायाधीनामिकद्रव्यपर्याया  
न्यत्वेइदनादिद्वेः शकनाच्छुक्रः॥ प्रक्षीरणापुंरंदरइतितयामत्यादीनमिकद्रव्यपर्याया  
देशात्स्यादेकत्वेप्रतिनियतार्थपर्यायेसाच्चस्यान्वानात्वे॥ मननंमतिः स्मरणंस्मृतिः  
संज्ञानंसेज्ञाचिंतनेर्चिंता॥ अभिमिरुत्वेननियतंवीचनमभिवोचइति पर्यायशब्दोल  
क्षणंनेतिचेन्न॥ ततो नन्यत्वात्॥ स्यान्मर्तमत्यादयश्चभिवोचयपर्यायशब्दानामिनि  
वोचस्पलक्षणमनुष्यादिवद्यथामनुष्यमर्त्यमनुजमानवादयः पर्यायशब्दाः म  
नुष्यस्पलक्षणमभवंतीति तन्मर्तिकारणं ततो नन्यत्वादिह पर्यायिरोगानन्यपर्याय  
शब्दः॥ सलक्षणं कथमोहसाम्निवद्यथा पर्यायशब्दः॥ ऊहमर्तनेः पर्यायिरोगानन्यत्वा  
दनेहोक्षणं भवति तथा पर्यायशब्दमत्यादयः॥ आभिवोचिक्क्षानपर्यायिरोगान  
न्यत्वेनाभिनिवोचस्पलक्षणं॥ अथवा ततो नन्यत्वात् यथामनुष्यमर्त्यमनुजमानवा  
दयः॥ असाधारणत्वादप्यद्यदादिह व्यासंवेधि नोमनुष्यादनन्यत्वात् तत्स्पलक्षणं॥  
अन्यथा हिमनुष्यादिपर्यायालक्षणात्मानमनुष्यभावो भवेद्यतो नमनुष्यादिलक्षण

व्यतिरेकेण स्यान्मह्यक्षणा मस्तीति न चाभावाद् द्रव्योत्तः ॥ पर्यायशब्दो लक्षणे ॥ तद्याम  
तिस्मृत्यादयः ॥ अस्माधारणात्वादयश्चानासंभविनः ॥ अभिनिवोधादनन्यत्वान्न स्य  
क्षणमित्यत्र पर्यायशब्दो लक्षणे कस्माद्भूत्वा प्रत्यागतलक्षणाग्रहणात्कथमगुह्य  
वद्यथाग्निरिति गत्वाज्ञात्वा बुद्धिरुह्य पर्यायशब्दं गच्छति कोयमग्निर्ये उह्य  
इति उह्य इति चत्वा बुद्धिः ॥ प्रत्यागच्छति कोयमुह्यः ॥ यो ग्निरिति तथा मतिरिति गत्वा बु  
द्धिः ॥ स्मृतिं गच्छति कामतिर्यो स्मृतिरिति न ततः स्मृतिरिति गत्वा बुद्धिः ॥ प्रत्यागच्छति का  
तिर्यो मतिरिति एव मुत्तरेष्वपि तस्माद्भूत्वा प्रत्यागत्तलक्षणाग्रहणात्पर्यायः पर्याय  
शब्दो लक्षणा मिति ॥ किंच पर्यायर्हो विद्यया दग्निवद्यथागेन एव भूत उह्य पर्यायि लक्ष  
णेन धूम एव स्यवा ह्ये धन निमित्तत्वे कादाचिक्त्वान्तथा अभ्यन्तरे मत्यादि पर्याय आ  
त्मभूतत्वा ह्यक्षणेनानात्मभूतो वा ह्यो मत्यादिशब्दः ॥ प्रहृतः ॥ तत्प्रत्यायन समर्थस्त  
स्यवा ह्ये कर्ण एव योग निमित्तत्वादिति कर्णस्य वाभिधेयार्थत्वा दृश्यवा इति करणे  
यमभिधेयार्थः ॥ प्रपुज्यते मतिः स्मृतिः संज्ञा चिंताभिनिवो धं इति यो र्यो भिधीयते

तन्मत्तिज्ञानमिति ततो लक्षणत्वमुपपद्यते। श्रुतादीनामेतैरेनाभिधायमानह्येतेर्मत्त्योदिभिः  
 श्रुतादीन्यभिधीयन्ते। वक्ष्यमाणलक्षणसद्भावाच्चक्रतादीनांहिलक्षणो वक्ष्यते तत्तस्तेषा-  
 मत्यप्रसंगः। यदैवं लक्षणं मत्तिज्ञानमवधियते। अथा स्यात्प्रामाण्ये किं निमित्तमित्यतश्च  
 ह। ततो हि द्रव्यानि। द्रव्यनिमित्तं। अथवा आत्मप्रसावा विशेषात्सर्वज्ञानानामेकत्व-  
 प्रसंगे निमित्तमेवान्नानात्वेऽपि पिपादयिषन्नवीति सत्यय्यमुष्मिन्नविशेषे यथक्-  
 मेयामवेमः। कुतः। यस्मान्नादिन्द्रियानि द्रव्यनिमित्तमिति किमिदं द्वियं नाम द्विद्रिय-  
 स्यात्स नोर्थोपलब्धिर्लिंगमिन्द्रियोऽद्वैत्तमात्मतस्य कर्ममलीमसस्य स्वयमर्थग्रहीतु-  
 मर्थस्पर्थाप्यपलभनेयद्विगंतदिन्द्रियमित्युच्यते। अथ किं मिदं मनिन्द्रियमः निद्रियं  
 मनो नुदरावत्। मनोतः करणमनिन्द्रियमित्युच्यते। कथमिन्द्रियप्रतिषेधेन मनो उच्य-  
 ते यथायमवात्सरा इत्युक्ते वात्सरात्त्वगहिते कस्मिंश्चित्संघतययो भवति। तथा इन्द्रलि-  
 गविरहिते न्यस्मिन्ननिन्द्रियमिति संघतयः स्यात्तन्निद्रिलिंग एव मनसि नैव दोषः इ-  
 षत्सन्निषेधात्। कथमनुदरावद्यथानुदरावकन्या इति नास्याऽदरनविद्यते किंतु गर्भ-

भारी हूहनसमर्थीदराभावादनुरागनिर्द्वयमिति नास्येन्द्रियत्वाभावः॥ किंतु च  
क्षुरादिवत्प्रतिनियतदेशविषयावस्थानाभावादर्निर्द्वियमनइत्युच्यते॥ अतरेणेत  
त्करणमिन्द्रियानपेक्षत्वात् नास्येन्द्रियेष्वपेक्षास्तीतीन्द्रियानपेक्षंनस्यस्पृगादेशवि  
चारखविचाम्प्रवृत्तौ इन्द्रियापेक्षास्ति ततोतरेणेतत्करणमिति चेन्नोत्तरार्थत्वात्  
वष्टभ्ययदुत्पद्यते तन्मतिज्ञानोत्तरादित्यग्रहणामनंतरत्वादिति चेन्नोत्तरार्थत्वात्  
स्यादेतन्मतिज्ञानस्यानंतरत्वाद्नेनाभिसंबंधोभवतीति तदित्येतद्ग्रहणामनर्थकमि  
तितन्नाकिंकारणमुत्तरार्थत्वादुत्तरार्थे ह्येतत्॥ इतरथा ह्यवग्रहेहावापधारणा  
मतिज्ञानभेदादिति विज्ञानुमशक्यास्तद्ग्रहणोपुनः॥ क्रियमाणोतन्मतिज्ञानमवग्र  
हादयइति संबंधः॥ सुगमोभवति॥ यदेतस्मिन्निमित्तद्वयसंनिधाने सत्यात्मला  
भेदप्रत्यागर्णो॥ अनिवार्योतभेदमिति तद्वेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ अत्र न ग्रहहे ह्येवमि  
रणा॥ विषयविषयिसन्निपातसमनंतरमाद्यग्रहणामवग्रहः॥ विषयविषयिस  
न्निपातेदर्शनेभवति तदनंतमर्थस्पृग्रहणामवग्रहः॥ अवग्रहहीतिऽर्थेतद्विशेषा

कांक्षरामीहायथापुरुषद्रत्यवगृहीतस्त्यभाषावयोरूपादिविशेषैराकांक्षरामी  
 हाविशेषयानिर्ज्ञानाद्याथात्म्यावगमनमंवायः॥ भाषादिविशेषनिर्ज्ञानात्तस्यया  
 थात्म्येनाद्यामनमवायः॥ दाक्षिणात्योयंयुवाजौरद्वन्तिवानिन्नीताथीविस्मृतिर्द्वौ  
 रणाभाषावयोरूपादिविशेषैर्यथात्म्येननिनी॥ तस्यपुरुषस्योत्तरकालेसरवा  
 यमित्यविस्मरणंयतोभवतिसाधारणात्तएतेमत्तिज्ञानभेदाः॥ अत्राहद्रदमात्र  
 प्रव्येकिंकृतमेषामुच्यते॥ अत्रवगृहादीनामांउपपूर्वमुत्पत्तिक्रमापेक्षेअवग्र  
 हप्रवर्कत्वादितरेषामादावावग्रहः॥ क्रियतेतर्धेतरेष्वपियोज्येअत्राह॥ अवग्र  
 हेहयोरप्रमाणंपतत्सद्भावेपिसंशयदर्शनाच्चक्षुर्वद्यथाचक्षुधिननिर्सीयः॥ सत्ये  
 वतस्मिर्त्किंमयेस्थाणुराहोअित्युरुषइतिसेंशयदर्शनात्तथावग्रहेपिसत्तिननि  
 र्सीयईहादर्शनादीहायांचननिर्सीयः॥ यतोनिर्न्याथमीहानत्वीहेवनिर्न्यः॥ य  
 श्वनिर्न्योनभवतिसंशयः॥ आतीयद्रत्यप्रमाणमनयोरिति वग्रहवचनाद्यत  
 नुक्तः॥ पुरुषोयमितिअवग्रहस्तस्यभाषावयोरूपादिविशेषैराकांक्षरामीहेति

निःसंशयस्त्वप्रतिपत्तिरेवेति तन्न किं कारणं संशयानतिवृत्तेः । कथमालोचनवद्यथोद्बो  
 धालोचने किमयमद्बुद्धिर्यः । स्थाणुरुत्तपुरुष इति संशयानतिवृत्तिरुत्तयोद्बोध्यमर्थ इ  
 त्यवग्रहे ईहाद्यपेक्षत्वात्संशयानतिवृत्तिरुच्यते । लक्षणभेदादन्यत्वमग्निजलवद्यथा  
 ग्निजलयोर्देहनप्रकाशनादिद्रवत्वाग्निहनादिप्रतिनियमलक्षणभेदादन्यत्वं तथाव  
 ग्रहसंशययोर्देहाक्षराभेदादन्यत्वं कोऽसीलक्षणभेद उच्यते । अनेकाथी निश्चिन्तापथ्य  
 दासात्मकः संशयस्तद्विपरीतो वग्रहः । स्थाणुपुरुषाद्यनेकाथीलंबनसंनिधानादने  
 काथीत्मकः । संशय एकपुरुषाद्यन्यमात्मकोऽवग्रहः । स्थाणुपुरुषाद्यनेकधर्मीनि  
 श्चिन्तात्मकः । संशयः यतो न स्थाणुधर्मात्युपुरुषधर्मोऽप्यनिश्चिनोति । अवग्रहस्तु उ  
 रुषाद्यन्यतमेकधर्मी निश्चयात्मकः । स्थाणुपुरुषोऽनेकधर्माप्युदासासात्मकः । सं  
 शयः । यतो न प्रतियोगितान स्थाणुपुरुषधर्मान्यदुदस्यति संशयः । अवग्रहस्तु उ  
 प्युदासात्मकः । स ह्यन्यो भवादीन्यव्यायान्यदुदस्य पुरुष इत्येकपर्याया लंबनः । संश  
 यस्तु ल्यत्वमप्युदासादिति चेन्न निर्व्यायसंशयस्य स्यादिति संशयस्तु ल्योवाग्र

हः कुतः अपर्युदासाद्यथासंशयः। स्थाणुपुरुषविशेषापर्युदासात्मकस्तथावन्न  
होपिपुरुषइतिभाषावयोरुपाद्यापर्युदासात्मकः। अतश्चेतदेवयदुत्तरकालेद्विशेषा  
र्थमीहामारभतइतितन्त्रकिंकारणानिर्नीयिविशेषात्संशयस्यसंशयोहिनिर्णीयवि  
शेषीनत्ववग्रहः। निरुद्धप्रतिज्ञादीहायान्तस्वसंगइतिचेन्नार्थानात्। स्वादेतद्यादिनि  
र्न्याविशेषोध्यवग्रहइतिनसंशयः। तन्वीहायानिर्णयविशेषात्संशयत्वप्रसंगइ  
ति। तन्त्रकिंकारणंअर्थानादंवगटत्सार्थंतिद्विशेषबलश्चार्थमर्थानामिहासंशयः  
पुनर्नार्थविशेषालंबनः संशयपूर्वकत्वाच्चासंशयोहिपूर्वप्रयत्नायतेर्द्वायाः। कथ  
मिहपुरुषमंवगटस्यकिमयदाक्षित्यउत्तउदीचइत्येवमाद्यप्रतिपत्तीसंशयः। एवंश  
ययितस्योत्तरकालेविशेषोपलिसंप्रनियतनमीहेतिसंशयादर्थोत्तरत्वंअतएव  
संशयावचनमर्थेष्टहीतिः। अतएवसूत्रेसंशयोनाक्तः कुतः अर्थेष्टहीतिसतिसंश  
येर्द्वायाः। प्रहृतिर्नीस्तीतिआहकिमयपापउत्तावाइयतिउभयथानदोषः अन्य  
तरवचनेन्यतरस्यार्थेष्टहीतत्वात्तयदानदाक्षिणात्योयमित्यपार्येत्यागेकरोति तदा



उदीच्य इति स्ववायोधिगमोर्थगृहीतः ॥ यदाचोदीच्य इत्यवायं करोति तदानदाक्षिणा  
त्योयमित्यपायोर्थगृहीतः कश्चिदाहयदुर्क्तं भवता विषयविसयि सन्निपाते दर्शने भ  
वति तदनेतरमवग्रह इति तदयुक्तमवेले क्षणान्न ह्यवग्रहाद्विलक्षणं दर्शनमस्ती  
त्यत्रोच्यते न वेले क्षणाय कथमिह च थ्वा च थ्दृष्टं निव रणवीर्योत्तराय थ्दयोपप्रा  
मो गोपयोगनामावर्थं भादविभा वित विशेष सामर्थ्येन किंचिदेतद्दृष्टिनिश्चा लो कनम  
नाकारं दर्शनेनमित्युच्यते वा लवद्यथा ज्ञातमात्रस्य वालस्य प्राप्यमिक्क उन्मेयो सावभा  
वितरूपद्रव्यविशेषालोचनादृष्टानं विवक्षितं तथा सर्वेषां ततो द्वित्रादिसमयभावि  
बन्धमेवे खुचं थ्दरवग्रहमिति ज्ञानावरणवीर्योत्तराय थ्दयोपप्रामो गोपोगनामावर्थं भा  
द्रूपमिदमिति विभावित विशेषोऽवग्रहः यत्प्रथमं समयोन्मेवित तस्य वालस्य दर्शनेन  
द्यद्यवग्रहजानीयत्वान्न ज्ञानमिष्टं तन्मिथ्या ज्ञानं वा स्यात्सम्पग्नानं वामिथ्या ज्ञान  
त्वेपि संशयविपर्यायनिध्यावसायात्मकं स्यात्तच्च न तावत्संशयविपर्यायात्मकं चाचेष्टि  
तस्य सम्पग्नानपूर्वकत्वात्प्राथमिकत्वाच्च तन्नास्तीति नवानध्यवसायस्वरूपं जात्येव

वदन्तवस्तुमात्राप्रतिपत्तेर्न सम्पञ्चानमर्थीकारणवर्तव्यभावात्किंच  
कारणानानात्वात्कार्यनानात्वसिद्धेः यथा मृतं तु कारणाभेदाद्दृढपटाकार्यभेदस्तथा  
दर्शनज्ञानावरणाक्षयोपशमकारणाभेदान्नकार्यदर्शनज्ञानभेदइति अस्ति प्राग  
वग्रहादृष्टिर्न ततः शुक्लकृष्णादिरूपविज्ञानसामर्थ्योपेतस्मात्तनः किं शुक्लं उत  
कृष्णमित्यादिविशेषाप्रतिपत्तेः संशययत्नतः शुक्लविशेषाकांक्षयाप्रतीहं नमीहा  
शुक्लमेवंदं न च्छन्नमित्यवायनमवायः अवेतस्याविस्मरणोच्चारणार्थं श्रोत्रा  
न्यस्यपियोज्यं तदावरणाकर्मक्षयोपशमविकल्पात्सत्येकमवग्रहादिज्ञाना

कथं ज्ञानावरणमूलप्रवृत्तये पंचोत्तरप्रवृत्तयस्तासामयुत्तरे  
विशेषाः संति ज्ञानावरणास्पोत्तरप्रवृत्तयः असंख्यया लोका इति वच  
ईहादीनाममतिज्ञानप्रसंगः कुतः परस्परकार्यत्वादवग्रहः कारण ईहाका  
हाकारणमवायः कार्यमवायः कारणोच्चारणकार्यं नचेहादीनामिति द्वयानि द्वि  
त्वमस्तीति नैव दोषः ईहादीनामिति द्वयानि मित्तत्वाभ्यतिज्ञानव्यपदेशः य

द्येवंश्रुतस्यापि प्राप्नोति इन्द्रियगृहीतं विषयत्वादीहादीनामिन्द्रियानिमित्तत्वमयु  
 पचर्यते न तु श्रुतस्यायं विधि रस्मिन्तस्यानिन्द्रियविषयत्वादिति श्रुतस्याप्रसंगः ॥ य  
 द्येवं चक्षुरिन्द्रियेहादिव्यपदेशाभाव इति चेन्नैन्द्रियशक्तिपरिणतस्पर्जीवस्य भावो द्वि  
 यत्वेन ह्यापारकार्यत्वादिन्द्रियभावपरिणतो हि जीवो भावो द्वियमिष्यते तस्य विषया  
 कारणपरिणामा ईहादय इति चक्षुरिन्द्रियेहादिव्यपदेश इति यद्भवेत्तत्र हादयो मतिश्चा  
 न प्रभवेदाउक्ताः ॥ ते ज्ञानावराणाश्च यो यशमनिमिताः केवो भवन्तीत्युच्यते ॥ बहु बह  
 विद्यादिव्या निबन्धना लुप्तता इति प्रयोगः ॥ संख्या वैपुल्यत्वाच्चिनो बहुशब्दस्य  
 ग्रहणमविशेषात् ॥ बहुशब्दो हि संख्यावाची वैपुल्यवाची च तस्योभयस्यापि ग्रहण  
 कस्मादविशेषात् संख्यायामेकः ॥ द्वौ बहुवदति वैपुल्ये बहुशब्दो नः ॥ बहुस्तप इति बहु  
 वग्रहाद्यभावः ॥ सत्यर्थवशावर्तित्वादिति चेन्न सर्वदेकप्रत्ययप्रसंगात् तस्यादेतत्प्रत्य  
 यवशावर्तिविज्ञानेनानेकमर्थग्रहीतुमलमन्तो च ह्यग्राहादीनामभाव इति ॥ तन्न किं  
 कारणं सर्वदेकप्रत्ययप्रसंगाद्यथारण्यत्वोक्त्यैकश्रिदेकमेव पुरुषमवलोकयन्ता

नेक इत्यवैति मिथ्या ज्ञानमन्यथा स्यादेकज्ञाने कबुद्धिर्यादि भवेत्तथा नगरवनस्कंधा-  
 वारवगाहि नोपितस्यैकप्रत्ययः॥ स्यात्सार्वकलिकः॥ अतः अज्ञानेकार्थि जाहि विज्ञा-  
 नस्यात्यंता संभवान्नगरवनस्कंधावारप्रत्ययनिवृत्तिर्ज्ञेता॥ संसाह्येकार्थनिवेशि-  
 न्यस्तस्माद्भोक्तुं संव्यवहारनिवृत्तिः॥ किंच नानात्वप्रत्ययाभावाद्यस्यैकार्थमेव नि-  
 यमाज्ञानं तस्य पूर्वज्ञाननिवृत्तावुत्तरज्ञानोत्पत्तिः॥ स्यादं निवृत्तौ वा उभयथा च दो-  
 षः॥ यदि पूर्वमुत्तरज्ञानोत्पत्तिकाले स्तियदुक्तमेकार्थमेकमनस्वादिति आदौ वि-  
 षः॥ यथैकं मनोनेकप्रत्ययपारंभकं तथैकप्रत्ययोनेकार्थी भविष्यति अनेक-

कालसंभवान्नन्वनेकार्थी पालश्चिरुपयस्यते तत्र यदभिमतं॥ मेवै-  
 कस्य ज्ञानमेकं चार्थमुपलभत इति अमुष्य व्याघातः॥ अथ पुनर्निवृत्तिं पूर्वस्मिन्  
 न ज्ञानोत्पत्तिः॥ प्रतिज्ञायते ननु सर्वार्थेकार्थमेव ज्ञानमित्यंता इदमस्मादन्यदित्ये-  
 व व्यावहारो न स्यादिति च सतस्मान्न किंचिदेतत्किंच अत्रापेक्षिकं संव्यवहारनिवृत्ते-  
 यस्यैकज्ञानमनेकार्थी विषयं न विद्यते तस्य मध्यमाद्यदेशिन्याद्युपपत्तुपलभत

हिमयद्दीर्घह्रस्वव्यवहारे विनिवर्तते तत्रावेक्षिको ह्यसीनचापेक्षाल्लिकिंच संशया  
 भावप्रसंगादकार्यविषयवर्तिनि विज्ञाने खारो पुरुषे वा प्राक्प्रत्ययजनमस्या न्नोभ  
 यो ॥ अतिज्ञातविशेषात्प्रत्ययदिष्ट्या गौ पुरुषाभावात्स्थानुवध्यापुत्रवत्संप्रशयाभा  
 वः ॥ स्यात्प्रत्ययपुरुषे तथास्थानुद्रव्यानेपेक्षत्वात्संशयो न स्यात् ॥ तत्पूर्ववन्तत्त्वभा  
 वः ॥ इष्टः ॥ अतो नैकार्थग्राहि विज्ञानकल्पनाश्रयसीति ॥ किंच ईप्सितनिष्पत्त्य  
 नियमा हि ज्ञानस्यैकार्थवले वित्वे चित्रकर्मणि ॥ निष्णातस्य चैत्रस्य पूर्णकलप्रामा  
 निखतः स्तक्रियाकलप्रवत्प्रकारग्रहणविज्ञानमेवादितरेत्तरविषयसंगमाभा  
 वादनेकविज्ञानोत्पादनिरोधक्रमे सत्यनियमेन निष्पत्तिः ॥ स्याद्दृष्टानुसानियमेन सा  
 चैकार्थग्राहिणो विज्ञाने विरुद्धते तस्मान्नानार्थोपि प्रत्ययो भूपेयः ॥ द्वित्रादिप्रत्य  
 याभावाच्चैकार्थविषयवर्तिनि विज्ञाने द्वाविमाविमेत्रय इति यादिप्रत्ययस्याभावः  
 यतो नैकं विज्ञानं द्वित्रयार्थानां ग्राहकमस्ति संतानसंस्कारकल्पनापोचविकल्पाज  
 यत्तिः ॥ संताने संस्कारे च कल्पमाने विकल्पार्थोऽनुपपत्तिरसंतीताने ॥ संस्कारश्च

ज्ञानजातीयोवास्यादज्ञानजातीयोवायद्यज्ञानजातीयः न ततः । किं चित्स्वयो ज  
नमस्ति ज्ञानजातीयत्वेऽपि एकार्थिग्राहित्वं स्यादनेकार्थिग्राहित्वं स्यादनेकार्थिग्राहि  
त्वं वा यद्येकार्थिग्राहित्वं दोषविधिस्तदवस्थाः अथानेकार्थिग्राहित्वं प्रतिज्ञाहानिः  
प्रसज्यते । विधग्रहणं प्रकारः र्थः । विधयुक्तगतप्रकारसमानाधीदृतिप्रकार  
धीविधशब्दः । बहुविधं बहुप्रकारमित्यर्थः । द्विष्यग्रहणमचिरप्रतिपत्त्यर्थं  
अचिरप्रतिपत्तिः कथं स्यादिति द्विष्यग्रहणं क्रियते अनिस्तग्रहणमसक  
लपुद्गलोद्गमार्थं अनिस्तग्रहणं क्रियते । असकलपुद्गलोद्गमार्थं अनुक्ता  
मभिप्रायेण प्रतिपत्तैः । अभिप्रायेण प्रतिपत्तिरस्तीत्यनक्तग्रहणं क्रियते भ्रवं  
यथार्थग्रहणाद्बुवग्रहणं क्रियते यथार्थग्रहणमस्तीति सेतग्रग्रहणाद्विपर्या  
विरोधः । अल्पमल्पविधं चिरं निरुद्धतमुधुवमिति एतेषामवरोधो भवति सेत  
ग्रग्रहणादवग्रहादिसंबन्धात्कर्मनिर्द्देशः बहुधादीनो मितिकर्मनिर्द्देशश्च  
ग्रहाद्यपेक्षोक्तिव्यः बहुधादीनामा

क्षयोपशमविश्रुद्धिप्रकर्षयोगे सति वक्तादीनामवग्रहद्वयोनवन्तीति ते योऽग्रह  
रामादौ क्रियन्ते ते च प्रत्येकमिन्द्रियानि द्विर्येषु द्वादशविलम्पनेयाः। तच्चथाप्र  
वृत्त्यश्चोत्रेन्द्रियावरणावर्धयित्वा यक्षपशमोगोपोगनामोपयते। भास्सेभिन्नप्रो  
तान्योवायुगपन्ततविततघनसुषिरादिशब्दप्रवराद्बहुशब्दमवगृह्णाति। अ  
ल्पश्चोत्रेन्द्रिमावरणाक्षयोपशमपरिणामश्चात्मा ततः शब्दादीनामन्यतममल्पे  
शब्दमवगृह्णाति। प्रवृत्त्यश्चोत्रेन्द्रियावरणाक्षयोपशममादिसन्निधाने सति  
ततादिशब्दविकल्पस्य प्रत्येकमेकद्वित्रिचतुः संख्येया संख्येयाने तत्रास्या  
वग्राहकत्वाद्बहुबिधमवगृह्णात्यल्पविश्रुद्धिः। प्रोत्रेन्द्रियादिपरिणामकार  
णश्चात्मा ततादिशब्दानामेकविधा वग्रहणादेकविधमवगृह्णाति प्रवृत्त्य  
श्चोत्रेन्द्रियावरणाक्षयोपशमादिपरिणामित्वात् रक्षिप्रं शब्दमवक्तात्यल्पविश्रु  
द्धिश्चोत्रेन्द्रियावरणाक्षयोपशमादिपरिणामिकत्वाच्चिरेणाशब्दमवगृह्णा  
न्निशुविश्रुद्धिश्चोत्रादिपरिणामात्साकमल्पेनानुच्चारितस्य गृहणादनिस्तन

मवगृह्णन्ति निसृतं प्रतीतं प्रकृत्य विप्रुद्धि। ओत्रैर्द्रियादिपरिणामकारणत्वादेष  
वर्षे निर्गमिष्यन्मिष्यायेषीवानुच्चारितं शब्दमवगृह्णन्ति इमं भवान् शब्दं वक्ष्यती  
त्यथ वा स्वरसंचारणात् स्वार्त्तं त्रीन् ब्रूयातोद्याद्या  
अभिप्रायेण वगृह्याचष्टे भवानि मं शब्दं वादयिष्यतीत्युक्तं प्रतीतं संक्षेपपरि  
णामनिरूपकस्य यथानुरूपं ओत्रैर्द्रियावरणादक्षयोपश्रमादिपरिणामकार  
णवस्थितत्वाद्याप्यायमिकं शब्दग्रहणं तथावस्थितमेव शब्दमवगृह्णन्ति  
नोनं नाम्यधिकं योनः पुन्येन संसृते केशविप्रुद्धिपरिणामकारणापेक्षस्यात्मनो य  
थानुरूपपरिणामोपात्तं ओत्रैर्द्रियसान्निध्ये पितृदावरणास्येव दीयदाविर्भावा  
त् योनयनिकं प्रकृत्यावकृत्य। ओत्रैर्द्रियावरणादिक्षयोपश्रमपरिणामत्वाच्चाधु  
वमवगृह्णन्ति शब्दं कचिद्बहुकचिदल्पं कचिद्बहुविधं कचि  
कचिच्चिरेण कचिदस्मिन् कचिन्निस्सृतं कचिदुक्तं कचिदनुक्तं।  
विधयोः कः प्रतीतिविशेषः



इच्यतेनविशेषदर्शनाद्यथाकश्चिद्ब्रह्मनिशास्त्राणिमैनेनसमान्यार्थेनाविशेषोचिते  
नम्याचच्छेनतुबहुभिर्विशेषितार्थैः कश्चिच्चनेवामेवबहुनांशास्त्राणां बहुभिर  
र्थैः ॥ परस्परानिशाययुक्तेर्वहुकल्पैर्व्याख्यानेकरोति तथ्याततादिशब्दग्रहणा  
विशेषेपियत्प्रत्येकं ततादिशब्दानामेकद्वित्रिचतुः संख्येयासंख्येयानंततुगा  
परिणतानां ग्रहणंतद्ब्रह्मविधग्रहणं यत्तत्तादीनां सामान्यग्रहणंतद्ब्रह्मग्रहणं  
ब्राह्मउक्तनिः स्यतयोः कः प्रतिविशेषः यतः सकलशब्दनिः सरणान्तिस्त  
तमुक्तमय्येवंविधमेवोच्यते ॥ अन्योपदेशपूर्वकं शब्दग्रहणमुक्तं गीशब्दोयमि  
ति खतएवग्रहणं निस्ततंचक्षुवात्रुविष्टुद्धचक्षुरिंद्रियावरणाक्षयोपशमपरि  
णामकारणात्वाच्छुक्लकृष्णरक्तनीलपीतरूपपर्यायंबहुमंवष्टुक्तातिअल्पंप्रव  
वत्प्रकृष्टविष्टुद्धि चक्षुरिंद्रियादिदक्षयोपशमपरिणामकारणात्वाच्छुक्लादि  
पंचतयरूपपुण्यस्वप्नैकमेकद्वित्रिचतुः संख्येयासंख्येयानंततुगापरिणा  
मिनेवग्रहाहकत्वसामर्थ्याद्ब्रह्मविधरूपमंवष्टुक्तात्येकविधंप्रवंचत्वत्क्षिप्रचिर

योग्यमुक्तएवक्रमः॥पंचवर्षवस्त्रकंबलचित्रपटादीनांसतदेकदेशविषयपंच  
वर्षीग्रहणात्कलनपंचवर्षीश्चादृष्टेष्वास्तेस्वपितद्वर्णाचिक्करसामर्थ्यादिनि  
सृतमवगटुक्त्वातिशयवादेशोत्तरस्थपंचवर्षपरिणतैकवस्त्रादिकथनाश्राक  
ल्पेनाकल्पेनाकथितस्यार्थोक्तदेशकथनेनैवतत्तत्कृत्स्नपंचवर्षीग्रहणादनि  
सृतनिस्तत्प्रतीतं।सुविश्रद्धिचक्षुरिंद्रियादिक्षयोपशमप्राप्ताश्रुत्कृत्स्ना  
दिवर्षमिश्रीकरदर्शनात्परिणाकथितमपिवर्णमभिप्रायेणैवप्रतिपद्यतेभवा  
निमंवर्षमितिद्वयमिश्रणात्करिष्यतीत्येकंग्रहणादनुक्तंरूपमवगटुक्त्वात्यथवा  
देशोत्तरस्थपंचवर्षीकद्रव्यकथनेनाल्पादिकरणासंश्लेषात्प्राक्सत्कद्रव्यक  
थितमेवद्रव्यमाचष्टेभावानेवंविधमस्माकंपंचवर्षीव्यतिकरिष्यतीत्यनुक्तं  
मवगटुक्त्वातिपरकीयाभिप्रायानपेक्षमात्मी  
वोक्तंरूपमवगटुक्त्वातिसंले

यावरणाक्षयोपशमपरिणामकारणावस्थितत्वाद्यथाप्राथमिकंरूपग्रह

यौ। तथावस्थितमेव रूपमवगच्छति नीनं नाभ्याधिकं पीनः पुन्येन संसेहः शवि  
 छद्विपरिणामापेक्षस्यात्ममोयथा नुरूपपरिणामोपात्तचक्षुरिन्द्रियसान्नि  
 ध्येपितदावरणस्यैव दीयदाविर्भावात् पीनः पुनिके प्रकृष्टावद्वृष्टचक्षु  
 रिन्द्रियावरणक्षयोपशमपरिणामकारणत्वाच्चाक्रमवमवगच्छति रूपं  
 क्वचिद्बहुक्वचिदल्पं क्वचिद्बहुविधं क्वचिदेकविधं क्वचिद्विप्रकृच्चिच्चि  
 रेणाक्वचिदनिःस्तर्तं क्वचिन्निस्तर्तं क्वचिदनुक्तं क्वचिदुक्तं एवं घ्राणाद्य  
 वगर्ह्येवपियोज्यं तथाद्ब्रह्मावायधारणाऽप्यिव द्वादिभिः सेतैरेव सीयाः  
 कश्चिद्वाहश्चोन्नघ्राणास्पृशनि रसनचतुष्टयस्य प्राप्यकारित्वादन्यस्तत्ता  
 नुक्तशब्दाद्यवग्रहेहावायधारणाननुक्तानुत्पद्यते प्राप्तत्वाच्च येषां पिपीलि  
 कादिवद्यथा पिपीलिकादीनां घ्राणारसनदेशाप्तासि पिण्डादिद्रव्येर्गंधरस  
 स्नानं तच्चैवैश्वर्यावद्विष्टास्मदाद्यप्रत्यक्षस्तत्पण्डावयवैः पिपीलिका  
 दिघ्राणारसनेन्द्रिययोः परस्परानपेक्षाद्वानिस्ततो न दोषः अस्मदादीनां

तदभाव इति चेन्न श्रुतापेक्षत्वाद्यथा भ्रूह संवर्द्धितोक्तिस्तस्य पुंसश्च शृङ्गादि  
 भिरिव भासते ख्यपि घटादिषु घटोयं रूपं मिदमित्यादियद्विशेषपरिज्ञानं त  
 तापेक्षं परोपदेशापेक्षत्वात्तथा स्मदादीनामप्यस्त्वानुक्तमपि ज्ञानाविक  
 ल्यशब्दाद्यवग्रहादिज्ञानं तत्कृतापेक्षं किंच लक्ष्यक्षरत्वाकृतज्ञानप्रमे  
 दप्ररूपणायो लक्ष्यक्षरश्रुतकथनं यो ताप्रभिरुक्तं तद्यथा च शृङ्गः श्रोत्र  
 च घ्राणारसनस्पृशनिमनीलक्ष्यक्षरमित्यार्थ उपदेशः श्रुतश्च शृङ्गः श्रोत्र  
 घ्राणारसनस्पृशनिर्द्विंशमनीलक्ष्यक्षरसान्तिध्यादेता शिष्यानिष्पत्तिस्तता  
 बुक्तानामपिशब्दादीनामवग्रहादिज्ञानं यद्यवग्रहादयो वक्तादीनां कर्मणामोक्षे  
 मारः वक्तादीनि पुनर्विशेषणानि कसेत्यत आह ॥ अर्थस्य ॥ च शृङ्गादिविषयो  
 र्यस्तस्य वक्तादिविशेषणविशिष्टस्यावग्रहादयो भवन्ति इयन्ति पर्यायानि वा तैरि  
 त्यर्थी द्रव्यप्रत्यासंवेधिनः पर्यायानुभयानि भिन्नवशादुत्पत्तिप्रत्यागुणीनिय  
 तिगच्छत्यर्थेति गम्यते वा तैरित्यर्थः कः पुनः एसौ द्रव्यं किमर्थं मिदमुच्यते ॥ अर्थ

वचनं ग्राह्यं निवृत्त्यर्थं केचिद्रूपादयो ग्राह्ये स्मन्निवृत्त्यर्थं तैत  
तस्मद्ग्राह्यमिति मन्यते तन्मतं निवृत्त्यर्थं मर्थं स्येत्तु च्यते न हि ते रूपादयो ग्रा  
ह्यमन्तो इन्द्रियसंनिवृत्त्यर्थं मापद्यन्त इति तत्प्रचयविशेषे सति सन्निवृत्त्यर्थं संभव  
इति चेन्न ग्राह्यादीनां प्रचयानुपपत्तैः सत्यपि बाधप्रचये धीं तद्वत्त्वादुभौ बाधा  
वात्तस्मात्स्थानानि क्रमादग्रहणमवैधोऽस्योन्नतहीदानीमिदं भवति रू  
पे मया दृष्टं गंधोवाधात् इति भवति चार्थग्रहणान्नद्वयतिरेकान्नेषामपि ग्रह  
णोपपत्तैः तेन सुसंस्तुमिति ज्ञानात्मलाभात्सप्तमी प्रसंगात् यतो विषयेषु सलु  
मतिज्ञानमाविर्भवति अप्रतीत्य इति वाच्यं नानेकां तान्नायमेकां तो ह्यसत्यर्थे  
मतिज्ञानं भवतीति यतः सत्यप्यर्थे वा नि तलभवनसंभूतस्य कुमारस्योनी र्म  
मात्रस्य घटरूपादिमतिज्ञानाभावात् अथवानायमेकां तो स्त्वधिकारणस्य  
सत्वात्सप्तमी प्रसंगः यतो विषयेषु सलुमतिज्ञानमाविर्भवति अप्रतीत्य इति  
वाच्यं नानेकां तान्नायमेकां तो ह्यसत्यर्थे मतिज्ञानं भवतीति यतः सत्यप्यर्थे वा

नितलभवनसंभूतस्यकुमारस्योत्तीर्णमात्रस्यघटस्त्पादिमतिज्ञानाभावः । अत्र  
 यवानायमेकांतोत्स्यधिकारस्यसत्वात्सममीप्रसंगइदंस्मान्नस्याविवक्षितत्वा  
 द्विवक्षावशान्दुकारकाणिभवंति क्रियाकारकसंबन्धस्यविवक्षितत्वादवग्रहा  
 दयः । क्रियाविशेषानुक्ताः । तेषामेवप्रत्येकेनकिन्कर्मणाभिवितव्यमितिबद्धा  
 दिविकल्पस्यार्थस्येत्युच्यते । बद्धादिसामानाधिकरण्याद्बहुत्वप्रसंगः । यतोव  
 द्वादिरेवार्थीनातो न्यस्तनोबद्धादिसामानाधिकरण्यादर्थीनामितिबहुत्वंप्रा  
 द्घातिनवानाभिसंबन्धान्नवाएवदोषः । किंकारणमनभिर्संबन्धान्नस्यस्यबहु  
 त्यादिभिरभिसंबन्धः क्रियतेकेनतर्ह्यवग्रहणादिभिः । कस्येत्युक्तेऽर्थस्य  
 हंसंबन्ध्यते । तदविशेषणंबद्धादिग्रहणं सर्वस्यवार्थमाणात्वा  
 र्थत्वंअतो ज्ञातिप्रधानत्वात्निर्द्वैतस्यार्थस्येत्येकत्वनिर्द्वैतप्रोक्तः । प्रत्येक  
 मभिसंबन्धाद्वा । अथवाप्रत्येकमभिसंबन्धः । किं  
 र्थस्येति । किममीअवग्रहादयः । सर्वस्येद्वियार्थस्यभवंत्युक्तकश्चि

शेषोस्तीत्यग्राहः॥ व्यंजनस्यैवग्रहः॥ व्यंजनमव्यक्तं शब्दादिजातं तस्यावग्र  
होभवति॥ किमर्थमिदं नियमार्थं भवग्रहाएवनेहादय इति स तर्हेवकारः॥ कर्तव्यः  
नवासामर्थ्यदिवधारणप्रतीतिरब्रक्ष्वन्मवाकर्तव्यः॥ किं कारणं सामर्थ्यीवद्या  
रणाप्रतीतिः॥ कथमैवब्रक्ष्वद्यथानकश्चिद्वयोनमक्षयतीति सामर्थ्यादिवधारणं  
प्रतीयते॥ अप्यएवमक्षयतीति तथा सर्वेयामवग्रहादीनां प्रसिद्धौ अवग्रहवच्च  
नमेवधारणार्थीविज्ञायते तयोर्भेदोऽग्रहणाविशेषादिति चेन्न व्यक्ताव्यक्तभेदा  
दभिन्नवशावयवशपादेतत्तयोर्थावग्रहव्यंजनावग्रहयोर्नास्तिभेदः॥ ग्रहणावि  
शेषान्तर्हि शब्दादिग्रहणं प्रति विशेषोस्तीति तन्न किं कारणं व्यक्ताव्यक्तभेदाच्च  
क्तग्रहणं मर्थीवग्रहः॥ अव्यक्तग्रहणं व्यंजनावग्रहं भिन्नवशावयवद्यथास्तत्क्ष  
जलकराद्विचित्रसिक्तः॥ शरावोभिन्नवोनाद्रीभवति सरवपुनपुनसिच्यमानः॥ प्रा  
नीक्षिभ्यति तथात्मनः॥ शब्दादीनां व्यक्तग्रहणास्त्वाम्यंजनावग्रहः॥ व्यक्तग्रह  
णामर्थीवग्रहः॥ सर्वेन्द्रियाणामविशेषेण व्यक्तं जनावग्रहप्रसंगे यत्रासेभवस्त

दर्शयति वेषमाह । न च क्षुब्धरिनिद्रियान्धं ॥ चक्षुष्याऽप्रनिद्रियेण व्यंजनावग्रहो  
 न भवति कुतः । व्यंजनावग्रहाभाषश्चक्षुर्मनसोरप्राप्य कारित्वाद्यतः ॥ अप्राप्त  
 मर्थमविविक्तैः युक्तैः स निकर्षविषये वस्थितं वाद्यप्रकाशाभिव्यक्तमुपलभते  
 चक्षुर्मनश्चाप्राप्तं ततो नानयोर्व्यंजनावग्रहो स्तिद्रच्छामात्रमिति  
 श्रयादेतदिच्छामात्रमिदमप्राप्तमार्थवग्राहि चक्षुरिति तन्न किं कारणं सामर्थ्यं  
 र्यं सामर्थ्यं प्रागमनोयुक्तिरप्यप्रागमस्तावत् ॥ गाहा पुहं सुगोदिसद्वृक्षयु  
 दं प्रणविपस्सदेरूवं गंधं रसं च पासं पुहं पुहं ॥ विजाणादि पुहं सुगोदिसद्वृक्ष  
 पराणपस्सदेरूवं ॥ गंधं रसं च पासं पुहं मपुहं विजाणादि इति युक्तिरिति वि  
 प्राप्यकारि चक्षुः स्य स्थानवग्राहाद्यदि प्राप्यकारिस्याच्च गिं द्वियवत् ॥ स्थ  
 मजनं गृहीयान्न च गृह्णात्यतो मनीवदप्राप्यकारीत्यवसेयं ॥ अत्र केचिदाहुः  
 प्राप्यकारि चक्षुः ॥ आद्युत्तानवग्रहान्त्वा गिं द्वियवदिति ॥ अत्रोच्यते काचात्र  
 स्फटिकाद्यतार्थवग्रहे सत्यव्यापकत्वादसिद्धो हेतुर्वनस्पतिर्चैतन्ये स्वापवत्



यासंशयहेतुरप्राप्त्यकारिस्मयस्कांतोपलेसाध्यविपक्षोपिदर्शनादिनिभीति  
 कत्वात्प्राप्त्यकारिचक्षुरनिवदितिचेन्न। अयस्कांतोनेवप्रत्युक्तत्वाद्वाहोद्विद्यत्वा  
 त्प्राप्त्यकारिचक्षुरितिचेन्नद्रव्योद्विगोपकरणस्यभावेद्विद्यस्यप्राधान्यादप्राप्त्य  
 कारित्वेव्यवहितानिविप्रकृत्यग्रहणप्रसंगइतिचेन्नायस्कांतोनेवप्रत्युक्तत्वा  
 दयस्कांतोपलमप्राप्त्यलोहमाकर्ष्यदपिनव्यवहितमाकर्ष्येतिनातिविप्रकृत्य  
 मिति संशयावस्थामेतदित्यप्राप्त्यकारित्वंसंसयविपर्ययाभावइतिचेत्तत्तत्प्रा  
 प्त्यकारित्वेपितदविशेषात्कश्चिदाहरश्मिवच्चक्षुरेतेजसत्वात्तस्मात्प्राप्त्यका  
 रित्यग्निवदित्येतच्चायुक्तमनस्युपगमन्नाहिवयमस्युपगच्छामस्तेजसंचक्षुरि  
 त्तिजोत्पत्त्यामौल्यमितिहृत्वाचक्षुरिर्द्विद्यस्थानमुक्षंस्यान्नचतद्देशंस्पर्श  
 नेद्विद्यमुक्षस्पर्शोपलंभीदृष्टंमितिइत। अथानेजसंचक्षुर्मासुरत्वानुपलब्धिर्दृ  
 ष्टवप्रादंनुद्गताभासुरत्वमितिचेन्नादृष्टस्पृगात्वादक्रियस्यभावस्वभावनिग  
 हासामर्कान्नर्तकं चरणशिमदर्शनादस्मिवच्चक्षुरितिचेन्नातेजसोपिउद्गलद्

व्यस्यभासुरत्वपरिणामोपपत्तेरिति किंच गतिमद्वैधमर्ष्यो दिहयद्गतिमद्भवति न  
तत्संनिवृत्त्यविप्रकृत्या भिन्नकाले प्राप्नोति न च तथा चक्षुश्चार्हिशाखा चंद्रम  
सा वा भिन्नकालेऽपलभेते यावता काले न शाखो प्राप्नोति तावता चंद्रमसं निसृष्टं  
गतिमद्वैधमर्ष्यं तस्मान्न गतिमच्चक्षुरित्यदि च प्राप्य कारि चक्षुः स्यात्तस्मिंश्चायो  
रात्रीः दूरेऽनौ प्रक्षलति तस्मिं पगतद्रव्योपलभं न भवति कुतो नांतरा

लोचनं प्रकाशाभावादिति चेन्न ते

त्किंच यद्विप्राप्य कारि चक्षुः स्यात्संतराधिकग्रहणं न प्राप्नोति रिंद्रियाणां निरंतरं  
विषयो गंधादी सोत्तरग्रहणं दृष्टं नाप्यधिकग्रहणं अथ मत्तं वहिरधिष्यमादृति  
रिंद्रियस्य अपन उपपन्नं तद्विषयस्य सोत्तराधिकग्रहणमिति तदयुक्तं यस्मान्न वहि  
रधिष्यानादि द्विर्यो तत्र चिचिक्त्वादिदृष्टीनादन्यथा धिष्यानपि ध्यानेपि  
मनसश्चावहिर्भावात्मनसा धिष्यते ही द्विर्यं स्वविषयेष्वपि प्रियते न च मनो वहिरधि  
ष्यानमस्ति तदभावाद्ग्रहणाप्रसंगः असनुद्वैतो च संभवाभावा द्विप्रकीर्णः चक्षुः

रस्मिन्महन् कथमगुमनोधिष्ठस्येति कश्चिदवाहो श्रोत्रमप्राप्यकारिविप्रकृष्ट  
विषयग्रहणादिति एतच्चायुक्तं असिद्धत्वात्साध्यं तावदेतद्विप्रकृष्टं गृह्णाति श्रो  
त्रमुत घ्राणोन्द्रियवदणालं स्वविषयभावपरिणतं पुद्गलद्रव्यं गृह्णातीति विप्रकृष्ट  
शब्दग्रहणे च स्वकस्मीतातविलगतमशकशब्दो नोपलभ्येत न हीद्वियं किंचिदेकं  
दूरस्थं विषयग्राहिदृष्टमिति आकाशगुणत्वाच्च स्वस्पर्शविदुगतात्वाभावइति  
चेन्नामूर्तगुणस्यात्मगुणत्वाद्विषयविषयत्वादशनादिति प्राप्तमावग्रहो श्रोत्रस्य दिग्दे  
शभेदविशिष्टविषयग्रहणाभावइति चेन्न शब्दपरिणतविसर्प्यस्थिदुल्लवेगशक्ति  
विशेषस्य तथाभावापत्तेः सक्षमत्वादप्रतिघातात्समेततः प्रवेष्टाच्च सिद्धमेतच्च श्च  
र्मनसीवर्जयित्वा श्रेयाणामिन्द्रियाणोर्ध्वं जनावग्रहः सर्वेषामिन्द्रियाणामच्छीव  
ग्रहइति मनसो निद्रियव्यपदेशाभावः स्वविषयग्रहणोत्तरगतनपेक्षत्वाच्च  
श्चर्वत् यथा चक्षुरूपग्रहणोत्तरं नापेक्षत इति इंद्रियव्यपदेशं लभते तथा  
मनोपि गुणदोषविचागदिस्वव्यापारे कणोत्तरं नापेक्षत इति इंद्रियं प्राप्नोति नानि

द्विंयमिति न वा प्रत्यक्षत्वा न वा एष दोषः किं कारणं अप्रत्यक्षत्वाद्यथा चक्षुरा  
 दिपरस्परं द्विंयकत्वात् प्रत्यक्षं न तथा मनसो द्विंयकं कुतः स्रक्षमद्रव्यपरि  
 दनिं द्विंयमिति च्यते। अत्राह कथमं वगम्यते प्रत्यक्षं तदस्तीति। अनुमानान्त  
 स्याधिगमः। अप्रत्यक्षारागम्यर्थानो लोके तु मानादधिगतिर्दृष्टायथादि  
 गतिर्वनस्पतीनां च दृष्टिर्ह्यसौ। तथा मनसोऽप्यस्ति मनुमानादवगम्यते को सावतु  
 मानः। युगपद्भानक्रियानुत्यन्तिर्मनसो हेतुः। सत्सु चक्षुरादिकरणेषु सक्तिमत्सु  
 च बाह्येषु रूपादिषु सति चानेकस्मिन् प्रयजने यतो ज्ञानानो क्रियाणां च युगपद  
 नुत्यन्ति सत्त्वस्ति मन इत्यनुमीयते। अनुस्मरणदर्शनाच्च यतः सत्त्वदृष्टं श्रुतं वा  
 तु स्मर्यते अतस्तद्दर्शनान्तर्दत्तमित्यमवसेयं अन्नाह एकस्यात्मनः कुत करणभेदः  
 शेषाभावस्यापि करणभेदोऽनेककलाकुसलदेवदत्तवत्त  
 शक्तिर्युपेक्षा काष्ठकर्म्मणि वत्ते मानस्य वासी घटमुखवद्वक्षादनादि  
 यात्मनोऽपि ध्रुवोपशमभेदाच्चास्मादक्रियापरिणामशक्तियुक्तस्य चक्षुराद्यनेकवत्

रणापेक्षानविरुद्धं ते स नाम कर्म सामर्थ्यात् स एष करणभेदो नाम कर्म सामर्थ्याद्वि  
दितव्यः कथमिह देतच्छरीर नाम कर्मोदयाद्यापादितं यवनालिकासंस्थानं श्रोत्रं  
द्वियमेतदेव षाब्दोपलक्षितं हि सुनेत राणि तथा यदेतद्गुणो द्वियमिति मुक्त कचं द्र  
कसंस्थानं एतदेव गंधावगमसमर्थं नेत राणि तथा यदेतद्द्विद्वेन्द्रियं शृङ्खलाकृत्य  
तदेव रसावगमेनान्यानि तथा यदेतत्प्रयशं नेन्द्रियमनेकाकृति तदेव स्पर्शोपलभनेने  
त राणि तथा पदेतच्चक्षुर्द्विद्वेन्द्रियं मसृग्द्विद्वेन्द्रियं तदेव रूपाविष्क  
रं लनेनेत राणीति एवमाभिनिबोधिकं द्रव्यक्षेत्रकालभावैरवसेयं द्रव्यतो मतिश्चा  
नी सवद्वैव्याण्यसर्वपर्यायाण्युपदेशेन ज्ञानातिक्षेत्रतः उपदेशेन सर्वधेत्राणि जा  
नाति अथ वाक्षेत्रं विषयः चक्षुः क्षेत्रं सप्त चत्वारिंशद्भ्यो जनसहस्राणि बध्य  
धिके च द्वेभ्यो जनशतेभ्यो जनस्य चैकविंशतिः षष्टिभागाः श्रीत्रस्य क्षेत्रं द्वादश  
भ्यो जनानि त्रयाण्यस्मिन् शनानां नवभ्यो जनानि कालतः उपदेशेन सर्वकाले जना  
नि भावतः उपदेशेन जीवादीनां मोदयिकादीनां वा न्वानातीतात्सामान्यादेकमिदं हि

यामेताद्विधाऽवग्रहादिभेदाच्चतुर्हीतिरिन्द्रियण्येतेऽप्यतुर्विंशतिविधेर्तेरेवच्यं  
जनावग्रहाधिकेरष्टाविंशतिविधेर्तेरेवमूलभंगाधिकैः॥ इत्यादिसहितैर्वाद्वात्रिं  
सद्विधेर्तएतेत्रयोविकल्पाः॥ अष्टादिभिः॥ अष्टिरितरणपेक्षेणैतिताचतुश्चत्वा  
विंशच्छतेऽष्टयष्ट्युत्तरंशतद्वानवत्यधिकंशतमितिचभवेत्तितएववद्वादिभिर्द्वा  
दशभिर्गुणिताः॥ द्वेष्टतेऽष्टाष्टीत्युत्तरेत्रीणिशतानिचतुर्गुणानिचतुराष्टीत्याधिका  
नित्रीणिशतानिचभवेत्तिऽत्राहव्यंजनावग्रहेवद्वाद्यभावः॥ कस्मादव्यक्तत्वादुच्य  
ते॥ अवग्रहवत्तत्सिद्धिः॥ यथाऽप्रत्यक्तग्रहणमवग्रहः॥ तथावद्वादिविकल्पो  
रूपेणैववेदितव्यः॥ अथयानिस्तेकथंनत्रापिपेचयावतश्चपुद्गलाः॥ स्वस्मानिस्  
ताः॥ सेतिस्स्मात्सुसाधारणैर्निरूप्यन्ते॥ तेषामिन्द्रियस्थानावगाहनं॥ अनिस्तेतव्यं  
जनावग्रहः॥ परेक्षद्वेविधेयसत्यपक्षमलक्षणाविकल्पमतिज्ञानविधामिद्विती  
यमुपदिष्टेताकिंनिमित्तकतिविधेचेत्युच्यते॥ अतममितिपूर्वद्वेनेकद्वेदशमे  
द्वा॥ अतशब्देजहत्स्वार्थेद्वन्तिरूढिवशात्कुशलशब्दवच्यथाकुशलशब्दः॥ कु

शलशब्दार्थे वा कुशलशब्दः कुशलवनक्रियां प्रतीत्य व्युत्पादितः । न हित्वा सर्वत्र  
 पर्यविदाने वर्तते तथा श्रुताशब्दोऽपि प्रवणमुपादाय व्युत्पादितो रूढिवशात् कस्मिंश्चिद्वा  
 नविशेषे वर्तते कार्यप्रतिपालनसंस्तराद्वा पूर्वकारणकार्यपालपत्तिप्रपत्तीति वा पूर्व  
 कारणैर्लेगे निमित्तमित्यनर्थान्तरं । मतिज्ञानव्याख्याने तत्पूर्वमस्येति मतिपूर्वमनिक  
 रणाकमित्यर्थः । मतिपूर्वकत्वे श्रुतस्य तदात्मकत्वप्रसंगो घटवदतदात्मकत्वे वा  
 तत्पूर्वकत्वाभावः । कश्चिद्व्याह । मतिपूर्वश्रुतं तदपि मत्यात्मकं प्राप्नोति । कारणगुणा  
 नुविधाने हि कार्यदृष्टेयथा मन्निमित्तो घटो मृदात्मकः । अथातदात्मकत्वमिष्यते  
 तत्पूर्वकत्वं तर्हितस्य हीयत इति । नवानिमित्तमात्रत्वाद्दृग्वादिवन्नचैयदोषः । किं  
 कारणे निमित्तमात्रत्वादृङ्गादिव द्वाथामृदः स्वयमतर्घटभवनपरिणामाभिमुख्ये  
 दृङ्गचक्रयोरुपेयप्रयत्नादिनिमित्तमात्रं भवति । यतः सत्स्वपि देजदिनिमित्तेषु  
 क्कैरादिप्रचितो मृत्पिण्डः स्वयमतर्घटभवनपरिणामनिरुत्सकत्वान्न घटीभव  
 ति । अतो मृत्पिण्ड एव बाह्यदृङ्गादिनिमित्तापेक्षः । आभ्यन्तरपरिणामसान्निध्याच्च ये

भवति न दंडादय इति दंडादीनां निमित्तमात्रत्वे तथाप्यपीयपयीययोः स्यादन्पत्वा  
दोऽत्मनः स्वयमतः। श्रुतभवनपरिणामाभिमुख्ये मतिज्ञानं निमित्तमात्रं भवति य  
तः सत्यपि सस्य गृह्येः। श्रीचंद्रिद्वयवलाधाने वाह्याचार्यपदाद्योपदेशसंनि  
श्रुतज्ञानावरणोदयवशाद्वक्तव्यममनः। श्रुतभवननिरुत्सकत्वादात्मनो  
श्रुतं भवति। ततो वाह्यमतिज्ञानादिनिमित्तापेक्षया तैवाभ्यन्तरश्रुतज्ञाना  
णाक्षयोपशमायादित श्रुतभवनपरिणामाभिमुख्यं कृती भवति न मतिज्ञानस्य  
श्रुतिभवनमस्ति तस्य निमित्तमात्रत्वात्। अनेको ताश्च नायमेव कांतीति कारणास  
दृशमेव कार्यमिति। कुतस्तत्रापि ससभंगी संभवाकथं च त्वद्यथा घटः कारयो  
नम्यत्पि जेन स्यात्सदृशः। स्याजसदृश इत्यादि इति मद्ब्रूयाजीवा  
त्सदृशः। पिंरुघटसंस्थानादिपयदिशान्तसदृशः पूर्ववदुत्तरे भंगानेतव्याः  
कोतेन कारणाणुरूपं कार्येतस्य घटपिंडादि विकृतिपयीया उपलभ्येते किंचि  
देतददर्शनादपि चम्यात्पिंइति तददर्श



स्य घटत्वेन परिणामवद्दृष्ट्या पिघटत्वेन परिणामः॥ स्यादेकांतसदृशत्वाच्चैवं भवति अ-  
तो नैकांतैककारणसदृशत्वं॥ तथा श्रुते सामान्या देशात्स्यात्कारणसदृशं यतो मतिरपि अ-  
ने श्रुतमपि अत्र व्यवहितमभिमुखग्रहणो नानाप्रकारार्थप्ररूपणसामर्थ्यादि पर्यायादेशा-  
त्स्यान्नकारणसदृशं पूर्ववदुत्तरे भोगेन तत्त्वाः॥ अत्र मतिपूर्वस्यैव श्रुतत्वाप्रसंगः॥ तद-  
र्थत्वादिति चेन्नोक्तत्वात् स्यादेतच्छूत्रमिति पूर्वकस्यैव श्रुतत्वं प्राप्नोति कुतस्तदर्थत्वाच्छू-  
तवधारणाद्विश्रुतिमित्युक्त्यनेन चक्षुरादि मतिपूर्वकस्यैव श्रुतत्वं न प्राप्तमिति तन्न किं कार-  
णोक्तत्वात्॥ उक्तमेव श्रुतशब्दो यं रूढिशब्द इति रूढिशब्दाश्च खोत्यति क्रियानपेक्षा-  
प्रवर्तते इति सर्वमिति पूर्वस्य श्रुतत्वसिद्धिर्भवति॥ आदिमर्तोतवत्वाच्छूतस्य भादिनिधन-  
त्वानुपपत्तिरिति चेन्न द्रव्यादिसामान्यापेक्षया तस्मिद्धेः स्यादेतच्छूतस्यादिमत्वमभ्युपग-  
तं मतिपूर्वमिति वचनादादिमतश्च लोके तवत्वं दृष्टं तत आद्यंत संभावदनादिनिधने श्रु-  
तमिति व्याहृत्य ते ततश्च प्ररूपकं नित्वादं प्राप्तमप्यस्यादिति नैष दोषः॥ द्रव्यादिसामा-  
न्यापेक्षया तस्मिद्धिः द्रव्यक्षेत्रकालभावानां विशेषस्याविवक्षायां श्रुतमनादिनिध-

नमिषुच्यतेनहि केनचित्पुरुषेणैकचित्कदाचित्कथंचिदुल्लेखेक्षितमिति तेनैवामेववि  
शेषोवापेक्षया। अत्रादिरंतश्चासंभवतीतिमतिपूर्वमित्युच्यते। यद्योकुरेवीजपूर्वः सच  
संज्ञानापेक्षयाऽप्रज्ञादिनिधनइतिनवापुरखक्तित्वंप्रामाण्यकारणंचौर्याद्युपेक्ष  
स्यास्यमाणाकलंकस्यप्रामाण्याप्रसंगादनित्यस्यचप्रत्यक्षादिः। प्रामाण्येकोविरोधः  
साम्यचोत्पत्तौयुगपन्मतिष्युतोत्पत्तौमीतिपूर्वकत्वाभावइतिचेन्नसम्यक्कस्यतदपेक्ष  
त्वाव्यान्मतं। मत्यज्ञानश्रुताज्ञानयोः। अथमसम्यक्तोत्पत्तौयुगपदज्ञानपरिणामान्म  
तिपूर्वकत्वंश्रुतस्यनोपपद्यतइतितन्नकिंकारणंसम्यक्कस्यतदपेक्षत्वान्नयोहि स  
म्यक्कंसम्यग्दर्शनीत्यतौयुगपद्ववति। आत्मलाभस्तुक्रमवानितिमतिपूर्वकत्वंयुक्तं  
तापुत्रवन्मतिपूर्वकत्वाविशेषइतिचेनकारणार्भदान्तद्वैदसिद्धेः।

तापत्रवन्मतिपूर्वकत्वाविशेषइति चेन्नकारणभेदान्नद्वेदसिद्धेः ।  
नांश्रुत्तमविशिष्टेऽप्यनोति कुतः कारणविशेषान्मतिपूर्वत्वं हि  
यामविशिष्टमिति नन्वकिं कारणं कारणभेदान्नद्वेदसिद्धेः प्रतिपूरुषे हि मतिश्रुता  
वरश्चाक्षयोपपत्तौ बहुधाभिन्नरत्नद्वेदद्वयानिमित्तभेदाच्च श्रुतस्य प्रकषाधिक्यं

योगे भवति मति पूर्वत्वाविशेषेऽपि श्रुतं तच्छ्रुतप्रतिपत्तेर्द्वयश्रुणा व्यामिरिति चेन्न तस्यो  
 पचारतो मतित्वसिद्धेः स्यान्मते यदाशब्दपरिणतप्रद्वलस्कंधादाहितवत्सपदावा  
 क्त्वादिभावाच्चक्षुरादिविषयाच्चक्ष्राद्यश्रुतविषयभावमापन्नादविनाभाविनः क्व  
 तसंगतिजनोपपादालधारणादिकार्यसंबन्धेतरंप्रतिपद्यते धूमादेर्वाग्निनादिद्रुमे  
 तदाश्रुताच्छ्रुतप्रतिपत्तिरिति ह्युक्तमिति पूर्वत्वक्षरणमध्यापीति तन्न किं कारणे तस्यो  
 पचारतो मतित्वसिद्धेः मति पूर्वो हि श्रुतश्च चिन्मतिरित्युपचर्यते अथवा व्यवहिते  
 पूर्वशब्दो वर्तते तद्व्याख्या पूर्वमप्युच्यते पाठली पुत्रमिति ततः साक्षान्मति पूर्व  
 परंपरयावामति पूर्वमपि मति पूर्वग्रहणेन गृह्यते भेदशब्दस्य प्रत्येकं परिसमाप्ति  
 भुज्जिवद्यथा देवदत्तजिनदत्तगुरुदत्ताभोज्यं तामिति भुज्जिः प्रत्येकं परिसमाप्य  
 ते तथैवापि भेदशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते द्विभेदमनेकभेदं ह्यादशभेदं चेति तत्रा  
 गप्रविष्टमगवाह्यं चेति द्विविधेऽंगप्रविष्टमाचारदिद्वादशभेदं बुद्ध्यातिशयार्द्धि  
 युक्तैर्गणधगनुसृतं तं ग्रंथरचनं भगवदहं सर्वज्ञ हिमवन्निर्गतिवाग्गार्थविमर

तसलिलप्रक्षालिताः तः करौ बुद्धयतिशयद्विद्युतैर्गंगाधरेरनुस्मृतग्रंथरचनमाचो  
 दिष्टदशविधमंगप्रविष्टमित्युच्यते । तद्यथा । आचारः । सत्रकृतं स्थानं समवायोऽप्या  
 ख्याप्रज्ञमिज्ञातिचर्मकथाउपासकाध्ययनं श्रुतं कृद्दृशः श्रुतुत्तरे पयादिकदसप्रश्न  
 व्याकरणविपाकसत्रं दृष्टिवाद्दृष्टिश्चाचारिचर्याविधानं शुद्धप्रवृत्तकपंचसमितिउमि  
 विकल्पंकथ्यते । सत्रकृतं ज्ञानविनयप्रज्ञापनाकल्प्याच्छेदोपस्थापनाव्यवहारधर्म  
 क्रियाः प्ररूप्यन्ते । स्थानेनेकाश्रयाणामर्थानिर्णयः । क्रियते । समवाये सवर्चपदार्था  
 नोसमवायाश्चित्यन्ते । सचतुर्विधः । द्रव्यक्षेत्रकालभावविकल्पेक्षेत्रधर्मोऽधर्मोऽस्तिका  
 यलोकाकाशेकजीवानंतुल्यासंख्येयपञ्चदेशत्वादेकेन प्रमाणेन तद्व्याणोसमवाप  
 नात्तद्रव्यसमवायः । जंबूद्वीपसर्वीर्यसिद्धयर्थप्रतिष्ठाननखनर्नदीश्वरेकवापीनंतु  
 ल्ययोजनशतसहस्रविक्रंभप्रमाणेन क्षेत्रसमवायनात्क्षेत्रसमवायउत्पत्तिरप्य  
 घसर्पिण्येतुल्यदशसागरेणमकेती प्रमाणात्कालसमवायः । क्षापिकसम्पत्कै  
 चलज्ञानकैवलदर्शनयथाख्यातचारित्राणोऽप्यीभाचस्तदनुभवस्यतुल्यानंतप्रमाणात्वा

द्वावसमवायनाद्भावसमवायव्याप्रक्षप्तमौख्यव्याकरणसहस्राणि किमस्ति जी  
वो नास्तीत्येवमादीनि निरूप्यन्ते शार्दूलधर्मविधायामाख्यानां पाख्यानां नाना बहुप्रकाराणां  
कथनस्य पासकाध्ययनेऽप्रावकधर्मलक्षणसंसारस्पातः कृतो ये स्तोऽनृकतः नमि  
मनोगोमिलरामपुत्रमुदणनियमलीकबलीकनिर्यकचलपालोवष्टपुत्रा इत्येते द  
सवर्द्धमानतीर्थीकरतीर्थीएवम्वमादीनां त्रयोविंशन्ते स्तीर्थीष्वन्ये च दशदशानगा  
रादशदशदरणानुपसर्गा निजित्यष्टकलकर्मक्षयादतच्छतः दशास्यं चर्यन्ते इति  
अतस्तद्वदशा अथवा अतस्तद्वदशा अतस्तद्वदशा तस्यामर्हदाचार्यी विधिः सिध्यतां  
च उपदीकृन्मप्रयोजनयेद्योते इमे रूपपादिकाः विजयवैजयन्तजयन्ता परजितस  
वार्थी सिद्धाख्यानिर्पंचानुत्तराणि अनुत्तरे खोपपादिकाः अनुत्तरे पपादिकाः स्तुवि  
दासवाब्दुमुनक्षत्रकान्तिकतंदनं दनशालिभद्रभयवारियेणचिलात्तपुत्रा इत्येते द  
शवर्द्धमानतीर्थीकरतीर्थीएवम्वमादीनां त्रयोविंशन्ते स्तीर्थीष्वन्ये च दशदशानगा  
रादशदशदरणानुपसर्गान्निजित्यविजयाद्यनुत्तरे खल्यन्ता इत्येवमनुत्तरे पपादि

मायुर्वैक्रियिकनुबंधविशेषः॥ आक्षेपविशेषेर्हेतुनायाश्रितनोपपन्ना  
 नोव्याकरणोपपन्नव्याकरणंतस्मिन्नोक्तिकवैदिकानामर्थानोतिर्नयः विपाकस्  
 कृतः दुः कृतानोविपाकश्चिंत्यते॥ द्वादशमंगं दृष्टिवादइतिर्को॥ कलकाएविविद्विर्को  
 शिकहरिशमश्चमोक्तपिकरेमसहारित्तुमुंडाश्रितादीनोक्रियावाददृष्टीनामश्री  
 तंमरीचिकुमारकपिलोत्कभागपेव्याघ्रभूतिवाहलिमातुमींद्रल्योयनादीनामक्रि  
 वाददृष्टीनोचतुरशीर्तिशोकल्पवाक्कलत्रुष्टुमिसात्युमुद्रिवाणायणकंठमाध्यं  
 मोत्पेय्यलादवादरायणोवय्यीच्छर्दीरिकायनवसुर्जेमिन्यादीनामभ्सा निकुदृष्टीनो

॥ वाविष्टापाएसरज्जुवर्णिवाल्मीकिरेमर्षिसत्यदत्तव्यासेलापुत्रौय  
 नायश्चूणादीनोर्वेनयिकदृष्टीनोद्वात्रिंशदेषोदृष्टिश्रितानांचयाणोत्रिष  
 तशरणोपपन्नपणोनिग्राहश्चदृष्टिवादेक्रियते॥ सपंचविच्यः॥ परिकर्मस्त्रैषमा  
 . पूर्वगतंचलिकाचेतितत्रपूर्वगतंचतुर्दशप्रकारेउत्पादपूर्वमेग्रायणोवी  
 नास्तिप्रवादंभानप्रवादंसत्यप्रवादमात्मप्रवादंकर्मप्रवादंचप्रत्या

ख्याननामधेयंविद्यानुवादं कल्याणनामधेयं प्राणावायं क्रियाविशालं लोकावि  
दुसारं मितिकालं पुद्गलं जीवादीनां यदा यत्र यथा च पर्यायेणोत्पादो वर्यते तदुत्पा  
दपूर्वक्रियावादादीनां प्रक्रियाभ्या यणी चांगादीनां स्वसमवायविषयश्च यत्र ख्या  
पितस्तदग्रायणं छद्मस्थकैवलिनां वीर्यसुरेन्द्रैस्त्याधिपानां श्रेष्ठयो नरेन्द्रचक्रध  
रवलदेवानां च वीर्ये लाभोद्भव्याणां सम्पत्कलक्षणैश्च यत्राभिहितं ह्रीर्पिप्रवादं पंचा  
नामस्तिकायानामर्थीनयानां चानेकपदार्थीरिंदमस्तीदं नास्तीति च कात्स्निकयत्रा  
वभासितं तदस्तिनास्तिप्रवादोऽथवा यस्मात्पिद्भव्याणोभावाभावपर्यायविधि  
नास्वपरपर्यायाभ्यामुभयनयवशीकृताभ्यामपि तानर्थ्यितसिद्धाभ्यां यत्र निरूप  
णोत्तदस्तिनास्तिप्रवादपचानामपि ज्ञानानां प्रादुर्भावविषया यत्तनोनां ज्ञानिनाम  
ज्ञानिनामिन्द्रियाणां च ध्यान्येन यत्र विभागो विभावितः तद्भूतप्रवादो वाणुमिसं  
स्कारकारणप्रयोगो ह्यादप्राधाभावावक्ता रश्चानेकप्रकारश्चामिधानंदप्रप्र  
कारश्च सत्यसद्भावो यत्र प्ररूपितस्तत्प्रवादो वाणुमि वक्ष्यमाणवाच्येष्क

रकारणो निशिरः कंठादीन्यष्टौ स्थानानि वाक्प्रयोगः शुभैतरलक्ष्ययोगो दृश्यते न्न  
 भाष्यानकलहं पेशुन्यासं बहुप्रलापरत्यरत्युपधिनिष्कृत्य प्राणतिमोषसम्पत्तिमि  
 थ्यादर्शनात्मिका भाषा दशधा हिंसादेः कर्मणाः कर्तुं विरतस्य विरता विरतस्य  
 वायमस्य कर्तैत्याभिधानमभाष्यार्त्तः कलहः प्रीतीतः यष्टनीवो वा विष्करणौ  
 पेशुन्यंधर्मार्थकाममोक्षासंबद्धास्वागसंबद्धप्रलापः शब्दादिविषयदेशादिषु  
 रत्युत्पादिकारतिवाक् । तैत्थेवारत्युत्पादिकारतिवाक् यो वाचं श्रुत्वा परिग्रहा  
 र्जनरक्षणादिष्व्यासज्यते सोपाधिवाक् । वाणिग्यवहारे यामवधार्यो निष्क  
 रात्मा भवति सा निष्कृतिवाक् । यो श्रुत्वा तपोविशानाधिकेष्वापि न प्रशंसति  
 सा प्राणतिवाक् या श्रुत्वा ते ये वर्तन्ति सामोषवाक् ।

गदर्शनिवाक् । तद्विपरीता मिथ्या दर्शनिवाक् । वक्ता रश्वा विष्कृतवक्तृत्वपयीया द्वौ  
 द्विधा दयः । द्रव्यक्षेत्रकालभावाश्रयमनेकप्रकारमन्तर्दशविधः सत्यसद्भा  
 वः नामरूपस्थापनाप्रतीत्यसंज्ञाति संयोजनजनपददेशभावसमयसत्यभेदेन



तत्र सः चेतनेतरद्रव्यस्यासत्यर्थे यद्वावहारार्थे संज्ञाकरणं तन्नामसत्योद्भू-  
द्रव्यादियदच्छासनिधानेपिरूपमात्रेणोच्यते तद्रूपसत्यं यथा चिदुत्पुरुषादिव्यस-  
त्यपि चैतन्योपयोगादावर्थे उपरुवद्रव्याद्यसत्यव्यर्थे यत्कार्यार्थे स्थापितं द्रव्यांश-  
निक्षेपादिखतत्स्थापनासत्यं । आदिमदनादिसदोपशमिकादीन्नावान्प्रतीत्य  
यद्वचनं तत्प्रतीत्यसत्यं यद्दोषकैः संवृत्यानीतं वचनं तत्संवृत्तिसत्यं यथा यथिव्याद्ये-  
नेककारणत्वेपिसतिपेके जातं पेकजमित्यादिपद्गुणवासानुलेपनप्रघर्षादि  
युपक्रमकरहंससर्वतोभद्रत्रौ च चक्रौ ह्लादिषु वा सचेतनेतरद्रव्याणां यथाभाग  
विधिसंनिवेशादिर्भावके यद्वचनं तस्यैव जनासत्यं । द्वात्रिंशज्जनयदेव्यायानार्य  
भेदेषु धर्मार्थैकममोक्षाणां प्रापकं यद्वचनं तज्जनपदसत्यं । ग्रामनगरराजगणया  
खंडजानिकुलादिधर्माणां मुपदेष्टृयद्वचनं तदेव सत्यं । अथ स्थानस्य पद्व्ययाया  
त्स्मादर्शनेपि संपत्तस्य संपत्तासंयतस्य वा स्वगणपरिपालनार्थे प्रासुकमिदमप्रा-  
सुकमिदमप्रासुकमित्यादियद्वचनं तद्भवसत्यं । प्रतिनियतं यद्वचनं यथार्थं या-

राणागमगम्यानां याथात्म्या विष्कराणं यद्वा चक्षुस्तत्समयसत्यं । यत्रात्मनो स्तित्वना  
 स्तित्वनित्यत्वानित्यत्वकर्तृत्वमोक्तत्वादयो धर्माः यद्ग्रीवनिष्कया भेदाश्च युक्ति  
 तौ निर्विद्यास्तदात्मप्रवादं वेद्योदयोपशमनिर्जरापयोयाः अतुभवप्रदेशाधि  
 करणानि स्थितिश्च जघन्यमध्यमोक्तया यत्र निर्दिष्टमिति तत्कर्मप्रवादो व्रत-  
 नियमप्रतिलेखनतः कल्पोपसर्गाचारप्रतिमा विराधना राधन विष्टुष्कपक्र  
 मश्चामएपकाराणंच परिमिता परिमितद्रव्यभावप्रत्याख्यानंच यत्राख्यातं त  
 त्वत्याख्याननामधेयं समस्ता विद्याः प्रथ्यो महा निमित्तानि तद्विषयो रजु रश्रि  
 विधिः क्षेत्रं श्रेणी लोकाः प्रतियोग्यसंस्थानं समुद्रात्तत्र यत्र कथ्यते तद्विद्यानु  
 वादौ तत्रांगुलप्रसेनादीनामल्पविद्यानां सप्तशतानि रोहिण्यपादीनां महावि  
 द्यानां पंचशतान्यतश्चिन्मां गस्वरखन्नलक्षणाः यं जनच्छिन्नान्यथो महा  
 निमित्तानि तेषां विषयो लोकाः ॥ क्षेत्रमाकासं पतस्त्रवच्चर्म विपववद्भानु  
 प्रर्वणोर्वाह्विधिसिर्षग्ववास्थिताः ॥ अप्संख्याता आकाशाः प्रदेष्टा भूमयः ॥

गायउक्ताः॥ अलोकाकाशस्यानंतस्पवहमध्येसुप्रतिष्ठकसंस्थानोलोकउर्ध्वम  
 धस्तिर्यङ्मदंगवेत्रासनद्रलयार्थीकृत्तितनुवातबलपपरिक्षिप्तमउर्ध्वोस्तिर्यथेष्टप्र  
 तरवृत्तप्रत्युर्दृशरहस्यमोमेरुप्रतिष्ठवज्रवेडूर्यपटलोत्तररुचकसंस्थिताश्च  
 व्यावाकाशप्रदेशलोकमध्येलीकमध्येलीकमध्याद्यावर्द्धप्रानांतस्तावदेकारजुर्द्धचमा  
 हेर्द्धांतोमिस्रः ब्रह्मलोकोर्द्धचतुर्थाः॥ काप्रिथ्योतेचतस्रः॥ महाशुक्रोतेऽर्द्धपे  
 चमाः सहस्रोतेपंचपाणतोतेऽर्द्धयथाः॥ अशुतोतेयस् अलोकमध्यादेधः  
 यावयर्द्धैर्यथिव्येतस्तावदेकारजुस्ततोधः यथिवीनापंचानांप्रत्येकमंते  
 ऽतोऽरजुर्देकैकादृह्वाततोऽद्यस्तमस्तमः प्रभाया अलोकोत्तदेकारजुः एवंसमा  
 धोरजुवः घनोदनोदधिघनानिलतनुवातबलयानित्रीणिर्येयंपरिक्षिप्तः सर्वः स  
 मंताह्नोकः॥ त्रयाणामय्यधोलोकदिग्विदिकपार्श्वभाविनांप्रत्येकंविस्तारोर्विश  
 न्नियोजनसहस्राणिततउपरिक्रमतोहानिवशान्निर्यग्लोकभाविदिक्पाश्वर्ध्व  
 व्यासुप्रत्येकंत्रीएपधिवलयानिपंचचतुर्दिग्योजनविस्तीर्णोनिपुनरुपरिद्विदि

वशाद्भूलोकेदिग्विदिक्पार्श्वेद्यथासुप्रत्येकं त्रीण्यपि बलयानि सप्तपंचचतुर्धौ  
 जनविस्तीर्णा निष्पन्नहानि वसाह्योकाग्रेऽप्रस्थास्वपिदिग्विदिक्पार्श्वेद्युप्रत्येकं  
 एवपि बलयानि पंचचतुर्ध्वियो जनविस्तीर्णो निर्दंडवलया निष्पन्नरुपर्य्यधश्च त्री  
 एवयुपरि लोकाग्रे धनोदधेर्दिग्व्यूतः॥ चनानिलस्य त्रोशः तनुवातस्य देशेनः  
 क्रोशो विस्तारः॥ अथः कलंकलपृथ्वी पर्येतो नोदधेः॥ सप्तघनानिलस्य पंचत  
 नुवातस्य चत्वारि योजनानि विस्तारः॥ अधोलोकमूलो दिग्विदिक्षु विष्कंभः स  
 मरुजवक्षिर्धूलोके रजुरेकाग्रलोकैर्पंच पुनः॥ लोकाग्रे रजुरेकालोकमध्या  
 दधो रजुमवगाह्य प्रार्कं गतेऽप्रस्थास्वपिदिक्षु विदिक्षु विष्कंभः रजुरेकारह्वा  
 श्रय षट्सप्तभागास्त्वती रजुमवगाह्य बालुकांते द्वे रजुरह्वाश्रय पंच सप्तभागास्त  
 ती रजुमवगाह्य पंचकोंतेति स्त्री रजुवः॥ रह्वाश्रयत्वारः सप्तभागास्तती रजुर्मवगा  
 ह्यमीते च तस्त्री रजुवः रह्वाश्रयत्रयः॥ सप्तभागास्तती रजुमवगाह्य तमः॥  
 पंच रजुवः॥ रह्वाश्रयद्वौ सप्तभागी नती रजुमवगाह्ये तमस्तमः॥ अर्भांते षड्रजु

वः॥सप्तभागश्चैकस्ततोऽनुमवगाह्यकलंकलातेर्विष्कंभः सप्तरेजवः यज्जतलदु  
 परिरजुमुक्रम्पविष्कंभोद्वेरेरुत्तरद्वाश्चएकः सप्तभागः॥ततोऽनुमुक्रम्पतिस्त्रो  
 रेजवः॥रद्वाश्चद्वौसप्तभागौततोऽनुमुक्रम्पचतस्त्रोरेजवः रद्वाश्चत्रयः सप्तभा  
 गाः॥ततोर्द्वैरेजुमुक्रम्परेजवः॥मंचततोर्द्वैरेजुसुक्रम्पचतस्त्रोरेजवः रद्वाश्च  
 त्रयः सप्तभागाः॥ततोऽनुमुक्रम्पतिस्त्रोरेजवः॥रद्वाश्चद्वौसप्तभागौततोऽनु  
 मुक्रम्पद्वैरेरुत्तरद्वाश्चएकः सप्तभागः॥ततोऽनुमुक्रम्पलोकांतेरेजुरेकाविष्कं  
 भः॥एयरजुविधिः हुंतेगीमिक्रियत्यासंभ्रयात्मप्रदेशानांचवहिरुद्धमनंसमुद्गा  
 तः॥सप्तसंबिधः वेवनाकथायमारणोत्तिकर्तेजोविक्रियाहारैकाकेवलिविषयभेदा  
 तत्राध्यात्मिकादिरोगाविद्यादिद्रव्यसंबंधः॥संतापापापादितवेदनादृक्तेवेदनासमञ्ज  
 तः द्वितयप्रत्ययप्रकर्षोत्पादितक्रोधादिदृक्तः कथायसमुद्घातः॥ऊपव्रकमिकानु  
 पक्रमायुः॥क्षयाचिभ्रंतिमरणोत्तप्रयोजनोमारणोत्तिकसमुद्घातः॥जीवानुग्रहोप  
 घातप्रवणतेजः॥शरीरनिवर्तनार्थस्तेजस्समुद्घातः॥एकलप्यथत्कनानाविधि

विक्रियशरीरवाक्प्रचारप्रहारणादिविक्रियाप्रयोजनोवैक्रियसमुद्घातः। अर्थोक्त  
विधिनाऽल्मसाद्ययस्रक्ष्मार्थग्रहणप्रयोजनाहारकशरीरनिर्हत्यर्थः॥ आहारक  
समुद्घातः वेदनीयस्य बहुत्वादत्यत्वाच्चायुधोनाभोगपूर्वकमायुः समकरणाये  
द्रव्यस्वभावत्वान्तराद्रव्यस्यैकनवेगबुद्धुदाविर्भावोपशमनवद्देहस्थ्यात्मप्रदेशा  
नोवहिः समुद्घातनं केवलिसमुद्घातः आहारकमारणोत्तिकसमुद्घातावेकदि  
क्तोऽयतः आहारकशरीरमांसा निवर्त्तयन् श्रेणिगतित्वादिकदिक्कानात्मप्रदे  
शानसंख्यातान्निर्गमय्याहारकशरीरन्निमात्रं निवर्त्तयति अन्यध्वेन्नसमुद्घा  
न्यतेनान्यध्वेन्नेतस्मावेकदिक्तोऽप्रोषः॥ पंचसमुद्घाताः षड्विक्काः॥ यतोवेदना  
दिसमुद्घातवशाद्बुद्धिस्त्वानामात्मप्रदेशानां पूर्वपरदिक्षिणोत्तरेर्द्धोर्द्धोदि  
क्षुगमनमिष्टं श्रेणिगतित्वादात्मप्रदेशानोवेदनाकषायमारणोत्तिकतेजोर्ध्व  
क्रियिकाहारकसमुद्घाताः॥ षट्संख्येयसमयिकाः॥ केवलिसमुद्घाताः॥ अ  
ष्टसमयिकः॥ देहकपाटप्रतरलोकाकप्रणानिचल्लुर्ध्वसमयेषु॥ पुनः लोकप्र

रणा निचतुर्धुसमुयेषु पुनः लोकप्ररणां निप्रतरकपाटदंडकखशरीगुणप्रवे  
शाश्चतुर्ध्विति रविशशिग्रहनक्षत्रतारगणानां चारेपपादगतिविपर्ययफला  
निशक्रनव्या हतमहर्द्वलदेवावासुदेवचक्रधरादीनां गभीवतरणादिमहाक  
ल्याणानिचयत्रोक्तानि तत्कल्याणानामधेयकायचिक्लिस्त्राद्यं गंगामुर्वेदः  
भूतिकर्मजो गलिप्रक्रमः ॥ प्राणापानविभागोपियत्र विस्तरं एवार्णितस्तत्प्रा  
णाचार्यलेखादिकाः ॥ कलाह्वाससतिर्गुणाश्चतुः षष्टिस्त्रैय्याः शिल्पानिका  
व्यग्रादोषक्रियाछंदोविचिचि क्रियाक्रियाफलोपभोक्ता रश्चयत्रव्याख्याताः  
तां क्रियाविश्रालं यत्राख्ये व्यबहाराश्चत्वारिंशजानिपरिकर्मराशि क्रियाविभा  
गाश्च सर्वश्रुतसंपदुपदिष्टा तत्स्वलोकविंदुसारः ॥ आरणीयाचार्यद्वक्तो गार्थ  
प्रत्यासन्नरूपमंगवाह्यः ॥ यद्ग्राधराशिष्यप्रशिष्ये गानीधेरधिगतश्रुतार्थत  
त्वेः कालदोषादल्पमेधायुर्धूलानां प्राणिनामनुग्रहार्थमुपनिबद्धो सधिमो  
गार्थवचनविन्यासंतदगवाह्यंतदनेकविधं कालिकोक्तालिकादिविकल्पा

तद्गवाह्यमनेकविधं कालिकमुत्कालिकमित्येवमादिविकल्पस्वाध्या  
लेनियतकालैकालिके। अनियतकालमुत्कालिके। तद्देवाउत्तराध्ययनादय  
अनेकविधाः॥ अत्रोहप्रनुमानादीनां यथागनुपदेशा किमर्थः॥  
यथागनुपदेशः शुतार्थरेधाध्यासादेता न्यनुमानादीनि श्रुते तर्भवन्ति।  
यथागनुपदेशो नाक्रियते। तथाथा। अत्यक्षपूर्वकं त्रिविधमनुमानं प्रवृ  
त्तमान्यतो दृष्टं चेति। तत्र येनां ज्ञेनिस्सरन्पूर्वधूमो दृष्टः स प्रासिद्धाग्निधूमसंबंधा  
हितं संस्कारः। पञ्चाक्षुमदश्रिनादस्य त्राग्निरिति प्रवृत्तदग्निगृह्णातीति पूर्व  
मानं। तथा येन पूर्वविद्याया विद्याणि नोः। संबंधउपलब्धरसस्य विद्याया रूपद  
श्रिना द्विद्याणि न्यनुमानं यवत्। तथा देवदत्तस्य देशांतरा मिंगति। पूर्विका  
द्या संबंध्ये तरे। सवितरि देशे तरे प्रासिद्धश्रिना जनेत्येतपरे ध्यायाः  
सामान्यतो दृष्टं तदेतच्चित्तयमेपि खप्रतिपात्तिका लेन नक्षरश्रुते परस्वतिप  
त्तिकाले क्षरश्रुतं यथागीतथागवयः केवलं सास्त्रारहित इत्युपमानमपि



स्वपरप्रतिपत्तिविषयत्वादक्षरणक्षरश्रुतेऽंतर्भवति । तथा प्राद्वमपि प्रमाणो  
श्रुतमेव ऐतिह्यस्य च इतीह समगधान्तर्यमः । इति परंपरीया पुरुषागमाद्रह्य  
तद्वति श्रुते तर्भावः । प्रकृतिपुरुषो दिवानभुंक्ते अथ च जीवतीत्यर्थादापन्ने  
रात्रौ भुंक्ते । इत्यर्थापतिश्चत्वारः । प्रस्थाप्यादवकमिति सति ज्ञाने आदकं दृष्टं  
संभवत्यद्वैतकं कुडुवीवेति प्रतिपत्तिर्सेभवः । दृष्टाणुत्मादीनो स्नेहपणीफं  
लाघ्यभावं दृष्टानुमीयते नूनमंत्रनदृष्टः । पञ्चोत्पन्न इत्यभाव एतेषामप्यर्था  
पत्त्यादीनामनुक्तानामनुमानसमानमिति पूर्ववच्छ्रुता तर्भावः । व्याख्यातं परी  
क्षं प्रत्यक्षमिदानीं वक्तव्यं । तद्धृथादिप्रसृत्यर्क्षं सर्वप्रत्यक्षं च देशप्रत्यक्षं  
वधिमनः पर्ययज्ञाने सर्वप्रत्यक्षं केवलं यद्येवमिदमेव तावद्वधिज्ञानं  
त्रिधाकारप्रत्यक्षस्याद्येव्याक्रियतामित्यत्रोच्यते । व्याख्यातमस्य लक्षणं  
आत्मप्रप्रादविप्रोषे सत्यत्वर्थे संज्ञाकरणादवधीयते तदित्यवाधिज्ञान  
मिति । यद्येवं तस्येदानीं भेदे वक्तव्यः । उच्यते द्विविधो वाधिः । भबन्त्याप्र

त्ययसर्वशब्दस्य निरवशेषोऽवबोधोऽपि तत्त्वार्थव्याचिन्त्यासर्वोऽवधिमेव पश्य परमावधेर्दृष्टावधित्वमेवेति  
वक्ष्यामः तत्र योऽसौ भवप्रत्ययस्तत्त्वतिपादनाधीमाह ॥ भवप्रत्यययोवाद्येर्द्विवना  
रकाणां ॥ भवद्रूप्यतेकोनामभवः ॥ आनुर्नामकमौदयविशेषापादितपर्यायो

आत्मनोऽयः पर्यायः ॥ आनुयो नान्तश्च उदयविशेषाक्वेव कारणपेक्ष  
विभक्तिसाधारणालक्षणे भवद्रूप्यते प्रत्यक्षशब्दस्यानेकार्थ्यसंभवे विवक्षा  
तो निमित्तार्थगतिः ॥ अयं प्रत्ययशब्दोऽनेकार्थः क्वचित्ज्ञाने वर्तते, यथा षोभि  
धानप्रत्यया इति, क्वचिद्व्यपथेव तत्ते यथा परद्रव्यहरणदिबुसलुपलंभेन  
नेन कृत इति, क्वचिद्वृत्तीवर्तते यथा विद्याप्रत्ययाः, संस्कारा इति तत्रैह विवक्ष्यता  
निमित्तार्थो वेदितव्यः ॥ भवप्रत्ययो भवनिमित्त इति क्षयोपशमाभाव इति चेन्न त  
स्मिन्सति सद्भावात्क्षेपतत्रिगतिवत् ॥ स्यादित्यदि तत्र भवनिमित्तोऽवधिः क  
र्मणः क्षयोपशमो नार्थक इति तन्न किं कारणं तस्मिन्सति स

वत्तथाक्वाशे सति पक्षिणो गतिर्भवति तथावधिज्ञानावराणाक्षयोपशमे तर्गे

हेतौ सत्यवधेर्भावोभवत्तुवाह्यो हेतुः इतरथाह्यविशेषप्रसंगः यदि हि भव एहेतुः  
स्यात्सर्वेषां देवनारकाणां तुल्य इत्युच्यते विशेषप्रसंगः ॥ स्यादिष्यते च प्रकृत्या  
प्रकृत्यभावेन ह्यतिः कथं पुनर्भवो हेतुरिति चेद्वत्तनियमाद्यभावाद्यथातिर  
श्यामनुष्याणां चाहिंसादि ॥ वत्तनियमाहेतुर्कोवाधिर्न तथा देवानां नारकाणां  
याहिंसादि वत्तनियमाभिसंधिरस्त्रिकुतो भवं प्रतीत्य कर्मोदयस्य तथाभावा  
त्तस्मात्तत्र भव एव वाह्यसाधनं प्रधानमित्कच्यते ॥ अविशेषात्सर्वप्रसंग इति  
चेत् ॥ सम्पगाधिका एतत्स्यादेतदेवनारकाणामित्यविशेषवचनाभिध्यादृष्टी  
नामयवधिः संग इति तन्न किं कारणं सम्पगाधिका एतत्सम्पदर्शनं सम्पगज्ज्ञानं  
मिति वर्ततत्संबंधात्सम्पगृष्टी नाम वाधिर्मिथ्यादृष्टी नोक्तिर्भगोवेदितव्यः ॥ अथ  
वावक्ष्यमाणमिसंबंधान्न सर्वप्रसंगः वक्ष्यते हेतुतन्मतिश्रुतावधयो विपर्ययश्चे  
ति ॥ अथ वाच्यत्वानाद्विशेषप्रतिपत्तिः ॥ आगमे प्रसिद्धे नारिकशब्दस्य पूर्वनि  
पात इति चेन्नोभयलक्षणप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्य स्यादेतन्नारकसब्दस्य पूर्वनिपा

तद्विधिन्तोभयलक्षणाप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्य स्यादितन्नारकस्य प्रवर्धनिपातेन भ-  
वित्तव्यं कुतः आगमे प्रसिद्धेः आगमे हि जीवस्थानादिसदादिव्यनुयोगद्वारे-  
णादेशवचनेनारकाणामेवादीसदादिप्ररूपणादकृतान्तीनारकशब्दस्य प्र-  
वर्धनिपातेन भवितव्यमिति तन्न किं कारणं तु भयलक्षणाप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्य  
देवशब्दो हि अलयाजमर्हि तस्येति दृत्ती पूर्वप्रयोगार्हः आगमे वाक्यविष-  
यो निर्देश इति नास्ति नियमः आहोक्तं भवतीत्येते प्रकर्षाप्रकर्षभावेन दृष्टि-  
रिति तच्च यमिति चेदुच्यते देवेषु तादृशवनवासिनां दशप्रकाराणामपि जघन्यो-  
वाधिः पंचविंशति योजनानुक्त्ये सुखाणामसंख्याता योजनकोटौ कोट्यो ध-  
रुर्ध्वं परतु विमानस्योपरि पर्येतीनागादि कुमाशाणानवविधानामयुक्त्यो-  
वाधिरधो संख्यातां नियोजनसहस्राण्युर्ध्वं मंदस्त्वलिकायाः उपरि पर्यंतिलि-  
यी संख्यातां नियोजनसहस्राणि च तेषां मध्यविधानां जघन्योवाधिः पंच-  
विंशति योजनानि उक्त्योस्य संख्याता नियोजनसहस्राण्यपथः उर्ध्वं ह्य

नस्योपरिपर्येतस्तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यः॥ ज्योतिषोऽजघन्योवधे  
रधः॥ संख्येयानियोजनामुक्त्यश्रासंख्येयानियोजनसहस्राण्युद्धी॥ माली  
यविमानस्योपरिपर्येतः॥ तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यः वेमानकेषु  
सौधमैशानीयानां जघन्योवधिर्ज्योतिषासु कृष्टः रत्नप्रभायाश्चधश्चरम  
उत्कृष्टः सानुकुमारमाहं द्वाणां जघन्योवधिः रत्नप्रभायाः॥ अथश्चरमः उ  
त्कृष्टः॥ शर्कराप्रभायाश्चधश्चरमः॥ ब्रह्मस्र्मोत्तरलोतवकापिख्यानां जघ  
न्योवधिः॥ शार्ङ्गीणप्रभायाः॥ अथश्चरमनुक्तर्यावालुकप्रभायाश्चधश्च  
रमः॥ शुक्रमहाशुक्रसतारसहस्राण्योऽजघन्योवाधिर्वल्लिकप्रभायाः॥ स  
धश्चरमनुक्त्यपेकप्रभायाः॥ अथश्चरमनुक्त्यपेकप्रभायाः॥ अथश्चरमः  
ज्ञानतत्त्वज्ञानतारणाद्युत्तमोऽजघन्योवधिर्पेकप्रभायाश्चधश्चरमः॥ उत्कृष्टो  
ध्रुमप्रभायाश्चधश्चरमः॥ उत्कृष्टः नवानौग्रेवेयकानां जघन्योवाधिर्द्वि  
प्रभायाश्चधश्चरमः॥ उत्कृष्टः तमः प्रभायाश्चधश्चरमः नवानामठाधि

दिशामपंचानुत्तरविमानवासिनोचलोकनालिपयंतोवाधिः सौधर्मादीनामं  
नुत्तरांतानाऊर्द्धैखविमानस्योपरिपयंतस्तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोद्यः  
अथैषोऽकालद्रव्यभावेष्टुकोवाधिरित्यन्तोच्यते। यस्ययावत्क्षेत्रावाधिरुत  
स्यतावदाकाशप्रदेशपरि॥ छिन्नेकालद्रव्येभवत्तः। तावत्सुसमयेव्यतीते  
व्यनागतेष्टुचक्षानेवर्त्तते। तावत्संख्यातमेदेख्यनंतप्रदेशेष्टु॥ पुद्गलस्कंधे  
बुज्जीवेष्टुचसकर्मकेष्टुभावतः। स्वविययपुद्गलस्कंधानोरूपादिविकल्पे  
बुज्जीवपरिणामेष्टुचऊदयिकोपशमिकक्षायोपशमिकेष्टु॥ योजनमद्भुग  
व्यूतहीनमागव्यूतान्तद्यथारत्नप्रभायोयोजनमवाधिरधः॥ द्वितीयायामधो  
र्द्धचतुर्थीनिगव्यूतानिस्तृतीयायामधः॥ त्रीणिगव्यूतानिचतुर्थ्यामधोर्द्ध  
तीयानिगव्यूतानिपंचम्योद्भेगव्यूतेषाष्ट्यामधोर्द्धाधिकंगव्यूतं। सप्तम्यमधो  
गव्यूतं। सर्वासुष्टाथिवीखुनारकाणामवाधिरुपरिः। आत्मीयनरकावासा  
र्यगसंख्यातायोजनकोटीकोद्यकालद्रव्यभाधपरिमाणंपूर्ववद्देहितव्यय

दिभवप्रत्ययोवाधिर्हृवनारकाणामष्टाक्षयोपशमहेतुका। केवामित्यतः प्राहः  
 क्षयोपशममिन्तः शब्दिकल्पः॥ श्रेयार्ण॥ अवाधितानां धरणास्पदश्रयानि  
 स्पृहकानामुदये सति सर्वघातिस्पृहकानामुदयाभावः। सश्रेयार्णो वेदितव्यः  
 के पुनः श्रेयाः मुख्यमनिर्ये च श्रेयास्ततस्तेषामविशेषात्सर्वे यो निरग्र्याम  
 मुख्यार्णोवावाधिप्रसंग इति तन्न किं कारणं तत्सामर्थ्यविरहान्न ह्यसंज्ञिना  
 मपर्याप्तिकानां तत्सामर्थ्यमस्ति संज्ञिनां पर्याप्तिकानां च सर्वे यो के यो ज्ञाहिं य  
 योक्तनिमित्तसंनिधाने सति श्रोत क्षीणकर्मणां तस्योपलब्धेः। यथोक्तसम्प  
 ददर्शनादिनिमित्तसंनिधाने सति श्रोत क्षीणकर्मणां तस्योपलब्धिर्भवति ननु स  
 र्वस्य क्षयोपशममिति नित्यत्वं किमुच्यते क्षयोपशममिति नित्यः श्रेयार्णमिति  
 सर्वस्य क्षयोपशममिति नित्यत्वे तद्वचनं निदमार्थमद्वक्ष्यन्त यथानकश्चिदपो  
 तमक्षयतीत्यवग्रहणो नियमाधीक्रियते अपपरा एवमक्षयतीति तथा सर्वक्षयो  
 पशममिति नित्यग्रहणो नियमार्थे क्षयोपशममिति नित्यत्वं न भवति निति निति

स एषो वधिः। षड्विकल्पः कुतः। अनुगाम्य ननु गामिबद्धमानही यमानावास्थि  
 तानवास्थितमेदात्षड्विधः। कश्चिदेवाधिर्भास्करप्रकाशवद्भूतमनुगच्छति क  
 श्चिन्नानुगच्छति तत्रैवानिपतति उत्सृज्य प्रश्नादेशिक उरुयवन्वनवत्। अप  
 वाधिररणि निर्मथ्य नोत्यन्नश्चकपत्रोपची यमाने धन निचयसमिद्धपाचक  
 वत्सम्पददर्शनादिगुणविशुद्धिपरिणामसंनिधानाद्यत्परिमाणा उत्पन्नसोवर्द्ध  
 तेऽत्राऽप्रसंख्येयलोकेभ्यः। अपरयेवधिः। परिहितोपादानसंतत्याग्निशिरया  
 वत्सम्पददर्शनादिगुणहानिसेत्केशपरिणामविद्वद्धि योगाद्यस्य माणा उत्पन्नस्त  
 नोहीयते। आऽऽप्रेतलस्यासंख्येयभागात्। इतरोवधिः। सम्पददर्शनादिगुणाव  
 स्थानाद्यत्परिमाणा उत्पन्नस्तत्परिमाणा एवावतिष्ठते नहीयते। नापि वर्द्धते लिं  
 गवदाभवक्षयादाकेवलश्रानोत्यनैर्द्वी। अन्योवधिः। सम्पददर्शनादिगुणद्वि  
 हानिरीगान्। यत्परिमाणा उत्पन्नस्ततो वर्द्धते पाचदनेन वर्द्धितव्यं हीयते च याव  
 दनेनं हानव्यं वायुवेगप्रेरितजलोर्भिवदेवं षड्विकल्पो वाधिर्भवति। पुनरपरैव



धेस्त्वयोर्भेदाः। देशावधिः परमावधिः सर्वावधिश्चेति। तत्र देशावधिस्त्वेधाजघ  
न्यउक्तं। अजघन्योक्तं चेति। तथा परमावधिः पित्रिधा। सर्वावधिः रविक  
ल्पत्वादेकएवउत्सेधागुलासंख्येयभागक्षेत्रादेशावधिर्जघन्यः। उत्तरत्कृत्योक्तं  
स्मलोकस्तयोरेतरालेसंख्येयविकल्पः। अजघन्योक्तं च। परमावधिर्जघन्य  
एकस्रदेशाधिकलोकक्षेत्रः। उक्तयोः संख्येयलोकक्षेत्रः। अजघन्योक्तं च  
मध्यमक्षेत्रः। उक्तं परमावधिक्षेत्राद्वहिरसंख्यातक्षेत्रसर्वावधिर्वर्द्धमानो  
हीयमानः। अवस्थितः। अनवस्थितः। अनुगाम्यतनुगामी। अतिपातिप्रतिपाती  
तियतअर्थोभेदादेशावधेर्भवेतिहीयमानप्रतिपातिर्भेदवृत्तिरिषड्भेदाभवे  
तिपरमावधेरवस्थितोऽनुगाम्यतनुगाम्यप्रतिपातीत्येतेचत्वारिभेदाः। सर्वावधे  
स्तत्रयडाद्याउक्तलक्षणाः। प्रतिपातीतिविनाशी। विद्युत्यकाशवत्। तद्विपरीतो  
प्रतिपातीतत्रदेशावधेः। सर्वजघन्यस्यक्षेत्रमुत्सेधोगुलस्यासंख्येयगः। अत्र  
बलिकायाः असंख्येयभागः। कालः अगुलस्यासंख्येयभागश्चेन्नप्रदेशप्रमारा

रिति ज्ञनया क्षेत्रकालद्रव्यभाववृद्धीक्तया आसर्वलोका

रपितथैव योऽं गुल संख्येयभागश्चेन्नोवाधित्तस्यावलि काया संख्येयभागः कालः  
अं गुल संख्येयभागश्चेन्नाकाशप्रदेशमाणां द्रव्यभावः प्रतीदनेनोवास्यादसं  
ख्येयोवास्यात्संख्येयोवास्याद्योऽं गुलमात्रश्चेन्नोवाधित्तस्येव दूनाऽप्रावलि काका  
ला द्रव्यभावो पूर्ववद्योऽं गुल एतद्वत्श्चेन्नोवाधित्तस्यावलि काकालः द्रव्यभावो  
पूर्ववद्यो हस्तप्रमाणश्चेन्नोवाधित्तस्यावलि कायत्सं कालः द्रव्यभावो पूर्वव  
द्योगव्यतिमात्रश्चेन्नोवाधित्तस्य साधिकोक्ता सः कालः द्रव्यभावो पूर्ववत् यो  
योजनमात्रश्चेन्नोवाधित्तस्य भिन्नमुहूर्तः कालः द्रव्यभावो पूर्ववद्यः पंचविं  
शति योजनप्रमाणश्चेन्नोवाधित्तस्येव दूनो दिवसः कालः द्रव्यभावो पूर्ववद्यो  
भरतश्चेन्नमात्रोवाधित्तस्यार्द्धमासकालः द्रव्यभावो पूर्ववत् योजं बह्वीपमात्रश्चे  
न्नोवाधित्तस्य साधिको मासः कालः द्रव्यभावो पूर्ववद्यो मुनय्यलोकमात्रश्चे  
न्नोवाधित्तस्य संवत्सरः कालः द्रव्यभावो पूर्ववत् योरुचकं तत्प्रमाणाश्चेन्नो  
वाधित्तस्य संवत्सर एतत्कालः द्रव्यभावो पूर्ववत् यः संख्येयह्वीपसमुद्र

क्षेत्रोवाधितस्यासंख्येयाः संवत्सरः कालः द्रव्यभावो पूर्ववर्तयो संख्येयद्वीपसमुद्रक्षेत्रोवाधितस्यासंख्येयाः संवत्सरकालः द्रव्यभावो पूर्ववत् एवैजघन्योऽकृष्टस्त्रियैकगणो देशावाधिरुक्तः अर्थादिति रथ्यामुत्कृष्टदेशावाधिरुच्यते क्षेत्रमसंख्येयाद्वीपसमुद्राः कालो यमसंख्येयाः संवत्सरोत्तेजः शरीरगोद्रव्यं कियच्चतदसंख्येयद्वीपसमुद्राकाशप्रदेशपरिच्छिन्नाभिरसंख्येयाभिस्तेजः शरीरद्रव्यवर्ग्यगामिभिर्विनिर्गतावदसंख्येयस्कंधाननं मप्रदेशाज्जानातीत्यर्थः भावः पूर्ववन्निरर्थ्यामनुष्याणो च जघन्यो देशावधिर्मभवन्नितिरथ्योतु देशावाधिरेव न परमावाधिर्नापि सत्वावाधिः अथ मनुष्याणामुत्कृष्टो देशावधिरुच्यते क्षेत्रमसंख्येयाद्वीपसमुद्राः कालो यमसंख्येया संवत्सरः द्रव्यैकगमीणाद्रव्योक्तिपञ्चतदसंख्येयद्वीपसमुद्राकाशप्रदेशपरिच्छिन्नाश्चतसंख्येयाः त्रानावावराणादिकामीणाद्रव्यवर्ग्याभावः प्रवदेष देशावाधिरुत्कृष्टो मनुष्याणो संयतानी भवन्ति परमावधिरुच्यन्ते

[illegible]

मसंख्येयलोकगणितमस्यक्षेत्रं कालद्रव्यभावः । प्रवर्ततस्मरयनवर्द्धमानोनान  
 हीयमानोनवास्थितोनप्रतिपातिष्वार्क्ययत्तभवक्ष्यादवस्थितोऽप्रतिपातिभ  
 वान्तरप्रत्यननुगामिदेशोतरप्रत्यनुगामि । सर्वशब्दस्य साकल्पवाचित्वाद्द्रव्यक्षे  
 त्रकालभावैः । सर्वावधेरन्तः । याति परमावधिः । ज्ञतः परमावधिरपि देशावधि  
 रपि देशावधिरेवेति द्विविध एवावधिः । सर्वावधिदेशावधिश्चोक्तार्थो द्वौ हीयदा  
 कालवृद्धिस्तदाचतुरणामपि वृद्धिर्नियताक्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिर्मात्रास्यात्कालवृ  
 ष्णान्तेति द्रव्यभावयोस्तु वृद्धिर्नियताद्रव्यवृद्धौ भाववृद्धिर्नियताक्षेत्रकालवृ  
 द्धिः । पुनर्मात्रास्याहानवेति भाववृद्धावपि द्रव्यवृद्धिर्नियताक्षेत्रकालवृद्धिर्मा

त्रा सा एषोवधिज्ञानोपयोगो द्विचामवति । एकक्षेत्रोनेकक्षेत्रप्रश्नी  
 वन्तीद्यन्यतमोपयोगोपकरण एकक्षेत्रः तदनेकोपकर

णोपयोगोनेकक्षेत्रत्रायचीवं परायत्तत्वात्परोक्षत्वप्रसंगः । नेद्विषेयुपरत्वस्तु ढेदं  
 द्वियाणि परायाहुरिन्द्रियोभ्यः परमनः । मनसस्तु परावृद्धिर्वृद्धेः । परतरोहिंस इत्ये

वं वहुधा व्याख्यातं प्रवधिज्ञानं मनः पर्ययस्येदानीं भवत्सरस्वामलस्य भेदपुरःसरं  
लक्षणां व्याख्यासुरिदमाह ॥ प्रवृत्तिविपुलमतीमनः पर्ययः ॥ रूढीनिवर्त्ति  
ताप्रगुणाचकस्मान्निवर्त्तितवाक्षायमनस्कतार्थस्य परं मनोगतस्य विज्ञानाद्  
हीमतिर्यस्य सोऽयम् रजुमतिः ॥ अनिवर्त्तिता कुटिलाचविपुलाकस्मादनिवर्त्तितवा  
क्षायमनस्कतार्थस्य परकीयमनोगतस्य विज्ञानाद् विपुलमतिरस्य सविपुलमतिः  
रजुमतिश्च विपुलमतिश्च रजुविपुलमती एकस्य मतिशब्दस्य गतार्थत्वात् प्र  
योगः ॥ अथ वा रजुश्च विपुलाच रजुविपुले रजुविपुले मती ययो ह्यो रजु  
विपुलमती इति स एव मनः पर्ययो द्विधा रजुमतिर्विपुलमतिरिति ॥ अत्रोक्तो भे  
दः लक्षणां मस्येदानीं वक्तव्यमित्यत्रोच्यते मनः सर्वेधेन लक्ष्यं इति मत्तः पर्ययः वी  
र्येति रायमनः पर्ययज्ञानात् पराधक्षयोपशमो गीर्वाणामलामोपष्टं भावात् मीयप  
रकीयमानं सर्वेधेन लक्ष्यं इति रुपयोगीमनः पर्ययः मतिज्ञानश्च संगतिचेन्ना  
न्यदीपमनोपेक्षामात्रत्वादत्र च द्वयपदे प्रवत्स्यान्मतं यथा मनश्च शृङ्गादि स

बंधा॥ चक्षुरादिज्ञानमाविर्भवतितन्मतिज्ञानं तथामनः पर्ययोपिमनः संवेधा  
 ह्यश्रुद्वन्तिरिति मतिज्ञानं प्राप्नोतीति तन्न किं कारणं॥ अन्पदीयमानोपेक्षामा  
 त्रत्याल्लथमन्त्रे चंद्रव्यपदेशवद्यथात्रे चंद्रमसं पश्येति॥ अत्र मयेक्षाकारणा  
 मात्रं भवति न च चक्षुरादिवन्निर्वर्तकं॥ चंद्रज्ञानस्पतयान्यदीयमनोय्यपेक्षा  
 कारणमात्रं भवति परकीयमनासि व्यवास्थितमर्थे जानाति मनः पर्ययइति त  
 तोनास्पतदायतं॥ प्रभवइति नयति ज्ञानप्रसंगः स्वमनदेशे वातवायवराणामक्ष  
 योपशमव्यपदेशाच्चक्षुष्यवाधिज्ञाननिर्द्देशवत्॥ अथवा चक्षुर्द्देशस्थानां  
 मात्मप्रदेशानामचयावरणा॥ क्षयोपशमाद्यथा चक्षुष्यवाधिज्ञानव्यपदेश  
 इष्टं न चावाधिर्मिति भवति तथामनः पर्ययज्ञानावरणाक्षयोपशमात्स्वम  
 नोदेशस्थानामात्मप्रदेशानां मनः पर्ययव्यपदेशेन चास्पमत्स्वमनः प्रिति  
 बंधज्ञानादनुमानप्रसंगइति चेन्न प्रत्यक्षलक्षणाविरोधात् स्या  
 ध्रुमप्रतिबंधाद्ध्रुमसंयत्ते ग्रावनुमाने॥ तथान्यदीयमानः प्रतिबंधात्तन्मनः



संयत्तानर्थान्जानन्मनः पर्ययोनुमानमिति तन्न किं कारणं प्रत्यक्षलक्षणं  
विरोधाद्यतप्रत्यक्षलक्षणमुक्तमिति द्वियानि द्वियनिरपेक्षमतीतव्यमिचारंसा  
कारग्रहणं प्रत्यक्षमिति तेनाविरोधोनमनः । पर्ययोनोऽप्रवृत्तमानं हितेन विरुध्य  
ते उपदेशपूर्वकत्वाच्चक्षुरादिकरणमिति तत्त्वाद्वा नुमानं स्पष्टपदेशाद्विद्म्य  
माग्निरयं चूमद्रूपलभ्यपञ्चाङ्गमुदप्रनिगदन्नावनुभानं करोति चक्षुरादिक  
रणसंबंधाच्चततोऽप्योक्तं प्रत्यक्षलक्षणं विरुध्यते न च तथा मनः । पर्ययउप  
देशचक्षुरादिकरणसंबंधे चापेक्षते । सद्बुद्ध्यास्तत्रोक्तविकल्पात्प्रमनः पर्यय  
योद्बुद्ध्यालुक्तः सूत्रोक्तविकल्पाद्बुद्धमतिविप्लवमिति रिति । आद्यस्यैवाहुर्मनीषा  
क्वायविषयभेदाद्वा प्रज्ञमिति मनः । पर्ययस्यैवाहुक्तः । रूजुमनोवाक्कायवि  
षयभेदाद्बुद्धमनस्कृतार्थः । रूजुवाक्कृतार्थः । रूजुकायं कृतार्थः । रूजु  
तद्यथामनसार्थव्यक्तं संचित्यवाच्यं वाधर्मादियुक्तमसंकीर्णं मुञ्चार्थकाय  
प्रयोगोऽचोभयलौकिकफलनिष्पादनार्थमंगोपागप्रत्यंगनिपातना । कुंचनप्र

सारणादिलक्षणांकृत्वा पुनरनेतरसमये कालोत्तरे वा तमेवार्थे चिन्तितं सुक्तं कृतं वा वि  
 श्यतत्वा न्तशक्तौ तिचिन्तयितुं तमेवोचिद्यमर्थे स्ञ्जुमतिमनः॥ पर्यया यद्योऽप्ये  
 वा जानोति॥ अपमंसावर्थञ्जनेन विधिना लया चिन्तितः॥ उक्तः कृती चेति कथमं  
 यमर्थी लभ्यते भ्रागमाविरोधादागमं ह्युक्तं मनसा मनः॥ परिच्छिद्य परे यो संज्ञादी  
 नञ्जानातीति मनसा त्मात्मनेत्यर्थः परमनः समंताद्बुद्धित्वा परिच्छिद्य मनसा चि  
 न्तिता स्य सचेतनेतत्पर्यार्थस्य मनस्य वस्थाना न्मनो व्यपदेशः॥ मंचस्थानोपुरुषा  
 णो मंचक्यपदेशवमात्मना आत्मा बहु व्यात्मनः॥ परे यो चर्चितज्जीवितमरणसुख  
 दुःखलामालाभादीन् विजानाति व्यक्तमनसो जीवानामर्थे॥ जानाति नाव्यक्तम  
 नसो व्यक्तः॥ सुखदीकृतीत्यर्थः॥ चिन्तयामुनिवर्तितः॥ ये स्ते जीवा व्यक्तमनसस्ते रथ  
 चिन्तितं स्ञ्जुमतिर्जानाति नितरैः॥ कालतो जघन्येन जीवानामात्मनश्च द्विज  
 एषु लक्ष्येणा समाध्यानि भवग्रहणा निगत्या गत्यादिभिश्च रूपयति ध्वेनो ज  
 व्यति यद्यस्य स्वरूपाभ्यन्तरेन बहिरुत्कर्षेणा योजनयथ्यक्त

यहि । द्वितीयः ॥ घोहाः रज्जुवक्रमनोवाक्कायविषयभेदाद्वितीयो विपुलमतिः घोहाभि  
 द्योते कुतः रज्जुवक्रमनोवाक्कायविषयभेदादज्जुविकल्पा प्रवोक्ता । वक्रविकल्पा  
 श्रुतद्विपरीता योज्याः ॥ तथात्मनः परेषां च चिंता जीवितमरणसुखदुःखलाभा  
 लाभादीनव्यक्तमनोभिर्व्यक्तमनोभिश्च चिंतिता न जानाति विपुलमतिः । काल  
 तो जघन्येन सप्ताष्टानि भवग्रहाणा एतु कर्षेणा संख्येयानि गत्या गतिभिः । प्ररू  
 पयति क्षेत्रतो जघन्येन योजनयथ कमुत्कर्षेणामाजु योजनशैलाभ्यंतरेन यहि  
 एवं हि भेदो मनः ॥ पर्ययी वाणि तलस्य किं परस्परतो विशेषो । स्ति उत नास्तीत्यत आह  
 विशुध्यति प्राप्ताभ्यां तद्विशेषः ॥ तदा वरणा कर्मक्षयो पशमे सति आत्मनः  
 प्रसादो विशुद्धिः । प्रतिपतनं प्रतिपातः । उपशोत कवायस्य चारित्र्यमोहाद्रेकात्प्र  
 च्युतसंयमशिखरस्य प्रतिपातो भवति क्षीणकवायस्य प्रतिपातकारणाभावाद्  
 प्रतिपातः । विशुद्धिश्च प्रतिपातश्च विशुद्ध्यतिपातो ताभ्यां विशुद्ध्यतिपात  
 भ्योतयोर्विशेषस्तद्विशेषः । पूर्वस्त्र एव तयोर्विशेषो निश्चितः । किमर्थं पुनरिदमुच्य

नो॥ विशेषांतरप्रतिपत्त्यर्हे पुनर्वचने॥ पूर्वसूत्रविशेषउक्तस्तवतास्यनपरितोष  
 स्ततो॥ विशेषांतरप्रतिपत्त्यर्थं पुनरित्युच्यते॥ चशब्दप्रसंगइति चेन्नप्राथम्यकार्क  
 कमेवाभावात्॥ यथासनः पर्ययस्य रूजु विपुलमतीभेदोत्थाविष्टद्व्यप्रतिपा  
 तावपितस्यैवयदिभेदीस्यातायुक्तश्चशब्दः स्याद्यतस्तुविशुद्धप्रतिपातो रू  
 विपुलमत्योविशेषो नभेदावतश्चशब्दाप्रसंगस्तत्रविशुद्ध्यातावरूजुमती  
 लमतिर्द्रव्यक्षेत्रकालभावेविशुद्धतरः॥ कथमिहयत्र॥ कार्मणद्रव्यानंतभगोत्प  
 सर्वावाधिनाज्ञातस्तस्य पुनरनंतभागीकृतस्य मनः पर्ययज्ञेयो नंतभागेनंतस्याने  
 तभेदत्वा रूजुमतिकार्मणद्रव्यानंतभागादूरविप्रकृष्टोत्पीयाननंतभागोविप्र  
 लमतेर्द्रव्यक्षेत्रकालविशुद्धिरुक्ताभावतोविशुद्धिरुक्ताभावतोविशुद्धिः॥ स्तद्व्य  
 तरद्रव्यविषयत्वादेववेदितव्याप्रकृष्टक्षयोपशमविशुद्धिभावयोगादप्रतिपा  
 तेनापि विपुलमतिर्धिशिष्टः॥ स्वामिनोप्रवर्द्धमानचारित्रोदयत्वा रूजुमतिः॥ पुनः  
 प्रतिपत्तिस्वामिनो कथायोद्वेकाद्दीपमानचारित्रोदयत्वाद्यस्य मनः पर्यय

स्यप्रत्यात्ममयंविशेषः॥अथानयोस्वधिमनः॥पर्यययोः॥कुतोविश्रीषद्भूततश्चा  
ह॥विष्णुर्हृद्रेत्रस्थमिदेषद्यन्मेषचधिमनः॥पर्यययोः॥विष्णुर्हृदिःप्रसादः॥क्षे  
त्रंयत्रस्थात्वावाप्नोतिपद्यतेस्वामीप्रयोक्ताविषयोऽर्जुनः॥अत्रवाधिशानात्मनः॥  
पर्ययस्यविष्णुर्हृत्प्रवृत्त्यविषयत्वादितिचेन्नभयः॥पर्ययश्चानात्मस्यात्म  
तमवाधिशानात्मनः॥पर्ययोविष्णुर्हृत्तरुःकुतः॥अल्पद्रव्यविषयत्वाद्यतः सर्वा  
वधिरूपिद्रव्यानंतभागोमनः॥पर्ययद्रव्यंइतिनन्माकिंकारणंभूयः॥पर्ययश्चाना  
द्यथाक्वचिद्ब्रह्मनिशाह्वाशिवाचछेएकदेशेननसाक्कल्पेनतद्गतमर्थेशक्तौति  
वक्तुं॥अपरस्त्वेकंसास्त्रंसाक्कल्पेनव्याचछेयावतस्तस्यार्थस्तत्सर्वोत्पन्नोक्तिः॥  
वक्तुं॥अयंप्रवृत्त्याह्विष्णुर्हृत्तरुविज्ञानोभवतितथावधिशानविषयानोत्तभागश्च  
यिमनः॥पर्ययोविष्णुर्हृत्तरुः॥यतस्तमंततभागंरूपादिभिर्ब्रह्मभिः॥पर्यायेऽप्ररू  
पयतिक्षेत्रमुक्तंविषयोवक्ष्यते॥स्वामित्वंप्रत्युच्यतेविशिष्टसंयमशरीरोकार्थस  
मवाधिमनः॥पर्ययः॥विशिष्टः॥संयमशरीरोपयत्रविद्यतेतत्रैववर्ततेमनः॥पर्यय

[illegible]

व्यतामित्यत आह । मनश्चर्या विबोधो द्रव्ये च सर्वपर्यायेषु । निर्वचनं निर्व-  
धः । कस्य मतिश्च्युत विषयस्य तत्तर्हि विषयग्रहणोक्तं त्वयं न कर्तव्यं प्रत्यासत्तेः ।  
प्रकृत विषयग्रहणामि सर्वे च । प्रकृतं विषयग्रहणमस्ति क्व प्रकृतं विष्णुहि  
क्षेत्रं स्वामि विषये भ्यस्तत्तत्र प्रत्यासत्तेः । विषयग्रहणमिहाभि सर्वे च्यते न च स-  
विभर्तते रनिर्दिष्टो न शक्यत इह सर्वे च्यते प्रथमं विषयग्रहणमिति परिरामः । यथा उच्चा नि-  
देवत्तत्तत्स्य गृहाणि आमे त्रयस्यै न देवत्तमिति गम्यते । देवत्तत्तत्स्य गावो ष्वा हि र-  
एयमाद्यो वै धवे यो देवत्तत्तत्तिति गम्यते । एवमिहापि निर्वेधः कस्य विषयस्येत्याभि-  
सर्वे च्यते । अथ द्रव्ये च्यति बहुत्वनिर्द्देशः किमर्थः । द्रव्ये च्यति बहुत्वनिर्द्देशः सर्व-  
द्रव्यपर्यायसंग्रहार्थं जीवधर्माकाशकालपुद्गलाभिधानानि यदुच्च द्रव्याणिति  
यो सर्वेषां संग्रहार्थः । द्रव्ये च्यति बहुत्वनिर्द्देशः । क्रियते तद्विशेषेणार्थमसर्वप-  
र्यायग्रहणोतेषां द्रव्याणामे विशेषेणामतिश्च्युतयोर्विषयभावप्रसंगे तद्विशेषेण  
र्थमसर्वपर्यायग्रहणो क्रियते । तानि द्रव्याणि मतिश्च्युतयोर्विषयभावमापद्य

मानानि कृत्तिपयैरेव पर्याये विषयभावमाकंदेति न सर्वपर्यायेरनन्तरपीति तत्कथामिह  
 मतिश्च श्रुतगद्विकरणानिमित्तास्त्वाध्यातृत्वनासायस्मिन् द्रव्ये स्वरूपादयो वर्तन्ते न तत्र  
 सर्वान्यर्यायानवगच्छन्ति चक्षुरादिविषयानेवालं वनेत्युक्तमपि प्राब्दलिङ्गो प्राब्द  
 श्च सर्वे संख्येया एव द्रव्य पर्याय एतन् न संख्येयानं न भेदाः न तिस्रर्वैविशेषाकारे  
 एते विषयीक्रियन्ते उक्तं च यस्मादपि ज्ञाभावात् प्रणेतृभागे दुःश्रयाभिलष्या  
 शोपरागविरागि ज्ञाशोपरागप्रणेतृभागे सुदक्षिणं ध्योति अन्तरीन्द्रियं च मनेरभावात् स  
 र्वद्रव्यासंख्यययति चिन्तनोद्गद्विषयविषयत्वात् तस्यान्तर्धर्मीति कायादिषु  
 मनेरभावः अन्तरीन्द्रियत्वात्कृतो मतिः सर्वद्रव्यविषयानि च ध्योति तत्क्षरामयुक्तमि  
 त्तितन् किं कारणं नोद्गद्विषयविषयत्वात् नोद्गद्विषावरणात्क्षयोपशमस्तद्व्यपेक्षं  
 नोद्गद्विषयतेषु व्याधियन्ते अथ हि मन्त्रनवर्तनं तत्त्वविधनास्सह निर्विद्विष्येत तत्त्वपि स्थि  
 द्बन्ते अथ मतिश्चुतयोरनन्तरनिर्द्वैशाहं स्यावधेः को विषयानि च ध्ये इत्यनेन  
 ह ॥ १॥ विषयवधेः ॥ स्वरूपशब्दस्यानेकार्थत्वे सामर्थ्याच्छ्रुत्वादिगहणे अपयं स्वरूप



पमनंतस्वभामिति तत्रेह सामर्थ्यं चक्षुर्विषयेऽनुत्क्रादीवर्तमानो गृह्यते यदि स्वभाव  
वाचिनो ग्रहणं स्यादं नर्थकं स्यान्न हि कस्यचित्स्वभावो नास्तीति न्प्रमाद्यनेकार्थसं  
भवेति तस्य योगो मिधानं वशाद्यद्यपि मत्वार्थी यस्मिन्मादयो र्थाविहवः संभवानि इ  
हो मिधानं वशान्ति तस्य योगो वेदितव्यः । नित्या हि पुद्गलास्तुक्तास्त्वपेयोनियथाश्ची  
यो वृक्षान्नानियद्येवमव्याधिज्ञानस्य पुद्गलास्तुप्सु खेनेव विषयभावप्रतिपद्ये  
रतने रसादिमुखेन नैष दोषस्तदुपलक्षणा र्थत्वान्तदविना भविस्सादिग्रहण  
तद्रूपं त्वयस्योपलक्षणात्वेनोपादीयते अतस्तदविना भाविनो रसादयोऽपि गृ  
ह्यन्ते यद्येवं तद्गतेषु सर्वेष्वनंतेषु पर्यायेष्ववधेर्विषयनिबंधः प्राप्नोतीत्य  
तत्राह अस्वर्ष पर्याययग्रहणा मुद्यन्ते न्न सर्वगीति अस्वर्ष पर्यायेष्विति एत  
ग्रहणामनुवर्तते यथा देवदत्ताय गोह्नीयतो जि नदत्ताय केवल इति क्षयतो  
मित्यो मि सर्वेष्वप्यनेयवामिहा यम सर्व पर्यायेष्वित्याभि सर्वे धातुस्तसर्वगीति भविति  
ततो रूपापि पुद्गलेषु प्राणतत्त्वव्यादिपरिमाणेषु जीव पर्यायेषु रुदधिर्को

पशामिकक्षाधोपशमिके सुत्यद्यतेऽध्वधिशानरूपिद्रव्यसंबंधानक्षायिकपा-  
रिणामिके बुनापिधमीक्षिकायादिबुतत्संबंधाभावात् ॥ अथमनः ॥ पर्ययस्य  
विवयनिबंधइत्यत आह ॥ तदनेतभागेमनः पर्ययस्य ॥ यद्वपिद्रव्यंसर्वा  
ज्ञानस्यविवयत्वेनसमर्थितंतत्स्यनंतभागीदृष्टतस्यएकस्मिन्भागेमनः ॥ पर्यय  
प्रवर्तते ॥ अथोतेयान्निर्द्विष्टंकेवलज्ञानंतत्स्यकोविषयनिबंधइत्यत आह ॥ स  
र्वद्रव्यपर्यायेबुकेबलस्य ॥ अत्राहकिंद्रव्यंस्वपर्यायान्द्रव्यतिद्रयतेवातेरिति  
द्रव्यंज्ञात्मना पर्यायान्द्रवतिगच्छतीतिद्रव्यंबहुलापेक्षयाकर्तारिसाधुत्वेद्रयते  
वातेरितिद्रव्योक्त्येचिद्वेदसिद्धीतत्कलकर्मव्यपदेशसिद्धिः ॥ द्रव्यस्यपर्यायाणां  
चकथोचिद्वेदसत्युक्तः कलकर्मव्यपदेशसिद्धयतिइतरयाहितद्वसिद्धेरत्येता  
व्यतिरेकाद्यद्येकोतेनैकत्वमवधायेतत्स्यकलकर्मव्यपदेशाद्वसिद्धिः स्यात्कुतः  
अत्येताव्यतिरेकान्नहितदेवनिर्विशेषमेकंशक्त्येतायेक्षयाविनाकलकर्मच  
भवितुमर्हति ॥ अथकः ॥ पर्यायस्तस्यमिथोभवनंयतिविशेष्यविशेषधिनोध्यमाणां

सुपान्तानुपान्तहेतुकानां शब्दानां तत्त्वमलाभमिति तत्त्वादर्पितव्यवहाराहरविययोव  
स्थाविशेषः। पर्यायः। मिथोभवने प्रति केचिद्वर्मा विरोधि नः केचिदविरोधि नः त  
त्र जीवस्य तावदनादिपारिणामिकत्वे तन्यः। जीवद्रूपमव्याभ्योर्द्वे गतिस्वभावास्ति  
त्वादिभिरीदयिकादयोभावा यथासंभवं युगपद्भावादविरोधि नो विरोधि नश्च ना  
रक्तैर्भग्योन देवमनुष्यह्यी पुंन पुंसक एक द्वि त्रि चतुः। मंचेन्द्रियवाल्पकोमा  
रकोपप्रसादादयः। सहानवस्थानान्तथापेक्षालिका। अनादिपारिणामिकाः रू  
परसर्गंधस्पर्शशब्दसामान्यास्ति तादयः। शुक्लादिपंचकति कादिपंचकगंध  
द्वयस्पर्शाष्टकशब्दषट्कपर्यायैः। अत्येकमेकद्वि त्रि चतुः। पंचादिसंख्ययानंतग  
णपरिणामिभिर्यथासंभवं युगपद्भावादविरोधनो विरोधि नश्च शुक्लकृष्णनील  
तिक्तकटुकसुरभेतर्गंधादयः। प्रायोगिकाः वैश्वसिकश्च परमाणुखस्कंधेषु  
च सहानवस्थानादेवं धर्मास्तिकायादिष्वप्यमूर्तत्वाच्चेतनत्वासेंख्ययप्रदेशस्य  
गतिकारणस्वभावास्ति तादयः। अनंतभेदाणुरुल्लखुण्णहानिद्वद्विचिकारैः

प्रत्ययेः परप्रत्ययेऽश्रगतिकारणत्वविशेषादिभिरविशेषधिनः परस्परविशेष-  
नश्रश्रयाः तेषु केचिदुपात्तहेतुकाद्रूपक्षेत्रकालभावनिमित्ताकृतदयिकाह-  
यश्रनपात्तहेतुकाश्रत्रिषु कालेषु विचारिणः पारिणाप्रिकाश्रेतन्यादयस्ते  
षोविशेष्यविशेषिनो धर्माणां पान्ता नपात्तहेतुकानां शब्दोत्तरात्मलाभास्यनि-  
मित्तत्वाच्चेतनो नारको बालक इत्यपि तद्व्यवहारविषय इति व्यवहारस्तत्रा-  
त्रिविधशब्दनयात्मकः द्व्यर्थिकानर्थिणा तर्थापार्थिके नार्थितस्तस्य विष-  
यस्तस्य द्रव्यस्यावस्था विशेषः पर्याय इत्युच्यते तयोरितरेतरयोगलक्षणो  
तयोरितरेतरयोगलक्षणो द्वे द्वे वेदितव्यः द्वयाणि च पर्यायाश्च द्रव्यपर्यायाः इ-  
ति द्वे द्वे न्यत्वे ज्ञाक्षन्यगोधवदिति चेन्न तस्य कथं चिद्देपि दर्शनाज्ञोत्पन्नोपि दुव-  
तस्यान्मतं यदि द्वे द्वे ज्ञाक्षन्यगोधवदन्यत्वे द्रव्यपर्यायाणां ज्ञानोतीति तन्न किं  
कारणं तस्य कथं चिद्देपि दर्शनात्तर्गोत्वगोपि दुवद्यथा गोत्वे च गोपि दुष्यगो-  
पि दुगविनिष्पन्नस्यैपि द्वे द्वे भवति तथा द्रव्यपर्यायेऽपि स्थिति ननु सामान्यविशेष

योरन्यत्वात्साध्यसमेतदिति नैव दोषः ॥ उक्तमेतदनन्यत्वे सामान्यविशेषयोर्द्रव्य-  
ग्रहणोपयोग्यविशेषणं चेन्नानर्थक्यात्स्यादेतद्रव्याणोपयोग्याः द्रव्यययीयाइति  
द्रव्यग्रहणोपयोग्यविशेषणमिति न्न किं कारणमा नर्थक्यं देवे संसृतिद्रव्यग्रहणा  
मनर्थके स्यान्न ह्यद्रव्यस्य पर्यायाः संतीते द्रव्याज्ञानप्रसंगाच्च केवलै न पर्याय  
एव ज्ञायते न द्रव्याणीति द्रव्याज्ञाने प्राप्नोति उत्तरपदार्थप्रधानत्वात् ॥ अथ मत  
मेतत्सर्वेषु पर्यायेषु ज्ञातेषु न किंचिदं ज्ञातमाक्षिततो व्यतिरिक्तस्याद्रव्यस्याभावा  
द्यद्येवं द्रव्यग्रहणमनर्थकमित्युक्तं पुरस्तात्तस्मात्साधु कर्तुं ह्येतो यमिति ननु च ह्ये  
द्वेपि द्रव्यग्रहणमनर्थकं पर्यायव्यतिरेकेणानुपलब्धेरिति नैव दोषः ॥ संज्ञास्वा  
लक्षणादिभेदाद्देवोपपत्तेः ॥ अथ सर्वग्रहणं किमर्थं ननु बहुवचननिर्देशादेव  
बबहुत्वसंप्रत्ययसिद्धेः ॥ सर्वग्रहणं निरवशेषप्रतिपत्त्यर्थं यै लोका लोकोकवेदभि  
न्नास्त्रिकालविषयाद्रव्यपर्यायाः अनंता स तेऽसु निरवशेषेषु केवलज्ञानविषय  
निर्बन्ध इति प्रतिपत्त्यर्थं सर्वग्रहणं यावां ह्योका लोकोकस्वभावो न तस्मावतीनेता

नतो॥ यद्यपि सुस्तानपि आनुमं स्पसामर्थ्यमस्तीत्यपरिमितमाहात्म्यं तत्केवलञ्चा  
 नेवेदितव्यं॥ आह विषयनिर्वधो वध्यतो मत्यादीनां मिदंतु न मिश्रितं एकस्मिन्ना  
 स्मनि खनिमित्तसंनिधानोपजनितवृत्ती निश्चाना नियोगपद्येन कति भवेतीत्य  
 त उच्यते॥ एकादी निभज्या निरुगवदेकस्मिन्ना च्छब्दो<sup>१०७</sup> एक इति कोयं  
 शब्दः अनेकार्थसंभवे विवक्षात् प्राथम्यवचन एक शब्दः॥ अयमेक शब्दः  
 नेकस्मिन्नर्थे दृष्टप्रयोगः॥ क्वचित्संख्यायं वर्तते एको द्वौ व हव इति द्वचिदन्य  
 त्वे एकं आचार्या अन्ये आचार्य इति द्वचिदसहाये एकाकिनस्ते विचरंति वीर इ  
 ति द्वचिस्वाथमि एकमागमनं प्रथममागमनं मिति॥ क्वचित्मायान्ये एकहतांसे  
 नोक्तये मिप्रधानहतो सेनां करोमीत्यर्थः॥ तत्रैह विवक्षात् प्रथम्यवचन एक शब्दो  
 वेदितव्यः॥ अत्रादिशब्दश्चावयववचनः॥ अत्रादिशब्दश्चायमनेकार्थसंभवे विव  
 क्षात्तद्ग्राहववचनो वेदितव्यः॥ क्वचिद्व्यवस्थायामावर्तते तत्रासृणादयश्चात्पारावे  
 रणोः ब्राह्मणव्यवस्थाः ब्राह्मणश्चात्रियवितुः प्रज्ञा इत्यर्थः॥ क्वचित्

दद्यात्परिहर्तव्याः भुजंगप्रकाराण्यविवर्तन इत्यर्थः। क्वचित्सामीप्येन द्यादीनि स्थे-  
त्राणि नदीसमीपानीत्यर्थः। क्वचिदंबयवेत्स्त्रादिमधीति स्त्रावयवमर्धधी न इत्य-  
र्थः। तेनेतदुक्तं भवति। एकस्यादिरैकादिः प्रथमावयव इति कस्य प्रथमस्य परमेश्व-  
रस्य कः पुनरवयवः। मतिज्ञाने सामीप्यवचनोवा। अथवा अयमादिशब्दः समी-  
प्यवचनो द्रव्यतेन प्रथमस्य मतिज्ञानस्य श्रुते समीपमिति युक्तं भवति मतेर्वाहिर्भाव-  
प्रसंग इति चेन्नानयो। सदाव्यभिचारस्तस्यादेतदेवं सति मतेर्वाहिर्भावः। प्राप्नोतीति  
तन्न किं कारणमनयो। सदाव्यभिचारदेहिमति श्रुते सर्वकालमव्यभिचारिणीना-  
रदुर्ध्वमिव तस्मादनयो रन्यतरग्रहणे इत्यस्य ग्रहणं सन्निहितं भवति। ततो न्यप-  
दा कर्तुं च तावेकस्यादिशब्दस्य निवृत्तिरुल्लभ्यता जलमुखां उल्लभ्यता खवत्सुख-  
मस्येति वृत्तावेकस्य मुखशब्दस्य निवृत्तिरेव मिहापि एकादिये योजनानीमन्येकादी-  
नीति एकस्यादिशब्दस्य निवृत्तिरेव यवेन विग्रहसमुदायो ह्येत्यर्थः। अवयवेन वि-  
ग्रहः। क्रियते ह्येत्यर्थः। समुदायो भवति तेनेकादीन्यभ्यन्तरीकृत्य भाज्याम्यर्थः।

त्यर्थः किं सर्वाणि नैक्याहः । अपाचतुर्भुक्त एतत् केवलस्यासहायत्वादित्यर्थः ।  
 यौगपद्याभावः । यत् केवलेन ज्ञानेनैकाधिकं तदसहाय  
 मित एषि च ज्ञानानि क्षयोपशमनिमित्तान्यतो

५

नाभावो भिन्नतया दहनि नश्च वदिति चेन्न क्षायिक  
 देतन्ताभावः । क्षायोपशमिकानां ज्ञानानां केवलानि किंतु केवलज्ञानेन महता  
 भिन्नतया निखलप्रयोजनेन व्याप्तिर्येते भास्वरूपमाभिभूततश्च त्रवदिति तन्न किंका

त्वात्संक्षीणसकलज्ञानावशो भगवत्पह्नीतिकथं यथा यो यशसिका  
 ज्ञानानां संभवः । न हि परिग्रामसर्वशुद्धौ पदेष्वदेशाश्रुद्विरस्ति । इन्द्रियवत्त्वादिति चे  
 न्नार्थार्थानवबोधोऽस्यादेतदेवमागमः । प्रवृत्तापेचं चिद्रियाः । असेऽपि चेन्द्रिया  
 दारम्भश्चाप्येगिकेवलिन इति अत इन्द्रियवत्त्वान्न तत्कार्येणापि ज्ञानेन भविति त्र्या

तितन्तर्किंकारणमावर्थात् न व बोधादावर्थे हि संयोगपयोगिकेवलिनोऽपेचिद्वि  
 यं प्रत्युक्तं न भावो द्वियं प्रवृत्ति । यदि हि भावो द्वियमभविष्यदपि तु ह्यसंक्षीणसक



लावरणत्वात्सर्वं संतीवास्यन्यवर्तिष्यतः॥ तस्मादेतदुक्तं भवति॥ एकस्मिन्नात्म  
 निद्वैमतिष्ठते क्वचिच्ची। शिमतिष्ठतावधि ज्ञानानिमितिष्ठुतमनः॥ पर्ययज्ञाना  
 निवाकचिच्चत्वारिमतिष्ठतावधिमनः॥ पर्ययज्ञानानिनपंचैकस्मिन्त्युगप  
 त्संबेतीति॥ संख्यावचनोचैकशब्दः॥ अथवासंख्यावचनोयमेकशब्दएकमादि  
 र्येयोतानीमानिएकादीनिकथंमतिज्ञानंएकस्मिन्नात्मनिएकंयक्षरमुत्तंष्ट्य  
 नेकह्लादणभेत्सुपदेशपूर्वकं तद्भजनीयं स्याद्धानवेति इतत्पूर्वचदपरञ्चाह॥ अ  
 संख्यासहायप्राधान्यवचने एकशब्दे सति एकादीनिकेवलादीनीत्यर्थः॥ एकस्मि  
 न्नात्मन्यैकं केवलज्ञानं क्षायिकत्वात्॥ द्वैमतिष्ठते इत्यादि पूर्वचत्॥ अथोक्तानिम  
 त्वादी निज्ञान्यव्यपदेशमेवंलभंते उतान्यथापीत्यत आह॥ मतिष्ठतावध्ययो  
 विपरीतः॥ विपर्ययोन्यथाकृतः सम्पगाधिकारं च शब्दः समुच्चयार्थः॥ वि  
 पर्ययश्च सम्पद्वेति कुत पुनरेषां विपर्ययः॥ मिथ्यादर्शनपरिग्रहात्मत्यादि  
 चिः॥ पर्ययः॥ यो सो दर्शनमोहनीयो दमे सति मिथ्यावर्शनपरिणामः॥ तेन सह

कार्यसमवायान्मत्यादीर्नोविपर्ययोभवति। ननुचमणिकनकादीर्नोवर्चेऽहग  
 तानामपिस्वभावविनाशेनभवति तद्वन्मत्यादीनामपिस्पान्तेषदोषः। सरजस  
 कदुकालोवृणतदुग्धवत्सुराविनासैश्रायथासरजसकदुकालावृभाऊने  
 निहितं दुग्धे स्वगुरोपस्तिजति तथा मत्यादीन्यपि मिथ्यादृष्टिभाजनगता नि  
 दुष्येतीतिः। आधारस्पदोषाद्विः। आधेयस्पदोषो जायते। ननु च नायमेवोक्त उ  
 क्तमेतन्मणिकनकादयोवर्चेऽहगताः। अपिस्वभावेन तस्य जंतीति तत्र कथमे  
 तदवसीयते।। आलवदुग्धवदुष्येति मत्यादीनि त पुनर्मण्यपादि च न्तदुष्येती  
 ति परिरणमशक्तिविशेषात्परिरणमकस्य हि वस्तुना। शक्तिविशेषादन्यथाभा  
 योभवति यथात्वां ब्रूध्वे दुग्धे विपरिणोमयितुं शक्तीति तथा मिथ्यादर्शनिम  
 पि मत्यादीनामन्यथात्वकर्तुं मत्त तदुदयेऽन्यथा निरूपणादर्शनाद्वर्चेऽह  
 तु मण्यपादीर्नोविकारं न्यात्यादयस्तु मलं विपरिणोमकद्रव्यसंनिधानेनेत्यामै  
 पिभवत्येवान्यथात्वं यदा तु सम्यग्दर्शने प्रादुर्भूतं तदा

भावान्नेषां मत्यादीनां सम्पत्कमतः सम्पददर्शनमिष्टपादर्शनोदयविशेषान्नेषां  
त्रयाणां द्विधाकृतिर्भवति ज्ञानं मत्पज्ञानं मुक्तज्ञानं श्रुताज्ञानं श्रवणं श्रवणं  
विभंगज्ञानमिति । अत्राह रूपादिविषयोपलब्धिच्यभिचारभावाह्विपर्यया  
भावः । यथैवमस्ति ज्ञानेन सम्पद्गृह्ययोरूपादीनुपलभते तत्तथा मिष्टपादृष्टयो  
पिमत्यज्ञानेन यथैव पटादिषु रूपादीन् श्रुतिन निश्चिन्वंतुपदिशंति च परे  
भ्यस्तथा श्रुताज्ञानेनापि । यथैवावधिना रूपादीनि यथैव निवयंति तथा विभंगेना  
पीति स्मान्नास्ति विपर्यय इति श्रुत आह ॥ इति दर्शनो रविश्रेः न च ह ॥ पल  
ब्धेरुक्तवत् ॥ स च्छब्दस्त्वानेकार्धसंभवे विवक्षातः प्रशंसार्थस्य ग्रहणं  
ये स च्छब्दो नेकार्थ इति व्याख्यातः । तस्येह विवक्षातः प्रशंसार्थस्य ग्रहणं वि  
दितव्यं प्रशंसते तत्त्वज्ञानमित्यर्थः । असत्त्वज्ञानं तयोः सदसतो रविश्रेः  
यद्दृष्टयानुपलब्धेः विपर्ययो भवति कथमुन्मत्तवद्यथोन्मत्तो दोषो दयादु  
पहर्तौ द्वियमतिविपरीतया ही भवति सोऽप्येव गौरित्यध्यवस्यति गोवाऽप्य

इति लोचं सुवर्णं लोच्यमिति लोचं लोच्यमिति सुवर्णं सुवर्णमिति तस्यैवमवि  
 श्रोत्रेणाध्यवस्यतः अज्ञानमेव भवति तद्वा न्मिथ्यादर्शनोपहृतो द्वियमनेमिति  
 श्रुतावधयोपि अज्ञानमेव भवतीति भवत्यर्थग्रहणोवा अथवा सच्छब्देनैव  
 क्यर्थे बोधितव्यं सद्धिमानमित्यर्थः असदविद्यमाने तपोरविशेषेण यदह  
 कोपलब्धेः विपर्ययो भवति कदाचिद्गुणादिसदप्यसदिति प्रतिपद्यते अपि  
 सद्विदिकदाचिन्तुस्सदेव असदप्यसदेवेति कुतः प्रवादपरिकल्पनाभेदाद्धि  
 पर्ययग्रहः प्रवादो नो कल्पनाभेदाद्विपर्ययग्रहो भवति तद्यथा केचित्तावदाहुः  
 द्रव्यमेव न रूपादय इति अपर आहुः रूपादय एव न द्रव्यमिति अपरेषां दर्शने  
 अन्यद्रव्यं अनेच रूपादय इति कथमेषां विपर्ययग्रहो उच्यते यदि द्रव्यमेव  
 न रूपादयः लक्षणाभावाद्वा द्रव्यान्तवधारणप्रसंगाः किंचिद्दर्शियेण सन्नि  
 क्ख्यमणो द्रव्यं रूपाय भावे सर्वात्मना सन्निक्ख्ये ततस्तत्सर्वात्मना ग्रहणप्र  
 संगाः करणभेदाभावप्रसंगश्च नचासीदृष्टदृष्ट्यावा

एवमपि निगधारत्वादेमां च प्रसंगाः । किंच परस्परविलक्षणानोरूपपादीनां संसृ-  
दयेपि सति राका नार्थोति रभावात्समुदयस्पसर्वविभावः । परस्परतीर्थीति रभ्रत-  
त्वादर्थस्य न्यद्रव्यमन्येरूपादयः । एवमपि तेषां लक्ष्यलक्षणाभावाभावः । परस्पर-  
तोरर्थीति रत्वात् तद्विद्वद्वत् । लक्ष्यलक्षणाभाव इति चेन्न वेदप्रामाण्यवत् ।  
तो ह्यलक्ष्यलक्षणाभावो युक्तो नासतीति किंच रूपपादियुगयोर्व्यभृत्तुद्व-  
व्यार्थीति रभ्रतु नो द्वियसंनिवर्धयुक्तस्तत्तश्च भ्रान्ताभावः । न चार्थोति रभ्र-  
तद्व्येकारं रोभ वितुमर्हति किंचा मूलकारणादिप्रतिपत्तेः । एवांचादरूपा-  
दीनां मूलकारणोपवादिनां विप्रतिपत्तिरतद्यथा केचिदहः । अथपक्ता नमह-  
दहंकारतन्मात्रेन्द्रियमाहाभूतमृत्पिंडादिनिवृत्तिं क्रमेण घटादेर्विश्वरूप-  
स्पृजगतउत्पाद इति तदुक्तं । नहि प्रधानस्याभृत्तु निरवयवत्वनिःक्रियत्वा-  
नो द्वियत्वानेत्यस्या परप्रयो ज्यत्वादिविशेषोपेक्षेन सप्तद्विलक्षणे घटादिः का-  
यो भवितुमर्हत्यदृष्टत्वा न्नवापरप्रयो ज्यस्पृधानस्य स्वयमोभिप्राय रहि-

र्वकप्रसवक्रमोयुक्तः पुरुषस्तावन्निश्क्रियत्वान्नमहदादिसर्गा  
र्थेप्रधानं प्रयुंक्तैस्वयंचनिश्क्रियत्वात्प्रधानेनात्मानंमहदादिसर्गार्थेप्रयुक्तम  
॥ नहिस्वयंगतिविकलः ॥ येऽग्रात्मानमेवायम्भोक्तायगच्छन्दृष्टः ॥ किंचात्र

योजनस्पप्रधानस्पमहदादिसर्गो ननु किं मानपुरुषभोगः प्रयोजनमिति चेन्न  
तमस्पविभोगात्मनभोगपरिणामाभावाच्च किंचाचेतनत्वादहल्लो  
केचेतनस्यैत्रः उदनार्थी क्रियाफलसाधनश्चास्तदर्थेय्वग्निसंशुद्धशरणविक्षुप्र  
वर्त्तमानोदृष्टः नचतयाप्रिधानंचेतनमंतोस्पमहदाक्रियाप्रसवक्रममाभावः न

क्रमस्पप्रयोजकोनिः क्रियत्वादयरश्नाह ॥ परसाणुभ्यप्रतिनि  
यतपार्थिवादिजातिविशिष्टेभ्यश्चदृष्ट्यादिसंनिधानेसतिसंहतेभ्यः ॥ अर्थोति

॥ कार्योत्पलामइतितदप्युक्तेनित्यत्वादण्णोकार्योरेभप्रशक्त्याभावा  
त्तचारंभेनित्यत्वहनेनर्त्तचार्योतिरश्नतस्पकार्यस्सारंभोयुक्त ॥ यतिरेकानुपल  
क्षेरूपलक्ष्यौचाणुमहल्यभावः नचजातिप्रतिनियमास्तिभिन्नजान्ति

रंभदर्शनाद्भिन्नजानीयेषुसमुदयमात्रमितिचेतुल्यजानीयेष्वपितत्त्वसंगेनचा  
त्मनोघटाद्यारंभेकलत्वमुपपन्नंनिःक्रियत्वानित्यत्वाच्चनाय्यात्मगुणस्माद्व्य  
देर्निःक्रियत्वादेवनचनिःक्रियोर्थीतरेक्रियाहेतुर्दृष्टःअन्येभ्योतेवयोदिपर  
माणुसमुदपात्मकारूपपरमाण्वोऽंतीन्द्रियासमुदिताः संतःइन्द्रियग्राह्यत्व  
मनुभूपघटादिकार्यात्मलाभहेतुत्वंप्रतिपद्यंतइतितत्सुक्तं प्रत्येकंरूपपरमाण  
नामतीन्द्रियत्वाततो न्यस्यकार्यस्याप्यतीन्द्रियत्वप्रसंगात्तत्तत्प्रत्ययविषयप्रमा  
णाभासविकल्पाभावःकार्यभावाच्चतद्विगकारणस्याप्यभावःकिंचक्षणी  
कत्वान्तिः क्रियत्वाच्चकार्यारंभाभावःविविक्तप्रतीनोपरस्परगमिसंबंधाभावश्च  
नचान्योर्थश्चेतनस्तेषांसंबंधस्पर्कतोस्ति तदभावात्संबंधाभाव एवमन्येष्वपिप्र  
वादेषुसत्यमितिअप्रसृत्यपिसादिनिविपर्ययोमिथ्यादर्शनोदयेवशाद्देहितव्यः  
पित्तोदयाकुलितरसनोद्द्विषविपर्ययवत्ततोयदुक्तंरूपादिविषयोपलब्धिव्यभि  
चारभावान्तमिथ्यादृष्टेर्ज्ञानत्रयमज्ञानमिति तदसम्पगव्याख्यानेज्ञानंलक्ष

एणादिभिरित्वा नीचारित्रिनिर्द्देश्य वा तदुद्धृत्य नया उच्यते । कस्मान्मोक्षविधाने तस्य  
वक्ष्यमाणत्वात् कुतः । पुनस्तन्मोक्षविधीवक्ष्यत इति चेन्मोक्षं प्रति प्रधानकारणा  
त्वात् किं कृतं प्राधान्ये कृत्स्नकर्मेधननिर्द्देश्यं तं यत्तत्रात्मा लुप्यत क्रियाध्याना वि  
भ्रंतात्मवलः । कृत्स्नकर्मेधननिर्द्देश्यं न समर्थो भवति ननु क्षायिकसम्पत्कैव  
लज्ञानीयेतोपि । यदि स्यात् क्षायिकैकैवल्यज्ञानोत्पत्त्यनंतरमेतद्वृत्तकर्मक्षयः  
लुप्यत क्रियाध्यानोत्पत्त्यनंतरमेव भवति तच्चोत्तमं चारित्र्यं कर्मोदानहेतु क्रिया

रित्रमिति वचनाद्व्यतीह तदुच्येत मोक्षविधानेऽपि तद्वृत्तकव्यमिति गौर  
वं स्यादेवमपि त्रीवादयो निर्द्देश्य आउच्यंते प्रमाणो व्याख्यातं प्रमाणैकदेशानयाः

तदनंतरं वचनाहानयाद्येवैकेनेनया इत्यत आह  
नैवाभासोऽग्रहि वयं बहुरितुस्तत्र शास्त्रे न मा भिरुद्धैव भूता ज्ञायाः ॥ शब्दपेक्षया  
एकादिसंख्योपविकल्पानयाः तत्राति संक्षेपादं प्रतिपत्तिरिति विसृजे च तस्य  
नामननुग्रह इति मध्यतया प्रतिपत्त्या समानयाऽत्रोच्यते । तेषां सामान्यविशे



बलक्षणेवंक्तव्यं तत्रास्मान्मन्यलक्षणा मुच्यते प्रमाणाप्रकाशितार्थविशेषप्ररूपको  
नयः प्रकर्षेणामानं प्रमाणो सकलादेश इत्यर्थः नैनप्रकाशितानां न प्रमाणाभासप  
रिच्छीतानांमित्यर्थस्तियामर्थानामस्तित्वनास्तित्वनित्यत्वानित्यत्वाद्येतास्मानो जी  
वादीनां ये विशेषाः पर्यायास्ते येषां प्रकर्षेण रूपकः प्ररूपकनिरूद्धो बानुवंगद्व  
रेणेत्यर्थः एवंचलक्षणेन यस्तस्य द्वौ मूलभेदौ द्वयास्तिकः पर्यायास्तिक इति द्वय  
मस्तीति मतिरस्य द्वयभवनमेव नानोन्येभावविकारानां यमभावस्तद्व्यतिरेकेणानुप  
लब्ध्वैरिति द्वयास्तिकः पर्याय एवास्तीति मतिरस्य जन्मादिभावविकारमात्रमेव भव  
नं न ततो न्यद्वयमस्ति तद्व्यतिरेकेणानुपलब्ध्वैरिति पर्यायास्तिकः अथवा द्वयमे  
वाथ्येऽस्य नानाः कर्मणि तावत्तथा रूपद्वित्वव्याप्येति द्वयाप्येति द्वयस्य रूप  
द्वयश्चेपणाविलक्षणेन ततो न्यद्वयमिति पर्यायाप्येति द्वयमेवाथ्येऽस्य नाना  
द्यत इत्यर्थः कार्ये द्ववतिगच्छतीति द्वयमेवाथ्येऽस्य नानाकारणमेव कार्य  
नार्थतं न च कार्यकारणयोः कश्चिद्रूपभेदः तदुभयमेकाकारमेव पंचांगलिद्व

व्यवदिदिति द्व्यर्थिकः परिसमं तादायः पर्यायपर्यायि एवार्थः कार्यमस्य न ब्रव्यमतीता  
 नागतयोर्विगद्यानुसन्तत्वे व्यवहारभावात्सर्वविकः कार्यकारणव्यपदेशभाजिति  
 पर्यायार्थिकः अथ वार्थनिमर्थः प्रयोजनं ब्रव्यमेवार्थोऽस्य प्रत्ययाभिधानाज्जट्ट  
 तिलिङ्गदर्शनस्य निन्देणुमप्रशक्यत्वादिति द्व्यर्थिकः पर्यायार्थः प्रयोजनमस्य  
 वाविज्ञानव्यायतिनिर्वच्य व्यवहारप्रसिद्धेरिति पर्यायार्थिकः तद्भेदानेगमाद  
 य एवोविशेषलक्षणमुच्यते अर्थसंकल्पमात्रग्राहीनेगमः निगच्छंत्यस्मिन्ति  
 तिनिगमनमात्रवानिगमः निगमे कुशलो भवो वानेगमस्तस्य लोके व्यापारः अ  
 र्थसंकल्पमात्रग्रहणोऽर्थे द्रष्टृग्रहणस्यादिष्टानद्याथा कश्चित्स्वगत्स्य परस्ते उरु  
 र्थगच्छंतमभिसमीध्याहर्किं मर्थं गच्छति भवानिति सतस्मिंश्चाचक्षे प्रस्कार्यमिति  
 एवमिह गृह्णादावयितथाकतरेत्रगमीत्युक्ते आचक्षे अहंगमीति संप्रत्यगच्छत्य  
 पिगमीति व्यवहारः एवं प्रकारेणोपि नैगमनपस्य विषयः भविसंज्ञा व्यवहार इति  
 चेन्न भूतद्व्यासन्निधानात् स्यादेतन्नायकेनैगमनयविषयः भविसंज्ञा व्यवहार इ

नितन्त्रकिंकारणं भूतद्रव्यासंनिधानाद्भूतं हि कुमारतुंडुलादिद्रव्यमाश्रित्य गजोदना  
दिकाभाविनी संज्ञा प्रवर्तते न च तथा नैगमनयविषये किंचिद्भूतं द्रव्यमस्ति यदाश्रया  
भाविनी संज्ञा विश्रायेता उपकारेण उपलब्धं भूतं स व्यवहारेण उपपत्तिरिचेन्नाप्रतिज्ञाना  
त्स्यादेतन् नैगमनयवक्तव्ये उपकारेणोपलभ्यते भावि संज्ञा विषये तु गजोदना उपल  
भ्यते ततो नायं युक्त इति तन्त्र किंकारणं अत्र प्रतिज्ञानान्नैतदस्माभिः प्रतिज्ञातं उपका  
रे सति भवितव्यमिति किंतस्य नयस्य विषयः प्रदर्शयति अपि च उपकारं प्रत्यभिमु  
खत्वादुपकारवानेवास्वजात्यविरोधेनैकत्वोपनयात्समस्तग्रहणं संग्रहवृद्ध्याभिधा  
नानुप्रवृत्तिर्लिंगं सादृश्यं स्वरूपानुगमोवाजाति साचेतनाचेतनाद्यात्मिकाशब्दप्र  
वृत्तिरिति तत्त्वेन प्रतिनियमात्स्वार्थव्यपदेशमाकर्त्तुं जातिः स्वाजातिः प्रप्रच्यवन  
मविरोधः स्वजातेरविरोधः स्वजात्यविरोधः तेन स्वजात्यविरोधेनैकत्वोपनयात्कै  
द्योभेदानोसमस्तग्रहणं संग्रहः यथा सद्रव्यं घट इत्यादिसहित्यत्ते सत्ता संवेधाहो  
णोद्रव्यपर्यायितद्रूपभेदानां तदव्यतिरेकानेनैकन संग्रहः ॥ द्रव्यमिति चोक्ते जी

वाजीवद्वेष्टप्रभेवानेद्रव्यत्वाविशेषान्तेनैवसंग्रहः। घटइतिचोक्तेनामादिभेदात्तद्वुव  
 स्मादिकारणविशेषाद्वृणसंस्थानादिकिविकाराच्चभिन्नानां घटप्रावाच्यानोतदव्य  
 तिरेकादेकत्वेनसंग्रहः। एवमितरेष्वपीतितत्राभिधानप्रत्ययो सामान्येनिराकृतवि  
 शेषभावादाहसन्ताद्यर्थेतिरस्तमलिनदभिर्सेवंचात्सदादिव्यपदेशः इतितन्न  
 उभयथाउपपत्तेरिदमिहसंप्रधार्थ्यस्तत्सर्वंधात्प्राग्द्रव्यादिखुसादित्याभिधानेद्रव्य  
 यश्चस्याह्वानवेतियदिस्यात्सत्तासंबंधवैयर्थ्येप्रकाशितप्रकाशनवैयर्थ्येवसत्ताह  
 यद्रसंगश्चाएकाऽभ्यन्तरीअपरवाह्येत्यप्तश्चसमघविरोधः।  
 यालिंगाभावाच्चैकोभावइति। अथयनासिखरविद्याणादिश्चतिप्रसंगः।  
 येविशेषइतिचैन्नतस्यप्रतिषिद्धत्वालिकंचरत्तत्तायाः सदितिव्यपदेशस्यसत्तांतद  
 हेतुकत्वाहेतुकत्वयोरनवस्थाप्रतिज्ञाहानिदोषप्रसंगः अथपदार्थशक्तिप्रति  
 नियमाद्रव्यादिखुसादितिव्यपदेशोनिमित्तोत्तरहेतुकासत्तायांस्वतरेवेतिचेत्संस  
 र्गवादत्याग इच्छामात्रकल्पनाप्रसंगश्च। किंचसत्तादेः। पदार्थो

द्वृत्तिः सोऽस्येति वा स्यात्सोऽयमिति वा यदिसोऽस्येति द्वृत्तिर्मत्वर्थी येन भवितव्यं सत्तावदु-  
व्येति नित्यथा गोमानुयवमानित्यतो मत्वर्थस्य भावार्थस्य च निवृत्तिर्वक्तव्याऽप्रथमो  
यमित्यभिः संबन्धेन द्वृत्तिः सत्ताद्रव्यमिति प्राप्नोति यथा यद्विष्णुः पुरुष इति न सद्रव्यमि-  
ति तत्र भावार्थस्य निवृत्तिर्वक्तव्या किंच दृश्योत्तमावान्तह्येकं किंचिदनेकं सर्वोधि-  
दृश्येऽयदियदिति समीक्ष्य सन्नैकानेकः सर्वोधिनी गम्येत नीली द्रव्यवदिति चेन्न त-  
स्यानेकत्वान्तीति त्ववदिति चेन्न तस्यासिद्धत्वात् अतो विधिपूर्वकमवहरणं व्यवहा-  
रः एतस्मादतः कुतः संग्रहात्संग्रहः न याक्षिप्नानामर्थीनां विधिपूर्वकमवहरणं व्य-  
वहारः को विधिः संग्रहगृह्णीतार्थस्तदनुपूर्व्येणैव व्यवहारः प्रवर्तन्त इत्ययं विधिस्त-  
द्यथा सर्वसंग्रहेण सः संगृह्णीतं तच्चानपेक्षित विशेष्येनालं संव्यवहापयो नित्यवहार-  
नयः प्राप्नीयते यस्य स तद्रव्येणोर्वेति ह्रस्वपेणापि च संग्रहाक्षिप्तेन जीवविशेषोऽनपे-  
क्षेयानश्वयसंव्यवहारः इति जीवद्रव्यमजीवद्रव्यमिति वाच्यवहारः प्राप्नीयते जीवा-  
जीवावपि च संग्रहाक्षिप्तेनालं संव्यवहापयो नित्यप्रत्येकं देवनारकादिघटादिश्च व्य-

बहारेण श्रीयते कथायोर्भैषज्यमित्युक्ते च सामान्यस्य विशेषात्मकत्वान्नैयग्रोधादिवि  
शेषसामर्थ्येनाहि शक्यं प्रभुराणपि च कथ्यता सवः कथायसमाहारकर्तुं नाम स्यापना  
द्रव्यापि च संग्रहोपात्तानि नालं व्यबहारायेति भाव एव गृह्यते एवमर्थेन यस्मात्तावत्त्वर्त  
तेषावत्यनन्तीति विभागः सूत्रपातवत्स्त्रुसूत्रः। यथास्त्रुः सूत्रपातस्तथास्त्रु  
उप्रगुणं सूत्रयति तत्रयति स्त्रुसूत्राः सर्वे ह्यिकालविषयानतिशय्यवर्तमानका  
लविषयमादन्तेऽप्रतीतानागतयोर्विन्ध्यनुत्यन्तत्वेन व्यवहाराभावात्समवायमात्र  
मस्य निर्विधिद्विधित्वं कथायोर्भैषज्यमित्यत्र च संज्ञात्तरसकथायोर्भैषज्येन प्राप्यमिक  
कथायोऽल्योनभिव्यक्तत्वादस्य विषयः प्रच्यमानः पक्वः पक्षस्तु स्यात्स्य  
मानः स्यादुपरतपाकरित्यसदेतद्विरोधात्स्यच्यमान इति वर्तमानः पक्वा इति प्रतीति  
स्तयोरैकस्मिन्नवशे धोविरोधीति नैष दोषः पचनस्यादावविभागसमये कश्चिदशानि  
र्वृत्तौ बान्धवाय दिननिर्वृत्तस्तद्वायी दीद्व्यपि अनिर्वृत्तैः पाकाभावः स्यात्ततोभिनिर्वृत्तै  
स्तदपेक्षया पच्यमानः पक्व इतरथा हि समयस्य त्रीविध्यप्रसंगः स एवौदनः।

नद्रूप्यच्यते। पञ्चरभिप्रायस्यानिर्द्वन्द्वः पञ्चर्हि सुविप्रश्च सुखिनोदने पञ्चकाभिप्राय  
स्यादुपरतया कइति चोच्यते कस्यचित्पञ्चकृतार्थत्वादेव क्रियमाणो ह्यन  
भुज्यमानभुक्तवध्यमानबहुसिद्धान्तसिद्धादयो योज्यास्तथाप्रतिष्वन्ते शिनिनिप्र  
स्था यदेवामिमीते तीतानागतधीन्यमाना संभवात्कुंभकाराभावः शिवकादिपर्या  
यकरेणेतदभिधानाभावात्कुंभपर्यायसमयेव स्वाद्यवेभ्य एव निर्द्वन्द्वः स्थितप्र  
प्तेच कुतोद्यागश्च सीतिन कुतश्चिदित्ययं मन्यते तत्कालक्रियापरिणामाभावाच्च  
मेवाकाशप्रदेशमवगाहुंसमर्थः प्रात्मपरिणामेवातत्रैवास्ववसतिर्न द्वैकलकाकः  
उभयोरपि स्वात्मकत्वाद्दृश्यः। दृष्टत्वात्मको न काकात्मकः यदि काकात्मकः स्याद्गु  
मरादीनामपि काकचक्षुर्गणः काकश्च काकात्मको न द्वैकस्मात्मकः यदि द्वैकस्मात्मक  
शुक्लकाकाभावः स्यात्सर्वचवर्णत्वाच्च पित्तास्थिरुधिरस्दीनापीति शुक्लरक्तादिव  
शीत्वात्तच्च निरेकैराकाकाभावाच्च न सामानाधिकरण्यमिकस्य पर्यायेभ्यो नन्यत्वा  
त्पर्याया एव विविक्तप्राक्तयो ह्यव्ययनामनर्किंचिदस्तीति द्वैकस्य ग्राह्याद्यान्यादिति चे

न्नाऽस्तिरक्तादिष्वतिप्रसंगाल्कषायमधुरेचमधुनिविरोधादप्रत्यक्षेवारव्यायमने  
 काकविशेषेणैवशेनकेनचित्त्वेपीतरेनिवासिन्युपलब्धेष्टकस्म  
 धान्यादौचर्द्धेह्रव्यस्यैववातथापरिणामादित्यतः पलालादिदाहाभावः प्रतिवि  
 शिष्यकालपरिग्रहादस्पृहिनयस्याविभागोवर्तमानसमयोविषयः अग्निस्त्वं  
 धनदीपनक्षलनदहनान्यसंक्षेयसमयात्तरालानियतोऽस्यदहनाभावः किंच य  
 स्मिन्समयेदाहः नतस्मिन्पलालेभस्मतामिनिवृत्तेः यस्मिंश्चपलालेनतस्मिन्दा  
 हइतिनित्यपलालेतद्वहतीतिचेन्तसावश्रोयात्समुदायाभिधायिनीशब्दानामेवय  
 वेष्ट्वन्तिदृशीनाददोयइतिचेन्न तदवस्थत्वादेकदेशदाहाभावस्योक्तत्वान्निख  
 शेषदाहासंभवादितिचेन्नवचनविरोधान्नतदवस्थत्वाच्चवचनविरोधस्तावद्यदिनि  
 र्वेशेषस्यपलालस्पदाहस्यासंभवइत्येकदेशदाहात्पलालदाहोनादाहः ननुभ  
 वेद्वचनस्यनिखरीयपरपक्षदूषकत्वाभावात्परपक्षैकदेशस्यदूषकत्वमतः



कदे प्रादूयकत्वान्कृत्स्नमयी देदूयकमेवेत्यस्य साधकत्वा सामर्थ्ये भाव इति तद्व  
स्थत्वमयेकसमये दाहाभाव इत्युक्तत्वादवयवानेकत्वे यद्यवयवदाहात्सर्वत्र दा  
हः अवयवोत्तरादहान्ननु सर्वदा हाभावः अप्यदाहः सर्वत्र कस्मान्ना दाहः अतो  
न दाह एवैपानभोजनादिव्यवहाराभावाः नष्टस्तः कस्मीभवत्युभयोर्भिन्नकाला  
वस्थत्वात्प्रत्युत्पन्नविषयी निवृत्तपर्यायानभिर्सेवधात्सर्वसंख्यवहारलोप इति  
चेन्न विषयमात्रप्रदर्शनात्पूर्वनयवक्तव्यत्वाशेषवहारसिद्धिर्भवति शपत्यर्थमा  
ह्वयति प्रत्याययतीति प्राब्द उच्चरितः प्राब्दः कृतसंगतिः पुरुषस्य स्वाभिधेयेष्व  
त्यमादद्यातीति प्राब्द इत्युच्यते सच लिंगसंख्या साधनादिव्यभिचार निवृत्तिपरः  
लिंगं स्त्रीत्वपुंस्त्वनपुंसकत्वा नि संख्या एकत्वो हित्व बहुत्वानि साधनमसदाद्येवमा  
दीनो व्यभिचारे न न्याय्य इति तन्निवृत्तिपरो येन ये संख्याया लिंगव्यभिचारस्मावरत्नी  
लिंगेऽपुल्लिङ्गाभिधानं तारकास्वानि रिनिपुंल्लिङ्गे स्त्र्याभिधानमाचगमो विधेति स्त्री  
त्वेनपुंसकाभिधानं वीणाः प्राप्नोद्यमिति नपुंसकेऽप्यभिधानेऽप्रापुशक्तिरिति पुल्लि

जेन पुंसकाभिधानं पदो वस्त्वमिति न पुंसकेषु द्विगोभिधाने द्रव्यं पस्तुरिति संख्याय  
 मिचारः। एकत्वे द्वित्वेन क्षत्रं पुनर्वस्व इत्येकत्वे बहुत्वेन क्षत्रे शतमिष्वजा इति द्वित्वे  
 कत्वे गोदोग्राम इति द्वित्वे बहुत्वे पुनर्वस्व पंचतारकाः इति बहुत्वे एकत्वे आश्राव  
 नमिति। बहुत्वे द्वित्वे देवमनुष्याऽभीराश्री इति साधनव्यभिचार एहि मन्येरयेन या  
 स्पस्मिन् हि यास्पसियात्तेति निःश्रादिशब्देन कालादिव्यभिचारोऽप्युक्तविष्वह  
 ष्यास्पयुत्रौ जनिताभाविवृत्त्यमासीदिति कालव्यभिचारः संतिष्ठतेति स्थितेति वि  
 रमत्युपरमत्युपग्राह्यौ व्यभिचारः। एवमादयो व्यभिचारः प्रयुक्ताकुतः अन्यर्थ  
 स्यान्पार्थनस्त्वेधाभावाद्यतिस्माद्भुतः। पलोभवतु पलोवाप्तासावइति तस्माद्यथा  
 लिङे यथा संख्येयथा साधनाद्विचन्याप्यमभिधानं लोकसमयविरोध इति चेद्द्वि  
 रुध्यते तत्त्वं मीमांस्येति सुदृढस्वपचारानां नार्थसमभिरोहणत्समभिरूढः यतो  
 नानार्थात्समतीत्येकमर्थमाभिसुख्येन स्वरूपतः। समभिरूढः श्रुतो वस्त्वेन रा  
 संक्रमेण तन्निष्ठत्वात्कथमवितर्कध्यानवद्यथास्तीयेषु त्केः स्तृक्ष्मक्रियम

वितर्कमविचारं ध्यानमर्थव्यंजनयोगसंक्रांत्यभावात्स्वस्वमकाययोगनिष्ठत्वात्  
व्यागीरित्ययं शब्दोवागादिबुवर्तमानौ गव्यधिः स्तुतः एवं सेवेव्यपि स्तुतिः शब्दोऽस्य  
विषयश्च यथार्थगत्यर्थः ॥ शब्दप्रयोग इति तत्रैकस्यार्थस्यैकेन गतत्वात् पर्याय  
शब्दप्रयोगो नर्थकः ॥ शब्दमेव दृष्ट्वैति श्रुत्यर्थं भेदेनाप्यवर्णमवितव्यमिति ना  
नार्थसमाभिरोहणशमभिः स्तुतः इदं नादिदं शक्यं कनाच्छ्रुत्वा प्रदीरगात्पुनरे  
रज्ञत्येवं सर्वत्र अथवा यो यत्राधिः स्तुतः स तत्र तस्मैत्यभिमुख्येना एहं तस्मैभि  
स्तुतः यथा ह्यहं भवानोस्ते स्वात्मनीति कुतः वस्तुतरेषु न्यमावाद्यद्यन्यस्यान्य  
त्र दृष्टिः स्यात् तज्ज्ञानादीनां स्वरूपादीनां चोक्तश्रोतृतिः स्यात् त्रयेनात्मना भूतस्ते  
नैवाध्यवसाययतीत्येवं भूतः येनात्मना येनाभिधेयेन भूतः शब्दस्तेनैवा  
ध्यवसाययति यथेदं शब्दः परमेष्ठ्यस्त्वाभिधेयः सपरिणामो यत्र यदावर्तते  
तैतत्र तदेव बुक्तीनामप्यपनाद्रव्ये बुतत्यपरिणामाभावादित्येवमितरेष्वपि शब्दे  
बुक्त्वाभिधेयक्रियापरिणति क्रियौ पृथगा एव बुक्तीर्नान्यदेति अथवा येनात्मना येन

येराभूतोर्थस्तेनैवाध्यवसाययनियथागच्छतीतिगौरित्तिथदैवगच्छतितवेव  
गच्छतितदैगौरित्तिनास्थितोनशयितइतिपूर्वोत्तरकालयोस्तदर्थोभावाद्दंडिवत्  
एवमितरेष्वपिअथवायेनात्मनायेनयैतैश्चानेनभूतःपरिणतस्तेनैवाध्यवसा  
र्ययनियथादंद्वाग्निज्ञानपरिणतश्चात्मैर्वैद्वाग्निश्चेत्येवभूतार्थप्रत्यायनाच्छब्द  
एवंभूतःतत्कार्यात्ताच्छब्दसिद्धेःदाहकत्वाद्यतिप्रसंगइतिचेत्तदव्यतिरेकादप्र

स्यादेतदग्न्यादिव्यपदेशोयद्यात्मनिक्रियतेदाहकत्वाद्यतिप्रस  
च्यतेतदव्यतिरेकादप्रसंगस्तानिनामादीनियेनरूपेणाव्यपदिश्येतेतत्तस्तेषाम  
व्यतिरेकःप्रतिनियतार्थद्विनिबद्धमार्गांततो नोऽगमभावाग्नौवर्तमानंदाहक  
त्वंकथमागमभावाग्नौवर्ततेतउक्तानिगमादयोनयाऽउत्तरेतरस्त्रक्षमविषयत्वादे  
वांक्रमःपूर्वपूर्वहेतुकत्वाच्च।एवमेतेनयाःपूर्वपूर्वविरुद्धमहावि  
षयाउत्तरेत्तरानुकूलाल्पविषयाद्रव्यस्यानंतप्रान्तेःप्रतिप्रान्तिभिद्यमानाव  
पाज्जायन्ते।एतेगुणप्रधानतयापरस्परतंत्राःसम्यग्दर्शनेहेतवःप्ररु

बाध्योक्रियासाधनसामर्थ्यान्तत्वाद्यद्वययोपापयैविनिवेश्यमानाः प्रतादिसंज्ञाः  
 खर्तत्राश्रयासमर्थान्त्वादिवदेवविद्यमउपन्यासः तत्त्वादयो निरपेक्षाः अपि को  
 विदर्थमात्रो जनयंति हि कश्चित्पक्षे केतंतुल्यक्राणे समर्थ एकश्च वल्यजो व  
 धने समर्थः इमे पुनर्नर्त्या निरपेक्षाः संतः नक्तो चिदपि सम्पददर्शनमात्राया  
 दुर्भावियंतीति नैष दोषः ॥ आभिहितानववोधादभिहितमर्थमनवबुध्य परेणोद  
 मपालभ्यते एतदुक्तं निरपेक्षिषु तंत्वादियुपतादिकार्यं नास्तीति यत्तु तेनोप  
 दार्शितेन तत्पतादिकार्यं किं तर्हि तंत्वादिकार्यमपि तंत्वाद्यवयवेषु नास्त्येवेत्यस्म  
 त्पक्षसिद्धिरेवाथ तंत्वादिकार्यं शक्त्यापेक्षयास्तीत्युच्यते नयेष्वपि निरपेक्षेषु  
 ह्यभिधानरूपेषु कारणावशात् सम्पददर्शनहेतुत्वविपरिणति सद्भावाच्छक्त्यात्म  
 नास्तित्वमिति साम्प्रमेधोपन्यासस्मः ज्ञानदर्शनयोस्तत्त्वं नयानोचैव लक्षणे ज्ञा  
 नस्य च प्रमाणात् यमध्यायेस्मिन्निरूपितमिति ॥ इति तत्त्वार्थप्रतिभाष्ये

कारे खद्यमोऽध्यायः ॥



प्रभायतीति प्रयदंति संतः २ तस्यामभूद्विभ्वजनी न दृति दानं बुवा दो भुवि हीरपाख्यः स्व गोत्र विस्तारन  
भारुमान्नीसम्यक्करत्वाभणार्चिताङ्गः ३ तस्योपरोधवशातो विशदोरुकीर्ते भारिणोऽप्यनंदि कृतशा  
म्भमगाधबोधम् ॥ स्पष्टीकृतं कतिपयैर्वर्चनेन एदोरेर्बालप्रबोधक्रमे तदनंतवीर्यैः ४ इति परोक्षामु  
खमधुव्रजैस्तैस्तमाप्तम्

भूटपटप्रायं यत्र माहुरनाकुलमिति इदानीमात्मनः प्रारब्धनिर्वहणामौद्धत्यपरिहारं च दर्शयिन्नाह परी-  
 मुखमादर्शयित्वा पादयोस्तत्त्वयोः संविदेमादृशो बालः परीक्षादत्तवद्यथा ॥ १ ॥ व्यथां कृतवानस्मि किमर्थं  
 संविदेकस्य मादृशः अहं च कथं भूत इत्याह बालो मंदमतिः ॥ अनौद्धत्यस्त्वं क्वचनमेतत् ॥ तत्त्वज्ञत्वं च प्रार-  
 द्य निर्वहणादेवावसीयते किंतत्परीक्षामुखं तदेव निरुपपत्ति आदर्शनमिति क्रयोः हेयोपादेयतत्त्वयोः  
 वादर्शजात्मनो लंकारमंडितस्य सौरुप्यं वा प्रतिविंबोयदर्शनेन द्वारेण सूचयति तथेदमपि हेयो-  
 यतत्वं साधनदूषणोपपददर्शनेन द्वारेण निश्चाययतीत्यादर्शत्वेन निरुप्यते कथम्वपरीक्षादत्तवत् परी-  
 क्षादत्तस्य यथा परीक्षादत्तः स्वप्नाख्यशारुं निरुठवांस्तथाह मपीत्यर्थः अकलंशं गां कैयत् प्रकटकृतं  
 मखिलमाननिभनिक्रान्तं क्षिप्तं सर्गिभिरुपपत्तिभिव्यक्तिमेतेन ॥ इति परीक्षामुखलघुवृत्तौ प्रमाणा

समुद्देशः षष्ठः परिच्छेदः ॥ श्रीमानुवेजयनामा भूदघणीगुरुराशालिनां बूंदीपालवंशालिब्यो-  
 गिरुर्जितः १ तदीयपत्नीभुविविश्रुतासीनाणो बनावनामा गुरुराशालिधरिमा यांरेवतीति प्रथितो विर्को



माणातत्त्वान्यस्वरूपं शास्त्रांतरप्रसिद्धम् विचारणीयमिह युक्त्या प्रतिपत्तव्यं तत्र मूलनयोर्द्वौ द्व्यर्थिक पर्या  
यार्थिक भेदात् तत्र द्व्यर्थिके रत्ने धागमसंग्रहव्यवहारभेदात् पर्यायार्थिकश्चतुर्धो शत्रुसत्रशब्दसमभिरुद्धव  
भूतचेदात् अन्योन्यगुणाप्रधानभूतभेदाभेदप्ररूपणानेगमः नैकगमो नैगम इति निकेतः सर्वथा भेदबाद  
स्तदाभासः प्रतिपदाव्यपेक्षा सन्नात्र ग्राहो संग्रहः प्रलुवादस्तदाभासः संग्रहगृहीतभेदको व्यवहारः कल्प  
निको भेदस्तदाभासः शुद्धपर्यायिग्राहिप्रतिपक्षसोपेदाः अनुसृतः क्षणिकैकांतनयस्तदाभासः कालकारक  
क्षिणानो भेदाच्छब्दस्य क्रयंचिदर्थ्यभेदकथनं शब्दानयः अर्थभेदे विनाशब्दानां त्वैकांतस्तदाभासः पर्याय  
भेदात् पदार्थानां त्वनिरूपकः समभिरुद्धः पर्यायानां त्वमंतरणार्थोद्वादिभेदकथनं तदाभासः क्रियाश्रये  
रांभेदप्ररूपणमित्यंभावः क्रियानिरपेक्षत्वेन क्रियाचक्रेषु कल्पनिको व्यवहारस्तदाभास इति नयनदाभा  
सलक्षणं संक्षेपेणातं विस्मरणानयचक्रादतिपत्तव्यं अथवा संभवविग्रमानमत्यद्वा दशलक्षणं ब्रह्म  
क्षणां चान्यत्रोक्तमिह द्रष्टव्यं तथा चाह समर्थवचनं वाद इति प्रसिद्धावयवं वाक्यं स्वेष्टस्यार्थस्य साधकं साधु

ह्यं दूषयन्नाह भेदेत्वात्मातवत्तदनुपपत्तेः अथयैत्रेवात्मनि प्रमारां समवेतं फलमपितैत्रेव समवेतमिति  
 समवायिलक्षणायास्या प्रमारा फलव्यवस्थितिनात्मां तो तत्प्रसंग इति चेत्तपिनस्तत्कमित्याह समवायेति प्र  
 इति समवायस्य नित्यत्वाच्छ्रयापकत्वाच्च सर्वात्मनामपि समवाय समवायसमान धर्मकत्वान्नतनः प्रतियम  
 इत्यर्थः इदानीं स्वपरपक्षसाधनदूषणव्यवस्थामुपदर्शयति प्रमारातदाभासोदुष्टतयोद्भावितौ परिहृतादौ  
 वादिनः साधनतदाभासो प्रतिवादिनो दूषणाभूषणोचवादिना प्रमारा मुपन्यस्तंतच्च प्रतिवादिनादुष्टत  
 योद्भावितम् पुनर्वादिना परिहृतं तदेव तस्य साधनं भवति प्रतिवादिनश्च दूषणमिति यदा तु वादिना प्रमाणा  
 म् प्रतिवादिना तथैवोद्भावितम् वादिना च परिहितं तदा तद्वादिनः साधनाभासो भवति प्रतिवा

मिति अथोक्तप्रकरणशेषविप्रतिवादिना तथैवोद्भावितम् वादिना परिहृतम् तदा तद्वादिनः  
 भासो भवति वादिनश्च भूषणमिति अथोक्तप्रकरणशेषविप्रतिपत्ति निराकरणद्वारेण प्रमारा तत्त्वं स्वप्र  
 तिज्ञातं परिक्षनयादितत्त्वमन्यत्रोक्तमिति दर्शयन्नाह संभवद्वयद्विचाराणोयमिति संभवविद्यमानमन्य

च्चकिंचनेदं कृमात्मकं तत्त्वम् स्वयं समर्थं वाकारित्यात् प्रथमपक्षे दूषणमाह समर्थस्य कारणे सर्वदोषानि रनेपेक्ष  
 त्वात् सहकारिसांनिध्यात् तत्कारणान्नेति चेदत्राह परापेक्षणे परिणामित्वमन्यथा तदभावात् वियुक्तावस्था  
 यामकुर्वतः सहकारिसमवधानं वेत्तायां कार्यकारिणाः पूर्वोक्तिरकारपरिहाराय सि स्थिति लक्षणा परिणा  
 मोपपत्तेरित्यर्थः अन्यथा कार्यकारणभावात् प्राग्भावावस्थायामिवेत्यर्थः अयमिति द्वितीयपक्षे दूषणमाह  
 स्वयमसमर्थस्य अकारकत्वात् पूर्ववत् अथ फलभासं प्रकाशयन्नाह फलाभासं प्रमाणादभिन्नमिन्नमेव वा  
 कुतः पक्षः दूषयेति तदाभासत्वेत्याशंक्रायामाधपक्षे तदाभासत्वे हेतुमाह अमेदं तद्व्यवहारानुपपत्तेः फल  
 मेव प्रमाणं मेव वा भवेदिति भावः व्यावृत्त्या संवृत्त्यपरानामेधयया तत्कल्मसास्त्वित्याह व्यावृत्त्यापिन तत्कल्  
 मा फलानंतरात्वप्रसंगान् द्रव्यमर्थेपि था फलाद्विजातीयात् फलस्य व्यावृत्त्या फलव्यवहारत्वाया फलानंतराद  
 दपि सजातीया व्यावृत्तिरप्यस्ती फलत्वमेव वा भेदपक्षे दूष्टं तमाह प्रमाणानंतराद्व्यावृत्ते वा प्रमाणात् त्वस्येति  
 अत्रापि प्राक्तन्येव प्रक्रिया योजनीया अमेदपक्षं निराकृत्या चार्थे उपसंहरति तस्माच्छसंवेगो भेद इति भेदप

संख्याभासमिति दर्शयति सौगतसंख्ययोगप्रभाकरजैमिनीयानां प्रत्यक्षानुमानागमोपमानार्थयित्य  
भावेनैकैकाधिकैक्यादिवत् यथा प्रत्यक्षादिभिरेकैकाधिकैक्यादिः प्रतियोगशब्दोत्पत्तिः सौगतादिभिस्तथा प्रत्यक्षे  
राजैककार्यार्थैकैः परबुध्यादि रूपीत्यर्थः अथ परबुध्यादिप्रतिपत्तिः प्रत्यक्षेण माभूदन्यस्माद्विविच्यति इ  
त्याशं क्वाह अनुमानादेस्तद्विशयत्वे प्रमाणांतरत्वं तच्छब्देन परबुध्यादिभिर्भाष्यते अनुमानोद्देशपरबुध्या  
दि विषयत्वे प्रत्यक्षे क्रप्रमाणावादेशो दीयते इत्यर्थः अत्रोदाहरणमाह तर्कस्यैव व्याप्तिगोचरत्वे प्रमाणांतर  
त्वं अत्रमाणास्याव्यवस्थापकत्वात् सौगतानामिति शेषः किंच प्रत्यक्षे क्रप्रमाणावादिना प्रत्यक्षाधिकैक्यादि  
क्रप्रमाणावादिभिश्च स्वसंबन्धेन नियमप्रत्यक्षभेदो नुमानभेदश्च प्रतिभासभेदेनैव क्रव्योग्यंतराभावात् स  
च तद्देशो लोकापत्तिकप्रतिपक्षानुमानयोरितरेषां व्याप्तिज्ञानप्रत्यक्षादिप्रमारोद्धितिसर्वेषां प्रमाणासंख्या  
विधत्ते एतदेव दर्शयति प्रतिभासभेदस्य च भेदकत्वादिति इदानीं विषयाभासमुपदर्शयितुमाह विषया  
भासः सामान्यं विशेषोदयं वा स्वतंत्रमिति कथं भेदांतदाभासमेतेत्याह तथा प्रतिभासनात् कार्यकारणा

उदाहरणमाह यथानद्यास्तीरे मोदकराशयः संति धाबद्धं मारावका कम्बि न्मराणवैके राकुलीकृतं चेता तत्संग परिजि  
हीर्षया प्रता एवाक्य नद्यादेशं तान् प्रस्थापयतीत्यामोकेरन्यत्वादागमाभासत्वं प्रथमोदाहरणमात्रेणानु  
ष्यन्नुदाहरणं तमाह जंगुल्येग्रहस्त्वियस्य शतमास्ते इति अत्रापिसंख्ययशुः स्वदुरागमजनितवासनाहि  
तंचेता दृष्टे विरुद्धं सर्वसर्वत्रविद्यत इति मन्यमानस्तयोपदिशतीत्यनापिवचनात्वादित्दमपिततथेत्यर्थः कथ  
मनंतरयोर्वाक्ययोस्तदाभासत्वमित्योक्तायामाह विसंवादान् अविसंवादरूपप्रकारालक्षणाभावान्नतद्वि  
शेषरूपमपीत्यर्थः इदानीं संख्याभासमाह प्रत्यक्षमैवेकं प्रमाराणमित्यादिसंख्याभासं प्रत्यक्षपरोक्षमे  
दान्नेद्विविध्यमुक्तं तद्वैपरीत्येन प्रत्यक्षमेवाप्रत्यक्षानुमाने एते पाद्यवधारणं संख्याभासं प्रत्यक्षमैवेकमिति  
कथं संख्याभासमित्याह लोक्यविकस्य प्रत्यक्षतः परलोकादिनिशेधस्य प्रारब्धादिभ्यासिंदुरतीदृशत्वात्  
अतद्विशयत्वात् अप्रत्यक्षविषयत्वादित्यर्थः शेषं सुगमं प्रपंचेतमैवेतत्संख्याविप्रतिपत्ति निराकरण इ  
ति नेह पुनरुच्यते इतरथादिप्रमाणोपयतावधारणमपि विधत्त इति लोकायतिकदृष्टांतद्वारेण तन्मतेयिसं

पादितं तद्विपरीतदर्शनमपि तदा भासमित्याह विपरीतान्वयश्च पादपौरुषेयं तदमूर्तकुतोऽस्य  
 विघटादिनातिप्रसंगादिति तस्याप्यमूर्तताप्राप्तेरित्यर्थः व्याप्तिरेकोदाहरणभासमाह व्यतिरेके  
 सिद्धताव्यतिरेकः परिमाणेन्द्रियसुखाकाशवदिति अंपौरुषेयः शब्दामूर्तत्वादित्यत्रैवा सिद्धासाध्यसाधना  
 यव्यतिरेकापेक्षेति विग्रहः तत्र सिद्धसाध्यव्यतिरेकः परमाणुसत्त्वापौरुषेयत्वादिन्द्रियसुखमसिद्धसा  
 व्यतिरेकं आकाशत्वसिद्धोभयव्यतिरेकमिति साध्याभावे साध्यव्यावृत्तिरिति व्यतिरेकोदाहरणप्रघटके  
 ख्यापितं तत्र तद्विपरीतमपि तदा भासवित्युपदर्शयति विपरीतव्यतिरेकश्च यन्नामूर्ततन्वापौरुषेयमि  
 पंचावयवेष्वक्रियद्दीनता तदेव क्रियद्दीनतायां प्रयोगाभासमाह वालप्रयोगा  
 विपर्ययित्वमाह तस्मादग्निमान् धूमवांश्चायमिति क्रयमवयवविपर्यये प्रयोगाभास इत्योक्त्या माह स्पष्ट  
 तया प्रकृतप्रतिपत्तेरयोगान् इदानीमागमभासमाह रागद्वयमोहाक्रान्तपुरुषवचनान् जातमागमभासम्

शंकाह आकाशेनित्येष्यस्यनिश्चयान् शंक्तिवृत्तिमुदाहरति शंक्तिवृत्तिमुनास्ति सर्वज्ञो वक्तृत्वादिति अ  
स्यापि कथं विपक्षो वृत्तिराशंकागत्यत्राह सर्वज्ञेन वक्तृत्वा विरोधादि अविरोधश्च ज्ञानोक्तं वैवचनानामयकश  
दर्शनादिति निरूपणं प्रायः अकिंचित्कारत्वरूपं निरूपयति सिद्धे मत्यक्षादिवाधिते च साध्ये हेतुरकिंचित्कार  
त्विउदाहरति सिद्धः आचरणः शब्दः शब्दत्वादिति कथमस्याकिंचित्कारत्वमित्याह किंचित्करणदिति अ  
पंच भेदं प्रथमस्य दृष्टांतीकरणद्वारेणादाहरति यश्चानुष्णोऽग्निर्द्रव्यत्वादित्यादौ किंचित्कृतुशक्यत्वादकिंचित्  
रत्वमिति शेषः अयं च दोषो हेतुलक्षणाविचारवत् एव न चादृक्काल इति व्यक्तीकृत्यान्नाह लक्षणा एवासौ  
दोषो व्युत्पन्नप्रयोगस्य पक्षदोषैव दुष्टत्वादिति दृष्टांतो न्यायव्यतिरेकभेदाद्विविधद्रव्यकृतं तत्रान्यदृष्टांता  
भासमाह दृष्टांताभासाजन्ये असिद्धसाधनोभयाः साध्यं च साधनं चोभयं च साध्यसाधनोभयानि अ  
सिद्धानि तानि येष्विति विग्रहः एतानेकत्रानुमाने दर्शयति अपौरुषेयः शब्दो मूर्तेत्वादिति द्रियमुखपरमगु  
णवत् इंद्रियमुखमसिद्धसाध्यंतस्य पौरुषेयत्वान् परमगुणसिद्धसाधनं दर्शनीयमिति दृष्टांतावसेष

न्मानाह हेत्वाभासा असिद्धिविरुद्धानैकांतिका किंचित्कराः येया यथा क्रमेणालक्षणां सोदाहरणमाह अ  
 सत्सतानिश्चयो सिद्धः सता च यश्च सतानिश्चयौ असंतौ सतानिश्चयो यस्य भवत्य सत्सतानिश्चयः तत्र प्रथ  
 मभेदमाह अविद्यमानसत्ताकः परिणामीशब्दः चाक्षुषत्वात् प्रथमस्यासिद्धत्वमाह गच्छस्वरूपेणासत्वात्  
 द्वितीयासिद्धेर्मुपदर्शयति अविद्यमाननिश्चयेऽभ्युपगम्य सिद्धेति अस्याप्यसिद्धता कथ  
 मित्यारेकायामाह सांख्यं प्रति परिणामीशब्दः कृतकत्वादिति अस्यासिद्धताया कारणमाह तेनाज्ञातत्वा  
 दिति तेन सांख्येनाज्ञातत्वा तन्मतेऽप्यविर्भावितिरिति नोत्पत्त्यादिरिति अस्याप्यनिश्चयाद्  
 सिद्धत्वमित्यर्थः विरुद्धहेत्वाभासमुपदर्शयन्नाह विपरीतनिश्चिता विनाभावो विरुद्धः अपरिणामीशब्दः कृत  
 कत्वात् कृतकत्वस्य परिणामविरोधिना परिणामेन व्याप्तिरिति अनेकांति कृत्वेहत्वाभासमाह विपक्षेऽप्यविरुद्ध  
 धतिरेनैकांतिकः अपिशब्दान्नैकत्वं पक्षसप्तयोरिति द्रष्टव्यं सच द्विविधो विपक्षेति निश्चितवृत्तिः शक्तिवृत्ति  
 श्रुतिजत्राद्यं दर्शयन्नाह निश्चितवृत्तिरित्यः शब्दः प्रमेयत्वानुपपद्यदिति कथमस्य विपक्षेति निश्चितावृत्तिरित्या



मनुमानाभासमाह इदमनुमानाभासं इदं वक्ष्यमाणमिति भावः तत्र तदवयवाभासो पददर्शनेन समुदायरु  
पादुमानासमुपददर्शयितुं कामः प्रथमावयवाभासमाह तत्रापि निष्ठादिः यत्राभासः इष्टमवाधितमित्यादि  
तद्युक्तमिदानीं गृह्यते तदासमिति कथयति <sup>भा</sup> अनिष्टो मीमांसकस्यानित्यः शब्दः असिद्धाद्विष  
रीतं तदाभासमाह सिद्धः श्रावणः शब्द इति अनुमानागमलोकस्वर्चनेः एतेषां क्रमेणोदाहरणमाह तत्र  
त्यसादिवाधितो यथा अनुष्टो निर्द्रव्यत्वाज्जलवत् स्पर्शनिप्रत्यक्षेऽप्यक्षणाः स्पर्शात्मिको ग्निरनुभूयते अह  
वाधितमाह अपरिणामी शब्दः कृतकत्वात् घटवत् इति अत्र पक्षोपरिणामी शब्दः कृतकत्वादित्यनेन बाध्य  
ते आगमवाधितमाह प्रेत्यसुखमदो धर्मः पुरुषाच्चात्र तादृशमवेदिति आगमे हि पुरुषाश्चित्वा विशेषे  
पि परलोकधर्मस्य सुखं हेतुत्वमुक्तं लोकवाधितमाह भुवि नरशिरः कपालं प्राण्यं गत्वा छंदस्वशुक्तवदिति  
लोकै हि प्राण्यं गत्वेऽपि कस्यचिच्छुचित्वमशुचित्वं च तत्र नरकपालादीनामशुचित्वमवेतिलोकोक्ता यथितत्वं स्व  
वचनवाधितमाह मातामेवं ध्यापुरुषसंयोगेऽप्यगमत्वात् सिद्धवं ध्यावदिति इदानीं हेत्वाभासानुक्रमेण

सतिभवति नचक्रमप्राप्तौप्रमाणान्तरमस्ति तेजसत्वमस्तीति चेन्नतस्यासिद्धः अयचक्षुः तेजसंरूपादी  
नां मध्यैरूपस्यैव प्रकाशकत्वात् प्रदेति ते दय्यपर्यायो चित्ता मिधानं मन्यं जनादेः पार्थिवेति पिरुपप्रकाशत्वदर्श  
नात् अथिव्यादिरूपप्रकाशकत्वे अथिव्यादारुषत्वप्रसंगाच्च तस्मात्संनिक्रशे स्याव्यापकत्वान्नप्रमाणात्वं मू  
कारणज्ञानेन व्यवधानाच्चेति प्रत्यक्षाभासमाह अवैशद्ये प्रत्यक्षं तदा भासं वैदुःस्याकस्माद्दुमदर्शनाद्दृष्टि  
ज्ञानवदति परोक्षाभासमाह वैशद्येऽपि परोक्षं तदा भासं मीमांसककरणाज्ञानवदति आक्षेपं चित्तमेतत्  
परोक्षमेवाभासमुपदर्शयन् प्रथमक्रमप्राप्तं स्मरणाभासमाह अतस्मिन्नादिति ज्ञानं स्मरणाभासं जिनाद  
ति संदेवदेतोऽय्येति अतस्मिन् अवनुभूत इत्यर्थं शेषं मुगमं प्रत्यभिज्ञाभासमाह सदृशे तदेव दंतस्मिन्ने  
वं तेन सदृशं यमलकवदित्यादि प्रत्यभिज्ञानाभासं द्विविधं प्रत्यभिज्ञानाभासमुपदर्शितं मेकत्वमिवंधनं सादृ  
श्यनिबंधनं च तितैत्रैकत्वे सादृश्यावभासः सादृश्यं चैकत्वावभासस्तदाभासमिति तत्कीभासमाह असंवेदु  
ति तज्ज्ञानं तत्कीभासं थावं सत्पुत्रः सश्याम इति यथावत् ज्ञानमिति व्याप्तिरुक्षरं सर्वे धज्ञानमिति यथैः इदानीं

प्रमाणमितरतदाभासमिति संशयादयश्चप्रसिद्धाएवतत्रसंशयउभयकोटिसंस्पृशीस्थानुवपुरुषोवेतिप  
रामरीविपर्ययः पुनरतस्मिंतदिति विकल्पः विशेषानवधारणामनध्यवसायः कथमेवामस्वसंविदितादीनां  
तदाभासनेतिआह स्वविशयोपदर्शकत्वाभावादिति गतार्थमेतत् अत्र दृष्टान्तं यथाक्रममाह पुरुषांतरपूर्वा  
धीगच्छतृणस्य स्पृणुपुरुषादिज्ञानवत् पुरुषांतरं च पूर्वार्थश्च गच्छतृणस्पृशश्चिस्थानुपुरुषादिश्च तेयाज्ञानं  
तदिद्वतद्वत् अपरंचसंनिकर्शवादिनंप्रतिदृष्टान्तमाह चक्षुरसंयोद्भवं संयुक्तसमवायवाश्च अयमर्थः यथा  
चक्षुरसंयोः संयुक्तसमवायः सन्वयिनप्रमारांतथा चक्षुरूपयोरप्यितस्मादयमप्यप्रमाणाभासंवेति उपलक्ष  
णामेतत् अतिव्याप्तिकथनमव्याप्तिश्चसंनिकर्शप्रत्यक्षवादीनांचक्षुषिसंनिकर्शस्यासंभवात् अथ चक्षु  
प्राप्तार्थपरिच्छेदकंव्यवहितार्थानांप्रकाशकत्वात् प्रदीपादिवदिति तत् सिद्धिरिति मतं तदप्यिनसाधीयः क  
चात्रपदलादिव्यवहितार्थानां अपि चक्षुषा प्रतिभासनंदुतोरसिद्धः शाखाचन्द्रमसोरैककालदर्शनानुपप  
त्तिप्रशक्तेश्चनतत्रक्रमेपि यौगपद्याभिमानइति वक्तव्यं कालव्यवधानानुपलब्धेः किंचक्रमप्रतिपत्तिः व्याप्तिनिश्चये

क्षत्वा यो मर्त्यैर्कर्मत्वेनाप्रतीयमानादप्रत्यक्षत्वं न हि फलज्ञानस्याप्रत्यक्षता तत एव स्यात् अथ फलत्वेन प्रतिभा

नानो चेत्करणज्ञानस्यापि कारणत्वेनावभासनाप्रत्यक्षमस्तु अथ कारणस्य चक्षुरोदप्रत्यक्षत्वेपिरूपप्राकट्या

इति चेन्न भिन्नकर्तृकरणस्यैव तद्व्यभिचारादभिन्नकर्तृकरणे सति कर्तृप्रत्यक्षताया तदभिन्नस्यापि

करणास्य कथंचित्प्रत्यक्षत्वेनाप्रत्यक्षैकांतविरोधात्प्रकाशात्मनो प्रत्यक्षत्वेपि प्रदीपप्रत्यक्ष्यविरोधवदिति प्र

ग्रहिधारावहिज्ञानं गृहीतार्थं दर्शनं सौगताभिमतम् निर्विकल्पं तच्च स्वविशया तु पदशो कृत्वा द्रष्टव्याणां व्य

।यस्यैव तज्जनितस्य तदुपपदशो कृत्वादर्थव्यवसायस्य प्रत्यक्षाकारेणानुरक्तत्वात्ततः प्रत्यक्षस्यैव प्रमाण्यं व्य

गृहीतग्राहित्वादद्रष्टव्याणामिति तन्ननुभाषितम् दर्शनस्याविकल्पस्यानुपलक्षणा नुपलक्षणा तद्भाव

सद्भाववानीलादाविवक्षयादावपि तदुपपदशो कृत्वप्रसंगात्तत्र विपरीतसमाशोपान्नेन चेत्तद्वि सिद्धुनीला

रोपविरोधिग्रहालक्षणा तत्सद्भावायोगात् सद्भाववानीलादाविवक्षणा क्षयादावपि तदुपपदशो कृत्वप्र

गात्तत्र विपरीतसमाशोपान्नेति चेत्तद्वि सिद्धुनीलां दोसमाशोपविरोधिग्रहालक्षणा निश्चय इति तदात्मकमेव

प्रमाणातदिहोदितं इतिपीडा। मुखस्य लघुवृत्तौ फलसमुद्देशः पंचमः ॥५१॥ अथैतानीमुक्तप्रमाणास्वरूपादि  
चतुष्टयाभासमाह ततो न्यतदाभासमिति ततः उक्तात् प्रमाणास्वरूप संख्याविशेष्य फलभेदादन्यद्विपरीतं  
तदाभासमिति तत्रक्रमप्राप्तं स्वरूपाभासं दर्शयति अस्वसं वदिति गृहीतार्थदर्शनेन संशयादयः प्रमाणाभासः  
अस्वसं विदितच गृहीतार्थं च दर्शनेन संशयजादिर्येषां ते संशयादयश्चेति सर्वेषां द्वंद्वः आदिशब्देन विषये  
यान्ध्यवसाययोगेऽपि ग्रहणं तत्र स्वसं विदितसंज्ञानं ज्ञानांतरात् प्रत्यक्षत्वादिति नेयायिकाः तथा हि ज्ञानं स्व  
यतिरित्येव न वेद्यं वेद्यत्वात् घटवदिति तदसंगतं यमिज्ञानस्य ज्ञानांतरात् वेद्यत्वे साध्यांतः प्राप्तिरिति न धर्मिन्वा  
योगात् स्वसं विदिति त्वेते न वेदं त्वांतरं न कंतात् महेश्वरज्ञानेन च व्यभिचाराद्व्याप्तिज्ञानेनाप्यनेकांतादर्थ्यप्रति  
पत्त्ययोगाच्च न हि ज्ञापकप्रत्यक्षं ज्ञाप्यं गमयति शब्दलिगादीनां भवित्येव गमकत्वं प्रसंगादनंतरा भाविज्ञा  
नग्राहकत्वे तस्याप्यगृहीतस्य पराज्ञापकत्वा नंतरं कल्पनीयं तत्रापि तदंतरमित्यनवस्था तस्मान्नायं पक्षः  
अत्रान् एतेन क्रणज्ञानस्य परोक्षत्वात् स्वसं विदितत्वं ब्रुवन्नपि भीमांसकाः प्रत्युक्तः सप्तस्यापि ततोर्थे प्रत्य

सास्वदेहप्रमितिरेवस्थितः द्वितीयं विशेषभेदमाह अर्थान्तरगतो विसदृशपरिणामो व्यतिरेको गोगोमहि  
 षादिवदिति वेसादृश्यं हि प्रतियोगिग्रहणोऽसत्येव भवति नचापेक्षत्वादस्यावस्तुत्वमवस्तुनोपेक्षितत्वा  
 योगादपेक्षायामवस्तुनिष्ठत्वात् स्यात्कारणाच्छित्तमवाध्यमनंतधर्मसंदेहवर्तिनमशेषमपि प्रमेयं देवैः प्र  
 मारावलितो निरवासितश्च संक्षिप्तमेव मुनिभिर्विबुधं मयेतत् ॥१॥ इति परीक्षासुरस्य लघुवृत्तौ विशय  
 समुद्देशश्चतुर्थः ॥४॥ अथ द्वाणं फलविप्रतिपत्तिनिरासार्थमाह अज्ञाननिवृत्तिहेतोर्नोपादानोपेक्षाश्च फलं  
 साक्षात्पादज्ञाननिवृत्तिपारंपर्येणाहानादिकमिति प्रमेयनिश्चयोत्तरकालभावित्वतस्येति तद्विधमपि फलं प्रमा  
 णाद्विन्नमेवेति योगः अभिन्नमेवेति सौगतास्तन्मातृव्यनिरासेन स्वमतं व्यवस्थापयितुमाह प्रमाणादभिन्नं चे  
 कंच चिदभेदसमर्थनार्थं हेतुमाह यः प्रमिते स एव निवृत्ताज्ञानो जहात्यादभेदउपेक्षते चेति प्रवृत्तेः अयमर्थयित्वेवा  
 त्मनः प्रमाणाकारेण परिणतितस्यैव फलरूपतया परिणामइत्येकप्रमात्रप्रेक्षया प्रमाणा फलयोगिभेदः कारणक्रियाप  
 रिणामभेदाददः इत्यस्य सामर्थ्यसिद्धत्वान्नोक्तं पारंपर्येणासाक्षाच्च फलं हेद्यभिधायितत्वं देवेभिन्नमभिन्नं च

नापि पृथिव्यादि चतुष्टयात्मकत्वमात्मनः संभाव्यते अचेतनेभ्यः श्रैवेतन्यास्पतियोगात् धारणेण इवोपरा  
कृतालक्षणाच्चयाभावाच्च तदहंजातवालकस्य स्तन्यादावभिलाशाभावप्रसंगाच्च अभिलाषो हि प्रत्य  
मिज्ञाने भवति तच्च स्मरणे स्मरणं चानुभवे भवतीति पूर्वोक्तं भवः सिद्धः मध्यदशायां तैरेव योक्षः मृतानां  
रक्षायक्षाहिकूलेषु स्वयमुत्पन्नत्वेन कथयतां दर्शनात् केशांचित्तमवसृतेरुपलंभाच्चानादिश्रैवेतनसिद्धि  
एव तथा चोक्तम् तदहंजस्तने ह्यनुत्पन्नो ह्येष्टमवसृतेः भूतानन्वयनात्सिद्धिः प्रकृतिज्ञः सनातनरति  
॥३॥ न च स्वदेहप्रमिति रात्रौ तस्य प्रापि प्रमाणाभावात्सर्वत्र संशय इति वक्तव्यम् तत्रानुमानस्य सद्भा  
वः न तथा हि देवदत्तात्मानं देह एव तत्र सर्वत्रैव च विद्यते तत्रैव सर्वत्रैव स्वासाधारण गुणाधारतयोप  
लुभात् यो यत्र सर्वत्रैव च स्वासाधारण गुणाधारतयोपलभ्यते सर्वत्रैव स तत्रैव तत्र च विद्यते यथा  
देवदत्तग्रहे एव सर्वत्रैव च उपलभ्यमानः स्वासाधारण भासुर्त्वादित्युपाः प्रदीपः तथा चायं न स्मा  
नयेति तदसाधारण्यं गुराज्ञान दर्शितं सुख कीर्यलेक्षणास्ते च सर्ववर्गिणास्ते त्रैव चोपलभ्यंते सुख  
मात्मा दनाकारं विज्ञानं मेयबोधनं शक्तिः क्रिया लुमेया स्यान्नतः कान्ता समागम इति वचनात् न स्मादा

परिभारासामान्याधिकरणत्वमात्मन इत्युक्तं तच्चानुपपन्नं व्यधिकरणासिद्धिः प्रसंगात् नहि परिभारासामान्यमात्मनि व्यवस्थितम् किन्तु परिभाराव्याक्तिर्भवेति नचावांतरमहापरिभाराद्वयाधारेण यात्मन्यप्रतिपन्ने परिभाराणामात्माधिकरणता तत्र निश्चितं शक्या दृष्टान्तश्च साधनविक्रलः आकारास्तथा महापरिभाणाधिकरणतया परिभाराणामात्राधिकरणत्वायोगात् नित्यद्रव्यत्वे च सर्वथा सिद्धं नित्यस्य क्रमाक्रमाभ्यामर्थीक्रियाविरोधादिति प्रसज्यपक्षोपि भावस्य ग्रहणोपाया संभवान् नच विशेषणत्वेन चागृहीतविशेषणं मनागृहीतविशेषणविशेष्यबुद्धिरिति वचनात् नच प्रक्षेपतद्ग्रहणोपायः संवधाभावात् इन्द्रियार्थसन्निकर्षजं हि प्रत्यक्षे तन्मते सिद्धं विशेषणाविशेष्यभावकल्पनायामभावस्य नागृहीतस्य विशेषणत्वमिति तदेव दूशणं तस्मात् नव्यापकमात्मद्रव्यं नापि वटकरिणो कामांजनं क्रमनीयकां वा कुचजनसंस्पर्शकाले प्रति लोमकूपमालादनाकारस्य सुखस्यानुभवात् अन्यथा सर्वंगिराणो रोगोच्चदिकार्योदयायोगमदाशुब्रूत्यालातचक्रवर्त्तक्रमेणो वातसुखमित्यनुपपन्नं परापरान्तःकरणसम्बन्धस्य तत्कारणस्य परीकल्पनायां व्यवधानप्रसंगात् अन्यथा सुखस्य मानसप्रत्यक्षादिति त्वायोगादिति



त्वायाकारव्याप्तिर्वेदकस्य क्रमभावि परिणामिव्यापित्वमित्यर्थः विशेषस्यापि हे विविध्यमिति दर्शयति वि  
 शेषस्यापि हे विविध्यमिति दर्शयति विशेषश्चेति हे धेत्यभि क्रियमाणो नामि संबंधः तदेव प्रतिपादयति य  
 र्थो व्यतिरेकभेदादिति प्रथमविशेषभेदमाह एकस्मिन्द्व्ये क्रमभाविनः परिणामाः पर्याया आत्मनिह  
 र्त्रविशदादिवदिति अत्रात्मद्रव्यं स्वदेहप्रमितमात्रमेव नव्याप्यकं नापिवटकारिणो कामात्रं न च क्रया  
 कारपरिणामतभूतकंदं वकमिति तत्र व्यापकत्वे परेशामनुमानमात्मव्यापकः द्व्यत्वे सत्यमृतेत्वादाकाशवदि  
 ति तत्र यदि रुपादित्कदासंगं मूर्तत्वं तत्प्रतिशोधो मूर्तत्वं तदमनसोनेकांतः अर्थसर्वगतद्रव्य परिमाण  
 मूर्तत्वं तन्निशान्नात्वा चेत्परं प्रति साध्यसमो हेतुः यच्चापरमुमानमात्मव्यापकः अणुपरिमाणाधिक्र  
 णो सति नित्यद्रव्यत्वादाकाशवदिति तदपि न साधनमणुपरिमाणा नधिकरणत्वमित्यत्र क्रिमयं न य  
 र्थः पर्युदासः प्रतिशोधो वा भवेत् तत्राद्यपदेसुणुपरिमाणा माप्रतिशेयेन महा परिणामावान्तरपरिमा  
 नाधिकरणत्वं यव्यापकत्वं मेव साधयतीति परिमाणा मात्रं चेत्परासमान्यो मंगी कर्तव्यं। तथाचाणु

तराकारपरिहारावासिस्ति लक्षणापरिणामेनार्थक्रियोपपत्तेरिति अनुवृत्ताकारोहिगोर्गीरित्यादिप्रत्ययः  
 व्यावृत्ताकारः श्यामः शबल इत्यादिप्रत्ययस्तयोयोगोचरस्तस्य भावस्तत्वं तस्मादेतेन तिर्यकसामान्यव्यतिरे  
 कलक्षणाविशेषद्वयात्मकं वस्तुसाधितं पूर्वोत्तराकारभेदयोश्चासंख्येन परिहारावाप्तीताभ्यां स्थितिः सेव  
 लक्षणां यस्य सचासौ परिणामस्य तेनार्थक्रियोपपत्तेरित्यनेन तद्भुता सामान्यपर्यायविशेषद्वयरूपं य  
 स्तु समर्थितं भवति अथ प्रथमोद्दिष्ट सामान्यभेदं दर्शयन्नाह सामान्यं द्वधा तिर्यग्भुताभेदात् प्रथम  
 भेदं सोदाहरणमाह सदृशपरिणामस्तिथेर्खंडमुदादिगोत्ववत् नित्यैकरूपस्य गोत्वादेः क्रमयोगयथा  
 भ्यामर्थक्रियाविरोधात् अत्येकं परिसमाप्त्या व्यक्तियुक्त्ययोगाश्रानेकं सदृशपरिणामात्मकमेवेति तिर्य  
 कसामान्यमुक्तं द्वितीयं भेदमपि सदृष्टांतमुपदर्शयति परापरविवर्तेव्यापिद्रव्यमृद्धतामृदिवस्यासादि  
 क्षति सामान्यमिति वर्तते नायमर्थः उद्धृता सामान्यं भवति किंतु द्रव्यं तदेव विशिष्यते तदेव विशिष्यते प्रा  
 परविवर्तेव्यापीति पूर्वोपेकालवर्तित्रिकालानुयायीत्यर्थः चित्रज्ञानस्यैकस्य युगपद्द्रव्येनैकस्वगतनी

नित्यद्रव्येभ्य इति किंच समवायस्यानाश्रितत्वे संबंधरूपतयेव न घटते तथा च अयोगः समवायोन संबंधः अनाश्रित  
तत्वादिगादिवदिति अत्र समवायस्य धर्मिणाः कथंचितादात्म्यरूपस्यानेकस्याचरैः प्रतिपन्नत्वादुर्मिग्राहकप्र  
माणवाधा आश्रयासिद्धश्च न बाध्येति नस्याश्रितत्वेप्यनदभिधीयते न समवायि एकः संबंधात्मके सत्याश्रित  
त्वात् संबंधयोगवत् सतायानेकांत इति संबंधविशेषणं अथ संयोगविरोधनिविडसिथलादिप्रत्ययत्वानानात्राना  
त्वं नान्यत्र विसर्पयादिति चेत् न समवायेषु त्यतिमत्त्वं न स्वरत्वं प्रत्ययनात्तात्स्यमुलभत्वात् संबंधिने दाद्रे दो  
न्यत्रापि समान इति नैकैरेव पर्येन योगोपुक्तत्वात्मात्मसमवायस्य योगपरिपरकल्पितस्य विचारसहत्वान्न दृशा  
दुरगुण्यादि घटभेदप्रतीतिः अथ भिन्नप्रतिभासादवयवावयव्याक्षिप्तो भेद एवेति चेन्न भेदप्रतिभासस्य भेदा  
विरोधात् घटपटादीनामपि कथंचिद्भेदोपपत्तेः सर्वथा प्रतिभासते दस्यासिद्धेऽश्च इदमित्याद्यभेदप्रतिभास  
स्यापि भावात्ततः कथंचिद्भेदात्मकं द्रव्यं पर्यायात्मकं सामान्यविशेषात्मकं च तत्त्वं तीगदृशि सकृन्नित्यायेत्यायात  
मित्यलमिति प्रसंगेन इदानीं मनोकांतात्मकं वस्तु समर्थनार्थमेव हेतुद्वयमाह अनुब्रूतव्याप्तस्य योगोचरत्वात् पूर्वो

निन सा मान्यविशेष दृष्टान्तेन च परिहृतो अथ तत्र तथा प्रतिभासनं परस्यापि वस्तु नित्यैव प्रतिभासेऽस्तु तस्य पक्षः  
 पाताभावात् निर्णीते संशयोऽपि न युक्तः तस्य च लित प्रदति पतिरुपत्तादचलित प्रतिभासेऽदुर्दत्त्वात् प्रतिपन्नेव  
 स्तुन्य प्रतिपतिरित्यति साहसं उपलब्ध्यभिधानादनुपलंभोऽपि न सिद्धस्ततो नाभाव इति दृष्टेष्टा विरुद्धमेकांतश  
 सनं सिद्धमेतेनावयवाय विनोऽगुणो नोः क्रमेस्तद्धतोऽश्वक्रयं चिद्धोदाभेदो प्रतिपादितो बोधव्यो अथ समवाय  
 वशाद्विन्नेषप्यभेदप्रतीतिरनुत्पन्नप्रसृतुलाभ्यज्ञानस्येति चेन्न तस्यापि ततो भिन्नस्य व्यवस्थापयितुमशक्तेः  
 तथा हि समवायवृत्तिः स्वसमवायियुगृहीतमतीत्यादवृत्तिविवृतिर्मित्वेनैव वृत्त्यंतरेण चानवतावदायः पक्षः समवाये  
 समवायानभ्युपगमात् पंचानां समवायित्वं मिति वचनात् इत्यंतरकलनायां तदपि स्वबंधिषु वर्तते नैवेति कल्पना  
 यां इत्यंतरं परंपराभिरेन वस्था इत्यंतरस्य स्वसंबंधिषु वृत्त्यंतरेण नभ्युपगमानावस्येति चेत्तर्हि समवायेऽपि वृत्त्यंतरे  
 माभूत् अथ समवायेषु सत्त्वेव समवायप्रतीतेस्तस्याश्चित्तत्वमुपपन्नस्येत तर्हि मूर्तेऽव्ययसत्त्वेव दिङ्लिङ्गस्येद  
 मतः पूर्वैर्णिषादिभ्यः काललिङ्गस्य च परादिप्रत्ययस्य सद्भावतयोऽपि तदाश्चित्तत्वं स्यात् तथा चायुक्तं भेदमन्यत्र द्वय

कृतेचबलुनोसाधारणाकारेणनिश्चैनुमशक्तेः संशयस्तत्रश्चाप्रतिपत्तिस्ततोभावः इत्यनेनक्रांतात्मकमपिनसौरव्यमा  
भजतीतिकेचित्तेपीनप्रातीतिक्रवादिनः विरोधस्यप्रतीयमानयोस्संभवादनुपलभसाध्योहि विरोधस्तत्रोपलभ्य  
मानयोः कोविरोधः यच्चशीतोष्णस्पर्शयोरिवेतिदृष्टान्ततथोक्तं तच्चभूपदहनोद्येकावयविनः शीतोष्णस्पर्शस्वभा  
वस्योपलब्धेयुक्तमेव एकस्यचलालचक्रावृत्तादिविरुद्धधर्माणायुगपदुपलब्धेश्चप्रकृतयोरपिनविरोधइति ए  
तेनैवैय्यधिकरण्यमप्ययास्तां तयोरैकाधिकरणत्वेनप्रतीतेरत्रापिप्रागुक्तनिदर्शनान्येववोद्व्यानि यच्चानवस्था  
नंदूषणंनदपिस्थादादिमतानभिज्ञैरेवापादितं तन्मतंहिसामान्यविशेषात्मकेषुनिसामान्यविशेषयोर्वैभेदश्च  
दृष्टवनिनातयोरैवामिधानाद्रव्यरूपेणाभेदइतिद्रव्यमेवाभेदः एकानेकात्मकद्वादलुनः यदिवाभेदनयप्राधान्येन  
बलुधर्माणामानंत्यान्नानवस्थातथाहि यत्सामान्यंयच्चविशेषस्तयोरनुवृत्तव्यावृत्ताकारेणभेदस्तयोश्चाप्येक  
याभेदानेदृदृश्चशक्तिभेदास्तेपिसहकारिभेदादित्यनेनतधर्माणामंगीकरणात्कुतो नवस्थातथाचोक्तं भूलक्षतिक  
रीमाहुरनवस्थाहिषणं बल्वानंतेप्यशक्तौचनानवस्थाविचार्यतेइतिपौचसंकरव्यतिकरे तावपिमेचकज्ञाननिदर्श

युक्तं प्रसंगसाधनात् प्राग्भावाद्दोहिसत्त्वाद्दोहिसत्त्वेन व्याप्त उपलभ्यते ततश्च व्याप्यस्य द्रव्यादावभ्युपगमो व्यापका  
 भ्युपगमनांतरायकइति प्रसंगसाधने अस्य दोषस्याभावादेतेन द्रव्यादीनामप्यद्रव्यादित्वं द्रव्यत्वादेर्भेदविभित्तिं  
 दोहद्वयं कथं वा षमुंगपदार्थानां परस्परहेतुभेदप्रतिनियतस्वरूपव्यवस्थाद्रव्यस्य हि द्रव्यमिति व्यपदेशस्य द्रव्यत्वमि  
 संबंधाद्विधाने ततः पूर्वद्रव्यस्वरूपं किंचिद्वाच्यं येन सह द्रव्यत्वमिसंबंधः स्यात् द्रव्यमेव स्वरूपमिति चेन्न तस्यार्थ  
 सत्तासंबंधादेव तद्व्यपदेशकारणादेकगुणादिष्वपि वाच्यं केवलं सामान्यं विशेषसमवायानामेव स्वरूपसत्त्वेन तया  
 व्यपदेशोपपत्तेः तत्र यव्यवस्यैव स्यात् ननु जीवादिपदार्थानां सामान्यविशेषात्मकं स्याद्वादिभिर्गभिधीयेत न  
 योश्च वसुनो भेदाविति तोच विरोधादिदोषोयनिपातान्नैकत्रयं भविता विताविति तथा हि भेदाभेदयोर्विधिप्र  
 तिशेधयोरेकत्राभिन्निवसुन्यसंभवः शीतोष्णसंस्पर्शयोरेवेति भेदस्यान्यदधिकरणमभेदस्य चान्यदिति वैयधि  
 कारणं यमात्मानंतु पुरोधाय भेदो पंचसमाश्रित्या भेदस्तावात्मानौ भिन्नौ चाभिन्नौ च तत्रापि तथापरिक्लृप्तनाद  
 नवस्थायै न रूपेण भेदस्तेन भेदश्चाभेदश्चेति संकः येन भेदस्तेनाभेदो येनाभेदस्तेन भेदइति व्यतिकरः भेदो भेदात्म

सहकारिभाव इति न स्वभाव भेद दृश्यते तर्हि नित्यस्यैक रूपस्यापि वस्तुनः क्रमेणानानाकार्यकारिणः स्वभावभेदः का  
र्यसां कार्यमा भूत् अक्रमा क्रमिणा मनुत्यते नैवमिति चेदेकानंशकारणमगपदेनेककारणसाध्यानेककार्यविशेषा  
दक्रमिणोपि नैकस्य कार्यकारित्वमिति किंच भवत्यक्षेसतोसतोवाकार्यकारित्वं सतः कार्यकर्तृत्वे सक्तकालक  
लाध्यापिक्षणानामेकक्षणावृत्तिप्रसंगः द्वितीयपक्षे खरविशण्णादेरपि कार्यकारित्वमसत्त्वाविशेषात्त्वत्सुलक्षणास्य  
व्यभिचारश्च तस्मान्नविशेषैकांतपक्षः श्रेयान् नापिसामान्यविशेषोपरस्परानपेक्षावित्तिर्योगमपितमप्युक्ति  
युक्तमवभाति तयोरन्योन्यभेद इयोरन्यतरस्यापि व्यवस्थापयितुमशक्तेः तथाहि विशेषास्मावद्रव्यगुणकर्मात्म  
नः सामांस्मनु परापरभेदाद्विविधं तत्र परस्सामान्यात्सत्तालक्षणाभेदे सत्तापतिरिति तथा च द्रव्ययोगः द्रव्यगुण  
कर्मात्म्यसद्रूपारिसत्त्वादत्यंतं भिन्नत्वात्प्राग्भावादिति नसामान्यविशेषसमवायेव्यभिचारः तत्र स्वच्छप  
सत्त्वस्याभिन्नस्य परेरभ्युपगमात् ननु द्रव्यादीनां प्रामाणोपपन्नत्वे धर्मिप्राप्तमृप्रमाणावाधितो हेतुर्न हि प्रमा  
णानद्रव्यादयो निश्चिंत्यंते तेन तत्सत्त्वमपीति अयमप्रमाणाप्रतिपन्ना द्रव्यादयस्तर्हि हेतोरगम्या सिद्धिरिति तद

प्रत्यभिज्ञानस्य बहुलमुपलंभात् तस्या एयस्य च प्रागेवोक्तत्वादुत्तरकार्यं त्विष्टानुपपत्तेर्यसिद्धत्वात् यच्चान्यत्साधने सप्त  
 त्वाख्यं तदपि विषयवत्त्वपक्षेऽपि समानत्वासाध्यसिद्धिर्निर्वहणं तथा हि सत्वमर्थक्रिययात्ममर्थक्रियाचक्रमयो  
 गपद्याभ्यां चेच्चिक्षाणो कान्तिवर्तमाने स्वव्याप्यामर्थक्रियामादापीयनिवर्तते सा च निवर्तमाना स्वव्याप्यं सत्वमिति  
 नित्यस्यैव क्षाणोक्तस्यापि स्वरविशालावदसत्वमिति न त्रसत्वव्यवस्थानचक्षाणोक्तस्य वस्तुनः क्रमयोगपद्याभ्यां म  
 र्थक्रियाविरोधो सिद्धस्तस्य देशकृतस्य बलकृतस्य वाक्रमस्यासंभवात् अवस्थितस्यैकस्य हि न देशकालकाला  
 व्यापित्वं देशक्रमः कालक्रमश्चाभिधीयते न च क्षाणिके सोऽस्ति यो यत्रैव स तत्रैव योऽसिद्धत्वं तदेवैव सः न देशकालयो  
 व्याप्तिर्भावानामिह विद्यते इति स्वयमभिधानात् न च पूर्वोक्तक्षणानामेकत्वे न त्रमायोगादक्षाणिकत्वेनैव सत्त्वादिसं  
 धनमनैकांतिकं अवास्तवत्वेन तदपेक्षक्रमो युक्त इति नापियोगपद्येन तत्रार्थक्रियासंभवति युगपद्येन तत्रार्थक्रिया  
 संभवती युगपदेकस्वभावो नानाकार्यकरणे तत्कार्येकत्वं स्यान्नानास्वभावकत्वा यो ते स्वभावास्ते न व्यापनीयास्त  
 त्रैकैकस्वभावेन तद्व्याप्तीतेषामेकस्वरूपतानानास्वभावो न चैकस्योपादानस्वभाव एवान्यत्र  
 संतानाये द्वयाक्रमसंभवति ॥ संतानस्य वास्तवत्वेन तस्यामेव क्षाणिकत्वेन



रूपेण वृत्तिरवसीयते तत्र यथोक्तदोषाणामनवकाशाद्विरोधादिदोषश्चात्र प्रतिशेत्स्य इति नेह प्रतन्येत यच्चैकद-  
 रास्थायित्वे साधनं यो यद्वा वं प्रतीत्याद्यं तदप्यसाधनं असिद्धाद्विदुषदुष्टत्वात् तत्रान्यानपेक्षत्वं तावद-  
 सिद्धं यदाद्यभावस्य मुग्धराच्चोद्व्यापराच्चयव्यतिरेकानुविधायित्वा तत्कारणं त्वाप्यतेः क्रमलादिपर्यायान्तरभा-  
 वो हि धर्मादेरभावस्तु त्वाभावस्य सकलप्रमाणागोचरान्ति क्रांतत्वात् किंचाभावो यदि तत्रोभवेत दान्यानपेक्षत्वं  
 विशेषणं युक्तं 'न च संयोगतमते नो भवति संयोगाच्च सति क्रांतत्वात् ॥ न च संयोगतमते सोऽस्ति इति हेतुप्रयोगा-  
 नवतारण्यवौ नैकान्तिं चेदंशालिबीजस्य कोट्वाकुर्जननं प्रत्यन्यानपेक्षत्वे तज्जननस्वभावा नियतत्वात् तस्य भावत्वे  
 सतीति विशेषणान्न दोष इति चेन्न सर्वथा पदार्थानां विनाशस्वभावा सिद्धेः पर्यायसंयुतौ बहिर्भावात् नमुत्यादविनाशावगं-  
 क्रियते न द्रव्यरूपेण समुदेति विलयमृच्छति भावो नियमेन न च यमस्य नोदति नो विनश्यति भावनया लिङ्गितो नित्यं इति  
 वचनात् न हि निरन्तर्यविनाशो पूर्वक्षणास्य ततो मृताच्छिखिनः कृक्का इतस्यैवोत्तरक्षणास्यात्यतिघटने इव्यरूपेण कथं चिद-  
 स्मिरूपस्यासंभवात् न सर्वथा भावानां विनाशस्वभावत्वं युक्तं न च द्रव्यरूपस्य गृहीतुमशक्यत्वादभावः न द्रव्येणोपाप्यस्य

तिवालविलसितं निर्विकल्पबोधस्यानुपलक्षणात् गृहीते हि निर्विकल्पकनरयोर्भेदे अन्यकारानुरागस्यान्यत्र क  
 ल्पनायुक्ता स्फटिकजयाकुसुमपाखिविना न्यथेति एतेन तयो युगपद्भूतः लघुवृत्तेर्वीतदेकत्वाध्यवस्थायैदृतिभिरसं  
 तस्यापि कोशपानप्रत्ययत्वादिति केन चतुर्थोरेकत्वाध्यवसायो न तावद्विकल्पेन तस्या विकल्पवातो निमित्तत्वात् न  
 यनुभवेन तस्य विकल्पागोचरत्वात् न च तदुभया विशेषाया विशयं तदेकत्वाध्यवसाये समर्थमिति प्रसंगात् नतो न  
 त्यसंबुद्धौ तथा विधिविशेषावभासः नाप्यनुमानबुद्धौ तद्विना भूतस्वभावकार्यलिंगाभावात् अनुपलंभो सिद्धिस्वव  
 नुवृत्ताकारस्य स्थूलाकारस्य चोपलब्धेरुक्तत्वात् यदपि परमाणूनां नैकदेशेन सर्वात्मना वा संबंधो नोपपद्यते इति न  
 चानुगम्य एव परिहारः स्निग्धरुक्षाणां सजातीयानां च छयधिकगुणानां कथंचित् स्तंकाकारि परिणामात्मकस्य सं  
 बंधस्याभ्युपगमात् यच्चावयवनिवृत्तिविकल्पादिबाधकमुक्तं तत्राय विनोदतिरेकपक्षिनोपपद्यते तदानवर्तने इत्य  
 मिधातव्यं नैकदेशादिविकल्पस्तस्य विशेषांतरानां गरीयकत्वात् तथा हि नैकदेशे न वर्तते नापि सर्वात्मन्युत्पत्तकसा  
 नैरगावृत्तिरित्यभिहितं स्यादन्यथा न वर्तते इत्येव कव्यं इति विशेषप्रतिशेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानरूपत्वात् कथंचित्तास्य

तदोष इति चेत्तदपि न साधु संगतं नित्यस्य समर्थस्य परापेक्षा योगात् तैः सामर्थ्यकारेण नित्यता हानिः तस्माद्विन्न  
 मेव सामर्थ्यं नैविधीयत इति न नित्यता हानिरिति चेत्तर्हि नित्यमकिंचित्कमेव स्यात् सहकारिजनित सामर्थ्यस्यै  
 व कार्यकारित्वात्संबन्धतस्यापि कारित्वे तत्संबन्धस्यैकस्वभावित्वे सामर्थ्येनानात्वाभावात् न कार्यभेदः अन्यैकस्व  
 भावित्वे क्रमवत्त्वे च कार्यवत्तस्यापि सांकार्यमिति सर्वमावर्तते इति चक्रप्रसंगः तस्मान्न क्रमेण कार्यकारित्वं नि  
 त्यस्य नापि युगपदशेषकार्यिणां युगपदुत्पत्तौ द्वितीयक्षणे कार्यकारित्वेनावलुत्वप्रसंगादिम  
 नित्यस्य कमभोगपद्याभावः सिद्ध एवेति संगतः प्रतिपेक्षिर्नेपिनयुकृत्वादिनः सजातीयेतरव्यावृत्तात्मनां विशे  
 यामनंशानां ग्राहकस्य प्रमाणाख्याभावात् प्रत्यक्षस्य स्थिरस्थूलसाधारणाकारवस्तुग्राहत्वेन निरंशावस्तुग्रहणायो  
 गान् न हि परमाणावः परस्परसंबन्धाश्च शुभादिबुद्धौ प्रतिभांति तथा सत्यविवादप्रसंगादयानुभूयत एवाप्रथमे तथा  
 क्षणाः पञ्चातु विकल्पवासनावलादातरं लानुपलंभक्षणादार्थश्चाविद्यमानोपि स्थूलाया कारणविकल्पबुद्धौ च क  
 ल्पिसंचतदाकारेणानुरज्यमानः स्वव्यापारंतिरस्त्वय प्रत्यक्षव्यापारपुरस्सरत्वेन प्रकृतत्वात् प्रत्यक्षाय इति तदव्य

करेण घटस्य स्थितिरेव स्यादयं विनाशसंवेधान्न घट इति व्यपदेश इति चेद्वावाभावयोः कः संबंधो न तावदभिदास्यं न  
 योर्भेदान्नापि न द्रुत्यतिभावस्य कार्यो धात्वा घटादभिन्नस्य करेण धटादित्वेव कृतः स्यात्तस्य च प्रागेव निःपन्नत्वा  
 ध्यर्थे करणमित्यन्वानपेक्षात्वं सिद्धमिति विनाशस्वभाव नियतत्वं साध्यत्वेव सिद्धे वा नित्यानां तत्त्वभाव नियतत्वं  
 तदितरेषां भात्मादीनां विमत्याधिकरणभावापन्नानां सत्त्वादिना साधनेन दृष्टां तावद्वयत्वेव क्षरा स्थितिस्वभावत्वं  
 तथा हि ब्रह्म तत् सर्वमेकं क्षरा स्थितिस्वभावं यथा धटः संतश्चाभीभाव इति अथ वा सत्त्वं मेव विपक्षे वाथ कप्रमाराणि  
 मिति न हि नित्यस्य क्रमेण युगपद्वासा संभवति नित्यस्यैकेनैव स्वभावेन पूर्वापरा कालभावि कार्ये द्वयं कुर्वतः कार्यो  
 भेदकत्वात्तस्यैव स्वभावत्वात् न तथा हि कार्येनानात्वे अन्यत्र कार्ये भेदा कारणं भेदकत्वात् विपक्षेव स्यात्ता दृशं मे क्रमे  
 व किंचित्कारणं कल्पनीयं येनैके स्वभावेनैव चराचरमुत्पद्यत इति अथ स्वभावनात्वं मेव तस्य कार्ये भेदादित्य  
 त इति चेत्तद्विज्ञे स्वभावस्तस्य सर्वदा संभविनस्तदा कार्येनो चेत्तदुत्पत्तिकारणं वाच्यं तस्मादेवमित्येकस्वभावानां क्रु  
 दुत्पत्तेरित्येव तत्त्वभावानां सदा संभवात्सैव कार्यीणां युगपत्प्राप्तिः सहकारि क्रमोपेक्षया तत्त्वभावानां क्रमेण भावान्नो

तदुक्तं एकत्र दृष्टो भवो हि क्षचित्त्वान्यत्र दृश्यते तस्मान्न भिन्नमस्त्येतत्सामान्यं बुद्ध्यभेदत इति ते च विशेषाः परस्पर  
संबद्धा एव तत्संबंधस्य विचार्यमाणस्यायोगात् एकदेशेन संबंधे अणुशब्देन युगधोगादणोदशतापतेः सर्वोक्तना  
भिर्संबंधेऽपि उक्त्यास्तु मात्राकापतेः अवयवनिशेधाच्चासंबंधत्वमेवामुपपद्यत एव तन्निशेधश्च इति विकल्पाद्विवाधाना  
त् तथा हि अवयवा अवयवविनिवर्तते इति नाभ्युपगतमवयवीचावयवे युवर्तमानः किमेकदेशेन वर्तते सर्वोक्तनावा ए  
कदेशेन वृत्त्यावयवांतरप्रसंगस्तत्राप्येकदेशांतरेणावयविनोदतावनवस्था सर्वोक्तनावर्तमानोऽपि प्रत्यवयवं स्वभावदे  
न वर्तितो होस्वदृक् रूपिणेति प्रथमपक्षे अवयवविबुद्धत्वापत्तिः द्वितीयपक्षे त्ववयवानामेकरूपतापत्तिरिति प्रत्येकप  
रिसमास्यापतावयवविबुद्धमिति तथा यदृश्यं सन्नोपलभ्यते तन्नास्त्येव यथागंगेन नदी बरं नोपलभ्यते चावयवे  
वयवीति तथा यदग्राह्यद्विभावं स्ततो भावार्थोऽंतरं यथा वृक्षगृहे वनमिति ततश्च निरंशा एवान्योन्या संस्पर्शि  
नोरुपादिपरिभारावः तैवेकदशस्थापिनो न नित्या विनाशं प्रत्यन्या न पेक्षणात् प्रयोगश्च यो यद्वा वं प्रतन्या न पे  
क्षस्तत्संभावनिर्यतो यथा त्याकारणसामग्री स्वकार्येनाशो हि मुदरादिना क्रियमाणस्ततो भिन्नो वा क्रियते भिन्नस्य

मान प्रधान संसर्गोदात्मनोपितथा प्रतिभास इति तदप्यनुपन्नमप्रतिभासमानस्यापि संसर्गकल्पनायां तत्वे यताया निश्चेतुम  
शक्तेः तदुक्तं संसर्गोद्विषमागश्चेदयोगोलङ्कवहिवत् भेदो भेदव्यवस्थेवमुच्छिन्ना सर्ववस्तुस्थिति यदपि परिमाणाल्प्यं साधनं  
तदप्येकप्रकृतिं क्रियु घटघटीश एवोदंचनाद्विधेनेकप्रकृतिं क्रियुषट्मुकुटशक्रदादिषु चोपलंभादनेकांतिप्रकृतिमिति न ततः प्रकृति  
सिद्धिः न देवं प्रधानगृहणोपाया संभवात् संभवेवा ततः कार्योदयायोगाच्च यदुक्तं परेण प्रकृतेर्महान् ततो हंकारः तस्मादुक्त  
श्च शोडशकतस्मादपिशोडशक्रां संचभ्यः पंचभूतानीति सृष्टिक्रमो मूलप्रकृतिरिव कृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्तशोड  
शकश्च विकारो न प्रकृतिः पुरुष इति स्वरूपाख्यानं चंध्या सुतं सौख्यवर्णेन मिवा स हि शयत्वादुपेक्षा महेति असूते स्यात्काश  
स्य मृते स्य शुथि व्यादेऽश्वैककारणकृत्वा योगाश्च अन्यथा अचेतनादपि पंचभूतकंदं क्वचित् तन्यसिद्धिश्चावर्कि मलसिद्धिप्रसंगा  
त्सांख्यमल गन्ध एव न भवेत् सत्कार्येवादभूतिशेधश्चान्यत्र विस्मरेणोक्त इति नेहोच्यते संक्षेपस्वरूपत्वादस्येति तथा विरो  
धा एव तत्वं तथा मसंमोनेरविशेषोत्तमनाविस्मृषात्मकत्वात् सामान्यस्यैकस्यानेकत्वात् व्याख्यावर्तमानस्य संभवाभावाच्च  
तस्यैकव्यक्तिनिष्ठस्य सामस्येनोपलब्धेः सलक्ष्यक्तिवदन्यथा व्यक्तयोपि भिन्नामा भूवन्ति ततो बुद्ध्युभेद एव सामान्य

तत्र सांख्येः प्रधानं सामान्यमुक्तं त्रिगुणमविवेकविशयः सामान्यमचेतनं प्रसवधर्मिव्यक्तं तथा प्रधानं तद्विपरीतस्त  
थाच पुमानिति वचनात् तच्चैकेवलं प्रधानं महदादिकार्यनिःपादनाय प्रवर्तमानं किमप्यपेक्ष्य प्रवर्तते निरपेक्षं वा प्रथम  
पक्षे तन्निमित्तं वाच्यं यदपेक्षं प्रवर्तते ननु पुरुषार्थ एव तत्र कारणं पुरुषार्थे न हेतुना प्रधानं प्रवर्तते पुरुषार्थश्च द्वयाश  
ब्दाय फलव्यभिगुणपुरुषांतरविवेकदर्शनं चेत्प्रभिधानादिति चेत् सत्यं तथा प्रवर्तमानमपि सुखं पुरुषकृतं किंचि  
दुपकारं समासादयत् प्रवर्तते तानासादयद्वा प्रथमपक्षे स उपकारस्तस्माद्भिन्नो वा यदिति भिन्नः तदा तस्येति व्य  
पदेशाभावः संबंधाभावात् तदभावश्च समवायादेरनभ्युपगमात् तादात्म्यं च भेदविरोधीति अथाभिन्न उपकार इति  
पक्षजाश्रीयते तदा प्रधानं मेवेतेन कृतं स्यात् अथोपकारनिरपेक्ष्यमेव प्रधानं प्रवर्तते तद्विमुक्तानां प्रत्यपि प्रवर्तता  
विशेषादनेन निरपेक्षप्रवृत्तिपक्षोपि प्रयुक्तस्तत्रैव किंचसिद्धिप्रधाने सर्वमेतदुपपन्नं स्यान्न च तत्सिद्धिः कुतश्चिन्नि  
श्रीयते इति ननु कार्याणामेकान्वयदर्शनोदेककारणभवंत्वं भेदानां परिणामदर्शनाच्चेति तदप्यचारुचर्विचं सुखदुःख  
मोहरूपनया घटादेरन्यथाभावादंतत्त्वं स्येव तथोपलंभात् अयातस्तत्त्वस्य न सुखाद्विपरिणामः किंतु तथा परिणामः

स्वभावकार्ययोः संभवात् किंच गोशब्दस्या गो योहाभिधायित्वे गोरित्यत्र गोशब्दस्य किमभिधेयं स्याद्ज्ञानस्य विधि  
निशेधयोरनधिकारान् अंगो निश्चितीति चेदितरेतराश्रयत्वमगो व्यवच्छेदोहि अंगो निश्चये भवति स चांगो गो नि  
वृत्त्यात्मांगोश्चागो व्यवच्छेदरूप इति अंगो रित्यत्रोत्तरपदार्थोप्यन्येव दिशा चिंतनीयः नन्वंगोरित्यत्रान्यएव विधि  
रूपो गोशब्दाभिधेयस्तदा गोह शब्दार्थ इति विधेयतस्मादयोहस्योक्तयुक्त्या विचार्यमाणस्यायोगानान्यापोह शब्दार्थ  
इति स्थितं सहजयोग्यतावशाच्छब्दादयो बलुप्रतिपत्तिहेतव इति स्मृतिरुपपत्तेयं प्रत्यभिज्ञानवज्ञाप्रमितिर्नित  
विताले गोकुं संगतार्थप्रवचनं बांभिश्चिंतं देववाचाचितमृचितवाग्मितथ्यमेतेन गीतं ॥ इति परीक्षासुखस्य लघुश्लो  
कोद्दप्रपंचतृतीयः समुद्देशः ॥ ३ ॥ अथ स्वरूपसंख्या विप्रतिपत्तिं निराकृत्य विशयविप्रतिपत्तिनिर्गसार्थमोह सामा  
न्यविशेषाच्चेत्मातदर्थो विशयः तस्य प्रमाणास्य ग्राह्यार्थो विशय इति यावत् स एव विशिष्यते सामान्यविशेषात्मासा  
मान्यविशेषोषधयमा एतदसंगोतावात्मानो यस्येति विप्रतः तदुभयग्रहणं आत्मग्रहणं चैकैवल्यस्य सामान्यस्य वि  
शेषस्य तदुभयस्य वास्वतंत्रस्य प्रमाणा विशयत्वप्रतिशेधार्थं तत्र सन्मात्रं देहस्य परब्रह्मणो निरुत्पत्तान्तिर्देहाय



त्वेकनानास्वादिविकल्पानां प्रतीतिः भेदेनानुभावस्य वस्तुतापत्तिरित्युदाहरणं पोष्टलक्षणा संवधिभेदा  
 द्वेदः प्रमेयाभिधेयादिशब्दानामिप्रवृत्तिप्रसंगात् व्ययच्छेदस्यातद्रूपेणाप्यप्रमेयादिरूपत्वे ततो व्ययच्छेदायोगात्  
 कथं तत्र संवधिभेदाद्वेदः किंच शाबलेयादिष्वेकोपोहोऽप्रसज्येत किंतु प्रतिव्यक्तिमिन्न एव स्यादयसां वलेयादय  
 रान्न भिदंति तस्यैवाद्योपि भेदकामाभुभवनयस्यान्तरंगाः शाबलेयादयो न भेदकस्तस्याश्वादयो भेदका इत्यति  
 साहसं वस्तुनोपि संवधिभेदाद्वेदो नोपलभ्यते किमु तावस्तुनि तथा येन एव हेतुः कटककुंडलादिभिरभिसंबध्य  
 मानो न नाल्पमास्ति प्रवानः समुपलभ्यते इति सवनवासं वधिभेदाद्वेदस्तथापि न वस्तुभूतसामान्यमंतरेणान्यापोहा  
 श्रयः संबधीमवति भवितुमर्हति तथाहि यादिशाबलेयादियुक्तुभूतसामान्याभावोश्चादिपरिहारेण तत्रैव विशिष्ट  
 मिधानप्रत्ययो कथं स्यातां ततः संबधिद्वेदोद्वेदमिच्छा<sup>ता</sup>पिसामान्यं वास्तवमंगीकृत्यमिति किंचापोहशब्दाद्यप  
 द्वे संवेतएवानुपपन्नस्तद्गुणोपाया संभवात् न प्रत्यक्षं तद्गुणसमर्थं तस्य वस्तुविशेषत्वादित्यपोहस्य चावस्तुत्वा  
 दनुमानमपि न तद्वायमवबोधयति तस्य कार्ये स्वभावलिङ्गसंवाद्यत्वापोहस्य निरुपाख्यत्वेनार्थक्रियाकारित्वेन च

धात् नहिगवादिशब्दश्चवर्णादेर्वगवादिध्यावृत्तिः प्रतीयते ततस्मात्तादिमस्यैवैवृत्तिदर्शनादङ्गवादिबुद्धिजन  
कं तत्रशब्दोत्तरं मृग्यं मयैकरमादेव गोशब्दादर्थद्वयस्यापि संभवनान्नार्थः शब्दोत्तरेणोत्तिचैवैवमेकस्य परविरुद्ध  
र्थद्वयप्रतिपादनं विरोधात् किंच गोशब्दस्यागोव्यावृत्तिविशयत्वे प्रथमं गोएति प्रतीयते न चैवमतो नान्यापो  
हः शब्दार्थः किंचापोहाख्यं सामान्यं बाध्यत्वेन प्रतीयमानं पर्युदासरूपं प्रसज्यरूपं वा प्रथमपक्षे गोत्वमेव ना  
मोत्तरेणोक्तं स्यादप्राबिभावस्य भावोत्तरस्य भावेन व्यवास्थितत्वात् कश्चाप्यमभ्यादि निवृत्तिलक्षणो भावो भिधीयते न  
तावत्स्वलक्षणस्य सकलविकल्पयोगोचरातिक्तातात्वान्नापिशब्देयादित्यक्तिरूपस्तस्यासामान्यत्वप्र  
संगात् तस्मात्सकलगोव्यक्तिश्चनुवृत्तप्रत्ययजनकं तत्रैव प्रत्येकं परिसमास्यावर्तमानं सामान्यमेव गोशब्दवाच्यं त  
स्यापोहइति नामकरणे नाममात्रमिंप्रतं नार्थइति अत्रोपाधः पक्षः श्रेयान् नापि द्वितीयोऽङ्गो गोशब्दादेः क्वचिद्वा  
स्यैवैवृत्तियोगानुच्छाभावाभ्युपगमे परमतप्रवेशानुशंगश्च किंच गवादयो यस्य सामान्यशब्दाये च प्राबलेपादयस्तेषां  
भवदभिप्रायेण पर्यायेणास्यादर्थभेदाभावाद्दुसपादां पादिशब्दवत् नखलु नुवाभावस्य भेदोक्तो वलु न्येव संभृष्ट

इति तदप्ययुक्तं परामिमांसाया परिज्ञानात् न तस्माभिर्वर्तु रभावे वेदस्य प्रामाण्याभावः समुद्राख्येने किं नु तव्याख्यातु  
षां मतीं द्विद्यार्थे दर्शनाद्विगुणभावे ततो दोषाणामगायोदितत्वान्न प्रामाण्य निश्चय इति ततोऽपि कथं यत्वेपि वेदस्य  
प्रामाण्य निश्चयायोगात् ना नेन लक्षणाख्यापित्व मसंभवि त्वे वैकल्य मति जल्येतेन ननु शब्दार्थयोः संबधानावा  
दन्या बोहमात्राभिधायित्वादात्तप्रणितादपि शब्दान् अयं बलुभूता भौवगम इत्यत्राह सहजयोग्यता संकेतावगादि  
शब्दादयो बलुप्रतिपत्तिहेतव इति सहजास्वभावभूता योग्यता शब्दार्थयोर्वाच्यता च कश्चित् सस्य संकेत सद्गुणादि  
सुदं शब्दादयः प्रागुक्ता बलुप्रतिपत्तिहेतव इति उदाहरणमाह यथामेघादयः संतीति ननु य एव शब्दास्तस्यैव  
छास्ते एवावधीभावोपि दृश्यंते तत्कथमयौभिधायिकत्वमिति तदप्ययुक्तमनर्थक्येभ्यो शब्देभ्यो वतमान्यत्वान्न चान्य  
स्य व्यभिचारेभ्यस्यासौयुक्तानि प्रसंगादन्यथा गोपालघटिकांतर्गतस्य धर्मस्य पायकस्य च व्यभिचारे पर्वतादिधर्म  
स्यापि तत्र संगतं यच्च तः परीक्षितं कार्यं अणं नातिवर्तते इत्यन्यत्रापि समानं सुपरीक्षितो हि शब्दोर्थे न व्य  
भिचरति तथा चान्यापोहस्य शब्दार्थत्वकल्पनं प्रयासमात्रमेव न चान्यापोहः शब्दार्थो व्यवर्तते अने प्रतीतिधरो

कप्रतिपादितत्वादभावप्रमाणो ~~सु~~ नायोगात् प्रमारायंचकाभावे भावप्रमाराश्रयतेः प्रमारायंचकं यत्रवल्लुकेन जायते व  
 त्वस्वभावबोधार्थं तत्राभावप्रमाराश्रयतेति परैर्भिधानात् ततो न वादिनः कतुरस्मरणमुपपन्नं नापि प्रतिवादिनः स्मरणा  
 त् ननु प्रतिवादिना वेदखकादयो बहवः कतरिः स्मर्यन्ते अतस्तत्स्मरणस्य विवादविशयस्वाप्ताभावाद्देवदेव सर्वे  
 स्य कतुरस्मरणमिति चेन्न कतुर्विशेषविशय एवासाविवादेन कतुर्सामान्यतः सर्वस्य कतुरस्मरणस्य सिद्धं सर्वात्मज्ञा  
 नविज्ञानरहितो वाक्यं सर्वस्य कतुरस्मरणमेवेति तस्मादपौरुषेयत्वस्य वेदे व्यवस्थापयितुमशक्यत्वात् न तद्वद्वाराख  
 व्यापकत्वमसंभवेत्वं वा संभवति पौरुषेयत्वे पुनः प्रमाणा निवहू निसंसेव सजन्ममरणा शिगोत्रचरणा दिनामश्रुत  
 रनेकपदसंहतिप्रतिनियामसंदर्शनात् औक्लिषेयत्वेपि वानप्रामाण्यं वेदस्योपपद्यते तद्वत्त्वं गुणानामभावात्  
 ननु नृणां कतमेव प्रामाण्यं किंतु दोषाभावप्रकारेणापि सच दोषाश्रयपुरुषाभावेपि निश्चीयते नृणां सद्रूप एवेति  
 तथा चोक्तं शब्दे दोषो द्वयत्वावद्वक्त्रधीनमिति इति स्थितं तदभावं चिन्तावद्गुणवैद्वक्त्रकत्वतः सुदुर्लभैश्चैव नो  
 वेदो ~~सं~~ द्वयत्वावद्वक्त्रधीनमिति इति स्थितं तत्त्वमवः संकायसंभवात् यद्वा यतु रभावेन न स्यु दोषा निष्ठ प्रया

गसाधनाद्दोषइति चेन्न परं प्रति साध्यसाधनयोर्व्यपकभावादिदानीमपि देशां तेषां वेदकारस्याष्टश्लोकेऽसौ गतादि  
 निरस्युपगमात् यद्व्यपरेवेदाध्ययनमित्यादि तदपि विपक्षेऽपि समानं भारताध्ययनं सर्वगुर्वध्ययनपूर्वकं तदध्ययनवा  
 च्यत्वादनुमानाध्ययनं यथेति यच्चान्यदुक्तमनवच्छिन्नसंप्रदायत्वे सत्यस्मर्यमानकर्तृत्वादिति तत्र जीरोरूपारामादि  
 भिव्यभिचारिण्युत्तर्यमनच्छिन्नसंप्रदायत्वविशेषणोपि विशेष्यस्यास्मर्यमोराकर्तृकत्वस्य विचार्यमोरास्यायोगाद  
 साधनत्वं कर्तुरेस्मरणं हि वादिनः प्रतिवादिनः सर्वस्य यत्मादिनश्चेदनुपलब्धेरभावाद्वा आद्ये पक्षेऽपि टकत्रयेऽपि स्याद  
 नुपलब्धेरविशेषात् तत्र परैः कर्तुरेकीकरणान्नोचिदत एवात्रापिन तदनु अमावादिति चेदस्मात्तदभावसिद्धेर्वितराश्र  
 यत्वं सिद्धिर्हि तदभावेन निबंधनं तदस्मरणमस्माच्च तदभावइति प्रमाएयान्यथानुपपत्तेस्तदभावान्नेतेतराश्रयत्वमिति  
 चेन्न प्रामाएयनाप्रामाएयकारणत्वेन पुरुषविशेषस्य निराकरणात् पुरुषमात्रस्यानिराकृतेः अथार्तोद्दिष्टार्थदर्शिनो  
 भावादन्त्यस्य च प्रामाएयकारणत्वनुपपत्तेः सिद्धे एव सर्वथा पुरुषाभावइति चेन्न कुतः सर्वज्ञभावे विभावितः प्रामाएयान्य  
 यानुपपत्तेरिति चेदितरेतराश्रयत्वं कर्तुरेस्मरणादिति चेच्च कृदप्रसंगः अभावप्रमाणादिति चेन्न तत्साध्यकस्यानुमानस्य प्रा

सुखार्थे एव वेदोपसीयत इति चेत् न किंचिज्ज्ञानमतीन्द्रियार्थेषु निःसंशयव्याख्यानायोगादधेनाकथ्यभारास्य  
 देशपरिहारेण भिमतम<sup>०</sup> प्रापण<sup>०</sup>नुपपत्तेः किंचानादिव्याख्यानपरंपरागतत्वेपि वेदार्थस्य गृहीताविस्मृतस  
 नाकौशलकुटुम्बाभिप्रायतया<sup>०</sup> न स्यात्पक्षेव कौण्डविस्वादायोगादप्रमात्यमेव स्यात् दृश्यं ते द्यधुना  
 ज्योतिः शास्त्रादिबुरहस्यं यथार्थमवयंतोऽपि दुरभिसंधेयस्य व्याचक्षणाः ॥ केचिज्ज्ञानं तोषिवचनार्कौशला  
 थोपदिशंतः केचिच्च विस्मृतिसंबंधाः अस्मात्तथ्यमभिधानादतिक्थमन्यथाभावनविधिनियोगवाक्यार्थ  
 प्रतिपत्तिर्वेदस्थान्मनुयास्यवल्कीदीनान्श्रुत्यर्थानुसारिस्मृतिनिरूपणाद्यां वा तस्मादनादिप्रवाहपतितत्त्वपि  
 यथार्थत्वेमेव स्यादिति स्थितम् ॥ यथोक्तमतीतानागतावित्यादितदपि स्वमतनिर्मूलं न ह तु तेन विपरीतसाधनमदा  
 संमेवति तथाहि अतीतानागतौ कालौ वेदार्थे द्वौ विवर्जितौ कालशब्दाभिधेयत्वादधुना तन कालवदिति किंच काल  
 शब्दाभिधेयत्वमतीतानागतयोः कालयोर्ग्रहणोऽसति भवति तद्वद्वरांचनाध्यस्तस्योतीन्द्रियत्वादनुमानतद्वद्व  
 यिनसाध्येन संबंधस्तयोर्निश्चयं पायते प्रत्यक्षगृहीतस्यैव संबन्धास्य पगमानवकालाख्यं द्रव्यं भीमांसकस्यास्ति

उग्रदीपदृष्टं ताभ्यां कारकं यजकपक्षयोर्विशेषसिद्धिरित्यलमिति जल्पितेन यच्चाभ्यतः प्रवाहमित्येवेदस्यापौरुषेयत्वमिति तत्र किंशब्दमात्रस्यानादिनित्यत्वमुत विशिष्टानामिति आद्यपक्षे यएव शब्दालौकिकास्तएवेवेदिका इत्यस्य इदमभिधीयते वेदे एव पौरुषेय इति किंतु सर्वेषामपिशारत्त्राणां अपौरुषेयं गति अथ विशिष्टां पूर्विका एव शब्द अनारित्वेनाभिधीयते तत्रैवामवगमताथोनामवगताथोनां वा अनारितास्याद्यदि ता बहुतरः पक्षस्तदाज्ञानलक्षणा मप्रामाण्यमुक्तयते अथ आद्यः पक्ष आश्रीयते तद्व्याख्यातारः किंचिज्ञाः भवेयुः सर्वज्ञावा प्रथमपक्षे दुरधिगमः संबंधनामन्यथाप्यर्थस्य कल्पयितुं शक्यत्वात् मिथ्यात्वलक्षणा मप्रामाण्यं स्यात्तदुक्तं । अयमर्थो भोयमर्थ इति शब्दा वदन्ति न कल्पेयमर्थपुल्लेखेन च रौद्रि विष्णुज्ञाः किंच किंचिज्ञा व्याख्याताथो विशेषादग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकोमदस्य स्येच्छसमित्यपि वाक्यार्थः किं न स्यात् संशयलक्षणा मप्रामाण्यं अर्थ सर्वविद्भिर्द्विद्विताथ एव वेदोक्तं दिपं परायात इति चेत्तदंत धर्मोचोदनेव प्रमाणमिति तदंतमेतत् अतींद्रियाथ प्रत्यक्षीकरण समर्थस्य पुरुषस्य सद्भावे च तद्वचनस्यापि चोदनावदवबोधकत्वेन प्रामाण्यादौद्रस्य पुरुषाभावसिद्धेर्नाप्रतिबंधकं स्यात् अयं तद्व्याख्यातारं किंचिज्ञां पि यथार्थज्ञानपरं प्या भवेच्छिन्न संतानत्वेन

लंभेन न शक्यते निश्चयेतुं न च प्रत्यभिज्ञानबलेनैवांतराले सत्ता संभवस्तस्य सादृश्यादपि संभवा विरोधात् न च घटादौ वैवं प्रसं-  
गस्तस्योत्पत्तावपरापरमृत्तृपिंडांतरालसरास्याकारणस्यासंभाव्यमानत्वेनांतराले सत्तायाः साधयितुं शक्यत्वादत्र तु कारणानां  
अपूर्वविंशो व्यापारसंभावनतो नांतराले सत्ता संभव इति यच्चा न्यदुक्तं संकृता न्यथानुपपत्तेः शब्दस्य नित्यत्वमितीदमप्यनात्म-  
ज्ञाभाषितमेवाभित्येयि योजयितुं शक्यत्वा तथा हि गृहीतसंकेतस्य दंडस्य अर्थस्यैव गृहीतव्या संकेत इदानीमन्य एव दंडः स-  
मुपलभ्यते इति दंडीति न स्या तथा धर्मस्यापि गृहीत व्याप्तिरस्य नारीत्ये अन्य धर्मदर्शनाद्विद्विज्ञानभावस्य अत्र सादृश्यात्  
थाप्रतीतिर्निर्दोष इति चेद्वापि सादृश्यवशादर्थप्रत्ययेनोद्देशोऽर्थेन नित्यत्वेन नदुरनिवेश आश्रीयते तथा कल्पनायामनंतराले स-  
त्वमप्यदृष्टं न कल्पितं स्यादिति यच्चा न्यदभिहितं व्यंजकानां प्रतिनियतत्वात्तत्र युगपच्छिति तदप्यशिक्षितलक्षितम् समानेदि-  
द्रियग्रायेषु समानेदंशेषु विशेषेषु नियमायोगात् तथा हि श्रोत्रं मानेदंशं समानेन्द्रियग्राह्यं समानधर्मापि ज्ञानामया  
नां ग्रहणाय प्रतिनियतं संस्कारकं संस्कार्यं नियतं संस्कारकं संस्कार्यो न भवंति समानेदं-  
शा समानेन्द्रियग्राह्यं समानधर्मापि न त्वेव सति युगपदोद्दिश्यं संतुत्वात् घटादिवत् उत्पत्तिरपेक्षाययं दोषः समान इति न वाच्यमिति



धटः सर्वगतश्चक्षुरादिसंनिधानाद्देनेकत्रदेशप्रतीयतइती ननुघटोत्पादकस्यमृत्पिंडोदेनेकस्योपलंभाद्देनेकत्वंमेवतथा मरु-  
 द्दरापरिभारासंभवाच्चेति तच्चक्षुरोषपिसमानं तत्रापिप्रतिनियततात्वादिकारणकलापतीआदिधर्मभेदस्यचसंभवाविरोध-  
 त् तात्वादीनां व्यंजकत्वमत्रैवनिवेस्यतइत्यास्यांतर्देनत् अथयथायित्वेपिसर्वत्रसर्वात्मनाशतमत्वान्नदेवोयमितिवे-  
 न्न तथासति सर्वत्रैकत्वविरोधान्नहिदेशभेदेनयुगपत्सर्वात्मनाप्रतीयमानस्यैकत्वमुपपन्नंप्रमाणाविरोधात् नयाचप्रयोगः  
 प्रत्येकंगकारादिवर्णोनेकएव युगपदिद्वंद्वदेशतयातथैवसर्वात्मनोपलभ्यमानत्वात् घटादिवत् नसामान्येनव्यभि-  
 चारः तस्यापिसदृशपरिणामात्मकस्यानिकत्वानापिपर्वताद्येनेकप्रदेशस्थतया युगपदेनेकदेशस्थिततयापुरुषपरिदृश्य-  
 मानेनचन्द्राकीर्तिनाव्यभिचारः तस्यातिदुर्विष्टतथैकदेशस्थितस्यापिभ्रांतवशाद्देनेकदेशस्यत्वेनप्रतीतिः नचाभ्रातस्य  
 भ्रान्तेनव्यभिचारकल्पनयुक्तेति नापिजलघत्रप्रतिबिंबेनतस्यापिचन्द्राकीर्तिसन्निर्भवेद्व्यतयापरिराममानस्यानेक-  
 त्वात्तस्याद्देनेकप्रदेशेषुगुपत्सर्वात्मनोपलभ्यमानविशयस्यैकस्यासंभाव्यमानत्वात् तत्रप्रवर्तमानंप्रत्यभिज्ञानंनप्रभारा  
 मितिस्थितम् तथानित्यत्वमपिनप्रत्यभिज्ञानेननिश्चियतइतिभित्यत्वंहिएकस्यानेकद्वाराव्यापित्वं तच्चांतरेलेसत्तानुप-

नादसन्निभेच्छेदुद्विरित्यभिधानात् नाप्यर्थोपेतस्तत्तिद्विरनन्यथाभूतस्यार्थस्याभावेहुपमानोपमेययोऽसत्यक्षत्वाच्च  
नास्युपमानंसाधकंकेवलमभावप्रमाराणमैवेवावशिष्यते तच्चतदभावसाधकमिति नचशुरुषसङ्गबदस्यापिदुःसाध्य  
त्वात्तंशयापतिसदभावसाधकप्रमाणानांमुलभत्वात् अधुनाहितदभावे प्रत्यक्षमेवातीतानागतयोः कालयोः अनुमा  
नंतदभावसाधकमिति तयाचातीतागतौकालौ वेदकाविवर्जितौ कालशब्दाभिधेयत्वाद्विद्वानां तनकालवत् वेदस्या  
ध्ययनं सर्वं तदध्ययनपूर्वकं वेदाध्ययनयाच्यत्वादधुनाध्ययनं यथेति तयोपौरुषेवोवेदः अनवच्छिन्नसंप्रदायत्वे सत्त्वे  
सत्यसम्प्रत्येमाणकर्तृकत्वात् आकाशवत् अर्थोपतिरपिप्रमाण्यलक्षणास्यार्थस्यान्यथाभूतस्यदर्शिनोतदभावेनिश्चि  
यते धर्मोद्यतींद्रियार्थविशयस्यवेदस्यावगिभागदर्शिनः कर्तुमशक्यत्वात् अतींद्रियार्थदर्शनेश्चाभावात् प्रामाण्य  
मपौरुषेयतमेव कल्पयतीति अत्रप्रतिविधीयते यत्तावदुक्तं वर्णानां व्यापित्वेनित्यत्वेचप्रत्यभिज्ञाप्रमाणमिति तदसत्  
प्रत्यभिज्ञायास्तत्रप्रमारात्वायोगात् देशान्तरेपित्तैवेवगणैस्त्यसत्त्वेषंडशः प्रतिपत्तिरस्यात् नहिसर्वत्रव्याप्तावर्तमान  
स्यैकास्मिन् प्रदेशे सामस्येन ग्रहणमुपपत्तियुक्तमव्यापकत्वप्रसंगात् घटादेरपि व्यापकत्वप्रसंगः शक्यं हि बहूमेव

श्रवणप्रसंगः सर्वदा तदभिव्यक्तेरसंभवश्चाभिव्यंजकवायनां प्रतिनियतत्वात् न च तेष्वाभ्युपययन्नत्वं प्रमाणाप्रतिपन्न  
 त्वात् तथा हि वक्तुमुखनिकटदेशवर्तिभिः स्पर्शनेनाध्यक्षेण व्यञ्जकावायवोऽयं ते दूरदेशस्थिते च मुखसमीपस्थित  
 तूलचलनादनुमीयन्ते श्रोतुश्रोत्रदेशब्दश्रवणान्यथानुपपत्तेरपीत्यादि निश्चीर्यते किंचोत्पत्तिपक्षेऽपि नोयं दोष  
 स्यात्वा हि वाद्याकाशसंयोगादसमवायिकारणादाकाशाच्च समव्यञ्जकत्वादिदिशाग्रविभागेनोत्पद्यमानोऽयं शब्देन  
 सर्वैरनुभूयते अनुनियतदिग्देशस्यैवेव तथा भिव्यज्यमानेनपि नाप्यभिव्यक्तिसाकार्षेयमुभयत्रापिसमानत्वादयं तथा  
 हि अन्येऽस्मात्त्वादिसंयोगैर्यथान्योर्वर्तेनेन क्रियते तथा धान्यं तस्मादिभिरन्या ध्वनिनिश्चयते इत्युच्यते  
 भिव्यक्तयोः समानत्वेनैकैवैव पर्यनुपर्यनुयोगावसर इति सर्वैरवस्थं मा भूदुर्णानां तदात्मकस्य बाशब्दस्यैकोदयनित्यत्वं  
 तथाप्यनादिपरंपराया तत्वेन वेदस्य नित्यत्वात् प्रकृतलक्षणस्याव्यापकत्वं न च प्रवाह नित्यत्वमप्रमाणाद्वैकमेवास्ये  
 त्रियुक्तं वक्तुमधुना तत्कतुनेपलंभादतीतानागतयोगिकालयोस्तदनुमापकस्य लिङ्गस्याभावात्तदभावापिसर्वदाप्यती  
 द्रियसाध्यसाधनसंबंधस्येन्द्रियग्राह्यत्वायोगात् प्रत्यक्षप्रतिपन्नमेव हि लिङ्गमुमानं हि ग्रहीतसंबंधस्यैकदेशसंक्षेप

सि प्रति स्तेनहेतुना पक्षस्तथाधारस्त्वनयसाध्यव्याप्तसाधनाद्याधारस्त्वनयोक्तज्ञतोयदुक्तं परेण तद्वोहि दृष्टं ते तदवेदिनः  
 व्याप्येते विदुषां वा चोहेतुरेव हि केवल इति तन्निर्णयस्य मन्मन्प्रतिययोक्तहेतुप्रयोगो विपक्षप्रयोगाभावे साधनस्य नियताधा  
 रता नवधारणात् अथानुमानस्वरूपं प्रतिपाद्येदानीं क्रमप्राप्तमागमस्वरूपं निरूपयितुमाह आत्मवचनादिनिबंधनमर्थज्ञा  
 नमागम इति योयत्राबंधकः सतत्राप्तः आप्तस्य वचनमादिशब्देनां गुल्यादिसंज्ञापरिग्रहः आसि वचन आदिर्यस्य सतत  
 थोक्तं तन्निबंधनं यस्पर्ययज्ञानं स्वयति आप्तशब्दोपादानादौ पौरोक्ष्यत्वव्यवच्छेदः अर्थज्ञानमित्यनेनायोहज्ञानस्याभिप्रा  
 यस्त्वनस्य च निरासः नन्वसंभवीदं लक्षणाशब्दस्य नित्यत्वेनापौरोक्ष्यत्वादाप्तप्रणीतत्वायोगान्नित्यत्वं च तदवयवानां व  
 र्णानां व्यापकत्वा न्नित्यत्वाच्च तच्च तद्व्यापकत्वमसिद्धं मेकत्र प्रयुक्तस्य गकारदिः प्रत्यभिज्ञया दिशांतरेपि ग्रहणात् स्वैवायंगका  
 र इति नित्यत्वमपितयैवावसीर्यते कालांतरेपितस्यैव गकारदिर्निश्चयात् इतोवानित्यत्वं शब्दस्य संकेतान्यथानुपपत्तेरिति  
 तथा रिगृहीतसंकेतस्य प्रबंधस्य गृहीतसंकेतः शब्द इदानीं मन्य एवोपलभ्यते इति तत्कथमर्थप्रत्ययः स्यात् नचासौ न भवती  
 तिस एवायं शब्द इति प्रत्यभिज्ञानस्यात्रापि सुलभत्वाच्च नच वर्णानां शब्दस्य वा नित्यसत्त्वे संधेः सर्वदांश्रवणाप्रसंगः सर्वदाभ

उ न स य हि का र णं मृ ग स्त स्य वि शे षि मृ ग णि स्त स्य का र्थे तच्छब्द म नि नि इ दं यथा वि ष्टु का र्थे प ल्प द्वा वं त भ व ति यथा प्र क त म पी  
 द्य र्थः बाल व्युत्पत्त्यर्थं पंचावयवप्रश्लिष्टलुक् व्युत्पन्नं प्रतिभयं प्रयोग नियम इति शंका यामाह व्युत्पन्नप्रयोगस्तु तथोपपत्त्या  
 न्यथानुपपत्तैव वा व्युत्पन्नस्य व्युत्पन्नाद्यवाप्रयोगः क्रियते इति शेषः तथोपपत्त्या तथा साध्ये सत्येवोपपत्तिस्तथा अन्यथा  
 नुपपत्तैव वा अन्यथा साध्या भावे नुपपत्तिस्तस्या ता मेवानुमानमुद्गमुच्चयति अग्निमानयं देशस्तथैव धूमं वत्वोपपत्तेः ध  
 मत्वा न्यथानुपपत्तेरिति ननु इति रिक्तदृष्टांतादपि व्याप्तिप्रतिपत्तानुपयोगितात् व्युत्पन्नापेक्षया कथं तदप्रयोग इत्याह हे  
 तुप्रयोगो हि यथा व्याप्तिग्रहणं विधीयते सानुतावन्मात्रेण व्युत्पन्नैरवधार्यते इति हि शब्देऽथस्मादर्थे यस्माद्यथा व्याप्तिप्र  
 हणं व्याप्तिग्रहणं नति क्रमेणैव हेतुप्रयोगो विधीयते सावतावन्मात्रेण व्युत्पन्नैस्तथोपपत्त्या न्यथानुपपत्त्या बधार्थं तदृष्टांतादि  
 मन्तरैरेवेत्यर्थः यथा दृष्टांतादेव्यप्तिप्रतिपत्तिप्रत्यनंगत्वं तथा प्राकप्रपंचितमिति नेह पुनः प्रतन्यते नापि दृष्टांतादिप्रयोगः  
 साध्यसिद्ध्यर्थं फलवानित्याह तावता च साध्यसिद्धिः चकार एव कार्ण्ये निश्चितविषयता संभवे हेतुप्रयोगमात्रेण साध्यसिद्धि  
 र्यर्थः तेन पक्षप्रयोगोपि सफल इति दर्शयेन्नाह तेन पक्षस्तदाधारस्त्वनायोक्तः यतः स्तथोपपत्त्यन्यथानुपपत्तिप्रयोगमात्रेण व्या

भेदात् विरुद्धकार्येन पुलब्धिर्विधौ संभवतीति विरुद्धकारणकार्यत्वेभावनुपलब्धिरिति तत्र विरुद्धकार्यनुपलब्धिमाह यथास्मि  
 न्प्राप्तिनिव्याधिविरोधोस्ति निरामयचेष्टानुपलब्धिरिति व्याधिविशेषस्य हि विरुद्धस्तद्रूपत्वस्य कार्यनिरामयचेष्टा तस्यानुपलब्धे  
 भूति विरुद्धकारणानुपलब्धिमाह अस्सन्नैरेतद्विदुः स्वविरोधिसुखं तस्य कारणमिष्टसंयोगस्त  
 दनुपलब्धिरिति विरुद्धत्वभावनुपलब्धिमाह अन्यैकान्तात्मकं वस्त्वेकान्तात्मकं स्वस्ति कान्त स्वकपालुपलब्धेः अन्यैका  
 न्तात्मकं विरोधिनिव्याधेकान्तनपुनस्तद्विषयविज्ञानं तस्य मिथ्याज्ञानरूपतयोपलब्धसंभवात् तस्य स्वरूपमावासाकारतस्या  
 नुपलब्धिः ननु च व्यापकविरुद्धकार्योद्देशो नांपरंपर्याविरोधिकार्योदित्वा लिंगानां च बहुलमुपलब्धसंभवात्तान्यपि किमिति ना  
 चार्थैकदा दृत्तानीत्याशंकायामाह परंपर्यासंभवात्साधनमंत्रेवांतर्भवनीयं अत्रैवेतेषु कार्योदित्वित्यर्थः तस्यैव साध  
 नस्योपलक्षणार्थमुदाहरणद्वयंप्रदर्शयति अभूदत्र च क्रे शिवकः स्वतावात् एतच्च किंसंशिकं कान्तमवतीत्यारोकायामाह  
 कार्यकार्यमेविरुद्धकार्योपलब्ध्या वंति भविनायं मितिसंवन्धः शिवकस्य हि कार्येष्ठं तस्य कार्यं स्यात्स्यः इति दृष्टान्तद्वारेण  
 हेतुस्य मुदाहरति नास्त्यश्च गुहायां भुगक्राणं भुगारिसंशब्दनात् कारणविरुद्धकार्योपलब्धेर्गोचर्येति भुगकी

शल्यमपि विरुद्धपूर्वचरमाह नोदंश्यतिमुहूर्ततेशकटरेफुदयात् शकटोदयविकटोऽप्रशिन्युदयस्तत्पूर्वचरोबलु  
 दयइति विरुद्धोत्तरचरक्लिंगमाह नोदगादूराणिमुहूर्तसंबंधव्योदयात् भरण्युदयविरुद्धोऽपि पुनर्वसदयः सतदुत्तरचरः ३  
 व्योदयइति विरुद्धसहचरमाह नास्त्यत्र भिन्नौपरभागाभावोवाभागादर्शनादिति परभागाभावस्य विरुद्धः सद्भावस्तत्  
 सहचरो वागभावइति अविरुद्धानुपलब्धिर्भेदमाह अविरुद्धानुपलब्धिः प्रतिशेधसप्तधा स्वभावव्यापककार्यकारणपू  
 र्वोत्तरसहचरानुपलंभभेदादहरणमाह नास्त्यत्र भूतले धटोनुपलब्धेः अत्र पिशाचपरमा एवादिभिः अभिचारपरिहारा  
 यमुपलब्धिः लक्षणाप्राप्तेस्ते सतीति विशेषणमुन्नेयं आपकानुपलब्धिमाह नास्त्यत्र शिशोपावृक्षानुपलब्धेः शिशोपा  
 त्वं हि वृक्षत्वेन व्याप्तं तदभावेन छयाप्य शिशोपाया अयभावः कार्यानुपलब्धिमाह न भविष्यति मुहूर्ततेशकटं कृति को  
 दयानुपलब्धेः उत्तरचरानुपलब्धिमाह नोदगादूराणिमुहूर्तसक्त एव तत एव कृति कोदयानुपलब्धेरेवेत्यर्थः सहचर  
 अनुपलब्धिः प्राक्कालेत्याह नास्त्यत्र समस्तुल्यायामुन्नेयमोनामानुपलब्धेः विरुद्धकार्योऽप्यनुपलब्धिर्विधोऽसंभवतीत्या  
 चक्षणात्सद्भूता स्मर्यन्वेति न विवक्ष्यते इति नोदगादूराणिमुहूर्तसक्त एव तत एव कृति कोदयानुपलब्धेरेवेत्यर्थः सहचर  
 नास्त्यत्राप्रतिबद्धताम उन्नेयमिति नोदगादूराणिमुहूर्तसक्त एव तत एव कृति कोदयानुपलब्धेरेवेत्यर्थः सहचर  
 नोदगादूराणिमुहूर्तसक्त एव तत एव कृति कोदयानुपलब्धेरेवेत्यर्थः सहचर

णामीशब्दः कृतकत्वाद्य एव स एव दृष्टो यथा घटः कृतकश्चायं तस्मात्परिणामीति यस्तु न परिणामी सन कृतको दृष्टो  
 बंध्यास्तनंधयः कृतकश्चायं तस्मात्परिणामीति स्योत्यंतो आश्रयोक्षिते परव्यापारो हि भावः कृतक उच्यते तच्च कृत  
 कत्वं न क्व दृष्ट्या नित्यपक्षे नाविशति कपक्षे किंतु परिणामित्वे सत्येव सग्रे वदयते कार्यहेतुमाह अस्य च दहिनि बुद्धिर्बु  
 द्ध्यादिः कारणहेतुमाह अस्य च छाया छात्रात् अथ पूर्वचे हेतुमाह उद्देश्यति शकं कृति को दयात् शुद्धता नो इति  
 संबंधः अथोत्तरचरः उदगादूरणिः प्राक्तन एव अत्रापि मुहूर्तानि प्रगितिसंवंधनीयं तत एव कृति को दयादियस्य  
 सह चरलिंगमाह अस्य च मातुलिंगे रूपरसात् विरुद्धोपलब्धिमाह प्रतिशोधेति प्रतिशोधेसा  
 ध्ये प्रतिबोधेन विरुद्धानां संबंधिनस्ते व्याप्यादयः तेषामुपलब्धय इत्यर्थः तथेति बोधोति भावः तत्र साध्यविरुद्ध्या  
 बोधोपलब्धिमाह नास्य च शीतस्पर्शोष्णद्विभिः शीतस्पर्शे प्रतिशोधेन हि विरुद्धो ग्निस्तद्व्याप्यं मोष्णमिति विरुद्ध  
 कार्योपलंभमाह नास्य च शीतस्पर्शोष्णमात्रं अत्रापि प्रतिशोधस्य साध्यस्य शीतस्पर्शस्य विरुद्धो ग्निस्तस्य कार्यधम  
 धमु इति विरुद्धकारणोपलब्धिमाह नास्मिन् शरीरेण सुखमस्ति हृदयशल्यात् सुखविरुद्धो दुःखं तस्य कारणं हृदय



दात्म्यं भवादन्तर्गोरेव पूर्वतिरस्रगायोहेतुप्रलभावस्य दृष्टत्वात् व्यवहितयोस्तदघटनात् ननु कालव्यवधानेपि कार्य  
 कारणभावो दृश्यत एव यथा जागृत्सु बुद्धदशाभाविप्रबोधयोगणारिष्टयोर्वितितत्परिहारमाह भाव्यतीतयो मरणजा  
 गृहोध्यो रपि नारिष्टो हो प्रतिहेतुत्वं सुगममेतन् अत्रैवोपपत्तिमाह तद्यथा श्रितं हितद्रुविभाविनं हि शब्दो यस्य  
 दर्थे यस्मात्तस्य कारणस्य भावे कार्यस्य भाविनं तद्भावभावित्वं तच्च तद्व्यापाराश्रितं तस्मान्न प्रकृतयोः कार्यकारण  
 भाव इत्यर्थः अयमर्थः अन्वयव्यतिरेकसमधिगम्यो हि सर्वत्र कार्यकारणभावः तो च कार्यमिति कारणव्यापारव्यपेक्षा  
 वैवोपपत्तेरुलालस्यैव कलशं प्रति न चातिव्यवहितेषु तद्व्यापाराश्रितत्वमिति सह चरस्य युक्तं ननु घनं तर्भावं दर्शयति  
 सह चरिणो रपि परस्परपरिहारेणावस्थानात्सोसादाश्रहेत्वं तत्त्वमिति शेषः अयमभिप्रायः परस्परपरिहारेणोपलं  
 भात्तादात्म्यं भवात्सर्वत्रैव तावन्तं भविसंज्ञोत्पादाश्च न कार्यकारणेवेति न च समा न समवर्तिनोः कार्यकारणभा  
 वः सव्येतरगोविवाणवत् कार्यकारणयोः प्रतिनियमाभावप्रसंगाच्च तस्माद्देत्वं तत्त्वमेवेति इदानीं व्याप्यं हेतु  
 क्रमप्राप्तमुदाहरणं तान्वयव्यतिरेकस्य सत्त्वेन सत्त्वाशयवशात् प्रतिपादितप्रतिज्ञाघववचपंचक्रं दर्शयति परि

तथाविद्यमानस्यापि निश्चेतुमशक्यत्वादिति तदसमीक्षिताभिधानमिति दर्शयितुमाह रसादेकसामग्र्यनुमनिकयश्च  
 नमिवद्विरिष्टमेव किंचित्कारणं हेतुयत्र सामर्थ्याप्रतिबन्धकारणांतरावेकत्वे इति आस्वाद्यमाना द्विरसिकातज्जनिका  
 मग्र्यनुमोयते ततोनुमानं भवति प्राक्तनो हिरूपलक्षणः सजातीयं रूपलक्षणांतरं लक्षणाकार्यं कुर्वन्नेव किजातीयं रसलक्ष  
 णं कार्यं करोति रूपा नुमानमिच्छाद्विरिष्टमेव किंचित्कारणं हेतु प्राक्तनस्य रूपलक्षणांतराभ्यभिचारान्न  
 रससमानकालरूपप्रतिपत्तेरयोगात् ननु कुलमानमंत्यक्षरप्राप्तवकाराणां लिंगमीभ्यते येन मणिमंत्रादिना साम  
 प्रतिबन्धात् कारणांतरवेकत्वेन वा कार्यव्यभिचारं स्यात् द्वितीयक्षणे कार्यप्रत्यक्षीकरणेनानुमानार्थं कंवाकार्योपि  
 भावितया निश्चितस्य विशिष्टकारणस्य छत्रादेः लिंगत्वेनागीकरणात् यत्र सामर्थ्याप्रतिबन्धकारणांतरावेकत्वं च निश्च  
 तं स्यैव लिंगत्वं नान्यस्येति नोक्तदोषप्रसंगः इदानीं पूर्वोक्तिरचर्याः स्वभावकार्यकारणोपपन्नभावाद्देहांतरत्वं मेवेति द  
 यति ब्रह्मं पूर्वोक्तिरचरिणोस्तादाल्यं तदुत्पत्तिर्विकालव्यवधानेन तदनुपलब्धेरिति तदाल्यसंबन्धे साध्यसाधनयोः स्वभावहेत  
 वः तदुत्पत्तिसंबन्धे च कार्यकारणवातात्मनो विभाव्यते न च तदुभयसंभवः कालव्यवधानेन तदनुपलब्धेः सह भाविनोरेव त

संबधः अस्मिन्पक्षे कार्यकारणस्योपचारइति शेषः वचनस्यानुमानत्वे च प्रयोजनं मनुमानावयवाः प्रतिज्ञादयइति शास्त्रव्यव-  
 हार एव ज्ञानात्मन्यनेंशेतद्व्यवहारस्याशक्यकल्मत्वात् तदेवंसाधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमित्यनुमानसामान्यलक्षणं  
 तदनुमानं द्वेधेत्यादिना तत्रकारं च सप्रचंचममिथाप साधनमुक्तलक्षणाप्रि क्षयेकमप्यतिसंक्षेपेण भिद्यमानं द्विविधमित्य-  
 पदर्शयति सहेतुद्वयोपलक्ष्यनुपलब्धिभेदादिति सुगमेतत् तत्रोपलब्धि विधिं द्वेवानुपलब्धिः प्रतिशेषसाधिकां वैतिप-  
 रस्यनियमं विद्यदयन्नुपलब्धेरनुपलब्धेऽप्यत्राविशेषेण विधिप्रतिषेधनत्वमाह उपलब्धिविधिप्रतिशेधयोरनुपलब्धिश्चेति गता-  
 येमेतत् इदानीमुपलब्धेरपिसंक्षेपेण विरुद्धा विरुद्धमेतत् द्वेविध्यमुपलक्ष्येयत्वं विरुद्धोपलब्धेर्विधौ साध्ये विस्तरतोभेदमा-  
 ह अविरुद्धोपलब्धिर्विधौ शोढ आप्यकार्यकारण पूर्वोत्तरसहवर्तमानेति पूर्वोत्तरं च सहचरेति द्वद्वः पूर्वोत्तरसहइत्य-  
 तेभ्यश्चरइत्यनुकारेण निर्देशः द्वद्वद्वयमाराध्वराब्दः प्रत्येकमभिसंवध्यतेनायमर्थः पूर्वोत्तराच्चासहचरादिति पञ्च-  
 व्याप्यादिभिसहद्वद्वः अत्राहसोगतः विधिसाधनं द्विविधमेवस्यभावकार्यमेतत् कारणस्यतुकार्यो विनाभावाभावा-  
 दलिंगत्वं नावस्यकारणानि कार्येवेतीवचनात् अप्रतिबहुसामर्थ्यस्य कार्यप्रतिगमकत्वमित्यपिनोत्तरं सामर्थ्यस्यातीन्द्रि-

नशक्यते इति तत्स्वरूपमपिशारेच्चमिधातव्यमेवेति तदेवं मतमेदेन द्वित्रिचतुः पंचावयरूपमनुमानं द्विप्रकारमेवेति दर्शयन्नाह तदनुमानं द्वेधा तद्वैविध्यमेवाह स्वार्थपरार्थभेदादिति स्वपरविप्रतिपत्तिनिरासफलत्वाद्विविधमेवेति भावः स्वार्थानुमानं भेदं दर्शयन्नाह स्वार्थमुक्तलक्षणां साधनात्साध्यविज्ञानमुनुमानमिति प्रागुक्तं लक्षणा यस्य तत्र शोकेन मित्यर्थः द्वितीयमनुमानं भेदं दर्शयन्नाह परार्थेतु तदर्थपरामर्शे च न ज्ञानमिति तस्य स्वाधीनुमानस्यार्थः साध्यसाधनं लक्षणाः तं परामृशतीत्येवं शीलं तदर्थपरामर्शितञ्च तद्वचनं च तस्माज्जातमुत्पन्नं विज्ञानं परार्थानुमानमिति अनुवचनात्मकं परार्थानुमानं प्रसिद्धं तत्क्षणं तदर्थमिति पादकवचनजनितज्ञानस्य परार्थानुमानत्वेमभिप्रेद्यतान संसीतमिति न बाध्यं मचेतनस्य साक्षात्प्रमितिहेतुत्वाभावेन निरुपचरितप्रमाणाभावात् मुख्यानुमानहेतुत्वेन तस्योपचरितानुमानव्यपदेशो न बाध्यते एवं देवोपचरितं परार्थानुमानत्वं तद्वचनस्याचार्य्यः प्राह तद्वचनमपि ते हेतुत्वादिति उपचारो हेतुत्वाभावे सति प्रयोजने निमित्ते च प्रवृत्त्येते तत्र वचनस्य परार्थानुमानत्वे निमित्तं ते हेतुत्वं तस्य प्रतिपाद्यानुमानस्य हेतुत्वं हेतुत्वास्य भावस्तत्वं तस्मान्निमिता तद्वचनमपि परार्थानुमानहेतुत्वं यस्य तत्ते हेतुत्वास्य भावस्तत्वं तत्तद्वचनमिति तथेति

भेदेन प्रमाणाद्वैवेच्यमभेदं व्यापेत् व्याचष्टे परोक्षमितरदि तत्ति उत्क्रांति पक्षमिदं शब्दोक्तेः ततः प्रत्यक्षादिनारदि  
ति लभ्यते तच्च परोक्षमिति तस्य वसामग्रीस्वरूपे निरुपपन्नाहा प्रत्यक्षादि निमित्तं स्मृति प्रत्यभिज्ञानतर्कानुमानागमभे  
दमिति प्रत्यक्षादि निमित्तमित्यादि शब्देन परोक्षमप्युच्यते न च यथा वस्तुं निरूपयिष्यते प्रत्यक्षादि निमित्तं यस्येति  
विग्रहः तत्र स्मृतिं प्रक्रमप्राप्तां दर्शयन्नाह संस्कारोद्बोधनिबन्धना नदित्याकारा स्मृतिरिति संस्कारस्योद्बोधः प्राक्क  
सनिबन्धनं यस्याः सा तथोक्ता नदित्याकारा नदित्युद्बुलनी एव भूता स्मृति भवतीति शेषः उदाहरणमाह संदेवदत्तो यथे  
ति प्रत्यभिज्ञानं प्राक्कालमाह दर्शने स्मरण कारण संकलनं प्रत्यभिज्ञानं नदेवेदं तत्सदृशं सद्विलक्षणं तत्प्रति योनित्या  
दि अत्र दर्शने स्मरण कारण कलान् सादृश्यादिविशयस्यापि प्रत्यभिज्ञानत्वमुक्तं तेषां तु सादृश्या विषयमुपमानाख्यं प्र  
मां तं तेषां वैलक्षण्यादिविशयं प्रमाणांतरं अनुषज्येत तथा चोक्तं उपमानप्रसिद्धार्थसाधमत्ति साध्यसाधनं नद्वेधम्यो  
प्रमाणं किं स्यात्संज्ञिप्रतिपादनं इदमत्यं महदूर्मासन्नं प्रांशने निबाध्य पेक्षातः समपेक्षेर्थे विकल्पः साधनानंतरमिति  
एषाक्रमेणोदाहरणं दर्शयन्नाह यथा स एवायं देवदत्तः गोसदृशो गवयः गोलक्षणे महिषः इदं मत्स्यं दूरं ब्रह्मोयमित्या

निसमर्थकारणे कार्यस्यावश्यंभावात् अन्यथा क्रमेणापि साततो न स्यात् अयस्वभावोऽसौ जगन्निर्मितोति यथा निद  
 र्ति वायुवातीमतं तदपि बालभाविनं भवपूर्विकं दोषाः निवृत्तेः तथा हि क्रमवर्तिविवर्तजातमपि युगपदुत्पद्येतापेक्षणी  
 यस्य सह कारणोऽपि तत्साध्यत्वेन योगपदसंभवात् उदाहरणवैशम्यं च बहूयोदेः कदाचित्कस्वहेतुजनितस्य नियतश  
 स्मात्मकत्वोपेत्यन्यत्र नित्यव्यापिमैथैकस्वभावकारणजन्यत्वेनेदं शकालप्रतिनियमस्य कोपेदुरुपपादात् तदेवं ज्ञासु  
 णो सिद्धौ वेदानां तत्सुप्रप्रबुद्धावस्थात्वप्रतिपादनं परमपुरुषाख्य महाभूतं निम्ब्यासिताभिधानं च गगनारविन्दमकरंदव्या  
 वर्णनवदनवधेयार्थविशयत्वादुपेक्षामर्हति यच्चागमः प्रमाणं सर्ववैखल्यद्विदं ब्रह्मेत्यादि उल्लेखनाभद्रस्यादि च तत्सर्वमु  
 कविधिना जेहती विरोधीति नावकाशं लभते न चारुषेयजागमोऽस्तीत्यग्रे प्रपंच इच्छते तस्मान्न पुरुषो तमो विविचार  
 णं प्राचति प्रत्यक्षेता भेदमिन्नममलं मानं द्विधैवोदितं देवे दीप्तगुणैर्विचार्यै विधिसंख्यातैः संप्रहान् भानानामि  
 ति तद्विगप्यभिहितं श्रीरत्ननंदादयैस्तद्व्याख्यानमन्तो विशुद्धविषणैर्बोद्धव्यव्याहृतं सुखसंख्यवहाराभ्यां प्रत्यक्षमुपदर्श  
 नं देवोक्तमुपजीवद्भिः सुरभिज्ञापितम् ॥ इति परीक्षासुखस्य लघुवृत्तौ द्वितीयः समुद्देशः ॥ अथेदानीं मुद्दिष्टप्रत्यक्षेता

दीति आदिशब्देन पयोवुजदीहंसः स्यात् षड् पोट् भ्रमः स्मृतः सप्तपण्यैः लुप्तत्वं ज्ञेयं विज्ञेयो विज्ञा मच्छदः पंचवर्गो भवेद्रूपं  
 मेव काव्यं पृथुस्तनी उवती श्रैक श्रुंगो पि गंडकः परिकीर्तितः शगो प्यष्टभिः पोट् हिंसः चारु सदा न्वितः इत्येवमादिश  
 द्ब्रश्रवणा तथा विधानेन मरालादीनवलोक्य तथा सत्यापयति यदा तदा तत्सं कलनमपि प्रत्यभिज्ञानमुक्तं दर्शने स्मरण  
 काणत्वा विशेषात् परेषां तु तत्प्रमाणान्तरं मेवोपपद्यते उपमानादौ न स्यात् तर्भावाभावात् अथाहो वसः प्राप्त इत्याह उ  
 पलं भालु पलं भनिमित्तं व्याप्तिज्ञानमूहः इदमस्मिन् सत्येव भवत्येव सति न भवत्येव वेति च उपलंभः प्रमाणमात्रमत्र य  
 ख्यते यदि प्रत्यक्षमेवोपलंभशब्देनोच्यते तदा साधने च नु मेव यु व्याप्तिज्ञानं न स्यात् अथ व्याप्तिः सर्वोपसंहारेणात्र  
 नीयते साक्यमतीन्द्रियस्य साधनस्यातीन्द्रियेण साध्येन भवेदिति नैवं प्रत्यक्षविषये छिन्नानुमानविशेषेष्वपि व्याप्ति  
 विरोधात् तत्क्षणस्यो प्रत्यक्षास्याभ्युपगमात् उदाहरणमाह यथाग्नौ वेव धूमस्तदभावेन भवत्येवेति चेत् इदानीम  
 नुमानं क्रमायात भित्ति तल्लक्षणमाह साधनात्साध्य विज्ञानमनुमानमिति साधनस्य लक्षणमाह साध्यविना भावि  
 त्वेन भिन्नितो हेतु इति ननु त्रैरूप्यमेव हेतोरलक्षणं तस्मिन् सत्येव हेतोरसिद्धादिदोषपरिहारे उपपत्तेः तथा हि पक्ष

धर्मत्वमसिद्भुत्वव्यवच्छेदार्थमभिधीयते सपक्षे सत्त्वं तु विशदहृत्वा पनोदार्थं विपक्षे चासत्त्वं मेवानेकोक्तिकव्युदासाय  
मिति तदुक्तं हेतोस्त्रिष्वपि रूपेषु निर्णयेस्तेन वरितिः असिद्धपरितार्थव्यभिचारविपक्षत इति यदुक्तं अविनाभाव  
नियमनिश्चयादेव दोषत्रयपरिहारोपपत्तेः अविनाभावोऽन्यथानुपपन्नत्वं तच्चासिद्धस्य न संभवत्येव अन्यथानु  
पपन्नस्वमसिद्धस्य न सिध्यतीत्यभिधानात् नापि विरुद्धस्य तच्छ्रुणस्य लोपपत्तिर्विपरीतनिश्चिता विनाभाविनी  
ययोक्तसाध्या विनाभावनियमलक्षणस्यानुपपत्तेः विरोधात् व्यभिचारिण्यनप्रकृतलक्षणावकाशस्त एव ततो न्य  
थानुपपत्तिरेव श्रेयसि नञिरुपना तस्यां सत्यामपियथोक्तलक्षणाभावे हेतोर्गमकत्वात् दर्शनात् तथा हि शस्या मस्तत्सु  
आदितां तत्सु त्रयैरुपसंभवेऽपि न गमकत्वमुपलक्ष्यते अथ विपक्षत्वाद्येव तर्तिरनियमवती तत्र न गमकत्वमिति  
तदपि सुग्राह्यमिति तमेव तस्या एवाविनाभावरूपत्वात् इतररूपसद्वैविपितदभावे हेतोः स्वसाध्यसिद्धं प्रतिगमकत्वा  
निष्ठे चैव प्रधानं लक्षणमक्षरमुपलक्षणीयमिति तत्सद्वैविचैतारूपद्वयनिरेपक्षतया गमकत्वोपपत्तेः यथा संस्य  
हृतवादिनोऽपि प्रमाणनिष्ठा निष्ठसाधनदूषणान्यथा उपपत्तेर्न चात्र पक्षधर्मत्वं सपक्षान्नयो वासि केवलमयि भावमा



त्रिरागमकत्वप्रतीतिः यदप्यप्राप्तुं यैरेः पक्षधर्मिताभावेपिकाकस्य काल्नाद्वलः प्रसादइत्यस्यापिगमकत्वापत्तिरिति न  
 दप्यनेन निरस्तमन्यथानुपपत्तिकेलेनेवापक्षधर्मस्यापि साधुत्वाभ्युपगमन्नवेहसास्ति ततो एव विना भावहेतोः प्रधानं  
 लक्षणा मय्युपगंतव्यं तस्मिन्सत्यसति त्रिलक्षणात्वेपि हेतोर्गमेकत्वदर्शनादिति न त्रैक्यं हेतुलक्षणा मव्यापकत्वानुस  
 र्वधं क्षणिकत्वे साध्यसत्त्वादिः साधनस्य संपक्षे सतोपि स्वयं सौगतेर्गमेकत्वाभ्युपगमान् एतेन पंचलक्षणात् मपियो  
 गपरिकल्पितमूढे तोरुपयति मियतस्य भिहितं बोद्धव्यं पक्षधर्मत्वे सत्यन्वयव्यतिरेकाववाधित विशयत्व मसत्यतिपक्ष  
 त्वं पंचचेति लक्षणा निषेधमप्य विना भावप्रपंचेतेवं बाधित विशयस्यैविना भावयोगात् तस्यतिपक्षस्यैवेति साध्या  
 भास विशयत्वे नासम्यग्धेनुत्वाच्च यथोक्तपक्षविशयत्वाभावात् दोषेणेव दुष्टः तान् अतः स्थितं साध्या विना भावित्वे  
 न निश्चितो हेतु इति इदानीमविना भावभेदं दर्शयन्माह सहचारिणोः व्याप्य व्यापकयोश्च सहभाव इति सहचारिणो  
 रूपरसयो व्याप्य व्यापकयोश्च दक्षत्व शिंशपात्वं यो रिति सप्तम्या विशयो निर्दिष्टक्रमभाव नियमस्य विशय च्दर्शयन्मा  
 ह पूर्वोत्तरचारिणोः कार्यकारणयोश्च क्रमभावः पूर्वोत्तरचारिणोः कृति क्रोयुं शक्योदययोः कार्यकारणयोश्च धर्मधर्मव्य

ज्ञेयोः क्रमभावः नन्वेवं भूतस्याविनाभावस्य न प्रत्यक्षेण ग्रहणं नस्य संनिहितविशयत्वात् नान्यनुमानेन प्रकृता परानु-  
 मानेकं नयामि तेरेतुराश्रयत्वा न बस्यावतारदागमादेरपि भिन्नविशयत्वेन सुप्रसिद्धत्वा न्न ततोपि तल्लक्षणमिति स्थिरं  
 कायामाह इष्टमबाधितमसिद्धं साध्यमिति अत्रापरे दूषणमाचक्षते आसनशयनभोजनपाननिधूवनोदरपीष्ट-  
 त्वानदपि साध्यमनुशज्यत इति तेनैव निवालिशाः अप्रस्तुतप्रलापिस्तात् अत्र हि साधनविशयत्वेनैव स्मितमिष्ट-  
 मुच्यते इदानीं स्वाभिहितसाध्यलक्षणस्य विशेषणानि सफलपन्नसिद्धविशेषणसमर्थयितुमाह संदिग्धवि-  
 पर्यस्तास्युत्पन्नानां साध्यत्वं यथा स्यादित्यासिद्धपदं तत्र संदिग्धस्थायुवीपुरुषो वेत्यनवधारणेनोभयकोटिप-  
 रामर्षिसंशया कलितं वस्तु उच्यते विपर्येस्तं विपरितावभासविपर्येज्ञानविशयभूतं रजतादिज्वल्युत्पन्नं तु नाम जा-  
 ते संख्यादि विशेषणापरिज्ञानेणानीनविषयानवध्यवसायग्राह्यमेवां साध्यत्वप्रतिपादनार्थमसिद्धपदोपादान-  
 मेत्यर्थः अयुनेष्टा बाधितविशेषणद्वयस्य साफल्यं दर्शयन्माह अनिष्टाध्यक्षादि बाधितयोः साध्यत्वं मा भूदिति  
 बाधितवचनं अनिष्टोमीमांसासकस्यामित्यः शब्दः प्रत्यक्षादि बाधितयोः साध्यत्वं आश्रयणत्वादिः आदि-

शब्देनानुमानागमलोकस्वचचनबाधितानां ग्रहणं चाकिंचित्करस्य हेत्वाभासस्य निरूपणावसरे स्वयमेव ग्रन्थकारः प्रप-  
चयिष्यतीत्युपस्यते तत्रासिद्धपदं प्रतिपाद्यं पक्षे व इष्टं पदं तु बाध्यपक्षयेति विशेषमुपदर्शयितुमाह नचासिद्धेयदि  
ष्टं प्रतिवादिनमिति अयमर्थो नहि सर्वसर्वापेक्षया विशेषणमप्यितु किंचित्कमदृश्यं भवतीति असिद्धादिदित्यनिर-  
क्तमुत्तेजोदाहरणं यथा असिद्धप्रतिपाद्यपेक्षया न तथेष्टमित्यर्थः कुत एतदित्याह प्रत्यापनाय हीच्छावक्तु रेव इच्छया  
खलु विशयिकतमिष्टमुच्यते प्रत्यापनाय हीच्छावक्तु रेवेति तच्च साध्यधर्मः किंचातद्दिशिष्टो धर्मो तिष्ठेत्तद्विदं दर्शयिष्या-  
द् साध्यधर्मः क्वचित्तिद्दिशिष्टो वा धर्मो सोपस्काराणि बाह्यानि भवन्ति ततो मर्थो लिभ्यते व्याप्तिकालोपेक्षयानुसाध्यध-  
र्मः क्वचित्प्रयोगकालोपेक्षयानु तद्दिशिष्टो धर्मो सोध्यः अस्मैव धर्मिणो नामांतरमाह पक्ष इति यावत् ननु धर्मधर्मिस-  
मुदायः पक्ष इति पक्षस्वरूपस्य पुरातनैर्निरूपितत्वादुर्मिणसद्वचने कथं नराद्गुनं विरोध इति नेवं साध्यधर्मो धातया  
विशेषः सास्यधर्मिणः पक्षत्ववचने पिदोषानवकाशान् रचनौ वैचित्र्यमात्रेण तात्पर्यस्या निराकृतत्वात्सीद्धं नावि-  
विरोधान् अत्राह सीगतः भवतु नाम धर्मोपेक्षव्यपदेशभाक् तया पिसविकल्पबुद्धौ परिवर्तमान एव न वास्ततः सर्वो एवा

नुमानानुमेयव्यवहारोऽनुष्ठानेन धर्मधर्मिन्यायेन बहिः सदसत्त्वमपेक्षत इत्यभिधानादिति तन्निगासाथमार प्रसिद्धो  
 धर्मीति अयमर्थः नयं विकल्पबुद्धिर्विहरेतवीनासादितालेभनभावाधर्मिणं व्यवस्थापयति तदबास्तवत्वेन तदाधार  
 साध्यसाधनयोरपि वास्तवत्वा अनुपपत्तेरुद्बुद्धेः पारंपर्येणापि वस्तु व्यवस्था निबन्धनत्वायोगात् ततो विकल्पेनान्येन वा  
 व्यपस्थापितः पर्वनादि विषय भावं भजन्ने धर्मितां प्रति पद्यत इति स्थितं प्रसिद्धोधर्मीति तत्रासिद्धिश्च विद्विक्कलः  
 तः क्वचित्प्रमाराणतः क्वचित्चोभयतर्दितेनेकांतेन विकल्पादिरुदस्य प्रमाराण प्रसिद्धस्य बाधर्मित्वं ननु धर्मिणे विद्विक्क  
 ल्यान् प्रतिपत्तो कितवमित्याशङ्कया माह विकल्पसिद्धे नस्मिन्सत्वेन तरे साध्ये तस्मिन् धर्मिणि विकल्पसिद्धे सत्ता  
 वतर्दये संयन ए सत्ता च ते ह अपि साध्ये सुनिर्णीता संभवद्वाधक प्रमारावलेन योग्यानुपपत्ताधिवलेन चिति शेषः अत्र  
 दाहरणमाह अस्ति सर्वज्ञानास्ति खर विषाणमिति सुगमं ननु धर्मिण्यसिद्धसत्तोऽभावाभावाभावाधर्मिणा मासिद्धिर्विद्व  
 नेकानि कत्वा दनुमानविशयत्वायोगात् कथं समेतरेयोः साध्यत्वं तदुक्तं अस्ति ह्योभावधर्मिश्चेद्दुस्म्यश्च सुभया भितः  
 विरुद्धो धर्मो भावस्य सासता साध्यते कथमिति यदुक्तं मानसप्रत्यक्षभावरूपस्यैव धर्मिणः प्रतिपन्नत्वान् कथत्

नच तात्स्निहोतत्सत्त्वस्यापि प्रतिपन्नत्वात् अर्थमनुमानं तदस्युपेतमपि वैयात्याद्यदापरो न प्रतिपद्यते तदानुमानस्य सा  
कल्यात् नच मानसज्ञानाद्गमनकुशममादेरपि सद्भावसंभावनतोति प्रसंगः तज्ज्ञास्य बाधकप्रत्यय व्यापाकृत सत्ताकर  
तु विव्रियतया मानसप्रत्यक्षाभासत्वात् कथं तदितुरगभुंगादेः द्वर्मित्वमिति न बोधार्थमिति प्रयोगकाले बाधकप्रत्ययानुदया  
त् सत्वसंभावनोत्पत्तेः नच सर्वज्ञादौ साधकप्रमाणासत्वेन सत्वं प्रति संशीतिः मुनिश्चित्ता संभवद्वाकप्रमाणास्त्वेन सु  
खादाविवसत्त्वनिश्चयात् तत्र संशयायोगात् इदानीं प्रमाणाभेदमयसिद्धिर्धर्मिणी किं साध्यमित्याशङ्क्या माह प्रमाणो  
भयसिद्धेनु साध्यधर्म विशिष्टता ग्राह्ये इति शब्दः प्राग्द्वयवचनांतोप्यर्थवशादेकवचनतया संवध्यते प्रमाणांचोभयंच  
विकल्पद्वयं ताभ्यां सिद्धिर्धर्मिणी साध्यधर्म विशिष्टता साध्या अयमर्थः प्रमाणा प्रतिपन्नमपि वस्तु विशिष्टधर्मोधारतया  
विवादपदमगोहतीति साध्यतां नानि वर्तते इति एवमुभयसिद्धेर्पि योज्यं प्रमाणोभयसिद्धिर्धर्मिण्यं क्रमेणादर्शयन्नाह अ  
ग्निमानयदेशः परिणामी शब्द इति यथेति देशो हि प्रत्येक्षेणाप्रसिद्धः शब्दस्तु भयसिद्धिः न हि प्रत्यक्षेणागोहोति मित्रनिव  
तदिदं देशकालावच्छिन्नः सर्वशब्दः निश्चिनुं पायते सर्वदर्शिनस्तु तन्निश्चये पितं प्रत्यनुमानानर्थक्यात् प्रयोगकालोपेक्ष  
याधर्म विशिष्टधर्मिणाः साध्यत्वमभिधाय व्याप्ति कालोपेक्षया साध्यनियमदर्शयन्नाह व्याप्तेः तु साध्यं धर्म एवेति सुगमं

धर्मिणोपि साध्यत्वे को दोष इत्यत्राह अन्यथा तदघटनादिति उक्तविपर्ययेन्यथा शब्दः धर्मिणाः साध्यत्वे तदघटनात् व्या  
 घटनादिति हेतुः नहि धर्मदर्शनात् सर्वत्र पर्वतो ग्निरिति व्याप्तिः शक्या कर्तुं प्रमाणाधिरोधान् नन्वनुमाने पक्षप्रयोग  
 संभवात् प्रसिद्धो धर्मित्यादि वचनमयुक्तस्य सामर्थ्ये लब्धत्वात् तथापि तद्वचने पुनरुक्तं प्रसंगात् अथोदापन्नस्या  
 पि पुनर्वचनं पुनरुक्तमित्याभिधानादिति सौगतः तत्राह साध्यधर्मो धारसंदेहापनोदापगम्यमानस्यापि पक्षस्य वचनं सा  
 धर्मस्तस्या धारस्तत्र संदेहो महानसादिः पर्वतादिर्वेति तस्यापनोदो व्यक्तेदः सादर्थ्ये गम्यमानस्यापि साध्यसाध  
 व्यस्य व्यापकभावप्रदर्शोर्मन्त्रयथानुपपत्तेस्तदाधारस्य गम्यमानस्यापि पक्षस्य वचनं प्रयोगः अत्रोदाहरणमाह सा  
 रितो साधनधर्मो वैबोधनाय पक्षधर्मो पसंहाखत् ॥ साध्येन विशिष्टो धर्मो पर्वतादित्तत्र साधनधर्मो वैबोधनाय पक्षध  
 पसंहाखत् पक्षधर्मस्य हेतोरूपसंहाख उपनयः स्तद्वत् इति अयमर्थः साध्यव्याप्तसाधनप्रदर्शनेन तदाधारावगतपि नि  
 त्यधर्मिसंबंधिता प्रदर्शनार्थं यथोपनयस्तथा साध्यस्य विशिष्टधर्मसंबंधिता वैबोधनाय पक्षवचनमपीति किंच हेतुप्रयोगे  
 र्येनावश्यं वक्तव्यमसमर्थितस्या हेतुत्वायोगात् तथाच समर्थनोपन्यासादेव हेतोः सामर्थ्ये सिद्धत्वात् हेतुप्रयोगो नर्य  
 स्यात् हेतुप्रयोगाभावे कस्य समर्थनमिति चेत् पक्षः प्रयोगाभावे हेतुवर्ततामिति समानमेतत् तस्मात्कार्यसिभावानुपलभ

भेदेन पक्षधर्मत्वादिति भेदेन च अथो हेतुमुक्ता समर्थयेयमानेन पक्षप्रयोगोप्यभ्युपगंतव्य एवेति अनुमेवायेमाह निधा  
हेतुमुक्ता समर्थयेयमानो न पक्षयतीति को वा वादी प्रतिवादी चेत्यर्थः किलाथे बोधशब्दः युक्त्वा पक्षप्रयोगस्यावश्यंभावे  
कः किल न पक्षयति पक्षानकरोत्यप्यितुकरोत्येव किं कुर्वन् समर्थयेयमानः किं कृत्वा हेतुमुक्तौ वन पुनरमुक्तेत्यर्थः समर्थ  
नं हि हेतोरसिद्धत्वादिदोषपरिहारेण स्वसाध्यसाधनसामर्थ्यप्रकरणावचनं तच्चेहेतुप्रयोगो तत्कारुण्येणांगीकृत  
मित्युक्तेति वचनं ननु भवतु पक्षः प्रयोगः स्तथापि पक्षहेतुदृष्टान्तभेदेन अवयवमनुमाना मितिसंख्यः प्रतिज्ञा  
हेतुदाहरणोपनयभेदेन चतुरवयवमिति मीमांसकाः प्रतिज्ञाहेतुदाहरणोपनयनिगमनभेदात्पंचावयवमिति यो  
गः तन्मतमया कुर्वन् स्वमतसिद्धमवयवद्वयमेवोपदर्शयेन्नाह एतद्वयमेवानुमानाङ्गोदाहरणमिति एतयोः  
पक्षहेतुः द्वयमेव नातिरिक्तमित्यर्थः एवकारो रोवोदाहरणादिष्ववच्छेदसिद्धेऽपि परमतनिरासार्थं पुनर्नोदाहरण  
मित्युक्तं तद्विक्रिंसाध्यप्रतिपत्त्यर्थमुत सिद्धे तोरविनाभावनियमार्थमाहोस्मिन् व्याप्तिस्मरणमिति विकल्प्यक्रमे  
णोद्वयन्नाह न हितत्साध्यप्रतिपत्तौ यथोक्तस्य साधाविनाभाविन्वेन निश्चितस्य हेतोर्व्याप्यादिति द्वितीयविकल्प  
सदुदाहृतः साध्यज्ञादपत्तेरंगकारणोऽतिसंबन्धः तत्र साध्यप्रतिपत्तौ यद्योक्तस्य साधाविनाभाविन्वेन निश्चितस्य हेतोर्व्याप्यादिति द्वितीयविकल्प

क्रोशस्यन्नाह तदविनाभावनिश्चयार्थे वा विपक्षे वा धर्मादेव तत् सिद्धः तदिति वर्तते तेनेति च तेनायमिति स्यैः तदुदाहरणं  
 साध्येनाविनाभावनिश्चयार्थं वानभवतीति विपक्षे वा धर्मादेव तत् सिद्धे रविनाभावनिश्चयसिद्धेः किंच व्यक्ति  
 रूपं निदर्शनं तत्कथं संकल्पेन व्याप्तिगमयेत् अन्त्यं तेरेषु व्याप्त्यर्थेषु न कदाहरणं तां मृग्यं तस्यापि व्यक्तिरूपत्वे  
 न व्याप्तेरवधारयितुमशक्यत्वात् अपरापरपदं तरेपेक्षया मनवस्यास्यानृपतदेवाह व्यक्तिरूपं च निदर्शनं सामा  
 न्येन तु व्याप्तिस्तत्रापि स हि विमिथानावस्थानं स्यादृष्टां तां तरेपेक्षणात् तत्रापि उदाहरणेपि तद्विप्रतिपत्तौ सामा  
 न्यव्याप्तिविप्रतिपत्तावित्यर्थः शेषं व्याख्यानं तृतीयविक्रमे दूषणाभाह नापि व्याप्तिस्मरणार्थं तथापि विधिहे  
 तुप्रयोगादेव तस्मिन्नेतः गृहीतसंबंधस्य हेतुप्रदर्शनेनैव व्याप्तिरिति गृहीतसंबंधस्य दृष्टान्तशतेनापि न तस्मिन्नाभा  
 मनुभूतविषयत्वात् स्मरणस्येति भावः तदेवमुदाहरणप्रयोगस्य साध्यार्थप्रतिनोपयोगित्वं प्रत्युत संशयहेतुत्वं  
 नैवेति दर्शयति तत्परमभिधीयमानं साध्यधर्मिणी साध्यसाधनं न संदेहयति तदुदाहरणं पक्षेवलमभि  
 धीयमानं साध्यधर्मिणी साध्यसाधनेन संदेहयति संदेहवती करोति दृष्टान्तधर्मिणी साध्यव्याप्ति साधनोपदेशनि

प्रतिपत्तौ वाच्य

पक्ष



पि साध्यधर्मिणीतन्निर्णयस्य कर्तुमशक्यत्वात् इति शेषः अनुमेवार्थो व्याप्तिरेकमुखेन समर्थयमानः प्राह कुतो न  
 प्रोपनयनिगमने अन्यथा संशयहेतुत्वाभावे कस्मादिते हेतुपनयनिगमने प्रयुज्येते अपरः प्राह उपनयनिगम  
 नयोप्यनुमानांगत्वेन तदप्रयोगे निस्वक्रसाध्यसंज्ञितिरयोगादिति तन्निवेदार्थमाह न चेनेतदंगे साध्यधर्मि  
 ति हेत्वसाध्ययोर्वाचनोद्देशासंशयात् उपनयनिगमने अपि वक्ष्यमाणलक्षणेन तस्य अनुमानस्यांगेन भवतः साध्य  
 मिहिते हेतुसाध्ययोर्वचनाद्देवस्य वकारादृष्टांतादिकमंतरेणेत्यर्थः किंचाविधायापि दृष्टांतादिकं समर्थयेन भवत्ये  
 वक्तव्यमसमर्थितस्याहेतुत्वादिति तेनैव वरहेतु रूपमनुपानावयवोवास्तु साध्यसिद्धौ तस्यैवोपयोगान्नो दाहरणा  
 दिकमेतदेवाह समर्थयेनैव वरं हेतु रूपमनुमानावयवोवास्तु साध्येतदुपयोगादिति प्रथमोवाशब्द एव कारार्थे द्विती  
 यस्तु पक्षात् सत्त्वेनैव सुगमं ननु दृष्टांतादिकमंतरेणामेदधिया भववोधयितुमशक्यत्वात् कथं पक्षहेतु प्रयोगमा  
 त्रेण तेषां साध्य प्रतिपत्तिरिति तत्राह बालव्युत्पत्त्यर्थे तत्रोपगमे शास्त्र एवां सोमवादेन उपयोगादिति बालानाम  
 त्व्यंशानां सुप्त्यर्थे निषामुदाहरणादीनां त्रयोपगमे शास्त्र एवां सोतत्रोपगमो न वादेन हि बाधकां ले शिष्याः सुत्या

धाः व्युत्पन्नानामेव तत्राधिकारादिति बालव्युत्पत्त्यर्थे तत्र योपगम इत्यादिनाशास्त्रेऽप्युपगतमेवोदाहरणादि  
 त्रयमुपदर्शयेति दृष्टान्तोद्धारऽअन्वयव्यतिरेकमेवादिति दृष्टान्तोत्तोसाध्यसाधनलक्षणोऽधर्मावन्वयसुखेन  
 तिरेकद्वारेणावायवसदृष्टान्तस्य ध्वन्यर्थे संज्ञाकरणात् सहिधैवोपपद्येत तत्रान्वयदृष्टान्तदर्शयेन्नाह साध्य  
 व्याप्तं साधनं यत्र प्रदर्शयति सोऽन्वयदृष्टान्तः साध्येन व्याप्तं नियतं हेतुः यत्र प्रदर्शयति व्याप्तिप्रवृत्तयेति भावः  
 तोयमेव हेतुमुपदर्शयति साध्याभावे साधनाभावो यत्र कथ्यते स व्यतिरेकदृष्टान्तः असत्यसद्भावो व्यतिरेकः  
 नोदृष्टान्तो व्यतिरेकदृष्टान्तः साध्याभावे साधनस्य भाव एवेति साध्याणं दृष्टव्यं क्रमप्राप्तमुपनय स्वरूपनिरूप  
 ति हेतोरूपसंज्ञा उपनयः । पक्ष इत्याद्याहारः तेनायमर्थः हेतोपक्षधर्मतोऽसंज्ञा उपनयति निगमनस्वरूपमुपदर्श  
 यति । प्रतिज्ञापास्तु निगमनमिति उपसंज्ञा इति वर्तते प्रतिज्ञायाऽपसंज्ञाहारः साध्यधर्मविशिष्टत्वेन प्रदर्शनेन नि  
 मित्यर्थः ननु शास्त्रे दृष्टान्तादयो वक्तव्या एवेति नियमानुपगमात् कथं तत्र हि मिहस्तरिभिः प्रपञ्चितमिति न चोद्य  
 यमनमभ्युपगमे विप्रतिपाद्यानुगोधेन जिनमतानुसारिभिः प्रयोगपरिपाद्याः प्रतिपन्नत्वात् साक्षात्ज्ञानतत्त्वकैः कर्तुं

वा प्रभुतसाधकत्वमेव न बाधकत्वमित्यलमिति प्रसंगेन तथा सौगतस्य प्रमाणसंख्या विरोधिविध्वंसार्थं न की-  
रव्यमुपयैकतएव नैवेतप्रत्यक्षे तर्भवति साध्यसाधनयोर्व्याप्यक्रभावस्य साकत्वेन प्रत्यक्षा विप्रत्यक्षा विषयत्वा-  
त् न हि तदिप्रतीत्या पारानन्तर्यं शक्नोमि ज्ञविचारकत्वात् संनिहित विशयत्वाच्च नाप्यनुमाने तस्यापि दृष्टादिवि-  
शयविशिष्टत्वेन व्याप्त्यविशयत्वात् तदिषयत्वे बाधप्रक्षानुमानोत्तरविकल्पद्वयानतिक्रमात् तत्र प्रकृतानुमानेन  
व्याप्तिप्रतिपत्ता धितरेतरश्रयत्वप्रसंगः व्याप्तौ हि प्रतिपत्त्या मामानुमाननिर्विकल्पकत्वस्य भासादयमपि तदात्म-  
ज्ञाभेच्च व्याप्तिप्रतिपत्तिरिति अनुमानोत्तरेणाधिनाभावप्रतिपत्तावनस्था च मूर्तिप्राप्त्यर्थं च मीतिज्ञानुमानगत्या  
व्याप्तिः नापि संज्ञा व्यादिप्रतिकल्पिते रागमोपमानार्थप्राप्त्यर्थैः साकत्वेनाधिनाभावावगतिः तेषां समयस्यैव दृष्टान-  
सादृश्यान्वया भूताभावविशयत्वेन व्याप्त्यविशयत्वात् परैस्तथानभ्युपगमाभ्यञ्ज्यप्रत्यक्षदृष्टभावाविकल्पा-  
त् साकत्वेन साध्यसाधभावप्रतिपत्तेर्न भ्रामाणान्तर्ध्वमेवमित्यपरः सोऽपि न युक्तवादी विकल्पस्यैव व्यस्यदृष्टीन वि-  
विशयप्रत्युक्तान् ध्वनस्यापकत्वमार्थे परे दृष्टीन स्वेव तदन्तर्भाविनिर्णयस्यापि नियतविशयत्वेन व्याप्त्यर्थो च

रत्नात् द्वितीयपक्षेऽपि विकल्पद्वयमुपैर्हेकतएव न द्विकल्पज्ञानं प्रमाणादन्यथावेति प्रथमपक्षे प्रमाणांतरम्  
 मंतव्यं प्रमाणादपेक्ष्येत्तन्मीमांसते अतरपक्षे तु न ततोऽनुमानव्यवस्था न हि व्याप्तिज्ञानस्याप्रामाण्ये नभ्यर्धे  
 मनुमानं प्रमाणाभावेति संदिग्धादिति गतव्यत्वापमानस्य प्रामाण्यप्रसंगात् ततोऽप्याप्तिज्ञानं सविक-  
 मपि संवादकं च प्रमाणादप्यदभ्युपगम्यमिति । न सौ गताभिमतप्रमाणासंख्या नियमः एतेनानुपलं-  
 नकारणाप्यपकानुपलंभाच्च कार्यकारणव्यापकभावसंविदिति वदन् नपि प्रयुक्तः अनुपलंभस्य प्रत्यक्षवि-  
 शेषेन कारणघटुपलंभस्य वलितेन तज्जनि तस्यानुमानत्वात् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां व्याप्तिप्रदणपक्षोपक्षि-  
 ष्वानुसंगात् एतेन प्रत्यक्षप्रकृतौ नोत्तयोदविकल्पज्ञानेन व्याप्तिप्रतिरित्यप्ययास्तं प्रत्यक्षप्रत्यक्षपि प्रत्य-  
 क्षानुमानयोरेव्यतरत्वे व्याप्तेरविषयीकारणात् तदप्येवैव प्रमाणांतरत्वं न निर्वीर्यमिति अथ व्याप्तिविक-  
 लत्वात् न प्रामाण्यमिति न युक्तं फलस्यानुमानलक्षणफलहेतुतया प्रमाणात्वाविरोधित्वात् यथासंनिकर्षो-  
 नस्यापि विशेषेण ज्ञानस्य विशेष्यज्ञानलक्षणफलोपेक्षया प्रमाणात्वमिति नैवोपेक्षाविकारभ्युपगमोत्तयोदवि-

रुपादिगोचरचरित्वेन चरितार्थत्वाच्च नाप्यदृष्टसहकारिसव्यपेक्षमिन्द्रियमेकत्वं विशयमुक्तदोषादेव किंचादृष्टसंस्त  
 दिसव्यपेक्षादेवात्मनः स्तद्धिज्ञानमिति किं न कस्यते दृश्यते हि स्वप्नसारस्वतपांडालिकास्त्रिविधा संस्तुता दात्मनो वि  
 शिष्टज्ञानो त्यतिरिति न च जनादिसंस्तुतमपि च क्षुण्णतिशयमपुलक्षन इति चेत् न तस्य स्वार्थानतिक्रमं लोवागिश  
 यो पलक्ष्येन विशयोत्तरग्रहणालक्षणातिशस्य यथाचोक्तं यत्राप्यतिशयोदृष्टः स स्वार्थानतिक्रमं प्रनातद्वारमद्व  
 दिदृष्टो स्या यो गेजेन प्रादन्तर्यभोत्रानितः इति नन्वावात्तिकस्य सर्वज्ञप्रतिषेधपरत्वाद्दिशमोदृष्टान्त इति  
 चेत् न शब्दियाणां विशयांतरप्रवृत्तावतिशयाभायमात्रे सादृश्यात् दृष्टान्तोपपत्तेः न हि सर्वोदृष्टान्तधर्मोदृष्टान्ति  
 के भवितुमर्हत्यन्यथा दृष्टान्त एव न स्यादिति ततः स्थितं प्रत्यक्षानुमानाभ्यामर्थान्तरप्रत्याभिज्ञानं सामग्रीस्वतन्त्र्यभेद  
 विधिनंचितदप्रमाणं ततोर्थपरिच्छिद्यप्रवर्तमानस्वार्थक्रियायामविसंबादात् प्रत्यक्षवदिति नंचैकत्वापलोपयव  
 मोक्षादिभ्यवस्था अनुमानव्यवस्था वा एकत्वाभावे बहुस्यैव मोक्षादेरुहीत संबंधस्यैवलिंगस्यादर्शनादनुमानस्य  
 च व्यवस्थाभोगादिति नचास्य विशये वाधप्रमाणं सद्भावाद्वाभा एयन द्विर्भये प्रत्यक्षस्यैलिंगिकस्य चाप्रवृत्तेः प्रवृत्ते

लक्ष्मिज्ञानमपि सौगतीयप्रमाणसंख्याविघटयंसेव तथापि प्रत्याद्यानुमानयोरनंतमभावात् ननु तदिति स्म-  
 रणं मिदमिति प्रत्यक्षमिति ज्ञानद्वयमेव न ताभ्यां विभिन्नं प्रत्यभिज्ञानाख्यवयं प्रतिपद्यमानं प्रमाणांतरमुपल-  
 भां न हेतुतः क्रयं तेन प्रमाराण संख्या विघटनमिति तदप्यघटेतमेव यतः स्मरणं प्रत्याक्षाभ्यां प्रत्यभिज्ञानविशय-  
 स्यार्थस्य गृहीतमशक्यत्वात् नापि प्रत्यक्षेणातस्य वर्तमानविवर्तवैर्निवृत्तात् यदुत्पुक्तं ताभ्यां भिन्नमन्यदज्ञानं  
 नास्तीति तदप्ययुक्तमभेदपरा मशरूपतया भिन्नस्यैवावभासनात् न च तयोरन्यतरस्य बाभेदपरा मशात्मक-  
 चमस्मि विभिन्नविषयत्वात् न चैतरस्य बाभेदपरा मशक्तिवत्त्वमस्ति विभिन्नविशयत्वात् न चैतत्प्रत्यक्षे तमव-  
 ल्यनुमाने वा तयोः पुरोवास्थिता अविशयत्वेनाभूत् लिंगसंभौ विषयत्वेन च ॥ पूर्वोपरविकारव्याप्ये कत्वा विषयत्वात् न  
 पि स्मरणे तेनापि तदेकत्वस्याविशयीकरणत्वात् अयं संस्कारस्मरणसहकृतमिन्द्रियमेव प्रत्यभिज्ञानं जनयतीन्द्रिय-  
 जं चाध्यक्षमेवेति न प्रमाणांतरमित्यपरः सोऽप्यतिवालिश एव स्वविशयाभिमुख्येन प्रवर्तमानस्येन्द्रियस्य सहकारिशत-  
 समवधानेऽपि विशयांतरप्रवृत्तिलक्षणा निशयायोगात् विशयांतराचातीतसांप्रतिकावस्था व्याप्ये कद्रव्यमिन्द्रियाणां

विज्ञा

प्रमाणेतरविवर्तित्वेनैकद्रव्यमिति प्रत्यभिज्ञानविषयः ॥ न च तस्मा-  
 रणे नोपलक्ष्यते तस्यानुभूतविषयत्वात् ॥ ४

तः पाति त्वान्ततो नुमानं नद्विहि भवेनैव हेतो व्यभिचारः अप्रतिभासमानत्वेऽपि तद्व्यवस्थाभावात् ततो नानुमानमिति  
अथा नाद्य विद्या विजृम्भितत्वात् सर्वमेतत् संबंधनित्यनल्यतमो विलसितं अविद्यायामप्युक्तदोषानुशंगत् सकलविकल्पा  
न्व विकलत्वात् तस्यानेव दोष इत्यप्यतिमुधमा धितम् केनापि रूपेण तस्याः प्रतिभासा भवे तत्स्वरूपानवधारणात्  
अपरमन्यत्र विसरेण देवागमालंकारे तमिति नेन तन्यते यच्च परब्रह्म विवर्तत्वमखिलभेदानामित्युक्तं तत्राप्येक  
णान्वितत्वं हेतुत्वेन न्वीयमानद्वया विनाभावित्वेन पुरुषोद्भूतं प्रतिबध्नातीति स्पष्टविद्यातकारित्वाद्विरुद्धः अन्वित  
त्वं मेकहेतुके घटादावने हेतुत्वं संभक्तुं भासो गृहादावप्युपलभ्यत इत्यनेन कांतिः श्रुक्तिमर्थचिदंकार्यमसौ विदधाति  
अन्येन प्रयुक्तत्वात् कृपावशात् कृडावशात् सभावाद्वा अन्येन प्रयुक्तत्वे स्वातंत्र्यदानि हेतुप्रसंगश्च कृपावशादिति भोज  
नं कृपायां दुःखानां मकरुणप्रसंगात् परोपकरणनिष्ठत्वात् तस्याः स्पष्टः प्रागनुकृपाविशयप्राप्तिनामभावाच्च न  
सायुज्येते कृपापरस्य प्रलयविधानायोगाच्च अदृष्टवशात् तद्विधाने स्वातंत्र्यदानिः कृपापरस्य पीडाकाणादृष्टव्यपेक्षा  
योगाच्च कीडावशात् भवन्ती न प्रभुत्वं कीडोपायव्यपेक्षणा दालकवत् कीडोपायस्य तत्साध्यस्य च युगपदुत्पत्तिप्रसंगश्च स

गमोप्यसि उरगोनाभइवांशनां चन्द्रकोनइवांभसां प्ररोहणमिव छद्मः सेहेतुः सर्वजन्मनामिति नदेतन्मदिरा  
 गद्गदतोदितमेव मदनकोइवाक्कापयोगजनित व्यामोहमुग्धविलसितमिव निखिलभवभासते विचारासहत्वं  
 तथाहि यत्सत्यसताविशयत्वमभिहितम् तत्र किं निविशेषसता विशयत्वं सविशेषसताबोधकत्वं वानता  
 रस्यः पक्षः सतायाः सामान्यरूपत्वाद्दिशेषविरपेक्षतया नवभासनात् शब्देत्यादि विशेषानवभासते गोत्वा  
 वभासवत् निविशेषं हि सामान्यमेव च शविशाला वदित्यभिधानात् सामान्यरूपत्वं च सतायाः तत्सदित्यन्वय  
 विशयत्वेन सुप्रसिद्धमेव जयपाश्र्वात्यः पक्षः कसौ क्रियते तदानपरमपुरुषसिद्धिः परस्परव्यावृत्ताकारविशेषा  
 मध्यक्षतो वभासनात् यदपि साधनमभ्यर्थाय प्रतिभासमानत्वं तदपि न साधुविचारासहत्वात् तथाहि प्रतिभा  
 नत्वं स्वतः परतो वा गतावत्स्वतो सिद्धत्वात् परतः श्रेद्धिरूढं परतः प्रतिभासमानत्वं हि परं विनानोपपद्यते प्रतिभा  
 मात्रमपि न सिद्धिमधिवसति तस्य तद्विशेषान्तरीयकत्वात् द्विशेषाभ्युपगमे द्वेगल्पसक्तिः किंच धर्महेतुदृष्टाना  
 मानोपायभूताः प्रतिभासंते न वेति प्रथमपक्षे प्रतिभासांताः प्रविष्टः प्रतिभासि वहिभूता नायथायः पक्षः सदा साध्यः



नापि ब्रह्मणः ॥ तस्यापि सद्भावो वेदकप्रमाणाभावात् न तावत्प्रत्यक्षतया वेदकमविप्रतिप्रसंगात् न चानुमानमवि-  
नामबल्लिङ्गाभावात् ननु प्रत्यक्षं तद्ग्राहकमस्त्येवाह विस्फालनानंतरं निर्विकल्पकस्य सन्मात्रविधिविशयतयोप-  
पत्तेः सत्तायाश्च परब्रह्मरूपत्वात् तथा चोक्तं अस्ति श्रालोचनाज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकं बालमूकादिविज्ञानमदृशं  
शुद्धवस्तुजं न च विधिवत् परस्परव्यावृत्तिरप्यध्यक्षतः प्रतीयते इति ह तसिद्धिः तस्य निशेधाविशयत्वात् तथा चोक्तं  
आहुर्विधानृपस्य क्षणनिषेद्धविपश्चितः नेकस्ते आगमस्तेन प्रत्यक्षेण न वाध्यते अनुमानादपि तन्मूलावोविभाव्य  
तएव तथा हि त्रामारमादयः मदार्याः प्रतिभासांताः प्रविष्टाः प्रतिभासमानत्वात् यस्य प्रतिभासते तत्प्रतिभासांतः  
प्रविष्टं यथा प्रतिभासस्वरूपं प्रतिभासं तच्च विवादापन्ना इति तदागमनामपि पुरुष एवेदं यद्गुणं यच्च भाव्यमिति क-  
दुलमुपलंभात् सर्ववैखल्यिदं ब्रह्म नैरानास्ति किंचन ॥ आगमंतस्य पश्यति न तं पश्यति कश्चनेति श्रुतेऽथ ननु पर-  
ब्रह्मण एव परमार्थमेवेत्युच्यते इति न चोद्यं सर्वस्यापि तद्विवर्तनया न भासनात् न चाशेषभेदस्य न  
द्विवर्तत्वमसिद्धं प्रमाणमसिद्धत्वात् तथा हि विवादाध्यासितं विश्वमेककारणपूर्वमेकरूपा नितं च निखिलं च स्ति न

नुविधाइत्वंचकारणमात्रापेक्षयायदीप्यते तदाविरुद्धंसाधनं कारणविशेषापेक्षयाचेदिनेतराश्रयत्वंसिद्धे  
 हिकारणविशेषेबुद्धिमतीतदपेक्षया कारणव्यापारानुविधाइत्वंकार्यत्वं ततःस्तद्विशेषसिद्धिरिति संन्निवेशविशि  
 ष्टत्वमचेतनोपादनत्वं चोक्तदोषदुष्टत्वान्नप्रयक्चिंत्यते स्वरूपभागासिद्धत्वादेस्तत्रापिसुलभत्वान् विरुद्धाश्चाभीहेतवे  
 दृष्टान्तानुपप्रेरणसशरीरासर्वज्ञपूर्वेकत्वसाधनात् नधूमात्यावकानुमानेप्ययं दोषः तत्रतार्णपोर्णोदिविशेषाधाणा  
 निमात्रव्याप्तधूमस्यदर्शनात् नैवमात्रसर्वज्ञाकर्तृविशेषाधिक्ररणं तत्सामान्येनकार्यत्वस्यव्याप्तिःसर्वज्ञस्यकर्तुरे  
 तोतुमानात्मागसिद्धत्वात् व्यभिचारिणश्चाभीहेतवः बुद्धिमत्कारणमंतरेणापिविक्रदादीनाप्रादुर्भावसंभवात् स  
 मायबस्यायामबुद्धिपूर्वेकस्यापिकार्यस्यदर्शनात् तदवस्यतत्रापिभर्णीख्यंकारणमित्यतिमुग्धविलसितं तद्व्याप  
 रस्याप्यसंभवादशरीरत्वाज्ज्ञानमात्रेणकार्यकारित्वादधत्तादिच्छाप्रयत्नयोः शरीराभावेसंभावानुदर्शेभवश्च  
 पुरातनैर्विस्तेरणाभिहितंआप्तपरीक्षादौअतःपुनरत्रनोच्यते यच्चमहेश्वरस्यैकेशादिभिर्पराभृष्टत्वंनिरतिशयत्व  
 मेश्वर्योक्तिपेतत्वं तत्सर्वमपिगगनानाजंसौभव्यावर्णनिमिवनिविशयत्वादपेक्षामर्हतीति ततोन्मेश्वरस्याशेषत्वं तत्त

अथप्रथमपक्षेअवयवसामान्यनानैकांतातद्धितोयपक्षेसाध्याविशिष्टत्वात् अथसंनिवेशएवसावयवत्वंतच्छ्रुयदि  
 वत् प्रथिव्याराबुपलभ्यतइत्यभूत्ताभावित्वमभिधीयते तदप्यपेक्षलं संनिवेशस्यापिविचारसहत्वात् सद्यवयव  
 संबंधोभवेद्वचनाविशेषोवा यद्यवयवंसंबधस्तदागमनादिनानैकांतः सकलमूर्तिमिद्रव्यंसंबधस्याप्युपचरितत्वात्  
 वेगतत्वमप्युपचरितंस्यात् श्रोत्रस्यार्थेकारित्वंनचस्यात् उपचरितप्रदेशरूपत्वात् धर्मादिनासंस्कारगततःसेत्य  
 युक्तंअपुचरितस्यासद्रूपस्यतेनोपकारयोगात् स्वरविशण्णास्येवततोर्नकिंचिदतन् अथरत्ननाविशेषः तदापरंप्र  
 तिभागासिद्धत्वं तदवस्यमेवेति नाभूत्ताभावित्वंविचारंसहते नाप्यक्रियादर्शिनोपिकृतबुद्धिउत्पादकत्वं तद्विकृत  
 समयस्यवाभवेत् कृतसमयस्यचेत् गगनादरपिबुद्धिर्मेहुतुकत्वंस्यात् तत्रापिरत्ननोत्सेचनात् कृतमपिगृहीतसंके  
 त्यकृतबुद्धिसंभावान् सामिथ्येतिचेत् वदोयापिकिनस्यात् वाधासद्भावस्यप्रतिप्रमाराविरोधस्यचान्यत्रापिक  
 रुरयत्तणात् क्षित्यादिकंबुद्धिर्मेहुतुकत्वंनभवति अस्मदाद्यनवत्रासुपरिमाणाधारत्वात् गगनादितिप्रमाराणस्पस  
 धारणत्वात् तन्नकृतसमयस्यकृतबुद्ध्युत्पादकत्वंनाप्यकृतसमयस्यासिद्धत्वात्अविप्रतिसेगाच्च कारणव्यापारा

भेदेदुपादानमित्यपि वानुवत्त्वात्पेक्षया अभिव्यक्तेरघटनान्न वस्त्वपेक्षया भिव्यक्तौ कारणसंपातात्प्राग्विकार्यवस्तु  
सद्भावप्रसंगान्नन्त्यादस्याप्यभिव्यक्तिरसंभाव्या स्वकारणसमासंबंधलक्षणस्योत्पादकस्यापिकारणव्यापारान्न  
प्राकसद्भवेवस्तुसद्भावप्रसंगान्न तद्दशगत्वाद्भुसत्त्वस्य प्राकसत् एव हि केनचित्तिरोहितस्या भिव्यंजकेनाभि  
व्यक्तिस्तमस्ति रोहितस्य धटस्येव प्रतिपादिनेति गन्तान्नित्यत्वार्थकारणोपादानं युक्तं तन्न स्वकारणसतासंबंधः  
कार्यत्वं नाप्यभूत्वाभावित्वा तस्यापि विचारसरत्वात् अभूत्वाभावित्वं हि भिन्नकालक्रियाद्वयाधिकरणभूते कर्तृरिति  
द्रुमसाध्यां लेकांतपदविशेषितवाक्यार्थत्वाद्युत्वाव्रजति इत्यादिवाक्यार्थवत् न चान्नभावना भवनयोराधारभूतस्य  
कर्तृरनुभवोस्ति अभवनाधारस्याविद्यमानत्वेन भावनाधारस्य च विद्यमानतया भावाभावस्योरेकाश्रयविरोधात् ऊ  
विरोधे च तयोपर्यायमाश्रितो बभेदो न बास्तव इति असुवा यथा कथंचिद्भूत्वाभावित्वं तद्यापि तन्वा दो सर्वशान्त्युपगमा  
द्भावात्सिद्धं नदिमहीधराकृपारारामादयः प्रागभूत्वाभवंतो भुपगम्यंते पेतस्तेषां तैः सर्वदा वस्थानास्युपगमात् अथ  
सावयवत्वेन तेषामपि सादित्वं प्रसाध्यते तदप्यग्निसिद्धिरिति अवयववृत्तेरवयवैरात्यत्वेन च सावयवत्वालुपपत्तेः

समुत्पन्नानां भवेत्युपमानां सतासमतत्वा न तावत्सतास्वविशणोदरवित्तसं गात् सतांचैत सतासमवायान् स्व  
तोवानतावत्सतासमवायादनवस्थाप्रसंगान् प्रागुक्तविकल्पद्वयानतिवृद्धेः स्वतः सतांमुसतासमवायानर्थको अयोत्या  
यमानानां सतासंबंधः निरासंबंधयोरेककालत्वाभ्युपगमादिति मतं तदासतासंबंधउत्पादादिभः इति यदिभिन्नस्तदे  
त्येतेरसत्त्वाविशेषद्वयस्य भावेद्याः किं कृतो भेदः अयोन्यतिसमाक्रांतवस्तुसत्त्वेनोत्पत्तिरपि तथा व्यपदिश्यते इति मतं तद  
प्यतिजाग्यवर्धितं मेवात्यति सत्त्वं प्रति सत्त्वं प्रति विवादवस्तु सत्त्वस्यातिदुर्घटत्वात् इतरेतराश्रयदोषश्च इत्यत्यतिसत्त्वेव  
स्तु नितंदेककालीनसतासम्बधावगमस्तदवगमे च न त्रत्य सत्त्वेनोत्पत्ति सत्त्वनिश्चय इति अथेतदोषपरिजिह्वयता तयोरेकव  
मभ्यनुज्ञायते तर्हितस्संबंधएव कार्यत्वमिति ततो बुद्धिमं दुर्लभं तु क्लेशगनादिभिर्बने क्रान्तः एतेन स्वक्राण संवेद्योपि चितेतः ३  
मयसंबंधकार्यत्वमिति भतिः सापि न युक्ता तत्संबंधस्यापि कदाचित्कत्वे समवायस्या नियमत्वप्रसंगात् यदादित्वत् अकदा  
चित्कत्वे सर्वदोषलंभः प्रसंगः अथ वस्तुत्पातक कारणानां संनिधानाभावान्न सर्वदोषलंभन प्रसंगः ननु वस्तुप्रत्यर्थीक्राणा  
नां व्यापारः उत्पादश्च स्वकारणसतासमभावः सत्त्वसर्वदाप्यस्ति इति तदर्थं कारणोपादानमनर्थकमेव स्यात् अभिप्राय

आदीनां सुपलेभात् अथ तादृशः प्रसादोऽसंनिवेशविशेषो दृष्टेन तादृशस्य कस्यचिदप्यभावात् सातिशयंसां  
हिसांतिशयं कर्तारगमयति प्रसादादिवत् न च दृष्टकर्तृकादृष्टकर्तृकाभ्यां बुद्धिमंतमिते तत्त्वसिद्धिः कृतिर्मेमिणमुक्ता  
दिमिव्यभिचारत्वेनांचितनोपादानत्वादिकमपि समर्थितमिति सूक्तं बुद्धिर्मेदुनुक्तं ततश्च सर्वे वेदित्वमिति नेद  
र्वमनुमानमुद्रविणादिरुद्रवचनमेव कार्यत्वादेऽसम्यग्धेनुक्तेन तज्जनितस्य भित्थारूपत्वात् न या हि कार्यत्वं स्वक  
रणसत्तासमवायः स्यादभूत्वाभातित्वमक्रियादर्शिनापि कृतबुद्ध्युत्पादकत्वं कारणव्यापारानुविधायित्वं वा स्यादस्य  
तराभावात् अथाद्यः पक्षः न ददायोगिनामशेषकर्मपक्षे पक्षपक्षान्तः पाति निहेतोः कार्यत्वलक्षणास्य प्रवृत्तेर्भागासिद्ध  
न च तत्र सतासमवायः स्वकारणसमवायो चासनस्ति तत्रत्यदुःप्रध्वंसरूपत्वेन सत्तासमवाययोरभावात् सत्ताया  
गुणक्रियाधारत्वाभ्यनुज्ञानात् समवायस्य चोपरैः द्रव्यादिपंचपदार्थवृत्तिरयोगः त्वाभ्युपगमात् अथाभावपरिहारेण  
भावेत्येवैकवादध्यासितस्य पक्षोऽक्रणान्वायं दोषः प्रवेशभागिति चेत् तर्हि मुक्त्यर्थिनां तदर्थमीश्वरागमनमर्थकमे  
स्यातत्र स्मन् किंचित्कस्त्वात् सतासमवायस्य विचारमधिरोहतः शतधा विशेष्यमाणात्वात् स्वरूपासिद्धिचकार्यत्वं

संवाहुभ्यां धमति संपतिं श्रेयोवा भूमीजनयन् देव एकतया व्यासवचनेन च अतो जंतुरनीशो यमात्मनः सुख  
दुःखयोः इन्धो प्ररितो गच्छेत्सर्ववाञ्छं भ्रमेव वा नचाचेतनेनैव परमाणादिकारणैः पर्याप्तत्वाद्बुद्धिमतः का  
रणस्यानर्थक्यं अचेतनानां स्वयं कायो न्यतो व्यापारायोगात् तु यो दिवत् न चैवं चेतनस्यापि चेतनोत्तरं पूर्वकल्  
दनवस्था तस्य सकलपुरुषज्येष्ठत्वा निरतिशयत्वात् सर्वज्ञवीजस्यैकेशक्रमे विपाकाशये एषा मृष्टत्वाद्गोहि  
भूतान्तरज्ञानसंभवाच्च यदाह पतंजलिः क्लेशक्रमे विपाकाशये एषा मृष्टः पुरुषः सर्वज्ञः संप्रवेशमाप्नुतः क  
लेन बिच्छेदादिति च एष्वर्थमप्रतिहतं सहजो विरागः स्वच्छिनिसर्गजनिता वशिर्मेन्द्रियेण आत्यंतिकं सुखम  
मनावराणां च शक्तिज्ञानं च सर्वे विशयं भगवत्येवैत्यर्थं वचनाच्च नचात्र कार्यत्वमसिद्धं सावयवत्वेन कार्यत्वं  
सिद्धं विपक्ष एव वत्यभावात् नाप्यनैकांतिकं विपक्षे परमाण्वादावप्रवृत्तेः प्रतिपक्षसिद्धि निवन्धनस्याभावात्तत्र  
प्रकरणसमं अथ तत्त्वादिकं बुद्धिर्मेदुतुक्तं न भवति दृष्टकर्त्रक प्रसादादिलक्षणात्वादाकाशादिवदित्यस्यैव  
प्रतिपक्षसाधनमिति नैतद्वक्तुं हेतोरसिद्धत्वात् सन्निवेशविशिष्टत्वेन प्रासादादिसमानजातीयत्वेन त

शस्मरणे च सर्वज्ञेनास्ति ताज्ञानमभावप्रमाणां युक्तं नापरथा न कस्यचिद्वाग्दर्शिनस्त्रिजगन्निकालज्ञानमुप  
सर्वज्ञस्यातीन्द्रियस्य वा सर्वज्ञत्वं हि चेन्नो धर्ममेतया सतीन्द्रियं न दपि न प्रमाकृतपुरुषविशयं इति कथमभावप्रमाणा  
यमासादयेत् असर्वज्ञस्य न दुत्पादसा मय्या असंभवात् असंभवे तथा ज्ञातुरेव सर्वज्ञत्वमिति अत्राधुना तद  
वसाधनमित्यपि न युक्तं सिध्यसाध्यतानुपंगान् ततः सिद्धं मुख्यतीन्द्रियज्ञानमशेषतो विशदं सर्वज्ञेज्ञानस्या  
तीन्द्रियत्वादश्रुच्यादिदर्शनेन तद्रसास्वादनदोषोपि पीरुत एव कथमतीन्द्रियज्ञानस्य वैशद्यमिति चेत् तथा सत्य  
स्वज्ञानस्य भावनाज्ञानस्य चेति दृश्यते हि भावनावलादतर्तदश्वस्तु नोपि विशददर्शनेन मिति विहिते कारणे  
सिचसत्त्वोमुत्वाग्रहं भग्नयिचनिभिद्धितनयते तथापि कांतानं व्यक्तमिति बहुलमुपलंभान् ननु च नावराणा विच्छे  
शेषज्ञत्वमपि तु तनुकरणभुवनविनिमित्तत्वेन न चात्र तन्वादीनां बुद्धिर्महेतुकत्वमसिद्धमनुमानादेस्तस्य सुप्रसिद्ध  
त्वात् तथा हि विकल्पादिकरणभावाय न्नं पर्यायवर्तिनरुतन्वादिं बुद्धिर्महेतुं कार्यत्वादचेतनोपादानवात्संनिवेश  
शिष्टत्वाद्वावस्थाविद्वदिति आगमोपि तदोवेदकः श्रूयते विध्यतश्च स्वरूपविश्वतोमुखो विष्वतोरादुरूपविश्वतः यान्



क्रमिति सिद्धं सकलपदार्थसाक्षात्कारित्वं क्रस्य चित्तु रूपस्यातोऽनुमानादिति न प्रमाणं पंचका विषयत्वमशेषज्ञस्य अथा  
 स्मिन्ननुमाने हेतुः सर्ववित्त्वमनर्हेतोर्वा अनर्हेतश्चेदहेद्वाक्यमप्रमाणां स्यात् अर्हेतश्चेत्सोऽपि न श्रुत्या सामर्थ्येन वा गंतु  
 पार्यते स्वशक्त्या दृष्टान्तानुग्रहेणावाहेतोः पक्षान्तरेऽपि तुल्यवृत्तिर्वा दिति न देतत्परेण स्ववधाय क्रस्योत्थापनमेव वि  
 धिनिशेधप्रश्नस्य सर्वज्ञसामान्याभ्युपगमपूर्वकत्वात् अन्यथानक्रस्याप्यशेषज्ञत्वमित्वेवं वक्तव्यं प्रसिद्धानुमानेऽप्य  
 स्पदोषस्य संभवो न जात्यतएवाच्च तथाहि नित्यः शब्दः प्रत्यभिज्ञायमानत्वादित्युक्ते आपकः शब्दो नित्यः नि  
 त्यः प्रसाध्यते अन्यापको नायय व्यापकः तदा व्यापकत्वे नोप्यकृत्यमानो न किंचिदर्थं पुष्पाति अयम्यापकः  
 सोऽपि न श्रुत्या सामर्थ्येन वा गम्यते स्वशक्त्या दृष्टान्तानुग्रहेणावा पक्षान्तरेऽपि तुल्यवृत्तिर्वा दिति सिद्धमन्तो निर्दोषाऽस्मा  
 धनादशेषज्ञत्वमिति यच्चाभावप्रमाणसमाकवलितमशेषज्ञस्येति यदुक्तमेवानुमानस्य तद्गृह्यस्य सद्भावे सति प्रमा  
 णापंचकाभावमूलस्याभावप्रमाणस्योच्छानायोगात् गृहीत्वा वस्तुसद्भावं स्मृत्वा च प्रतियोगिनं मानसं नास्ति ताश  
 नं जायते क्षानयक्षयिति च भावानुक्तं दर्शनं तथा च कालत्रयत्रित्वेकलक्षणवस्तुसद्भावग्रहणे अन्यत्रान्यदाग्रहीतसर्वे

शक्तैः मदिह मद्गन कोद्रबादिभिरावरोणा पपत्तैः न च द्रियस्य तैरावरोण मिन्द्रियाणां मचेतना मप्य नाशत प्रत्यत्वं  
न स्मृत्यादिप्रतिबंधायोगात् नपि मनसस्तैरावरोण मात्मव्यतिरेकोणापस्य मनसो निवेक्ष्य मानत्वात् ततो नाम  
तस्य परोणा भावः अतो ना सिद्धं तद्द्रव्यास्वेभावे सति प्रक्षीणा प्रतिबन्धप्रत्ययत्वं नापि विरुद्धं विपरितानि  
श्रिता विना भावाभावात् नाप्यनैकांतिकं देशतः सामत्येन वा विपक्षेष्टत्वाभावात् विपरितार्थोपि स्या भावात् ऊ  
थेदमस्त्येव विवादापन्नः पुरुषो नाशेषो वक्तुत्वात् पुरुषत्वा पाण्यादिमत्वाच्च एव्या पुरुषवदिति नैतन्नाशवक्तुत्वा  
देरसम्यग्धेतुत्वात् वक्तुत्वं हि दृष्टविरुद्धयवैकृत्यं तदविरुद्धवक्तुत्वं वक्तुत्वसामान्यं वागत्यं नराभावात् न प्रथमः पक्षः  
सिद्धसाध्यतानुशंगान्नापि द्वितीयः पक्षः विरुद्धत्वात् तदविरुद्धवक्तुत्वं हि ज्ञानातिशयमंतरेण नोपपद्यत इति वक्तुत्व  
सामान्यमपि विपक्षाविरुद्धत्वात् न प्रकृति साधनाया लम् ज्ञानप्रकर्षवैकृत्याय कर्षो दर्शनात् प्रकृतज्ञानातिशयवतो  
वचनातिशयवतो स्यैव संभवात् एतेन पुरुषत्वमपि निरस्तं पुरुषत्वं हि गगादिदोषदर्शितं तदा सिद्धसाध्यता नदूषि  
तं तु विरुद्धवैराग्य विज्ञानादिपुण्युक्तपुरुषत्वं स्यादोषज्ञत्वमंतरेण योगात् पुरुषत्वसामान्यं तु संश्लिष्टविपक्षव्यावृत्ति

शयत्वमशेषज्ञस्येति यदुक्तं तद्गृह्यकस्यानुमानस्य संभवा तथा हि कश्चिदुक्तः सकलपदार्थसाक्षात्कारी तद्गृह्यस्वभा  
वत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययत्वात् यद्यद्गृह्यस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययश्च विवादापन्नः कश्चिदिदं सक्तलपदार्थग्रह  
रं लोचनेन रूपसाक्षात्कारी तद्गृह्यस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययश्च विवादापन्नः कश्चिदिदं सक्तलपदार्थग्रह  
स्वभावत्वं वेदवचनात्मनो स्तिद्धं। चोदनातः सकलपदार्थपरिज्ञानस्यान्यथायोगादंधस्ये वादशाद्विप्रतीतिरिति व्य  
प्तिज्ञानोत्पत्तिवलाच्चाशेषविशयज्ञानसंभवः केवलं वैशेष्ये विवादः तत्र चावर्णायोग एव कारणं रजोनीलरागावृत्ता  
र्थज्ञानस्येव तदपगम इति प्रक्षीणप्रतिबन्धप्रत्ययत्वं कथमिति चेदुच्यते दोषावारेणैकचित्निर्मूलं प्रलयमुपप्रजनतः  
प्रक्षयमानहानिकत्वात् यस्य प्रक्षयमानाहानिः सकचित्निर्मूलं प्रलयमुपप्रजति यथाग्निपुटपाकापसारित किट्ट  
कालिकाद्यंतरेण वहिरंगमलद्वयात्मनि हेन्निमलमिति निद्रासांनिशयवती च दोषावारेण इति कथं पुनर्विवादाध्या  
सि तस्याज्ञानस्यावर्णसिद्धं प्रतिशेषस्य विधिपूर्वकत्वात् इति अत्रोच्यते विवादापन्नं सावर्णं मविशयतया स्ववि  
शयावबोधकत्वाद् रजोनीलरागधंतरिताथीज्ञानवदिनचात्मनो मूर्तत्वादाकारकावृत्त्योगः अमूर्तो योज्यपि चेतना

द्वैतमानविशयत्वाच्च नचाशेषवेदसंबद्धोक्तिमानश्रैति नाप्यनुमानानातत्सिद्धरनुमानं हि गृहीतसंबंधस्यैकदेशा  
दर्शनादसंनिकर्षेबुद्धिः नचसर्वज्ञसद्वावाविनाभाविकार्यलिङ्गत्वभावलिङ्गवासंप्रश्यामः तदन्त्रेपूर्वं तत्त्वभावस्यत  
त्कार्यस्यवातत्सद्वावाविनिभाविनोनिश्चैतुमशङ्केः नाप्यागमातत्सद्वावः सहिनित्योनिनित्योवातत्सद्वावं भावयेत् नतान्न  
न्नेत्यः तस्यार्थवादरूपस्य कर्मविशिषावेवोधकतायोगात् अनोदरागमस्यादि मत्स्यनुषवाचकत्वा घटनाच्च ना  
ः नागमः सर्वज्ञं साधयति तस्यावितत्वणीतस्यतन्निश्चयमंतरेण प्रामाण्यानिश्चयात् इतरेतराश्रयत्वाच्च इतराश्रयी

त्वनासादितप्रमाणभावस्याशेषज्ञप्ररूपणसत्त्वं नितरामसंभाव्यमिति सर्वज्ञसद्वास्य परस्य गृहणा संभा  
नोपमानमनन्यथाभूतस्यार्थस्याभावान्ना र्थापेतिपरि सर्वज्ञावचोधिकेति धर्माक्षेपदेशस्य व्यामोहादपि संभावान्  
अधोक्षपदेशः सम्यक् क्रमिष्योक्तिदेशभेदान् तत्रमन्वादीनां सम्यगुपदेशो यथार्थज्ञानोदयवेदमूलत्वान् बुद्धादीनां  
मोहप्रवेकः तदमूलत्वान् तेषामवेदार्थज्ञत्वान् ततः प्रमाणपंचकां निरायत्वाद्भावप्रमाणस्यैव प्रवृत्तिः स्तेनचा  
एव ज्ञायते मवांशे प्रत्यक्षदि प्रमाणपंचकस्य व्यापारादिति अत्र प्रतिविधीयते यताबहुलं प्रत्यक्षादिप्रमाणा वि

कारणादिनाव्यभिचारइति कारणादिकारणंनपरिच्छेद्यमिति तेनव्याभिचारःनब्रूमः कारणत्वात्परिच्छेद्यत्वमपितुपरिच्छे  
द्यत्वमपिपरिच्छेद्यत्वमपिपरिच्छेद्यत्वात्कारणात्वमितिचेन्न तथापिकेशोडुकादिनाव्यभिचारान् इदानींमतीन्द्रियप्रत्य  
क्षंव्याचष्टे सामग्रीविशेषविच्छेदविताखिलावराणामतीन्द्रियमशेषतोमुख्यं सामग्रीद्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणातस्या  
विशेषसमग्रतालक्षणात्तेनविच्छेदवितानि अखिलान्यावरणानियमेतत्तथोक्तंकिंविशिष्टंअतीन्द्रियमिन्द्रियाण्यतिक्रान्ति  
तं पुनरपिक्रीदृशमेवतः सामजेनविशदंअशेषतोविशेषोकिंकारणमितिचेत्प्रतिबन्धाभावइतिब्रूमः तत्रापिद्विकारणमि  
तिचेत्अतीन्द्रियत्वमनावरणत्वंचेत्तिब्रूमः एतदपिकृतइत्याह सावरात्वेकरणजन्यत्वेचप्रतिबन्धसंभवात् नन्ववधिम  
मः पर्ययोरेनासंग्रहादव्यापकमेतच्छरणमिति नवाच्यं तयोरेषस्वविशेष्यअशेषतो विशदत्वाद्विधर्मसंभवान्नैवेवंमति  
श्रुतयोरित्यतिव्याप्तिपरितारः तदेतदिन्द्रियमवधिमनः पर्ययैकबलप्रभेदाद्विविधमपिमुख्यंप्रत्यक्षमात्मसंनिधिमा  
त्रापेक्षत्वादिति नन्वशेषविशयविशदाभासिज्ञानस्य तद्वतोवा प्रत्यक्षादिप्रमाणंपंचकाविशयत्वेनाभावप्रमाणावि  
शयविध्वत्प्रशक्ताकृत्वात् कस्यमुख्यत्वं तथाहि नाध्यक्षमशेषज्ञविशयं तस्य रूपादिनीयत गोचरचारित्वात् सं

पीत्यर्थः उभयत्रापिप्रतीपस्यातज्जन्यस्यासाद्यकारिणोपितल्लकाशकत्वं तथाज्ञानस्यापीत्यर्थः ननुयद्यथादेजा  
 स्यार्थेकेपाननुकारिणोज्ञानस्यार्थेसादात्कारित्वं तदानीयतद्विदेशकालवर्तिपदार्थप्रकाश  
 सर्वविज्ञानमप्रतिनियतविशयंस्यादिनिर्वाकायामाह स्वावरणक्षयोपशमलक्षणायोग्यतयाहिप्रतिनियतमर्थं  
 वस्यापयति स्वाविचिन्तान्यावरणानिचस्वावरणानितेआद्ययुज्जयाभावः तेषामेवसदवस्थाउपशमः तावेव  
 यस्याः योग्यतायाः तयाहेतुभूतया प्रतिनियतमर्थव्यवस्थापयति प्रत्यक्षमितिशेषः हियस्मादर्थेयस्मादेव  
 कदोषइत्यर्थः इदमत्रतात्पर्यं कल्पयित्वापि ताद्रूपं तदुत्पत्तिं तदध्यवसा पंचयोग्यतावस्थाभ्युपगंतव्याताद्रूपस्य  
 सामानार्थैरेतदुत्पत्तेरिन्द्रियादिभिसद्व्यस्यापि समानार्थसमनंतरप्रत्ययैश्चित्तयस्यापिशक्तिसंख्येयैति का  
 नेनव्यभिचाराद्योग्यताश्रवणमेववैयर्थ्यइति एतेनयदुक्तं परेणार्जयनिघटयत्येनांनहिमुक्तार्थरूपतां तस्मात्त्रमेया  
 प्रमाणावरुतेति तन्निर्गमं समानार्थाकारानाज्ञानेषुमेयरूपतायासद्भावात् नचपरेणं सारूप्यं नास्तिवस्तुभूत  
 ति योग्यतयोवार्थप्रतिनियमइति स्थितं इदानीं कारणं त्वारिच्छेद्यार्थइतिमंतं निराकरोति कारणस्यपरिच्छेद्यत्वे

संग्रहादिनेयव्यामोह एव स्यात्तदियत्तानवधारणात् न च भगवतः परमकारुणिकस्य चेद्यत्तच्छ्यामोहा एवं प्रभव  
तीत्याशंकाया मुच्यते नार्थालोकौ कारणं परिच्छेद्यत्वात्तमोवत्सगममेतत् ननु बाह्यालोकाभावाविहाय तमसो  
न्यस्याभावात्साधनविक्रलोद्घात इति नेवमेयं सति वास्यालोकस्यापि तमोभावादन्यस्यासंभवात्तेजोद्रव्यसं  
संभय इति विस्तरेणेतदलंकारे प्रतिपादितं बोद्धव्यं अत्रैव साध्यहेत्वंतरमाह तदन्वयव्यतिरेकानुविधानाभावा  
च्च अत्र व्याप्तिः अघस्यान्वयव्यतिरेकौ नानुविधीति नतत्कारणकयथा केशेऽनुक्रदानं नानुविधिते च ज्ञानम  
र्थान्वयव्यतिरेकाविति तथा आलोक्येपि एतावान् विशेषस्तनकं च दृष्टांत इति नक्तं च रामजीद्वयः ननु विज्ञान  
मर्थजनितमर्थकार्त्वात्थस्य ग्राहकम् तदुत्पत्तिर्मातरेण विशयं प्रतिनियमायोगात् तदुत्पत्तेरालोकादाविशिष्ट  
त्वात्ताद्रूपसहिताया एव तस्यास्तं प्रतिनिगममेहेतुत्वात् भिन्नकालत्वेपि ज्ञानज्ञेययो ग्राह्यग्राहकभावाविरोधात्  
तथाचोक्तं भिन्नकालं कथं ग्राह्यमिति चेद्ग्राह्यं तां विदुः हेतुत्वं मेव युक्तिज्ञास्तथा कारणेणोक्षममित्याशंका एषिणं यामि  
दमाह अतज्जन्यमपि तत्प्रदीपकं प्रकाशवत् अर्थजन्यमव्यर्थकं प्रकाशमित्यर्थः अतज्जन्यत्वमुपलक्षणेन तदकार

कमिति अर्थः समीचीनः प्रवृत्तिनिश्चितीकृतो व्यवहारः संव्यवहारः तत्र भवं सांख्यवहारिभूयः किं भूतमिन्द्रि  
निन्द्रियनिमित्तं इन्द्रियं चक्षुरादि अनिन्द्रियं मनः ते निमित्तं कारणं यस्य समस्तं व्यसंचकारणमस्युपगंतव्यं  
इन्द्रियप्रधान्यादनिन्द्रियवलाधानादुपजातमिन्द्रियप्रत्यक्षमनिन्द्रियादेव विशदहि साव्यपेक्षादुपजाय  
नमनिन्द्रियप्रत्यक्षं तेनेन्द्रियप्रत्यक्षमवग्रहादिधारणापर्यंततया चतुर्विधमपि बहुहादि द्वादशभेदमष्टच  
रिंशतसंख्यं प्रतीन्द्रियं प्रतिपत्तव्यमनिन्द्रियप्रत्यक्षस्य चोक्तप्रकारेणाष्टचत्वारिंशदेने मनो नयन  
नां चतुर्थीमेपीन्द्रियाणां व्यंजनावग्रहस्याष्टचत्वारिंशदेन च समुदितस्येन्द्रिया निन्द्रियप्रत्यक्षस्य षट्त्रि  
दुत्तरात्रिंशती संख्या प्रतिपत्तव्या ननु स्वसंबेदनं भेदमन्यदपि प्रत्यक्षमस्य गत्कथं नोक्तमिति न वाच्यं  
कृत्वादिज्ञानस्वरूपसंबेदनस्य मानसप्रत्यक्षत्वात् इन्द्रियज्ञानरूपसंबेदनस्य चेन्द्रियसमक्षत्वादित्यथा  
स्वव्यवसायायोगात् स्मृत्यादिस्वरूपसंबेदनं मानसवेति नापरं स्वसंबेदनं नामाधक्षमस्ति ननु प्रत्यक्षस्यो  
दृक्कारणं बततां ग्रंथकारेपि यानिन्द्रियवदर्थलोकावपि किं कारणत्वेनोक्तौ तदवचने कारणानां साकल्यस्या



कल्पप्रमाणात्तत्त्वमतिवर्गेनेत्येनन्निवृतः पंचशट्प्रमाणाच्चादन्नोपि संख्याक्षपादप्रभाकरैर्जैमिनयः स्वप्र-  
 माणासंख्यानव्यवस्थापयितुं क्षमा इति प्रतिपादितमवगंतव्यमुक्तव्यापेन स्मृतिप्रत्यभिज्ञानात्कीर्णां वदस्यु-  
 पगतप्रमाणासंख्यापरिपंथित्वादिति प्रत्यक्षेन भेदाद्वैतवप्रमाणे इति स्थितं ॥ ब ॥ अर्थे दानोऽप्रथमप्रमाणा-  
 भेदस्य स्वरूपं निरूपयितुमाह विशदं प्रत्यक्षमिति ज्ञानमिति वर्तते प्रत्यक्षमिति धर्मनिर्देशः विशदज्ञानात्म-  
 कं साध्यप्रत्यक्षादिति हेतुः तथाहि प्रत्यक्षं विशदज्ञानात्मकं एव प्रत्यक्षत्वात् यन्म विशदज्ञानात्मकं तन्न प्र-  
 त्यक्षं यथा परोक्षं प्रत्यक्षं च विवादापन्नं तस्माद्विशदज्ञानात्मकमिति प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धिरिति चेत् काण-  
 नः प्रतिज्ञा नदेकदेशे वा धर्मि धर्मि समुदायः प्रतिज्ञाः नदेकदेशे धर्मो धर्मो बोद्धेः प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धिरिति  
 च न्न धर्मिर्जाते तु चेज्जसिद्धत्वायोगात् धर्मिर्जाते तु चेज्जनन्वयदेश इति चेत् न विशेषे प्रत्यक्षधर्मिचित्वात् सामान्य-  
 स्य च हेतुत्वात् तस्य विशेषेणुममेव विशेष निष्ठत्वात् तस्य सामान्यस्य ज्ञापसाध्यधर्मस्य हेतुत्वे प्रतिज्ञार्थकदेश-  
 शासिद्धत्वमिति नदप्यसंगतं साध्यस्य स्वरेणैवासिद्धत्वात् न प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धत्वेन तस्यासिद्धत्वं धर्मिर्जा-

द्यभिवादान् सपक्षे वृत्त्यभावाद्भूतोरनन्वय इत्यप्यसन् सर्वे भावानां क्षण भंग संगमभेदां गन्धे गान्धे मन्त्रि कुर्वेतां भ  
 तथागतानां सत्त्वादिहेतुना मनुदय संगान् विपक्षे वाथक् प्रमाणा भावान् पक्षव्यापकत्वाच्चान्वयवत्त्वं प्रतिष्ठा  
 नेपि समा नं इदानीं स्तोत्रमेव विशदत्वं व्याचक्षे प्रतीत्यं त एव्यप्रधानेन विशेषवतया वा प्रतिभासने वैशद्य निमित्ति  
 एकास्या प्रतीतेरन्या प्रतीतिः प्रतीत्यं तरे नन्ववधानं तेन प्रतिभासने वैशद्यं यद्यप्यवायस्यावग्रहेत्या प्रतीतिभ्यं  
 व्यवधानं तथापि न परे क्षत्वं विशय विशयिणी भेदना प्रतीतिः यत्र विशय विशयिणी भेदे सति व्यवधानं तत्र परे क्ष  
 त्वं तर्हि अनुमानाध्यक्ष विशयस्यैकात्म्यास्य प्रामेयस्यैकपक्षभादध्यक्षस्य परे क्षते नितदप्यस्तु कंभि  
 न विशयत्वाभावात् विसदृश सामग्रीजन्या भिन्न विषया प्रतीतिः प्रतीत्यं तरे नन्ववधानं तेनान्यदिति न दोषः न केव  
 लमेतदेव विशेषवतया वा प्रतिनासने सा विशेषवयसि संस्थानादिग्रहणं वैशद्यं तच्च प्रत्यक्षं द्वैधप्रमुखसं  
 न हारभेदादिति मनसि कस्य मनसा व्यवहारीक प्रत्यक्षस्योत्सादिकां सामग्री तद्देदं च प्राह ईदृश्याणां नि  
 द्विय निमित्तं देशतः संव्यवहारिकमिति विशदं ज्ञानमिति चानुवर्तते देशतो विशदज्ञानमिति सांध्यवहारे

पादयेत् परस्य प्रत्यक्षेण गृहीतमशक्यत्वात् व्याहादिका यत्रेदं दर्शनात् प्रतिपद्यतेति चेत् आयातं तर्हि क्रियायाः  
कारणानुमानं अथ लोकोक्त्यवहाणपेक्षयेष्यत एवानुवानपि परलोकादोवेवानयुगमादभावादिति कथं तदभा  
वो नुपलब्धेः इति चेत् तदनुपलब्धिलिङ्गजनितमनुमानपरमापतितमिति प्रत्यक्षप्रमाणमपि स्वभावहेतुजा  
तानुमितिमंतरेण नोपपत्तिमियतानिति प्रागेवोक्तमित्युपरम्यते तदप्युक्तं धर्मकीर्तिना प्रमाणेन सामान्य  
स्थितेरन्यधियोगेनः प्रामाणांतरसद्भावः प्रतिशेधाच्च कस्यैचिदिति ततः प्रत्यक्षमनुमानमिति प्रमाणद्वयमेव  
तिसौगतः सोपिनयुक्तवादिस्मृतेरयिसंवादिन्यास्यतीयायाः वचनं किंप्रतिप्रमाणं न एवादनंततः प्रमाणभूता  
याः सद्भावान् स्मृतेरप्रमाण्यं न तथाप्यनुभूतेनार्थेनस्यलंबनत्वात् पपत्तेः अन्यथाप्रत्यक्षस्याप्यनुभूतायेव विश  
यत्वादप्रमाण्यमनिवार्यं स्यात् स्वविशयावभासनं स्मरणे व्यवशिष्टमिति किंच स्मृतेरप्रामाण्येनमानवाता  
विदुर्लभातयाव्याप्रेरविशयीकरणेन दुच्छामायोगादिति ततः इदं वक्तव्यं स्मृतिः प्रमाणं अनुमानं प्रामाण्या  
यथानुपपत्तेरिति सैव प्रत्यक्षा नुमानस्वरूपतया प्रमारास्यद्वित्वसंख्या नियमं विधेयतीति किं न श्रितया तथा प्र

वपुति

दधाना

सं  
प्रमाण्य  
वि  
वि  
ग.न

थापिभावात् प्राक्कृत्यभिचार्येवततः प्रत्यक्षमैवेकं प्रमाणा मस्यैवाविसंवादकत्वादिति तदेतद्दालविलसितमिवा  
 सुपपत्तिश्चल्यत्वात् तथाहि किमप्रत्यक्षस्योत्पादकारणाभावाज्जालं वनाद्वा प्रमाण्यं निशिध्यते तत्रनतावप्राथ  
 प्राक्तनः पक्षः तदुत्पादकस्य सुनिश्चितान्यथा उपपत्तिनियमानिश्चयलक्षणस्य साधनस्य सदावातु नोखलाप्युद्दी  
 नः पक्षः स्तदालंवनस्य पावकादेः सकलविचारचतुरचैतसि सर्वदा प्रतीयमानत्वात् ॥ यदपि स्वभावहेतोव्य  
 चारसंवेनमुक्तं तदप्यनुचितमेव स्वभावमात्रस्याहेतुत्वात् व्याप्यरूपे स्यैव स्वभावस्य व्यापकं प्रतिगमक  
 भ्युपगमात् न च व्याप्यस्य व्यापक्यभिचारित्वं व्याप्यत्वविरोधप्रसंगात् किंचैव वाधितो नाध्यक्षं प्रा

तिष्ठते तत्राप्यविवादस्यौगात्स्वत्वस्य प्रामाण्या विना भावित्वेन निश्चेतुमशक्यत्वात् यच्च कार्यहेतो  
 न्यथापि संभावनं तदप्याशिक्षतलक्षितं सुविवेचितस्य कार्यस्य कारणव्यभिचारित्वान् यादृशो  
 लनकार्यो भूयानितं वादावतिवहलधवलतया प्रसमर्प्यन्तु पलधटिकादाविति यदप्युक्तं शक्नुमि न धर्मस्या  
 थापिभावशतित्वं क्रमद्विअग्निस्वभावो सौधमस्तत्रकथं भवेदिति किंच प्रत्यक्षं प्रमाणमिति कथमयं परंप्रति  
 राक्नुमिदृष्टं अग्निस्वभावोऽन्यथावा यद्यपि स्वस्वभावस्तदाग्निरेवेति कथं ननु द्रुत  
 यामपि भवनः पाव्यत्वेकमुपलं चणकं यमिस्वभावमन्यत्वात् तत्रोपायमन्यत्वात्

अथ प्रमाणस्वरूप विप्रतिपत्ति निरस्य दानो संख्या विप्रतिपत्ति प्रति क्षिपन् सकल प्रमाण भेद संदर्भ संग्रह परं प्रमाण  
यत्ता प्रतिपादकं वाक्यमाह तद्व्यतिरेकच्छेद प्रमाणं परा मृश्यते तत्र प्रमाणं स्वरूपेणावगतं द्वेधा द्विप्रकारेणैव सकलत्र  
माण भेदनामत्रैवांतर्भावान् तद्विलम्बमध्यक्षानुमान प्रकारेणापि संभवतीति तदा शंका निराकरणार्थं सकल प्रमाण  
भेद संग्रहः ~~संख्या~~ संख्या प्रत्यक्षेणैवैतदिति प्रत्यक्षं वक्ष्यमाण लक्षणं मित्रात्परां संताभ्यां भेदा  
भेदान् प्रमाणस्येति शेषः नहि परपरिकल्पिते कं द्वित्रिचतुः पंचशट्प्रमाणं संख्या नियमे निखिल प्रमाणं भेदाना  
मंतर्भाव विभावना शक्या कर्तुं तथाहि प्रत्येक्षे प्रमाणवादि न्यावाकस्य नासंध्यक्षे लें गिकस्यांतर्भावो युक्तः तस्य  
तद्विलक्षणत्वात् सामग्री स्वरूप भेदान् अयना प्रत्यक्षं प्रमाणमस्ति विसंवाद संभावान् निश्चिना विना भावा हिं गा  
हिं गि निज्ञानमनुमानमित्यानुमानिक शासनं तत्र च स्वभाव लिंगस्य बहुल मन्यथा विभावो दृश्यते तथाहि कश्य  
सोपेतानामे तद्वेशकाल संबंधिनां दर्शने निपेदेशांतरे कालांतरे द्रव्यांतर संबंधे चान्यथा पिदर्शनात् स्वभाव हेतुव्य  
भिचार्ये बलता च तवत् लता शिशयादि संभावनाच्च तथा कार्यो लिंग मयि गोपाल धटिको दोधमस्य शक्र मूढो निवान्य

विशय एव परानपेक्षत्वव्यवस्थानात् अनभ्यस्ते तु जलमरीचिका साधारण प्रदेशे जलज्ञानं परापेक्षमेव सत्य भिदं जलं  
 शिष्टा कार धारित्वात् घटचेति कायेटक दट्टे एव सरोजगन्धत्वात् परिदृष्टजलवदित्यनुमानज्ञानार्थे क्रियाज्ञानाच्च  
 सिद्धु ग्रामा एया स्याचीनज्ञानस्य यथार्थत्वमाकल्पमव कल्पत एव यदप्य भित्तिं ग्रामा एय ग्रहणोत्तर कालमुत्पत्य

रिच्छित्तं विशेषो नाभावसत इति तत्र यदभ्यस्त विशेषे नाभावसत इत्युच्यते तदा न द्विरस्यत एव तत्र प्रथमं स्व निः संशयं  
 परिच्छित्तं विशेषः पूर्वं ग्रामा एय साधारण्या एव परिच्छित्तं उत्पत्तिः ननु ग्रामा एय परिच्छित्या रभेदात्कथं यौवोप  
 भित्ति नैवं न हि सर्वापि परिच्छित्तिः ग्रामा एया त्मिका ग्रामा एयं तु परिच्छित्या त्मकमेवेति न दोषः तदप्युक्तं बाधक कारणे  
 ज्ञानाभ्यां ग्रामा एयं संयोद्यत इति तदपि फलतु भाषितं भेवा ग्रामा एयेति तथा वक्तुं शक्यत्वात् तथा हि प्रथमं ग्रामा एयं  
 ज्ञानमुत्पद्यते पञ्चादवाध्वो धगुणज्ञानोत्तर कालं तदयो घन इति तस्मात् ग्रामा एयं मप्रा मा एयं वा स्वकार्ये कचिदभ्य  
 नभ्यासोपेक्षया स्वतः परतः श्रैति निर्नेतव्य मिति देवस्य संमत मपास्त समस्त दोषं वीक्ष्य प्रपंच रुचिं रचितं समस्य  
 नंदि विभुना शि श्रुवो धहेतोर्मानस्वरूप ममुना सुद मभ्यधापि । इति परिक्षा मुख लघु इतो ग्रामा एयः स्वरूपो

भ्यो दोषाणा मभाव इत्यत्र किंचिन्निवंधनमुत्पन्नमन्यत्र महामोहान् अथानुमाने त्रिरूपलि  
गमात्रजनितप्रामाण्योपलब्धिरेव तत्र हेतुरिति चेन्न उक्तोत्तरत्वात् तत्र हि त्रैरूप्यमेव गुणो यथा तद्वैकल्यं दोष इति  
न्यासंमतो हेतुरपि चाप्रामाण्येव वक्तुं शक्यत एव तत्र हि दोषेभ्यो गुणानामभावस्तदवभावाच्च प्रामाण्यासत्ये अ  
प्रामाण्यमौत्सुक्यमासाद्यं स्वत एवेति तस्य भिन्नकारणप्रभवत्ववर्णेन मुन्मत्तभाषितमेव स्यात् किं  
च गुणेभ्यो दोषाणामभाव इत्यभिदधनागुणेभ्यो गुणा एवेत्यभिहितं स्यात् भावांतरस्वभावात्वाद्भावत्वाद्भावस्य  
ततो प्रामाण्यासत्वं प्रामाण्यमेवेति नेतावता परपक्षः प्रतिक्षेपः अविरोधयित्वात् तथानुमानगुणः प्रतीये  
एव तथा हि प्रामाण्यं विज्ञानकारणातिरिक्तकारणप्रभवं विज्ञानान्यत्वे सति कार्यत्वात् अप्रामाण्यमा एव वत्  
तथा प्रमाणाप्रामाण्योभिन्नकारण एव ज्ञेयं भिन्नकार्यत्वात् घटवत्त्ववदिति च ततः स्थितं प्रामाण्यमुत्पन्नोपरोपेक्ष  
मिति तथा विग्रहपरिच्छित्तत्वाग्रे प्रवृत्तिलक्षणे वा स्वकार्ये स्वगृहणं नापेक्षत इति नेकांतः क्वचिदभ्यस्तवि

यावन् शक्तं न तावत्स्वविशयात्पुरुषं निवर्तयेति तदेतत्सर्वभनत्यतमो विलसितं तथाहि न तावत्प्राप्ता एव  
 मन्तो सामर्थ्येतरा पेक्षत्वं मत्सिद्धिनास्य प्रणीतत्वं लक्षणगुरा संनिधाने संत्येवाप्तप्रणीतवर्चनेयु प्राप्ता एव दर्श  
 यद्वा भावाभ्यां यस्यात्म्यस्य नुपतीतत्वात् तत्कारणकमिति लोकेऽपि सुप्रसिद्धत्वात् यदुक्तं विधितुस्त्वेन कार्यमुत्वेन गुणा  
 नाम प्रतीतिरिति तत्र तावदासीत् प्रणीतशब्देन प्रतीतिगुणानामित्ययुक्तमाप्तप्रणीतत्वदानि प्रसंगान् अथ  
 क्षणोद्गुणानामप्रतीतिरित्युच्यते तदप्ययुक्तं नैर्मल्यादिभिरप्युपलब्धैः अथ नैर्मल्यं स्वरूपमेव न गुण  
 रविनाभाववैकल्पमपि स्वरूपविकल्पमेव न दोष इति समानं अथ नैर्द्वैक्यमेव दोषस्तर्हि लिंगस्य चक्षुरादेर्वा  
 तत्स्वरूपसा कल्पमेव गुणः कथं न भवेत् आसौ केऽपि शब्दे मोहादिलक्षणस्य दोषस्य भावमेव यथार्थज्ञानादि  
 क्षणगुणसद्भावमभ्युपगच्छन्नन्यत्र तथा नेच्छतीति कथमनुक्तः अथोक्तमेव शब्दगुणाः संतोऽपि न प्रमा  
 मन्तो व्यापियन्ते किनु दोषा भाव एवेति सत्यमुक्तं किनु न युक्तमेतन् प्रतिज्ञाभावेण साध्यसिद्धये योगान् नहि गुरो



व्यनन्यथेति । नत एवाप्नोतत्वगुणसद्भावपिनतत्कृतमागमस्यप्रामाण्यं तत्रहिगुणेभ्योदोषाणां मभावस्तदभावाच्च संश  
 यविषयोसलक्षणप्रामाण्यद्वयासत्वे प्रामाण्यमौत्सर्गिकमन्येदितमास्तु एवेति नतः स्थितं प्रामाण्यं मुत्पन्नौ सामग्र्यं  
 तस्मा पेक्षमिति । नापि विशयश्छित्तिलक्षणे स्वकार्येग्रहणसोपेक्षमगृहीतप्रामाण्यादेवज्ञानाद्विशयश्छित्तिलक्षण  
 कार्यदर्शनात् ननुपरिच्छित्तिमानं प्रमाणाकार्यतस्य मिथ्याज्ञानेपिसद्भावान् । परिच्छित्तिविशेषंतु नागृहीतप्रमाणं वि  
 ज्ञानं जनयतीति तदपि बालविलसितं नहि प्रामाण्यगृह्णोत्तकालमुत्पत्य वस्यतः परिच्छित्ते विशेषो वभासते गृ  
 हीतप्रामाण्यादपि विज्ञानान्निविशेष्यपरिच्छेदो प्लव्यः ननु परिच्छित्तिमात्रस्य शक्तिकार्यो रजतज्ञानेपि सद्भावा  
 तस्यापि प्रमाणाकार्यत्वप्रसंग इति चेत् भवेदेवं ये यथान्वयात् प्रत्यहस्वहेतुर्दोषज्ञानाभ्यां तन्नापो घेत तस्माद्य  
 त्रकारणादोषज्ञानं बाधकप्रत्ययोचनोदेति तत्रस्वन एव प्रामाण्यमिति नचेवमप्रामाण्येप्याशंकनीयं तस्य विज्ञा  
 नकारणानि रिकृद्दोष स्वभावसामग्रीसमये क्षतयोत्पत्तेः निवृत्तिलक्षणं च स्वकार्ये स्वगृह्णणसोपेक्षान् । नद्विया

सति अदृष्टानुपायिकारणत्वात् प्रदीपभासुराकारवत् अथ भवतु नामोक्तलक्षणं लक्षितं प्रमाणं तथापि तत्प्रामाण्यं स्वतः  
परतो वा न तावत्स्वतः अविप्रतिपत्तिप्रसंगान् नापि परतोऽनवस्थाप्रसंगादिति मतः द्वयमाशङ्क्य तन्निराकरणेन स्वमत  
मवस्थापयन्नाह तत्प्रामाण्यं स्वतः परतः अतिसौख्यकारिणि हि वाक्यानि भवन्ति तत इदं प्रतिपत्तव्यं मत्प्रासदशायां  
च परत इति तेन प्राणैकैकालं द्वयनिरासः न चानभ्यासदशायां परतः प्रामाण्ये व्यनबस्थासमानाज्ञानांतरस्याभ्यस्त  
विशयस्य स्वतः प्रमाणभूतस्यांगीकारेणान् अथवा प्रामाण्यमुन्नैौ परत एव विशिष्टकारणप्रभवत्वाद् विशिष्टका  
र्यस्येति विशयपरिच्छितिलक्षणे प्रवृत्तिलक्षणे वा स्वकार्ये अभ्यासेतरदृशां पेक्षया क्वचित् स्वतः परत अतिनिश्चीयते  
न नूत्यंतौ विज्ञानकारणातिरिक्तकारणान्तरसर्वपेक्षान्वमसिद्धं प्रामाण्यस्य तदितरस्यैवाभावात् गुणारव्यमस्तीति  
वागमात्रं विधिसुखेन कार्यमुखेन वा गुणानामप्रतीतिः नाप्यप्रामाण्यं स्वत एव प्रामाण्यं तु परत एवेति पर्ययः शक्य  
ते कल्पयितुमन्वयव्यतिरेकाभ्यां हि त्रिरूपास्त्रिणादिवैकव्यात् प्रामाण्यामुद्यमानं दृष्टं प्रत्यक्षादिष्वपि तैथैव प्रतिपत्त

णा  
 रागमेव प्रतीतिरित्यन्ये तेषां मतमखिलमपि प्रतीतिवाधितमिति दर्शयन्नाह कमेव कर्तृकरणक्रिया प्रतीतैः  
 ज्ञानविशयभूतं वस्तुकर्मो भिधायते तस्यैव ज्ञप्ति क्रिया व्याप्यत्वात् तस्यैव तद्वक्तृत्वा कारणं प्रमाणं क्रियाप्रमि  
 तिः कर्तृचिकरणं च क्रिया च तस्मात् प्रतिसत्तस्या इति हेतौ का प्रागुक्तानुभवे ह्येयं यथा क्रमं तत् प्रतीतिर्द्वयत्वा  
 ननु शब्दपरा मशमि च शेषं प्रति निर्वस्तु तत्त्वलोपजाते स्याह शब्दानुच्चारणेपि स्वस्यानुभवनमर्थवत् यथा  
 घटादिशब्दानुच्चारणेपि घटाच्चनुभवस्तथाह महिभिकया येषमंतं मुखे वाकारतया बभासः सशब्दानुच्चारणेपि स्वय  
 मनुभूयत इत्यर्थः अनुमेनार्थमुपपत्ति पूर्वकं परं प्रति सांछुटमाचष्टे को वा तत्प्रतिभासनमर्थमध्यस्तमिच्छंस्तदेव  
 तदार्थं नेह तु । कोवालोक्तिः परीक्षकोवातेन प्रतिभासितुशीलं यस्य सतथोक्तं तत्प्रत्यस्तमिव नू विशयि धर्मस्य  
 विशेष्येव चाणत् तदेव ज्ञानमेव तथा प्रत्यस्तत्वेन मेठन् अपि निच्छेदिव अन्यथा अत्र माणि कत्वप्रसंगः स्यादि  
 त्यर्थः अत्रोदाहरणमाह प्रदीपवत् इदमत्र तात्पर्यं ज्ञानं स्वतिरिक्तसज्जातीयार्थानेपेक्षां प्रत्यक्षाद्येगुणत्वे

वृक्षस्य अयेदानीं सविशेषेण मर्यग्रहणं समर्थयमानः तदेव स्पष्टीकुर्वन्नाह अनिश्चितो पूर्वोच्यते इति ठ यः

द्विभ्यवच्छेदेनानध्यवसितः सो पूर्वोच्येत्यर्थः तेनेहाज्ञानविशयस्यावग्रहादिगृहीतत्वेपिनपूर्वोच्येत्वं

हादिविशयभूतात्रांतरविशेषनिश्चयाभावात् अथोक्तमकार एव पूर्वोच्यः किमन्यो घ्यस्तीत्याह द्रष्टेपि

तादृगिति द्रष्टेपि गृहीतोपि ध्यामलितानाकारमायवर्णितुं न शक्नोते तदपि वस्त्वपूर्वमिति व्यप

समारेणोपाध्यवच्छेदात् ननु भवतु नामा पूर्वोच्येयवसायात्मकेत्वं विदुः स्वस्वव्यवसायं ननु विद्म इत्यत्राह ठः

प्रतिभासनं स्वस्य व्यवसाय इति स्वस्योन्मुखता तया स्वानुभवनतया प्रतिभासनं

: ठ अत्र दृष्टांतमाह अर्थस्यैव तदुन्मुखः तथेति तच्छब्देनायोभिधीयते यथा रथोन्मुखतया प्रति

व्यवसायस्तथा स्वनुमुखतया प्रतिभासनं स्वस्य व्यवसायो भवति अत्रोद्देशमाह घट महमात्मनो वेति ननु

मर्यमेवाध्यवस्यति नखात्मानं मत्मानं लभस्तु नोति केचित् कर्तुं कर्मणोरेव प्रतीतिरित्यपरे कर्तुं कर्म

भवतीति न चैतद् सिद्धं हित प्राप्तेय अहित परिहाराय च प्रमाणा मन्वे शयति प्रेक्षा पूर्व कारणो न व्यसनि तया सकल प्रमाणा  
वादिभिर्मत्वात् अत्राह सौगतः भवतु नाम संनिकर्षादि ब्यवच्छेदेन तस्यैव प्रमाणं न तदस्माभिर्निशिध्यते न तु व्य  
वसायात्मकमेवैतच्च न युक्तिमुत्पश्यामः अनुमानस्यैव व्यवसायात्मनः प्रामाण्याभ्युपगमात् प्रत्यक्षस्य तु निर्विकल्प  
त्वप्यविसंबादकत्वेन प्रामाण्यापेक्षेः इति तत्राह तन्निश्चयात्मकं समारोप विरुद्धत्वादनुमानवदिति तत्प्रमाणा  
त्वेनाभ्युगतं वस्तुति धर्मि निर्देशः व्यवसायात्मकं भित्ति साध्यं समारोप विरुद्धत्वादिति हेतुः अनुमानवदिति दृ  
ष्टान्त इति अयमभिप्रायः संशय विपर्ययान् व्यवसाय स्वभाव समारोप विरोधग्रहणं लक्षणे व्यवसायात्मकत्वे संत्येवा  
विसर्वादित्वमुपपद्यते अविसेवादित्वे च प्रमाणात्वमिति चतुर्विधस्यापि <sup>प्रत्य</sup> प्रमत्स्य प्रमाणात्वमभ्युपगच्छता समारो  
प विरोधग्रहणं लक्षणं निश्चयात्मकं मभ्युगतं तव्यं ननु तथापि समारोप विरोधे व्यवसायात्मकत्वयोः समानाभा  
वाक्यं साध्यसाधनभाव इति न मंतव्यं ज्ञान स्वभावतया तयोरेभेदोपि व्याप्य व्यापकत्वधर्माचारतया भेदोपपत्तेः शिंशनात्

सिद्धो हेतुः स्वादिति चेन्न विशेषं धर्मिणो कृत्वा सामान्यहेतुं भवतां दोषाभावात् एतेनापक्षधर्मत्वमपि ज  
 युक्तं सामान्यस्याशेषविशेष निष्ठत्वात् न च पक्षधर्मतो बलेन हेतोर्गमेकत्वमपि त्वन्यथानुपपत्तिवलेनेति  
 साचत्र नियमवती विपक्षेर्वाधकप्रमाराण वला निश्चितैव एतेन विरुद्धत्वमनेकांति कत्वं च निर्गो बोद्धव्यं वि  
 रुद्धस्य व्यभिचारिणश्चापि नाभाव निश्चय लक्षणत्वा योगादती न्वत्येव साध्यसिद्धिरिति केवलव्यतिरेकोपि  
 हेतोर्गमेकत्वात् सात्मकं जीवच्छरणं प्राणादिमत्वादित्यादिवत् ज्ञेये दानीं स्वोक्तप्रमाराण लक्षणास्य ज्ञानमिति  
 विशेषणं समर्थयिमानः प्राह हिताहितप्राप्तिपरिहारसमर्थं हि प्रमाणं ततो ज्ञानं मेव तत् हितं सुखं कारणं च  
 : खंतत्कारणं च हितं वाहितं च हिताहितेभ्योः प्राविश्य परिहारश्च तत्र समर्थं हि शब्दो यस्मादर्थे तेन य  
 मर्थः संपादितो भवति यस्माद्विप्रप्राप्तिपरिहारसमर्थं प्रमाणं ततः तत्प्रमाणत्वेनाभ्युपगतं वस्तु ज्ञानमेव भवितुमर्हति  
 ज्ञानरूपं सन्निकर्शं हि तथा च प्रयोगः प्रमाणं ज्ञानं मेव हिताहितप्राप्तिपरिहारसमर्थं च विवापन्नं तस्मादज्ञानं

त्यस स्वनिर्विकल्मस्य प्रत्यक्षत्वेन प्रामाण्यं सौर्गैः परिकल्पितं तन्निरासार्थं व्यबसायात्मकप्रहरणं तथा वहिरर्थोप  
 होत्तृणां विज्ञानोद्देतवादिनां पुरुषाद्वैतवादिनां पश्यतो हराणि शल्येकांतवादिनां च विषयसिद्ध्युदासामर्थ्येद  
 रां अस्य चापूर्वविशेषणं ग्रहीतव्यादिधारावाहिज्ञानस्य प्रमाराताया परिहरार्थमुक्तं तथा परैस्सिद्धानवादिनां  
 भीमांसकानामस्वैदनज्ञानवादिनां मांतरप्रत्यक्षज्ञानवादिनां योगानां च मतमया कर्तुं स्वपदोपादानमित्यव्या  
 स्य संभवदोष परिहरात् सुव्यवस्थितमेव प्रमारात्प्रहरणं अस्य च प्रमारास्य यथोक्तलक्षणात्वे साध्ये प्रमारात्वा  
 दिति हेतुः अत्रैव दृष्टव्यः प्रमातस्यापि हेतुपरत्वेन निर्देशोपपत्तेः प्रत्यक्षं विशदं ज्ञानमित्यादिवत् तथाहि  
 प्रमारांसा पूर्वरथे व्यवसायात्मकं ज्ञानं भवति प्रमारात्वात् यत्तु सा पूर्वरथे व्यवसायात्मकं ज्ञानं न भवति न तत्प्रमारां  
 यथा संशयादिघटादिश्च प्रमारां च विवादापन्नं न स्मात्सा पूर्वरथे व्यवसायात्मकं ज्ञानं मेव भवतीति न च प्रमारात्वात् न भवति  
 इत् सर्वप्रमारास्वरूपवादिनां प्रमारा सामान्ये विप्रतिपत्तिभावात् अन्यथा स्वेष्टानिष्टसाधनदूषणयोगात् अथ घ

दिवान्नस्य नमस्कारपराभिधीयते अर्थस्य हेयो पादयुलक्षणा संसिद्धिज्ञप्तिर्भवति कस्मात्प्रमाणात्  
 तुष्टयस्वरूपांतरंगलक्षणौ दिस्वभावावहिरंगलक्षणाचलक्ष्मीमां इत्युच्यते अगानमाणाः शब्दः माचञ्जा  
 राश्च माणो प्रकृष्टो माणो यस्यासौ प्रमाणाः हरिहराद्यसंज्ञविभूतियुक्ते दृष्टेष्टा विमुद्रुवाक्यगवानहन्ते  
 निधीयत इत्यसाधारणुणो पदशेनेनैव जगत्तः संज्ञवनमन्निधीयते तस्मात्प्रमाणादवधिभूतादयसि  
 नैवति तदाभासाच्च हरिहरादेरर्थसिद्धिर्नैवति इति हेतोः सर्वज्ञतदाभासयोः लक्ष्मलक्षणा महं वक्ष्ये  
 विशेषेणेत्यादिना अन्येदानीं मुपदिष्टप्रमाणांतत्वे स्वरूपसंख्याविशयफललक्षणासु च तत्तद्वु विप्रति  
 युमध्ये स्वरूपविप्रतिपत्तिनिराकरणार्थमाह स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मिकं ज्ञानं प्रमाणा मिति प्रकशेन संश  
 व्यवच्छेदेन मीयते परिच्छिद्यते वस्तुतत्वं येन तत्प्रमाणं तस्य च ज्ञानमिति विशेषणमज्ञानरूपस्य संनिक  
 नैय्यायिकादिपरिकल्पितस्य प्रमाणात्त्वव्यवच्छेदार्थमुक्तं तथा ज्ञानस्यापि स्वसंवेदने न्द्रियमनोयोगिक



वदितिसत्त्वं प्रमाणं तदा भासयदोपादानात् तदन्विधेयमन्विहितमेव प्रमाणं तदा भासयोरनेन प्रकरणेनाधाय तत्सं  
बंधश्चार्थः स्मृतः प्रकरणतदोन्विधेययोर्वच्यवाच्यकभावलक्षणः प्रतीयत एव तथा प्रयोजनं चोक्तलक्षणं मादि  
स्वक्षणे श्लोकेनैव संलक्ष्यते प्रयोजनं हि द्विधा भिद्यते साक्षात्पूरं पश्येति तत्र साक्षात् प्रयोजनं वक्ष्यते नाभिधी  
यते शास्त्रव्युत्पन्नैरेव विनयेन न्वेक्षणं पारंपर्येण प्रयोजनमर्थसंसिद्धिरित्यनेनोच्यते शास्त्रव्युत्पन्ना तत्र  
भावित्वात् अर्थसंसिद्धेरिति ननु निःशेषविमोपशमनायेष्टदेवतानमस्कारः शास्त्रकृता कर्पणकृत इति न वा  
च्यं तस्य मनः कायाभ्यामपि संभवात् अथवा वाचनि कोपि नमस्कारेनैव वादिवाक्येनाभिहितो वेदितव्यः  
केशांचिदाक्यानामुभयार्थे प्रतिपादन परत्वेनापि दृश्यमानत्वात् यथाश्वेतोधावति इत्युक्ते भासतो धा  
वति श्वेतगुणयुक्तो धावति इत्यर्थ इदं प्रतीतिः तत्राणं त्वमसि इदं सर्वप्रमाणस्वरूपवादिनां प्रमाणसा  
मान्ये विप्रपत्तिर्भावात् अन्यथा सिद्धान्तिरसाधनदूषणयोगात् अथ धर्मिणे एवेहेतुत्वे प्रतिज्ञायेक

लाघवे मतिकृतमिह गृह्यते न परिमाणकृतं - नापि कालकृतं तस्य प्रतिपाद्यत्वं व्यभिचारान् कयोस्तद्वद्व्यस्तयोः  
 प्रमाणतदाभासयोः कुतः यतोर्थस्य परिच्छेदस्य संसिद्धिः संप्राप्तिर्न भवति कस्मान्न प्रमाणान्न केवलं  
 संसिद्धिर्भवति विपर्ययो भवति अर्थसंसिद्धिर्भावो भवति कस्मात्तदाभावान् इति शब्दो हेत्वर्थे इति हे-  
 तौः अयमत्र समुदायार्थः यतः कारणान् प्रमाणादर्थसंसिद्धिर्भवति - यस्माच्च तदाभासाद्विपर्ययो भवति  
 हेतोरस्यो प्रमाणतदाभासयो लक्ष्म लक्षणमहंवक्ष्ये ननु संबंधाभिधेयशक्त्यानुष्ठानेष्टप्रयोजनवन्ति  
 शास्त्राणि भवन्ति तत्रास्य प्रकरणयौवनं निधेयं संबंधो वानाभिधीयते न तान्वदस्योपादेयत्वं भवितुमर्हति  
 बंध्यासु तोयति इत्यादिवाक्यवत् दशादादिमादिवाक्यवच्च तथा शक्त्यानुष्ठानेष्टप्रयोजनमपि शास्त्रादाव-  
 यवत्कव्यमेव अशक्त्यानुष्ठानस्य इष्टप्रयोजनस्य सर्वज्वरहरतक्षकचूडारत्नालंकारोपदेशस्यैव प्रेक्ष-  
 नादर्णीयत्वात् । तथा शक्त्यानुष्ठानस्याप्यनिष्टप्रयोजनस्य विद्वद्विरुद्धीरणान्न भवति विवाहादिप्रदर्शकवाक्य

॥ श्रीवीतरागायनमः ॥ उर्ध्वमः सिद्धे न्यः ॥ नता मर शिरोरत्नप्रभाप्रोतनख त्विये ॥ नमो जिनाय दुर्वार मारवीरनख त्वि  
 खेदे ॥ १ ॥ अकलंकवचो भोधेरुदधेयेन धीमता ॥ न्याय विद्या मृततस्मै नमो माणिक्यनदिने ॥ २ ॥ अर्जुनवचनोद्धार च  
 द्रिका प्रकरे सति ॥ मादृशाधनु गण्यने न्येति रिगण संनिभाः ॥ ३ ॥ तथापि तद्वचो पूर्व रचना रुचिरं सतां ॥ चेतो हर  
 मृतं यद्वन्मृगानव घटे जलम् ॥ ४ ॥ वैजय प्रिय पुत्रस्य हीर यस्यो परो धतः ॥ शांतिवेषणार्थमोखा परिक्षा मुख पंचि  
 का ॥ ५ ॥ श्रीमन्याया वार पारस्या मेय प्रमेय रत्न सारस्या वगाहन मय्युत्सनेः कर्तुं पार्थते ॥ इति तदवगाहनाय मोत प्राय  
 मिदं प्रकरण माचार्यः प्राह ॥ तत्प्रकरणस्य च संबधादित्रया परिशने प्रक्षानतां प्रवृत्तिरित्यादिति तंत्रयानुवादपुरस्सर  
 वस्तुनिर्देशपरं प्रतिज्ञा श्लोकमाह ॥ प्रमाणादर्थसिद्धिरुदाभासा द्विपर्ययः इति वक्ष्ये तयो लक्ष्म सिद्धमत्यं ल  
 धीयसः इत्यस्यार्थः अहं वक्ष्ये प्रतिपादयिष्ये कितवलक्ष्म लक्षणं किं विशिष्टं लक्ष्मं सिद्धं पूर्वोच्चार्य प्रसिद्ध  
 त्वान् पुनरपि कथं भूतमेत्यमत्यग्रन्थवाच्यत्वात् ग्रंथतोऽप्यमर्थतस्तु महदित्यर्थः कान् लघो यसो विनेयानुद्दिश्य



तत्किंभवतः॥ अस्मिमतंनेत्याह यद्यपिकथं चिद्व्यपदेशादिभेदहेत्वपेक्षयादन्त्येतयापि  
तदव्यभिचारेकातत्परिणामाच्चचानाम्योयद्येवंमउच्यतां कःपरिणामइति तन्निष्प्रयार्यमिरसु  
च्यते धर्मादीनिद्रव्याणि येनात्मनाभवंतितद्भावः तत्त्वंपरिणामइति॥ आयायतेसद्विविधा  
नादिरादिमांश्चतत्रानादिर्यस्मादीनांगत्सुपग्नहादिस्मामान्यापेक्षयामएवादिमांश्चभवतिवि  
शेषापेक्षया॥ ७॥ इति तत्त्वार्थवृत्तौ सर्वाव्यसिद्धिसंज्ञिकायांपंचमोऽध्यायः समाप्तः॥ ५॥

लोकं व्याप्तावस्थिताः उक्तं च लोयाकासप्रदेसे एकै जे विदाहु एकै कार दणां गं रासी विवने काला  
 ए मणे दवरूपा दिगुण विरहादमूर्तीवर्तना लक्षणस्य मुखकालस्य प्रमाणमुक्तं परिणामादिग  
 म्यस्य व्यवहारकालस्य किं प्रमाणमिति अत इदमुच्यते ॥ सेनंत समयः ॥ सांप्रतिकस्यैकसमयि  
 कत्वेष्यतीता अनागताश्च समया अंतातीताः इति कत्वा अंनंत समय इत्युच्यते ॥ अथ चामुखस्यै  
 व कालस्य प्रमाणावधारणार्थमिदमुच्यते ॥ अंनंत पर्यायवर्तना हेतुत्वादेकोपिका लला एतु रंत इ  
 त्पुपचर्यते समयः पुनः परमनिरुद्धः कालो शस्तत्तत्र चर्यविशेष आवल्लिकादिरवगंतव्यः ॥ आह गु  
 णपर्ययवद्भ्यं इत्युक्तं तत्र के गुणा इत्यत्रोच्यते ॥ ६४ ॥ इत्याश्रया निर्गुणा गुणाः ॥ इव्यमाश्रयो येषां ते  
 इत्याश्रयानिः कोता गुणोभ्यो निर्गुणा एव उभयलक्षणोपेता इति निर्गुणा इति विशेषणं द्व्यणुका  
 दिनिरत्यर्थे तान्यपि हि कारणाभूतपरमाणु इव्याश्रयाणि गुणवंतित तस्मान्निर्गुणा इति विशेषणा  
 तानि निवर्तिता निभवंति ननु च पर्याया अपि घट संस्थानादयो इव्याश्रया निर्गुणाश्च ते आस  
 पि गुणत्वं प्राप्नोतिः इव्याश्रया इति वचनात्तिस्यं इव्यमासत्यवर्तेते यते गुणा इति विशेषणत्वात्  
 पर्यायाश्च निवर्तिता भवंति ते हि कादाचित्का इति असकृत्य रिणामशब्द उक्तः तस्य कोर्थ इ  
 निषद्ने उतरमाह ६५ तद्वावपरिणामः ॥ अथवा गुणा इव्यादर्थोतरभूता इति केषां चिदर्शने

त व्यपोदयौ परप्रत्ययौ अगुरुलघुगुणवृद्धिहान्यपेक्षया स्वप्रत्ययौ च तथा गुणा अपि कालस्य सा  
 धारणा साधारणरूपाः संति तत्रासाधारणा वर्तन्ते हेतुत्वं साधारणाश्चाचेतनत्वा मूर्तत्वा स्म  
 त्वागुरुलघुत्वादयः पर्यायाश्च व्ययौ त्यादलक्षणा योज्याः तस्मान्नद्विप्रकारलक्षणो येन त्वात् ॥  
 आकाशादिवत् कालस्य द्रव्यत्वं सिद्धं तस्यास्ति त्वलिंगधर्म्मोदिवत् व्याव्यातं वर्तनालक्षणाः का  
 ल इति ननु किमर्थमयं कालः पृथगुच्यते ननु यत्रैव धर्म्मोदयः तत्रैवायमपि वक्तव्यः अजौ व  
 काया धर्म्माकाशकाल इति पुद्गला इति नैवं शंकां तत्रोपदेशो सति कायत्वमस्य स्यात् नेव्यते च मु  
 ख्योपचारप्रदेशप्रचयकल्पनाभावात् धर्म्मोदीनां तावत् मुख्यप्रदेशप्रचय उक्तः असंख्येयाप्रदे  
 शा इत्येवमादिना अणोरप्येकदेशस्य पूर्वोत्तरभावप्रज्ञापननपापेक्षया उपचारकल्पनया प्रदेश  
 प्रचय उक्तः कालस्य च पुनः द्विधापि प्रदेशप्रचयकल्पना नास्त्येव कायत्वं अपि च तत्र पाठेति किं  
 याणि चैत्यत्र धर्म्मोदीनां आकाशातानां निःक्रियत्वे प्रतिपादिते इतरेषां जीवपुद्गलानां सक्रियत्वं  
 प्रतिपिस्तावत् कालस्यापि सक्रियत्वं स्यात् अथाकाशात् प्राक्काल उद्दिश्यते आकाशादेकद्रव्या  
 णीति एकद्रव्यत्वमस्य स्यात् तस्मात्पृथगिहकालोपदेशः क्रियते अनेकद्रव्यत्वे सति किमस्य प्र  
 माणां लोकाकाशस्य यावन्तः प्रदेशाः तावन्तः कालाणावन्ति किं या एकैकाशः प्रदेशे एकैकवत्सा

व्यसंकरप्रसंगः स्यात् तद्यथा जीवः पुद्गलादिभ्यः ज्ञानादिगुणैर्विशिष्यते पुद्गलादयश्चरूपादिभिः  
 ततश्चाविशेषे संकरस्यात् ततः सामान्यापेक्षयान्वयिनो ज्ञानादयो जीवस्य गुणाः पुद्गलादीनां चरू  
 पादयः तेषां विकाराद्विशेषात्सनाभिद्यमानाः पर्यायः घटज्ञानं पटज्ञानं क्रोधो मानः वर्णो गंधः तीव्रो  
 मंद इत्येवमादयः तेभ्यः अन्यत्वं कथं चिदापद्यमानः समुदायो द्रव्यव्यपदेशभाक् यदि हि सर्वव्या  
 समुदायोऽनर्थोत्तरभूतमेव स्यात् सत्त्वोभावः स्यात् तद्यथा परस्परविलक्षणानां समुदाये सति ए  
 कानर्थोत्तरभावात्समुदायस्य सत्त्वोभावः परस्परतोर्थोत्तरभूतत्वाद्यदिदं रूपं तस्मादर्थोत्तरभूतारसा  
 दयः ततः समुदायोऽनर्थोत्तरभूतः यश्चरसादिभ्योर्थोत्तरभूतात् रूपादनर्थोत्तरभूतः समुदायः सक  
 थं रसादिभ्योर्थोत्तरभूतो न भवेत् ततश्चरूपमात्रं समुदायः प्रशक्तः नैवैकरूपं समुदायो भवितु  
 मर्हति ततः समुदायाभावाच्च तदनर्थोत्तरभूतानां समुदायिनामप्यभाव इति सत्त्वोभावः एवं रसादिष्व  
 पियोज्यं तस्मात्समुदायमिच्छता कथं चिदनर्थोत्तरभावः एवितव्यः उक्तानां द्रव्याणां लक्षणनिर्देशात्  
 तद्विषय एव द्रव्याध्यवसाये प्रशक्तेऽननुक्तद्रव्यसंस्त्वनार्थमिदमाह ॥ ६ ॥ कालश्च ॥ किं द्रव्यमिति  
 वाक्यशेषः कुतस्तत्र क्षणोपेतत्वात्तद्विधिलक्षणमुक्तं उता दव्ययधौ व्ययुक्तं सत्तगुणपर्ययव  
 द्रव्यमिति च तदुभयलक्षणकालस्य विद्यते तद्यथा धौ व्यंतावत्कालस्य स्वप्रत्ययं स्वभावव्यवस्थाना



योवंधोव्याख्यातः नसमगुणविषयइत्यत आहः॥६॥वंधेधिकौ पारिणामिकौ॥अधिकारा  
 द्रुणाशब्दः संवध्यते अधिकगुणावधिकाविति माचांतरोपादानं पारिणामिककत्वं लक्षणगुणत  
 यथा लक्षणगुणोधिकमधुरसः पतितानं रेणवादीनां स्वगुणोपादनात् पारिणामिकः तथा अ  
 न्योप्यधिकगुणअस्वीयसः पारिणामिक इति कत्वा हि गुणादिस्निग्धरूक्षस्य चतुर्गुणादिस्नि  
 ग्धरूक्षगुणामिको भवति ततः पूर्वोक्तस्याप्रच्यवनपूर्वकं तार्तीयिकमवस्थांतरं प्रादुर्भवति इत्येक  
 त्वमुपपद्यते इतरथा हि प्रुक्तकृत्तंतुवत् संयोगे सत्यपि अप्रपारिणामिकत्वात् सर्वैर्विविक्तरू  
 पेणैवावतिष्ठते उक्तेन पारिणामिकत्वेन विधिनावंधेषुनः सति ज्ञानावरणादीनां कर्मणां त्रिंश  
 त्सागरो यमकोटीकोटपादि स्थितिरुपयन्ना भवति उत्यादव्यपधौ व्ययुक्तं सति तिद्रव्यलक्षणमुक्तं  
 पुनरपरेण प्रकारेण द्रव्यलक्षणप्रतिपत्त्यर्थमाह॥६॥ गुणपर्ययवद्भुवं॥ गुणाश्च पर्ययाश्च गु  
 णपर्ययाः तेस्य संतीति गुणपर्ययवद्भुवं अत्र सती रुत्य तावुक्त एव समाधिः कथंचिद्वेदाभेदो  
 पपत्तेरिति के गुणाः के पर्ययाः अन्वयिनो गुणाव्यतिरेकिणः पर्यया उभयैरुपेतं द्रव्यमिति उक्तं  
 च गुण इति द्रव्यविधाणं द्रव्यविकारोऽप्युज्जर्कमणिदो ते हि अणुणं द्रव्यं अजुदयसि द्रव्यमिति च  
 मिदं एतदुक्तं भवति द्रव्यं द्रव्यांतराद्येन विषिष्यते सगुणस्तेन हितद्रव्यं विधीयते अस्मत्तस्मिद्

वंशदृशाग्रहणं किमर्थं गुणवैशम्ये वंशप्रतिपत्त्यर्थं सदृशाग्रहणं क्रियते अतो विषमगुणानां तु  
 ल्यजातीयानां मतुल्यजातीयानां च अनियमेन वंशप्रशक्तावशिष्टार्थसंप्रत्ययार्थसिद्धमुच्यते ॥ ७ ॥  
 ह्यधिकादिगुणानां तु ॥ हाभ्यां गुणाभ्यामधिको ह्यधिकः पुनरसौ चतुर्गुणः प्रादिशब्दप्रकारार्थः  
 कः पुनरसौ प्रकारार्थः ह्यधिककतातेन त्रिगुणपंचगुणादीनां संप्रत्ययो भवति तेन ह्यधिकादिगुणानां  
 तुल्यजातीयानां मतुल्यजातीयानां च वंशउक्तो भवति तेन रेखां तद्वयादिगुणस्निग्धस्य परमाणोः एक  
 गुणस्निग्धे मद्दिगुणस्निग्धेन त्रिगुणस्निग्धेन चानास्ति बंधः चतुर्गुणस्निग्धेन पुनरस्ति बंधः तस्यैव पु  
 नः द्विगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन षट्सप्ताष्टसंख्यया संख्यया संख्ययानं तगुणस्निग्धेन न वंधो  
 स्ति एवं त्रिगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन वंधोस्ति शेषैः पूर्वोत्तरैर्न भवति चतुर्गुणस्निग्धस्य षट्  
 गुणस्निग्धेन अस्ति बंधः शेषैः पूर्वोत्तरैर्नोस्ति एवं शेषेऽपि योज्यस्तथा द्विगुणरूक्षस्य एकद्वित्रिगु  
 णरूक्षेऽनीस्ति बंधः चतुर्गुणरूक्षेण त्वस्ति बंधः तस्यैव द्विगुणरूक्षस्य पंचगुणरूक्षादिभिः उत्तरैर्नी  
 स्ति बंधः एवं त्रिगुणरूक्षानामपि द्विगुणाधिकैर्वंधो योज्यः एवं भिन्नजातीयेऽपि योज्यः उत्तं च  
 णिह स्स णिहै एणदुराधि येण सुखस्स लुखेणदुराधिके णिह स्स लुखेण उवे दिवं धो जइ एव जो वि  
 समे समे वा तु सद्धो विशेषणार्थः प्रतिबंधं क्वावर्तयति बंधं च विशेषयति किमर्थमधिकगुणविषय

अग्रवोः परस्परस्नेहश्चक्षुःश्रोत्रं धेः सति ह्येकस्त्वं धो भवति एवं संख्येया संख्येयानं तत्र प्रदेशस्त्वं धो  
 योज्यः तत्र स्नेहगुण एक द्वि त्रि चतुः संख्येया संख्येयानं तत्र विकल्पः तथा रूक्षगुणोऽपि तद्गुणाः परमा  
 णवः संतियथा तोया जागो महिषी उद्धी क्षीरघृतैश्चुस्निग्धगुणाः प्रकर्षो प्रकर्षार्थे राप्रवर्तते तेषां च्युक्त  
 णिका शर्करादिषु च रूक्षगुणो दृढः तथा परमाणुस्वपि स्निग्ध रूक्षगुणयोर्वृत्तिः प्रकर्षो प्रकर्षे  
 णानुमीयते स्निग्ध रूक्षगुणानि मिते वंधे अविशेषेण प्रशक्ते प्रतिष्ठगुणानि व्यत्यर्थमाह ॥ ४॥  
 जघन्यगुणानां ॥ जघन्यो निष्ठगुणो भागः जघन्यो गुणो येषां ते जघन्यगुणाः तेषां जघन्यगुणा  
 नानास्ति वंधः तद्यथा एकगुणस्निग्धस्य एकगुणस्निग्धेन ह्यादिसंख्येया संख्येयानं तत गुणस्ति  
 ष्धेन वानास्ति वंधः तस्य चैकगुणस्निग्धस्य एकगुणरूक्षेण ह्यादिसंख्येया संख्येयानं तत गुणरू  
 क्षेण वानास्ति वंधः तथा एकगुणरूक्षस्यापि योज्यमिति एतौ जघन्यगुणस्निग्ध रूक्षौ वर्जयित्वा  
 अन्ये आं स्निग्धानां रूक्षणां च परस्परैण वंधो भवतीत्यविशेषेण प्रसंगे तत्रापि प्रतिषेधविषय  
 रूपापनार्थमाह ॥ ४॥ गुणसाम्ये सदृशानां ॥ सदृशग्रहणं तुल्यजानीय संप्रत्ययार्थं गुणसाम्यग्रह  
 णं तु तुल्यभागसंप्रत्ययार्थं एतदुक्तं भवति द्विगुणस्निग्धानां द्विगुणरूक्षे त्रिगुणस्निग्धानां त्रिगुणरू  
 क्षैः द्विगुणस्निग्धानां द्विगुणस्निग्धैर्द्विगुणरूक्षे त्रिगुणरूक्षे चेत्येवमादिषु नास्ति वंध इति यद्ये

तं प्रयोजनाभावात् सतोप्यविवक्षाभवतीत्युपसर्जनीभूतमनर्पितं इत्युच्यते अप्रियं तंच अनर्पितं  
च अप्रियं तानर्पितेताभ्यां सिद्धिः तस्याप्यितानर्पितसिद्धेर्नोस्ति विरोधः तद्यथा एकस्य देवदत्तस्य  
पितापुत्रौ भ्राताभ्यां गौनेयः इति एवमादयः संबंधजनकत्वजन्यत्वादि निमित्ताः न विरुध्यन्ते अप्रियं  
एवमेवात् पुत्रापेक्षया पितापित्रयेक्षया पुत्र इत्येवमादितया इव्यमपि सामान्यार्थेणानित्यं वि  
शेषार्थेणानित्यमिति नास्ति विरोधः नौ च सामान्यविशेषौ कथंचिद्देहाभ्यां व्यवहारहेतुभ  
वतः अत्राह सौनेकनयम्यबहारतंत्रत्वात् उपपन्नाभेदसंघातेभ्यः सतां स्कंधानां नैवोत्पत्तिरि  
दंतु संदिग्धः किं संघातः संयोगादेव ह्यणुकादिलक्षणो भवति उत कश्चिद्विशेषो वधियत इत्युच्य  
ते सति संयोगे बंधादेकत्वपरिणामकात् संघातान्नित्यं ते पद्ये न मिदमुच्यतां कुतो नु त्वलुपुद्र  
लजात्यपरित्यागे संयोगे च भवति के आं चिद्वंधोप्यन्ये आं चनेत्युच्यते यस्मात्ते आं पुद्रलात्मा विशेषे  
प्यनंत पर्याणां परस्परविलक्षणपरिणामाहितसामर्थ्यात् भवन्वनीतः ॥ सिग्धरूक्षत्वाद् द्वंधः ॥ वाह्या  
भ्यंतरकारणवशात् स्नेहपरीयाविर्भावात् सिग्धतेस्मिन्नि सिग्धः तथारूक्षणाद्रूक्षः सिग्धश्चरू  
क्षश्च सिग्धरूक्षौ तयोर्भावः सिग्धरूक्षत्वं सिग्धत्वं चिक्किणगुणलक्षणपरीयः तद्विपरीतपरिणा  
मोरूक्षत्वं सिग्धत्वरूक्षत्वादिति हेतुर्निर्देशः तत्कुतो बंधो ह्यणुकादिपरिणामः द्वयोः सिग्धरूक्षयोः

स्यर्थः उत्पादव्ययध्रौ व्ययुक्तं सत् उत्पादव्ययध्रौ व्याकृतिमिति पावत् एतदुक्तं भवति उत्पाददी  
 नी त्रीणि द्वयस्य लक्षणानि द्वयं लक्ष्यं तत्र ययो यायि कनयापेक्षया परस्परतो द्वयाच्चार्थो त  
 रभावः द्वयार्थिकनयापेक्षया व्यतिरेकेणानुपलब्धेरनर्थोत्तरभाव इति लक्ष्यलक्षणभावा  
 भावसिद्धिः ॥ आह नित्यावस्थितान्यरूपाणीति युक्तं तत्र न जायते किं नित्यमित्यत आह ॥ ७ ॥  
 तद्भावाव्ययं ते स्य ॥ तद्भाव इत्युच्यते कस्तद्भावः प्रत्यभिज्ञानहेतुता तदेवेदमिति स्मरणं प्रत्यभि  
 ज्ञानं तदकस्मान्न भवतीति योस्य हेतुः स तद्भावः भवनं भावः तस्य भावस्तद्भावः येनात्मना प्राणदं  
 वस्तु तेनैवात्मना पुनरपि भावात् तदेवेदमिति प्रत्यभिज्ञायतो यद्यत्यंत निरोधो भिनव प्रादुर्भाव  
 मात्रमेव बाध्यात् ततस्मरणानुपपत्तिः तदधीनो लोकः स व्यवहारो विरुध्यते ततस्तद्भावेना  
 व्ययं नित्यमिति निश्चीयते तत्कथं विद्मेदितव्यं सर्वथा नित्यत्वेऽप्रन्यया भावाभावात् संसारः त  
 द्विनिवृत्तिकरणप्रक्रियाविरोधस्यात् ननु इदमेव विरुद्धं तदेव नित्यं तदेवानित्यमिति यदि नित्यं व्य  
 योदयाभावात् ॥ अनित्यता व्याघातः ॥ अथानित्यमेव स्थित्यभावात् नित्यता व्याघात इति ते तद्विरु  
 द्धं कुतः ॥ ७ ॥ ॥ अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ ॥ अनेकात्मकस्य वस्तुनः प्रयोजनवशावशाद्यस्य कस्यचित्  
 धर्मस्य विवक्षया वापितवाधान्यं ॥ अर्पितमुपनीतमभ्युपगतमिति यावत् तद्विपरीतमनर्थ्यं

२५  
 विकश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदचाक्षुषः तत्रयौ चाक्षुषः सकथं चाक्षुषो भवतीति चेदुच्यते मेदसंघा-  
 ताभ्यो चाक्षुषः न भेदादितिकातत्रोपपत्तिरिति चेद्भूमः स्तृक्ष्मपरिणामस्य स्केधस्य भेदे सौक्ष्माय-  
 रित्यागादचाक्षुषत्वमेव सौक्ष्मपरिपातपुनरपरः सत्ये पितद्रेदेयसंघातांतरसंयोगात्तसौक्ष्म-  
 परिणामोपरमेष्ठ्यो ल्योत्येतौ चाक्षुषो भवति ॥ ग्राहधर्मादीनां दुव्याणां विशेषलक्षणानुक्ता नि-  
 सामान्यलक्षणां नोक्तं तद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ७ ॥ सद्व्यलक्षणाभिनि ॥ यस्तत्तद्व्यमित्यर्थः  
 पद्येवं तदेव तावद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ८ ॥ उत्पादव्यधौ व्ययुक्तं सत् ॥ चेतनस्य चेतनस्य वा  
 द्रव्यस्य स्वाजातिमजहतः निमित्तवशाद्भवं त एवापि उत्पादनमुत्पादः सत्यिदं स्पष्टपदपर्यायवत्  
 तत्रापूर्वभावविगमनं व्ययः यथा घटोत्पत्तौ पिंडाकृतेः ॥ अनादिपरिणामिक स्वभावो न व्ययो द-  
 याभावात् ॥ भ्रुवति इति भ्रुवः भ्रुवस्य भावः कर्मवाधौ व्यं यथा मत्स्यिदं घटाद्यवस्था  
 समुदाद्यं न्वयात् तैरुत्पादव्यधौ व्युक्तं उत्पादव्यधौ व्ययुक्तं सदिति ॥ ग्राहभेदे सति युक्तशब्दो  
 दृष्टः दंडेन युक्तो देवदत्त इति तथा सति तेषां त्रयाणां युक्तस्य द्रव्यस्य च ॥ अभावः प्राप्नोति नैव दोषः  
 ॥ अमेदं पिकथं चिद्वेदनयापेक्षया युक्तशब्दो हृष्टः यथा सारयुक्तं स्तं भवति तथा सति तेषां  
 मविनाभावात् स ह्यपदेशो युक्तः समाधिवचनो वा युक्तशब्दः युक्तसमाहितः तदात्मक इ

॥ आह किं मेधां पुद्गलानां ॥ अणुस्केधलक्षणाः परिरणामो नादिरूत आदिमानित्युच्यते स यत्न  
 स्य निमत्वादादिमानवृत्तिज्ञायेते यद्येवं तस्मादभिधीयतां कस्मान्निमित्तादुत्पद्यंत इति तत्र स्कंधा  
 नां तावदुत्पत्तिहेतुवृत्तिपादनार्थमुच्यते ॥ ७ ॥ भेदसंघातेभ्य उत्पद्यंते ॥ संघातानां हितयनिमि  
 त्तवशाद्विदाराणं भेदः पृथग्भूतानां एकत्वापत्तिः संघातः ननु च द्वित्वात् द्विवचनेन भवितव्यं व  
 हुवचननिर्देशः तृतीयसंज्ञहार्यः भेदात् संघातात् भेदसंघाताभ्यां च उत्पद्यंत इति तद्यथा ह  
 योः परमा एवोः संघातात् द्विप्रदेशस्कंध उत्पद्यंते द्विप्रदेशस्याणोऽत्र त्रयाणां वा ॥ अणुनां संघा  
 तात् प्रदेशः द्वयोः द्विप्रदेशयोस्त्रप्रदेशस्याणोऽत्र तूणीं चाणूनां संघाताच्चतुः प्रदेश एव संख्ये  
 य संख्येयानं तानां अनंतानं तानां च संघातात् त्रयस्त्रिंशः एवामेव भेदात् द्विप्रदेशपर्यंताः स्कंधा उ  
 त्पद्यंते एवं भेदसंघाभ्यामैकसमयिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः स्कंधा उत्पद्यंते अन्यतो भेदेऽनान्यस्य सं  
 घातेनेति एवं स्कंधानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः ॥ अणोरुत्पत्तिः हेतुप्रदर्शनार्थमाह ॥ ७ ॥ भेदादणुः ॥  
 सिद्धे विधिरारभ्यमाणो नियमाथो भवति ॥ अणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात् नापि भेदसंघाता  
 भ्यामिति आह संघातादेव स्कंधानां आत्मलाभे सिद्धे भेदसंघातज्जहासनर्थकं इति तद्गृह  
 ण प्रयोजनवृत्तिपत्यर्थमाह ॥ ७ ॥ भेदसंघा<sup>ता</sup>भ्यां चाश्चुयः ॥ अनंतानंतपरमाणुसमुदायनित्याद्यो



पिकश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदचाक्षुषः तत्रयौ चाक्षुषः सकथं चाक्षुषो भवतीति चेदुच्यते भेदसंघा-  
 ताभ्यां चाक्षुषः न भेदादितिकातत्रोपपत्तिरिति चेद्भूमः स्मृत्स्मपरिणामस्य स्तब्धस्य भेदे सौक्ष्माय-  
 रित्यागादचाक्षुषत्वमेव सौक्ष्मपरिपातपुनरपरः सत्येपितद्भेदेन संघातांतरसंयोगात्तसौक्ष्म-  
 परिणामोपर्येमे स्थौल्यौ त्यतौ चाक्षुषो भवति आह धर्म्मादीनां द्रव्याणां विशेषलक्षणान्युक्ता नि-  
 सामान्यलक्षणां नोक्तं तद्वक्तव्यं किंसदित्यत आह ॥ ७ ॥ सद्व्यलक्षणाभिनि ॥ यत्सत्तद्रूपमित्यर्थः  
 यद्येवं तदेव तावद्वक्तव्यं किंसदित्यत आह ॥ ७ ॥ उत्पादव्ययधौ व्ययुक्तं सत् ॥ चेतनस्योचतनस्य वा  
 द्रव्यस्य स्वाजातिमजहतः निमित्तवशाद्भवांतरवाप्ति उत्पादनमुत्पादः सत्त्वं इत्यघटपर्योयवत्  
 तस्या पूर्वभावविगमने व्ययः यथा घटो त्यतौ पिंडा कृतेः अनादि परिणामिक स्वभावो न व्ययो द-  
 याभावात् भ्रुवति इति भ्रुवः भ्रुवस्य भावः कर्मवाधौ व्यं यथा सत्त्वं इत्यघटाद्यवस्था  
 समुदायं न्वयात् तैरुत्पादव्ययधौ व्युक्तं उत्पादव्ययधौ व्ययुक्तं सति ॥ आह भेदे सति युक्तशब्दो  
 दृष्टः दंडेन युक्तो देवदत्त इति तथा सति तेषां त्रयाणां युक्तस्य द्रव्यस्य च अभवः प्राप्नोति नैव दोषः  
 अत्र भेदेऽपि कथं चिद्भेद न पापेक्षया युक्तशब्दो दृष्टः यथा सारयुक्तं सति तस्या सति तेषां  
 मविनाभावात् सद्यपदेशो युक्तः समाधिवचनो वा युक्तशब्दः युक्तं समाहितः तदात्मक इ



त्रंवारसः संपंचविधः तिकास्त कटुमधुरकषायभेदात् गंधध्वनेगंधतमात्रं वांगंधः स द्वेधा सुरभिर  
 सुरभिश्च वार्यते वर्णानमात्रं वा वर्णः संपंचविधः कृष्णनीलपीतपुष्कलोहितभेदात् त एते मूलभेदाः  
 प्रत्येकं संख्येया संख्येयानंतभेदाश्च भवंति स्पर्शश्चरसश्च गंधश्च वर्णाश्च स्पर्शरसगंधवर्णाः ता ए  
 ते आसंतीति स्पर्शरसगंधवर्णवंत इति नित्ययोगोचत निर्देशः यथा श्रीरिणोन्यगोधा इति ननु चरु  
 पिणः पुद्गला इत्यत्र पुद्गलानां रूपवत्त्वमुक्तं तदविना भाविनश्चरसादयः तत्रैव परिग्रहीता इति व्याख्या  
 तं तस्मात्तैव पुद्गलानां रूपादिमत्त्वसिद्धेः सर्वमिदमनर्थकमिति नैष दोषः नित्यावस्थितान्यरूपा  
 णीत्यत्र धर्मादीनां नित्यत्वादितिरूपेण न पुद्गलानामरूपत्वप्रसंगे तदया कारणार्थं तदुक्तं इदं तु ते  
 आंस्वरूपविशेषप्रतिपत्त्यर्थमुच्यते अवशिष्टपुद्गलविकारप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥ शब्दवं  
 धसैश्वर्यस्य संस्थानभेदतमसंख्यातपोद्योतवं तश्च ॥ शब्दो द्विविधो भाषालक्षणो विपरी  
 तश्चेति भाषालक्षणो द्विविधः साक्षरअनक्षरश्चेति अक्षरीकृतः शास्त्राभिव्यंजकः संस्कृत  
 विपरीतभेदार्थं स्लेख्यवहारहेतुः अनक्षरात्मको ह्योदियादीनां प्रतिशयज्ञानस्वरूपप्रतिपाद  
 नहेतुः स एव सर्वः प्रायोगिकः अभाषात्मको द्विविधः प्रायोगिको वैश्वात्मिकश्चेति वैश्वासिको व  
 लाहकारिप्रभावः प्रयोगजश्च तु ह्येतत्तद्विततघनसंख्यिरभेदात् तत्र चर्म ततन निमित्तः पुष्करभे

दीर्घरादिप्रभवः ततः तंत्री कृतवीणासु घोषादिसमुद्भवविततः तालघंटा लालनाद्यभिघा  
तजः घनः वंशशंखादिनिमित्तः सैथिरः वंधोद्विविधः वैष्णवसिकः प्रोयोगिकश्च पुरुषप्रयो  
गानपेक्षो वैष्णवसिकः तद्यथा स्निग्धरूक्षत्वगुणनिमित्तः विद्युदुल्काजलधराग्निदधनुरादि  
विषयः पुरुषप्रयोगनिमित्तः प्रायोगिकः अजीवविषयो जीवाजीवविषयश्चेति द्विधाभि  
न्नः तन्नाजीवविषयः जतुकाद्यादिलक्षणः जीवाजीवविषयः कर्मनो कर्मबंधः सौस्म्यं द्विवि  
धं अंत्यमापेक्षिकं च तत्रांत्यं परमाणूनां अपेक्षिकं विल्वामलकवदरादीनां स्थूल्यमपि हि द्वि  
विधं अंत्यमापेक्षितं चेतितत्रांत्यं जगद्धापि अन्यत्रोक्तं मिथ्यास्कंधे अपेक्षिकं च वदरामल  
कविल्वतालादिषु संस्थानमाकृतिः तत्तद्विविधमित्यं लक्षणं मनिस्थं लक्षणं चेति च तत्र अल  
चतुरखाय तत्परिमंडलादिरस्यं लक्षणं अतीत्य तमेघादीनां संस्थानमनेकविधं इत्यमिति  
निरूपणाभावाद नित्यं लक्षणं भेदः योदा उत्करचूर्णं घंडचूर्णं काष्ठतराण्युचदनविकल्पात्  
तत्रोत्करः काद्यादीनां करपत्रादिभिरुत्करणं चूर्णेण यवगोधूमादीनां शक्रुकादिः अं  
डी घटौ दीनां कपालशर्करादिः चूर्णेण कामाखमुद्गादीनां प्रतरोक्षपटलादीनां अणुचदनं  
संतप्रायस्यं डादिषु अन्यो घनादिषु अभिहन्यमानेषु स्फुलिंगनिर्गमः तमोदधिप्रतिवे

धकरणं प्रकाशविरोधि ध्यायाप्रकाशावरणनिमित्तासाद्वेधावर्णादिप्रकारपरिणताप्रतिविं  
 वमानात्मिकाचेति आतप आदित्यादिनिमित्त उद्भयप्रकाशलक्षणः उद्योतः चंद्रमणि स्वद्योता  
 दिप्रभवः प्रकाशः त एतेशब्दादयः पुद्गलद्रव्यविकारास्तरतेषां संतीति शब्दबंधसौक्ष्म्यस्यो  
 ल्यसंस्थानभेदतमः ध्यायाद्योततयोर्वंतः पुद्गला इत्यभिसंबध्यंते च शब्देनो नोदनाद्यभिघा  
 तादयः पुद्गलपरिणामागमे प्रसिद्धाः समुच्चीयंते उक्तानां पुद्गलानां भेदप्रदर्शनार्थमाह  
 ध ॥ अणवः स्कंधाश्च ॥ अदृशमानभाविस्पर्शादिपर्यायप्रसवसामर्थ्ये नाण्यं तेशब्दं ते इति  
 अणवः सौक्ष्म्यादात्मादयः प्रात्मा मध्या प्रात्मांताश्च उक्तं च अत्रादि अतमज्जं अतंतं तेनैव  
 इंदियगेजुं जंदवं प्रविभागीतं परमाणुवियाणाहि स्थूलभावेन गहण निक्षेपणादिव्यापार  
 स्कंधा इति संज्ञायंते रूढौ क्रिया क्वचित्सती उपलक्षणात्वेनाप्रीयत इति गहणादिव्यापारायो  
 ग्येव्यपि ह्यणुकादिषु स्कंधाख्या संज्ञाप्रवर्तते अनंतं मेदायि पुद्गला अणुजात्या स्कंधजात्या  
 च द्वे विध्यमापद्यमानाः सर्वे गृह्यंत इति तज्जात्या धारं तं भेदं संस्तु च नार्थं बहुवचनं क्रियते अ  
 णवः स्कंधा इति भेदा विधानं पूर्वोक्तं सत्तद्द्वयं भेदसंबंधनार्थं स्पर्शरसगंधवर्णवंतो णवः स्कं  
 धाः पुनः शब्दबंधसौक्ष्म्यस्थौ ल्यसंस्थानभेदतमं प्रच्छायातयोद्योतवं तं अस्पर्शादिवंतश्चेति

॥ आह किं मेधां पुद्गलानां ॥ अणुस्कंधलक्षणाः परिणामो नादिरूत आदिमानित्युच्यते स यत्  
 त्यति मत्वा दादिमानव्रति जायेते यद्येवं तस्मादभिधीयतां कस्मान्निमित्तादुत्पद्यंत इति तत्र स्कंधा  
 नां तावदुत्पत्तिहेतुप्रतिपादनार्थमुच्यते ॥ ७ ॥ भेदसंघातेभ्य उत्पद्यंते ॥ संघातानां हित्तय निमि  
 त्तवशाद्विदारणं भेदः एव गभूतानां एकत्वापत्तिः संघातः ननु च द्वित्वात् द्विवचनेन भवितव्यं व  
 हवचन निर्देशः तृतीयसंज्ञार्थः भेदात् संघातात् भेदसंघाताभ्यां च उत्पद्यंत इति तद्यथा ह  
 योः परमा एवोः संघातात् द्विप्रदेश स्कंध उत्पद्यंते द्विप्रदेशस्याणोऽत्र त्रयाणां वा ॥ अणुनां संघा  
 तात् प्रदेशः द्वयोः द्विप्रदेशयोस्त्रप्रदेशस्याणोऽत्र तूणां चाणूनां संघाताच्चतुः प्रदेश एव संख्ये  
 य संख्येयानां तानां अनंतानां च संघातात् त्रयप्रदेशः एवामेव भेदात् द्विप्रदेशपर्यंताः स्कंधा उ  
 त्यद्यंते एवं भेदसंघाभ्यां समर्थिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः स्कंधा उत्पद्यंते अन्यतो भेदेऽन्यस्य सं  
 घातेनेति एवं स्कंधानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः ॥ अणोरुत्पत्तिः हेतुप्रदर्शनार्थमाह ॥ ७ ॥ भेदादणुः ॥  
 सिद्धे विधिरभ्यमाणो नियमार्थो भवति ॥ अणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात् नापि भेदसंघाता  
 भ्यामिति ॥ आह संघातादेव स्कंधानां ॥ आत्मलाभे सिद्धे भेदसंघातग्राहणमनर्थकं इति तद्गृह  
 ण प्रयोजनव्रतिपत्यर्थमाह ॥ ७ ॥ भेदसंघा<sup>ता</sup>भ्यां चाक्षुयः ॥ अनंतानंत परमाणुसमुदाय निव्याघो

कालस्यास्ति त्वंगमय इति कुतो गौणस्य मुख्यपक्षत्वाद्व्यस्य पर्ययोऽधर्मीतर निवृत्तिः धर्मीतर  
 जनकरूपः अपरिस्वंदात्मकः परिणामः जीवस्य क्रोधादिः पुद्गलस्य वर्णोदिः धर्मीधर्मीकाशानां  
 अगुरुलघुगुणबद्धिहानिकर्ता क्रियापरिस्वंदात्मिका सा हि धात्रा योगवैश्वसिकभेदात् त्रिप्रयायोगि  
 की शकदीदीनां वैश्वसिकी निमित्तामेघादीनां परत्वा परत्वे क्षेत्रकृते कालकृते च स्तः तत्र कालोपकार  
 प्रकरणोक्तत्वात् कालकृते रक्षते तेनैव तदादयः उपकाराः कालस्यास्ति त्वंगमयं तिननुवर्तनाग्रहण  
 मेवास्तु ते देवाः परिणामादयः तेऽप्यग्रहणमनर्थकं नानर्थकं कालद्वयस्त्वनार्थत्वात् प्रपंचस्य का  
 लो हि द्विविधः परमार्थः कालो व्यवहारकालश्च परमार्थकालो वर्तनालक्षणः परिणामादिलक्षणोऽप्य  
 बहारकालः अन्येन परिच्छिन्न अन्यस्य परिच्छेदे हेतुः क्रियाविशेषः काल इति व्यवक्रियते सन्ने धाव्य  
 वतिष्ठते भूतो वर्तमानो भविष्यति तत्र परमार्थकाले कालव्यपदेशो मुख्यः भूतादिव्यपदेशो गौणः व्य  
 वहारकाले भूतादिव्यपदेशो मुख्यः कालव्यपदेशो गौणः क्रियावत्तद्व्यापेक्षत्वात् कालकृतत्वाच्च अत्रा  
 ह धर्मीधर्मीकाशपुद्गलजीवकालानां उपकारा उक्ताः लक्षणं चोक्तं उपयोगो लक्षणमिति व्यवमादिषु पुद्ग  
 लानां तु सामान्यलक्षणं मुक्तं विशेषलक्षणं नोक्तं तत्किमिति सन्नोच्यते ॥ स्पष्टीरसर्गधवर्णवन्तः पुद्गलाः ॥  
 स्पष्टी ते स्पर्शनमात्रं वा स्पर्शः सोऽसौ विधः स्रदु कठिनगुरुलघुशीतो ह्रस्वस्तिग्धरुक्षभेदात् रस्य ते रसनमा

दिभावेन वृत्तिः परस्परं पगः स्वामीतावद्विस्तृतागादिना मृत्यानामुपकारे वर्तते ते भृत्यश्च हितप्रतिपा  
 दनेनाहितप्रतिवेधेन च आचार्य उभयलोकफलप्रदोपदेशदर्शनेन तदुपदेशविहितक्रियानुष्ठाय  
 नेन च शिष्याणामनुग्रहे वर्तते शिष्या अपि तदानुकूल्यवत्या उपकाराधिकारे पुनरुपगृहवचने कि  
 मर्थपूर्वोक्तसुखादिचतुष्टयप्रदर्शनार्थं पुनरुपगृहवचनं क्रियते सुखादीन्यपि जीवानां जीवकृत  
 उपकार इति आह यद्यवश्यं सतो उपकारिणा भवितव्यं संश्र्वकालो भिमतः तस्य क उपकार इति  
 अत्रोच्यते ॥ ७ ॥ वर्तनापरिणामक्रियापरत्वा परत्वे च कालस्य ॥ वृत्तेण जंतात् कर्मणि भावे वा पुद्ग  
 लिंगे वर्तने निमग्नवर्तित्वे वर्तनमात्रं वा वर्तनेति धर्म्मो दीनो दुःखाणां स्वपर्योयनिर्वृतिं प्रति स्वात्म  
 नैव वर्तमानानां बाह्योपगृहादिना तद्दुःखभावात् तत्त्ववर्तनोपलक्षितः काल इति कृत्वा वर्तनाका  
 लस्योपकारः कोणजर्थः वर्तते दुःखपर्योयः तस्य वर्तते पिता कालः यद्येवं कालस्य क्रियावत्वं प्रोवेति  
 यथा शिष्य अधीते उपाध्यायोऽप्यपतीति नैकदेशः निमित्तमात्रे पि हेतु कर्तव्यपदेशो दृष्टः यथा  
 कारीर्योऽग्निरध्यायतीति एवं कालस्य हेतु कर्तृत्वात् सकथं काल इत्यवसीयते समयो दीनो क्रिया वि  
 शेषाणां समयादिभिर्निर्वर्त्यमानानां च पाकादीनां समयः पाक इति एवमादिस्वसंज्ञारूढिसंज्ञो वेपिस  
 मयः काल उदनपाक काल इति अत्राप्युपदेशः कालव्यपदेशः तद्व्यपदेश निमित्तस्य मुख्यस्य

तरत्रवक्ष्यते इदं तु जीवान्प्रतिपुद्गलानामुपकारप्रतिपादनार्थमेवेति उपकारप्रकरणे उ-  
च्यते शरीराणि उक्ता नि उदाहरिकादीनि सौक्ष्मादप्रत्यक्षाणि तदुदयोपयादितवृत्तौ न्युपशरी-  
राणि कानिचित्सत्यक्षाणि कानिचिदप्रत्यक्षाणि एते आकाराण्यभूतानि कार्मान्यपिशरीरा-  
हणेन गृह्यन्ते एतानि यौद्गलिकानि कल्पाजीवानामुपकारे पुद्गलाः प्रवर्तन्ते स्यान्मते काम्मेण  
मयौद्गलिकं भ्रनाकारत्वात् आकारवतां ऊहा<sup>रि</sup>कानां यौद्गलिकत्वं युक्तमिति तन्न तदपि यौद्गलि-  
कमेव तद्विपाकस्य मूर्तिमत्संबंधनिमित्तत्वात् दृश्यते हि श्रीह्मादेशनां उदकादिद्रव्यसंबंधप्रापितप-  
रिपाकानां यौद्गलिकत्वं तथा कार्मेण मयि गुडकं दकादिमूर्तिमद्रूपोपनिषाते सति विपच्यमानत्वा-  
त् यौद्गलिकमित्यचसेवं वाक्छिविधाद्रव्यवाक्भाववागिति तन्न भाववाक्तावत्तवो र्थांतरायम-  
तिष्ठुत ज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगानामलाभनिमित्तत्वात् यौद्गलिकी तदभावे तद्वत्त्वभावात्  
तत्सामर्थ्योपेतेन क्रियावतात्मनापेयमाणाः पुद्गलाः वाक्छेन विपरिणमन्त इति द्रव्यवागपि यौद्गलि-  
की श्रोत्रेन्द्रियविषयत्वात् इतरेन्द्रियविषयाकस्मान्न भवति तद्गृहणो योग्यत्वात् प्राणाग्राह्ये गंधद्र-  
व्ये रसानुपलब्धिवत् भ्रमूर्तवागिति चेत् न मूर्तिमद्गृहणावशे धव्याघाताभिभवादिदर्शनात् मूर्ति-  
मत्वसिद्धेः मनोद्विविधं द्रव्यमनोभावमनञ्चेति भावमनस्तावत्त्वक्षुपयोगलक्षणां पुद्गलावसेव



हः ॥ प्राकाशस्योपकारो वेदितव्यः ॥ ग्राहजीवपुद्गलानां क्रियावतामवगाहिनामवकाशदानं युक्तं  
धर्म्मोस्ति कायादयः पुनर्निः क्रियानित्यसंबंधास्तैर्यांकयमवगाहइति चेत् नोपचारतस्तत्सिद्धेः  
यथागमनाभावेपिसर्वगतमाकाशमित्युच्यते सर्वत्र सद्भावात् एवं धर्म्मो धर्म्मो विप्रवगाह  
न क्रियाभावेपिसर्वत्र व्याप्तिदर्शनात् ॥ प्रवगाहिना वित्युपचर्येते ॥ ग्राहयद्यवकाशदानमस्य स्व  
भावः वज्रादिभिर्लोकादीनां भित्त्याभिर्गवादीनां च व्याघातो न प्राप्नोति हश्यते च व्याघातः तस्मादस्या  
वकाशदानं हीयत इति नैयंदोषः वज्रलोकादीनां स्थूलानां परस्परव्याघात इति नास्यावकाशदा  
नसामर्थ्यं हीयते तत्रावगाहिनामेव व्याघाताभावाद्वा दयः पुनः स्थूलत्वात् परस्परं प्रत्यवकाश  
दानं न कुर्वतीति नासावाकाशदोषः ये बलपुद्गलाः स्रक्ष्मातेपि परस्परं प्रत्यवकाशदानं कुर्वेति पद्ये  
वं नेदमाकाशस्यासाधारणं लक्षणमिदं तरेयामपि तत्सद्भावादिति तत्र सर्वपदार्थानां साधारणाव  
गाहनहेतुत्वमस्यासाधारणं लक्षणमिति नास्ति दोषः ॥ अलोकाकाशे तद्भावादभाव इति चेत् न स्व  
भावापरित्यागात् ॥ अत उक्तं ॥ प्राकाशस्योपकारः ॥ अथ तदनंतरो दिव्यानां क उपकार इत्यत्रोच्यते ॥ ६॥  
शरीरबाहुमनः प्राणवानाः पुद्गलानां ॥ इदमयुक्तं वर्तते किमत्रायुक्तं पुद्गलानां क उपकार इति परि  
वर्त्ते पुद्गलानां लक्षणमुच्यते भवता शरीरादीनि पुद्गलमयानीति नैतदयुक्तं पुद्गलानां लक्षणं उ



ष्तेष्मणावाभिभवः नवीमूर्तस्यमूर्तिमद्रिभिघातादयः स्फः ॥ अत्र एवात्मास्ति त्वसिद्धिः यथा  
 यंत्रं प्रतिमा चेष्टितं प्रयोक्तुं स्तित्वंगमयति तथा प्राणायानादिकस्मोपि क्रियावंतमात्मानं साध  
 यति किमेतावानेव पुद्गलकृत उपकारः ॥ आहोष्विदमप्यस्तीत्यत्र ॥ आह ॥ सुखदुःखजीवितमर  
 णोपगृहाश्रम ॥ सदसंदेहोदये ॥ अंतरंगहेतोः सति बाह्यद्वयादिपरिपाकनिमित्तवशात् उत्पद्यमानः  
 प्रीतितापरूपः परिणामः सुखदुःखमित्याख्यायते भवधारणाकाराणां पुरास्य कस्मोदयाद्भवस्य  
 तिमादधानस्य पूर्वोक्तप्राणायानक्रियाविशेषादव्युत्पेदः जीवितमित्युच्यते तदुक्ते रोमराणे एता  
 नि सुखादीनि जीवस्य पुद्गलस्य कृत उपकारः कुतः मूर्तिमतत्तद्हेतुसन्निधाने सति तदुत्पत्तेः उपका  
 राधिकारादुपगृहवचनमनर्थकं नानर्थकं स्यात्पगृहदर्शनाथं मिदं पुद्गलानां पुद्गलकृत उपका  
 र इति तद्यथा कंसादिनां भस्मादीभिर्जुलादीनां कृतकादिभिरयः प्रभृतीनां मुदकादिभिरुपकारः कि  
 र्येतच्च शब्दः किमर्थः समुच्चयार्थः ॥ अन्योपि पुद्गलकृत उपकारोऽस्तीति समुच्चयते यथा शरीराणि ए  
 वंचक्षुरादीनि द्वियाण्यापीति एवमाद्य जीवकृतमुपकारं प्रदर्श्य जीवकृतोपकारप्रदर्शनाथं माह ॥ अ  
 परस्परौपगृहो जीवानां परस्परशब्दः कर्मव्यतिहारे वर्तते ते कर्मव्यतिहारश्च क्रियाव्यतिहारे वर्तते  
 परस्परस्य उपगृहः परस्परौपगृहः जीवानां मुपकारः कः पुनरसौ स्वाभिभूत्य ॥ आचार्ये शिष्य इत्येवमा

नस्वान्न पौद्गलिकं द्रव्यमनश्च ज्ञानावराणावीधीत रायश्च योषश्च मङ्गोपांगानामलाभप्रत्ययाः गु  
णदोषविचारस्मरणादिप्रणिधानाभिमुख्यस्यात्मनो नुगाहकाः पुद्गलाः मनस्वेन परिणता इतीदौ  
द्गलिकं कश्चिदाहमनोद्भव्यांतररूपादिपरिणामविरहितं अणुमात्रं तस्य योद्गलिकत्वमयुक्तमिति  
तदयुक्तं उच्यते तदिदं द्विषणात्मना च संवदं च स्यादसंवदं वा स्यात् यद्यसंवदं तन्नात्मन उपकारकं भू  
भवितुमर्हति इदं द्विष्य च सा चिद्धमं न करोति अथ संवदं एव कस्मिन् देशे संवदं स तदणु इतरेषु प्रदे  
शेषु उपकारं न कुर्यात् अदृष्टवशादस्य अलातचक्रवत्परिभ्रमणमिति चेत् न तत्सामर्थ्याभावा  
त् अमूर्तस्यात्मनो निःक्रियस्यादयोगुणः स निःक्रियः स निःक्रियः सन् अन्यत्र क्रियारंभेन समर्थः  
दृष्टो हि वायुद्रव्यविशेषः क्रियावात्स्पर्शवान्वाष्पशवाभ्यां वनस्पतौ परिस्यंदहेतुः तद्विपरीतलक्षणभ्यां यंद  
ति क्रियाहेतुत्वाभावः वीधीत रायज्ञानावराणाश्च योषां गोपांगानामोदयोपेक्षिणा तस्माना उदस्यमानः  
कोष्ठो वा पुरुच्छूलसलक्षणाः प्राणरत्युच्यन्ते तेनैवात्मना वाह्यो वायुरभ्यंतरो क्रियमाणो निष्वासलक्षणो  
पान इत्याख्यायते एवं तावप्यात्मानुग्राहिणो जीवितहेतुत्वात् तेषां मनः प्राणपानानां मूर्तिमत्वमव  
सेयं कुतो मूर्तिमद्भिः प्रतीयातादिदर्शनात् प्रतिभयहेतुभिरशनिपातादिभिरुसनसः प्रतीयातो दृ  
श्यते सुरादिभिश्चाभिभवः हस्ततलपदादिभिर्गस्य संवराणात् प्राणपानयोः प्रतीयात उपलभ्यते

नंधर्माधर्मयोगीतिस्थित्योश्चयस्यासंख्यंभवतिएवंजीवपुद्गलानांयथासंख्यंज्ञाप्रोतिधर्मस्वा  
पकारोजीवानांगतिःअधर्मस्योपकारःपुद्गलानांस्थितिरीतितनिरत्यर्थेउपगहवचनंकि  
यते॥आहधर्माधर्मयोग्येउपकारःस॥आकाशस्ययुक्तःसर्वगतत्वादितिचेतदयुक्तंतस्या  
न्योपकारसद्भावात्सर्वेयाधर्मादीनांद्रव्याणामवगाहनतत्त्वयोजनंकस्यानैकप्रयोजनक  
त्यभायांलोकालोकविभागाभावःभूमिजलादीन्येवतत्त्वयोजनसमर्थोनिर्गार्थोधर्माधर्मा  
भ्यांइतिचेत्तन्नासाधारणाश्रयइतिविशेष्योक्तत्वात्॥अनैककारणसाध्यत्वाच्चैकस्यकार्य  
स्यनुस्यवत्वानयोगीतिस्थितिप्रतिबंधःइतिचेत्तनाश्रयकत्वात्॥अनुपलब्ध्येनैतोक्तःस्वरवि  
द्याएवदितिचेत्तन्सर्वप्रवाद्यविप्रतिपत्तेःसर्वेहिप्रवादिनःप्रत्यक्षाप्रत्यक्षानर्थानभिवांछं  
ति॥अस्मात्प्रतिहेतोरसिद्धेश्चसर्वज्ञेननिरतिशयप्रत्यक्षज्ञानचक्षुषाधर्मादयःसर्वेउपल  
भ्यंतेतदुपदेशाच्चश्रुतज्ञानिभिरपि॥अत्राहपद्यतींद्रिययोःधर्माधर्मयोरुपकारसंबंधेनास्ति  
त्वमवधिपत्तेस्तदनंतरमुद्दिष्टस्यनभसोतींद्रियस्याधिगमेकउपकारइत्युच्यते॥छ॥॥प्राकाश  
स्यावगाहः॥उपकारइति॥अनुवर्ततेजीवपुद्गलादीनामवगाहिनाषवकाशदानमवगाहः॥  
॥आकाशस्योपकारोवेदितव्यः॥आहजीवपुद्गलानांक्रियावतामवगाहिनामवकाशदानमवगा

काशपरिमाणस्यप्रदोषस्यशरावमानिकायवरकाद्यावरणवशात्तत्परिमाणेति ॥ अत्र  
 हधर्म्मोदीनां ॥ अन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशात्संकरे सति एकत्वं प्राप्नोति तन्न परस्य रात्यंतं तज्ज्ञेयं स  
 पिस्वभावं न जहति उक्तं च ॥ अणोऽणं पवि संतादिता उक्ता समस्म समस्त्वमेवं ता वि यणि च  
 सगसद्भावं न विजहंति यद्येवं धर्म्मोदीनां स्वभावभेद उच्यतांमित्यत आह ॥ ॥ गतिस्थित्युप  
 गन्ही धर्म्मो धर्म्मो योरुपकारः ॥ देशांतरं प्राप्तिहेतुर्गतिः तद्विपरीता स्थितिः उपगच्छत इ  
 ति उपगन् ह गतिश्च स्थितिश्च गतिस्थितौ गतिस्थितौ एव उपगन् ही गतिस्थित्युपगन् ही धर्म्मो  
 धर्म्मो योरितिकर्तृनिर्देशः उपकुप्यत इत्युपकारः कः पुनरसौ गत्युपगन् हः स्थित्युपगन् हश्च  
 यद्येवं हित्व निर्देशः प्राप्नोति नैयदीयः सामान्येन व्युत्पादितः शब्दः उपात्तसंख्यः शब्दांतरसंबंधे  
 सत्यपि न पूर्वोपात्तसंख्यां जहाति यथा साद्योः कार्यं तपः ॥ श्रुते इति एतदुक्तं भवति गतिपरिणा  
 मिनां जीवपुद्गलानां गत्युपगन् हे कर्तृत्वे धर्म्मो स्तिकायः साधारणः अयः जलवन्मत्स्यगमने न  
 या स्थितिपरिणामिनां जीवपुद्गलानां स्थित्युपगन् हे कर्तृत्वे ॥ अर्धर्म्मो स्तिकायः साधारणः अ  
 यः पृथिवीधातुरिवाभ्यादिस्थिता वितिननुच उपगन् ह वचनमनर्थकमुपकार इत्येवं सिद्ध  
 त्वात् गतिस्थितौ धर्म्मो धर्म्मो योरुपकार इति नैयदीयः यथा संख्यनिवत्यर्थमुपगन् ह वच

उनादगाटनिचिदोपुग्नलकाएहिसच्चदोलो गो सुहुमेहिं चादरेहिं पणंताणंतेहिं विविहेहिं अत्र  
 कय्योसपिंडोदुच्छांतः अथजीवानां कथमवगाहनमित्यत्रोच्यते ॥ ६ ॥ असंख्येयभागादिबुजो  
 वानां ॥ लोकाकाशइत्युच्यते तस्यासंख्येयभागीकृतस्य एकोभागः असंख्येयभाग इत्युच्यते स  
 आदिर्येषां ते असंख्येयभागादयः तैर्बुजीवानामगाहो वेदितव्यः तद्यथा एकस्मिन्नसंख्येयभा  
 गो एकोजीवोवतिष्ठते एवं हि त्रिचतुरादिष्वपि असंख्येयभागेष्वसंख्येयलोकादवगाहः प्रत्येतव्यः  
 नानाजीवानां तु सर्वलोका एव यद्येकस्मिन्नसंख्येयभागे एकोजीवोवतिष्ठते कथं दुव्यप्रमाणेना  
 नंतानंतो जीवरासिः सशरीरोवतिष्ठते लोकाकाशे सुक्ष्मभावदेव एकजीवनिगोदावगाहोपि प्र  
 देशे साधारणशरीरानंतानंतावसंति न ते परस्परेण वादरेष्वव्याहन्यंत इति नास्त्यवगाहविरोधः  
 अत्राह लोकाकाशतुल्यप्रदेश एकोजीव इत्युक्तं तस्य कथं लोकस्यासंख्येयभागादिबुवृत्तिर्न  
 तु सर्वलोकास्य व्याप्नोवति तत्र तयमित्युच्यते ॥ ६ ॥ प्रवेशसंहारविसर्प्यीभ्यां प्रदीपवत् अमू  
 ते स्वभावस्यात्मनो नादिकर्मबंधं प्रत्येकत्वात् कथं चिन्मूर्तेर्त्वं विभ्रतः कर्मणा शरीरवशा  
 त्महदणुचशरीरमधि तिष्ठतः तद्वशात्प्रदेशसंहारविसर्प्येण स्वभावस्य तावत्स्वमाणातायां  
 सत्यां असंख्येयभागादिबुवृत्तिरूपपद्यते प्रदीपवत् यथा निरावण्यो मप्रदेशो वध्यत इव  
 सुक्ष्मवाद्भेदाद्वस्थानं प्रत्येतव्यवत् इति

बाह्यो कालो कविभागसिद्धिः तत्रावधियमाणानां अवस्थानभेदसंभवात् विशेषप्रतिपत्त्य  
 येमाह ॥ ६ ॥ धर्म्मधर्म्मयोः कृत्स्न ॥ कृत्स्नवचनमशेषव्याप्तिदर्शनार्थं आगोरवस्थितौ घट  
 इति यथा तथा धर्म्मधर्म्मयोर्लोकाकाशे वगाहो न भवति किं तर्हि कृत्स्नेषु तिलेषु तैलवदिति  
 अन्योन्यग्रदेशप्रवेशव्याघाताभावो वगाहनशक्तियोगात् वेदितव्यः अतो विपरीतानां  
 मूर्तिमतो एकप्रदेशसंख्येयानंतप्रदेशानां पुद्गलानां अवगाहविशेषप्रतिपत्त्यर्थ  
 माह ॥ एकप्रदेशादियुभाज्यः पुद्गलानां ॥ एकः प्रदेशः एकप्रदेशः एकप्रदेशो प्रादिर्येषां ते  
 इमे एकप्रदेशादयः तेषु पुद्गलानामवगाहो भाज्यो विकल्पो अवयवैवमविग्रहः समुदायस  
 मासार्थ इति एकप्रदेशोपि गृह्यते तद्यथा एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे यस्मात्तोरवगाहः द्वयो  
 रेकत्रोभयत्र च बह्वो अत्र यथा गामप्येकत्र बह्वो र्विषु च बह्वानां अवद्धानां च एव संख्ये  
 यानंतप्रदेशानां स्कंधानामेकसंख्येयप्रसंख्येयप्रदेशेषु खलोकाकाशे वस्थानं प्रत्येतव्यं न  
 नु युक्तं तावदमूर्तयोर्धर्म्मयोरेकत्राविरोधेनावरोध इति मूर्तिमतो पुद्गलानां कथमि  
 त्यत्रोच्यते अवगाहनस्वभावत्वात् सूक्ष्मपरिणामाच्च मूर्तिमतामप्यवगाहो न विरुध्यते ए  
 कापवरके अनेकप्रदेशेषु काशावस्थानवत् प्रागमप्रामाण्याच्च तथाध्यवसेयं उक्तं च उ

धारकल्पते आकाशास्याप्यन्यः आधारः कल्पः तथा सत्यनवस्था प्रसंग इति नैष दोषः ना  
 काशादन्यदधिकपरिमाणं दुव्यमस्तियत्राकाशस्थितमित्युच्यते सर्वतो न तं हितत् धर्म्मो दी  
 नो पुनरधिकराणमाकाशमित्युच्यते व्यवहारनयवशात्त एव भूतनयापेक्षया तत्सर्वो णि इत्या  
 णि स्वप्रतिष्ठितान्येव तथा चोक्तं भवानस्ते आत्मानोति धर्म्मो दीनि लोकाकाशानेव हिः  
 संतीति एतावन्न आधारधेयकल्पनासाध्यं कलं ननु च लोके पूर्वोत्तरकालभावनामाधारा  
 धेयभां वो दृष्टः यथा कुंडे वदरादीनां तथा काशं पूर्वे धर्म्मो दीनि उत्तरकालमावोति अतो व्य  
 वहारनयापेक्षयापि आधारधेयकल्पनानुपपत्ति इति नैष दोषः युगपद्वा विना मयि धा  
 राधेयभावो दृश्यते घटे रूपादयः शरीरे हस्तादय इति लोक इत्युच्यते को लोकः धर्म्मो दीनि इ  
 व्याणि यत्र लोकांते स लोक इति अधिकरणसाधनो घटं आकाशं हि धाविभक्तं लोकाकाशा  
 मलोकाकाशं चेति लोक उक्तः स यत्र तद्भौकाकाशं ततो वहिः सर्वतो न तमलोकाकाशं लोका  
 लोका लोकविभागप्रधर्म्मोस्तिकायसद्भावात् विज्ञेयः असति हि तस्मिन् धर्म्मोस्ति  
 काये पुद्गलजीवानां गतिनि नियमहेत्वभावात् विभागो न स्यात् असति वा धर्म्मोस्ति काये स्थिते  
 राश्रये निमिताभावात् स्थिते रभावो लोका लोकविभागभावो वा स्यात् तस्मात्तदुभयसद्भा



नमिति चेन्नानंतसामान्यात् । अनंतप्रमाणं त्रिविधमुक्तं परीतानंतं । अनंतानंतं चेत्तितत्सर्वम  
नंतसामान्येन गृह्यते स्यादेतदसंख्यातप्रदेशालोकः । अनंतप्रदेशस्यानंतानंतप्रदेशस्य च स्वं  
धस्याधिकरणमिति विरोधः । ततो नानंत्यमिति नैष दोषः । सूक्ष्मपरिणामावगाहनशक्तियोगा  
त् । परमाणवादयो हि सूक्ष्मभावेन परिणताः । एकैकस्मिन्नपि आकाशप्रदेशे अनंतानंतानां  
अवतिष्ठते । अवगाहनशक्तिं श्रेयां प्रव्याहतास्ति तस्मादेकस्मिन्नपि प्रदेशे अनंतानंतानां  
नां अवस्थानं न विरुध्यते । पुद्गलानामित्यविशेषवचनात्परमाणोरपि प्रदेशवत्त्वप्रसंगेन  
त्वत्तिषेधार्थमाह ॥ ६॥ नाणोः ॥ । अणोः प्रदेशानसंतोते वाक्यशेषः । कुतो न संतीति चेत् ॥  
प्रदेशमात्रत्वात् । यथाकाशप्रदेशस्यैकस्य प्रदेशभेदाभावादप्रदेशत्वं । एवमणोरपि प्रदेश  
मात्रत्वात् । प्रदेशभेदाभावः । किंच ततोत्पत्तिपरिमाणाभावात् । न ह्यणोरल्यीपानन्योत्तियतोत्प  
प्रदेशाभिद्योत् । एवमवच्छिन्नप्रदेशानां धर्मादीनामाधारप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥ ७॥ लो  
काकाशोवगाहः ॥ । उक्तानां धर्मादीनां व्याख्याणां लोकाकाशोवगाहो न बहिरित्यर्थः । यदि ध  
र्मादीनां लोकाकाशमाधारः । आकाशस्यैक आधार इति । आकाशस्य नास्ति अन्य आधारः । स्व  
प्रतिष्ठाकाकाशं मयाकाशं स्वप्रतिष्ठं धर्मादीन्यपि स्वप्रतिष्ठा न्येव । अथ धर्मादीनां अन्य आ



सांवेतैसहनाधिक्रियते॥अजीवकायाइत्यत्रकायगहणेनप्रदेशास्तित्वमात्रंनिर्जीतंनस्त्वियत्राव  
 धारिताप्रदेशानां॥अतस्तान्निर्द्वीराणार्थमिदमुच्यते॥॥असंख्येयाःप्रदेशाःधर्म्माधर्म्मैकजी  
 वानां॥संख्यामतीता॥असंख्येया॥असंख्येयस्त्रिविधःजघन्यःउत्कृष्ट॥अजघन्योत्कृष्टोसंख्येयः  
 परिगृह्यतेप्रदिश्यतइतिप्रदेशःवक्ष्यमाणालक्षणाःपरमाणुःसयावतिक्षेत्रेवतिष्ठतेसप्रदेशइ  
 तिव्यवक्रियतेधर्म्माधर्म्मैकजीवाःतुल्या॥असंख्येयप्रदेशाःतत्रधर्म्माधर्म्मोनिःक्रियोलोकाका  
 शं॥अप्यस्थितौजीवस्तावत्प्रदेशोपि सत्संहरणविसर्प्यणस्वभावत्वात्कर्मनिर्घोर्तितंशरीरमण  
 महद्वा॥अधितिष्ठंस्तावदवगाह्यवर्ततेयदातुलोकपूर्णंभवतितदामंदरस्याधःचित्रवज्रगतपट  
 लमध्येजीवस्याख्योमध्यप्रदेशाव्यवतिष्ठतेइतरेप्रदेशार्कईमधस्तिर्यक्कृत्स्नंलोकाकाशंआनु  
 वंते॥अथाकाशस्याकतिप्रदेशाइत्यतः॥आकाशस्यानंताः॥लोके॥अलोकेचाकाशोव  
 र्तेते॥अविद्यमानोतोयेयांते॥अनंताःकेप्रदेशाःकस्य॥आकाशस्यपूर्ववदेवास्यापिप्रदेशकल्यना  
 वसेयाउक्तममूर्तानांप्रदेशपरिमाणंइदानींमूर्तानांपुद्गलानांप्रदेशपरिमाणंनिर्जीतंअंइत्यतः॥आ  
 ह॥॥संख्येयासंख्येयाश्चपुद्गलानींचशब्दानंताश्चानुक्तंअनंताकस्यचित्तुद्गलइव्यस्यद्वाण  
 कादेःसंख्येयाप्रदेशाकस्यचित्त॥असंख्येयाःप्रदेशाःकस्यचित्त॥अनन्ताश्चअनंतानंतोयसंख्या

तदेनेनख्याप्यते॥अधिकृतानामेव एक इव्याणां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते॥४॥निःक्रियाणि च  
उभयनिमित्तवशादुत्पद्यमानः पर्यायोद्भवस्य देशांतराप्रतिहेतुः क्रिया तस्या निःक्रांता निनिः क्रि  
याणि यत्र चोद्यते धर्म्मो दीनि इव्याणि यदि निःक्रियाणि ततस्तेषामुत्पादो न भवेत्॥परिस्पंदक्रिया  
पूर्वको हि घटादीनां उत्पादो दृश्यः उत्पादाभावात् व्यवसाव इति सर्व इव्याणां मुत्पादादि वित्तय रू  
पकलपना व्याघात इति तत्तत्किं कारणमन्यथोपयतेः क्रिया निमित्तोत्पादाभावे व्योधा धर्म्मो दीनां  
अन्यथोत्पादः कल्प्यते॥तद्यथा द्विविध उत्पादः स्वनिमित्तः परप्रत्ययश्च स्वनिमित्तस्तत्तावदने  
तानां अगुरुलघूणाणां आगमप्रामाण्यदभ्युपगम्यमानानां बट्टस्यानपत्तिर्या ब्रह्म॥हान्या च  
वर्तमानानां स्वभावादेशा सुत्यादौ व्यपश्च परप्रत्ययोपि अत्रादिगति स्थित्यवगाहन हेतुत्वात् तक्ष  
णे संपोते आंभेदात् तदेतत्त्वमयि भिन्नमिति परप्रत्ययापेक्ष उत्पादो विनाशश्च व्यवक्रियते॥ननु य  
दि निःक्रियाणि धर्म्मो दीनि जीवपुद्गलानां गत्यादि हेतुत्वं नोपपद्यते जलादीनि हि क्रियावंति मत्स्या  
दीनां गत्यादि निमित्तानि दृष्टानीति नैष दोषः वलाधान निमित्तत्वाच्च सर्वद्यथा रूपा लब्धौ च क्षु  
र्निमित्तमिति नव्या सिद्धमनस्कस्यापि भवति॥अधिकृतानां धर्म्मो धर्मो काशानां निःक्रियत्वेभ्युप  
गते जीवपुद्गलानां स क्रियत्वमर्थोदापन्नं कालस्यापि सक्रियत्वमिति चेन्नानधिकारात्॥अतएवा

त्यमिति॥ इयताव्यभिचारादस्यतानीति उच्यते न विद्यते रूपमेतेषां इत्यरूपाणि रूपप्रतिषेधेन  
 तत्सहचारिणं सादीनामपि प्रतिषेधः॥ तेन अरूपाण्यमूर्तो नित्यर्थः॥ यथा सर्वेषां इन्द्रियाणां नि  
 त्यावस्थितानीत्येतत्साधारणं लक्षणं प्राप्त्या अरूपत्वमपि प्राप्तं पुद्गलानामपि अतस्तदप  
 वादार्थमाह॥ ॐ रूपिणः पुद्गलाः॥ रूपं मूर्तिरित्यर्थः॥ का मूर्तिः रूपादि संस्थानपरिणामो मूर्तिः  
 रूपमेवामस्ति रूपिणः मूर्तिवंत इत्यर्थः॥ अथ वारूपं मिति गुणविशेषवचनशब्दस्तेषां मस्तीति  
 रूपिणः रसाद्यग्रहणमिति चेत्॥ न तदविनाभावात्तदंतर्भावः पुद्गलादतिवहुवचनं भेदप्रतिपाद  
 नार्थं भिन्ना हि पुद्गलाः स्कंधपरमाणुभेदात्तद्विकल्प उपरिगृह्यते यदि प्रधानवाद् रूपत्वमेकत्वं  
 वैयं स्यात्तु विस्वरूपकार्यदर्शनविरोधस्यात्॥ आह किं पुद्गलवत् धर्म्मो दीन्यपि इन्द्र्याणि प्रत्येकं मि  
 त्तानीत्यत्रोच्यते॥ ॐ आ॥ आकाशदेक इन्द्र्याणि॥ आह यमभि विध्यर्थः सोऽनीमानुपूर्वो मासृत्यैतद्  
 कं तेन धर्म्मो धर्म्मो काशानि रस्यंते॥ एकशब्दः संख्यावचनः तेन इन्द्र्यं विशेष्यते॥ एकं इन्द्र्यं एक इन्द्र्य  
 मिति पद्येवं बहुवचनमयुक्तं धर्म्मोद्यपेक्षया बहुत्वसिद्धिर्भवति॥ एकस्यानेकाद्यप्रत्यायनशक्तियो  
 गात्॥ एकैकमित्यस्तुल्युत्वात्तद्व्यग्रहणमनर्थकं तत्किं यत्ते इन्द्र्यापेक्षया एकत्वख्यापनार्थं इन्द्र्य  
 ग्रहणं क्षेपभावापेक्षया असंख्येत्यान्तत्त्वविकल्पस्येष्टत्वात्॥ न जीवपुद्गलवदेषां बहुत्वमित्ये

दियोगाभावः इति चेत् ॥ न वा युस्तावद्भाविमानस्पर्शवद्भावात् ॥ घटादिवत् चक्षुरादिकरणग्राह्य  
 त्वाभावात् ॥ रूपाद्यभाव इति चेत् न परमावादिष्यति प्रसंगः स्यात् ॥ आपो गंधवत्यः स्वशोदिमत्वा  
 त्पृथिवीवत्तेजोपिरसगंधवद्भावत्वात् तद्देवमनोपि द्विधं दुष्यमनोभावमनश्चेति तत्र भा  
 वमनो ज्ञानं तस्य जीवगुणत्वात् ॥ आत्मन्यंतर्भावः दुष्यमनस्वरूपादियोगात् पुद्गलदुष्यविकारः  
 रूपादिमन्मनः ॥ ज्ञानोपयोगकारणत्वात् चक्षुरिंद्रियवत् ननु अमूर्ते पि शब्दे ज्ञानोपयोगकारण  
 त्वदर्शनात् ॥ व्यभिचारी हेतुरिति चेत् ॥ न तस्यापि योद्गलिकत्वात् मूर्तिमत्त्वोपपत्तेः न नु यथा सर्वे वा  
 परमाणुनो रूपादिमत्कार्यत्वदर्शनात् ॥ रूपादिमत्त्वं न तथा वायुमनसोरूपादिमत्कार्यं दृश्यते इ  
 ति चेत् न नु ते यामपि तद्दृश्यतेः सर्वेषां परमाणूनां सर्वरूपादिमत्कार्यत्वप्राप्तिर्योग्यताभ्युपगमात्  
 न च केचित्सार्थिवादिजातिविशेषयुक्ताः परमाणवः संति ॥ जाति संकरेणारंभदर्शनात् दिशो व्याका  
 शतर्भावः ॥ आदित्यो द्याद्यपेक्षया आकाशप्रदेशपंक्तिषु इत इद्रमिति व्यवहारो ययतेः उक्तानां  
 द्रव्याणां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ७ ॥ नित्यावस्थितान्यरूपाणि ॥ नित्यं भ्रुवमित्यर्थः न भ्रुवेभ्य इति  
 नेर्धुवे नित्य इति निष्पादितत्वात् धर्म्मो दीनिद्रव्याणि गतिहेतुत्वादिविशेषलक्षणाद्रव्याद्यो देशाद  
 स्तित्वादिसामान्यलक्षणाद्रव्याद्यो देशाच्च कदाचिदपि न व्ययंतीति नित्यानिवक्ष्यते हि ॥ तद्भावाव्ययं नि

एयकसिद्धेस्तः यद्यप्येयकसिद्धयोरपियोगः स्यात् ॥ आकाशकुशुमस्यप्रकृतिपुरुषाद्वितीयशि  
 रसश्चयोगः स्यादिति ॥ अथप्रथमकसिद्धिरभ्युपगम्यते ॥ इत्यत्रकल्पनानिरर्थकागुणसंज्ञावोद्वयमि  
 तिचेत् ॥ तत्रापिगुणानां समुदायस्यचभेदाभावेतद्व्यव्यपदेशोनोपपद्यतेभेदाभ्युपगमेचपूर्वोक्त  
 एवदोषोननुगुणानुद्धवतिगुणैर्वाद्भूयते इतिविग्रहेपिसएवदोषः ॥ इतिचेन्नकथं चिद्भेदाभेदोपप  
 तेस्तद्व्यपदेशसिद्धिः ॥ अतिरेकेणानुपलब्धेरस्मिदः संज्ञालक्षणप्रयोजनादिभेदाद्भेदइतिप्रकृता  
 धर्महयोवहवः ॥ तत्सामाण्याधिकरणयात्बहुत्वनिर्देशः स्यादेतत्संख्यानवृत्तिवस्युल्लिङ्गानुवृत्ति  
 रपिप्रान्नोतिनैषदोषः ॥ आविष्टलिङ्गाशब्दानकदाचिद्विङ्गव्यभिचरंति ॥ अतोधर्मादयोद्वयाणि  
 भवंतीति ॥ अन्नंतरत्वाच्चतुर्णामेवद्व्यव्यपदेशप्रसंगे ॥ अध्यारोपणार्थमिदमुच्यते ॥ १० ॥ जीवाश्च  
 ॥ जीवशब्दोव्याख्यातार्थः बहुत्वनिर्देशो व्याख्यातमेदप्रतिपत्त्यर्थः चशब्दः द्वयसंज्ञानुकर्येण  
 र्यः जीवाश्चद्वयाणीति एवमेतानिवश्यमाणेनकालेनसहस्रद्वयाणिभवंतिद्वयस्यलक्षणं  
 वक्षते ॥ गुणपर्ययद्वयमिति तत्तत्क्षणायोगात्तद्धर्मादीनां द्वयव्यपदेशोभवतिनार्थः परिगण  
 नेनपरिगणनमवधारणार्थं तेनान्यवादिपरिकल्पितानां पृथिव्यादीनां निवृत्तिः कृताभवति ॥  
 कथं पृथिव्यापेक्षोवायुमनांसिपुद्गलद्वयं तमेवंतिरूपरसगंधस्पर्शवत्वात् ॥ वायुमनसोरूपा

ध्यारोप्यते कुत उपचारः यथाशरीरं पुद्गलद्रव्यप्रचयात्मकं तथा धर्म्मादिष्वपि प्रदेशप्रचयापे  
 क्षयादेव काया इति प्रजीवाश्वने कायाश्वप्रजीवकाया विशेषणं विशेष्येणेति रूतिः ननु च नी  
 लोत्पलादिषुः व्यभिचारे सति विशेषणविशेष्ययोर्गोचरः ॥ इहापि व्यभिचारे स्ति ॥ प्रजीवश  
 वः प्रकाये कालेऽपि वर्तते कार्योपि जीवे किमर्थः कायशब्दः प्रदेशवद्वत्त्वज्ञापनार्थः धर्म्मादीनां  
 प्रदेशावहव इति ॥ ननु च प्रसंख्येया प्रदेशा धर्म्माधर्मेकजीवानामित्यनेन प्रदेशवद्वत्त्वज्ञापितं  
 सत्यं परं किं तु ॥ अस्मिन् विधौ सति तदवधारणं विज्ञायते प्रसंख्येयाः प्रदेशानसंख्येयानामप्यनं  
 ताः ॥ इति कालप्रदेशप्रचयाः भावज्ञापनार्थं च इह कायगणं कालो वक्ष्यते ॥ तस्य प्रदेशप्रचयश्च  
 निबेधार्य इह कायगणं यथागोः प्रदेशमात्रत्वात् ॥ द्वितीयादयोऽस्य प्रदेशानसंख्येयदेशा एः  
 तथा कालपरमाणुरप्येकप्रदेशत्वादप्रदेश इति तेषां धर्म्मादीनां मजीव इति सामान्यसंज्ञा जीव  
 लक्षणाभावमुख्येन प्रवृत्ता धर्म्माकाशपुद्गला इति विशेष्यसंज्ञा सामयिकी ॥ अत्राह सत्त्वेद्रव्यपयी  
 येषु केवलस्येत्येवमादिषु द्रव्याण्युक्ता निका नितानोत्पद्यंते ॥ ६ ॥ द्रव्याणि ॥ यथा यथा योग्यं स्वय  
 यीर्यैर्द्रव्यं ते प्राप्यंते यथास्वयं यथास्मीपपयीर्यैर्निद्रवंति वातानीति द्रव्याणि द्रव्य  
 योगाद्रव्यमिति चेन्नोभयासिद्धेः यथा रं उरं दिनेर्योगो भवति एवमसिद्धयोर्न च तथा द्रव्यद्रव्यत्वे

शीनार्थमाह॥७॥दशवर्षसहस्राणिप्रथमायां॥अपरास्थितिरित्यनुवर्ततेअथभवनवासि  
 नांकाजघन्यास्थितिरित्याह॥७॥भवेनेषुच॥चशब्दःकिमर्थःप्रकृतसमुच्चयार्थःतेनभवनवा  
 सिनामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणीत्यभिसंबध्यतेत्यंतराणांतर्हि काजघन्यास्थितिरित्यतआ  
 ह॥७॥अंतराणंच॥चशब्दप्रकृतसमुच्चयार्थःतेनअंतराणामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणि  
 इत्यवगम्यतेअथैषांपरास्थितिकेत्यत्रोच्यते॥७॥परापत्योपमधिकं॥पराउत्कृष्टास्थितिर्व्यंत  
 राणांपत्योपममधिकंइदानीज्योतिष्काणांपरास्थतिर्वक्तव्येत्यतआह॥७॥ज्योतिष्काणंच॥च  
 शब्दःप्रकृतसमुच्चयार्थःतेनैवमभिसंबधःज्योतिष्काणांचपरास्थितिःफल्योपममधिकमिति  
 अथापराकिंप्रतीत्याह॥७॥तदसृभागोपराः॥तस्यमत्योपमस्याष्टभागोज्योतिष्काणामपरा  
 स्थितिरित्यर्थःअथलौकांतिकानांविशेषोक्तानांस्थितिर्विशेषोक्तःसकियानिति॥७॥लौ  
 कांतिकानामष्टौसागरोपमाणिर्सर्वेषां॥अवशिष्टाःसर्वेतेषुक्लेश्याःपंचोत्सेधशरीराःच  
 तुर्न्निर्कायेदेवानांस्थानभेदाःसुखादिकंपरापरस्थितिर्लेश्यातुर्याध्यायेनिरूपितं॥७॥इति त  
 त्वार्थवृत्तौसर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांचतुर्षोध्यायः॥७॥इदानींसम्यग्दर्शनविषयभावोपपद्ये  
 युजीवादिषुजीवपदार्थोव्याख्यातःअथाजीवपदार्थोविचारप्राप्तःस्तस्यसंज्ञाभेदसंकीर्तनार्थमि  
 दमुच्यते॥७॥अजीवकायाधर्मीकाशयुद्गला॥कायशब्दःशरीरेष्युत्पादितःइहोयच्चागद



ये सप्तविंशतिः नृतीयेऽप्रष्ट्या विंशतिः॥ उपरि मणौ वेयकेषु प्रथमेऽको न विंशतिः द्वितीये त्रिंशतिः त्रिंशतिः  
 तृतीये एकविंशतिः॥ अत्रुदिश विमाने शुद्धा विंशतिः विजयादिषु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि उत्कृष्टा  
 स्थितिः सर्वार्थसिद्धौ त्रयस्त्रिंशदेवेति निर्दिष्टोऽत्कृष्टस्थितिकेऽनुदेवे युज्यन्यस्थितिः प्रतिपादना  
 र्थमाह॥ अपरापत्योपमधिकं॥ पत्योपमं व्याख्यातं अपराजघन्यस्थितिः पत्योपमसाधि  
 कं केका सौधेऽर्म्भशानीयानां कथमवगम्यते परतः इत्युत्तरत्र वक्ष्यमाणत्वात् तत ऊर्ध्वं जघन्यस्थि  
 तिः प्रतिपादनार्थमाह॥ ७॥ परतः परतः पूर्वापूर्वीनंतरा॥ परस्मिन्देशे परतः वीक्ष्यायां हित्वं पूर्वसब्द  
 स्यादिऽप्रधिकग्रहणमनुवर्तते तेनैव मभिसंबंधः कियते सौधेऽर्म्भशानयोर्द्वेसागरोपमेसाधिके  
 उक्तेतेसाधिके सानत्कुमारमोहं द्रयोर्जघन्यास्थितिः सानत्कुमारमोहं द्रयोः परास्थितिः सप्तसाग  
 रोपमानिसाधिकानितानिसाधिका निवृत्तब्रह्मोत्तरयोर्जघन्यास्थितिरित्यादि एव विजयादिपर्य  
 ते युजेयं नारकाणां उत्कृष्टा स्थितिरुक्ता जघन्यासूत्रेऽनुपातां अत्र कृतमपिलघुनोपायेन प्रतिपा  
 दयितुमिच्छन्नाह॥ ७॥ नारकाणां च द्वितीयादिषु॥ च शब्दः किमर्थः प्रकृतसमुच्चयार्थः किंच प्र  
 कृतं परतः परतः पूर्वीनंतरा अपरास्थिति रिति तेनायमर्थो लभ्यते रत्नप्रभायां नारकाणां परास्थि  
 तिरेकं सागरोपमं शर्कराप्रभायां जघन्या शर्कराप्रभायां उत्कृष्टा स्थिति र्द्वितीया सागरोपमाणा सा  
 बालुकाप्रभायां जघन्येत्यादि एव द्वितीयादिषु जघन्यास्थिति र्द्वितीया जघन्येति तत्त्वर



सप्त॥ अन्नयोः कल्पयोर्देवानां सप्तसागरोपमानि साधिकानि उक्त्या स्थितिब्रह्मलोकादिष्वच्यु-  
 तावसानेषु स्थिति विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ त्रिसप्तनवैकादशत्रयोदशपंचदशभिरधिकानितु॥  
 सप्तगणं प्रकृतं तस्येह त्र्यादिभिर्निर्दिष्टैरभिसंबंधोद्भव्यः सप्तत्रिभिरधिकानि सप्तसत्यभि-  
 रधिकानि इत्यादि द्वयोर्द्वयोरभिसंबंधो वेदितव्यः तृशब्दो विशेषणार्थः किंविशिनष्टि अधिकश-  
 ब्दो नुवर्तमानश्चतुर्भिरिह संबध्यते नोत्तराभ्यामित्ययमर्थो विशिष्यते तेनायमर्थो भवति त्र-  
 हलोक ब्रह्मोत्तरयोर्द्वादशसागरोपमाणि साधिकानि लोतवकायिष्योऽर्द्धदशसागरोपमा-  
 नि साधिकानि षुक्क महाष्टुक्कयोः चोद्दशसागरोपमानि साधिकानि सतारसहस्रारयो-  
 रद्यादशसागरोपमानि साधिकानि अन्नतद्वाणतयोर्विंशति सागरोपमाणि आरणाच्यु-  
 तयोर्द्वाविंशति सागरोपमाणि तत ऊर्द्धं स्थिति विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ अत्र आरणाच्युता-  
 दूर्द्धमेकैकेन नवसुगैवेयकेषु विजयादिषु सर्वाथः सिद्धौ च॥ अधिकग्रहणमनुवर्तते तेनेह सं-  
 बंधो वेदितव्यः एकैकेनाधिकानीति न वग्राहणं किमर्थं प्रत्येकमेकैकमधिकमिति ज्ञापनार्थं इतर-  
 याहिं प्रैवेयकेषु एकमेवाधिकं स्याद्विजयादिष्विति आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वात् अनुदिशानाम-  
 प्यिगणं सर्वार्थसिद्धेः प्रत्यग्रहणं जघन्याभावप्रतिपादनार्थं तेनायमर्थः अधोगैवेयकेषु  
 त्रयोविंशतिः द्वितीये चतुर्विंशतिस्त्रितीये पंचविंशतिः मध्यमगैवेयकेषु चतुर्थमेष्टविंशतिः द्विती-

भ्यः शेषास्तिर्यगेनयः ॥ उपयादिका उक्ता देवनारकाः मनुष्याश्च निर्दिष्टाः ॥ आगमानुषोतर  
 नमनुष्या इति एभ्यो न्ये संसारिणो जीवाः शेषास्तिर्यगेनयो वेदितव्याः ॥ एषोतिरश्च्यो देवादीनामि  
 त्तक्षेत्रो विभागः ॥ पुनर्निर्देष्टव्यः सर्वलोका व्यापित्वा तेषां क्षेत्रविभागो नोक्तः ॥ आह स्थितिरुक्ता  
 रत्ननारकाणां मनुष्याणां तिरश्च्यो च देवानां नोक्ता तस्यावक्तव्यायां ॥ आदावुदित्वा नो भवनया  
 सिनो स्थितिप्रतिपादनार्थमाह ॥ ६ ॥ स्थितिरसुरनागसुपर्णोद्दीपशेषाणां सागरोपमत्रिप  
 ल्योपमार्द्धहीनमिताः ॥ असुरादीनां सागरोपमादिभिर्यथाक्रमं ॥ अत्राभिसंबंधो वेदितव्यः  
 इयं स्थितिरुक्ता जगदप्युत्तरत्रवक्ष्यते तद्यथा ॥ असुराणां सागरोपमा स्थितिर्नागानां त्री  
 णिपल्योपमानि स्थितिः सुपर्णानाममर्द्धतृतीया निहोपानोद्देशेयाणां षष्ठां ॥ प्रहर्षयल्यो  
 पमं ॥ ॥ आद्यदेवतिकायस्थित्यभिधानादनंतरं ॥ व्यंतरज्योतिष्कां स्थितिवचनेक्रमप्राप्ते सति  
 तदुत्संध्यै मानिकानां स्थितिरुच्यते ॥ कुतस्तयोरुत्संघनमुत्तरत्नलघुनोपायेन स्थितिवचनात् ॥  
 तेषु चादावुद्दिष्टयोः स्थितिर्विधानार्थमाह ॥ ७ ॥ सौधर्मे शानयोः सागरोपमे ॥ अधिके ॥ सा  
 गरोपमे इति द्विवचननिर्देशात् ॥ अतिके इत्ययमधिकारः ॥ प्राकृतः ॥ प्रासहस्रा  
 रात् ॥ इदं तु कुतो जायते इति चेत् ॥ उत्तरत्रतु प्रादकरणात् ॥ तेन सौधर्मे शानयोर्देवानोद्देशे सा  
 गरोपमे सातिरेके प्रत्येतये ॥ उत्तरयोः स्थितिर्विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ सानत्कुमारमाहेद्रयोः

स्वतादित्योर्नैः प्रपत्याभसर्ग्योभा आदित्यस्यचवन्हेऽन्वात्रेचांशभसत्याभाः वक्ष्यरुणांतरालेखे  
 पस्करक्षेमंकराअरुणागर्दतोयांतरेव्यभेष्टकामचराः गर्दतोयतुषितमध्येनिर्म्मीणरजोदिगांत  
 रक्षिताः तुषिताव्यावाधमध्ये आत्सरक्षितसर्बेरक्षिता अव्यावाधिकांतरालेमरुहसवः अरि  
 ष्टसारस्वतांतरेऽप्रप्यविस्वाः सर्वेस्वतंचाहीनाधिकत्वाभावात् विषपरतिविरहात्तेदेवर्षयइतरेयांदे  
 वानां अर्चनीयाचतुर्दशपूर्वधरा तीर्थकरनियक्रमणप्रतिबोधनपरावेदितव्याः आहउक्तालो  
 कांतिकाततश्रुताएकं गर्भवासमवाप्यनिर्वीस्यतीत्युक्तं किमेवमन्येअपिनिर्घोणप्राप्तिकालविभा  
 गोविद्यतइत्यतआह॥४॥ विजयादिबुद्धिचरमाः ॥ आदिषाद्यः प्रकारार्थेवर्तते तेनविजयवैजयं  
 तजयंतापराजितानुदिशविमानानामिष्टानां गृहणंसिद्धंभवतिकः पुनरत्रप्रकारः अहमिंदेमति  
 सम्यग्दृष्टनुपपादः सर्वार्थसिद्धिप्रसंगः इतिचेत्ततेषांपरमोत्कृष्टत्वात्प्रन्वर्थसंज्ञाएकचरम  
 त्वसिद्धेः चरमत्वंदेहस्यमनुष्यभवापेक्षया द्वौचरमौयेषांतेद्विचरमाः विजयादिभ्यश्च्युताअप्र  
 तिपतितः सम्यक्तामनुष्येयूत्यद्यसंयममाराधयपुनर्विजयादिबुडत्यद्यततश्च्युताः पुनर्ममनुष्यभव  
 मवाप्यसिद्धंतीतिद्विचरमदेहत्वं आहजौवस्यऊदधिकेयुभावेयुतिर्यग्योनिरौदयिकीत्युक्तं पुन  
 अस्थितौतिर्यग्योनिजानांचेतितन्नज्ञायतेकेतिर्यग्योनयइतिअत्रोच्यते॥ उपयादिकमनुष्ये

इदं न ज्ञायते इतः ॥ आरभ्य कल्या भवंतीति सौधस्मादि गृह्णामनुवर्तते तेनायमर्थो लभ्यते सौधस्मा  
दयः प्राग्गैवेयकेभ्यः कल्या पाशेष्यादितरे कल्यातीता इति लोकांति वा देवा वैमानिकाः संतः क्षरह्य  
ते कल्योपपन्नेषु कथमिति चेदुच्यते ॥ ७ ॥ ब्रह्मलोकालया लोकांति काः ॥ एतत्तस्मिं ह्यौ यंत इत्यालय  
॥ आवा सो ब्रह्मलोकः ॥ ब्रालयोषेयां ते ब्रह्मलोका लयाः लोकांति का देवा वैदितव्याः पद्येवं सर्वेषां ब्रह्म  
लोकालयानां लोकांति कत्वं प्रसक्तं ॥ अन्वर्थं संज्ञा गृह्णाददोषः ब्रह्मलोको लोकः तस्यो तो लोकांतः  
लोकांते भवा लोकांति का इति न सर्वेषां गृह्णंतेषां हि विमानानि ब्रह्मलोकस्यो तेषु स्थिता नि ॥ अथ वा  
ज्ञाति जगमरणा कीर्णो लोकः संसारसूतस्यो तो लोकांते भवा लोकांति काः ते सर्वे परोत संसाराः तत  
श्चुतारकं गर्भवासं प्राप्य परितो स्यंति तेषां सामान्येनोपदिष्टानां भेदप्रदर्शनार्थमाह ॥ ८ ॥ सारस्व  
तादिस्त्यवत्पुरुषगर्दे तोपतुषिता व्यावाधारि व्याश्र्व ॥ के मे सारस्वतादयः ॥ प्रव्यासु पूर्वोत्तरा सुदिक्षु  
विंदिक्षु यथाक्रमे मे ते ॥ सारस्वतादयो देवगणा वैदितव्या तद्यथा पूर्वोत्तरकोणे सारस्वतविमानं पूर्व  
स्योदिशि ॥ प्रादित्यविमानं पूर्वदक्षिणस्योदिशि बन्दि विमानं दक्षिणस्योदिशि ॥ अरुणस्य विमानं  
दक्षिणपरकोणे गर्दे तोयविमानं ॥ अपरस्योदिशि तृशित विमानं उत्तरापरस्योदिशि ॥ प्रव्यावाधा  
विमानं ॥ उत्तरस्योदिशि ॥ प्रष्टि विमानं च शब्दः समुचितार्थस्तेषां मेतरेषु द्वौ द्वौ देवगणौ तद्यथा सार

विधिप्रतिपत्यर्थमाह॥ पीतपद्मशुक्ललेश्याद्वित्रिशेखेषु॥ पीताचपद्माचशुक्लाचपीतप  
 द्मशुक्लाचपीतपद्मशुक्ललेश्यायेषांतेपीतपद्मशुक्ललेश्याः कथं ह स्वत्वं उतरपरदिकं यथा  
 दुतायां तपरकरणे मध्यर्धं लं वितयोरुपसंख्यानमिति॥ अथवा पीतश्च पद्मश्च शुक्लश्च पी  
 तपद्मशुक्लाः वर्णवन्तोर्याः तेऽयामिव लेश्या येषांते पीतपद्मशुक्ललेश्याः तत्र कस्य काले श्रेय  
 त्यत्रोच्यते सौ धर्मे शानयोः पीतलेश्याः सानत्कुमारमाहं द्रयोः पीतपद्मलेश्याः ब्रह्मलोकत्र  
 स्तोतरलां तव कायी छशुक्रमहाशुक्रे युपद्मलेश्या मध्यमांशः सतारसहस्रारयोः पद्मशुक्ल  
 लेश्ये॥ आनतादिबुद्धयोदशस्थानेषु शुक्ललेश्याः तत्राप्यनुदिशानुतरेषु परमशुक्ललेश्याः॥  
 सत्त्वेऽनभिहितं कथं मिश्रजगहं साहचर्यी तलोकवतद्यथा छत्रिणो गच्छंतीति॥ अछत्रियु  
 छत्रिव्यवहार एव मिहामपि श्रयोः॥ अन्यतरगहणं भवति॥ प्रयमर्थः सत्त्वतः कथं गम्यते इ  
 ति चेदुच्यते एवमभिसंबंधः क्रियते ह्ययोः कल्ययोर्युगलयोः पीतलेश्याः सानत्कुमारमाहं द्रयोः  
 पद्मलेश्यायाः॥ अविबक्षत ब्रह्मलोकादिबुक्कल्ययुगलेषु पद्मलेश्याः शुक्रमहाशुक्रयोः शु  
 क्ललेश्यायाः॥ अविबक्षितत्वात् शेषेषु तारादिषु शुक्ललेश्या पद्मलेश्यायाः॥ अविबक्षत इति  
 नास्ति दोषः॥ आह कल्योपपन्ना इत्युक्तं तत्रैवं न ज्ञायते के कल्याणस्य च्यंते॥ छ॥ प्रागनेवैय

शरीरेण सह स्थानं स्थितिः शायानुगतहृत्तिः प्रभावः सुखमिंद्रियाद्यनुभवः शरीरवसनाभर  
 णादिष्विद्युर्निर्लेप्यालेप्याया विष्णुद्विर्लेप्या विष्णुहिः इंद्रियाणामवधीष्वविषय इंद्रियावधि  
 विषयः तेभ्यस्तेर्बोधिं का इति तस्य उपर्युपरि प्रतिकल्पं प्रतिप्रस्तारं च वैमानिकास्थित्याभिरधि  
 का इत्यर्थः यथा स्थित्यादिभिरूपर्युपरि अधिकाः एवं गत्यादिभिरपीत्यतिप्रसंगे तन्नित्यस्य  
 माह ॥ ७ ॥ गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतो हीनाः ॥ देशाद्देशांतराप्तिहेतुर्गतिः शरीरवैक्रियकमु  
 त्तं लोभकषायोदयाद्विषयेषु संगः परिग्रहः मानकषायोदयादुत्पन्नो हंकारः अभिमानः एतैर्गत्या  
 दिभिरुपर्युपरि हीना देशांतरविषयक्रीडारतिप्रकर्षाभावात्परिउपरि गतिहीनाः शरीरं सौधम्  
 शानयोर्देवानां सप्ता रत्निप्रमाणं सानत्कुमारमाहेंद्रयोः अक्षरत्निप्रमाणं ब्रह्मलोक ब्रह्मोत्तरलोतव  
 कायिष्वेष्टेषु पंचारत्निप्रमाणं सुक्रमहाश्रुकसतारसहस्रारेषु चतुरत्निप्रमाणं आनतप्राणतयो  
 रईचतुर्थी रत्निप्रमाणं आराणाच्युतयोरत्नित्रयप्रमाणं अधोगैवेयकेषु अर्द्धततीयारत्निप्रमा  
 णं मध्यमगैचेयकेष्वरत्निद्वयप्रमाणं उपरिमगैवेयकेषु अनुदिशविमानेषु चाध्वरी रत्निप्र  
 माणं अनुतरेष्वरत्निप्रमाणं परिग्रहश्च विमानपरिच्छादि उपर्युपरि हीनः अभिमानश्च उपर्यु  
 परितनुमंदकषायत्वाद्हीनः पुरस्ताद्विषुनिकायेषु देवानां लेप्याविधिरुक्ता इदानीं वैमानिके मुखे लेशा

अत्रत्वारियोजनानि उत्सृत्य शनैश्चराचरं निसराय ज्योतिर्गणगोचरो न भोवका शोदशाधिक  
 योजनशतबहलतिर्यगसंख्या तद्दोषसमुद्भवमाणे घनोदधिपर्यंतः उक्तं च नवतदुरसत्वं स  
 यादसप्ती दीचदुति यंदुगच उक्त्वा ॥ तारागविससिरिकाबुद्भगवप्रंगिरासणी ज्योतिष्का  
 णांगति विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ॐ ॥ मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयो न लोके ॥ मेरोः प्रदक्षिणे मे  
 रुप्रदक्षिणं मेरुप्रदक्षिणा इति वचनं गतिविशेषप्रतिपत्त्यर्थं विपरीतगतिर्मा विज्ञायोति नित्य  
 गतय इति विशेषणमनुपरतक्रियाप्रतिपादनार्थं न लोके गृहणं विषयार्थमर्द्धतृतीये बुद्धौ पे  
 बुद्ध्योश्च समुद्रयोर्ज्योतिष्कानित्यगतयो नान्यन्न इति ज्योतिष्कविमानानां नित्यगतिहेत्वभावा  
 त् तद्वृत्त्यभाव इति चेन्नासिद्धत्वात् गतिरताभिद्योग्यदेव प्रेरितगतिपरिणामात् कर्मविपाकस्य  
 वैचिज्याते आह गतिमुखे नैव कर्मस्यैपच्य न इति एकादशभिर्योजनशतैरेकविंशैर्मैरुमद्रा  
 प्यज्योतिष्काः प्रदक्षिणाश्चरंति गतिमज्योतिः संबंधेन व्यवहारकालप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ॐ ॥  
 तत्कृतः कालविभागः तद्गृहणं गतिमज्योतिः प्रतिनिर्देशार्थं न केवलयागत्यानापिकेव लै  
 र्योतिभिः कालं परिच्छिद्यते ॥ अनुपलब्धेः अपरिवर्तनाच्च कालो द्विविधः आवहारिको मुख्य  
 अथ व्यवहारिकः कालविभागस्तत्कृतः समयावलिकादि क्रियाविशेषपरिच्छिन्नो अन्यस्या



परिच्छिन्नस्य परिच्छेदे हेतुर्मध्यो न्यो वक्षमाणलक्षण इतरत्र ज्योतिषामवस्थानलक्षणाप्रति  
पादनार्थमाह ॥ वहिरवस्थिताः ॥ वहिरित्युच्यते कुतो वहिर्न लोकात्कथमवगम्यते ॥ अर्थ  
वशाद्विभक्तिपरिणामो भवति ननु च न लोके नित्यगतिवचनादन्यत्रावस्थानं ज्योतिषां सि  
द्धं ॥ प्रतो वहिरवस्थिता इति वचनमनर्थकमिति तत्र किं कारणं न लोकादन्यत्र हि ज्योतिषां  
आस्तित्वमवस्थानं च ॥ असिद्धं ॥ अतस्तदुभयं सिद्ध्यर्थं वहिरवस्थिता इत्युच्यते विपरीतगति  
निरुत्तर्येकदाचित् गतिनिरुत्तर्यं च सत्त्वमारब्धव्यंतुरीयस्य निकायस्य सामान्यसंज्ञासंकीर्ति  
नार्थमाह ॥ वैमानिकाः ॥ वैमानिकगृहणमधिकारार्थं इत उत्तरं ये वक्ष्यते ते यां वैमानिक  
संप्रत्ययो यथा स्यादित् ॥ अधिकारः क्रीयते विशेषेणात्मस्थानसुकृतिनो मानयंतीति विमा  
नानि विमानेषु भवो वैमानिकाः तानि विमानानि त्रिविधानि इन्द्रोष्णिपुष्यप्रकीर्णकभेदेन  
तत्र इन्द्रकविमानानि इन्द्रवत्मध्ये ॥ अवस्थितानि ते यांच तत्स्रष्टुर्दिशु ॥ प्राकाशप्रदेशे ॥ ऐश्वर  
वस्थानात् ॥ ओष्णिपुष्यप्रकीर्णपुष्यवदवस्थानान् पुष्यप्रकीर्णकानि ते यां वैमा  
निकानां भेदावबोधनार्थमाह ॥ ॥ कस्योपपन्नाः कल्याणीता ॥ कस्येषुषो स्वर्गोष्पप  
न्नाः कस्योपपन्नाः कल्याणीताः कल्याणीतश्चेति नवजैवेयकदेवाः ॥ नवानुद्दिशदेवाः पंचा



नृतरनिवासिनोत्रिप्रकारा॥०॥अथहमिंद्रःकल्यातीताःकथंतेहिविधौवेमानिकाःतेयाम  
वस्याविशेषनिश्चि<sup>म</sup>नार्थमाह॥०॥उपर्युपरिकिमर्थमिदमुच्यतेतिर्यगवस्थितिप्रतिशे  
धार्थमुच्यते नज्योतिष्कवततिर्यगवस्थितानसंतरवदसमव्यस्थितयःउपर्यपरिदत्तु  
च्यंतेकेतेकल्याण<sup>य</sup>द्येवंकिप्रत्सुकल्यविमानेषुतेवाभवंतीत्यतआह॥०॥सौधर्मेप्रानस  
नत्कुमारमाहेदुन्नह्नन्नस्योतरलांतवत्कापिछष्टुकमहाष्टुकसतारसहस्रारख्यानतद्वाण  
तयोरारण्युत्तयोर्नवसुगैवेयकेषुविजयवैजयंतजयंतापराजितेषुसर्वार्थसिद्धौव  
॥कथमेवांसौधर्मीदिशब्दानांकल्याभिधानंसस्यंचातुरर्थिकेनाणस्वभावतोवाकल्यस्या  
भिधानंभवतिअथकथमिंद्राभिधानंस्वभावतःसाहचर्याद्वातत्कथं इतिचेदुच्यतेसुध  
र्मीनामसमासास्मिन्नस्तीति सौधर्मःकल्यःतदस्मिन्नस्तीत्येतात्कल्यसाहचर्योत्तंइंद्रोपिसौ  
धर्मःइसानोनामइंद्रश्चस्वभावतःइशानस्यनिवासःकल्येऐशानस्तस्यनिवासइत्येतात्  
साहचर्यादिंद्रोपिऐशानःसनत्कुमारोनामइंद्रःस्वभावतःतस्यनिवासइत्येतात्सानत्कुमारः  
कल्यःतत्साहचर्यादिंद्रोपिसानत्कुमारःमाहेदुनामैंद्रःस्वभावतस्तस्यनिवासःकल्यःमाहेद्रः  
तत्साहचर्यादिंद्रोपिमाहेद्रएवमुत्तरत्रापियोज्यंआगमापेक्षयावस्थाभवतीतिउपयु

परित्यजेन्न ह्ययो रभि संबंधो वेदितव्यः प्रथमो सौ धर्मे शान कल्योत योरुपरि शात्कुमारमा  
हं द्वीत योरुपरि ब्रह्मलोक ब्रह्मो तरो तयोरुपरि लांतवकापि यो तयोरुपरि शुक्रमहाष्टुको त  
योरुपरि सतारसहस्रा रो तयोरुपरि आनत प्राणतौ तयोरुपरि आरणा च्युतौ प्रथम उपरि च  
प्रत्येक भिंदु संबंधो वेदितव्यः मध्ये प्रतिद्वयं सौ धर्मे शान स्मनत्कुमारमाहं द्राणां चतुर्णी च  
त्वारिंशः ॥ ब्रह्मलोक ब्रह्मो तरो यो रेकः ब्रह्मो नामालांतवकापि यो रेको लांतवार्यः शुक्रम  
हाष्टुक्रमो रेकः सतारसहस्रा रयो रेकः सतारनामा आनत प्राणत आरणा च्युतानां चतुर्णी च च  
त्वारः एवं कल्पवा सिनां द्वादश इं द्वा भवंति जंबूद्वीपे महा मंदरो यो जनसहस्रा वगा हो नवति यो जन  
सहस्रो छायाः तस्या धस्ता दधो लोकः बाहुल्येन तत्समाणा स्तिर्यक् प्रसृत स्तिर्यग्लोकः तस्योपरि  
द्यात् उर्ध्वलोकः चूलिका चत्वारिंशो यो जनो छाया तस्या उपरि केशां तारमात्रे व्यवस्थित मज्जु वि  
मान भिंदु कंसौ धर्मस्य सर्वमन्यल्लोक नियो गाहे दितव्यं नवसुत्रै वेयके ध्विति नवशब्दस्य एय  
ग्वचने किमर्थं अन्यान्यपि नवविमानानि अनृदिस संज्ञकानि संतीति सांपनार्थे तेनानुदिशानां  
ग्रहणं वेदितव्यं एवामधिकृतानां वैमानिकानां परस्परतो विशेष प्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ७० ॥ स्थिति  
प्रभावसु यद्युतिले श्या विष्टुर्द्विद्या वधिविषयतो धिकाः ॥ स्वेपातस्या युयः उदया तस्मिन् भवे

वानां कुमारणां वासाः द्वितीयनिकायस्य सामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थमाह ॥ ६४ ॥ व्यंतराः ॥  
 किन्नराः किंपुरुषमहोरागंधर्वयक्षराक्षसभूतपिशाचाः ॥ विविधदेशांतराणि येषां निवासोऽस्ते  
 व्यंतरा इति ॥ अन्वर्थो सामान्ये संज्ञेयमपि विकल्पानां तेषां व्यंतराणां ॥ प्रष्टव्यो विकल्पाः किन्नरादयो  
 वेदितव्याः नामकर्मोदयविशेषापादिताः कपुनस्तेषामावासा इति चेदुच्यते ॥ ॥ अस्मा जुं बृहीपादसंख्या  
 यान्तद्वीपसमुद्रानतीत्य उपरिष्ठे खरएधिबीभागे सप्तानां व्यंतराणां मावासाः राक्षसानां षं क बहुलभा  
 जेतुतीयस्य निकायस्य सामान्यविशेषसंज्ञाकीर्तनार्थमाह ॥ ६५ ॥ ज्योतिष्काः सूर्यो चंद्रमसौ ग्रहन  
 क्षत्रप्रकीर्णकारकाश्च ॥ ज्योतिः स्वभावत्वादेवां यंचानामपि ज्योतिष्का इति सामान्यसंज्ञा ॥ अत्र  
 र्थीः सूर्योदयस्तद्विशेषसंज्ञानामकर्मोदयप्रत्ययाः सूर्यो चंद्रमसाविति पृथक् गृहणं प्राधान्य  
 ख्यापनार्थं किंकृतं पुनः प्राधान्यप्रभावादिकृतं कपुनस्तेषां आवासा इत्यत्रोच्यते ॥ अस्मात्समान  
 भूमिभागादूर्ध्वसप्तयोजनशतानिनवस्युक्ताणि उत्सृत्य सर्वेषां ज्योतिषामधोभागं विन्यस्तास्तारका  
 ष्वरंति ततोदशयोजनान्युत्सृत्य सूर्योऽश्वरंति ततोऽष्टौ त्रयोदशयोजनान्युत्सृत्य चंद्रमसोऽभ्रमंति त  
 तस्त्रीणि योजनानि उत्सृत्य नक्षत्राणि ततश्चत्वारि योजनानि बुधाः ततस्त्रीणि योजनान्युत्सृ  
 ष्टाः ततस्त्रीणि योजनान्युत्सृत्य बृहस्पतयः ॥ ततश्चत्वारि योजनानि उत्सृत्य अंगारकाः ॥ तत

ब्रह्मोतरलोतवकापिष्टेयुदेवादित्वांगनाष्टंगाराकारविलासचतुरमनोज्ञवेयरूपाख्यो कनमा  
 त्रादेवपरमसुखमाप्नुवंति॥ शुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेषुदेवावनिता नो मधुरसंगीतम्  
 दुहसितललितकथितभूषणरवश्चवणमात्रादेवपरां प्रीतिमा स्कंदंति॥ आनतप्राणतारणा  
 न्युतकल्पेयुदेवाः स्वांगनामनः संकल्पमात्रादेवपरं सुखमवाप्नुवंति॥ अथोत्तरेषां किंप्रकारं सु  
 खमित्युक्ते तन्निश्चयार्थमाह॥ च॥ परेष्ववीचाराः॥ परमहणमितराशेषसंग्रहार्थं॥ अप्रवीचार  
 गहणं परमसुखप्रतिपत्त्यर्थं प्रवीचारो हि वेदनाप्रतीकारः तदभावे तेष्वां परमसुखमनवरतमित्यु  
 क्तं भवति॥ उक्तायेऽप्रादिनिकाया देवाः दशविकल्पा इति तेष्वां सामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थ  
 म्मिदमुच्यते॥ भवनवासिनोऽसुरानागविद्युत्सुपर्णाग्निवातस्तिनि तो दधिहीषदिक्कुमाराः॥ भवने  
 सुवसंतीत्येवंशीला भवनवासिनः॥ आदिनिकायस्येयं सामान्यसंज्ञाः असुरादयः विशेषसंज्ञाः वि  
 शिष्टनामकर्म्मोद्यायादित्यतयः॥ सर्वेषां देवानां अवस्थितवयः स्वभावत्वेपिवेद्यभूषायुधया  
 नवाहनक्रीडनादिकुमारवेदेष्वां आभासत इति भवनवासिषुकुमारव्यपदेशो रूढः॥ प्रत्येकं परि  
 समाप्यते असुरकुमारा इत्येवमादि॥ कृतेष्वां भवनानीति चेदुच्यते रत्नप्रभायाः॥ पंकवहलभागे  
 असुरकुमाराणं भवनानि खरप्लथिवीभागे उपर्यधश्च एकैक्यो जनसहस्रं वर्जयित्वा श्रेष्ठेन

हाघोषश्च । उदधिकुमाराणां जलकांतो जलप्रभश्च द्वीपकुमाराणां पूर्णो वसिष्ठश्च दिक्कुमा  
 राणां प्रभितिरभितवाहनश्चेति व्यंतरेष्वपि किं नराणां द्वाविंदो किं नराणां द्वाविंदो किं पुरुषश्च  
 पुरुषाणां सत्पुरुषो महापुरुषश्च महोराणां अतिकायो महाकायश्च गंधर्वाणां गीतरतिर्गी  
 तयशाश्च यक्षाणां पूर्णभद्रो माणिभद्रश्च राक्षसाणां भीमो महाभीमश्च पिशाचानां कालोम  
 हाकालश्च भूतानां प्रतिरूपोऽप्रतिरूपश्च अथैवां देवानां सुखं कीदृशमित्युक्ते सुखावबोधना  
 र्थमाह ॥ ६॥ कायप्रविचाराऽप्राप्येष्टानात् ॥ प्रवीचारे भेषु नो यसे वनं कार्ये न प्रवीचारे येषां ते  
 कायप्रवीचाराऽप्राप्येष्टानात् ॥ असे हि तया निर्देशऽप्रसंदेहार्थः एते भवनवास्यादयाः  
 ऐशानां ताः संक्लिष्टकर्मकत्वात् मनुष्यवत्स्त्रीविषयसुखमनुभवन्तीत्यर्थः अवधिर्गणदि  
 तरेषां सुखविभागेऽप्रनिर्ज्ञीते तत्प्रतिपादनार्थमाह ॥ ६॥ श्रेयाः स्पर्शरूपशब्दमङ्गः प्रवीचा  
 राः ॥ उक्ता विशिष्यसंगहार्थं शेषगहणं के पुनरुक्ता विशिष्यकल्पवासिनः स्पर्शश्च रूपश्च शब्दश्च  
 मनश्च स्पर्शरूपशब्दमनांसि ते बुद्धिप्रवीचारे येषां ते स्पर्शरूपशब्दमनः प्रवीचाराः कथमभिसंबंध  
 आर्याविरोधेन कुतः पुनः प्रवीचाराग्रहणमिष्टसंप्रत्ययार्थमिति कः पुनरिष्टो भिसंबंधः आर्यावि  
 रोधी समनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्देवादेवांगस्य शमात्त्रादेव परां प्रीतिमुपलभ्यंते तेषां देव्योपि ब्रह्म

शिंघाः वयस्य बीठमर्हसदृशाः पश्चिदिमवापरिखदाः ॥ आत्तरक्षाः शिरोपक्षोपमानाः  
 अर्थचरारक्षिकसमालोकपालाः लोकपालयन्तीतिलोकपालाः ॥ पदाल्यादीनिसप्तानीका  
 निसेन्यस्थानीकानिदंडस्थानीयानि प्रकीर्णकाः पौरजनपदकल्याः आभियोग्यादाससमा  
 नाः बाहनादिकर्मणि प्रयुताः ॥ अंतैवासस्थानीयाः किल्विधिकाः किल्विधमेवामस्तीति कि  
 ल्विधिकाएकैकशः एतेदंडादयोदशविकल्पाश्चतुर्थनिकायेषु उत्सर्गेण प्रशक्तास्ततोपवा  
 दार्थमाह ॥ त्रायस्त्रिंशन्नोकपालवर्ज्यो व्यंतरज्योतिष्काः ॥ व्यतरेषु ज्योतिष्केषु च त्रायस्त्रिं  
 शान् लोकपालांश्च वर्जयित्वा इतरेष्वो विकल्पा इष्टव्याः ॥ अथ तेषु निकायेषु किमेकैकं दंडं  
 तान्यः प्रतिनियमः कश्चिदस्तीत्यत आह ॥ पूर्व्वयोदीद्वाः ॥ पूर्व्वयोर्निकाययोः भवनवासिग्र  
 तरनिकाययोः ॥ कथं द्वितीयस्य पूर्व्वत्वं सामीप्यात् पूर्व्वत्वमुपचर्योक्तं द्वीद्वा इति अंतर्नीतः  
 चीप्सार्यः द्वीद्वा इदोयेनांते द्वीद्वाः इति ॥ यथा सप्तपणौ व्यापद इति तद्यथा भवनवासिभूताव  
 दसुरकुमाराणां द्वाविंशौ च मरेवैरोचनश्च ॥ नागकुमाराणां धरणे भूतानंदश्च ॥ विद्युत्कुमा  
 राणां हरिसिंहो हरिकान्तश्च ॥ सुपर्णकुमाराणां वेणुदेवो वेणुदारी च ॥ अग्निकुमाराणां अ  
 ग्निशिखो ग्निमाणवश्च ॥ वातकुमाराणां वैलंघ्नभंजनश्च ॥ स्तनितकुमाराणां सुघोषो म

यांतेपीतातलेश्याः एतदुक्तंभवति॥आदितस्त्रिभुनिकायेषुभवनवासिव्यंतरज्योतिष्का  
 णां॥असुरदेवानांक्लृप्तानीलाकापोतपीतेतिचतस्रलेश्याभवंति तेषांनिकायानामंतर्वि  
 कल्पव्रतिपादनार्थमाह॥ दशाष्टपंचद्वादशविकल्पाः कल्पोपपन्नपर्यंताः॥चतुर्णांदेव  
 निकायानां दशादिभिः संख्याशब्दैः यथासंख्यमिति संवध्येवेदितव्यः दशविकल्पाः भव  
 नवासिनः अष्टविकल्पाव्यंतराः पंचविकल्पाज्योतिष्काः द्वादशविकल्पावैमानिका इति  
 सर्ववैमानिकानां द्वादशविकल्पांतः॥ पातित्वे प्रशक्ते मेवेयकादिनिवृत्यर्थं विशेषणमु  
 पादीयते कल्पोपपन्नपर्यंता इति॥ अथ कथं कल्पसंज्ञाः॥ इद्वादयः प्रकाराः दशोतेषु कल्प  
 तइतिकल्पाः भवनवासिभूतत्कल्पनासंभवेपिरूढिवशात्तवैमानिकेभ्येव वर्तते कल्पश  
 ब्दः कल्पेषूपपन्नाः कल्पोपपन्नाः पर्यंतायेषांते कल्पोपपन्नपर्यंताः पुनरपि तद्विशेषव्रति  
 पत्यर्थमाह॥ इदं सामानिकत्रायस्त्रिंशत्परिशदात्सरक्षलोकपालानीकप्रकीर्णकामि  
 योग्यं किं त्विषकाष्टैकः॥ ६॥ अन्यदेवासाधारणाणि मादिगुणयोगादिं दंतीतींद्राः॥ आने  
 श्वर्येव जिंतं यतस्यानायुर्वीर्यपरिवारभोगोपभोगादितत्समानं तस्मिन् समाने भवाः सा  
 मानिकाः महतराः पितृगुरूपाध्यायतुल्याः मंत्रिपुत्रोहितस्थानीयाः त्रयस्त्रिंशदेवर्चय



श्रीः॥ भूविलेष्ट्याद्यायुर्होयोदधिर्वोस्यगिरिसरःसरितांमानं न्दणंभेदस्थितिःतिरश्चामयि  
 तृतीये॥ ७॥ भवप्रत्ययोवधिर्देवनारकाणामित्येवमादिबुभ्रसकदेवशब्दः उक्तः तत्र न ज्ञाय  
 ते के देवाः कति विधा इति वा तन्निर्णयार्थमाह॥ ७॥ देवाश्चतुर्णोकायाः॥ देवगतिनामक  
 र्मोदये सत्यम्यंतेरेहेतौ बाह्यविभूतिविशेषैः ह्रीं पादिसमुद्रादिष्वेदेशे बुभ्रस्येयं दीव्यंति क्रीडं  
 तीति देवाः॥ इहेकवचननिर्देशो युक्तः देवश्चतुर्णोकापइतिसजात्यभिधानात् बहुनां प्रति  
 पादको भवति बहुत्वनिर्देशस्तदंतर्गतभेदप्रतिपत्त्यर्थः इंदुसामानिकादयो बहवो भेदाः  
 संति स्थितित्यादिकृताश्च तत्स्वचनार्थं देवोतिनामकर्मोदयस्य स्वकर्मविशेषायादित  
 भेदस्य सामर्थ्यात् निचीयं तद्वृत्तिनिकायाः संघाता इत्यर्थः चत्वारो निकापा ये यो ते चतु  
 र्निकायाः के पुनस्ते भवनवासिनो व्यंतरा ज्योतिष्का वैमानिकाश्चेति तेषां लेष्ट्यावधारण  
 र्यसिद्धमुच्यते॥ ७॥ प्रादितस्त्रिषु पीतांतलेष्ट्याः॥ प्रादित इत्सुच्यते अंतरे मध्ये अस्यथा  
 बागहणं माविज्ञाप्नोति प्रादौ द्वयोरेकस्य च निवृत्यर्थं त्रिगहणं क्रियते अथ च  
 तुर्णो निवृत्यर्थं कस्मान्न भवति प्रादित इति वचनात् यदुल्लेष्ट्या उक्ताः तत्र च तत्स्रणं लेष्ट्या  
 नां गहणार्थं पीतांतगहणं क्रियते पीतांतं तेज इत्यर्थः पीता अंतरे यासां ताः पीतांतां लोष्ट्याये





॥६॥ श्रीजिनाय नमः ॥ ॥ श्रीजिनाय नमः ॥  
नाम श्रीजिनसेनाचार्यकृतलिख्यं ॥ स्वयं  
भुवेनमस्तुभ्य मुत्पाद्यात्मानमात्मनै ॥ स्वस्मिनेव  
तथोद्भूत ॥ वत्तयेचित्तवत्तये ॥ १ ॥ नमस्तेजगतां  
पत्ये ॥ लक्ष्मीभर्त्रे नमो नमः ॥ विदांवरनमस्तुभ्यं ॥  
नमस्तेवदतांवर ॥ २ ॥ कामशत्रुहणं देव ॥ मामनं  
तिमनीषिण ॥ स्वामानुमत्सुरेणं मोलिः ॥ सगमा  
लाभ्यर्चितक्रमं ॥ ३ ॥ ध्यानदुर्घणनिर्भिन्नघन  
घातिमहातरु ॥ अनंतभवसंतान ॥ जयादासी  
रनंतजित् ॥ ४ ॥ त्रैलोक्यनिर्जयावाप्त ॥ पुर्दप्यमति  
दुर्जयो नवान् ॥ ५ ॥ विधत्ताशे संसारबंधनोभ  
व्यवांधव ॥ त्रिपुरारिस्वमीशोऽसि ॥ जन्ममृत्युं ज  
गंतकृत् ॥ ६ ॥ त्रिकालविषयाशेषांतत्त्वमेदा त्रि  
धौ स्थितं ॥ केवलं <sup>स्व</sup>क्षंदधच्चक्षुः ॥ स्थिते त्रैलोक्ये  
मीशितः ॥ ७ ॥ स्वामंधकांतकं प्राहुः ॥ मोहांधासुर  
मर्हनात् ॥ ८ ॥ अर्द्धतेनारयो यस्मा ॥ दर्द्धनारी स्वरो  
स्पतः ॥ ९ ॥ शिवः शिवः पदधंसा ॥ दुरितारिहरो  
हरः ॥ शंकरः कृतसंलोके ॥ शंभवस्त्वभवन्मुखे  
॥ वयमोसिजगज्येष्ठः ॥ पुरुः पुरुगुणोदयैः  
नामैषो नाभिसंभ्रते ॥ रिश्वाकुकुलनंदनः ॥ १० ॥  
त्वमेकपुरुषस्कंध ॥ त्वंहैलोक्यलोचनं ॥ त्वं त्रि

३  
४

२१

१२

धावुधिसन्मार्गस्त्रिंशस्त्रिंशजानधारकः॥११॥चतुः  
 सरणमांगल्यमर्तिस्त्वंचतुरश्रधीपंचत्रह्य  
 मयोदेवपावनस्त्वंपुनीहिमां॥१२॥चतुःसरण  
 मांगल्यमर्तिस्त्वंचतुरश्रधीपंचत्रह्यमयोदेव  
 पावन॥स्वर्गवतारिणेनुभ्यंसद्योजातात्मनेम  
 जन्माभियेकमादायवामदेवोनमोस्तुते॥१३॥  
 पुरुषयत्पुरुषत्वेनविमुक्तिपदभाजिनेनम  
 स्त्त्पुरुषावस्यःभाविनीतेयविभ्रते॥१४॥श  
 नीक्रांतायघोरायपरंप्रशममीयुषेःकेवल  
 ज्ञानसंसिद्धावीशनायनमोस्तुते॥१५॥ज्ञानव  
 रणानिर्हासात्तमस्तेनंतचक्षुषेदक्षीनावरणे  
 छेदीनमस्तेविश्वदर्शने॥१६॥नमोदर्शनमोहघ्ने  
 क्षायिकामलदृष्टयेनमःआरिभमोहघ्नेवि  
 रागायमहोजसे॥१७॥नमस्तेनंतवीर्यायनमोने  
 तस्तुयात्मनेनमस्तेनंतलोकायलोकालोकाधि  
 लोकिने॥१८॥नमस्तेनंतरानायनमस्तेनंतलब्ध  
 येनमस्तेनंतभोगायनमोनेतोपभोगिने॥१९॥  
 नमःपरमयोगायनमस्तुभ्यमयोनयेनमः  
 परमभूतायनमस्तेपरमर्षये॥२०॥नमःप  
 रमविद्यायनमःपरमतद्धिदेनमःपरमत  
 ल्वायनमस्तेपरमर्षिने॥२१॥नमपरमरूपा

य॥ नमः परमतेजसे॥ नमः परममार्गाय॥  
नमस्ते परमेष्ठिने॥ २२॥ परमं भोजयेधाम पर  
मं ज्योतिषे नमः॥ नमः पारंजयः प्राज्ञः धाम्नेप  
रमरात्मने॥ २३॥ नमः क्षीण कलंकाय॥ क्षीण  
बंधु नमो स्तुते॥ नमस्ते क्षीण मोहाय॥ क्षीण दोषा  
यते नमः॥ २४॥ नमः सुगतये तुभ्यं॥ शोभनांग  
तिमीषु ये॥ नमस्ते तींद्रियज्ञा॥ सुखायी तींद्रिया  
त्मने॥ २५॥ कायबंधन निर्मोक्षा॥ रूपायाय न  
मो स्तुते॥ नमः स्तुभ्यमयोग्याय॥ योगिनाम  
धि॥ योगीने॥ २६॥ अवेदाय नमस्तुभ्य सका  
यते नमः॥ नमः परमयोगींद्रः वंदितांद्दिदयाय  
ते॥ २७॥ नमः परमविज्ञान॥ नमः परमसंयतः  
नमः परमदृष्टय परमार्थाय तापिने॥ नमस्तुभ्य  
मलेशपायश्चुद्धले र्सकस्य शो॥ नमो भव्येतराव  
स्था॥ व्यतीताय विमोक्षिणे॥ २८॥ संज्ञं संज्ञिद  
यावस्थां॥ व्यतिरिक्तां मलात्मने नमस्ते वितसं  
ज्ञाय॥ नमः क्षयिकदृष्टये॥ २९॥ अनाहाराय  
तप्ताय॥ नमः परमभाजुषे॥ व्यतीर्तसेषदोषा  
य॥ भवाश्चे पारमीयुषे॥ ३०॥ अज्जराय नमस्तु  
भ्य॥ मचलाय क्षरात्मने॥ ३१॥ अलमास्तांगुल  
स्तोत्रं मनंतास्तावका गुणः॥ त्वनामस्मृतिमा

॥ पर्युपासि शिष्यामहे ॥ ३३ ॥ प्रसिद्धसहस्रे  
 लक्षणां त्वांगिरां पतिं । नाम्नामय सहस्रेण । तोयु  
 मोभीष्ट सिद्धये ॥ ३४ ॥ इति स्तुतिः ॥ श्रीमान् स्वयंभुः  
 र्वयमः । शंभवः संभरात्मभः स्वयंभुः प्रभुर्भा  
 क्ता । विष्वभर पुनर्भवः ॥ ३५ ॥ विस्वात्मा विष्वलो  
 केशो विष्वतश्चक्षुरक्षरः । विष्वविद्धिश्च विद्येशो  
 विष्वयोनीरनीश्वरः ॥ ३६ ॥ विष्वदृष्याविमुद्धीता  
 विष्वेशो विष्वलोचनः । विष्वव्यापी विधिर्वैद्यः ।  
 शाश्वतो विष्वतो मुखः ॥ ३७ ॥ विष्वकर्मा जगज्ज्यो  
 यो विष्वसर्त्ता जिनेश्वरः । विष्वदृष्याविष्वभ्रते शो  
 विष्वजो निरनिश्वरः ॥ ३८ ॥ जिनो जिह्मुरमेयात्मा  
 विष्णुरीशो जगत्पतिः । अनंतयोरचिंतात्मा । भ  
 व्यबंधुरबंधनः ॥ ३९ ॥ युगादिपुरुषो ब्रह्मा पंचत्र  
 हसमयः शिवः परः परतरः सूक्ष्मः परमेष्ठी स  
 नातनः ॥ ४० ॥ स्वयं योतिरजो जन्मा ब्रह्म यो निरयो  
 निजः । मोहारि विजयी जेता । धर्मचक्री दयाब्जः  
 ४१ ॥ प्रशांतारि अनंतात्मा । योगीश्वरार्चितः ब्रह्म  
 विद्धैर्विद्वत्तत्त्वज्ञो ब्रह्मो विद्यो विद्यतिश्वरः ४२  
 सिद्धो बुद्धप्रबुद्धात्मा । सिद्धार्यः सिद्धसासनः सि  
 द्धसिद्धांतबुद्धेयः । सिद्धसाह्यो जगद्धितः ॥ ४३ ॥ सहि  
 स्तुरच्युतो नंत प्रभविस्तुर्भवोद्भवः प्रभुस्तुरजरो

जयो। आजिष्णुर्धर्मोऽप्ययः॥४५॥ विभावसुर  
संभ्रल्लु। स्वयंभ्रल्लुपुरातनः परमात्मा परं ज्योति  
स्त्रिजगत्परमेश्वरः॥४५॥ इति श्रीमच्छतं। दिव्य  
भाषापतिर्दिव्य। एतवाक्यतशासनः। एतात्मा  
परमं ज्योतिर्धर्माधमोदमीश्वरः॥४६॥ श्रीप  
तिर्भगवान्नर्हन्नरज्जाविरजाश्रुचितीर्थकतके  
वलीशान। एजार्हस्मांतकोमलः॥४७॥ अनंतदि  
प्तिर्ज्ञानात्मा स्वयंबुद्धः प्रजातिः सुक्तसक्तो निरा  
बाहो निःकलो भुवनेश्वरः॥४८॥ निरंजनो जा  
ज्योतिर्निस्को निरामयः। प्रचलस्थिति रशो  
म्यः। कूटस्थस्यानुरक्षयः॥४९॥ अग्रणीर्ग्रीमणी  
नेता। प्रणेतान्यायशास्त्रकृत् शास्त्राधर्मपति  
धर्मो धर्मात्मा धर्मतिर्यकतः॥५०॥ वयध्वजो व  
याधीशो वयकेतुर्वयायुधो वयोवयपतिर्भर्ता  
वयभांको वयोद्भवः॥५१॥ हिरण्यनामिर्भर्तात्मा  
भूतभद्रतभावेनः। प्रभवो विभवो भाव्यभिवो  
भावो भवांतकः॥५२॥ हिरण्यगर्भः श्रीगर्भः। प्रभ  
तविभवो भवः। स्वयंप्रभुप्रभुर्त्तीर्त्मा। भूतनाथो  
जगत्प्रभुः॥५३॥ सर्वादिसर्वदिक्सार्व सर्वज्ञस  
र्वदर्शिनः। सर्वात्मा सर्वलोके स। सर्ववत्सु स  
र्वलोकजित्॥५४॥ सुगतिः श्रुश्रुतः सुश्रुतः

सवाक्स्तुरिर्वहृश्रुतविश्रुतोविश्रुतः पादो  
विश्वशीर्षश्च विश्रवाः ५५ सहस्रशीर्षसेत्र  
जसहस्राक्षः सहस्रपात् भूतभर्त्येनवद्  
तो विश्वविद्यामहेश्वरः ५६ दिव्यशतं स्य  
विष्टः स्यविरोज्येष्टः प्रष्टप्रेष्टो वरीष्टधीस्वे  
ष्टोगरिष्टो वहिष्टः श्रेष्टो गिष्टो गरिष्टगी  
५७ विश्वमृद्धिश्च मृद्धिश्चे दिश्वभुग्विश्च  
नायक विश्वासी विश्वरूपात्मा विश्वजिह्वि  
तांतकः ५८ विभावो विभयो वीरो विशोको  
विजरोऽरन् विरागो विरतो संगो विविक्तो वी  
तमत्सरः ५९ विनेये जनिता बंधुर्विलीना शे  
षकल्मषः वियोगो योगविद्धिह्वान् विधाता सु  
विधीसुधी ६० शान्तिभाग पृथिवीमूर्ति शान्ति  
भाक्कालिलात्मकः वायुमूर्तिरसांगात्मा वह्नि  
मूर्तिरधर्मधक् ६१ सुयद्वायजमनात्मा सुता  
सुत्रामरजितः कृत्विगयज्ञपतिर्यज्ञो जग्या  
गममृतंहविः ६२ व्योममूर्तिरमृतोत्मा नि  
लेशो निर्मलोचनः सोममूर्तिः सुसौम्यात्मा स  
र्यमूर्तिर्महाप्रभुः ६३ मंत्रविन्मंत्रकृन्मन्त्री मंत्र  
मूर्तिरनंतगः स्वतंत्रस्तंत्रकृत्स्वतः कृतांतोतः  
कृतांतकृत् ६४ कृतीकृतार्थस्तत्कृत्यः कृतकृत्यः

कृतः क्रतुः॥ नित्यो मृत्युं जयो मृत्यु रमता साम्  
 तो न्वः ६५॥ ब्रह्मनिष्ठ परं ब्रह्म॥ ब्रह्मात्मा ब्रह्म सं  
 भवः॥ महाब्रह्मपतिर्वह्ने ब्रह्मा ब्रह्म परेश्वरः॥ ६६॥  
 सुप्रसन्नप्रसन्नात्माः॥ ज्ञानधर्मदमः प्रभुः प्रशमा  
 त्मा प्रशंतात्मा॥ पुराणं पुरुषोत्तमः॥ ६७॥ इति स्कन्धः  
 विश्वशान्तिः॥ महाशोकध्वजो शोकः॥ कः स्रष्टा प  
 द्मविष्णुः॥ पद्मे सत्यद्वयसंभ्रतिः॥ पद्मनाभिरनु  
 तरः॥ ६८॥ पद्मयोनिर्जगद्योतिः॥ रित्यस्तुतिः स्तुति  
 स्वरः॥ स्तवनाहो हृषीकेशो॥ जितजेयकृतः क्रियः  
 ६९॥ गणाधिपोगणज्येष्ठो॥ गुण्यः पुण्यो गुणागुली  
 गुणाकरो गुणांभोधिः॥ गुणाज्ञो गणनायकः॥ ७०॥  
 गुणादरी गुणोच्छेदी॥ निर्गुणः पुण्यः गीर्गुणः श  
 रण्यपुण्यवाकर्तो॥ वरेण्यगुणनायकः॥ ७१॥ अ  
 गण्यपुण्यधीर्गण्य॥ पुण्यकृत्युप्यशासनः॥ धर्मा  
 रामो गुणाग्न्यामा॥ पुण्यापुण्यनिरोधकः॥ ७२॥ पा  
 पापे तो विषापात्मा॥ विषाप्मा वीतकल्मषः॥ निर्द  
 हो निर्मदः शांतो॥ निर्मोहो निरुपद्रवः॥ ७३॥ निर्नि  
 मेयो निराहारो॥ निःक्रियो निरुपपन्नवः॥ निःकलंको  
 निरस्तेनो॥ निर्दूतागो निराश्रवः॥ ७४॥ विशालो  
 विपुलज्योतिः॥ रत्नलोचित्यवैभवः॥ सुसंन्नतः सुगु  
 णात्मा॥ सुभत्सनयतत्त्ववित्॥ ७५॥ एकविद्यो महा



विद्यो मुनिःपरिदृष्टप्रतिः॥धीशोविद्यानिर्भाःसा  
क्षीः॥विनिताविहितांतक॥७६॥पितापितामहःपा  
ताःपवित्रपवनोगतिः॥आताविषग्वरोवर्योवर  
रःपरमःपुमान्॥७७॥कविःपुराणपुरुषो॥वर्षीया  
वयमःपुरुः॥प्रतिष्ठाप्रवसोहेतु॥भुवनैकपिताम  
हः॥७८॥इति महासूक्तं॥श्रीवक्षलक्षणः॥श्ल  
क्षो॥लक्षणयःशुभलक्षणः॥निरीक्षपुंरुरीकाक्षः  
पुष्कलःपुष्करेक्षणः॥७९॥सिद्धिदःसिद्धसंकल्पः  
सिद्धात्मासिद्धसाधनः॥बुद्धबोद्धोमहाबोधिर्व  
ईमानोमहर्दिकः॥८०॥वेदांगोवेददेद्यो॥जातरू  
पोविदांवरः॥वेदवेद्यस्वयंवेद्यो॥बिंबेरोबदतांव  
रः॥८१॥अनादिनिधनोव्यक्तो॥व्यक्तवाग्यक्तशा  
सनः॥युगादिकघुगाधारो॥युगादिजगदादिजः॥  
८२॥अंतीदोतींद्रियोधींदो॥महेंदोतींद्रियार्थदक  
अतिंद्रियोहमिंद्राच्यो॥महेंद्रमहतोमहान्॥८३॥  
उद्भवकारणंकर्त्ता॥पारगोभवतारकः॥अगाह्योग  
हनंगुह्यं परार्द्धः॥परमेश्वरः॥८४॥अमंतर्दिरमै  
यर्द्धि रचित्यग्नीसमाग्रधीः॥प्राग्यप्राग्रोभ्यश्च  
यः॥प्रसन्नोऽग्निमोग्रजः॥८५॥महातपोमहातेजाः  
महोदकोमहोदयः॥महाजसामधामाः॥महासत्त्वो  
महाधृतिः॥८६॥महाधीर्योमहावीर्यो॥महासंपन्न

हावलः॥महाशक्तिर्महाज्योतिर्महाभूतिर्महापु  
तिः॥८७॥महामतिर्महानीतिर्महाक्षांतिर्महोदयः  
महाप्रज्ञोमहानंदोमहाभागोमहाकविः॥८८॥म  
हामहामहाकीर्तिर्महाकांतिर्महावपुःमहाराजो  
महाज्ञानोमहायोगोमहागुणः॥८९॥महामहाप  
तिप्राप्तोमहाकल्याणपंचकः॥महाप्रभुर्महाप्राप्तिः  
हार्योधीर्योहमेष्वरः॥९०॥ ।महा  
मुनिर्महाध्यानीमहामौनीमहारमःमहाक्षमो  
महाशीलोमहायसोमहामखः॥९१॥महाव्रतप  
तिर्महोमहाकांतिर्विरोधिपः॥महामैत्रीमयोमे  
यो॥महोपायोमहोमयः॥९२॥महाकारुणिकोमं  
तामहांमंत्रोमहायतिःमहानादोमहाघोषोम  
होज्योमहसांप्रति॥९३॥महाध्वरंधरोधुर्योमहोद  
र्योमहिषवाकमहात्मासंधाममहिषिर्महि  
तोदयः॥९४॥महालेशांकुण्डरोमहाभूतपतिगुरुः  
महापराक्रमोनंतोमहाक्रोधरिपुर्वसी॥९५॥महा  
भवाह्वैसंतारिर्महामोहादिसूदनः॥महागुण  
क्षैरक्षांतोमहायोगीश्वरशस्त्री॥९६॥महाध्यानीप  
तिर्ध्यातामहाधर्मीमहाव्रतीमहाकर्मारिहास  
जोमहादेवोमहेशिता॥९७॥सर्वलेशापहःसाधुस  
र्वदोषहरोहरः॥असंख्योप्रमेयात्माशमात्मा

अशमाकरः॥१६॥सर्वयोगीश्वरोचित्यः॥श्रुतासा  
 विलरश्चवा॥दंतात्मादर्मतीर्थेशो॥योगोतात्मा  
 ज्ञानसर्वगः॥१७॥अधानमात्माप्रकृतिः॥परमःप  
 रमोदयः॥प्रक्षीणः॥बंधकामारी॥क्षेमकृतक्षेम  
 शाशनः॥१८॥अणवः॥अणयः॥आणः॥आणदंआ  
 णतेस्वर॥अमाणं॥अणधिर्दक्षो॥दक्षिणो॥धर्युरधरः  
 ॥१९॥आनंदोनंदनोनंदो॥बंधोनंदो॥मिर्नंदकः॥का  
 महाकामदकाम्य॥कामधेनुरर्जुनयः॥२०॥॥  
 इतिमहामुनिशतं॥॥असंस्कृतसुसंस्कारो॥आ  
 कृतोवैकृतांतकृत॥अंतः॥कृत्वांतगुणं॥क्रांति  
 चिंतामणिरभीष्टद॥२१॥अजितोजितकामारी  
 रमितोमितशासनः॥जितक्रोधोजिताभिज्ञो॥जि  
 तक्लेशोजितांतकः॥२२॥जिनेंद्रः॥परमानंदो॥मुनि  
 द्रोदुंदुभिः॥स्वनः॥महेंद्रबंधोयोगिंद्रो॥यतोंद्रोनाभि  
 नंदन॥२३॥नाभेयोनाभिर्योजातः॥सुव्रतो॥मुनिरुत्त  
 मः॥अभेद्यो॥निरयो॥नार्थजि॥धिकोधिगुरुः॥सुगो  
 ध॥स्वमेधासहकमी॥स्यामी॥दुराधयो॥निरुत्सुकः  
 विशिष्टशिष्टभुक्कीष्टः॥अत्ययः॥कामनोनघः॥२४  
 क्षेमी॥क्षेमकरो॥क्षज्यः॥क्षेमधर्मः॥पतीक्षमी॥अ  
 ग्राह्यो॥ग्याननिर्णीहो॥आनगम्यो॥निरुत्तरः॥२५  
 सुकृतिर्धातुरित्यार्हः॥सुनयचतुराननः॥श्रीनिवा

अतुर्वक्त्र॥ अतुरास्य अतुर्मुखः॥ १०॥ सत्यात्मा स  
 त्यैविज्ञानः॥ सत्यवाक् सत्यशासनः॥ सत्यासी  
 सत्यसंधानः॥ सत्यसत्यपरायणः॥ १०॥ स्वयान्  
 स्ववीयात्रेदीयान् दवीयान् दूरदर्शनः॥ ११॥ अणो  
 रणिया सुरैण्ड॥ पुरुगद्योगरीयसां॥ ११॥ सद्यो  
 गः सदाभोगः॥ सदातृप्त सदासिवः॥ सदागति स  
 दासौख्यः॥ सदाविद्यः सहोदयः॥ १२॥ सुषोयः स  
 मुखं सौम्यः॥ सुखदः समितः सुकृत॥ सुगुप्तागु  
 प्तितद्गोप्ता लोकाध्यक्षो दमेश्वरः॥ १२३॥ इति सं  
 स्कृतं शातं॥ रहस्यं सतीर्वाग्मी॥ वाचस्पती रुद्रा  
 रु॥ धीमनो धीं द्विषणो धीमान् शेषु यीशो गि  
 रां पति॥ १४॥ नैके रूपे न यो नुंगौ नैकात्मानैक ध  
 र्मरुत॥ अविज्ञेयेषति कर्त्मा॥ कृतज्ञः कृतल  
 क्षणः॥ १५॥ ज्ञानागर्भो दयागर्भो रत्नगर्भः प्रभा  
 श्वरः॥ पद्मगर्भो महागर्भो हेमगर्भ सुदर्शनः॥ १६॥  
 लक्ष्मीर्वास्त्रिदशा चैशो॥ ददीया तनयी शिता॥ म  
 नोहरो मनोजांगो॥ धीरो गंभीरशासनः॥ १७॥ ध  
 र्मरूपो दयायोगो॥ धर्मनेमि मुनिश्वरः॥ धर्मच  
 कायुधो देवो॥ कर्महासं कर्मघोषणः॥ १८॥ अमो  
 घवर्गमो घाजो॥ निर्मलामो घसासनः॥ स्वरूप  
 सुभगस्यागी॥ समयज्ञ समाहिता॥ १९॥ सुस्थितः

स्वास्थ्यस्वस्थस्यो तीरजस्कोनिरुद्धवः॥२०॥ अलेपोनिः  
 कलंकात्मावीतरागोगतस्य ह॥२१॥ अवस्येन्द्रियोवि  
 मुक्तात्माः॥ निसपलो जितेंद्रियः॥ प्रशान्तो नंतधा  
 मिर्षिः॥ मंगलं मलहानयः॥२२॥ अतींद्रगुणमाभ  
 तो॥ दिष्टिर्देवमगोचरः॥ अमर्तो मर्तोर्मनेको॥ ने  
 को नानेकतत्त्वदक॥२३॥ अध्यात्मगम्योगम्या  
 त्मा योगवियोगवंदितः॥ सर्वज्ञसदाभावि॥ त्रि  
 कालविययार्थदक॥२४॥ शंकरः शंबहोरांतो द  
 मोक्षांतिपरायणः॥ अधिपः परमानंदः॥ परात्मा  
 ज्ञः परापरः॥२५॥ त्रिजगद्गलभ्योभ्यर्च्य त्रिजन्म  
 गलोदयः॥ त्रिजगत्प्रतिपत्त्युद्भिः॥ त्रिलोकाग्रशि  
 खामणिः॥२६॥ इति बृहच्छं॥ ८॥ त्रिकालदर्शी  
 भूतेशो लोकधाता दहयतः॥ सर्वलोकांतिगः स  
 ज्यः सर्वलोकैकसारधि॥२७॥ पुराणपुरुषः प  
 र्वः कृतपूर्वाणाविस्तरः॥ आदिदेवपुराणायः पु  
 राणायः पुरदेवोधिदेवताः॥२८॥ युगमुख्यो यु  
 गज्येष्ठो युगादिश्रुतिरेसकः॥ कल्पीणवर्णः  
 कल्पाणः कल्पः कल्पाणलक्षणाः॥२९॥ कल्पाण  
 प्रकृतीदीप्तः कल्पाणात्मा विकल्मस्त्रः॥ विकलं  
 कवलातीत कलिलग्नः कलाधरः॥३०॥ देवदे  
 वो जगन्नाथो जगद्धर्जगद्भिः॥ जगद्दिते श्री

लोकजः। सर्वगोजगदमसी। ३०। चराचरगुरु  
गोप्यो। गृहात्मा गृहगोचरः॥ सद्योजाताः प्र  
काशात्मा। हलः हलनसंप्रभुः। ३१॥ आदित्य  
वर्णो भर्माभः॥ सुप्रभकनकः प्रभुः। सुवर्णव  
र्णो रुक्माभः॥ सूर्यकोटिसमप्रभुः। तपनीयनि  
भस्तुगो। वलार्कभोनलप्रभुः। संध्याभ्रमसुहे  
माह। स्तप्तचामीकरछविः। ३३॥ निष्प्रकनक  
छाया। कनकांचनसंमिभः। हिरण्यवर्णस्व  
र्गभः। शान्तकुंभनिभप्रभुः। ३४॥ घुम्नाभोजात  
रूपाभो। दीप्तिजांबुनदद्युतिः। सुधौतकलधौ  
तश्रीः। प्रदीप्तोहाटकदुतिः। ३५॥ शिष्टेष्टः पुष्टि  
दः पुष्टिः। स्वष्टक्षेत्राक्षरः क्षमः। शत्रुघ्नोपति  
घोमोघः। प्रशास्तां शितास्वभुः। ३६। शान्तनि  
ष्टो मुनिज्येष्ठः शिवतातिः शिवः प्रदः। शर्दिते  
शान्तिकृच्छांतिः। कांतिर्मत्कामितप्रदः। ३७। श्रेयान  
निधिरधिधि। श्रौमर्मप्रतिष्ठः प्रतिष्ठितः। सु  
स्थिरः स्यावरस्याश्रु। प्रथिव्यां स्वर्तिर्धिः प्रद्युः  
३८॥ इति त्रिकालशतं॥ ३९॥ दिग्वासाचांतरस  
नो निर्मये शोदिगंवरः। निकंचनो निराशंशो  
ज्ञानचक्षुरमोमुहः। ३९। तेजौराशिरनंतौ जा  
ज्ञानाब्धिः शीलसागरः त्रेजोमयोमितिज्योति

ज्योतिर्मूर्तिस्तमोपहः॥४०॥ जगच्चुडामणिदीप्तिः  
शंवान्विघ्नविनायकः॥ कलिघ्नः कर्मशत्रुघ्नो  
लोकालोकप्रकाशकः॥४१॥ अनिद्रालुरतिंद्रालु  
जागरूकः प्रमामयः॥ लक्ष्मीपतीर्जगज्योतिर्कर्म  
राजप्रजाहितः॥४२॥ मुमुक्षुर्बन्धमोक्षज्ञो जिताक्षो  
जितमन्मथः॥ प्रशांतरसशैल्यो भव्यपेदकना  
यकः॥४३॥ मलकर्तृखिलज्योतिर्मूलघ्नो मलका  
रणं॥ आम्नोवागीश्वरश्च्रेयान्॥ आयसोक्तिनिरु  
क्तवाक्॥४४॥ प्रवक्तामयशामीशो॥ मारजिह्विष्व  
भाववित्॥ सुतनुस्तनुनिर्मुक्तः॥ सुगतो हतदुर्नय  
यः॥४५॥ श्रीशः श्रीश्रितपादाञ्जो॥ वीतभीरभ  
यंकरः॥ उद्धृज्जोदोयोनिर्विघ्नो॥ निश्चलोलोक  
वत्सलः॥४६॥ लोकोत्तरो लोकपतिः॥ लोकचक्षुर  
पारधीः॥ धीरधीर्बुद्धिसन्मार्गः॥ सुदृढस्ततस्त  
वाक्॥४७॥ प्रजापारमितिः प्राज्ञो॥ यतिर्नियम  
तेन्द्रियः॥ भदंतो भद्रकद्रुदः॥ कल्पवृक्षो वरप्रदः  
४८॥ समस्तमूलतर्कमारी॥ कर्मकायाश्रुश्रुक्ष्म  
णि॥ कर्मण्यकर्मव॥ प्राश्रु हेयादेयविघ्नशृणाः  
४९॥ अनंतशक्तिरुद्धः॥ त्रिपुरारिस्त्रिलोचनः॥  
त्रिनेत्रः स्मार्त्तवक्त्रः स्वस्तः॥ केवलज्ञानवीक्षणः॥५०॥  
समंतभद्रः शांतारिः॥ धर्माचार्यो हिया निधिः॥



मञ्जाराणां ॥ आदत्तेमंदसोत्तरीतेय ॥ आदत्तेमंदसोत्तरीतेय ॥ आदत्तेमंदसोत्तरीतेय ॥  
 गार्दसालत्वरणे ॥ सप्तमोमवादिह भावा ॥ सर्वसंज्ञाप्रत्यक्षत्वात् ॥ इत्यादि सापदानि गृहीत्या च ध्याना ॥  
 कर्त्तव्यमिति ॥ अथ येषां द्वावप्येव नृणां विचारः कर्त्तव्यः ॥ तदपि ॥ मोक्षस्तावद्धर्षपूर्वकः ॥ कु ॥ तथा च  
 क्तं ॥ मुक्तश्चेत्यागमोवावेधो ॥ नावकासोचनकथं ॥ अवेधोमाचननैव ॥ मुंचरयोनिर्णयकः ॥ कु ॥ वेधश्चक्षु  
 क्षेति ॥ अयनेन नास्ति ॥ तथा च धर्षपूर्वकमाक्षेपि ॥ यदि पुनः शुद्धनिश्चयेन वेधो भवति तदा सर्वैदं वेधो  
 एव मोक्षानास्ति ॥ किंच ॥ यथा गृह्णन्त्या वदपुरुषस्य वेधे कदापि भूतभावमोक्षस्यानीयं वेधे कदापि  
 भूतपोसंघपुमयस्वस्त्वन भवति ॥ तथैव भूतवला पुरुषयोर्द्वयमोक्षस्यानीयं प्रयत्नरगतदपि पुनश्च  
 स्वस्त्वेन भवति ॥ किंतु ताभ्यामिदं यद्वद्वत्तपादादिस्त्वेतद्वपुरुषस्वस्त्वे ॥ तथैव भूतवला पुरुषालक्षणाभाव  
 . . . . . भवति ॥ तथैव तेन वेधेन साध्यं ॥ यज्जीवकमपि प्रयत्नोः ॥

रणप्रच्यमाक्षस्त्वेतदपि जीवस्वभावेन भवति ॥ किंतु ताभ्यामिदं ॥ यद्वत्तज्ज्ञानादिपुणस्वभावं फलभूतं त



दवमुद्धृजोचस्वरूपमिति ॥ इष्टमावधार्य ॥ यथाविबोद्धितैवोदशशुद्धौ न श्रयेन पूर्वमाह माणो व्याख्यातः ॥ तथा  
 पर्यये मोक्षोपायैः मोक्षोपिन च शुद्धिनिश्रयेनेति ॥ यस्तु शुद्धिश्च यथा तैस्तुः शुद्धपारिणामिकपरमभावलक्ष  
 णापस्य निश्रयमाह स च पूर्वमेव जीवति सूतोदासीनं विधत्तेत्येवं न स एव रागादि विबल्लपर्यहेतोमाह कारणा  
 भूतध्यानभावनापयोपेक्ष्येया भवति न च ध्यानभावनापयोपस्तुः ॥ यदि युनेस्को तेन प्रज्याथि क न येनापि  
 स एव मोक्षकारणभूतो ध्यानभावनापयोपो भण्यते ॥ तर्हि इव्यपयोपरस्तु धर्मद्वयाधारभूतस्य जीवधर्मि  
 णो मोक्षपर्यये प्रजातमिति ॥ यथा ध्यानभावनापयोपरस्तु एण विनाशो भवति ॥ तथा ध्येयभूतास्य जीवस्य ॥  
 शुद्धपारिणामिकभावत्वं क्षण इव्यस्तु एणोपविनाशः शब्दोति ॥ न च इव्यस्तु एण विनाशोस्ति ॥ ततः स्थि  
 ते शुद्धपारिणामिकभावेन वंधे मोक्षोपविनाशः शब्दोति ॥ इव्यस्तु एणोपविनाशः ॥ अतश्चातुः सातत्यं गम  
 नेर्थवर्त्तते ॥ गमनशब्देन ज्ञानं भण्यते ॥ सर्वगत्यार्थी ज्ञानार्थोऽस्ति वचनात् ॥ तेन कारणेन यथा संभ  
 वे ज्ञानसुखादिगोष्यासंभूतात् ॥ अतस्ति वचनेन गः स आत्मा भण्यते ॥ अथवा शुभाशुभमेतौ वचनकार्य

भवेत्तोज्रमंदादिस्त्वेषां श्वासमंतादततिवर्त्ततेपः स आत्मा । अथ्येवात्मादव्ययश्चौचैरासमे  
 तादत्तेत्यः स आत्मेति ॥ किंच ॥ यथैकोपिचंद्रमानाजलघटेपुद्गुयते ॥ तथैकोपिजीवानानाप्रसोरषुति  
 त्तिपदं दत्तिवन्नघटेतः कास्मादिति चेत् ॥ चंद्रकिरणोपाधिवर्धनघटस्थजलपुद्गलासवनानाचंद्रा  
 कोरणपरिणतानेचेकश्चंद्रः ॥ तत्रदृश्यातमाहः ॥ यथोदवदत्तमुखोपाधिवेगजननानादर्पणस्थपुद्ग  
 लासवनानामुत्वात्तोरणपरिणतानेचेकश्चदत्तमुखंनानास्वरूपपरिणते ॥ परिणमोतिचेत् ॥ तर्हिदृश्य  
 णास्यप्रतिबिंबंचेतनस्यंप्रोप्तिनचतथा किंतुयादिएकएवजीवोभवति ॥ तदाएकजीवस्यमुखदुः  
 जीवितमरणादिकेमासतस्मिन्नेवक्षणेसर्वेषांजीतिवितमरणादिब्रह्माप्नोति ॥ नचसथाह्वयेते ॥ ६ ॥  
 यथाएवदंति ॥ यथैकोपिसमुद्रः क्षापिच्छाजलः क्षामिच्छुजलः ॥ तथैकोपिजीवः सर्वदेहेषुतिथति ॥  
 दपिनघटेतः ॥ कथामिति चेत् ॥ जलरास्यपेक्षायान्तैवकलेनचजलपुद्गलोपेक्षायान्तैवकले ॥ योदजलपुद्ग  
 भवत्येककलेर्त्तादास्त्वाकजलेगट्टोत्तरापजलसंसेह्यकिंनायाति ॥ ततः स्थितं योदशावर्णिक्तासु

चणोराशिबदनंतज्ञानाद्विलक्षणांप्रत्येकत्वज्ञोवराधिंप्रतिनचैकजीवोपक्षेयति॥ अध्यात्मशाब्दस्याप्येक  
 ध्यते॥ मियथात्वरागादिसमस्तविवल्लजालस्तूपरिहोएणश्रुद्धात्मन्याधियादनुशुनंतदध्यात्मोभितिः॥  
 वेध्यानसामग्रीध्यात्पानापसंहरस्तेएणायायाता॥ ॐ॥ अथोक्तं॥ योनिहस्तिन्यायवर्तमानं॥ ॥ अथोक्तिः॥  
 योनिहस्तिन्यायवर्तमानं॥ ॥ अथोक्तिः॥ योनिहस्तिन्यायवर्तमानं॥ ॥ अथोक्तिः॥ योनिहस्तिन्यायवर्तमानं॥  
 मोधयंतु॥ श्रुंक्षुर्घेतु॥ केकत्तोरः॥ मुनिमधानाः॥ किंविशिष्टाः॥ दोषसंचयनुदा॥ निर्दोष  
 परमात्मनोबिलक्षणायेराणादिदोषास्तथैवचनिर्दोष॥ परमात्मद्वितत्त्वपरिज्ञानविषयेसंप्रायविमोह  
 विश्रमास्तैश्चतारिहोदोषसंचयच्युताः॥ पुनरपिकथंभूताःसुदुष्पुष्पा॥ वर्तमानपरमाणमाधिधानश्च  
 श्रुतेनतथैवतदाधोरोत्पन्ननिर्विकारस्वसंवेदनज्ञानस्त्यभावश्रुतेनचपूर्णाः॥ समयाःश्रुतपूर्णाः॥ वर्तमान  
 येतु॥ दधसंगोमिणं॥ श्रुक्षुर्घेतु॥ केकत्तोरः॥ मुनिमधानाः॥ किंविशिष्टाः॥ दोषसंचयनुदा॥ निर्दोष  
 यमिमंप्रत्यक्षोभूतं॥ किंविशिष्टं॥ भणितं॥ प्रतिपादितोयोगंप्रत्येकनकर्तृभूतेन॥ एतमिचंदमु



कोपरितोषः॥ अथ्यात्मनो ज्ञत्वं स्वतएव मासि यो देति ज्ञान त्वस्याप्यद्वैतान त्वमास्ति तस्य  
 प्यन्यदित्यनवस्था॥ अथ्यात्मनवस्थामाभूदिति स्वतएव ज्ञान त्वस्य ज्ञान त्वमिष्टं ननु प्रति  
 ज्ञाहानिरर्थो न तात्सं प्रत्यय इति॥ किंच तत्परिणामाभावाद्वा देउ संवेधोपेदडिनो नंद  
 उपरिणामः॥ देदीव्यपदेशमात्रप्रतिलेभात्तथा उद्यमगुणस्याद्यमत्वसामान्यविशेषसं  
 वेधेनोद्यमत्वं॥ गुणसामान्यविशेषपदार्थभेदादत उद्यमत्वावानुद्यमगुणाद्व्यासक्तं ननु  
 द्यम इति॥ तथाद्यमगुणसंवेधोपेक्षणैर्नोद्यमत्वं प्रत्यगुणपदार्थभेदादत उद्यमत्वं उवाचानि निरी  
 त्यासक्तं ननु स्वयमुद्यम इति॥ समवायादिति चेन्न॥ प्रतिनियमाभावात्॥ स्यान्मते समवा  
 योनामायुतसिद्धलक्षाणः संवेधः॥ इह देवद्वयभिधानप्रवृत्तिहेतुस्तेनैकत्वमिष्यतीता  
 नाव्यपदेशो भवति चेत्तुल्यसमवाया उद्यमगुणः॥ उद्यमगुणसमवायाच्चाग्निरुद्यम  
 तितन्त्रः कुतः॥ प्रतिनियमाभावाद्यद्यमगुणयोराग्न्यस्य लोभ्यत्वात्तुल्यत्वे काये प्रति

विशिष्टानियमः॥ यद्दृष्टगुणस्थानामवसमवायेनाप्सु गीतगुणस्य चाप्येव समवायो  
 नास्तीति उच्यते न चोच्यते॥ दृष्टगुणस्य चाप्येव समवायेन गीतादिगुणोत्तरेणैव॥ तस्माद्येन विशेषः।  
 णायप्रतिनियम इत्युच्यते न तत्प्रश्यामः॥ अतएव प्रत्यपरिणाम एवोच्यते नान्यस्त  
 द्यानि नियमहेतुरस्ति स्वभावो हेतुरिति चेत्तत्तरेव तत्परिणामसिद्धिः॥ किंच॥ समवायभावा  
 दत्यतः तदाभावान्नास्ति तत्परिकल्पितः समवायः॥ कुतः॥ दत्तं तदाभावात् यथा गुणानां।  
 पदार्थानां प्रत्येकसमवायसंबन्धाद्वृत्तिरित्यात्तया समवायः॥ पदार्थानां तरेभूत्वा केन न स  
 बंधेन प्रत्ययादिषु बन्धेति समवायात्तराभावोदकाख्य हि समवायत्वं न चेत्यनन्वारय्यतमिति  
 वचनात्॥ न च समवायान्न गच्छति न च सिद्धाभावाच्च तत्सिद्धानामप्राप्तिपूर्विका प्राप्तिर्मेया  
 गः॥ न चान्यः॥ संबन्धः॥ समवायसमवायविकलाक्षणास्ति येन समवायस्य प्रत्ययादिषु व  
 र्त्तिः॥ स्यादन्तः॥ समवायेभिरनभि संबन्धान्नास्ति त्वरे विषाणचत्समवायः॥ प्राप्तित्वात्॥

व्याप्येतराभावश्चेत् ॥ नयामिचारान् ॥ स्यान्मतं ॥ इव्यादीनिप्राप्तिमिति श्रुतत्वात् ॥  
 कथाचित्प्राप्ता नवैतित्वं समवायस्तु प्राप्तिर्न प्राप्तमानन्तः ॥ प्राप्तं तदा भवति स्वत एव प्रा-  
 प्तिरिति न च नवकस्माद्वा भिवाद्यप्यासंयोगः प्राप्तिरपि सप्ता संतरेण समवायनवर्त्तते ॥  
 तथा समवायस्यापि स्यादिति प्रदीपवदिति ॥ चेन्न तत्परिणामादन्न न्यत्यसिद्धिः ॥ स्याद-  
 तद्यथा प्रदीपः ॥ प्रदीपांतररमनोपक्षमाणा आप्तमानप्रकाशयति च दादी ॥ तथा समवा-  
 यः संबंधांतरोपक्षामंतरेणात्मनश्च इव्यादिषु दक्षिहेतुः ॥ इव्येदीनां च परस्परतः स्मित-  
 त्वं ॥ कुतस्तत्परिणामादन्न न्यत्वमिदं इव्याप्रदीपः ॥ स्वयंप्रकाशापरिणामात्प्रकाशात्म-  
 नानन्यप्रकाशांतरनोपेक्षते ॥ अन्यथा प्रकाशात्मनो न्यत्वप्रदीपस्याप्रदीपत्वप्रसंगः यतो-  
 न्न प्रकाशात्मानं ॥ प्रोक्तान्यः ॥ प्रदीपोस्ति तथान्न इव्यादेर्नागुणकर्मसामान्यविशेषसम-  
 वायास्मिति ॥ इव्यस्यैवाभयपरिणामकारणोपेक्षास्पृणः ॥ कर्मसामान्यविशेषः ॥ सम-

वायइत्येवमादिपर्यायोत्तराणपरिणामः॥ यथाप्रदीपः॥ स्वलाक्षणाप्रसिद्धाघटादिभ्योन्य  
 नैवेसमवायः स्वलाक्षणाप्रसिद्धः॥ इव्यादन्यास्तिद्रव्यस्यैवगुणादिपर्यायपरिणामात्तस्मा  
 न्नप्रदीपवत्समवायसिद्धिः॥ अन्यथाचद्रव्यादन्यत्वेगुणादीनांद्रव्यस्याद्रव्यत्वप्रस  
 तानगुणादिपर्यायानप्राप्त्यान्यद्रव्यमास्तियद्विवागुणादीनांद्रव्यस्यद्रव्यं॥ केनचित्  
 सविशेषणप्रसिद्धयगुणादिभिः॥ संवेधेते॥ साविशेषउच्यते॥ यतानगुणा  
 गानान्याद्रव्यस्यविशेषः॥ स्वतःप्रसिद्धास्तिश्रुतद्रव्यपरिणामासृचगुणादयश्रुतसि  
 द्धे॥ किंचविशेषपरिज्ञानाभावाद्यस्ययुतायुतसिद्धार्थ्याहर्कविज्ञानमेकमास्ति  
 युतसिद्धानां समवायः॥ युतसिद्धानां संयोगादिति॥ स्याद्विशेषविज्ञानं भवतस्तज्ज्ञा  
 नेकायेविश्रुत्वात्ज्ञानानां॥ तद्विशेषविज्ञानाभावस्तदभावात्तद्विवेकाभावः॥  
 संस्कारादितेचेन्न॥ तस्यापितादात्म्याप्रपादतत्तत्॥ ज्ञानमज्ञानं हेतुश्च संस्कारास्ति॥



तस्याहः॥ सामर्थ्येभितितन्नुक्तस्तस्यापिस्तादात्म्यादेकार्थेयाहिज्ञानस्यसंस्कारस्यच  
कार्थ्येयाहिज्ञानेहेतुत्वात्॥ अनेकार्थेयाहिज्ञानाभावाच्चानेकार्थेयाहिज्ञानसंस्का  
राभावस्तस्मात्पूर्वोक्तादोषस्तदवस्थयव॥ अथवायमर्थेः॥ कर्त्तृकरणयोन्यत्वाद  
न्यत्वमात्मज्ञानादीनांपरश्वादिबदितेचन॥ तत्परिणामादग्निवदितियथाग्निर  
ग्निस्यभावादन्योदहनदाहक्रियायाः॥ कर्त्तृकिंकरणोदहतितत्परिणामादन्या  
त्मेवकरणे॥ तथात्माज्ञस्यभावत्वात्ज्ञानादन्यस्तत्परिणामादर्थान्नज्ञाननज्ञान  
क्रियायाः॥ कर्त्तृकिंकरणोऽज्ञानातितत्परिणामान्तेदवज्ञानंकरणेत्येनविवक्ष्यते  
अन्यथावाततस्याभावेनवधारणप्रसंगोऽग्निवदित्यवमादिवाक्यार्थविवरणोदहः  
नस्वभावोपक्षयाः॥ योज्यकिंच॥ अनेकातात्पर्योपपत्तीपिणोरर्थोत्तरभावस्यचटा  
दिव <sup>तत्त्व</sup> <sup>मु</sup> तथाषट्कपालश्रावकलाश्राविकादीनानयद्वयाप्येणाभेदात्स्योदेकत्वस्यादन्य

त्वेकप्यमिह॥ पर्थ्यायार्थिकागुणभावेऽप्यार्थिकप्रधान्यात्पर्थ्यायार्थानप्येणान्मृदूप  
द्रव्याज्जीवानुपयोगादिद्रव्यार्थार्थेणास्यादेकत्वम् ॥

नञ्जहति॥ तेषामेवऽप्यार्थिकगुणभावपर्थ्यायार्थिकप्रधान्याद्द्रव्यार्थानप्येणान्मृदूप  
णविवेकाद्यादिदत्तभेदपर्थ्यायार्थार्थेणात्स्यादन्यत्वं॥ यतोऽन्याद्यदपर्थ्यायेन्यश्चकषा  
लादिपर्थ्यायस्तथाभेदाद्यदिपर्थ्यायार्थेणाचस्योदेकत्वस्यादन्यत्वं  
त्स्यादेकत्वयतेतामृदूपमेवउभयपरिणामकारणवशा

तत्तद्व्यापेदशभाभवेति॥ नान्यचदादयोमृदूपव्यतिरिक्तचदादिपर्थ्यायाभावात्पर्थ्यायि  
पर्थ्यायभेदाच्चस्यादन्यत्वं॥ यतः॥ पर्थ्यायामृदूपपर्थ्यायाद्यदपर्थ्यायस्तथा  
दिपर्थ्यायार्थेणाचस्योदेकत्वम्॥ स्यान्नानात्वेकपर्थ्यायार्थिकगुण  
न्यात्पर्थ्यायार्थानप्येणान्मृदूपत्वात्तस्यादेकत्वम्

तो ज्ञानादयानादिपारिणामिकचेतन्यजीवद्रव्यादिद्रव्यार्थेन जात इति तेषामेव द्रव्यार्थे  
का गुणभावे पर्यायार्थे का प्रधान्या द्रव्यार्थेन पर्येणात्कारणविशेषापादितमेव दृश्य  
यार्थपर्येणात्स्यादन्यत्वेयतो न्याज्ञानपर्यायोऽन्ये च दर्शनादिपर्यायास्तथात्मनेनात्ते  
नादिपर्यायाणां च स्यादेकत्वस्यादन्यत्वं कथं तत्परिणामादेशात् स्यादेकत्वेयतः।  
आत्मैवाभ्यपरिणामकारणवशात् ज्ञानादिपर्यायपरिणतः॥ ज्ञानादिद्रव्यपदशभा  
भ्रवति नान्यप्राप्तमान्ये ज्ञानादयः॥ आत्मद्रव्यव्यतिरिक्तज्ञानादिपर्यायाभावा  
तपर्यायिण्याय भेदाच्च स्यादन्यत्वेभ्यतापर्यायीऽप्रात्मापर्यायाः ज्ञानादयस्तस्मादे  
कत्वान्यत्वं प्रत्यनेकातोपपत्तेः॥ तत्परिणामत्वेऽपि कारणभावापुक्तः॥ इतरथा हि ए  
कार्थपर्यायादन्यत्वं प्राप्तमिच्छेन्न वद्यस्यैकांतिकं कर्तृकरणेन्यत्वं तस्यैकार्थपर्याया  
यादन्यत्वं प्राप्तं कथं चेद्वद्वत्त्ववद्यथाप्राप्तादेकरोति परम्यादिभिरित्यत्र कर्तृकरणयोर

न्यत्वं तथा भज्यते । वक्षः प्राग्वाभारणादित्येकस्य ब्रह्मस्य शास्त्राभावात्पर्यायादन्यत्वं ।  
 प्राप्तं न वादोऽस्ति यत्तेन साखाभारद्वितेनैव च्छेदो न च शाखाभावादित्येव च्छेदो न भवती-  
 ति भज्येत वदन् । ॥ प्राग्वाभारेणेति ॥ स्वकार्थपर्यायात्मकः । कारणानि देशान्भवति ।  
 नात्मद्रव्याद्वेत्तऽन्यज्ज्ञानेन चात्मद्रव्याद्वेत्तनान्यज्ज्ञानमिति ज्ञानात्पेन नार्थो नात्मेति  
 एवकार्थपर्यायात्मकं कारणं न भवति । किंच । कारणस्योभयपेयाप्येते तद्रव्यस्य मूर्तिरप्रदम् ।  
 त्विमेदवद्यथा द्रव्यस्य मूर्तिरप्रदमूर्तिरभेदाद्वेकांतपरिग्रहेनास्ति । ८

मीकाशस्वात्माग्रमूर्तिरयः ॥ आत्माचांमूर्तिः । द्रव्यार्थोदशान्नपर्यायाप्योदशान्नस्थाना-  
 दिचकार्मिण्यारोहसंवेधात्तथाकारणोदधाविभक्तो विभक्तवर्जचक्रभेदात्कतुरत्य-  
 त्तोक्तवर्जः । अथापरश्रुनाच्छिनत्ति तद्वदत्तप्रतिवर्तुः । नान्यदविभक्तवर्जचक्रायप्यपि नै-  
 धनं दहत्योद्येयति तत्तथात्मात्मानार्थानज्ज्ञानातीत्यविभक्तवर्जचक्रकारणवित्तव

दद्याताच्चकुशूलं स्वातंत्र्यवद्यथाभिनिधिः॥ कुशूलं देवदत्त इत्यत्र कुशलोऽयदाभिदिक्लि  
याथाः सुकरतमास्वातंत्र्येण विवादिताः॥ स्वयमेवात्मानां भिनत्नोति तदा किं कारणे  
सावात्मानां भिनत्नोति विवक्षायां कुशूलं तैम्रकण्डौत्येनोपादाय ते तत्पया तैम्रवत्ता  
ताकराण्येव भवन्ति॥ किंचिद्वैक्यार्थपयोयविशेषोपपत्तेरिन्द्रादिव्यपदेऽरावत्त॥ इहैव  
स्वार्थस्यानेकापयोयविशेषोपपत्तिर्दृष्टान्चास्यतेभ्यः॥ पर्यायेभ्योऽन्यत्वं कथामिन्द्रादि  
व्यपदेऽरावत्तयेवैकस्येद्वराज्जायतेऽर्थेऽर्द्धेऽरुशक्रपुरंदराद्येनैकव्यंजनपर्यायविशेषा  
पपत्तिः॥ नचैद्वराजस्यैव शक्रपुरंदरादिपर्यायेभ्योऽन्यत्वं नवानन्यत्वाद्येनार्थोप  
पत्तेस्तैव शक्रः॥ पुरंदरो वायनवाशक्रस्तेनैवैन्द्रः॥ शक्रैवाकथामिहयत॥ इन्द्रादीनां  
प्रातिनियतव्यंजनपर्यायोपपत्तिः॥ इन्द्रैवादिन्द्रः॥ शक्रैवादिशक्रः॥ पुरंदरो वायन  
नचैद्वराजानपूद्गोराणव्यंजनपर्यायोपपत्तिर्भेदान्नैवद्वराजोऽर्द्धः॥ शक्रः॥ पुरंदरो वायनभवति

भवत्येव । तस्यैकस्यात्मनो ज्ञानादिपर्योयविशेषो धोषोपपत्तिः । तस्मादेकार्थपर्यायविशेषो धोषोपप-  
त्तेर्नान्यत्वमात्मप्रव्योदकोत्तमज्ञानादौ नो । कर्तृसाधनत्वाद्वा दोषाभावः । अण्यवानेवोमात्रे  
न दर्शनशब्दे कारणसाधनो किं तादृक्कर्तृसाधनोत्तयाचारित्र्यशब्दे दोषिनकर्मसाधनः ।  
किं तादृक्कर्तृसाधनः । कार्यमेव भूतानयवशात् । ज्ञानदर्शनचोपपत्तिः । आत्मैवैव । अत  
स्तत्परिणामात् ज्ञानादिपरिणत आत्मवज्ज्ञानातीति ज्ञानपश्यतीति दर्शनं च रत्नोति च ।  
रिन्निमित्ताय उक्तं । कर्तृत्वात् परिणतत्वादन्यत्वमात्मज्ञानादौ नो मिति दोषः । समभवत्तिले  
क्षणाभावशतैव न वा डालकात्स्योदतन्त्रलक्षणाभिस्तिकर्तैरियुदो विधायकमिति तन्त्रः  
कुतः । वा डालकान्त्युडुव्यावज्जलमिति कर्तैरियुदो विधायकमिति तन्त्रः ।  
दृश्यते । व्याभावकर्मणो विहिताः । कारणो दिद्वेषि भवति तत्त्वात्येन न स्तानो यं प्रवृत्ते । द  
दात्यैस्मश्रुतिदानो योतिथिः । समावर्त्तेत तस्मादिति समावर्त्तेनीयागुरुः । कारणो धिक्

रणाधिकारणयोग्यदुक्तः ॥ कर्मोदिव्यापिदृश्येता निरदंतेतोदोतिनिरदनमस्कादतितस्मा  
दितिप्रस्कादने ॥ अथवाभावसाधनाज्ञानादिशब्दास्तत्त्वकथनाद्वाच्यस्वरणव्यपेक्षव  
द्यथादासीन्येनावस्थितमस्ति ॥ दत्तणादिदात्रंकारणमिति व्यपदिश्यतेतयादासीन्येने  
वास्थितानिज्ञानदर्शनचारित्राणि ॥ प्रतिनियतज्ञानदर्शनचरणत्रिकयाव्यापारप्रतिनित्य  
नोत्सुक्यानिकथ्येतेकोसोमोचमार्गः ॥ ज्ञानदर्शनचारित्राणि ज्ञानज्ञानानदृष्टेष्टा  
नचरणचारित्रमिति क्रियाव्यापृतानां तु ज्ञानादानोक्तार्थादिकारकव्यवहारः ॥ व्यक्ति  
भेदादयुक्तमिति चेन्नकार्यशब्दान्यत्वाद्यक्तिभेदोक्तः स्यादतस्तज्ज्ञानमात्मते अयु  
क्तं कस्माद्यक्तिभेदादभिधेयवद्विंशसंख्येयभवेताभिधानस्येति ज्ञानप्रालम्भेति प्राप्ता  
तितन्त्राधिकारणैककारणैकशब्दान्यत्वाद्यक्तिभेदोक्तः ॥ एकस्मिन्नप्यर्थे शब्दभेदाद्यक्ति  
भेदाद्व्यपेक्षेययोगेहकुटोमरः ॥ पुण्यः तारकानक्षत्रमिति एवं ज्ञानमात्मतयोपि स्यात् ॥

ज्ञानग्रहणामादन्याप्ये । तत्पूर्वैकत्वाद्विज्ञानस्य । ओहह । ज्ञानग्रहणमादन्याप्ये । कुतस्तत्पूर्व  
कत्वाद्विज्ञानस्ययतः । पदार्थतत्त्वोपलब्धिपूर्वकं अज्ञाने । अल्याचूरे अतल्लातिस्वरस्यस  
ज्ञारत्याच्चदर्शनात् ज्ञानमल्याचूरे अतश्च पूर्ववाच्ये । नोभेयायुगपत्प्रवृत्तेः । अतापप्रकाश  
वैततषदाषः कुतः । उभयेर्युगपत्प्रवृत्तेः । कथं प्रकाशप्रतापस्तु च यथासंविदुर्धनपदला  
वरणविगोमप्रतापप्रकाशमवृत्तिर्युगपद्भवति तथा ज्ञानदर्शनेर्यार्युगपदात्मलाभस्तद्य  
था । यदादर्शनेमाहस्योपसमाक्षयोपशमाक्षयाद्य । आत्मासम्यग्दर्शनपर्योयेणाविर्भ  
वति । तदैव तस्यमतिज्ञानश्रुताज्ञान । निर्वृत्तिपूर्विकं मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं चाविर्भवति । दर्शन  
स्यैवाभ्यर्हितत्वाद्यदप्युक्तमत्याचूल्यात् ज्ञानस्य पूर्वनिपातश्रुति । तदसत् । कस्माद्वि  
नस्यैवाभ्यर्हितत्वात् । ज्ञानाद्विज्ञानेनैवाभ्यर्हितं दर्शनं संनिधानेन सति । अज्ञानस्यापि ।  
ज्ञानभावात् । ज्ञात्याप्यप्रदृधतस्तदभावान्मधे प्रज्ञानं वचनज्ञानपूर्वकत्वाच्चात्रिज्ञस्य



यतो जीवादिपदार्थतत्त्वज्ञानसन्निधानमिति चारित्र्यमाहस्योपशमाहृत्योपशमाहृत्याद्वाक्य  
भेदानेहेतुक्रियाविशेषोपरमश्रौत्रपरेणामोभवतितत्तश्च्यारित्रस्यज्ञानपूर्वकत्वात्तस्या  
नपूर्वश्रुक्तेः इतरेतरयोगोद्वेदभागेप्रतिपरस्पररोपद्वाणामप्राधान्यात् ॥ अयमिति रतरयोगो  
द्वेदः ॥ दर्शनं च चारित्र्यं च दर्शनज्ञानचारित्र्यारोपेति कुतः ॥ माँप्रतिपरस्पररोपद्वा  
णामप्राधान्याद्यथाह्लक्ष्मणयोगोपपलाशादिति ॥ अस्त्योदिसमानकालक्रियाणां ह्लक्ष्मणादि  
नापरस्पररोपद्वाणामितरेतरयोगोद्वेदः ॥ सर्वपदार्थप्रधानत्वाद्ध्रुवचर्चनात् ॥ तस्याद  
र्शनज्ञानचारित्र्याणामस्त्योदिसमानकालक्रियाणां परस्पररोपद्वाणामितरेतरयो  
गोद्वेदः ॥ सर्वपदार्थप्रधानत्वाद्ध्रुवचर्चनात् ॥ यतस्त्वयाणामपि दर्शनोद्देशनामहित्ता  
नापरस्पररोपद्वाणामात्मात्मागत्यप्रतिप्राधान्येनैककस्य न द्वयोः ॥ अत्येकं सम्यग्विशेष  
णपरिस्मात्तिमुजिवचयोरित्वदत्तमिति न दत्तगुप्तदत्ताभोज्यतामिति मुक्तिः ॥ अत्येकं प

रिसमाप्येते तथा श्रुत्या सावचनस्य सम्यक्कष्टस्य प्रत्येकमाभिसंवेद्यो दर्शनादिभिः सम्यग्दर्श-  
 ने सम्प्राप्तज्ञानं सम्यक्कारि च मिति पूर्वपदसामानाधिकारणप्राप्तद्व्यक्तिवचनप्रसंगश्रुति चेन्न  
 मोक्षोपायस्यात्मप्रधानत्वात् ॥ स्यादितददर्शनादिभिः ॥ सामानाधिकारण्यत्तद्व्यक्तिवच-  
 ने मोक्षमार्गस्य प्राप्तुवश्रुतिवत्त्वं किं कारणं ॥ मोक्षोपायस्यात्मप्रधानत्वाच्चामार्गो मोक्षार्थ-  
 यः ॥ तस्यात्मा स्वभावः ॥ येनात्मयै न स्वभावो वेन सो मोक्षमार्गोऽुच्येत ॥ सदृशं न ज्ञानं चारि त्वा-  
 र्गो सर्वेषामविशिष्ट एकः ॥ पुष्टिं ॥ अतस्त्वप्राधान्यात् सत्यपि सामानाधिकारणेन त-  
 द्व्यक्तिवचनप्राप्तिः ॥ यथा साधवः ॥ प्रमाणमिति प्राप्त्यंतिकः ॥ सर्वकर्मनिक्षेपो मोक्ष-  
 : मोक्षप्रसेने इत्येवं तस्य च त्त ॥ भावसाधेना मोक्षरूपो मोक्षः ॥ असंनक्षेपणमित्यर्थे स  
 आत्यंतिकः सर्वकर्मनिक्षेपो मोक्ष इत्युच्येत मज्जेत्सु च्छिक्कर्मणेण मार्ग इत्यर्थोऽयं त-  
 करणान्मसुः श्रुत्या साविति मार्गः ॥ मार्गोऽत्वमार्गः ॥ कस्यप्यर्थोऽयथा स्यात् ॥ एकं त्वकोप

लशर्कैरादिदोषरहितेनमार्गेणमार्गेणाः॥ सुखमभिप्रेतस्यानंगच्छेति॥ तथापि मया द  
 र्शनासंयमादिदोषरहितेन न च्येयान॥ श्रेयोसमार्गेण सुखं मांशंगच्छेति॥ अन्वेषणां प्रित्तय  
 स्यवाक्तरणत्वापपत्तेः॥ अथ यत्नामार्गेऽप्रन्वेषणोऽत्यस्य मार्गः॥ सिध्यति॥ कुतः सम्पद  
 र्शनादीनां कारणत्वापपत्तेः॥ मोक्षोयेन मार्गे ते सोमादा मार्गे इति युक्तानभिधानादमा  
 र्गे इति चेन्न॥ मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमानां प्रत्यनीकत्वादोषधवत्॥ स्यादतन्नात्र यु  
 क्तिरुक्ता सम्पददर्शनादित्रयमिच्छं माक्षु मार्गे इति॥ अत्रेतास्य मार्गे त्वेनोपपद्यत इति  
 तन्न किं कारणं॥ मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमानां प्रत्यनीकत्वात्कथमांशधवधयावा  
 तादिचिकीर्षाणां निदानप्रत्यनीकं स्तिगधस्तुत्वाद्योषधमुच्छेदकारणं॥ तथा  
 मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमादीनां निदानप्रत्यनीकं सम्पददर्शनाद्योषधमुच्छेदकारणं  
 इति गत्वा येनैवेत्याख्यानां लोकोत्तरं॥ अत्रेदमप्युक्तं॥ अत्रेतास्य मार्गे॥

ग्राह्यस्यात्मलाभे सति ज्ञानादिवत्तद्धिनिवृत्तेऽस्त्वित्यानुपपत्तिः ॥ १४ ॥  
 विपर्ययाद्वेदस्यात्मलाभो ॥ भवति तदभावात्तत्त्वज्ञाने सति वेदनिवृत्तिर्भवति कारणाभा  
 वाद्विकार्यो भावश्चति वेदनिवृत्तिरेव च मोक्षः ॥ अतो मोक्षमार्गस्यात्रित्येनोपपद्यते प्रति  
 ज्ञासात्रमिति चेन्न सर्वेषामविसंवादात् ॥ स्यादतत्प्रतिज्ञासात्रमेतद्विपर्ययाद्वेदोभ  
 वतीति तन्न ॥ किं कारणं सर्वेषामविसंवादान्नाच्चाप्रतिवादिनो विसंवदंते ॥ तद्व्याप्य  
 मेणागमनामित्यादिवचनमेवेद्योर्ध्वमेणागमनमूर्ध्वं भवति ॥ अष्टमुवाह्युसौम्यप्राज्ञापत्येन्द्र  
 गोर्धर्वपक्षराक्षसपिशचाचामृगामनमधस्ताद्भवत्यधर्मेण ॥ अर्धमेणास्वलुषट्सुस्थानि  
 बुमानुषपशुमगमत्सरीस्पस्यावेरघुगमनं ज्ञानेन चापवर्गः ॥ यदास्थराज्ञात्तमसमर्गुण  
 भावात्सत्त्वस्य प्राधान्यात्प्रकृतिपुरुषात्तरपरिज्ञानमाविर्भवति तेनापवर्गः ॥ विपर्ययो  
 दिव्यते वेदः ॥ यो स्याद्यत्तमहर्दृक्कारतन्मात्रं संज्ञास्वदा सुप्रकृतिष्वनात्मोयास्वाह ॥

कारिकेषु वैकारिकेषु चैन्द्रियज्वात्मत्वाभिमानः ॥ स विपर्ययस्तस्माद्वेध इत्येवैवावचनेन त  
व्यानात्मैवेष्ट्वात्माभिमानविपर्ययात्तस्य प्राबलाद्युपलाधिरादिगुणपुस्तकां ॥ तत्रोपल  
ब्धिं रंतयो वदस्याविभक्तः प्रत्ययः ॥ आत्रादौ द्वियव्यनिष्ठुअवराणादिषु हे ॥ श्रुतिं तेषु वमा  
दिः ॥ पांचभौतिके चारारः ॥ पाण्यादि समूहे शरीरे हे पुस्तकप्रतिप्रत्ययो भवति ॥ तावद  
प्रतिबुद्धत्वात्संसारः ॥ गुणपुस्तकांतरोपलाब्धिरतः ॥ यत्पुदोसमवर्जं सर्वप्रकाशितकृतं वि  
गुणमच्यतनं ॥ भोग्यमिति जानाति ॥ भोक्तारमवकर्त्तारं चेतनं च पुस्तकमन्यप्राधानादि  
वेति ॥ अच्यतनं भ्वागुणांस्तदतस्तस्य गुणपुस्तकांतरोपलाब्धिं तसंसारस्य प्रतिज्ञानान्मा  
त्रो विपर्ययाद्वेध इत्येवैवा ॥ इच्छाद्वेषपूर्विकाधर्माधर्मप्रवर्तिनो  
भ्यामुत्पद्यन्तं ॥ इच्छाद्वेषौ न च विमोहस्येतामिण्यादर्शनाभावात् ॥ मोहश्चाज्ञानं वि  
मोहस्ययते ॥ षट्पदाप्येतत्त्वज्ञस्यैवाप्यवतः ॥ सुखदुःखे च्छाद्वेषाभावः ॥ इच्छाद्वेषाभा

वाङ्मार्गधर्माभावः॥ सादभावसंयोगाभावोऽप्राप्यदुर्भावश्च समोक्षस्तयोर्वाङ्मार्गधर्मयोगरभवे  
 भवत्यपवर्गः॥ कथं प्रदीपोऽपरमप्रकाशाभाववत्॥ यदि यन्नावं प्रतीत्यात्मानं प्रतीत्ता भवेत् तत्तु  
 स्यात्परमातिरोभावयान्ति॥ तद्वदया॥ प्रदीपोऽपरमाक्षकाशाभावः॥ वेधश्चादृष्टाद्भवति काय  
 मधर्मसंज्ञाददृष्टादज्ञानं भवति॥ अज्ञानाच्च मोहो हि मोहवत्तः॥ इच्छाद्वैषाजायेत इच्छाद्वि  
 षाभ्यो धर्माधर्मोऽस एव वेधः॥ अतः संसारस्य प्रसृतिस्तस्माद्भवत्यदृष्टाभावसंयोगाभा  
 वः॥ कर्तृरस्य संयोगास्याभावः॥ जीवनसंज्ञकस्य धर्माधर्मोऽपेक्षितः॥ सदेहस्यात्मना म  
 नसा संयोगो जीवने तस्य धर्मो धर्मयोगरभावादभावोऽप्राप्यदुर्भावश्च प्रत्ययशरीरस्यात्यं  
 तमभावः॥ समोक्षः॥ कायमभावो धर्मो धर्मयोगरनापानुत्पत्तिं संचितनिरोधाभ्याम  
 नागतानुसृतिः॥ संचितनिरोधश्च द्विविधो भावस्तत्रानागतानुत्पत्तिस्तत्रावच्छर्माध  
 र्मयोः॥ प्रतीतिं प्रियमनात्पत्तिरिक्ता ह्यमदृशानादशुश्रूषालस्या

नानापरिवर्जनाद्धर्मस्यापितत्साधनानामनभिसेवधान्नानभिसेहि तत्कर्मवन्धात्ता  
निसंचितनिरोधापितउद्देगपरिवेदफलादधर्मनास्तस्मात्संसारउद्देगः॥ शरीरत्वाक्त्वा  
कनाच्छीतोद्भ्रमशोकादिनिमित्तप्ररीरणपरिवेदप्रदायाधर्मोतिरच्यते॥ भाग्येदोषदशनात्  
षसंक्षपदार्थानां तत्त्वविनिर्णयात्सोतिस्मरभ्यधर्मस्य विनाशः॥ अतोमोक्ष इत्यपेक्षाद  
र्शने उःत्वादिनिर्यतिरित्यनेयबां उः॥ स्वज्ञानमप्रवृत्तेदोषमिथ्यानिनानाज्ञा मुत्तरात्तराप  
येतदनंतराभावात्तिः॥ अथसाधिगाम इत्यनेयबां दर्शनेनां प्रोक्तं तत्तमिथ्याज्ञानं स  
र्वेषामुत्तरस्य तत्त्वज्ञानान्निवृत्त्येतोपस्तदनंतरार्थेस्तास्य निवृत्तिः॥ कश्चासौ दोषः स हि  
मिथ्याज्ञानादमंतरस्तत्कार्यत्वात्संचेत्तरः प्रवृत्तेः॥ प्रवृत्तिश्चानंतरा तत्कार्यत्वा  
त्ततोदोषा॥ भावेप्रवृत्त्यभावः॥ प्रवृत्तिरप्युत्तराजन्मनः॥ प्रवृत्तेरभावाज्ज्ञानमाभावस्तत्त्व  
येत्वज्जन्मोत्तरं उःत्वादज्ञानमाभावाद् उः॥ खनिवृत्तिस्तन्निवृत्त्येतोवात्पत्तिकः॥ सुख





मोक्षोपायनिपातः ॥ स्पृशः ॥ केषां च या एषा विषयेया द्रियविज्ञानानां संगतिः ॥ स्पृशः ॥ षड्भूषा यतेन  
भ्यः ॥ षट्स्पर्शो कायाः ॥ प्रवर्तते तद्रतिषडायतनप्रत्ययः ॥ स्पृशः ॥ ॥ स्पृशोऽनुभवं न वेदना यज्जाती  
यः ॥ स्पृशो भवति तज्जातीयो वेदना प्रवर्तते तद्रतीदमुच्यते स्पर्शप्रत्यया वेदनेति ॥ वेदना ध्य  
वसाना तद्वदना तस्मान्निवेदना विद्याना स्वादयत्याभिनन्दयत्पदं वस्यति तद्वदतीति सो वेदना  
प्रत्यया ॥ तद्वदना च तद्वदना विपुल्यमुपादेनं सोमप्रिया सा नुरागेति भवेत् ॥ नित्यमपरित्या  
गो भूयो भूयश्च प्रार्थयन् ॥ तद्वदतीति ॥ तद्वदना प्रत्ययमुपादानमिति ॥ उपादानमिति मित्रं पुनर्भ  
वजनकं कर्म भवः ॥ एवं प्रार्थयमानः ॥ पुनर्भवजनकं कर्म समुच्छादयति ॥ कायेन मनस  
वाचा तद्वदुक्तं ॥ तद्वदना इर्भाषो जातिर्ज्ञातिस्त्वं धर्परिपाको जराः ॥ जात्यभिनिवृत्तानां  
स्वंधानां मपचयः ॥ परिपाकः ॥ परिपाकाद्विनाशो भवति तन्मरणं ॥ तद्वदजातिप्रत्ययजरा म  
रणमुच्यते ॥ एवं मयं द्वादशोऽङ्गः ॥ प्रतीत्यसमुत्पादः ॥ ग्रन्थो न्यपेह तु कास्तत्र सर्वे भोचष्वविपरी

तदर्थं निविद्या ॥ यत्सर्वं भावेष्वनित्यानात्मकाऽनुचिः ॥ दुःखेष्वनित्यानात्मकाऽनुचिः ॥ खड्गः खड्गः ॥  
 शीनं सा विद्या ततो माह ॥ कथामविद्याया विद्या तानि वर्तिः ॥ अविद्या निवृत्तेः ॥ संस्कारानि  
 रोधः ॥ संस्कारानि रोधा हि ज्ञाननिरोधः ॥ एवमुत्तरेष्वपीति ॥ तदेदं मविद्या तावधो भवति  
 विद्या तत्र मया दा इति मिथ्या दर्शनादौ रतिमते ॥ भवतां मिथ्या दर्शना विरतिप्रमादकषा  
 पर्याणां बंधे हतव इति भवता माह तानामपिमते ॥ पदार्थे विपरीताभिनिवेशा अज्ञानं मि  
 थ्या दर्शनविषयीताभिनिवेशा अर्थमाह तानामिति ॥ अज्ञानाद्वंधः ॥ अज्ञेता  
 मिथ्या दर्शनमादिद्वैधस्य सामायकमान्न प्रतिपत्तेऽन्यानेताः ॥ सामाधिकमात्रा सिद्धा इति  
 वचनात् ॥ सामाधिकं च ज्ञान अत आह तानामपि ज्ञानान्माह इत्यपि संवादाच्चित्तयः ॥  
 मोक्षाभावाकल्पनानुपुत्ता ॥ किंच ॥ दृष्टं तसामिथ्या द्वारा कस्वप्रियं कपुत्रवत्तद्यथा ॥  
 बाणि कस्वप्रियं कपुत्र सदृशं विग्रहं ज्ञानावमृद्यमानं बालमुपलभ्याति ॥ इः ॥ स्वामि भवमृच्छे

यागतप्राण इवाभवदिनिवृत्तकायादि क्रियास्य चास्य कुशालमुद्धृष्टि स्थायपूर्वकं प्रा-  
त्याहितप्राणवृत्तेः ॥ स्वपुत्र एव दर्शनविषयमुपनीतिः प्रयंममपुत्र इत्याविर्भूततत्त्वज्ञा-  
नस्य स्वपुत्रस्य स्वपुत्रसादृश्याद्भूतमित्यप्यज्ञानजनिते दुःखं तद्भूतपूर्वमिव भावेदवमज्ञा-  
नाद्विधः ॥ केवलञ्च ज्ञानान्मेच्छति नवानांतरीयकत्वात् सायनवत् ॥ नवा एष दे प्रः ॥  
किं कारणं नांतरीयकत्वान्न हि त्रितयमंतरेण मेमादं प्राप्तिरस्ति ॥ कथं रसायनो वद्यथ  
न रसायनज्ञानोद्वारसायनफलेनाभिसंबंधः ॥ रसायनश्च ज्ञानक्रियाभावाद्यदिद्वार-  
सायनज्ञानमात्रोद्वारसायनफलसंबंधः ॥ कास्यचिद्दृष्टः ॥ सोभिधीयता ॥ नचासावस्ति न  
चरसायनक्रियामात्रोद्वारसायनश्च ज्ञानमात्रोद्वारसायनश्च ज्ञानमात्रोद्वारसायन  
ज्ञानपूर्वक्रियासंयुताभावादंतरसायनज्ञानश्च ज्ञानोपासवतोपत्तस्य तत्फलनाभि-  
संबंध इति निःप्रतिबंधमेतत्तथा न मेमाद्वामार्गज्ञानोद्वारमात्रेणाभिसंबंधः ॥ दशो नचा

रित्रां भावान् च अद्वयानां द्वयं मोक्षमार्गे ज्ञानपूर्वक्रियानुष्ठानाभावाच्चक्रियामात्रादेव  
ज्ञानश्रद्धानाभावाच्चतः ॥ क्रियाज्ञानश्रद्धानरहितानि फलेति यदि च ज्ञानमात्रादेव क्वचि  
दर्थे सिद्धिर्दृष्टासाभिधीयते ॥ न चासावस्त्येता मोक्षमार्गे नित्यकल्पनाज्यायसीति ॥ अनेता  
सामायिका सिद्धा इत्येतदपि नित्यमेव साधयति ॥ कार्यज्ञस्वभावस्यात्मनस्तत्त्वश्रद्धा न सम्प  
सामायकचारी न्नाप्येते ॥ समय एव कत्वं श्रमे क इत्यनर्थोऽन्तरं ॥ समय एव सामायिकं चारित्र्यं  
सर्वसावधानिवृत्तिरिति श्रमे देन संस्रहादिति ॥ उक्तं च ॥ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हतं चाज्ञानं निना  
क्रिया ॥ धावन् किलोऽधकोऽयं ॥ पश्यन् पिचं पंगुलः ॥ १ ॥ संयोगमेव ह्यदति तज्ज्ञानं ह्य  
कचंचोऽणायः प्रयाति ॥ अंधश्च पंगुश्च वने प्रविष्टौ तौ समयुक्तौ नगरप्रविष्टौ यिति ॥  
देवो मोक्ष इति च दर्शनवस्थाना उपदेष्टा भावः ॥ यस्तज्ज्ञानादेव मोक्षस्तस्या नवस्थाना उपदे  
ष्टा भावः ॥ यथा प्रदीपमग्नौ मानि वृत्तिरुत्तुल्या त्रदीपे सति नमूहते मापितमावतिवृत्तिः न

ह्येतदस्ति प्रदीपश्च नाम ज्वलति तमश्चावतिष्ठत इति । तथा तमस्य रूपं वा बोधा विभोवा  
नंतरं मेवास्य मोक्षः । स्यान्न ह्येतच्छक्तिमज्ञानं च नाम मोक्षस्य कारणमस्ति न च मोक्ष इति  
ततो ज्ञानानंतरं मेवास्य शरीरं द्रियवृत्त्यदि निवृत्तेः । प्रवचनोपदेशाभावः संस्काराश्च याद  
वस्थानादुपदेश इति चेन्न । प्रतिज्ञातविरोधात्स्यादेतद्यावदस्य संस्कारानक्षीयं तेन ता  
वदवस्थानमित्युपदेशः । उपपन्न इति तन्न । किं कारणं प्रतिज्ञातविरोधाद्यद्वक्तव्य  
न ज्ञानोपि संस्कारश्च यापेक्षत्वादवतिष्ठते न मुच्यते न तर्हि ज्ञानादेव मोक्षः कु  
तः संस्कारश्च यादिति यत्प्रतिज्ञातं ज्ञानेन चापवर्ग इति । तद्विरोधः । किंच । उभय  
यादौ योपपत्तेः । इदमिह संप्रधार्य । संस्कारश्च यस्य ज्ञानं वा हेतुः । स्यादं न्योवेतिः य  
दि ज्ञानं ननु ज्ञानादेव संस्कारनिरोध इति । प्रवचनोपदेशाभावः । अथात्यः संकोन्यो  
भविषुमर्हति । अन्यतश्चारित्रादिति पुनरपि प्रतिज्ञातविरोध इति । किंच प्रपञ्चया

द्यनुष्ठानाभावप्रसंगश्च ॥ यदि ज्ञानादेवमोक्षः । ननु ज्ञान एव यन्नकार्यः ॥ शिरस्तु  
दुग्धलनकाया यो वरध्याएणादिलक्षणाप्रज्यायमनियमभावनाद्यभावप्रसंगः  
स्मात्तु ज्ञानवैराग्यकल्याणायामपि ॥ किमवस्थानाभावादुपदेशा  
र्थपरिज्ञाने सति विषयानभिख्यंगलक्षणे च वैराग्यपञ्चासस्य तत्क्षणा एव मोक्षोपप  
त्तेः ॥ किंच ॥ नित्या नित्यैकोतावधास्यो तत्कारणसंभवः ॥ नित्या एवार्थोऽप्रति  
त्या एवेति ॥ एकोतावधाग्रेतच्छा एणा संभवः ॥ तत्कारणस्य ज्ञानवैराग्यस्य संभव  
स्तद्यथानित्यत्वैकान्ते विक्रियाभावात्तज्ज्ञानवैराग्यभावः ॥ विक्रियाद्विविधाः सा  
नादिविपरिणामलक्षणदेशातरसंक्रमरूपा च ॥ येषां नित्य एवात्मा सर्वगतश्च  
तिदर्शने तेषामुभयं पिसानास्ति ततश्च तुल्यत्रयद्वयसंनिकर्षद्वानाभावाद्द्वेरा  
त्यवृत्तेरात्मनश्चाकासस्यैव मोक्षाभावः ॥ स

मवायादिति चेन्न । तस्य प्रत्याख्यातत्वात् क्षणिकैकांत्यवस्थानामावात् । ज्ञानैवे  
राग्यभावनाभावः । येषां प्रतक्षणिका सर्वसंस्कारा इति नियामयुत्यन्यनंतरं विः  
नाशे सति ज्ञानादीनामवस्थानं नास्ति न च तेभ्योऽन्यदवस्थास्तु चतुर्विधं तत्तत्तद  
भावात् ज्ञानवैराग्यभावनाभावस्तत एवोत्पत्त्यनंतरं निरन्वयविनाशाभ्युपगमात्  
रस्य रसं श्लेषाभावविनिमित्तनैमित्तिकव्यवहारापन्हुवार्दविद्याप्रत्ययाः । संस्कार  
इत्येवमादिविरुध्यते । संतानादिकल्पनायावान्यच्चानन्यत्वयोगेनेकदोषानुबंध  
जः । विपर्ययाभावः प्रागुपलब्धौ वा वंधाभावः । इह लोके प्रागनुभूतस्थानुप  
रुषविशेषस्य प्रकासाभावादभिभावात्करणात्कनाह्वाविशेषानुपलब्धौ विपर्ययोद  
ष्टः । न चावनि तलभवनसंभूतस्य प्रागप्रतीतदंतस्य विपर्ययप्रत्ययो भवति न च तथा  
नादी संसारे न भिव्यक्रशक्तेः पुरुषस्य गुणपुरुषांतरं रोपलक्ष्मि । अतः ॥ प्रा

गनुपलब्धेन्नीस्तिविपर्ययस्तथा सर्वभावेष्वनित्यानामकाशुचिदुःखेषु नित्यसाम्र  
कशुचिसुखरूपेण विपर्ययो नास्ति प्रागनुमत्तविशेषत्वात् । यदि वा क्वचिदप्रसि  
द्वसामान्यविशेषस्य कस्यचिद्विपर्ययो दृश्यः । सोभिधीयतां न चोच्यते नो विपर्यये या  
भावाद्द्वेधाभावः तत्र यदुक्तं विपर्ययाद्द्वन्द्वान्नित्यत्वाद्वा हन्यते अथ प्राक्तद्विशेषोप  
लब्धिगुणगम्यते ननु तदेव तद्धेतुके न मोक्षेण भवितव्यमिति वंचाभावः । स्या  
च प्रत्यर्थवशवर्तित्वाच्च विपर्ययाभावो ह्यत्यनुवर्तते । येषां दर्शनं प्रत्यर्थवशवर्तित्वे  
ज्ञानमिति तेषां पुरुषविषयं विज्ञानं न स्यात्तु । नित्याणुविषयं च यद्विज्ञानं  
न तत्पुरुषमवबुध्यते । अतः । परस्य एविषयसंक्रमभावात् न संशयो न विपर्ययस्त  
था सर्वेषु पदार्थेष्वनेकार्थग्रहणौ कविज्ञानाभावात् सति विपर्यये वंचाभावस्तत्र ए  
व पदार्थविशेषानुपलब्धौ मोक्षोभावः । न ह्येकार्थग्राहि विज्ञानं तदन्तरमवाप्नुवन्ति



ज्ञानदर्शनयोरेकत्वं नु तः युगयस्मद्वृत्तेरिति॥ तन्न किं कारणं॥ तत्त्वावायप्रवृत्तानभेदा  
लक्षणं तापप्रकाशवद्यथा तापप्रकाशयोर्युगपदात्मत्वाभेपि दाहद्योतनसामर्थ्यभेदान्नैक  
वृत्तथा ज्ञानदर्शनयोस्तत्त्वावायप्रवृत्तानभेदान्नैकत्वतत्त्वस्य स्वं गमो ज्ञानं प्रवृत्तानं दर्श  
नमिति॥ दृष्टविशेषाच्च यस्य मतं युगपदात्मत्वाभः॥ एकत्वे हेतु रितितस्य दृष्टविशेष  
आपद्यते दृष्टं हि जोविषाणादीनां युगपदुत्पद्यमानात्मयिनात्वात्वं उभयनयसद्भावैव न्य  
तरस्याप्रितत्वात् हारूपादिपरिणामवत्त्वमिति सुत्रं॥ उभयनयसद्भावैव न्यतरस्याप्रितत्वा  
त्तानदोषः॥ कथं रूपादिपरिणामवद्यथा परमा एवादिपुद्गलद्रव्याणां वा ह्याभ्यन्तरप  
रिणामकारणायादिते युगपद्रूपादिपरिणामेपि रूपादीनामेकत्वं॥ तथा ज्ञानद  
र्शनयो रपि॥ अथवा उभयनयः॥ सद्भावैव न्यतरस्याप्रितत्वाद्यथारूपादिपरिणामा  
नां द्रव्यार्थिकापर्यायार्थिकयो रत्यतस्तु गणप्रधानभावो व्यभिचिनस्स्यादेकत्वं स्यान्माना  
स्त्वेकं यमिह पर्यायार्थिकत्वं गणभावैव द्रव्यार्थिकप्रधान्यात्यर्यायार्थानपेक्षादनादिपा

रिणामिकमुद्गलद्रव्यार्थीदेशाश्यादेकत्वंयथास्वरूपपर्यायः॥युद्गलद्रव्यंनथारसादयो  
पिद्रव्याः॥थौदेशाद्गलद्रव्यंतेषामेवद्रव्यार्थिकगुणभावेपर्यायार्थिकप्राधान्याद्  
नय्यरणास्त्वनियन्तरूपादिपर्यायार्थीनार्पितानांस्यादन्यत्वं॥यतोऽन्योरूपपर्यायः  
अन्येचरसादयस्तथाज्ञानदर्शनयोस्तेनविधिनानादिपारिणामिकचैतन्यङ्गीबद्भ  
व्यार्थीदेशाश्यादेकत्वं॥यतोद्गव्यार्थीदेशाद्यथाज्ञानपर्यायिआत्मद्रव्यंतथादर्शन  
मपितयोरेवप्रतिनियन्तज्ञानदर्शनपर्यायार्थीद्योर्पिणाश्यादन्यत्वं॥यस्मादंन्योज्ञान  
पर्यायः॥अन्यश्चदर्शनपर्यायः॥ज्ञानचारित्र्ययोगकालभेदादेकत्वमगम्यावबोध  
नदितिचिन्नाश्रूत्यन्तौसहस्रकालाप्रतिपत्तेरुत्पलपत्रप्रतव्यधनवश्यादेतत्तत्तानच्चा  
रित्रयोरेकत्वं॥कस्मादकालभेदात्कथमगम्यावबोधवद्यथाकेनचिन्मो  
तान्योनाभिसरणेसुकः॥मतिनापुंसामेघोदयोद्भूतवहलोधकागाराश्चौ  
लेमाल्छुंश्चलीखोभिलयितेतिस्पष्ट्यातदेवविधत्ताचविद्योतितेनेनद्यो  
ज्ञानंयदोत्पन्नंतथौदेवागम्यावबोधादगम्यागमननिवृत्तिः॥नागम्याव

बोधागम्यागमननिवृत्त्योः॥ कालभेदोक्तिः॥ तथायदेवज्ञानावरणक्षयोपशमाञ्जीवि  
 बुद्धानुवाङ्मयाविर्भवतितदेवतेनहिंस्यादतिजीवेहिंसाइतिजीवेहिंसाप्रत्यस्य  
 निवृत्तिः॥ निवृत्तिश्चचारित्र्यंनचज्ञानहिंसानिवृत्त्योः॥ कालभेदोक्तीति तन्न किंका  
 रणमाश्रत्यनौसृष्टमकालाप्रतिपत्तेस्तत्रायत्तेवकालभेदः॥ सौक्ष्म्यात्तुनप्रतीय  
 तो॥ कथमुत्पलपत्रप्रतव्यधनवद्यथोत्पलपत्रप्रव्यधनक्रमः॥ आसंख्येयसम  
 यिकः सर्वज्ञप्रत्यक्षोऽतिस्सृष्टोस्तिनतुविभाव्यतेष्टुदसंख्येयतोयावदेकमुत्पल  
 पत्रमसिञ्चित्वाद्वितीयंछिनत्तितावत्संख्येयाः॥ समयाश्रतीताइतिकालस्सृष्टो  
 पदेशस्तथान्योगम्यावबोधकालः॥ अभ्यश्चनिवृत्तिकालः॥ अर्थभेदाच्चकिंनैक  
 स्वमितिबर्त्तते॥ ज्ञानस्यतत्त्वावबोधोऽर्थः॥ चारित्र्यस्यकर्मदानहेतुक्रियाविशेषोपर  
 मोर्थोऽति॥ अतीनानात्वं॥ कालभेदाभावोनाथर्थाभेदहेतुर्गतिजात्यादिवत्॥ नकाल  
 भेदाभावः॥ अर्थभेदहेतुन्योय्यः कथं गतिजात्यादिवद्यथा॥ यदेवदेवदत्तजन्म  
 तदेवमनुष्यगतिपंचेंद्रियजातिशरीरवर्णगंधादीनोजन्मनान्योदेवदत्तजन्मक

लः। अन्यमनुष्यगत्यादिपर्यायजनमकालः। नैचैककालेत्वान्मनुष्यगत्यादीना  
 कलंयस्यपुनः। कालभेदाभावएकत्वहेतुरिष्टस्तस्यमनुष्यगत्यादिपर्यायाणामे  
 कत्वाप्रसंगो नचेव्यतिशतोनकालभेदाभावात्तज्ज्ञानचारित्र्योरेकत्वं। उक्तंच। किं  
 कमुभयनयसद्भावाश्यादेकत्वस्यान्तानात्वमिति लक्षणाभेदानेष्टामे  
 पयान्निरिति चेत्। परस्परसंसर्गसत्येकत्वं प्रदीपवत्तस्यादेतत्तैवोसम्यग्दर्शनादी  
 नांमेकमार्गत्वं नोपपद्यते। कुतः लक्षणाभेदान्नहि भिन्नलक्षणा नानामेकत्वेयुज्य  
 ते। न तत्तद्वयोमी मोक्षमार्गाः। प्रसक्त इति तन्न किं कारणं परस्परसंसर्गसत्येक  
 मकाश्यापादि तत्संयोगापर्यायाणां समुदये भवत्येकः। प्रदीपो न तत्र यथा  
 रविलक्षणा सम्यग्दर्शनादि तत्र यत्समुदये भवत्येको मोक्षमार्गे न तत्र यथा। किं  
 नांमेकत्वावामी न प्रतिवादि नो विसंवदेत्। केचित्तावदहः  
 दिभिन्नलक्षणानां सत्त्वरात्मसो साम्ये

प्रधानमेकं न ते यो नित्यात्प्रधानस्य त्रैविध्यमिति ॥ अथ परं ब्रह्म ॥ काकवडनादीनां  
च चतुर्गोभूतानां भौतिकानां च वरुणादीनां विलक्षणां समुदय एकोरूपपरमाणुन  
ते यो भेदात्तपरमाणोरनेकत्वं तथा गादीनां धर्मिणां प्रमाणाप्रमया विगमरूपाया  
च विलक्षणां समुदय एकं विज्ञानं ते यो भेदाद्विज्ञानमेद इति इतरं ब्रह्म ॥ अत्रि  
त्राणां तं त्रुनां समुदयश्चित्रपट एकः ॥ न ते यो भेदात्पटस्य भेद इति ॥ तद्वदिहापि  
सम्पददर्शनादीनां भिन्नलक्षणां समुदय एको मोक्षमार्ग इति को विरोध एव  
पूर्वस्पलाभो भजनीयमुत्तरं एवां सम्पददर्शनादीनां पूर्वस्पलाभो भजनीयमुत्तरं  
वेदितव्यं उत्तरं भेदुनियतः ॥ पूर्वलाभः ॥ उत्तरस्य तुलाभेनियतः ॥ पूर्वलाभेद्र  
ष्टव्यः सम्पददर्शनज्ञानचारित्र्याणां पाठं प्रति पूर्वत्वमुत्तरत्वं च ॥ पूर्वस्य सम्पददर्श  
नस्य लाभे ज्ञानमुत्तरं भजनीयं ॥ उत्तरज्ञानलाभे तु नियतः ॥ पूर्वसम्पददर्शनलाभः  
तथा पूर्वज्ञानलाभे उत्तरं चारित्र्यं भजनीयं ॥ उत्तरचारित्र्यलाभे तु नियतः ॥ सम्पद  
दर्शनज्ञानलाभः तद्वत्तु उपपत्तिप्रज्ञानपूर्वकं ब्रह्म न प्रसंगात् पूर्वस्पलाभो भजनी

यमुत्तरमित्येतस्यानुपपत्तिः॥ कुतः॥ असंज्ञानपूर्वकश्रद्धानप्रसंगात्तयादिपूर्वस  
म्पदश्रीनलाभेऽनुत्तरज्ञानलाभोभजनीयः॥ ननुज्ञानाभावादज्ञानपूर्वश्रद्धा  
नप्रसंगाकिंच॥ अनुपपल्लवस्वतत्त्वर्थश्रद्धानानुपपत्तिरविज्ञानफलरसावधार  
वत्॥ यथानाविज्ञाने फलैतद्रसोपयोगो मुख्यफलस्पर्शसंपादयतेति श्रद्धानमस्ति  
तथो नाविज्ञानेऽपि जीवादियुश्रद्धानाभावः स्यात् किंच आत्मस्वरूपाभावप्र  
संगात् यदि सम्यग्दर्शनलाभेज्ञानेभजनीयत्वादसद्विरोधात्मिण्याज्ञाननिवृत्तौ  
सम्यग्ज्ञानस्य चाभावात्॥ आनोपयोगाभावाः॥ आत्मनः प्रसक्तं तत्तश्चलक्ष  
णाभावाद्ब्रह्मस्य आत्मनोऽप्यभावः॥ स्यात्तदभावाच्च मिदं मार्गपरीक्षाव्यर्थेति न  
वायावतिज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते तावतो संभवान्नयापेक्षं बचनं नवायादोषः  
किं कारणं यावतिज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते तावतो संभवान्नयापेक्षं बचनं नवायादोषः  
भजनीयमुत्तरमिति॥ क्वचनज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते तावतो संभवान्नयापेक्षं बचनं  
तर्कवलज्ञानग्राहीशब्दनयः॥ अतर्कवलैरवेच्छति नान्यत्तज्ज्ञानमपरिपूरणीत्वा

द्वितितदपेक्षं संप्रणीह्यादशांगंचतुर्दृशं पूर्वलक्षणां श्रुतं । केवलं च भजनीयमुक्तं  
तथा पूर्वसम्पदं दर्शनलाभे देशचारित्रं संयता संयत्तस्य सर्वचारित्रं प्रमत्तादात्म्य  
संक्षमं संप्रणयानां यच्च यावच्च नियमादस्ति संप्रणीयथाख्यातचारित्रं भुवमजनी  
यं पूर्वसम्पदं दर्शनज्ञानलाभे भजनीयमुत्तरमिति चेन्न निर्दृशस्यागमकत्वाप्रयोदे  
तन्नाज्ञानपूर्वकप्रद्वानप्रसंगोक्ति कुतः । पूर्वसम्पददर्शनज्ञानलाभे चारित्रमुत्त  
रं भजनीयमित्यभिसंबंधादिति । तन्न किं कारणं निर्देशस्यागमकत्वाच्च । को यम  
यो ननु नस्य निर्देशो गमकः । पूर्वस्य लाभ इति पूर्वयोरिति हि वक्तव्यं स्यादं यमामा  
न्यनिर्दृशादुभयगति कल्पते तेनैवं प्राक् कथं व्यवस्था विप्रो यस्य विवक्षतत्वादितरथा  
हि उत्तरं पितथा प्रकृतं सो तद्दोषानतिवृत्तिः । स्यात्तस्मात्पूर्वोक्त एवाथो न यापेक्षं व  
चनमिति । अथवा आक्षायिकसम्यग्दर्शनलाभे आक्षायिकं सम्यग्ज्ञानं भजनीयं । अथ  
व्युगपदलाभे साहचर्यादिभूयारपि पूर्वत्वं । यथा साहचर्यात्पर्वतनारदयोः  
पर्वतग्रहणेन नारदस्य ग्रहणेन वा यवतस्य ग्रहणेन तथा सम्यक्दर्श

नस्यसम्पत्कत्तानस्मान्यतरस्यात्प्रत्ययान्तरं भजनीयं ॥ इति तत्त्वाद्ये वा  
 तिकित्वात्प्राप्त्यानां लकारे प्रथमो ध्याय द्वितीयमन्तिक ॥ यः ॥ अमी यो मोक्षकार  
 णासामान्ये सत्यविशिष्टानां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमाह ॥ तत्त्वार्थप्रवृत्तानं  
 सम्पददर्शनं ॥ सम्पत्तिगितिकोयं शब्दः ॥ सम्पत्तिप्रसंसाधौ निपातः द्वयं तो वा सम्प  
 गित्ययं निपातः ॥ प्रशंसाधौ वेदितव्यः ॥ सर्वेषां प्रशस्तस्वरूपगतिजानि कुलाद्युवि  
 शानादीनामाभ्युदयिकानां मोक्षस्य च प्रधानकारणत्वात्प्रशस्तं दर्शनं सम्पददर्श  
 नं ॥ ननु च सम्पत्तिगित्यर्थतत्त्वयोरिति वचनात्प्रशंसाधौ भाव इति ॥ तन्ना नेकार्थ  
 त्वान्निपातानो ॥ अथ वा सम्पत्तिगितितत्त्वार्थो निपातस्तत्त्वदर्शनं सम्पददर्शनं ॥ अवि  
 परीतार्थविषयं तत्त्वमित्युच्यते ॥ अथ वा द्वयं तोयं शब्दः समचतीति सम्पत्कयथा  
 र्थो विस्थितस्तथैवावगच्छतीत्यर्थः ॥ अथ किमिदं दर्शनमिति करणदि साधनो  
 दर्शनशब्द उक्तः ॥ दर्शः करणदि साधनयुतिदर्शनशब्दो व्याख्यातः ॥ दर्शेण लो  
 कार्थत्वात् ॥ मिथेनाधौ संप्रत्यय इति चेन्नो नेकार्थत्वात् ॥ स्यादेतद्दर्शिरयमालो



र्थेवर्त्तते। अलोकश्चेद्रियातिंद्रियार्थप्राप्तिर्न चासाविहाभिधेयतः। अद्वानमिच्छेन्न  
 स्वार्थस्य संख्ययोस्तीति तन्ना किं कारणमनेकार्थत्वादित्यद्वानमिच्छमभिसेव  
 ध्यते। कथं पुनश्चायतिः अलोक इहनेच्छः। अद्वानमिच्छमिति अत उक्तं परंपरतिमोक्ष  
 कारणप्रकरणे। द्वा न गतिः। मोक्षकारणं प्रवृत्तं तत्सार्थं विषयं प्रवृत्तं न मोक्ष  
 स्य कारणं नालोक इत्यतः। प्रकरणे द्वा न गतिर्भवति। अथ तत्त्वमित्यनेन किं  
 प्रत्याप्यते प्रवृत्त्यपेक्षत्वात् प्रत्ययस्य भावसामान्यसं प्रत्ययस्तत्त्ववचनान्नदित्ये  
 वा प्रवृत्तिः। सामान्याभिधायिनी सर्वनामत्वात् प्रत्ययश्च भावे उत्पद्यते कस्य भावेत  
 दित्यनेन योर्छेद उच्यते। कश्चासीत् सर्वोर्थः। अत एतदपेक्षत्वाद्भावस्य भावसामान्य  
 मुच्यते तत्त्वशब्देन योर्थो यथावस्थितस्तेषां तस्य भवनमित्यर्थः। तत्वेनार्थ इति  
 त्वार्थः। अर्थेति गम्यते आर्यते इत्यर्थः। तत्वेनार्थस्तत्त्वार्थः। येन भावेनार्थो व्यवस्थि  
 तस्तेन भावेनार्थस्य ग्रहणं यशोति धान इव भवति तत्प्रमाणदर्शने अद्वानशब्दस्य क  
 रणादिसाधनत्वं पूर्ववद्यथा दर्शनेन शब्दस्य कर्णणादिसाधनत्वेन व्याख्यातं तथाप्र

द्वानशब्दस्यापि चेदित्यर्थः सत्त्वात्मपरिणामस्तु श्रद्धानशब्दवाच्योऽर्थः करणा  
 दिव्यपदं श्रद्धानात्मपरिणामो वेदितव्यः ॥ वक्ष्यमायानिर्देशादिसत्त्वविवरणात्सु  
 झलद्रव्यसंप्रत्ययश्रुतिचेन्नात्मपरिणामे पितदुपपत्तैः स्यादेतद्द्रव्यमायानिर्दे-  
 शादिसत्त्वविवरणात्सु झलद्रव्यस्य संप्रत्ययः ॥ प्रामोति तन्न किंकारणमात्मप-  
 रिणामे पितदुपपत्तैः ॥ किंतत्त्वार्थश्रद्धानमात्मपरिणामः ॥ कस्य भ्रातृमन इत्ये-  
 वमादिकर्मीभिर्धायित्वेय्यदोषदूनि चेन्न मोक्षकारणत्वेन खपरिणामस्य विवक्षि-  
 तत्वात् स्यादेतशस्य स्कर्म्मपुद्गलाभिधायित्वेय्यदोषदूनि तन्न ॥ किंकारणो मोक्षका-  
 रणामस्य विवक्षितत्वादीपशामिकादिसम्पदं दर्शनमात्मपरिणामत्वान्मोक्षकार-  
 णत्वेन विवक्ष्यते न च सम्पत्कर्मपर्यायः ॥ यदीदृजलिकेलेऽस्य परयायीयत्वात्सु  
 परिनिमित्तत्वादुत्पादस्येति चेन्नोपकरणमात्रत्वात् ॥ स्यादेतत्सु परनिमित्तत्वा-  
 दौदृष्टः ॥ यथा च तस्यात्पदो मन्निमित्तो दंडादिनिमित्तश्च ॥ तथा सम्पदं दर्शनीया  
 दश्चात्मनिमित्तः सम्पत्कर्मपुद्गलानिमित्तश्च तस्मान्न स्यापि मोक्षकारणत्वं न उप

सं  
करणमात्रत्वादुपकरणमात्रं हि बाह्यसाधनं किंचित्। आत्मपरिणामादेव तद्रूप्य  
घाताच्चादिदं दर्शयति। हात्वे कर्म तदात्मगुणघातितुं ताश्चिदात्मपरिणामादेवा  
पक्षीणाप्रगतिर्कसम्यक्त्यात्वे लभते। अतो न तदात्मपरिणामस्य प्रधानं का  
रणमात्मैव स्वश्रान्त्या दर्शयति। योऽप्युपायस्तद्वृत्तिरस्यैव मोक्षककारणत्वे युक्तं  
किंचित्। अहेयत्वात् स्वधर्मस्य न हीयते। पतेपरित्यज्य तद्रूप्य हेयो यमर्भ्यं तद्वृत्तिरनात्मनः  
सम्यक्तपरिणामः। यतः सत्याभ्यन्तरेऽनात्मनः सम्यक्तपरिणामे नियमेनात्मा  
सम्यग्दर्शनपयीयेणा विभवेति बाह्यस्तु हेयः। कर्म उद्गलनात् तमेतरेणापि क्षायि  
कसम्यक्तपरिणामा किंच स्वधानत्वादाय भ्यन्तरेऽनात्मीयः। सम्यग्दर्शनपरिणामः  
प्रधानं सति तस्मिन् बाह्यस्यापग्राहकत्वादतो बाह्यश्चाभ्यन्तरेऽस्योपग्राहकः। प  
रोक्षेन वर्तते। तस्मिन् प्रधानं किंचित्। अत्यासन्नहि कारणात् आत्मपरिणा  
मो मोक्षस्य तादात्म्येणा विभवेति। अतस्तु सम्यक्तः। कर्म विप्रवृत्त्या तद्वृत्त्या तादात्म्येनैवा  
परिणामोऽस्तु तस्मादहेयत्वात् स्वधानत्वात् सत्यासन्नेऽश्च मोक्षस्य कारणमात्मपरि



विद्वन्नेवर्त्तते। अर्थवानयं देवदत्तः। धनवानिति च। चिदभिधेयेवर्त्तते। शब्दार्थसंबंधे  
इति एवमर्थः। शब्दस्यानेकाधीभिर्धायित्वे संदेहः। कस्यार्थस्य अद्धानं सम्पदशो नमिति  
सर्वानुग्रहाददोष इति। चेन्नासदर्थे विषयत्वाश्रयादेतन्नायं दोषः। सर्वार्थेष्वसंग इति।  
अस्तु सर्वार्थे विषयं अद्धानं सम्पदशो नं तथा सति सर्वानुहः। कृतो भवति। कश्चिद्वा  
नीभवतो मशरः। सर्वो लोकोऽस्तु दयेन युज्यतामिति तन्न। किं कारणमसदर्थे विषय  
त्वान्नखलु कश्चिन्नो मशरः। अप्समं दर्शयिष्यं हि तच्छद्धानं संसारकारणमिति। अप्स  
तः सर्वानुग्रहार्थमिव तत्रेव निश्चिद्यते। अर्थग्रहणादेव तसिद्धिरिति चेन्न विपरीत  
ग्रहणादर्शनात् स्यादेतत्। अप्येतद्व्यतिरेक्यार्थः। न च मिथ्यावादिप्रणीता  
अर्थी। अप्सत्वात् तस्मादर्थग्रहणादेव तत्त्वसंप्रत्ययानार्थस्तत्त्वग्रहणेनेति। तन्न  
किं कारणं विपरीतग्रहणादर्शनाच्चथा। पितो दया कुलितकरणा। प्रमान्मधुर  
संकटुकं मन्यते तथास्त्वामिथ्याकमौदयदोषादस्त्वानास्त्विति च। नित्यत्वाभित्यत्वाऽ  
नन्यत्वाच्चेकोनरूपेण मिथ्याध्यवस्यति। अतस्तान्निराकरणार्थेन च ग्रहणमित्य

र्थग्रहणं किमर्थं । ननु तत्त्वान्येवार्थ इति श्रुतीनां तत्त्वसामानाधिकरण्यात्तत्त्व  
वचनेनैव संप्रत्ययः । सिद्धः उच्यते । अर्थग्रहणं मन्व्यभिचारार्थं ग्रहणं क्रियते ।  
व्यभिचारार्थं तत्त्वमिति श्रद्धानमिति चेदेकं तनिश्चिते विप्रसंगः ।  
हानं तच्च श्रद्धानमित्युच्यते । एकं तनिश्चिते विप्रामोति । एकं तवादिनोपि हिनास्या  
मेत्येवमादितत्त्वमिति श्रद्धयति । तत्त्वस्य श्रद्धानमिति चेत्तत्भावमात्रप्रसंगः । यदि त  
वस्य श्रद्धानंतत्त्वश्रद्धानमित्युच्यते । भावमात्रप्रसंगः । स्यात्तत्त्वं भावः । सामान्यमि  
केचित्कथयति । द्रव्यत्वगुणात्वकर्म्मत्वादि सामान्यं द्रव्यादिभ्योऽर्थान्तरं तस्य श्रद्धान  
स्य दर्शनं विप्रामोति नहि द्रव्यादिभ्योऽन्यप्रामान्यं युक्तिमिति । परी  
यात्तत्त्वमेकत्वमित्यर्थः । पुरुष एवेदं सतीमित्यादितत्त्वस्य श्रद्धानं सम्पददर्शनं विप्रामोति न  
चादौ युक्तं । कियत्कारकमेतलोपप्रसंगादिति तत्त्वेन श्रद्धानमिति चेत्कस्य कस्मि  
प्रश्नानि दृष्टिः । यदि तत्त्वेन श्रद्धानमित्युच्यते कस्य कस्मिन्वेति प्रश्नानविनिवर्तते  
तस्मात्सक्तमर्थग्रहणं मन्व्यभिचारार्थमिति । इच्छा श्रद्धानमित्यपरे खस्येति । न द

युक्तं भिष्या वृद्धेरपि प्रसंगाद्यतो मिथ्या दृष्ट्यो वाहुषु त्यप्रचिख्यापयिष्यार्हन्मन  
विजिगीषया वाऽऽर्हन्तमन्तमधीयेनेन चेच्चा मन्तरेणाध्ययनमस्ति रूपतस्तेषामपि सम्प  
प्रदर्शनं प्राप्नोतीत्ययुक्तमुक्तं द्रष्टव्यमिदं किंवलिनिसम्पत्तगभावप्रसंगाच्च यदि  
चेच्चा सम्पत्कं द्रष्टव्यं च लोभपयीयः ॥ न च त्थीरणमोहकवलिनिलोभोलिततदभावादित्या  
भावइतिसम्पत्तगभावः स्यात् ॥ तस्माच्च द्वावाद्यथाभूतमर्थे गृह्यत्यात्मतसम्पत्दर्श  
नमिति प्रत्येततत्त्वं ॥ तद्विविधे सरगवीतरण विकल्पात्तदेतत्सम्पत्दर्शनो द्विविधं  
कुतः ॥ सरगवीतरण विकल्पात्तत्प्रशमसंवेगानुक्तं पास्तिक्या भिव्यक्तलक्षणां प्रथ  
मं रागादीनामनुद्देकः ॥ प्रशमः ॥ संसारद्वीरुता संवेगः सर्वप्राणिषु मैत्रीऽनुक्तं पा  
जीवादयोद्याः यथास्वभावैः ॥ संतीतिमतिरास्ति कं एतैरभिव्यक्तलक्षणां प्रथमं सर  
गसम्पत्कमित्युच्यते ॥ आत्मविशुद्धिमात्रमिति रत्न ॥ सामानां कर्मप्रवृत्तीनां आत्येति  
केपगमे संस्यात्मविशुद्धिमात्रमिति रत्न ॥ तरागसम्पत्कमित्युच्यते ॥ प्रवसाधनं भवति उ  
त्तरं साधनं साध्यं च ॥ अथैतत्सम्पत्दर्शनं ॥ जीवादिपदार्थविषयं कथमुत्पद्यत इत्यत



इत्यतः प्राह ॥ तन्निर्गतीदधिगमाद्वा ॥ निसर्गइति कोयंशब्दः ॥ निप्रवीर्युज्जेर्भावसाध  
 नोपपत्त्यनिसृजनेनिसर्गः ॥ स्वभावइत्यर्थः ॥ अथाधिगमइति कः ॥ अधिप्र  
 धनः ॥ अचक्षुः अधिगमनमधिगमस्योर्हेतुत्वेन निर्देशः ॥ निसर्गोदधिगमादिति ॥  
 यायाकाचक्रियाउत्पद्यतइत्यध्यान्ह्येता ॥ सोपस्कारत्वात्तस्त्राणोत्तदेतत्सम्यग्दर्शनं  
 निसर्गीदधिगमाद्वाउत्पद्यतइति ॥ किञ्चिदाहसम्यग्दर्शनं द्वैविध्यकल्पनानुपपत्तिरनु  
 पलञ्चतत्त्वप्रज्ञानाभावाद्वासायनवत् ॥ द्विविधंसम्यग्दर्शनमिति कल्पनानोपपद्यतेकु  
 तोनुपलञ्चतत्त्वस्य प्रज्ञानाभावात्कथंरसायनवत् ॥ यथात्यंतपरोक्षरसायनतत्त्वफल  
 स्पनरसायनेप्रज्ञानं दृश्यं तथा नाधिगतिर्जीवादि तत्त्वस्पनतच्च प्रज्ञानमिति नैसर्गिकस  
 म्यग्दर्शनाभावः ॥ अत्र वेदभक्तिवदिति चेन्न वैयम्यास्पादेतद्यथा अद्भ्युत्पन्नधिगतवेदा  
 र्थस्य वेदार्थे ॥ आत्यंतिकभक्तिसंस्थानुपलञ्चजीवादितत्त्वस्य प्रज्ञानमिति तन्न किं का  
 रणं वैयम्याद्युज्यते ॥ अद्भ्युत्पन्नस्य भारतादिप्रवणान्तशब्दचनानुवृत्त्यादिभिश्च वेदार्थभ  
 क्तिर्नातासौ नैसर्गिकः ॥ इह न नैसर्गिको रुचिरिष्टेति वैयम्यं ॥ अथ वा साम्यकाधि-



जीवादिपदार्थभक्तिः॥ नासौनेनेसर्गिकीरुचिरिष्टेतिर्वैयम्पे॥ अथथासम्पक्काधिकाराञ्जी  
वादिपदार्थतत्त्वोपलब्धिप्रवीकेरासम्पददर्शनेनमोक्षकारणेनेहभवितव्यंनचश्रद्ध  
स्यनादृशंश्रद्धानमितिर्वैयम्पे॥ मणिग्रहएवदिनिचेन्नप्रत्यक्षेणोपलब्धिसद्भावात्  
स्यादेतच्चथानाधिगतमणिविशेषस्यापिउत्सोमणिग्रहणोभवतिनस्यचफलंलवृष्टतथा  
नाधिगतजीवादितत्त्वस्यापितच्चग्रहणोभवति॥ नस्यचफलंभवतीतिनन्नेसर्गिकेददर्शने  
मिति तन्ना॥ किंकारणंप्रत्यक्षोपलब्धिसद्भावान्नात्यंतपरेक्षेमणिउत्कृतिकिंतुअल्प  
क्षतउपलभ्यगृह्णतिविषययविशेषंयंतुनप्रतिपद्यते॥ अतोस्यानुपलब्धमणिविशे  
यस्यापिअल्पक्षदृशनाद्ग्रहणंन्याय्यं॥ अत्यंतपरेक्षेतुजीवादितत्त्वैकथमस्यनिसर्ग  
जसम्पददर्शनेसिद्धिः॥ सामान्याधिगमेतुअधिगमसम्पददर्शनेमेवेति॥ नापप्रकाश  
द्युगपदुत्पत्तेरत्युपगमाच्च॥ किंसर्गजसम्पददर्शनाभावइत्यनुवर्तते॥ यत्नास्यसम्प  
ददर्शनिमुत्पद्यतेतदेवप्राक्तनमत्यश्चानेचसम्पच्चैकनपरिरामतीत्यधिगमजमेवानुव  
नियस्यश्चानाख्यापदर्शनेनस्यात्तस्यनैसर्गिकंस्यात्तच्चातिष्ठमिष्टुच्यते॥ उभयत्रनुल्मे

तरंगहेतीबाह्योपदेशापेक्षात्रुपेक्षभेदाद्वेदः। उभयत्रदर्शनितरंगोहिच्छुल्लभ्यः।  
 मोहस्योपशमः क्षयः। क्षयापशमोवातस्मिसतियद्वाह्योपदेशाद्वेत्तेषादुर्भवति  
 सर्गिकं यत्परोपदेशपूर्वकं जीवाद्याधिगमनिमित्ततदुत्तरमित्यनयोरयं भेदः।  
 पूर्वकेनिसर्गाभिधायो लोकवद्यथालोके हरिणा द्रूलवृक्षजगादयो निसर्गजः। को  
 यी शीयो हारादिसंप्रतिपन्नो वर्तत इत्युच्यते। नचासावाकस्मिकी कर्मनिमित्तत्वादनाक  
 स्मिक्यपिसती निसर्गिकी भवति परोपदेशाभावात्तथेहाय्यपरोपदेशापूर्वकेनिसर्गीभिर्वा  
 यः॥ अपरः साह॥ भव्यस्य कालेन निष्प्रेर्यसोपपत्तेरधिगमसम्यक्काभावः। यद्यवधत्त  
 मोक्षकालाख्यागधिगमसम्यक्त्वत्वान्मोक्षः। स्यात्तस्यादधिगमसम्पददर्शनस्य साफल्यं  
 नचादोभूत्यतः। कालेनयोस्त्वमोक्षोसौ निसर्गजसम्यक्कादेव सिद्धं इति न विवक्षितपरि  
 श्रानान्नैतद्वर्त्तकतः। विवक्षितपरिश्रानात्तस्सम्पददर्शनादित्रयान्मोक्षमुक्तः। तत्रय  
 स्वथर्मतुक्ततुत्यद्यात इत्युक्तेनिसर्गादधिगमाद्देहेत्ययमथोत्रविवक्षितः। यदिसम्पददर्शना  
 देवकेवलान्निसर्गजादधिगमजाद्वाज्ञानचाश्चिरहितान्मोक्षइष्टः स्यात्तत इत्युक्तं स्या

द्रव्यस्य कालेन निश्चयसोपपत्तेरिति न चायमर्थो न विवक्षितः ॥ अथवा यथा कुक्षेत्रे  
कचित्कनकं वा ह्यपीरुखेयप्रयत्नाभावाद्वापते तथा वा ह्यपुरुषोपदेशपूर्वकजीवाद्य  
धिगममन्तरेण यद्वापते तन्मिसर्गजं ॥ यथा कनकाश्रमाविद्युपायस्तपुरुषप्रयोगापेक्षः  
कनकभावमापद्यते ॥ तथा यस्मिन् दर्शने विद्युपायस्तमनुष्यसंपद्वर्कजीवादिपदार्थ  
तत्त्वाधिगमापेक्षमुत्पद्यते ॥ तदा धिगमजम्पददर्शने मित्ययमर्थो विवक्षितः ॥ न चान्यत  
रस्याभाव इति ॥ अतः विवक्षिततापरिज्ञानान्तसम्पुक्तमधिगमाभाव इति ॥ कालनिय  
माच्च निज्जीरण्या ॥ यतो न भव्यानां क्लृप्तकर्म निज्जीरणपूर्वकमोक्षकालस्य नियमोक्ति  
के चिद्रव्या ॥ संत्येयेन कालेन संश्रयंति केचित् संत्येयेन केचिदन्तेन अपरे अन्तान्ते  
नापि न संश्रयंतीति ततश्च न युक्तं भव्यस्य कालेन निश्चयसोपपत्तेरिति चोदना नुपपत्ते  
श्च ॥ सर्वस्येयं चोदनानोपपद्यते ॥ ज्ञानक्रियाद्वयाच्चिन्तयाच्च मोक्षमाचक्षरास्पसर्वस्य  
नेदं युक्तं भव्यस्य कालेन मोक्ष इति ॥ यदि हि सर्वस्य कालो हेतु रिष्ट स्यात्स्वाह्याभ्रमन्तका  
रणनियमस्य पृथक्स्येष्टस्य वा विरोधः ॥ स्यात्तदित्यन्तर्गतनिर्देशांर्थेति दित्येतदन्तरस्य स

म्यग्दर्शनस्य निर्देष्टार्यं क्रियतो ननु तत्त्वकृतमन्तरेण पितृवचनं सिद्धं इतरथा हि मार्गसं-  
 बन्धश्च संगः । अक्रियमार्गो हितं वचने मोक्षमार्गोऽपि प्रकृतः । तेनाभिसेवन्धः प्रस-  
 नो भिस्सर्गमात्रेणापि मोक्षमार्गलाभ उक्तः । स्याद्बहुश्रुत्यप्रचिख्यापयिषया च मोक्ष-  
 र्मा मोर्गाधिगममात्रां देवमिथ्या दृष्टीनामपि मोक्षस्यात् ननु चानन्तरस्य विधिर्वाभवति  
 प्रतिषेधोचेत्यनन्तरत्वाश्रम्य दर्शनैर्नैव संबन्धो न्यायः । प्रत्यासर्तैः प्रधानं च लीयद्वाति  
 मार्ग एव सर्वेवध्यततस्मान्न वचनं नाक्रियते विस्पष्टार्थं । इति तत्त्वाद्यैर्वातिके व्याख्याना-  
 लोकादिष्वप्यमोघायेत्यनीयमानिह कं । ३॥ तत्त्वाद्यैर्ब्रह्मेणैव सम्पददर्शने मिलुक्तं  
 अथ किं तत्त्वमित्यत इदमाह ॥ २॥ जीवाजीवास्त्रयबन्धसंवरनिर्जरीयमोक्षास्तत्त्वं  
 किमर्थमिधामुपादानं । ननु द्रव्यमित्येवं वक्तव्यं तद्देहाहिसर्वेपदाथी भवन्तीति प्रतउत्तरं  
 पठति । एकाद्यनन्तविकल्पोपपत्तौ विनेयाश्रयवशान्मध्यमाभिधानं । एकः द्वौ त्रयः सं-  
 ख्येयाः । असंख्येयाः । अनन्ता इति पदाथी भिद्यन्ती तत्रैकः पदाथी भवति एकं द्रव्यमनं  
 तपयीयमिति वचनात् । द्वौ पदाथे जीवाजीवमिद्वान्त्रयः पदाथी अर्था

यमेदात्॥ एवमुत्तरैववचनविकल्पापेक्षया संख्येयाज्ञानवैधेयविक्ल्पापेक्षया  
असंख्येयाअनंतश्च भवति तत्र विनेयाशयवशात्पदार्थनिरूपणामेदद्वन्तिमध्यमे  
नक्रमेणाभिधानैकता इति संक्षेपे सुमेधसामेव प्रतिपत्तिः स्यादतिप्रपंचे चानिचिरण  
संप्रतिपत्तिर्न स्यादिति कश्चिद्वदाह ॥ जीवा जीवयोरन्यतरत्रैवांतर्भावादास्त्रवादीनाम  
नुपेक्षाः ॥ आत्सर्वो हि जीवो वा स्याद् जीवो वायदिति जीवो जीवेतर्भवति अथा जीवो एव सं  
वद्वयोपितस्मादियामनुपदेशेनार्थक उपदेशश्चानुपदेशः ॥ नवापरस्य रोपस्य संक्षेपसं  
सारप्रवृत्तिस्तदुपरमप्रधानकारणप्रतिपादनार्थत्वात्त्वानर्थक उपदेश कुतः जी  
वा जीवयोः ॥ परस्य रोपस्य संक्षेपे सति संसारप्रवृत्तिस्तदुपरमप्रधानकारणप्रतिपदानार्थ  
त्वाद्विह मोक्षसमार्गः ॥ प्रकृतः ॥ तस्य फलमवप्रपे मोक्षो निर्दिष्टव्यः ॥ सकस्येति जीव उपा  
त्तः ॥ स च संसारपूर्वकः ॥ संच सत्य जीवे जीवस्य भवातीत्य जीव उपात्तः ॥ तयोश्च प  
रस्य रोपस्येव ॥ संसारस्तत्प्रधानहेतु आत्सर्वो वैधर्म्यश्चेत्युपात्तीतदुपरमस्य मोक्ष  
स्य प्रधानहेतु संक्षेपनिर्जरे इत्युपादाने तस्मिन् वैधर्म्ये सति प्रतीय्यस्य मोक्ष

स्पष्टप्रधानहृत्तत्संवरनिर्जुरेद्रुपादानंतयोरेवमेष्टानिर्ज्ञानेनसतिप्राप्यस्पमोक्षस्यनि  
 र्ज्ञानंभवतीतिदृष्टप्रतिसामान्येतर्भूतस्यापिविशेषस्पष्टपुपादानंप्रयोजनार्थेष्टत्रि  
 याभ्रायाताः सरवमीयीतिउभयथापिचोदनानुपपत्तिः योजीवाजीवयोरैतर्भावा  
 दास्त्रवादीनामनुपदेशः। चोदयतिनस्योभयथापिचोदनानोपपद्यते  
 निजीवाजीवाभ्योयथगुपलभ्यवाचोदयेदनुपलभ्यवायदियथगुपलभ्यातएवत  
 तोर्थोत्तरत्वंसिद्धं। अथानुपलभानुपलभदेवचोदनाभावः॥ किंचजीवाजीवा  
 याकिन्हान्वाचोदयेदसिद्धान्वायदिसिद्धोऽप्योदयेदंतएवाथोत्तरभावः। अथासिद्धो  
 ऽप्योदयनिकथमत्रातर्भावश्चाद्यते। नहिरवरविवारादीनांमतर्भावश्चादनार्हः। अ  
 नेकोताच्चोदनानुपपत्तिरिति वृत्तनिकथं द्रव्यार्थिकपर्यायाधिक्योर्गुणप्रधान  
 भावेनार्योपानय्यमाणेदाजीवाजीवयोरास्त्रवादीनास्यादंतर्भावः स्यादंतर्भावः प  
 र्यायाधिक्यगुणभाववेद्रव्यार्थिकप्रधानादास्त्रवादिसृष्टिनियतपर्या  
 नादिपारिणामिवचैतन्याच्चैतन्यादिद्रव्यार्थोप्येणादास्त्रवादीनांस्याजीवेऽप्यजीवे

वातर्भावः॥ तथा ह्यव्यर्थिकगणभावेऽप्यव्यर्थिकप्रधान्यादास्त्ववादिप्रतिनियतपर्या  
यार्थी-य्यणादनादिपारिणामिकचेतन्यचेतन्यादिद्रव्यार्थीनय्यणादास्त्ववादीनां  
जीवाजीवयोः स्यादनेतर्भावः॥ तदपेक्षया स्यादुपदेशोऽर्थवास्तैषो निर्वचनलक्षया  
क्रमहेत्वभिधानो तेषां जीवादीनां यथगुपदेशोऽप्योजनमुक्तं दृष्टान्ती निर्वचनलक्षया  
क्रमहेत्वभिधानेऽनर्थक्यं॥ तदुच्यते॥ त्रिकालविषयजीवनानुभवनात्तीव हससुप्ता  
णोऽप्यथोपात्तप्राणपर्यायेणात्रिषु कालेषु जीवनानुभवनात्तीवत्पजीवो जीविष्य  
तीति वा जीवः॥ तथा सति सिद्धानामपि जीवत्वं सिद्धं॥ जीवितपूर्वत्वसंप्रतिनञी  
वेति सिद्धान्तपूर्वगत्या जीवत्वमेवामित्योपचारिकत्वं स्यात्तुल्यं चेद्यत्तेनैव दोषः  
भावः॥ प्राणज्ञानदर्शनानुभवनासोऽनिकमपि जीवत्वमस्ति॥ अथ वास्तु हि शब्दो  
योरुदीचक्रियाव्यक्त्यर्थेऽर्थीति कादाचित्कं जीवनमपेक्ष्य सर्वपदावर्तनिर्गोशब्दव  
त्॥ तद्विपर्ययो जीवः॥ यस्य जीवनमुक्तलक्षणेनासीत द्विपर्ययाद् जीव इत्युच्य  
ते॥ आस्त्ववत्यनेनास्त्ववणमात्रं वास्त्ववः॥ येन कर्मास्त्ववन्ति॥ यद्वाऽप्रवणमास्त्ववः॥

त्यनेनास्त्रवणमात्रेवास्त्रवग्रयेनकर्मस्ववति॥यद्वाप्रवणमास्त्रवः वध्यतेनेनबंध  
नमात्रेबाबंधः वध्यतेयेनास्त्रवेत्रीक्रियतेयेनोस्त्रवेत्रीकरणमात्रेबाबंधः संवि  
तेनेनसंबरणमात्रेबासंबरणः येनसंव्रियतेयेनसंबध्यतेसंग्रहयनमात्रेबासंबरणः नि  
जुर्धर्यतेययानिजुर्धरणमात्रेवानिजुर्धर्यतेययानिरसनमात्रेबा  
निजुर्धर्यतेयेनमीक्षसामात्रेवामोक्षः॥मीक्षतेस्पतेयेनासनमात्रेवामोक्षः  
एतेषामितरेतरयोगेद्वंद्वः॥उक्तैर्निर्वचनमित्थनीलक्षणासुच्यते॥  
त्यात्तद्विकल्पलक्षणोजीवः जीवस्वभावश्चेतिनायतद्गतेरेभ्योदृव्येभ्योभिद्यते  
तद्विकल्पाज्ञानादयोयसंनिधानादात्माज्ञातादृष्ट्यकर्त्तृभीक्ताचभवतितल्लक्ष  
णोजीवस्तद्विपरीतत्वादजीवस्तदभावलक्षणस्तद्विपरीतत्वा  
त्तज्ञानादीनामभावोयस्यलक्षणोसोजीवः कथमभावोनिरुपाख्यो  
क्षयाभवति॥अभावोपिबहुधर्मोहिचंगत्वादेर्भाववत्त्वतोसीलक्षणेयुज्यते  
सहियदिवसुनीलक्षणानस्यात्सर्वसंकरः॥स्यायद्येवंवनस्यस्यादीनामजीवत्वं



द्यामोति तदभावात् । ज्ञानादीनां हि प्रवृत्तिस्तदुपलब्धिर्न च ते यान्तरात्मिका प्रवृत्तिरस्ति  
 हि ता हि तस्यापि परिवर्जनाभावादुक्तं च । बुद्धिपूर्वा क्रियां हृष्टा खदेहे न्यत्र तत इहा त  
 मन्यते बुद्धिस्तद्भार्वसानयेषु न तेषु धीरिति । नैव दीयते यामपि ज्ञानादयः । सेति । स  
 र्वत्र प्रत्यक्षादत्रैर्यामांगमगम्याः । आहारलाना लाभयोः । पुष्टिस्तान्यादि दर्शनेन युक्ति  
 गम्याश्चाङ्गमर्थमार्च्छितादिषु सत्यपि जीवत्वे तत्सर्वकप्रत्यभावाद्देतुव्यभिचारिः । पु  
 रायपायागमद्वारलक्षणाश्चास्तवः । पुरायपापलक्षणस्य कर्मणाश्चागमनद्वारमास्तव  
 वद्वत्वास्तवः । कउपमार्थः । यथा महोदधेः सलिलमापगासुखैरहुरापूर्यते तथामिथ्या  
 दर्शनादिद्वारानुप्रविष्टैः । कर्मभिरनिशमात्मा समापूर्यते इति मिथ्यादर्शनादिद्वारमा  
 स्तव । आत्मकर्मरिणोरन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशलक्षणो बंधमिथ्यादर्शनादिषु त्ययोपनी  
 तानां कर्मप्रदेशानामात्मप्रदेशानां च परस्परानुप्रवेशलक्षणो बंधः । बंध इव बंधः  
 कउपमार्थः । यथानिगडादिद्रव्यबन्धनबद्धो देवदत्तो खतंत्रत्वादभिषेते देशगमनाद्य  
 भावादतिदुःखी भवति । तथा आत्मकर्मबन्धनवद्धः । पारतंत्र्याच्छारीरमानसदुःखाभ्य

हितीभवति॥ आस्त्रवनिरोधलक्षणाः संवरः॥ पूर्वैक्तानामास्त्रवद्धारणां शुभपरिणा  
 मवशान्निरोधः संवरः॥ संवरद्वयसंवरः॥ कउपमार्थः॥ यथासुगमसुसंदृतद्वारक  
 बाबेपुरं सुरक्षितंदुरासदमरान्तिभिर्भवति तथासुगमिसमिति धमन्ति ये क्षापरीयह  
 जयचारित्रात्मनः सुसंदृष्टैर्द्रियकथाययोगस्याभिनवकर्मिणामह्वारसंवरणासंवरः  
 एकदेशकर्मसंक्षालक्षणा निज्जिग'उपान्तस्य कर्मिणस्तयो  
 एकदेशसंक्षालक्षणा निज्जिग'निज्जिग'निज्जिग'कउपमार्थः॥ यथामंत्रोयधवला  
 निज्जिग'नीर्यविपाकं विर्यनदोषप्रदं तथासविपाकाविपाक निज्जिग'प्रत्ययतपोवि  
 शेषेण निज्जिग'रीरसंकर्मनसंसारफलप्रदं॥ कृत्स्नकर्मवियोगलक्षणा मो  
 श्रितादिहेतुप्रयोगप्रकर्षे सति कृत्स्नस्य कर्मिणः॥ अतुर्विधवंधवियोगो मोक्षः॥ मो  
 क्षा इमोक्षः कउपमार्थयथा निगडादिद्रव्यमोक्षात्सतिस्वानंत्र्यः॥ भिद्यन्तप्रदेशगमनादि  
 श्रगमनादेपुमानुसुखी भवति तथा कृत्स्नकर्मवियोगे सति स्वाधीनार्थोक्तिकज्ञानदर्श  
 ना नुपमसुखमात्मानुभवति लक्षणा मुक्तमिदानीं क्रमहेतुरुच्यते॥ तादर्थ्यात्यारिस्व

दस्याक्षौजीवग्रहणोद्योगं मोक्षमाप्नोति तत्वाविच्छेदः॥ सञ्ज्ञात्माप्यर्थस्तस्य मोक्षप  
र्यायपरिणामाद्योवाञ्जीवाद्युपदेशपरिस्पन्दः॥ सञ्ज्ञात्माप्यर्थस्तस्योपयोगस्वाभाव्येति  
ग्राहकत्वादतञ्ज्ञाक्षौजीवग्रहणोत्पत्तुग्रहणार्थत्वात्तदनेतरमञ्जीवाभिधानं यत्तत्प्रा  
रवाङ्मनः॥ प्राणायानादिनोपकारेणाञ्जीवमात्मानमतु गृह्णाति अतस्तदनेतरमञ्जी  
वाभिधानोत्तदुभयाभिधानत्वात्तत्समीपेऽप्राप्तवग्राहणं॥ यत्तञ्ज्ञात्मकर्मणोः परस्पर  
रम्भेये सत्प्राप्तवप्रसिद्धिर्भवति॥ अतस्तत्समीपेऽप्राप्तवग्राहणं॥ तत्पूर्वकत्वाद्बन्धस्य  
ततः परंबन्धवचनं यत्तञ्ज्ञात्प्रवपूर्वकीर्णवधस्ततः परंवचनं तस्य क्रियते संवृत्तस्य वेधा  
भावात्तत्प्रत्यनीकप्रतिपत्त्यर्थं संवरत्वचनं॥ यत्तः संवृत्तस्यात्मनोर्वधो नास्ति तत्तत्तत्प्र  
नीकप्रतिपत्त्यर्थं तदनेतरं संवरत्वचनं संवरे सति निज्जिरेपपत्तेस्तदनेतरे निज्जिरेवचनं  
यत्तः॥ संवरप्रविकानिर्ज्जिरेतत्तत्तदंतिके निर्जिरेवचनं॥ अतैप्राप्तत्वा न्मोक्षस्योत्तेवचनं  
निज्जिरेषु कर्मस्वं तैमोक्षः॥ प्राप्य तद्गत्यंतेवचनं पुण्यपापपदार्थोपसंग्रहणार्थमिति चेन्मा  
स्ववेवं धेवात्तर्भावात्प्रादित्युण्यपापपदार्थोपसंग्रहणार्थोपसंग्रहणार्थं॥ अन्तेरेण्युक्तं वादिति

तन्न किं कारणे । अस्त्ववेवं धेवो तर्भावाद्या । नञ्ज्ञास्त्वोर्वधश्च पुण्यपापात्मकस्तच्च शब्द-  
 स्य भाववाचित्वाज्जीवादिभिस्सामानाधिकरण्यानुपपत्तिस्तच्च शब्दोद्भवभाववाचीति व्या-  
 ख्यातमेतत् । अतस्तस्य जीवादिभिर्द्रव्यवचनैः सामानाधिकरण्येनोपपद्यते । नवाव्य-  
 त्तिरेकोक्तद्रवावसिद्धेर्नवानदोषः किं कारणमव्यतिरेकानुद्भावसिद्धेर्नीहिद्रव्याद्यति-  
 रिकोभावोस्ति । अतस्तद्रावेनाध्याशेय्यते । यथा ज्ञानमेवास्मेति यदि तद्रावोऽध्याशेय्य-  
 ते तद्धिगंसंख्यानुवृत्तिः । प्रामोति तद्धिगंसंख्यानुवृत्तौ चोक्तं किमुक्तं नोपात्तव्यमिति  
 वचनत्वादिति । इति तत्त्वार्थवार्तिके व्याख्यानालंकारे प्रथमेऽध्याये चतुर्थमहोदधौ ।  
 हे । एवं संज्ञास्थालक्षणादिभिरुद्दिष्टानां जीवानां संख्यवहारविशेषव्यभिचारनिवृ-  
 त्यर्थमाह । सूनामस्थापनाद्भवभावतस्तन्व्यासः । नीयते गम्यते । नेनार्थी नमस्ति वा-  
 र्थमभिमुखीकरोतीति नाम स्थाप्यते प्रतितिधीयते सा विनिस्थापनाद्वाच्यते गम्यते ।  
 योद्गोच्यति गमिष्यति गुणानिति वाद्भवं भवनं भवतीति भावः नामादीनामिति तत्तत्तरीया-  
 लक्षणेणोद्बुद्धः । नामस्थापनाद्भवभावतन्वाद्यादित्वाद्दृश्येतेन्य-

तोपीतिवात्तसिः॥ न्यसनंन्यस्यतद्रतिवान्यासोनिधेपद्रत्यर्थः॥ तेषांन्यासस्तन्या  
सः॥ एतेषांनामादीनां किंलक्षणाणमित्यत्रोच्यते॥ निमित्तोत्तरान्यपेक्षं संज्ञाकर्मनामनि  
मित्तद्वन्यन्निमित्तोत्तरं तदनपेक्ष्य क्रियमाणा संज्ञानामित्युच्यते॥ यथापरमैश्वर्यल  
क्षणेदंनक्रियानिमित्तोत्तरानपेक्षं कस्यचिद्विद्वद्वतिनामतथाजीवनक्रियानपेक्षं  
ह्वानक्रियानपेक्षं वाकस्यचिज्जीवः सम्पग्दर्शनमिति वानामसोयमित्याभिसंबंधत्वे  
नान्यस्यच्यवस्थापनीमात्रंस्थापनायथापरमैश्वर्यलक्षणेऽप्युच्यते॥ एचीपतिरिद्वः सोय  
मित्यन्यवस्तुप्रतिनिधीयमानंस्थापनाभवति॥ एवंजीवइतिवासम्पग्दर्शनीमिति  
निधेपादियुसोयमितिच्यवस्थापनामात्रंस्थापना॥ अनागतपरिणामविशेषं प्रतिग  
हीताभिमुख्यं द्रव्यं यद्वाविपरिणामप्रामिंधनियोग्यतामां दधानं तद्रव्यमित्युच्यते  
अत  
द्रावंबा॥ अथवातद्भावंबाह्वयमित्युच्यते॥ यथेन्द्रार्थमानोत्तंकाष्टमिंद्रप्रतिमापययि  
मिंध्रत्यभिमुखेद्रं द्रव्यमित्युच्यते॥ तथाजीवसम्पग्दर्शनपययि यद्वा मिंध्रप्रतिगहीताभि  
मुख्यं द्रव्यं जीवद्रव्यसम्पग्दर्शनमितिचोच्यते॥ युक्तं तावत्सम्पग्दर्शनप्रामिंध्रति

गृहीताभिमुख्यमिति अतत्यरिणामस्य जीवस्यासंभवादिदं त्वयुक्तं जीवनपर्याय  
 धर्मिंप्रतिगृहीताभिमुख्यमिति कुतः । सदातत्यरिणामोद्यद्दिनं स्यात्त्यागजीवः  
 प्रोति नैष दोषः । मनुष्यजीवावादि विशेषापेक्षया सद्यपदेशी वोदितव्यः ।  
 धमागमनो आगमभेदान्तेतद्रूपे द्विविधं कुतः आगमनो आगमभेदादागमद्रव्य  
 जीवः । नो आगमद्रव्यजीव आगमद्रव्यसम्यग्दर्शनमिति च अनुपयुक्तः  
 यथागम अनुपयुक्तः । आभूतज्ञायागमद्रव्यमित्युच्यते । इतरद्विविधं ज्ञायक  
 रीरभावितव्यतिरिक्तभेदादितरन्नो आगमद्रव्यं त्रैविध्यमाख्यं दतिकुतः ।  
 रीरभावितव्यतिरिक्तभेदात् । आनुयव्यरीरं निरालगीचरं तत्ज्ञायकशरीरं जी  
 नसम्यग्दर्शनपरिणामप्रसिं प्रत्यभिमुखं द्रव्योभावीत्युच्यते तद्व्यतिरिक्तं कर्मनी  
 कर्मविकल्पं वर्तमानतत्पर्यायोपलब्धिर्नैतद्रूपं भावः । वर्तमानेन तेन जीवनं सम्प  
 द्दर्शितपर्यायोपलब्धितेनैतद्रूपं भावजीवो भावसम्यग्दर्शनमिति चोच्यते यथेद्वना  
 मकस्मै दयापादि तेनैतद्व्यतिरिक्तं क्रियाप्रयायपरिणाम आत्माभावेद्वः । सद्धिविधः पूर्वव

स एव भावो द्विविधो वेदितव्यः । पृथ्विदंगमनी-श्रागमनेदत्तत्वाभूतविषयो गावि-  
विष्ट-श्रात्मागमजीवादिश्राभूतविषयेणोपयोगिर्भावो विष्ट-श्रात्मागमनीभावजीवो-  
भावसम्पद-दर्शनमिति चोच्यते । जीवनादिपर्याया विष्टे न्यजीवनादिपर्यायेणावि-  
ष्ट-श्रात्माऽन्योनो-श्रागमनीभाव इत्युक्त्यनेनामस्थापनापरीकृत्य संश्रुता कर्मावि-  
शेषादिति चेन्नादरादनुग्रहाकांक्षित्वात्स्थापनायां स्यान्मतो नाम मस्थायमत्त इति  
तच्च न कुतश्चादरादनुग्रहाकांक्षित्वात्स्थापनायां यथाहर्दिद्वैतसिद्धेः चरादिप्रति-  
मात्वादरादनुग्रहाकांक्षित्वं जनस्पतथापरिभाषिते च ततो न्यनुमनयोद्भव्यभाव-  
योरेकत्वमव्यतिरेकादिति चेन्नाकर्ण्यं चित्संश्रुतात्त्विकत्वादिभेदसिद्धेः स्यादहरे-  
काद्भव्यभावयोस्तर्ह्येकत्वं प्रसज्यते कुतस्तदव्यतिरेकान्नहिद्वैतव्यव्यतिरेकेणाभा-  
वउलभ्यते भावव्यतिरेकेणावाद्भव्योऽन्यतो मयोरेकत्वमिति । तच्च न कुतः संश्रुतात्त्विक-  
क्षणादिभेदान्न द्वैतसिद्धेरिह ययोः संश्रुतात्त्विकत्वादि ह्यतो भेदस्तयोर्नानात्व-  
मुपलभ्यते तथाद्भव्यभावयोरेक्यमिति । कश्चिदहद्भव्यस्य दीवचने न्यार्थतत्पूर्वक-

त्वान्नामादीनां सतो हि संश्रितो नामादिभिर्भवितव्यमिति नैष दोषः। संव्यवहारहेतुत्वात्  
 संश्रयायाः। पूर्ववचने संव्यवहारहेतुत्वात् संश्रयायाः। पूर्ववचने क्रियते। सर्वो हिलोक  
 समकत्वाच्च सुनिर्देशयोगाद्वैषम्यप्रवृत्तिः। सिद्धाततः। स्थापनावचनमाहितनाम  
 कस्य स्थापनोपपत्तेः ततः परस्थापनाविधीयते। कुतः। आहितनामक  
 पनोपपत्तेः। आहितनामकस्य सोपसिर्किंचित्त्वनिनिधीयते। इत्यभावयोः पूर्व  
 परन्यासः। पूर्वोत्तरकालतद्वृत्तित्वाद्भवभावयोः। पूर्वपरन्यासः। क्रियते किं  
 रणे पूर्वोत्तरकालतद्वृत्तित्वात् पूर्वकालविषयो हि द्रव्यं उत्तरकालभावीभावइति  
 त्वप्रत्यासत्तिप्रकटप्रकटभेदाद्वातकमः। अथवा तत्त्वप्रत्यासत्तेः प्रकटप्रक  
 टप्रकटप्रत्यासत्तेः सत्त्वमीयेद्वयं प्रयुक्तं तद्वापत्तेः सतः। पूर्वस्यापनोपाहा  
 नमन्तद्वावेपितद्वावप्रतियधानहेतुत्वात् ततः। पूर्वनामोपादाने भावप्रतियवृत्त



५  
छत्वा न्नामादिचतुष्टयाभावो विरोधात् । अन्नाहनामादिचतुष्टयस्याभावः । कुतो विरो  
धादेकस्य शब्दाः । र्थस्य नामादिचतुष्टयं विरुध्यते यथा नामैकं नामैव न स्थापना । अ  
थ नाममस्थापना इष्यते न नामेदनाममस्थापना तर्हि । नेचेयं स्थापना नामेदं सो नामार्थ  
एकी विरोधान्मस्थापना तथैकस्य जीवादेरर्थस्य सम्पदं दर्शनादेवो विरोधान्नामाद्यभाव  
इति । न वा सर्वेषां संव्यवहारं प्रत्ययविरोधान्मवा एष दोषः । किं कारणं सर्वेषां संव्यवहा  
रं प्रत्ययविरोधात् लोके हि सर्वेर्नामादिभिर्दृष्टः । संव्यवहारः । इदं देवदत्त इति नाम । प्रति  
मादिषु च द्रष्टुं स्थापना इन्द्रार्थे च काष्ठे द्रव्ये इन्द्रसंव्यवहारः । इन्द्रज्ञानी न इति वचना  
दं नागतपरिणामे वार्थे द्रव्यसंव्यवहारो लोके दृष्टः । द्रव्यमयमाणवकोऽज्ञाचार्यः  
प्रेक्ष्य वेद्याकरणो राजा वा भविष्यतीति व्यवहारदर्शनाच्छचीपती च भावि इन्द्र इति न च  
विरोधः । किंच । अभिहितानवबोधो धातयथानामैकं नामैवेत्यनेन स्थापनेति । आचक्ष्णा  
शोनत्वया अभिहितानवबोधः । प्रकटीक्रियते यतो नैव माचक्ष्महे नामैस्थायनेति  
किं त्वकस्यार्थस्य नाममस्थापना द्रव्यभावे न्यास इत्याचक्ष्महे । अनेको ताच्च नेतद्वेव-

नेनप्रतिजानीमहेनामैवस्थापनाभवतीनिनवास्थापनावानामभवतिनेतिचक  
 थंमनुष्यब्राह्मणवद्यथाब्राह्मणः। स्यान्ननुष्यः ब्राह्मणस्यमनुष्यजात्यात्मक  
 त्समनस्यसुब्राह्मणः स्यान्नवामनुष्यस्यब्राह्मणजात्यादिपर्यायात्मकत्वादश्रिता  
 चेतथास्थापनास्यान्नामाक्ततनाम्नः। स्थापनानुपपत्तेर्नामितुस्थापनास्यान्नेवोभ  
 यथादर्शनान्तथाद्रव्यस्याद्भावः भावद्रव्यार्थदिशान्भभावपर्यायायादिश  
 सुद्रव्यंस्यान्नवानुभयथादर्शनाकिंच। अतस्तसिद्वयैतएवनामादिचतुष्टयस्यवि  
 शेषेभवानाचष्टेऽतएवनाभावः। कथमिहयोर्यसहानवस्थानलक्षणेणविशेषोव  
 ध्यघातकवच्चसनामर्थानोभवतिनासर्गोकाकोल्लक्वच्छायातपवत्। नकाकंदंत  
 रवरवियाणयोविशेषोस्त्वार्किंचनामाद्यात्मकत्वात्मात्मकत्वेचिरेधस्याविरोधकत्वं  
 द्योनानामादिचतुष्टयस्यविशेषः। सनामाद्यात्मकोवास्यान्नवानुभयथाचविशेषाभा  
 वः। यदिनामाद्यात्मकः। नासौविशेषको  
 दीनोविशेषकः। नामाद्यात्मापि विशेषकः स्यात्ततोनामादीनामभावद्विशेषधएवन-

स्यादंधननामाद्यात्मकः॥ एवमपि नामादीनां नासौ विशेषकोऽर्थीतरत्वादर्थीतरभावोऽपि  
विशेषकत्वमिष्यते सर्वेषां पदार्थानां परस्परतो नित्यं विशेषः स्यान्न चासौ वस्तीति अत्र  
तो विशेषाभावः॥ तदुत्पादावस्थामाणमिति चेन्नेतरव्यवहारनिवृत्तेः स्यादेतन्ना  
दुत्पादावस्थामाणननामादिः॥ स जीवनादिगुणो यस्य स तदुत्पादस्तस्य भावस्तदुत्पाद  
अतो भाव एव प्रमाणननामादिस्तदुत्पादभावादिति तन्न किं कारणमिति तद्व्यवहारनि  
वृत्तेः॥ एवं हि सति नामाद्याश्रयो व्यवहारो निवर्तते तस्य चास्तीत्यतो न भावस्यैव प्रामाण्य  
मुपचारिदिति चेन्न तदुत्पादभावात् स्यादेतद्व्यवहारपि भावस्यैव प्रमाण्यतथापि नामादिव्यव  
हारेन निवर्तते कुत उपचारन्माणावके सिंहाद्व्यवहारविदिति तन्न किं कारणं तदु  
त्पादभावाद्युज्यते माणावके सिंहाद्व्यवहारः॥ क्रौर्यशोयोदिगुणैकदेशयोगादिह  
तु नामादिषु जीवनादिगुणैकदेशेन कश्चिद्व्यवस्थित्युपचाराभावाच्च व्यवहारनिवृत्ति  
स्यादेव मुख्यसंप्रत्ययसंगच्छपद उपचारान्तामादिव्यवहारः स्याद्गोणमुत्पद्योमुख्य  
संप्रत्यय इति मुख्यस्यैव संप्रत्ययः स्यान्न नामादीनां यतस्त्वर्थप्रकरणादिविशेष्यलिङ्गा

भावे सर्वत्र संप्रत्ययः प्रविशिष्टः। कृतसंगते भवत्यतो न नामादिषूपचाणद्वयवहारः कृ-  
 त्त्रिमयोः। कृत्तिमे संप्रत्ययो भवतीति लोके तद्यथा गोपालकमानयकदेजकमानये  
 नियस्मैषा संज्ञा भवति संज्ञानीयते न योगाः। पालयति यो वाक्कदेजातः। एवं मिहापि  
 यस्मैषा जीवादि रिति संज्ञा कृता तस्मै व संप्रत्ययः स्यात्ते तरेषामिति तन्न किं कारणमु-  
 मय गतिदर्शनात्। लोके ह्यथार्त्स्वकरणद्वा कृत्तिमे संप्रत्ययः स्यादर्थो वा अस्मै व संज्ञ-  
 केन भवति। अकृत्ते वा तत्र भवतीदमेवं संज्ञकेन कर्त्तव्यमित्यतश्चार्थात्प्रकरणद्वा  
 के संप्रत्ययो भवति। अंगो हि भवान्ग्राम्योऽप्युलंशुरपादकमप्रकरणश्च समागतप्रवी-  
 पालकमानयकदेजमानयेति उभयगतिरुत्तमविषयति किंच। अनेकांता  
 कीतः कृत्तिममेवेदं न कृत्तिममेवेति किंतु नैकांतो नाम सामान्योपेक्षया स्यादकृत्ति-  
 मे विशेषायेक्षया कृत्तिमे। एवं स्थापनादप्येवेति ततः। किं कृत्तिमा कृत्तिमयो कृत्ति-  
 मे संप्रत्यय इत्यस्याभावः। किंच। नय ह्यविषयत्वाद्द्वौ न यो द्विचार्थिकः। पर्यायार्थि-  
 कः पर्यायार्थिकश्च तयोर्विषयो नामादिन्यासस्त-

सामान्यात्मकत्वात्प्राप्त्यस्यभावः॥ परिणतिप्रधानत्वात्ततः॥ किं गौरासुख्ययोर्मुख्ये सं-  
प्रत्ययः॥ कृतिमाह्वत्रिमयोक्तृत्रिमे संप्रत्यय इति च न भवति प्रतिविषये न यमेवाह्वयार्थि-  
पर्यायार्थिकं तर्भावान्तामादीनां तयोश्च न यः प्रवृत्तिर्धेयत्वात्सौ न रक्तप्रसंगः॥ यतो  
नामस्थापनाह्वयार्थिह्वयार्थिकस्याभावः॥ पर्यायार्थिकस्येत्युक्तं ततो नामादीनां न यो-  
तर्भावान्तयचिक्कल्यानं च वक्ष्यमाणत्वात्सौ न रक्तं प्राप्नोति न वा विनयमतिभेदाधीनत्वा-  
द्यादि न यचिक्कल्पनिरूपणस्य न वा एवाद्दोषः॥ किं कारणं विनयमतिभेदाधीनत्वाद्ध्यादि-  
नयचिक्कल्पनिरूपणस्य ये सुभेधसो विनेयास्ते योद्वाभ्यामेव ह्वयार्थिकपर्यायार्थिका-  
भ्यां सर्वे न यवक्तव्यार्थप्रतिपत्तिस्तदंतर्भावाद्ये त्वतो मंदमेधसस्ते योऽप्यदिनपविकल्प-  
निरूपणमतो विशेषोपपत्तेर्नामादीनामपुनरुक्तत्वं॥ तच्छब्दाग्रहणं प्रकृतत्वासम्भ-  
वदर्शनादित्रयस्य प्रकृतत्वादेव नामादिन्यासाभिर्सर्वेधस्तच्छब्दस्य ग्रहणमनर्थकं प्र-  
त्यासन्नत्वाद्धीवादिषु प्रसंग इति चेन्न सम्यग्दर्शनविषयत्वात्॥ स्यादेतत्तच्छब्दादि-  
नाप्रत्यासन्ताजीवादयेति सामेव न्यासाभिर्सर्वेधो भवेन्न सम्यग्दर्शनादीनां कुतः॥

अनेतरस्यविधिर्वाभवतिप्रतिषेधोवेतितन्नकिंकारणंसम्यग्दर्शनेनविषयत्वासम्यग्दर्श  
नादित्रयस्यप्राधान्येनोपदेशस्तदर्शश्चैतत्त्वकास्वार्गस्यसम्यग्दर्शनादिषयत्वेनतुजी  
वादीनांगुणभूतत्वेनोपदेशः॥ अतःस्तच्छब्दादृतेपिसम्यग्दर्शनादित्रयस्यप्राधान्यान्ना  
मादित्यासेनाभिसेवंधोयुक्तः विशेषातिदिष्टत्वाच्च। जीवादयसम्यग्दर्शनविषयत्वेन  
विशेषेणानिदिष्टाः प्रकृतंसम्यग्दर्शनादित्रयंनवाधियंते। विशेषातिदिष्टाः प्रकृ  
तंनवाधंतदन्ति। सर्वभावाधिगमार्थेऽतुसर्वेषांभावांतांजीवादीनामप्रधानानांप्रधानांतां  
वसम्यग्दर्शनादीनामधिगमार्थेतर्हितच्छब्दग्रहणमितरथाहिप्रधानाभिसेवंधयवः  
त्तरयवमजीवादिसुज्ञानचारित्र्योश्चानामादिन्यासविकल्पोयोजयितव्यः॥अधिहृक्ता  
नामेचसम्यग्दर्शः नादिजीवादीनांपदार्थानामभिधानांभिधेयसंव्यवहागव्यभिचाराय  
नामादिभिन्निक्षिप्तानांतच्चाधिगमहेतुर्वक्तव्यइत्यत आह॥ अत्रान्येराधिगमः॥१०  
प्रमाणनयाः तैराधिगमोभवान्तिसम्यग्दर्शनादीनांजीवादीनांप्रमाणनयावक्ष्यमाणानि  
क्षणाः ननुचनयशब्दस्याल्पाचरत्वात्प्रर्वनिपातेनभवितव्यंअभ्येहितत्वात्प्रमाणाप्रा

शस्यपूर्वनिपातोवेदितव्यः कथमभ्यर्हितत्वं प्रमाणप्रकाशिते स्वर्थे न्ययप्रवृत्तेर्यव  
 हारहेतुत्वादभ्यर्हः यतः प्रमाणप्रकाशिते स्वर्थे न्ययप्रवृत्तिर्यवहारहेतुर्भवति नान्ये  
 ध्वतोऽस्याभ्यर्हितत्वं समुदायां वयवविषयत्वाद्वा अथवा समुदाया वयवत्वाद्वा अथवा समु  
 दाया विषयं प्रमाणमवयवविषयानया इति प्रमाणस्याभ्यर्हितत्वं तथा चोक्तं सकलान्दे  
 शः प्रमाणाधीनो विकलान्देशो नयाधीन इति अधिगमहेतुर्द्विविधः स्वाधिगमहेतुः  
 पराधिगमहेतुश्च स्वाधिगमहेतुश्चानात्मकः प्रमाणानयविकल्पः पराधिगमहेतु  
 र्वचनान्तरकस्तेन प्रकृतान्वेन प्रमाणेन स्याद्वादनयसंस्कृतेन प्रतिपर्यायसमभंगीमत्तो  
 जीवादयः पदार्था अधिगमयितव्याः अत्राहर्केयं समभंगीत्यत्रोच्यते प्रश्नवशा  
 दैकस्मिन्वस्तुन्यविण्णेन विधिप्रतिषेधविकल्पना समभंगी एकस्मिन्वस्तुन्यविण्णे  
 न प्रश्नवशाद्द्वेन द्वेन च प्रमाणेनाविरुद्धविधिप्रतिषेधकल्पना समभंगी विज्ञेयान्न  
 यथा स्यात्तद्वदः स्यादद्वदः स्यात्तद्वदश्चाद्वदश्च स्याद्वदश्च स्याद्वदश्च स्याद्वदश्च स्याद्वदश्च  
 स्यात्तद्वदश्चावक्तव्यश्चेत्यर्थितानपि तनयसिद्धे निरूपयितव्या तत्रास्वात्मना स्याद्दु

तः॥ परमात्मना स्याद् घटः॥ को वा घटस्य स्वात्मा को वा परात्मा घटतुल्याभिधानप्रवृत्तिलिङ्गः॥ स्वात्मा यत्र तयो रप्रवृत्तिः॥ स परात्मा पटादिः स्वपरात्मोपादानापोहनव्यवस्थापाद्यो हि वस्तुनो वस्तुत्वं यद्विस्वस्मिन्पटाद्यात्मव्यावृत्तिविपरिणतिर्न स्यात्सर्वीत्मना घट इति व्यपदिश्येत अथ परात्मना व्यावृत्तावपि स्वात्मावदवस्त्वेव स्यादथवानामस्थापनाद्रव्यभावेऽप्युयो विवक्षितः स स्वात्मा इतरः परात्मा तत्र विवक्षितत्माना घटो नेतरात्माना यदीतरात्माना पि घटः स्याद्विवक्षिता घटः नामादिव्यवहारेच्छेदः॥ सादथवानत्र विवक्षितघट एव वाच्यसादृश्यसंबन्धिव्युक्तस्मिंश्चिद्बहुतविशेषपरिग्रहीते प्रतियोगिनीयः॥ संस्थानादिः सः स्वात्मा इतरः परात्मा तत्र प्रतियोगितेन रूपेण घटो नेतरा यदीतरात्मकः स्यादेकघटमात्रप्रसंगः सामान्याश्रयो व्यवहारे विनश्येदथवा तस्मिन्नेव घटविशेषे कालोत्तरावस्थायिनि पूर्वोत्तरकुशलोत्तकपालाद्यवस्थाकलापः॥ परात्मा तदेतरात्मवत्ती स्वात्मास्ते नैव घटः तत्कर्मण्यप्यपदेशदर्शनान्नेतरात्माना यद्विहिकुशलोत्तकपालाद्यात्म



नापि घटः॥ स्याद्दुतावस्थायामपि तदुपलब्धिर्भवेदुत्पत्तिविनाशार्थं पुरुषप्रय  
त्नफलाभावश्चानुवर्ज्येत अथोत्तरालवर्तियर्प्यायात्मनाय्यघटः॥ स्याद्दुतकृत्यैफ  
लेनोपलभ्येत॥ अथवा प्रतिक्षेपं द्रव्यपरिणामोपचयापचयभेदादर्थोत्तरोपपत्तेः  
शत्रुस्त्रनयापेक्षया प्रत्युत्पन्नघटस्वभावः॥ स्वात्मा घटपदार्थीय एवातीतो नागतश्च  
परत्मा तेन प्रत्युत्पन्नस्वभावो न सत्ता स घटो न तेन रेणा सत्ता तथोपलब्धु उपलब्धिस  
द्वावादितरथा हि प्रत्युत्पन्नवदतीतानागतात्मनापि घटत्वे एक समयमात्र सर्वस्यादती  
तानागतवद्वा प्रत्युत्पन्नाभावे घटाश्रयव्यवहारभावश्चापद्योतविनष्टानुत्पन्नघटव्य  
वहारभाववदथवा तस्मिन् प्रत्युत्पन्नविषये रूपादि समुदये परस्परैपकारवर्तिनय  
युतुद्वाधाकारः॥ स्वात्मा इतरः॥ परत्मा तेन यथ्युतुद्वाधाकारेण स घटो स्ति तेन रेणा  
घटव्यवहारस्य तद्भावात्तदभावे भावाद्यादि हि यथुतुद्वाधात्मनापि घटो न स्यात्स  
एव न स्यादथे त एव तनापि घटः स्यात्तदाकारश्च तेनैपि घटव्यवहारः प्राप्नुयादथवा  
रूपादिसंनिवेशविशेषः॥ संस्थानंतत्र च क्षुधा घटो गच्छात इत्यास्मिन् व्यवहारे रूपसु

खेनघटोऽद्यतइति निरूपे स्वात्मारसादिः॥ परमासासघटो रूपेणास्ति नेतरेणारसादि  
 नाप्रतिनियनकरणाग्राह्यत्वादंथहि चक्षुःवाघटोऽद्यतइत्यत्ररसादिरपि घटइति ग  
 ह्येन सर्वे बो रूपत्वप्रसंगस्ततश्चकरणोत्तरकल्पनार्थिकायादिवारसादिवद्रूपमपि  
 घटइति न गृह्येत चक्षुर्विविधयतास्पनस्यान्वयवाशब्दभेदे क्रवोर्थभेदइति घटकु  
 दादिशब्दानामप्यर्थभेदः॥ घटनाहुतः॥ कोटित्याकुतइति तत्क्रियापरिरागतिश्चरा  
 एव तस्य शब्दस्पष्टानि युक्तानत्र घटनक्रियाविषयकलभावः॥ स्वात्माइतरः॥ परमा  
 तत्राद्येन घटो नेतरेणार्थसमभिरोहणाद्यादि च घटनक्रियापरिरागतिमुखेना  
 प्यघटः स्यात्तद्व्यवहारनिवृत्तिः॥ स्याद्यद्विचेतनरूपेक्षयापि घटः॥ स्यात्पतादिष्व  
 पितक्रियाविरहितेऽनुतच्छब्दवृत्तिः॥ स्यादेकशब्दवाच्यं च्छेवावस्तुनः॥ अथवाघट  
 शब्दप्रयोगानेतरमुत्पद्यमान उपयोगाकारः॥ स्वात्माप्रहेयत्वादनेतरंगत्वाच्च वा  
 दाकारः॥ परमात्मा तदभावेऽपि घटव्यवहारदर्शनात्स घट उपयोगाकारेणास्ति ना  
 न्यनयादि ह्युपयोगाकारात्मनाप्यघटः॥ स्याद्वक्तृश्रोतृहेतुफलभ्रतोपयोगयता

गभावात्तदधीनो व्यवहारो विनाशमाप्नुयादित्तरोऽसन्निहितोऽपि यद्विघटः स्यात्पलादी  
नामपि स्याद्बहुदत्वप्रसंगः ॥ अथवाचितन्यप्रतीकृद्वाकारोऽज्ञानाकारोऽज्ञेयाकारश्चात्  
यदुक्तं प्रतिविंवाकारादर्शितलवत्तज्ञानाकारः प्रतिविंवाकारपरिणतादर्शितलज्ञेया  
काररत्नत्रज्ञेयाकारः ॥ स्वात्मात्तन्मूलत्वाद्बहुदव्यवहारस्य ज्ञानाकारः परात्मा सर्वसाधा  
रणात्वात्सघटोऽज्ञेयाकारेणास्ति नान्यथा यद्विज्ञेयाकारेणाप्यघटः स्यात्तदाश्रयेपि  
कर्तव्यतानि रासस्यादय हि ज्ञावनाकारेणापि घटः ॥ स्यात्पलादिज्ञानकाले पितत्सेनि  
धानाद्बहुदव्यवहारवृत्तिः ॥ प्रसज्येत उक्तैः प्रकारैरपि तिघटत्वमघटत्वं च परस्परतो  
नभिन्ते ॥ यदिभिद्येतसामानाधिकरणेप्यनतदुद्धाभिधानप्रवृत्तिर्निस्पाद्बहुदपटवत्ततश्च  
तरेतरे विनाभावेऽप्युभयोरप्यभावात्तदाश्रयव्यवहारपन्हवः ॥ कृतः स्यादतस्तदुभया  
त्मकी सौक्रमेण तच्छब्दवाच्यतामास्केदन स्याद्बहुदश्चाघटश्चेत्युच्यते ॥ यदि तदुभया  
त्मके वस्तु घट इत्येवोच्येत इतरात्मा संग्राहादमत्वमिव स्यात् ॥ अथाघट एवेत्स्फच्यते घ  
टात्मानुपादानादन्तमेव स्यात् न वस्तुता वदेवेति न चान्यः ॥ शब्दस्तदुभयात्मावस्थ

तत्वाभिधायीविद्यते। अतोसीघटोवचनगोचरतीतत्वाश्यादवक्तव्यइत्प्रच्यते। घटा  
 स्माय्येणमुषेनउक्तावक्तव्यस्वरूपनिस्तरणेनचादिप्रमानः। सरावार्थइतिस्वाद  
 हुतश्चावक्तव्यश्चनिस्त्रुपिताघटभंगसंगेनप्रदर्शितावक्तव्यवर्त्मनाचापदेशः। स  
 रावार्थइतिस्वादघटश्चावक्तव्यश्च। तदुभयाभिधानक्रमाक्रम्येणावशादोचि  
 र्भूततद्व्यापदेशः। सरावार्थः। स्याद्वदश्चाघटश्चावक्तव्यश्चभवति। एवमित्येससभं  
 गीजीवादियुसम्पदशीनादिबुचद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयीर्येणाभेदाद्योज  
 यितव्यातचद्रव्यार्थिकेकोत। अनिश्रिततवः। अततदेवेत्यवधारणादुन्मत्तव  
 त्ययीयार्थिकोतोपितथैवातद्वसुतदेवेत्यवधारणादुन्मत्तवचनवदवक्तव्येकोतोयस  
 र्यः। अपेक्षितयाथातथ्यवस्तुवादित्वादनुन्मत्तवचनवदवक्तव्येकोतोयस  
 द्वादः। स्ववचनविशेषात्सदामौनव्रतिकवत्। अम्यार्थः। स्यादवक्तव्यवादः। व  
 क्तव्यावक्तव्यवादित्वात्सत्येतरवचनविशेषश्चस्वादनेकोतेतदभावादव्याप्ति  
 रितिचेन्न। तत्रापितद्रूपयत्तेः। स्यादेतदनेकोतेसाविधेप्रतिषेधविकल्पना

नास्मिद्यदिस्याद्यदानेकांतो न भवति तदा एकांतो न होयानुयं गो भवेदनवस्था प्रसंगश्च  
ततस्तत्रानेकांतत्वमेवेति सासमभंगी व्याप्तिमती न भवतीति तन्न किं कारणं तत्रापि न  
दुपपत्तेः स्यादेकांतः स्यादुभयः स्यादवक्तव्यः स्यादेकांतश्चावक्तव्यश्च स्यादनेकां  
तश्चावक्तव्यश्च स्यादेकांतश्चानेकांतश्चावक्तव्यश्चेति तत्कथमिति चेदुच्यते प्र  
माणनयार्थेणादभेदादेकांतो द्विविधः सम्यगेकांतो मिथ्यैकांत इति अनेकांतो हि  
विधः सम्यगनेकांतो मिथ्यानेकांत इति तत्र सम्यगेकांतो हेतुविशेषसामर्थ्यपिधः  
प्रमाणप्ररूपितार्थैकदेशादेशः एकस्मावधारणेनान्याशेष निरकरणप्रवणप्र  
थिधिमिथ्यैकांतः एकत्र समप्रतिपक्षानेकधर्मस्वरूपनिरूपणः युक्तागमाभ्या  
मविरुद्धः सम्यगनेकांतस्तदतत्त्वभावयत्तुशून्यं परिक्ल्पितानेकात्मकं केवलं वापि  
ज्ञानं मिथ्यानेकांतः तत्र सम्यगेकांतो न यदुत्पद्यते सम्यगनेकांतः प्रमाणेन प्रामाण्य  
देकांतो भवति एकनिश्चयप्रवणत्वात् प्रमाणादर्थेणादनेकांतो भवति अनेकनिश्च  
याधिकरणत्वाद्यद्यनेकांतश्चानेकांत एव स्यात्नेकांतो भवेदेकांतो भावान्तसमूहात्म

कस्यतस्याय्यभावस्यात्॥ शाखाद्यभावेद्वक्षाद्यभाववत्तदविनाभावविशेषनिराकरणाय  
 त्मनोपेक्षसर्वलोपः॥ स्यादेवमुत्तरैर्वर्गाद्योजयितव्याः॥ कुलमात्रमनेकांतइति चेन्नच्छ  
 ललक्षणाभावत्॥ स्यान्मनेतदेवास्ति तदेवनास्ति॥ तदेव नित्यं तदेवानित्यमिति चानेका  
 तप्ररूपगच्छलमात्रमिति तन्न कुतः॥ कुललक्षणाभावात्॥ कुलस्य हिलक्षणासुरमुक्तं व  
 चनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्या कुलमिति॥ यद्यानवर्कं वलोय इत्यविशेषाभिहितेर्थे  
 यत्तुरभिप्रायादर्थोत्तरकल्पनं न चास्य कंवलानच्चत्वार इति न वो वास्य कं व  
 इति नवर्कं वलः॥ न तथानेकांतवादः॥ यत्तु भयगुणप्रधानभावापादितापितव्य  
 रसिद्धि विशेषवत्तलाभप्रायितयुक्तिप्रचक्षलाथेनेकांतवादः॥ संशयहेतुरिति  
 विशेषलक्षणापलक्ष्ये स्यात्मतं॥ संशयहेतुरनेकांतवादः॥ कथमेकत्राधारेविशे  
 ऽनेकस्यासंभवादागमश्चैवं प्रवृत्तः॥ एकं द्रव्यमनंतपर्यायमिति किमागमप्रा  
 स्तिवानास्तिवानित्येवानित्यं चेति तच्च न कस्माद्विशेषलक्षणापलक्ष्ये रिहसामान्यप्र  
 त्यक्षाद्विशेषाप्रत्यक्षाद्विशेषस्य तेऽस्य संशयः॥ तद्यथा॥ स्याणुपुरुषोचितेनेदेशेनानि

प्रकाशोधकाएकलुषायांवेलायाद्द्वैतमात्रंसारूप्यं पश्यतोवक्रकोर्ध्वविशेषयोनिलय  
नादीनस्थानुगतान्विशेषान्वस्त्वसंसयनशिरकंरूयनशिरत्वाबंधनादीन्युरुषगतांश्च  
नुपलभमानस्यतेर्याचस्मरतः संशयउत्पद्यते॥ नचतद्दनेकांतवादेविशेषाद्यानुपल  
क्षिर्यतः स्वपराद्यादेशवसीद्विकृताविशेषाउक्ताव्यक्ताप्रत्यर्थमुपलभ्यते॥ ततोविशेषो  
पलक्ष्यन्तसंशयहेतुरितियदगदिद्व्यतत्सम्यत्तिरवैक्यमपिसंशयः कथमिदंनव  
दिक्षिप्रव्यव॥ एवामस्तित्वादीनांधर्माणांसाधनहेतुसंनिधानेसतिभवितव्यंसंशयने  
त्तिउच्यतेविरोधाभावशंशयाभावः॥ यदिविरोधोभविष्यशंशयो॥ जंनियतनचविरो  
धोनयोपनीतानांधर्माणांसत्तिकुतः॥ अय्यैरागभेदादकिरिधः पितापुत्रादिसंबंधव  
दुक्तादय्यैरागभेदादेकत्राविरोधेनावरोधोधर्माणांपितापुत्रादिसंबंधवत्तद्यैकस्य  
देवदत्तस्यजातिकुलरूपसंज्ञाव्यपदेशविशिष्टस्यपितापुत्रोभ्याताभागिनेयइत्येवंप्र  
काशः॥ संबंधाजन्यजनकत्वादिशक्त्याय्यैरागभेदान्त्वकिरुद्धतेनह्येकापेक्षयापिनि  
ति॥ शेषापेक्षयापिपिताभवतिशेषापेक्षायावापुत्रादिव्यपदेशाहंइत्युक्तापेक्षयापि

तापुत्रादिक्कृतं सर्वं यवहुत्वं देवदत्तस्यैकत्वेन विरुध्यते । तद्वदस्ति  
 त्वात्स्यो न योतिर्विरोधमेकत्र सापक्षसापक्षोपलक्षितसत्त्वादिभेदोपचितिकधर्मवि  
 द्वाः अथवा सापक्षसापक्षपक्षोपलक्षितानां सत्त्वादीनां भेदानां साधारणपक्षधर्म  
 शोकेन कुल्यं सर्वं द्वयं निरपेक्षयोर्ह्येकत्र वादिप्रतिवादिप्रयोगापेक्षया संशय उक्तः  
 इतरथा हि पक्षधर्मोपसंश्रयः कल्पेत । एकस्य हेतुः साधकद्रव्यकत्वाविसेवाद्वद्वा  
 अर्थवमुपपत्त्या । विरोधे प्रतिपादितेपि मिथ्यादर्शनाभिविणान्तत्वेन प्रतिपद्यते यस्य संश्र  
 न्ति सार्वलोकिकहेतुवादमाश्रित्योच्यते ब्रह्मस्वपक्षमर्यादानक्रमेणान्यायधर्ममनुपाल  
 यतावादिनाभिप्रेतप्रतिष्ठेऽर्थसिद्धिमाश्रंसता हेतुन पक्षेणैव सर्वाभिलक्षितार्थसिद्धिः  
 प्रतिज्ञा मात्रा देवमात्रापदिनि । अतिप्रसंगदोषनिवृत्तये यो हेतुरुपदिश्यते स साधक  
 द्रव्यकश्च स्वपक्षसाधयति परपक्षं द्रव्ययति । न नो साधनद्रव्यगणार्थो हेतोरन्यीभवतिः  
 न चाननाद्यमस्तीति कृत्वापि न साधकस्तेन द्रव्यकः येन वा द्रव्यकस्तेन साधकः । न तयो  
 संकरो विरोधो वा । एवं सर्वार्थेषु विरोधदोषमनुदंति विसर्ग्यत्यनेकान्तप्रक्रियेति । सर्व



प्रवाद्यविप्रतिपत्तेश्च नानाप्रतिवादिनो विसंबदंते एकमनेकालमक मितिके चित्तावदाहुः  
सत्त्वरजस्तमसो साम्यावस्था प्रधानमिति तेषां प्रसादलाघावशो यत्तायावत्तया साधना  
हि भिन्नस्वभावानां प्रधानात्मनां मिथश्च न विरोधः ॥ अथ मन्वेद्याः ॥ न प्रधानं न तमेकं  
उगोभ्योर्द्वीतरत्नमंस्ति किंतु त एव उगः ॥ साम्यमापन्ताः ॥ प्रधानाख्यालभंत इति  
यद्येवं न मा प्रधानस्या तस्यादि तन्नेषां समुदायः ॥ प्रधानमैकमिति अत एवा विरोधः  
सिद्धः ॥ उगानामवयवानां समुदायस्य चाऽप्यपरे मन्येते ॥ अनुवृत्तिबुद्ध्यां मिथानलक्ष  
णः ॥ सामान्यविशेष इति तेषां च सामान्यमेव विशेषः ॥ सामान्यविशेष इति एकस्यात्म  
नः ॥ उभयात्मकं न विरुध्यते ॥ अपरश्चाहुः ॥ वस्मोदिपरमाणुसमुदायो रूपापपरमाणुरि  
ति तेषां ककवडात्वादिभिन्नलक्षणानां स्तूपात्मनो मिथश्च न विरोधः ॥ अथ मन्तं न प  
रमाणुर्नामैकोऽस्ति वा ह्यः ॥ किंतु विज्ञानमेव तदाकारपरिणतं परमाणुव्यपदे श्राहं  
मित्युच्यते ॥ अत्रापि ग्राहकविषयाभाससंविनिशक्तित्रयाकाराधिकरणस्यैकस्या  
मुपगमान्न विरोधः ॥ किंच सर्वेषामेव तेषां पूर्वोत्तरकालभाव्यवस्थाविशेषार्थिणा

स्य कार्यकारणशक्तिसमन्वयो न विरोधस्यास्य दमित्यविरोधः सिद्धः । एवं प्र  
गानयेरधिगतानां जीवादीनां पुनरप्यधिगमोपायान् स्पदर्शनार्थमाह । निर्द्वैत  
त्वसाधनाधिकरणस्थिति विधानतः ॥ के पुनरिमो निर्द्वैतशाब्दः

मित्वमाधिपत्यसाधनकारणे । अधिकरणं प्रतिस्थास्थितिः । कालकृ  
विधानं प्रकारः । अधिगम इत्यनुवर्तते । एतैरेतेभ्यो वाधिगमः । पूर्ववत्तसिः

गमः । जीवादीनां सम्प्रदर्शनादीनां च । सप्तर्हितया निर्द्वैतः । कर्त  
ः । अर्थवशाद्ब्रह्ममिति परिणामो भवति । तद्यथा । रुच्च निर्देवदत्तस्य गृहाणामं च  
स्वेन देवदत्तमिति गम्यते । अथा किमर्थमादौ निर्द्वैत उच्यते । अवच्छिन्नार्थ  
त्यप्रतिपत्तेरादौ निर्देवचनं स्वरूपेणावच्छिन्नस्यार्थस्य ग्राभित्वादिकाधर्मवि  
नियन्तिर्भवति । अतोऽस्य निर्द्वैतस्यादौ वचनं क्रियते । इतरेषां प्रश्नवशात्क्रमशः । इ

त्वादीनां प्रश्नवशात्क्रमो वेदितव्यः । यद्येवं स एव तावदुच्यते । को जीव इ  
तेऽप्यशमिकादिभावपर्यायो जीवः । पर्यायादिना हृदयमाणा उपशमिकादिभावः

पर्यायो जीवद्रुच्यते पथीया देशात् इत्याथी देशान्नामादि जीवद्रुच्यते तदुभय  
संग्रहः प्रमाणं तस्योभयस्य संग्रहः ॥ प्रमाणं निर्दिष्टाद्रुच्यते कस्य जीवः ॥ तत्परिणा  
मस्य भेदादग्नेरी ह्यस्य परिणामो यस्य सोऽयं तत्परिणामस्तस्यासौ व्यपदिश्यते कुतः  
कथं चिद्वेदात्परीणामपरिपणामिनो भेदकल्पनासद्भावात् अग्नेरी इमं वक्तव्यं  
एतात्मकस्याग्नेर्द्विह न पचनं खेदनादि क्रिया सामर्थ्ये मोक्षं भेदेनोच्यते ॥ व्यवहारनय  
वशा सर्वेषां जीवादीनां सर्वेषां पदार्थानां व्यवहारनयवशा जीवः ॥ स्वामी किं साध  
नो जीवः ॥ परिणामिकभावसाधनो निश्चयतः ॥ यो सौ जीवात्मा परिणामिकस्त  
त्साधनो जीवः ॥ निश्चयनयेन तेन ह्यसौ वात्मानं सर्वकालं लभत इति ॥ उपप्राप्तिका  
दिभावसाधनश्च व्यवहारतः ॥ व्यवहारनयवशा दीपप्राप्तिकादिभावसाधनेनैवेति  
व्यपदिश्यते च प्रवृत्तेन शुक्रं शोणितं हासं दिसाधनश्च किं अधिकरणो जीवः ॥ स्व  
प्रदेशोऽधिकरणो निश्चयतः ॥ यो सौ स्वप्नप्रदेशश्च सत्त्वात्तत्स्वरूपः ॥ कर्मकृतप्ररी  
रपरिमाणानुविधायि चैपि अपरिग्रामहीनाधिकभावस्तदधिकरणो जीवः ॥ स्वा

लभन्ति यथाकाशावह्यवहारतः॥ प्राणीणामधिष्ठानः कर्मोपात्तं प्राणीरमेतच्चाधिकरणा  
 मात्मा व्यवहारनयवशादधिष्ठित्यतीति उच्यते॥ किं स्थितिर्को जीवः स्थितिस्तस्य द्र  
 व्यपर्यापि क्षानाद्यवसानासमयादिवक्ता च॥ तस्य जीवस्य स्थितिः॥ द्रव्यपर्यायापेक्षा  
 द्विधा कल्प्यते॥ द्रव्यापेक्षाऽनाद्यवशाना जीवद्रव्यं हि चैतन्यजी  
 व्येयप्रदेशादिसामान्यादिशान्तप्रच्यचति॥ सर्वकालमिति पर्यायस्तु अस्य  
 तितदपेक्षासमयादिका कल्प्यन्ते किमस्य विधानं नास्तीति संप्रत्ययानंत  
 प्रकर्षो जीवः नास्तीति दयः संप्रत्ययः॥ अस्य संप्रत्ययात्प्रनंतप्रकारमभिधेयं जीवस्य त  
 येन रेखा मागमा विरोधान्निर्दृष्टादिवचनं तेनैव प्रकारेण गमा विरोधेनैतरेषामंजी  
 वादीनो निर्दृष्टादयो वक्तव्यास्तद्यथा॥ अस्य जीवस्तावद्वृष्टाणां पर्यायराहितो नामाऽ  
 दिष्टा जीवास्ते वा जीवस्य स्वामी जीवो वा भोक्तृत्वात्॥ पुद्गलानामणुत्वादिसाधने  
 भेदादि तन्निमित्तं वा कालादि धर्मधर्मकालाकाशानां गतिस्थितिर्वर्तनावगाहहे  
 तुतापारिणामिकी अणुरुल्लुगुणानुगृहीता स्वस्मभूतसत्तासंबंधा जी

वातदपेक्षत्वाद्गत्यादिहेतुताभिष्यपत्तेः॥ स्वात्मेवाधिकरणं सर्वद्रव्याणां स्वात्मव्यवस्थि  
तत्वादाकाशं सारणमंसाधारणंच घटादिजलादीनां स्थितिर्द्रव्यापेक्षानाद्यवसनाप  
यीयापेक्षानामयादिकाविधानंधर्मादित्रिकं प्रतिनियतानादिपारिणामिकद्रव्याथी  
देशादेकैकं पयीयाथीकनयादेशादनेकं। संख्येयानंतानां द्रव्याणो गतिस्थित्यवगा  
हनाद्युपकारपयीयादेशाश्रयादेकं स्यादनेकं स्यादसंख्येयं स्यादसंख्येयं स्यादनेतका  
लः॥ संख्येयो संख्येयोनंतश्च भवति॥ परस्वल्पयासुद्रलद्रव्यं रूपस्य शोदिपारिणामि  
कद्रव्याथीदेशात् स्यादेकं प्रतिनियतैकानेकं संख्येया संख्येयानंतश्च देशपयीयादे  
शा स्यादनेकं स्यादसंख्येयं स्यादसंख्येयं स्यादनेतं श्रास्त्रवनिर्देशः कायवाङ्मनः क्रि  
यापरिणामो नामादिच जीवोऽस्य स्वामी कर्मवातान्निमित्तितात्साल्मेवसाधनं शुद्धस्वा  
तत्तत्मावाल्कर्मव्यासति तस्मिन् शुद्धत्तेरधिकरणं श्रात्मनैवासीत् तत्र तत्फलदर्शनात्क  
र्मणि कर्मकृते च कायादाबुपचारतः॥ स्थितिर्वीड्भनसास्त्रवयो दुर्घिन्येनैकसम  
यः॥ उत्कर्षेणानुहर्तः कायोऽस्त्रवस्य जघन्येनातमुहर्तः उत्कर्षेणानंतकालः

असंख्येया पुद्गलपरिवर्त्ताः। विधानं वाङ्मनसास्त्वयोश्चतुर्विकल्पसंख्येसत्यम्  
 योभयानुभयभेदाक्तायास्त्वयः समविधः। उदारिकवैक्रियिकाहारकमिश्र  
 भेवादीदारिकमिश्रकीमनुष्यतिरश्चोवैक्रियिकवैक्रियकमिश्रकीदेव  
 कारणोऽग्राहमकाहारकमिश्रकीसंयतानाम्द्विधामानोकामरीगाकायास्त्वोविग्र  
 हापन्नामोकेवलिनोवासमुद्घातगतानोऽथवास्त्ववस्पप्रकारः।  
 यिकः हिंसान्यतस्तेयावत्सादिषुप्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञावाचिकः परुषाक्रोशवि  
 शुनपरोपघातादिषुवचसुप्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञाः। मानसोमिथ्याश्रुतिष्योत्पादि  
 शुमनसः प्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञः वंथनिर्दिष्टः। जीवकर्मप्रदेशान्मोन्यंसंश्लेषोबंध  
 नामादिवीसजीवस्यतत्रतत्फलदर्शनाक्तमरीणश्चतस्यद्विष्टत्वान्मिथ्यादर्शनाविर  
 तिप्रमादकषाययोगाबंधस्पसाधने

धिकरणंभवतिविवक्षातःकारकप्रवृत्तेः। स्थितिर्जीधन्योक्तुयाचोतत्रजघन्येव  
 दनीयस्पद्मादृशमुहर्त्ताः नामगोत्रयोरेष्टेप्रोषाणमर्तमुहर्त्ताउक्तुयाज्ञानदर्शना

[illegible]

स्त्रोऽसमयः॥ पंचसमितयः॥ धर्मेदशविधः॥ अतुष्टेक्षाद्वादशपरीयहाद्वाविंशतिः॥ त  
योद्वादशविधं प्रायश्चित्तं नवविधं॥ विनयश्चतुर्विधः॥ वैयाकृत्येदशविधं॥ स्वाध्या  
यः॥ पंचविधः॥ व्युत्सर्गो द्विविधः॥ धर्म्यध्यानदशविधं॥ शुक्लध्यानं चतुर्विधमि  
ति निर्जरा निर्द्वैतः॥ यथा विपाकात्तपसो वा उपपुक्तवीर्यकर्मनिर्जरा नामा दिव्यसा  
क्षात्मनः कर्मरिणो वा द्रव्यभावमेतत्॥ साधनतयो यथा कर्मविपाकश्च अधिक

र्जरात्मैव वा स्थितिर्जघन्येनेकसमयः॥ उक्तैर्योगात्तन्मूर्तः॥ साहिः  
सपर्यवसानावा विधानं सामान्यादेकानिर्जरा॥ द्विविधायथा कालप्रक्रमिकमेव  
दृष्ट्या मूलकर्म प्रकृतिभेदादेवं संख्यया नंत विक्लप्य भवति॥ कर्मरसानि  
हैरणभेदान्मोक्षनिर्द्वैतः॥ त्कलकर्मसंशयो मोक्षो नामा दिवा तस्य स्वामी परमात्मा  
मोक्षात्मैव वा साधनसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि खामिसे च धार्हमेवाधिकरणंत  
द्विषय॥ चाख्यति एतस्य सादिरनिधाना विधानं सामान्यादेको मोक्षः॥ द्रव्यभाव  
मोक्तव्यभेदादनेकः॥ सम्यग्दर्शननिर्द्वैत एतत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं नामादि



वीतलुनरात्मनः स्वस्यैववादर्शनमोहोपशमादिसाधनं वा ह्यं चोपदैशादिस्वात्मावा  
स्वामिसंवेद्यभागेवाधिकरणोस्थितिर्जघन्येनोतर्मुहूर्तः ॥ उत्कर्षेणयदृषष्टिसा  
गरोपमारिणसातिरेकाणि ॥ अथवा ॥ सोदिसनिधनं ॥ अपश्रामिकक्षयोपश्रामिकं सो  
द्यनिधनं क्षापिकं विधानं ॥ सामान्यादेर्कं द्विधा निसर्गजाधिगमजमेदात्रिधा अप  
श्रामिकक्षायिकक्षयोपश्रामिकल्पादेवं संख्ययानंतविकल्पं च भवति ॥ अथ वसा  
नभेदात् ॥ ज्ञाननिर्देशः ॥ जीवादितत्त्वप्रकासनं ज्ञानं नामादिर्वीतदात्मनः स्वाका  
रस्यवाज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपश्रामादिसाधनं स्वाविर्भावशक्तिर्बोधाधिकरणं  
स्वात्मास्वाकारेवातत्रप्रतिष्ठानात्स्थितिः ॥ सादिसनिधनं क्षायोपश्रामिकं ज्ञानं  
चतुर्विकल्पं सांख्यनिधनं क्षायिकं विधानं सामान्यादेर्कं ज्ञानं अत्यक्षपरेक्षभेदा  
द्विधा हव्यगुणपर्यायविषयभेदाच्चिधानामादिविकल्पाच्चतुह्यमत्योदिर्भेदात्यं  
चधा इत्येवं संख्यया संख्येयानंतविकल्पं च भवति भेदाच्चरित्रनिर्देशः ॥ कर्मादान  
कारणानि वृत्तिश्चरित्रं नामादिर्वीतलुनरात्मनः स्वस्त्वस्यवाचारित्रमोहोपश्र

मादि साधने स्वप्रणक्तिर्वीर्यामिसंबंधभागे वाधिकरणोऽस्थितिर्जघन्येनानमुहर्तते क  
र्षणपूर्वकोऽदीदेशो ना। अथवा सादियर्यवसर्गोऽप्रपशमिकक्षयोपशमिके सा  
द्यपर्ययवसानं क्षायिकं शुद्धिव्यक्त्यपेक्षया विधानं सामान्यादेर्कं द्विधा वा ह्याभ्यं  
तरनिवृत्तिर्भेदात्। त्रिधा अप्रपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकविकल्प्या  
चतुर्थमभेदात्पंचधा सामयिकादिविकल्प्यादित्येव संख्येया संख्येयाने तविक  
ल्पे च भवति। परिरामभेदाद्विभेतेरेव जीवादीनामाधिगमो भवति उतान्योप्यधि  
गमो यायोक्तीति परिणयः। असतीत्याह॥ सत्संख्या इति त्रस्य शनि कालोत्तरभावा  
न्यबहुत्वैश्च। अधिगम इत्यनुवर्त्तते प्रशंसादिषु संख्येयवृत्तेः। इच्छातः सद्भाव  
ग्रहणं संख्येयः प्रशंसादिषु वर्त्तते तद्यथा प्रशंसा योतावशत्पुरुषः सत्पुरुषे  
ति च्चिदंस्तिविसङ्कटः सत्यवद्वनि च्चेचित्त्वानि ज्ञायमाने प्रवृजितः सत्कथमे  
नूयात्प्रवृजित इति प्रज्ञायमान इत्यर्थः। क्वचिदादरे सकृत्प्राप्तिः। अज  
ति आदृत्येत्यर्थः। तत्रैवेच्छातसद्भावोऽप्युच्यते। अव्यभिचा एतसर्वमूलत्वाच्च

तस्यादौवचनेसत्त्वं ह्यव्यभिचारिसर्वपदार्थः॥ सत्तांव्यभिचरतियदिव्यभिचरेद्वाग्वि  
ज्ञानगोचरगतीतः स्यात्तत्परास्तुरूपादयो ज्ञानादयश्च केचुचित्संति केचुचिन्त  
संति क्रियाचपरिस्पंदाल्पिकाजीवपुद्गलेष्वस्तिनेतरेष्वेति न व्याप्तिमती॥ सर्वेषांच  
विचारहरीणामस्ति त्वं तूनेन हि निश्चितस्य बलुन उत्तरेण चिंतायुज्यते॥ अतस्तस्या  
दौवचने क्रियते॥ सतः परिणामोपलब्धेः संख्यायदेशः॥ सत्तोहि बलुनः॥ संख्या  
तानंत परिणामोपलब्धेः॥ संख्या ताद्यन्यतमपरिमाणावधारणार्थे संख्या सिद्धल  
क्षणा उपदिश्यते निज्ञाति संख्यस्य निवास विप्रतिपत्तेः॥ ध्वेत्त्राभिधानं निश्चये  
तज्ञात संख्यस्यार्थस्योर्ध्वधक्षिण्ये निवास विप्रतिपत्तेरुद्धोद्यन्यतम निश्चया  
र्थे॥ ध्वेत्त्राभिधानं अवस्थाविशेषस्य वैचित्रिकालविषयोपप्लेयानिश्चयार्थ  
स्य प्रशने अवस्थाविशेषो विचित्रस्य प्रचतुरस्त्रादिस्य त्रिकालविषयस्य  
प्लेयणोऽप्यर्थनिकस्य चित्तध्वेत्त्रमेव स्पशनेन कस्यचिद्द्रव्यमेव कस्यचिज्जवः प  
दुच्छेदेति॥ एकसर्वजीवसंनिधौ तन्निश्चयार्थे तदुच्यते॥ स्थितिमतो वाधिप

रिच्छेदार्थकालोपादानं स्थितिमतो र्थस्यावाधिपरिच्छेत्तव्यइति। कालोपादानं क्रियते  
 क्षेपतः शब्दस्यानेकार्थद्वन्द्वेऽपि

गः क्वचिच्छिद्रेवर्तते सांत्तरं कायं सच्छिद्रमिति। क्वचि  
 रभेत्तद्रिति क्वचिन्मध्ये हि भवप्रमाणं तत्तद्रिति। क्वचिप्रामाण्ये स्फटिकस्य शुक्लर  
 क्ताद्ये तत्तत्स्वस्य तद्दुर्लभेति। शुक्लरक्तसमीपस्थस्येति गम्यते क्वचि  
 वारणालोहानां काष्ठपाषाणवाससो नारी पुरुषतो यानामेता रं महदेतरमिति म  
 हान्विशेष इत्यर्थः। क्वचिद्वह्नियोगे ग्रामस्यान्तरे क्पादिति क्वचिदुपशमैरव्याव्या  
 ने। अन्तरेण तदकादिति क्वचिद्विरहश्च न भिद्येत श्रोतृजनोन्तरे मंत्रं मन्त्रयते। त  
 द्विरहे मन्त्रयत इत्यर्थः। तत्रेह हि द्विरहस्य विरहे ख्यन्तमेवेति तव्यः।  
 वीर्यस्य न्यग्भावोऽप्युनस्त्विति दर्शनान्न हृचने अनुपहतवीर्यस्य द्रव्यस्यानिमित्त  
 वशात्कस्यचित्पयीयस्य न्यग्भावे सति पुनर्निर्मितो तत्तत्स्येवाविर्भावदर्श  
 नेन गमित्युच्यते परिणामप्रकारनिर्णयार्थं भावचंचन उपशमिकादिः॥

मस्रकारेतिर्नैतत्तत्पदं इति भाववचनं क्रियते संख्याताद्यन्यतमनिश्चयेयन्योन्यवि  
शेषप्रतिपत्त्यर्थे मत्पवहुत्ववचनं संख्यातादिव्वन्यतमेन परिमाणेन निश्चेताना  
मन्योन्यविशेषप्रतिपत्त्यर्थे मत्पवहुत्ववचनं क्रियते इमे एभ्योऽल्या इमेव ह  
वत्तयाह निर्द्वैशवचनाशत्वप्रसिद्धे सैरेग्रहणं निर्द्वैवचनादेव सत्वं सिद्धं न ह्यस  
तो निर्द्वैशप्रतिपत्तिस्मादसङ्ग्रहणमनर्थकं सङ्ग्रहणमसङ्ग्रहणेन वाऽक्कासिक्क  
नास्तीति चतुर्द्वैशमार्गिणोऽस्थानाविशेषणार्थत्वात् न वारण्यदोषः किं कारणो  
नानेन सम्पदर्शनादेः ॥ सामान्येन सत्त्वमुच्यते किंतु गती द्वियकार्यादि चतु  
र्द्वैशानुमार्गिणा स्थाने बुद्ध्यास्ति सम्पदर्शनादिक्कनास्तीत्येवं विशेषणार्थं सद्  
चनं सर्वभावो धिगमहेतुत्वाच्चाधिक्कतानोऽसम्पदर्शनां जीवादीनां च निर्द्वैश  
वचनेनोऽस्ति त्वमधिगतं स्याद्यै त्वनधिक्कतानां जीवपयीयाः क्रोधादयः योवाजी  
वपयीयाः वशीदयो घटादयश्चेति धामस्ति त्वाधिगमार्थे पुनर्वचने रूपनधि  
क्कतत्वादिति चेन्न सामर्थ्यात् स्यादेतदनधिक्कतानास्ति ततो न पुनर्युक्तमेवाग्रहणं

मिति तन्न किं कारणं सामर्थ्यात् तत्तेषामपि ग्रहणं भवति ॥ विधानग्रहणानार्थत्वात्  
 त्वास्यादेतद्विधानग्रहणादेव संख्यासिद्धिरिति तन्न किं कारणं भेदगणानार्थत्वात्  
 कारणेन हि तद्वेदगणानार्थमित्युच्यते ॥ उपशमसम्पगृह्य इत्यतः ॥ क्षादि  
 कसम्पगृह्य एतावन्त इति ॥ क्षेत्राधिकरणयोगे भेद इति चेन्नोक्तत्वाशयादेतच्च हे  
 वाधिकरणं तदेव क्षेत्रं ॥ अतस्तयोगे भेदात् पृथग्रहणमनर्थकमिति तन्न किं का  
 रणं मुक्तार्थत्वादुक्तमेतत्सर्वभावाधिगमार्थत्वादिति क्षेत्रे त्रैसमिस्पर्शनिपलक्षेण  
 बुधदवत् पृथग्रहणं ॥ यथेह सति घटक्षेत्रे बुनो वस्थनात्तन्नि यमाहुतस्पर्शनि  
 मंन ह्येतदस्ति घटेषु ॥ अवनित्युत्तेन च घटं तस्य शतीति तथा काशक्षेत्रे जीवावस्था  
 नियमादाकाशे स्पर्शनिमित्ति क्षेत्राभिधानेनैव स्पर्शनि स्मार्थग्रही ॥ तत्वात् पृथग्रह  
 णमनर्थकं ॥ नवाविषयवाचित्वान्नवाण्यदोषः ॥ किं कारणं विषयवाचित्वादिष्य  
 वाची क्षेत्रशब्दः ॥ यथा राज्ञा जनपदक्षेत्रे वनित्युत्तेन च कृत्स्ने  
 नेतु कृत्स्नविषयमिति क्षेत्रे काल्पगोचरत्वाच्च यथा संश्रितिके नो बुना संश्रितिके घट

क्षेत्रेण्यखं नतीतानागतैर्नैवमात्मनः॥ सांप्रतिकक्षेत्रस्यश्रुतिस्यश्रुतीनाभिप्रायः स्पष्टो  
नाभिप्रायः स्पष्टीनस्पष्टिकालगोचरत्वात्॥ स्थितिकालयोरर्थोत्तरत्वाभावइतिचेन्न  
मुख्यकालास्तित्वसंप्रत्ययार्थे स्यादेतत्स्थितिरिवकालः॥ कालएवास्थितिर्इत्यतोना  
स्त्यभयोरर्थोत्तरभावइतितन्नाकिंकारणंमुख्यकालास्तित्वसंप्रत्ययार्थेयुनः॥ का  
लग्रहणं द्विविधोहि कालो मुख्यो व्यावहारिकश्चेति तत्र मुख्यो निश्चयकालः प  
र्योयि पर्यायावधिपरिच्छेदो व्यावहारिकः॥ तयोर्हृत्तरत्रनिर्नयोवक्ष्येते॥ उक्तं च  
किमुक्तं सर्वभावाधिगमहेतुत्वादिति नामादिषु भावग्रहणाद्युनर्भावाग्रहणमिति  
चेन्तोपशमिकाद्यपेक्षत्वात्॥ स्यादितन्नामादिषु भावग्रहणं कृतं तेनैवासिद्धत्वा  
द्युनर्भावाग्रहणमनर्थकमिति तन्न किं कारणं ऊपशमिकाद्यपेक्षत्वात्पूर्वभावग्रह  
णोद्भव्येन भवतीत्येवंपरमिदं तोपशमिकादिवक्ष्यमाणाभावापेक्षं किं सम्पगदर्शने  
अपशमिकं क्षायिकमित्यादि॥ विनेयाश्रयवशो वा तत्त्वाधिगमहेतुविकल्पः अ  
थवा सर्वेषामेवंपरिहारः॥ विनेयाश्रयवशो हि तत्त्वाधिगमहेतुविकल्पो वेदितव्यः

द्विस्तेरेण इतरथा हि प्रमाणम् अहं देवसिद्धिरितरेषामधि  
 गोमोपायानो ग्रहणमनर्थकं स्यादिति ॥ इति तत्त्वाधीनं किं च अमेध्याधिपंचमाहि  
 केसभाति ॥ एवं सम्पदशी स्यात्तावुपदिष्टस्य लक्षणेनोत्पत्तिस्त्वामि विषयन्यासाधिगमो  
 : तत्संबंधेन च जीवादीनां संज्ञापरिणामादि निर्दिष्टं तदनंतरमिदानीं  
 सम्पत्तौ न विचार्य मित्याह ॥ मतिश्रुता च विमर्शः पर्यायके बलीनिश्चिनो ॥ मत्या  
 दय इति कर्तृशब्दाः मतिश्रुत्वाभावकलं करणसाधनः ॥ अयमतिश्रुत्वाद्देशभावकलं  
 वेदितव्यः ॥ मनेर्भावसाधनोक्तिः ॥ तदावरणकर्मक्षयोपप  
 मसतीन्द्रियापेक्षमर्थस्य मननमितिः ॥ ऊदासीन्येतत्त्वकथनाद्बहुलापेक्षया क  
 लं साधनः ॥ करणसाधनो वामनुजेषी न मन्यते नेनेति वामिति ॥ भेदाभेदविवक्षोपप  
 तेऽनुतशब्दः कर्मसाधनश्च किंच पूर्वोक्तविषयसाधनश्च निवर्त्ततेऽनुततावरणाक्ष  
 योपपत्तौ तरेण गवहिरेण हंतुं संनिधाने सति श्रूयते स्मिति श्रुतं कर्त्तरि श्रुतपरिणत  
 आत्मेव पृथोतीति श्रुतं भेदविवक्षायाम् श्रूयते नेनेति श्रुतं श्रवणमात्रेण ॥ अत्र वप्



धस्यदधातिः कमीदिसाधनः॥ किः कमीदिखुसाधनेष्वन्यतमेकिंरयंचैदितव्यः॥ अ  
वधिज्ञानावराक्षयोपशमाद्युभयहेतुसंनिधानेसत्यवधीयतेअवाग्दधातिअवा  
गधानमात्रेवावधिः॥ अवशब्दोऽधः पर्यायवचनः॥ यथाअधः॥ क्षेपणमवक्षेपण  
मिति॥ अधोगतभूयोद्वयवियोगोह्यवधेः॥ अथवावधिमर्यादाअवधिनाप्रति  
बद्धज्ञानंअवधिज्ञानं॥ तथाहिबध्यते॥ रूपिष्ववधेरिति सर्वेधोअसंगतिचेन्न  
रूढिवशाह्यवस्थोपपत्तेः॥ गोशब्दप्रवृत्तिवत्तमनः॥ प्रतीत्यप्रतिसेधायवासा  
नंमनः॥ पर्ययः॥ तदावराकर्मक्षयोपशमादिहितयनिमित्तवशात्परकीयमभी  
गतार्थज्ञानंमनः॥ पर्ययः॥ भावादिसाधनत्वंप्रवृत्तेदितव्यंकथंमनः॥ प्रतीत्यप्र  
तिसंघायवाज्ञानमित्यत्रोच्यतेपरकीयमनसिगतोर्थोमनइत्युच्यते॥ तास्थानाच्छ  
द्यमितिसचकः॥ मनोगतोर्थोभावघटादिस्तर्मर्धेसमेतादेत्याचलेव्यवस्वप्रसादात्म  
नोज्ञानंमनः॥ पर्ययः॥ मतिज्ञानअसंगइतिचेन्न॥ अपेक्षामात्रत्वात्स्यादेतन्मनः  
पर्ययाज्ञानंमतिज्ञानंप्राप्तंकुतमनोनिमित्तत्वादेवंहिअधीप्रक्रियामनसास

नः संपरिचिंत्येति तन्न किं कारणमपेक्षामात्रत्वात् स्वपरमनोपेक्षामात्रं तत्र क्रिय  
 ने यथा भ्रूचंद्रमसंपश्येति न तत् कार्यमिति ज्ञानवत् ॥ आत्मशुद्धिनिमित्तत्वादि न स्पे  
 शि वा ह्याभ्यंतर्गक्रियाविशेषा न्यदर्थकैवं ते न केवलं तपः ॥ क्रियाविशेषान्वा  
 क्तं न स कायाभ्यान्वाह्यानभ्यंतर्गश्च तपः यदर्थं मर्थिनः ॥ केवं ते सेवं ते न  
 वलं ॥ प्रख्युत्यन्तो वा सहायार्थः ॥ केवलं तपः ॥ यथा केवलमन्त्युक्ते देवदत्त  
 इति ॥ असहायं व्यंजन रहितं तुं के इति गम्यते ॥ तथा ह्यायोपशमिकज्ञानासंय  
 र्के ॥ असहायं केवलमित्यख्युत्यन्तो यं शब्दोद्भूतः ॥ करणादिसाधनो ज्ञानश  
 व्याख्यातः ॥ अस्य ज्ञानशब्दः ॥ करणादिसाधन इति व्याख्यातः ॥ पुरस्तादि तरे  
 तद्भावः ॥ इतरेषामेकां तवादिनां तस्य ज्ञानस्य करणादिसाधनं नोपपद्यते  
 मिति चेदुच्यते ॥ आत्मा भावे ज्ञानस्य करणादित्वानुपपत्तिः ॥ कर्तुरभावा  
 यामात्मानविद्यते नैवा ज्ञानस्य करणादित्वे नोपपद्यते कुतः ॥ कर्तुरभावात्सति  
 क्ते तर्हि परशोः ॥ करणात्वे ह्ये ॥ तथा चात्मन्यसतिनास्य कर्त्तृत्वं न

भावसाधनत्वमपिनोपपद्यतेऽतिशयानिमित्तनिरासतिभाववतिभावइति स्यादेतज्ज्ञा-  
नातीति ज्ञानमिति कर्तृसाधनत्वमिति तन्न निरीहकत्वान्निरीहकोभावः कर्तृ-  
त्वमाकर्कंदति निरीहकाश्च सर्वे भावाः ॥ किंच प्रवृत्तिरपेक्षस्य लोके कर्तृत्वदृष्टं न च त-  
स्य ज्ञानस्य पूर्वोत्तरापेक्षास्ति शरीकत्वादतो निरपेक्षस्य कर्तृत्वभावः किंच करण-  
व्यापारपेक्षस्य लोके कर्तृत्वं दृष्टं न च ज्ञानस्यान्यत्करणमस्ति अतोऽप्यकर्तृत्वमपि  
नोपपद्यते स्वशक्तिरेव करणमिति चेन्न शक्तिमद्भेदाभ्युपगमेऽत्रात्मारितित्वसिद्धेः  
अभेदे च स दोषस्तदवस्थायैवेति संतानापेक्षया कर्तृकरणभेदोपचारइति चेन्न प-  
रमार्थविपरीतत्वे मया वा दोषपक्षे भेदविकल्पनयो रक्तदोषप्रसंगाच्च मन-  
श्चेन्द्रियंचास्य करणमिति चेन्न तस्य तद्धृत्याभावात् समस्तावन्न करणं विनष्टत्वा-  
त्प्रखणामनंतरातीतं विज्ञानं यद्विज्ञानमिति वचनान्नोर्द्रियमय्यतीति तत एव नाह्यु-  
पजायमानस्य करणत्वनिर्हिंसव्यविधारणोऽगपञ्जायमानमितरस्य विधारणास्प-  
करणं भवति किंच प्रकृत्यर्थादन्यस्याभावात् सा इत्यस्याः प्रकृतेरवबोधन-

मर्थः न तस्मादन्यः कश्चिदर्थोऽस्ति यः कर्तृत्वमनुभवेत् अतोऽस्य कर्तृत्वाभा-  
वः किंच एकक्षराणामप्ययं कर्तृत्वं तदनेकक्षराणामेव चोच्चारणञ्च जन्मना क-  
र्तृशब्देन कथमुच्यते कथं वायमेकक्षरो सत्वाचकः स्यात्संज्ञानावस्थानाहा-  
व्यायाचकभावसंबन्ध इति चेन्न तस्य प्रतिविहितत्वात् अथ मते मते तत्स्वात्प-  
तितानो रत्नद्वयि रं वाच्यमेव हि तत्त्वमिष्यते अत्र व्यापारे बुद्धिः सर्वधर्मे बुद्वागव्य-  
वहारो नास्त्येवेति तदपिनोपपद्यते स्ववचनविरोधात्तत्त्वप्रतिपक्षथायापन्त-  
व्यसंगाच्च किंच जानातीति ज्ञानमिति कर्तृसाधनत्वेनोपपद्यते कुतो विशेषा-  
नुपलब्धेः येन हि कर्तृसाधनत्वमवगतं करणादिसाधनत्वं च तेनेदं युज्यते व-  
क्तुं कर्तृसाधनमिदं न करणादिसाधनमिति न च क्षणिकवादिनः प्र-  
वर्तिज्ञानविकल्पनायां अनवधारितो भयस्वभावस्य तद्विशेषोपलब्धि रस्ति न  
हि शुक्लेतरविशेषानभिज्ञस्य शुक्लमिदं न नीलादीनि विशेषणमुपपद्यते अस्ति  
त्वय्यविक्रियास्पतदभावो न भिसंबन्धादात्मनः प्रमिति त्वेपि ज्ञानस्य करणाद्यभावः

कुतो नाभि संबंधाद्यस्य मतमात्मनो ज्ञानाख्यो गुणस्तस्माच्चार्थोत्तरश्चेतः ॥ ज्ञात्तेन्द्रि-  
यमनोर्थसन्निकर्षाद्यन्निष्पद्यते ॥ तदन्यदि निवचनादि नित्यज्ञाने करणानभव-  
तुमर्हति कुतः ॥ यथा गालमाभावाद्दृष्टो हिलोके छेतुर्देवताार्थोत्तरश्चेतस्य परशो-  
स्ते ह्यगौरवकारिन्यादिविशेषलक्षणेनोपेतस्य सतः करणभावः ॥ न च तथा ज्ञान-  
स्य स्वस्वरूपं यथा गुणपलभामहे ॥ किंचापेक्षाभावाद्दृष्टो हि परशोर्देवदत्ताधिष्ठितो द्य-  
मननिपतनोपेक्षास्य करणभावः ॥ न च तथा ज्ञानेन किंचित्कर्तृसाध्यं किंचित्तत्स-  
मपेक्ष्यमस्ति किंचित्तत्परिणामाभावाच्चेदनत्र किंचापरिणतेन हि देवदत्तेन तत्र क्रिया-  
यायाः ॥ सा चिद्व्येति पुज्यमानः ॥ परशुः करणमित्येतद्वर्त्तते न च तथा तस्माज्ज्ञानत्रि-  
यापरिणतः ॥ अर्थोतिरत्वे तस्माज्ज्ञत्वादि हयज्ञानादन्यद्भवति तदसं दृष्टं यथा-  
घटादिद्रव्यं ॥ तथा च ज्ञानादन्यश्चात्मेत्यस्तत्त्वसंगः ॥ ज्ञानयोगाद्भूत्वं दृष्टत्वाद्दे-  
विवदिति चेन्न तत्स्वभावाभावे संबंधनियमानुपपत्तिरिन्द्रियमनोवत्तत्स्वभावा-  
भावैस्तत्त्वान्येव योगेन मनसं ह्रियेणैवेति नियमाभावः ॥ यतसिद्धयोश्च देहिने

डिनोसंबंधोदंडस्पचप्रसिद्धस्यचै॥सै॥सन्नोविशेषणमात्रत्वेनोपादानादात्मनश्च  
 तुदृत्यनौहितविचारणाविक्रियोपपत्तेरसाम्येऽभयोप्राज्ञयोः संबंधेयप्रज्ञ  
 त्वप्रसंगेगोदृष्टत्वाज्ञात्यंधयोः। संबंधेदर्शनप्रज्ञाभावावत्तर्किंचद्वंद्वियमनः  
 प्रसंगाद्यदिज्ञायतइति। किंचउभयोर्निर्क्रियात्वात्सर्वगतस्पत्तावदात्मनः क्रि  
 यानास्तिनापि ज्ञानस्पक्रियावत्त्वेद्रव्यस्यैवलक्ष्णमिति वचनात्ततः क्रियावि  
 रहितस्पकथं कलत्वं करणत्वेवास्यात्तयस्यापि मतमन्यत गुणव्यतिरेकात्तदु  
 दः॥ पुरुषो नित्यश्च निर्विकारत्वादिति तस्य ज्ञानं करणं न भवितुमर्हति कुतः  
 ज्ञानमिसंबंधाद्याबुद्धिरिंद्रियमनोहंकारमहद्बुद्धपनीतालोचनसंकल्पामि  
 मानाध्यवसायरूपासाप्रवृत्तिः पुरुषः पुनरविक्रियः शुद्धश्च तस्य साक  
 रणं कथं स्यात्क्रियापरिणतस्य हि देवदत्तस्य लोके करणसंघयोगे गोदृष्टत्येवमा  
 दियो ज्येनापि कलसाधनत्वेऽप्युच्यते लोके हि करणत्वेन प्रसिद्धस्यासौ तत्प्रस  
 सापरायामभिधानप्रवृत्तौ समीक्षितायां नैस्तु गोलवकाठिन्याहितविशेषायमे

वच्छिन्नत्वात्किं कर्तृधर्माध्यारोपः॥ क्रियतेन च तथा ज्ञानं करणत्वेन प्रसिद्धमस्ति  
पूर्वदोषोपपत्तौः॥ अतोऽप्यकलत्वमंयुक्तं न च भावसाधनत्वमुपपत्तिमात्रं॥ अवि  
क्रियस्य तत्परिणामाभावाद्धि क्रियास्वभावस्य हि वस्तुनस्तु नस्तुं दुलादेर्विकेदादिदर्श  
नात्यचनेपाक इत्येवमादिभावदिशो युक्तौ नाकाशस्येति किंच फलाभावात्॥ आ  
नेहि प्रमाणमिष्टं मारी न च फलवता भवितव्यं न चावबोधनमंतरेण फलमन्यदु  
पलभ्यते॥ तस्मादन्येन ज्ञानेन भवितव्यं यस्मिन् सति साक्षातिरवबोधः फलमा  
त्मनो भवति॥ तच्च नारुह्यती न भावसाधनत्वं अधिगमश्चात्र न भावोत्तरमिति फले  
व्यासा एवोपपचार इति वा युक्तं मुख्यभावादात्फलप्रमाणपरिक्लपनावायुक्ता  
अकारवतो भेदाभेदयोरनेकदोषोपपत्तौ निर्विकल्पकत्वाच्च तत्त्वस्याकारक  
ल्पताभावः॥ बाह्यवस्त्वकारणो हेतुस्तं रंगाकारणमुपपत्तिश्चेति जैनेर्ज्ञाणांतुप  
रमर्विसर्वस्वप्राणी तनयभंगगहनप्रपंचविपश्चिता स्याद्वादप्रकाशोन्मीलित  
ज्ञानचक्षुषामेकस्मिन्नप्यर्थे नैकपर्यायसंभवादुपपद्यत इति विमृष्टाच्छेमे

वतन्मत्यादीनां ज्ञानशब्देन प्रत्येकमभि संधोधोऽजिवद्यथा देवदत्तजिनदत्तगुरु  
 दत्ताभोज्येतामिति देवतादीनां जिनोऽप्रत्येकमभि संधोधो भवति एवमिहापि प्र  
 त्येकमभि संधोधः मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं अवधिज्ञानं केवलज्ञानमिति सत्यपि न  
 सामानाधिकरण्ये उपान्तलिङ्गसंख्यत्वात्तद्धिङ्गसंख्योपादानेनास्तीत्युक्तं पुरस्ता  
 त्प्रयत्नत्वादंल्यात्तरत्वादंल्यविषयत्वामतिग्रहणमोदो मतिरित्येतत्पदं प्रयत्न  
 मल्याचरंत्वावध्यादिभ्यो विषयमश्यास्माल्याश्च उपादीनां प्रतिनियतविषयत्वा  
 तस्मादस्यादीग्रहणो क्रियते तदनंतरं श्रुतं तत्सर्वे हि प्रकृतमिति वक्ष्यते तत्तत्त  
 दनंतरं श्रुतं ऋद्धयते इतच्च विषयनिर्वचनमुल्लाप्यत्याच्च मतिश्रुतयो निर्विधो ह्ये  
 ख्यसर्वपर्यायोऽस्त्विति वक्ष्यते अतस्तत्तुल्यत्वाच्च तदनंतरं श्रुतं तत्सहायत्वाच्च य  
 थानारदपर्वतः यत्र पर्वतस्तत्र नारदः परस्परपरित्यागात्तथा मतिश्रुतयोः  
 परस्परपरित्यागः यत्र मतिस्तत्र श्रुतं यत्र श्रुतं तत्र मतिरिति प्रत्यक्षत्रयस्या  
 दावं वाधिवचनं विशुद्धभावात्सत्यपि मतिश्रुताभ्यो प्रत्यक्षत्वाद्धिशुद्धत्वेऽव



धिरोपदिष्टं प्रत्यक्षज्ञानमपेक्ष्य अप्रवधिर्न विशुद्धं ज्ञेयोऽस्य प्रागुपन्यासस्ततो विप्रश्न  
दुतरत्यात्मनः पर्ययग्रहणं ततो बध्नेर्मनः पर्ययज्ञानं विशुत्तरं किं कृतोऽस्य वि  
शुत्तरं किं कृतोऽस्य विप्रश्न द्विप्रकर्षः संयमगुणसन्निधानकृतः अतोऽस्य तदनं  
तरंग्रहणं ज्ञेते केवलग्रहणं ततः परं ज्ञानप्रकर्षाभावात् सर्वेषां ज्ञानानां परि  
च्छेदने केवलसामर्थ्यादस्य चान्येन ज्ञानेनापरिच्छेद्यत्वात् ज्ञातोऽन्यत्पृष्टं ज्ञानं  
मस्तीति ततः परं ज्ञानप्रकर्षाभावस्तेनैव सह निर्वोराणां च यतश्च केवलज्ञेने  
व सह निर्वोराणां न क्षायोपशामिकज्ञानैः सह ज्ञातो ते केवलग्रहणं कश्चिदाहम  
तिश्रुतयोरैकत्वसाहचर्यादेकभावस्थानाच्चा विशेषान्मतिश्रुतयोरैकत्वं प्रा  
प्नोति कुतः साहचर्यादेकभावस्थानाच्चा विशेषान्मतिश्रुतयोऽपि विशेषः कु  
तः अपतस्तात्सिद्धेर्यत एव मतिश्रुतयोः साहचर्यमेकभावस्थानं चोच्यते रूप  
त एव विशेषः सिद्धः प्रतिनियतविशेषसिद्धयोर्हि साहचर्यमेकभावस्था  
ने च पुञ्यतेनान्यर्थे नितत्पूर्वकत्वाच्च मतिपूर्वश्रुतमिति वक्ष्यते ततश्चा

नयोर्विशेषः यत्तत्पूर्वयच्चपश्चात्तयोक्तयमविशेषः तत्तएवाविशेषः कारणसह  
 शक्ताद्यगपद्वन्नेष्ट्वेति चेन्नातएवनानात्वान् स्यादेतद्यतोमतिपूर्वकत्वमतएवा  
 शेषः कुतः कारणसदृशत्वात्कार्यस्य कथं तंतुपतवद्यथाशुक्लादितंतुकार्य  
 पदद्वयं शुक्लादिगणमेव तथा मति कार्यत्वाल्लु तस्यापिमत्यात्मकत्वेयुगपद्वन्नेष्ट्व  
 यथाग्नावौष्मप्रकाशनयोर्गुणपद्वन्नेष्ट्वे रन्यात्मकत्वे तथा संस्पृग्दर्शनाविर्भावादनेत  
 रं युगपन्मतिश्रुतयोः अनिव्यपदेशत्वनोरविशेष इति तन्न किं कारणं मंत एव ना  
 नात्वाद्यतएवनानात्वोद्यतएवकारणमद्रसत्त्वयुमपवृत्तिश्च चोच्यते अतएव  
 नानात्वं सिद्धं द्वयोर्हि सादृश्यं युगपद्वन्निश्चेति विषयाविशेषादिति चेन्न ग्रहणमे  
 दाश्यादेतद्विषयाविशेषयान्मतिश्रुतयोरेकत्वमेव हि वक्ष्यते मतिश्रुतयोरेकत्वमेव हि  
 वक्ष्यते मतिश्रुतयोर्निर्वचोद्बोध्यसर्वपर्यायेष्विति तन्न किं कारणं ग्रहणभेदाद्  
 न्यथा हि मत्यागद्व्यते अन्यथाश्रुतेन यो हि मन्यते विषयाभेदादविशेष इति तस्यै  
 कघटविषयदर्शनस्य प्रशंसाविशेषः स्यात् उभयोर्गिद्वयानि भिन्नत्वादिति चेन्न अत्र

सिद्धत्वात्। स्यादेतदुभयोरिन्द्रियमिन्द्रियनिर्ज्ञानत्वादेतः करणानिमित्तत्वाच्चतदुभय  
निमित्तितन्त्रकिंकारणमसिद्धत्वादिह्यहिशब्देच्चारक्रियायानिमित्तनञ्ज्ञानस्यश्च  
वशमपिस्वविषयमतिज्ञाननिमित्तं न श्रुतस्येत्युभयानिमित्तत्वमसिद्धे सिद्धो हेतुः  
साध्यमर्थे साधयेन्नासिद्धः॥ किं निमित्तं तर्हि श्रुतमनिन्द्रिय निमित्तोऽथोवगमः श्रु  
तं मन्त्रिभिर्मन्त्रिभिर्ज्ञे इन्द्रियानिन्द्रियत्वलाधानात्पूर्वमुपलब्धेयेनोद्देशेन्द्रियप्रधान्याद्यदु  
त्पद्यते ज्ञानं तद्यते ज्ञानं तच्च तर्ह्यहादिष्वसंग इति चेन्नावगदहीतमात्रविषयत्वात् स्या  
देतदीहादीनामपिश्रुतश्च व्यपदेशः॥ प्राप्तस्तेष्वनिन्द्रियनिमित्तानि इति तन्त्र किं कारणम  
वगदहीतमात्रविषयत्वादिन्द्रियेणावगदहीतार्थस्त्वन्मात्रविषया ईहादयः श्रुतं पुन  
र्नानिन्द्रियतर्हि श्रुतं अपूर्वविषयं एकं घटं मिन्द्रियानिन्द्रियानि श्रित्यायं घट इति  
तज्जातीयमभ्यमने कदेशकालरूपादि। विलक्षणा मपूर्वमधिगच्छति यत्तच्छ्रुतं नाना  
प्रकारार्थप्रकारार्थेष्वपरापरं यत्तद्विश्रुतं अथवा इन्द्रियानिन्द्रियानामेकं जीवमजीवं  
व्योपलभ्यतत्र स संख्याक्षेत्रस्य शनकालांतरभावात्पबहुत्वादिभिः॥ प्रकारेणैव प्ररू

परोकर्त्तव्येयत्समर्थेनलुप्तं शुल्बावधारणलुप्तमिति चेन्नमतिज्ञानप्रसंगात् ॥ शुल्बाप  
 देवधारयतितलुप्तमिति केचिन्मन्येनेतन्नयुक्तं कुतः मतिज्ञानप्रसंगात्तदपिश्रव्दंशुल्बा  
 गोशब्दोयमितिप्रयत्नैःअसाधारणेननामलक्षणेनभवितव्यश्रुतंपुनस्तस्मिन्नि  
 द्वियगृहीतागृहीतपर्यायसम्बन्धमिति ॥ शब्देतदभिधेयेचश्रोत्रेद्वियव्यापारसंज्ञरेण  
 जीवादीनयादिभिरधिगमोपादौर्याथात्म्येनावबोधः प्रसारणनयैरधिगमद्रुत्कृतं  
 रोकैर्योचिज्ञानमभिमर्तेकैर्याचिसंनिकर्षइत्यतोधिक्तानामेवमत्यादीनांप्रमाणात्  
 ख्यापनार्थमाह ॥ तत्त्वमात्रेण ॥ प्रमाणाशब्दस्पर्कोऽर्थः भावकर्त्तृकरणत्वोपपत्तेः ॥ प्र  
 माणाशब्दस्पर्छानोर्थार्थ्यवसायः ॥ अर्थप्रमाणाशब्दः ॥ भावेकर्त्तृरिक्करणोचवर्त्तते ॥ तत्र  
 भावेतावत्त्वमेयार्थीत्वमितिद्वत्तव्यापारस्पतत्वकथनानात्प्रमाणासिद्धिः ॥ कर्त्तृरिप्रमेया  
 र्थेप्रतिप्रमात्त्वशक्तिपरिरातस्याश्रितत्वात्तत्त्वमिणोतिप्रमेयमितिप्रमाणाकरणोऽप्र  
 मात्त्वमेययोः प्रमाणाप्रमेययोश्चस्पदिन्यत्वात्प्रमिणोत्यनेनेतिप्रमाणा ॥ अनवस्थेति  
 चेत् ॥ नदृष्टत्वात्प्रदीपवत् स्थानमितिदेमिहसंप्रधायंप्रमाणासिद्धिः ॥

तएववेनियदियथाप्रमेपसिद्धिप्रमाणसिद्धिः परतोवास्यात्स्वतएववेनियदियथाप्रमेय  
सिद्धिप्रमाणाधीनार्थं प्रमाणासिद्धिरपिप्रमाणांतगधीनितितस्याय्यन्यत्तस्याय्यन्यदि  
त्यनवस्था अथएवतएवसिद्धिः एवमपियथाप्रमाणस्यस्वतएवसिद्धिस्तथाप्रमेयमा  
त्मनएवसिद्धिरितिप्रमाणव्यवस्थाकल्पनाप्रकाशकः स्वस्यचतथाप्रमाणमपिइति  
अथवायमपरार्थः यदिभावकर्तृकरणानामन्यतमसाधनः प्रमाणाशब्दः अन  
वस्थाप्राप्तो नितर्ह्येकस्मिन्नर्थोऽस्मिनि विरुद्धशक्तवस्थानमिति तन्न किंकारणं दृष्ट  
त्वात्स्वदीपवच्चर्थेकस्यप्रदीपस्यप्रदीपयति प्रदीप्यतेनेनेति वाभावादिप्रान्तावि  
शेषस्तथाप्रमाणस्यापीतिइतरथाहिप्रमाणव्यपदेशाभावः यदिप्रमाणंस्वस्या  
त्परसंबेद्यत्वादस्यप्रमाणाव्यपदेशोनस्यात् विषयज्ञानतद्विज्ञानयोगविशेषः वि  
शेषा विषयाकारपरिच्छेदात्मनि ज्ञानेयदिस्वाकारपरिच्छेदेनस्यात्तद्विषयेविज्ञा  
नेविषयाकाररूपतेवेनितयोगविशेषः स्यात्स्यत्यभावप्रसंगश्चनह्यनुपलब्धप्र  
वर्धेसएवायमितिस्मृतिर्भवतियदिचविज्ञानंस्वात्मानंनचिजानीयादुत्तरकालमन

धिगतस्वात्मविज्ञानः कथं ब्रूयात्तत्रोहमिति तत्तस्मिन्नेव भावः स्यात्तत्फलभाववद्भूतिचे-  
 त्वायीववोधेष्टीति दर्शना स्यादेतद्भावसाधने प्रमाणे प्रमेव प्रमाणा मिति न फलमन्यदु-  
 पलभ्यत इति फलभाववद्भूति तन्त्र किं कारणमर्थविवोधेष्टीति दर्शनात् तत्तत्स्वभावस्या-  
 लभनः कस्मिं मलीमसस्य करणालंबनार्थं निश्चयेष्टीति रूपजायतेः साफल्यमित्यु-  
 च्यते उपेक्षाज्ञाननाशो वा रागद्वेषयो रप्रणिधानमुपेक्षाज्ञानमुपेक्षाज्ञानमुपेक्षाज्ञानना-  
 शो वा फलमित्युच्यते आत्प्रमाणा यो रन्यत्वमिति चेन्नास्तप्रसंगात्तस्यान्तर्प्रमिरी-  
 त्यात्मानं परं वा प्रमाणा मिति कर्तृसाधनत्वमयुक्तं यस्मादन्यत्प्रमाणं ज्ञानं संच-  
 रात् अन्त्यश्च प्रमाणात्मा सच गुणी गुणिगुणयोश्चान्यत्वं द्रव्यरूपवत्तथा चात्मे-  
 द्वियमनो र्थसन्निकर्षाभिध्यद्यते तदन्यदिति च नादन्यत्प्रमाणमन्यः प्रमाणात्ततः  
 करणसाधनत्वमेव युक्तमिति तन्त्र किं कारणमज्ञानादन्यत्प्रमाणात्तस्यास्तत्त्वज्ञानो-  
 निघटवत् सा नयोणादिति चेन्न तत्स्वभावत्वे आत्तत्वाभावो धप्रदीपसंयोगवत्तस्यादे-  
 तद्ज्ञानयोगाद्वा तत्त्वमवतीति तन्त्र किं कारणं अतत्त्वभावत्वे आत्तत्वाभावः कथम-

धप्रदीपसंयोगवद्यथाजात्यंधस्यप्रदीपसंयोगेपिनद्रष्टृत्वांतथाज्ञानयोगेवध्यथा  
सौम्यस्वभावस्यात्मनो नश्चात्वं प्रमाणप्रमेययोरन्यत्वमिति चेन्नानवस्थानात्  
स्यान्मतेऽन्यत्प्रमाणमन्यत्वमेयंकृतः लक्षणाभेदाद्दीपघटवदितितन्तर्किंका  
रणोऽननवस्थानाद्यदियथावाह्यात्प्रमेयाकारदन्यत्स्यात्अनवस्थायस्यस्याह  
काशंवदिति चेन्नप्रतिज्ञाहानैस्तत्रैतत्स्यान्नानवस्थादोषः कथं प्रकाशवद्यथाप्र  
काशस्य घटादीनामात्मनश्च प्रकाशस्य नानवस्थादोषः एवमिहापीतितन्तर्किंका  
रणंप्रतिज्ञाहानैः प्रकाशो हि स्वात्मनो नाशः स्वपरस्वकाशने समर्थः अदर्शयमानः  
प्रमाणप्रमेययोरन्यत्वप्रतिज्ञां हापयति अनन्यत्वमेवेति चेन्नीभयाभावप्रसंगाद्य  
द्यद्यन्यत्वे दोषो नन्यत्वतर्हि श्चात्प्रमाणयोः प्रमाणप्रमेययोश्चेतितन्तर्किंकारणस्य  
भयाभावप्रसंगाद्यदि श्चातुरनन्यत्वमाणां प्रमाणप्रमेयमन्यतराभावेतदविनाभ  
विनोवशिष्टस्याप्यभाव इत्युभयाभावप्रसंगकथं तर्हि सिद्धिरेकोतासिद्धिः स्यादन्य  
त्वे स्यादनन्यत्वं स्यादनन्यत्वमित्यादिसंज्ञालक्षणादिभेदा स्यादन्यत्वं व्यतिरेके शानु

नुपलब्धोः स्यादनन्यत्वमित्यादिततः॥ सिद्धमेतत्स्वमेयंनियमास्त्वमेयंप्रमाणं तु स्यात्स्व  
 माणं स्यात्स्वमेयमिति वक्ष्यमाणा भेदोपेक्षया द्वित्वनिर्द्देशः॥ आद्येपरेष्वं प्रत्यक्षमन्य  
 दिति वक्ष्यते तत्पेक्षया प्रमाणे इति द्वित्वनिर्द्देशः॥ क्रियते तद्वचनं सन्निकर्षो दिनिह  
 त्यर्थी तन्मत्यादिस्मानेव गीतं प्रमाणाव्यपदेशलभन्ते न सन्निकर्षो दीतिः॥ अथ सन्नि  
 कर्षो दे प्रमाणाच्छेको दोषः॥ सन्निकर्षे प्रमाणो सकलपदार्थपरिच्छेदाभावस्तदभावा  
 द्यस्य मतं सन्निकर्षः प्रमाणा मर्थोधिगमः फलमिति तस्य सकलपदार्थपरिच्छेदो  
 नास्ति कुतस्तदभावात् तस्य सन्निकर्षस्याभावाच्च यमिति चेदुच्यते येन केनचित्सर्वत्र  
 न भवितव्यं तस्यार्थपरिच्छेदहेतुर्यदिसन्निकर्षः॥ सच्चतुष्टयत्रयविषयः॥ स्यात्त  
 त्रचतुष्टयविषयस्य यविषयश्च न संभवति मनसद्द्रियाणां वायुगपत्प्रवृत्तित्वात्  
 तिनियतविषयत्वाच्चानंतो हि ज्ञेयश्चि कालविषयः॥ सत्क्षमोत्तरितविप्रकृष्टरूपः  
 सकथमिह तैः सन्निकृष्यते॥ असंनिकृष्टेन तत्फलमवबोधः प्रवर्तते अतः॥ सर्व  
 ज्ञाभावः स्यात्तत एव द्वयसंनिकर्षोपिन भवति सर्वगतत्वादात्मनः सकलेनाच्छे



नसन्निर्कर्षइतिचेन्नतस्यपरीक्षायामनुपपत्तेः॥ यदि हि सर्वगतश्चात्मा स्यात्तस्य किं  
याभावात्पुण्यपापयोः॥ कर्तृत्वाभावेन तत्सर्वकसंसारस्तदुपरि नितिरूपश्च मोक्षो न यो  
ध्यत इति करणग्रामस्य संसारइति चेन्न तस्याचेतनत्वात् स्यैव मोक्षप्रसक्तैश्च सर्वै  
द्रियसन्निर्कर्षाभावश्च उपरि दृष्टं ते सर्वथा गृहणाप्रसंगश्च सर्वोत्तमना संनिष्क  
ष्टत्वाद्यानींद्रियाणि द्वाप्यकारिणि तैरपि सर्वथा र्थस्य गृहणं प्रामोति कुतः॥ सर्वो  
त्तमना संनिष्कष्टत्वात्तत्कलस्य साधारणत्वप्रसंगः॥ स्त्रीपुरुषसंयोगवत्तस्य संनि  
कर्षस्य प्रमाणास्य यत्कलमर्थावबोधनं तेन च साधारणेन भवितव्यं कथं स्त्रीपुरु  
षसंयोगवद्यथा॥ स्त्रीपुरुषसंयोगजं सुखमुभयोरपि साधारणं तथोद्विद्याणां मन  
सो र्थस्य भावबोधनं प्रामोति शय्यावदिति चेन्नाचेतनत्वात्॥ स्यान्मतं यथा शय्यादी  
नां पुरुषस्य च संयोगे साधारणोपितत्फलं सुखं न शय्यादीनां भवति किंतु हि पुरुष  
स्यैवेति तथेहापीति तन्न किं कारणमचेतनत्वादचेतनानां शय्यादीनां सत्यपि संयो  
गे सुखं न भवति॥ इहापि तत एवेति चेन्नाविशेषात् स्यादेतन्मनः॥ प्रभृतीनां सत्यपि

सन्निवर्धेनतत्फलमवबोधनंभवति कुतो चेतनत्वादेवेतितन्त्र किं कारणं अविशेषादस्रस्वभावत्वेतावत्सर्वेषामात्मादीनामविशेष्यं तत्र किं कृतो यं विशेषः सन्ति कर्षफलमवबोधनमर्थीतरश्चतमपिसदात्मनैव सर्वसंबध्यतेन मनः प्रभृतिभिरिति । अस्वभावत्वेचात्मनः ॥ प्रतिज्ञाहानिः ॥ समवायादिनित्तिचेन्नाविशेषोयात्तस्यादेतत्समवायोनामायुतसिद्धिलक्षणाः सर्वे योस्ति तत्कृतो यं विशेष इति तन्त्र किं कारणमविशेषात्समवायो हि सर्वगतः ॥ अभावश्च न्यत्येव समाने पितृप्राप्त्यनेव ज्ञानं योजयति न मनः प्रभृतिभिरिति वचनेन विपश्चिन्मनः ॥ प्रीति करं एव मिद्विषयो ज्ञेयश्च नुमानो यम्यो रनुमानागमयो रनुमान प्रत्यक्षयोरोपपन्नप्रत्यक्षयोरोपपन्नागमप्रत्यक्षयोः ॥ प्रत्यक्षपरोक्षयोश्च विपर्ययप्रसंगे मत्यादीनां विशेषेण प्रमाणार्थमाह ॥ ज्ञाद्ये परिहृते ॥ आदिशब्दस्य नेकार्थद्वयत्वविवक्षाः तत्राथमप्यर्थसंहः अयमादिशब्दो नेकार्थद्वयत्वनिः क्वचित्त्वाथमप्येवर्त्तते अकारादयो वर्णास्त्यभादयस्तीर्थीकरण इति क्वचित्स्वकारेणुजंगादयः ॥ परिहर्तव्या इति ॥ क्वचिद्वयव

स्यायोसर्वीहिसर्वनामेति॥ क्वचित्सामीप्येनद्यादीनिक्षेत्राणीति क्वचिदवयवेदिदा  
 दिरिति॥ तत्रैहादिशब्दस्यविवक्षितः॥ प्राथम्यार्थोवेदितव्यः॥ आदौभवमाद्यंकिंप्र  
 नस्तन्मतिः॥ शुभताग्रहणमप्रथमतत्वाच्छतस्यग्रहणंनप्राप्तोति कुतः॥ अप्रथमत्यन  
 हिस्तत्रेश्रुतं प्रथमं॥ उत्तराण्येक्षयादित्वमितिचेन्नतिप्रसंगात्तस्यान्मते॥ अवध्याद्यु  
 त्तरमपेक्ष्यश्रुतस्यादित्वमिति तन्न॥ किंकारणमतिप्रसंगदुत्तरमपेक्ष्ययथादि  
 त्वेकल्यप्यनेकेवलैव्युदस्यसर्वस्यादित्वंप्रामोनिद्वित्वनिर्द्देशादितिचेन्नतदवस्थत्वा  
 त्स्यदेतद्वित्वनिर्द्देशेनसर्वग्रहणंभवति॥ अतोनातिप्रसंगइतितन्नकिंकारणान्न  
 दवस्थत्वादिवमप्यतिप्रसंगएवभवतिकयोर्द्वयोर्ग्रहणमिति नवाप्रत्यासन्नेःश्रु  
 तंग्रहणंनवायवदोषः॥ किंकारणेष्वप्रत्यासन्नेः॥ श्रुतग्रहणंभवतिद्वित्वनिर्द्देशाद्  
 क्षमाणोयदाद्यस्यप्रत्यासन्नंनदेवगृह्यतेतत्स्यहिंसामीय्यादौपन्वारिकेप्राथम्यम  
 स्तीति तथासामीर्थ्यंश्रुतेरर्थाच्च॥ उपात्ताउपात्तपरप्राधान्यादवगमः॥ परोक्षंउ  
 पात्तानीन्द्रियाणिमनश्चातुपात्तंप्रकाशोपदेशादितत्प्राधान्यादवगमः॥ परोक्षं

उपात्तानीं द्वियारिगमनञ्चातुपात्तं प्रकाशोपदेशादितत्त्वाधान्यादवगमः परेक्षं-  
यथागतिशक्त्यापितस्यापि स्वयमेव गंतुमसमर्थस्य यथा हावलं वनप्राधान्यं गमनं  
तथामतिशुभ्रावराक्षयोपशममेव सति स्वभावस्यात्मनः स्वयमेवार्थानुपलब्धु  
मसमर्थस्य पूर्वोक्तप्रत्ययप्रधानं ज्ञानं परायतत्त्वान्तदुभयं परेक्षमित्युच्यते अ-  
तएव प्रमाणाभावात् तदुपात्तं नः अत्रान्येऽप्युपात्तं नैति परेक्षं प्रमाणं न भवति  
प्रमीयते नैति हि प्रमाणां न च परेक्षेण किं चित्प्रमीयते परेक्षत्वादेवेति सोऽप्य-  
त्तमः कुतः अतएव यस्मात्परयत्तं परेक्षमित्युच्यते नानवबोध इति अभिहि-  
तत्तद्वरात्परेक्षादितरस्य सर्वस्य प्रत्यक्षत्वप्रतिपादनार्थमाह ॥ प्रत्यक्षानु-  
त्तरा ॥ अन्यत्र विधेयप्रत्यक्षमित्युच्यते किमिदं प्रत्यक्षं नाम इदं द्वियानिं द्वियानपेक्ष  
मतीतव्याभिचारं साकारग्रहणं प्रत्यक्षं इदं द्वियारिचक्षुःपदीनिर्पचानीं द्वियं मनः  
नेष्वपेक्षायस्पनविद्यते अतस्मिन्नादिति ज्ञानं व्याभिचारः सोऽतीतो स्यात्कारिणो वि-  
त्पः यत्सहाकारिणो वर्तते तत्प्रत्यक्षमित्युच्यते इदं द्वियानिं द्वियानपेक्षमित्युच्यते

वर्गमतिष्ठुतनिष्ठत्यर्थं अतीतव्यभिचारमित्येतद्विभंगज्ञाननिवृत्त्यर्थं तद्विमित्या  
दर्शनीदयां ह्यभिचरतीति साकारग्रहरणमित्येतदवधिकेवलदर्शनव्यक्त्या सार्थ  
मनाकारं हितदिति किं गतमेतदियतासूत्रेणाहोऽर्थिदेवं वक्तव्यमिति गतं प्रतिप  
न्नेकथमिति चेदुच्यते अक्षं प्रति नियतमिति परपेक्षानिश्चयः ॥ अक्षोतिव्या  
प्नोति जानातीति ॥ अक्षश्चात्मा प्राप्तश्च योपशमः ॥ प्रक्षीणाचरणो वातमेव प्रपति  
नियतं प्रत्यक्षमिति विग्रहात् परपेक्षानिश्चयः ॥ कृता भवति ॥ अधिका एव दनाकार  
व्यभिचारव्यवसासः ॥ अधि कृतमेतत्तत्त्वज्ञानं सम्यगिति च ततो नाकारस्य दर्शनस्य  
भिचारिणो ज्ञानस्य च व्युत्पासः ॥ कृतो भवति कर्णत्पये ग्रहरणाभाव इति चेन्न हृष्ट  
त्वादी सवत्तस्यादेतत्कर्णत्पयेऽर्थस्य ग्रहरणं न प्राप्नोति न ह्यकर्णस्य कस्यचिद्भू  
नं हृष्टमिति तन्तर्किं कारणं हृष्टत्वाच्च यमीश ब्रह्मधारयस्य कर्त्ता अनशीलः उपक  
रणापेक्षो रथे कणेति स तत्तद्भावेन शक्तो यः ॥ पुनरीशस्तयो विप्रो यात्यपि प्रामद्वि  
विप्रैश्च ॥ स बाह्योपकरणगुणानपेक्षः ॥ स्वशक्तैरेव रथे निवर्त्तयेन्न प्रतीतस्तथा

कर्मलीमसः आत्माक्षायापशमिर्केन्द्रियानीन्द्रियप्रकाशाद्युपकरणपेक्षार्थसंवेत्ति

कोविशेषः॥ आनदशीनस्वभावत्वाच्चभास्वरदिवद्वाद्याभास्वरदयः प्रकाशास्वभा  
वत्वात्प्रकाशांशगतनपेक्षां प्रकाशप्रणयार्थस्वकाशयेंतितथात्तानदशीनस्वभावत्वा  
त्मानदावरणाक्षयोपशमशेषसन्निस्वशान्तेष्वार्थानाविद्यकरोतीति सिद्धं इन्द्रियमि  
तेशान्प्रत्यक्षं तद्विपरीतं यरोक्षमित्यविसंवादिलक्षणागमिति चेन्नामसंप्रत्यक्षा

स्यान्मतमिन्द्रियव्यापारजनितं तानं प्रत्यक्षं व्यतीतिं तद्विषयविषयव्या  
त्येतदविसंवादिलक्षणांतथाचोक्तं प्रत्यक्षं कल्पनापोढनामजा

त्वादक्षैरुतद्यपदिश्यते इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्ने  
आनमव्यपदेशप्रपञ्चव्याभिचारिव्यवसायात्मकज्ञातमेन्द्रियमनोर्थासंनिक्करोद्य  
न्निष्पद्यतेतदन्यद्वात्रादिहृत्तिः॥ प्रत्यक्षं सत्त्वत्संप्रयोगेगुणरूपस्येन्द्रियाणांबुद्धि  
जन्मतत्प्रत्यक्षमिति च सर्वैरस्युपगम्यते अतस्त्वतह्यक्षणासविसंवादिनेऽप्येत

व्यमितितन्न किं कारणं आत्मस्य प्रत्यक्षभावप्रसंगात् यं दीदृश्यानिमित्तमेव ज्ञानं  
प्रत्यक्षमिष्यते एवं सत्यात्मस्य प्रत्यक्षज्ञानं न स्यात् न हितस्यैद्विगमपूर्वच्छीघ्रिग  
मोयतस्यापि कारणपूर्वकमेव ज्ञानं कल्पते तस्यासर्वज्ञत्वं प्रस्तावकं आगमा  
दिति चेन्न तस्य प्रत्यक्षज्ञानपूर्वकत्वात् स्यादेतत्तादात्म्यं द्वितीयार्थीघ्रिगमेव्याहत  
शक्तेः सर्वार्थविबोध इति तन्न किं कारणं तस्मिन् प्रत्यक्षज्ञानपूर्वकत्वादातेन हि क्षी  
णोदोषेण प्रत्यक्षज्ञानेन प्रणीत आगमो भवति न सर्वः यदि सर्वः स्यादवशेषः स्या  
त्स च नास्तीत्यागमस्य प्रामाण्याभावः अप्येव यथादिति चेन्न तदसिद्धेः स्यादेत  
दप्येव यथागमोस्ति ज्ञानादिनिधनः अत्यंतपरोक्षे ख्यर्थे व्यवृत्तिरुत्तमगतिरुत्तमः  
सर्वार्थीघ्रिगम इति तन्न किं कारणं तदसिद्धेः न च कश्चिदगमो यैरुच्येयः सिद्धोस्ति  
हिंसादिविधायिनः प्रामाण्यासिद्धेः अप्येव द्विगमो यो गिष्यत्यक्षमिति चेन्नार्थभावात् तस्या  
अतं योगिनोतीद्विगमप्रत्यक्षज्ञानमस्ति आगमविकल्पान्तीतं तेनास्मी सर्वानर्थान् प्रत्य  
क्षं वेत्ति उक्तं च योगिनोऽरुनिर्दृष्टाद्यतिभिन्नार्थमात्रमवबुद्ध इति तन्न किं कारणं अ

र्थाभावादक्षमंक्षं प्रतिवर्त्तते ॥ इति प्रत्यक्षं न चायमर्थो योगिनिविद्यते ॥ अक्षमाभावादप्रवा  
 नसंति सर्वभावाः ॥ स्वपरेभ्य हेतुर्हेतुर्भ्य उपत्यस्य द्यभावात्सामान्यविशेषयोश्चैकानेक  
 योर्द्वयसंभवादौ दोषपत्तेरतौ र्थाभावा न्निर्गलं वनं योगिनो आनं कथं स्यात्परिकलित  
 लनानसंति भावानि विविकल्यात्मना संतीति चायुक्तं न दधिगमोपायाभावान्तहिनिर्विक  
 ल्पो र्थी स्तितद्विषयं आनं चेति प्रतिपादयितुं शक्यं लक्षणाभावात्तदंभावाच्च न सम्यग्योगि  
 नोभावाच्च न हि कश्चित्परिकल्पिता योगी विद्यते विशेषलक्षणा विरहात् सर्वविर  
 हाच्च निर्बीरणप्राप्ती तत्रैतस्यान्निर्बीरणं हि विधं सोपधिविशेषानिरुपधिविशेषं चेति  
 तत्र सोपधिविशेषे निर्वोरो बोद्धास्ती तत्रापि यथावा ह्यस्याभावः ॥ कल्पते ॥ तैस्तथा  
 भ्यंतरस्यापीति ॥ बोद्धुरभावश्रवयोगजधर्मानुग्रहादात्माकरणविरहितोऽयं वेतीति चे  
 न्न तस्य निः ॥ क्रियस्य नित्यस्य सततस्य क्रिया तदनुग्रहविकाराभावात्तल्लक्षणा नु  
 पपत्तिश्च स्ववचनव्याघातान्नस्य प्रत्यक्षस्योक्तं लक्षणमयिनोपपद्यते ॥ कुतः ॥ स्व  
 वचनव्याघातान्दन्त्यापि हि कश्चन विहितान्येव शेषप्रमाणलक्षणा नितततस्तत्र नोभा



नितरं प्रप्रतिविधानादरः॥ किं नु तत्प्रमाणं लक्षणागुणसंभावनातिरस्कारार्थं किं चिद्वा  
प्रियामहेयदुर्लभकल्पनापोहं प्रत्यक्षमिति कल्पना हि जातिद्वयगुणाक्रियापरिभाषा  
कृते वा बुद्धिद्विकल्पस्त्विति पोहं कल्पनापोहं किं तत्सर्वथा कल्पनापोहः— मुताहो क  
यं चिदित्येव सर्वथास्ति प्रमाणं ज्ञानं कल्पनापोहमित्येवमादिकल्पनाभ्यो यपोह  
मित्यस्यादिवचनव्याघातः॥ अथास्यादिकल्पनाभ्यो न पोहमिष्यते॥ सर्वथा कल्प  
नापोहमिति वचनव्याघातः॥ अथ कथं चिच्छल्यनापोहमेकं तवा दत्यागत्य नरपि  
स्वपि स्ववचनव्याघात एव॥ अथ मते॥ नास्माकमेकं ततः कल्पनापोहमेवेति किम  
र्थं तर्हि विशेषणं परमतापेक्षं विशेषणं परमते हि नाम जात्योदिभेदोपचारकल्प  
ना प्रोक्ता॥ ततोपोहं न खविकल्पादिति॥ दुर्लभं च॥ सवितर्कविचारगहिर्न च विज्ञानधा  
तवः॥ निरूपणानुसरणविकल्पनविकल्पकादिति॥ अत्रोच्यते॥ आलंबने अप्रपेक्षा  
वितर्कस्तत्रैवावृत्तमर्थी॥ शनं विचारस्तस्य नामादिभिः॥ अकल्पनानिरूपणं पूर्वावृत्त  
तानुसरणविकल्पनमनुसरणमित्यनेधर्माः॥ क्षणमात्रावस्थाने च ध्वनिविषयवि

ज्ञानेनिरन्वयेषु नोपपद्यन्ते युगपदुत्पत्तेरनवस्थानाच्चातो ग्राह्यग्रहराभावाभाव  
 श्वस्यात्सर्वेतरगोविद्याशावत् क्रमद्वन्तिलेचनेषां स्वार्थाभावप्रसंगश्चेति संताना  
 द्यपेक्षयान्तदुपपत्तिरिति चेन्न तत्परीक्षाक्षमत्वादतः सर्वस्मिन्नसति विकल्पेऽप्ये  
 विकल्पो रूप्येनास्तीति विज्ञानस्य विवेकानोपपद्यन्ते सर्वविकल्पविरहाच्च नास्ति  
 त्वमेवास्य स्यात् अतुल्यस्य रणाय भ्युपगमे च एकस्यानेकक्षरावर्तिना वस्तुनोस्ति-  
 त्वं सिद्धमनुसरणादि हि स्वयमनुभूतस्वार्थस्य दृष्टं नानुभूतस्य नान्यनुभूतस्येति  
 तथा मानसमपि प्रत्यक्षं नोपपद्यते अपि च खरागामनेतरातीतं विज्ञानं यद्वितन्म  
 न इति अतीतमसत्कथं विज्ञानस्य कारणं स्यात् अथ पूर्वोत्तरनाशोत्पत्त्योर्युग  
 पद्वृत्ते कार्यकारणभावाः कल्प्यन्ते भिन्नसंज्ञानयोरपि विनश्यदुत्पन्नमानयोः का  
 र्यकारणभावाः स्यादेकसंज्ञाने प्रत्यक्षं नुमाद्युपगमे प्रवृत्तिश्चाहानिम्बस्यादपूर्वाधि  
 गमलक्षराणानुपपत्तिश्च सर्वस्य ज्ञानस्य प्रमाणात्त्वोपपत्तेरपूर्वाधिगमलक्षराणाम्  
 प्राणमित्येतच्च नोपपद्यति कुतः सर्वस्य ज्ञानस्य प्रमाणात्त्वोपपत्तेः प्रमीयते नेने

निप्रमाणो सर्वेश च ज्ञानेन प्रमीयते यथा च कारे वा स्थितानामुत्पत्त्यनंतरं प्रकाशः प्र  
 दीपः । उत्तरकालमपि न तंव्यपदेशं जहाति तदवस्थानकारणत्वादेवं ज्ञानमुत्पत्त्यनं  
 तरे घटादीनामवभासकं भूत्वा प्रमाणत्वं ननु भूयो न तत्कालमपि न तंव्यपदेशं त्यजति  
 तदर्थत्वात् । अथ म तं क्षणोक्षणेऽन्य एव प्रदीपः । अत्र पूर्वमेव प्रकाशकस्य मवलेवं  
 इति । एवं सति ज्ञानमपि तादृगेवेति क्षणोन्यत्वेनोपपत्तेरपूर्वोधिगमलक्षणमविशि  
 ष्टमिति । तत्र यदुक्तं स्मृती छाद्देवा दिवसत्रयोधिगतविषयत्वात्तदुक्तं । पुनरपि विधा  
 ने ज्ञाने प्रमाणमिति तद्व्याहन्यते । स्वसंविदिति फलानुपपत्तिश्चार्थोत्तरत्वोभावात्प्रमा  
 णं लोके फलवदुपलब्धं । अस्मिन् प्रमाणास्य केनचित्फलेन भवितव्यमिति । कश्चि  
 दाह । ह्यभासं हि ज्ञानमुत्पद्यते । स्वाभासे विषयभासं च । तस्योभयभासस्य यत्सर्वे  
 दर्शनतत्फलमिति । तन्नोपपद्यते । कुतः । अर्थोत्तरत्वाभावाद्द्वीके प्रमाणात्फलमर्थो  
 तत्तद्वत्तमुपलभ्यते । तद्यथा च्छेदके तद्व्यच्छेदनसंनिधाने द्वेधीभावः । फलं न च तथा  
 स्वसंवेदनमर्थोत्तरभूतमस्ति तस्मादस्य फलत्वं नोपपद्यते । सत्यमेव मे तत्तत्तद्वत्त एव

तस्मिन्नधिगमरूपे फलसव्यापारप्रतीततामुपाधाय प्रमाणोपचारइति प्रमाणोप  
 चारानुपपत्तिर्मुख्यभावासति मुख्यलोके उपचारे दृश्यते यथा सति सिद्धे विप्रश्रिय  
 तिर्यग्गतिपंचेन्द्रियजातिनखदंष्ट्रामसलोपभासुखपिलनयनतारुकाद्यवयववि  
 शिष्टे अन्यत्र कौटोद्योगासाधर्म्या त्सिंहे उपचारः ॥ क्रियते न च तथेह मुख्यं  
 प्रमाणमस्ति तदभावात् फले प्रमाणोपचारे न युज्यते ॥ आकारभेदाद्देह इति चेन्न  
 एकोतवा दत्यागात् स्यादेतद्वाहकविषयाभाससंविनिशक्तिरन्यकारभेदात्त्वमा  
 रासमीयफलकल्पनाभेद इति तन्न किं कारणो एकोतवादत्यागादेकमनेकाकारमि  
 त्येतद्विर्भेददर्शनं तत्कथमेकोतवादेऽयुज्यते यदि हेवमभ्युपम्येत द्रव्ये कोपरितोयः  
 रूपार्थमेकालम्बकं मेकं परमाणु द्रव्यं आनाद्यनेकार्थमद्रव्यमिति ॥ अथ द्रव्यसिद्धिर्म  
 भ्रूदिति आकारएव न आनमिति कल्प्यते एवं सति कस्य ते आकार इति ते वा मय्य  
 भावः ॥ स्यात्किंच ते वा भाकाराणां योगपथे न बाहुत्यतिः ॥ स्यात्क्रमेण वा ॥ यदि यो  
 गपथे न हेतु हेतु मद्भावा विरुध्यते अथ क्रमेण क्षणिकस्य विज्ञानस्याकाराणां

कर्थं क्रमः। यदि स्यादधिगमश्चात्र न भावात्तरमिति व्याहन्यते। अपि च वा ह्यस्य वि  
ज्ञेयस्याभार्वनरंगाकारत्रयकल्पनायां प्रमाणाप्रमाणाभासीनोपपद्यतेऽप्यंतरंगा  
कारभेदादसद्वस्तुमत्सदिति कल्पयति तत्प्रमाणाभासमसदेवेति यत्प्रतिपद्यते  
तत्प्रमाणामित्यस्ति विशेषइति चेत्प्रमेयद्वयव्यवस्थापितप्रमाणाद्वयकल्पनाव्या  
घातः। खलक्षणाविषयं हि प्रत्यक्षं सामान्यलक्षणाविषयमनुमानं स्वलक्षणाभिसा  
धारणो धर्मः। विकल्पातीतत्वादिदंतदित्यव्यपदेश्यम्। तद्विपरीतं सामान्यलक्षणा  
मिति सर्वस्यासत्त्वं किं कृतोऽयं विशेषः। असत्त्वं हि न स्वतो भिद्यते सर्वे धिभेदाशयाद्भेदः  
घटस्यासत्त्वं पटस्यासत्त्वं मिति ते यो घटादीनां सर्वे धिनामभावे तद्विशेषाभाव इति स्या  
न्मानं स्वात्यन्तानोरन्तवृद्धिरिष्टमेवाप्रतर्कितं तमुपस्थितमन एव सर्वे विज्ञानाभिधा  
नमयथार्थे परिक्ल्पितार्थत्वा निर्विकल्पार्थगोचरमात्मीयमेव विज्ञानं प्रमाणाभि  
ति। उक्तं च। शास्त्रेषु प्रक्रियाभेदे रविद्येवोपवर्णते। अनागमविकल्पा हि स्वयं विद्या  
प्रवर्तते इति। एवञ्चानुपपन्नं तदधिगमोपायाभावाद्भुक्तं च। प्रत्यक्षबुद्धिः क्रम

नयन्नतल्लिङ्गगम्येनतदर्थे लिङ्गेवाचो नवात्तद्विषयेरायोगः कृततद्गतिः कष्टमष्ट  
 एवतस्ते इत्याहितोभयप्रकारस्यप्रमाणस्यादिप्रकारविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ मनि-  
 ष्टतिः संज्ञा चिन्ताभिनेवोद्यद्व्यनभिनिर् ॥ इतिशब्दस्यानेकार्थ्यसंभवेविवक्षाव  
 तवर्त्यतीतिधावति क्वचिदेवमित्यस्यार्थवर्त्तने इतिस्मरुपाध्यायः कथयति एवम्स  
 इतिगम्यते क्वचित्प्रकारेवर्त्तनियथागौरव्यः शुक्लोनीलश्चरति लवते जिनदत्तेदि  
 वदन्न इति एवं प्रकार इत्यर्थः क्वचिद्व्यवस्थायोवर्त्तनियथाहतिनिकर्सेतान्ते इति  
 क्वचिदृशीविपर्यासिवर्त्तनियथागौरित्ययमाहुर्गौरितिजानीतइति क्वचित्समाप्तेव

मिति द्वितीयमाहिकमिति क्वचिच्छब्दप्रादुर्भाववर्त्तनइतिश्री  
 इत्तमिति सिद्धसेनमिति तत्रैहविवक्षावशादादिशब्दार्थो विदितव्यः मतिरस्यति संज्ञा  
 चिन्तोभिनिवोधादय इत्यर्थः के पुनस्तेष्वतिभावुद्धपल्लव्यादयः प्रकारेवा एवंप्र  
 कारइति कथमेवोपशब्दानामनर्थीतिरत्वंमतिज्ञानावरणाक्षयोपशमनिमित्तायो

द्विविषयत्वादनर्थीतरत्वं स्तुतिवशादेतेषां मत्प्रादीनां शब्दानां मतिश्रानावरणाक्षयो  
पशमनिमित्तायामर्थोपलब्धौ च तेन रत्नार्थीतरत्वं वेदितव्यं कथं पुनर्मनने मत्प्रात इति  
वामतिद्रुत्येवमाद्यर्थविषयाणामेवमनर्थीतरत्वं मित्यत आह स्तुतिवशादिति यथा  
गच्छतीति गौरित्येव गीकृतमपि गमनेन शब्दवृत्तिनियमकारणं स्तुतिवशात्कचिदेववर्त्त  
नेन थामत्वादयः ॥ शब्दाव्युत्पत्तिकर्मणि शिसत्यट्यर्थीयेणाभेदे कचिदेववर्त्तने इत्यन  
र्थीतरत्त्वमवसीयते शब्दभेदादर्थभेदो गवाश्व्यादिवदिति चेन्नातः संशयात् स्यादेतन्म  
त्वादीनां शब्दानां परस्परतौ र्थीतरत्त्वमस्ति कुतः ॥ शब्दभेदाद्गवाश्व्यादिवदिति तन्न  
किं कारणमतः ॥ संशयाद्यतएव मत्प्रादीनां शब्दभेदादन्यत्वमाह भवानतएव संशयः  
कथमिह शब्दव्यर्थे द्विशब्दप्रदं शब्दभेदेऽपि नार्थभेदस्तथा मत्प्रादिशब्दभेदेऽप्य  
र्थभेद इति ॥ नाहियतएवं संशयस्ततएव निन्तयः ॥ किंच शब्दभेदेऽप्यर्थैकत्वप्रसंगा  
द्यस्य शब्दभेदोऽर्थभेदे हेतुश्रितिमतेन तस्य वागादिनवार्थेषु गोशब्दाभेददर्शनाद्वागाद्य  
र्थानामेकत्वमस्तु अथ तेन तदिष्टं न तर्हि शब्दभेदोऽन्यत्वस्य हेतुः ॥ किंच आदिशब्द

चेनाद्यथेक्षदीनोभिकद्रव्यपर्यायादेशात्स्यादेकत्वेप्रतिनियतपर्यायाथदिशश्चस्याह  
न्यत्वेइदनादिद्वेः शकनाच्छुक्रः॥ प्रक्षीरणापुरंदरइतितामत्यादीनमिकद्रव्यपर्याया  
देशात्स्यादेकत्वेप्रतिनियतार्थपर्यादेशाच्चस्यान्नातत्वं मननंमतिः स्मरणंस्मृतिः  
सेज्ञानंसेज्ञाचिंतनंचिंता॥ अग्निमुखेननियतंवीधनमभिवोचइति पर्यायशब्दोल्ल  
क्षणेनेतिचेन्न॥ ततो नन्यत्वात्॥ स्यान्मर्तमत्यादयश्चभिवोचयपर्यायशब्दानाभिनि  
वोचस्पलक्षणेमनुष्यादिवद्यथामनुष्यमर्त्यमनुजमानवादयः पर्यायशब्दाः म  
नुष्यस्पलक्षणेनभवन्तीति तन्मर्तिकारणेततो नन्यत्वादह्यपर्यायिणेनन्यपर्याय  
शब्दः॥ सलक्षणेकथमोहान्निवद्यथापर्यायशब्दः॥ ऊहमर्तनेः पर्यायिणेनन्यत्वा  
दग्नेहर्क्षणेभवन्ति तथा पर्यायशब्दामत्यादयः॥ अग्निनिवोधिकज्ञानपर्यायिणेन  
न्यत्वेनाभिनिवोचस्पलक्षणे॥ अथवाततो न्यत्वात् यथामनुष्यमर्त्यमनुजमानवा  
दयः॥ अस्माधारणत्वादप्यद्यदादिह्रव्यासंबन्धि नोमनुष्यादनन्यत्वात्तत्स्पलक्षणेऽ  
अन्यथाहिमनुष्यादिपर्यायालक्षणात्मान्मनुष्यभावोभवद्यतो नमनुष्यादिलक्षणा



व्यतिरेकेण स्यान्मह्यक्षणा मस्तीति न चाभावा इत्येतेः ॥ पर्यायशब्दो लक्षणे ॥ तद्याम  
तिस्मृत्यादयः ॥ अस्माधारणात्वादप्यज्ञानासंभविनः ॥ अभिनिवोधादनन्यत्वान्नस्पल  
क्षणमिति च पर्यायशब्दो लक्षणे ॥ कस्माद्भूत्वा प्रत्यागतलक्षणाग्रहणात्कथमगुह्य  
वद्यथाग्निरिति गत्वा ज्ञात्वा बुद्धिरुह्य पर्यायशब्दं गच्छति कोयमग्निर्ये उह्य  
इति उह्य इति चत्वा बुद्धिः ॥ प्रत्यागच्छति कोयमुह्यः ॥ यो ग्निरिति तथा मतिरिति गत्वा बु  
द्धिः ॥ स्मृतिं गच्छति कामतिर्यो स्मृतिरिति ॥ ततः स्मृतिरिति गत्वा बुद्धिः ॥ प्रत्यागच्छति का  
मतिर्यो मतिरिति एव मुत्तरेष्वपि तस्माद्भूत्वा प्रत्यागत्लक्षणाग्रहणात्पर्यायः ॥ पर्याय  
शब्दो लक्षणा मिति ॥ किंच पर्यायर्हो विद्यया दग्निवद्यथागेन एव भूत उह्य पर्यायि लक्ष  
णेन धूम एव स्पृष्ट्वा ह्येधनमिति मित्तत्वे कादाचिक्त्वान्नथा अभ्यन्तरे मत्यादि पर्याय आ  
त्मभूतत्वा ह्यक्षणेन आत्मभूतो वा ह्यो मत्यादिशब्दः ॥ प्रहृतः ॥ तत्प्रत्यायनसमर्थस्त  
स्य वा ह्येव करणप्रयोगमिति मित्तत्वादिनिकरणस्य वाभिधेयार्थत्वा दृश्यवा इति करणे  
यमभिधेयार्थः ॥ प्रपुज्यते मतिः स्मृतिः संज्ञा चिंताभिनिवो धं इति यो र्योभिधीयते

तन्मतिज्ञानमिति ततो लक्षणत्वमुपपद्यते। छुतादीनामेतैरेनाभिधायमानह्येतेर्मत्प्रीदिभिः  
 छुतादीन्यभिधीयन्ते। वक्ष्यमाणलक्षणसद्भावाच्चक्रतादीनांहिलक्षणो वक्ष्यते तत्तस्तेषा-  
 मत्यप्रसंगः। यदैवं लक्षणं मतिज्ञानमवधियते। अथा स्यात्प्रामाण्ये किं निमित्तमित्यतश्च  
 ह। ततो हि द्रव्यानि। द्रव्यनिमित्तं। अथवा आत्मप्रसावा विशेषात्सर्वज्ञानानामेकत्व-  
 प्रसंगे निमित्तभेदान्नानात्वेऽपि पिपादयिष्यन्तीति सत्यय्यमुष्मिन्नविशेषे यथ्यक्त-  
 मेयामवेमः। कुतः। यस्मान्नादिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तमिति किमिदमिन्द्रियं नाम इन्द्रिय-  
 स्यात्समोऽर्थोऽपि लक्ष्मिर्लिंगमिन्द्रियोऽइन्द्रः आत्मा तस्य कर्ममली मसस्य स्वयमर्थग्रहीतु-  
 मर्थस्वार्थोऽपि लभने यद्विगंतदिन्द्रियमित्युच्यते। अथ किं मिदं मनिन्द्रियमः निद्रियं  
 मनोऽनुदरावत्यमनोऽतः करणमनिन्द्रियमित्युच्यते। कथमिन्द्रियप्रतिषेधेन मनोऽनु-  
 ते यथायमवात्सरा इत्युक्ते वात्सरात्वग्रहिते कस्मिंश्चित्संघतययो भवति। तथा इन्द्रलि-  
 गविरहिते न्यस्मिन्ननिन्द्रियमिति संघतयः स्यात्तन्निद्रिलिंग एव मनसि नैव दोषः इ-  
 षत्प्रतिषेधान्न। कथमनुदरावद्यथानुदरावकन्या इति नास्याऽदरनविद्यते किंतु गर्भ-

भारी हूहनसमर्थीदराभावादनुरागनिर्द्वयमिति नास्येन्द्रियत्वाभावः॥ किंतु च  
क्षुरादिवत्प्रतिनियतदेशविषयावस्थानाभावादर्निर्द्वियमनइत्युच्यते॥ अतरेणेत  
त्करणमिन्द्रियानपेक्षत्वात् नास्येन्द्रियेष्वपेक्षास्तीतीन्द्रियानपेक्षं नस्यस्पर्शग्राह्यवि  
चारस्वविचक्षणवृत्तौ इन्द्रियापेक्षास्ति ततोतरेणेतत्करणमिति चेन्नोत्तरार्थत्वात्  
वष्टभ्ययदुत्पद्यते तन्मतिज्ञानोत्तरादित्यग्रहणामनंतरत्वादिति चेन्नोत्तरार्थत्वात्  
स्यादेतन्मतिज्ञानस्यानंतरत्वाद्नेनाभिसंबंधोभवतीति तदित्येतद्ग्रहणामनर्थकमि  
तितन्नाकिंकारणमुत्तरार्थत्वादुत्तरार्थे ह्येतत्॥ इतरथा ह्यवग्रहेहावापधारणा  
मतिज्ञानभेदादिति विज्ञानुमशक्यास्तद्ग्रहणोपुनः॥ क्रियमाणोतन्मतिज्ञानमवग्र  
हादयइति संबंधः॥ सुगमोभवति॥ यदेतस्मिन्निमित्तद्वयसंनिधाने सत्यात्मला  
भेदप्रत्यागर्णो॥ अनिवार्योतिभेदमिति तद्वेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ अत्र न ग्रहहेतुविचार  
रणा॥ विषयविषयिसन्निपातसमनंतरमाद्यग्रहणामवग्रहः॥ विषयविषयिस  
न्निपातेदर्शनेभवति तदनंतमर्थस्यग्रहणामवग्रहः॥ अवग्रहहीतिऽर्थेतद्विशेषा

कांक्षरामीहायथापुरुषद्रत्यवगृहीतस्त्यभाषावयोरूपादिविशेषैराकांक्षरामी  
 हाविशेषयानिर्ज्ञानाद्याथात्म्यावगमनमंवायः॥ भाषादिविशेषनिर्ज्ञानात्तस्यया  
 थात्म्येनाद्यामनमवायः॥ दाक्षिणात्योयंयुवाजौरद्वन्तिवानिन्नीताथीविस्मृतिर्द्वौ  
 रणाभाषावयोरूपादिविशेषैर्यथात्म्येननिनी॥ तस्यपुरुषस्योत्तरकालेसरवा  
 यमित्यविस्मरणंयतोभवतिसाधारणात्तएतेमत्तिज्ञानभेदाः॥ अत्राहद्रदमात्र  
 प्रव्येकिंक्वतमेषामुच्यते॥ अत्रवगृहादीनामांउपपूर्वमुत्पत्तिक्रमापेक्षेअवग्र  
 हप्रवर्कत्वादितरेषामादावावग्रहः॥ क्रियतेतर्धेतरेष्वपियोज्येअत्राह॥ अवग्र  
 हेहयोरप्रमाणंपतत्सद्भावेपिसंशयदर्शनाच्चक्षुर्वद्यथाचक्षुधिननिर्क्षयः॥ सत्ये  
 वतस्मिर्त्किंमयेस्थाणुराहोअित्युरुषइतिसेंशयदर्शनात्तथावग्रहेपिसत्तिननि  
 र्क्षयईहादर्शनादीहायांचननिर्क्षयः॥ यतोनिर्न्याथमीहानत्वीहेवनिर्न्यः॥ य  
 श्वनिर्न्योनभवतिसंशयः॥ आतीयद्रत्यप्रमाणमनयोरिति वग्रहवचनाद्यत  
 नुक्तः॥ पुरुषोयमितिअवग्रहस्तस्यभाषावयोरूपादिविशेषैराकांक्षरामीहेति

निःसंशयस्त्वप्रतिपत्तिरेवेति तन्न किं कारणं संशयानतिवृत्तेः । कथमालोचनवद्यथोद्बो  
 धालोचने किमयमद्बुद्धिर्यः । स्थाणुरुत्तपुरुष इति संशयानतिवृत्तिरुत्तयोद्बोध्यमर्थ इ  
 त्यवग्रहे ईहाद्यपेक्षत्वात्संशयानतिवृत्तिरुच्यते । लक्षणभेदादन्यत्वमग्निजलवद्यथा  
 ग्निजलयोर्देहनप्रकाशनादिद्रवत्वाग्निहनादिप्रतिनियमलक्षणभेदादन्यत्वं तथाव  
 ग्रहसंशययोद्बोध्यत्वात्संशयानतिवृत्तिरुच्यते । अनेकाथीनिश्चिन्तापथ्य  
 दासात्मकः संशयस्तद्विपरीतो वग्रहः । स्थाणुपुरुषाद्यनेकाथीलंबनसंनिधानादने  
 काथीत्मकः । संशय एकपुरुषाद्यन्यमात्मकोऽवग्रहः । स्थाणुपुरुषाद्यनेकधर्मीनि  
 श्चिन्तात्मकः । संशयः यतो न स्थाणुधर्मात्युक्तवधर्मोऽप्यनिश्चिनोति । अवग्रहस्तु उ  
 क्ताद्यन्यतमेकधर्मीनिश्चय्यात्मकः । स्थाणुपुरुषाद्यनेकधर्माप्युक्तासासात्मकः । सं  
 शयः । यतो न प्रतियोगितान स्थाणुपुरुषधर्मान्ययुक्तास्यति संशयः । अवग्रहस्तु पुनः  
 पृथुदासात्मकः । स ह्यन्यां भवादीन्यव्यायान्ययुक्तास्य पुरुष इत्येकपयीया लंबनः । संश  
 यस्तु ल्यत्वमप्युक्तासादिति चेन्न निर्वर्ण्य विरोधात्संशयस्य स्यादेतत्संशयस्तु ल्योवाग्र

हः कुतः अपर्युदासाद्यथासंशयः। स्थाणुपुरुषविशेषापर्युदासात्मकस्तथावन्न  
होपिपुरुषइतिभाषावयोरुपाद्यापर्युदासात्मकः। अतश्चेतदेव्यदुत्तरकालेद्विशेषाया  
र्थमीहामारभतइतितन्त्रकिंकारणानिर्नीयिविशेषात्संशयस्यसंशयोहिनिर्णीयवि  
शेषीनत्ववग्रहः। निरुद्धप्रतिज्ञादीहायान्तस्वसंगइतिचेन्नार्थानात्। स्वादेतद्यादिनि  
र्न्याविशेषोध्यवग्रहइतिनसंशयः। तन्वीहायानिर्णयविशेषात्संशयत्वप्रसंगइ  
ति। तन्त्रकिंकारणंअर्थानादंवगटत्सार्थतद्विशेषबलश्चार्थमर्थानामिहासंशयः  
पुनर्नार्थविशेषालंबनः संशयपूर्वकत्वाच्चासंशयोहिपूर्वप्रयत्नायतेर्द्वायाः। कथ  
मिहपुरुषमंवगटस्यकिमयदाक्षित्यउत्तउदीचइत्येवमाद्यप्रतिपत्तीसंशयः। एवंश  
ययितस्योत्तरकालेविशेषोपलिसंप्रनियतनमीहितिसंशयादर्थान्तरत्वंअतएव  
संशयावचनमर्थगृहीतेः। अतएवसूत्रेसंशयोनाक्तः कुतः अर्थगृहीतिसतिसंश  
येर्द्वायाः। प्रहृतिर्नीस्तीतिआहकिमयपापउत्तावाइयानिउभयथानदोषः अन्य  
तरवचनेन्यतरस्यार्थगृहीतत्वात्तयदानदाक्षिणात्योयमित्यपार्येत्यागंकरोतिनदा

उदीच्य इति स्ववायो धिगमोर्थं गृहीतः ॥ यदा चोदीच्य इत्यवायं करोति तदा न दक्षिणा  
त्योयमित्यपायोर्थं गृहीतः कश्चिदाह यदुक्तं भवता विषयविसयि सन्निपाते दर्शने भ  
वति तदनेतरमवग्रह इति तदयुक्तमवेति लक्षणं ह्यवग्रहः द्विलक्षणं दर्शनमस्ती  
त्यत्रोच्यते न वेति लक्षणं कथमिह च शब्दवाच्य इदं दर्शनावरणवीर्योत्तराय श्रयोपप्रा  
प्तौ गोप्यगनामावर्धं भादविभा वितविशेष सामर्थ्येन किंचिदेतद्वृत्तिश्चिन्त्या लोका न म  
नाकारं दर्शनेनमित्युच्यते वास्तवद्यथा ज्ञातमात्रस्य बालस्य प्राप्यमिक्क उन्मेयो सावभा  
वितरूपद्रव्यविशेषालोचनादृशने विवक्षितं तथा सर्वेषां ततो द्वित्रादिसमयभावि  
बन्धमेवेच्छुचं शब्दरवग्रहमिति ज्ञानावरणवीर्योत्तराय श्रयोपप्राप्तौ गोप्यगनामावर्धं भा  
द्रूपमिदमिति विभावितविशेषोऽवग्रहः यत्प्रथमं समयोन्मेवितस्य बालस्य दर्शनेन  
द्यद्यवग्रहजानीयत्वात् ज्ञानमिच्छं तन्मिथ्या ज्ञानं वा स्यात्सम्पग्नानं वा मिथ्या ज्ञान  
त्वेपि संश्रयविपर्यायनिध्यावसायात्मकं स्यात्तच्च न तावत्संश्रयविपर्यायात्मकं चाचेष्टि  
तस्य सम्पग्नानपूर्वकत्वात् प्राथमिकत्वाच्च तन्नास्तीति नवानध्यवसाय रूपं जात्येव

वदन्तवस्तुमात्राप्रतिपत्तेर्नसम्पञ्चानमर्थीकारणवर्तव्यभावात्किंच  
कारणानानात्वात्कार्यनानात्वसिद्धेः यथामृतं तु कारणाभेदाद्दृढपटाकार्यभेदस्तथा  
दर्शनज्ञानावरणाक्षयोपशमकारणाभेदान्नकार्यदर्शनज्ञानभेदइतिअस्तिप्राग  
वग्रहादृष्टर्नित्तनः शुक्लकृष्णादिरूपविज्ञानसामर्थ्योपेतस्मात्तनः किंशुक्लंउत  
कृष्णमित्यादिविशेषाप्रतिपत्तेः संशययत्नतः शुक्लविशेषाकांक्षरोगप्रतीहृन्महीहा  
शुक्लमेवंदंनष्टृप्तमित्यवायनमवायः अवेतस्याविस्मरणोधारणाएवंप्रोत्रा  
न्यस्यपियोज्यं तदावरणाकर्मक्षयोपशमविकल्पात्सत्येकमवग्रहादिज्ञाना  
कथंज्ञानावरणामूलप्रवृत्तते पंचोत्तस्प्रवृत्तयस्तासामयुत्तरो

विशेषाः संतिज्ञानावरणास्पोत्तरप्रवृत्तयः असंख्ययालोकाइतिवच  
ईहादीनामममतिज्ञानप्रसंगः कुतः परस्परकार्यत्वादवग्रहः कारणोईहाका  
हाकारणमवायः कार्यमवायः कारणोधारणाकार्यं नचेहादीनामिद्वियानिद्वि  
त्वमस्तीतिनेवदोषः ईहादीनामनिद्वियनिमित्तत्वान्मतिज्ञानव्यपदेशः य



द्येवंश्रुतस्यापि प्राप्नोति इन्द्रियगृहीतं विषयत्वादीहादीनामिन्द्रियानिमित्तत्वमप्यु  
पचर्यते न तु श्रुतस्यायं विधि रस्मिन्तस्यानिन्द्रियविषयत्वादिति श्रुतस्याप्रसंगः ॥ य  
द्येवं च क्षरिन्द्रिये हादिव्यपदेशाभाव इति चेन्नैन्द्रियशक्तिपरिणामस्पर्जावस्य भावो द्वि  
यत्वेन ह्यापारकार्यत्वादिन्द्रियभावपरिणतो हि जीवो भावो द्वियमिष्यते तस्य विषया  
कारपरिणामा ईहादय इति च क्षरिन्द्रिये हादिव्यपदेश इति यद्भवेत्तत्र हादयो मतिश्चा  
न प्रभवेदा उक्ताः ॥ ते ज्ञानावराणाश्च यो यशम निमिताः केवो भवन्तीत्युच्यते ॥ बहु बह  
विधा दिव्या निवर्ताना तु कर्तृकृत्वा रणो रति पराणां ॥ संख्या वैपुल्य फाचि नो बहुशब्दस्य  
ग्रहणमविशेषात् ॥ बहुशब्दो हि संख्यावाची वैपुल्यवाची च तस्योभयस्यापि ग्रहण  
कस्मादविशेषात् संख्यायामेकः ॥ द्वौ बहुवदति वैपुल्ये बहुशब्दो नः ॥ बहुस्तप इति बहु  
वग्रहाद्यभावः ॥ सत्यर्थवशावर्तित्वादिति चेन्न सर्वदेकप्रत्ययप्रसंगात् तस्यादेतत्प्रत्य  
यवशावर्तिविज्ञानेनानेकमर्थग्रहीतुमलमन्तो च ह्यग्राहादीनामभाव इति तन्न किं  
कारणं सर्वदेकप्रत्ययप्रसंगाद्यथारण्यत्वयोक्ताश्चिदेकमेव पुरुषमवलोकयन्ता

नेकइत्यवैतिमिथ्याज्ञानमन्यथास्यादेकज्ञानेकबुद्धिर्यादिभवेत्तथानगरवनस्कंधा-  
 वारवगाहिनोपितस्यैकप्रत्ययः॥ स्यात्सार्वकलिकः॥ अतः अज्ञानेकार्थिज्ञाहि विज्ञा-  
 नस्यात्येतासंभवान्नगरवनस्कंधावारप्रत्ययनिवृत्तिर्नेता॥ संसाह्येकार्थनिवेशि-  
 न्यस्तस्माद्भौकसंव्यवहारनिवृत्तिः॥ किंचनानात्वप्रत्ययाभावाद्यस्यैकार्थमेवनि-  
 यमाज्ञानंतस्य पूर्वज्ञाननिवृत्तावुत्तरज्ञानोत्पत्तिः॥ स्यादं निवृत्तौ वा उभयथाचक्षो-  
 षः॥ यदि पूर्वमुत्तरज्ञानोत्पत्तिकालेस्ति यदुक्तमेकार्थमेकमनस्वादिति अत्रादिवि-  
 षः॥ यथैकं मनोनेकप्रत्ययपारंभकं तथैकप्रत्ययोनेकार्थी भविष्यति अनेक-

कालसंभवान्नन्वनेकार्थी पालश्चिरुपयस्यते तत्र यदभिमतं॥ मेवै-  
 कस्य ज्ञानमेकं चार्थमुपलभत इति अमुष्य व्याघातः॥ अथ पुनर्निवृत्ते पूर्वस्मिन्  
 नरज्ञानोत्पत्तिः॥ प्रतिज्ञायते ननु सर्वार्थेकार्थमेव ज्ञानमित्येतत् इदमस्मादन्यदित्ये-  
 व वपवहारेन स्यादिति च सतस्मान्न किंचिदेतत्किंच अत्रापेक्षिकसंयवहारनिवृत्ते  
 यस्यैकज्ञानमनेकार्थी विषयं न विद्यते तस्य मध्यमाद्यदेशिन्याद्युपपत्तुपलभत

हिमयद्दीर्घह्रस्वव्यवहारे विनिवर्तते तत्रावेक्षिको ह्यसीनचापेक्षाल्लिकिंच संशया  
 भावप्रसंगादकार्यविषयवर्तिनि विज्ञाने खारो पुरुषे वा प्राक्प्रत्ययजनमस्या न्नोभ  
 यो ॥ अतिज्ञातविशेषात्प्रत्ययदिष्ट्या गौ पुरुषाभावात्स्थानुवध्यापुत्रवत्संप्रशयाभा  
 वः ॥ स्यात्प्रत्ययपुरुषे तथास्थानुद्रव्यानेपेक्षत्वात्संशयो न स्यात् ॥ तत्पूर्ववन्तत्त्वभा  
 वः ॥ इष्टः ॥ अतो नैकार्थग्राहि विज्ञानकल्पनाश्रयसीति ॥ किंच ईप्सितनिष्पत्त्य  
 नियमा हि ज्ञानस्यैकार्थवले वित्वे चित्रकर्मणि ॥ निष्णातस्य चैत्रस्य पूर्णकलप्रामा  
 निखतः स्तक्रियाकलप्रवत्प्रकारग्रहणविज्ञानमेवादितरेत्तरविषयसंगमाभा  
 वादनेकविज्ञानोत्पादनिरोधक्रमे सत्यनियमेन निष्पत्तिः ॥ स्याद्दृष्टानुसानियमेन सा  
 चैकार्थग्राहिणो विज्ञाने विरुद्धते तस्मान्नानार्थोपि प्रत्ययो भूपेयः ॥ द्वित्रादिप्रत्य  
 याभावाच्चैकार्थविषयवर्तिनि विज्ञाने द्वाविमाविमेत्रय इति यादिप्रत्ययस्याभावः  
 यतो नैकं विज्ञानं द्वित्रयार्थानां ग्राहकमस्ति संतानसंस्कारकल्पनापोचविकल्पाज  
 यन्ति ॥ संताने संस्कारे च कल्पमाने विकल्पार्थोऽनुपपत्तिरसंज्ञाने ॥ संस्कारश्च

ज्ञानजातीयोवास्यादज्ञानजातीयोवायद्यज्ञानजातीयः नततः । किं चित्स्वयोज  
नमस्ति ज्ञानजातीयत्वेपि एकार्थी ग्राहित्वं स्यादनेकार्थी ग्राहित्वं स्यादनेकार्थी ग्राहि  
त्वं वा यद्येकार्थी ग्राहित्वं दोषविधिस्तदवस्थाः । अथानेकार्थी ग्राहित्वं प्रतिज्ञाहानिः  
प्रसज्यते । विधग्रहणं प्रकारः र्थः । विधयुक्तगतप्रकारसमानाधीदृतिप्रकार  
योविधग्रहः । बहुविधं बहुप्रकारमित्यर्थः । द्विषग्रहणमचिरप्रतिपत्त्यर्थ  
अचिरप्रतिपत्तिः । कथं स्यादिति द्विषग्रहणं क्रियते अनिस्तग्रहणमसक  
लपुद्गलोद्गमार्थं अनिस्तग्रहणं क्रियते । असकलपुद्गलोद्गमार्थं अनुक्ता  
मभिप्रायेण प्रतिपत्तेः । अभिप्रायेण प्रतिपत्तिरस्तीत्यनक्तग्रहणं क्रियते भवे  
यथार्थग्रहणाद्बुबग्रहणं क्रियते यथार्थग्रहणमस्तीति सेतग्रग्रहणाद्विपर्या  
विरोधः । अल्पमल्पविधं चिरं चिरं निरुद्धतमुधुवमिति एतेषामवरोधो भवति सेत  
ग्रग्रहणादवग्रहादिसंबंधात्कर्मनिर्द्देशः । बहुादीनां मितिकर्मनिर्द्देशश्च  
ग्रहाद्यपेक्षोक्तव्यः बहुादीनामा

क्षयोपशमविश्रुद्धिप्रकर्षयोगे सति वक्तादीनामवग्रहादयो भवन्तीति ते योऽग्रह  
रामादौ क्रियन्ते ते च प्रत्येकमिन्द्रियानि द्विर्येषु द्वादश विल्पनेयाः । तच्चथा प्र  
वृत्त्यश्चोत्रेन्द्रियावरणावर्धयित्वा यक्षपशमोगोपोगनामोपयत् । भास्से भिन्नश्चो  
तान्यो वायुगपत्तत वितत घनसुषिरादिशब्दश्च वराहद्वहृशब्दमवगृह्णाति । अ  
ल्पश्चोत्रेन्द्रिमावरणाक्षयोपशमपरिणामश्चात्मा ततः प्रव्वादीनामन्यतममल्पे  
शब्दमवगृह्णाति । प्रवृत्त्यश्चोत्रेन्द्रियावरणाक्षयोपशममादिसन्निधाने सति  
ततादिशब्दविकल्पस्य प्रत्येकमेकद्वित्रिचतुः संख्येया संख्येयाने तत्रास्या  
वगाहकत्वाद्बहुबिधमवगृह्णात्यल्पविश्रुद्धिः । अत्रोत्रेन्द्रियादिपरिणामकार  
णश्चात्मा ततादिशब्दानामेकविधा वग्रहणादेकविधमवगृह्णाति प्रवृत्त्य  
श्चोत्रेन्द्रियावरणाक्षयोपशमादिपरिणामित्वात् तद्विषयं शब्दमवगृह्णात्यल्पविश्रु  
द्धिश्चोत्रेन्द्रियावरणाक्षयोपशमादिपरिणामिकत्वाच्चिरेणाशब्दमवगृह्णा  
न्निशुविश्रुद्धिश्चोत्रादिपरिणामात्साकमल्पेनानुच्चारितस्य गृहणादनिस्तन

मवगृह्णन्ति निसृतं प्रतीतं प्रकृत्य विप्रुद्धि। ओ त्रैद्रियादिपरिणामकारणत्वादेष  
वर्षे निर्गमिष्यन्मिष्यायेषीवानुच्चारितं शब्दमवगृह्णन्ति इमं भवान् शब्दं वक्ष्यती  
त्यथ वा स्वरसंचारणात् स्वार्त्तं त्रीद्व्यातोद्याद्या  
अभिप्रायेण वगृह्याचष्टे भवानि मं शब्दं वादयिष्यतीत्युक्तं प्रतीतं संक्षेपपरि  
णामनिरूपकस्य यथानुरूपं ओ त्रैद्रियावरणाक्षयोपश्रमादिपरिणामकार  
णवस्थितत्वाद्याप्यायमिकं शब्दग्रहणं तथावस्थितमेव शब्दमवगृह्णन्ति  
नोनं नाम्यधिकं योनः पुन्येन संसृते केशविप्रुद्धिपरिणामकारणायैक्षस्यात्मनो य  
थानुरूपपरिणामोयान्न ओ त्रैद्रियसान्निध्ये पितृदावरणास्येव दीयता विभिर्भावा  
त् योनयनिकं प्रकृत्या वक्तव्यम्। ओ त्रैद्रियावरणादिक्षयोपश्रमपरिणामत्वाच्चाधु  
वमवगृह्णन्ति शब्दं कचिद् बहु कचिदल्पं कचिद् बहु विधं कचि  
कचिच्चिरेण कचिदस्मिन् कचिन्निस्सृतं कचिदुक्तं कचिदनुक्तं।  
विधयोः कः प्रतीतिविशेषः

इच्यतेनविशेषदर्शनाद्याथाकश्चिद्ब्रह्मनिशास्त्राणिमैनेनसमान्यार्थेनाविशेषोचिते  
नम्याचच्छेनतुबहुभिर्विशिष्टार्थैः कश्चिच्चनेवामेवबहुनांशास्त्राणांवहुभिर  
र्थैः ॥ परस्परानिशाययुक्तैर्वहुकल्पैर्व्याख्यानेकरोति तथाततादिशब्दग्रहणा  
विशेषेपियत्प्रत्येकंततादिशब्दानामेकद्वित्रिचतुः संख्येयासंख्येयानंततुगा  
परिणतानांग्रहणंतद्ब्रह्मविधग्रहणंयत्तत्तादीनांसामान्यग्रहणंतद्ब्रह्मग्रहणं  
ब्राह्मउक्तनिः स्यतयोः कः प्रतिविशेषः यतः सकलशब्दनिः सरणान्तिस्त  
तमुक्तमय्येवंविधमेवोच्यते ॥ अन्योपदेशपूर्वकंशब्दग्रहणमुक्तं गीशब्दीयमि  
तिखतएवग्रहणंनिस्यतंचक्षुवात्रुविष्टुद्धचक्षुरिंद्रियावरणाक्षयोपशमपरि  
णामकारणात्बहुल्लक्ष्मरक्तनीलपीतरूपपर्यायंवहुमंवष्टुक्तातिअल्पंप्रव  
वत्प्रकृष्टविष्टुद्धि चक्षुरिंद्रियादिदक्षयोपशमपरिणामकारणात्बहुल्लक्षादि  
पंचतयरूपपुण्यस्वप्नप्रत्येकमेकद्वित्रिचतुः संख्येयासंख्येयानंततुगापरिणा  
मिनेवग्रहकत्वसामर्थ्याद्ब्रह्मविधरूपमेवगटक्तात्येकविधंप्रवंचत्वक्षिप्रचिर

योग्यमुक्तएवक्रमः॥पंचवर्षवस्त्रकंबलचित्रपटादीनांसतदेकदेशविषयपंच  
वर्षीग्रहणात्कलनपंचवर्षीश्चादृष्टेभ्वनिसृतनेष्वपितद्वर्णाचिक्करसामर्थ्यादनि  
सृतमवगृह्णातिअथवादेशोत्तरस्थपंचवर्षपरिणतैकवस्त्रादिकथनाश्राक  
ल्पेनाकल्पेनाकथितस्यार्थोक्तदेशकथनेनैवतत्कृत्स्नपंचवर्षीग्रहणादनि  
सृतनिसृतं प्रतीते सुविश्रद्धिचक्षुरिंद्रियादिक्षयोपशमप्राप्ताश्रुत्कृत्स्ना  
दिवर्षमिश्रीकरदर्शनात्पारिणाकथितमपिवर्णमभिप्रायेणैवप्रतिपद्यतेभवा  
निमंवर्षमितद्वयमिश्रणात्करिष्यतीत्येकंग्रहणादनुक्तंरूपमवगृह्णात्यथवा  
देशोत्तरस्थपंचवर्षीकद्रव्यकथनेनाल्पादिकरणासंश्लेषात्प्राक्सत्कद्रव्यक  
थितमेवद्रव्यमाचष्टेभावानेवंविधमस्माकंपंचवर्षीव्यतिकरिष्यतीत्यनुक्तं  
मवगृह्णातिपरकीयाभिप्रायानपेक्षमात्मी  
वोक्तंरूपमवगृह्णाति संले

यावरणाक्षयोपशमपरिणामकारणावस्थितत्वाद्यथाप्रामिकंरूपग्रह



यो। तथावस्थितमेव रूपमवगच्छति नीनं नाभ्याधिकं पीनः पुन्येन संसृष्टे प्रावि  
ष्टद्विपरिणामापेक्षस्यात्ममोयथानुरूपपरिणामोपात्तचक्षुरिन्द्रियसान्नि  
ध्येपितदावरणस्पृशदीयदाविर्भावात्पीनः पुनिके प्रवृत्तश्चावकृष्टचक्षु  
रिन्द्रियावरणाक्षयोपशमपरिणामकारणत्वाच्चाभ्रवमवगच्छति रूपं  
कचिद्बहुकचिदल्पं कचिद्बहुविधं कचिदेकविधं कचिद्विषयं कचिद्वि  
रेण कचिदनिःस्वतं कचिन्निस्वतं कचिदनुक्तं कचिदुक्तं एवं प्राणाद्य  
वगर्हं खपियो ज्ये तथा इहावायधारणाभ्रपिवक्तादिभिः सेतरे रवसीयाः  
कश्चिद्वदाहः श्रोत्रप्राणास्पृशनि रसन चतुष्टयस्य प्राप्यकारित्वादनिरुत्ता  
नुक्तशब्दाद्यवगर्हं हावायधारणाननुक्तानुक्तानुत्पद्यते प्राप्तत्वाच्च योपि पीलि  
कादिवद्यथापि पीलिकादीनां प्राणारसनदेशाप्राप्तेऽपि उडादिद्रव्येण धरस  
मानं तच्च यैश्च यावद्विष्ण्वात्मदाद्यप्रत्यक्षस्तश्मउडावयवैः। पिपीलिका  
दिप्राणारसनं द्विपयोः परस्परानपेक्षाद्वानिस्ततो न दोषः अस्मदादीनां

तदभाव इति चेन्न श्रुतापेक्षत्वाद्यथा भ्रूह संवर्द्धितोक्तिस्तस्य पुंसश्च शृणुगदि  
 भिरिव भासते ख्यपि घटादिषु घटोयं रूपेणैव मिदमित्यादियद्विशेषपरिज्ञानेन त  
 तापेक्षं परोपदेशापेक्षत्वात्तथा स्मदादीनामप्यस्त्वानुक्तमपि ज्ञानाविक  
 ल्यशब्दाद्यवग्रहादिज्ञानेन तत्कृतापेक्षं किंच लक्ष्यक्षरत्वाकृतज्ञानप्रमे  
 दप्ररूपणायो लक्ष्यक्षरश्रुतकथनं यो ताप्रभिरुक्तं तद्यथा चक्षुः श्रो  
 त्रघ्राणारसनस्पृशनिमनीलक्ष्यक्षरमित्यार्थ उपदेशः अतश्चक्षुः श्रोत्र  
 घ्राणारसनस्पृशनिर्द्विंशमनीलक्ष्यक्षरसान्तिध्यादेता शिष्यानिष्पत्तिस्तता  
 बुक्तानामपिशब्दादीनामवग्रहादिज्ञानं यद्यवग्रहादयो वक्तादीनां कर्मणामोक्षे  
 मारः वक्तादीनि पुनर्विशेषणानि कसेत्यत आह ॥ अर्थस्य ॥ चक्षुर्गदिविषयो  
 र्यस्तस्य वक्तादिविशेषणविशिष्टस्यावग्रहादयो भवन्ति इयन्ति पर्यायानि वा तैरि  
 त्यर्थी द्रव्यप्रत्यासंवेधिनः पर्यायानुभयानि भिन्नवशादुत्पत्तिप्रत्यागुणीनिय  
 तिगच्छत्यर्थेति गम्यते वा तैरित्यर्थः ॥ कः पुनः ॥ एते द्वयं किमर्थेति दसुच्यते ॥ अर्थ

वचनं ग्राह्यं निवृत्त्यर्थं केचिद्रूपादयो ग्राह्ये स्मन्निवृत्त्यर्थं तैत  
तस्मद्ग्राह्यमिति मन्यते तन्मतं निवृत्त्यर्थं मर्थं स्येत्तु च्यते न हि ते रूपादयो ग्रा  
ह्यमन्तो इन्द्रियसंनिवृत्त्यर्थं मापद्यन्त इति तत्प्रचयविशेषे सति सन्निवृत्त्यर्थं संभव  
इति चेन्न ग्राह्यादीनां प्रचयानुपपत्तैः सत्यपि बाधप्रचये धीं तद्वत्त्वादुभौ बाधा  
वात्तस्मात्स्थानानि क्रमादग्रहणमवैधोऽस्योन्नतहीदानीमिदं भवति रू  
पे मया दृष्टं गंधोवाधात् इति भवति चार्थग्रहणान्नद्वयतिरेकान्नेषामपि ग्रह  
णोपपत्तैः तेन सुसंस्तुमिति ज्ञानात्मलाभात्सप्तमी प्रसंगात् यतो विषयेषु सुसंस्तु  
मिति ज्ञानमाविर्भवति अतोऽर्थ इति वाच्यं नानेकां तान्नायमेकां तोऽस्ति सत्यर्थे  
मिति ज्ञानं भवतीति यत्तः सत्यप्यर्थे वा नि तलभवनसंभूतस्पकुमारस्योनीर्ष  
मात्रस्य घटरूपादिमिति ज्ञानाभावावः अथवानायमेकां तोऽस्ति धिक्कारास्प  
सत्वात्सप्तमी प्रसंगः यतो विषयेषु सुसंस्तुमिति ज्ञानमाविर्भवति अतोऽर्थ इति  
वाच्यं नानेकां तान्नायमेकां तोऽस्ति सत्यर्थे मिति ज्ञानं भवतीति यत्तः सत्यप्यर्थे वा

नितलभवनसंभूतस्यकुमारस्योत्तीर्णमात्रस्यघटस्त्पादिमतिज्ञानाभावः । अत्र  
 यवानायमेकांतोत्स्यधिकारस्यसत्वात्सममीप्सुसंगइदंस्मान्नस्याविवक्षितत्वा  
 द्विवक्षावशान्दुकारकाणिभवंति क्रियाकारकसंबन्धस्यविवक्षितत्वादवग्रहा  
 दयः । क्रियाविशेषानुक्ताः । तेषामेवप्रत्येकेनकिंकर्मणाभिवितव्यमितिबद्धा  
 दिविकल्पस्यार्थस्येत्युच्यते । बद्धादिसामानाधिकरण्याद्बहुत्वप्रसंगः । यतोव  
 द्वादिवैवार्थीनातो न्यस्तनोबद्धादिसामानाधिकरण्यादर्थीनामितिबहुत्वंप्रा  
 द्योतिनवानाभिसंबन्धान्नवाएवदोषः । किंकारणमनभिर्संबन्धान्नस्यस्यबहु  
 त्यादिभिरभिसंबन्धः क्रियतेकेनतर्ह्यवग्रहणादिभिः । कस्येत्युक्तेऽर्थस्य  
 हंसंबन्ध्यते । तदविशेषणंबद्धादिग्रहणं सर्वस्यवार्थमाणात्वा  
 र्थत्वंअतो ज्ञातिप्रधानत्वात्निर्द्वैतस्यार्थस्येत्येकत्वनिर्द्वैतप्रोक्तः । प्रत्येक  
 मभिसंबन्धाद्वा । अथवाप्रत्येकमभिसंबन्धः । किं  
 र्थस्येति । किममीअवग्रहादयः । सर्वस्येद्वियार्थस्यभवंत्युक्तकश्चि

शेषोस्तीत्यग्राहः॥ व्यंजनस्यैवग्रहः॥ व्यंजनमव्यक्तं शब्दादिजातं तस्यावग्र  
होभवति॥ किमर्थमिदं नियमार्थं भवग्रहाएवनेहादय इति स तर्हेवकारः॥ कर्तव्यः  
नवासामर्थ्यदिवधारणप्रतीतिरब्रक्ष्वन्मवाकर्तव्यः॥ किं कारणं सामर्थ्यीवद्या  
रणाप्रतीतिः॥ कथमैवब्रक्ष्वद्यथानकश्चिद्वयोनमक्षयतीति सामर्थ्यादिवधारणं  
प्रतीयते॥ अप्यएवमक्षयतीति तथा सर्वेयामवग्रहादीनां प्रसिद्धौ अवग्रहवच्च  
नमेवधारणार्थीविज्ञायते तयोर्भेदोऽग्रहणाविशेषादिति चेन्न व्यक्ताव्यक्तभेदा  
दभिन्नवशावयवशपादेतत्तयोर्थावग्रहव्यंजनावग्रहयोर्नास्तिभेदः॥ ग्रहणावि  
शेषान्तर्हि शब्दादिग्रहणं प्रति विशेषोस्तीति तन्न किं कारणं व्यक्ताव्यक्तभेदाच्च  
क्तग्रहणं मर्थीवग्रहः॥ अव्यक्तग्रहणं व्यंजनावग्रहं भिन्नवशावयवद्यथास्तत्क्ष  
जलकराद्विचित्रसिक्तः॥ शरावोभिन्नवोनाद्रीभवति सरवपुनपुनसिच्यमानः॥ प्रा  
नीक्षिभ्यति तथात्मनः॥ शब्दादीनां व्यक्तग्रहणास्त्वाम्यंजनावग्रहः॥ व्यक्तग्रह  
णामर्थीवग्रहः॥ सर्वेन्द्रियाणामविशेषेण व्यक्तं जनावग्रहप्रसंगेयत्रासेभवस्त

दर्थप्रतिषेधमाह । न च श्चरनिर्दिष्टाभ्यं ॥ चक्षुष्याश्च निर्दिष्टेण व्यंजनावग्रहो  
 न भवति कुतः । व्यंजनावग्रहाभाषश्च श्चर्मनसोरप्राप्यकारित्वाद्यतः ॥ अप्राप्त  
 मर्थमविविक्तैः युक्तैः सनिकर्षविषयेव स्थितं वाद्यप्रकाशाभिव्यक्तमुपलभते  
 चक्षुर्मनश्चाप्राप्तं ततो नानयो व्यंजनावग्रहो स्तिद्रच्छामात्रमिति  
 श्रयादेतदिच्छामात्रमिदमप्राप्तमार्थवग्राहि चक्षुरिति तन्न किं कारणं सामर्थ्यं  
 र्यसामर्थ्ये प्रागमनोयुक्तिरप्यप्रागमस्तावत् ॥ गाहा पुहं सुगोदिसद्वृक्षयु  
 दं प्रणविपस्सदेरुर्वेगंधं रसं च पासं पुहं पुहं ॥ विजाणादि पुहं सुगोदिसद्वृक्ष  
 पराणपस्सदेरुर्वे ॥ गंधं रसं च पासं पुहं मपुहं विजाणादि इति युक्तिरितिपि  
 प्राप्यकारि चक्षुः स्य स्थानवग्राहाद्यदि प्राप्यकारिस्याच्च गिं द्वियवत् ॥ स्थ  
 मजनं गृहीयान्न च गृह्णात्यतो मनीवदप्राप्यकारीत्यवसेयं अत्र केचिदाहुः  
 प्राप्यकारि चक्षुः ॥ आद्येनानवग्रहान्त्वा गिं द्वियवदिति ॥ अत्रोच्यते कान्चात्र  
 स्फटिकाद्यतार्थवग्रहे सत्यव्यापकत्वादसिद्धो हेतुर्वनस्पतिर्चैतन्ये स्वापवत्

यासंशयहेतुरप्राप्त्यकारिस्मयस्कांतोपलेसाध्यविपक्षोपिदर्शनादिनिभीति  
 कत्वात्प्राप्त्यकारिचक्षुरग्निवदितिचेन्न। अयस्कांतोनेवप्रत्युक्तत्वाद्वाहोद्विद्यत्वा  
 त्प्राप्त्यकारिचक्षुरितिचेन्नद्रव्योद्विगोपकर्णस्मभावोद्विद्यस्मप्राधान्यादप्राप्त्य  
 कारित्वेव्यवहितानिविप्रकृत्यग्रहणप्रसंगइतिचेन्नायस्कांतोनेवप्रत्युक्तत्वा  
 दयस्कांतोपलमप्राप्त्यलोहमाकर्ष्यदपिनव्यवहितमाकर्ष्येतिनातिविप्रकृत्य  
 मिति संशयावस्थामेतदित्यप्राप्त्यकारित्वंसंस्तयविपर्ययाभावइतिचेत्तत्तत्प्रा  
 प्त्यकारित्वेपितदविशेषात्काश्चिदाहरश्मिवच्चक्षुरेतेजसत्वात्तस्मात्प्राप्त्यका  
 रित्यग्निवदित्येतच्चायुक्तमनस्युपगमन्नाहिवयमस्युपगच्छामस्तेजसंचक्षुरि  
 त्तिजेजोलक्षणाभौत्यमितिकृत्वाचक्षुरिर्द्रियस्थानमुक्षंस्यान्नचतद्देशंस्पर्श  
 नेद्रियमुक्षस्पर्शोपलंभीदृष्टंमितिइत। अथानेजसंचक्षुर्मासुरत्वानुपलब्धिदृष्ट  
 यवप्रादनुदृष्टाभासुरत्वमितिचेन्नादृष्टस्पृशात्वादक्रियस्मभावस्वभावानिग  
 हासामर्कान्नर्तकं चरणश्मिदं प्रश्नादस्मिवच्चक्षुरितिचेन्नातेजसोपिउद्गलद्व

व्यस्यभासुरत्वपरिणामोपपत्तेरिति किंच गतिमद्वैधमर्ष्यो दिहयद्गतिमद्भवति न  
तत्संनिवृत्त्यविप्रकृत्या भिन्नकाले प्राप्नोति न च तथा चक्षुश्चार्हिशाखा चंद्रम  
सा वा भिन्नकालेऽपलभेते यावता काले न शाखो प्राप्नोति तावता चंद्रमसति स्थले  
गतिमद्वैधमर्ष्यतस्मान्न गतिमच्चक्षुरित्यदि च प्राप्य कारि चक्षुः स्यात्तमिष्टायां  
रात्रौ दूरेऽनौ प्रक्षलति तस्मात्परापगतद्रव्योपलभनं भवति कुतो नांतरा

लोचनं प्रकाशाभावादिति चेन्न ते

त्किंच यद्विप्राप्य कारि चक्षुः स्यात्संतराधिकग्रहणं न प्राप्नोति रिंद्रियाणां निरंतरं  
विषयो गंधादी सोतरे ग्रहणं दृष्टं नाप्यधिकग्रहणं अथ मते वहिरधिष्यमादृति  
रिंद्रियस्य अपन उपपन्नं तद्विषयस्य सोतरे अधिकग्रहणमिति तदयुक्तं यस्मान्न वहि  
रधिष्यानादि द्विर्यो तत्र च विक्रिस्तादिदृशीनादन्यथा धिष्यानपि ध्यानेपि  
मनसश्चावहिर्भावात्मनसा धिष्यते ही द्विर्ये स्वविषयेष्वपि प्रियते न च मनो वहिरधि  
ष्यानमस्ति तदभावाद्ग्रहणप्रसंगः इत्यनुद्वेनौ च संभवाभावाद्द्विप्रकीर्णः चक्षुः



रस्मिन्महः कथमगुमनोधिष्ठस्येति कश्चिदवाहः श्रोत्रमप्राप्यकारिविप्रकृष्ट  
विषयग्रहणादिति एतच्चायुक्तं असिद्धत्वात्साध्यं तावदेतद्विप्रकृष्टं गृह्णाति श्रो  
त्रमुत घ्राणोन्द्रियवदणालं स्वविषयभावपरिणामं पुद्गलद्रव्यं गृह्णातीति विप्रकृष्ट  
शब्दग्रहणे च स्वकस्मीतातविलगतमशकशब्दो नोपलभ्येत न हीद्वियं किंचिदेकं  
दूरस्थं विषयग्राहिदृष्टमिति आकाशगुणत्वाच्च स्वस्पर्शविदुगतात्वाभावइति  
चेन्नामूर्तगुणस्यात्मगुणत्वाद्विषयविषयत्वादृशनादिति प्राप्तमावग्रहः श्रोत्रस्य दिग्दे  
शभेदविशिष्टविषयग्रहणाभावइति चेन्न शब्दपरिणामविषयस्य चिदुल्लवेगशक्ति  
विशेषस्य तथाभावापत्तेः सक्षमत्वादप्रतिघातात्समेततः प्रवेष्टाच्च सिद्धमेतच्च श्च  
र्मनसीवर्जयित्वा श्रेयाणामिन्द्रियाणोर्ध्वं जनावग्रहः सर्वेषामिन्द्रियाणामच्छीव  
ग्रहइति मनसो निद्रियव्यपदेशाभावः स्वविषयग्रहणे करणोत्तरानपेक्षत्वाच्च  
श्चर्वत् यथा चक्षुरूपग्रहणे करणोत्तरनापेक्षत इति इंद्रियव्यपदेशं लभते तथा  
मनोपि गुणदोषविचागदि स्वव्यापारे करणोत्तरनापेक्षत इति इंद्रियं प्राप्नोति नानि

द्विंयमिति न वा प्रत्यक्षत्वा न वा एष दोषः किं कारणं अप्रत्यक्षत्वाद्यथा चक्षुरा  
 दिपरस्परं द्विंयकत्वात् प्रत्यक्षं न तथा मनसो द्विंयकं कुतः स्रक्षमद्रव्यपरि  
 दनिं द्विंयमिति च्यते। अत्राह कथमं वगम्यते प्रत्यक्षं तदस्तीति। अनुमानान्त  
 स्याधिगमः। अप्रत्यक्षारणमय्यर्थानो लोके तु मानादोधिगतिर्दृष्टायथादि  
 गतिर्वनस्पतीनां च दृष्टिर्ह्यसौ। तथा मनसो यस्मिन् मानादवगम्यते को सावतु  
 मानः। युगपद्भानक्रियानुत्यन्तिर्मनसो हेतुः। सत्सु चक्षुरादिकरणेषु सक्तिमत्सु  
 च बाह्येषु रूपादिषु सति चानेकस्मिन् प्रयजने यतो ज्ञानानो क्रियाणां च युगपद  
 नुत्यन्ति सत्त्वस्ति मन इत्यनुमीयते। अनुस्मरणदर्शनाच्च यतः सत्त्वदृष्टं क्रतं वा  
 नुस्मर्यते अतस्तद्दर्शनान्तर्दत्तित्वमवसेयं अन्नाह एकस्यात्मनः कुत करणभेदः  
 शेखाभावस्यापि करणभेदोऽनेककलाकुसलदेवदत्तवत्त  
 शक्तिर्युपेक्षा काष्ठकर्म्मणि वत्तेमानस्य वासी घटमुखवद्वक्षादनादि  
 यात्मनो पिक्षयोपशमभेदाच्चास्मादक्रियापरिणामशक्तियुक्तस्य चक्षुराद्यनेकवत्

रणापेक्षानविरुद्धं ते स नाम कर्म सामर्थ्यात् स एष करणभेदो नाम कर्म सामर्थ्याद्वि  
दितव्यः कथमिह देतच्छरीर नाम कर्मोदयाद्यापादितं यवनालिकासंस्थानं श्रोत्रं  
द्वियमेतदेव शब्दोपलक्षितं हि सुनेत राणि तथा यदेतद्गुणो द्वियमिति मुक्तकचंद्र  
कसंस्थानं एतदेव गंधावगमसमर्थं नेत राणि तथा यदेतद्द्विद्वेन्द्रियं शृणुष्व अकृत्य  
तदेव रसावगमेनान्यानि तथा यदेतत्प्रयशं नेन्द्रियमनेकाकृति तदेव स्पर्शोपलभनेने  
तराणि तथा पदेतच्चक्षुर्द्विद्वेन्द्रियं मसृग्द्विद्वेन्द्रियं तदेव रूपविष्क  
रं लं नेत राणीति एवमाभिनिबोधिकं द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्यस्येन्द्रियं तोमति आ  
नी सवद्विव्याण्यसर्वपर्यायाण्युपदेशेन ज्ञानातिक्षेत्रतः उपदेशेन सर्वधेत्राणि जा  
नाति अथ वाक्षेत्रं विषयः चक्षुषः क्षेत्रं सप्त चत्वारिंशद्भ्यो जनसहस्राणि व्यप्य  
धिके च द्वेभ्यो जनशतेभ्यो जनस्य चैकविंशतिः षष्टिभागाः श्रीत्रस्य क्षेत्रं द्वादश  
भ्यो जनानि त्रयाण्यस्मिन् शतानां नवभ्यो जनानि कालतः उपदेशेन सर्वकाले जना  
नि भावतः उपदेशेन जीवादीनां मोदयिकादीनां वा न्वानातीतात्सामान्यादेकमिदं

यामेताद्विधाऽवग्रहादिभेदाच्चतुर्हीतिरिन्द्रियण्येतेऽप्यतुर्विंशतिविधेर्तेरेवच्यं  
जनावग्रहाधिकेरष्टाविंशतिविधेर्तेरेवमूलभंगाधिकैः॥ इत्यादिसहितैर्वाद्वात्रिं  
सद्विधेर्तएतेत्रयोविकल्पाः॥ अष्टादिभिः॥ अष्टिरितरणपेक्षेणैतिताचतुश्चत्वा  
विंशच्छतेऽष्टयष्ट्युत्तरंशतद्वानवत्यधिकंशतमितिचभवेत्तितएववद्वादिभिर्द्वा  
दशभिर्गुणिताः॥ द्वेष्टतेऽष्टाष्टीत्युत्तरेत्रीणिशतानिचतुर्गुणानिचतुराष्टीत्याधिका  
नित्रीणिशतानिचभवेत्तिऽत्राहव्यंजनावग्रहेवद्वाद्यभावः॥ कस्मादव्यक्तत्वादुच्य  
ते॥ अवग्रहवत्तत्सिद्धिः॥ यथाऽप्रत्यक्तग्रहणमवग्रहः॥ तथावद्वादिविकल्पो  
रूपेणैववेदितव्यः॥ अथयानिस्तेकथंनत्रापिपेचयावतश्चपुद्गलाः॥ स्वस्मानिस्  
ताः॥ सेतिस्स्मात्सुसाधारणैर्निरूप्यन्ते॥ तेषामिन्द्रियस्थानावगाहनं॥ अनिस्तेतव्यं  
जनावग्रहः॥ परेक्षद्वेविधेयसत्यपेक्षमलक्षणाविकल्पमतिज्ञानविधामेयद्विती  
यमुपदिष्टेताकिंनिमित्तकतिविधेचेत्युच्यते॥ अतममितिपूर्वद्वेनेकद्वेदशमे  
दौ॥ अतशब्दोऽजहत्स्वार्थद्वान्तिरुदिवशाकुशलशब्दवच्यथाकुशलशब्दः॥ कु

शलशब्दार्थे वा कुशलशब्दः कुशलवनक्रियां प्रतीत्य व्युत्पादितः । न हित्वा सर्वत्र  
पर्यवदाने वर्तते तथा श्रुताशब्दोऽपि प्रवणमुपादाय व्युत्पादितो रूढिवशात् कस्मिंश्चिद्वा  
नविशेषे वर्तते कार्यप्रतिपालनसंस्तराद्वा पूर्वकारणकार्यपालपत्तिप्रपत्तीति वा पूर्व  
कारणं तर्लिंगे निमित्तमित्यनर्थान्तरं । मतिज्ञानव्याख्याने तत्पूर्वमस्येति मतिपूर्वमनिक  
रणाकमित्यर्थः । मतिपूर्वकत्वे श्रुतस्य तदात्मकत्वप्रसंगो घटवदतदात्मकत्वे वा  
तत्पूर्वकत्वाभावः । कश्चिद्वदाह । मतिपूर्वश्रुतं तदपि मत्पात्मकं प्राप्नोति । कारणतया  
नुविधानं हि कार्यदृष्ट्ये यथा मृत्तिमित्तो घटो मृदात्मकः । अथातदात्मकत्वमिष्यते  
तत्पूर्वकत्वं तर्हितस्य हीयत इति । नवानिमित्तमात्रत्वाद्दृग्वादिवन्नचैष दोषः । किं  
कारणं निमित्तमात्रत्वादृग्वादिवद्यथा मृदः स्वयमतर्घटभवनपरिणामाभिमुख्ये  
दृग्चक्रयोरुपेयप्रयत्नादिनिमित्तमात्रं भवति । यतः सत्स्वपि देजदिनिमित्तेषु  
क्वैरादिप्रचितो मृत्पिण्डः स्वयमतर्घटभवनपरिणामनिरुत्सकत्वान्न घटीभव  
ति । अतो मृत्पिण्ड एव बाह्यदृग्वादिनिमित्तापेक्षः । आभ्यन्तरपरिणामसान्निध्याच्चैषे

भवति न दंडादय इति दंडादीनां निमित्तमात्रत्वे तथाप्यपीयपयीययोः स्यादन्पत्वा  
दोऽत्मनः स्वयमतः। श्रुतभवनपरिणामाभिमुख्ये मतिज्ञानं निमित्तमात्रं भवति य  
तः सत्यपि सस्य गृह्येः। श्रीचंद्रिद्वयवलाधाने वाह्याचार्यपदाद्योपदेशसंनि  
श्रुतज्ञानावरणोदयवशाद्वक्तव्यममनः। श्रुतभवननिरुत्सकत्वादात्मनो  
श्रुतं भवति। ततो वाह्यमतिज्ञानादिनिमित्तापेक्षया तैवाभ्यन्तरश्रुतज्ञाना  
णाक्षयोपशमायादित श्रुतभवनपरिणामाभिमुख्यं कृती भवति न मतिज्ञानस्य  
श्रुतिभवनमस्ति तस्य निमित्तमात्रत्वात्। अनेको ताच्च नोयमेकांतीति कारणास  
दृशमेव कार्यमिति। कुतस्तत्रापि ससभंगी संभवाकथं च त्वद्यथा घटः कारयो  
नम्यत्पि जेन स्यात्सदृशः। स्याजसदृश इत्यादिह निमृद्व्याजीवा  
त्सदृशः। पिंरुघटसंस्थानादिपयर्दिशान्तसदृशः पूर्ववदुत्तरे भंगानेतव्याः  
कोतेन कारणाणुरूपं कार्येतस्य घटपिंडादि विकृतिपयीया उपलभ्येते किंचि  
देतददर्शनादपि चम्यात्पिंइति तददर्श

स्य घटत्वेन परिणामवद्वृत्त्याऽपि घटत्वेन परिणामः॥ स्यादेकांतसदृशत्वाच्चैवं भवति अत्र  
तो नैकांतैककारणसदृशत्वं॥ तथाऽश्रुते सामान्यादेशात्स्यात्कारणसदृशं यतो मतिरपि अत्र  
नेऽश्रुतमपि अत्र व्यवहितमिति मुख्यग्रहणो नानाप्रकारार्थप्ररूपणसामर्थ्यादिपयीयादेशा  
त्स्यान्नकारणसदृशं पूर्ववदुत्तरे भगोनेतत्त्वाः॥ अत्र मतिपूर्वस्यैव श्रुतत्वाप्रसंगः॥ तद  
र्थत्वादिति चेन्नोक्तत्वात् स्यादेतच्छूत्रमिति पूर्वकस्यैव श्रुतत्वं प्राप्नोति कुतस्तदर्थत्वाच्छ्रुत्या  
वधारणान्दृष्टुमिति त्यक्त्यनेन चक्षुरादिमतिपूर्वकस्यैव श्रुतत्वं न प्राप्तमिति तन्न किं कार  
णोक्तत्वात्॥ उक्तमेव श्रुतशब्दोयं रूढिशब्द इति रूढिशब्दाश्च खोत्यति क्रियानपेक्षाः  
प्रवर्तते इति सर्वमिति पूर्वस्य श्रुतत्वसिद्धिर्भवति॥ आदिमर्तोतवत्वाच्छ्रुतस्याभावादिनिघन  
त्वानुपपत्तिरिति चेन्न द्रव्यादिसामान्यापेक्षया तस्मिद्धेः स्यादेतच्छ्रुतस्यादिमत्वमश्रुपग  
तममिति पूर्वमिति वचनादादिमतश्च लोकेतवत्वं दृष्टं तत आद्यंतसेभावादनिति निघनं श्रु  
तमिति व्याहृत्य तेततश्च प्ररूपक इति त्वादं प्राप्तमप्यस्यादिति नैष दोषः॥ द्रव्यादिसामा  
न्यापेक्षया तस्मिद्धिः द्रव्यक्षेत्रकालभावा नो विशेषस्याविवक्षार्थांश्रुतमनादिनिघ

नमिषुच्यतेनहि केनचित्पुरुषेणैकचित्कदाचित्कथंचिदुल्लेखेक्षितमिति तेनैवामेववि  
शेषोवापेक्षया। अत्रादिरन्तश्चासंभवतीतिमतिपूर्वमित्युच्यते। यद्योकुरेवीजपूर्वः सच  
संज्ञानापेक्षयाऽप्रज्ञादिनिधनइतिनवापुखट्कतिलंव्रामाण्यकारणंचौर्याद्युपेदेश  
स्यास्यमाणाकल्कस्यव्रामाण्याप्रसंगादनित्यस्यचप्रत्यक्षादिः। आमाएपेकोविरोधः  
साम्यचकोत्यनौयुगपन्मतिष्युतोत्यन्तेमीतिपूर्वकत्वाभावइतिचेन्नसम्पन्नस्यतदपेक्ष  
त्वाव्यान्मत्तं, सत्यज्ञानश्रुताज्ञानयोः। अथमसम्पन्नकोत्यनौयुगपदज्ञानपरिणामान्म  
तिपूर्वकत्वंश्रुतस्यनोपपद्यतइतितन्त्रकिंकारणंसम्पन्नस्यतदपेक्षत्वान्नयोहि स  
म्यचकंसम्पददर्शनीत्यनौयुगपद्वति। आत्मलाभस्तुक्रमवानितिमतिपूर्वकत्वंयुक्तं  
तापुत्रवन्मतिपूर्वकत्वाविशेषइतिचेनकारणार्भदान्तद्वैदसिद्धेः।

तापत्रवन्मतिपूर्वकत्वाविशेषइति चेन्नकारणभेदान्नद्वेदसिद्धेः ।  
नांश्चान्तमविशिष्टं चान्नोति कुतः कारणविशेषवान्मतिपूर्वत्वं हि  
यामविशिष्टमिति नन्वकिं कारणं कारणभेदान्नद्वेदसिद्धेः प्रतिपूरुषे हि मतिश्रुता  
वरश्चाक्षयोपपण्णमीव बहुधाभिन्नरत्नद्वेदद्वयानिमित्तभेदाच्च श्रुतस्य प्रकषाधिक्यक



योगेभवतिमतिपूर्वत्वाविशेषेपि श्रुतच्छ्रुतप्रतिपत्तेर्द्वयश्रुणा व्यामिरिति चेन्न तस्यो  
पचारतोमतित्वसिद्धेः स्यान्मतेयदाशब्दपरिणतप्रद्वलस्कंधादाहितवत्सपदावा  
क्यादिभावाच्चक्षुरादिविषयाच्चक्ष्राद्यश्रुतविषयभावमापन्नादेविनाभाविनः क्व  
तसंगतिजनोपपादालधारणादिकार्यसंबन्धेतरंप्रतिपद्यतेध्रुमादेर्वाग्न्यादिद्रष्टृ  
तदाश्रुताच्छ्रुतप्रतिपत्तिरिति ह्युक्तमतिपूर्वत्वक्षरगमध्यापीनितन्तकिंकारणेतस्यो  
पचारतोमतित्वसिद्धेः मतिपूर्वेहि श्रुतकचिन्मतिरित्युपचर्यतेअथवाव्यवहिते  
पूर्वशब्दोवर्त्तते। तद्व्याख्या पूर्वमप्युच्यते। पाठलीपुत्रमिति ततः साक्षान्मतिपूर्व  
परंपरयावामतिपूर्वमपिमतिपूर्वग्रहणेन गृह्यतेभेदशब्दस्य प्रत्येकं परिसमाप्ति  
मुज्जिबद्व्याद्यादेवदन्तजिनदन्तगुरुदन्ताभोज्यंतामिति भुज्जिः प्रत्येकं परिसमाप्य  
तेतर्थेह्यपिभेदशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यतेद्विभेदमनेकभेदं ह्यादशभेदंचेति तत्रा  
गप्रविष्टमगवाह्यंचेति। द्विविधेः श्रंगप्रविष्टमाचारदिद्वादशभेदं बुद्धयतिशयार्द्धि  
युक्तैर्गगाधगन्धुस्यतेग्रंथग्रचर्नो भगवदर्हत्सर्वज्ञहिमवन्निर्गतिवाग्गार्थविमर

नसलिलप्रक्षालिताः तः करणैर्बुद्ध्यातिशयद्विद्युतैर्गंगाधरेरनुस्मृतग्रंथरचनमाचो  
 दिष्टदशविधमंगप्रविष्टमित्युच्यते । तद्यथा । आचारः । सत्रकृतं स्थानं समवायोऽप्या  
 ख्याप्रज्ञमिज्ञातिचर्मकथाउपासकाध्ययनं श्रतं कृद्दृशश्च नुत्तरे पयादिकदसप्रश्न  
 व्याकरणं विपाकसूत्रं दृष्टिवाद्दृष्टिश्चाचारिचर्या विधानं शुद्धप्रत्यकपंचसमिति उमि  
 विकल्पंकथ्यते । सत्रकृतं ज्ञानविनयप्रज्ञापनाकल्प्याच्छेदोपस्थापनाव्यवहारधर्म  
 क्रियाः प्ररूप्यन्ते । स्थानेनेकाश्रयाणामर्थानिर्णयः । क्रियते । समवाये ससर्वपदार्था  
 नोसमवायाश्चिंत्यन्ते । सचतुर्विधः । द्रव्यक्षेत्रकालभावविकल्पेक्षेत्रधर्मोक्षिक  
 यलोक्ताकाशैकजीवानंतुल्यसंख्येयपञ्चदेशत्वादेकेन प्रमाणेन तद्व्याणोसमवाप  
 नात्तद्रव्यसमवायः । जंबूद्वीपसर्वार्थसिद्ध्यर्थप्रतिष्ठाननगत्वनदीश्वरेकवापीनंतु  
 ल्ययोजनशतसहस्रविक्रंभप्रमाणेन क्षेत्रसमवायनात्क्षेत्रसमवायउत्पत्तिरप्य  
 घसर्पिण्येतुल्यदशसागरेणमकोटीप्रमाणात्कालसमवायः । क्षापिकसम्पत्कै  
 वलज्ञानकैवलदर्शनेयथाख्यातचारित्राणोऽप्यीभावस्सदनुभवस्तुल्यनंतप्रमाणात्वा

द्वावसमवायनाद्भावसमवायव्याप्रक्षप्तमौख्यव्याकरणसहस्राणि किमस्ति जी  
वो नास्तीत्येवमादीनि निरूप्यन्ते शार्दूलधर्मकथायामाख्यानोपाख्यानो नो बहुप्रकाराणो  
कथनस्य पासकाध्ययनेऽप्रावकधर्मलक्षणो संसारस्पातः कृतो ये स्तोऽनृकतः न मि  
मनो गसो मिलरामपुत्रमुदणनियमलीकबलीकनिर्यकचलपालो वष्टपुत्रा इत्येते द  
सवर्द्धमानतीर्थी करतीर्थी एवमवमादीनां त्रयोविंशते स्तीर्थीष्वन्ये च दश दशानगा  
रा दश दश दरगानुपसर्गा निजित्य कृत्स्नकर्मक्षया दत्तकृतः दशास्यो वर्येति इति  
अंतकृद्दशा अथवा अंतकृता दशा अंतकृद्दशानस्यामर्द्धाचार्यी विधिः सिध्यतो  
च उपदीकृन्मप्रयो जनयेद्योति इमे रूपपादिकाः विजयवैजयंतजयंता परजितस  
र्वार्थी सिद्धाख्या निपंचानुत्तराणि अनुत्तरे खोपपादिकाः अनुत्तरे पपादिकाः स्तुवि  
दा सवाब्दुमुनक्षत्रकान्तिकतंदनं दनशालिभद्राभयवारियेण चिलात्तपुत्रा इत्येते द  
शवर्द्धमानतीर्थी करतीर्थी एवमवमादीनां त्रयोविंशते स्तीर्थीष्वन्ये च दश दशानगा  
रा दश दश दारुणानुपसर्गान्निजित्य विजयाद्यनुत्तरे खत्यन्ता इत्येवमनुत्तरे पपादि

मायुर्वैक्रियिकनुबंधविशेषः॥ आक्षेपविशेषेर्हेतुनायाज्जितनोप्रश्ना  
नोव्याकरणोप्रश्नव्याकरणंतस्मिन्नोकि कवैदिकानामर्थानोतिर्नयः विपाकस्  
कृतः दुः कृतानोविपाकश्चिंत्यते॥ द्वादशमंगं दृष्टिवादइतिर्को॥ कलकाएविविद्विर्को  
शिकहरिशमश्चमोच्छपिकरेमसहारित्तुमुंडाश्चलादीनोक्रियावाददृष्टीनामश्री  
तेमरीचिकुमारकपिलोत्कभागपेव्याघ्रभूतिवाहलिमातुमीद्रल्योयनादीनामक्रि  
वाददृष्टीनोचतुरशीर्तिशोकल्पवाक्कलत्रुष्टुमिसात्युमुद्रिवाणायणकंठमाध्यं  
मोक्षपीयलादवादरायणोवय्यीच्छर्दीरिकायनवसुर्जेमिन्यादीनामभ्सा निकुदृष्टीनो

॥ वाविष्टापायसरज्जुवर्णिवाल्मीकिरेमर्षिसत्यदत्तव्यासेलापुत्रौय  
नायश्चूणादीनोवेनयिकदृष्टीनोद्वात्रिंशदेषोदृष्टिशतानांचयाणोत्रिष  
त्तशरणोप्ररूपणोनिग्राहश्चदृष्टिवादेक्रियते॥ सपंचविच्यः॥ परिकर्मस्त्रैषमा  
॥ पूर्वगतंचलिकाचेतितत्रपूर्वगतंचतुर्दशप्रकारेउत्पादपूर्वमेग्रायणोवी  
नास्तिप्रवादंभानप्रवादंसत्यप्रवादमात्मप्रवादंकर्मप्रवादंचप्रत्या

ख्याननामधेयंविद्यानुवादं कल्याणनामधेयं प्राणावायं क्रियाविशालं लोकावि  
दुसारं मितिकालं पुद्गलं जीवादीनां यदा यत्र यथा च पर्यायेणोत्पादो वर्यते तदुत्पा  
दपूर्वक्रियावादादीनां प्रक्रियाभ्या यणी चांगादीनां स्वसमवायविषयश्च यत्र ख्या  
पितस्तदग्रायणं छद्मस्थकैवलिनां वीर्यसुरेन्द्रैस्त्याधिपानां श्रेष्ठयो नरेन्द्रचक्रध  
रवलदेवानां च वीर्ये लाभोद्भव्याणां सम्पत्कलक्षणं च यत्र अभिहितं ह्रीर्पिप्रवादं पंचा  
नामस्तिकायानामर्थीनयानां चानेकपदार्थीरिंदमस्तीदं नास्तीति च कात्स्निकयत्रा  
वभासितं तदस्तिनास्तिप्रवादोऽथवा यस्मामपि द्विव्याणो भवाभावपर्यायविधि  
नाखपरपर्यायाभ्यामुभयनयवशीकृताभ्यामपि तानर्थितसिद्धाभ्यां यत्र निरूप  
णं तदस्तिनास्तिप्रवादपचानामपि ज्ञानानां प्रादुर्भावविषया यतनानां ज्ञानिनाम  
ज्ञानिनामिन्द्रियाणां च ध्यान्येन यत्र विभागो विभावितः तद्भूतप्रवादो वाणुमिसं  
स्कारकारणप्रयोगो ह्यादप्राधाभाघावक्ता रश्चानेकप्रकारश्च अभिधानं दशप्र  
कारश्च सत्यसद्भावो यत्र प्ररूपितस्तत्प्रवादो वाणुमिवक्ष्यमाणवाच्येष्क

रकारणो निशिरः कंठादीन्यष्टौ स्थानानि वाक्प्रयोगः शुभैतरलक्ष्ययोगो दृश्यते न्न  
 भाष्यानकलहर्पैशुन्यासं बद्धप्रलापरत्यरत्युपधिनिष्कृत्य प्राणतिमोषसम्पत्तिमि  
 थ्यादर्शनात्मिकाभाषाद्दशधा हिंसादेः कर्मणाः कर्तुं विरतस्य विरता विरतस्य  
 वायमस्य कर्तैत्याभिधानमभाष्यार्त्तः कलहः प्रीतीतः यष्टनीवोषा विष्करणौ  
 पैशुन्यं धर्मार्थकाममोक्षासं बद्धाः वागसं बद्धप्रलापः शब्दादिविषयदेशादिषु  
 रत्युत्पादिकारतिवाक् । तैर्बेवारत्युत्पादिकारतिवाक् यो वाचं श्रुत्वा परिग्रहा  
 र्जनरक्षणादिष्व्यासज्यते सोपाधिवाक् । वाणिग्यवहारे यामवधार्यो निष्क  
 रात्मा भवति सा निष्कृतिवाक् । योऽश्रुत्वा तपोविशानाधिकेष्वापि न प्रशंसति  
 सा प्राणतिवाक् । याऽश्रुत्वा ते ये वर्तन्ति सामोषवाक् ।

उद्दर्शनिवाक् । तद्विपरीता मिथ्या दर्शनिवाक् । वक्ता रश्म्या विष्कृतवक्तृत्वपयीया द्वौ  
 द्विधा दयः । द्रव्यक्षेत्रकालभावाश्रयमनेकप्रकारमन्तर्दशविधः सत्यसद्भा  
 वः नामरूपस्थापनाप्रतीत्यसंज्ञाति संयोजनजनपददेशभावसमयसत्यभेदेन

तत्र सः चेतनेतरद्रव्यस्यासत्यपर्यर्थे यद्वावहारार्थी संज्ञाकरणं तन्नामसत्येनं  
द्रव्यादियदच्छासिनिधानेपिरूपमात्रेणोच्यते तद्रूपसत्यं यथा चिदुपरुधादिष्वस  
त्यपि चैतन्योपयोगादावर्थे उपरुव इत्याद्यसत्यपर्यर्थे यत्कार्यार्थे स्थापितं द्रुतांक्ष  
निक्षेपादिखततस्यापनासत्यं । आदिमदनादिसदोपशमिकादीन्नावान्प्रतीत्य  
यद्वचनं तत्प्रतीत्यसत्यं यद्दोषकैः संवृत्यानीतं वचनं तत्संवृत्तिसत्यं यथा यथिव्याद्ये  
नेककारणत्वेपिसतिपेकं जातं पेकजमित्यादिपचूर्णवासानुलेपनप्रघर्षादि  
युपक्रमकरहंससर्वतोभद्रचक्रौचचक्रह्लादिषु वासचेतनेतरद्रव्याणां यथाभाग  
विधिसंनिवेशादिर्भावके यद्वचनं तत्संयोजनासत्यं । द्वात्रिंशज्जनयदेख्यायानार्य  
भेदेषु धर्मार्थैकममोक्षाराणां प्रापकं यद्वचनं तज्जनपदसत्यं । ग्रामनगरराजगणया  
षंडजानिकुलादिधर्माणां मुपदेष्टृयद्वचनं तदेससत्यं । क्वचस्थज्ञानस्पद्रव्ययाथा  
त्मादर्शनेपि संपत्तस्य संयता संयतस्य वा स्वरापरिपालनार्थे प्रासुकमिदमप्रा  
सुकमिदमप्रासुकमित्यादियद्वचनं तद्भवसत्यं । प्रतिनियतं यद्वचनं यथाया-

राणागमगम्यानां याथात्म्या विष्कराणं यद्वा चक्षुस्तत्समयसत्यं । यत्रात्मनो स्तित्वना  
 स्तित्वनित्यत्वानित्यत्वकर्तृत्वमोक्तत्वादयो धर्माश्च द्भूदीव नित्यत्वाया भेदाश्च युक्ति  
 तौ निर्विद्यास्तदात्मप्रवादं वेद्योदयोपशमनिर्जरापयोयाश्च नुभवप्रदेशाधि  
 करणानि स्थितिश्च जघन्यमध्यमोक्तया यत्र निर्दिष्टपतित्कर्मप्रवादो व्रत-  
 नियमप्रतिलेखनतः कल्पोपसर्गाचारप्रतिमा विराधना राधन विष्टुष्कपक्र  
 मश्चामएपकाराणंच परिमिता परिमितद्रव्यभावप्रत्याख्यानंच यत्राख्यातं त  
 त्वत्याख्याननामधेयं समस्ता विद्याश्च यो महा निमित्तानि तद्विषयो रजु रश्रि  
 विधिः क्षेत्रं श्रेणी लोका प्रतियोग्यसंस्थानं समुद्रात्तश्च यत्र कथ्यते तद्विद्यानु  
 चादौ तत्रांगुल्यप्रसेनादीनामल्पविद्यानां सप्तशतानि रोहिण्यपादीनां महावि  
 द्यानां पंचशतान्यतश्चिन्मां गस्वरखन्नलक्षणाच्यं जनहिन्नान्यथो महा  
 निमित्तानि तेषां विषयो लोकाः ॥ क्षेत्रमाकासं पतस्त्रवच्चर्म विपववद्भानु  
 प्रर्वणोर्हर्षाधिसिर्षग्ववास्थिताः ॥ अप्संख्याताश्चाकाशाश्च देवाश्च भूमयः ॥



गायउक्ताः॥ अलोकाकाशस्यानंतस्पवहमध्येसुप्रतिष्ठकसंस्थानोलोकउर्ध्वम  
 धस्तिर्यङ्मदंगवेत्रासनद्रलयार्थीकृत्तितनुवातवलपपरिक्षिप्तमउर्ध्वोस्तिर्यथेष्टप्र  
 तरवृत्तप्रत्युर्दृशरहस्यभोमेरुप्रतिष्ठवज्रवेडूर्यपटलोत्तररुचकसंस्थिताश्च  
 व्यावाकाशप्रदेशलोकमध्येलीकमध्याद्यावदृशानांतस्तावदेकारजुर्द्विचमा  
 हेन्द्रांतेमिस्रः ब्रह्मलोकोर्तेर्द्विचतुर्थाः॥ काप्रियंतेचतस्रः॥ महाशुक्रोतेऽर्द्धपे  
 चमाः सहस्रोतेपंचपाणतोतेऽर्द्धयथाः॥ अशुतोतेयस् अलोकमध्यादधः  
 यावयर्चैर्यथिव्येतस्तावदेकारजुस्ततोऽधः यथिवीनांपंचानांप्रत्येकमंते  
 ऽतोर्जुर्देकैकादृह्मजतोऽधस्तमस्तमः प्रभाया अलोकोत्तदेकारजुः एवंसमा  
 धोरज्जवः घनोदनोदधिघनानिलतनुवातबलयानित्रीणिर्येयंपरिक्षिप्तः सर्वः स  
 मंताह्नोक्तः॥ त्रयाणामय्यधोलोकदिग्विदिकपार्श्वभाविनांप्रत्येकंविस्तारोर्विश  
 न्नियोजनसहस्राणिततउपरिक्रमतोहानिवशान्निर्यग्लौकभाविदिक्पाश्वर्ध्व  
 व्यासुप्रत्येकंत्रीएपधिवलयानिपंचचतुर्दिग्योजनविस्तीर्णोनिपुनरुपरिद्विद्वि

वशाद्भूलोकेदिग्विदिक्पार्श्वेद्यथासुप्रत्येकं त्रीण्यपि बलयानि सप्तपंचचतुर्धौ  
 जनविस्तीर्णा निष्पन्नहानि वसाह्योकाग्रेऽप्रस्थास्वपिदिग्विदिक्पार्श्वेषु प्रत्येकं  
 एवपि बलयानि पंचचतुर्ध्वियो जनविस्तीर्णो निर्दंडवलया निष्पन्नरुपर्य्यधश्च त्री  
 एवप्युपरि लोकाग्रे धनोदधेर्दिग्गव्यूती ॥ चनानिलस्य त्रौशः । तनुवातस्य देशेनः  
 त्रौशो विस्तारः ॥ अधः कलंकलपृथ्वी पर्येतो नोदधेः । सप्तघनानिलस्य पंचत  
 नुवातस्य ॥ चत्वारि योजनानि विस्तारः ॥ अधोलोकमूलो दिग्विदिक्षु विष्कंभः स  
 स्रज्जवस्तिर्यग्लोके रज्जुरेकाग्रलोकैर्पंच पुनः ॥ लोकाग्रे रज्जुरेकालोकमध्या  
 दधौ रज्जुमवगाह्य प्रार्कं गतेऽप्रस्थास्वपिदिक्षु विदिक्षु विष्कंभः रज्जुरेकारह्वा  
 श्रय षट्सप्तभागास्त्वनोरज्जुमवगाह्य बालुकांते द्वे रज्जुरह्वाश्रय पंचसप्तभागास्त  
 नोरज्जुमवगाह्य पंचकोत्तेति स्त्री रज्जवः ॥ रह्वाश्रयत्वारः सप्तभागास्तनोरज्जुमवगा  
 ह्यमोत्ते चतस्त्रोरज्जवः रह्वाश्रयत्रयः ॥ सप्तभागास्तनोरज्जुमवगाह्य तमः ॥  
 पंच रज्जवः ॥ रह्वाश्रयद्वौ सप्तभागा नोनोरज्जुमवगाह्येतमस्तमः ॥ अर्धं ते व द्रज्ज

वः॥सप्तभागश्चैकस्ततोऽरजुमवगाह्यकलंकलातेर्विष्कंभः सप्तरेजवः यज्जतलदु  
 परिरजुमुक्रम्पविष्कंभोद्वेरेरुत्तरद्वाश्च एकः सप्तभागः॥ततोऽरजुमुक्रम्पतिस्त्रो  
 रेजवः॥रद्वाश्च द्वौ सप्तभागौ ततोऽरजुमुक्रम्पचतस्त्रोरेजवः रद्वाश्च त्रयः सप्तभा  
 गाः॥ततोर्द्वैरेजुमुक्रम्परेजवः॥मंचततोर्द्वैरेजुसुक्रम्पचतस्त्रोरेजवः रद्वाश्च  
 त्रयः सप्तभागाः॥ततोऽरजुमुक्रम्पतिस्त्रोरेजवः॥रद्वाश्च द्वौ सप्तभागौ ततोऽरजु  
 मुक्रम्पद्वैरेरुत्तरद्वाश्च एकः सप्तभागः॥ततोऽरजुमुक्रम्पलोकांतेरजु रेकाविष्कं  
 भः॥एयरजुविधिः हुंतेगीमिक्रियत्यासंभ्रयात्मप्रदेशानां च वहिरुद्धमनंसमुद्गा  
 तः॥सप्तसंबिधः वेवनाकथायमारणोत्तिकर्तेजोविक्रियाहारकाकेवलिविषयभेदा  
 तत्राध्यात्मिकादिरोगाविद्यादिद्रव्यसंबंधः॥संतापापापादितवेदनादृक्तेवेदनासमञ्ज  
 तः द्वितयप्रत्ययप्रकर्षोत्पादितक्रोधादिदृक्तः कथायसमुद्घातः॥ऊपव्रकमिकानु  
 पक्रमायुः॥क्षयाचिभ्रंतिमरणोत्तप्रयोजनोमारणोत्तिकसमुद्घातः॥जीवानुग्रहोप  
 घातप्रवणतेजः॥शरीरनिवर्तनार्थस्तेजस्समुद्घातः॥एकलप्यथत्कनानाविधि

विक्रियशरीरवाक्प्रचारप्रहारणादिविक्रियाप्रयोजनोवैक्रियसमुद्घातः। अर्थोक्त  
विधिनाऽल्मसाद्ययस्रक्ष्मार्थग्रहणप्रयोजनाहारकशरीरनिर्हत्यर्थः॥ आहारक  
समुद्घातः वेदनीयस्य बहुत्वादत्यत्वाच्चायुधोनाभोगपूर्वकमायुः समकरणाये  
द्रव्यस्वभावत्वान्तराद्रव्यस्य फेनवेगबुद्बुदाविर्भावोपशमनवद्देहस्थ्यात्मप्रदेशा  
नोवहिः समुद्घातनं केवलिसमुद्घातः आहारकमारणोत्तिकसमुद्घातावेकदि  
क्षोयतः आहारकशरीरमांसा निवर्त्तयन् श्रेणिगतित्वादिकदिवकानात्मप्रदे  
शानसंख्यातान्निर्गमय्याहारकशरीरन्निमात्रं निवर्त्तयति अन्यध्वं त्रसमुद्घा  
न्यं तेनान्यध्वेनेतस्मावेकदिक्षोप्रोषः॥ पंचसमुद्घाताः षड्विधाः॥ यतोवेदना  
दिसमुद्घातवशाद्बुद्धिस्त्वानामात्मप्रदेशानां पूर्वपरदिक्षिणोत्तरेर्द्धोर्ध्वोदि  
क्षुगमनमिष्टं श्रेणिगतित्वादात्मप्रदेशानां वेदनाकषायमारणोत्तिकतेजोर्ध्व  
क्रियिकाहारकसमुद्घाताः॥ षट्संख्येयसमयिकाः॥ केवलिसमुद्घाताः॥ अ  
ष्टसमयिकः॥ देहकपाटप्रतरलोकाकप्रणानिचल्लुर्ध्वसमयेषु॥ पुनः लोकप्र

रणा निचतुर्धुसमुयेषु पुनः लोकप्ररणां निप्रतरकपाटदंडकखशरीगुणप्रवे  
शाश्चतुर्ध्विति रविशशिग्रहनक्षत्रतारगणानां चारेपपादगतिविपर्ययफला  
निशक्रनव्या हतमहर्द्वलदेवावासुदेवचक्रधरादीनां गभीचतरणादिमहाक  
ल्याणानिचयत्रोक्तानि तत्कल्याणानामधेयकायाचिकित्साद्यद्योगाभ्यायुर्वेदः  
भूतिकर्मजो गलिप्रक्रमः ॥ प्राणापानविभागोपियत्रविस्तरं एवार्णितस्तत्प्रा  
णाचार्यलेखादिकाः ॥ कलाह्वाससतिर्गुणाश्चतुः षष्टिस्त्रैयपाः शिल्पानिका  
व्यग्रादोषक्रियाछंदोविचिचि क्रियाक्रियाफलोपभोक्ता रश्चयत्रव्याख्याताः  
तां क्रियाविश्रालं यत्राख्ये व्यबहाराश्चत्वारि जीजानिपरिकर्मराशि क्रियाविभा  
गाश्च सर्वश्रुतसंपदुपदिष्टा तत्स्वलोकविंदुसारः ॥ आरणीयाचार्यद्वक्तो गार्थ  
प्रत्यासन्नरूपमंगवाह्य ॥ यद्ग्राधराशिष्यप्रशिष्ये गानीधेरधिगतश्रुतार्थत  
त्वेः कालदोषादल्पमेधायुर्धूलानां प्राणिनामनुग्रहार्थमुपनिबद्धो सधिमो  
गार्थवचनविन्यासंतदगवाह्यंतदनेकविधं कालिकोक्तालिकादि विकल्पा

तद्गवाह्यमनेकविधं कालिकमुत्कालिकमित्येवमादिविकल्पस्वाध्या  
लेनियतकालैकालिके। अनियतकालमुत्कालिके। तद्देवाउत्तराध्ययनादय  
अनेकविधाः॥ अत्रोहप्रनुमानादीनां यथगनुपदेशकिमर्थः॥  
यथगनुपदेशः शुतार्थरोधाध्यासादेता न्यनुमानादीनि श्रुते तर्भवन्ति।  
यथगुपदेशीनाक्रियते। तथाथा। अत्यक्षपूर्वकं त्रिविधमनुमानं प्रवृ  
मान्यतो दृष्टं चेति। तत्र येनां ज्ञेनिस्सरन्पूर्वधूमो दृष्टः स प्रासिद्धाग्निधूमसंबंधा  
हितं संस्कारः। पञ्चाक्षुमदश्रिनादस्य त्राग्निरिति प्रवृवदग्निगृह्णातीति पूर्व  
माने। तथा येन पूर्वविद्याया विद्याणि नोः। संबंधउपलब्धरसस्य विद्याया रूपद  
श्रिना द्विद्याणि न्यनुमानं यवत्। तथा देवदत्तस्य देशांतरा मिंगति। पूर्विका  
ष्टा संबंध्ये तरे। सवितरि देशे तरे प्राप्तिदश्रिना जनेत्येतपरोक्ष्यायाः  
सामान्यतो दृष्टं तदेतच्चित्तयमेपि स्वप्रतिपात्तिकाले अनक्षरश्रुते परस्वतिप  
त्तिकाले क्षरश्रुते यथागीतथागवयः केवलं सास्त्रारहित इत्युपमानमपि

खपरप्रतिपत्तिविषयत्वादक्षरानक्षरश्रुतेऽंतर्भवति । तथाशाब्दमपि प्रमाणं  
श्रुतमेव ऐतैः ह्यस्य च इतीह समगधान्तर्यमः । इति परंपरीया पुरुषागमाद्रह्यं  
न इति श्रुतेतर्भाविः । प्रकृतिपुरुषो दिवानभुंक्ते अथ च जीवन्तीत्यर्थो दापन्ने  
रात्रौ भुंक्ते । इत्यर्थो यतिश्चत्वारः प्रस्थाश्चादकमिति सति ज्ञाने आदकं दृष्टं  
संभवत्यद्वैतकं कुडुवीवेति प्रातिपत्तिर्सेभवः । त एणुत्मादीनां लिहपणीकं  
लाघ्यभावं दृष्ट्वा नुमीयते नूनमंत्रनदृष्टः । पञ्चैव न्यः इत्यभाव एतेषामप्यर्थो  
पत्न्यादीनामनुक्तानामनुमानसमानमिति पूर्ववच्छ्रुतांतर्भाविः । व्याख्यातं यरो  
क्षं प्रत्यक्षमिदानीं वक्तव्यं । तद्वैधादेशप्रत्यक्षं सर्वप्रत्यक्षं च देशप्रत्यक्षं  
वधिमनः पर्ययज्ञाने सर्वप्रत्यक्षं केवलं यद्येवमिदमेव तावद्वैवधिज्ञानं  
त्रिधाकारप्रत्यक्षस्याद्यैव्याक्तिपतामित्यत्रोच्यते । व्याख्यातमस्य लक्षणं  
आत्मप्रशादविशेषैः सत्यत्वर्यं संज्ञाकरणादवधीयते तदित्यवाधिज्ञान  
मिति । यद्येवं तस्येदानीं भेदो वक्तव्यः । उच्यते द्विविधो वाधिः । भवः एषः

आत्मनोयः पर्यायः ॥ आद्युद्योनात्तत्र्युदयविशेषात्तेष्वकारणमेषु

वन्मयथाक्वशेसनिपक्षियोगनिर्भवन्नितावाधित्तानावरणक्षयोपशमैत्तरंजे



हेतौ सत्यवधेर्भावी भवत्युवाचो हेतुः इतरथा ह्यविशेषप्रसंगः ॥ यदि हि भवरहेतुः  
स्यात्सर्वेषां देवनारकाणां तुल्य इत्युपधेय विशेषप्रसंगः ॥ स्यादित्यनेन च प्रकृत्य  
प्रकर्षभावेन ह्युच्यते ॥ कथं पुनर्भवो हेतुरिति चेद्वतनियमाद्यभावाद्यथातिर  
श्यामनुष्याणां चाहंसादि ॥ वतनियमाहेतुर्कोवाधिनर्तथा देवानां नारकाणां  
चाहिंसादि वतनियमाभिसंधिरस्मिन्कुतो भवं प्रतीत्य कर्मोदयस्य तथाभावा  
त्तस्मान्नत्र भवरववाह्यसाधनं प्रधानमित्कच्यते ॥ अविशेषात्सर्वप्रसंग इति  
चेत् ॥ सम्पगाधिका रातस्यादेतदेवनारकाणामित्यविशेषवचना मिथ्या दृष्टी  
नामय्यवधि संसंग इति तन्न किं कारणं सम्पगाधिका रात्सम्पदर्शनं सम्पगज्ज्ञानं  
मिति वर्ततत्संबंधात्सम्पगदृष्टीनामवधिमिथ्या दृष्टीर्नाविभंगो वेदितव्यः ॥ अथ  
वावक्ष्यमाणभिसंबंधान्न सर्वप्रसंगः वक्ष्यते हेतुर्नास्ति श्रुतावधयो विपर्ययश्चे  
ति ॥ अथवा व्याख्यानाद्विशेषप्रतिपत्तिः ॥ आगमे प्रसिद्धे नृगिकशब्दस्य पूर्वनि  
पात इति चेन्नोभयलक्षणाप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्य स्यादेतन्नारकसब्दस्य पूर्वनिपा

तद्विधिन्तोभयलक्षणाप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्य स्यादितन्नारकस्य प्रवर्धनिपातेन भ-  
वित्तव्यं कुतः आगमे प्रसिद्धेः आगमे हि जीवस्थानादिसदादिव्यनुयोगद्वारे-  
णादेशवचनेनारकाणामेवादीसदादिप्ररूपणादकृतान्तीनारकशब्दस्य प्र-  
वर्धनिपातेन भवितव्यमिति तन्न किं कारणं तु भयलक्षणाप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्य  
देवशब्दो हि अलयाजमर्हितश्चेति दृष्टी पूर्वप्रयोगार्हः आगमे वाक्यविष-  
यो निर्देश इति नास्ति नियमः आहोक्तं भवतीत्यपेक्षक्यप्रवर्धभावेन ह्यति-  
रिति तच्च यमिति चेदुच्यते देवेषु तादृशवनवासिनां दशप्रकाराणामपि जघन्यो-  
वाधिः पंचविंशति योजनान्युक्त्ये सुखाणामसंख्याता योजनकोटौ कोट्यो ध-  
रुर्ध्वं परतु विमानस्योपरि पर्येतीनागादि कुमाशाणानवविधानामयुक्त्यो-  
वाधिरधो संख्यातां नियोजनसहस्राण्युर्ध्वं मंदस्त्वलिकायाः उपरि पर्यंतिलि-  
यी संख्यातां नियोजनसहस्राणि च तस्यामष्टविधानां जघन्योवाधिः पंच-  
विंशति योजनानि उक्त्योस्य संख्याता नियोजनसहस्राण्यपथः उर्ध्वं ह्य

नस्योपरिपर्येतस्तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यः॥ ज्योतिषोऽजघन्योवधे  
रधः॥ संख्येयानियोजनात्पुच्छकृच्छ्रासंख्येयानियोजनसहस्राण्यद्द्वी॥ माली  
यविमानस्योपरिपर्येतः॥ तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यः वेमानकेषु  
सौधमैशानीयानां जघन्योवधिर्ज्योतिषासुच्छ्रयः रत्नप्रभायाश्चधश्चरम  
उच्छ्रयः सानुकुमारमाहंद्वाणां जघन्योवधिः रत्नप्रभायाः॥ अथश्चरमः उ  
च्छ्रयः॥ शर्कराप्रभायाश्चधश्चरमः॥ ब्रह्मस्रस्मोत्तरलोतवकापिख्यानां जघ  
न्योवधिः॥ शार्ङ्गीणप्रभायाश्चधश्चरमनुक्कृष्टावालुकप्रभायाश्चधश्च  
रमः॥ शुक्रमहाशुक्रसतारसहस्राण्योऽजघन्योवाधिर्वालुकप्रभाया॥ स  
धश्चरमनुक्कृष्टपंकप्रभाया॥ अथश्चरमनुक्कृष्टपंकप्रभाया॥ अथश्चरमः  
ज्ञानतत्त्वज्ञानतारण्युत्तमोऽजघन्योवधिर्पंकप्रभायाश्चधश्चरमः॥ उच्छ्रयो  
धूमप्रभायाश्चधश्चरमः॥ उच्छ्रयः नवानौग्रेवेयकानां जघन्योवाधिर्दुर्म  
प्रभायाश्चधश्चरमः॥ उच्छ्रयः तमः प्रभायाश्चधश्चरमः नवानामजधि

दिशामपंचानुत्तरविमानवासिनोचलोकनालिपयंतोवाधिः सौधर्मादीनामं  
नुत्तरांतानाऊर्द्धैखविमानस्योपरिपयंतस्तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोद्यः  
अथैषोऽकालद्रव्यभावेष्टुकोवाधिरित्यन्तोच्यते। यस्ययावत्क्षेत्रावाधिरुत  
स्यतावदाकाशप्रदेशपरि॥ छिन्नेकालद्रव्येभवत्तः। तावत्सुसमयेव्यतीते  
व्यनागतेष्टुचक्षानेवर्त्तते। तावत्संख्यातमेदेख्यनंतप्रदेशेष्टु॥ पुद्गलस्कंधे  
बुज्जीवेष्टुचसकर्मकेषुभावतः। स्वविययपुद्गलस्कंधानोरूपादिविकल्पे  
बुज्जीवपरिणामेषुचऊदयिकोपशमिकक्षायोपशमिकेष्टु॥ योजनमद्भुग  
व्यूतहीनमागव्यूतान्तद्यथारत्नप्रभायोयोजनमवाधिरधः॥ द्वितीयायामधो  
र्द्धचतुर्थीनिगव्यूतानिस्ततीयायामधः॥ त्रीणिगव्यूतानिचतुर्थ्यामधोर्द्ध  
तीयानिगव्यूतानिपंचम्योद्भेगव्यूतेषाष्ट्यामधोर्द्धाधिकंगव्यूतं। सप्तम्यमधो  
गव्यूतं। सर्वासुष्टाथिवीखुनारकाणामवाधिरुपरिः। आत्मीयनरकावासा  
र्यगसंख्यातायोजनकोटीकोद्यकालद्रव्यभाधपरिमाणंपूर्ववद्देहितव्यय

दिभवप्रत्ययोबाधिर्द्विनारकाणामष्टाक्षयोपशमहेतुका। केवामित्यत आहः  
क्षयोपशममिति तत्र बाधित्वे लक्ष्यम् ॥ श्लोकाणां ॥ अत्र बाधित्वान्ना। वरणास्य देशघाति  
स्पृहृकानामुदये सति सर्वघाति स्पृहृकानामुदयाभावः। स श्लोकाणां वेदितव्यः  
के पुनः श्लोकाः मनुष्यानि र्ये च अश्लोकास्तस्मै वामविशेषात् सर्वेषां तिरस्त्र्याम  
नुष्याणां वा बाधिप्रसंग इति तन्न किं कारणे तत्सामर्थ्यं विरहात् न ह्यसंज्ञिना  
मपर्याप्तकानां तत्सामर्थ्यमस्ति संज्ञिनां पर्याप्तकानां च सर्वेषां के यो तर्हि य  
थोक्तमिति सन्निधाने सति श्रोत क्षीया कर्मणां तस्योपलब्धेः। यथोक्तसम्प  
ददर्शनादि निमित्तसंनिधाने सति श्रोत क्षीया कर्मणां तस्योपलब्धिर्भवति ननु स  
र्वस्य क्षयोपशममिति नित्यत्वं किमुच्यते क्षयोपशममिति नित्यः शेषाणां मिति  
सर्वस्य क्षयोपशममिति नित्यत्वे तद्वचनं निवमार्थमिद्वक्ष्यन्वत्। यथानक्तश्चिदपो  
न भक्षयतीत्यवग्रहणो नियमाधीक्रियते। अप्यएव भक्षयतीति तथा सर्वक्षयो  
पशममिति तत्र ग्रहणो नियमार्थे क्षयोपशममिति नित्यत्वं न भवति निति तद्वति

स एषो वधिः। षड्विकल्पः कुतः। अनुगाम्य ननु गामिबद्धमानही यमानावास्थि  
 तानयस्थितमेदात्षड्विधः। कश्चिदेवधिर्भास्करप्रकाशवद्भूतमनुगच्छति क  
 श्चिन्नानुगच्छति तत्रैवानिपतति उत्सृज्य प्रश्नादेशिक उरुयवन्वनवत्। अप  
 वाधिररणि निर्मथनौत्यन्नश्चकपत्रोपची यमाने धननिचयसमिद्धपाचक  
 वत्सम्पददर्शनादिगुणविशुद्धिपरिणामसंनिधानाद्यत्परिमाणा उत्पन्नसोवर्द्ध  
 तेऽत्राऽप्रसंख्येयलोकेभ्यः। अपरयेवधिः। परिहृन्नोपादानसंतत्याग्निशिरया  
 वत्सम्पददर्शनादिगुणहानिसेत्केशपरिणामविद्वद्धि योगाद्यस्य माणा उत्पन्नस्त  
 नोहीयते। आऽऽप्रेतलस्यासंख्येयभागात्। इतरोवधिः। सम्पददर्शनादिगुणाव  
 स्थानाद्यत्परिमाणा उत्पन्नस्तत्परिमाणा एवावतिष्ठते नहीयते। नापि वर्द्धते लिं  
 गवदाभवक्षयादाकेवलश्रानोत्पत्तौ द्वी। अन्योवधिः। सम्पददर्शनादिगुणद्वद्धि  
 हानियोगात्। यत्परिमाणा उत्पन्नस्ततो वर्द्धते पाचदनेन वर्द्धितव्यं हीयते च याव  
 दनेनं हानव्यं वायुवेगप्रेरितजलोर्मिवदेवं षड्विकल्पो वाधिर्भवति। पुनरपरैव

धेस्त्वयोर्भेदाः। देशावधिः परमावधिः। तत्र देशावधित्वे धाजघ-  
 न्य उक्तं। अजघन्योक्तं। तथा परमावधिः। त्रिधा। सर्वाविधिः। वि-  
 त्पत्तादेक एव। तस्मात्संख्येयभागाक्षेत्रादेशावधिर्जघन्यः। उत्तर-  
 स्मलोक्तं। योरंतराले संख्येयविकल्पः। अजघन्योक्तं। परमावधिर्जघन्य-  
 एकस्य देशाधिकलोकक्षेत्रः। उक्तं। संख्येयलोकक्षेत्रः। अजघन्योक्तं।  
 मध्यमक्षेत्रः। उक्तं। परमावधिक्षेत्राद्वहिरसंख्यातक्षेत्रसर्वाविधिर्वर्द्धमानो-  
 हीयमानः। अवस्थितः। अनवस्थितः। अनुगाम्यतनुगामी। अतिपाति। प्र-  
 तियत। अर्थोभेदादेशावधेर्भवेति। हीयमानः। प्रतियति। भेदवृत्तिरिषद्भवे-  
 ति। परमावधेरवस्थितोऽनुगाम्यतनुगाम्यप्रतियति। तेने चत्वारिभेदाः। सर्वावधे-  
 स्तत्र यद्वा उक्तलक्षणाः। प्रतिपातीति विनाशी। विद्युत्प्रकाशवत्। न हि पशती-  
 प्रतिपाती। तत्र देशावधेः। सर्वजघन्यस्य क्षेत्रमुत्सेधोऽगुलस्यासंख्येयगः। आ-  
 बलिकायाः असंख्येयभागः। कालः। अनुगुलस्यासंख्येयभागश्चेन्न प्रवेशप्रमारा-

द्रव्यं तत्त्वमागमपरिच्छिन्नेष्वसंख्येयेषु स्कंधेषु च न तत्प्रदेशे शुभानं वर्तते तत्त्वविषय  
स्कंधगमनं तवर्णादिविकल्पोभावस्तस्य दृष्टिर्ह्यनेषु देशेषु तत्र देशे त्रैलोक्ये  
एकजीवस्पनानाजीवानां तु प्रदेशेषु तत्र देशे त्रैलोक्ये न विनिश्चासर्वलोकादेकजीव  
स्य त्वेगतासंख्येयभागादूर्ध्वविष्णुद्विवशां न्मंडुकह्युत्पां गतासंख्येयभागाध्वने त्रै  
लुद्धिर्भवत्यासर्वलोकान् नानाजीवा अपि प्रदेशेषु तत्र दृष्टान्तावहहर्द्वयं ते यावदंग  
लस्यासंख्येयभागः कालदृष्टिरेकजीवस्पनानाजीवानां वा मोलादावलि काला  
ख्येयभागात् ॥ कचिदेकसमयोन्यरक्षचिद्विदिसमयोत्तररक्षचित्संख्येयसम  
योत्तरगयावत्तावलिकाया अत्र संख्येयभागः ॥ सेयं क्षेत्रकालदृष्टिः कया दृष्ट्या चतु  
र्विधया संख्येयभागदृष्ट्या संख्येयगणदृष्ट्या संख्येयगणदृष्ट्या वा एव द्रव्यमपि  
वर्द्धमानं चतुर्विधया दृष्ट्या वर्द्धते भावदृष्टिर्बोता अनंतभागाद्विदिरसंख्येयभाग  
॥ संख्येयभागदृष्टिः संख्येयगणदृष्टिरसंख्येयगणद्विदिरनेतगणद्विद्वि  
रिति अनया क्षेत्रकालद्रव्यभावदृष्ट्या कया ॥ आसर्वलोका



रपितथैव योऽं गुल संख्येयभागश्चेन्नोवाधित्तस्यावलि काया संख्येयभागः कालः  
अं गुल संख्येयभागश्चेन्नाकाशप्रदेशमाणां द्रव्येभावः प्रतीदनेनोवास्यादसं  
ख्येयोवास्यात्संख्येयोवास्याद्योऽं गुलमात्रश्चेन्नोवाधित्तस्येव दूनाऽप्रावलि काका  
ला द्रव्यभावो पूर्ववद्योऽं गुल एतद्वत्श्चेन्नोवाधित्तस्यावलि काकालः द्रव्यभावो  
पूर्ववद्यो हस्तप्रमाणश्चेन्नोवाधित्तस्यावलि कायत्सं कालः द्रव्यभावो पूर्वव  
द्योगव्यतिमात्रश्चेन्नोवाधित्तस्य साधिकोक्ता सः कालः द्रव्यभावो पूर्ववत् । यो  
योजनमात्रश्चेन्नोवाधित्तस्य भिन्नमुहूर्तः कालः द्रव्यभावो पूर्ववद्य । पंचविं  
शति योजनप्रमाणश्चेन्नोवाधित्तस्येव दूनो दिवसः कालः द्रव्यभावो पूर्ववद्यो  
भरतश्चेन्नमात्रोवाधित्तस्यार्द्धमासकालः द्रव्यभावो पूर्ववत् । योजं बह्वीपमात्रश्चे  
न्नोवाधित्तस्य साधिको मासः कालः द्रव्यभावो पूर्ववद्यो मुनुष्यलोकमात्रश्चे  
न्नोवाधित्तस्य संवत्सरः कालः द्रव्यभावो पूर्ववत् । योरुचकं तत्प्रमाणाश्चेन्नो  
वाधित्तस्य संवत्सर एतत्कालः द्रव्यभावो पूर्ववत् । यः संख्येयह्वीपसमुद्र

क्षेत्रोवाधितस्यासंख्येयाः संवत्सरः कालः द्रव्यभावो पूर्ववर्तयो संख्येयही पसमु  
 द्रक्षेत्रोवाधितस्यासंख्येयाः संवत्सरकालः द्रव्यभावो पूर्ववत् एवैजघन्यो  
 कृष्टस्त्रियैकगणो देशावाधिरुक्तः अर्थादिति रश्वा मुत्कृष्टदेशावाधिरुच्यते  
 क्षेत्रमसंख्येयाही पसमुद्राः कालो यमसंख्येयाः संवत्सरोत्तेजः शरीर-  
 णो द्रव्यं कियच्चतदसंख्येयही पसमुद्रा काशप्रदेशपरिच्छिन्नाभिरसंख्ये  
 याभिस्तेजः शरीरद्रव्यवर्गुणाभिर्मिविनिर्गतावदसंख्येयस्कंधाननं मप्र  
 देशाज्जा नानीत्यर्थः भावः पूर्ववति रश्वा मनुष्याणो च जघन्यो देशाव  
 धिर्मभवति रश्वा तु देशावाधिरेव न परमावाधिनीपिसर्वावाधिः अथम  
 नुष्याणामुत्कृष्टो देशावधिरुच्यते क्षेत्रमसंख्येयाही पसमुद्राः कालो  
 यमसंख्येया संवत्सरः द्रव्यैकगमीणा द्रव्यो किपच्चतदसंख्येयही पसमुद्रा का  
 शप्रदेशपरिच्छिन्ना अत्र संख्येया अज्ञानावरणादिकामीणा द्रव्यवर्गिणा भावः प्र  
 र्वदेशावाधिरुत्कृष्टो मनुष्याणो संयतानी भवति परमावधिरुच्यते

[illegible]

मसंख्येयलोकगणितमस्यक्षेत्रं कालद्रव्यभावः । प्रवर्ततस्मरयनवर्द्धमानोनान  
 हीयमानोनवास्थितोनप्रतिपातिष्वार्क्ययत्तभवक्ष्यादवस्थितोऽप्रतिपातिभ  
 वान्तरप्रत्यननुगामिदेशोतरप्रत्यनुगामि । सर्वशब्दस्य साकल्पवाचित्वाद्द्रव्यक्षे  
 त्रकालभावैः । सर्वावधेरन्तः । याति परमावधिः । ज्ञतः परमावधिरपि देशावधि  
 रपि देशावधिरेवेति द्विविध एवावधिः । सर्वावधिदेशावधिश्चोक्ता यो हृद्द्वीयदा  
 कालवृद्धिस्तदा चतुरर्णमपि वृद्धिर्नियताक्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिर्मात्रा स्यात्कालवृ  
 द्धिः । स्यान्नेति द्रव्यभावयोस्तु वृद्धिर्नियता द्रव्यवृद्धौ भाववृद्धिर्नियताक्षेत्रकालवृ  
 द्धिः । पुनर्मात्रा स्याद्धानवेति भाववृद्धावपि द्रव्यवृद्धिर्नियताक्षेत्रकालवृद्धिर्मा

त्रा सा एषोवधिज्ञानोपयोगो द्विचामवति । एकक्षेत्रो नेकक्षेत्रे च प्रपञ्ची  
 कर्त्तव्य इत्यतमोपयोगोपकरण एव एकक्षेत्रः । तदनेकोपकर

णोपयोगो तेकक्षेत्रे त्रायचीवं परायत्तत्वात्परोक्षत्वप्रसंगः । नेद्विषेयुपरत्वस्तु ढेद्वं  
 द्वियाणि परायाहुरिन्द्रियोभ्यः परमनः । मनसस्तु परावृद्धिर्वृद्धेः । परतरोहि स इत्ये

वंवहुधाव्याख्यातंअवधिज्ञानंमनपर्ययस्येदानीमवसरणामस्तस्यभेदपुरा। सर्व  
लक्षणां व्याचिख्यासुरिदमाह॥ अष्टविधस्य मतीमनः पर्ययः॥ रूढीनिवर्त्ति  
ताप्रणवाचकस्यानिवर्त्तितवाक्यायमनस्कृतार्थस्यपरंमनोगतस्यविज्ञाभाह  
द्वीमतिर्यस्यसोयस्त्तुमतिः॥ अनिवर्त्तिताकुटिलाचविपुलाकस्मादनिवर्त्तितवा  
क्यायमनस्कृतार्थस्यपरस्वीयमनोगतस्यविज्ञानाद्विपुलामतिरस्यसविपुलमतिः  
स्तुमतिश्चविपुलमतिश्चक्रुविपुलमतीएकस्यमतिप्रवृत्तस्यगतार्थत्वादप्र  
योगः॥ अथवास्तुश्चविपुलाचस्तुविपुलेस्तुविपुलेमतीययोद्वीस्तु  
विपुलमतीइतिसएयमनः पर्ययोद्विधास्तुमतिर्विपुलमतिरिति। अत्रोक्तोभे  
दः लक्षणामस्येदानीवक्तव्यमित्यत्रोच्यतेमनसंवेधेनलक्ष्यवृत्तिर्मनःपर्ययःवी  
र्येतिरायमनपर्ययज्ञानावरणाक्षयोपश्रमगीर्षोगनामलाभोपष्टंभादात्मीयप  
रस्वीयमानसंवेधेनलक्ष्यवृत्तिरुपयोगीमनः पर्ययः मतिज्ञानश्चसंगइतिचेन्ना  
न्यदीपमनोपेक्षामात्रत्वादत्रचंद्रव्यपदेप्रवातस्यान्मतंयथा मनश्चक्षुरादिमे

बंधा॥ चक्षुरादिज्ञानमाविर्भवतितन्मतिज्ञानं तथामनः पर्ययोपिमनः संवेधा  
 ह्यश्रुद्वन्तिरिति मतिज्ञानं प्राप्नोतीति तन्न किं कारणं॥ अन्पदीयमानोपेक्षामा  
 त्रत्याल्लथमन्त्रे चंद्रव्यपदेशवद्यथात्रे चंद्रमसं पश्येति॥ अत्र मयेक्षाकारणा  
 मात्रं भवति न च चक्षुरादिवन्निर्वर्तकं॥ चंद्रज्ञानस्पतयान्यदीयमनोय्यपेक्षा  
 कारणमात्रं भवति परकीयमनासि व्यवास्थितमर्थं जानाति मनः पर्ययइति त  
 तोनास्पतदायतं॥ प्रभवइति नयति ज्ञानप्रसंगः स्वमनदेशे वातवायवराणामक्ष  
 योपशमव्यपदेशाच्चक्षुष्यवाधिज्ञाननिर्द्देशवत्॥ अथवा चक्षुर्द्देशस्थानां  
 मात्मप्रदेशानामचयावरणा॥ क्षयोपशमाद्यथा चक्षुष्यवाधिज्ञानव्यपदेश  
 इष्टं न चावाधिर्मिति भवति तथामनः पर्ययज्ञानावरणाक्षयोपशमात्स्वम  
 नोदेशस्थानामात्मप्रदेशानां मनः पर्ययव्यपदेशेन चास्पमत्तिस्वमनःप्रति  
 बंधज्ञानादनुमानप्रसंगइति चेन्न प्रत्यक्षलक्षणाविरोधात् स्या  
 ध्रुमप्रतिबंधाद्ध्रुमसंयत्ते ग्रावनुमाने॥ तथान्यदीयमानः प्रतिबंधात्तन्मनः

संयत्तानर्थाज्ज्ञानम्भनः पर्ययोनुमानमिति तन्न किं कारणं प्रत्यक्षलक्षणा-  
विरोधाद्यतप्रत्यक्षलक्षणासुक्तमिदं द्वियानिद्वियनिरपेक्षमनीतव्यमिचारंसा  
कारग्रहणं प्रत्यक्षमिति तेनाविरोधो न मनः । पर्ययोऽथ नुमानं हितेन विरुध्य  
ते उपदेशपूर्वकत्वाच्चक्षुरादिकरणमिति तत्त्वाद्वा नुमानं स्पष्टपदेशाद्विद्म्य  
माग्निरयं धूम इत्युपलभ्य पञ्चाक्षु मदर्शनादग्नावनुभानं करोति चक्षुरादिक  
रणासंबंधाच्च ततोऽप्योक्तं प्रत्यक्षलक्षणं विरुध्य तेन च तथामना । पर्यय उप  
देशचक्षुरादिकरणसंबंधे चापेक्षते । सद्देहास्तत्रोक्तविकल्पात्प्रमनः पर्य  
योद्देहालुक्तः सूत्रोक्तविकल्पाद्बुद्धमतिविप्लवमिति रिति । आद्यस्यैवाहुर्मनीवा  
क्कायविषयभेदाद्वा प्रज्ञमतिमनः । पर्ययस्यैवाहुक्तः । रज्जुमनोवाक्कायवि  
षयभेदाद्जुमनस्कृतार्थः । रज्जुवाक्कृतार्थः । रज्जुकायं कृतार्थं स्रग्ध्वे  
तद्यथामनसार्थव्यक्तं संचित्य वाचं वा धर्मादियुक्तमसंकीर्णं मुञ्च्यार्थकाय  
प्रयोगोऽचोभयलौकिकफलनिष्पादनार्थमंगोपागप्रत्यंगनिपातना । कुंचनप्र

सारणादिलक्षणांकृत्वा पुनरनेतरसमये कालोत्तरे वा तमेवार्थे चिन्तितं मुक्तं कृतं वा वि  
 हृतत्वा न्तर्गतोक्तिचिन्तयितुं तमेवोचितमर्थं स्मृज्यमानमनः पर्यया यद्योऽप्ये  
 वा जानोति अप्रमंसावर्थं अनेन विधिना त्वया चिन्तितः उक्तः कृतो चेति कथमं  
 यमर्थी लभ्यते प्रागमाविशे चादागं स्मृक्तं मनसा मनः परिक्षिद्य परे यो संज्ञादी  
 नञ्जानातीति मनसा त्मात्मनेत्यर्थः परमनः समंताद्बुद्धित्वापरिक्षिद्य मनसा चि  
 न्तितास्य सचेतने तत्पर्यस्मिन् मनस्य वस्थाना न्मनो व्यपदेशः मंचस्थानोपुरुषा  
 णो मंचक्यपदेशवमात्मना आत्मा बहुव्यात्मनः परे यो च चिन्तज्जीवितमरणसुख  
 दुःखलामालाभादीन् विजानाति व्यक्तमनसो जीवानामर्थं जानाति नाव्यक्तम  
 नसो व्यक्तः सुखदीकृतोर्थः चिन्तयामुनिवर्तितः ये स्ते जीवा व्यक्तमनसस्ते रथं  
 चिन्तितं स्मृज्यमानि जानाति नितरैः कालतो जघन्येन जीवानामात्मनश्च द्वित्री  
 एषु त्वर्थेणास्माद्या निभवग्रहणा निगत्या गत्यादिभिश्च रूपयति ध्वेनो ज  
 व्यति यद्यस्य स्याभ्यंतरेन बहिरुत्कर्षेणा यो जनयत्यक्त



यहि । द्वितीयः ॥ घोहाऋजुवक्रमनोवाक्कायविषयभेदाद्वितीयोविपुलमतिः घोहाभि  
 द्योतेकुतः ऋजुवक्रमनोवाक्कायविषयभेदादजुविकल्पा प्रवोक्ता । यच्चविकल्पा  
 श्रुतद्विपरीतायो ज्याः ॥ तथात्मनः परेषांचविंताजीवितमरणसुखदुःखलाभा  
 लाभादीनव्यक्तमनोभिर्व्यक्तमनोभिश्चचिंतितान्जानानि विपुलमतिः । काल  
 तोजघन्येनसप्ताष्टानिभवग्रहाणामुत्कर्षेणसंख्येयानिगत्यागानिभिः । प्ररू  
 पयतिक्षेत्रतो जघन्येनयो जनयथक्मुत्कर्षेणामाजुयोत्तरशैलाभ्यंतरेनयहि  
 एवंहिभेदोमनः ॥ पर्ययीवाणिर्तलस्यकिंपरस्परतोविशेषोस्तिउत्तनास्तीत्यतश्चाह  
 विशुध्यप्रतिपानाभ्योतद्विशेषः ॥ तदावरणकर्मक्षयोपशर्मेसतिआत्मनः  
 प्रसादोविशुद्धिः प्रतिपतनंप्रतिपानः उपशोतकवायस्पचारित्रमोहोद्रेकात्प्र  
 च्युतसंयमशिखरस्पप्रतिपातोभवानिक्षीणकवायस्पप्रतिपातकारणाभावाद्  
 प्रतिपानः ॥ विशुद्धिश्चअप्रतिपानश्चविशुद्धप्रतिपातोताभ्योविशुद्धप्रतिपान  
 भ्योतयोर्विशेषस्तद्विशेषः ॥ पूर्वस्त्रएवतयोर्विशेषोनिर्ज्ञातः ॥ किमर्थंपुनरिदमुच्य

नो॥ विशेषांतरप्रतिपत्त्यर्हे पुनर्वचने॥ पूर्वसूत्रविशेषउक्तस्तवतास्यनपरितोष  
 स्ततो॥ विशेषांतरप्रतिपत्त्यर्थं पुनरित्युच्यते॥ चशब्दप्रसंगइति चेन्नप्राथम्यकार्क  
 कमेवाभावात्॥ यथासनः पर्ययस्य रूजु विपुलमतीभेदोत्थाविष्टद्व्यप्रतिपा  
 तावपितस्यैवयदिभेदीस्यातायुक्तश्चशब्दः स्याद्यतस्तुविशुद्धप्रतिपातो रू  
 विपुलमत्योविशेषो नभेदावतश्चशब्दाप्रसंगस्तत्रविशुद्ध्यातावरूजुमती  
 लमतिर्द्रव्यक्षेत्रकालभावेर्विशुद्धतरः॥ कथमिहयत्र॥ कार्मणद्रव्यानंतभगोत्प  
 सर्वावाधिनाज्ञातस्तस्य पुनरनंतभागीकृतस्य मनः पर्ययज्ञेयो नंतभागेनंतस्याने  
 तभेदत्वा रूजुमतिकार्मणद्रव्यानंतभागादूरविप्रकृष्टोत्पीयाननंतभागोविप्र  
 लमतेर्द्रव्यक्षेत्रकालविशुद्धिरुक्ताभावतोविशुद्धिरुक्ताभावतोविशुद्धिः॥ स्तद्व्य  
 तरद्रव्यविषयत्वादेववेदितव्याप्रकृष्टक्षयोपशमविशुद्धिभावयोगादप्रतिपा  
 तेनापि विपुलमतिर्धिशिष्टः॥ स्वामिनोऽप्रवर्द्धमानचारित्रोदयत्वा रूजुमतिः॥ पुनः  
 प्रतिपत्तिस्वामिनो कथायोद्वेकाद्वीपमानचारित्रोदयत्वाद्यस्य मनः पर्यय

स्यप्रत्यात्ममयंविशेषः॥अथानयोरेवधिमनः॥पर्यययोः॥कृतोविशेषइत्यतश्चा  
ह॥विष्णुहृद्देशस्थमिदेषद्येभ्योचधिमनः॥पर्यययोः॥विष्णुहिःप्रसादाक्षे  
त्रेयत्रस्थाद्वावान्प्रतिपद्यतेस्वामीप्रयोक्ताविषयोर्ज्ञेयः॥अवधिज्ञानात्मनः॥  
पर्ययस्यविष्णुर्भावीत्यद्भव्यविषयत्वादितिचेन्तभ्य॥पर्यायज्ञानात्स्यात्म  
तमवाधिज्ञानात्मनः॥पर्ययोविष्णुर्दुतरःकृतः॥अल्पद्रव्यविषयत्वाद्यतः सर्वा  
वधिरूपिद्रव्यानंतभागोमनः पर्ययद्रव्यंइति तन्माकिंकारणंभूयः पर्यायज्ञाना  
द्यथाक्वचिद्ब्रह्मनिशाह्वाशिवाचछेएकदेशेननसाक्कल्पेनतद्गतमर्थेशक्तोति  
वक्तुं॥अपरस्त्वेकंसास्त्रंसाक्कल्पेनव्याचछेयावंतस्तस्यार्थस्तत्सर्वोत्पशक्तोति  
वक्तुं॥अयंप्रवर्त्तमाहिष्णुर्दुतरः॥विज्ञानोभवतितथावधिज्ञानविषयानोत्तभागश्चो  
पिमनः॥पर्ययोविष्णुर्दुतरः॥यतस्तमंततभागंरूपादिभिर्ब्रह्मभिः॥पर्यायेऽप्ररू  
पयतिक्षेत्रमुक्तंविषयोवक्ष्यते॥स्वामित्वंप्रत्युच्यतेविशिष्टसंयमगुणैकार्थस  
मवायिमनः॥पर्ययः॥विशिष्टः संयमगुणोयत्रविद्यतेतत्रैववर्त्ततिमनः॥पर्यय

विभक्तिर्नदेव नारकतिर्यग्योनेषु मनुष्येषु चोत्पद्यमानो गर्भजैः ब्रूत्यद्यत्तेन संसृ-  
 र्छते जैषु गर्भजैः ब्रूत्यद्यमानः । कर्मभ्रमिजैः ब्रूत्यद्यत्तेन कर्मभ्रमिजैः ब्रूत्यद्यत्तेन संसृ-  
 ज्यमानः । यथा सत्त्वैः ब्रूत्यद्यत्तेनापयोऽसत्त्वैः ब्रूत्यद्यत्तेनापयोऽसत्त्वैः ब्रूत्यद्यत्तेनापयोऽसत्त्वैः  
 यत्तेन मिथ्यादृष्टिः सा सादनसम्पददृष्टिः सम्पदमिथ्यादृष्टिः सुसम्पददृष्टिः ब्रूत्यद्यत्तेनापयोऽसत्त्वैः  
 नासंपत्तेः ब्रूत्यद्यत्तेनासंयतसम्पददृष्टिः संयता संयतेषु संयतेषु पञ्चायमाना  
 प्रमत्तादिषु क्षीया कथायां ते ब्रूत्यद्यत्तेनोत्तरिषु तत्रैवोपजायमानाः  
 चारित्र्ये ब्रूत्यद्यत्तेन हीयमाना चारित्र्ये ब्रूत्यद्यत्तेन चारित्र्ये ब्रूत्यद्यत्तेन चारित्र्ये ब्रूत्यद्यत्तेन चारित्र्ये  
 सविधान्यतमर्द्धिषामेव जायते नेतरिषु स्तद्धिषामेव जायते नेतरिषु स्तद्धिषामेव जायते नेतरिषु स्तद्धिषामेव  
 शिष्टसंयमग्रहणैवाक्येकतमर्वाधिः । पुनश्चातुर्गतीकैः स्वित्स्वामिभेदादप्यन-  
 योर्विशेषः । इदानीं केवलज्ञानलक्षणा मिधानेवामेकालेन तदुल्लेख्यज्ञाना-  
 ययतिर्वैचपरीक्ष्यते । कुतस्तस्य मोहक्षया ज्ञानदर्शनावरणोत्तरायक्षयाच्चैकै-  
 कत्वमित्यत्र चक्ष्यमाणत्वाच्चैवमाद्ययोरेव तावन्मति-

व्यतामित्यत आह । मनश्चूयो विवेको द्रव्ये व्यसर्वपर्यायेषुः । निर्वेधनं निर्वे-  
धः । कस्यमतिश्रुतविषयस्य तत्तर्हि विषयग्रहणोक्तं विवेकं न कर्तव्यं प्रत्यासत्तेः ।  
प्रकृतविषयग्रहणामि सर्वेधः । प्रकृतं विषयग्रहणमस्मिन् प्रकृतं विप्रकृतं विप्रकृ-  
ष्टं च स्वामि विषये भ्यस्तत्तत्र प्रत्यासत्तेः । विषयग्रहणमिहाभि सर्वेध्यते न च स-  
विभक्तं तर्हि द्विद्येन शक्यत इह सर्वेधुं प्रथमं विप्रकृतं द्विभक्तिपरिणामः । यथा उच्यते  
देवदत्तस्य गृहाणि आमेत्रयस्यैव देवदत्तमिति गम्यते । देवदत्तस्य गावोऽवाहि-  
र एवमाद्यो वैधवेयो देवदत्त इति गम्यते । एवमिहापि निर्वेधः कस्य विषयस्येत्यभि-  
सर्वेध्यते । अथ द्रव्ये व्यतिबहुत्वनिर्द्देशः किमर्थः । द्रव्ये व्यतिबहुत्वनिर्द्देशः सर्व-  
द्रव्यपर्यायसंग्रहार्थं जीवधर्माकाशकालपुद्गलाभिधानानि यत्तत्र द्रव्याण्येति  
यो सर्वेषां संग्रहार्थः । द्रव्ये व्यतिबहुत्वनिर्द्देशः क्रियते तद्विशेषणार्थमस्यपि  
पर्यायग्रहणं ते वा द्रव्याणामेव विशेषणमतिश्रुतयोर्विषयभावप्रसंगे तद्विशेषणा-  
र्थमसर्वपर्यायग्रहणं क्रियते । तानि द्रव्याणि मतिश्रुतयोर्विषयभावमापद्य

मानानि कृत्तिपयैरेव पर्याये विषयभावमाकंदेति न सर्वपर्यायेरनन्तरपीति तत्कथामिह  
 मतिश्च श्रुतगद्विकरणानिमित्तास्त्वाध्यातृत्वनासायस्मिन् द्रव्ये स्वरूपादयो वर्तन्ते न तत्र  
 सर्वान्यर्यायानवगच्छन्ति चक्षुरादिविषयानेवालं वनेत्युक्तमपि प्राब्दलिङ्गो प्राब्द  
 श्च सर्वे संख्येया एव द्रव्य पर्याय एतन् न संख्येयानं न भेदाः न तिस्रर्वैविशेषाकारे  
 एते विषयीक्रियन्ते उक्तं च यस्मादपि ज्ञाभावात् प्रणेतृभागे दुःश्रयाभिलप्सा  
 रोपणविणिज्जायते पुणः प्रणेतृभागे सुदक्षिणं ध्योति अन्तरीन्द्रियं च मनेरभावात् स  
 र्वद्रव्या संख्येय इति चेन्न नोदं द्रियविषयत्वात् तस्यान्मते धर्मीति कायादिषु  
 मनेरभावः अन्तरीन्द्रियत्वात्कृतौ मतिः सर्वद्रव्यविषयनिबन्धेति तत्क्षरामयुक्तमि  
 त्तितन् किं कारणं नोदं द्रियविषयत्वात् नोदं द्रियावरणात्क्षयोपशमस्तद्व्यपेक्षं  
 नोदं द्रियतेषु व्याधियन्ते अथ हि मन्त्रनवर्तनं तत्त्वविधानास्सह निर्विद्विष्ये तत्स्वपि स्थि  
 द्बन्ते अथ मतिश्चुतयोरनन्तरनिर्द्वैशाहं स्यावधेः को विषयनिबन्ध इत्यनेन  
 ह ॥ १॥ विषयवयोः स्वरूपशब्दस्यानेकार्थत्वे सामर्थ्याच्छ्रुत्वादिगहणेऽप्येव

पमनंतस्वभामिति तत्रेह सामर्थ्यं चक्षुर्विषयेऽनुत्क्रादीवर्तमानो गृह्यते यदि स्वभाव  
वाचिनो ग्रहणं स्यादं नर्थकं स्यान्न हि कस्यचित्स्वभावो नास्तीति न्नुमाद्यनेकार्थसं  
भवेति तस्य योगो मिधानं वशाद्यद्यपि मत्वार्था यस्पन्नमादयो र्थाविहवः संभवानि इ  
हो मिधानं वशान्ति तस्य योगो वेदितव्यः । नित्या हि पुद्गलास्तुक्तास्त्वपेयोनित्यथाश्ची  
यो वृक्षान्नित्यद्येव मद्याधिज्ञानस्य पुद्गलास्तु पशुत्वेनैव विषयभावं प्रतिपद्ये  
रत्ननेरसादिमुखेन नैष दोषस्तदुपलक्षणा र्थत्वात्तदविना भविष्यादिग्रहणं  
तद्रूपं त्वयस्योपलक्षणात्वेनोपादीयते अतस्तदविना भाविनो रसादयोऽपि गृ  
ह्यन्ते यद्येवं तद्गतेषु सर्वेष्वनंतेषु पर्यायेष्ववधेर्विषयनिबंधः प्राप्नोतीत्य  
तश्चाह अस्वर्ष पर्याययग्रहणा मुद्यन्ते न्न सर्वगतिः अस्वर्ष पर्यायेष्विति एत  
ग्रहणामनुवर्तते । यथा देवदत्ताय गोह्नीयतो जि नदत्ताय केवल इति क्षयतो  
मित्यो मि सर्वे ध्यते एव मिहाय सर्व पर्यायेष्वित्याभि सर्वे ध्यात्त सर्वगति भविति  
ततो रूपापि पुद्गलेषु प्राणतत्त्वव्यापिपरिमाणेऽपि जीव पर्यायेषु रूपादधिको

पशामिकक्षायोपशामिके सुत्यद्यतेऽवाधिशानरूपिद्रव्यसंबंधान्तक्षाधिकपा-  
रिणामिके बुनापिधमीक्षिकायादिबुतत्संबंधाभावात् । अथमनः । पर्ययस्य  
विषयनिबन्धइत्यत आह ॥ तदनेन भागे मनः पर्ययस्य ॥ यद्वपिद्रव्यं सर्वा  
ज्ञानस्य विषयत्वेन समर्थितं तस्मिन् तभागी दृष्ट तस्य एकस्मिन् भागे मनः । पर्यय  
प्रवर्तते । अथांतेयान्निर्दिष्टं केवलज्ञानं तस्य को विषयनिबन्ध इत्यत आह ॥ स  
र्वद्रव्यपर्यायेषु केवलस्य ॥ अत्राह किं द्रव्यं स्वपर्यायान् द्रव्यतिद्रव्यतेवातेरिति  
द्रव्यं आत्मनः । पर्यायान् द्रव्यतिगच्छतीति द्रव्यं बहुलापेक्षया कर्तारिसाधुत्वे द्रव्यते  
वातेरिति द्रव्योक्त्यर्थं चिद्वैदसिद्धी तत्कलकर्मव्यपदेशसिद्धिः । द्रव्यस्य पर्यायाणां  
च कथंचिद्वैदस्युक्तः । कलकर्मव्यपदेशसिद्धति इतरया हितदप्रसिद्धेरत्येता  
व्यतिरेकाद्यद्येकोत्तेनैकत्वमवधायेत तस्य कलकर्मव्यपदेशसिद्धिः स्यात्कतः  
अत्येताव्यतिरेकान्नहितदेव निविशेयमेकं शक्तं तस्यैवैक्षया विना कलकर्मव  
भवितुमर्हति । अथ कः । पर्यायस्तस्य मिथो भवनं प्रति विशेष्यविरोधिनो धर्माणां



सुपात्तानुपात्तहेतुकानां शब्दोत्तरात्मलाभमिति तत्त्वादर्पितव्यवहाराहरविययोव  
स्थाविशेषः। पर्यायः। मिथोभवने प्रति केचिद्वर्मा विरोधि नः केचिदविरोधि नः त  
त्र जीवस्पतावदनादिपारिणामिकत्वे तन्यः। जीवद्रव्यभवाभ्योर्द्वे गतिस्वभावास्ति  
त्वादिभिरीदयिकादयोभावा यथासंभवं युगपद्भावादविरोधि नो विरोधि नश्च ना  
रक्तैर्भग्योन देवमनुष्यह्यी पुंन पुंसक एक द्वि त्रि चतुः। मंचेन्द्रियवाल्पकोमा  
रकोपप्रसादादयः। सहानवस्थानात्तथापेक्षालिका। अनादिपारिणामिकाः रू  
परसर्गंधस्पर्शी शब्दसामान्यास्ति त्वादयः। शुक्लादिपंचकति कादिपंचकगंध  
द्वयस्पर्शाष्टकशब्दषट्कपर्यायैः। अत्येकमेकद्वि त्रि चतुः। पंचादिसंख्ययानंतग  
णपरिणामिभिर्यथासंभवं युगपद्भावादविरोधनो विरोधि नश्च शुक्लकृष्णनील  
तिक्तकटुकसुरभेतर्गंधादयः। प्रायोगिकाः वैश्वसिकश्च परमाणुखस्कंधेषु  
च सहानवस्थानादेवं धर्मास्तिकायादिष्वप्यमूर्तत्वाच्चेतनत्वासेंख्ययप्रदेशस्य  
गतिकारणस्वभावास्ति त्वादयः। अनंतभेदाणुरुल्लघुणराहानि द्वा द्विविकारैः

प्रत्ययैः परप्रत्ययैश्च गतिकारणत्वविशेषादिभिर्विशेषधिनः परस्परविशेषादि  
नश्च श्रेयाः तेषु केषुचिदुपात्तहेतुकाद्रूपक्षेत्रकालभावनिमित्ताकृतदयिकाद  
यश्च नुपात्तहेतुकाश्च त्रिषु कालेषु विकारिणः पारिणासिकाश्चेतन्यादयस्ते  
षोविशेष्यविशेषधिनो धर्माणां नुपात्तहेतुकानां शब्दोत्तरात्मलाभास्यनि  
मित्तत्वाच्चेतनो नारको बालक इत्यपि तद्व्यवहारविषय इति व्यवहारस्तत्रा  
त्रिविधशब्दनयात्मकः द्व्यर्थिकानर्थ्येणात्यर्थायार्थिकेनार्थितरुतस्य विषय  
यस्तस्य द्रव्यस्यावस्थाविशेषः पर्याय इत्युच्यते तयोरितरेतरयोगलक्षणो  
तयोरितरेतरयोगलक्षणो द्वे द्वौ वेदितव्यः द्रव्याणि च पर्यायाश्च द्रव्यपर्यायाः इ  
ति द्वे द्वे न्यत्वं ज्ञाक्षन्त्यगो धवदिति चेन्न तस्य कथं चिद्देहि दर्शनाज्ञोत्पन्नोऽपि दुब  
तस्यान्मर्तयदिद्वे द्वे ज्ञाक्षन्त्यगो धवदत्यत्वं द्रव्यपर्यायाणां ज्ञानोतीति तन्न किं  
कारणं तस्य कथं चिद्देहि दर्शनात्तगोत्वगोऽपि दुबद्यथा गोत्वे च गोऽपि दुष्यगो  
पिंडाविर्तिः न न्यत्वेऽपि द्वे द्वौ भवति तथा द्रव्यपर्यायेऽपि स्थिति न नु सामान्यविशेष

योरन्यत्वात्साध्यसमेतदिनिर्णयदोषः॥ उक्तमेतदनन्यत्वेसामान्यविशेषयोर्द्रव्य  
ग्रहणोपयीयविशेषणंचेन्नानर्थक्यात्स्यादेतद्रव्याणोपयीयाः द्रव्यययीयाइति  
द्रव्यग्रहणोपयीयविशेषणमिति न्न किंकारणामानर्थक्यदेवंसतिद्रव्यग्रहण  
मनर्थकेस्यान्नस्यद्रव्यस्यपयीयाः॥ संतीतेद्रव्याज्ञानप्रसंगाच्चैकेवलानपयीय  
एवज्ञायतेनद्रव्याणीतिद्रव्याज्ञानेनाप्रोक्तिउत्तरपदार्थप्रधानत्वात्॥ अथमत  
मेतत्सर्वेषुपयीयेषुज्ञातेषुनकिंचिदंज्ञातमाक्षिततोव्यतिरिक्तस्याद्रव्यस्याभाव  
द्यद्येवंद्रव्यग्रहणामनर्थकमित्युक्तंपुरस्तात्तस्मात्साधुक्तं द्वेहोयमिति ननु च द्वे  
द्वेपिद्रव्यग्रहणामनर्थकंपयीयव्यतिरेकेणानुपलब्धेरितिर्नयदोषः॥ संज्ञास्वा  
लक्षणादिभेदाद्देहोपपत्तेः॥ अथसर्वग्रहणोकिमर्थेननुबहुवचननिर्द्देशादेव  
बबुहत्वसंप्रत्ययसिद्धेः॥ सर्वग्रहणोनिरत्वशेषप्रतिपत्त्यर्थेयेलोकालोकावेदभि  
न्नास्त्रिकालविषयाद्रव्यपयीयाः॥ अन्नंतासतेषु निरत्वशेषेषुकेवलज्ञानविषय  
निर्बन्धइतिप्रतिपत्त्यर्थेसर्वग्रहणोयावाद्धोकालोकास्वभावोनंतस्मावेतीनेता

नन्तो॥ यद्यपि सुस्तानपि आनुमं स्पसामर्थ्यमस्तीत्यपरिमितमाहात्म्यं तत्केवलञ्चा  
 नेवेदितव्यं॥ आह विषयनिर्वधो वध्यतो मत्यादीनां मिदंतु न मिश्रितं एकस्मिन्ना  
 स्मनि खनिमित्तसंनिधानोपजनितवृत्ती निश्चाना नियोगपद्येन कति भवेतीत्य  
 त उच्यते॥ एकादी निभज्या निरुगवदेकस्मिन्ना वृत्त्यर्थः॥ एक इति कोयं  
 शब्दः अनेकार्थसंभवे विवक्षात् प्राथम्यवचन एक शब्दः॥ अयमेक शब्दः  
 नेकस्मिन्नर्थे दृष्टप्रयोगः॥ क्वचित्संख्यायं वर्तते एको द्वौ व हव इति द्वचिदन्य  
 त्वे एकं आचार्या अन्ये आचार्य इति द्वचिदसहाये एकाकिनस्ते विचरंति वीरा इ  
 ति द्वचिस्वाथमि एकमागमनं प्रथममागमनं मिति॥ क्वचित्मायान्ये एकहतांसे  
 नोक्तये मि प्रधानहतो सेनां करोमीत्यर्थः॥ तत्रैह विवक्षात् प्रथम्यवचन एक शब्दो  
 वेदितव्यः॥ अत्रादिशब्दश्चावयववचनः॥ अत्रादिशब्दश्चायमनेकार्थसंभवे विव  
 क्षात्तद्ग्राहववचनो वेदितव्यः॥ क्वचिद्व्यवस्थायामावर्तते तत्रास्य ग्राह्यश्चात्प्रागेव  
 रणोः ब्राह्मणव्यवस्थाः ब्राह्मणश्चात्रियवितुः प्रज्ञा इत्यर्थः॥ क्वचित्स्व

दद्यात्परिहर्तव्याः भुजंगप्रकाराविवर्धयन्त्यर्थः। क्वचित्सामीप्येनं द्यादीनि ह्ये  
त्राणि नदीसमीपानीत्यर्थः। क्वचिदंबयवेत्स्त्रादिमधीति स्त्रावयवर्मधी न्त इत्य  
र्थः। तेनेतदुक्तं भवति। एकस्यादिरैकादिः प्रथमावयव इति कस्य प्रथमस्य परमेश्व  
रस्य कः पुनरवयवः। मतिज्ञानं सामीप्यवचनोवा। अथवा अयमादिशब्दः समी  
प्यवचनो द्रव्यतेन प्रथमस्य मतिज्ञानस्य श्रुतं समीपमिति युक्तं भवति मतेर्वाहिर्भाव  
प्रसंग इति चेन्नानयो। सदाव्यभिचारस्तस्यादेतदेवं सति मतेर्वाहिर्भावः। प्राप्नोतीति  
तन्न किं कारणमनयो। सदाव्यभिचारदेहिमति श्रुते सर्वकालमव्यभिचारिणीना  
रदुर्ध्वमिव तस्मादनयो रन्यतरग्रहणे इत्यस्य ग्रहणं सन्निहितं भवति। ततो न्यप  
दा कर्तुं च तावेकस्यादिशब्दस्य निवृत्तिरुक्तमुखवद्यथा जुष्टमुत्वे उद्धमुखवत्सुख  
मस्येति वृत्तावेकस्य मुखशब्दस्य निवृत्तिरेव मिहापि एस्कादिये योजनानीमन्येकादी  
नीतिर एकस्यादिशब्दस्य निवृत्तिरेव यवेन विग्रहसमुदायो ह्येत्यर्थः। अवयवेन वि  
ग्रहः। क्रियते ह्येत्यर्थः। समुदायो भवति तेनेकादीन्यभ्यन्तरीकृत्य भाज्याम्यर्थः

त्यर्थः किं सर्वाणि नैक्याहः । अपाचतुर्भुक्त एतत् केवलस्यासहायत्वादित्यर्थः ।  
 यौगपद्याभावः । यत् केवलेन ज्ञानेनैकाधिकं तदसहाय  
 मित एणि च ज्ञानानि क्षयोपशमनिमित्तान्यतो

५

नाभावो भिन्नतया दहनि नश्च वदिति चेन्न क्षायिक  
 देतन्ताभावः । क्षायोपशमिकानां ज्ञानानां केवलानि किंतु केवलज्ञानेन महता  
 भिन्नता निखलप्रयोजनेन व्याप्तिर्येते भास्वरूपमाभिभूततश्च वदिति तन्न किंका

त्वात्संक्षीणसकलज्ञानावशो भगवत्पह्नीतिकथं तथा यो यशसिका  
 ज्ञानानां संभवः । नहि परिग्रामसर्वशुद्धौ पदप्रदेशाश्रुद्विरस्ति । इन्द्रियवत्त्वादिति चे  
 न्नार्थार्थानवबोधोऽस्यादेतदेवमागमः । प्रवृत्तापेचं चिद्रियाः । असेऽपि चेन्द्रिया  
 दारम्भश्चाप्येगिकेवलिन इति अत इन्द्रियवत्त्वान्न तत्कार्येणापि ज्ञानेन भविति त्र्या

तितन्तर्किंकारणमार्थार्थानवबोधोऽस्योपयोग्ययोगिकेवलिनोऽपेचिद्वि  
 यं प्रत्युक्तं न भावो द्वियं प्रवृत्ति । यदि हि भावो द्वियमभविष्यदपि तु ह्यसंक्षीणसक

लावरणत्वात्सर्वं संतीवास्यन्यवर्तिष्यतः॥ तस्मादेतदुक्तं भवति॥ एकस्मिन्नात्म  
 निद्वेमतिष्ठते क्वचिच्ची। शिमतिष्ठतावधिज्ञानानिमितिष्ठुतमनः॥ पर्ययज्ञाना  
 निवाकचिच्चत्वारिमतिष्ठतावधिमनः॥ पर्ययज्ञानानिनपंचैकस्मिन्त्युगप  
 त्संबेतीति॥ संख्यावचनोचैकशब्दः॥ अथवासंख्यावचनोयमेकशब्दएकमादि  
 र्येयोतानीमानिएकादीनिकथंमतिज्ञानंएकस्मिन्नात्मनिएकंयक्षरमुत्तंष्ट  
 नेकह्लादणभेत्सुपदेशपूर्वर्कतद्भजनीयंस्याद्वानवेतिज्ञतत्पूर्वचदपरञ्ज्राहञ्  
 संख्यासहायप्राधान्यवचनेएकशब्देसतिएकादीनिकेवलादीनीत्यर्थः॥ एकस्मि  
 न्नात्मन्यैकंकेवलज्ञानंक्षायिकत्वात्॥ द्वेमतिष्ठतेइत्यादिपूर्वचत्॥ अथोक्तानिम  
 त्वादीनिज्ञान्यव्यपदेशमेवंलभंतेऽतान्यथापीत्यतश्चाह॥ मतिष्ठतावध्ययो  
 विपरीतः॥ विपर्ययोन्यथाकृतः सम्पगाधिकारं च शब्दः समुच्चयार्थः॥ वि  
 पर्ययश्चसम्पद्वेति कुतपुनरेषांविपर्ययेयः॥ मिथ्यादर्शनपरिग्रहात्मत्यादि  
 चिः॥ पर्ययः॥ योसोदर्शनमोहनीयोदयेसतिमिथ्यावर्शनपरिणामः॥ तेनसह

कार्यसमवायान्मत्यादीर्नोविपर्ययोभवति॥ ननुचमरिणिकनकादीर्नोवर्चेऽऽहग  
तानामपिस्वभावविनाशेनभवति तद्वन्मत्यादीर्नामपिस्पान्नेषदोषः॥ सरजस  
कदुकालोबृगत्तदुग्धवत्सृणविनासेऽप्रायथासरजसकदुकालाबृभाऊने  
निहितं दुग्धं स्वृणोपपित्यजति तथामत्यादीन्यपि मिथ्यादृष्टिभाजनगतानि  
दुष्येतीति आध्यात्मस्पर्शाद्वि॥ आधेयस्पर्शो जायते ननु च नायमेकांत उ  
क्तमेतन्मरिणिकनकादयोवर्चेऽऽहगतां अत्रापि स्वभावं न त्यजेतीति तत्र कथमे  
तदवसीयते॥ आत्मबृदुग्धबहुष्यंति मत्यादीर्निन पुनर्मर्यादादि च न्तदुष्येती  
ति परिणामप्रकृतिविशेषात्परिणामकस्य हिवलुना शक्तिविशेषादन्यथाभा  
वोभवति यथात्मां बृद्धं दुग्धं विपरिणोमयितुं शक्नोति तथामिथ्यादर्शिनम  
पि मत्यादीर्नामन्यथात्यक्तुं मत्वं तदुदयेऽन्यथानिरूपणादर्शनाह्वोर्चेऽहं  
तुमराणादीर्नोविकारेऽन्यात्पादयतु मत्वं विपरिणोमकद्रव्यसेनिधानेनेत्यामे  
पिभवत्येवान्यथात्वं यदा तु सम्यग्दर्शनेऽप्रादुर्भूते तदा



भावान्नेषां मत्यादीनां सम्पत्कमतः सम्पददर्शनमिष्टपादर्शनीोदयविशेषानिवो  
त्रयाणां द्विधाक्लृप्तिर्भवति ज्ञानं मत्प्रज्ञानं सुतु तज्ज्ञानं श्रुताज्ञानं प्रवाधिज्ञानं  
विभंगज्ञानमिति । अत्राह रूपादि विषयोपलब्ध्याभिचारभावाद्विपर्यया  
भावः । यथैवमतिज्ञानेन सम्पद्गृह्योरूपादीनुपलभते तथा मिष्टपादृष्टयो  
यिमत्यज्ञानेन यथैव पलादिखरूपादीन् श्रूते न निश्चिन्वेत्युपदिशेति च परे  
भक्तथाश्रुताज्ञानेनापि । यथैवावधिनास्त्वपि योर्थानवययति तथा विभगेना  
पीति स्मान्वासि विपर्यय इति श्रुत आह ॥ सद्धरातो रविश्रेष्ठो नन्द ॥ पल  
ब्देरुत्तरवत् ॥ सच्छब्दस्यानेकार्बसंभवे विवक्षात्तः प्रशंसार्थग्रहणोऽप्र  
ये सच्छब्देनेका र्थइति व्याख्यातः । तस्यैह विवक्षात्तः प्रशंसार्थस्य ग्रहणो वि  
दितर्व्यप्रशस्तस्य ज्ञानमित्यर्थः । असद्धज्ञानं तयोः सदसतो रविश्रेष्ठिया  
यद्धृच्छया उपलब्धेः विपर्ययो भवति कथमुन्मत्तवद्यथोन्मत्तो दोषो दयाहु  
पहतौ द्वियममतिविपरीतयाही भवति सोऽप्यङ्गो रित्यध्यवस्यति गोवाञ्छप्रश्न

इति लोचं सुवर्णं लोच्यमिति लोचं लोच्यमिति सुवर्णं सुवर्णमिति तस्यैवमवि  
 श्रोत्रेणाध्यवस्यतः अज्ञानमेव भवति तद्वा न्मिथ्यादर्शनोपहृतो द्वियमनेमिति  
 श्रुतावधयोपि अज्ञानमेव भवतीति भवत्यर्थग्रहणोवा अथवा सच्छब्देनैव  
 क्यर्थे बोधितव्यं सद्बिद्यमानमित्यर्थः असदविद्यमाने तपोरविशेषेण यदह  
 कोपलब्धेः विपर्ययो भवति कदाचिद्गुणादिसदप्यसदिति प्रपद्यते अपि  
 सद्विदिकदाचिन्तुस्सदेव असदप्यसदेवेति कुतः प्रवादपरिकल्पनाभेदाद्धि  
 पर्ययग्रहः प्रवादो नो कल्पनाभेदाद्विपर्ययग्रहो भवति तद्यथा केचित्तावदाहुः  
 द्रव्यमेव न रूपादय इति अपर आहुः रूपादय एव न द्रव्यमिति अपरेषां दर्शने  
 अन्यद्रव्यं अनेच रूपादय इति कथमेषां विपर्ययग्रहो उच्यते यदि द्रव्यमेव  
 न रूपादयः लक्षणाभावाद्वा द्रव्यान्तवधारणप्रसंगाः किंचिद्दर्शियेण सन्नि  
 क्ख्यमणो द्रव्यं रूपाय भावे सर्वात्मना सन्निकृष्येत तत्तत्सर्वात्मना ग्रहणप्र  
 संगाः करणभेदाभावप्रसंगश्च नचासीदृष्टदृष्ट्या वा

एवमपि निगधारत्वादेर्भावप्रसंगः । किंच परस्परबिलक्षणा नो स्वरूपादीनां समु-  
दये पितृसतिराकानर्थो न राभावात्समुदयस्य सर्वविभावः । परस्परतोर्येति रभूत-  
त्वादर्थस्य न्यद्रव्यमन्येरूपादयः । एवमपि तेषां लक्ष्यराभावाभावः । परस्पर-  
तोरर्थेति रत्वात्तदंदिदं दुवत् । लक्ष्यलक्षणाभावइति चेन्न वेदप्राम्या न्यथयवत्प-  
तोर्द्वीक्ष्यलक्षणाभावो युक्तो नासतीति किंच रूपादिषु गुणैर्व्यमूर्त्तबुद्ध-  
व्यार्थो न रभूत्तेषु नो द्वियसंनिवर्धयुक्तस्ततश्च ज्ञानाभावः । न चार्थो न रभू-  
त्तेर्द्रव्येकारणो भवितुमर्हति किंचा मूलकारणादिप्रतिपत्तेः । एषां च दृष्टरूपा-  
दीनां मूलकारणेष्वपवादो विप्रतिपत्तिरतद्यथा केचित्सङ्गः । अल्पतान्मह-  
दहंकारतन्मात्रे द्वियमाहाभूतम्यस्यिङादिनिवृत्तिर्न क्रमेण घटादेर्विश्वरूप-  
स्य अगत उत्पादइति तदुक्तं । न हि प्रधानस्यामूर्त्तनिर्गवयवत्वनिःक्रियत्वा-  
त्तौ द्वियत्वानेत्सत्वापराश्रयो ज्यत्वादिविशेषोपेतस्य तद्विलक्षणे घटादिः का-  
र्यो भवितुमर्हत्यदृष्टत्वा न्नवापराश्रयो ज्यस्य प्रधानस्य स्वयमोभिप्राय रहि-

र्वकप्रसवक्रमोयुक्तः पुरुषस्तावन्निश्क्रियत्वान्नमहदादिसर्गा  
र्थेप्रधानं प्रयुंक्तैस्वयंचनिश्क्रियत्वात्प्रधानेनात्मानंमहदादिसर्गार्थेप्रयुक्तम  
॥ नहिस्वयंगतिविकलः ॥ येऽगत्मानमेवायम्भोक्तायगच्छन्दृष्टः ॥ किंचाप्र  
योजनस्पप्रधानस्पमहदादिसर्गो ननु किमानपुरुषभोगः प्रयोजनमिति चेन्न

तमस्पविभोगस्मनभोगपरिणामाभावाच्च किंचाचेतनत्वादहलो  
केचेतनस्यैत्रः उदनार्थी क्रियाफलसाधनश्चास्तदर्थेय्वग्निसंशुद्धशरणविक्षुप्र  
वर्त्तमानोदृष्टः नचतयाप्रिधानंचेतनमंतोस्पमहदाक्रियाप्रसवक्रममाभावः न

क्रमस्पप्रयोजकोनिः क्रियत्वादयरश्नाहुः परसाणुभ्यप्रतिनि  
यतपार्थिवादिजातिविशिष्टेभ्यश्चदृष्ट्यादिसंनिधानेसतिसंहतेभ्यः अर्थोति

॥ कार्योत्पलामइतितदप्युक्तेनित्यत्वादणोंकार्योरंभशक्त्याभावा  
त्तचारंभेनित्यत्वहनेनर्त्नचार्योत्तरश्चतस्पकार्यस्सारंभोयुक्तः ॥ यत्तिरेकानुपल  
क्षेरूपलक्ष्यौचाणुमहत्वाभावः नचजातिप्रतिनियमास्तिभिन्नजान्ति

रंभदर्शनाद्भिन्नजानीयेषुसमुदयमात्रमितिचेतुल्यजानीयेष्वपितत्त्वसंगेनचा  
त्मनोघटाद्यारंभेकलत्वमुपपन्नंनिःक्रियत्वानित्यत्वाच्चनाय्यात्मगुणस्माद्व्य  
देर्निःक्रियत्वादेवनचनिःक्रियोर्थीतरेक्रियाहेतुर्दृष्टःअन्येभ्योतेवयोदिपर  
माणुसमुदपात्मकारूपपरमाण्वोऽन्तीद्रियासमुदिताः संतःइन्द्रियग्राह्यत्व  
मनुभूपघटादिकार्यालिमलाभहेतुत्वंप्रतिपद्यंतइतिनत्सुक्तं प्रत्येकंरूपपरमाण  
नामन्तीद्रियत्वाततो न्यस्यकार्यस्याप्यन्तीद्रियत्वप्रसंगात्तत्तत्प्रत्ययविषयप्रमा  
णाभासविकल्पाभावःकार्यभावाच्चतद्विगकारणस्याप्यभावःकिंचक्षणी  
कत्वान्तिः क्रियत्वाच्चकार्यारंभाभावःविविक्तशक्तीनांपरस्परमभिसंबंधाभावश्च  
नचान्योर्थेऽप्येतनस्तेषांसंबंधस्पकत्तीक्ष्णितदभावात्संबंधाभाव एवमन्येष्वपिप्र  
वादेषुसत्यमितिअप्रसत्यापिसादिनिविपर्ययोमिथ्यादर्शनोदयेवशाद्देहितव्यः  
पित्तोदयाकुलितरसनोद्द्विपविपर्ययवत्ततोयदुक्तंरूपादिविषयोपलब्धिव्यभि  
चारभावान्तमिथ्यादृष्टेर्ज्ञानत्रयमज्ञानमिति तदसम्पगव्याख्यानेज्ञानेनक्ष

रादिभिर्लिङ्गिनीचारित्र्यनिर्द्देश्यवाङ्मनयाउच्येते। कस्मान्मोक्षविधानेनस्य-  
वध्यमाणात्वाकृतः। पुनस्तन्मोक्षविधीवध्यतइति चेन्मोक्षं प्रतिप्रधानकारणा-  
त्वात्किं कृतं प्राधान्ये कृत्स्नकर्त्तव्यनिर्द्देश्यं तं यत्तन्प्राप्तात्पुनरतक्रियाध्यानावि-  
भ्रंतात्मवलः। कृत्स्नकर्त्तव्यनिर्द्देश्यनसमर्थो भवति ननु क्षायिकसम्पत्कैव-  
लज्ञानीयेतोपि। यदि स्यात्क्षायिककैवल्यज्ञानोत्पत्त्यनंतरमेकस्नकर्मक्षयः-

ह्युपरतक्रियाध्यानोत्पत्त्यनंतरमेव भवति तच्चोत्तमं चारित्र्यं कर्मोदानहेतुक्रिया-

रित्रमिति वचनाद्व्यतीह तदुच्येत मोक्षविधानेऽपि तद्वत्कव्यमिति गौर-  
वं स्यादेवमपि त्रीवाटयो निर्द्देश्य आउच्येते प्रमाणो व्याख्यातं प्रमाणौ कदे प्रानयाः-

तदनंतरं वचनाहानयाद्येव केनेनया इत्यत आह-

नैवाभासी अहि वयं बहोऽस्तु स्तत्र शास्त्रे न मा भिरुद्धैव भूता ज्ञायाः ॥ शाब्दपेक्षया-  
एकादिसंख्योयविकल्पानयाः तत्राति संक्षेपादं प्रतिपत्तिरतिविस्तरे च ल्यप्र-  
नामननुग्रह इति मध्यतया प्रतिपत्त्या समानयाऽप्रचोच्येते। तेषां सामान्यविशे-

बलक्षणेवक्तव्येन तत्र सामान्यलक्षणा मुच्यते प्रमाणाप्रकाशितार्थविशेषप्ररूपको  
नयः प्रकर्षेणामानं प्रमाणोसकलादेश इत्यर्थः न प्रकाशितानां प्रमाणाभासप  
रिच्छीतानामित्यर्थस्तियामर्थानामस्तित्वनास्तित्वनित्यत्वानित्यत्वाद्येतास्मानोजी  
वादीनां ये विशेषाः पर्यायास्ते येषां प्रकर्षेण रूपकः प्ररूपकनिरूद्धो बानुवंगद्व  
रेणेत्यर्थः एवं लक्षणो न यस्तस्य द्वौ मूलभेदौ द्वयास्तिकः पर्यायास्तिक इति द्वय  
मस्तीति मतिरस्य द्वयभवनमेव नान्येभावविकारानां यथा च स ह्यतिरेकेणानुप  
लब्ध्वैरिति द्वयास्तिकः पर्याय एवास्तीति मतिरस्य जन्मादिभावविकारमात्रमेव भव  
नं न ततो न्यद्वयमस्ति तद्व्यतिरेकेणानुपलब्ध्वैरिति पर्यायास्तिकः अथवा द्वयमे  
वाथ्येऽस्य नानाः कर्मणि तावत्स्थारूपादिति द्वयार्थिकः पर्याय एवाथ्येऽस्य रूपा  
द्युत्क्षेपणादिलक्षणो न ततो न्यद्वयमिति पर्यायास्तिकः अथवा यतिगम्यते नित्य  
द्यत इत्यर्थः कार्ये द्ववतिगच्छतीति द्वयैकारणो द्वयमेवाथ्येऽस्य कारणा मेव कार्य  
नार्थतरेन च कार्यकारणयोः कश्चिद्रूपभेदः तदुभयमेकाकारमेव पंचांगलिङ्ग

व्यवदिदिति द्वव्यार्थिकः परिसमं तादायः पर्यायपर्यायि एवार्थः कार्यमस्य न ब्रव्यमतीता  
 नागतयोर्विगद्यानुसन्तत्वे व्यवहारभावात्सर्वविकः कार्यकारणव्यपदेशभाजिति  
 पर्यायार्थिकः अथ वार्थनिमर्थः प्रयोजनं ब्रव्यमेवार्थोऽस्य प्रत्ययाभिधानाज्जट्ट  
 तिलिङ्गदर्शनस्य निन्देणुमप्रशक्यत्वादिति द्वव्यार्थिकः पर्यायार्थः प्रयोजनमस्य  
 वाविज्ञानव्यायतिनिर्वच्य व्यवहारप्रसिद्धेरिति पर्यायार्थिकः तद्भेदानेगमाद  
 य एवोविशेषलक्षणमुच्यते अर्थसंक्ल्पमात्रग्राहीनेगमः निगच्छंत्यस्मिन्ति  
 तिनिगमनमात्रवानिगमः निगमे कुशलो भवो वानेगमस्तस्य लोके व्यापारः अ  
 र्थसंक्ल्पमात्रग्रहणोऽर्थे द्रष्टृग्रहणस्यादिष्टानद्याथा कश्चित्स्वगत्स्य परस्ते उरु  
 र्थगच्छंतमभिसमीध्याहर्किं मर्थं गच्छति भवानिति सतस्मिन् आचक्षे प्रस्कार्यमिति  
 एवमिह गृह्णादावयितथाकतरेत्रगमीत्युक्ते आचक्षे अहंगमीति संप्रत्यगच्छत्य  
 पिगमीति व्यवहारः एवं प्रकारेणोपि नैगमनपस्य विषयः भविसंज्ञा व्यवहार इति  
 चेन्न भूतत्वा सन्निधानात् स्यादेतन्नायके नैगमनयविषयः भविसंज्ञा व्यवहार इ



नितन्त्रकिंकारणं भूतद्रव्यासंनिधानाद्भूतं हि कुमारतुंडुलादिद्रव्यमाश्रित्य गजोदना  
दिकाभाविनी संज्ञा प्रवर्तते न च तथा नैगमनयविषये किंचिद्भूतं द्रव्यमस्ति यदाश्रया  
भाविनी संज्ञा विश्रायेता उपकारेण उपलभ्यते भाविसंज्ञा विषये तु राजादाबुपल  
त्स्यादेतन् नैगमनयवक्तव्ये उपकारेणोपलभ्यते भाविसंज्ञा विषये तु राजादाबुपल  
भ्यते ततो नायं युक्त इति तन्त्र किंकारणं अश्रुति शानान्नैतदस्माभिः प्रतिज्ञातं उपका  
रे सति भवितव्यमिति किंतस्य नयस्य विषयः प्रदर्शयति अपि च उपकारं प्रत्यभिमु  
खत्वादुपकारवानेवास्वजात्यविरोधेनैकत्वोपनयात्समस्तग्रहणं संग्रहवृद्ध्याभिधा  
नानुप्रवृत्तिर्लिंगं सादृश्यं स्वरूपानुगमोवाजाति साचेतनाचेतनाद्यात्मिकाशब्दप्र  
वृत्तिर्निमित्तत्वेन प्रतिनियमात्स्वार्थव्यपदेशमाकर्त्तुं जातिः स्वाजातिः प्रप्रच्यवन  
मविरोधः स्वजातेरविरोधः स्वजात्यविरोधः तेन स्वजात्यविरोधेनैकत्वोपनयात्के  
यो भेदानो समस्तग्रहणं संग्रहः यथा सद्व्यपेक्षवत् इत्यादिसहित्यन्ते सत्तासंवेधाहो  
णो द्रव्यपर्यायितद्रूपभेदानां तदव्यतिरेकानेनैकनसंग्रहः ॥ द्रव्यमिति चोक्ते जी

वाजीवद्वेष्टप्रभेवानेद्रव्यत्वाविशेषान्तेनैवसंग्रहः। घटइतिचोक्तेनामादिभेदात्तद्वुव  
 स्मादिकारणविशेषाद्वृणसंस्थानादिकिविकाराच्चभिन्नानां घटप्रावाच्यानोतदव्य  
 तिरेकादेकत्वेनसंग्रहः। एवमितरेष्वपीतितत्राभिधानप्रत्ययो सामान्येनिराकृतवि  
 शेषभावादाहसन्ताद्यर्थेतिरस्तमलिनदभिर्सेवंचात्सदादिव्यपदेशः इति तन्न  
 उभयथाउपपत्तेरिदमिहसंप्रधार्थ्यस्तत्सर्वंधात्प्राग्द्रव्यादिखुसादित्याभिधानेद्रव्य  
 यश्चस्माद्वानवेतियदिस्यात्सत्तासंबंधवैयर्थ्येप्रकाशितप्रकाशनवैयर्थ्येवसत्ताह  
 यद्रसंगश्चाएकाऽभ्यन्तरीऽपरावाह्येत्यतश्चसमवधिरोधः।  
 यालिंगाभावाच्चैकोभावइति। अथयनासिखरविद्याणादिश्चतिप्रसंगः।  
 येविशेषइतिचैन्नतस्यप्रतिषिद्धत्वालिकंचरत्तत्तायाः सदितिव्यपदेशस्यसत्तांतद  
 हेतुकत्वाहेतुकत्वयोरनवस्थाप्रतिज्ञाहानिदोषप्रसंगः अथपदार्थशक्तिप्रति  
 नियमाद्रव्यादिखुसादितिव्यपदेशोनिमित्तोत्तरहेतुकासत्तायांस्वतरेवेतिचेत्संस  
 र्गवादत्याग इच्छामात्रकल्पनाप्रसंगश्च। किंचसत्तादेः। पदार्थो

दृतिः सोऽस्येति वा स्यात्सोऽयमिति वा यदिसोऽस्येति दृतिर्मत्वर्थी येन भवितव्यं सत्तावदु-  
व्येति न यथा गोमानुयवमानित्यतो मत्वर्थस्य भावार्थस्य च निवृत्तिवक्तव्याः अप्रथमो  
यमित्यभिः संबन्धेन दृतिः सत्ताद्रव्यमिति प्राप्नोति यथा यद्विष्णुः पुरुष इति न सद्रव्यमि-  
ति तत्र भावार्थस्य निवृत्तिर्वक्तव्या किंच दृष्टोक्तभावात् न ह्येकं किंचिदनेकं सर्वोधि-  
दृष्टं यदियदिति समीक्ष्य स नैकानेकः सर्वोधिनी गम्येत नीली द्रव्यवदिति चेन्न त-  
स्यानेकत्वान्तीति खवदिति चेन्न तस्यासिद्धत्वात् अतो विधिपूर्वकमवहरणं व्यवहा-  
रः एतस्मादतः कुतः संग्रहात्संग्रहः न याक्षिप्नानामर्थीनां विधिपूर्वकमवहरणं व्य-  
वहारः को विधिः संग्रहगृहीतोऽर्थस्तदनुपूर्व्येणैव व्यवहारः प्रवर्तन्त इत्ययं विधिस्त-  
द्यथा सर्वसंग्रहेण सः संगृहीतं तच्चानपेक्षितविशेष्येनालं संव्यवहापयोऽन्वयवहार-  
नयः प्राप्नीयते यस्य स तद्रव्यं गुणोर्वेति ह्रस्वपेणापि च संग्रहाक्षिप्तेन जीवविशेषानये-  
क्षेणानश्वयसं व्यवहारः इति जीवद्रव्यमजीवद्रव्यमिति वा व्यवहारः प्राप्नीयते जीवा-  
जीवावपि च संग्रहाक्षिप्तेनालं संव्यवहापयोऽपि प्रत्येकं देवनारकादिघटादिश्च व्य-

बहारेण श्रीयते कथायोर्भैषज्यमित्युक्ते च सामान्यस्य विशेषात्मकत्वान्नैयग्रोधादिवि-  
शेष्यसामर्थ्येनाहि शक्यं प्रभुराणपि च कथ्यता सवः कथायसमाहारकर्तुं नाम स्यापना-  
द्रव्यापि च संग्रहोपात्तानि नालं व्यबहारायेति भाव एव गृह्यते एवमर्थेन यस्मात्तावत्त्वर्त-  
ते यावत्समन्नीस्ति विभागः सूत्रपातवत्स्त्रुसूत्रः। यथास्त्रुः सूत्रपातस्तथास्त्रु-  
जुप्रणुणं सूत्रयति तत्र यतिस्त्रुसूत्राः सर्वे ह्यिकालविषयानतिशय्य वर्तमानका-  
लविषयमादन्तेऽप्रतीतानागतयोर्विन्ध्यनुत्यन्तत्वेन व्यवहाराभावात्समवायमात्र-  
मस्य निर्दिष्टि धि क्षितं कथायोर्भैषज्यमित्यत्र च संज्ञात्तरसकथायोर्भैषज्येन प्राप्यमिक-  
कथायोऽल्योनभिव्यक्तत्वादस्य विषयः प्रच्यमानः पक्वः पक्षस्तु स्यात्स्य-  
मानः स्यादुपरतपाकरित्यसदेतद्विरोधात्स्यच्यमान इति वर्तमानः पक्वा इति प्रतीति-  
स्तयोरैकस्मिन्नवशे धोविरोधातिर्नेष दोषः पचनस्यादावविभागसमये कश्चिदशनि-  
र्वृत्तौ बान्धवाय दिननिर्वृत्तस्तद्वायो दीदृष्यपि अनिर्वृत्तैः पाकाभावः स्यात्ततोभिनिर्वृत्त-  
स्तदपेक्षया पच्यमानः पक्व इतरथा हि समयस्य त्रीविध्यप्रसंगः स एवौदनः।

नद्रूप्यच्यते। पञ्चरुभिर्वायस्यनिर्द्वन्द्वैः पञ्चर्हि सुविप्रश्च सुखिनोदनेपञ्चकाभिर्वाय  
स्यादुपरतयाकङ्तिचोच्यते कस्यचित्पञ्चकृतार्थत्वादेव क्रियमाणदृक्कृत  
भुज्यमानभुक्तवध्यमानबहुसिद्धान्तसिद्धादयो योज्यास्तथाप्रतिष्वन्तेऽस्मिन्निति प्र  
स्था। यदेवामिमीतेतीतानागतधीन्यमानासंभवात्कुम्भकाराभावः। शिवकादिपर्या  
यकरेणेतदभिधानाभावात्कुम्भपर्यायसमयेव स्वाद्यवेभ्य एव निर्द्वन्द्वैः स्थिताप्र  
प्तेच कुतोद्यागश्च सीतिन कुतश्चिदित्ययमन्यते तत्कालक्रियापरिणामाभावाच्च  
मेवाकाशप्रदेशमवगाढुंसमर्थः प्रात्मपरिणामेवातत्रैवास्त्वसतिर्न द्वैकलकाकः  
उभयोरपि स्वात्मकत्वाद्वैकल्यः। द्वैकतात्मकेन काकात्मकः। यदि काकात्मकः स्याद्गु  
मरादीनामपि काकचक्षुर्गणः काकश्च काकात्मको न द्वैकस्मात्मकः। यदि द्वैकस्मात्मक  
शुक्लकाकाभावः स्यात्सर्वचवर्णत्वाच्च पित्तास्थिरुधिरस्दीनापीति शुक्लरक्तादिव  
र्णत्वात्तच्च निरेकैराकाकाभावाच्च न सामानाधिकरण्यमिकस्य पर्यायेभ्यो नन्यत्वा  
त्पर्याया एव विविक्तशक्तयो ह्यव्ययनामनर्किर्चिदस्तीति द्वैकल्यप्रमाणान्यादिति चे

न्नाऽस्तिरक्तादिष्वतिप्रसंगाल्कषायमधुरेचमधुनिविरोधादप्रत्यक्षेवारव्यायमने  
 काकविशेषेणैवशेनकेनचित्त्वेपीतारनिवासिन्युपलब्धेष्टकस्म  
 धान्यादौचर्द्धेह्रव्यस्यैववातथापरिणामादित्यतः पलालादिदाहाभावः प्रतिवि  
 शिष्यकालपरिग्रहादस्पृहिनयस्याविभागोवर्तमानसमयोविषयः अग्निस्त्वं  
 धनदीपनक्षलनदहनान्यसंक्षेयसमयात्तरालानियतोऽस्यदहनभावः किंच य  
 स्मिन्समयेदाहः नतस्मिन्पलालेभस्मतामिनिवृत्तेः यस्मिंश्चपलालेनतस्मिन्दा  
 हइतिनित्यपलालेतद्वहतीतिचेन्तसावश्रोयात्समुदायाभिधायिनीशब्दानामेवय  
 वेष्ट्वन्तिदृशीनाददोयइतिचेन्न तदवस्थत्वादेकदेशदाहाभावस्योक्तत्वान्निख  
 शेषदाहासंभवादितिचेन्नवचनविरोधान्नतदवस्थत्वाच्चवचनविरोधस्तावद्यदिनि  
 र्वेशेषस्यपलालस्यदाहस्यासंभवइत्येकदेशदाहात्पलालदाहोनादाहः ननुभ  
 वेद्वचनस्यनिखरीयपरपक्षद्वयकत्वाभावात्परपक्षैकदेशस्यद्वयकत्वमतः

कदे प्रादूयकत्वान्कृत्स्नमयी देदूयकमेवेत्यस्य साधकत्वा सामर्थ्ये भाव इति तद्व  
स्थत्वमयेकसमये दाहा भाव इत्युक्तत्वादवयवानेकत्वे यद्यवयवदाहात्सर्वत्र दा  
हः अवयवोत्तरादहान्ननु सर्वदा हाभावः अप्यदाहः सर्वत्र कस्मान्ना दाहः अतो  
न दाह एवैपानभोजनादिव्यवहाराभावाः नष्टस्तः कस्मी भवत्युभयोर्भिन्नकाला  
वस्थत्वात्प्रत्युत्पन्नविषयी निवृत्तपर्यायानभिर्सेवधात्सर्वसंख्यवहारलोप इति  
चेन्न विषयमात्रप्रदर्शनात्पूर्वनयवक्तव्यत्वाशेषवहारसिद्धिर्भवति शपत्यर्थमा  
ह्वयति प्रत्याययतीति प्राब्द उच्चरितः प्राब्दः कृतसंगतिः पुरुषस्य स्वाभिधेयेष्व  
त्यमादद्यातीति प्राब्द इत्युच्यते सच लिंगसंख्या साधनादिव्यभिचार निवृत्तिपरः  
लिंगं स्त्रीत्वपुंस्त्वनपुंसकत्वा नि संख्या एकत्वो हित्व बहुत्वानि साधनमसदाद्येवमा  
दीनो व्यभिचारे न न्याय्य इति तन्निवृत्तिपरो येन ये संख्यया लिंगव्यभिचारस्मावरत्नी  
लिंगेऽपुल्लिङ्गाभिधानं तारकास्वानि रिनिपुंल्लिङ्गे स्त्र्याभिधानमाचगमो विधेति स्त्री  
त्वेनपुंसकाभिधानं वीणाः प्राप्नोद्यमिति नपुंसकेऽप्यभिधानेऽप्रापुशक्तिरिति पुल्लि

जेन पुंसकाभिधानं पदो वस्त्वमिति न पुंसकेषु द्विगोभिधाने द्रव्यं पस्तुरिति संख्याय  
 मिचारः। एकत्वे द्वित्वेन क्षत्रं पुनर्वस् इत्येकत्वे बहुत्वेन क्षत्रं प्रातमिष्वजा इति द्वित्वे  
 कत्वे गोदोग्राम इति द्वित्वे बहुत्वे पुनर्वस्त्वं पंचतारकाः इति बहुत्वे एकत्वे आम्नाव  
 नमिति। बहुत्वे द्वित्वे देवमनुष्याऽभीराश्री इति साधनव्यभिचार एहिमन्ये रयेनया  
 स्पस्मिन् हि यास्यसियात्तेति निःश्रादिशब्देन कालादिव्यभिचारोऽस्त्यने विष्वह  
 ष्यास्पयुत्रौ जनिताभाविवृत्त्यमासीदिति कालव्यभिचारः संतिष्ठतेति स्थितेति वि  
 रमत्युपरमत्युपग्राह्यौ व्यभिचारः। एवमादयो व्यभिचारः प्रयुक्ताः कुतः अन्यर्थ  
 स्यान्पार्थनस्त्वेधाभावाद्यतिस्माद्बुतः। पलोमवतु पलोवाप्तासाव इति तस्माद्यथा  
 लिङे यथा संख्येयथा साधनाद्विचन्याप्यमभिधानं लोकसमयविरोध इति चेद्दि  
 रुध्यते तत्त्वं मीमांस्येति सुदृढत्वात् पचारनार्थसमभिरोहणत्समभिरूढः यतो  
 नानार्थात् समतीत्येकमर्थमाभिमुख्येन स्वरूपतः समभिरूढः शुक्तो वस्त्वेन रा  
 संक्रमेण तन्निष्ठत्वात् कथमवितर्कध्यानवद्यथास्तीयेषु त्केः स्तृक्ष्मक्रियम



वितर्कमविचारं ध्यानमर्थव्यंजनयोगसंज्ञां त्यभावात्स्वस्मकाययोगनिष्ठत्वात्  
यागीरित्यर्थं शब्दोवागादिबुवर्तमानौ गव्यधिस्तुतः एवंसेषेष्टव्यपिस्तुतिशब्दोऽस्य  
विषयश्चार्थगत्यर्थः॥ शब्दप्रयोगइति तत्रैकस्वार्थस्यैकेन गतत्वात्पर्याय  
शब्दप्रयोगो नर्थकः॥ शब्दमेदं शब्दस्ति श्रुत्यर्थं भेदेनाप्यवर्ण्यं भवितव्यमिति ना  
नार्थसमाभिरोहरणशमभिस्तुतः इदं नादिदं शक्यं कनाच्छ्रुतं प्रदीरणात्पुनरु  
रुत्तयेवं सर्वत्र श्रुत्यवायो यत्राधिस्तुतः सतत्र समेत्यभिमुख्येनारोहात्समाभि  
स्तुतः यथा ह्यकभवानोस्ति स्वात्मनीति कुतः बर्त्तयतरेष्वन्यमावाद्यद्यन्यस्यान्य  
त्रेवृत्तिः स्यात्तज्ज्ञानादीनोऽस्त्वरूपादीनो चोकाशेवृत्तिः स्यात्तयेनात्मना भूतस्ते  
नैवाध्यवसाययतीत्येवंभूतः येनात्मनापि नाभिधेयेन भूतः शब्दस्तेनैवा  
ध्यसाययति यथेदं शब्दः परमेष्ठ्वरत्वाभिधेयः सपरिणामो यत्र यदावर्त्त  
तेतत्र तदैव युक्तौ न नामस्थापनाद्रव्येयुतत्परिणामाभावादित्येवमितरेष्वपि शब्दे  
बुद्ध्याभिधेयक्रियापरिणति क्रियौ दृग्गाणवयुक्तिर्नान्यदेति अथवा येनात्मनाप्येन

येराभूतोर्थस्तेनैवाध्यवसाययनियथागच्छतीति गौरित्ति यदैव गच्छति तदैव  
गच्छति तदै गौरिति न स्थितो न शयित इति पूर्वोत्तरकालयोस्तदर्थो भावाद्द्विवत्  
एवमितरेष्वपि अथवा येनात्मना येन यै नै शनै नभूतः परिणतस्तेनैवाध्यवसा  
र्ययनियथादं द्वाग्निज्ञानपरिणत आत्मैर्वैज्ञाग्निश्रेत्येव भूतार्थप्रत्यायनाच्छब्द  
एवंभूतः तत्कार्यात्ताच्छब्दसिद्धेः दाहकत्वाद्यतिप्रसंग इति चेत्तदव्यतिरेकादप्र

स्यादेतदग्न्यादिव्यपदेशो यद्यात्मनिक्रियते दाहकत्वाद्यतिप्रस  
च्यते तदव्यतिरेकादप्रसंगस्तानि नामादीनियेन रूपेणाव्यपदिष्येति तत्तत्स्थेयाम  
व्यतिरेकः प्रतिनियतार्थद्विनिबद्धमार्गां ततो नो आगमभावाग्नौ कर्त्तमानं दाहक  
त्वं कथमागमभावाग्नौ वर्त्तते तदुक्तानि गमादयो मया उत्तरेतरस्त्रक्षमविषयत्वादे  
वांक्रमः पूर्वपूर्वहेतुकत्वाच्च । एवमेतेन याः पूर्वमिति नयाः पूर्वपूर्वविरुद्धमहावि  
षया उत्तरेत्तरानुकूलाल्पविषया द्वयस्यानंतशक्तैः प्रतिप्रशक्तिभिश्च मानाव  
पाज्जायन्ते । एते गुणश्च धानतया परस्परतंत्राः सम्यग्दर्शने हेतवः पुरु

बाध्योक्रियासाधनसामर्थ्यान्तत्वाद्यद्वययोपापयैविनिवेश्यमानाः प्रतादिसंज्ञाः  
 खर्तत्राश्चासमर्थान्त्वादिवदेवविद्यमउपन्यासः तत्त्वादयो निरपेक्षाः अपि को  
 विदर्थमात्रो जनयंति हि कश्चित्पक्षे केतंतुल्यक्राणे समर्थ एकश्च बल्यजो व  
 धने समर्थः इमे पुनर्नर्त्या निरपेक्षाः संतः नक्तो चिदपि सम्पददर्शनमात्राया  
 दुर्भावयंतीति नैष दोषः ॥ आभिहितानववोधादभिहितमर्थमनवबुध्य परेणोद  
 मपालभ्यते एतदुक्तं निरपेक्षिषु तंत्वादियुपतादिकार्यं नास्तीति यत्तु तेनोप  
 दार्शितेन तत्पतादिकार्यं किं तर्हि तंत्वादिकार्यमपि तंत्वाद्यवयवेषु नास्त्येवेत्यस्म  
 त्पक्षसिद्धिरेवाथ तंत्वादिकार्यं शक्त्यापेक्षयास्तीत्युच्यते नयेष्वपि निरपेक्षेषु  
 ह्यभिधानरूपेषु कारणावशात् सम्पददर्शनहेतुत्वविपरिणति सद्भावाच्छक्त्यात्म  
 नास्तित्वमिति साम्प्रमेधोपन्यासस्म ॥ ज्ञानदर्शनयोस्तत्वं नयानां चैव लक्षणां ज्ञा  
 नस्य च प्रमाणात् यमध्यायेस्मिन्निरूपितमिति ॥ इति तत्त्वार्थप्रतिभाष्ये

कारे स्वधर्मोऽध्यायः ॥



प्रभायतीति प्रयदंति संतः २ तस्यामभूद्विभ्वजनी न दृति दानं बुवा दो भुवि हीरपाख्यः स्व गोत्र विस्तारन  
भारुमान्नीसम्यक्करत्वाभणार्चिताङ्गः ३ तस्योपरोधवशातोर्विशदोरुकीर्तेभारिणोक्चनं दिक्षतशा  
म्बमगाधबोधम् ॥ स्पष्टीकृतं कतिर्येव च नैरुदारेर्बालप्रबोधक्रमे तदनंतवीर्यैः ४ इति परोक्षामु  
खमधुव्रतौ समाप्तम्

भूटपटप्रायं यत्र माहुरनाकुलमिति इदानीमात्मनः प्रारब्धनिर्वहणामौद्धत्यपरिहारं च दर्शयिन्नाह परी-  
 मुखमादर्शयित्वा पादयोस्तत्त्वयोः संविदेमादृशो बालः परीक्षादत्तवद्यथा ॥ १ ॥ व्यथां कृतवानस्मि किमर्थं  
 संविदेकस्य मादृशः अहं च कथं भूत इत्याह बालो मंदमतिः ॥ अनौद्धत्यस्त्वं क्वचनमेतत् ॥ तत्त्वज्ञत्वं च प्रार-  
 द्यनिर्वहणादेवावसीयते किंतत्परीक्षामुखं तदेव निरुपपत्ति आदर्शनमिति क्रयोः हेयोपादेयतत्वयोः  
 वादर्शजात्मनो लंकारमंडितस्य सौरुप्यं वा प्रतिविंबोयदर्शनेन द्वारेण सूचयति तथेदमपि हेयो-  
 यतत्वं साधनदूषणोपपददर्शनेन द्वारेण निश्चाययतीत्यादर्शत्वेन निरुप्यते कथम्वपरीक्षादत्तवत् परी-  
 क्षादत्तस्य यथा परीक्षादत्तः स्वप्नाख्यशास्त्रं निरुद्धं वांस्तथाह मपीत्यर्थः अकलंशं गां कैयत् प्रकटकृतं  
 मखिलमाननिभनिक्रान्तं क्षिप्तं सर्गिभिरुपपत्तिभिव्यक्तिमेतेन ॥ इति परीक्षामुखलघुवृत्तौ प्रमाणा

समुद्देशः षष्ठः परिच्छेदः ॥ श्रीमान्वेजेयनामा भूदघणीगुरुराशालिना बूंदीपालवंशालिव्यो-  
 गिरुर्जितः १ तदीयपत्नीभुविविश्रुतासीना गणोबनामागुरुराशालिधरिमा यांरेवतीति प्रथितो विर्को

माणातत्त्वान्यस्वरूपं शास्त्रांतरप्रसिद्धम् विचारणीयमिह युक्त्या प्रतिपत्तव्यं तत्र मूलनयोर्द्वौ द्व्यर्थिक पर्या  
यार्थिक भेदात् तत्र द्व्यर्थिके रत्ने धागमसंग्रहव्यवहारभेदात् पर्यायार्थिकश्चतुर्धो शत्रुसत्रशब्दसमभिरुद्धव  
भूतचेदात् अन्योन्यगुणाप्रधानभूतभेदाभेदप्ररूपणानेगमः नैकगमो नैगम इति निकेतः सर्वथा भेदबाद  
स्तदाभासः प्रतिपदाव्ययेक्षा सन्नात्र ग्राहो संग्रहः प्रलुवादस्तदाभासः संग्रहगृहीतभेदको व्यवहारः कल्प  
निको भेदस्तदाभासः शुद्धपर्यायिग्राहिप्रतिपक्षसोपेदाः अनुसृतः क्षणिकैकांतनयस्तदाभासः कालकारक  
क्षिणानो भेदाच्छब्दस्य क्रयंचिदर्थ्यभेदकथनं शब्दानयः अर्थभेदे विनाशब्दानानावैकांतस्तदाभासः पर्याय  
भेदात् पदार्थानानात्वनिरूपकः समभिरुद्धः पर्यायनानात्वमंतरणार्थोद्वादिभेदकथनं तदाभासः क्रियात्रये  
राभेदप्ररूपणमित्यंभावः क्रियानिरपेक्षत्वेन क्रियाचक्रेषु कल्पनिको व्यवहारस्तदाभास इति नयनदाभा  
सलक्षणं संक्षेपेणातं विस्मरणानयचक्रादतिपत्तव्यं अथवा संभवविग्रमानमत्यद्वाद्दशलक्षणं ब्रह्मल  
क्षणं चान्यत्रोक्तमिह द्रष्टव्यं तथा चाह समर्थवचनं वाद इति प्रसिद्धावयवं वाक्यं स्वेष्टस्यार्थस्य साधकं साधु

ह्यं दूषयन्नाह भेदेत्वात्मातवत्तदनुपपत्तेः अथयैत्रेवात्मनि प्रमारां समवेतं फलमपितैत्रेव समवेतमिति  
 समवायिलक्षणायास्या प्रमारा फलव्यवस्थितिनात्मां तो तत्प्रसंग इति चेत्तपिनस्तत्कमित्याह समवायेति प्र  
 इति समवायस्य नित्यत्वाद्ध्यापकत्वाच्च सर्वात्मनामपि समवाय समवाय समान धर्मकत्वान्नतनः प्रतियम  
 इत्यर्थः इदानीं स्वपरपक्षसाधनदूषणव्यवस्थामुपदर्शयति प्रमारातदाभासोदुष्टतयोद्भावितौ परिहृतादौ  
 वादिनः साधनतदाभासो प्रतिवादिनो दूषणाभूषणोचवादिना प्रमारा मुपन्यस्तंतच्च प्रतिवादिनादुष्टत  
 योद्भावितम् पुनर्वादिना परिहृतं तदेव तस्य साधनं भवति प्रतिवादिनश्च दूषणमिति यदा तु वादिना प्रमाणा  
 म् प्रतिवादिना तथैवोद्भावितम् वादिना च परिहितं तदा तद्वादिनः साधनाभासो भवति प्रतिवा

मिति अथैकप्रकारेण शेषविप्रतिवादिना तथैवोद्भावितम् वादिना परिहृतम् तदा तद्वादिनः  
 भासो भवति वादिनश्च भूषणमिति अथैकप्रकारेण शेषविप्रतिपत्ति निराकरणद्वारेण प्रमारा तत्त्वं स्वप्र  
 तिज्ञातं परिक्षनयादितत्त्वमन्यत्रोक्तमिति दर्शयन्नाह संभवद्वयद्विचाराणोयमिति संभवविद्यमानमन्य



च्चकिंचनेदं कृमात्मकं तत्त्वम् स्वयंसमर्थं वाकारित्यात् प्रथमपक्षे दूषणमाह तसमर्थस्य कारणे सर्वदोषानिरनेपेक्ष  
 त्वात् सहकारिसांनिध्यात् तत्कारणान्नेति चेदत्राह परापेक्षणे परिणामित्वमन्यथा तदभावात् वियुक्तावस्था  
 यामकुर्वतः सहकारिसमवधानं वेत्तायां कार्यकारिणः पूर्वोक्तिरकारपरिहाराय सिस्थिति लक्षणा परिणा  
 मोपपत्तेरित्यर्थः अन्यथा कार्यकारणभावात् प्राग्भावावस्थायामिवेत्यर्थः अयमिति द्वितीयपक्षे दूषणमाह  
 स्वयमसमर्थस्य अकारकत्वात् पूर्ववत् अथ फलभासं प्रकाशयन्नाह फलाभासं प्रमाणादभिन्नमिन्नमेव वा  
 कुतः पक्षः दूषयेति तदाभासं तैत्याशं क्रायामाधपक्षे तदाभासत्वे हेतुमाह अमेदं तद्व्यवहारानुपपत्तेः फल  
 मेव प्रमाणं मेव वा भवेदिति भावः व्यावृत्त्या संवृत्त्यपरानामेधयया तत्कल्मसास्त्वित्याह व्यावृत्त्यापि न तत्कल्  
 मा फलान्तरात्त्वप्रसंगात् द्रव्यमर्थेपि था फलाद्विजातीयात् फलस्य व्यावृत्त्या फलव्यवहारत्वात् फलान्तराद  
 दपि सजातीया व्यावृत्तिरप्यस्ती फलत्वमेव वा भेदपक्षे दूष्टं तमाह प्रमाणान्तराद्व्यावृत्ते वा प्रमाणात् त्वस्येति  
 अत्रापि प्राक्तन्येव प्रक्रिया योजनीया अमेदपक्षं निराकृत्या चार्थे उपसंहरति तस्माच्छसंवेगो भेद इति भेदप

संख्याभासमिति दर्शयति सौगतसंख्ययोगप्रभाकरजैमिनीयानां प्रत्यक्षानुमानागमेपमानार्थयित्य  
भावेनैककाधिकैक्यादिवत् यथा प्रत्यक्षादिभिरेककाधिकैक्यादिः प्रतियोगशब्दते सौगतादिभिस्तथा प्रत्यक्षे  
रा लोकार्थनिकैः परबुबुध्यादि रपीत्यर्थः अथ परबुध्यादिप्रतिपत्तिः प्रत्यक्षेण मा भूदन्यस्माद्विविच्यति इ  
त्याशं क्वाह अनुमानादेस्तद्विशयत्वे प्रमाणांतरत्वं तच्छब्देन परबुध्यादिभिर्धीयते अनुमानोद्देशपरबुध्या  
दि विषयत्वे प्रत्यक्षे क्रप्रमाणावा दो हीयते इत्यर्थः अत्रोदाहरणमाह तर्कस्ये च व्याप्तिगोचरत्वे प्रमाणांतर  
त्वं अत्रमाणास्याव्यवस्थापकत्वात् सौगतानामिति शेषः किंच प्रत्यक्षे क्रप्रमाणावादिना प्रत्यक्षाधिकैक्यादि  
क्रप्रमाणावादिभिश्च स्वसंबन्धेन नियमप्रत्यक्षभेदो नुमाने भेदश्च प्रतिभासभेदेनैव क्वव्योग्यं तत्राभावात् स  
च तद्देशो लोकार्थनिकप्रतिपक्षानुमानयोरितरेषां व्याप्तिज्ञानप्रत्यक्षादिप्रमारोद्धितिसर्वेषां प्रमाणासंख्या  
विधत्ते एतदेव दर्शयति प्रतिभासभेदस्य च भेदकत्वादिति इदानीं विषयाभासमुपदर्शयितुमाह विषया  
भासः सामान्यं विशेषोदयं वा स्वतंत्रमिति कथं भेवांतदाभासमेतेत्याह तथा प्रतिभासनात् कार्यकारणा

उदाहरणमाह यथानद्यास्तीरे मोदकराशयः संति धाबद्धं मारावका कम्बिन्मरावकै राकुलीकृतं चेता तत्संग परिजि  
हीर्षया प्रताणवाक्यनद्यादेशं तान् प्रस्थापयतीत्यामोकेत्यत्तादागमाभासत्वं प्रथमोदाहरणमात्रेणानु  
ष्यन्नुदाहरणं तमाह जंगुल्येग्रहस्त्रिययशतमास्ते इति अत्रापिसंख्ययशः स्वदुरागमजनितवासनाहि  
तंचेता दृष्टे विरुद्धं सर्वसर्वत्रविद्यत इति मन्यमानस्तयोपदिशतीत्यनापिवचनात्वादित्दमपिततथेत्यर्थः कथ  
मनंतरयोर्वाक्ययोस्तदाभासत्वमित्योक्तायामाह विसंवादान् अविसंवादरूपप्रकारालक्षणाभावान्नतद्वि  
शेषरूपमपीत्यर्थः इदानीं संख्याभासमाह प्रत्यक्षमैवेकं प्रमाणामित्यादिसंख्याभासं प्रत्यक्षपरोक्षमे  
दान्नेद्विविध्यमुक्तं तद्वैपरीत्येन प्रत्यक्षमेवाप्रत्यक्षानुमाने एते पाद्यवधारणं संख्याभासं प्रत्यक्षमैवेकमिति  
कथं संख्याभासमित्याह लोक्यविकस्यप्रत्यक्षतः परलोकादिनिशेधस्य प्रारब्धादिभ्यासिंदुरतीदृशत्वात्  
अतद्विशयत्वात् अप्रत्यक्षविषयत्वादित्यर्थः शेषं सुगमं प्रपंचेतमैवेतत्संख्याविप्रतिपत्ति निराकरण इ  
ति नेह पुनरुच्यते इतरथादिप्रमाणोपयतावधारणमपि विद्यत इति लोकायतिकदृष्टांतद्वारेण तन्मतेयिसं

पादितं तद्विपरीतदर्शनमपि तदा भासमित्याह विपरीतान्वयश्च पादौ पोरुषेयं तदमूर्तं कुतोऽस्य  
 विघटादिनातिप्रसंगादिति तस्याप्यमूर्तताप्राप्तेरित्यर्थः व्याप्तिरेकोदाहरणभासमाह व्यतिरेके  
 सिद्धताव्यतिरेकः परिमाणेन्द्रियसुखाकाशवदिति अंपोरुषेयः शब्दामूर्तत्वादित्यत्रैवा सिद्धासाध्यसाधना  
 यव्यतिरेकापेक्षेति विग्रहः तत्र सिद्धसाध्यव्यतिरेकः परमाणुसत्त्वापोरुषेयत्वादिन्द्रियसुखमसिद्धसा  
 व्यतिरेकं आकाशत्वसिद्धोभयव्यतिरेकमिति साध्याभावे साध्यव्यावृत्तिरिति व्यतिरेकोदाहरणप्रघटके  
 ख्यापितं तत्र तद्विपरीतमपि तदा भासवित्युपदर्शयति विपरीतव्यतिरेकश्च यन्नामूर्ततन्वापोरुषेयमि  
 पंचावयवेष्वक्रियद्दीनता तदेव क्रियद्दीनतायां प्रयोगाभासमाह वालप्रयोगा  
 विपर्ययित्वमाह तस्मादग्निमान् धूमवांश्चायमिति क्रयमवयवविपर्यये प्रयोगाभास इत्योरुकायामाह स्पष्ट  
 तया प्रकृतप्रतिपत्तेरयोगान् इदानीमागमभासमाह रागंद्वयमोहाक्रान्तपुरुषवचनान् जातमागमभासमाह

शंकाह आकाशेनित्येष्यस्यनिश्चयान् शंक्रितवृत्तिमुदाहरति शंक्रितवृत्तिमुनास्ति सर्वज्ञो वक्तृत्वादिति अ  
स्यापि कथं विपक्षो वृत्तिराशंक्यतयाह सर्वज्ञेन वक्तृत्वा विरोधादि अविरोधश्च ज्ञानोक्तं वैवचनानामयकश  
दर्शनादिति निरूपणं प्रायः अकिंचित्कारत्वरूपं निरूपयति सिद्धे मत्यक्षादिवाधिते च साध्ये हेतुरकिंचित्कार  
त्विदाहरति सिद्धः आचरणः शब्दः शब्दत्वादिति कथमस्याकिंचित्कारत्वमित्याह किंचित्करणदिति अ  
पंच भेदं प्रथमस्य दृष्टांतीकरणद्वारेणादाहरति यश्चानुष्णोऽग्निर्द्रव्यत्वादित्यादौ किंचित्कृतुशक्यतादकिंचित्  
रत्वमिति शेषः अयं च दोषो हेतुलक्षणाविचारवत् एव न चादृक्काल इति व्यक्तीकृत्यान्नाह लक्षणा एवासौ  
दोषो व्युत्पन्नप्रयोगस्य पक्षदोषैव दुष्टत्वादिति दृष्टांतो न्यायव्यतिरेकभेदाद्विविधद्रव्यकं तत्रान्वयदृष्टांत  
भासमाह दृष्टांताभासाजन्ये असिद्धसाधनोभयाः साध्यं च साधनं चोभयं च साध्यसाधनोभयानि अ  
सिद्धानि तानि येष्विति विग्रहः एतानेकत्रानुमाने दर्शयति अपौरुषेयः शब्दो मूर्तेत्वादिति द्रियमुखपरमगु  
णवत् इंद्रियमुखमसिद्धसाध्यतस्य पौरुषेयत्वान् परमगुणसिद्धसाधनं दर्शनीयमिति दृष्टांतावसेष

न्मानाह हेत्वाभासा असिद्धिविरुद्धानैकांतिका किंचित्कराः येया यथा क्रमेणालक्षणां सोदाहरणमाह अ  
सत्सतानिश्चयो सिद्धः सता च यश्च सतानिश्चयो असंतौ सतानिश्चयो यस्य भवत्य सत्सतानिश्चयः तत्र प्रथ  
मभेदमाह अविद्यमानसत्ताकः परिणामीशब्दः चाक्षुषत्वात् प्रथमस्यासिद्धत्वमाह गच्छस्वरूपेणासत्वात्  
द्वितीया सिद्धे भेदमुपदर्शयति अविद्यमाननिश्चयेऽभ्युपगच्छति अस्याप्यसिद्धता कथ  
मित्यारेकायामाह सांख्यं प्रति परिणामीशब्दः कृतकत्वादिति अस्यासिद्धताया कारणमाह तेनाज्ञातत्वा  
दिति तेन सांख्येनाज्ञातत्वा तन्मतेऽप्यविर्भावितिरिति नोत्पत्त्यादिरिति अस्याप्यनिश्चयाद्  
सिद्धत्वमित्यर्थः विरुद्धहेत्वाभासमुपदर्शयन्नाह विपरीतनिश्चिता विनाभावो विरुद्धः अपरिणामीशब्दः कृत  
कत्वात् कृतकत्वस्य परिणामविरोधिना परिणामेन व्याप्तिमिति अनेकांति कृत्वे हेत्वाभासमाह विपक्षेऽप्यविरुद्ध  
वृत्तिरनेकांतिकः अपिशब्दान्न केवलं पक्षसप्तयोरिति द्रष्टव्यं सच द्विविधो विपक्षेऽनिश्चितवृत्तिः शक्तिवृत्ति  
श्चेति तत्राद्यं दर्शयन्नाह निश्चितवृत्तिरित्यः शब्दः प्रमेयत्वानुपपद्यदिति कथमस्य विपक्षेऽनिश्चितवृत्तिरित्या

मनुमानाभासमाह इदमनुमानाभासं इदं वक्ष्यमाणमिति भावः तत्र तदवयवाभासो पददर्शनेन समुदायरु  
पादुमानासमुपददर्शयितुं कामः प्रथमावयवाभासमाह तत्रापि निष्ठादिः यत्राभासः इष्टमवाधितमित्यादि  
तद्युक्तमिदानीं गृह्यते तदासमिति कथयति <sup>भा</sup> अनिष्टो मीमांसकस्यानित्यः शब्दः असिद्धाद्विष  
रीतं तदाभासमाह सिद्धः श्रावणः शब्द इति अनुमानागमलोकस्वर्चनैः एतेषां क्रमेणोदाहरणमाह तत्र  
त्यसादिवाधितो यथा अनुष्टो निर्द्रव्यत्वाज्जलवत् स्पर्शनिप्रत्यक्षेऽप्यक्षणाः स्पर्शात्मिको ग्निरनुभूयते अह  
वाधितमाह अपरिणामी शब्दः कृतकत्वात् घटवत् इति अत्र पक्षोपरिणामी शब्दः कृतकत्वादित्यनेन बाध्य  
ते आगमवाधितमाह प्रेत्यसुखप्रदो धर्मः पुरुषाच्चात्र तादृशमवेदिति आगमे हि पुरुषाश्चित्त्वाविशेषे  
पि परलोकधर्मस्य सुखदेतुत्वमुक्तं लोकवाधितमाह भुवि नरशिरः कपालं प्राण्यं गत्वा छंदस्वशुक्तवदिति  
लोकै हि प्राण्यं गत्वेऽपि कस्यचिच्छुचित्वमशुचित्वं च तत्र नरकपालादीनामशुचित्वमवेतिलोकोक्ता यितत्वं स्व  
वचनवाधितमाह मातामेवं ध्यापुरुषसंयोगेऽप्यगभत्वात् सिद्धवं ध्यावदिति इदानीं हेत्वाभासानुक्रमेण

सति भवति न च क्रमप्राप्तौ प्रमाणांतरमस्ति ते जसत्वं मस्तीति चेन्न तस्या सिद्धेः अथ चक्षुः तेजसं रूपादी  
नां मध्यं रूपं स्यैव प्रकाशकत्वात् प्रदेति ते द्यपयौ चोचिता मिधानं मन्यं जनादेः पार्थिवेति पिरूपप्रकाशत्वदर्श  
नात् अथिव्यादिरूपप्रकाशकत्वे प्रथिव्यादार्षत्वप्रसंगाच्च तस्मात्संनिक्रशस्याव्यापकत्वान्न प्रमाणात्वं म  
कारणज्ञानेन व्यवधानाच्चैति प्रत्यक्षाभासमाह अवैशद्ये प्रत्यक्षं तदा भासं बोद्धव्या कस्मादु मदर्शनाद्वि  
ज्ञानवदति परोक्षाभासमाह वैशद्येऽपि परोक्षं तदा भासं मीमांसककरणाज्ञानवदति प्राक्प्रपंचितमेतत्  
परोक्षमेवाभासमुपदर्शयन् प्रथमक्रमप्राप्तं स्मरणाभासमाह अतस्मिन्नदिति ज्ञानं स्मरणाभासं जि नद  
ते सदेव दोषयथेति अतस्मिन् अननुभूत इत्यर्थं शेषं मुगमं प्रत्यभिज्ञाभासमाह सदृशे ते देवे दंतस्मिन्ने  
वेतेन सदृशं यमल्लकवदित्यादि प्रत्यभिज्ञानाभासं द्विविधं प्रत्यभिज्ञानाभासमुपदर्शितं मेकत्वभिबंधनं सादृ  
श्यनिबंधनं च तितैत्रैकत्वे सादृश्यावभासः सादृश्यं चैकत्वावभासस्तदा भासमिति तत्की भासमाह असंबेदु  
तितज्ञानं तत्की भासं भावांस्तु त्रैः सस्याम इति यथा वग्न ज्ञानमिति व्याप्ति लक्षणं संबधज्ञानमित्यर्थः इदानीं



प्रमाणाभितरतदाभासमिति संशयाद्यश्चप्रसिद्धाएवतत्रसंशयउभयकोटिसंस्पृशीस्थानुवपुरुषोवेतिप  
 रामर्षिविपर्ययः पुनरतस्मिंतदिति विकल्पः विशेषानवधारणामनध्यवसायः कथमेवामस्वसंविदितादीनां  
 तदाभासनेति जाह स्वविशयोपदर्शकत्वाभावादिति गतार्थमेतत् अत्र दृष्टान्तं यथाक्रममाह पुरुषांतरपूर्वा  
 धीगच्छतृणस्य स्पृणुपुरुषादिज्ञानवत् पुरुषांतरं च पूर्वार्थश्च गच्छतृणस्पृशश्चि स्थानुपुरुषादिश्च ते वा ज्ञानं  
 तदिद्वतद्वत् अपरं च संनिक्करीवादिनं प्रति दृष्टान्तमाह चक्षुरसंयोद्भवं संयुक्तसमवायवाश्च अयमर्थः यथा  
 चक्षुरसंयोः संयुक्तसमवायः सन्नपिन प्रमारांतथा चक्षुरण्योरपयितस्मादयमपि प्रमाणाभासं वेति उपलक्ष  
 रां मेतत् अतिव्याप्ति कथनमव्याप्तिश्च संनिक्करी प्रत्यक्षवादीनां चक्षुषिसंनिक्करीस्थ्या संभवात् अथ चक्षु  
 प्राप्ता र्थपरिच्छेदं व्यवहितार्थानां प्रकाशकत्वात् प्रदीपादिवदिति तत् सिद्ध्यति मत्तं तदपिन साधीयः क  
 चात्र पदलादिव्यवहितार्थानां अपि चक्षुषा प्रतिभास नंदु तो रसिद्धः शाखा चन्द्रमसोरेककालदर्शनानुपप  
 तिप्रशक्तेश्च न तत्र क्रमेपियौगपद्याभिमान इति वक्तव्यं कालव्यवधानानुपलब्धेः किंचक्रमप्रतिपत्तिः व्याप्तिनिश्चये

क्षत्वा यो मर्त्यैर्कर्मत्वेनाप्रतीयमानादप्रत्यक्षत्वं न हि फलज्ञानस्याप्रत्यक्षता तत एव स्यात् अथ फलत्वेन प्रतिभा

नानो चेत्करणज्ञानस्यापि कारणत्वेनावभासनाप्रत्यक्षमस्तु अथ कारणस्य चक्षुरोदप्रत्यक्षत्वेपिरूपप्राकट्या

इति चेन्न भिन्नकर्तृकरणस्यैव तद्व्यभिचारादभिन्नकर्तृकरणे सति कर्तृप्रत्यक्षताया तदभिन्नस्यापि

करणास्य कथंचित्प्रत्यक्षत्वेनाप्रत्यक्षैकांतविरोधात्प्रकाशात्मनो प्रत्यक्षत्वेपि प्रदीपप्रत्यक्ष्यविरोधवदिति प्र

ग्रहिधारावहिज्ञानं गृहीतार्थदर्शनं सौगताभिमतम् निर्विकल्पं तच्च स्वविशया तु पदशो कृत्वा द्रष्टव्याणां व्य

।यस्यैव तज्जनितस्य तदुपपदशो कृत्वादर्थव्यवसायस्य प्रत्यक्षाकारेणानुरक्तत्वात्ततः प्रत्यक्षस्यैव प्रमाण्यं व्य

गृहीतग्राहित्वादप्रमारागामिति तन्न सुभाषितम् दर्शनस्याविकल्पस्यानुपलक्षणा नुपलक्षणा तद्भाव

सद्भाववानीलादाविवक्षयादावपि तदुपपदशो कृत्वप्रसंगात्तत्र विपरीतसमारापोपान्नेन चेत्तद्वि सिद्धुनीला

रोपविरोधिग्रहालक्षणा तत्सद्भावायोगात् सद्भाववानीलादाविवक्षणाक्षयादावपि तदुपपदशो कृत्वप्र

गात्तत्र विपरीतसमारापोपान्नेन चेत्तद्वि सिद्धुनीलादौ समारापोपविरोधिग्रहालक्षणा निश्चय इति तदात्मकमेव

प्रमाणातदिहोदितं इतिपीडा। मुखस्य लघुवृत्तौ फलसमुद्देशः पंचमः ॥५१॥ अथैतानीमुक्तप्रमाणास्वरूपादि  
चतुष्टयाभासमाह ततो न्यतदाभासमिति ततः उक्तात् प्रमाणास्वरूप संख्याविशय फलभेदादन्यद्विपरीतं  
तदाभासमिति तत्रक्रमप्राप्तं स्वरूपाभासं दर्शयति अस्वसंबदिति गृहीतार्थदर्शनेन संशयादयः प्रमाणाभासः  
अस्वसंबदितच गृहीतार्थं च दर्शनेन संशयजादिर्येषां ते संशयादयश्चेति सर्वेषां द्वंद्वः आदिशब्देन विपर्ये  
यान्मध्यवसाययोगेऽपि ग्रहणं तत्र स्वसंबदितसंज्ञानं ज्ञानांतरात् प्रत्यक्षत्वादिति नेयायिकाः तया हि ज्ञानं स्व  
यतिरित्येव न वेद्यं वेद्यत्वात् घटवदिति तदसंगतं यमिज्ञानस्य ज्ञानांतरात् वेद्यत्वे साध्यांतः प्राप्तिरिति न धर्मिन्वा  
योगात् स्वसंबदितित्वेनेन वेदतोरनेकांतात् महेश्वरज्ञानेन च व्यभिचाराद्व्याप्तिज्ञानेनाप्यनेकांतादयं प्रति  
पत्त्ययोगाच्च न हि ज्ञापकप्रत्यक्षं ज्ञाप्यं गमयति शब्दलिगादीनां भवित्येव गमकत्वं प्रसंगादनंतरा भाविज्ञा  
नग्राहकत्वे तस्याप्यगृहीतस्य पराज्ञापकत्वा नंतरं कल्पनीयं तत्रापि तदंतरमित्यनवस्था तस्मान्नायं पक्षः  
अत्रान् एतेन क्रणज्ञानस्य परोक्षत्वात् स्वसंबदितत्वं ब्रुवन्नपि भीमांसकाः प्रत्युक्तः सप्तस्यापि ततोर्थे प्रत्य

मास्वेदहप्रमितिरेवस्थितः द्वितीयंविशेषभेदमाह अर्थान्तरगतोविसदृशपरिणामो व्यतिरेकोगोमहि  
षादिवदिति वेसादृश्यं हि प्रतियोगिग्रहणोसत्येवभवति नचापेक्षत्वादस्यावस्तुत्वमवस्तुनंपेक्षिकत्वा  
योगादपेक्षायामवस्तुनिष्ठत्वात् स्यात्कारणाच्छित्तमबाध्यमनंतधर्मसंदेहवर्तिनमरोषमपिप्रमेयं देवैः प्र  
मारावलितो निरवाचितश्च संक्षिप्तमेवमुनिभिर्विबुधं मयेतत् ॥१॥ इतिपरीक्षासुरस्यलक्ष्यवृत्तौ विराय  
समुद्देशश्चतुर्थः ॥४॥ अथिदानीं फलविप्रतिपत्तिनिरासार्थमाह अज्ञाननिवृत्तिहेतोर्नोपादानोपेक्षाश्च फलं  
साक्षात्पादज्ञाननिवृत्तिपारंपर्येणाहानादिकमिति प्रमेयनिश्चयोत्तरकालभावित्वतस्येति तद्विधमपि फलं प्रमा  
णाद्विद्वन्मेवेति योगः अभिन्नमेवेति सौगतास्तन्मातृद्वयनिरासेन स्वमतं व्यवस्थापयितुमाह प्रमाणादभिन्नं चे  
कंचचिदभेदसमर्थनार्थं हेतुमाह यः प्रमितिरेव निवृत्ताज्ञानो जहात्यादभेदउपेक्षते चेति प्रवृत्तेः अयमर्थयित्वेवा  
त्मनः प्रमाणाकारेण परिणतितस्यैव फलरूपतया परिणाम इत्येकप्रमात्रप्रेक्षया प्रमाणा फलयोगेभेदः कारणक्रियाप  
रिणामभेदाद्वेदः इत्यस्य सामर्थ्यसिद्धत्वान्नोक्तं पारंपर्येणा साक्षाच्च फलं हेद्यभिधायितत् देवेभिन्नमभिन्नं च ।

नापि पृथिव्यादि चतुष्टयात्मकत्वमात्मनः संभाव्यते अचेतनेभ्यः श्रैवेतन्यास्पतियोगात् धारणेण इवोपरा  
कृतालक्षणाच्चयाभावाच्च तदहंजातवालकस्य स्तन्यादावभिलाशाभावप्रसंगाच्च अभिलाषो हि प्रत्य  
मिज्ञाने भवति तच्च स्मरणे स्मरणं चानुभवे भवतीति पूर्वोक्तं भवः सिद्धः मध्यदशायां तैथ्यथाक्षः मृतानां  
रक्षोयक्षाहिकूलेषु स्वयमुत्पन्नत्वेन कथयतां दर्शनात् केशांचित्तमवसृतेरुपलंभाच्चानादि श्रैवेतनसिद्धि  
एव तथा चोक्तम् तदहंजस्तने ह्यनु रक्षो ह्यष्टर्भवस्मृतः भूतानन्वयनात्सिद्धिः प्रकृतिज्ञः सनातनरति  
॥३॥ न च स्वदेहप्रमिति रात्मैत्यत्रापि प्रमाणाभावात् सर्वत्र संशय इति वक्तव्यम् तत्रानुमानस्य सद्भा  
वः न तथा हि देवदत्तात्मानं देह एव तत्र सर्वत्रैव च विद्यते तत्रैव सर्वत्रैव स्वासाधारण गुणाधारतयोप  
लुभात् यो यत्र सर्वत्रैव च स्वासाधारण गुणाधारतयोपलभ्यते सर्वत्रैव स तत्रैव तत्र च विद्यते यथा  
देवदत्तग्रहे एव सर्वत्रैव च उपलभ्यमानः स्वासाधारण भासु रत्वादि गुणाः प्रदीपः तथा चायं न स्मा  
नयेति तदसाधारण्यं गुराज्ञान दर्शितं सुख कीर्यले दशाणां स्तेच सर्ववर्गीणां स्तेत्रैव चोपलभ्यते सुख  
मात्मा दनाकारं विज्ञानं मेयबोधनं शक्तिः क्रिया नुमेया स्यान्नतः कान्ता समागम इति वचनात् न स्मादा

परिभारणसामान्याधिकरणत्वमात्मन इत्युक्तं तच्चानुपपन्नं व्यधिकरणासिद्धिः प्रसंगात् नहि परिभारणसामान्यमात्मनि व्यवस्थितम् किन्तु परिभारणव्याक्तिर्भवेति नचावांतरमहापरिभारणद्वयाधारतयात्मन्यप्रतिपन्ने परिभारणमात्माधिकरणतातत्र निश्चितं शक्या दृष्टान्तश्च साधनविकलः आकारास्तथा महापरिभाणाधिकरणतया परिभारणमात्राधिकरणत्वायोगात् नित्यद्रव्यत्वे च सर्वथा सिद्धं नित्यस्य क्रमाक्रमाभ्यामर्थीक्रियाविरोधादिति प्रसज्यपक्षोपि भावस्य ग्रहणोपाया संभवान् नच विशेषणत्वेन चागृहीतविशेषणं मनागृहीतविशेषणविशेष्यबुद्धिरिति वचनात् नच प्रक्षेपतद्ग्रहणोपायः संवधाभावात् इन्द्रियार्थसन्निकर्षजं हि प्रत्यक्षे तन्मते सिद्धं विशेषणाविशेष्यभावकल्पनायामभावस्य नागृहीतस्य विशेषणत्वमिति तदेवदूशणं तस्मात् नव्यापकमात्मद्रव्यं नापि वटकरिणो कामांजनं क्रमनीयकाराकुचजननसंस्पर्शकाले प्रति लोमकूपमालादनाकारस्य सुखस्यानुभवात् अन्यथा सर्वंगिराणो रोगोच्चदिकार्योदयायोगमदाशुब्रह्मालातचक्रवत्क्रमेणैव तत्सुखमित्यनुपपन्नं परापरान्तःकरणसम्बन्धस्य तत्कारणस्य परि कल्पनायां व्यवधानप्रसंगात् अन्यथा सुखस्य मानसप्रत्यक्षादिति त्वायोगादिति

त्वायाकारव्याप्तिर्वेदकस्य क्रमभावि परिणामिव्यापित्वमित्यर्थः विशेषस्यापि द्वैविध्यमिति दर्शयति वि  
 शेषस्यापि द्वैविध्यमिति दर्शयति विशेषश्चेति द्वैधेत्यभिप्रियमाणो नामिसंबंधः तदेव प्रतिपादयति य  
 र्थोपपत्तिरेकभेदादिति प्रथमविशेषभेदमाह एकस्मिन्द्व्येकमभाविनः परिणामाः पर्याया आत्मनिह  
 र्त्रविशदादिवदिति अत्रात्मद्रव्यं स्वदेहप्रमितमात्रमेव नव्याप्यकं नापिवटकारिणो कामात्रं नचक्रया  
 कारपरिणामतभूतकंदवकमिति तत्र व्यापकत्वे परेशामनुमानमात्मव्यापकः द्व्यत्वे सत्यमृतेत्वादाकाशवदि  
 ति तत्र यदि रुपादित्कदासंगमृतेत्वं तत्प्रतिशोधोमृतेत्वं तदमनसोनेकांतः अर्थसर्वगतद्रव्यपरिमाण  
 मृतेत्वं तन्निशान्नात्वेत्यं प्रति साध्यसमोहेतुः यच्चापरमनुमानमात्मव्यापकः अणुपरिमाणाधिक्र  
 णोसति नित्यद्रव्यत्वादाकाशवदिति तदपिनसाधनमणुपरिमाणो नधिकरणत्वमित्यत्र क्रिमयं नय  
 र्थः पर्युदासः प्रतिशोधोवाभवेत् तत्राद्यपदेष्टुणुपरिमाणो न प्रतिशोयेन महापरिणामावान्तरपरिमा  
 नाधिकरणत्वं यव्यापकत्वं मेवसाधयतीति परिमाणमात्रं चेत्परासमान्योर्मंगीकर्तव्यं तथाचाणु

तराकारपरिहारावासिस्ति लक्षणापरिणामेनार्थक्रियोपपत्तेर्भवति अनुवृत्ताकारोहिगोर्नीरित्यादिप्रत्ययः  
 व्यावृत्ताकारः श्यामः शबल इत्यादिप्रत्ययस्तयोयोगोचरस्तस्य भावस्तत्वं तस्मादेतेन तिर्यकसामान्यव्यतिरे  
 कलक्षणाविशेषद्वयात्मकं वस्तुसाधितं पूर्वीतराकारमोर्यथासंख्येन परिहारावाप्तीताभ्यां स्थितिः सेव  
 लक्षणां यस्य स चासौ परिणामस्य तेनार्थक्रियोपपत्तेर्भवेत्यनेन तद्भूता सामान्यपर्यायविशेषद्वयरूपं य  
 स्तु समर्थितं भवति अथ प्रथमोद्दिष्ट सामान्यमेतदं दर्शयन्नाह सामान्यं द्वधा तिर्यग्भूता भेदात् प्रथम  
 भेदं सोदाहरणमाह सदृशपरिणामस्तिथेर्खंडमुदादिगोत्ववत् नित्यैकरूपस्य गोत्वादेः क्रमयोगयथा  
 भ्यामर्थक्रियाविरोधात् अत्येकं परिसमाप्त्या व्यक्तियुक्त्ययोगाश्चानेकं सदृशपरिणामात्मकमेवेति तिर्य  
 कसामान्यमुक्तं द्वितीयं भेदमपि सदृष्टांतमुपदर्शयति परापरविवर्तेव्यापिद्रव्यमृद्धतामृदिवस्यासादि  
 क्षति सामान्यमिति वर्तते नायमर्थः उद्धृता सामान्यं भवति किंतु द्रव्यं तदेव विशिष्यते तदेव विशिष्यते प्रा  
 परविवर्तेव्यापीति पूर्वापेकालवति त्रिकालानुयायीत्यर्थः चित्रज्ञानस्यैकस्य युगपद्द्रव्येनेकस्वगतनी



नित्यद्रव्येभ्य इति किंच समवायस्यानाश्रितत्वे संबंधरूपतयेव न घटते तथा च अयोगः समवायोन संबंधः अनाश्रित  
तत्वादिगादिवदिति अत्र समवायस्य धर्मिणाः कथंचितादात्म्यरूपस्यानेकस्याचरणेः प्रतिपन्नत्वादुर्मिग्राहकप्र  
माणवाधा आश्रयासिद्धश्च न बाध्येति नस्याश्रितत्वेप्यनदभिधीयते न समवायि एकः संबंधात्मके सत्याश्रित  
त्वात् संबंधयोगवत् सतायानेकांत इति संबंधविशेषणं अथ संयोगविरोधनिविडसिथलादिप्रत्ययत्वानानात्राना  
त्वं नान्यत्र विसर्पयादिति चेत् न समवायेषु त्यतिमत्त्वं न स्वरत्वं प्रत्ययानात् तस्य मुलभत्वात् संबंधिने दाद्रे दो  
न्यत्रापि समान इति नैकैव पर्येनुयोगो गुक्तस्तस्यात्मसमवायस्य योगपरिपरकल्पितस्य विचारसहत्वान्न दृशा  
दुरगुण्यादि घट्टभेदप्रतीतिः अथ भिन्नप्रतिभासादवयवावयव्याक्षिप्तो भेद एवेति चेन्न भेदप्रतिभासस्य भेदा  
विरोधात् घटपटादीनामपि कथंचिदभेदोपपत्तेः सर्वथा प्रतिभासते दस्यासिद्धेऽश्च इदमित्याद्यभेदप्रतिभास  
स्यापि भावात्ततः कथंचिदभेदात्मकं द्रव्यं पर्यायात्मकं सामान्यविशेषात्मकं च तत्त्वं तीगदृशि सकृन्नित्यायेत्यायात  
मित्यलमिति प्रसंगेन इदानीं मनोकांतात्मकं वलु समर्थनार्थमेव हेतुद्वयमाह अनुब्रुनव्याप्तस्य योगचरत्वात् पूर्वे

निन सा मान्यविशेष दृष्टान्तेन च परिहृतो अथ तत्र तथा प्रतिभासनं परस्यापि वस्तु नित्यैव प्रतिभासेऽस्तु तस्य पक्षः  
 पाताभावात् निर्णीते संशयोऽपि न युक्तः तस्य च लित प्रदति पतिरुपत्वादचलित प्रतिभासिदुर्घटत्वात् प्रतिपन्नेव  
 स्तुन्य प्रतिपतिरित्यति साहसं उपलब्ध्यभिधानादलुपलंभोऽपि न सिद्धस्ततो नाभाव इति दृष्टेष्टा विरुद्धमेकांतश  
 सनं सिद्धमेतेनावयवाय विनोर्गुणोऽपि नोः क्रमेस्तद्धृतोऽश्वक्रयं चिद्धदाभेदो प्रतिपादितो बोधव्यो अथ समवाय  
 वशाद्विन्नेष्यभेदप्रतीतिरनुत्पन्नप्रसृतुलाभ्यज्ञानस्येति चेन्न तस्यापि ततो भिन्नस्य व्यवस्थापयितुमशक्तेः  
 तथा हि समवायवृत्तिः स्वसमवायियुगृहीतमतीत्यादवृत्तिविवृतिर्मित्वेनैव वृत्त्यंतरेण चानवतावदायः पक्षः समवाये  
 समवायानभ्युपगमात् पंचानां समवायित्वं मिति वचनात् इत्यंतरकलनायां तदपि स्वबंधिषु वर्तते नैवेति कल्पना  
 यां इत्यंतरं परंपराभिरेन वस्था इत्यंतरस्य स्वसंबंधिषु वृत्त्यंतरेण नभ्युपगमानावस्येति चेत्तर्हि समवायेऽपि वृत्त्यंतरे  
 मा भूत् अथ समवायेषु सत्त्वेव समवायप्रतीतेस्तस्याश्चित्तत्वमुपपन्नस्येत तर्हि मूर्तेर्द्रव्यसत्त्वेव दिङ्लिङ्गस्येद  
 मतः पूर्वेष्वेति आदिभ्यः कालाङ्गिणस्य च परादिप्रत्ययस्य सद्भावतयोऽपि तदाश्चित्तत्वं स्यात् तथा चायुक्तं भेदमन्यत्र द्रव्य

कृतेचबलुनोसाधारणाकारेणनिश्चैनुमशक्तेः संशयस्तत्रश्चाप्रतिपत्तिस्ततोभावः इत्यनेनक्रांतात्मकमपिनसौरव्यमा  
भजतीतिकेचित्तेपीनप्रातीतिक्रवादिनः विरोधस्यप्रतीयमानयोस्संभवादनुपलभसाध्योहि विरोधस्तत्रोपलभ्य  
मानयोः कोविरोधः यच्चशीतोष्णस्पर्शयोरिवेतिदृष्टान्ततथोक्तं तच्चभूपदहनोद्येकावयविनः शीतोष्णस्पर्शस्वभा  
वस्योपलब्धेयुक्तमेव एकस्यचलालचक्रावृत्तादिविरुद्धधर्माणायुगपदुपलब्धेश्चप्रकृतयोरपिनविरोधइति ए  
तेनैवैय्यधिकरण्यमप्ययास्तां तयोरैकाधिकरणत्वेनप्रतीतेरत्रापिप्रागुक्तनिदर्शनान्येववोद्व्यानि यच्चानवस्था  
नंदूषणंनदपिस्थादादिमतानभिज्ञैरेवापादितं तन्मतंहिसामान्यविशेषात्मकेषुनिसामान्यविशेषयोर्वैभेदश्च  
दृष्टवनिनातयोरैवामिधानाद्रव्यरूपेणाभेदइतिद्रव्यमेवाभेदः एकानेकात्मकद्वाद्दुनः यदिवाभेदनयप्राधान्येन  
बलुधर्माणामानंत्यान्नानवस्थातथाहि यत्सामान्यंयच्चविशेषस्तयोरनुवृत्तव्यावृत्ताकारेणभेदस्तयोश्चाप्येक  
याभेदानेदृदृश्चशक्तिभेदास्तेपिसहकारिभेदादित्यनेनतधर्माणामंगीकरणात्कुतो नवस्थातथाचोक्तं भूलक्षतिक  
रीमाहुरनवस्थाहिषणं बल्वानंतेप्यशक्तौचनानवस्थाविचार्यतेइतिपौचसंकरव्यतिकरे तावपिमेचकज्ञाननिदर्श

युक्तं प्रसंगसाधनात् प्राग्भावाद्दोहिसत्त्वाद्दोहसत्त्वेन व्याप्त उपलभ्यते ततश्च व्याप्यस्य द्रव्यादावभ्युपगमो व्यापका  
 भ्युपगमनांतरायकइति प्रसंगसाधने अस्य दोषस्याभावादेतेन द्रव्यादीनामप्यद्रव्यादित्वं द्रव्यत्वादेर्भेदविभित्तिं  
 दोहद्रव्यं कथं वा षमुंगपदार्थानां परस्परहेतुभेदप्रतिनियतस्वरूपव्यवस्थाद्रव्यस्य हि द्रव्यमिति व्यपदेशस्य द्रव्यत्वमि  
 संबंधाद्विधाने ततः पूर्वद्रव्यस्वरूपं किंचिद्वाच्यं येन सह द्रव्यत्वमिसंबंधः स्यात् द्रव्यमेव स्वरूपमिति चेन्न तस्यार्थ  
 सत्तासंबंधादेव तद्व्यपदेशकारणादेकगुणादिष्वपि वाच्यं केवलं सामान्यं विशेषसमवायानामेव स्वरूपसत्त्वेन तया  
 व्यपदेशोपपत्तेः तत्र यव्यवस्यैव स्यात् ननु जीवादिपदार्थानां सामान्यविशेषात्मकं स्याद्वादिभिर्गमिधीयेत न  
 योश्च वसुनो भेदाविति तोच विरोधादिदोषोयनिपातान्नैकत्रयं भविताविति तया हि भेदाभेदयोर्विधिप्र  
 तिशेधयोरेकत्राभिन्निवसुन्यसंभवः शीतोष्णसंस्पर्शयोरेवेति भेदस्यान्यदधिकरणमभेदस्य चान्यदिति वैयथि  
 कारणं यमात्मानंतु पुरोधाय भेदो पंचसमाश्रित्या भेदस्तावात्मानौ भिन्नौ चाभिन्नौ च तस्मापि तथापरिकल्पनाद  
 नवस्थायै न रूपेण भेदस्तेन भेदश्चाभेदश्चेति संकः येन भेदस्तेनाभेदो येनाभेदस्तेन भेदइति व्यतिकरः भेदो भेदात्म

सहकारिभाव इति न स्वभाव भेद दृश्यते तर्हि नित्यस्यैकरूपस्यापि वस्तुनः क्रमेणानानाकार्यकारिणः स्वभावभेदः का  
र्यसां कार्यमा भूत् अक्रमा क्रमिणामनुत्पत्तेर्नैवमिति चेदेकानंशकारणमगपदेनेककारणसाध्यानेककार्यविशेषा  
दक्रमिणोपि नैकस्य कार्यकारित्वमिति किंच भवत्यक्षेप्तोसतोवाकार्यकारित्वं सतः कार्यकर्तृत्वे सक्तकालक  
लाध्यापिक्षणानामेकक्षणावृत्तिप्रसंगः द्वितीयपक्षेस्वरविशण्णादेरपि कार्यकारित्वमसत्त्वाविशेषात्त्वत्सुलक्षणास्य  
व्यभिचारश्च तस्मान्नविशेषैकांतपक्षः श्रेयान् नापिसामान्यविशेषोपरस्परानपेक्षावित्तिर्योगमपितमप्युक्ति  
युक्तमवभाति तयोरन्योन्यभेदद्वयोरन्यतरस्यापि व्यवस्थाययितुमशक्तेः तथाहि विशेषास्माद्व्यगुराकर्मान्त  
नः सामांस्मनु परापरभेदाद्विविधं तत्र परस्सामान्यात्सत्तालक्षणाभेदे सत्तापत्तिरिति तथा च द्रव्ययोगः द्रव्यगुण  
कर्माख्यसद्रूपारिसत्त्वादत्यंतं भिन्नत्वात्प्राग्भावादिति न सामान्यविशेषसमवायेव्यभिचारः तत्र स्वच्छप  
सत्त्वस्याभिन्नस्य परेरभ्युपगमात् ननु द्रव्यादीनां प्रामाणोपपन्नत्वे धर्मिप्राप्तमृप्रमाणावाधितो हेतुर्नैहि प्रमा  
णान् द्रव्यादयो निश्चिंत्यंते तेन तत्सत्त्वमपीति अयमप्रमाणाप्रतिपन्ना द्रव्यादयस्तर्हि हेतोरगम्या सिद्धिरिति तद

प्रत्यभिज्ञानस्य बहुलमुपलंभात् तस्या एयस्य च प्रागेवोक्तत्वादुत्तरकार्यं त्विष्टानुपपत्तेर्यसिद्धत्वात् यच्चान्यत्साधने सत्त्वाख्यं तदपि विषयवत्त्वपक्षेऽपि समानत्वासाध्यसिद्धिर्निर्बन्धनं तथा हि सत्वमर्थक्रियया त्वमर्थक्रिया च क्रमयोगपद्याभ्यां चेच्छिक्षाणो कान्तिवर्तमाने स्वव्याप्यामर्थक्रियामादापीयनिवर्तते सा च निवर्तमाना स्वव्याप्यं सत्वमिति नित्यस्यैव क्षाणिकस्यापि स्वरविशालावटसत्वमिति न त्रसत्वव्यवस्थानचक्षाणो कस्य वस्तुनः क्रमयोगपद्याभ्यामर्थक्रियाविरोधो सिद्धस्तस्य देशकृतस्य बलकृतस्य वाक्रमस्या संभवात् अवस्थितस्यैकस्य हि न देशकालकालव्यापित्वं देशक्रमः कालक्रमश्चाभिधीयते न च क्षाणिके सोऽस्ति यो यत्रैव स तत्रैव योऽसिद्धत्वं तदेवैव सः न देशकालव्याप्तिर्भावानामिह विद्यते इति स्वयमभिधानात् न च पूर्वोक्तक्षणानामेकत्वे न त्रमायोगादक्षाणिकत्वे नैव सत्त्वादिसाधनमनैकांतिकं अवास्तवत्वेन तदपेक्षक्रमो युक्त इति नापि योगपद्येन तत्रार्थक्रिया संभवति युगपद्येन तत्रार्थक्रिया संभवती युगपदेकस्वभावो नानाकार्यकरणे तत्कार्यैकत्वं स्यान्नानास्वभावकत्वा यो ते स्वभावास्ते न व्यापनीयास्तत्रैकैकस्वभावेन तद्व्याप्तीतिषामेकस्वरूपतानानास्वभाववेन चैकैकस्योपादानस्वभाव एवान्यत्र संतानाये द्वयाक्रमसंभवति ॥ संतानस्य वास्तवत्वेन तस्याभिधक्षणाकत्वेन

रूपेण वृत्तिरवसीयते तत्र यथोक्तदोषाणामनवकाशाद्विरोधादिदोषश्चात्र प्रतिशेत्स्य इति नेह प्रतन्येत यच्चैकद-  
 रास्थायित्वे साधनं यो यद्वा वं प्रतीत्याद्यं तदप्यसाधनं असिद्धाद्विदुषदुष्टत्वात् तत्रान्यानपेक्षत्वं तावद-  
 सिद्धं यदाद्यभावस्य मुग्धराच्चोद्व्यापराच्चयव्यतिरेकानुविधायित्वा तत्कारणं त्वाप्यतेः क्रमलादिपर्यायान्तरभा-  
 वो हि धर्मादेरभावस्तु त्वाभावस्य सकलप्रमाणागोचरान्ति क्रांतत्वात् किंचाभावो यदि तत्रो भवेत दा न्यानपेक्षत्वं  
 विशेषणं युक्तं 'न च संयोगतमते नो भवत्सोऽस्मि इति हेतुप्रयोगाच्चरति क्रांतत्वात् ॥ न च संयोगतमते सोऽस्ति इति हेतुप्रयोगा-  
 नवतारण्यवौ नैकान्तिं चेदंशालिबीजस्य कोट्वा कुंजजननं प्रत्यन्यानपेक्षत्वे तज्जननस्वभावा नियतत्वात् तस्य भावत्वे  
 सतीति विशेषणान्न दोष इति चेन्न सर्वथा पदार्थानां विनाशस्वभावा सिद्धेः पर्यायसंयुतौ बहिर्भावात् नमुत्यादविनाशावग-  
 क्रियते न द्रव्यरूपेण समुदेति विलयमृच्छति भावो नियमेन न च यमस्य नोदति नो विनश्यति भावनया लिङ्गितो नित्यं इति  
 वचनात् न हि निरन्वयविनाशो पूर्वक्षणास्य ततो मृताच्छिखिनः कृका इतस्यैवोत्तरक्षणास्यात्यतिर्येतेन द्रव्यरूपेण कथं चिद-  
 स्मिरूपस्यासंभवात् न सर्वथा भावानां विनाशस्वभावत्वं युक्तं न च द्रव्यरूपस्य गृहीतुमशक्यत्वाद्भावः न द्रव्येणोपाप्यस्य

तिवालविलसितं निर्विकल्पबोधस्यानुपलक्षणात् गृहीते हि निर्विकल्पकनरयोर्भेदे अन्यकारानुरागस्यान्यत्र क  
 ल्पनायुक्ता स्फटिकजयाकुसुमपाखिविना न्यथेति एतेन तयो युगपद्भूतः लघुवृत्तेर्वीतदेकत्वाध्यवस्थायैदृतिभिरसं  
 तस्यापि कोशपानप्रत्ययत्वादिति केन चतुर्थोरेकत्वाध्यवसायो न तावद्विकल्पेन तस्या विकल्पवातो निमित्तत्वात् न  
 यनुभवेन तस्य विकल्पागोचरत्वात् न च तदुभया विशेषाया विशयं तदेकत्वाध्यवसाये समर्थमिति प्रसंगात् नतो न  
 त्यसंबुद्धौ तथा विधिविशेषावभासः नाप्यनुमानबुद्धौ तद्विना भूतस्वभावकार्यलिंगाभावाद् अनुपलंभो सिद्धिस्वव  
 नुवृत्ताकारस्य स्थूलाकारस्य चोपलब्धेरुक्तत्वात् यदपि परमाणूनां नैकदेशेन सर्वात्मना वा संबंधो नोपपद्यते इति न  
 चानुगम्य एव परिहारः स्निग्धरुक्षाणां सजातीयानां च छयधिकगुणानां कथंचित् स्तंकाकारिपरिणामात्मकस्य सं  
 बंधस्याभ्युपगमात् यच्चावयवनिवृत्तिविकल्पादिबाधकमुक्तं तत्राय विनोदतिरेकपक्षिनोपपद्यते तदानवर्तने इत्य  
 मिधातव्यं नैकदेशादिविकल्पस्तस्य विशेषांतरानां गरीयकत्वात् तथा हि नैकदेशे न वर्तते नापि सर्वात्मन्युत्पत्तकसा  
 नैरगावृत्तिरित्यभिहितं स्यादन्यथा न वर्तते इत्येव कव्यं इति विशेषप्रतिशेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानरूपत्वात् कथंचित्तास्य



तदोष इति चेत्तदपि न साधु संगतं नित्यस्य समर्थस्य परापेक्षा योगात् तैः सामर्थ्यकारेण नित्यता हानिः तस्माद्विन्न  
 मेव सामर्थ्यं नैविधीयत इति न नित्यता हानिरिति चेत्तर्हि नित्यमकिंचित्कमेव स्यात् सहकारिजनि त सामर्थ्यस्यै  
 व कार्यकारित्वात्संबन्धतस्यापि कारित्वे तत्संबन्धस्यैकस्वभावित्वे सामर्थ्येनानात्वाभावा न्नकार्यभेदः अन्यैकस्व  
 भावित्वे क्रमवत्त्वे च कार्यवत्तस्यापि सांकार्यमिति सर्वमावर्तते इति चक्रप्रसंगः तस्मान्न क्रमेण कार्यकारित्वं नि  
 त्यस्य नापि युगपदशेषकार्यिणां युगपदुत्पत्तौ द्वितीयक्षणे कार्यकारित्वेनावलुत्वप्रसंगादिम  
 नित्यस्य क्रमभोगपद्याभावः सिद्ध एवेति संगतः प्रतिपेक्षिर्नेपिनयुकृत्वादिनः सजातीयेतरव्यावृत्तात्मनां विशे  
 षामनंशानां ग्राहकस्य प्रमाणाख्याभावात् प्रत्यक्षस्य स्थिरस्थूलसाधारणाकारवस्तुग्राहत्वेन निरंशावस्तुग्रहणायो  
 गान् न हि परमाणावः परस्परसंबन्धाश्चक्षुरादिवुद्धौ प्रतिभांति तथा सत्यविवादप्रसंगादयानुभूयत एवाप्रथमे तथा  
 क्षणाः पञ्चातु विकल्पवासनावलादातरं लानुपलंभक्षणादार्थश्चाविद्यमानोपि स्थूलाया कारणविकल्पवुद्धौ च क  
 ल्पिसच तदा कारणानुरज्यमानः स्वव्यापारंतिरस्त्वय प्रत्यक्षव्यापारपुरस्सरत्वेन प्रकृतत्वात् प्रत्यक्षाय इति तदव्य

करेण घटस्य स्थितिरेव स्यादयं विनाशसंवेधान्न घट इति व्यपदेश इति चेद्वावाभावयोः कः संबंधो न तावदभिदास्येत  
 योर्भेदान्नापि तदुत्पत्तिरभावस्य कार्यो धात्वा घटादभिन्नस्य करेण धटादित्वेव कृतः स्यात्तस्य च प्रागेव निःपन्नत्वा  
 द्यर्थे करणमित्यन्वानपेक्षात्वं सिद्धमिति विनाशस्वभाव नियतत्वं साधयत्वेव सिद्धे वा नित्यानां तत्त्वभाव नियतत्वं  
 तदितरेषां मात्मादीनां विमत्याधिकरणभावापन्नानां सत्त्वादिना साधनेन दृष्टां तावद्वत्त्वेव क्षरा स्थितिस्वभावत्वं  
 तथा हि ब्रह्म तत् सर्वमेकं क्षरा स्थितिस्वभावं यथा धटः संतश्चाभीभाव इति अथ वा सत्त्वं मेव विपक्षे वाथ कप्रमाराणि  
 मिति न हि नित्यस्य क्रमेण युगपद्वासा संभवति नित्यस्यैकेनैव स्वभावेन पूर्वापरा कालभावि कार्यद्वयं कुर्वतः कार्यो  
 भेदकत्वात्तस्यैव स्वभावत्वात् न तथा हि कार्येनानात्वे अन्यत्र कार्यभेदा कारणभेदकत्वात् विपक्षेव स्याता दृशमेकमे  
 व किंचित्कारणं कल्पनीयं येनैके स्वभावेनैव चराचरमुत्पद्यत इति अथ स्वभावनात्वेमेव तस्य कार्यभेदादित्य  
 त इति चेत्तद्विज्ञे स्वभावस्तस्य सर्वदा संभविनस्तदा कार्येनो चेत्तदुत्पत्तिकारणं बाध्यं तस्मादेवमित्येकस्वभावानां क्र  
 (दुत्पत्तेरित्येतत्त्वभावानां सदा संभवात्सैव कार्यीणां युगपत्प्राप्तिः सहकारि क्रमोपेक्षया तत्त्वभावानां क्रमेण भावान्नो-

तदुक्तं एकत्र दृष्टो भवो हि क्षचित्त्वान्यत्र दृश्यते तस्मान्न भिन्नमस्त्येतत्सामान्यं बुद्ध्यभेदत इति ते च विशेषाः परस्पर  
संबद्धा एव तत्संबंधस्य विचार्यमाणस्यायोगात् एकदेशेन संबंधे अणुशब्देन युगधोगादणोदशतापतेः सर्वोक्तना  
भिर्संबंधेऽपि उक्त्यास्तु मात्राकापतेः अवयवनिशेधाच्चासंबंधत्वमेवामुपपद्यत एव तन्निशेधश्च इति विकल्पाद्विवाधाना  
त् तथा हि अवयवा अवयवविनिवर्तते इति नाभ्युपगतमवयवीचावयवे युवर्तमानः किमेकदेशेन वर्तते सर्वोक्तनावा ए  
कदेशेन वृत्त्यावयवांतरप्रसंगस्तत्राप्येकदेशांतरेणावयविनोदतावनवस्था सर्वोक्तनावर्तमानोऽपि प्रत्यवयवं स्वभावदे  
न वर्तितो होस्वदृक् रूपिणेति प्रथमपक्षे अवयवविवृतत्वापत्तिः द्वितीयपक्षे त्ववयवानामेकरूपतापत्तिरिति प्रत्येकप  
रिसमास्यापतावयवविवृतमिति तथा यदृश्यं सन्नोपलभ्यते तन्नास्त्येव यथागंगेन नदी बरं नोपलभ्यते चावयवे  
वयवीति तथा यदग्राह्यद्विभावं स्ततो भावार्थोऽंतरं यथा वृक्षश्च हवनमिति ततश्च निरंशा एवान्योन्या संस्पर्शि  
नोरुपादिपरिभारावः तैवेकदशस्थापिनो न नित्या विनाशं प्रत्यन्या न पेक्षणात् प्रयोगश्च यो यद्वा वं प्रतन्या न पे  
क्षस्तत्संभावनिर्यतो यथा त्याकारणसामग्री स्वकार्येनाशो हि मुदरादिना क्रियमाणस्ततो भिन्नो वा क्रियते भिन्नस्य

मान प्रधान संसर्गोदात्मनोपितथा प्रतिभास इति तदप्यनुपन्नमप्रतिभासमानस्यापि संसर्गकल्पनायां तत्त्वयताया निश्चेतुम  
शक्तेः तदुक्तं संसर्गोद्विषमागश्चेदयोगोलङ्कवहिवत् भेदो भेदव्यवस्थेयवमुच्छिन्ना सर्ववस्तुस्थिति यदपि परिमाणाल्प्यं साधनं  
तदप्येकप्रकृतिं क्रयु घटघटोश एवोदंचनाद्विधेनेकप्रकृतिं क्रयुषटमुकुटशकटादिषु चोपलंभादनेकांतिप्रकृतिमिति न ततः प्रकृति  
सिद्धिः न देवं प्रधानगृहणोपाया संभवात् संभवेवा ततः कार्योदयायोगाच्च यदुक्तं परेण प्रकृतेर्महान् ततो हंकारः तस्मादुक्त  
श्च शोडशकतस्मादपिशोडशकां संचभ्यः पंचभूतानीति सृष्टिक्रमो मूलप्रकृतिरिव कृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्तशोड  
शकश्च विकारो न प्रकृतिः पुरुष इति स्वरूपाख्यानं चंध्या सुतं सौख्यवर्णेन मिवा स हि शयत्वादुपेक्षा महेति असूते स्या काश  
स्य मृते स्य शुथि व्यादेऽश्वैककारणकृत्वा योगाश्च अन्यथा अचेतनादपि पंचभूतकंदं क्वचित् तन्यसिद्धिश्चावर्कि मलसिद्धिप्रसंगा  
त्सांख्यमल गन्ध एव न भवेत् सत्कार्येवादभूतिशेधश्चान्यत्र विस्मरेणोक्त इति नेहोच्यते संक्षेपस्वरूपत्वादस्येति तथा विरो  
धा एव तत्वं तेषामसंमोनेरविशेषोत्तमाना विस्मृतात्मकत्वात् सामान्यस्यैकस्यानेकत्वात् व्याख्यावर्तमानस्य संभवाभावाच्च  
तस्यैकव्यक्तिनिष्ठस्य सामस्येनोपलब्धेः सलक्ष्यक्तिवदन्यथा व्यक्तयोपि भिन्नामा भूवन्ति ततो बुद्ध्युभेद एव सामान्य

तत्र सांख्येः प्रधानं सामान्यमुक्तं त्रिगुणमविवेकविशयः सामान्यमचेतनं प्रसवधर्मिव्यक्तं तथा प्रधानं तद्विपरीतस्त  
थाच पुमानिति वचनात् तच्चैकेवलं प्रधानं महदादिकार्यनिःपादनाय प्रवर्तमानं किमप्यपेक्ष्य प्रवर्तते निरपेक्षं वा प्रथम  
पक्षे तन्निमित्तं वाच्यं यदपेक्षं प्रवर्तते ननु पुरुषार्थ एव तत्र कारणं पुरुषार्थे न हेतुना प्रधानं प्रवर्तते पुरुषार्थश्च द्वयाश  
ब्दाय फलव्यभिगुणपुरुषांतरविवेकदर्शनं चेत्प्रभिधानादिति चेत् सत्यं तथा प्रवर्तमानमपि सुखं पुरुषकृतं किंचि  
दुपकारं समासादयत् प्रवर्तते तानासादयद्वा प्रथमपक्षे स उपाकारस्माद्विज्ञोभिर्ज्ञोवायीदिति भिन्नः तदा तस्येति व्य  
पदेशाभावः संबंधाभावात् तदभावश्च समवायादेरनभ्युपगमात् तादात्म्यं च भेदविरोधीति अथाभिन्न उपकार इति  
पक्षञ्चाश्रीयते तदा प्रधानमेवेतेन कृतं स्यात् अथोपकारनिरपेक्ष्यमेव प्रधानं प्रवर्तते तद्विमुक्तात्मानं प्रत्यपि प्रवर्तता  
विशेषादन्तेन निरपेक्षप्रवृत्तिपक्षोपि प्रयुक्तस्तत्रैव किंचसिद्धिप्रधाने सर्वमेतदुपपन्नं स्यान्न च तत्सिद्धिः कुतश्चिन्नि  
श्रीयते इति ननु कार्याणामेकान्वयदर्शनोदेककारणभवंत्वं भेदानां परिणामदर्शनाच्चेति तदप्यचारुचर्विचं सुखदुःख  
मोहकृपनया धर्मादेरन्वयाभावादंतत्त्वं स्येव तथोपलंभात् अयातस्तत्त्वस्य न सुखाद्विपरिणामः किंतु तथा परिणाम

स्वभावकार्ययोः संभवात् किंच गोशब्दस्या गो योहाभिधायित्वे गोरित्यत्र गोशब्दस्य किमभिधेयं स्यादज्ञानस्य विधि  
निशेधयोरनधिकारान् अंगो निश्चितीति चेदितरेतराश्रयत्वमगो व्यवच्छेदोहि अंगो निश्चये भवति स चांगो गो नि  
वृत्त्यात्मांगोश्चागो व्यवच्छेदरूप इति अंगो रित्यत्रोत्तरपदार्थोप्यनयेव दिशा चिंतनीयः नन्वंगोरित्यत्रान्यएव विधि  
रूपो गोशब्दाभिधेयस्तदा गोह शब्दार्थ इति विधेयतस्मादयोहस्योक्तयुक्त्या विचार्यमाणस्यायोगानान्यापोह शब्दार्थ  
इति स्थितं सहजयोग्यतावशाच्छब्दादयो बलुप्रतिपत्तिहेतव इति स्मृतिरुपपत्तेयं प्रत्यभिज्ञानवज्ञाप्रमितिर्नित  
विताले गोकुं संगतार्थप्रवचनं बांभिश्चिंतं देववाचाचितमृचितवाग्मितथ्यमेतेन गीतं ॥ इति परीक्षासुखस्य लघुश्लो  
कोद्दप्रपंचतृतीयः समुद्देशः ॥ ३ ॥ अथ स्वरूपसंख्या विप्रतिपत्तिं निराकृत्य विशयविप्रतिपत्तिनिर्गसार्थमोह सामा  
न्यविशेषाच्चेत्मातदर्थो विशयः तस्य प्रमाणास्य ग्राह्यार्थो विशय इति यावत् स एव विशिष्यते सामान्यविशेषात्मासा  
मान्यविशेषोषधयमा एतदसंगोतावात्मानो यस्येति विप्रतः तदुभयग्रहणं आत्मग्रहणं चैकैवल्यस्य सामान्यस्य वि  
शेषस्य तदुभयस्य वास्वतंत्रस्य प्रमाणा विशयत्वप्रतिशेधार्थं तत्र सन्मात्रं देहस्य परब्रह्मणो निरसत्वात्तदिनरहिचार्थो

त्वेकनानास्वादिविकल्पानां प्रतीतेः भेदे वाजभाष्यवस्तुतापत्तिरुद्धागता हस्तुत्वस्य नचापोऽलक्षणा संवधिभेदा  
 द्वेदः प्रमेयाभिधेयादिशब्दानामिप्रवृत्तिप्रसंगात् अथच्छेद्यस्यातद्रूपेणाप्यप्रमेयादिरूपत्वे ततो व्यक्तेरुदायोगात्  
 कथं तत्र संवधिभेदाद्वेदः किंच शाबलेयादिष्वेकोपोहोऽप्रसज्येत किंतु प्रतिव्यक्तिमिन्न एव स्यादयसां बलेयादय  
 रज्ञानमिदंति तस्यैवाद्योपि भेदकामाभू भवन् यस्य तात्तं गाः शाबलेयादयो न भेदकस्तस्याश्वादयो भेदका इत्यति  
 साहसं वस्तुनोपि संवधिभेदाद्वेदो नोपलभ्यते किमु तावस्तुनि तथा येन एव हेत्तादिः कटककुंडलादिभिरभिसंबध्य  
 मानो न नाल्पमास्ति प्रवानः समुपलभ्यते इति सवनवासं वधिभेदाद्वेदस्तथापि न वस्तुभूतसामान्यमंतरेणान्यापोहा  
 श्रयः संबधीमवति भवितुमर्हति तथाहि यादिशाबलेयादियुक्तुभूतसामान्याभावोश्चादिपरिहारेण तत्रैव विशिष्ट  
 मिधानप्रत्ययो कथं स्यातां ततः संबधिद्वेदोद्वेदमिच्छा<sup>ता</sup>पिसामान्यं वास्तवमंगीकृत्यमिति किंचापोहशब्दाद्यप  
 द्वे संवेतएवानुपपन्नस्तद्गुणोपाया संभवात् न प्रत्यक्षं तद्गुणसमर्थं तस्य वस्तुविशेषत्वादित्यापोहस्य चावस्तुत्वा  
 दनुमानमपि न तद्वायमवबोधयति तस्य कार्ये स्वभावलिङ्गसंवाद्यत्वापोहस्य निरुपाख्यत्वेनार्थक्रियाकारित्वेन च

धात् नहिगवादिशब्दश्चवर्णादेर्वगवादिध्यावृत्तिः प्रतीयते ततस्मात्तादिमस्यैवैवृत्तिदर्शनादङ्गवादिबुद्धिजन  
कं तत्रशब्दोत्तरं मृग्यं मयैकरमादेव गोशब्दादर्थद्वयस्यापि संभवनान्नार्थः शब्दोत्तरेणोत्तिचैवैवमेकस्य परविरुद्ध  
र्थद्वयप्रतिपादनं विरोधात् किंच गोशब्दस्यागोव्यावृत्तिविशयत्वे प्रथमं गोएति प्रतीयते न चैवमतो नान्यापो  
हः शब्दार्थः किंचापोहाख्यं सामान्यं बाध्यत्वेन प्रतीयमानं पर्युदासरूपं प्रसज्यरूपं वा प्रथमपक्षे गोत्वमेव ना  
मोत्तरेणोक्तं स्यादप्राबंभावस्य भावोत्तरस्य भावेन व्यवास्थितत्वात् कश्चाप्यमश्वादि निवृत्तिलक्षणो भावो भिद्यमानेन  
तावत्स्वलक्षणस्य सकलविकल्पयोगोचरातिक्तातात्वान्नापिशब्देयादित्यक्तिरूपस्तस्यासामान्यत्वप्र  
संगात् तस्मात्सकलगोव्यक्तिश्चनुवृत्तप्रत्ययजनकं तत्रैव प्रत्येकं परिसमाप्त्यावर्तमानं सामान्यमेव गोशब्दवाच्यं त  
स्यापोहइति नामकरणे नाममात्रमिंप्रतं नार्थइति अत्रोपाधः पक्षः श्रेयान् नापि द्वितीयो गोशब्दादेः क्वचिद्वा  
स्यैवैवृत्तियोगानुच्छाभावाभ्युपगमे परमतप्रवेशानुशंगश्च किंच गवादयो यसामान्यशब्दाये च प्राबलेपादयस्तेषां  
भवदभिप्रायेण पर्यायेणास्यादर्थभेदाभावाद्दुसपादां पादिशब्दवत् नखलु नुवाभावस्य भेदोक्तो वलु न्येव संभृष्ट



इति तदप्ययुक्तं परामिमांसाया परिज्ञानात् न तस्माभिर्वर्तु रभावे वेदस्य प्रामाण्याभावः समुद्राख्येने किं नु तव्याख्यातु  
षां मतीं द्विद्यार्थे दर्शनाद्विगुणभावे ततो दोषाणामगायोदितत्वान्न प्रामाण्य निश्चय इति ततोऽपि कथं यत्वेपि वेदस्य  
प्रामाण्य निश्चयायोगात् नानेन लक्षणाख्यापित्व मसंभवे त्वेवैकल्यमिति जल्पितेन ननु शब्दार्थयोः संबन्धभावा  
दन्या बोद्धमात्राभिधायित्वादात्तप्रणयितादपि शब्दान् अयं बलुभूता भौवगम इत्यत्राह सहजयोग्यता संकेतावगादि  
शब्दादयो बलुप्रतिपत्तिहेतव इति सहजास्वभावभूता योग्यता शब्दार्थयोर्वाच्यता चकशक्तिस्तस्यां संकेत लक्षणादि  
स्फुटं शब्दादयः प्रागुक्ता बलुप्रतिपत्तिहेतव इति उदाहरणमाह यथामेघादयः संतीति ननु य एव शब्दास्तस्यैव  
छास्त्व एवावधीभावो विदुष्यंते तत्कथमयौ भिधायिकत्वमिति तदप्ययुक्तमनर्थक्येभ्यो शब्देभ्यो वार्थवता मन्यत्वान्न चान्य  
स्य व्यभिचारेभ्यस्यां सौयुक्तानि प्रसंगादन्यथा गोपालघटिकांतर्गतस्य धर्मस्य पायकस्य च व्यभिचारे पर्वतादिधर्म  
स्यापि तत्र संगतं यच्च तः परीक्षितं कार्यं अणं नातिवर्तते इत्यन्यत्रापि समानं सुपरीक्षितो हि शब्दोर्थे न व्य  
भिचरति तथा चान्यापो हस्य शब्दार्थत्वकल्पनं प्रयासमात्रमेव न चान्यापोहः शब्दार्थो व्यवर्तितं प्रतिपत्तिभिरो

कप्रतिपादितत्वादभावप्रमाणो ~~सु~~ नायोगात् प्रमारायंचकाभावे भावप्रमाराश्रयतेः प्रमारायंचकं यत्रवल्लुकेन जायते व  
 त्वस्वभावबोधार्थं तत्राभावप्रमाराश्रयतेति परैर्भिधानात् ततो न वादिनः कतुरस्मरणमुपपन्नं नापि प्रतिवादिनः स्मरणा  
 त् ननु प्रतिवादिना वेदखकादयो बहवः कतरिः स्मर्यन्ते अतस्तत्स्मरणस्य विवादविशयस्वाप्ताभावाद्देवदेव सर्वे  
 स्य कतुरस्मरणमिति चेन्न कतुर्विशेषविशय एवासाविवादेन कतुर्सामान्यतः सर्वस्य कतुरस्मरणस्य सिद्धं सर्वात्मिना  
 न विज्ञानरहितो वाक्यं सर्वस्य कतुरस्मरणमेवेति तस्मादपौरुषेयत्वस्य वेदे व्यवस्थापयितुमशक्यत्वात् न तद्वद्वाराख  
 व्यापकत्वमसंभवेत्वं वा संभवति पौरुषेयत्वे पुनः प्रमाणा निवहू निसंसेव सजन्ममरणा शिगोत्रचरणा दिनामश्रुत  
 रनेकपदसंहतिप्रतिनियामसंदर्शनात् औक्लिषेयत्वेपि वानप्रामाण्यं वेदस्योपपद्यते तद्वत्तुनां गुणानामभावात्  
 ननु नृणां कतमेव प्रामाण्यं किंतु दोषाभावप्रकारेणापि सच दोषाश्रयपुरुषाभावेपि निश्चीयेत नृणां सद्रावयेति  
 तथा चेत्कं शब्ददोषो द्वयज्ञावद्वज्रधीनमिति इति स्थितं तदभावं चिन्तावद्गुणवैद्वक्यत्वतः सुदुर्लभैश्चैव नो  
 वेदो ~~सं~~ द्वयज्ञावद्वज्रधीनमिति इति स्थितं त्वमवः संकायसंभवात् यद्वा यतु रभावेन न स्यु दोषा निष्ठप्रया

गसाधनाद्दोषइति चेन्न परं प्रति साध्यसाधनयोर्व्यपकभावादिदानीमपि देशां तेषां वेदकारस्याष्टश्लोकेऽसौ गतादि  
 निरस्युपगमात् यद्व्यपरेवेदाध्ययनमित्यादि तदपि विपक्षेऽपि समानं भारताध्ययनं सर्वगुर्वध्ययनपूर्वकं तदध्ययनवा  
 च्यत्वादनुष्ठानाध्ययनं यथेति यच्चान्यदुक्तमनवच्छिन्नसंप्रदायत्वे सत्यस्मर्यमानकृतृत्वादिति तत्र जीरोक्तपाराभादि  
 भिव्यभिचारिभृत्यस्य मनश्छिन्नसंप्रदायत्वविशेषणोपि विशेष्यस्यास्मर्यमोराकर्तृकत्वस्य विचार्यमोरास्यायोगाद  
 साधनत्वं कर्तुरेस्मरणं हि वादिनः प्रतिवादिनः सर्वस्य यत्मादिमन्त्रेदनुपलब्धेरभावाद्वा आद्ये पक्षेऽपि टकत्रयेऽपि स्याद  
 नुपलब्धेरविशेषात् तत्र परैः कर्तुरेकीकरणान्नोचिदत एवात्रापिन तदस्तु अभावादिति चेदस्मात्तदभावसिद्धेर्वितराश्र  
 यत्वं सिद्धिर्हि तदभावेन निबंधनं तदस्मरणमस्माच्च तदभावइति प्रमाएयान्यथानुपपत्तेस्तदभावान्नेतेतराश्रयत्वमिति  
 चेन्न प्रामाएयनाप्रामाएयकारणस्यैव पुरुषविशेषस्य निराकरणात् पुरुषमात्रस्यानिराकृतेः अथातींद्रियायदेशिनो  
 भावादित्यस्य च प्रामाएयकारणत्वं अनुपपत्तेः सिद्धे एव सर्वथा पुरुषाभावइति चेन्न कुतः सर्वज्ञभावे विभावितः प्रामाएयान्य  
 यानुपपत्तेरीति चेदितरेतराश्रयत्वं कर्तुरेस्मरणादिति चेच्च कृद्व्यसंगः अभावप्रमाणादिति चेन्न तत्साध्यकस्यानुमानस्य प्रा

सुखार्थे एव वेदोपसीयत इति चेत् न किंचिज्ज्ञानमतीन्द्रियार्थेषु निःसंशयव्याख्यानायोगादधेनाकथ्यभारास्य।  
 देशपरिहारेण भिमतमस्य प्रापणस्य <sup>रव्या</sup>नुपपत्तेः किंचानादिव्याख्यानपरंपरागतत्वेपि वेदार्थस्य गृहीताविस्मृतस्य  
 नाकौशलकुटुष्टाभिप्रायतया व्यानस्यान्यथैव कारणद्विसंवादायोगादप्रमात्यमेव स्यात् दृश्यं ते ह्यधुना  
 ज्योतिः शास्त्रादिबुरहस्यं यथार्थमवयंतो विदुरभिर्संधेत्यथा व्याचक्षणाः ॥ केचिज्ज्ञानं तोषिवचनार्कौशल्य  
 भोपदिशंतः केचिञ्च विस्मृतिसंबंधाः अस्मात्तथ्यमभिदधाना इति कथमन्यथा भावना विधिनिर्योगवाक्यार्थ  
 प्रतिपत्तिर्वेदस्थान्मनुयास्यवत्त्वादीनां श्रुत्यर्थानुसारिस्मृतिनिरूपणाद्यां वा तस्मादनादिप्रवाहपतितत्त्वपि  
 यथार्थत्वेमेव स्यादिति स्थितम् ॥ यथोक्तमतीतानागतावित्यादि तदपि स्वमतनिर्मूलं न हेतुत्वेन विपरीतसाधनमदा  
 संमेवति तथाहि अतीतानागतौ कालौ वेदार्थे द्वौ विवर्जितौ कालशब्दाभिधेयत्वादधुना तन कालवदिति किंच काल  
 शब्दाभिधेयत्वमतीतानागतयोः कालयोर्ग्रहणोऽसति भवति तद्वद्वरांचनाध्यक्षतस्तयोर्तींद्रियत्वादनुमानतद्वद्  
 यिनसाध्ये न संबंधस्तयोर्निश्चयं पायते प्रत्यक्षगृहीतस्यैव संबन्धास्य पगमान्न च कालाख्यं द्रव्यं भीमांसकस्यास्ति

उग्रदीपदृष्टं ताभ्यां कारकं यजकपक्षयोर्विशेषसिद्धिरित्यलमिति जल्पितेन यच्चाभ्यतः प्रवाहमित्येवेदस्यापौरुषेयत्वमिति तत्र किंशब्दमात्रस्यानादिनित्यत्वमुत विशिष्टानामिति आद्यपक्षे यएव शब्दालौकिकास्तएवेवेदिका इत्यस्य इदमभिधीयते वेदे एव पौरुषेय इति किंतु सर्वेषामपिशारत्त्राणां अपौरुषेयं गति अथ विशिष्टां पूर्विका एव शब्द अनारित्वेनाभिधीयते तत्रैवामवगमताथोनामवगताथोनां वा अनारितास्याद्यदि ता बहुतरः पक्षस्तदाज्ञानलक्षणा मप्रामाण्यमुक्त्यते अथ आद्यः पक्ष आश्रीयते तद्व्याख्यातारः किंचिज्ञाः भवेयुः सर्वज्ञावा प्रथमपक्षे दुरधिगमः संबंधनामन्यथाप्यर्थस्य कल्पयितुं शक्यत्वात् मिथ्यात्वलक्षणा मप्रामाण्यं स्यात्तदुक्तं अयमर्थो नियोमर्य इति शब्दा वदन्ति न कल्पेयमर्थपुल्लेखेन च रौद्रि विष्णुज्ञाः किंच किंचिज्ञा व्याख्याताथो विशेषादग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकोम इत्यस्य देच्छसमित्यपि वाक्यार्थः किं न स्यात् संशयलक्षणा मप्रामाण्यं अर्थ सर्वविद्भिर्द्विद्विताथ एव वेदोक्तं दिपं परायात इति चेत्तदंत धर्मोचोदनेव प्रमाणमिति तदंतमेतत् अतींद्रियाथ प्रत्यक्षीकरण समर्थस्य पुरुषस्य सद्भवे च तद्वचनस्यापि चोदनावदवबोधकत्वेन प्रामाण्याद्वेदस्य पुरुषाभावसिद्धेर्नाप्रतिबंधकं स्यात् अयं तद्व्याख्यातारं किंचिज्ञां वि यथा र्थज्ञानपरं यथा भवेच्छिन्न संतानत्वेन

लंभेन न शक्यते निश्चयेतुं न च प्रत्यभिज्ञानबलेनैवांतराले सत्ता संभवस्तस्य सादृश्यादपि संभवा विरोधात् न च घटादौ वैवं प्रसं-  
गस्तस्योत्पत्तावपरापरमुत्पत्तिं तात्पर्यमुत्तरास्याकारणस्यासंभाव्यमानत्वेनांतराले सत्तायाः साधयितुं शक्यत्वादत्र तु कारणानां  
अपूर्वविंशो व्यापारसंभावनतो नांतराले सत्ता संभव इति यच्चा न्यदुक्तं संकृता न्यथानुपपत्तेः शब्दस्य नित्यत्वमितीदमप्यनात्म-  
ज्ञाभाषितमेवाभित्येयि योजयितुं शक्यत्वा तथा हि गृहीतसंकेतस्य दंडस्य अर्थस्यैव गृहीतव्या संकेत इदानीमन्य एव दंडः स-  
मुपलभ्यते इति दंडीति न स्या तथा धर्मस्यापि गृहीत व्याप्तिरस्य नारीत्येव अन्य धर्मदर्शनाद्विद्विज्ञानभावस्य अत्र सादृश्यात्  
थाप्रतीतिर्निर्दोष इति चेद्वापि सादृश्यवशादर्थप्रत्ययेनोद्देशोत्पत्तेरनित्यत्वेन नदुरनिवेश आश्रीयते तथा कल्पनायामनंतराले स-  
त्त्वमप्यदृष्टं न कल्पितं स्यादिति यच्चा न्यदभिहितं व्यंजकानां प्रतिनियतत्वात्तत्र युगपच्छिति तदप्यशिक्षितलक्षितम् समानेदि-  
द्रियग्रायेषु समानेदंशेषु विशेषेषु नियमायोगात् तथा हि श्रोत्रं मानेदंशं समानेन्द्रियग्राह्यं समानधर्मापि ज्ञानामया  
नां ग्रहणाय प्रतिनियतसंस्कारकसंस्कार्येन भवतिन्द्रियत्वात् चक्षुर्वी शब्दावाप्रतिनियतसंस्कारकसंस्कार्येन भवति समानेदं-  
शा समानेन्द्रियग्राह्यं समानधर्मापि ज्ञानत्वे सति युगपदोद्दिश्यं संदुत्वात् घटादिवत् उत्पत्तिपक्षेऽप्ययं दोषः समान इति न वाच्यमिति

धटः सर्वगतश्चक्षुरादिसंनिधानाद्देनेकत्रदेशप्रतीयतइती ननुघटोत्पादकस्यमृत्पिंडोदेनेकस्योपलंभाद्देनेकत्वंमेवतथा मरु-  
 द्दरापरिभारासंभवाच्चेति तच्चक्षुरोषपिसमानं तत्रापिप्रतिनियततात्वादिकारणकलापतीआदिधर्मभेदस्यचसंभवाविरोध-  
 त् तात्वादीनां व्यंजकत्वमत्रैवनिवेस्यतइत्यास्यांतर्देनत् अथयथायित्वेपिसर्वत्रसर्वात्मनाशतमत्वान्नदेवोयमितिवे-  
 न्न तथासति सर्वत्रैकत्वविरोधान्नहिदेशभेदेनयुगपत्सर्वात्मनाप्रतीयमानस्यैकत्वमुपपन्नंप्रमाणाविरोधात् नयाचप्रयोगः  
 प्रत्येकंगकारादिवर्णोनेकएव युगपदिद्वंद्वदेशतयातथैवसर्वात्मनोपलभ्यमानत्वात् घटादिवत् नसामान्येनव्यभि-  
 चारः तस्यापिसदृशपरिणामात्मकस्यानिकत्वानापिपर्वताद्येनेकप्रदेशस्थतया युगपदेनेकदेशस्थिततयापुरुषपरिदृश्य-  
 मानेनचन्द्राकीर्तिनाव्यभिचारः तस्यातिदुर्विष्टतथैकदेशस्थितस्यापिभ्रांतवशाद्देनेकदेशस्यत्वेनप्रतीतिः नचाभ्रातस्य  
 भ्रान्तेनव्यभिचारकल्पनयुक्तेति नापिजलघत्रप्रतिबिंबेनतस्यापिचन्द्राकीर्तिसन्निभपेक्ष्यतयापरिराममानस्यानेक-  
 त्वात्तस्याद्देनेकप्रदेशेषुगुपत्सर्वात्मनोपलभ्यमानविशयस्यैकस्यासंभाव्यमानत्वात् तत्रप्रवर्तमानंप्रत्यभिज्ञानंनप्रभारा  
 मितिस्थितम् तथानित्यत्वमपिनप्रत्यभिज्ञानेननिश्चियतइतिभित्यत्वंहिष्कस्यानेकक्षणाव्यापित्वं तच्चांतरेलेसत्तानुप-

नादसन्निभेच्छेदुद्विरित्यभिधानात् नाप्यर्थोपेतस्तत्तिद्विरनन्यथाभूतस्यार्थस्याभावेहुपमानोपमेययोऽसत्यक्षत्वाच्च  
नास्युपमानंसाधकंकेवलमभावप्रमाराणमैवेवावशिष्यते तच्चतदभावसाधकमिति नचशुरुषसङ्गबदस्यापिदुःसाध्य  
त्वात्तंशयापतिसत्तदभावसाधकप्रमाणानांमुलभत्वात् अधुनाहितदभावे प्रत्यक्षमेवातीतानागतयोः कालयोः अनुमा  
नंतदभावसाधकमिति तयाचातीतागतौकालौ वेदकाविवर्जितौ कालशब्दाभिधेयत्वादित्दानां तनकालवत् वेदस्या  
ध्ययनं सर्वं तदध्ययनपूर्वकं वेदाध्ययनयाच्यत्वादधुनाध्ययनं यथेति तयोपौरुषेवोवेदः अनवच्छिन्नसंप्रदायत्वे सत्त्वे  
सत्यसम्प्रत्येमाणकर्तृकत्वात् आकाशवत् अर्थोपतिरपिप्रमाण्यलक्षणास्यार्थस्यान्यथाभूतस्यदर्शिनोतदभावेनिश्चि  
यते धर्मोद्यतींद्रियार्थविशयस्यवेदस्यावगिभागदर्शिनः कर्तुमशक्यत्वात् अतींद्रियार्थदर्शनेश्चाभावात् प्रामाण्य  
मपौरुषेयतमेव कल्पयतीति अत्रप्रतिविधीयते यत्तावदुक्तं वर्णानां व्यापित्वेनित्यत्वेचप्रत्यभिज्ञाप्रमाणमिति तदसत्  
प्रत्यभिज्ञायास्तत्रप्रमारात्वायोगात् देशान्तरेपित्तैवेवगणैस्त्यसत्त्वेषंडशः प्रतिपत्तिरस्यात् नहिसर्वत्रव्याप्तावर्तमान  
स्यैकास्मिन् प्रदेशे सामस्येन ग्रहणमुपपत्तियुक्तमव्यापकत्वप्रसंगात् घटादेरपि व्यापकत्वप्रसंगः शक्यं हि बहून्नेव



श्रवणप्रसंगः सर्वदा तदभिव्यक्तेरसंभवश्चाभिव्यंजकवायनां प्रतिनियतत्वात् न च तेष्टा मनुष्यपन्नत्वं प्रमाणाप्रतिपन्न  
 त्वात् तथा हि वक्तुमुखनिकटदेशवर्तिभिः स्पर्शनेनाध्यक्षेणाभ्यंजकावायवोगुंयते दूरदेशस्थिते च मुखसमीपस्थित  
 तूलचलनादनुमीयन्ते श्रोतुश्रोत्रदेशब्दश्रवणान्यथानुपपत्तेरशीपत्याभिनिश्चीर्यते किंचोत्पत्तिपक्षेऽपि नोयं दोष  
 स्यात्वा हि वाद्याकाशसंयोगादसमवायिकारणादाकाशाच्च समव्यवस्थितत्वादिदिशाग्रविभागेनोत्पद्यमानो यशब्देन  
 सर्वैरनुभूयते अनुनियतदिग्देशस्यैवेव तथा भिव्यज्यमानेनपि नाप्यभिव्यक्तिसाकार्षेयमुभयत्रापिसमानत्वादयं तथा  
 हि अन्येस्तात्वादि संयोगैरेयान्योवर्तेते न क्रियते तथा धान्यं तस्मादिभिरन्या ध्वनिनिश्चयते इत्युत्प  
 भिव्यक्तयोः समानत्वेनैकैवैव पर्यनुपर्यनुयोगावसर इति सर्वैस्वस्यं मा भूदुर्णानां तदात्मकस्य बाशब्दस्यैकोदस्य नित्यत्वं  
 तथाप्यनादिपराया तत्वेन वेदस्य नित्यत्वात् प्रकृतलक्षणास्याव्यापकत्वं न च प्रवाह नित्यत्वमप्रमाणाद्वैकमेवास्ये  
 तियुक्तं वक्तुमधुना तत्कतुनेपलंभादतीतानागतयोगिकालयोस्तदनुमापकस्य लिङ्गस्याभावात्तदभावापिसर्वदाप्यती  
 द्रियसाध्यसाधनसंबंधस्येन्द्रियग्राह्यत्वायोगात् प्रत्यक्षप्रतिपन्नमेव हि लिङ्गमुमानं हि ग्रहीत संबंधस्यैकदेशसंदर्श

अप्रतिस्तेन हेतुना पक्षस्तथाधारस्त्वनयसाध्यव्याप्तसाधनायाधारस्त्वनयोक्तज्ञतोयदुक्तं परेण तद्वौहिदृष्टं ते तद्वेदिनः  
व्याप्येते विदुषां वा चो हेतुर्वहिकेवल इति तन्निरालं सुसम्भन्प्रतिययोक्तहेतुप्रयोगोपि पक्षप्रयोगाभावे साधनस्य नियताधा  
रता नवधारणात् अथानुमानस्वरूपं प्रतिपाद्येदानीं क्रमप्राप्तमागमस्वरूपं निरूपयितुमाह आत्मवचनादिनिबंधनमर्थज्ञा  
नमागम इति योयत्राबंधकः सतत्राप्तः आशस्यवचनमादिशब्देनां गुल्यादिसंज्ञापरिग्रहः आशिवचन आदिर्यस्य सतत  
थोक्तं तन्निबंधनं यस्यार्थज्ञानं स्येति आप्तशब्दोपादानादौ पौरोक्ष्यत्वव्यवच्छेदः अर्थज्ञानमित्यनेनायोहज्ञानस्याभिप्रा  
यस्त्वनस्य च निरासः नन्वसंभवीदं लक्षणाशब्दस्य नित्यत्वेनापौरोक्ष्यत्वादाप्तप्रणीतत्वायोगान्नित्यत्वं च तदवयवानां व  
रणीनां व्यापकत्वा न्नित्यत्वाच्च तच्च तव्यापकत्वमसिद्धं मेकत्र प्रयुक्तस्य गकारदिः प्रत्यभिज्ञया दिशां तोरेपि ग्रहणात् एवायंगका  
र इति नित्यत्वमपि तथैवावसीर्यते कालांतोरेपि तस्यैव गकारदिर्निश्चयात् इतोवानित्यत्वं शब्दस्य संकेतान्यथानुपपत्तेरिति  
तथा रिगृहीतसंकेतस्य प्रबंधं सत्यगृहीतसंकेतः शब्दइदानीं मन्य एवोपलभ्यते इति तत्कथमर्थप्रत्ययः स्यात् नचासौ नभवती  
तिस एवायं शब्द इति प्रत्यभिज्ञानस्यात्रापि सुलभत्वाच्च नचवर्णीनां शब्दस्य वा नित्यसत्त्वे संधे सर्वदा अवगणप्रसंगः सर्वदा भ

उ न स य हि कारेण मृगस्तस्य विरेदिमृगारिस्तस्य कार्यतेच्छब्दमिति इदं यथा विप्लुकार्यौ प्लव्यावंतमवति यथा प्रकृतमपी  
 द्यर्थः बालव्युत्पत्यर्थेपंचावयवप्रश्लिङ्गइत्युक्तं व्युत्पन्नं प्रतिभयं प्रयोगनियम इति शंका यामाह व्युत्पन्नप्रयोगस्तु तथोपपत्त्या  
 न्यथानुपपत्तैव वा व्युत्पन्नस्य व्युत्पन्नाद्यवाप्रयोगः क्रियते इति शेषः तथोपपत्त्या तथा साध्यसंज्ञे बोधोपपत्तिस्तथा अन्यथा  
 नुपपत्तैव वा अन्यथा साध्याभावे नुपपत्तिलस्या ता मेवानुमानमुद्गमुत्पत्तिरिति अग्निमानयं देशस्तथैव धूमं वत्वोपपत्तेः ध  
 मत्वान्यथानुपपत्तेरिति ननु इति रिक्तदृष्टांतादरपि व्याप्तिप्रतिपत्तानुपयोगिता न व्युत्पन्नापेक्षया कथं तदप्रयोग इत्याह हे  
 तुप्रयोगो हि यथा व्याप्तिग्रहणं विधीयते सानुतावन्मात्रेण व्युत्पन्नैरवधार्यते इति हि शब्देऽथस्मादर्थे यस्माद्यथा व्याप्तिप्र  
 हणं व्याप्तिग्रहणानति क्रमेणैव हेतुप्रयोगो विधीयते सावतावन्मात्रेण व्युत्पन्नैस्तथोपपत्त्या न्यथानुपपत्त्या बधार्थेति दृष्टांतादि  
 मन्तरेणैवत्यर्थः यथा दृष्टांतादेव्यप्तिप्रतिपत्तिप्रत्यनंगत्वं तथा प्राकप्रपंचितमिति नेह पुनः प्रतन्यते नापि दृष्टांतादिप्रयोगः  
 साध्यसिद्ध्यर्थे फलवानित्याह तावता च साध्यसिद्धिः चकार एवकार्ण्ये निश्चितविषयता संभवे हेतुप्रयोगमात्रेण साध्यसिद्धि  
 र्यर्थः तेन पक्षप्रयोगोपि सफल इति दर्शयेन्नाह तेन पक्षस्तदाधारस्त्वनायोक्तः यतः स्तथोपपत्त्यन्यथानुपपत्तिप्रयोगमात्रेण व्या

भेदात् विरुद्धकार्येन पुलब्धिर्विधौ संभवतीति विरुद्धकारणकार्यत्वेभावनुपलब्धिरिति तत्र विरुद्धकार्यनुपलब्धिमाह यथास्मि  
 न्प्राप्तिनिव्याधिविरोधोऽस्ति निरामयचेष्टानुपलब्धिरिति व्याधिविशेषस्य हि विरुद्धस्तद्रूपस्य कार्यनिरामयचेष्टा तस्यानुपलब्धे  
 भवति विरुद्धकारणानुपलब्धिमाह अस्सन्नैरेतद्विदुः स्वविरोधिसुखं तस्य कारणमिष्टसंयोगस्त  
 दनुपलब्धिरिति विरुद्धत्वभावनुपलब्धिमाह अन्यैकान्तात्मकं वस्त्वेकान्तात्मकं स्वस्विकान्त स्वकपालुपलब्धेः अन्यैका  
 न्तात्मकं विरोधिनिव्याधेकान्तनपुनस्तद्विषयविज्ञानं तस्य मिथ्याज्ञानरूपतयोपलब्धसंभवात् तस्य स्वरूपमावासाकारतस्या  
 नुपलब्धिः ननु च व्यापकविरुद्धकार्योद्देशो नांपरंपर्याविरोधिकार्योदितं लिङ्गानां च बहुलमुपलब्धसंभवात्तान्यपि किमिति ना  
 चार्थैकदा दृत्तानीत्याशंकायामाह परंपर्यासंभवात्साधनमंत्रेवांतर्भवनीयं अत्रैवेतेषु कार्योदितवित्यर्थः तस्यैव साध  
 नस्योपलक्षणार्थमुदाहरणद्वयंप्रदर्शयति अभूदत्र च क्रे शिवकः स्वतावात् एतच्च किंसंशिकं कान्तमवतीत्यारोकायामाह  
 कार्यकार्यमेविरुद्धकार्योपलब्ध्या वंति भविनायं मिति संवन्धः शिवकस्य हि कार्येष्ठं तस्य कार्यं स्यात्स्यः इति दृष्टान्तद्वारेण  
 दृष्टीयमुदाहरति नास्त्यश्च गुहायां भुगक्राणं भुगारिसंशब्दनात् कारणविरुद्धकार्योपलब्धेर्गोचर्येति भुगकी

शल्यमपि विरुद्धं सर्वचरमाह नोदंश्यति मुहूर्तं तैश कंठे स तु दयात् शक्यो दय विरुद्धो स श्विन्यु दय स त्वर्वचरो बलु  
 दय इति विरुद्धो तत्र चरलिंगमाह नोदगा दूराणि मुहूर्तं तैश्वं पुन्यो दयात् भरण्यु दय विरुद्धो हिरुर्न व स दयः स दुत्तर चरः पु  
 व्यो दय इति विरुद्धं सह चरमाह नास्य च भिन्नौ परभागा भावो बो भाग दर्शनादिति परभागा भावस्य विरुद्धः स दुत्तर चरः  
 सह चरो बाग भाव इति अ विरुद्धा नुपलब्धिर्भेदमाह अ विरुद्धा नुपलब्धिः प्रतिशेधे सप्तधा स्वभाव व्यापक कार्य कारणा पू  
 र्णौ तत्र सह चरानुपलंभं भेदाहरणमाह नास्य च भूतं लेधो नुपलब्धेः अत्र पिशाच परमा एवादिभिः अभिचार परिहारा  
 र्थमुपलब्धिः लक्षणा प्राप्तौ त्वे सतीति विशेषणामुन्नेयं आपकानुपलब्धिमाह नास्य च शिशोपा वृक्षानुपलब्धेः शिशोपा  
 त्वं हि वृक्षत्वेन व्याप्तं तदभावे तच्छयाप्य शिशोपाया अयभावः कार्यानुपलब्धिमाह न भविष्यति मुहूर्तं तैश कंठं कति को  
 दयानुपलब्धेः उत्तरचरानुपलब्धिमाह नोदगा दूराणि मुहूर्तं तैश कंठं त एव तत एव कति को दयानुपलब्धे र्वेधेत्यर्थः सह चर  
 नुपलब्धिः प्राक्काले स्याह नास्य च सप्तसुत्याया मुना मोनाया नुपलब्धेः विरुद्धा यो घे नुपलब्धि विविधो संभवतीत्या  
 चक्षणा संहृदा स्वयं एवेति न विव भदरी यितुमाह विरुद्धा नुपलब्धि विविधो चेधा विरुद्ध कार्य कारणा स्वभावमनुपयधि  
 तास्य चाप्रतिबद्धताम उच्यते तैश्वं तैश्वं नुपलब्धेः ॥ अत्र प्रतिबद्धताम उच्यते हि कार्यं प्रत्यनुमहत्वा निकेत्य च अमेने  
 तदभावश्च कार्यानुलभादिति । कारणानुपलब्धेमाह ॥ नास्य च भूतं लेधो नुपलब्धेः दूर्वा चरानुपलब्धेः माह न ।

णामीशब्दः कृतकत्वाद्य एव स एव दृष्टो यथा घटः कृतकश्चायं तस्मात्परिणामीति यस्तु न परिणामी सन कृतको दृष्टो  
 बंध्यास्तनंधयः कृतकश्चायं तस्मात्परिणामीति स्योत्यंतो आश्रयोक्षिते परव्यापारो हि भावः कृतक उच्यते तच्च कृत  
 कत्वं न क्व दृष्ट्या नित्यपक्षे नाविशति कपक्षे किंतु परिणामित्वे सत्येव सग्रे वदयते कार्यहेतुमाह अस्य च दहिनिबुद्धिर्ब  
 हारोदः कारणहेतुमाह अस्य च छाया छात्रात् अथ पूर्वचे हेतुमाह उद्देश्यति शकं कृति को दयात् शुद्धतमो इति  
 संबंधः अथोत्तरचरः उदगादूरणिः प्राक्तन एव अत्रापि मुहूर्तानि प्रगितिसंबंधनीयं तत एव कृति को दयो द्येत्यर्थः  
 सह चरलिंगमाह अस्य च मातुलिंगे रूपरसात् विरुद्धोपलब्धिमाह प्रतिशोधेति प्रतिशोधे सा  
 ध्ये प्रतिबोधेन विरुद्धानां संबंधिनस्ते व्याप्यादयः तेषामुपलब्धय इत्यर्थः तथेति बोधोति भावः तत्र साध्यविरुद्ध्या  
 बोधोपलब्धिमाह नास्य च शीतस्पर्शोष्णद्विभिः शीतस्पर्शे प्रतिशोधेन हि विरुद्धो ग्निस्तद्व्याप्यं मोष्णमिति विरुद्ध  
 कार्योपलंभमाह नास्य च शीतस्पर्शोष्णमात्रं अत्रापि प्रतिशोधस्य साध्यस्य शीतस्पर्शस्य विरुद्धो ग्निस्तस्य कार्यधम  
 धमु इति विरुद्धकारणोपलब्धिमाह नास्मिन् शरीरेण सुखमस्ति हृदयशल्यात् सुखविरुद्धो दुःखं तस्य कारणं हृदय

दास्य सं भवा दनं तयो रेव पूर्वैति रसगा यो हेतुं फलभा वस्य दृष्टत्वात् व्यवहितयोस्तदघटनात् ननु कालव्यवधानेनपि कार्य  
 कारणाभावो दृश्यत एव यथा जागृत्तु बुद्धशामाविप्रबोधयोगमरणारिष्टयोर्वैतितत्परिहारमाह भाव्यतीतयो मरेण जा  
 गृहोध्ययोग्येनारिष्टो हो प्रति हेतुत्वं सुगमेमेतत् अत्रैवोपपत्तिमाह तद्व्यापारमिति हि तद्वा विभावितं हि शब्दो यस्मा  
 दर्थेयस्मात्तस्य कारणस्य भावे कार्यस्य भावित्वं तद्भावभावित्वं तच्च तद्व्यापाराश्रितं तस्मान्न प्रकृतयोः कार्यकारण  
 भाव इत्यर्थः अयमर्थः अन्वयव्यतिरेकसमधिगम्यो हि सर्वत्र कार्यकारणभावः तो च कार्यमिति कारणव्यापारव्यपेक्षा  
 वेवोपपत्तेरुलालं स्येव कलशं प्रति न चानिव्यवहितेषु तद्व्यापाराश्रितत्वमिति सह चरस्य युक्तं ननु घनं तर्भावं दर्शयति  
 सह चरिणो रगि परस्परपरिहारेणावस्थानात्सहोत्सादाश्च हेतुत्वं तत्त्वमिति शेषः अयमभिप्रायः परस्परपरिहारेणोपल  
 भाता दास्य सं भवात्त्वमर्वाहेता वनं तं भविसहोत्सादाश्च न कार्यकारणेनेति न च समागतसमवर्तिनोः कार्यकारणभा  
 वः संव्येतर्गो विवाणावत् कार्यकारणयोः प्रतिनित्यमाभावप्रसंगाच्च तस्माद्देवं तत्त्वं नैवेति इदानीं व्याप्य हेतुं  
 क्रमप्राप्तमुदाहरणं तान्वयव्यतिरेकसुः ~~स्त्विति~~ प्रतिपादितप्रतिज्ञाद्यवचनं चक्रं दर्शयति परि

तथाविद्यमानस्यापि निश्चेतुमशक्यत्वादिति तदसमीक्षिताभिधानमिति दर्शयितुमाह रसादेकसामग्र्यनुमनिनकयश्च  
 नमिवद्विरिष्टमेव किंचित्कारणं हेतुयत्र सामर्थ्याप्रतिबन्धकारणांतरावेकत्वे इति आस्वाद्यमाना द्विरसिकातज्जनिका  
 मग्र्यनुमोयेते ततोनुमानं भवति प्राक्तनो हिरूपलक्षणः सजातीयं रूपलक्षणांतरं लक्षणाकार्यकुर्वन्नेव किजातीयं रसलक्ष  
 णं कार्यकरोति रूपा नुमानमिच्छाद्विरिष्टमेव किंचित्कारणं हेतु प्राक्तनस्य रूपलक्षणांतराभ्यभिचारान्द  
 रससमानकालरूपप्रतिपत्तेरयोगात् ननु कुलमानमंत्यक्षरप्राप्तवकाराणां लिंगमीभ्यते येन मणिमंत्रादिना साम  
 प्रतिबन्धात् कारणांतरवेकत्वेन वा कार्यव्यभिचारबुद्ध्यात् द्वितीयक्षणे कार्यप्रत्यक्षीकरणेनानुमानार्थं कंवाकार्योपि  
 भावितया निश्चितस्य विशिष्टकारणस्य छत्रादेः लिंगत्वेनागीकरणात् यत्र सामर्थ्याप्रतिबन्धकारणांतरावेकत्वं च निश्च  
 तं स्यैवलिंगत्वं नान्यस्येति नोक्तदोषप्रसंगः इदानीं पूर्वोक्तिरचरयोः स्वभावकार्यकारणोपपन्नभावाद्देदातरत्वं मेवेति द  
 यति ब्रह्मं पूर्वोक्तिरचरिणोस्तादात्म्यं तदुत्पत्तिर्विकालव्यवधानेन तदनुपलब्धेरिति तदात्म्यसंबन्धे साध्यसाधनयोः स्वभावहेतु  
 वेः तदुत्पत्तिसंबन्धे च कार्यकारणवातात्मनो विभाव्यते न च तदुभयसंभवः कालव्यवधानेन तदनुपलब्धेः सह भाविनोरेव त



संबधः अस्मिन्पक्षे कार्यकारणस्योपचारइति शेषः वचनस्यानुमानत्वे च प्रयोजनं मनुमानावयवाः प्रतिज्ञादयइति शास्त्रव्यव-  
 हार एव ज्ञानात्मन्यनेंशेतद्व्यवहारस्याशक्यकल्मत्वात् तदेवंसाधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमित्यनुमानसामान्यलक्षणं  
 तदनुमानं द्वेधेत्यादिना तत्प्रकारं च सप्रचंचममिथाय साधनमुक्तलक्षणाप्रिसंयोजमप्यतिसंक्षेपेण भिद्यमानं द्विविधमित्य-  
 पदर्शयति सहेतुद्वयोपलक्ष्यनुपलब्धिभेदादिति सुगमेतत् तत्रोपलब्धि विधिं द्वैवानुपलब्धिः प्रतिशेषसाधिकां वैतिप-  
 रस्यनियमं विद्यदयन्नुपलब्धेरनुपलब्धेऽप्यत्राविशेषेण विधिप्रतिषेधनत्वमाह उपलब्धिविधिप्रतिशेधयोरनुपलब्धिश्चेति गता-  
 येमेतत् इदानीमुपलब्धेरपिसंक्षेपेण विरुद्धा विरुद्धमेतत् द्वेविध्यमुपलक्ष्येयत्वं विरुद्धोपलब्धेर्विधौ साध्ये विस्तरतोभेदमा-  
 ह अविरुद्धोपलब्धिर्विधौ शोढ आप्यकार्यकारण पूर्वोत्तरसहवर्ततेति इदं पूर्वोत्तरसहइत्य-  
 तेभ्यश्चरइत्यनुकारेण निर्देशः इदं छप्रमाणश्चरशब्दः प्रत्येकमभिसंवध्यतेनायमर्थः पूर्वोत्तराच्चासहचरादिति पञ्च-  
 व्याप्यादिभिसहइदं अत्राहसोगतः विधिसाधनं द्विविधमेवस्यभावकार्यमेतत् कारणस्य तु कार्यो विनाभावाभावा  
 दलिंगत्वं नावस्यं कारणानि कार्येवेतीवचनात् अप्रतिबहुसामर्थ्यस्य कार्ये प्रतिगमकत्वमित्यपिनोत्तरं सामर्थ्यस्यातीन्द्रि-

मशक्यते इति तत्स्वरूपमपि शान्तिमिधातव्यमेवेति तदेवं मतं भेदेन द्वित्रिचतुः पञ्चावयवरूपमनुमानं द्विप्रकारमेवेति दर्शयन्नाह तदनुमानं द्वैधा तद्वैविध्यमेवाह स्वार्थपरत्वे भेदादिति स्वपरविप्रतिपत्तिनिरासफलत्वाद्विविधमेवेति भावः स्वार्थानुमानं भेदं दर्शयन्नाह स्वार्थमुक्तलक्षणां साधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमिति प्रागुक्तं लक्षणां यस्य तत्र योगं कृमिदर्थः द्वितीयमनुमानं भेदं दर्शयन्नाह परार्थेतु तदर्थपरामर्शे च न ज्ञानमिति तस्य स्वाधीनमानस्यार्थः साध्यसाधनं लक्षणाः तं परामृशतीत्येवं शीलं तदर्थपरामर्शितञ्च तद्वचनं च तस्माज्जातमुत्पन्नं विज्ञानं परार्थानुमानमिति अनुवचनात्मकं परार्थानुमानं प्रसिद्धं तत्कथं तदर्थप्रतिपादकवचनजनितज्ञानस्य परार्थानुमानत्वेमभिप्रेद्यतानसंहीतमिति न बाध्यं मचेतनस्य साक्षात्प्रमितिरेहेतुत्वाभावेन निरूपचरितप्रमाणाभावात् मुख्यानुमानं हेतुत्वेन तस्योपचरितानुमानाध्यपदेशो न बाध्यत एव हेतुवोपचरितं परार्थानुमानत्वं तद्वचनस्याचार्य्यः प्राह तद्वचनमपि ते हेतुत्वादिति उपचारो हेतुत्वाभावे सति प्रयोजने निमित्ते च प्रवृत्त्यते तत्र वचनस्य परार्थानुमानत्वे निमित्तं ते हेतुत्वं तस्य प्रतिपाद्यानुमानस्य हेतुत्वं हेतुत्वास्य भावस्तत्त्वं तस्मान्निमिता तद्वचनमपि परार्थानुमानं हेतुत्वं यस्य तत्ते हेतुत्वास्य भावस्तत्त्वं तत्तद्वचनमिति तथेति

भेदेन प्रमाण द्वैवे प्रथम भेदं व्यापेत् व्याचष्टे परोक्षमितरदि तत्ति उत्क्रांति पक्षमिदं शब्दोक्तेः ततः प्रत्यक्षादिनारदि  
ति लभ्यते तच्च परोक्षमिति तस्य वसामग्रीस्वरूपे निरुपपन्नाहा प्रत्यक्षादि निमित्तं स्मृति प्रत्यभिज्ञानतर्कानुमानागमभे  
दमिति प्रत्यक्षादि निमित्तमित्यादि शब्देन परोक्षमप्युच्यते न च यथा वस्तुं निरूपयिष्यते प्रत्यक्षादि निमित्तं यस्येति  
विग्रहः तत्र स्मृतिं प्रक्रमप्राप्तां दर्शयन्नाह संस्कारोद्बोधनिबन्धना नदित्याकारा स्मृतिरिति संस्कारस्योद्बोधः प्राक्क  
सनिबन्धनं यस्याः सा तथोक्ता नदित्याकारा नदित्युद्बलनी एव भूता स्मृति भवतीति शेषः उदाहरणमाह संदेवदत्तो यथे  
ति प्रत्यभिज्ञानं प्राक्कालमाह दर्शने स्मरण कारण संकलनं प्रत्यभिज्ञानं नदेवेदं तत्सदृशं सद्विलक्षणं तत्प्रति योनित्या  
दि अत्र दर्शने स्मरण कारण कलान् सादृश्यादिविशयस्यापि प्रत्यभिज्ञानत्वमुक्तं तेषां तु सादृश्या विषयमुपमानाख्यं प्र  
माणं तेषां वैलक्षण्यादिविशयं प्रमाणांतरं अनुषज्येत तथा चोक्तं उपमानप्रसिद्धार्थसाधमत्ति साध्यसाधनं नद्वेधम्यो  
प्रमाणं किं स्यात्संक्षिप्तिपादनं इदमत्यं महदूर्मासन्नं प्रांशने निबाध्य पेक्षातः समपेक्षेर्थे विकल्पः साधनानंतरमिति  
एषाक्रमेणोदाहरणं दर्शयन्नाह यथा स एवायं देवदत्तः गोसदृशो गवयः गोलक्षणे महिषः इदं मत्स्यं दूरं ब्रह्मोयमित्या

निसमर्थकारणे कार्यस्यावश्यंभावात् अन्यथा क्रमेणापि साततो न स्यात् अयस्वभावादसौ जगन्निर्मितोति यथा निद  
 र्ति वायुवातीमतं तदपि बालभाविनमवपूर्विके दोषाः निवृत्तेः तथा हि क्रमवर्तिविवर्तजातमपि युगपदुत्पद्येतापेक्षणी  
 यस्य सह कारणोपि तत्साध्यत्वेन योगपदसंभवात् उदाहरणवैशम्यं च बहूयोदेः कदाचित्कस्वहेतुजनितस्य नियतश  
 स्मात्मकत्वोपेत्यन्यत्र नित्यव्यापिमैथैकस्वभावकारणजन्यत्वेनेदं शकालप्रतिनियमस्य कोपेदुरुपपादात् तदेवं ज्ञासु  
 णो सिद्धौ वेदानां तत्सुप्रप्रबुद्धावस्यात्वप्रतिपादनं परमपुरुषाख्य महाभूतं निम्बासिताभिधानं च गगनारविन्दमकरंदव्या  
 वर्णनवदनवधेयार्थविशयत्वादुपेक्षामर्हति यच्चागमः प्रमाणं सर्ववैखल्विदं ब्रह्मेत्यादि उल्लेखनाभद्रस्यादि च तत्सर्वमु  
 कविधिना अर्हतीति विरोधीति नावकाशं लभते न चारुषेयजागमोस्तीत्यग्रे प्रपंच इच्छते तस्मान्न पुरुषो तमो विविचार  
 णं प्राचति प्रत्यक्षेता भेदमिन्नममलं मानं द्विधैवोदितं देवे दीप्तगुणैर्विचार्यै विधिसंख्यातैः संप्रहान् भानानामि  
 ति तद्विगप्यभिहितं श्रीरत्ननंदादयैस्तद्व्याख्यानमतो विशुद्धविषयैर्बोद्धव्यव्याहृतं सुखसंख्यवहाराभ्यां प्रत्यक्षमुपदर्श  
 नं देवोक्तमुपजीवद्भिः सुरभिज्ञापितम् ॥ इति परीक्षासुखस्य लघुवृत्तौ द्वितीयः समुद्देशः ॥ अथेदानीं मुद्दिष्टप्रत्यक्षेता

दीति आदिशब्देन पयोवुजदीहंसः स्यात् षड् पौष्टे भ्रमः स्मृतः सप्तपैंगुलुतत्तत्रैविज्ञेयोविशमच्छटः पंचवर्गो भवेद्रत्ने  
 मेवकात्यंष्टयुस्तनी एवती श्रैकश्रुंगोपि गंडकः परिकीर्तितः शगोप्यष्टभिः पौष्टे हिंसः चारुसदान्वितः इत्येवमादिश  
 द्ब्रश्रवणतया विधानेन मरालादीनवलोक्य तया सत्यापयति यदा तदा तत्संकलनमपि प्रत्यभिज्ञानमुक्तं दर्शने स्मरण  
 काणत्वा विशेषात् परेषां तु तत्प्रमाणान्तरमेवोपपद्यते उपमानादौ न स्यात्तर्भावाभावात् अथाहो वसत्राप्त इत्याह उ  
 पलंभालुपलंभनिमित्तं व्याप्तिज्ञानमूहः इदमस्मिन् सत्येव भवत्येव सति न भवत्येव वेति च उपलंभः प्रमाणमात्रमत्र य  
 ख्यते यदि प्रत्यक्षमेवोपलंभशब्देनोच्यते तदा साधने च नु भवेयु व्याप्तिज्ञानं न स्यात् अथ व्याप्तिः सर्वोपसंहारेणात्र  
 नीयते साक्यमतीन्द्रियस्य साधनस्यातीन्द्रियेण साध्येन भवेदिति नैव प्रत्यक्षविषये छिन्नानुमानविशेषेषां व्याप्ति  
 विरोधात् तत्क्षणस्यो प्रत्यक्षास्याभ्युपगमात् उदाहरणमाह यथाग्नौ वेव धूमस्तदभावेन भवत्येवेति चेत् इदानीम  
 नुमानं क्रमायात भित्ति तल्लक्षणमाह साधनात्साध्य विज्ञानमनुमानमिति साधनस्य लक्षणमाह साध्यविना भावि  
 त्वेन भिन्नितो हेतु इति ननु त्रैरूप्यमेव हेतोरलक्षणं तस्मिन् सत्येव हेतोरसिद्धादिदोषपरिहारे उपपत्तेः तथा हि पक्ष

धर्मत्वमसिद्भुत्वव्यवच्छेदार्थमभिधीयते सपक्षे सत्त्वं तु विशदहृत्वा पनोदार्थं विपक्षे चासत्त्वं मेवानेकोक्तिकव्युदासाय  
मिति तदुक्तं हेतोस्त्रिष्वपि रूपेषु निर्णयेस्तेन वरितः असिद्धपरितार्थव्यभिचारविपक्षत इति यदुक्तं अविनाभाव  
नियमनिश्चयादेव दोषत्रयपरिहारोपपत्तेः अविनाभावोऽन्यथानुपपन्नत्वं तच्चासिद्धस्य न संभवत्येव अन्यथानु  
पपन्नत्वमसिद्धस्य न सिध्यतीत्यभिधानात् नापि विरुद्धस्य तच्छ्रुत्यास्य लोपपत्तिर्विपरीतनिश्चिता विनाभाविनी  
ययोक्तसाध्या विनाभावनियमलक्षणास्यानुपपत्तेः विरोधात् व्यभिचारिण्यनप्रकृतलक्षणावकाशस्त एव ततोऽन्य  
थानुपपत्तिरेव श्रेयसि नञिरुपपत्ता तस्यां सत्यामपियथोक्तलक्षणाभावे हेतोर्गमकत्वात् दर्शनात् तथा हि शस्या मस्तसु  
आदितां तत्पुत्रवदित्यत्रैरुप्य संभवेऽपि न गमकत्वमुपलक्ष्यते अथ विपक्षत्वाद्येव हेतौ नियमवती तत्र न गमकत्वमिति  
तदपि मुग्धविलसितमेव तस्या एवाविनाभावरूपत्वात् इतररूपसद्वैविपितदभावे हेतोः स्वसाध्यसिद्धं प्रतिगमकत्वा  
निष्ठे वैवयधानं लक्षणा मक्षणा मुपलक्षणीयमिति तत्सद्वैवेत्तारूपद्वयनिरेपक्षतया गमकत्वोपपत्तेः यथा संस्य  
हूतवादिनोऽपि प्रमाणनिष्ठा निष्ठसाधनदूषणान्यथा उपपत्तेर्न चात्र पक्षधर्मत्वं सपक्षान्नयो वासि केवलमयि भावमा

त्रिरागमकत्वप्रतीतिः यदप्यप्राप्तुं यैरेः पक्षधर्मिताभावेपिकाकस्य काल्नाह्वलः प्रसादइत्यस्यापिगमकत्वापत्तिरिति न  
 दप्यनेन निरस्तमन्यथानुपपत्तिकेलेनेवापक्षधर्मस्यापि साधुत्वाभ्युपगमन्नेवेह सास्तिर्नो एव विना भावहेतोः प्रधानं  
 लक्षणा मय्युपगंतव्यं तस्मिन्सत्यसति त्रिलक्षणात्वेपि हेतोर्गमेकत्वदर्शनादिति नैवेत्युक्त्यं हेतुलक्षणा मव्यापकत्वानुस  
 र्वांक्षणिकत्वे साध्यसत्त्वादिः साधनस्य संपक्षे सतोपि स्वयं सौर्गतेर्गमेकत्वाभ्युपगमान् एतेन पंचलक्षणात् मपियो  
 गपरिकल्पितमूढे तोरुपयति मियतस्य भिहितं बोद्धव्यं पक्षधर्मत्वे सत्यन्वयव्यतिरेकाववाधित विशयत्व मसत्यतिपक्ष  
 त्वं पंचचेति लक्षणा निषेधमप्य विना भावप्रपंचतेवं बाधित विशयस्यैविना भावयोगात् तस्यतिपक्षस्यैवेति साध्या  
 भास विशयत्वे नासम्यग्धेनुत्वाच्च यथोक्तपक्षविशयत्वाभावात् दोषेणेव दुष्टः तान् अतः स्थितं साध्या विना भावित्वे  
 न निश्चितो हेतु इति इदानीमविना भावभेदं दर्शयन्मार् सहचारिणोः व्याप्य व्यापकयोश्च सहभाव इति सहचारिणो  
 रूपरसयो व्याप्य व्यापकयोश्च दक्षत्व शिंशपात्वयो रिति सप्तम्या विशयो निर्दिष्टक्रमभाव नियमस्य विशय च्दर्शयन्ना  
 ह पूर्वोत्तरचारिणोः कार्यकारणयोश्च क्रमभावः पूर्वोत्तरचारिणोः कृति क्रोयुं शक्योदययोः कार्यकारणयोश्च धर्मधर्मव्य

ज्ञेयोः क्रमभावः नन्वेवं भूतस्याविनाभावस्य न प्रत्यक्षेण ग्रहणं नस्य संनिहितविशयत्वात् नान्यनुमानेन प्रकृता परानु-  
 मानेकं नयामि तेरेतुराश्रयत्वान्नस्यावतारदागमादेरपि भिन्नविशयत्वेन सुप्रसिद्धत्वाच्च ततोपि तस्य निपतिरित्यो-  
 क्तायामाह इष्टमबाधितमसिद्धं साध्यमिति अत्रापरे दूषणमाचक्षते आसनशयनभोजनपाननिधूवनोदरपीष्ट-  
 त्वानदपि साध्यमनुशज्यत इति ते व्यतिवालिशाः अप्रस्तुतप्रलापिस्तात् अत्र हि साधनविशयत्वेनेप्सितमिष्ट-  
 मुच्यते इदानीं स्वाभिहितसाध्यलक्षणस्य विशेषणानि सफलपन्नसिद्धविशेषणसमर्थयितुमाह संदिग्धवि-  
 पर्यस्ताभ्युत्पन्नानां साध्यत्वं यथा स्यादित्यासिद्धपदं तत्र संदिग्धस्थायुवीपुरुषो वेत्यनवधारणेनोभयकोटिप-  
 रमर्षिसंशया कलितं नस्तु उच्यते विपर्यये संतु विपरितावभासविपर्ययज्ञानविशयभूतं एतदिजव्युत्पन्नं तु नाम जा-  
 ते संख्यादि विशेषापरिज्ञानेण नीतविषयानवध्यवसायग्राह्यमेवां साध्यत्वप्रतिपादनार्थमसिद्धपदोपादान-  
 मेत्यर्थः अधुनेष्टावाधितविशेषणद्वयस्य साप्रत्यक्षदर्शयन्माह अनिष्टाध्यक्षादिवाधितयोः साध्यत्वं माभूदिति  
 वाधितवचनं अनिष्टोमीमांसकस्यानित्यः शब्दः प्रत्यक्षादिवाधितयोः साध्यत्वं च आवाणत्वादिः आदि-



शब्देनानुमानागमलोकस्ववचनबाधितानां ग्रहणं चाकिंचित्करस्येहेत्वाभासस्य निरूपणावसरे स्वयमेव ग्रन्थकारः प्रप-  
चयिष्यतीत्युपस्यते तत्रासिद्धपदं प्रतिपाद्यं पक्षेव इष्टं पदं तु बाध्यपक्षेवेति विशेषमुपदर्शयितुमाह नचासिद्धेर्वदि  
ष्टं प्रतिपादिनमिति अयमर्थो नहि सर्वसर्वापेक्षया विशेषणमप्यितु किंचित्कमदृश्यं भवतीति असिद्धवदिति व्यतिरे-  
कमुत्पेक्षोदाहरणं यथा असिद्धप्रतिपाद्यपेक्षया नतयेष्टमित्यर्थः कुत एतदित्याह प्रत्यापनाय हीच्छावक्तु रेव इच्छया  
खलु विशयिकतमिष्टमुच्यते प्रत्यापनाय हीच्छावक्तु रेवेति तच्च साध्यधर्मः किंचानद्विशिष्टो धर्मो तिष्ठेत् तद्विदं दर्शयिष्या-  
मिह साध्यधर्मः क्वचित् द्विशिष्टो वा धर्मो सोपस्कारणवत्त्वा निभवंति ततो मर्थो लिख्यते यत्प्रिकालोपेक्षया तु साध्यध-  
र्मः क्वचिन्नयोगकालोपेक्षयानु तद्विशिष्टो धर्मो सोऽस्यैव धर्मिणो नामांतरमाह पक्ष इति यावत् ननु धर्मधर्मिस-  
मुदायः पक्ष इति पक्षस्वरूपस्य पुरातनैर्निरूपितत्वादुर्मिणस्तद्वचने कथं नराद्भुन विरोध इति नैवं साध्यधर्मो धातया  
विशेषः सास्यधर्मिणः पक्षत्ववचने विदोषानवकाशान् रचनो वैचित्र्यमात्रेण तात्पर्ये स्या निराकृतत्वात्सीद्धो ना वि-  
विरोधात् अत्राह सौगतः भवतु नाम धर्मोपेक्षव्यपदेशभाक् तथापि सविकल्पबुद्धौ परिवर्तने मानेन एव न वास्ततः सर्वो एवा

नुमानानुमेयव्यवहारोऽनुद्वयानुद्वेन धर्मि न्यायेन बहिः सदसत्त्वमपेक्षत इत्यभिधानादिति तन्निगासाथे मोहप्रसिद्धो  
 धर्मीति अयमर्थः नये विकल्पबुद्धिर्वहिरंतनीनासादितालेभनभावाधर्मिणं व्यवस्थापयति तदबासवत्वेन तदाधार  
 साध्यसाधनयोरपि वास्तवत्वा अनुपपत्तेरनुद्वेदः पारंपर्येणापि वस्तु व्यवस्था निबन्धनत्वायोगात् ततो विकल्पेनान्येन वा  
 व्यवस्थापितः पर्वनादि विषयभावं भजने धर्मितां प्रतिपद्यत इति स्थितं प्रसिद्धोधर्मीति तत्प्रसिद्धिश्च विद्विक्कलः  
 तः क्वचित्प्रमाराणतः क्वचित्चोभयत इति नेकांतेन विकल्पादिरुदस्य प्रमाराणप्रसिद्धस्य बाधमिति ननु धर्मिणे विभ्र  
 ल्यान् प्रतिपत्तो किं नवमित्याशंक्या माह विकल्पसिद्धुतस्मिन्सत्त्वेन तस्मात् ननु धर्मिणि विकल्पसिद्धे सत्ता  
 वतदपेक्षेयन ए सत्ता च तेद्वे अपि साध्ये नु निर्णीता संभवद्वाधकप्रमारावलेन योग्यानुपपत्ताधिबलेन चेति शेषः अत्र  
 दाहरणमाह अस्ति सर्वज्ञो नास्ति खरविषाणमिति सुगमं ननु धर्मिण्यसिद्धुसत्ताकभावाभावाभावाधर्मिणा प्रसिद्धविरुद्ध  
 नेकानिकत्वादनुमानविशयत्वायोगात् कथं सत्तेन तयोः साध्यत्वं तदुक्तं अस्ति ह्येवावधर्मिश्चेद्विद्वद्व्यवस्य भयाश्रितः  
 विरुद्धाधर्मोभावस्य सासतासाध्यते कथमिति ननु कं मानसप्रत्यक्षेभावरूपस्येव धर्मिणः प्रतिपन्नत्वात् कथं

नच तात्स्निहोतत्सत्वस्यापि प्रतिपन्नत्वात् अर्थमनुमानं तदस्युपेतमपि वैयात्याद्यदापरो न प्रतिपद्यते तदानुमानस्य सा  
कल्यात् नच मानसज्ञानाद्गमनकुशममादेरपि सद्भावसंभावनतोति प्रसंगः तज्ज्ञास्य बाधकप्रत्यय व्यापाकृत सत्ताकर  
तु विव्रियतया मानसप्रत्यक्षाभासत्वात् कथं तदितुरगभुंगादेः दूर्गित्वमिति न बोधार्थमिति प्रयोगकाले बाधकप्रत्ययानुदया  
त् सत्वसंभावनोत्पत्तेः नच सर्वज्ञादौ साधकप्रमाणसत्त्वेन सत्त्वं प्रति संशीतिः मुनिश्चित्ता संभवद्वाकप्रमाराणस्त्वेन सु  
खादाविवसत्वनिश्चयात् तत्र संशयायोगात् इदानीं प्रमाराणोभयसिद्धिर्धर्मिणी किं साध्यमित्याशङ्क्या माह प्रमाणो  
भयसिद्धेनु साध्यधर्म विशिष्टता ग्राध्ये इति शब्दः प्राग्द्वयवर्नांतोप्यर्थवशादेकवचनतया संवध्यते प्रमाराणोचोभयव  
विकल्पद्वयं ताभ्यां सिद्धिर्धर्मिणी साध्यधर्म विशिष्टता साध्या अयमर्थः प्रमारा प्रतिपन्नमपि वस्तु विशिष्टधर्मोधारतया  
विवादपदमगोहतीति साध्यतां नानि वर्तते इति एवमुभयसिद्धेर्पि योज्यं प्रमाणोभयसिद्धिर्धर्मिण्यं क्रमेणादर्शयन्नाह अ  
ग्निमानयदेशः परिणामी शब्द इति यथेति देशो हि प्रत्यक्षेणाप्रसिद्धः शब्दस्तु भयसिद्धिः न हि प्रत्यक्षेणागोहोति मित्रनिव  
तदिदं देशकालावच्छिन्नः सर्वशब्दः निश्चिनुं पायते सर्वदर्शिनस्तु तन्निश्चये पितं प्रत्यनुमानानर्थक्यात् प्रयोगकालोपेक्ष  
याधर्म विशिष्टधर्मिणाः साध्यत्वमभिधाय व्याप्ति कालोपेक्षया साध्यनियमदर्शयन्नाह व्याप्तेः तु साध्यं धर्म एवेति सुगमं

धर्मिणोपि साध्यत्वे को दोष इत्यत्राह अन्यथा तद्धटनादिति उक्तविपर्ययेन्यथा शब्दः धर्मिणाः साध्यत्वे तदघटनात् व्या  
 घटनादिति हेतुः नहि धर्मदर्शनात् सर्वत्र पर्वतो ग्निरिति व्याप्तिः शक्या कर्तुं प्रमाणाधिरोधान् नन्वनुमाने पक्षप्रयोग  
 संभवात् प्रसिद्धो धर्मित्यादि वचनमयुक्तस्य सामर्थ्ये लब्धत्वात् तथापि तद्वचने पुनरुक्तं प्रसंगात् अथोदापन्नस्या  
 पि पुनर्वचनं पुनरुक्तमित्याभिधानादिति सौगतः तत्राह साध्यधर्मो धारसंदेहापनोदापगम्यमानस्यापि पक्षस्य वचनं सा  
 धर्मस्तस्या धारस्तत्र संदेहो महानसादिः पर्वतादिर्वेति तस्यापनोदो व्यक्तेदः सादर्थ्यं गम्यमानस्यापि साध्यसाध  
 व्यस्य व्यापकभावप्रदर्शोर्मन्मयथालुपयते स्तदाधारस्य गम्यमानस्यापि पक्षस्य वचनं प्रयोगः अत्रोदाहरणमाह सा  
 रितो साधनधर्मो वैबोधनाय पक्षधर्मो पसंहाखत् ॥ साध्येन विशिष्टो धर्मो पर्वतादिस्तत्र साधनधर्मो वैबोधनाय पक्षध  
 पसंहाखत् पक्षधर्मस्य हेतोरूपसंहाख उपनयः स्तद्वत् इति अयमर्थः साध्यव्याप्तसाधनप्रदर्शनेन तदाधारावगतपि नि  
 त्यधर्मिसंबंधिता प्रदर्शनार्थं यथोपनयस्तथा साध्यस्य विशिष्टधर्मसंबंधिता वैबोधनाय पक्षवचनमपीति किंच हेतुप्रयोगे  
 र्येनावश्यं वक्तव्यमसमर्थितस्या हेतुत्वायोगात् तथाच समर्थनोपन्यासादेव हेतोः सामर्थ्ये सिद्धत्वात् हेतुप्रयोगो नर्य  
 स्यात् हेतुप्रयोगाभावे कस्य समर्थनमिति चेत् पक्षः प्रयोगाभावे हेतुवर्ततामिति समानमेतत् तस्मात्कार्यसिभावानुपलभ

भेदेन पक्षमन्त्रोदिति भेदेन च अथो हेतुमुक्ता समर्थयमानेन पक्षप्रयोगोप्यभ्युपगंतव्य एवेति अनुमेवार्थमाह त्रिधा  
हेतुमुक्ता समर्थयमानो न पक्षयतीति को वा वादी प्रतिवादी चेत्यर्थः क्लृप्तार्थे बोधशब्दः युक्त्वा पक्षप्रयोगस्यावश्यंभावे  
कः क्लृप्तन पक्षयति पक्षं न करोत्यप्यित्युक्तेः खेव किं कुर्वन्ने समर्थयमानः किं क्लृप्ताहेतुमुक्तौ वन्न पुनरमुक्तेत्यर्थः समर्थ  
नं हि हेतोरसिद्धत्वादिदोषपरिहारेण स्वसाध्यसाधनसामर्थ्यप्रकरणावचनं तच्चेहेतुप्रयोगोत्तरकालं परेणांगीकृत  
मित्युक्तेति वचनं ननु भवतु पक्षः प्रयोगः स्तथापि पक्षहेतुदृष्टान्तं भेदेन अवयवमनुमाना मितिसंख्यः प्रतिज्ञा  
हेतुदाहरणोपनयभेदेन चतुरवयवमिति मीमांसकाः प्रतिज्ञाहेतुदाहरणोपनयनिगमनं भेदात्पंचावयवमिति यो  
गः तन्मतमया कुर्वन् स्वमतसिद्धमवयवद्वयमेवोपदर्शयेन्नाह एतद्वयमेवानुमानाङ्गोदाहरणमिति एतयोः  
पक्षहेतूः द्वयमेव नातिरिक्तमित्यर्थः एवकारोरो दोदाहरणादिष्ववच्छेदे सिद्धेऽपि परमतनिरासार्थं पुनर्नोदाहरण  
मित्युक्तं तद्विक्रिसाध्यं प्रतिपत्त्यर्थमुत सिद्धेतोरविनाभावनियमार्थमाहोस्मिन् व्याप्तिस्मरणमिति विवक्ष्यक्रमे  
राद्वयन्नाह न हि तत्साध्यं प्रतिपत्तौ यथोक्तस्य साधाविनाभाविन्वेन निश्चितस्य हेतोर्व्याप्यादिति द्वितीयविकल्प  
समुदाहरणः साध्यसाधनं पक्षे रंगं कारणं इति संबन्धः तत्र साध्यप्रतिपत्तौ यद्योक्तस्य साधनस्य साधनं तत्राभावेति

क्रोशस्यन्नाह तदविनाभावनिश्चयार्थे वा विपक्षे वा धर्मादेव तत् सिद्धः तदिति वर्तते तेनेति च तेनायमिति स्यैः तदुदाहरणं  
 साध्येनाविनाभावनिश्चयार्थं वानभवतीति विपक्षे वा धर्मादेव तत् सिद्धे रविनाभावनिश्चयसिद्धेः किंच व्यक्ति  
 रूपं निदर्शनं तत्कथं संकल्पेन व्याप्तिगमयेत् अन्त्यं तेरेषु व्याप्त्यर्थेषु न कदाहरणं तां मृग्यं तस्यापि व्यक्तिरूपत्वे  
 न व्याप्तेरवधारयितुमशक्यत्वात् अपरा परपदं तरेपेक्षया मनवस्यास्यात् एतदेवाह व्यक्तिरूपं च निदर्शनं सामा  
 न्येन तु व्याप्तिस्तत्रापि स हि विमिथानावस्थानं स्यादृष्टां तां तरेपेक्षणात् तत्रापि उदाहरणेऽपि तद्विप्रतिपत्तौ सामा  
 न्यव्याप्तिविप्रतिपत्तावित्यर्थः शेषं व्याख्यानं तृतीयविक्रमे दूषणाभाह नापि व्याप्तिस्मरणार्थं तथापि विधिहे  
 तुप्रयोगादेव तस्मिन्नेतः गृहीतसंबंधस्य हेतुप्रदर्शनेनैव व्याप्तिरिति गृहीतसंबंधस्य दृष्टान्तशतेनापि न तत्स्मरणम्  
 मनुभूतविषयत्वात् स्मरणस्येति भावः तदेवमुदाहरणप्रयोगस्य साध्यार्थप्रतिनोपयोगित्वं प्रत्युत संशयहेतुत्वं  
 नैवेति दर्शयति तत्परमभिधीयमानं साध्यधर्मिणी साध्यसाधनं --- ने संदेहयति तदुदाहरणं परं केवलमभि  
 धीयमानं साध्यधर्मिणी साध्यसाधने संदेहयति संदेहवती करोति दृष्टान्तः धर्मिणी साध्यव्याप्ति साधनोपदेशनि

पि साध्यधर्मिणीतन्निर्णयस्य कर्तुमशक्यत्वात् इति शेषः अनुमेवार्थो व्याप्तिरेकमुखेन समर्थयमानः प्राह कुतो न  
 प्रोपनयनिगमने अन्यथा संशयहेतुत्वाभावे कस्मादिते हेतुपनयनिगमने प्रयुज्येते अपरः प्राह उपनयनिगम  
 नयोप्यनुमानांगत्वेन तदप्रयोगे निस्वक्रसाध्यसंज्ञितिरयोगादिति तन्निवेदार्थमाह न चेनेतदंगे साध्यधर्मि  
 ति हेत्वसाध्ययोर्वाचनोद्देशा संशयात् उपनयनिगमने अपि वक्ष्यमाणलक्षणेन तस्य अनुमानस्यांगेन भवतः साध्य  
 मिहिते हेतुसाध्ययोर्वचनाद्देवस्य वकारादृष्टांतादिक्रमं तरेणेत्यर्थः किंचाविधायापि दृष्टांतादिक्रममर्थेन भवत्ये  
 व क्रमसमर्थितस्याहेतुत्वादिति तेनैव वरहेतु रूपमनुपानावयवो बालुसाध्यसिद्धौ तस्यैवोपयोगान्नो दाहरणा  
 दिक्रमेनेदेवाह समर्थनेनैव वरहेतु रूपमनुमानावयवो बालुसाध्यैतदुपयोगादिति प्रथमो वाशब्द एव कारार्थे द्विती  
 यस्तु पक्षात् सत्त्वेनैव सुगमं ननु दृष्टांतादिक्रमं तरेणामेदधिया भववोधयितुमशक्यत्वात् कथं पक्षहेतु प्रयोगमा  
 त्रेण तेषां साध्यप्रतिपत्तिरिति तत्राह बालव्युत्पत्त्यर्थे तत्रोपगमे शास्त्र एवासेमवादेन उपयोगादिति बालानाम  
 त्व्यंशानां सुप्त्यर्थे तेषामुदाहरणादीनां त्रयोपगमे शास्त्र एवासेतत्रोपगमो नवादेन हि बाधकां ले शिष्याः सुत्या

धाः व्युत्पन्नानामेव तत्राधिकारादिति बालव्युत्पत्त्यर्थे तत्र योपगम इत्यादिनाशास्त्रेऽप्युपगतमेवोदाहरणादि  
 त्रयमुपदर्शयेति दृष्टान्तोद्धारऽअन्वयव्यतिरेकमेवादिति दृष्टान्तोत्तोसाध्यसाधनलक्षणोऽधर्मावन्वयसुखेन  
 तिरेकद्वारेणावायवसदृष्टान्तस्य ध्वन्यर्थे संज्ञाकरणात् सहिधैवोपपद्येत तत्रान्वयदृष्टान्तं दर्शयेन्नाह साध्य  
 व्याप्तं साधनं यत्र प्रदर्शयति सोऽन्वयदृष्टान्तः साध्येन व्याप्तं नियतं हेतुः यत्र प्रदर्शयति व्याप्तिप्रवृत्तयेति भावः  
 तोयमेव हेतुमुपदर्शयति साध्याभावे साधनाभावो यत्र कथ्यते स व्यतिरेकदृष्टान्तः असत्यसद्भावो व्यतिरेकः  
 नोदृष्टान्तो व्यतिरेकदृष्टान्तः साध्याभावे साधनस्य भाव एवेति साध्याणं दृष्टव्यं क्रमप्राप्तमुपनय स्वरूपनिरूप  
 ति हेतोरूपसंज्ञा उपनयः । पक्ष इत्याद्याहारः तेनायमर्थः हेतोपक्षधर्मतोऽसंज्ञा उपनयति निगमनस्वरूपमुपदर्श  
 यति । प्रतिज्ञापास्तु निगमनमिति उपसंज्ञा इति वर्तते प्रतिज्ञायाऽपसंज्ञाहारः साध्यधर्मविशिष्टत्वेन प्रदर्शनेति  
 मित्यर्थः ननु शास्त्रे दृष्टान्तादयो वक्तव्या एवेति नियमानुपगमात् कथं तत्र हि मिहस्तरिभिः प्रपञ्चितमिति न चोद्य  
 यमनमभ्युपगमे विप्रतिपाद्यानुगोधेन जिनमतानुसारिभिः प्रयोगपरिपाद्याः प्रतिपन्नत्वात् साक्षात्ज्ञानतत्त्वकैः कर्तुं



वा प्रभुतसाधकत्वमेव न बाधकत्वमित्यलमिति प्रसंगेन तथा सौगतस्य प्रमाणसंख्या विरोधिविध्वंसार्थं न की-  
रव्यमुपयैकतएव नैवेतप्रत्यक्षे तर्भवति साध्यसाधनयोर्व्याप्यक्रभावस्य साकत्वेन प्रत्यक्षा विप्रत्यक्षा विषयत्वा-  
त् न हि तदिप्रतीत्या पाठान्न कर्तुं शक्नोमि जविचारकत्वात् संनिहित विशयत्वाच्च नाप्यनुमाने तस्यापि दृष्टादिवि-  
शयविशिष्टत्वेन व्याप्त्य विशयत्वात् तदिषयत्वे बाधप्रक्षानुमानोत्तरविकल्पद्वयानतिक्रमात् तत्र प्रकृतानुमानेन  
व्याप्तिप्रतिपत्ता धितरेतरश्रयत्वप्रसंगः व्याप्तौ हि प्रतिपत्त्या मामानुमाननिर्विकल्पकत्वस्य भासादप्यपि तद्वान्त-  
रानुमेच व्याप्तिप्रतिपत्तिरिति अनुमानोत्तरेणा विनाभावप्रतिपत्तावनस्था च मूर्तिप्राप्त्यर्थं च मीतिना नुमानगत्या  
व्याप्तिः नापि संज्ञा व्याप्तिपरिकल्पिते रागमोपमानार्थप्राप्त्यर्थैः साकत्वेनाविनाभावावगतिः तेषां समयस्यैरुहित-  
सादृश्यान्वया भूताभावविशयत्वेन व्याप्त्य विशयत्वात् परैस्तथानभ्युपगमाभ्यञ्ज्यप्रत्यक्षदृष्टभावाविकल्पा-  
त् साकत्वेन साध्यसाधुभावप्रतिपत्तेर्न भ्रामाणानां तद्वैधृगमित्यपरः सोऽपि न युक्तवादी विकल्पस्यैव व्यस्यदृष्टीन वि-  
विशयप्रत्युत्वात् तद्वैधृगस्यापक्रत्वमार्थे परे दृष्टीन स्वेव तदन्तर्भाविनिर्णयस्यापि नियतविशयत्वेन व्याप्त्यर्थो च

रत्नात् द्वितीयपक्षेऽपि विकल्पद्वयमुपैर्हेकतत्त्वन द्विकल्पज्ञानं प्रमाणमन्यथावेति प्रथमपक्षे प्रमाणांतरम्  
 मंतव्यं प्रमाणद्वये कृद्भेदोन्नीयात् उत्तरपक्षे तु न ततोऽनुमानव्यवस्था न हि व्याप्तिज्ञानस्या प्रामाण्ये नभ्यर्धे  
 मनुमानं प्रमाणमास्तेदिति संदिग्धादिति गतद्वयत्वाय मानस्य प्रामाण्यप्रसंगात् ततो व्याप्तिज्ञानं सविक-  
 मपि संवादकं च प्रमाणादयादन्यदभ्युपगम्यमिति । न सौ गताभिमतप्रमाणसंख्या नियमः एतेनानुपलं-  
 नकारणा व्यापकानुपलंभाच्च कार्यकारणव्यापकभावसंविदिति वदन् नपि प्रयुक्तः अनुपलंभस्य प्रत्यक्षवि-  
 शेषेन कारणघटुपलंभस्य च लिंगत्वेन तज्जनि तस्यानुमानत्वात् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां व्याप्तिप्रदणपक्षोपक्षि-  
 ष्णानुसंगात् एतेन प्रत्यक्षप्रकृतोत्तयोत्तरविकल्पज्ञानेन व्याप्तिप्रतिरित्यप्ययास्तं प्रत्यक्षप्रत्यक्षपि प्रत्य-  
 क्षानुमानयोरेकव्यवहारविषयीकारणात् तदन्यत्वे च प्रमाणांतरत्वं न निर्वार्यमिति अन्यव्याप्तिविक-  
 लत्वात् न प्रामाण्यमिति न युक्तं फलस्यानुमानलक्षणप्रकृतहेतुतया प्रमाणत्वा विशेषित्वान्न यथासंनिकर्षो-  
 नस्यापि विशेषेण ज्ञानस्य विशेष्यज्ञानलक्षणप्रकारेण प्रमाणत्वमिति नैवोपेक्षाविकाभ्युपगमोत्तयोत्तरवि-

रुपादिगोचरचारित्वेन चरितार्थत्वाच्च नाप्यदृष्टसहकारिसव्यपेक्षमिन्द्रियमेकत्वं विशयमुक्तदोषादेव किंचादृष्टसंस्त  
 दिसव्यपेक्षादेवात्मनः स्तद्धिज्ञानमिति किंनकस्यते दृश्यते दिस्वप्नसारस्वतपांडालिकास्त्रिविद्यासंस्ततादात्मनो वि  
 शिष्टज्ञानो त्यतिरिति न च जनादिसंस्ततमपि च क्षुशानिशयमपुलक्षत इति चेत् न तस्य स्वार्थानतिक्रमेणोपागिश  
 योपलक्ष्येन विशयोत्तरग्रहणालक्षणातिशस्य यथाचोक्तं यत्राप्यतिशयोदृष्टः स स्वार्थानतिक्रमनात् <sup>व</sup>रमृक्ष  
 दिदृष्टो स्या योमेजेनं प्रादन्तर्यभोत्रानितः इति नन्वातिशयस्य सर्वज्ञप्रतिषेधपरत्वाद्धिशमोदृष्टो न इति  
 चेत् न शब्दियाणां विशयांतरप्रवृत्तावतिशयाभायमात्रे सादृश्यात् दृष्टो तत्त्वोपपत्तेः न हि सर्वोदृष्टो तथामेदिष्टोति  
 के भवितुमर्हत्यन्यथा दृष्टो न एव न स्यादिति ततः स्थितं प्रत्यक्षानुमानाभ्यामर्थान्तरप्रत्याभिज्ञानं सामग्रीस्वरूपभेद  
 विधिनंचितदप्रमाणं ततोर्थपरिच्छिद्यप्रवर्तमानस्वार्थक्रियायामविसंवादात् प्रत्यक्षवदिति नंचैकत्वापलोचयेव  
 मोक्षादिभ्यवस्था अनुमानव्यवस्था वा एकत्वाभावे बहुस्यैव मोक्षादेरुहीत संबंधस्यैव लिंगस्यादर्शनादनुमानस्य  
 च व्यवस्थाभोगादिति नचास्य विशये वाधप्रमाणं सद्वावादप्राभा एय न द्विर्भये प्रत्यक्षस्यैलौगिकस्य चाप्रवृत्तेः प्रवृत्ते

लक्ष्मिज्ञानमपि सौगतीयप्रमाणसंख्याविघटयंसेव तथापि प्रत्याद्यानुमानयोरनंतमभावात् ननु तदिति स्म-  
 रणं मिदमिति प्रत्यक्षमिति ज्ञानद्वयमेव न ताभ्यां विभिन्नं प्रत्यभिज्ञानाख्यवयं प्रतिपद्यमानं प्रमाणांतरमुपल-  
 भां न हेतुतः क्रयं तेन प्रमाराण संख्या विघटनमिति तदप्यघटेतमेव यतः स्मरणं प्रत्याक्षाभ्यां प्रत्यभिज्ञानविशय-  
 स्यार्थस्य गृहीतमशक्यत्वात् नापि प्रत्यक्षेणातस्य वर्तमानविवर्तवर्तित्वात् यदुत्पुक्तं ताभ्यां भिन्नमन्यदज्ञानं  
 नास्तीति तदप्ययुक्तमभेदपरा मशरूपतया भिन्नस्यैवावभासनात् न च तयोरन्यतरस्य बाभेदपरा मशात्मक-  
 चमस्मि विभिन्नविषयत्वात् न चैतरस्य बाभेदपरा मशमि त्वत्त्वमस्ति विभिन्नविशयत्वात् न चैतत्प्रत्यक्षे तमव-  
 ल्यनुमाने वा तयोः पुरोवास्थिता अविशयत्वेनाभूत्तल्लिंगसंभौ विषयत्वेन च ॥ पूर्वोपरविकारव्याप्ये कत्वा विषयत्वात् न  
 पि स्मरणे तेनापि तदेकत्वस्याविशयीकरणान् अयं संस्कारस्मरणसहकृतमिन्द्रियमेव प्रत्यभिज्ञानं जनयतीन्द्रिय-  
 जं चाध्यक्षमेवेति न प्रमाणांतरमित्यपरः सोऽप्यतिवालिश एव स्वविशयाभिमुख्येन प्रवर्तमानस्येन्द्रियस्य सहकारिशत-  
 समवधानेऽपि विशयांतरप्रवृत्तिलक्षणा निशयायोगात् विशयांतराचातीतसांप्रतिकावस्था व्याप्ये कद्रव्यमिन्द्रियाणां

विज्ञा

५ पूर्वोपरविवर्तित्वत्वेकद्रव्यं हि प्रत्यभिज्ञानविषयः ॥ न च तस्मा-  
 रणे नोपलक्ष्यते तस्यानुभूतविषयत्वात् ५

तः पाति त्वान्ततो नुमानं नद्विहि भवे नैव हेतो व्यभिचारः अप्रतिभासमानत्वेऽपि तद्व्यवस्थाभावात् ततो नानुमानमिति  
अथा नाद्य विद्या विजृम्भितत्वात् सर्वमेतत् संबंधनित्यनत्यंतमो विलसितं अविद्यायामप्युक्तदोषानुशंगत् सकलविकल्पा  
न्व विकलत्वात् तस्या नैव दोष इत्यप्यतिमुधमा धितम् केनापि रूपेण तस्याः प्रतिभासा भवे तत्स्वरूपानवधारणात्  
अपरमन्यत्र विसरेण देवागमालंकारे तमिति ने प्रतन्यते यच्च परब्रह्म विवर्तत्वमखिलभेदानामित्युक्तं तत्राप्येक  
णान्वितत्वं हेतुत्वेन न्वीयमानद्वया विनाभावित्वेन पुरुषोद्भूतं प्रतिबध्नातीति स्पष्टविद्यातकारित्वाद्विरुद्धः अन्वित  
त्वं मेकहेतुके घटादावने हेतुत्वं संभक्तुं भासो गृहादावप्युपलभ्यत इत्यनेन कांतिः श्रुक्तिमर्थचिदंकार्यमसौ विदधाति  
अन्येन प्रयुक्तत्वात् कृपावशात् कृडावशात् सभावाद्वा अन्येन प्रयुक्तत्वे स्वातंत्र्यदानि हेतुप्रसंगश्च कृपावशादिति भोज  
रं कृपायां दुःखानां मकरुण प्रसंगात् परोपकरण निष्ठत्वात् तस्याः स्पष्टः प्रागनुकृपा विषय प्राप्तिनाम भावाच्च न  
सायुज्येते कृपापरस्य प्रलयविधानायोगाच्च अदृष्टवशात् तद्विधाने स्वातंत्र्यदानिः कृपापरस्य पीडाकाणादृष्टव्यपेक्षा  
योगाच्च कीडावशात् भवन्ती न प्रभुत्वं कीडोपाय व्यपेक्षाणां हलकवत् कीडोपायस्य तत्साध्यस्य च युगपदुत्पत्तिप्रसंगश्च स

गमोप्यसि उरगोनाभइवांशनां चन्द्रकोनइवांभसां प्ररोहणमिव छद्मः सेहेतुः सर्वजन्मनामिति नदेतन्मदिरा  
 गद्गदतोदितमेव मृदुनकोइवाक्कापयोगजनित व्यामोहमुग्धविलसितमिव निखिलभवभासते विचारासहत्वं  
 तथाहि यत्सत्यसतायिशयत्वमभिहितम् तत्र किं निविशेषसता विरायत्वं सविशेषसताबोधकत्वं वानता  
 रस्यः पक्षः सतायाः सामान्यरूपत्वाद्दिशेषविरपेक्षतया नवभासनात् शान्वेलेयादि विशेषानवभासते गोत्वा  
 वभासवत् निविशेषं हि सामान्यमेव च शविशेषाण्यदित्यभिधानात् सामान्यरूपत्वं च सतायाः तत्सदित्यन्वय  
 विशयत्वेन सुप्रसिद्धमेव जयपाश्र्वात्यः पक्षः कसौ क्रियते तदानपरमपुरुषसिद्धिः परस्परव्यावृत्ताकारविशेषा  
 मध्यक्षतोवभासनात् यदपि साधनमभ्यधापि प्रतिभासमानत्वं तदपि न साधुविचारासहत्वात् तथाहि प्रतिभा  
 नत्वं स्वतः परतोवा गतावत्स्वतोसिद्धत्वात् परतः श्रेद्धिरूढं परतः प्रतिभासमानत्वं हि परं विनानोपपद्यते प्रतिभा  
 मात्रमपि न सिद्धिमधिवसति तस्य तद्विशेषान्तरीयकत्वात् द्विशेषाभ्युपगमे द्वेगल्पसक्तिः किंच धर्महेतुदृष्टाना  
 मानोपायभूताः प्रतिभासंते न वेति प्रथमपक्षे प्रतिभासांताः प्रविष्टः प्रतिभासिवहिभूतावाययाद्यः पक्षः सदा साध्यः

नापि ब्रह्मणः ॥ तस्यापि सद्भावो वेदकप्रमाणाभावात् न तावत्प्रत्यक्षतया वेदकमविप्रतिप्रसंगात् न चानुमानमवि-  
नामबहिरङ्गाभावात् ननु प्रत्यक्षं तद्ग्राहकमस्त्येवाह विस्फालनानंतरं निर्विकल्पकस्य सन्मात्रविधिविशयतयोप-  
पत्तेः सत्तायाश्च परब्रह्मरूपत्वात् तथा चोक्तं अस्ति श्रालोचनाज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकं बालमूकादिविज्ञानमदृशं  
शुद्धवस्तुजं न च विधिवत् परस्परव्यावृत्तिरप्यध्यक्षतः प्रतीयते इति ह तसिद्धिः तस्य निशेधाविशयत्वात् तथा चोक्तं  
आहुर्विधानृपस्य संननिषेद्धविपश्चितः नेकस्ते आगमस्तेन प्रत्यक्षेण न वाध्यते अनुमानादपि तन्मूलावोविभाव्य  
तएव तथा हि त्रामारमादयः मदार्याः प्रतिभासांताः प्रविष्टाः प्रतिभासमानत्वात् यस्यति भासते तत्प्रतिभासांतः  
प्रविष्टं यथा प्रतिभासस्वरूपं प्रतिभासं तच्च विवादापन्ना इति तदागमनामपि पुरुष एवेदं यद्भूतं यच्च भाव्यमिति क-  
दुलमुपलंभात् सर्ववैखल्यिदं ब्रह्म नैरानास्ति किंचन ॥ आगमंतस्य पश्यति नंतं पश्यति कश्चनेति श्रुतेऽथ ननु पर-  
ब्रह्मण एव परमार्थमेवेत्युक्तं यदि भेदो न भासते इति न चोद्यं सर्वस्यापि तद्विवर्तनया न भासनात् न चाशेषभेदस्य न  
द्विवर्तत्वमसिद्धं प्रमाणमसिद्धत्वात् तथा हि विवादाध्यासितं विषयभेदकारणपूर्वकं भेदकं न च निखिलं बलितं

नुविधाइत्वंचकारणमात्रापेक्षयायदीष्यते तदाविरुद्धंसाधनं कारणविशेषापेक्षयाचेदिनेतराश्रयत्वंसिद्धे  
हिकारणविशेषेबुद्धिमतीतदपेक्षया कारणव्यापारानुविधाइत्वंकार्यत्वं ततःस्तद्विशेषसिद्धिरिति संन्निवेशविशि  
ष्टत्वमचेतनोपादनत्वं चोक्तदोषदुष्टत्वान्नप्रयक्चिंत्यते स्वरूपभागासिद्धत्वादेस्तत्रापिसुलभत्वान् विरुद्धाश्चामीहेतवे  
दृष्टान्तानुपप्रेरणसशरीरासर्वज्ञपूर्वेकत्वसाधनात् नधूमात्यावकानुमानेव्ययंदोषः तत्रतार्ण्योपाणीदिविशेषाधाणा  
निमात्रव्याप्तधूमस्यदर्शनात् नेवमात्रसर्वज्ञाकर्तृविशेषाधिकरणं तत्सामान्येनकार्यत्वस्यव्याप्तिःसर्वज्ञस्यकर्तुरे  
तोतुमानात्मागसिद्धत्वात् व्यभिचारिणश्चामीहेतवः बुद्धिमरकारणमंतरेणापिविक्रदादीनाप्रादुर्भावसंभवात् स  
प्तायवस्थायामबुद्धिपूर्वेकस्यापिकार्यस्यदर्शनात् तदवस्यतत्रापिभर्णीख्यंकारणमित्यतिमुग्धविलसितं तच्छाया  
रस्याप्यसंभवादशरीरत्वाज्ज्ञानमात्रेणकार्यकारित्वादधत्तादिच्छाप्रयत्नयोः शरीराभावेसंभावानुदर्शेभवश्च  
पुरातनेविक्षेपेणाभिहितंआप्तपरीक्षादौअतःपुनरत्रनोच्यते यच्चमहेश्वरस्यैकेशादिभिर्पराभृष्टत्वंनिरतिशयत्व  
मेश्वर्योक्तिपेतत्वं तत्सर्वमपिगगनानाजंसौभव्यावर्णनिमिवनिविशयत्वादपेक्षामर्हतीति ततोन्मेश्वरस्याशेषत्वं तत्त



अथप्रथमपक्षे अवयवसामान्यनानैकांतात् द्वितीयपक्षे साध्याविशिष्टत्वात् अथसंनिवेश एव सावयवत्वं तच्चेदयदि  
 वत् प्रथिव्याराबुपलभ्यत इत्यभूत्ताभावित्वमभिधीयते तदप्यपेक्षलं संनिवेशस्यापि विचारसहत्वात् सद्यवयव  
 संबंधो भवेद्वचनाविशेषोवा यद्यवयवं संबधस्तदागमनादिनानैकांतः सकलमूर्तिमिद्रव्यं संबधस्याप्युपचरितत्वात्  
 वेगितत्वमप्युपचरितं स्यात् श्रोत्रस्यार्थेकारित्वं न च स्यात् उपचरितप्रदेशरूपत्वात् धर्मादिना संस्कारगततः सेत्य  
 युक्तं उपचरितस्यासद्रूपस्य तेनोपकारयोगात् स्वरविशण्णास्येव ततो न किंचिदतन् अथरत्ननाविशेषः तदापरंप्र  
 तिभागासिद्धत्वं तदवस्यमेवेति नाभूत्ता भावित्वं विचारं सहते नाप्यक्रियादर्शिनोपिकृतबुद्धिउत्पादकत्वं तद्विकृत  
 समयस्य वा भवेत् कृतसमयस्य चेत् गगनादरपि बुद्धिर्मेहुतुकत्वं स्यात् तत्रापि रत्ननोत्सेचनात् कृतमपि गृहीतसंके  
 त्य कृतबुद्धिसंभावान् सामिथ्येति चेत् वदोयापि किं न स्यात् वाधासद्भावस्य प्रतिप्रमाराविरोधस्य चान्यत्रापि क  
 रुरयत्तणात् क्षित्यादिकंबुद्धिर्मेहुतुकत्वं न भवति अस्मदाद्यनवयासुपरिमाणाधारत्वात् गगनादिति प्रमाराण्यस्य स  
 धारणत्वात् तन्न कृतसमयस्य कृतबुद्ध्युत्पादकत्वं नाप्यकृतसमयस्यासिद्धत्वात् अविप्रति संगोच्च कारणव्यापारा

भेदेदुपादानमित्यपि वानुवत्त्वात्पेक्षया अभिव्यक्तेरघटनान्न वस्त्वपेक्षया भिव्यक्तौ कारणसंपातात्प्राग्विकार्यवस्तु  
सद्भावप्रसंगान्नन्त्यादस्याप्यभिव्यक्तिरसंभाव्या स्वकारणसमासबंधलक्षणस्योत्पादकस्यापिकारणव्यापारान्न  
प्राकसद्भाववस्तुसद्भावप्रसंगान्न तद्दशगताद्दस्तु सत्वस्य प्राकसत् एव हि केनचित्तिरोहितस्या भिव्यंजकेनाभि  
व्यक्तिस्तमस्ति रोहितस्य धटस्येव प्रतिपादिनेति तन्ना निव्यक्त्यर्थकारणोपादानं युक्तं तन्न स्वकारणसतासंबंधः  
कार्यत्वं नाप्यभूत्वाभावित्वा तस्यापि विचारसरत्वात् अभूत्वाभावित्वं हि भिन्नकालक्रियाद्वयाधिकरणभूते कर्तृरिति  
द्रुमसाध्यां लेकांतपदविशेषितवाक्यार्थत्वाद्युत्वाव्रजति इत्यादिवाक्यार्थवत् न चान्नभावना भवनयोराधारभूतस्य  
कर्तृरनुभवोस्ति अभवनाधारस्याविद्यमानत्वेन भावनाधारस्य च विद्यमानतया भावाभावस्योरेकाश्रयविरोधात् ऊ  
विरोधे च तयोपर्यायमाश्रितो बभेदो न बास्तव इति असुवा यथा कथंचिद्भूत्वाभावित्वं तद्यापि तन्वा दो सर्वशनन्युपगमा  
द्भावा सिद्धं नदिमहीधरा कृपारारमादयः प्रागभूत्वाभवंतो भुपगम्यंते पेतैस्तेषां तैः सर्वदा वस्थानास्युपगमात् अथ  
सावयवत्वेन तेषामपि सादित्वं प्रसाध्यते तदप्यग्निसिद्धिरिति अवयववृत्तेरवयवैरात्यत्वेन च सावयवत्वालुपपत्तेः

समुत्पन्नानां भवेत्युपमानां सतासमतत्वा न तावत्सतास्वविशणोदरवित्तसं गात् सतांचैत सतासमवायान् स्व  
तोवानतावत्सतासमवायादनवस्थाप्रसंगान् प्रागुक्तविकल्पद्वयानतिवृद्धेः स्वतः सतांमुसतासमवायानर्थको अयोत्या  
यमानानां सतासंबंधः निरासंबंधयोरेककालत्वाभ्युपगमादिति मतं तदासतासंबंधउत्पादादिभः इति यदिभिन्नस्तदे  
त्येतेरसत्त्वाविशेषद्वुत्पत्त्यभावेद्याः किं कृतो भेदः अयोन्यतिसमाक्रांतवस्तुसत्त्वेनोत्पत्तिरपितथाव्यपदिश्यते इति मतं तद  
प्यतिजाग्यवलितं मेवात्यति सत्त्वं प्रति सत्त्वं प्रति विवादवस्तु सत्त्वस्यातिदुर्घटत्वात् इतरेतराश्रयदोषश्च इत्यत्यतिसत्त्वेव  
स्तु नितंदेककालीनसतासम्बधावगमस्तदवगमेव न त्रत्य सत्त्वेनोत्पत्ति सत्त्वनिश्चय इति अथेतदोषपरिजिह्वयता तयोरेकव  
मभ्यनुज्ञायते तर्हितस्संबंधएव कार्यत्वमिति ततो बुद्धिमं दुर्लभे तु क्लेशगनादिभिर्बने क्रान्तः एतेन स्वक्राण्ण संवेद्योपि चितेत नः ३  
मयसंबंधकार्यत्वमिति भतिः सापि न युक्ता तत्संबंधस्यापि कदाचित्कत्वे समवायस्या नियमत्वप्रसंगात् यदादित्वत् अकदा  
चित्कत्वे सर्वदोषलंभः प्रसंगः अथ वस्तुत्पातककारणानां संनिधानाभावान्न सर्वदोषलंभन प्रसंगः ननु वस्तुप्रत्यर्थीक्राण्ण  
नां व्यापारः उत्पादश्च स्वकारणसतासमभावः सत्त्वसर्वदाप्यस्ति इति तदर्थं कारणोपादानमनर्थकमेव स्यात् अभिप्राय

आदीनां सुपलेभात् अथ तादृशः प्रसादोऽसंनिवेशविशेषो दृष्टेन तादृशस्य कस्यचिदप्यभावात् सातिशयंसां  
हिसांतिशयं कर्तारगमयति प्रसादादिवत् न च दृष्टकर्तृकादृष्टकर्तृकाभ्यां बुद्धिमंतमिते तत्त्वसिद्धिः कृतिर्मेमिणमुक्ता  
दिमिव्यभिचारत्वेनांचितनोपादानत्वादिकमपि समर्थितमिति सूक्तं बुद्धिर्मेदुनुक्तं ततश्च सर्वे वेदित्वमिति नेद  
र्वमनुमानमुद्रविणादिरुद्रवचनमेव कार्यत्वादेऽसम्यग्धेनुक्तेन तज्जनितस्य भित्थारूपत्वात् न या हि कार्यत्वं स्वक  
रणसत्तासमवायः स्यादभूत्वाभातित्वमक्रियादर्शिनापि कृतबुद्ध्युत्पादकत्वं कारणव्यापारानुविधायित्वं वा स्यादस्य  
तत्र भावात् अथाद्यः पक्षः न ददायोगिना मशेषकर्मपक्षे पक्षपक्षांतः पाति निहेतोः कार्यत्वं लक्षणास्य प्रवृत्तेर्भागासिद्ध  
न च तत्र सतासमवायः स्वकारणसमवायो चासनस्ति तत्रत्यदुःप्रध्वंसरूपत्वेन सत्तासमवाययोरभावात् सत्ताया  
गुणक्रियाधारत्वाभ्यनुज्ञानात् समवायस्य चोपरैः द्रव्यादिपंचपदार्थवृत्तिरयोगः त्वाभ्युपगमात् अथाभावपरिहारेण  
भावेत्येवैकवादध्यासितस्य पक्षोऽक्रणान्वायं दोषः प्रवेशभागिति चेत् तर्हि मुक्त्यर्थिनां तदर्थमीश्वरागमनमर्थकमे  
स्या तत्र स्मन् किंचित्कस्त्वात् सतासमवायस्य विचारमधिरोहतः शतधा विशेष्यमाणात्वात् स्वरूपासिद्धिचकार्यत्वं

संवाहुभ्यां धमति संपतिं श्रेयोवा भूमीजनयन् देव एकतया व्यासवचनेन च अतो जंतुरनीशो यमात्मनः सुख  
दुःखयोः इन्धो प्ररितो गच्छेत्सर्ववाञ्छं भ्रमेव वा नचाचेतनेनैव परमाग्वादिकारणैः पर्याप्तत्वाद्बुद्धिमतः का  
रणस्यानर्थक्यं अचेतनानां स्वयं कायो न्यतो व्यापारायोगात् तु यो दिवत् न चैवं चेतनस्यापि चेतनोत्तरं पूर्वकल्  
दनवस्था तस्य सकलपुरुषज्येष्ठत्वा निरतिशयत्वात् सर्वज्ञवीजस्यैकेशक्रमे विपाकाशये एषा मृष्टत्वाद्गोदि  
भूतान्तरज्ञानसंभवाच्च यदाह पतंजलिः क्लेशक्रमे विपाकाशये एषा मृष्टः पुरुषः सर्वज्ञः संप्रवेशमाप्तिगुरुः क  
लेन बिच्छेदादिति च एष्वर्थमप्रतिहतं सहजो विरागः स्वच्छिनिसर्गजनिता वशिर्मेन्द्रियेण आत्यंतिकं सुखम  
मनावर्णाच शक्तिज्ञानं च सर्वे विशयं भगवत्येवैत्यग्र्यवचनाच्च नचात्र कार्यत्वमसिद्धं सावयवत्वेन कार्यत्वं  
सिद्धं विपक्ष एव वत्यभावात् नाप्यनैकांतिकं विपक्षे परमाण्वादावप्रवृत्तेः प्रतिपक्षसिद्धि निवन्धनस्याभावात्तत्र  
प्रकरणसमं अथ तत्त्वादिकं बुद्धिर्मेदुतुके न भवति दृष्टकर्त्रक प्रसादादिलक्षणात्वादाकाशादिवदित्यस्यैव  
प्रतिपक्षसाधनमिति नैतद्वक्तुं हेतोरसिद्धत्वात् सन्निवेशविशिष्टत्वेन प्रासादादि समानजातीयत्वेन त

शस्मरणे च सर्वज्ञानास्ति ता ज्ञान मभावप्रमाणां युक्तं नापरा नवस्य चिदागदर्शिते स्विजगत्रिकालज्ञानमुप  
सर्वज्ञस्यातीन्द्रियस्य वा सर्वज्ञत्वं हि चेत्तो धर्मेतेया सतीन्द्रियं तदपि न प्रमाकृतपुरुषविशयं इति कथमभावप्रमाणा  
यमासादयेत् असर्वज्ञस्य तदुत्पादसा मय्या असंभवात् असंभवे तथा ज्ञातुरेव सर्वज्ञत्वमिति अत्राधुना तद  
वसाधनमित्यपि न युक्तं सिध्यसाध्यतानुपंगान् ततः सिद्धं मुख्यतीन्द्रियज्ञानमशेषतो विशदं सर्वज्ञे ज्ञानस्या  
तीन्द्रियत्वादश्रुच्यादिदर्शनं तद्रसास्वादनदोषोपि पीरुत एव कथमतीन्द्रियज्ञानस्य वैशद्यमिति चेत् तथा सत्य  
स्वप्रज्ञानस्य भावनाज्ञानस्य चेति दृश्यते हि भावनावलादतर्तद्वैश्वस्तुनोपि विशददर्शनेनमिति विहिते कारणे  
सिचसत्त्वोसुखाग्रहभेद्यमयिचनिभिद्धिनयते तथापि कांतानं व्यक्तमिति बहुलमुपलंभान् ननु च नावराणां विस्त  
शेषज्ञत्वमपि तु तनुकरणभुवनविनिमित्तत्वेन नचात्र तन्वादीनां बुद्धिमते तु कत्वमसिद्धमनुमानादेस्तस्य सुप्रसिद्ध  
त्वात् तथा हि विकल्पादिकरणभावापन्नं परीष्वेति तत्तन्वादिक् बुद्धिमते सुकं कार्यत्वा दचेतनोपादानवात्संनिवेश  
शिष्टत्वाद्वा वस्त्वादिवदिति आगमोपितदावेदकः श्रूयते विश्वमव्यक्षरुत विष्णवे तु रादुरुत विष्णवः यान्

क्रमिति सिद्धं सकलपदार्थसाक्षात्कारित्वं क्रस्य चित्तु रूपस्यातोऽनुमानादिति न प्रमाणं पंचका विषयत्वमशेषज्ञस्य अथा  
 स्मिन्ननुमाने हेतुः सर्ववित्त्वमनर्हेतोर्वा अनर्हेतश्चेदहेद्वाक्यमप्रमारांस्यात् अर्हेतश्चेत्सोऽपि न श्रुत्या सामर्थ्येन वा गंतु  
 पार्यते स्वशक्त्या दृष्टान्तानुग्रेहा बाहेतोः पक्षान्तरेऽपि तुल्यवृत्तिर्वा दिति न देतत्परेण स्ववधाय क्रस्योऽप्यापनमेव वि  
 धिनिशेषप्रश्नस्य सर्वज्ञसामान्याभ्युपगमपूर्वकत्वात् अन्यथानक्रस्याप्यशेषज्ञत्वमित्वेवं वक्तव्यं प्रसिद्धानुमानेऽप्य  
 स्पदोषस्य संभवो न जात्यतएवाच्च तथाहि नित्यः शब्दः प्रत्यभिज्ञायमानत्वादित्युक्ते आपकः शब्दो नित्यः नि  
 त्यः प्रसाध्यते अन्यापको नायय व्यापकः तदा व्यापकत्वे नोप्यकृत्यमानो न किंचिदर्थं पुष्पाति अयव्यापकः  
 सोऽपि न श्रुत्या सामर्थ्येन वा गम्यते स्वशक्त्या दृष्टान्तानुग्रेहा वा पक्षान्तरेऽपि तुल्यवृत्तिर्वा दिति सिद्धमन्तो निर्दोषाऽस्मा  
 धनादशेषज्ञत्वमिति यच्चाभावप्रमाणसमाकवलितमशेषज्ञस्येति यदुक्तमेवानुमानस्य तद्गृह्यस्य सद्भावे सति प्रमा  
 रापंचकाभावमूलस्याभावप्रमाणस्योच्छानायोगात् गृहीत्वा वस्तुसद्भावं स्मृत्वा च प्रतियोगिनं मानसं नास्ति ताश  
 नं जायते क्षानयक्षयिति च भावात् कुं दर्शनं तथा च कालत्रयत्रित्वे कलक्षणवस्तुसद्भावग्रहणे अन्यत्रान्यदाग्रहीतसर्वे

शक्तैः मदिह मद्गुणकोट्रबादिभिरावर्णोपपत्तैः न च द्रियस्यैतैरावर्णमिन्द्रियाणां मचेतनामप्यनावृत्तप्रत्यक्ष  
त् स्मृत्यादिप्रतिबंधायोगात् नपि मनसस्तैरावर्णमात्मव्यतिरेकोणापस्य मनसो निवेक्ष्य मानत्वात् ततो नाम  
तस्य वर्णभावः अतो ना सिद्धं तद्गूढास्वेभावे सति प्रक्षीण प्रतिबन्धप्रत्ययत्वं नापि विरुद्धं विपरितनि  
श्चिता विना भावाभावात् नाप्यनैकांतिकं देशतः सामत्येन वा विपक्षेष्टतुल्यभावात् विपरितार्थोपस्थाभावात् ऊ  
थेदमस्त्येव विवादापन्नः पुरुषो नाशेषो वक्तुत्वात् पुरुषत्वापाण्यादिमत्वाच्च यस्यापुरुषवदिति नैतन्नाशवक्तुत्वा  
देरसम्यग्धेतुत्वात् वक्तुत्वं हि दृष्टविरुद्धयवक्तुत्वं तदविरुद्धवक्तुत्वं वक्तुत्वसामान्यं वागत्यं नराभावात् न प्रथमः पक्षः  
सिद्धसाध्यतानुशंगान्नापि द्वितीयः पक्षः विरुद्धत्वात् तदविरुद्धवक्तुत्वं हि ज्ञानातिशयमंतरेण नोपपद्यत इति वक्तुत्व  
सामान्यमपि विपक्षाविरुद्धत्वात् न प्रकृति साधनाया लम् ज्ञानप्रकर्षवक्तुत्वाय कर्षो दर्शनात् प्रकृतज्ञानातिशयवतो  
वचनातिशयवतो स्यैव संभवात् एतेन पुरुषत्वमपि निरस्तं पुरुषत्वं हि गगादिदोषदर्शितं तदा सिद्धसाध्यता नदूषि  
तं तु विरुद्धवैराग्य विज्ञानादिगुणयुक्तपुरुषत्वं स्यादोषज्ञत्वमंतरेण योगात् पुरुषत्वसामान्यं तु संश्लिष्टविपक्षव्यावृत्ति



शयत्वमशेषज्ञस्येति यदुक्तं तद्गृह्यस्यानुमानस्य संभवा तथा हि कश्चिदुक्तः सकलपदार्थसाक्षात्कारी तद्गृह्यस्वभा-  
वत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययत्वात् यद्यद्गृह्यस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययश्च विवादापन्नः कश्चिदिदं स कलपदार्थग्रह-  
रंजोचनं रूपसाक्षात्कारी तद्गृह्यस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययश्च विवादापन्नः कश्चिदिदं स कलपदार्थग्रह-  
स्वभावत्वं वेदवचनात्मनोत्सिद्धं। चोदनातः सकलपदार्थपरिज्ञानस्यान्यथायोगादंधस्य वादशाद्विप्रतीतिरिति व्य-  
प्तिज्ञानोत्पत्तिवलाच्चाशेषविशयज्ञानसंभवः केवलं वैशद्ये विवादः तत्र चावर्णायोग एव कारणं रजोनीहारायावृत्ता-  
र्थज्ञानस्यैव तदपगम इति प्रक्षीणप्रतिबन्धप्रत्ययत्वं कथमिति चेदुच्यते दोषावारेणैकचित्निर्मूलं प्रलयमुपप्रजतः  
प्रक्षयमानहानिकत्वात् यस्य प्रक्षयमानाहानिः सकचित्निर्मूलं प्रलयमुपप्रजति यथाग्निपुटपाकापसारितकिट्ट-  
कालिकाद्यंतरंगवहिरंगमलद्वयात्मनि हेन्निमलमिति निद्रासांनिशयवती च दोषावारेण इति कथं पुनर्विवादाध्या-  
सि तस्याज्ञानस्यावर्णसिद्धं प्रतिशेधस्य विधिपूर्वकत्वात् इति अत्रोच्यते विवादापन्नं सावर्णं मविशयतया स्ववि-  
शयावबोधकत्वाद् रजोनीहाराद्यंतरिताथीज्ञानवदिनचात्मनो मूर्तत्वादाकारकावृत्त्योगः अमूर्तो योज्यपि चेतना

द्वैतमानविशयत्वाच्च नचाशेषवेदसंबद्धोक्तिमानश्रैति नाप्यनुमानानातत्सिद्धरनुमानं हि गृहीतसंबंधस्यैकदेशा  
दर्शनादसंनिकर्षेबुद्धिः नचसर्वज्ञसद्वावाविनाभाविकार्यलिंगस्वभावलिंगासंप्रश्यामः तदन्त्रेपूर्वं तत्त्वभावस्यत  
त्कार्यस्यवातत्सद्वावाविनिभाविनोनिश्चैतुमशङ्केः नाप्यागमातत्सद्वावः सहिनित्योनिनित्योवातत्सद्वावं भावयेत् नतान्न  
न्नेत्यः तस्यार्थवादरूपस्य कर्मविशिषावेवोधकतायोगात् अनोदरागमस्यादि मत्स्यनुषाचकृत्वा घटनाच्च ना  
ः नागमः सर्वज्ञं साधयति तस्यावितत्वणीतस्यतन्निश्चयमंतरेण प्रामाण्यानिश्चयात् इतरेतराश्रयत्वाच्च इतराश्रयी

त्वनासादितप्रमाणभावस्याशेषज्ञप्ररूपणसत्त्वं नितरामसंभाव्यमिति सर्वज्ञसद्वास्य परस्य गृहणा संभा  
नोपमानमनन्यथाभूतस्यार्थस्याभावान्ना र्थापतिपरिसर्वज्ञावचोधिकेति धर्माक्षेपदेशस्य व्यामोहादपि संभावान्  
अधोक्षपदेशः सम्यक् क्रमिष्योक्तिदेशभेदान् तत्रमन्वादीनां सम्यगुपदेशो यथार्थज्ञानोदयवेदमूलत्वान् बुद्धादीनां  
मोहप्रवेकः तदमूलत्वान् तेषामवेदार्थज्ञत्वान् ततः प्रमाणपंचकां निरायत्वाद्भावप्रमाणास्यैव प्रवृत्तिः स्तेनचा  
एव ज्ञायते मवांशे प्रत्यक्षदिप्रमाणपंचकस्य व्यापारादिति अत्र प्रतिविधीयते यत्तावदुक्तं प्रत्यक्षादिप्रमाणा वि

कारणादिनाव्यभिचारइति कारणादिकारणंनपरिच्छेद्यमिति तेनव्याभिचारःनब्रूमः कारणत्वात्परिच्छेद्यत्वमपितुपरिच्छे-  
द्यत्वमपिपरिच्छेद्यत्वमपिपरिच्छेद्यत्वात्कारणत्वमितिचेन्न तथापिकेशोडुकादिनाव्यभिचारान् इदानींमतीन्द्रियप्रत्य-  
क्षंव्याचष्टे सामग्रीविशेषविच्छेदविताखिलावराणामतीन्द्रियमशेषतोमुख्यं सामग्रीद्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणातस्या  
विशेषसमग्रताल्लक्षणंस्तेनविच्छेदवितानि अखिलान्यावरणानियमेतत्तथोक्तंकिंविशिष्टंअतीन्द्रियमिन्द्रियाण्यतिक्रान्तिं  
तं पुनरपिक्रीदृशमेवतः सामंजोभविशदंअशेषतोवैशेष्येकिंकारणमितिचेत्प्रतिबन्धाभावइतिब्रूमः तत्रापिद्विकारणमि-  
तिचेत्अतीन्द्रियत्वमनावरणत्वंचेत्तिब्रूमः एतदपिकृतइत्याह सावरात्वेकरणजन्यत्वेचप्रतिबन्धसंभवात् नन्ववधिम-  
नः पर्ययोरेनासंग्रहादव्यापकमेतच्छरणमिति नवाच्यं तयोरेषस्वविशेष्यजशेषतो विशदत्वाद्विधर्मसंभवान्नैवेवंमति  
श्रुतयोरित्यतिव्याप्तिपरितारः तदेतदिन्द्रियमवधिमनः पर्ययैकबलप्रभेदात्रिविधमपिमुख्यंप्रत्यक्षमात्मसंनिधिमा-  
त्रापेक्षत्वादिति नन्वशेषविशयविशदाभासिज्ञानस्य तद्वतोवा प्रत्यक्षादिप्रमाणंपंचकाविशयत्वेनाभावप्रमाणावि-  
शयविध्वत्प्रशक्ताकृत्वात् कस्यमुख्यत्वं तथाहि नाध्यक्षमशेषज्ञविशयं तस्य रूपादिनीयत गोचरचारित्वात् सं-

पीत्यर्थः उभयत्रापिप्रतीपस्यातज्जन्यस्यासादाकारिणोपितल्लकाशकत्वं तथाज्ञानस्यापीत्यर्थः ननुयद्यथादेजा  
 स्यार्थेकेपाननुकारिणोज्ञानस्यार्थेसादात्कारित्वं तदानीयतद्विदेशकालवर्तिपदार्थप्रकाश  
 सर्वविज्ञानमप्रतिनियतविशयंस्यादिनिर्देशकायामाह स्वावरणक्षयोपशमलक्षणायोग्यतयाहिप्रतिनियतमर्थं  
 वस्यापयति स्वाविचिन्तान्यावरणानिचस्वावरणानितेआद्ययउदयाभावः तेषामेवसदवस्थाउपशमः तावेव  
 यस्याः योग्यतायाः तयाहेतुभूतया प्रतिनियतमर्थव्यवस्थापयति प्रत्यक्षमितिशेषः हियस्मादर्थेयस्मादेव  
 कदोषइत्यर्थः इदमत्रतात्पर्यं कल्पयित्वापि ताद्रूपं तदुत्पत्तिं तदध्यवसा पंचयोग्यतावस्थानुपगंतव्याताद्रूपस्य  
 सामानार्थैरेतदुत्पत्तेरिन्द्रियादिभिसहस्यस्यापि समानार्थसमनंतरप्रत्ययैश्चित्तयस्यापिशक्तिसंख्येयैति का  
 नेनव्यभिचाराद्योग्यताश्रवणमेववैयर्थ्यइति एतेनयदुक्तं परेणार्जुनेनघटयत्सेनांनहिमुक्तार्थरूपतां तस्मात्त्रमेया  
 प्रमाणावरुतेति तन्निर्गमं समानार्थाकारानाज्ञानेषुमेयरूपतायासद्भावात् नचपरेणं सारूप्यं नास्तिवस्तुभूत  
 ति योग्यतयोवार्थप्रतिनियमइति स्थितं इदानीं कारणं त्वारिच्छेद्यार्थइतिमंतं निराकरोति कारणस्यपरिच्छेद्यत्वे

संग्रहादिनेयव्यामोह एवस्यानदियत्तानवधारणात् नचभगवतः परमकारुणिकस्य चेद्यतच्छ्यामोहा एवं प्रभव  
तीत्याशंकाया मुच्यते नार्थालोकौ काणं परिच्छेद्यता तमोवत्सगममेतत् ननुवाह्यालोकाभावाविहाय तमसो  
न्यस्याभावात्साधनविक्रलोदृष्टां तदिति नैवमेयं सति वास्यालोकस्यापि तमोभावादन्यस्या संभवात्तेजोद्रव्यसंभ  
संभयइति विस्तरं नेतदलं कोरे प्रतिपादितं बोद्धव्यं अत्रैवसाध्यहेत्वंतरमाह तदन्वयव्यतिरेकानुविधानाभावा  
च्च अत्रव्याप्तिः अघस्यान्वयव्यतिरेकौ नानुविधीति नतत्कारणकयथा केशेण्डुक्रजानं नानुविधितिचज्ञानम  
र्थान्वयव्यतिरेकाविति तथा जालोकेपि एतावान् विशेषस्तनक्तं च दृष्टांत इति नक्तं चरामज्जीददयः ननुविज्ञान  
मर्थजनितमर्थकार्त्वा र्थस्य ग्राहकम् तदुत्पत्तिं मंतरेण विशयं प्रतिनियमायोगात् तदुत्पत्तेरालोकादाविशिष्ट  
त्वागाद्रूपसहिताया एवतस्यास्तं प्रतिनिगमं हेतुत्वात् भिन्नकालत्वेपि ज्ञानज्ञेययो ग्राह्यग्राहकभावाविरोधात्  
तथाचोक्तं भिन्नकालं कथं ग्राह्यं मिति चेद्ग्राह्यं तां विदुः हेतुत्वं मेव युक्तिज्ञास्तथाकारणपक्षममित्याशंका एपि एं यामि  
दमाह अतज्जन्यमपि तत्प्रदीपकं प्रकाशवत् अर्थजन्यमव्यर्थकं प्रकाशमित्यर्थः अतज्जन्यत्वमुपलक्षणेन तदकारण

कमिति अर्थः समीचीनः प्रवृत्तिनिश्चितीकृतो व्यवहारः संव्यवहारः तत्र भवं सांख्यवहारिभूयः किं भूतमिन्द्रि  
निन्द्रियनिमित्तं इन्द्रियं चक्षुरादि अनिन्द्रियं मनः ते निमित्तं कारणं यस्य समस्तं व्यसंच कारणमस्युपगंतव्यं  
इन्द्रियप्रधान्यादनिन्द्रियवत्प्रधानादुपजातमिन्द्रियप्रत्यक्षमनिन्द्रियादेव विशदहि साव्यपेक्षादुपजाय  
नमनिन्द्रियप्रत्यक्षं तेनेन्द्रियप्रत्यक्षमवग्रहादिधारणापर्यंततया चतुर्विधमपि बहुादिद्वादशभेदमष्टच  
रिंशतसंख्यं प्रतीन्द्रियं प्रतिपत्तव्यमनिन्द्रियप्रत्यक्षस्यैकोक्तप्रकारेणाष्टचत्वारिंशदेने मनोनयन  
मां चतुर्थीमेपीन्द्रियाणां व्यंजनावग्रहस्याष्टचत्वारिंशदेन च समुदितस्येन्द्रिया निन्द्रियप्रत्यक्षस्य षट्त्रि  
दुत्तरात्रिंशती संख्या प्रतिपत्तव्या ननु स्वसंबेदनं भेदमन्यदपि प्रत्यक्षमस्य गत्कथं नोक्तमिति न वाच्यं  
कृत्वादिज्ञानस्वरूपसंबेदनस्य मानसप्रत्यक्षत्वात् इन्द्रियज्ञानरूपसंबेदनस्य चेन्द्रियसमक्षत्वादित्यथा  
स्वव्यवसायायोगात् स्मृत्यादिस्वरूपसंबेदनं मानसवेति नापरं स्वसंबेदनं नामाधक्षमस्ति ननु प्रत्यक्षस्यो  
दृक्कारणं बततां ग्रंथकारेपि यानिन्द्रियवदर्थलोकावपि किं न कारणत्वेनोक्तौ तदवचने कारणानां साकल्यस्या

कल्पप्रमाणात्तत्त्वमतिवर्गेति एतेन विवृतुः पंचशदप्रमाणाच्चादौपि सांख्याश्चादप्रभाकरजैमिनयः स्वप्र  
माणासंख्यानव्यवस्थापयितुं क्षमार्हतिमिति पादितमवगंतव्यमुक्तव्यापेन स्मृतिप्रत्यभिज्ञानात्कीर्णावदस्य  
प्रगतप्रमाणासंख्यापरिपंचित्वादिति प्रत्यक्षेन भेदादस्यैव प्रमाणादिति स्थितं ॥ ब ॥ अथैव नो प्रथमप्रमाणा  
भेदस्य स्वरूपं निरूपयितुमाह विशदं प्रत्यक्षमिति ज्ञानमिति वर्गेति प्रत्यक्षमिति धर्मनिर्देशः विशदज्ञानात्म  
कं साध्यप्रत्यक्षादिति हेतुः तथाहि प्रत्यक्षं विशदज्ञानात्मकं एव प्रत्यक्षत्वात् यन्म विशदज्ञानात्मकं न न्न  
इत्यक्षं यथा परोक्षं प्रत्यक्षं च विवादापन्नं तस्माद्विशदज्ञानात्मकमिति प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धहेतुरिति चेत् काण  
नः प्रतिज्ञा नदेकदेशे वा धर्मि धर्मिसमुदायः प्रतिज्ञाः तदेकदेशे धर्मो धर्मि बोद्धुः प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धमि  
त्यन धर्मिणि हेतुत्वे असिद्धत्वायोगात् धर्मिणि हेतुत्वे अनन्वयदोष इति चेत् न विशेषस्य धर्मित्वात् सामान्य  
स्य च हेतुत्वात् तस्य विशेषमुपमो विशेष निष्ठत्वात् तस्य सामान्यस्य अथ साध्य धर्मस्य हेतुत्वे प्रतिज्ञार्थकदेश  
शासिद्धत्वमिति तदप्यसंभवं साध्यस्य सर्वेण वासिद्धत्वात् न प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धत्वेन तस्यासिद्धत्वं धर्मिणि

द्यभिवादान् सपक्षवत्यभावाद्भूतोरनन्वयद्रव्यव्यसन् सर्वेभावानां क्षण भंगसंगमभेदांशश्चेत्तन्मंगिकुर्वेतांभ  
 तथागतानां सत्त्वादित्तेन नामनुदयसंगान् विपक्षेवाथक्प्रमाणाभावात् पक्षव्यापकत्वाच्चान्वयवत्त्वं प्रतिष्ठा  
 नेपिसमानं इदानीं सौममेव विशदत्वं व्याचष्टे प्रतीत्यन्तराव्यवधानेन विशेषवतया वा प्रतिभासनं वैशद्यमिति  
 एकास्याप्रतीतेरन्याप्रतीतिः प्रतीत्यन्तरं तेन व्यवधानं तेन प्रतिभासनं वैशद्यं यद्यप्यवायस्यावग्रहेत्याप्रतीतिभ्यं  
 व्यवधानं तथापि न परेक्षत्वं विशयविशयिणीभेदनाप्रतीतिः यत्र विशयविशयिणीभेदे सति व्यवधानं तत्र परेक्ष  
 त्वं तर्हि अनुमानाध्यक्षविशयस्यैकात्म्यास्य प्रामेयस्यैकपक्षभादध्यक्षस्य परेक्षतेति तदप्यस्तु कंभि  
 नविशयत्वाभावात् विसदृशसामग्रीजन्याभिन्नविषयाप्रतीतिः प्रतीत्यन्तरमुच्यते नान्यदिति न दोषः न केव  
 लमेतदेव विशेषवतया वा प्रतिनासनं सा विशेषवयसि संस्थानादिग्रहणं वैशद्यं तच्च प्रत्यक्षद्वैधप्रमुखसं  
 न हारभेदादिति मनसिक्त्वस्य मनसां व्यववहारीकप्रत्यक्षस्योत्सादिकां सामग्रीतद्भेदं च प्राह ईदृश्याणां नि  
 द्वियनिमित्तदेशतः संव्यवहारिकमिति विशदं ज्ञानमिति चानुवर्तते देशतो विशदज्ञानमिति सांख्यवहारे



पादयेत् परस्य प्रत्यक्षेण गृहीतमशक्यत्वात् व्याहादिका यत्रेदं दर्शनात् प्रतीपघतेति चेत् आयातं तर्हि क्रियायाः  
कारणानुमानं अथ लोकोक्त्यवहाणपेक्षयेष्यत एवानुवानपि परलोकादोवेवानयुगमादभावादिति कथं तदभा  
वो नुपलब्धेः इति चेत् तदनुपलब्धिलिङ्गजनितमनुमानपरमापतितमिति प्रत्यक्षप्रमाणमपि स्वभावहेतुजा  
तानुमितिमंतरेण नोपपत्तिमिथ्या निति प्रागेवोक्तमित्युपरम्यते तदप्युक्तं धर्मकीर्तिना प्रमाणेन सामान्य  
स्थितेरन्यधियोगेनः प्रामाणांतरासद्भावः प्रतिशेधाच्च कस्यैचिदिति ततः प्रत्यक्षमनुमानमिति प्रमाणद्वयमेव  
तिसौगतः सोपिनयुक्तवादिस्मृतेरयिसंवादिन्यास्यतीयायाः वचनं किंप्रतिप्रमाणं न एवादनं ततः प्रमाणभूता  
याः सद्भावान् स्मृतेरप्रमाण्यं न तथाप्यनुभूतेनार्थेनस्य लंवनत्वं पपत्तेः अन्यथा मत्स्यस्याप्यनुभूताये विषया  
यत्वादप्रमाण्यमनिवार्यं स्यात् स्वविशयावभासनं स्मरणे व्यवशिष्टमिति किंच स्मृतेरप्रामाण्येन मानवाता  
विदुर्लभातया व्याप्रेरविशयीकरणेन दुच्छामायोगादिति ततः इदं वक्तव्यं स्मृतिः प्रमाणं अनुमानं प्रामाण्या  
यथानुपपत्तेरिति सैव प्रत्यक्षा नुमानस्वरूपतया प्रमाणास्य द्वित्वसंख्या नियमं विधेयतीति किं न श्रितया तथा प्र

सं  
प्रमाण्य  
वि  
वि  
ग.न

थापिभावात् प्राक्कृत्यभिचार्येवततः प्रत्यक्षमैवेकं प्रमाणा मस्यैवाविसंवादकत्वादिति तदेतद्दालविलसितमिवा  
 सुपपत्तिश्चल्यत्वात् तथाहि किमप्रत्यक्षस्योत्पादकारणाभावाज्जालं वनाद्वा प्रमाण्यं निशिध्यते तत्रनतावप्राथ  
 प्राक्तनः पक्षः तदुत्पादकस्य सुनिश्चितान्यथा उपपत्तिनियमानिश्चयलक्षणस्य साधनस्य सदावातु नोखलाप्युद्दी  
 नः पक्षः स्तदालंवनस्य पावकादेः सकलविचारचतुरैवेतसि सर्वदा प्रतीयमानत्वात् ॥ यदपि स्वभावहेतोव्य  
 चारसंवेनमुक्तं तदप्यनुचितमेव स्वभावमात्रस्याहेतुत्वात् व्याप्यरूपे स्यैव स्वभावस्य व्यापकं प्रतिगमक  
 भ्युपगमात् न च व्याप्यस्य व्यापक्यभिचारित्वं व्याप्यत्वविरोधप्रसंगात् किंचैव वाधितो नाध्यक्षं प्रा

तिष्ठते तत्राप्यविवादस्यौगात्स्वत्वस्य प्रामाण्या विना भावित्वेन निश्चेतुमशक्यत्वात् यच्च कार्यहेतो  
 न्यथापि संभावनं तदप्याशिक्षतलक्षितं सुविवेचितस्य कार्यस्य कारणव्यभिचारित्वान् यादृशो  
 लनकार्यो भूयानितं वादावतिवहलधवलनया प्रसमर्प्यन्तु पलधटिकादाविति यदप्युक्तं शक्नुमि न धर्मस्या  
 थापिभावशक्तिर्वैक्रमुहोऽग्निस्वभावोऽसौ धर्मस्तत्रकथं भवेदिति किंच प्रत्यक्षं प्रमाणमिति कथमयं परंप्रति  
 राक्नुमिह्ये च अग्निस्वभावोऽन्यथावा यद्यपि स्वस्वभावस्तदाग्निरेवेति कथं ननु द्रुत  
 यामप्यभिमतः पाव्यते कथमप्युक्तं च पक्षः प्रसिद्धः ॥ मन्त्रस्य तत्रात्र नोपायः ॥

अथ प्रमाणस्वरूप विप्रतिपत्ति निरस्य दानो संख्या विप्रतिपत्ति प्रति क्षिपन् सकल प्रमाण भेद संदर्भ संग्रह परं प्रमाण  
यत्ता प्रतिपादकं वाक्यमाह तद्व्यतिरेकच्छेद प्रमाणं परा मृश्यते तत्र प्रमाणं स्वरूपेणावगतं द्वेधा द्विप्रकारेणैव सकल प्र  
माण भेदना मंत्रे वांत भोवात् तद्विलम्बमध्यक्षानुमान प्रकारेणापि संभवतीति तदा शंका निराकरणार्थं सकल प्रमाण  
भेद संग्रह ~~भेद~~ लोको संख्या प्रत्यक्षेणैव प्रत्यक्षेणैव ददति प्रत्यक्षं वक्ष्यमाण लक्षणं मित्रात्परां ताभ्यां भेदा  
भेदात् प्रमाणस्येति शेषः नहि परपरिकल्पिते कं द्वित्रिचतुः पंचशत प्रमाण संख्या नियमे निखिल प्रमाण भेदाना  
मंतर्भाव विभावना शक्या कर्तुं तथाहि प्रत्येक्षे प्रमाण वादिनश्चावोक्तस्य नाक्षय्येक्षे लें गि कस्यांतर्भावो युक्तः तस्य  
तद्विलक्षणत्वात् सामग्री स्वरूप भेदात् अयना प्रत्यक्षं प्रमाणमस्ति विसंवाद संभावान् निश्चिना विना भावा हिं गा  
हिं गि निज्ञान मनुमान मित्यानुमानिक शासनं तत्र च स्वभाव लिंगस्य बहुल मन्यथा विभावो दृश्यते तथाहि कश्य  
सोपेतानामे तद्वेशकाल संबंधिनां दर्शने निपेदेशांतरे कालांतरे द्रव्यांतर संबंधे चान्यथा पिदर्शनात् स्वभाव हेतुव्य  
भिचार्ये बलता च तवत् लता शिशयादि संभावनाच्च तथा कार्यो लिंग मयि गोपाल धटिको दोधमस्य शक्र मूढो निवान्य

विशय एव परानपेक्षत्वव्यवस्थानात् अनभ्यस्ते तु जलमरीचिका साधारण प्रदेशे जलज्ञानं परापेक्षमेव सत्य भिदं जलं  
 शिष्टा कार धारित्वात् घटचेति कायेटक दट्टे एव सरोजगन्धत्वात् परिदृष्टजलवदित्यनुमानज्ञानार्थे क्रियाज्ञानाच्च  
 सिद्धु ग्रामा एया स्याचीनज्ञानस्य यथार्थत्वमाकल्पमव कल्पत एव यदप्य भित्तिं ग्रामा एय ग्रहणोत्तर कालमुत्पत्य

रिच्छित्तं विशेषो नाभावसत इति तत्र यदभ्यस्त विशेषे नाभावसत इत्युच्यते तदा न द्विरस्यत एव तत्र प्रथमं सेव निःसंशयं  
 परिच्छित्ति विशेषः पूर्वं ग्रामा एय साधारण्या एव परिच्छित्तं उत्पत्तिः ननु ग्रामा एय परिच्छित्या रभेदात्कथं यौवोप  
 भित्ति नैवं न हि सर्वापि परिच्छित्तिः ग्रामा एयात्मिका ग्रामा एयं तु परिच्छित्यात्मकमेवेति न दोषः तदप्युक्तं बाधक कारणे  
 ज्ञानाभ्यां ग्रामा एयं संयोद्यत इति तदपि फलतु भाषितं भेवा ग्रामा एयेति तथा वक्तुं शक्यत्वात् तथा हि प्रथमं ग्रामा एयं  
 ज्ञानमुत्पद्यते पञ्चादवाध्वो धगुणज्ञानोत्तर कालं तदयो घन इति तस्मात् ग्रामा एयं मप्रा मा एयं वा स्वकार्ये कचिदभ्य  
 नभ्यासोपेक्षया स्वतः परतः श्रैति निर्नेतव्य मिति देवस्य संमत मपास्त समस्त दोषं वीक्ष्य प्रपंच रुचिं रचितं समस्य  
 नंदि विभुना शि शुभो धहेतो मीनस्वरूप ममुना सुद मभ्यधापि । इति परि क्षामुख लघु इतो ग्रामा एयः स्वरूपो

भ्यो दोषाणा मभाव इत्यत्र किंचिन्निवंधनमुत्पन्नमन्यत्र महामोहान् अथानुमाने त्रिरूपलि  
गमात्रजनितप्रामाण्योपलब्धिरेव तत्र हेतुरिति चेन्न उक्तोत्तरत्वात् तत्र हि त्रैरूप्यमेव गुणो यथा तद्वैकल्यं दोष इति  
न्यासंमतो हेतुरपि चाप्रामाण्येव वक्तुं शक्यत एव तत्र हि दोषेभ्यो गुणानामभावस्तदवभावाच्च प्रामाण्यासत्ये अ  
प्रामाण्यमौत्सुक्यमासाद्यं स्वत एवेति तस्य भिन्नकारणप्रभवत्ववर्णेन मुन्मत्तभाषितमेव स्यात् किं  
च गुणेभ्यो दोषाणामभाव इत्यभिदधनागुणेभ्यो गुणा एवेत्यभिहितं स्यात् भावांतरस्वभावात्वाद्भावत्वाद्भावस्य  
ततो प्रामाण्यासत्वं प्रामाण्यमेवेति नेतावता परपक्षः प्रतिक्षेपः अविरोधयित्वात् तथानुमानगुणः प्रतीये  
एव तथा हि प्रामाण्यं विज्ञानकारणातिरिक्तकारणप्रभवं विज्ञानान्यत्वे सति कार्यत्वात् अप्रामाण्यमा एव वत्  
तथा प्रमाणाप्रामाण्योभिन्नकारण एव ज्ञेयं भिन्नकार्यत्वात् घटवस्त्ववदिति च ततः स्थितं प्रामाण्यमुत्पन्नोपरोपेक्ष  
मिति तथा विग्रहपरिच्छित्तत्क्षणे प्रवृत्तिलक्षणे वा स्वकार्ये स्वगृहणं नापेक्षत इति नेकांतः क्वचिदभ्यस्तवि

यावन् शक्तं न तावत्स्वविशयात्पुरुषं निवर्तयेति तदेतत्सर्वभनत्यतमो विलसितं तथाहि न तावत्प्राप्ता एव  
 मन्तो सामर्थ्येतरा पेक्षत्वं मत्सिद्धिनास्य प्रणीतत्वं लक्षणगुरा संनिधाने संत्येवाप्तप्रणीतवर्चनेयु प्राप्ता एव दर्श  
 यद्वा भावाभ्यां यस्यात्म्यस्य नुपतीतत्वात् तत्कारणकमिति लोकेऽपि सुप्रसिद्धत्वात् यदुक्तं विधितुस्त्वेन कार्यमुत्वेन गुणा  
 नाम प्रतीतिरिति तत्र तावदासीत् प्रणीतशब्देन प्रतीतिगुणानामित्ययुक्तमाप्तप्रणीतत्वदानि प्रसंगान् अथ  
 क्षणोद्देशगुणानामप्रतीतिरित्युच्यते तदप्ययुक्तं नैर्मल्यादिभिरप्युपलब्धैः अथ नैर्मल्यं स्वरूपमेव न गुण  
 रविनाभाववैकल्पमपि स्वरूपविकल्पमेव न दोष इति समानं अथ नैर्द्वैक्यमेव दोषस्तर्हि लिंगस्य चक्षुरादेर्वा  
 तत्स्वरूपसा कल्पमेव गुणः कथं न भवेत् आसौ केऽपि शब्दे मोहादिलक्षणस्य दोषस्य भावमेव यथार्थज्ञानादि  
 क्षणगुणसद्भावमभ्युपगच्छन्नन्यत्र तथा नेच्छतीति कथमनुक्तः अथोक्तमेव शब्दगुणाः संतोऽपि न प्रमा  
 मन्तो व्यापियन्ते किनु दोषा भाव एवेति सत्यमुक्तं किनु न युक्तमेतन् प्रतिज्ञाभावेण साध्यसिद्धये योगान् नहि गुरो

व्यनन्यथेति । तत एवाप्नोतत्वगुणसद्वैपिनतत्कृतमागमस्यप्रामाण्यं तत्र त्रिगुणेभ्यो दोषाणां मभावस्तदभावाच्च संश-  
 यविषयोऽसलक्षणप्रामाण्यद्वयासत्वे प्रामाण्यमौत्सर्गिकमन्येदितमास्तु एवेति ततः स्थितं प्रामाण्यं मुन्येति सामग्र्यं  
 तस्मापेक्षमिति । नापि विशयश्छित्तिलक्षणे स्वकार्ये ग्रहणसोपेक्षमगृहीतप्रामाण्यादवज्ञानाद्विशयश्छित्तिलक्षण-  
 कार्यदर्शनात् ननु परिच्छितिमात्रं प्रमाणाकार्यतस्य मिथ्याज्ञानेपि सद्भावात् । परिच्छित्तिविशेषतु नागृहीतप्रमाणं वि-  
 ज्ञानं जनयतीति तदपि बालविलसितं नहि प्रामाण्यगृह्णोत्तकालमुत्पत्य वस्यतः परिच्छित्ते विशेषो वभासते गृ-  
 हीतप्रामाण्यादपि विज्ञानान्निविशेष्यपरिच्छेदो प्लव्यः ननु परिच्छितिमात्रस्य शक्तिकायां रजतज्ञानेपि सद्भावा-  
 तस्यापि प्रमाणाकार्यत्वप्रसंग इति चेत् भवेदेवं यथान्वयात् प्रत्यहस्वहेतुर्दोषज्ञानाभ्यां तन्नापो घेत तस्माद्य-  
 त्रकारणादोषज्ञानं बाधकप्रत्ययोक्तोदेति तत्र स्तन एव प्रामाण्यमिति न चैवमप्रामाण्ये प्याशं कनीयं तस्य विज्ञा-  
 नकारणानि रिरुद्धोपस्वभावसामग्रीसमये क्षतयोत्पत्तेः निवृत्तिलक्षणं च स्वकार्ये स्वगृहणसोपेक्षानात् । न द्वि-

सति अदृष्टानुपायिकारणत्वात् प्रदीपभासुराकारवत् अथ भवतु नामोक्तलक्षणं लक्षितं प्रमाणं तथापि तत्राभास्यत्वं  
परलोचनतावत्स्वतः अविप्रतिपत्तिप्रसंगात् नापि परतोऽनवस्थाप्रसंगादिति मतः द्वयमाशङ्क्यतन्निराकरणेन स्वमत  
मवस्थापयन्नाह तत्राभास्यं स्वतः परतः अतिसौख्यकारिणिहवाक्यानि भवन्ति तत इदं प्रतिपत्तव्यं मत्स्यासदृशायां  
च परत इति तेन प्राणैकैकान्तद्वयनिरासः न चानभ्यासदृशायां परतः प्रामाण्ये व्यनबस्यासमानाज्ञानांतरस्याभ्यस्त  
विशयस्य स्वतः प्रमाणाभूतस्यांगीकारेणान् अथवा प्रामाण्यमुन्नन्नौ परत एव विशिष्टकारणप्रभवत्वाद् विशिष्टका  
र्यस्येति विशयपरिच्छितिलक्षणे प्रवृत्तिलक्षणे वा स्वकार्ये अभ्यासेतरदृशां पेक्षया क्वचित् स्वतः परतश्चेति निश्चीयते  
ननु तत्तौ विज्ञानकारणातिरिक्तकारणान्तरसर्वपेक्षान्वमसिद्धं प्रामाण्यस्य तदितरस्यैवाभावात् गुणारव्यमस्तीति  
वागमात्रं विधिमुखेन कार्यमुखेन बागुणानामप्रतीतिः नाप्यप्रामाण्यं स्वत एव प्रामाण्यं तु परत एवेति पर्ययः शक्य  
ते कल्पयितुमन्वयव्यतिरेकाभ्यां हि त्रिरूपा द्विगादेवं केवलात् प्रामाण्यामुद्यमानं दृष्टं प्रत्यक्षादिष्वपि तैथैव प्रतिपत्त-



णां रागभेदप्रतीतिरित्यन्ये तेषां मतमखिलमपि प्रतीतिवाधितमिति दर्शयन्नाह कर्मवत्कर्तृकरणक्रियाप्रतीतैः  
 ज्ञानविशयभूतं वस्तु कर्मो भिधायते तस्यैव ज्ञप्ति क्रिया व्याप्यत्वात् तस्यैव तद्वक्तृत्वा कारणं प्रमाणं क्रियाप्रमि  
 तिः कर्तृचिकरणं च क्रिया च तस्मात् प्रतिसत्तस्या इति हेतौ का प्रागुक्तानुभवे ह्येयं यथा क्रमं तत् प्रतीतिर्द्वयत्वा  
 ननु शब्दपरा मशमि च शेषं प्रति निर्वस्तु तत्त्वलोप्यजाने स्याह शब्दानुच्चारणेपि स्वस्यानुभवनमर्थवत् यथा  
 घटादिशब्दानुच्चारणेपि घटाच्चनुभवस्तथाह महिभिकया येषमंतं मुखेवाकारतया बभासः सशब्दानुच्चारणेपि स्वय  
 मनुभूयत इत्यर्थः अनुमेनार्थमुपपत्ति पूर्वकं परं प्रति सांख्येष्टमाचष्टे को वा तत्प्रतिभासनमर्थमध्यस्तमिच्छंस्तदेव  
 तदार्थं नेह तु । कोवालोक्तिः परीक्षकोवातेन प्रतिभासितुशीलं यस्य सतथोक्तं तत्प्रत्यस्तमिव नू विशयि धर्मस्य  
 विशेष्येव चाणत् तदेव ज्ञानमेव तथा प्रत्यस्तत्वेन मेष्ठं अपि निच्छेदिव अन्यथा अत्रमाणि कत्वप्रसंगः स्यादि  
 त्यर्थः अत्रोदाहरणमाह प्रदीपवत् इदमत्र तात्पर्यं ज्ञानं स्वतिरिक्तसज्जातीयार्थानेपेक्षां प्रत्यक्षाद्येगुणत्वे

वृक्षस्य अयेदानीं सविशेषेण मयेग्रहणं समर्थयिमानः तदेव स्पष्टीकुर्वन्नाह अनिश्चितो पूर्वोर्थे इति ठ यः

द्विभ्यवच्छेदेनानध्यवसितः सो पूर्वोर्थे इत्यर्थः तेनेहाज्ञानविशयस्यावग्रहादिगृहीतत्वेपिनपूर्वोर्थेत्वं

हादिविशयभूतात्रांतरविशेषनिश्चयाभावात् अथोक्तमकार एव पूर्वोर्थः किमन्यो घ्यस्तीत्याह द्रष्टेऽपि

तादृगिति द्रष्टेऽपि गृहीतोऽपि ध्यामलितानाकारमायवर्णितुं न शक्नोते तदपि वस्त्वपूर्वमिति व्यप

समारेणोपाध्यवच्छेदात् ननु भवतु नामा पूर्वोर्थेऽप्यवसायात्मकेत्वं विस्तारमस्य अवसायं तु न विमृशत्यब्राह्मणः

प्रतिभासनं स्वस्य व्यवसाय इति स्वस्याऽनुस्रवताऽस्वीनुस्रता तया स्वानुभवनतया प्रतिभासनं

: ठ अब्रह्मंतामाह अर्थस्यैव तदनुस्रवः तयेति तच्छब्देनायोभिधीयते यथाशौचोऽनुस्रतया प्रति

व्यवसायस्तथा स्वीनुस्रतया प्रतिभासनं स्वस्य व्यवसायो भवति अब्रह्मंतेषु माह घट महमात्मनो वैमोति ननु

मये मेवाध्यवस्यति नखात्मानं मत्मानं लभस्तु नोति केचित् कर्तुं कर्मणोरेव प्रतीतिरित्यपरे कर्तुं कर्म

भवतीति न चैतद् सिद्धं हित प्राप्तेय अहित परिहाराय च प्रमाणा मन्वे शयति प्रेक्षा पूर्व कारणो न व्यसनि तया सकल प्रमाणा  
वादिभिर्मत्वात् अत्राह सौगतः भवतु नाम संनिकर्षादि ब्यवच्छेदेन तस्यैव प्रमाणं न तदस्माभिर्निशिध्यते न तु व्य  
वसायात्मकमेवैतच्च न युक्तिमुत्पश्यामः अनुमानस्यैव व्यवसायात्मनः प्रामाण्याभ्युपगमात् प्रत्यक्षस्य तु निर्विकल्प  
त्वप्यविसंबादकत्वेन प्रामाण्यापेक्षेः इति तत्राह तन्निश्चयोऽत्मकं समारोप विरुद्धत्वादनुमानवदिति तत्प्रमाणा  
त्वेनाभ्युगतं वस्तुति धर्मि निर्देशः व्यवसायात्मकं भित्ति साध्यं समारोप विरुद्धत्वादिति हेतुः अनुमानवदिति दृ  
ष्टान्त इति अयमभिप्रायः संशय विपर्ययान् व्यवसाय स्वभाव समारोप विरोधग्रहणं लक्षणे व्यवसायात्मकत्वे संत्येवा  
विसर्वादित्वमुपपद्यते अविसेवादित्वे च प्रमाणात्वमिति चतुर्विधस्यापि <sup>प्रत्य</sup> प्रमत्स्य प्रमाणात्वमभ्युपगच्छता समारो  
प विरोधग्रहणं लक्षणं निश्चयात्मकं मभ्युगतं तव्यं ननु तथापि समारोप विरोधे व्यवसायात्मकत्वयोः समानाभा  
वाक्यं साध्यसाधनभाव इति न मंतव्यं ज्ञान स्वभावतया तयोरेभेदोपि व्याप्य व्यापकत्वधर्माचारतया भेदोपपत्तेः शिंशनात्

सिद्धो हेतुः स्वादिति चेन्न विशेषं धर्मिणो कत्वा सामान्यहेतुं भवता दोषाभावात् एतेनापक्षधर्मत्वमपि प्र  
 युक्तं सामान्यस्याशेषविशेष निष्ठत्वात् न च पक्षधर्मतो बलेन हेतोर्गमिकत्वमपि त्वन्यथानुपपत्तिबलेनेति  
 साचत्र नियमवती विपक्षेर्वाधकप्रमारावला निश्चितैव एतेन विरुद्धत्वमनैकांति कत्वं च निर्णयौ द्वयं वि  
 रुद्धस्य व्यभिचारिणश्चाविनाभावनिश्चयलक्षणत्वा योगादौ न वत्येव साध्यसिद्धिरिति केवलव्यतिरेकयोपि  
 हेतोर्गमिकत्वात् सात्म्यं जीवच्छरणं प्राणादिमत्वादित्यादिवत् अथेदानीं स्वोक्तप्रमाणलक्षणस्य ज्ञानमिति  
 विशेषणं समर्थयिमानः प्राह हिताहितप्राप्तिपरिहारसमर्थहिप्रमाणं ततो ज्ञानं भवतत् हितं सुखं कारणं च  
 : खंतत्कारणं च हितं वाहितं च हिताहितेभ्योः प्राविश्य परिहारश्च तत्र समर्थ हिशब्दो यस्मादर्थे तेनयं  
 मर्थः संपादितो भवति यस्माद्विप्रप्राप्तिपरिहारसमर्थप्रमाणं ततः तत्र प्रमाणत्वेनाभ्युपगतं वस्तु ज्ञानमेव भवितुमर्हति  
 ज्ञानरूपं संनिकर्शद्वितया च प्रयोगः प्रमाणं ज्ञानं भवति ताहितप्राप्तिपरिहारसमर्थं च विवापन्नं तस्मादज्ञानं

त्यस स्वनिर्विकल्मस्य प्रत्यक्षत्वेन प्रामाण्यं सौर्गैः परिकल्पितं तन्निरासार्थं व्यबसायात्मकप्रहरणं तथा वहिरर्थोप  
 होत्तृणां विज्ञानोद्देतवादिनां पुरुषाद्वैतवादिनां पश्यतो हराणि शल्येकांतवादिनां च विषयसिद्ध्युदासामर्थ्येद  
 रां अस्य चापूर्वविशेषणं ग्रहीत आदिधारावाहिज्ञानस्य प्रमाराताया परिहरार्थमुक्तं तथा यैरेकज्ञानवादिनां  
 भीमांसकानामस्वैवेदनज्ञानवादिनां मांतरप्रत्यक्षज्ञानवादिनां योगानां च मतमया कर्तुं स्वपदोपादानमित्यव्या  
 स्य संभवदोष परिहरात् सुव्यवस्थितमेव प्रमारात्लक्षणां अस्य च प्रमारास्य यथोक्तलक्षणां च साध्ये प्रमारात्वा  
 दिति हेतुः अत्रैव दृष्टव्यः प्रमातस्यापि हेतुपरत्वेन निर्देशोपपत्तेः प्रत्यक्षं विशदं ज्ञानमित्यादिवत् तथा हि  
 प्रमारांसा पूर्वरथे व्यवसायात्मकं ज्ञानं भवति प्रमारात्वात् यत्तु सा पूर्वरथे व्यवसायात्मकं ज्ञानं न भवति न तत्प्रमारां  
 यथा संशयादिघटादिश्च प्रमारां च विवादापन्नं न स्मात्सा पूर्वरथे व्यवसायात्मकं ज्ञानं मेव भवतीति न च प्रमारात्वात् न भवति  
 इत् सर्वप्रमारास्वरूपवादिनां प्रमारा सामान्ये विप्रतिपत्तिभावात् अन्यथा स्वैष्टानिष्ठसाधनदूषणयोगात् अथ घ

दिवान्नस्य नमस्कारपराभिधीयते अर्थस्य हेयो पादयुलक्षणा संसिद्धिज्ञप्तिर्भवति कस्मात्प्रमाणात्  
 तुष्टयस्वरूपांतरंगलक्षणौ दिस्वभावावहिरंगलक्षणाचलक्ष्मीमां इत्युच्यते अगानमाणाः शब्दः माचञ्जा  
 राश्च माणो प्रकृष्टो माणो यस्यासौ प्रमाणाः हरिहराद्यसंज्ञविभूतियुक्ते दृष्टेष्टा विमुद्रुवाक्यगवानहन्ते  
 निधीयत इत्यसाधारणुणो पदशनेनैव जगवतः संज्ञवनमन्निधीयते तस्मात्प्रमाणाद्वदधिभूतादयसि  
 न्वति तदाभासाच्च हरिहरादेरर्थसिद्धिर्न भवति इति हेतोः सर्वज्ञतदाभासयोः लक्ष्मलक्षणा महं वक्ष्ये  
 विशेषेणेत्यादिना अन्येदानीं मुपदिष्टप्रमाणांतत्वे स्वरूपसंख्याविशयफललक्षणासु च तत्सु विप्रति  
 युमध्ये स्वरूपविप्रतिपत्तिनिराकरणार्थमाह स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मिकं ज्ञानं प्रमाणा मिति प्रकशनेन संश  
 यवच्छेदेन मीयते परिच्छिद्यते वस्तुतत्वं येन तत्प्रमाणं तस्य च ज्ञानमिति विशेषणमज्ञानरूपस्य संनिक  
 नैय्यायिकादिपरिकल्पितस्य प्रमाणात्त्वव्यवच्छेदार्थमुक्तं तथा ज्ञानस्यापि स्वसंबन्धेनैन्द्रियमनोयोगिक

वदितिसत्त्वं प्रमाणतदाभासयदोपादानात्तदन्विधेयमन्विहितमेव प्रमाणतदाभासयोरनेन प्रकरणेनाधायतमेव  
बंधश्चार्थः कृतः प्रकरणतदोन्विधेययोर्विच्यवाच्यकभावलक्षणः प्रतीयतएव तथा प्रयोजनंचोक्तलक्षणं मादि  
संक्षेपे श्लोकेनैव संलक्ष्यते प्रयोजनं हि द्विधा निघते साक्षात्पुं पस्येति तत्र साक्षात् प्रयोजनं वक्ष्यते नाभिधी  
यते शास्त्रव्युत्पन्नैरेव विनयेरान्वेक्षणं पारंपर्येणात् प्रयोजनमर्थसंसिद्धिरित्यनेनोच्यते शास्त्रव्युत्पन्नातर  
भावित्वात् अर्थसंसिद्धिरिति ननु निःशेषविमोपशमनायेष्टदेवतानमस्कारः शास्त्रकृता कथं न कृत इति न वा  
च्यंतस्य मनः कायाभ्यामपि संभवात् अथवा वाचनिकोपिनमस्कारेनेनैवादिवाक्येनाभिहितो वेदितव्यः  
केशंचिदाकानामुभयार्थप्रतिपादनपरत्वेनापि दृश्यमानत्वात् यथाश्वेतोधावति इत्युक्ते आशतो धा  
वति श्वेतगुणयुको धावति इत्यर्थ इदं प्रतीतिः तत्राणत्वमसिद्धं सर्वप्रमाणस्वरूपवादिनां प्रमाणसा  
मान्ये विप्रपतिपतिभावात् अन्यथा स्वप्नानिष्टसाधनदूषणायोगात् अथ धर्मिणि एव हेतुत्वे प्रतिज्ञार्थे क

लाघवे मतिकृतमिह गृह्यते न परिमाणकृतं - नापि कालकृतं तस्य प्रतिपाद्यत्वं व्यभिचारान् कयोस्तद्वद्व्यस्तयोः  
 प्रमाणतदाभासयोः कुतः यतोर्थस्य परिच्छेदस्य संसिद्धिः संप्राप्तिर्न भवति कस्मान्न प्रमाणान्न केवलं  
 संसिद्धिर्भवति विपर्ययो भवति अर्थसंसिद्धिर्भावो भवति कस्मात्तदाभावान् इति शब्दो हेत्वर्थे इति हे-  
 तोः अयमत्र समुदायार्थः यतः कारणान् प्रमाणादर्थसंसिद्धिर्भवति - यस्माच्च तदाभासाद्विपर्ययो भवति  
 हेतोरस्यो प्रमाणतदाभासयो लक्ष्म लक्षणमहंवक्ष्ये ननु संबंधाभिधेयशक्त्यानुष्ठानेष्टप्रयोजनवन्ति  
 शास्त्राणि भवन्ति तत्रास्य प्रकरणयौवनं निधेयं संबंधो वानाभिधीयते न तावदस्योपादेयत्वं भवितुमर्हति  
 बंध्यासु तोयति इत्यादि वाक्यवत् दशादादिमादिवाक्यवच्च तथा शक्त्यानुष्ठानेष्टप्रयोजनमपि शास्त्रादाव-  
 यवत्कव्यमेव अशक्त्यानुष्ठानस्य इष्टप्रयोजनस्य सर्वज्वरहरतक्षकचूडारत्नालंकारोपदेशस्यैव प्रेक्ष-  
 नादर्णीयत्वात् । तथा शक्त्यानुष्ठानस्याप्यनिष्टप्रयोजनस्य विद्वद्विरुद्धीरणान्न भवति विवाहादिप्रदर्शकवाक्य



॥ श्रीबीतरागायनमः ॥ उैनमः सिद्धेभ्यः ॥ नतामरशिरोरत्नप्रभाजो ननख त्विये ॥ नमो जिनाय दुर्वारमारवीर नख त्वि  
 खेदे ॥ १ ॥ अकलंकवचो भोधेरुदधेयेन धीमता ॥ न्यायविद्यामृततस्मै नमो माणिक्यनदिने ॥ २ ॥ अनेदुवचनोद्गारच  
 दिका प्रकरे सति ॥ मादृशगन्धनुर्गायने न्योतिरिगण संनिभाः ॥ ३ ॥ तथापि तद्द्वचो पूर्वचनारुचिरं सतां ॥ चेतोहरं  
 मृतं यद्वहन्नद्यानवघटेजलम् ॥ ४ ॥ वैजेयप्रियपुत्रस्य हीरयस्योपरोधतः ॥ शांतिवेषणार्थमारुष्या परिक्षामुखपंचि  
 का ॥ ५ ॥ श्रीमन्मयायावारपारस्यामेयप्रमेयरत्नसारस्यावगाहनमव्युत्सन्नेः कर्तुं पार्थते ॥ इति तदवगाहनाय मोत प्राय  
 मिदं प्रकरणमाचार्यः प्राह ॥ तत्तत्प्रकरणस्य च संबधादित्रयापरीक्षणे प्रक्षान्वतां प्रवृत्तिरित्यादिति तंत्रयानुवादपुरस्सर  
 वस्तुनिर्देशपरंप्रतिज्ञाश्लोकमाह ॥ प्रमाणदर्थे सिसिद्धिरस्तदाभासाद्विपर्ययः इति वक्ष्येत योलक्ष्मसिद्धमत्यल  
 धीयसः इत्यस्यार्थः अहंवक्ष्ये प्रतिपादयिष्ये कितवलक्ष्मलक्षणं किं विशिष्टं लक्ष्मं फलं सिद्धं पूर्वोच्चार्य प्रसिद्ध  
 त्वान् पुनरपि कथं नूतनं मे लभ्येत्यग्रन्थवाच्यत्वात् ग्रन्थतो लभ्येत्युक्तं महदित्यर्थः कानूलघोयसो विनेयानुद्दिश्य



तत्किंभवतः॥ अस्मिमतंनेत्याह यद्यपिकथं चिह्नपदेशादिभेदेनैवपेक्षयाद्वयादन्येतयापि  
तदव्यभिरेकात्तत्परिणामाच्चचनान्योयद्येवंमउच्चतोकःपरिणामइतितन्निष्प्रयार्यमिरसु  
च्यते धर्मादीनिद्रव्याणि येनात्मनाभवंतितद्भावः तत्त्वंपरिणामइति॥ आख्यायतेसहि विधा  
नादिरादिमांश्चतत्रानादिर्यस्मादीनांगत्सुपग्नहादिस्मामान्यापेक्षयामएवादिमांश्चभवतिवि  
शेषापेक्षया॥ ७॥ इतितत्त्वार्थवृत्तौसर्वीर्यसिद्धिसंज्ञिकार्यापंचमोध्यायःसमाप्तः॥ ५॥

लोकं व्याप्तावस्थिताः उक्तं च लोयाकासप्रदेसे एकै जे विदाहु एकै कार दणां गं रासी विवने काला  
 ए मणे दवरूपा दिगुण विरहादमूर्तीवर्तना लक्षणस्य मुखकालस्य प्रमाणमुक्तं परिणामादिग  
 म्यस्य व्यवहारकालस्य किं प्रमाणमिति अत इदमुच्यते ॥ सेनंत समयः ॥ सांप्रतिकस्यैकसमयि  
 कत्वेष्यतीता अनागताश्च समया अंतातीताः इति कत्वा अंनंत समय इत्युच्यते ॥ अथ चामुखस्यै  
 व कालस्य प्रमाणावधारणार्थमिदमुच्यते ॥ अंनंत पर्यायवर्तना हेतुत्वादेकोपिका लला एतु रंत इ  
 त्पुपचर्यते समयः पुनः परमनिरुद्धः कालो शस्तत्तत्र चर्यविशेष आवल्लिकादिरवगंतव्यः ॥ आह गु  
 णपर्ययवद्भ्यं इत्युक्तं तत्र के गुणा इत्यत्रोच्यते ॥ ६४ ॥ इत्याश्रया निर्गुणा गुणाः ॥ इव्यमाश्रयो येषां ते  
 इत्याश्रयानिः कोतागुणोभ्यो निर्गुणा एव उभयलक्षणोपेता इति निर्गुणा इति विशेषणं द्व्यणुका  
 दित्यर्थे तान्यपि हि कारणाभूतपरमाणु इव्याश्रयाणि गुणवंतित तस्मान्निर्गुणा इति विशेषण  
 तानि निवर्तिता निभवंति ननु च पर्याया अपि घट संस्थानादयो इव्याश्रया निर्गुणाश्च ते आस  
 पि गुणत्वं प्राप्नोतिः इव्याश्रया इति वचनान्नित्यं इव्यमास्यत्ववर्तेते यत्ते गुणा इति विशेषणत्वात्  
 पर्यायाश्च निवर्तिता भवंति ते हि कादाचित्का इति असकृत्य रिणामशब्द उक्तः तस्य कोर्थ इ  
 निषद्ने उतरमाह ६५ तद्वावपरिणामः ॥ अथवा गुणा इव्यादर्थोतरभूता इति केषां चिदर्शने

त् व्यपोदयौ परप्रत्ययौ अगुरुलघुगुणवृद्धिहान्यपेक्षया स्वप्रत्ययौ च तथा गुणा अपि कालस्य सा  
 धारणा साधारणरूपाः संति तत्रासाधारणा वर्तन्ते हेतुत्वं साधारणा अत्रा चेतनत्वा मूर्तत्वा स्म  
 त्वागुरुलघुत्वादयः पर्यायाश्च व्ययौ त्यादलक्षणा योज्याः तस्मान्न दद्विप्रकारलक्षणे ये तत्वात् ॥  
 आकाशा दिवत् कालस्य द्रव्यत्वं सिद्धं तस्या स्ति त्वलिंगधर्म्मो दिवत् व्याव्या तं वर्तनालक्षणाः का  
 ल इति ननु किमर्थमयं कालः पृथगुच्यते ननु यत्रैव धर्म्मो दयः तत्रैवायमपि वक्तव्यः अजौ व  
 काया धर्म्मो काशकाल इति पुद्गला इति नैवं शंकां तत्रोपदेशो सति कायत्वमस्य स्यात् नेव्यते च मु  
 ख्योपचारप्रदेशप्रचयकल्पनाभावात् धर्म्मो दीनां तावत् मुख्यप्रदेशप्रचय उक्तः असंख्येया प्रदे  
 शा इत्येवमादिना अणोरप्येकदेशस्य पूर्वोत्तरभावप्रज्ञापननपापेक्षया उपचारकल्पनया प्रदेश  
 प्रचय उक्तः कालस्य च पुनः द्विधापि प्रदेशप्रचयकल्पना नास्त्येव कायत्वं अपि च तत्र पाठेति किं  
 याणि चैत्यत्र धर्म्मो दीनां आकाशा तानां निःक्रियत्वे प्रतिपादिते इतरेषां जीवपुद्गलानां सक्रियत्वं  
 प्रतिपिस्तावत् कालस्यापि सक्रियत्वं स्यात् अथाकाशात् प्राक्काल उद्दिश्यते आकाशादेकद्रव्या  
 णीति एकद्रव्यत्वमस्य स्यात् तस्मात्पृथगिहकालोपदेशः क्रियते अनेकद्रव्यत्वे सति किमस्य प्र  
 माणां लोकाकाशस्य यावन्तः प्रदेशाः तावन्तः काला एव निःक्रिया एकैकाशः प्रदेशे एकैकवत्त्वा

व्यसंकरप्रसंगः स्यात् तद्यथा जीवः पुद्गलादिभ्यः ज्ञानादिगुणैर्विशिष्यते पुद्गलादयश्चरूपादिभिः  
 ततश्चाविशेषे संकरस्यात् ततः सामान्यापेक्षयान्वयिनो ज्ञानादयो जीवस्य गुणाः पुद्गलादीनां चरू  
 पादयः तेषां विकाराद्विशेषात्सनाभिद्यमानाः पर्यायः षट्ज्ञानं षट्ज्ञानं क्रोधो मानः वर्णो गंधः तीव्रो  
 मंद इत्येवमादयः तेभ्यः अन्यत्वं कथं चिदापद्यमानः समुदायो द्रव्यव्यपदेशभाक् यदि हि सर्वथा  
 समुदायोऽनर्थोत्तरभूतमेव स्यात् सत्त्वोभावः स्यात् तद्यथा परस्परविलक्षणानां समुदाये सति ए  
 कानर्थोत्तरभावात्समुदायस्य सत्त्वोभावः परस्परतोर्थोत्तरभूतत्वाद्यदिदं रूपं तस्मादर्थोत्तरभूतारसा  
 दयः ततः समुदायोऽनर्थोत्तरभूतः यश्चरसादिभ्योर्थोत्तरभूतात् रूपादनर्थोत्तरभूतः समुदायः सक  
 थं रसादिभ्योर्थोत्तरभूतो न भवेत् ततश्चरूपमात्रं समुदायः प्रशक्तः नैवैकरूपं समुदायो भवितु  
 मर्हति ततः समुदायाभावाच्च तदनर्थोत्तरभूतानां समुदायिनामप्यभाव इति सत्त्वोभावः एवं रसादिष्व  
 पियोज्यं तस्मात्समुदायमिच्छता कथं चिदनर्थोत्तरभावः एवितव्यः उक्तानां द्रव्याणां लक्षणनिर्देशात्  
 तद्विषय एव द्रव्याध्यवसाये प्रशक्तेऽननुक्तद्रव्यसंस्त्वनार्थमिदमाह ॥ ६ ॥ कालश्च ॥ किं द्रव्यमिति  
 वाक्यशेषः कुतस्तत्र क्षणोपेतत्वात्तद्विधिलक्षणमुक्तं उता द्रव्ययधौ व्युक्तं सत्तत्क्षणपर्ययव  
 द्रव्यमिति च तदुभयलक्षणं कालस्य विद्यते तद्यथा धौ व्यंतावत्कालस्य स्वप्नस्य स्वभावव्यवस्थाना

योवंधोव्याख्यातः नसमगुणविषयइत्यत आहः॥६॥वंधेधिकौ पारिणामिकौ॥अधिकारा  
 द्रुणाशब्दः संवध्यते अधिकगुणावधिकाविति माचांतरोपादानं पारिणामिककत्वं लिङ्गगुणत  
 यथा लिङ्गो गुणोधिकमधुरसः पतितानं रेणवादीनां स्वगुणोपादनात् पारिणामिकः तथा अ  
 न्योप्यधिकगुणप्रसूयसः पारिणामिक इति कत्वा हि गुणादिस्निग्धरूक्षस्य चतुर्गुणादिस्नि  
 ग्धरूक्षगुणमिको भवति ततः पूर्वोक्तस्याप्रच्यवनपूर्वकं तार्तीयिकमवस्थांतरं प्रादुर्भवति इत्येक  
 त्वमुपपद्यते इतरथा हि प्रुक्तकृत्तंतुवत् संयोगे सत्यपि अप्रपारिणामिकत्वात् सर्वैर्विविक्तरू  
 पेणैवावतिष्ठते उक्तेन पारिणामिकत्वेन विधिनावंधेषुनः सति ज्ञानावरणादीनां कर्मणां त्रिंश  
 त्सागरो यमकोटीकोटपादि स्थितिरुपयन्ना भवति उत्यादव्यपधौ व्ययुक्तं सति तिद्रव्यलक्षणमुक्तं  
 पुनरपरेण प्रकारेण द्रव्यलक्षणप्रतिपत्त्यर्थमाह॥६॥ गुणपर्ययवद्भवं॥ गुणाश्च पर्ययाश्च गु  
 णपर्ययाः तेस्य संतीति गुणपर्ययवद्भवं प्रवृत्तसत्तोरुत्पत्तावुक्त एव समाधिः कथंचिद्वेदाभेदो  
 पपत्तेरिति के गुणाः के पर्ययाः प्रन्वयिनो गुणाव्यतिरेकिणः पर्यया उभयैरुपेतं द्रव्यमिति उक्तं  
 च गुण इति द्रव्यविधाणं द्रव्यविकारोऽप्युज्जर्जमणिदो ते हि प्रणणं द्रवं प्रजुदयसिद्धं हवदि निच  
 मिदं एतदुक्तं भवति द्रव्यं द्रव्यांतराद्येन विशिष्यते सगुणस्तेन हितद्रुद्रव्यं विधीयते अस्मत्तस्मिद्

वंशदृशाग्रहणं किमर्थं गुणवैशम्यं वंशप्रतिपत्त्यर्थं सदृशाग्रहणं क्रियते अतो विषमगुणानां तु  
 ल्यजातीयानां मतुल्यजातीयानां च अनियमेन वंशप्रशक्तावशिष्टार्थसंप्रत्ययार्थसिद्धमुच्यते ॥ ७ ॥  
 ह्यधिकादिगुणानां तु ॥ हाभ्यां गुणाभ्यामधिको ह्यधिकः पुनरसौ चतुर्गुणः प्रादिशब्दप्रकारार्थः  
 कः पुनरसौ प्रकारार्थः ह्यधिककतातेन त्रिगुणपंचगुणादीनां संप्रत्ययो भवति तेन ह्यधिकादिगुणानां  
 तुल्यजातीयानामतुल्यजातीयानां च वंशउक्तो भवति तेन रेखां तद्वयादिगुणस्निग्धस्य परमाणोः एक  
 गुणस्निग्धे मद्दिगुणस्निग्धेन त्रिगुणस्निग्धेन चानास्ति बंधः चतुर्गुणस्निग्धेन पुनरस्ति बंधः तस्यैव पु  
 नः द्विगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन षट्सप्ताष्टसंख्यया संख्यया संख्ययानं तगुणस्निग्धेन न वंधो  
 स्ति एवं त्रिगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन वंधोस्ति शेषैः पूर्वोत्तरैर्न भवति चतुर्गुणस्निग्धस्य षट्  
 गुणस्निग्धेन अस्ति बंधः शेषैः पूर्वोत्तरैर्नोस्ति एवं शेषेऽपि योज्यस्तथा द्विगुणरूक्षस्य एकद्वित्रिगु  
 णरूक्षेऽनीस्ति बंधः चतुर्गुणरूक्षेण त्वस्ति बंधः तस्यैव द्विगुणरूक्षस्य पंचगुणरूक्षादिभिः उत्तरैर्नी  
 स्ति बंधः एवं त्रिगुणरूक्षानामपि द्विगुणाधिकैर्वंधो योज्यः एवं भिन्नजातीयेऽपि योज्यः उत्तं च  
 णिह स्स णिहै एणदुराधि येण सुखस्स लुखेणदुराधिके णिह स्स लुखेण उवे दिवं धो जइ एव जो वि  
 समे समे वा तु सद्धो विशेषणार्थः प्रतिबंधं क्वावर्तयति बंधं च विशेषयति किमर्थमधिकगुणविषय



अग्रवोः परस्परस्नेहश्चक्षुःश्रोत्रं धेः सति ह्येकस्त्वं धो भवति एवं संख्येया संख्येयानं तत्र प्रदेशस्त्वं धो  
 योज्यः तत्र स्नेहगुण एक द्वि त्रि चतुः संख्येया संख्येयानं तत्र विकल्पः तथा रूक्षगुणोऽपि तद्गुणाः परमा  
 णवः संतियथा तोया जागो महिषी उद्धी क्षीरघृतैश्चुस्निग्धगुणाः प्रकर्षा प्रकर्षार्थेणाप्रवर्तते तेषां च्युक्त  
 णिका शर्करादिषु च रूक्षगुणो दृढः तथा परमाणुस्वपि स्निग्धरूक्षगुणयोर्वृत्तिः प्रकर्षा प्रकर्षे  
 णानुमीयते स्निग्धरूक्षगुणनिमित्ते बंधे अविशेषेणाप्रशक्ते प्रतिष्ठगुणानिवृत्य र्थमाह ॥ ४॥  
 जघन्यगुणानां ॥ जघन्यो निष्ठगुणो भागः जघन्यो गुणो येषां ते जघन्यगुणाः तेषां जघन्यगुणा  
 नानास्ति बंधः तद्यथा एकगुणस्निग्धस्य एकगुणस्निग्धेन ह्यादिसंख्येया संख्येयानं तत्र गुणस्ति  
 ष्धेन वानास्ति बंधः तस्य चैकगुणस्निग्धस्य एकगुणरूक्षेण ह्यादिसंख्येया संख्येयानं तत्र गुणरू  
 क्षेण वानास्ति बंधः तथा एकगुणरूक्षस्यापि योज्यमिति एतौ जघन्यगुणस्निग्धरूक्षौ वर्जयित्वा  
 अन्ये आंस्निग्धानां रूक्षणां च परस्परैण बंधो भवतीत्यविशेषेण प्रसंगे तत्रापि प्रतिषेधविषय  
 र्व्यापनार्थमाह ॥ ४॥ गुणसाम्ये सदृशानां ॥ सदृशग्रहणं तुल्यजानी यसं प्रत्ययार्थं गुणसाम्यग्रह  
 णं तु तुल्यभागसं प्रत्ययार्थं एतदुक्तं भवति द्विगुणस्निग्धानां द्विगुणरूक्षे त्रिगुणस्निग्धानां त्रिगुणरू  
 क्षैः द्विगुणस्निग्धानां द्विगुणस्निग्धैर्द्विगुणरूक्षे त्रिगुणरूक्षे चेत्येवमादिषु नास्ति बंध इति यद्ये

तं प्रयोजनाभावात् सतोप्यविवक्षाभवतीत्युपसर्जनीभूतमनर्पितं इत्युच्यते अप्रियं तंच अनर्पितं  
च अप्रियं तानर्पितेताभ्यां सिद्धिः तस्याप्यितानर्पितसिद्धेर्नोस्ति विरोधः तद्यथा एकस्य देवदत्तस्य  
पितापुत्रौ भ्राताभ्यामिति नैयः इति एवमादयः संबंधाजनकत्वजन्यत्वादिनिमित्ताः न विरुध्यन्ते अप्रियं  
एवमेवात् पुत्रापेक्षया पितापित्रयेष्वप्युत्र इत्येवमादितया इव्यमपि सामान्यार्थेणानित्यं वि  
शेषार्थेणानित्यमिति नास्ति विरोधः नौ च सामान्यविशेषौ कथंचिद्देहाभ्यां व्यवहारहेतुभ  
वतः अत्राह सतो नैकनयव्यवहारतंत्रत्वात् उपपन्नाभेदसंघातेभ्यः सतां स्कंधानां नैवोत्पत्तिरि  
दंतु संदिग्धः किं संघातः संयोगादेव ह्यणुकादिलक्षणो भवति उत कश्चिद्विशेषो वधियत इत्युच्य  
ते सति संयोगे बंधादेकत्वपरिणामकात् संघातान्नित्यं ते पद्ये न मिदमुच्यतां कुतो नु त्वलुपुद्र  
लजात्यपरित्यागे संयोगे च भवति के आं चिद्वंधोप्यन्ये आं चनेत्युच्यते यस्मात्ते आं पुद्रलात्मा विशेषे  
प्यनंत पर्याणां परस्परविलक्षणपरिणामाहितसामर्थ्यात् भवन्त्यनीतः ॥ स्निग्धरूक्षत्वा द्वंद्वः ॥ वाह्या  
भ्यंतरकारणवशात् स्नेहपरीयाविर्भावात् स्निग्धतेस्मिन्निस्निग्धः तथा रूक्षणाद्रूक्षः स्निग्धश्च रू  
क्षश्च स्निग्धरूक्षौ न योग्यौ भवः स्निग्धरूक्षत्वं स्निग्धत्वं चिक्किण गुणलक्षणपरीयः तद्विपरीतपरिणा  
मोरूक्षत्वं स्निग्धत्वरूक्षत्वादिति हेतुर्निर्देशः तत्कुतो बंधो ह्यणुकादिपरिणामः द्वयोः स्निग्धरूक्षयोः

स्वर्यः उत्पादय्य द्रौव्ययुक्तं सत् उत्पादय्य द्रौव्याकृमिति पावत् एतदुक्तं भवति उत्पादय्य  
 नीत्रोणिद्रव्यस्य लक्षणानिद्रव्यं लक्ष्यं तत्र ययो यार्थिकनयापेक्षया परस्परतोद्भव्याच्चा र्थो त  
 रभावः द्रव्यार्थिकनयापेक्षया व्यतिरेकेणानुपलब्धेरन र्थोत्तरभाव इति लक्ष्यलक्षणभावा  
 भावसिद्धिः ॥ आह नित्यावस्थितान्यरूपाणीति युक्तं तत्र न जायते किं नित्यमित्यत आह ॥ ७ ॥  
 तद्भावाव्ययं ते स्य ॥ तद्भाव इत्युच्यते कस्तद्भावः प्रत्यभिज्ञानहेतुता तदेवेदमिति स्मरणं प्रत्यभि  
 ज्ञानं तदकस्मान्न भवतीति योस्य हेतुः स तद्भावः भवनं भावः तस्य भावस्तद्भावः येनात्मना प्राणदं  
 वस्तु तेनैवात्मना पुनरपि भावात् तदेवेदमिति प्रत्यभिज्ञायतो यद्यत्यंत निरोधो भिनव प्रादुर्भाव  
 मात्रमेव बाध्यात् ततस्मरणानुपपत्तिः तदधीनो लोकः स व्यवहारो विरुध्यते ततस्तद्भावेना  
 व्ययं नित्यमिति निश्चीयते तत्कथं विद्मेदितव्यं सर्वथा नित्यत्वेऽप्रन्यया भावाभावात् संसारः त  
 द्विनिवृत्तिकरणप्रक्रियाविरोधस्यात् ननु इदमेव विरुद्धं तदेव नित्यं तदेवानित्यमिति यदि नित्यं व्य  
 योदयाभावात् ॥ अत्र नित्यता व्याघातः ॥ अथानित्यमेव स्थित्यभावात् नित्यता व्याघात इति ते तद्विरु  
 ढं कुतः ॥ ७ ॥ ॥ अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ ॥ अनेकात्मकस्य वस्तुनः प्रयोजनवशावशाद्यस्य कस्यचित्  
 धर्मस्य विवक्षया वापितवाधान्यं ॥ अर्पितमुपनीतमभ्युपगतमिति यावत् तद्विपरीतमनर्थ्यं

२५  
 विकश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदच्चाक्षुषः सकथं चाक्षुषो भवतीति चेदुच्यते मेदसंघा-  
 ताभ्यो चाक्षुषः न भेदादितिकातनोपपत्तिरिति चेद्भूमः स्तृक्ष्मपरिणामस्य स्केधस्य भेदे सौक्ष्माय-  
 रित्यागादच्चाक्षुषत्वमेव सौक्ष्मपरिपातपुनरपरः सत्ये पितद्रेदस्य संघातांतरसंयोगात्तसौक्ष्म्य-  
 परिणामोपरमेष्ठ्यो ल्योत्येतौ चाक्षुषो भवति ॥ ग्राहधर्मादीनां दुव्याणां विशेषलक्षणान्युक्ता नि-  
 सामान्यलक्षणां नोक्तं तद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ७ ॥ सद्व्यलक्षणाभिनि ॥ यस्तत्तद्व्यमित्यर्थः  
 पद्येवं तदेव तावद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ८ ॥ उत्पादव्यधौ व्ययुक्तं सत् ॥ चेतनस्य चेतनस्य वा  
 द्वयस्य स्वांजातिमजहतः निमित्तवशाद्भवं त एवास्ति उत्पादनमुत्पादः सत्यिदं स्पष्टपदपर्यायवत्  
 तया पूर्वभावविगमनं व्ययः यथा घटोत्पत्तौ पिंडाकृतेः ॥ अनादिपरिणामिक स्वभावो न व्ययो द-  
 याभावात् ॥ भ्रुवति इति भ्रुवः भ्रुवस्य भावः कर्मवाधौ व्यं यथा सत्यिदं घटाद्यवस्था  
 समुदाद्यं न्वयात् तैरुत्पादव्यधौ व्युक्तं उत्पादव्यधौ व्ययुक्तं सदिति ॥ ग्राहभेदे सति युक्तशब्दो  
 दृष्टः दंडेन युक्तो देवदत्त इति तथा सति तेषां त्रयाणां युक्तस्य द्वयस्य च ॥ अभावः प्राप्नोति नैव दोषः  
 ॥ अमेदं पिकथं चिद्वेदनयापेक्षया युक्तशब्दो हृष्टः यथा सारयुक्तं स्तं भवति तथा सति तेषां  
 मविनाभावात् स ह्यपदेशो युक्तः समाधिवचनो वा युक्तशब्दः युक्तसमाहितः तदात्मक इ

॥ आह किं मेधां पुद्गलानां ॥ अणुस्केधलक्षणाः परिरणामो नादिरूत आदिमानित्युच्यते स यत्न  
 स्य निमत्वादादिमानवृत्तिज्ञायेते यद्येवं तस्मादभिधीयतां कस्मान्निमित्तादुत्पद्यंत इति तत्र स्कंधा  
 नां तावदुत्पत्तिहेतुवृत्तिपादनार्थमुच्यते ॥ ७ ॥ भेदसंघातेभ्य उत्पद्यंते ॥ संघातानां हितयनिमि  
 त्तवशाद्विद्वाराणं भेदः पृथग्भूतानां एकत्वापत्तिः संघातः ननु च द्वित्वात् द्विवचनेन भवितव्यं व  
 हुवचननिर्देशः तृतीयसंज्ञहार्यः भेदात् संघातात् भेदसंघाताभ्यां च उत्पद्यंत इति तद्यथा ह  
 योः परमा एवोः संघातात् द्विप्रदेशस्कंध उत्पद्यंते द्विप्रदेशस्याणोऽत्र त्रयाणां वा ॥ अणुनां संघा  
 तात् प्रदेशः द्वयोः द्विप्रदेशयोस्त्रप्रदेशस्याणोऽत्र तूणीं चाणूनां संघाताच्चतुः प्रदेश एव संख्ये  
 य संख्येयानां तानां अनंतानां च संघातात् त्रयप्रदेशः एवामेव भेदात् द्विप्रदेशपर्यंताः स्कंधा उ  
 त्पद्यंते एवं भेदसंघाभ्यामैकसमयिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः स्कंधा उत्पद्यंते अन्यतो भेदेऽनान्यस्य सं  
 घातेनेति एवं स्कंधानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः ॥ अणोरुत्पत्तिः हेतुप्रदर्शनार्थमाह ॥ ७ ॥ भेदादणुः ॥  
 सिद्धे विधिरारभ्यमाणो नियमार्थो भवति ॥ अणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात् नापि भेदसंघाता  
 भ्यामिति आह संघातादेव स्कंधानां आत्मलाभे सिद्धे भेदसंघातज्ज्ञाणमनर्थकं इति तद्गृह  
 ण प्रयोजनवृत्तिपत्यर्थमाह ॥ ७ ॥ भेदसंघा<sup>ता</sup>भ्यां चाश्चुयः ॥ अनंतानंतपरमाणुसमुदायनिर्याद्यो

पिकश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदचाक्षुषः तत्रयौ चाक्षुषः सकथं चाक्षुषो भवतीति चेदुच्यते भेदसंघा-  
 ताभ्यां चाक्षुषः न भेदादितिकातत्रोपपत्तिरिति चेद्भूमः स्मृत्स्मपरिणामस्य स्तब्धस्य भेदे सौ क्ष्याय  
 रित्यागादचाक्षुषत्वमेव सौ क्ष्यपरिपातपुनरपरः सत्येपितद्भेदेन संघातांतरसंयोगात्तसौ क्ष्य  
 परिणामोपर्ये मे स्थौ ल्यौ त्यतौ चाक्षुषो भवति आह धर्म्मो दीनो द्रव्याणां विशेषे खलक्षणान्युक्ता नि  
 सामान्यलक्षणे नोक्तं तद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ७ ॥ सद्व्यलक्षणाभिनि ॥ यत्सत्तद्रव्यमित्यर्थः  
 पद्येवं तदेव तावद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ७ ॥ उत्पादव्ययधौ व्ययुक्तं सत् ॥ चेतनस्योचतनस्य वा  
 द्रव्यस्य स्वाजातिमजहतः निमित्तवशाद्भवांतरवाप्ति उत्पादनमुत्पादः मत्स्यं इत्यघटपर्यायवत्  
 तस्या पूर्वभावविगमने व्ययः यथा घटो त्यतौ पिंडा कृतेः अनादि परिणामिक स्वभावो न व्ययो द  
 याभावात् भ्रुवति इति भ्रुवः भ्रुवस्य भावः कर्मवाधौ व्यं यथा मत्स्यं उघटाद्यवस्था  
 समुदायं न्वयात् तैरुत्पादव्ययधौ व्युक्तं उत्पादव्ययधौ व्ययुक्तं सदिति आह भेदे सति युक्तशब्दो  
 दृष्टः दंडेन युक्तो देवदत्त इति तथा सति तेषां त्रयाणां युक्तस्य द्रव्यस्य च अभवः प्राप्नोति नैव दोषः  
 अत्र भेदे पिकथं चिद्धेदन पापे क्षया युक्तशब्दो दृष्टः यथा सारयुक्तं भवति तया सति तेषां  
 मविनाभावात् सद्यपदेशो युक्तः समाधिवचनो वा युक्तशब्दः युक्तं समाहितः तदात्मक इ

त्रंवारसः संपंचविधः तिक्रान्तकटुमधुरकषायभेदात् गंधध्वनेगंधतमात्रंवांगंधः सद्देहासुरभिर  
 सुरभिश्च वार्यतेवर्णानमात्रंवावर्णः संपंचविधः कृत्स्ननीलपीतपुक्कलोहितभेदात् तएतेमूलभेदाः  
 प्रत्येकंसंख्येया संख्येयानंतभेदाश्चभवंति स्पर्शश्चरसम्प्रगंधश्चवर्णश्चस्पर्शरसगंधवर्णः ता  
 नेषांसंतीतिस्पर्शरसगंधवर्णवंतइतिनित्ययोगोचतनिर्देशः यथाक्षीरिणोन्यगोधाइतिननुचरु  
 पिणः पुद्गलाइत्यत्रपुद्गलानारूपवत्वमुक्तं तदविनाभाविनश्चरसादयः तत्रैवपरिरहोताइतिव्याख्या  
 तं तस्मातेनैवपुद्गलानारूपादिमत्वसिद्धेः सर्वमिदमनर्थकमितिनेषदोषः नित्यावस्थितान्यरूपा  
 णीत्यत्रधर्मादीनानित्यत्वादितिरूपेणनपुद्गलानामरूपत्वप्रसंगेतदयाकारणार्थेतदुक्तंइदंतुते  
 षांस्वरूपविशेषप्रतिपत्त्यर्थमुच्यतेअवशिष्टपुद्गलविकारप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ४॥ प्राब्धवं  
 धसैश्वर्यस्यैतत्संस्थानभेदतमसंख्यातपोद्योतवंतश्च॥ शब्दोद्दिविधोभाषालक्षणोविपरी  
 तश्चेति भाषालक्षणोद्दिविधः साक्षरअनक्षरश्चेति अक्षरीकृतः शास्त्राभिव्यंजकः संस्कृत  
 विपरीतभेदार्थस्तेष्ववहारहेतुः अनक्षरात्मकोद्द्विद्यादीनांअतिशयज्ञानस्वरूपप्रतिपाद  
 नहेतुः सएवसर्वः प्रायोगिकः अभाषात्मकोद्दिविधः प्रायोगिकोवैअसिकश्चेतिवैअसिकोव  
 लाहकारिप्रभावः प्रयोगजश्चतुद्दीततविततघनसैखिरभेदात्तत्रचर्ममतननिमित्तः पुष्करभे



दीर्घरादिप्रभवः ततः तंत्री कृतवीणासु घोषादिसमुद्भवविततः तालघंटा लालनाद्यभिधा  
तजः घनः वंशशंखादिनिमित्तः सैथिरः वंधोद्विविधः वैष्णवसिकः प्रोयोगिकश्च पुरुषप्रयो  
गानपेक्षो वैष्णवसिकः तद्यथा सिग्धरुक्षत्वगुणनिमित्तः विद्युदुल्काजलधराग्निदधनुरादि  
विषयः पुरुषप्रयोगनिमित्तः प्रायोगिकः अजीवविषयो जीवाजीवविषयश्चेति द्विधाभि  
न्नः तन्नाजीवविषयः जतुकायादिलक्षणः जीवाजीवविषयः कर्मनो कर्मबंधः सौस्म्यं द्विवि  
धं अंत्यमापेक्षिकं च तत्रांत्यं परमाणूनां अपेक्षिकं विल्वामलकवदरादीनां स्थूल्यमपि हि द्वि  
विधं अंत्यमापेक्षितं चेति तत्रांत्यं जगद्धापि अन्यत्रोक्तं मिथ्यास्कंधे अपेक्षिकं च वदरामल  
कविल्वतालादिषु संस्थानमाकृतिः तत्तद्विविधमित्यं लक्षणं मनिस्थं लक्षणं चेति च तत्र अल  
चतुरखायत्तपरिमंडलादिरस्यं लक्षणं अतीत्य तमेघादीनां संस्थानमनेकविधं इत्यमिति  
निरूपणाभावाद नित्यं लक्षणं भेदः योदा उत्करचूर्णं घंडचूर्णं काष्ठतराण्युचदनविकल्पात्  
तत्रोत्करः काखादीनां करपत्रादिभिरुत्करणं चूर्णेण यवगोधूमादीनां शक्रुकादिः अं  
डी घटौ दीनां कपालशर्करादिः चूर्णेण कामाखमुद्गादीनां प्रतरोक्षपटलादीनां अणुचदनं  
संतप्रायस्यं डादिषु अन्यो घनादिषु अभिहन्यमानेषु स्फुलिंगनिर्गमः तमोदधिप्रतिवे



धकरणं प्रकाशविरोधि ध्यायाप्रकाशावरणनिमित्तासाद्वेधावर्णादिप्रकारपरिणताप्रतिविं  
 वमानात्मिकाचेति आतप आदित्यादिनिमित्त उद्भयप्रकाशलक्षणः उद्योतः चंद्रमणि स्वद्योता  
 दिप्रभवः प्रकाशः त एते शब्दादयः पुद्गलद्रव्यविकारास्तरतेषां संतीति शब्दबंधसौक्ष्म्यस्यो  
 ल्यसंस्थानभेदतमः ध्यायाद्योततयोर्वंतः पुद्गला इत्यभिसंबध्यंते च शब्देनो नोदनाद्यभिघा  
 तादयः पुद्गलपरिणामागमे प्रसिद्धाः समुच्चीयंते उक्तानां पुद्गलानां भेदप्रदर्शनार्थमाह  
 ध ॥ अणवः स्कंधाश्च ॥ अदृशमानभाविस्पर्शादिपर्यायप्रसवसामर्थ्ये नाण्यं तेषां व्यंते इति  
 अणवः सौक्ष्म्यादात्मादयः प्रात्मा मध्या प्रात्मांताश्च उक्तं च अत्रादि अतमज्जं अतंतं तेनैव  
 इंदियगेजुं जंदवं प्रविभागीतं परमाणुवियाणाहि स्थूलभावेन गहण निक्षेपणादिव्यापार  
 स्कंधा इति संज्ञायंते रूढौ क्रिया क्वचित्सती उपलक्षणात्वेनाप्रीयत इति गहणादिव्यापारायो  
 ग्येव्यपि ह्यणुकादिषु स्कंधाख्या संज्ञाप्रवर्तते अनंतं मेदायि पुद्गला अणुजात्या स्कंधजात्या  
 च द्वे विध्यमापद्यमानाः सर्वे गृह्यंत इति तज्जात्या धारं तं भेदं संस्मृत्य च नार्थं बहुवचनं क्रियते अ  
 णवः स्कंधा इति भेदा विधानं पूर्वोक्तं सत्तद्द्वयभेदसंबंधनार्थं स्पर्शरसगंधवर्णवंतो णवः स्कं  
 धाः पुनः शब्दबंधसौक्ष्म्यस्थौ ल्यसंस्थानभेदतमं प्रच्छायातयोद्योतवं तं अस्पर्शादिवंतश्चेति

॥ आह किं मेधां पुद्गलानां ॥ अणुस्केधलक्षणाः परिणामो नादिरूत आदिमानित्युच्यते स यत्  
 त्यति मत्वा दादिमानव्रति जायेते यद्येवं तस्मादभिधीयतां कस्मान्निमित्तादुत्पद्यंत इति तत्र संख्या  
 नां तावदुत्पत्तिहेतुप्रतिपादनार्थमुच्यते ॥ ७ ॥ भेदसंघातेभ्य उत्पद्यंते ॥ संघातानां हित्तय निमि  
 त्तवशाद्विदारणं भेदः एव गभूतानां एकत्वापत्तिः संघातः ननु च द्वित्वात् द्विवचनेन भवितव्यं व  
 हवचन निर्देशः तृतीयसंज्ञहार्यः भेदात् संघातात् भेदसंघाताभ्यां च उत्पद्यंत इति तद्यथा ह  
 योः परमा एवोः संघातात् द्विप्रदेशस्कंध उत्पद्यंते द्विप्रदेशस्याणोऽत्र त्रयाणां वा ॥ अणुनां संघा  
 तात् प्रदेशः द्वयोः द्विप्रदेशयोस्त्रप्रदेशस्याणोऽत्र तूर्णां चाणूनां संघाताच्चतुः प्रदेश एव संख्ये  
 य संख्येयानं तानां ॥ अनंतानं तानां च संघातात् त्रयस्त्रिंशः एवामेव भेदात् द्विप्रदेशपर्यंताः संघाउ  
 त्यद्यंते एवं भेदसंघाभ्यां सैकसमयिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः संघाउत्पद्यंते ॥ अन्यस्य सं  
 घातेनेति एवं संघानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः ॥ अणोरुत्पत्तिः हेतुप्रदर्शनार्थमाह ॥ ७ ॥ भेदादणुः ॥  
 सिद्धे विधिरभ्यमाणो नियमार्थो भवति ॥ अणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात् नापि भेदसंघाता  
 भ्यामिति ॥ आह संघातादेव संघानां ॥ आत्मलाभे सिद्धे भेदसंघातग्राहणमनर्थकं इति तद्गृह  
 ण प्रयोजनव्रतिपत्यर्थमाह ॥ ७ ॥ भेदसंघा<sup>ता</sup>भ्यां चाक्षुयः ॥ अनंतानं तपरमाणुसमुदाय निव्याघो

कालस्यास्ति त्वंगमय इति कुतो गौणस्य मुख्यापेक्षत्वाद् इव्यस्य परयोयः धर्मीतर निवृत्तिः धर्मीतर  
 जनकरूपः अपरिस्वंदात्मकः परिणामः जीवस्य क्रोधादिः पुद्गलस्य वर्णोदिः धर्मीधर्मीकाशानां  
 अगुरुलघुगुणबद्धिहानिकर्ता क्रियापरिस्वंदात्मिका सा हि धात्रा योगवैश्वसिकभेदात् त्रिप्रयायोगि  
 की शकदीदीनां वैश्वसिकी निमित्तामेघादीनां परत्वा परत्वे क्षेत्रकृते कालकृते च स्तः तत्र कालोपकार  
 प्रकरणोक्तत्वात् कालकृते रक्षते तेनैव तनादयः उपकाराः कालस्यास्ति त्वंगमयं तिननुवर्तनाग्रहण  
 मेवास्तु ते देवाः परिणामादयः ते कां एव ग्रहण मनर्थकं नानर्थकं कालद्वयस्त्वनार्थत्वात् प्रपंचस्य का  
 लो हि द्विविधः परमार्थः कालो व्यवहारकालश्च परमार्थकालो वर्तनालक्षणः परिणामादिलक्षणो व्य  
 वहारकालः अन्येन परिच्छिन्न अन्यस्य परिच्छेदे हेतुः क्रियाविशेषः काल इति व्यवक्रियते सन्ने धाव्य  
 वतिष्ठते भूतो वर्तमानो भविष्यति तत्र परमार्थकाले कालव्यपदेशो मुख्यः भूतादिव्यपदेशो गौणः व्य  
 वहारकाले भूतादिव्यपदेशो मुख्यः कालव्यपदेशो गौणः क्रियावत्तद्व्यापेक्षत्वात् कालकृतत्वाच्च अत्रा  
 ह धर्मीधर्मीकाशपुद्गलजीवकालानां उपकारा उक्ताः लक्षणं चोक्तं उपयोगो लक्षणमिति व्यवमादिषु पुद्ग  
 लानां तु सामान्यलक्षणं मुक्तं विशेषलक्षणं नोक्तं तत्किमिति सन्नोच्यते ॥ स्पृशरसगंधवर्णवन्तः पुद्गलाः ॥  
 स्पर्शते स्पर्शनमात्रं वा स्पर्शः सोऽसौ विधः स्रदु कठिनगुरुलघुशीतो ह्रस्वस्निग्धरूक्षभेदात् रसते रसनमा

दिभावेन वृत्तिः परस्परं पगः स्वामीतावद्विस्तृतागादिना मृत्यानामुपकारे वर्तते ते भृत्यश्च हितप्रतिपा  
 दनेनाहितप्रतिवेधेन च आचार्य उभयलोकफलप्रदोपदेशदर्शनेन तदुपदेशविहितक्रियानुष्ठाय  
 नेन च शिष्याणामनुग्रहे वर्तते शिष्या अपि तदानुकूल्यवत्या उपकाराधिकारे पुनरुपगृहवचने कि  
 मर्थपूर्वोक्तसुखादिचतुष्टयप्रदर्शनार्थं पुनरुपगृहवचनं क्रियते सुखादीन्यपि जीवानां जीवकृत  
 उपकार इति आह यद्यवश्यं सतो उपकारिणा भवितव्यं संश्र्वकालो भिमतः तस्य क उपकार इति  
 अत्रोच्यते ॥ ७ ॥ वर्तनापरिणामक्रियापरत्वा परत्वे च कालस्य ॥ वृत्तेऽणिजं तात्कर्मणि भावे वा पुद्ग  
 लिंगे वर्तने निमग्नवर्तित्वे वर्तनमात्रं वा वर्तनेति धर्म्मो दीनो दुःखाणां स्वपर्योयनिर्वृतिं प्रति स्वात्म  
 नैव वर्तमानानां बाह्योपगृहादिना तद्दुःखभावात् तत्त्ववर्तनोपलक्षितः काल इति कृत्वा वर्तनाका  
 लस्योपकारः कोणिजार्थः वर्तने दुःखपर्योयः तस्य वर्तने पिता कालः यद्येवं कालस्य क्रियावत्वं प्रोवेति  
 यथा शिष्य अधीते उपाध्यायोऽप्यधीति नैकदेशः निमित्तमात्रे पि हेतु कर्तव्यपदेशो दृष्टः यथा  
 कारीर्योऽग्निरध्यायतीति एवं कालस्य हेतु कर्तृत्वात् सकथं काल इत्यवसीयते समयादीनां क्रियावि  
 शेषाणां समयादिभिर्निर्वर्त्यमानानां च पाकादीनां समयः पाक इति एवमादिस्वसंज्ञारूढिसंज्ञावेपिस  
 मयः काल उदनपाक काल इति अध्यायेष्यमाणः कालव्यपदेशः तद्व्यपदेश निमित्तस्य मुख्यस्य

तरत्रवक्ष्यते इदं तु जीवान्प्रतिपुद्गलानामुपकारप्रतिपादनार्थमेवेति उपकारप्रकरणे उ-  
 च्यते शरीराणि उक्ता नि उदारिकादीनि सौक्ष्मादप्रत्यक्षाणि तदुदयोपयादितवृत्तौ न्युपशरी-  
 राणि कानिचित्सत्यक्षाणि कानिचिदप्रत्यक्षाणि एते आकाराण्यभूतानि कार्माण्यपिशरीरा-  
 हणेन गृह्यन्ते एतानि यौद्गलिकानि कृत्वा जीवानामुपकारे पुद्गलाः प्रवर्तन्ते स्यान्मते काम्मे ए-  
 मयौद्गलिकं भ्रनाकारत्वात् आकारवतां ऊहारिकानां यौद्गलिकत्वं युक्तमिति तन्न तदपि यौद्गलि-  
 कमेव तद्विपाकस्य मूर्तिमत्संबंधनिमित्तत्वात् दृश्यते हि श्रीह्मादेशनां उदकादिद्रव्यसंबंधप्रापितप-  
 रिपाकानां यौद्गलिकत्वं तथा कार्मणमपि गुडकं दकादिमूर्तिमद्रूपोपनिषाते सति विपच्यमानत्वा-  
 त् यौद्गलिकमित्यचसेवं वाक्छिविधाद्रव्यवाक्भाववागिति तन्न भाववाक्तावत्तवोर्थांतरायम-  
 तिष्ठुतज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगानामलाभनिमित्तत्वात् यौद्गलिकी तदभावे तद्वत्त्वभावात्  
 तत्सामर्थ्योपेतेन क्रियावतात्मनापेयमाणाः पुद्गलाः वाक्छेन विपरिणमन्त इति द्रव्यवागपि यौद्गलि-  
 की श्रोत्रेन्द्रियविषयत्वात् इतरेन्द्रियविषयाकस्मान्न भवति तद्गृहणो योग्यत्वात् प्राणाग्राह्ये गंधद्र-  
 व्ये रसानुपलब्धिवत् भ्रमूर्तवागिति चेत् न मूर्तिमद्गृहणावशे धव्याघाताभिभवादिदर्शनात् मूर्ति-  
 मत्वसिद्धेः मनोद्विविधं द्रव्यमनोभावमनञ्चेति भावमनस्तावत्त्वक्षुपयोगलक्षणां पुद्गलावसेव

हः ॥ प्राकाशस्योपकारो वेदितव्यः ॥ ग्राहजीवपुद्गलानां क्रियावतामवगाहिनामवकाशदानं युक्तं  
धर्म्मोस्ति कायादयः पुनर्निः क्रियानित्यसंबंधास्तैर्यांकयमवगाहइति चेत् नोपचारतस्तत्सिद्धेः  
यथागमनाभावेपिसर्वगतमाकाशमित्युच्यते सर्वत्र सद्भावात् एवं धर्म्मो धर्म्मो विप्रवगाह  
न क्रियाभावेपिसर्वत्र व्याप्तिदर्शनात् ॥ प्रवगाहिना वित्युपचर्येते ॥ ग्राहयद्यवकाशदानमस्य स्व  
भावः वज्रादिभिर्लोकादीनां भित्त्याभिर्गवादीनां च व्याघातो न प्राप्नोति हश्यते च व्याघातः तस्मादस्या  
वकाशदानं हीयत इति नैयंदोषः वज्रलोकादीनां स्थूलानां परस्परव्याघात इति नास्यावकाशदा  
नसामर्थ्यं हीयते तत्रावगाहिनामेव व्याघाताभावाद्वा दयः पुनः स्थूलत्वात् परस्परं प्रत्यवकाश  
दानं न कुर्वतीति नासावाकाशदोषः ये बलपुद्गलाः स्रक्ष्मातेपि परस्परं प्रत्यवकाशदानं कुर्वेति पद्ये  
वं नेदमाकाशस्यासाधारणं लक्षणमिदं नैरयामपि तत्सद्भावादिनि तत्र सर्वपदार्थानां साधारणाव  
गाहनहेतुत्वमस्यासाधारणं लक्षणमिति नास्ति दोषः ॥ अलोकाकाशे तद्भावादभाव इति चेत् न स्व  
भावापरित्यागात् ॥ अत उक्तं ॥ प्राकाशस्योपकारः ॥ अथ तदनंतरो दिव्यानां क उपकार इत्यत्रोच्यते ॥ ६५ ॥  
शरीरबाहुभनः प्राणवानाः पुद्गलानां ॥ इदमयुक्तं वर्तते किमत्रायुक्तं पुद्गलानां क उपकार इति परि  
वर्त्ते पुद्गलानां लक्षणमुच्यते भवता शरीरादीनि पुद्गलमयानीति नैतदयुक्तं पुद्गलानां लक्षणं उ

ष्तेष्मणावाभिभवः नवीमूर्तस्यमूर्तिमद्रिभिघातादयः स्फः ॥ अत्र एवात्मास्त्वसिद्धिः यथा  
 यंत्रं प्रतिमाचेष्टितं प्रयोक्तुं स्तित्वंगमयति तथा प्राणायानादिकस्मोपि क्रियावंतमात्मानं साध  
 यति किमेतावानेव पुद्गलकृत उपकारः ॥ आहोष्विदमप्यस्तीत्यत्र ॥ आह ॥ सुखदुःखजीवितमर  
 णोपगृहाश्व ॥ सदसंदेहोदये ॥ अंतरंगहेतोः सतिवाह्यद्वयादिपरिपाकनिमित्तवशात् उत्पद्यमानः  
 प्रीतितापरूपः परिणामः सुखदुःखमित्याख्यायते भवधारणाकाराणां पुराणस्य कस्मैदयाद्भवस्य  
 तिमादधानस्य पूर्वोक्तप्राणायानक्रियाविशेषादव्युत्पेदः जीवितमित्युच्यते तदुक्ते रोमराणे एता  
 नि सुखादीनि जीवस्य पुद्गलस्य कृत उपकारः कुतः मूर्तिमतत्तद्हेतुसन्निधाने सति तदुत्पत्तेः उपका  
 राधिकारादुपगृहवचनमनर्थकं नानर्थकं स्यात्पगृहदर्शनाथं मिदं पुद्गलानां पुद्गलकृत उपका  
 र इति तद्यथा कंसादिनां भस्मादीभिर्जुलादीनां कृतकादिभिरयः प्रभृतीनां मुदकादिभिरुपकारः कि  
 र्येतच्च शब्दः किमर्थः समुच्चयार्थः ॥ अन्योपि पुद्गलकृत उपकारोऽस्तीति समुच्चयते यथा शरीराणि ए  
 वं चक्षुरादीनि द्वियाण्यापीति एवमाद्य जीवकृतमुपकारं प्रदर्श्य जीवकृतोपकारप्रदर्शनाथं माह ॥ अ  
 परस्परौपगृहो जीवानां परस्परशब्दः कर्मव्यतिहारे वर्तते ते कर्मव्यतिहारश्च क्रियाव्यतिहारे वर्तते  
 परस्परस्य उपगृहः परस्परौपगृहः जीवानां मुपकारः कः पुनरसौ स्वाभिभूत्य ॥ आचार्ये शिष्य इत्येवमा



नस्वान्नौ हलिकं द्रव्यमनश्च ज्ञानावणवीथीतरायक्षयोपशमप्रगोपागानामलाभप्रत्ययाः गु  
णदोषविचारस्मरणादिप्रणिधानाभिमुख्यस्यात्मनो नुगाहकाः पुद्गलाः मनस्वेन परिणता इतीथौ  
हलिकं कश्चिदाहमनोद्भूयांतरं रूपादिपरिणामविरहितं अणुमात्रं तस्य यो हलिकत्वमयुक्तमिति  
तदयुक्तं उच्यते तदिदं द्विषणात्मना च संवदं च स्यादसंवदं वा स्यात् यद्यसंवदं तन्नात्मन उपकारकं भू  
भवितुमर्हति इदं द्विष्य च सा चिद्धं न करोति अथ संवदं एकस्मिन् देशे संवदं स तदणु इतरेषु प्रदे  
शेषु उपकारं न कुर्यात् अदृष्टवशादस्य अलातचक्रवत्परिभ्रमणमिति चेत् न तत्सामर्थ्याभावा  
त् अमूर्तस्यात्मनो निःक्रियस्यादयोगुणः स निःक्रियः स निःक्रियः स न अन्यत्र क्रियारंभेन समर्थः  
दृष्टो हि वायुद्रव्यविशेषः क्रियावात्स्पर्शवान्वाप्तः वनस्पतीपरिस्पंदहेतुः तद्विपरीतलक्षणध्यायंद  
ति क्रियाहेतुत्वाभावः वीथीतरायज्ञानावणक्षयोपशमप्रगोपागनामोदयोपेक्षिणत्वननाउदस्यमानः  
कोऽप्योवापुरुच्छूलसलक्षणाः प्राणरत्युच्यन्ते तेनैवात्मना वाह्यो वायुरभ्यंतरो क्रियमाणो निष्वासलक्षणो  
पान इत्याख्यायते एवं तावप्यात्मानुग्राहिणो जीवितहेतुत्वात् तेषां मनः प्राणपानानां मूर्तिमत्वमव  
सेयं कुतो मूर्तिमद्भिः प्रतीघातादिदर्शनात् प्रतिभयहेतुभिरशनिपातादिभिरुसनसः प्रतीघातो दृ  
श्यते सुरादिभिश्चाभिभवः हस्ततलपदादिभिर्गस्य संवराणात् प्राणपानयोः प्रतीघात उपलभ्यते



नंधर्माधर्मयोगीतिस्थित्योश्चयस्यासंख्यंभवतिएवंजीवपुद्गलानांयथासंख्यंज्ञाप्रोतिधर्मस्वा  
पकारोजीवानांगतिःअधर्मस्योपकारःपुद्गलानांस्थितिरीतितनिरत्यर्थेउपगहवचनंकिं  
यते॥आहधर्माधर्मयोग्येउपकारःस॥आकाशस्ययुक्तःसर्वगतत्वादितिचेतदयुक्तंतस्या  
न्योपकारसद्भावात्सर्वेयाधर्मादीनांद्रव्याणामवगाहनतत्त्वयोजनंकस्यानैकप्रयोजनक  
त्यभायांलोकालोकविभागाभावःभूमिजलादीन्येवतत्त्वयोजनसमर्थोनिर्गार्थोधर्माधर्मा  
भ्यांइतिचेत्तन्नासाधारणाश्रयइतिविशेष्योक्तत्वात्॥अनैककारणसाध्यत्वाच्चैकस्यकार्य  
स्यनुस्यवत्वत्तयोगीतिस्थितिप्रतिबंधःइतिचेत्तनाश्रयकत्वात्॥अनुपलब्ध्येनैतोक्तःस्वरवि  
द्याएवदितिचेत्तन्सर्वप्रवाद्यविप्रतिपत्तेःसर्वेहिप्रवादिनःप्रत्यक्षाप्रत्यक्षानर्थानभिवांछं  
ति॥अस्मात्प्रतिहेतोरसिद्धेश्चसर्वज्ञेननिरतिशयप्रत्यक्षज्ञानचक्षुष्याधर्मादयःसर्वेउपल  
भ्यंतेतदुपदेशाच्चश्रुतज्ञानिभिरपि॥अत्राहपद्यतींद्रिययोःधर्माधर्मयोरुपकारसंबंधेनास्ति  
त्वमवधिपत्तेस्तदनंतरमुद्दिष्टस्यनभसोतींद्रियस्याधिगमेकउपकारइत्युच्यते॥छ॥॥प्राकाश  
स्यावगाहः॥उपकारइति॥अनुवर्ततेजीवपुद्गलादीनामवगाहिनाषवकाशदानमवगाहः॥  
॥आकाशस्योपकारोवेदितव्यः॥आहजीवपुद्गलानांक्रियावतामवगाहिनामवकाशदानमवगा

काशपरिमाणस्यप्रदोषस्यशरावमानिकायवरकाद्यावरणवशात्तत्परिमाणेति ॥ अत्र  
 हधर्म्मोदीनां ॥ अन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशात्संकरे सति एकत्वं प्राप्नोति तन्न परस्य रात्यंतं तज्ज्ञेयं स  
 पिस्वभावं न जहति उक्तं च ॥ अणोऽणं पवि संतादिता उक्ता समस्म समस्त्वमेवं ता वि यणि च  
 सगसद्भावं न विजहंति यद्येवं धर्म्मोदीनां स्वभावभेद उच्यतांमित्यत आह ॥ ॥ गतिस्थित्युप  
 गमहो धर्म्मो धर्म्मो योरुपकारः ॥ देशांतरं प्राप्तिहेतुर्गतिः तद्विपरीता स्थितिः उपगमस्तद  
 ति उपगमह गतिश्च स्थितिश्च गतिस्थितौ गतिस्थितौ एव उपगमहो गतिस्थित्युपगमहो धर्म्मो  
 धर्म्मो योरितिकर्तृनिर्देशः उपकुप्यत इत्युपकारः कः पुनरसौ गत्युपगमहः स्थित्युपगमहश्च  
 यद्येवं हित्व निर्देशः प्राप्नोति नैयदीयः सामान्येन व्युत्पादितः शब्दः उपात्तसंख्यः शब्दांतरसंबंधे  
 सत्यपि न पूर्वोपात्तसंख्यां जहाति यथा साद्योः कार्यैतयः ॥ श्रुते इति एतदुक्तं भवति गतिपरिणा  
 मिनां जीवपुद्गलानां गत्युपगमहे कर्तृत्वे धर्म्मो स्तिकायः साधारणः अयः जलवन्मत्स्यगमने न  
 या स्थितिपरिणामिनां जीवपुद्गलानां स्थित्युपगमहे कर्तृत्वे ॥ अर्धर्म्मो स्तिकायः साधारणः अ  
 यः पृथिवीधातुरिवाभ्यादिस्थिता वितिननुच उपगमहवचनमनर्थकमुपकार इत्येवं सिद्ध  
 त्वात् गतिस्थितौ धर्म्मो धर्म्मो योरुपकार इति नैयदीयः यथा संख्यनिवत्यर्थमुपगमहवच

उनादगाटनिचिदोपुग्नलकाएहिसच्चदोलो गो सुहुमेहिं चादरेहिं पणंताणंतेहिं विविहेहिं अत्र  
 कय्योसपिंडोदुच्छांतः अथजीवानां कथमवगाहनमित्यत्रोच्यते ॥ ध ॥ असंख्येयभागादिबुजो  
 वानां ॥ लोकाकाशइत्युच्यते ॥ तस्यासंख्येयभागीकृतस्य एकोभागः असंख्येयभागइत्युच्यते स  
 आदिर्येषां ते असंख्येयभागादयः तैर्बुजीवानामगाहोवेदितव्यः तद्यथा एकस्मिन्नसंख्येयभा  
 गो एकोजीवोवतिष्ठते एवं हि त्रिचतुरादिष्वपि असंख्येयभागेष्वसंख्येयलोकादवगाहः प्रत्येतव्यः  
 नानाजीवानां तु सर्वलोका एव यद्येकस्मिन्नसंख्येयभागे एकोजीवोवतिष्ठते कथं दुव्यप्रमाणेना  
 नंतानंतो जीवरासिः सशरीरोवतिष्ठते लोकाकाशे सुक्ष्मभावदेव एकजीवनिगोदावगाहोपि प्र  
 देशे साधारणशरीरानंतानंतावसंति न ते परस्परेण वादरेष्वव्याहन्यंत इति नास्त्यवगाहविरोधः  
 अत्राह लोकाकाशतुल्यप्रदेश एकोजीव इत्युक्तं तस्य कथं लोकस्यासंख्येयभागादिबुवृत्तिर्न  
 तु सर्वलोकस्य व्याप्नोवति तयमित्युच्यते ॥ ध ॥ प्रवेशसंहारविसर्प्यीभ्यां प्रदीपवत् अमू  
 ते स्वभावस्यात्मनो नादिकर्मबंधं प्रत्येकत्वात् कथं चिन्मूर्तेर्त्वं विभ्रतः कर्मणा शरीरवशा  
 न्महदणुचशरीरमधि तिष्ठतः तद्वशात्प्रदेशसंहारविसर्प्येण स्वभावस्य तावत्स्वमाणातायां  
 सत्यां असंख्येयभागादिबुवृत्तिरूपपद्यते प्रदीपवत् यथा निरावण्यो मप्रदेशो वध्यत इव  
 सुक्ष्मवाद्भेदाद्वस्थानं प्रत्येतव्यवत् इति

बाह्यो कालो कविभागसिद्धिः तत्रावधियमाणानां अवस्थानभेदसंभवात् विशेषप्रतिपत्त्य  
 येमाह ॥ ६ ॥ धर्म्मधर्म्मयोः कृत्स्न ॥ कृत्स्नवचनमशेषव्याप्तिदर्शनार्थं आगोरवस्थितौ घट  
 इति यथा तथा धर्म्मधर्म्मयोर्लोकाकाशे वगाहो न भवति किंतु तर्हि कृत्स्नेषु तिलेषु तैलवदिति  
 अन्योन्यग्रदेशप्रवेशव्याघाताभावो वगाहनशक्तियोगात् वेदितव्यः अतो विपरीतानां  
 मूर्तिमतं एकप्रदेशसंख्यया संख्ययानंतप्रदेशानां पुद्गलानां अवगाहविशेषप्रतिपत्त्यर्थ  
 माह ॥ एकप्रदेशादियुभाज्यः पुद्गलानां ॥ एकः प्रदेशः एकप्रदेशः एकप्रदेशः प्रादिर्येषां ते  
 इमे एकप्रदेशादयः तेषु पुद्गलानामवगाहो भाज्यो विकल्पो अवयवैरेव विग्रहः समुदायस  
 मासार्थं इति एकप्रदेशोपि गृह्यते तद्यथा एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे यस्मात्तोरवगाहः द्वयो  
 रेकत्रोभयत्र च बह्व्यो अत्र त्रयाणामप्येकत्र द्वयोस्त्रिषु च बह्वानां अवद्धानां च एव संख्य  
 यानंतप्रदेशानां स्कंधानामेकसंख्ययप्रदेशेषु खलोकाकाशेषवस्थानं प्रत्येतव्यं न  
 नु युक्तं तावदमूर्तयोर्धर्म्मयोरेकत्राविरोधेनावरोध इति मूर्तिमतं पुद्गलानां कथमि  
 त्यत्रोच्यते अवगाहनस्वभावत्वात् सूक्ष्मपरिणामाच्च मूर्तिमतामप्यवगाहो न विरुध्यते ए  
 कापवरके अनेकप्रदेशेषु काशावस्थानवत् प्रागमज्ञा मा एवाच्च तयाध्यवसेयं उक्तं च उ

धारकल्पते आकाशास्याप्यन्यः आधारः कल्पः तथा सत्यनवस्था प्रसंग इति नैष दोषः ना  
 काशादन्यदधिकपरिमाणं दुव्यमस्तियत्राकाशस्थितमित्युच्यते सर्वतो न तं हितत् धर्म्मो दी  
 नो पुनरधिकरणमाकाशमित्युच्यते व्यवहारनयवशात्त एव भूतनयापेक्षया तत्सर्वो णि इत्या  
 णि स्वप्रतिष्ठितान्येव तथा चोक्तं भवानस्ते आत्मानोति धर्म्मो दीनि लोकाकाशानेव हिः  
 संतीति एतावन्न आधारधेयकल्पनासाध्यं कलं ननु च लोके पूर्वोत्तरकालभावनामाधारा  
 धेयभां वो दृष्टः यथा कुंडे वदरादीनां तथा काशं पूर्वं धर्म्मो दीनि उत्तरकालमावोति अतो व्य  
 वहारनयापेक्षयापि आधारधेयकल्पनानुपपत्ति इति नैष दोषः युगपद्वा विना मयि धा  
 राधेयभावो दृश्यते घटे रूपादयः शरीरे हस्तादय इति लोक इत्युच्यते को लोकः धर्म्मो दीनि इ  
 व्याणि यत्र लोकं ते स लोक इति अधिकरणसाधनो घटं आकाशं हि धाविभक्तं लोकाकाशा  
 मलोकाकाशं चेति लोक उक्तः स यत्र तद्धोकाकाशं ततो वहिः सर्वतो न तमलोकाकाशं लोका  
 लोका लोकविभागप्रधर्म्मोस्तिकायसद्भावात् विज्ञेयः असति हि तस्मिन् धर्म्मोस्ति  
 काये पुद्गलजीवानां गतिनि नियमहेत्वभावात् विभागो न स्यात् असति वा धर्म्मोस्ति काये स्थिते  
 राश्रये निमिताभावात् स्थिते रभावो लोका लोकविभागभावो वा स्यात् तस्मात्तदुभयसद्भा

नमिति चेन्नानंतसामान्यात् । अनंतप्रमाणं त्रिविधमुक्तं परीतानंतं । अनंतानंतं चेत्तितत्सर्वम  
नंतसामान्येन गृह्यते स्यादेतदसंख्यातप्रदेशालोकः । अनंतप्रदेशस्यानंतानंतप्रदेशस्य च स्वं  
धस्याधिकरणमिति विरोधः । ततो नानंत्यमिति नैष दोषः । सूक्ष्मपरिणामावगाहनशक्तियोगा  
त् । परमाणवादयो हि सूक्ष्मभावेन परिणताः । एकैकस्मिन्नपि आकाशप्रदेशे अनंतानंतं ना  
प्रवर्तिष्यते । अवगाहनशक्तिं श्रेयां प्रव्याहतास्ति तस्मादेकस्मिन्नपि प्रदेशे अनंतानंतं ना  
नं । अवस्थानं न विरुध्यते । पुद्गलानामित्यविशेषवचनात्परमाणोरपि प्रदेशवत्त्वप्रसंगे त  
त्त्वतिष्ये धार्यमाह ॥ ६॥ नाणोः ॥ । अणोः प्रदेशानसंतोते वाक्यशेषः । कुतो न संतीति चेत् ॥  
प्रदेशमात्रत्वात् । यथाकाशप्रदेशस्यैकस्य प्रदेशभेदाभावादप्रदेशत्वं । एवमणोरपि प्रदेश  
मात्रत्वात् । प्रदेशभेदाभावः । किंच ततोत्पत्तिपरिमाणाभावात् । न ह्यणोरल्यीपानन्योत्पत्तितोस्य  
प्रदेशाभिद्योत् । एवामवध्यतप्रदेशानां धर्मादीनामाधारप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥ ७॥ लो  
काकाशोवगाहः ॥ उक्तानां धर्मादीनां द्वव्याणां लोकाकाशोवगाहो न बहिरित्यर्थः । यदि ध  
र्मादीनां लोकाकाशमाधारः । आकाशस्यैक आधार इति । आकाशस्य नास्मिन्य आधारः स्व  
प्रतिष्ठमाकाशं मयाकाशं स्वप्रतिष्ठं धर्मादीन्यपि स्वप्रतिष्ठान्येव । अथ धर्मादीनां अन्य आ

सांवेतैसहनाधिक्रियते॥अजीवकायाइत्यत्रकायगहणेनप्रदेशास्तित्वमात्रंनिर्जीतंनस्त्वियत्राव  
 धारिताप्रदेशानां॥अतस्तान्निर्द्वीराणार्थमिदमुच्यते॥॥असंख्येयाःप्रदेशाःधर्म्माधर्म्मैकजी  
 वानां॥संख्यामतीता॥असंख्येया॥असंख्येयस्त्रिविधःजघन्यःउत्कृष्ट॥अजघन्योत्कृष्टोसंख्येयः  
 परिगृह्यतेप्रदिश्यतइतिप्रदेशःवक्ष्यमाणालक्षणाःपरमाणुःसयावतिक्षेत्रेवतिष्ठतेसप्रदेशइ  
 तिव्यवक्रियतेधर्म्माधर्म्मैकजीवाःतुल्या॥असंख्येयप्रदेशाःतत्रधर्म्माधर्म्मोनिःक्रियोलोकाका  
 शं॥अप्यस्थितौजीवस्तावत्प्रदेशोपि सत्संहरणविसर्प्यणस्वभावत्वात्कर्मनिर्घोर्तितंशरीरमण  
 महद्वा॥अधितिष्ठंस्तावदवगाह्यवर्ततेयदातुलोकपूर्णंभवतितदामंदरस्याधःचित्रवज्रगतपट  
 लमध्येजीवस्याख्योमध्यप्रदेशाव्यवतिष्ठतेइतरेप्रदेशार्कईमधस्तिर्यक्कृत्तमंलोकाकाशंआनु  
 वंते॥अथाकाशस्याकतिप्रदेशाइत्यतः॥आकाशस्यानंताः॥लोके॥अलोकेचाकाशोव  
 र्तेते॥अविद्यमानोतोयेयांते॥अनंताःकेप्रदेशाःकस्य॥आकाशस्यपूर्ववदेवास्यापिप्रदेशकल्यना  
 वसेयाउक्तममूर्तानांप्रदेशपरिमाणंइदानींमूर्तानांपुद्गलानांप्रदेशपरिमाणंनिर्जीतमंइत्यतः॥आ  
 ह॥॥संख्येयासंख्येयाश्चपुद्गलानींचशब्दानंताश्चानुक्तव्यंतेकस्यचित्युद्गलइव्यस्यद्वय  
 कादेःसंख्येयाप्रदेशाकस्यचित्॥असंख्येयाःप्रदेशाःकस्यचित्॥अनन्ताश्चअनंतानंतोयसंख्या



तदेनेनख्याप्यते॥अधिकृतानामेव एक इव्याणां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते॥४॥निःक्रियाणि च  
उभयनिमित्तवशादुत्पद्यमानः पर्यायोद्भवस्य देशांतराप्रतिहेतुः क्रिया तस्या निःक्रांता निनिः क्रि  
याणि यत्र चोद्यते धर्म्मो दीनि इव्याणि यदि निःक्रियाणि ततस्तेषामुत्पादो न भवेत्॥परिस्पंद क्रिया  
पूर्वको हि घटादीनां उत्पादो दृश्यः उत्पादाभावात् व्यवसाव इति सर्व इव्याणां मुत्पादादि वित्तय रू  
पकलपना व्याघात इति तत्तत्किं कारणमन्यथोपयतेः क्रिया निमित्तोत्पादाभावे व्योधा धर्म्मो दीनां  
अन्यथोत्पादः कल्प्यते॥तद्यथा द्विविध उत्पादः स्वनिमित्तः परप्रत्ययश्च स्वनिमित्तस्तत्तावदने  
तानां अगुरुलघूणाणां आगमप्रामाण्यादभ्युपगम्यमानानां बट्टस्यानपत्तिर्या ब्रह्म॥हान्या च  
वर्तमानानां स्वभावा देशा सुत्पादो व्यपश्च परप्रत्ययोपि अत्रादिगति स्थित्यवगाहन हेतुत्वात् तक्ष  
णे संपोते आंभेदात् तदेतत्त्वमयि भिन्नमिति परप्रत्ययापेक्ष उत्पादो विनाशश्च व्यवक्रियते॥ननु य  
दि निःक्रियाणि धर्म्मो दीनि जीवपुद्गलानां गत्यादि हेतुत्वं नोपपद्यते जलादीनि हि क्रियावंति मत्स्या  
दीनां गत्यादि निमित्तानि दृष्टानीति तेन यदोषः वलाधान निमित्तत्वाच्च सर्वद्यथा रूपा लब्धौ च क्षु  
र्निमित्तमिति न व्याप्तिमनस्कस्यापि भवति॥अधिकृतानां धर्म्मो धर्मो काशानां निःक्रियत्वेभ्युप  
गते जीवपुद्गलानां स क्रियत्वमर्थोदापन्नं कालस्यापि स क्रियत्वमिति चेन्नानधिकारात्॥अतएवा



त्यमिति॥ इयताव्यभिचारादस्यतानीति उच्यते न विद्यते रूपमेतेषां इत्यरूपाणि रूपप्रतिषेधेन  
 तत्सहचारिणं सादीनामपि प्रतिषेधः॥ तेन अरूपाण्यमूर्तो नित्यर्थः॥ यथा सर्वेषां इन्द्रियाणां नि  
 त्यावस्थितानीत्येतत्साधारणं लक्षणं प्राप्तया अरूपत्वमपि प्राप्तं पुद्गलानामपि अतस्तदप  
 वादार्थमाह॥ ४॥ रूपिणः पुद्गलाः॥ रूपं मूर्तिरित्यर्थः॥ का मूर्तिः रूपादि संस्थानपरिणामो मूर्तिः  
 रूपमेवामस्ति रूपिणः मूर्तिवंत इत्यर्थः॥ अथ वारूपमिति गुणविशेषवचनशब्दस्तेषां मस्तीति  
 रूपिणः रसाद्यग्रहणमिति चेत्॥ न तदविनाभावात्तदंतर्भावः पुद्गलादतिवहुवचनं भेदप्रतिपाद  
 नार्थं भिन्ना हि पुद्गलाः स्कंधपरमाणुभेदात्तद्विकल्प उपरिगृह्यते यदि प्रधानवाद् रूपत्वमेकत्वं  
 वैयं स्यात्तु विस्वरूपकार्यदर्शनविरोधस्यात्॥ आह किं पुद्गलवत्तद्धर्मादीन्यपि इन्द्र्याणि प्रत्येकं मि  
 त्तानीत्यत्रोच्यते॥ ४॥ आकाशादेक इन्द्र्याणि॥ आड्यमभि विध्यर्थः सोऽत्रोमानुपूर्वो मास्तस्यैतदु  
 क्तं तेन धर्म्मो धर्म्मो काशानि रक्ष्यते॥ एकशब्दः संख्यावचनः तेन इन्द्र्यं विशेष्यते॥ एकं इन्द्र्यं एक इन्द्र्य  
 मिति पद्येवं बहुवचनमयुक्तं धर्म्मोद्यपेक्षया बहुत्वसिद्धिर्भवति॥ एकस्यानेकाद्यप्रत्यायनशक्तियो  
 गात्॥ एकैकमित्यस्तुल्यत्वात्तद्व्यग्रहणमनर्थकं तत्किं यत्ते इन्द्र्यापेक्षया एकत्वख्यापनार्थं इन्द्र्य  
 ग्रहणं क्षेपभावापेक्षया असंख्येयत्वात्तत्त्वविकल्पस्येष्टत्वात्॥ न जीवपुद्गलवदेषां बहुत्वमित्ये

दियोगाभावः इति चेत् ॥ न वा युस्तावद्भादिमानस्पर्शवद्भातः ॥ घटादिवत् चक्षुरादिकरणग्राह्य  
 त्वाभावात् ॥ रूपाद्यभाव इति चेत् न परमाण्वादिव्यतिप्रसंगः स्यात् ॥ आपो गंधवत्यः स्वशोदिमत्वा  
 त्पृथिवीवत्तेजोपिरसगंधवद्भावत्वात् तद्देवमनोपि द्विधं दुष्यमनोभावमनश्चेति तत्र भा  
 वमनो ज्ञानं तस्य जीवगुणत्वात् ॥ आत्मन्यंतर्भावः दुष्यमनस्वरूपादियोगात् पुद्गलद्वयविकारः  
 रूपादिमन्मनः ॥ ज्ञानोपयोगकारणत्वात् चक्षुरिंद्रियवत् ननु अमूर्ते पि शब्दे ज्ञानोपयोगकारण  
 त्वदर्शनात् ॥ व्यभिचारी हेतुरिति चेत् ॥ न तस्यापि योद्गलिकत्वात् मूर्तिमत्त्वोपपत्तेः न नु यथा सर्वे वा  
 परमाणुनोरूपादिमत्कार्यत्वदर्शनात् ॥ रूपादिमत्त्वं न तथा वायुमनसोरूपादिमत्कार्यं दृश्यते इ  
 ति चेत् न नु ते यामपि तद्दृश्यतेः सर्वेषां परमाणूनां सर्वरूपादिमत्कार्यत्वप्राप्तिर्योग्यताभ्युपगमात्  
 न च केचित्सार्थिवादजातिविशेषयुक्ताः परमाणवः संति ॥ जाति संकरेणारंभदर्शनात् दिशो व्याका  
 शतर्भावः ॥ आदित्यो दयाद्यपेक्षया आकाशप्रदेशपंक्तिषु इत इद्रमिति व्यवहारो ययतेः उक्तानां  
 द्रव्याणां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ७ ॥ नित्यावस्थितान्यरूपाणि ॥ नित्यं भ्रुवमित्यर्थः न भ्रुवेभ्य इति  
 नेर्धुवे नित्य इति निष्पादितत्वात् धर्म्मो दीनिद्रव्याणि गतिहेतुत्वादिविशेषलक्षणाद्रव्याद्यो देशाद  
 स्तित्वादिसामान्यलक्षणाद्रव्याद्यो देशाच्च कदाचिदपि न व्ययंतीति नित्यानिवक्ष्यते हि ॥ तद्भावाव्ययं नि

एयकसिद्धेस्तः यद्यप्येयकसिद्धयोरपियोगः स्यात् ॥ आकाशकुशुमस्यप्रकृतिपुरुषाद्वितीयशि  
 रसश्चयोगः स्यादिति ॥ अथप्रथमकसिद्धिरभ्युपगम्यते ॥ इत्यत्रकल्पनानिरर्थकागुणसंज्ञाबोद्धव्यमि  
 तिचेत् ॥ तत्रापिगुणानां समुदायस्यचभेदाभावेतद्व्यव्यपदेशोनोपपद्यतेभेदाभ्युपगमेचपूर्वोक्त  
 एवदोषोननुगुणानुद्धवतिगुणैर्वाद्भूयते इतिविग्रहेपिसएवदोषः ॥ इतिचेन्नकथं चिद्भेदाभेदोपप  
 तेस्तदव्यपदेशसिद्धिः ॥ अतिरेकेणानुपलब्धेरस्मिदः संज्ञालक्षणप्रयोजनादिभेदाद्भेदइतिप्रकृता  
 धर्महयोवहवः ॥ तत्सामाण्याधिकरणयात्बहुत्वनिर्देशः स्यादेतत्संख्यानवृत्तिवस्युल्लिङ्गानुवृत्ति  
 रपिप्राप्नोतिनैषदोषः ॥ आविष्टलिङ्गाशब्दानकदाचिद्विगं व्यभिचरंति ॥ अतोधर्मादयोद्व्ययाणि  
 भवंतीति ॥ अन्नंतरत्वाच्चतुर्णामेवद्व्यव्यपदेशप्रसंगे ॥ अध्यारोपणार्थमिदमुच्यते ॥ १० ॥ जीवाश्च  
 ॥ जीवशब्दोव्याख्यातार्थः बहुत्वनिर्देशो व्याख्यातमेदप्रतिपत्त्यर्थः चशब्दः द्वयसंज्ञानुकर्षण  
 र्थः जीवाश्चद्व्ययाणीति एवमेतानि वक्ष्यमाणेनकालेनसहस्रद्व्ययाणि भवंति ॥ इत्यस्यलक्षणं  
 वक्षते ॥ गुणपर्ययद्व्यमिसितितत्त्वक्षणायोगात्तद्धर्मादीनां द्व्यव्यपदेशोभवतिनार्थः परिगण  
 नेनपरिगणानमवधारणार्थं तेनान्यवादिपरिकल्पितानां पृथिव्यादीनां निवृत्तिः कृताभवति ॥  
 कथं पृथिव्याप्रेजोवायुमनांसिपुद्गलद्वयं तमर्भवतिरूपरसगंधस्पर्शवत्वात् ॥ वायुमनमोरूपा

ध्यारोप्यते कुत उपचारः यथाशरीरं पुद्गलद्रव्यप्रचयात्मकं तथा धर्म्मादिष्वपि प्रदेशप्रचयापे  
 क्षयाद्वकाया इति प्रजीवाश्वते कायाश्वप्रजीवकाया विशेषणं विशेष्येति रूतिः ननु च नी  
 लोत्पलादिषुः व्यभिचारे सति विशेषणविशेष्ययोर्गोचरः ॥ इहापि व्यभिचारे स्ति ॥ प्रजीवश  
 वः प्रकाये कालेऽपि वर्तते कार्योपि जीवे किमर्थः कायशब्दः प्रदेशवद्वत्त्वज्ञापनार्थः धर्म्मादीनां  
 प्रदेशावहव इति ॥ ननु च प्रसंख्येया प्रदेशा धर्म्माधर्मेकजीवानामित्यनेन प्रदेशवद्वत्त्वज्ञापितं  
 सत्यं परं किं तु ॥ अस्मिन् विधौ सति तदवधारणं विज्ञायते प्रसंख्येयाः प्रदेशानसंख्येयानामप्यनं  
 ताः ॥ इति कालप्रदेशप्रचयाः भावज्ञापनार्थं च इह कायगणं कालो वक्ष्यते ॥ तस्य प्रदेशप्रचयश्च  
 निबेधार्य इह कायगणं यथागोः प्रदेशमात्रत्वात् ॥ द्वितीयादयोऽस्य प्रदेशानसंख्येयदेशाणुः  
 तथा कालपरमाणुरप्येकप्रदेशत्वादप्रदेश इति ते यां धर्म्मादीनां मजीव इति सामान्यसंज्ञा जीव  
 लक्षणाभावमुख्येन प्रवृत्ता धर्म्माकाशपुद्गला इति विशेष्यसंज्ञा सामयिकी ॥ अत्राह सत्त्वेद्रव्यपयी  
 येषु केवलस्येत्येवमादिषु द्रव्याण्युक्ता निका नितानोत्पद्यंते ॥ ६ ॥ द्रव्याणि ॥ यथा यथा योग्यं स्वय  
 यीर्यैर्द्रव्यं ते गम्यंते प्राप्यंते यथास्वयथा यथास्मीपपयीर्यैर्यो निद्रवंति वातानीति द्रव्याणि द्रव्य  
 योगाद्रव्यमिति चेन्नोभयासिद्धेः यथा रं उरं दिनेर्योगो भवति एवमसिद्धयोर्न च तथा द्रव्यद्रव्यत्वे

शीनार्थमाह॥७॥दशवर्षसहस्राणिप्रथमायां॥अपरास्थितिरित्यनुवर्तते॥अथभवनवासि  
 नांकाजघन्यास्थितिरित्याह॥७॥भवेनेषुच॥चशब्दःकिमर्थःप्रकृतसमुच्चयार्थःतेनभवनवा  
 सिनामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणीत्यभिसंबध्यते॥तत्रराणांतर्हि काजघन्यास्थितिरित्यतआ  
 ह॥७॥अंतराणंच॥चशब्दप्रकृतसमुच्चयार्थःतेनअंतराणामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणि  
 इत्यवगम्यते॥अथैषांपरास्थितिकेत्यत्रोच्यते॥७॥परापत्योपमधिकं॥पराउत्कृष्टास्थितिर्व्यंत  
 राणांपत्योपममधिकंइदानीज्योतिष्काणांपरास्थितिर्वक्तव्येत्यतआह॥७॥ज्योतिष्काणंच॥च  
 शब्दःप्रकृतसमुच्चयार्थःतेनैवमभिसंबधःज्योतिष्काणांचपरास्थितिःफल्योपममधिकमिति  
 अथापराकिंप्रतीत्याह॥७॥तदसृभागोपराः॥तस्यमत्योपमस्यासृभागोज्योतिष्काणामपरा  
 स्थितिरित्यर्थःअथलौकांतिकानांविशेषोक्तानांस्थितिर्विशेषोक्तःसकियानिति॥७॥लौ  
 कांतिकानामद्वौसागरोपमाणिसर्वेषां॥अवशिष्टाःसर्वेतेषुल्लेश्याःपंचोत्सेधशरीराःच  
 तुर्निकायदेवानांस्थानभेदाःसुखादिकंपरापरस्थितिलेश्यातुर्याध्यायेनिरूपितं॥७॥इति त  
 त्वार्थवृत्तौसर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांचतुर्षोध्यायः॥७॥इदानींसम्यग्दर्शनविषयभावोपपद्ये  
 युजीवादिषुजीवपदार्थोव्याख्यातःअथाजीवपदार्थोविचारप्राप्तःस्तस्यसंज्ञाभेदसंकीर्तनार्थमि  
 दमुच्यते॥७॥अजीवकायाधर्मीकाशयुद्गला॥कायशब्दःशरीरेष्युत्पादितःइहोयच्चागद

ये सप्तविंशतिः नृतीयेऽप्रष्ट्या विंशतिः॥ उपरि मणौ वेयकेषु प्रथमेऽको न विंशतिः द्वितीये त्रिंशतिः त्रिंशतिः  
 तृतीये एकविंशतिः॥ अत्र नृदिश विमानेषु द्वाविंशतिः विजयादिषु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि उत्कृष्टा  
 स्थितिः सर्वार्थसिद्धौ त्रयस्त्रिंशदेवेति निर्दिष्टोऽत्कृष्टस्थितिकेऽनुदेवेऽयुजघन्यस्थितिः प्रतिपादना  
 र्थमाह॥ अपरापत्योपमधिकं॥ पत्योपमं व्याख्यातं अपराजघन्यस्थितिः पत्योपमसाधि  
 कं केकां सौधैर्मैशानीयानां कथमवगम्यते परतः इत्युत्तरत्र वक्ष्यमाणत्वात् तत ऊर्ध्वं जघन्यस्थि  
 तिः प्रतिपादनार्थमाह॥ ७॥ परतः परतः पूर्वापूर्वीनंतरा॥ परस्मिन्देशे परतः वीक्ष्यायां हित्वं पूर्वसब्द  
 स्यादिऽअधिकग्रहणमनुवर्तते तेनैव मभिसंबंधः कियते सौधैर्मैशानयोर्देशागरोपमेसाधिके  
 उक्तेतेसाधिके सानत्कुमारमोहं द्रयोर्जघन्यास्थितिः सानत्कुमारमोहं द्रयोः परास्थितिः सप्तसाग  
 रोपमानिसाधिकानितानिसाधिका निवृत्तब्रह्मोत्तरयोर्जघन्यास्थितिरित्यादि एव विजयादिपर्य  
 तेऽयुजेयं नारकाणां उत्कृष्टास्थितिरुक्ता जघन्यासूत्रेऽनुपातां अत्र कृतमपिलघुनोपायेन प्रतिपा  
 दयितुमिच्छन्नाह॥ ७॥ नारकाणां च द्वितीयादिषु॥ च शब्दः किमर्थः प्रकृतसमुच्चयार्थः किंच प्र  
 कृतं परतः परतः पूर्वीनंतरा अपरास्थिति रिति तेनायमर्थो लभ्यते रत्नप्रभायां नारकाणां परास्थि  
 तिरेकं सागरोपमं शर्कराप्रभायां जघन्या शर्कराप्रभायां उत्कृष्टास्थिति रित्वा गीणसागरोपमाणे सा  
 बालुकाप्रभायां जघन्येत्यादि एव द्वितीयादिषु जघन्यास्थिति रुक्ता प्रथमायां काजघन्येति तत्त्वर



सप्त॥ अन्नयोः कल्पयोर्देवानां सप्तसागरोपमानि साधिकानि उक्त्या स्थितिब्रह्मलोकादिष्वच्यु-  
 तावसानेषु स्थिति विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ त्रिसप्तनवैकादशत्रयोदशपंचदशभिरधिकानितु॥  
 सप्तगणं प्रकृतं तस्येह त्र्यादिभिर्निर्दिष्टैरभिसंबंधोद्भव्यः सप्तत्रिभिरधिकानि सप्तसत्यभि-  
 रधिकानि इत्यादि द्वयोर्द्वयोरभिसंबंधो वेदितव्यः तृशब्दो विशेषणार्थः किंविशिनष्टि अधिकश-  
 ब्दो नुवर्तमानश्चतुर्भिरिह संबध्यते नोत्तराभ्यामित्ययमर्थो विशिष्यते तेनायमर्थो भवति त्र-  
 हलोक ब्रह्मोत्तरयोर्द्वादशसागरोपमाणि साधिकानि तत्रैकायिष्योऽर्द्धशसागरोपमा-  
 नि साधिकानि षट्क्र महाष्टुक्रयोः चोद्दशसागरोपमानि साधिकानि सत्तारसहस्रारयो-  
 रद्यादशसागरोपमानि साधिकानि अत्रानतद्वाणतयोर्विंशति सागरोपमाणि आरणाच्यु-  
 तयोर्द्विंशति सागरोपमाणि तत ऊर्द्धं स्थिति विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ७॥ आरणाच्युता-  
 दूर्ध्वमेकैकेन नवसुगैवेयकेषु विजयादिषु सर्वाथः सिद्धौ च॥ अधिकग्रहणमनुवर्तते तेनेह सं-  
 बंधो वेदितव्यः एकैकेनाधिकानीति न वग्नहणं किमर्थं प्रत्येकमेकैकमधिकमिति ज्ञापनार्थे इतर-  
 याहिं प्रैवेयकेषु एकमेवाधिकं स्याद्विजयादिष्विति आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वात् अनुदिशानाम-  
 प्यिग्नहणं सर्वार्थसिद्धेः प्रत्यग्रहणं जघन्याभावप्रतिपादनार्थं तेनायमर्थः अधोगैवेयकेषु  
 त्रयोविंशतिः द्वितीये चतुर्विंशतिस्त्रितीये पंचविंशतिः मध्यमगैवेयकेषु चतुर्थमेष्टविंशतिः द्विती-

भ्यः शेषास्तिर्यगेनयः ॥ उपयादिका उक्ता देवनारकाः मनुष्याश्च निर्दिष्टाः ॥ आगमानुषोतर  
 नमनुष्या इति एभ्यो न्ये संसारिणो जीवाः शेषास्तिर्यगेनयो वेदितव्याः ॥ एषां तिरश्चां देवादीनामि  
 त्तक्षेत्रां विभागः पुनर्निर्देष्टव्यः सर्वलोका व्यापित्वा तेषां क्षेत्रविभागो नोक्तः ॥ आह स्थितिरुक्ता  
 रत्ननारकाणां मनुष्याणां तिरश्चां च देवानां नोक्ता तस्यावक्तव्यायां ॥ आदावुदित्वा नो भवनया  
 सिनां स्थितिप्रतिपादनार्थमाह ॥ ६ ॥ स्थितिरसुरनागसुपर्णादीं पशेद्याणां सागरोपमत्रिप  
 ल्योपमार्द्धहीनमिताः ॥ असुरादीनां सागरोपमादिभिर्यथाक्रमं ॥ अत्राभिसंबंधो वेदितव्यः  
 इयं स्थितिरुक्ता जगन्मत्पुत्ररत्नवक्ष्यते तद्यथा ॥ असुराणां सागरोपमास्थितिर्नागानां त्री  
 णि पल्योपमानि स्थितिः सुपर्णानाममर्द्धतृतीया निहीयानां द्वेशेद्याणां षष्ठां ॥ प्रहर्षयल्यो  
 पमं ॥ ॥ आद्यदेवनिकायस्थित्यभिधानादनंतरं ॥ व्यंतरज्योतिष्कां स्थितिवचनेक्रमप्राप्ते सति  
 तदुत्संध्यै मानिकानां स्थितिरुच्यते ॥ कुतस्तयोरुत्संघनमुत्तरत्नलघुनोपायेन स्थितिवचनात् ॥  
 तेषु चादावुद्दिष्टयोः स्थितिर्विधानार्थमाह ॥ ७ ॥ सौधर्मे शानयोः सागरोपमे ॥ अधिके ॥ सा  
 गरोपमे इति द्विवचननिर्देशात् ॥ अतिके इत्ययमधिकारः ॥ प्राकृतः ॥ प्रासहस्रा  
 रात् ॥ इदं तु कुतो जायते इति चेत् ॥ उत्तरत्नतुष्टादकरणत् ॥ तेन सौधर्मे शानयोर्द्वेवानो द्वे सा  
 गरोपमे सातिरेके प्रत्येतये ॥ उत्तरयोः स्थितिर्विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ सानत्कुमारमाहेद्रयोः



स्वतादित्योर्नैः प्रपत्याभसर्षीभा आदित्यस्यचवन्हेऽन्त्रेचांशभसत्याभाः वक्ष्यरुणांतरालेखे  
 पस्करक्षेमंकराऽरुणागर्दतोयांतरेव्यभेष्टकामचराः गर्दतोयतुषितमध्येनिर्म्मीणाजोदिगांत  
 रक्षिताः तुषिताव्यावाधमध्ये आत्सरक्षितसर्बेरक्षिताऽप्रव्यावाधारिणांतरालेमरुहसवः अरि  
 ष्टसारस्वतोंतरेऽप्रप्यविस्वाः सर्वेस्वतंचाहीनाधिकत्वाभावात् विषपरतिविरहात्तेदेवर्षयइतरेयांदे  
 वानां अर्चनीयाचतुर्दशपूर्वधरा नौर्यकरनिष्क्रमणप्रतिबोधनपरावेदितव्याः आहउक्तालो  
 कांतिकाततश्चुताएकं गर्भवासमवाप्यनिर्वीर्यंतीत्युक्तं किमेवमन्येअपिनिर्घोणाप्रतिकालविभा  
 गोविद्यतइत्यतः आह॥ ४॥ विजयादिबुद्धिचरमाः॥ आदिषाद्यः प्रकारार्थेवर्तते तेनविजयवैजयं  
 तजयंतापराजितानुदिशविमानानामिष्टानां गृहणंसिद्धंभवतिकः पुनरत्रप्रकारः अहमिंदेमति  
 सम्यग्दृष्टनुपपादः सर्वार्थसिद्धिप्रसंगः इतिचेत्ततेषांपरमोत्कृष्टत्वात्प्रन्वर्थसंज्ञाएकचरम  
 त्वसिद्धेः चरमत्वंदेहस्यमनुष्यभवापेक्षया द्वौचरमौयेषांतेद्विचरमाः विजयादिभ्यश्च्युताऽप्रप्र  
 तिपतितः सम्यक्कामनुष्येयूत्यद्यसंयममाराधयपुनर्विजयादिबुडत्यद्यततश्च्युताः पुनर्ममनुष्यभव  
 मवाप्यसिद्धंतीतिद्विचरमदेहत्वं आहजौवस्यऊदधिकेयुभावेयुतिर्यग्योनिरौदयिकीत्युक्तं पुन  
 श्वस्थितौतिर्यग्योनिजानांचेतितन्नज्ञायतेकेतिर्यग्योनयइतिअत्रोच्यते॥ उपयादिकमनुष्ये

इदं न ज्ञायते इतः ॥ आरभ्य कल्या भवंतीति सौधस्मादि गृह्णामनुवर्तते तेनायमर्थो लभ्यते सौधस्मा  
दयः प्राग्गैवेयकेभ्यः कल्या पाशिशेभ्यः कल्यातीता इति लोकांति वा देवा वै मानिकाः संतः करुह्य  
ते कल्योपपन्नेषु कथमिति चेदुच्यते ॥ ७ ॥ ब्रह्मलोकालया लोकांति काः ॥ एतत्तस्मिं ह्यौ यं तदस्यालय  
॥ आवा सो ब्रह्मलोकः ॥ ब्रालयोषेष्ठां ते ब्रह्मलोका लयाः लोकांति का देवा वेदितव्याः पद्येवं सर्वेषां ब्रह्म  
लोकालयानां लोकांति कत्वं प्रसक्तं ॥ अन्वर्थं संज्ञा गृह्णाददोषः ब्रह्मलोको लोकः तस्यो तो लोकांतः  
लोकांते भवा लोकांति का इति न सर्वेषां गृह्णंते ऽं हि विमानानि ब्रह्मलोकस्यो तेषु स्थिता नि ॥ अथ वा  
ज्ञाति जगमरणा कीर्णो लोकः संसारसूतस्यो तो लोकांते भवा लोकांति काः ते सर्वे परीत संसाराः तत  
श्च्युता राकं गर्भवासं प्राप्य परितो स्यंति ते ऽं सामान्येनोपदिष्टानां भेदप्रदर्शनार्थमाह ॥ ८ ॥ सारस्व  
तादिस्त्यवत्पुरुषा गार्दे तोपतुषिता व्यावाधा रिष्यन् ॥ के मे सारस्वता दयः ॥ प्रव्यासु पूर्वोत्तरा सुदिक्षु  
विंदिक्षु यथाक्रमे मे ते ॥ सारस्वता दयो देवगणा वेदितव्याः तद्यथा पूर्वोत्तरकोणे सारस्वत विमानं पूर्व  
स्यो दिशि ॥ प्रादित्य विमानं पूर्वोदक्षिणस्यो दिशि बन्दि विमानं दक्षिणस्यो दिशि ॥ अरुणस्य विमानं  
दक्षिणपरकोणे गर्दे तोय विमानं ॥ अपरस्यो दिशि तु शित विमानं उत्तरापरस्यो दिशि ॥ प्रव्यावाधा  
विमानं ॥ उत्तरस्यो दिशि ॥ प्रिष्ट विमानं च शब्दः समुचितार्थस्तेषां मे तेरेषु द्वौ द्वौ देवगणौ तद्यथा सार

विधिप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ पीतपद्मशुक्ललेश्याद्वित्रिशेषेषु॥ पीताचपद्माचशुक्लाचपीतप  
 द्मशुक्लाचपीतपद्मशुक्ललेश्यायेषांतेपीतपद्मशुक्ललेश्याः कथं ह स्वत्वं उतरपरदिकं यथा  
 दुतायां तपरकरणे मध्यर्ध्वीलं वितयोरुपसंख्यानमिति॥ अथवा पीतश्च पद्मश्च शुक्लश्च पी  
 तपद्मशुक्लाः वर्णवन्तोर्याः तेऽयामिव लेश्या येषांते पीतपद्मशुक्ललेश्याः तत्र कस्य काले श्रेय  
 त्यत्रोच्यते सौ धर्मे शानयोः पीतलेश्याः सानत्कुमारमाहं द्रयोः पीतपद्मलेश्याः ब्रह्मलोकत्र  
 स्तोतरलां तव कायी छशुक्रमहाशुक्रैषु पद्मलेश्या मध्यमांशः सतारसहस्रारयोः पद्मशुक्ल  
 लेश्येऽपानतादिषु त्रयोदशस्थानेषु शुक्ललेश्याः तत्राप्यनुदिशानुतरेषु परमशुक्ललेश्याः॥  
 सत्त्वेऽनभिहितं कथं मिश्रजगहं साहचर्यीतलोकवतद्यथा छत्रिणो गच्छंतीति॥ अछत्रियु  
 छत्रिव्यवहार एव मिहामपि श्रयोः॥ अन्यतरगहणं भवति॥ प्रयमर्थः सत्त्वतः कथं गम्यते द  
 ति चेदुच्यते एवमभिसंबंधः क्रियते ह्ययोः कल्ययोर्युगलयोः पीतलेश्याः सानत्कुमारमाहं द्रयोः  
 पद्मलेश्यायाः॥ अविबक्षत ब्रह्मलोकादिषु कल्पयुगलेषु पद्मलेश्याः शुक्रमहाशुक्रयोः शु  
 क्ललेश्यायाः॥ अविबक्षितत्वात् शेषेषु तारादिषु शुक्ललेश्या पद्मलेश्यायाः॥ अविबक्षत इति  
 नास्ति दोषः॥ आह कल्योपपन्ना इत्युक्तं तत्रैवं न ज्ञायते के कल्याणस्य च्यंते॥ छ॥ प्रागने वै य

शरीरेण सह स्थानं स्थितिः शायानुगतहृत्तिः प्रभावः सुखमिंद्रियाद्यनुभवः शरीरवसनाभर  
 णादिष्विद्युर्निर्लेप्यालेप्याया विष्णुद्विर्लेप्या विष्णुहिः इंद्रियाणामवधीष्वविषय इंद्रियावधि  
 विषयः तेभ्यस्तेर्बोधिं का इति तस्य उपर्युपरि प्रतिकल्पं प्रतिप्रस्तारं च वैमानिकास्थित्याभिरधि  
 का इत्यर्थः यथा स्थित्यादिभिरूपर्युपरि अधिकाः एवं गत्यादिभिरपीत्यतिप्रसंगे तन्नित्यस्य  
 माह ॥ ७ ॥ गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतो हीनाः ॥ देशाद्देशांतराप्तिहेतुर्गतिः शरीरवैक्रियकमु  
 क्तं लोभकषायोदयाद्विषयेषु संगः परिग्रहः मानकषायोदयादुत्पन्नो हंकारः अभिमानः एतैर्गत्या  
 दिभिरुपर्युपरि हीना देशांतरविषयक्रीडारतिप्रकर्षाभावात्परिउपरि गतिहीनाः शरीरं सौधम्  
 शानयोर्देवानां सप्ता रत्निप्रमाणं सानत्कुमारमाहेंद्रयोः अक्षरत्निप्रमाणं ब्रह्मलोक ब्रह्मोत्तरलोतव  
 कायिष्वेष्टेषु पंचारत्निप्रमाणं सुक्रमहाश्रुकसतारसहस्रारेषु चतुरत्निप्रमाणं आनतप्राणतयो  
 रईचतुर्थी रत्निप्रमाणं आराणाच्युतयोरत्नित्रयप्रमाणं अधोगैवेयकेषु अर्द्धततीयारत्निप्रमा  
 णं मध्यमगैवेयकेष्वरत्निद्वयप्रमाणं उपरिमगैवेयकेषु अनुदिशविमानेषु चाधरोरत्निप्र  
 माणं अनुतरेष्वरत्निप्रमाणं परिग्रहश्च विमानपरिच्छादि उपर्युपरि हीनः अभिमानश्च उपर्यु  
 परितनुमंदकषायत्वाद्हीनः पुरस्ताद्विषुनिकायेषु देवानां लेप्याविधिरुक्ता इदानीं वैमानिके मुखे लेशा

अत्रत्वारियोजनानि उत्सृत्य शनैश्चराचरं निसराय ज्योतिर्गणगोचरो न भोवका शोदशाधिक  
 योजनशतबहलतिर्यगसंख्या तद्दोषसमुद्भवमाणे घनोदधिपर्यंतः उक्तं च नवतदुरसत्वं स  
 यादसप्ती दीचदुति यंदुगच उक्तं ॥ तारागविससिरिकाबुद्भगवप्रंगिरासणी ज्योतिष्का  
 णांगति विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ॐ ॥ मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयो न लोके ॥ मेरोः प्रदक्षिणे मे  
 रुप्रदक्षिणं मेरुप्रदक्षिणा इति वचनं गतिविशेषप्रतिपत्त्यर्थं विपरीतगतिर्मा विज्ञायीति नित्य  
 गतय इति विशेषणमनुपरतक्रियाप्रतिपादनार्थं न लोके ग्रहणं विषयार्थमर्द्धतृतीये बुद्ध्ये  
 बुद्ध्योश्च समुद्रयोर्ज्योतिष्कानित्यगतयो नान्यन्न इति ज्योतिष्कविमानानां नित्यगतिहेत्वभावा  
 त् तद्वृत्त्यभाव इति चेन्नासिद्धत्वात् गतिरताभिद्योग्यदेव प्रेरितगतिपरिणामात् कर्मविपाकस्य  
 वैचिज्याते आह गतिमुखे नैव कर्मस्यैपच्य न इति एकादशभिर्योजनशतैरेकविंशैर्मैरुमद्रा  
 प्यज्योतिष्काः प्रदक्षिणाश्चरंति गतिमज्योतिः संबंधेन व्यवहारकालप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ॐ ॥  
 तत्कृतः कालविभागः तद्ग्रहाणां गतिमज्योतिः प्रतिनिर्देशार्थं न केवलयागत्यानापि केवले  
 ज्योतिभिः कालं परिच्छिद्यते ॥ अनुपलब्धेः अपरिवर्तनाच्च कालो द्विविधः आवहारिको मुख्य  
 अव्यवहारिकः कालविभागस्तत्कृतः समयावलिकादि क्रियाविशेषपरिच्छिन्नोऽन्यस्या

परिच्छिन्नस्य परिच्छेदे हेतुर्मध्यो न्योवक्षमाणलक्षण इतरत्र ज्योतिषामवस्थानलक्षणाप्रति  
पादनार्थमाह ॥ वहिरवस्थिताः ॥ वहिरित्युच्यते कुतो वहिर्न लोकात्कथमवगम्यते ॥ अथ  
वशाद्विभक्तिपरिणामो भवति ननु च न लोके नित्यगतिवचनादन्यत्रावस्थानं ज्योतिषां सि  
द्धं ॥ प्रतो वहिरवस्थिता इति वचनमनर्थकमिति तत्र किं कारणं न लोकादन्यत्र हि ज्योतिषां  
आस्तित्वमवस्थानं च ॥ असिद्धं ॥ अतस्तदुभयं सिद्ध्यर्थं वहिरवस्थिता इत्युच्यते विपरीतगति  
निरुत्थार्थकदाचित् गतिनिरुत्थार्थं च सत्त्वमारब्धव्यंतुरीयस्य निकायस्य सामान्यसंज्ञासंकीर्ति  
नार्थमाह ॥ वैमानिकाः ॥ वैमानिकगृहणमधिकारार्थं इत उत्तरं ये वक्ष्यते ते यां वैमानिक  
संप्रत्ययो यथा स्यादित् ॥ अधिकारः क्रीयते विशेषेणात्मस्थानमुकृतिनोमानयंतीति विमा  
नानि विमानेषु भवो वैमानिकाः तानि विमानानि त्रिविधानि इंद्रश्चेति पुष्यप्रकीर्णकभेदेन  
तत्र इंद्रकविमानानि इंद्रवत्मध्ये ॥ अवस्थितानि ते यांच तत्सृष्टिदिशु ॥ प्राकाशप्रदेशे ॥ एव  
वस्थानात् ॥ एति विमानानि विदिशु प्रकीर्णपुष्यवदवस्थानान् पुष्यप्रकीर्णकानि ते यां वैमा  
निकानां भेदावबोधनार्थमाह ॥ ॥ कस्योपपन्नाः कल्पातीता ॥ कस्येषुषो स्वर्गोष्यप  
न्नाः कस्योपपन्नाः कल्पानतीताः कल्पातीतश्चेति नवजैवेयकदेवाः ॥ नवानुदिशदेवाः पंचा

नृतरनिवासिनोत्रिप्रकारा॥०॥अथहमिंद्राःकल्यातीताःकथ्यंतेहिविधौवेमानिकाःतेषाम  
वस्याविशेषनिश्चि<sup>म</sup>नार्थमाह॥७॥उपर्युपरिकिमर्थमिदमुच्यतेतिर्यगवस्थितिप्रतिशे  
धार्थमुच्यते नज्योतिष्कवततिर्यगवस्थितानसंतरवदसमव्यस्थितयःउपर्यपरिदत्तु  
च्यंतेकेतेकल्याण<sup>य</sup>द्येवंकिप्रत्सुकल्यविमानेषुतेवाभवंतीत्यतआह॥७॥सौधर्मेप्रानस  
नत्कुमारमाहेदुब्रह्मब्रह्मोतरलांतवत्कापिष्ठशुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारैर्यवानतद्वाण  
तयोरारण्युत्तयोर्नवसुगैर्वैयकेषुविजयवैजयंतजयंतापराजितेषुसर्वार्थसिद्धौव  
॥कथमेवांसौधर्मादिशब्दानांकल्याभिधानंसस्यंचातुरर्थिकेनाणस्वभावतोवाकल्यस्या  
भिधानंभवतिअथकथमिंद्राभिधानंस्वभावतःसाहचर्याद्वातत्कथं इतिचेदुच्यतेसुध  
र्मानामसमासास्मिन्नस्तीति सौधर्मःकल्यःतदस्मिन्नस्तीत्येतत्कल्यसाहचर्योत्तंइंद्रोपिसौ  
धर्मःइसानोनामइंद्रश्चस्वभावतःइशानस्यनिवासःकल्येऐशानस्तस्यनिवासइत्येस्तत्  
साहचर्यादिंद्रोपिऐशानःसनत्कुमारोनामइंद्रःस्वभावतःतस्यनिवासइत्येसा<sup>न</sup>नत्कुमारः  
कल्यःतत्साहचर्यादिंद्रोपिसानत्कुमारःमाहेदुनामैंद्रःस्वभावतस्तस्यनिवासःकल्यःमाहेद्रः  
तत्साहचर्यादिंद्रोपिमाहेदुएवमुतरत्रापियोज्यंआगमापेक्षयावस्थाभवतीतिउपयु



परीत्यनेन हूयोर्ह्योरभि संबंधो वेदितव्यः प्रथमो सौ धर्मे शान कल्योत योरुपरि शात्कुमारमा  
 हं द्वीत योरुपरि ब्रह्मलोक ब्रह्मो तरो तयोरुपरि लांतवकापि यो तयोरुपरि शुक्रमहाष्टुको त  
 योरुपरि सतारसहस्रा रो तयोरुपरि आनत प्राणतौ तयोरुपरि आरणा च्युतौ प्रथम उपरि च  
 प्रत्येक भिंदु संबंधो वेदितव्यः मध्ये प्रति हूयं सौ धर्मे शान स्मनत्कुमारमाहं द्राणां चतुर्णी च  
 त्वारं द्वाः ॥ ब्रह्मलोक ब्रह्मो तरो यो रेकः ब्रह्मो नामालांतवकापि यो रेको लांतवारव्यः शुक्रम  
 हाष्टुक्रमो रेकः सतारसहस्रा रयो रेकः सतारनामा आनत प्राणत आरणा च्युतानां चतुर्णी च च  
 त्वारः एवं कल्पवा सिनां द्वादश भवंति जंबूद्वीपे महा मंदरो यो जनसहस्रा वगा हो नव नित्यो जन  
 सहस्रो ह्ययः तस्या धस्ता दधो लोकः बाहुल्येन तत्त्वमाणा स्तिर्यक् प्रसृत स्तिर्यग्लोकः तस्योपरि  
 यान् उर्ध्वलोकः चूलिका चत्वारिंशद्वो जनो ह्ययान्तस्या उपरि केशांत रमात्रे व्यवस्थित मज्जुवि  
 मान भिंदु कंसौ धर्मस्य सर्वमन्यल्लोक नियो गाहे दितव्यं नवसुत्रै वेयके खिति नवशब्दस्य एय  
 ग्वचने किमर्थं अन्यान्यपि नवविमानानि अनृदिस संज्ञकानि संतीति सांपनार्थे तेनानुदिशानां  
 ग्रहणं वेदितव्यं एवामधिकृतानां वैमानिकानां परस्परतो विशेष प्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ७० ॥ स्थिति  
 प्रभावसु यद्युतिले श्या विष्टुर्हं द्विया वधिविषयतो धिकाः ॥ स्वेपातस्या युयः उदयातस्मिन् भवे



वानां कुमारणां वासाः द्वितीयनिकायस्य सामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थमाह ॥ ६४ ॥ व्यंतराः ॥  
 किन्नराः किंपुरुषमहोरागं धर्वयक्षराक्षसभूतपिशाचाः ॥ विविधदेशांतराणि येषां निवासोऽस्ते  
 व्यंतरा इति ॥ अन्वयो सामान्ये संज्ञेयमपि विकल्पानां तेषां व्यंतराणां ॥ प्रष्टव्यो विकल्पाः किन्नरादयो  
 वेदितव्याः नामकर्मोदयविशेषापादिताः कपुनस्तेषामावासा इति चेदुच्यते ॥ ॥ अस्मा जुं बृहीपादसंख्या  
 यान्तद्वीपसमुद्रानतीत्यउपरिछेत्खरएधिबीभोगे सप्तानां व्यंतराणां मावासाः राक्षसानां षं कबहुलभा  
 जेतती यस्य निकायस्य सामान्यविशेषसंज्ञाकीर्तनार्थमाह ॥ ६५ ॥ ज्योतिष्काः सूर्यो चंद्रमसौ ग्रहन  
 क्षत्रप्रकीर्णकारकाश्च ॥ ज्योतिः स्वभावत्वादेवायं चानामपि ज्योतिष्का इति सामान्यसंज्ञा ॥ अत्र  
 र्थीः सूर्योदयस्तद्विशेषसंज्ञानामकर्मोदयप्रत्ययाः सूर्यो चंद्रमसाविति पृथक्ग्रहणं प्राधान्य  
 ख्यापनार्थं किंकृतं पुनः प्राधान्यप्रभावादिकृतं कपुनस्तेषां आवासा इत्यत्रोच्यते ॥ अस्मात्समान  
 भूमिभागादूर्ध्वसप्तयोजनशतानिनवस्युक्ताणि उत्सृत्य सर्वेषां ज्योतिषामधोभागं विन्यस्तास्तारका  
 श्वरंति ततोदशयोजनान्युत्सृत्य सूर्योऽश्वरंति ततोऽष्टीति योजनानामुत्सृत्य चंद्रमसोऽभ्रमंति त  
 तस्त्रीणि योजनानि उत्सृत्य नक्षत्राणि ततश्चत्वारि योजनानि बुधाः ततस्त्रीणि योजनान्युत्सृ  
 ष्टाः ततस्त्रीणि योजनान्युत्सृत्य बृहस्पतयः ॥ ततश्चत्वारि योजनानि उत्सृत्य अंगारकाः ॥ तत

ब्रह्मोतरलोतवकापिष्टेयुदेवादित्वांगनाष्टंगाराकारविलासचतुरमनोज्ञवेयरूपाख्यो कनमा  
 त्रादेवपरमसुखमाप्नुवंति॥ष्टुकमहाष्टुकसतारसहस्रारेषुदेवावनिता नो मधुरसंगीतम्  
 दुहसितललितकथितभूषणरवश्चवणमात्रादेवपरां प्रीतिमा स्कंदंति॥आनतप्राणतारणा  
 न्युतकल्पेयुदेवाः स्वांगनामनः संकल्पमात्रादेवपरं सुखमवाप्नुवंति॥अथोत्तरेषां किंप्रकारं सु  
 खमित्युक्ते तन्निश्चयार्थमाह॥छ॥परं प्रवीचाराः॥परमहणमितराशेषसंग्रहार्थं॥अप्रवीचार  
 गहणं परमसुखप्रतिपत्त्यर्थं प्रवीचारो हि वेदनाप्रतीकारः तदभावे तेष्वां परमसुखमनवरतमित्यु  
 क्तं भवति॥उक्तायेऽप्रादिनिकाया देवाः दशविकल्पा इति तेष्वां सामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थ  
 मिति दमुच्यते॥भवनवासिनोऽसुरानागविद्युत्सुपर्णाग्निवातस्तिनि तो दधिहीषदिक्कुमाराः॥भवने  
 सुवसंतीत्येवंशीला भवनवासिनः॥आदिनिकायस्येयं सामान्यसंज्ञाः असुरादयः विशेषसंज्ञाः वि  
 शिष्टनामकर्म्मोद्यायादित एतयः॥सर्वेषां देवानां अवस्थितवयः स्वभावत्वेपिवेद्यभूषा युधया  
 नवाहनक्रीडनादिकुमारवेदेष्वां आभासत इति भवनवासिषुकुमारव्यपदेशो रूढः॥प्रत्येकं परि  
 समाप्यते असुरकुमारा इत्येवमादि॥कृतेष्वां भवनानीति चेदुच्यते रत्नप्रभायाः॥पंकवहलभागे  
 असुरकुमाराणं भवनानि खरप्लथिवीभागे उपर्यधश्च एकैक योजनसहस्रं वर्जयित्वा श्रेष्ठेन

हाघोषश्च । उदधिकुमाराणां जलकांतो जलप्रभश्च द्वीपकुमाराणां पूर्णो वसिष्ठश्च दिक्कुमा  
 राणां प्रभितिरभितवाहनश्चेति व्यंतरेष्वपि किं नराणां द्वाविंदो किं नराणां द्वाविंदो किं पुरुषश्च  
 पुरुषाणां सत्पुरुषो महापुरुषश्च महोराणां अतिकायो महाकायश्च गंधर्वाणां गीतरतिर्गी  
 तयशाश्च यक्षाणां पूर्णभद्रो माणिक्यभद्रश्च राक्षसाणां भीमो महाभीमश्च पिशाचानां कालोम  
 हाकालश्च भूतानां प्रतिरूपोऽप्रतिरूपश्च अथैवां देवानां सुखं कीदृशमित्युक्ते सुखावबोधना  
 र्थमाह ॥ ६॥ कायप्रविचाराऽप्राप्येष्टानात् ॥ प्रवीचारे भेषु नो यसे वनं कार्ये न प्रवीचारो येषां ते  
 कायप्रवीचाराऽप्राप्येष्टानात् ॥ अतः संहितया निर्देशऽप्रसंदेहार्थः एते भवनवास्यादयाः  
 ऐशानां ताः संक्लिष्टकर्मकत्वात् मनुष्यवत्स्वी विषयसुखमनुभवंतीत्यर्थः ॥ अवधिर्गणदि  
 तरेषां सुखविभागे ॥ अनिज्जीते तत्प्रतिपादनार्थमाह ॥ ६॥ श्रेयाः स्पर्शरूपशब्दमयः प्रवीचा  
 राः ॥ उक्ता विशिष्यसंग्रहार्थं शेषग्रहणं के पुनरुक्ता विशिष्यकल्पवासिनः स्पर्शश्च रूपश्च शब्दश्च  
 मनश्च स्पर्शरूपशब्दमनां सितेषु प्रवीचारो येषां ते स्पर्शरूपशब्दमनः प्रवीचाराः कथमभिसंबंध  
 आर्यो विरोधेन कुतः पुनः प्रवीचारग्रहणमिष्टसंप्रत्ययार्थमिति कः पुनरिष्टो भिसंबंधः आर्यो वि  
 रोधी समनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवादेवांगस्य शमात्त्रादेव परां प्रीतिमुपलभ्यंते तच्चादेव्योपि ब्रह्म

शिंघाः वयस्य बीठमर्हसदृशाः पश्चिदिमवापरिखदाः ॥ आत्सरक्षाः शिरोपक्षोपमानाः  
 अर्थचरारक्षिकसमालोकपालाः लोकपालयन्तीतिलोकपालाः ॥ पदाल्यादीनिसप्तानीका  
 निसेन्यस्थानीकानिदंडस्थानीयानि प्रकीर्णकाः पौरजनपदकल्याः आभियोग्यादाससमा  
 नाः बाहनादिकर्मणि प्रयुताः ॥ अंतैवासस्थानीयाः किल्विधिकाः किल्विधमेवामस्तीति कि  
 ल्विधिकाएकैकशः एतेदंडादयोदशविकल्पाश्चतुर्धनिकायेषु उत्सर्गेण प्रशक्तास्ततोपवा  
 दार्थमाह ॥ त्रायस्त्रिंशन्नोकपालवर्ज्यो व्यंतरज्योतिष्काः ॥ व्यतरेषु ज्योतिष्केषु च त्रायस्त्रिं  
 शान् लोकपालांश्च वर्जयित्वा इतरेष्वो विकल्पा इष्टव्याः ॥ अथ तेषु निकायेषु किमेकैकं दंडं  
 तान्यः प्रतिनियमः कश्चिदस्तीत्यत आह ॥ पूर्व्वयोद्दीडाः ॥ पूर्व्वयोर्निकाययोः भवनवासिग्र  
 तरनिकाययोः ॥ कथं द्वितीयस्य पूर्व्वत्वं सामीप्यात् पूर्व्वत्वमुपचर्योक्तं द्वीडा इति अंतर्नीतः  
 चीप्सार्यः द्वीद्वी इद्वीयेषां ते द्वीडाः इति ॥ यथा सप्तपणौष्ठा पद इति तद्यथा भवनवासिभूताव  
 दसुरकुमाराणां द्वाविंशौ च मरेवैरोचनश्च ॥ नागकुमाराणां धरणे भूतानंदश्च ॥ विद्युत्कुमा  
 राणां हरिसिंहो हरिकान्तश्च ॥ सुपर्णकुमाराणां वेणुदेवो वेणुदारी च ॥ अग्निकुमाराणां अ  
 ग्निशिखो ग्निमाणवश्च ॥ वातकुमाराणां वैलंघ्नभंजनश्च ॥ स्तनितकुमाराणां सुघोषो म

यांतेपीतातलेश्याः एतदुक्तंभवति॥आदितस्त्रिभुनिकायेषुभवनवासिव्यंतरज्योतिष्का  
 णां॥असुरदेवानांक्लृप्तानीलाकापोतपीतेतिचतस्रलेश्याभवंति तेषांनिकायानामंतर्वि  
 कल्पवृत्तिपादनार्थमाह॥ दशाष्टपंचद्वादशविकल्पाः कल्पोपपन्नपर्यंताः॥चतुर्णांदेव  
 निकायानां दशादिभिः संख्याशब्दैः यथासंख्यमिति संवध्येवेदितव्यः दशविकल्पाः भव  
 नवासिनः अष्टविकल्पाव्यंतराः पंचविकल्पाज्योतिष्काः द्वादशविकल्पावैमानिका इति  
 सर्ववैमानिकानां द्वादशविकल्पांतः॥ पातित्वे प्रशक्ते जैवेयकादिनिवृत्यर्थं विशेषणमु  
 पादीयते कल्पोपपन्नपर्यंता इति॥ अथ कथं कल्पसंज्ञाः॥ इन्द्रादयः प्रकाराः दशोतेषु कल्प  
 तइतिकल्पाः भवनवासिभूतत्कल्पना संभवेपिरूढिवशात्तवैमानिकेभ्येव वर्तते कल्पश  
 ब्दः कल्पेषूपपन्नाः कल्पोपपन्नाः पर्यंता ये यांते कल्पोपपन्नपर्यंताः पुनरपि तद्विशेषवृत्ति  
 पत्यर्थमाह॥ इन्द्रसामानिकत्रायस्त्रिंशत्परिशदात्सरश्चलोकपालानीकप्रकीर्णकामि  
 योग्यं किं त्विषकाष्टैकः॥६॥ अन्यदेवासाधारणाणि मादिगुणयोगादिं दंतीतींद्राः॥ आने  
 श्वर्येव जिंतं यतस्यानायुर्वीर्यपरिवारभोगोपभोगादितत्समानं तस्मिन् समाने भवाः सा  
 मानिकाः महतराः पितृगुरूपाध्यायतुल्याः मंत्रिपुत्रोहितस्थानीयाः॥ त्रयस्त्रिंशदेवर्चय

श्रीः॥ भूविलेष्ट्याद्यायुर्होयोदधिर्वोस्यगिरिसरःसरितांमानंन्दुणंभेदस्थितिःतिरश्चामयि  
 तृतीये॥ ७॥ भवप्रत्ययोवधिर्देवनारकाणामित्येवमादिबुभ्रसकदेवशब्दः उक्तः तत्र न ज्ञाय  
 ते के देवाः कति विधा इति वा तन्निर्णयार्थमाह॥ ७॥ देवाश्चतुर्णोकायाः॥ देवगतिनामक  
 र्मोदये सत्यम्यंतेरेहेतौ बाह्यविभूतिविशेषैः ह्रीं पादिसमुद्रादिष्वेदेशे बुभ्रस्येयं दीव्यंति क्रोडं  
 ति ति देवाः॥ इहेकवचननिर्देशो युक्तः देवश्चतुर्णोकापइतिसजात्यभिधानात् बहुनां प्रति  
 पादको भवति बहुत्वनिर्देशस्तदंतर्गतभेदप्रतिपत्त्यर्थः इंदुसामानिकादयो बहवो भेदाः  
 संति स्थितित्यादिकृताश्च तत्स्त्वचनार्थं देवोतिनामकर्मोदयस्य स्वकर्मविशेषायादित  
 भेदस्य सामर्थ्यात् निचीयं तदुति निकायाः संघाता इत्यर्थः चत्वारो निकापा ये यो ते चतु  
 र्निकायाः के पुनस्ते भवनवासिनो व्यंतरा ज्योतिष्का वैमानिकाश्चेति तेषां लेष्ट्यावधारण  
 र्यसिद्धमुच्यते॥ ७॥ प्रादितस्त्रिबुपीतांत लेष्ट्याः॥ प्रादित इत्सुच्यते अंतरे मध्ये अस्यथा  
 बागहणं माविज्ञाप्नोति प्रादौ द्वयोरेकस्य च निवृत्यर्थं त्रिगहणं क्रियते अथ च  
 तुर्णो निवृत्यर्थं कस्मान्न भवति प्रादित इति वचनात् यदुल्लेष्ट्या उक्ताः तत्र च तत्स्रणं लेष्ट्या  
 नां गहणार्थं पीतांत गहणं क्रियते पीतांतं तेन इत्यर्थः पीता अंतरे यासां ताः पीतांतां लेष्ट्या ये



॥६॥ श्रीजिनाय नमः ॥ ॥ श्रीजिनाय नमः ॥  
नाम श्रीजिनसेनाचार्यकृतलिख्यं ॥ स्वयं  
भुवेनमस्तुभ्य मुत्पाद्यात्मानमात्मनै स्वस्मिनेव  
तथोद्भूत व्रतयेचितव्रतये ॥ १ ॥ नमस्तेजगतां  
पत्ये लक्ष्मीभर्त्रे नमो नमः विदांवरनमस्तुभ्यं ॥  
नमस्तेवदतांवर ॥ २ ॥ कामशत्रुहणं देव मामनं  
तिमनीषिण त्वामानुमत्सुरेणं मोलिः ॥ स्तुमा  
लाभ्यर्चितक्रमं ॥ ३ ॥ ध्यानदुर्घणनिर्भिन्नघन  
घातिमहातरु ॥ ४ ॥ अनंतभवसंतान जयादासी  
रनंतजित् ॥ ५ ॥ त्रैलोक्यनिर्जयावाप्त पुर्दप्यमति  
दुर्जयो नवान् ॥ ६ ॥ विधत्ताशे संसारबंधनोभ  
व्यवांधव त्रिपुरारिस्वमीशोऽसि जन्ममृत्युं ज  
गंतकत् ॥ ७ ॥ त्रिकालविययाशेषांतत्त्वमेदा त्रि  
धौ स्थितं केवलं <sup>स्य</sup>क्षदधश्चक्षुः स्थिते त्रैलोक्ये  
मीशितः ॥ ८ ॥ त्वामंधकांतकं प्राहुर् मोहांधासुर  
मर्हनात् ॥ ९ ॥ अर्द्धेतेनारयो यस्मादर्द्धनारी स्वरो  
स्यतः ॥ १० ॥ शिवः शिवः पदधंसा दुर्गितारिहरो  
हरः शंकरः कृतसंलोके शंभवस्त्वभवन्मुखे  
॥ ११ ॥ वयमोसिजगज्येष्ठः पुरुः पुरुगुणोदयैः  
नामैषो नाभिसंभ्रते रिश्वाकु कुलनंदनः ॥ १२ ॥  
त्वमेकपुरुषस्कंध त्वंहैलोक्यलोचनं त्वं त्रि

६  
व

२१

१२



धावुधिसन्मार्गस्त्रिंशस्त्रिंशजानधारकः॥११॥चतुः  
 सरणमांगल्यमर्तिस्त्वंचतुरश्रधीपंचत्रय  
 मयोदेवपावनस्त्वंपुनीहिमां॥१२॥चतुःसरण  
 मांगल्यमर्तिस्त्वंचतुरश्रधीपंचत्रयमयोदेव  
 पावन॥स्वर्गवतारिणेनुभ्यंसद्योजातात्मनेम  
 जन्माभियेकमादायवामदेवोनमोस्तुते॥१३॥  
 पुरुषयत्पुरुषत्वेनविमुक्तिपदभाजिनेनम  
 स्त्त्पुरुषावस्यःभाविनीतेयविभ्रते॥१४॥श  
 नीक्रांतायघोरायपरंप्रशममीयुषेःकेवल  
 ज्ञानसंसिद्धावीशनायनमोस्तुते॥१५॥ज्ञानव  
 रणानिर्हासात्तमस्तेनंतचक्षुषेदृष्ट्वानावरणे  
 छेदीनमस्तेविश्वदर्शने॥१६॥नमोदर्शनमोहघ्ने  
 क्षायिकामलदृष्टयेनमःआरिभमोहघ्नेवि  
 रागायमहोजसे॥१७॥नमस्तेनंतवीर्यायनमोने  
 तस्तुयात्मनेनमस्तेनंतलोकायलोकालोकाधि  
 लोकिने॥१८॥नमस्तेनंतदानायनमस्तेनंतलब्ध  
 येनमस्तेनंतभोगायनमोनेतोषभोगिने॥१९॥  
 नमःपरमयोगायनमस्तुभ्यमयोनयेनमः  
 परमभूतायनमस्तेपरमर्षये॥२०॥नमःप  
 रमविद्यायनमःपरमतद्धिदेनमःपरमत  
 ल्वायनमस्तेपरमर्षिने॥२१॥नमपरमरूपा

य॥ नमः परमतेजसे॥ नमः परममार्गाय॥  
नमस्ते परमेष्ठिने॥ २२॥ परमं भोजयेधाम पर  
मं ज्योतिषे नमः॥ नमः पारंजयः प्राप्नोतः धाम्नेप  
रमरात्मने॥ २३॥ नमः क्षीण कलंकाय॥ क्षीण  
बंधु नमो स्तुते॥ नमस्ते क्षीण मोहाय॥ क्षीण दोषा  
यते नमः॥ २४॥ नमः सुगतये तुभ्यं॥ शोभनांग  
तिमीषु ये॥ नमस्ते तींद्रियज्ञा॥ सुखायी तींद्रिया  
त्मने॥ २५॥ कायबंधन निर्मोक्षा॥ रूपायाय न  
मो स्तुते॥ नमः स्तुभ्यमयोग्याय॥ योगिनाम  
धि॥ योगिने॥ २६॥ अवेदाय नमस्तुभ्यमकथा  
यते नमः॥ नमः परमयोगींद्रः वंदितांद्दिदयाय  
ते॥ २७॥ नमः परमविज्ञान॥ नमः परमसंयतः  
नमः परमदृष्टय परमार्थाय तापिने॥ नमस्तुभ्य  
मलेशपायश्चुद्धले र्सकस्य शो॥ नमो भव्येतराव  
स्था॥ व्यतीताय विमोक्षिणे॥ २८॥ संज्ञं संज्ञिद  
यावस्थां॥ व्यतिरिक्तां मलात्मने नमस्ते वितसं  
ज्ञाय॥ नमः क्षयिकदृष्टये॥ २९॥ अनाहाराय  
तृप्ताय॥ नमः परमभाजुषे॥ व्यतीर्तसेषदोषा  
य॥ भवाश्चे पारमीयुषे॥ ३०॥ अज्जराय नमस्तु  
भ्य॥ मचलाय क्षरात्मने॥ ३१॥ अलमास्तांगुल  
स्तोत्रं मनंतास्तावका गुणः॥ त्वनामस्मृतिमा

॥ पर्युपासि शिष्यामहे ॥ ३३ ॥ प्रसिद्धसहस्रे  
 लक्षणां त्वांगिरां पतिं । नाम्नामय सहस्रेण । तोयु  
 मोभीष्ट सिद्धये ॥ ३४ ॥ इति स्तुतिः ॥ श्रीमान् स्वयंभुः  
 र्वयमः । शंभवः संभरात्मभः स्वयंभुः प्रभुर्भा  
 क्ता । विष्वभर पुनर्भवः ॥ ३५ ॥ विस्वात्मा विष्वलो  
 केशो विष्वतश्चक्षुरक्षरः । विष्वविद्धिश्च विद्येशो  
 विष्वयोनीरनीश्वरः ॥ ३६ ॥ विष्वदृष्याविमुद्धीता  
 विष्वेशो विष्वलोचनः । विष्वव्यापी विधिर्वैद्यः ।  
 शाश्वतो विष्वतो मुखः ॥ ३७ ॥ विष्वकर्मा जगज्ज्यो  
 यो विष्वसर्त्ता जिनेश्वरः । विष्वदृष्याविष्वभ्रते शो  
 विष्वजो निरनिश्वरः ॥ ३८ ॥ जिनो जिह्मुरमेयात्मा  
 विष्णुरीशो जगत्पतिः । अनंतयोरचिंतात्मा । भ  
 व्यबंधुरबंधनः ॥ ३९ ॥ युगादिपुरुषो ब्रह्मा पंचत्र  
 हसमयः शिवः परः परतरः सूक्ष्मः परमेष्ठी स  
 नातनः ॥ ४० ॥ स्वयं योतिरजो जन्मा ब्रह्म यो निरयो  
 निजः । मोहारि विजयी जेता । धर्मचक्री दयाब्जः  
 ४१ ॥ प्रशांतारि अनंतात्मा । योगीश्वरार्चितः ब्रह्म  
 विद्धै विद्धस्तत्त्वज्ञो ब्रह्मो विद्यो विद्यतिश्वरः ४२  
 सिद्धो बुद्धप्रबुद्धात्मा । सिद्धार्यः सिद्धसासनः सि  
 द्धसिद्धांतबुद्धेयः । सिद्धसाह्यो जगद्धितः ॥ ४३ ॥ सहि  
 स्तुरच्युतो नंत प्रभविस्तुर्भवोद्भवः प्रभुस्तुरजरो

जयो। आजिष्णुर्धर्मोऽप्ययः॥४५॥ विभावसुर  
संभ्रल्लु। स्वयंभ्रल्लुपुरातनः परमात्मा परं ज्योति  
स्त्रिजगत्परमेश्वरः॥४५॥ इति श्रीमच्छतं। दिव्य  
भाषापतिर्दिव्य। एतवाक्यतशासनः। एतात्मा  
परमं ज्योतिर्धर्माध्यक्षोदमीश्वरः॥४६॥ श्रीप  
तिर्भगवान्नर्हन्नरज्जाविरजाश्रुचितीर्थकतके  
वलीशान। एजार्हस्मांतकोमलः॥४७॥ अनंतदि  
प्तिर्ज्ञानात्मा स्वयंबुद्धः प्रजातिः सुक्तसक्तो निरा  
बाहो निःकलो भुवनोऽश्वरः॥४८॥ निरंजनो जा  
ज्योतिर्निस्को निरामयः। प्रचलस्थिति रशो  
म्यः। कूटस्थस्यानुरक्षयः॥४९॥ अग्रणीर्ग्रीमणी  
नेता। प्रणेतान्यायशास्त्रकृत् शास्त्राधर्मपति  
धर्मो धर्मात्मा धर्मतिर्यकतः॥५०॥ वयध्वजो व  
याधीशो वयकेतुर्वयायुधो वयोवयपतिर्भर्ता  
वयभांको वयोद्भवः॥५१॥ हिरण्यनामिर्भर्तात्मा  
भूतभद्रतभावेनः। प्रभवो विभवो भाव्यभिवो  
भावो भवांतकः॥५२॥ हिरण्यगर्भः श्रीगर्भः। प्रभ  
तविभवो भवः। स्वयंप्रभुप्रभुर्त्तीर्त्मा। भूतनाथो  
जगत्प्रभुः॥५३॥ सर्वादिसर्वदिक्सार्व सर्वज्ञस  
र्वदर्शिनः। सर्वात्मा सर्वलोके स। सर्ववत्स स  
र्वलोकजित्॥५४॥ सुगतिः श्रुश्रुतः सुश्रुतः

सवाक्स्तुरिर्वहृश्रुतविश्रुतोविश्रुतः पादो  
विश्वशीर्षश्च विश्रवाः ५५ सहस्रशीर्षसेत्र  
जसहस्राक्षः सहस्रपात् मृतभर्षेनवद्  
तो विश्वविद्यामहेश्वरः ५६ दिव्यशतं स्य  
विष्टः स्यविरोज्येष्टः प्रष्टप्रेष्टो वरीष्टधीस्वे  
ष्टोगरिष्टो वहिष्टः श्रेष्टो गिष्टो गरिष्टगी  
५७ विश्वमृद्धिश्च मृद्धिश्चे दिश्वभुग्विश्च  
नायक विश्वासी विश्वरूपात्मा विश्वजिह्विनि  
तांतकः ५८ विभावो विभयो वीरो विशोको  
विजरोऽरन् विरागो विरतो संगो विविक्तो वी  
तमत्सरः ५९ विनेये जनिता बंधुर्विलीना शे  
षकल्मषः वियोगो योगविद्धिह्वान् विधाता सु  
विधीसुधी ६० शान्तिभाग पृथिवीमूर्ति शान्ति  
भाक्कालिलात्मकः वायुमूर्तिरसांगात्मा वह्नि  
मूर्तिरधर्मधक् ६१ सुयद्वायजमनात्मा सुता  
सुत्रामरजितः कृत्विगयज्ञपतिर्यज्ञो जग्या  
गममृतंहविः ६२ व्योममूर्तिरमृतोत्मा नि  
लेशो निर्मलोचनः सोममूर्तिः सुसौम्यात्मा स  
र्यमूर्तिर्महाप्रभुः ६३ मंत्रविन्मंत्रकृन्मन्त्री मंत्र  
मूर्तिरनंतगः स्वतंत्रस्तंत्रकृत्स्वतः कृतांतोतः  
कृतांतकृत् ६४ कृती कृतार्थस्तत्कृत्यः कृतकृत्यः

कृतः क्रतुः॥ नित्यो मृत्युं जयो मृत्यु रमता साम्  
 तो न्वः ६५॥ ब्रह्मनिष्ठ परं ब्रह्म॥ ब्रह्मात्मा ब्रह्म सं  
 भवः॥ महाब्रह्मपतिर्ब्रह्मे॥ ब्रह्मा ब्रह्म परेश्वरः॥ ६६॥  
 सुप्रसन्नप्रसन्नात्माः॥ ज्ञानधर्मदमः॥ प्रभुः प्रशमा  
 त्मा प्रशंतात्मा॥ पुराणं पुरुषोत्तमः॥ ६७॥ ६८॥  
 विश्वशान्तिः॥ महाशोकध्वजो शोकः॥ कः स्रष्टा प  
 द्मविष्टरः॥ पद्मे सत्यद्वयसंभ्रतिः॥ पद्मनाभिरनु  
 तरः॥ ६८॥ पद्मयोनिर्जगद्योतिः॥ रित्यस्तुतिः॥ स्तुति  
 स्वरः॥ स्तवनाहो हृषीकेशो॥ जितजेयकृतः क्रियः  
 ६९॥ गणाधिपोगाज्येष्ठो॥ गुण्यः पुण्यो गुणागुली  
 गुणाकरो गुणांभोधिः॥ गुणाज्ञो गणनायकः॥ ७०॥  
 गुणादरी गुणोच्छेदी॥ निर्गुणः॥ पुण्यः गीर्गुणः श  
 रण्यपुण्यवाकर्तो॥ वरेण्यगुणनायकः॥ ७१॥ अ  
 गण्यपुण्यधीर्गण्य॥ पुण्यकृत्युप्यशासनः॥ धर्मा  
 रामो गुणाग्न्यामा॥ पुण्यापुण्यनिरोधकः॥ ७२॥ पा  
 पापे तो विद्यापात्मा॥ विद्यामावीतकल्मषः॥ निर्द्व  
 हो निर्मदः शांतो॥ निर्मोहो निरुपद्रवः॥ ७३॥ निर्नि  
 मेयो निराहारो॥ निःक्रियो निरुपपन्नवः॥ निःकलंको  
 निरस्तेनो॥ निर्द्वृतागो निराश्रवः॥ ७४॥ विशालो  
 विपुलज्योतिः॥ रत्नलोचिंत्यवैभवः॥ सुसंन्नतः सुगु  
 णात्मा॥ सुभत्सनयतत्ववित॥ ७५॥ एकविद्यो महा

विद्यो मुनिःपरिदृष्टप्रतिः॥धीशोविद्यानिर्भाःसा  
 क्षीः॥विनिताविहितांतक॥७६॥पितापितामहःपा  
 ताःपवित्रपवनोगतिः॥आताविषग्वरोवर्योवर  
 रःपरमःपुमान्॥७७॥कविःपुराणपुरुषोवर्षीया  
 वयमःपुरुः॥प्रतिष्ठाप्रवसोहेतुर्भुवनैकपिताम  
 हः॥७८॥इति महासूक्तं॥श्रीवक्षलक्षणः॥श्ल  
 क्षणो॥लक्षणयःशुभलक्षणः॥निरीक्षपुंरुरीकाक्षः  
 पुष्कलःपुष्करेक्षणः॥७९॥सिद्धिदःसिद्धसंकल्पः  
 सिद्धात्मासिद्धसाधनः॥बुद्धबोद्धोमहाबोधिर्व  
 र्दमानोमहर्दिकः॥८०॥वेदांगोवेददेद्यो॥जातरू  
 पोविदांवरः॥वेदवेद्यस्वयंवेद्यो॥बिंबेरोबदतांव  
 रः॥८१॥अनादिनिधनोव्यक्तो॥व्यक्तवाग्यक्तशा  
 सनः॥युगादिकघुगाधारो॥युगादिजगदादिजः॥  
 ८२॥अंतीदोतींदियोधींदो॥महेंदोतींदियार्थदृक्  
 अतिंद्रियोहमिंद्राच्यो॥महेंद्रमहतोमहान्॥८३॥  
 उद्भवकारणंकर्ता॥पारगोभवतारकः॥अगाह्योग  
 हनंगुह्यं परार्द्धः॥परमेश्वरः॥८४॥अमंतर्दिरमै  
 यर्द्धिर्चित्यग्नीसमाग्रधीः॥प्राग्यप्राग्रोभ्यश्च  
 यः॥प्रसन्नोऽग्निमोग्रजः॥८५॥महातपोमहातेजाः  
 महोदकोमहोदयः॥महाजसामधामाः॥महासत्त्वो  
 महाधृतिः॥८६॥महाधीर्योमहावीर्यो॥महासंपन्न



हावलः॥महाशक्तिर्महाज्योतिर्महाभूतिर्महापु  
तिः॥८७॥महामतिर्महानीतिर्महाक्षांतिर्महोदयः  
महाप्रज्ञोमहानंदोमहाभागोमहाकविः॥८८॥म  
हामहामहाकीर्तिर्महाकांतिर्महावपुःमहाराजो  
महाज्ञानोमहायोगोमहागुणः॥८९॥महामहाप  
तिप्राप्तोमहाकल्याणपंचकः॥महाप्रभुर्महाप्राप्तिः  
हार्योधीर्योहमेष्वरः॥९०॥ ।महा  
मुनिर्महाध्यानीमहामौनीमहारमःमहाक्षमो  
महाशीलोमहायस्योमहामखः॥९१॥महाव्रतप  
तिर्महोमहाकांतिर्विरोधिपः॥महामैत्रीमयोमे  
यो॥महोपायोमहोमयः॥९२॥महाकारुणिकोमं  
तामहांमंत्रोमहायतिःमहानादोमहाघोषोम  
होज्योमहसांप्रति॥९३॥महाध्वरंधरोधुर्योमहोद  
र्योमहिषवाकमहात्मासंधाममहिषिर्महि  
तोदयः॥९४॥महालेशांकुण्डरोमहाभूतपतिगुरुः  
महापराक्रमोनंतोमहाक्रोधरिपुर्वसी॥९५॥महा  
भवाह्वैसंतारिर्महामोहाद्रिस्तरुनः॥महागुण  
क्षैरक्षांतोमहायोगीश्वरशस्त्री॥९६॥महाध्यानीप  
तिर्ध्यातामहाधर्मीमहाव्रतीमहाकर्मारिहास  
जोमहादेवोमहेशिता॥९७॥सर्वलेशापहःसाधुस  
र्वदोषहरोहरः॥असंख्योप्रमेयात्माशमात्मा



अशमाकरः॥१६॥सर्वयोगीश्वरोचित्यः॥श्रुतासा  
 विलरश्चवा॥दंतात्मादर्मतीर्थेशो॥योगोतात्मा  
 ज्ञानसर्वगः॥१७॥अधानमात्माप्रकृतिः॥परमःप  
 रमोदयः॥प्रक्षीणः॥बंधकामारी॥क्षेमकृतक्षेम  
 शाशनः॥१८॥अणवः॥अणयः॥आणः॥आणदंआ  
 णतेस्वर॥अमाणं॥अणधिर्दक्षो॥दक्षिणो॥धर्युरधरः  
 ॥१९॥आनंदोनंदनोनंदो॥बंधोनंदो॥मिर्नंदकः॥का  
 महाकामदकाम्य॥कामधेनुरर्जुनयः॥२०॥॥  
 इतिमहामुनिशतं॥॥असंस्कृतसुसंस्कारो॥आ  
 कृतोवैकृतांतकृत॥अंतः॥कृत्तांतगुणं॥क्रांति  
 चिंतामणिरभीष्टद॥२१॥अजितोजितकामारी  
 रमितोमितशासनः॥जितक्रोधोजिताभिज्ञो॥जि  
 तक्लेशोजितांतकः॥२२॥जिनेंद्रः॥परमानंदो॥मुनि  
 द्रोदुंदुभिः॥स्वनः॥महेंद्रबंधोयोगिंद्रो॥यतोंद्रोनाभि  
 नंदन॥२३॥नाभेयोनाभिर्योजातः॥सुव्रतो॥मुनिरुत्त  
 मः॥अभेद्यो॥निरयो॥नार्थजि॥धिकोधिगुरुः॥सुगो  
 ध॥स्वमेधासहकमी॥स्यामी॥दुराधयो॥निरुत्सुकः  
 विशिष्टशिष्टभुक्कीष्टः॥अत्ययः॥कामनोनघः॥२४  
 क्षेमी॥क्षेमकरो॥क्षज्यः॥क्षेमधर्मः॥पतीक्षमी॥अ  
 ग्राह्यो॥ग्याननिर्णीहो॥आनगम्यो॥निरुत्तरः॥२५  
 सुकृतिर्धातुरित्यार्हः॥सुनयचतुराननः॥श्रीनिवा

अतुर्वक्त्र॥ अतुगस्य अतुर्मुखः॥ २०॥ सत्यात्मा स  
 त्यैविज्ञानः॥ सत्यवाक् सत्यशासनः॥ सत्यासी  
 सत्यसंधानः॥ सत्यसत्यपरायणः॥ २०॥ स्वयान्  
 स्ववीयान्नेदीयान् दवीयान् दूरदर्शनः॥ २१॥ अणो  
 रणिया सुरैण्॥ गुरुगद्योगरीयसां॥ २२॥ सद्यो  
 गः सदाभोगः॥ सदात्प्रसदासिवः॥ सदागति स  
 दासौख्यः॥ सदाविद्यः सहोदयः॥ २२॥ सुषोयः स  
 मुखं सौम्यः॥ सुखदः समितः सुकृत्॥ सुगुप्त्रो गु  
 प्तिरुद्गोप्ता लोकाध्यक्षो दमेश्वरः॥ २२३॥ इति सं  
 स्कृतशतं॥ रहस्यं स्यतीर्वाग्मी॥ वाचस्पती रुदा  
 रुधीमनीषी द्वियणो धीमान् श्रेष्ठो मुखी शोभि  
 रां पति॥ २४॥ नैकेरुषौ न यो नृणो नैकात्मानैक ध  
 र्मकृत्॥ अविज्ञेयैष तिर्वत्सा॥ कृतज्ञः कृतल  
 क्षणः॥ २५॥ ज्ञानागर्भो दयागर्भो रत्नगर्भः प्रभा  
 श्वरः॥ पद्मगर्भो महागर्भो हेमगर्भ सुदर्शनः॥ २६॥  
 लक्ष्मीर्वास्त्रिदशा चैशो॥ ददीयात्तनयी शिता॥ म  
 नोहरो मनोज्ञांगो॥ धीरो गंभीरशासनः॥ २७॥ ध  
 र्मरूपो दयायोगो॥ धर्मनेमि मुनिश्वरः धर्मच  
 कायुधो देवो॥ कर्महात्म्यं धो यणः॥ २८॥ अमो  
 घस्रगमो घाजो॥ निर्मलामोघसासनः॥ स्वरूप  
 सुभगस्यागी॥ समयज्ञ समाहित॥ २९॥ सुस्थितः

स्वास्थ्यस्वस्थस्यो तीरजस्कोनिरुद्धवः॥२०॥ अलेपोनिः  
 कलंकात्मावीतरागोगतस्य ह॥२१॥ अवस्येन्द्रियोवि  
 मुक्तात्माः॥ निसपलो जितेंद्रियः॥ प्रशान्तो नंतधा  
 मिर्षिः॥ मंगलं मलहानयः॥२२॥ अतींद्रगुणमाभ  
 तो॥ दिष्टिर्देवमगोचरः॥ अमर्तो मर्तोर्मनेको॥ ने  
 को नानेकतत्त्वदक॥२३॥ अध्यात्मगम्योगम्या  
 त्मा योगवियोगवंदितः॥ सर्वज्ञसदाभावि॥ त्रि  
 कालविययार्थदक॥२४॥ शंकरः शंबहोरांतोद  
 मोक्षातिपरायणः॥ अधिपः परमानंदः॥ परात्मा  
 ज्ञः परापरः॥२५॥ त्रिजगद्गलभ्योभ्यर्च्य त्रिजन्म  
 गलोदयः॥ त्रिजगत्प्रतिपत्त्यर्ज्यः॥ त्रिलोकाग्रशि  
 खामणिः॥२६॥ इति बृहच्छं॥ ८॥ त्रिकालदर्शी  
 भूतेशो लोकधाता दहयतः॥ सर्वलोकातिगः  
 ज्यः सर्वलोकैकसारधि॥२७॥ पुराणपुरुषः प  
 र्वः कृतपूर्वाणाविस्तरः॥ आदिदेवपुराणायः पु  
 राणायः पुरदेवोधिदेवताः॥२८॥ युगमुख्यो यु  
 गज्येष्ठो युगादिश्रुतिदेसकः॥ कल्पीणवर्णः  
 कल्पाणः कल्पः कल्पाणलक्षणाः॥२९॥ कल्पाण  
 प्रकृतीदीप्तः कल्पाणात्मा विकल्मस्त्रः॥ विकलं  
 कवलातीत कलिलग्नः कलाधरः॥३०॥ देवदे  
 वो जगन्नाथो जगद्धुर्जगद्भिर्भुः जगद्दितै श्री

लोकजः। सर्वगोजगदमसी। ३०। चराचरगुरु  
गोप्यो। गृहात्मा गृहगोचरः॥ सद्योजाताः प्र  
काशात्मा। हलः हलनसंप्रभुः। ३१॥ आदित्य  
वर्णो भर्माभः॥ सुप्रभकनकः प्रभः॥ सुवर्णव  
र्णो रुक्माभः॥ सूर्यकोटिसमप्रभः॥ तपनीयनि  
भस्तुगो। वलार्कभोनलप्रभुः॥ संध्याभ्रमसुहे  
माह। स्तप्तचामीकरछविः॥ ३३॥ निष्प्रकनक  
छाया। कनकांचनसंमिभः॥ हिरण्यवर्णस्व  
र्गभः॥ शान्तकुंभनिभप्रभः॥ ३४॥ घुम्नाभोजात  
रूपाभो। दीप्तिजांबुनदद्युतिः॥ सुधौतकलधौ  
तश्रीः॥ प्रदीप्तोहाटकदुतिः॥ ३५॥ शिखेष्टः पुच्छि  
दः पुच्छिः॥ स्वष्टक्षेत्रक्षरः क्षमः॥ शत्रुघ्नोपति  
घोमोघः॥ प्रशास्तां शितास्वभुः॥ ३६॥ शान्तनि  
ष्टो मुनिज्येष्ठः शिवतातिः शिवः प्रदः॥ शर्दिते  
शान्तिकृच्छांतिः॥ कान्तिर्मत्कामितप्रदः॥ ३७॥ श्रेयान  
निधिरधिधिः॥ श्रीमर्मप्रतिष्ठः प्रतिष्ठितः॥ सु  
स्थिरः स्यावरस्याश्रुः॥ प्रथिव्यां स्वर्तिर्धिः प्रद्युः  
३८॥ इति त्रिकालशतं॥ ३९॥ दिग्वासाचांतरस  
नो निर्मये शोदिगंवरः॥ निकंचनो निराशंशो  
ज्ञानचक्षुरमोमुहः॥ ३९॥ तेजौराशिरनंतौ जा  
ज्ञानाब्धिः शीलसागरः॥ त्रेजोमयोमितिज्योति

ज्योतिर्मूर्तिस्तमोपहः॥४०॥ जगच्चुडामणिदीप्तिः  
 शंवान्विघ्नविनायकः॥ कलिघ्नः कर्मशत्रुघ्नो  
 लोकालोकप्रकाशकः॥४१॥ अनिद्रालुरतिंद्रालु  
 जागरूकः प्रमामयः॥ लक्ष्मीपतीर्जगज्ज्योतिर्धर्म  
 राजप्रजाहितः॥४२॥ मुमुक्षुर्बन्धुमोक्षज्ञो जिताक्षो  
 जितमन्मथः॥ प्रशांतरसशैल्यो भव्यपेदकना  
 यकः॥४३॥ मलकर्तृखिलज्योतिर्मूलघ्नो मलका  
 रणं॥ आम्नोवागीश्वरश्च्रेयान्॥ आयसोक्तिनिरु  
 क्तवाक्॥४४॥ प्रवक्तामयशामीशो॥ मारजिह्विष्व  
 भाववित्सुतनुस्तनुनिर्मुक्तः॥ सुगतो हतदुर्नय  
 यः॥४५॥ श्रीशः श्रीश्रितपादाञ्जो॥ वीतभीरभ  
 यंकरः॥ उद्धृज्जोदोयोनिर्विघ्नो॥ निश्चलोलोक  
 वत्सलः॥४६॥ लोकोत्तरो लोकपतिः॥ लोकचक्षुर  
 पारधीः॥ धीरधीर्बुद्धिसन्मार्गः॥ सुदृढस्ततस्त  
 वाक्॥४७॥ प्रजापारमितिः प्राज्ञो॥ यतिर्नियम  
 तेन्द्रियः॥ भदंतो भद्रकद्रुदः॥ कल्पवृक्षो वरप्रदः  
 ४८॥ समस्तमूलतर्कमारी॥ कर्मकायाश्रुश्रुक्ष्म  
 णि॥ कर्मण्यकर्मव॥ प्राश्रु हेयादेयविघ्नशृणाः  
 ४९॥ अनंतशक्तिरच्छेदः॥ त्रिपुरारिस्त्रिलोचनः॥  
 त्रिनेत्रः स्मार्त्तवकः स्त्रक्षुः॥ केवलज्ञानवीक्षणः॥५०॥  
 समंतभद्रः शांतारिः॥ धर्माचार्यो हिया निधिः॥

सूक्ष्मदर्शी जितानंग । कपालुर्धर्मदेशकः ॥५१॥

श्रुमंयुः सुखशाद्भुतः ॥ पुनः राशिरनामयः ॥ ध

र्मपालोजगत्पालोद्गर्भसाम्राज्यनायकः ॥५२॥

इति दिग्वासा सतं ॥१०॥ धाम्नां पतेत वा मुनिना

मान्या गमको विंदे । समुज्जिताननुध्यायन् सुमा

न एजिस्मृतिर्भवेत् ॥५३॥ गोचरोपि गिरामोशं

त्वमवा गोचरो मतः । स्तोती तथाप्यसंदिग्धं । त्व

तो विद्यं फलं भजेत् ॥५४॥ त्वमतोसि जगद्दुः

स्वमितो जगद्भियक् । त्वमितोसि जगद्भता त्व

मितोसि जगद्भितः ॥५५॥ त्वमेकं जगतां ज्यो

ति स्वदिरूपोपयोग्यैक । त्वं त्रिरूपैकमुक्तं गो

स्वच्छानंतचतुष्टयः ॥५६॥ त्वंपंचत्रयतत्त्वोमा

चंचकल्याणनायकः । यदेदभावतत्त्वज्ञ । त्वं

सप्तनयसंग्रहः ॥५७॥ दिव्याष्टगुणमूर्तिस्त्व

नवकेवललब्धिकः । दशावतारनिर्धार्यो मा

पाहि परमेश्वरः ॥५८॥ युष्मन्नामा वलिर्वर्त्म

विलसस्तोत्रमालया । भवं तं वरिवः स्यामः प्रसी

दान्मृगहाणन ॥५९॥ इदं स्तोत्रं मनुस्मृत्य । एतो

भवती ति क्तैकः । यः संपाठयत्येव । स स्यात्क

ल्याणभाजनं ॥६०॥ तस्यासंदेहं पुण्यार्थी । पुमा

न्यवतु पुण्यधी । पौरुहंती श्रीयं प्राप्नुः परमात्म

